

Besedjeslovne razprave

Jože Toporišič

Linguistica et philologica

13

Zbirka Linguistica et philologica 13
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Jože Toporišič
Besedjeslovne razprave

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Prelom Iztok Sajko

Izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Za izdajatelja Varja Cvetko Orešnik

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera picta d. o. o., Ljubljana

Izid knjige je podprla Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto
dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9616568426>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'373.7
81'373.7

TOPORIŠIČ, Jože
Besedjeslovne razprave / Jože Toporišič. - Ljubljana : Založba
ZRC, ZRC SAZU, 2006. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 13)

ISBN 961-6568-42-6

227660032

JOŽE TOPORIŠIČ

BESEDJESLOVNE RAZPRAVE

Ljubljana 2006

SPREMNA BESEDA

I

Knjiga *Besedjeslovne razprave* obsega šest razdelkov, naslovljenih po jezikoslovnih vejah, ki obravnavajo ustrezno problematiko besed in posebnih besednih zvez. Ti razdelki so: 1. Besedoslovje, 2. Besedotvorje, 3. Oblikoglasje, 4. Izrazoslovje, 5. Frazeologija in 6. Slovaroslovje. Sestavki teh razdelkov so bili tiskani od srede 60. let (1965) pa prav do danes, tj. do leta 2005. Izhajali so v naših (nekaj pa tudi v tujih) glasilih ali zbornikih. Ti so: 1. *Slavistična revija* 20 enot, 2. *Jezik in slovstvo* 10 krajših enot, 3. *Slovenski jezik, literatura in kultura* 4 enote, 4. *Medicinski razgledi* 3, 5. *Pleteršnikov simpozij* 3, 6. *Škrabčeva misel* 2, 7. *Razprave/Dissertationes II. razreda SAZU* 2, 8. *Slovenski jezik v znanosti* 2, 9. *Naučni sastanak u Vukove dane* 2, 10. *Linguistica* 2, po eno enoto pa imajo: 11. *Jezik in čas*, 12. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika*, 13. *Oton Župančič. Simpozij*, 14. *Slovene Studies*, 15. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*, 16. *Dona Slavica Aenipontana* (Innsbruck), 17. *Pontes Slavici* (Gradec), 18. *Arcticae horulae/Zimske urice* (Maribor), 19. 4. *simpozij tehniške besede*, 20. *Strojniški vestnik*, 21. *Zdravstveni vestnik*, 22. *Aktuelle probleme der Phraseologie* (Zürich), 23. *Wiener slavistischer Almanach*, 24. *Jezikoslovne in literarnovedne razprave*. Objave v slovenščini so večinoma iz Ljubljane, vendar tudi iz Nove Gorice, Maribora, Novega mesta (Pišce). Dela te knjige so torej izhajala kar v 25 glasilih in tudi zato jih je nujno treba napraviti realno dostopna vsem, ki niso ravno blizu velikih knjižnic, pa še tam kar prevečkrat sploh ne.

Skoraj vse v slovenščini natisnjene enote razpravnega tipa imajo povzetke v velikih evropskih jezikih, največ v angleščini (24), manj v ruščini (3) in nemščini (2), v italijanščini (1). Nekatera teh del imajo še slovensko-ruske oz. slovensko-angleške sinopsise. Tri nemško pisane razprave so bile natisnjene v tujini in so brez slovenskih povzetkov, medtem ko ima v angleščino prevedena slovenski povzetek, ena od dveh v srbohrvaščini pa ima angleški povzetek. – Drobnejši sestavki seveda nimajo sinopsisov ali celo povzetkov, večinoma pa so vzeti iz besedil večjih razprav s širšo tematiko. Škoda je, da obsežnejša presojevalna besedila, kritična in polemična, s tehniško oz. medicinsko tematiko nimajo povzetkov. Brez njih so tudi objave iz serije *Slovenski jezik, literatura in kultura*, pa seveda tudi vsa, ki so izšla v *Jeziku in slovstvu*.

Večina sestavkov je izhajala v zvezi s predavalnimi potrebami na Filozofski fakulteti v Ljubljani, posamezne teme pa sem obravnaval iz želje po sodelovanju na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture in na podobnih simpozijskih prireditvah doma in v tujini na določene teme, npr. pri obravnavi tem s škrabčevsko ali pleteršnikovsko tematiko. Omeniti je treba še dejstvo, da sem bil tudi avtor jezikoslovnih pripomočkov za študij slovenščine kot tujega jezika (za srbohrvaško oz. angleško in italijansko govoreče), avtor učbenikov slovenskega knjižnega jezika za srednje šole (*Slovenski knjižni jezik* 1 do 4, več izdaj), *Slovenski jezik* in sporočanje 1, 2, več izdaj), seveda pa tudi avtor 4 izdaj velike Slovenske

slovnice (1976, 1984, 1991, 2000), da ne omenjam še svojega velikega deleža pri novem slovenskem pravopisu (Načrt pravil za novi slovenski pravopis 1981, Slovenski pravopis 1 Pravila (1990 in še 4 izdaje), Slovenski pravopis 2001, 2003 (pregledana izdaja in elektronska)). Naj bo tu omenjena še moja knjiga Enciklopedija slovenskega jezika, v kateri so leksikonsko definirani tudi skoraj vsi pojmi mojih jezikoslovnih del do časa izida te knjige. Moji sedanjí vsebinski posegi v prvotna besedila so zaznamovani s poševnimi oklepaji.

II

Kaj te razprave in drugi sestavki prinašajo, posebej novega, slovenskemu jezikoslovju, pa naj sedaj prikažem po omenjenih šestih razdelkih.

1. BESEDOSLOVJE

V Besedoslovju obravnavam najprej pomensko stran besed (prve tri enote), nato sorazmerno kaj burno usodo slovenskega jezika od druge svetovne vojne naprej (4. enota); sledi 6 enot z obravnavo delnih besedij (lastnih imen v narečju enega kraja, Župančičevih stilno zaznamovanih besed v Čaši opojnosti) in prevzete besede (5 enot). Posamezna besedja obravnavam iz madžarščine, nemščine v prvi Trubarjevi knjigi in besedje sploh pri Janezu Svetokriškem. Proti koncu prikazujem besedoslovno problematiko pri obravnavi prevzete v slovenščino, in to v Breznik-Ramovševem Slovenskem pravopisu 1935. Čisto na koncu tega razdelka sta zajeta prikaza besedoslovja pri A. Brezniku in A. Bajcu. Pomenska stran besede v prvih sestavkih prinaša slovenskemu jezikoslovju metodo določanja pomena s pomenskimi sestavinami. Za zgled: *dekle* ima 4 osnovne pomenske sestavine: 'človeško, žensko, začetno odraslost, zakonsko nevezano'. Pomenskih sestavin za določeno besedo je treba le toliko, da je jasna identiteta nosnika, tj. njegova nezamenljivost s čim drugim. Na podlagi teh pomenskih sestavin (z eno besedo »pomenk«) lahko razvijemo vse pomen dane besede po metodi metafore oz. metonimije, in tudi vse besedne člane te osnovne besede, tj. celo besedno družino, z dodajanjem ali zamenjavanjem razločevalne pomenke prvotno že danim. Opis pomena se da nadzorovati s sopomenkami in protipomenkami, pa tudi z vstavljujostjo besedne tvorjenke na mesto določene besede v govorni verigi, tj. na določenem mestu besedne zveze vse do stavčne zgradbe.

Zgled za povedano: Ta vas je ob potoku = ... se nahaja ..., Sejem je v Kranju = ... se dogaja ..., Ta vas je še ... še obstaja ... To se lahko skladijsko podpre v zvezi z nikalnico: Te vasi ni več, Sejma ni v Kranju proti Ana je/ni študentka. – Iz sobesedila pri Trubarju (in protestantih sploh) se da tudi dokazati, da jim koren *sloven-* pomeni 'slovan-' v današnjem pomenu, torej tudi z »ljubi Slovenci« niso mišljeni Slovenci v današnjem pomenu, ampak to, kar nam je sedaj *slovan-*, za današnji pomen *sloven-* pa jim služi besedna zveza *naš sloven-*.

Besedje danega jezika je v neprestanem spreminjanju, še zlasti med burnim dogajanjem ob obeh svetovnih vojnah in za tem vse do danes. Noben jezik glede besedja ni samo svoj, sam na sebi, temveč po potrebi ali nuji prejema (dostikrat tudi brez potrebe) besedje iz drugih jezikov, njegove lastne, tudi že prevzete, pa se nudijo sosednjim jezikom. Seveda pa je tu

tako, da so eni jeziki bolj dajalni kakor jemalni, odvisno od politične, kulturne in civilizacijske ravni njihovih nosilcev.

To nam kažejo enote 5 do 10 tega razdelka, obravnavajoče prevzemanje besedja od drugod. Prevzemanje v knjižni jezik prej ali slej nekako nadzirajo uporabniki jezika sploh, posebej pa še jezikoslovci. Ti prevzemanju od drugod stavijo tudi meje: že glede na razumljivost, pa tudi glede na pozitivne ali negativne posledice v ideološkem in političnem svetu. Predlagajo tudi korekture glede rabe prevzetih besed, saj zlasti prevzeto besedje v veliki meri lahko jemlje posamezni jezikovni skupnosti njeno individualnost in jo prek dvojezičnosti potaplja v drugojezičnost (prim. naše zamejce v vseh treh sosednjih državah, še zlasti pa npr. Irce, Škote, stare Slovane ob Labi in na Pomorjanskem).

2. BESEDOTVORJE

Vsak jezik ima zaradi človeškega napredka v kulturi, znanosti, civilizaciji potrebo po novih besedah, tj. po poimenovanih stvari, lastnosti, dejanj in okoliščin. Poleg prevzemanja besed iz drugih jezikov ima jezik izdelane modele za tvorbo novih besed iz razpoložljivih besednih zvez. Takó npr. besedno zvezo *majhna hiša* nadomesti z besedo *hišica*, zvezo *prvotni človek s pračlovek*, zvezo *kdor veže knjige s knjigovezec*, zvezo *vsak dan z vsakdan*. Besedotvorni postopki zgoraj tvorjenih besed iz besednih zvez se imenujejo izpeljava, sestava, zlaganje, sklapljanje (kar imenujemo besedotvorne vrste). Zmeraj bolj se nove besede tvorijo tudi s krnitvijo njihove prvotno dane izrazne oblike, tj. z odvzemanjem glasovja na začetku, koncu ali sredi besede, kakor npr. v primerih *Terezija* > *Reza*, *Anton* > *Tone*, *Martina* > *Tina*.

Prvih pet sestavkov tega razdelka podaja in utrjuje pravila tvorjenja besed na podlagi t. i. besedotvornega algoritma, tj. 6 povelj oz. navodil (strokovno »korakov«), kako naj ravnamo, da bomo od besedne zveze dospeli do enobesednega ustreznika. Šesti sestavek nakazuje slovensko besedotvorno tipiko s sorodno srbohrvaško, zatem pa so razprave, ki skušajo zajeti celotno tipiko v naslovu nakazane ožje problematike pri tvorbi: a) ženskih priimkovnih poimenovanj, b) pomenskih skupin izpeljank slovenskih samostalnikov, c) samostalniških pomenskih skupin zloženek z medponsko-priponskim obrazilom. Zadnja dva sestavka pa kažeta razliko med izpeljankami in sestavljenkami sicer predponskih glagolov, npr. *prestopiti* < *stopiti čez* proti *pònaročiti* < *naročiti naknádno*. Torej: izpeljanke imajo naglašen podstavni glagol, ne pa tudi predpone, sestavljenke pa imajo naglašen tudi predslonski del. Medponsko-priponske zloženke imajo naglašen le drugi del podstave (*knjigovézec*), samo medponske pa imajo naglašen tako prvi kakor drugi del (*vikendhíša*), sklopi pa toliko kot njihove podstave.

V Besedotvornem koticu tega razdelka imamo kratka besedila tipa vprašanje – odgovor. – Besedotvorje z zgodovinske jezikoslovne perspektive na kratko prikazuje tvorbo besedja v starih slovnicaх slovenščine: Bohoričeve, obeh Pohlinovih, Metelkove in Janežičeve 1854.

Pri navadni izpeljavi in pri medponsko-priponskem zlaganju naša teorija pri samostalnikih loči naslednje pomenske kategorije glede na glagolsko podstavno besedo (oz. besedno zvezo); za zgled z glagolsko:

Pomen	Izpeljanka	Zloženka
vršilec	<i>vódba</i>	<i>delovódba</i>
vršilnik	<i>grélec</i>	<i>samohódba</i>
dejanje	<i>pétje</i>	<i>živinoréja</i>
rezultat dejanja	<i>grížljáj</i>	<i>perorísba</i>
prostor, čas	<i>ležáj, mláj</i>	<i>senôžet, senokôšnja</i>
snov	<i>hujšálo</i>	<i>črvojedína</i>

Posebna skupina tvorjenih samostalnikov so modifikacijske (inačenjske) tvorbe vseh vrst samostalnikov. Tu se ločijo naslednji pomeni:

1. feminativ/maskulinativ	<i>zdravníca, gospodínjec</i>
2. skupno	<i>lístje</i>
3. stopnjevano, poudarjeno	<i>možák</i>
4. nedoraslo, zmanjšano	<i>vrábček, lípica</i>
5. ljubkovalno (manjšalno)	<i>róžica, híšica</i>
6. slabšalno, manjšalno	<i>oficírček</i>
7. slabšalno	<i>babúra, možáča</i>

Podobno so pomenske skupine tudi pri tvorbi drugih besednih vrst, četudi ne s tolikšno raznolikostjo: Prim. modifikacije pri prislovih (*málce* k *málo*), glagolih (*kapljáti* h *kápati*) povedkovnikih (*húje* k *hudó*).

Za konec bodi povedano še, da predložne podstave najdemo tudi pri glagolskih zloženkah (*vnebohod*), torej ne samo pri izpeljankah: *podnóžje, povíšen, pristopíti, vnaprêj, premráz*.

3. OBLIKOGLASJE ALI MORFONOLOGIJA

Oblikoglasje je mlajša jezikoslovna veja. Proučuje glasovne premene v morfemih, tj. v delih besede (ali v edinem delu), ki imajo določen pomen. Ta pomen se nič ne spremeni, četudi se (kateri) glas morfema premenjuje, kakor npr. pri glagolu rekanja: *reči: rêč-i rêč-em rêč-i, rék-el rêk-la rêk-ši rêč-èn rék-ati*; prim. še *tré-ti tár-em/tr-èm tr-l tr-i* ali z *s*, ali *k h [ɣ]* ali *stráh stráš-en, stráš-íti strah-ováti*.

Prvi štirje sestavki tega razdelka kažejo morfemsko obremenitev posameznih glasov slovenskega jezika, in sicer samoglasnikov, zvočnikov in nezvočnikov (zadnja dva sestavka). Sledijo štirje prikazi oblikoglasne problematike v delih jezikoslovcev: najprej dveh iz Amerike (Stankiewicz, Lenček) in dveh domačih (Kopitar in Bohorič). Tvorbeni model slovenskega besednega naglasa in glagolskih oblikotvornih enot se naslanja na zgodovinski razvoj naglasa od praslovanščine sem: cirkumflektirane enote so izhodiščno nenaglašene, a postanejo naglašene na prvem zlogu besede (oz. predložne zveze), če preostali deli takih enot nimajo akutskega tonema: *bog; bogát bogatéti, na nj*. Metatonično cirkumflektirne osnove prvotno akutiranih besed določa krepkost ponaglasnega zloga (*dèlati – dělāš, stār – stārī* (to je pretežno slovensko-kajkavska značilnost), novoakutskost je posledica praslovskega umika naglasa *nositi – *nosīš > nôsiš, kovačb > kováč*, mladoakutiranost pa je posledica

umika naglasa s končne kračine: *dúša* < *duša*, *nóga* < *nòga* < *nogà*. Tega umika naglasa s konca besede ni, če ima osnova le polglasni samoglasnik (*təmà*) in še v nekaterih primerih (*fantèk*, *nogàm*, *nogàh*). Upoštevati je treba še analogije, pa seveda različnosti po narečjih, npr. *róka* po *nóga* (na Mostecu pa *núga* po *rúka* < *nogà*, *rókà*). – Ta naglasoslovna razprava se objektivno podpira s pogledi S. Škrabca o naglasnih premikih v slovenskem jeziku in kar je s tem v zvezi. Škrabčeva pojmovanja so bila poleg Valjavčevih iz let 1878–1895 na razpolago že Ramovšu (in zatem Riglerju pri določanju tonemskosti v Slovarju slovenskega knjižnega jezika).

4. IZRAZOSLOVJE (TERMINOLOGIJA)

Beseda izrazoslovje mi pomeni posebno vedo, ki proučuje izrazje (têrmine), tj. posebne besede in besedne zveze posameznih strok oz. strok sploh. (Marsikomu pri nas je beseda *izrazoslovje* hkrati veda o izrazih kakor tudi izrazi sami, ker je to tako tudi pri ustreznem mednarodnem izrazu *terminologija*: 1. celota izrazov določene stroke, 2. veda o strokovnih izrazih – tako tudi v SSKJ.)

Sestavki tega razdelka obravnavajo naše jezikoslovno izrazje, kakor se je postopoma razvijalo od protestantizma sem (podrobneje je to obravnaval J. Rotar). Naše izrazje je na splošno raslo nekako ob pomoči nemškega (to pa ob latinskem) in ob pomoči češkega in hrvaškega.

Za učne predmete srednje šole je slovensko izrazje sistematiziral v leta 1880 izšli knjigi Matej Cigale (Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča). V njej je nemškim izrazom različnih strok dodajal slovenske: **Ambos** im Ohr – nakovalce; **Winkel** math. etc. – kot; **Würfel** math. – kot; **verbum** v. Zeitwort (te nemške besede pa v slovarju ni) itd. V drugem delu knjige je Cigale zaporedje obeh jezikov obrnil, npr. **bolnica** – Krankenhaus, **istoveten** – identisch, **opis** – Beschreibung.

V izrazju imamo Slovenci veliko prevzetega iz tujih jezikov, bodisi da izraze samo podomačujemo (*akademija*, *fakulteta* < *academia*, *facultas* po nemškem *fakultät*), bodisi da ga prevedemo (metal > *kovina*, *ferrum* > *železo*), ali pa kar prevzamemo, kakršen izraz pač je, npr. *kisik* po hrvaščini < *Sauerstoff* < lat. *oxygenium* < oksus; *circulus vitiosus grešen kolobar*, danes pač *blodni krog*.

Vsak jezik ima tudi v izrazju sopomenke, zlasti pogosto domače, pri nas pa zlasti slovensko in prevzeto (prim. *pridevnik* adjektiv). Sam sem se odločil predvsem za domače podstave in obrazila; če smo imeli domačih več, sem se odločil le za eno, po možnosti pa drugo rabil za soroden pojem: *naglas* ko gre za besedo, *poudarek*, ko gre za stavčno izrazitost besede. Ta načela glede izrazja sem uveljavljal tudi v kritičnem motrenju tehniške (4. in 5. sestavek) in medicinske besede (6. do 9. sestavek) v ustreznih besedilih. (Prim. še prvo besedilo naslednjega razdelka (prvotno objavljeno v JiS 19 (1973/74), 273–278); v njem je podano sistemsko glavno izrazje.

Pač ni tematski prekršek, če se ta razdelek končuje s sestavkom o glavni izrazijski tematiki, pa hkrati z osvetljevanjem raziskovalne poti avtorja te knjige.

5. FRAZEOLOGIJA

Ta razdelek v prvem sestavku ob razpravljanju o frazeološkem izrazju podaja pojmovnost te jezikoslovne vede (npr. reklo, rečenica, stalna besedna zveza itd.). Zatem je uvodoma podana tudi glavna bibliografija slovenskih zbirk pregovorov in rekov, nakar so iz njih podane primere, tj. zveze s *kakor/kot*, v, na primer: *pikati kakor kača izza grma, prežati kot pes na kost, zna več kakor hruške peč, trepetati kakor šiba na vodi – žejen kakor ob ajdovi setvi kepa na njivi, biti si kakor burja in veter*.

Ta razprava je v razširjeni obliki zaradi prevodov slovenskih rekov v nemščino podana še v nemščini (namenjena je bila za simpozij v Zürichu), njeno gradivo pa je zato izkoristljivo tudi za protistavno razpravljanje, ko bi se ga kdo kdaj lotil. Sam sem v razpravi podal še sklep, da se iz slovenskih primer bolj kakor svetloba in veselje ali dobrota kažejo mrak, žalost in tudi zloba, kar ljudi sili v primerjanje in torej nekako tudi razodeva neosrečeno usodo ljudi, nas Slovencev, ki nam je zgodaj bila dodeljena služna vloga onim, ki so vladali temu ljudstvu, ali pa pristop k vladalni srenji nadmočnih.

Podobno, tj. na podlagi trdne skladenjske zveze besed tipa ponovitve (npr. *da da, hitro hitro*), zveze z istokorenskim prilastkom (*norec nori, trapa trapasta*), pa protipomenske in vezalne zveze (*ponoči in podnevi*) ipd. Členi v taki sintagmi so lahko tudi trije in več. Vsebinsko so blizu nemškimi, niso pa toliko italijanskim ustreznici, kar je seveda povsem razumljivo iz zgodovinskih razlogov. (Podobna razpravljanja imam tudi v sestavku o jeziku Janeza Svetokriškega.)

6. SLOVAROSLOVJE

Ta, zadnji, razdelek naše knjige obravnava probleme slovarja. Naša za knjižni jezik najbolj pomembna slovarja slovenskega jezika sta Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar (1894, 1895), »izdan na /s/troške knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa«, in akademijski Slovar slovenskega knjižnega jezika iz časa Socialistične republike Slovenije (1970 do 1991), založila Državna založba Slovenije. Tema deloma se pridružuje slovar Slovenskega pravopisa (2001).

Ti trije slovarji so tema prvih štirih besedil tega razdelka Besedjeslovnih razprav. – Slovenci se kar precej ponašamo tudi z dejstvom, da je tudi pri epohalnem Vukovem slovarju srbskega jezika z začetka 19. stoletja imel kar odločilen delež naš Jernej Kopitar. Povedano je torej prvih šest sestavkov tega razdelka.

Druga polovica sestavkov tega razdelka kritiško obravnava problematiko slovarskih del (oz. slovaropisnih besedoslovnih del). Te kritiške sestavke uvajajo razmišljanja o pravopisni problematiki pisanja besed v besedoslovnem delu Slovenske slovnice 1964, saj se je na jezikoslovni teoriji tega dela, posnetega po SP 1962, gradila teorija tedaj snovanega Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Naslednji sestavek pa je nastal v okoliščinah dokončane prve knjige slovarja, ko so bili teoremi obravnave besedja novega slovarja že izbrani in je tudi v nadaljnjih štirih zvezkih pri tem v glavnem tudi ostalo. Preostali sestavki te polovice Slovaroslovja naše knjige ocenjujejo preurejeno izdajo (s slovensko iztočnico) Megiserjevega slovarja 1592, nakar sledi ocena Vojaškega slovarja 1977 (z Registrom srbohrvatskih ekvivalentov). Na koncu so obravnavani: slovarski deli Zimskih uric, slovar celovške Slovnice ali Slovenje jezikovne knjige 1758 ter besedoslovni kotiček.

Sam sem se kot slovaropisec prvič poskušal v knjigi (pisani hrvaško) Slovenski jezik /.../ na pločama (1962, 96–130), kjer sem tako slovenskim iztočnicam kakor srbohrvaškim in ruskim ustrezniciam zaznamoval naglas (prvima dvema tonemskega), npr. **čfka** slòvo, búkva – **gospóda** gospòda, gospodà. Po svoje slovaropisna so tudi moja stvarna in imenska kazala v knjigah Nova slovenska skladnja (1982, 417–480), Slovenska slovnica (1976, 1984, 1991, 2000), Portreti, razgledi, presoje (1987, 473–488), Jezikoslovne razprave A. Breznika (1982, 441–453), Oblikoslovne razprave (2003, 419–444). Prim. še slovarčke v Zakaj ne po slovensko (slovensko-angleško (obe izdaji), slovensko-italijansko (avtor Jože Baša)), terminološki slovarček imam tudi v vseh izdajah Slovenskega pravopisa 1, Pravil, v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis 1981 (prim. zlasti moj sestavek *biti sem*). Pravi slovar izrazja pomeni moja knjiga Enciklopedija slovenskega jezika (1982, 384 str.). Slovarski del SP 2001 obsega 1500 str., kjer sem večino sestavkov pregledoval in dopolnjeval, nekatere besedne vrste pa tudi sam redigiral.

Ne nazadnje sem tudi avtor stvarnega in imenskega kazala te knjige.

December 2004

KAZALO

SPREMNA BESEDA.....	v
KAZALO	xiii
ZAPOREDJE IZHAJANJA SESTAVKOV	xvi

BESEDOSLOVJE.....	1
-------------------	---

Strukturalno pomenoslovje besed	3
Določanje pomenov glagola <i>biti</i>	12
Besedna družina <i>slověn-</i> v Škrabčevih delih	21
Slovenska beseda od II. svetovne vojne sem	33
Lastnoimenskost v vasi Mostec	47
Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti)	54
Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besedje)....	62
Iz madžarščine prevzeto v slovenščino.....	73
Lexical Germanisms in Trubar's Catechismus	84
Značilno besedje v Janeza Svetokriškega Svetem priročniku	94
Slovenski pravopis 1935 zlasti o prevzetih besedah in pisanju skupaj – narazen	102
Anton Breznik kot besedoslovec	112
Življenjska moč Bajčevega besedoslovja	115

BESEDOTVORJE	131
--------------------	-----

Besedotvorna teorija	133
Teorija besedotvornega algoritma	144
Še o besedotvorni teoriji	153
Besedotvorno šolanje	172
Težja mesta iz slovenskega besedotvorja (na primeru slovenskega izrazja zanj).....	192
Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpskohrvatskog i slovenačkog jezika.....	198
Ženske oblike 500-ih najpogostnejših priimkov v Sloveniji	206
Izpeljava slovenskih samostalnikov.....	219
Pomenske skupine samostalniških zloženek	234
Glagolske »sestavljjenke« iz zveze glagol + predložna zveza.....	248
Sestavljenke proti izpeljanke iz predložne/proklitične podstave	263
Besedotvorni kotichek	271
1 Zakaj <i>bralec – bralen</i> , ne pa tudi <i>volivec – voliven</i> ?	271
2 Zloženske – sklopi – besedne zveze?	271
3 <i>Tabelski</i> ali <i>tabelni</i> ?.....	272
4 <i>Iztiriti</i> ali <i>iztiriti se</i> ?.....	272

5 Podružnični, podružni, podružniški?	273
6 Priponsko obrazilo <i>-er/-ar</i> ter reči <i>k</i>	273
Besedotvorje z zgodovinske jezikoslovne perspektive.....	275
1 Besedotvorje v Zimskih uricah 1584	275
2 Besedotvorje v Pohlinovi Kranjski gramatiki 1768/1783.....	276
3 K besedotvorju v Metelkovi slovnici 1825.....	278
4 Besedotvorje v Janežičevi Slovenski slovnici 1854	280
OBLIKOGLASJE	281
Morpho(no)logisch distinktive Belastung der slovenischen Vokalphoneme	283
Morfo(no)loška obremenitev slovenskih zvočnikov	296
Zur morpho(no)logischen Belastung der Nichtsonanten im Slovenischen.....	309
Morfo(no)loška obremenitev šumevcev in zlitnika <i>c</i>	321
Stankiewiczzeve Študije o slovanski morfofonemiki in naglasu	327
Oblikoglasne premene v Lenčkovi Strukturi in zgodovini slovenskega jezika.....	329
Oblikoglasna norma in predpis v Kopitarjevi slovnici 1808/9	332
Oblikoglasje v Bohoričevi slovnici 1584: <i>Arcticae horulae/Zimske urice</i>	338
Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa v besedo- in oblikotvorju	341
Naglasni premiki slovenskega jezika po Škrabcu.....	374
IZRAZOSLOVJE	385
Izrazjetvorje ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja	387
Stanovitnost izrazja (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II).....	403
Pojmovanja in izrazje slovenskega besedilosolja (V priročnikih za /srednje/ šole)	416
Odprta vprašanja tehniške besede	423
Zadrega tehniškega pisanja	436
O jeziku Medicinskih razgledov	442
O našem zdravstvenem jeziku	449
Zdravstvena beseda po poldrugem desetletju	462
Pogovor uredništva Zdravstvenega vestnika /z menoj/	471
FRAZEOLOGIJA	485
K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije	487
Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov	494
Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini.....	506
Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in slowenischen Sprichwortsammlungen	516

SLOVAROSLOVJE.....	535
Pleteršnikov <i>Slovensko-nemški slovar</i> + Summary + Pleteršnik's Slovene-German Dictionary	537
Pleteršnikov pravopis v Slovensko-nemškem slovarju.....	550
Pravopisje Slovarja slovenskega knjižnega jezika I	560
Teoretična podstava slovarja novega Slovenskega pravopisa.....	579
Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću	592
Vuk Stefanović Karadžić u svijetlu korespondencije Kopitar – Dobrovski	607
Pravopisje in besedoslovje v popravljeni Slovenski slovnici /1964/	616
K odprtim pravopisnim in pravorečnim vprašanjem	627
Slovenistični deli Annelies Lägroid	633
Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja	636
Slovarski del v Zimskih uricah prostih 1584	638
Slovarski del celovške slovnice 1758	641
Jezikoslovni kotiček.....	643
Enakoglasno lastno in občno ime (<i>Cigan – cigan</i>) in opuščanje števnik <i>dva dve dve</i>	643
Poimenovanje naših ulic in naselij.....	644
STVARNO IN IMENSKO KAZALO	647

ZAPOREDJE IZHAJANJA SESTAVKOV

1965

Besedoslovje v popravljani Slovenski slovnici

1966

Zakaj *bralec* – *bralen*, ne pa tudi *volivec* – *voliven*?

Zloženke – sklopi – besedne zveze?

1967

Tabelski ali *tabelni*?

Iztiriti ali *iztiriti se*?

Podružnični, *podružni*, *podružniški*?

O jeziku Medicinskih razgledov

1968

O našem zdravstvenem jeziku

1969

K odprtim pravopisnim in pravorečnim vprašanjem

1970/71

Enakoglasno lastno in občno ime (*Cigan* – *cigan*) in opuščanje števnik *dva dve dve*

Poimenovanja naših ulic in naselij

1971

Pravopis Slovarja slovenskega knjižnega jezika 1

1972

Prevzete oblike, tvorba in besedje slovenskega knjižnega jezika

1973

Sestavljenke proti izpeljanke iz predložne/proklitične podstave

1973/74

K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije

1974

Besedotvorna teorija

1974/75

Anton Breznik kot besedoslovec

1975

Izpeljava slovenskih samostalnikov

1977

Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpskohrvatskog i slovenačkog jezika

Slovenistični deli Annelies Lägroid

1979

Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti)

1980

Določanje pomenov glagola *biti*

Stankiewiczzeve študije o slovanski morfofonemiki in naglasu

Teorija besedotvornega algoritma

- 1981
Oblikoglasna norma in predpis v Kopitarjevi slovnici 1808/09
Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja
Strukturalno pomenoslovje besed
- 1983
Besedotvorje v Pohlinovi Krajski gramatiki 1768 oz. 1783
- 1984
Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in slowenischen
Sprichwortsammlungen
Zdravstvena beseda po poldrugem desetletju
- 1985
Oblikoglasne premene v Lenčkovi Strukturi in zgodovini slovenskega jezika
Odprta vprašanja tehniške besede
Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov
in rekov
- 1986
Izrazjetvorje, Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja.
Zur morpho(no)logischen Belastung der Nichtsonanten
- 1987
Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću
Lexical Germanisms in Trubar's Catechismus
Morfo(no)loška obremenitev slovenskih zvočnikov
Morfonološka obremenitev šumevcev in zlitnika *c*
Morphonologische Belastung der slowenischen Vokalphoneme
Oblikoglasje v Bohoričevi slovnici 1584 Arcticae horulae/Zimske urice
Slovarski deli v Zimskih uricah prostih
Vuk Stefanović Karadžić u svijetlu korespondencije Kopitar – Dobrovski
Zadregre tehniškega pisanja
- 1988
Slovarski del »Celovške slovnice« 1758
Tvorbeni del slovenskega knjižnega naglasa v besedo- in oblikotvorju
- 1988/89
Težja mesta slovenskega besedotvorja. (Na primeru slovenskega izrazja zanj)
- 1989
Besedotvorje v Janežičevi Slovenski slovnici 1854
Stanovitnost izrazja. (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II)
- 1990
Še o besedotvorni teoriji
- 1991
Besedotvorno šolanje
Pogovor uredništva Zdravstvenega vestnika z menoj
Pomenske skupine samostalniških zloženek
Slovenski pravopis 1935. (Zlasti o prevzetih besedah in pisanju skupaj – narazen)
- 1993
Pojmovanja in izrazje slovenskega besediloslovja

- 1994
Teoretična podstava slovarja novega SP
- 1995
Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar
- 1996
Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini
Glagolske »sestavljenske« iz zveze glagol + predložna zveza
Slovenska beseda od II. svetovne vojne sem
- 1997
Naglasni premiki slovenskega jezika po Škrabcu
- 1998
Pleteršnikov pravopis v Slovensko-nemškem slovarju
- 2000
Značilno besedje v Janeza Svetokriškega Svetem priročniku
Življenjska moč Bajčevega besedoslovja
- 2001
Ženske oblike 500-ih najpogostnejših priimkov v Sloveniji
- 2003
Besedna družina *slověn* v Škrabčevih delih
- 2004
Lastnoimenskost vasi Mostec
- 2005
Prevzeto iz madžarščine
K besedoslovju v Metelkovi slovnici 1825

BESEDOSLOVJE

STRUKTURALNO POMENOSLOVJE BESED*

0 Strukturalno nam je tisto pomenoslovje besed, ki pomene določa s t. i. pomenskimi sestavinami (PS), določenimi z medbesednimi nasprotji (poleg tega uporablja še metodo kontroliranja s so- in protipomenkami v identičnem besedilu, odgovarja pa si tudi na vprašanje o nad- in podpomenkah).

1 Za primer vzemimo besedo *dekle*.¹ Ta se zdi pomensko zadosti določena, če zanjo rečemo, da pomeni naslednje: 1. 'žensko',² 2. 'mlado', tj. staro 16–24 let, 3. 'neporočeno' in 4. 'človeško'. Če ob ohranjenih treh pomenskih sestavinah zamenjamo katero koli četrto z njeno protipomenko,³ dobimo nekaj drugega: 1. 'moško' nam. 'ženskega' dá *fanta*, 2. 'staro' nam. 'mlado' da *ženolžensko*, 3. 'poročeno' (vezano) nam. 'neporočeno' da *ženo (soprogo)* in 4. 'nečloveško' nam. 'človeško' da *telico/žrebico* ipd.⁴ Beseda *dekle* se torej da določiti s pomenskimi sestavinami Ž, M, –P in Č.

Na podlagi teh sestavin moramo potem razumeti 1. vse pomene besede *dekle* in 2. vse pomene članov njene besedne družine. Za gradivo glede obojega pritegnimo SSKJ.

1.1 Za geslo *dekle* navaja naslednje pomene:

1. *dorasla mlada ženska, ki še ni poročena*;⁵ tj. DMŽe–P (pri čemer je *Že* 'žensko + človeško'); // ekspr. *neporočena ženska sploh*; tj. –PŽe;
2. *doraščajoča oseba ženskega spola*; tj. DČOŽ // pog. *hči*; tj. ŽČPt 1. kolena (Pt = potomka);
3. *ženska oseba, ki je v ljubezenskem odnosu do fanta*; tj. ŽČ±P;
4. nav. mn., pog., ekspr. *ženska sploh*; tj. ŽČ;
5. s prilastkom *vlačuga, prostitutka*; tj. ŽČ–M (M = moralno).⁶

Z našega stališča sestavina D pri 1. ni nujno potrebna, oz. se da zamenjati z določitvijo 'stara 16–24 let'; pri 2. je torej < 16–20; pri 3. je polovična (tj. samo čustvena) vezanost, ne pa tudi zakonska; pri 4. je poudarjena zakonska nevezanost oz. je zakonska vezanost potisnjena v ozadje, zanemarjeno pa je 'mlado'; pri 5. gre v bistvu za isti pomen kot pri 4. le da je moralna vezanost zanemarjena; to pa ni vsebovano v sami besedi *dekle*, ampak v prilastku *poceni oz. pocestno: (lahko/poceni/pocestno) dekle (na poziv)*.⁷ Pri vseh primerih sta ostali

* Z mislijo na Levstikovo besedoslovno delo.

¹ Prvič sem jo obdelal v *SKJ 2*, 1966, poglavje *Nauk o besedi*, str. 87–92, konkretno str. 87: »d e k l e : to je človeško bitje, staro nemara 14–20 ali 25 let, ženskega spola, neporočeno.« Gl. še *SS 1976*, poglavje *Besedoslovje*, str. 89–108, konkretno str. 94.

² Pomenske sestavine so zamišljene načeloma kot samostalniške besede, torej žensko -ega s ipd.

³ Uporabljam domače slovensko izraze (terminologijo): protipomenka – antonim, sopomenka – sinonim, večpomenka, nadpomenka – hipernim, podpomenka – hiponim itd. Pri tem domačem izrazju je v ospredju pomen, kalkirani prevodi bi bili seveda z -imenka: soimenka, podimenka ipd.

⁴ Seveda bi bilo pod določenimi pogoji mogoče namesto 'moško' reči tudi '-žensko' (minus žensko ipd.), da bi imeli manjše število pomenskih sestavin.

⁵ Tehnične oznake kot v *SSKJ*.

⁶ Simbolizacije (Ž, M, P, Č itd.) se ozirajo seveda samo na konkretni mali korpus besed. Namesto pomenska sestavina bi se lahko reklo tudi sestavinka (iz zveze pomen sestavine).

⁷ Oklepaja pomenita, da se jedro pomenske besede lahko rabi ali z levim ali z desnim prilastkom, ne pa z enim ali drugim.

pomenski prvini Ž in Č. V zvezi *jaz sem bil pri naši hiši dekle za vse* pa je ukinjen tudi Ž; ta raba se opira na pomen 'dekla', v SSKJ podan kot *stalno najeta ženska na kmetiji za pomoč pri gospodinjskih in kmečkih delih* (v bistvu bi bilo treba ločiti »čiste« gospodarske in gospodinjske opravke, poleg tega pa so še obema, tj. hlapcu in dekli, skupni).

1.2 Besedna družina besede *dekle* je po SSKJ naslednja (pri nas ne abecedno, ampak smiselno urejena), sestojeca iz samostalniških izpeljank 1. stopnje, iz modificiranih izpeljank iz *le-teh*, iz pridevniških izpeljank ter iz samostalniških izpeljank iz glagola in pridevnikov.⁸ Oglejmo si najprej prvo skupino:

- a) *deklica* 1. oseba ženskega spola do pubertete
- 2. ekspr. *dekle*
- b) *deklič* ekspr. *dekle*
- c) *deklin* 1. *dorasla mlada ženska, ki še ni poročena*
- 2. ekspr. *krepko, postavno dekle*
- 3. nar. *vzhodno dorasla mlada ženska, ki še ni poročena*
- 4. s prilastkom *vlačuga, prostitutka*
- č) *dekletce* 1. *drobna majhna deklica*
- 2. ekspr. *dekle*
- d) *dekliček* ljubk. *deklica, dekle*
- e) *deklinica* nar. *vzhodno dekle, deklica*.

Ustrezne oznake z 'moško': a) *deček*, b) *fantič*, c) *fantin*, č) *fantek*, d) *fantiček*, e) *fantinček*.

1.2.1 Te besede se na neki način delijo na dve skupini. Prve tri so v variantnem razmerju z *dekle*, skupaj s to pa so nastale iz *dekla*, ki je prvotno pač pomenila 'odraslo dekle' (menda ponekod v Sloveniji še danes tako),⁹ in sicer z modifikacijskimi priponskimi obrazili *-ica*, *-ič* in *-ina*, pri čemer sta *-ica* in *-ič* manjšalni (manjšalno-ljubkovalni) obrazili, *-ina* pa po vsej verjetnosti večalno.¹⁰ Iz njih so z nadaljnjo modifikacijo izpeljane manjšalnice, in sicer iz *dekle dekletce*, iz *deklica* (bi bilo in je narečno) *deklička/dekličica* iz *deklič dekliček* in iz *deklin* *deklinica*. Za podstavo vseh teh besed zadoščajo že znane pomenske sestavine, le da

⁸ Glede modifikacijskih tvorjenk prim. SS 1976 str. 141: »7. pomen z modifikacijo podstave« in z obdelavo samostalniških tvorjenk na str. 141–145. Posamezne skupine se med seboj ločijo s PS, ki bi jih lahko izrazili tako: 1. F(eminativ)/M(askulativ), 2. Sk(upno), 3. St(opnja), 4. Ml(adič), 5. M(anjšalno), 6. L(jubkovalno), 7. M-L (manjšalno-ljubkovalno), 8. M-S (manjšalno-slabšalno), 9. S(labšalno). (Seveda bi bilo treba paziti na to, da sestavine ne bi imeli istih, tj. enakoglasnih simbolov, toda to nas sedaj ne zanima.) – Načelo modificiranja bi bilo treba tudi poimenovalno razširiti še na pridevniške besede in glagole; za prve je to v SS 1976 sedaj obdelano v poglavju Izpeljava pridevnikov in pridevniških besed (str. 153–154), za glagol pa pod naslovom Izpeljava glagola iz glagola (str. 159–160). – Ker gre pri modifikacijah v bistvu za to, da je podstava tvorjenke neodvisni del t. i. govorne podstave tvorjenke, spadajo v modifikacijo še vse sestavljenke. – K tej problematiki prim. moji razpravi Besedotvorna teorija (SR 1976, str. 163–177) in Teorija besedotvornega algoritma (SR 1980, str. 141–151). – Izraz »tvorjenka prve, druge, tretje ... stopnje« lahko lepo razumemo iz naslednjih primerov iz samostalniškega (?) korena *uk-*: 1. *uč-iti* (*uč-iti se*), 2. *uč-i-telj*, 3. *učitelj-išče*, 4. *učiteljši-ki*, 5. *učiteljšič-ni*, 6. *učiteljšičn-ik*, 7. *učiteljšičniš-tvo*.

⁹ Informacija iz mojega seminarja.

¹⁰ Iz prvotnega *dekla* 'dekle' je torej tvorjeno *dekl-e/-ič/-ica*; ker pa je *dekla* dobilo pomen 'gospodinjska pomočnica', je njeno mesto zavzela beseda *dekle*, ki je ob tem zgubila pomensko sestavino 'majhno' ali morda '16–24 let staro', ki pa jo še zmeraj ima *deklica*. Na Gorenjskem je namesto *dekle* na stopnji nezaznamovanosti verjetno *deklič*.

jim je treba dodati: za *deklino* sestavino 'krepko/postavno', za zadnje tri pa 'majhno/ljubko (drago)'. (V narečjih je to lahko tudi še drugače.)

V besedi *deklica* je manjšalnost (boljši izraz bi bil majhnost/manjšost) nekako še ohranjena (po naše < 16–24 let), relativno samostojen pomen pa ima glede na to, da *dekla* v prvotnem pomenu (tj. 'odraslo dekle') knjižno ne obstaja več. Drugi pomen besede *deklica* je ali ostanek iz faze, ko je obstajala še *dekla* 'dekle', ali pa je tvorjena k *dekle* kot ljubkovalnica; slovarska oznaka ekspr. je torej tu nezadostna, saj ekspr. pomeni (str. XXI, § 143: »močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza (*bacek, budaliti, čedkan*)«), česar pa z ene strani že navedeni primeri ne potrjujejo, poleg tega pa ta določitev oznake ekspr. zajema čustveno naklonjenost in nenaklonjenost, tako da bralec lahko dobi napačno predstavo o dejanski doživljajni vrednosti tako označene besede (to velja za vse primere, ko oznaki ekspr. ne sledi ustrežna razlaga, kot npr. pri *pacek* 1. in 2. ali pri *pes* 4.).¹¹

Iz povedanega izhaja, da je le beseda *dekle* stilno nezaznamovana, in sicer ko pomeni ČŽM –P, oznako ekspr. pa je pri vseh treba pojmovati kot ljubk. (s potencialno manjš.), le pri *-ina* večalno. Vendar pri izpeljankah 2. stopnje za *dekletce* ne ustreza oznaka ekspr. *dekle*, kakor si tudi pod *deklinica* težko predstavljamo slovarsko *dekle*, pač pa *deklica* ali *dekletce*.

1.2.2 Pomenske sestavine samostalnika *dekle* sedaj zasledujemo še pri pridevniških členih besedne družine *dekle* (bolje: snopa pomenskih sestavin zanj). Slovar navaja naslednje pridevnike:

- a) *dekletov*: svojilni pridevnik od *dekle*
- b) *dekličin*: svojilni pridevnik od *deklica*
- c) *dekliški*: nanašajoč se na *dekleta* in *deklice*
- č) *dekličji* = *dekliški*.

Ustrezne oznake za 'moško' bi bile: a) *fantov*, b) *fantkov*, c) *fantovski*.

V slovarju opazamo neenotnost pri razlagi pomenov: pri *dekletov* je razlaga besednovrstno-pomenska ('svojina', 'prid.'), pri *dekliški* pa samo pomenska ('nanašanje'). Poleg tega ima pridevnik za vrstnost (*dekliški*) neoznačeno sopomenko *dekličji*, kar po našem ni prav, saj je razlika lahko večja, kot jo kaže slovar.¹² – Pridevnik *dekliški* se v slovarju nanaša tako na *dekleta* kot na *deklice*, tu gre verjetno za homonimnost dveh pridevnikov: prvi se nanaša na 'starost nad 16–24', drugi 'pod 16–24 let', kar bi lahko dokazali z zvezami kot *dekliški smeh* 'smeh deklet' proti *dekliška osnovna šola* 'o. š. za deklice'.

Dekliški v pomenu 1. je supletivizem¹³ za **dekletski*.

1.2.3 Supletivna podstava se rabi tudi pri sam. tvorjenkah iz (potencialnega) glagola in pridevnikov, tj. pri:

- a) *dekličevanje* knjiž. *udeleževanje v družabnem življenju deklet na vasi*
- b) *dekličina*: *pogostitev, na katero povabi nevesta pred poroko svoje prijateljice*
- c) *dekliškost*: *lastnosti, značilnosti dekleta*

¹¹ *pacek* 1. ekspr. *umazan človek, navadno otrok*; 2. ekspr. *malopriden, malovreden človek*; *pes* 4. ekspr., v povedni rabi, s predlogom *izraža zelo nizko stopnjo* proti *deklica* ekspr. *dekle*, *dekletce* ekspr. *dekle* ipd.

¹² Prim. *SSKJ* str. XVI: »Nepopolne (pomenske) razlage so ali sinonimne /... / S sinonimi se razlagajo manj rabljene (enopomenske) besede (*črn*) ali posamezni pomeni večpomenskih besed /... / . Taki sinonimi so lahko pomensko ali stilno precej različni /... /.«

¹³ O takih in podobnih supletivnih besedah bi bilo zelo zanimivo (in potrebno) napisati posebno razpravo.

č) *deklištv*o: *dekliška doba* v življenju ženske.

Ustreznice za 'moško': a) *fantovanje*, b) *fantovščina*, c) — —, ¹⁴ č) *fantovstvo*.

Iz odsotnosti takih tvorjenk na podlagi podstave *deklet*- verjetno sledi, da je ta tvorjenka relativno mlada.

2 Kako je treba pomenske sestavine kake besede izbirati glede na njene posamezne pomene, si oglejmo pri besedi *glava*. Mogoče bi se lahko reklo, da je treba že za prvi pomen navesti vse tiste pomenske sestavine, ki delajo razumljive vse pomene (tudi metaforične in metonimične). Če sedaj v SSKJ za *glava* 1. piše samo, da je to »*del človeškega ali živalskega telesa v katerem so osrednji živčni centri in nekatera čutila*«, ¹⁵ potem lahko rečemo naslednje:

1. Za 4. slovarski pomen ¹⁶ bi bilo treba omeniti še njeno 'prednjost' (*ladja se je potopila z glavo naprej*) oz. 'zgorjnost' (*skalne glave gor*). S tem v zvezi naj bi se v slovarju glede na eno in drugo tudi ne mešali primeri za ponazarjanje, kakor se sedaj: *ladja se je potopila z glavo naprej* (= sprednji del); *skalne glave gor* (zgornji del); *glava lesenega pomola* (sprednji del?); *glava kolone* (sprednji del). – Za pomen 4. b) *podobnost po obliki* (npr. *glava žebeljev*) bi bilo poleg pomena 'zgorjnost' treba dodati še 'debelejšost' (prim. še *vijaki brez glav*, *glava stegenice*); tu je samo pomen 4. c) *plužna glava* oz. *glava šivalnega stroja* nekako zadovoljivo vsebovan že v določilu 1. pomena, vendar samo posredno in le z delom »osrednji živčni centri«. ¹⁷ Pomeni za slovarskim // ¹⁸ zahtevajo pri *glavi* še pomensko sestavino 'okroglasto': *solata ima velike glave*; *zelnata glava* itd. (vendar brez »knjiž. roža je nagnila glavo«, kjer ne gre v prvi vrsti za okroglasto, ampak za zgornji del, kjer se drži cvet).

2. Tudi pomen 5., tj. *naslovni del knjige, revije, časopisa ali sestavka* oz. // *kar je napisano na zgornjem, uvodnem delu listine, pisma*, zahteva pomensko sestavino 'zgornje'.

3. Pomena 1. // in 3., tj.

1. // *ta del človeškega telesa, katerega izguba ali hujša poškodba pomeni izgubo življenja*

3. z roditeljskim *najpomembnejši vodilni človek v kaki organizaciji, skupini, gibanju*, opozarjata na pomensko sestavino 'velika pomembnost' oz. največja pomembnost', ki nobena od njiju ni vsebovana v slovarskem opisu 1. pomena.

4. Zadovoljivo je torej že v opisu prvega, po naše glavnega pomena besede, vsebovan le 2. pomen, tj.

2. *ta del pri človeku kot središče njegovega razumskega in zavestnega življenja* // s prilastkom *človek*, *zlasti glede na svoje značilnosti umske sposobnosti*, kar se naslanja na pomenski opis »osrednji živčni centri« 1. pomena.

2.1 Naš predlog za prikaz 1., tj. osnovnega pomena besede *glava*, bi po vsem tem bil naslednji: *zgornji ali sprednji, »možganski«, nadvse pomemben del človeškega ali živalskega telesa, (pri človeku) okroglaste oblike (glede na nastavek odebelen)*. ¹⁹ Če to določitev

¹⁴ Potencialno **fantovskost* iz SSKJ posredno izkazuje fantovsko življenje; nanašalo bi se še na *fantovske lastnosti ali značilnosti*, npr. *fantovska čast*, *pesem*, *prepir*.

¹⁵ Z našimi PS: O(rgan)ČŽ/Ži/Ču

¹⁶ Rabi se samostojno ali s prilastkom *glavi* *podoben del česa*.

¹⁷ Namesto »osrednji živčni centri« bi verjetno zadoščali »možgani« (prim. *nima nič v glavi*: nič = 'možganov' oz. 'pameti').

¹⁸ *Okroglast* in *glede na uporabnost najpomembnejši del nekaterih rastlin*.

¹⁹ V naši simbolizaciji: Z/SOMČ/Ž (zP, Ok, Od), kar se bere: zgornje/srednje, organ z možgani, človeško/živalsko (zelo pomembno, okroglasto, odebeleno).

primerjamo s slovarsko (*del človeškega ali živalskega telesa, v katerem so osrednji živčni centri in nekatera čutila*),²⁰ opazamo še nepotrebno določitev o čutilih.

Pripomnimo naj še naslednje. Pomen 1. //²¹ se da ponazoriti s sopomenko življenje, torej gre za metonimični prenos pomena: *ni se bal za svojo glavo* ('življenje'); *glavo dam, stavim, da je tako* ('življenje') ipd. Gotovo pa ne vzdržita sosedstva zvezi *odnesti celo glavo* 'nepoškodovan priti iz tepeža, boja' in *vzeti komu glavo* 'obglaviti koga' (tj. vzeti komu življenje tako, da se mu odseka glava). – Prav tako verjetno ne gresta brez sile pod isto streho učena in kronana glava.

2.2 Posebno pozornost zasluži pri večpomenkah načelo zamenjave s sopomenkami: 1. – –,²² 1. // življenje,²³ 2. pamet/spomin/zavest/misel/razum, 3. vodja, 4. sprednji/zgornji/okrogli del. Ker gre pri 5. za isto, je torej posebna skupina nepotrebna.

2.3 Drugo, kar nas spet mora sistemsko zanimati, pa je, koliko razkriva posamezne pomene tipično skladiščno okolje. Tu za sedaj le poskusimo pri posameznih pomenih:

1. glava ga boli plešasta glava kosti glave
dvigne glavo
sneti z glave²⁴

Iz tega sklepamo, da je 1. pomen skladiščno prost, nevezan. Slovar ne navaja le povedkove rabe: *to je glava* (ne rep); povedkovoprilastkovna pa je menda komaj mogoča (iz tiste službe *se je Janez vrnil kot glava/glavica*). Enaka mnogofunkcijskost je značilna tudi za pomen 1. //, kjer pa slovar navaja v glavnem samo predmetno vlogo: *glavo dam, plačati z glavo*; možne vloge pa bi bile še *lastna glava* (mu je najdražja), *glava bo šla*, *strah za lastno glavo*. Pri pomenu 2. je v ospredju prislovnodoločilna vloga, in sicer kraja in načina, poleg tega pa še predmetna in povedkova.

Na take stavčnočlenske vloge opozarja mestoma dovolj pogosto tudi slovar, npr. pri 2. // s prilastkom (*bil je bistre glave*), ali 3. z roditeljskim (*glava družine*).²⁵ Zveza med *bil je bistre glave* in *bil je bistra glava* v SSKJ ni vzpostavljena; po naše je prvotno drugo (*bistra glava* ← *človek bistre glave*) in bi moralo priti v slovarju precej skupaj (v SSKJ res bistre glave 2., bistra glava 2. //).

3 Včasih se da pomenska sestavina napraviti izrazita s protipomenko (ptpom.). Za primer vzemimo pridevnik *bel* (spet po SSKJ):

²⁰ OČ/ŽžCdČu.

²¹ Tj. *del človeškega telesa, katerega izguba ali hujša poškodba pomeni izgubo življenja*.

²² Sopomenke *buča, črepinja, betica, pisker* ipd. so seveda stilno zaznamovane, zato kot čista zamena ne prihajajo v poštev.

²³ Tu bi bilo tudi v slovarju verjetno treba zaznamovati stilno vrednost; tako oznako ima v slovarju pomen 2. (ekspr.), ne pa tudi 3., kjer bi bilo tudi potrebno (*bil je glava opozicijskega gibanja, stranke* (verjetno bi bila prav oznaka fig.)). Pomena 4. in 5. sta brez stilne obarvanosti (tako tudi v SSKJ). Tudi to problematiko bi bilo zanimivo bolj obdelati, da bi se morda prišlo do predvidljivosti, tj. objektivnosti označevanja.

²⁴ V tem stolpcu so udeleženske vloge, v preostalih dveh so besednozvezne, prvič jedrna, drugič satelitska (prilastkovna). Niže v besedilu sta še v povedijskih vlogah: povedkovega določila in povedkovega prilastka.

²⁵ Oznake izrazijsko seveda niso idealne: prav bi bilo »z levim oz. desnim prilastkom«, pa še v tem okviru je mogoče podrobneje ločiti, npr. »z desnim (golim) roditeljskim prilastkom«.

1. *ki je take barve kot sneg ali mleko*, ant. *črn* – ptpom. *črn*
 2. *ki je svetle barve* – ptpom. *temen*
// *ki ima plodove ali gomolje svetle barve* – ptpom. *črn*²⁶
// v zvezi *lasje, brada, svetlo siv* – ptpom. *nesiv*
// z oslabljenim pomenom, v zvezi z *dan, zora poudarja pomen samostalnika, na katerega se veže* – ptpom. *temen*²⁷
 3. redko *nepopisan, neizpolnjen* – ptpom. *popisan, izpolnjen*
 4. *nanašajoč se na protirevolucionarje, desničarje* – ptpom. *rdeč*.
- (Pridevnik *črno-bel* v tem geslu kaže na pojmovno neizčiščenost ali metodološko zadrego zaradi *le-te* v SSKJ, in sicer glede tega, kaj spada k eni besedi in kaj ne; *črno-bel* je posebna beseda.)²⁸

Podobno bi bilo mogoče s protipomenkami utrjevati odkrite pomene besede *lep*. Seveda je to v glavnem mogoče le tedaj, ko gre za protipomenske pare; pri izrazih med tema skrajnima poloma to pač ni mogoče in zastavlja se vprašanje, kaj iz tega sledi.²⁹

4 Prikaz pomena s pomenskimi sestavinami ni vedno mogoč in tudi ne smiseln. V takih primerih nam ostajajo na razpolago sopomenke (z morebitnimi protipomenkami) in pa nad- in podpomenke. Za ponazoritev pravkar rečenega vzemimo iz SSKJ glagol *biti sem*.³⁰

4.1 V SSKJ so pomeni tega glagola podani s pomenskimi sestavinami, kot sledi:

- I. 1. v osebni rabi *izraža materialno ali duhovno navzočnost v stvarnosti*: ali je kak izhod;
2. navadno s prislovnim določilom, s širokim pomenskim obsegom *izraža navzočnost v prostoru in času*: tukaj je jama, v kateri je raslo drevo;
3. z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom *izraža lastnost ali stanje osebk*: mož je poštenjak.

Določanje pomena s pomenskimi sestavinami v tem primeru ni prepričljivo in smiselno; med drugim zato ne, ker se opis ne da vstaviti v besedilo namesto opisovanega, kar sicer velja za druge opise pomena, kot kaže npr. *dekle* / (dorasla mlada ženska, ki še ni poročena) *je prišol* (-a). Ni namreč mogoče reči **ali je navzoč kak izhod* namesto *ali je kak izhod*, in prav tako ni mogoče reči **tukaj je navzoča jama* in tudi ne **mož je navzoč poštenjak*, pa naj si 'navzočnost' predstavljamo še tako pomensko oslabljeno.

²⁶ Dejansko bi bilo tu treba navesti več sopomenk: *b e l k r o m p i r* (prav: *beli*) – *rumeni/industrijski/roza; bela murva – črna?*; *bela detelja – rdeča* ipd. – Tu se tudi vidi, da ne gre zmeraj za protipomenke, ampak kar za drugopomenke (vendar iz enakšne delne množice). Takega je veliko zlasti v strokovnih izrazjih. Iz SSKJ navajam za *deteljo*: *bela/grmičasta/šmarna/medena/navadna turška/nemška/rdeča*.

²⁷ Prim. pri Prešernu: *kdor hoče vas dočakat temne zore*. Slovarska oznaka poudarja pomen samostalnika, na katerega se veže, morda ni najboljša; bolj prav morebiti pleon., s čustveno doživljajnostjo, tj. slovarko ekspr.: *sredi belega dne, do bele zore, ob/pri belem dnevu, jasno kot beli dan*. – Mimogrede naj v zvezi s tem opozorim na sistemsko pomanjkljivost slovarja, ko zabrisuje frazeološko naravo (in razvidnost) takih stalnih zvez z nepotrebnimi razširitvami ponazarjalnih primerov (*zgodilo se je sredi belega dne, plesali so do belega dne, tudi to je jasno kot beli dan*).

²⁸ Analogno slovarkemu primeru *črno...¹ prvi del zloženke in črno...²* [razlika med 1 in 2 pomensko ni razvidna; pač pa bi bilo treba navesti *črno-* ravno za *črno-bel* (ali pa to vsaj potrditi s primeri pri *črno...*)] bi bilo toliko bolj primerno slovarko izkazati enoto *-bel*.

²⁹ Prim. zgoraj opombo 26.

³⁰ Prim. moj članek o pomenih glagola *biti sem* (s podrobno analizo slovarskega zadevnega članka) v *Linguistica/Grošljev zbornik*, XX (1980), 151–167.

4.2 V takih primerih se zdi edino učinkovita metoda zamena raziskovane besede s sopomenko, kolikor je seveda mogoča.³¹

S to metodo se nam 1. slovarski pomen besede *biti sem* razodeva in konkretizira z glagolom *obstajati*: *Še so/obstajajo stvari, ki jih ne poznamo.* – S to sopomenko nato nadzorujem ustreznost ponazarjalnega gradiva in odkrijem npr., da ni razloga za misel na morebitni pomenski odtenek v slovarskem primeru / poudarjeno *sò*³² *znamenja, da se obrača na boljše*; ali: pri primeru *bolnik ne bo več dolgo* se ne da *bo* zamenjati z *bo obstajal*, ampak je *bo* mogoče dopolniti z *živel*, torej gre le za izpust ob pomenu, ki ga slovar navaja pod 3. In ta primer se loči od naslednjega, tj. *bil je kralj, ki je imel tri sinove*, kjer se je *bil* da zamenjati z *živel je*, kar je le konkretizirana oblika za *obstajati*.³³

Pri slovarskem 2. pomenu se nam ponujata dve sopomenki: *nahajati se* in *dogajati se* (vr-

³¹ Verjetno nimajo sopomenk, vsaj v smislu prvotnosti ne, t. i. primitivi, po naše pomenske praprvine (morda bi lahko rekli tudi prasestavine), s katerimi dela sodobno pomenoslovje. Ker ne vidim bližnje druge priložnosti za to, naj jih podam, prevedene in urejene po besednih vrstah namesto abecedno, kar tukaj:

Sam.:

(BITJE: gl. NEKDO)

ČAS (gl. ČAS, doba, točka)

ČLOVEK, »KDO« (one)

MOČ // TVARNA / DUŠEVNA / DRUŽBENA //

NEKAJ, STVAR (Y, Y1, Y2)

NEKDO, BITJE (X)

SVET // TVARNI //

Prid.:

ISTI (KOT)

KATERI (oziralni)

(MNOG: gl. VELIK)

SAM

(SED.: gl. SEDAJ)

VELIK (MNOG) / MAJHEN

VES, CEL

Glag.:

BITI

ČUTITI

IMETI

MISLITI (gl. MISLITI 1,2)

NE-HOTETI: gl. HOTETI

POSTATI

REČI

POZNA(VA)TI (= zaznavati duševno)

STORITI (gl. DELOVATI, STORITI)

ZAZNAVATI // TVARNO / FIZIČNO //

HOTETI / NE-HOTETI

Prisl.:

POZNEJE (gl. PO)

PREJ (gl. PRED)

SEDAJ / SED(ANJI)

VEČ / MANJ (KOT PA, OD)

VELIKO (MNOGO), MALO, ZELO

Predl.:

K, ZA or. (prim. za očeta)

PO

PRED

Z sredstva

Z spremljave

Vež.:

IN

KOT (gl. ISTI)

ČE

ALI

Člen.:

NE, NĚ

ČAS1, doba: ČAS + NADALJEVATI

ČAS2, točka: ČAS + NE-NADALJEVATI

MISLITI1: MISLITI + NADALJEVATI +

NE-VEDETI (misliti o)

MISLITI2: MISLITI + NADALJEVATI +

MISLITI (RESNIČNO) (misliti, da)

ZNATI: SPOZNATI (RESNIČNO) +

MOČI RABITI (npr. znati latinsko)

³² *sò* = 'obstajajo'

³³ Tu bi bilo zanimivo najti čim več besed tipa *živeti* za 'obstajati', nemara vsaj še *rasti* (za drevo).

šiti se): *tukaj je/se nahaja jama oz. v Kamniku je bil/se je dogajal semenj*. Slovarjev pomen 2. bi bilo treba torej razdeliti na dva: 2. 'nahajati se', 3. 'dogajati se'. Če sedaj s sopomenkama nadziramo ponazarjalno gradivo slovarja, ugotovimo, da se v slovarju potencialno pomensko razločevalno znamenje³⁴ nahaja na napačnem mestu npr. pri / *otroci so doma*, saj se da reči, da *se nahajajo doma*, in isto velja za *biti na proslavi (udeleževati se je)* je podpomenka *nahajati se*). – Tudi naša 3. sopomenka, tj. *dogajati se*, velja tudi za slovarjev / *tedaj je bila vojna in / to je bilo lani* (kjer je v slovarju navedena dovršna oblika tega glagola, tj. *zgoditi se*).

V tej zvezi je zanimivo še vprašanje sopomenk, ki jih navaja slovar: 2. *hiša je/stoji sredi polja, za gozdom jelse razprostira travnik; čez teden sem/živim (bivam) v mestu, biti na zabavi/udeležiti se je, omenjena nesreča je bila/se je zgodila včeraj*. Tu (razen v zadnjem primeru) ne gre toliko za pravo sopomenskost, ampak za podpomenke naših splošnejših sopomenk glagola *biti*. Pri zapisovanju le-teh slovar ni dovolj dosleden, so pa te sopomenke obvestilno in doživljajsko bogatejše. – Splošnejša sopomenka za *biti* v primerih kot v *vodi je kisik je imeti*, ki pa zahteva udeležensko preustrojitev predmetnosti *voda* in *kisik*: v *vodi jelse nahaja kisik* proti *voda ima kisik* (sopomenka glagola *imeti* v tem pomenu je *vsebovati* ← 'imeti v sebi'). Ta podpomen v slovarju nikakor ni zaznamovan, zanimivo pa je, da ima slovar vse te primere vendarle skupaj, in sicer pač le na podlagi enakega skladenjskega okolja (eventualno še na podlagi instinkta raziskovalca): *drva so na dvorišču proti v vodi je kisik*.³⁵

4.3 Slovarski »oslabljeni pomen« ne dopušča nobene zamenjave s sopomenko (prim. *prijatelj je učitelj, otrok je bolan, dekle mi je všeč* ipd.) in je v tem nasprotje slovarskima pomenoma 1. in 2., tj. našim 1., 2. in 3. Možnost zamenjave bi bila le z *imeti*, vendar le ob spremenjeni skladenjski podstavni strukturi: *Janez je hudo bolan* → *Janez ima hudo bolezen* ali *njegov načrt je bil* → *on je imel načrt*. Zamenjava z *imeti* (slovar je nič ne pozna) bi morda odkrila delno različnost ponazarjalnih primerov, npr. med *ta misel ni napačna* → *ta misel nima napake* proti *dekle mu je všeč*.³⁶

Pomene 'obstajati, nahajati se, dogajati se' glagola *biti sem* družijo v posebno skupino skladenjska pretvarjalna moč ob nikalnici: ta preureja nenikalni pomenski ustroj po vzorcu *svoboda je* → *svobode ni*,³⁷ *sredi polja je hiša* → *sredi polja ni hiše* in *semenj je v Kamniku* → *semnja ni v Kamniku* nasproti *prijatelj je učitelj = prijatelj ni učitelj*. Prvi pomeni (zaznamoval bi jih z I.) so predmetnopomenski, drugi (po moje II.) pa je slovnični, pomožniški.

³⁴ Tu je slovar (pač iz varnostnih, sebe varovalnih razlogov) izbral večfunkcijsko zaznamovalno nalogo, kar pa uporabnika slovarja postavlja pred nerešljive probleme (prim. SSKJ I, str. LIX, 224: »Ena poševna črta (/) loči pomenske odtenke, stalne zveze in stilizme.«). Iz te formulacije nikdar ne veste, ali imate opravka s prvim, drugim ali tretjim oz. s kombinacijami prvega, drugega in tretjega.

³⁵ Tudi tu se postavlja vprašanje obvestilno bogatejših ustreznikov. Za naš pomen 2. si iz slovarja lahko izpišemo *stati, ležati, razprostirati se, živeti, bivati, udeležiti se, (biti pri), za 3. pa le vidski zgoditi se*.

³⁶ Vendar primerjaj možnost *ima dopadenje nad dekletom*, v SSKJ: star. *imeti dopadenje nad kom, biti zadovoljen, vesel, da je tak*. Sam sem na Gorenjskem namesto *rad imeti* slišal *imeti ljubezen do (tudi jaz imam lahko ljubezen do česa* – v konkretnem primeru je šlo za dobro sekuro ali žago).

³⁷ Rodilnik ob zanikanju pomeni t. i. logični osebek (v SSKJ: »v brezosebni rabi ali brezosebno /... / z zanikanim osebkom v rodilniku«).

T. i. brezosebna raba bi se morala obdelati v okviru te pomenske strukture. Tako bi bili v slovarju pod II. a) z zanikanim osebkom v rodilniku navedeni primeri *očeta še ni; jutri ne bo šole; pri tej hiši ni miru; / ni ga človeka, ki bi mi pomagal* šli po vrsti v naše skupine I. 3., I. 1. / 2. in I. 1. Pomeni slovarskega tipa III. (*mraz je bil/bilo*) gredo v našo skupino II., kamor spada tudi IV. (*prišla je, seveda je*, tj. z izpustom) in še V., kjer gre za t. i. pomožniško vlogo (*bo delal*). V zvezi z našim pomenom II. je sploh treba reči, da se ne loči tip *Ivanka bo srečna* od *Ivanka bo delala*, tj. *bo* je v obeh primerih pomožnik, kar je desno od njega, pa povedkovnik (če se ne rabi drugače kot ob povedku, sicer pa upovedkovnjena beseda ali besedna zveza).³⁸

Pomožnik *biti* ima vidske podpomenke v *postati* ali *miniti*: *Jeseni je bilo tri leta, odkar je ...* → *so minila tri leta* (ima že SSKJ); *Janez bo v kratkem gospodar* (pomeni tudi 'bo postal'); *jutri ne bo več deževalo* ('bo nehalo deževati'). Prim. še *mraz je bil* ('nastopil'), *slabo ji je bilo* ('postalo'), *ni ji več slabo* ('nehalo ji je biti'), *bodite mi zdravi* ('ostanite') ipd.

Teh nekaj obravnavanih primerov je, upamo, nakazalo pot, po kateri bi prišli do objektivn(ejš)ih meril pri prikazovanju pomenov besed. V skrajni liniji se bo verjetno le na tak način mogoče izogniti subjektivnostim tako pri izbiri osnovnih pomenskih sestavin kakor pri razvrščanju ponazarjalnih primerov za posamezne pomene, ne nazadnje pa bo tako mogoče tudi objektivno razumeti pomenske prehode v okviru iste besede in v besedni družini. Tako se gradi tudi teoretična podstava, koristna za slovaropisje in praktični jezikovni pouk.

SSJLK ZP 17 (1981), 95–112.

³⁸ Glej moj članek Še k teoriji besednih vrst, posebno predikativa, *JiS* 1979/80, str. 201–204.

DOLOČANJE POMENOV GLAGOLA *BITI*

0 Strukturalno določanje pomenov mi je tisto, ki se nadzoruje in potrjuje z jezikovno strukturo samo, ne pa morda z vanjo vnašanimi prvinami, npr. logi(cisti)čnimi ali ne vem kakšnimi še. Nekako tako torej, kakor delamo v morfematiiki, kjer za priponsko obrazilo *-ica* trdimo, da pomeni 'majhno' ali 'ljubko' zato, ker se besede, kot sta *mizica* in *ženica*, razumejo kot 'majhna miza' in 'ljubka žena'.

Stvar si oglejmo ob glagolu *biti* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, 1970, 139–140 (dobra dva stolpca besedila). – Pretres tega sestavka opravimo tako, da prikaze posameznih pomenov oz. rab kontroliramo na podlagi ustreznega sopomenskega izraza (če tak obstaja), na podlagi sopomenskega izraza tudi nadziramo pravilnost uvrstitve ponazoritev za posamezne pomene (po sinonimnih izrazih sega mestoma tudi slovar sam, kar bo sproti omenjano); v okviru večjih istopomenskih odstavkov skušamo sopomensko izraziti tudi pomenske premike, v slovarju zaznamovane s t. i. količkom(a), tj. poševn(o/ima) črt(o/ama), za katere imamo v slovarju naslednji legendi: »Dve poševni črti (/) pred razlago zaznamujeta podpomen«, »Ena poševna črta (/) loči pomenske odtenke, stalne zveze in stilizme.« (Str. LIX, § 224.) Hkrati bo govor tudi o strukturi članka, nastali na podlagi upoštevanja skladenjskega merila, v SSKJ tako zelo poudarjenega.

1 Geslo *biti sem* ima v SSKJ pet rimsko oštevilčenih odstavkov:

I. – »v osebni rabi«, II. – »v brezosebni rabi ali brezosebno v pomenih kakor pod I., III. – »v osebni ali brezosebni rabi, navadno s prislovno rabljenim samostalnikom v pomenih kakor pod I., II.«, IV. – »eliptično navadno za poživitev pripovedi« in V. – »kot pomožni glagol z opisnim ali trpnim deležnikom za tvorbo časov, naklonov ali načinov«. V razdelku I. se navajajo trije pomeni: 1. »izraža materialno ali duhovno navzočnost v stvarnosti«, 2. »navadno s prislovnim določilom s širokim pomenskim obsegom izraža navzočnost v prostoru ali času«, 3. »z oslabljenim pomenom s povedkovim določilom izraža lastnost ali stanje osebk a) s pregibno besedo, b) z nepregibno besedo, c) s predložno zvezo, 5) s kakovostnim roditeljskim, d) s primerjavo. Pokazano s primeri: I. 1. *ali je kak izhod?*, 2. *tukaj je jama*, 3. a) *mož je poštenjak*, b) *ta misel ni napak*, c) *meso je brez kosti*, č) *vidva sta istih let*, d) *nebo je kakor oprano*; II. *očeta še ni*; III. *mraz je bil* ali *bilo*; IV. *prišla je, seveda je*; V. *bo delal*. Pripomniti je še treba, da ima tudi razdelek II. podrazdelitev, vendar le s črkami, označujočimi slovnične kategorije: a) z zanikanim osebkom v roditeljskem, b) s smiselnim osebkom v odvisnem sklonu, c) z delnim roditeljskim kot osebkom, navadno odvisnim od izraza količine, c) z nedoločnikom kot osebkom, d) z odvisnim stavkom kot osebkom, e) s prislovno rabljenim izrazom v povedku; primeri: a) *očeta še ni*, b) *žal mi je bilo*, c) *kruha je še in mesa tudi*, č) *molčati je bilo težko*, d) *očitno je bilo, da se moti*, e) *dolgčas je*. Poleg tega so še primeri z dvema poševnima črtama: I. 3. d // *izraža istost, enakost (dvakrat dve je štiri)*, IV. b) z izpuščanjem dela povedka sploh: tj. z izpuščanjem deležnika s polnim pomenom // v zvezi z nedoločnikom za izražanje možnosti ali nujnosti. Na koncu je še obsežnejše gnezdo. – Po tem pregledu nad celoto k posameznostim.

1.1 Pomen I. 1. »materialna ali duhovna navzočnost v stvarnosti«. Namesto izraza *navzočnost* priporočamo *obstajanje*, ker je ta natančnejši in se da neposredno uporabljati v

istem sobesedilu kot *biti*: še *so/obstajajo stvari, ki...*; ali *je/obstaja kak izhod?*; *red mora biti/obstajati*; *so/obstajajo znamenja, da...* Pri *bolnik ne bo več dolgo*, pa ne gre za obstajanje, še manj seveda za navzočnost, ampak je za *bo* izpuščen. npr. opisni deležnik *živel* (spada torej v slovarski IV. razdelek). Slovarski na videz enaki zakoličkov *bil je kralj* je različen: prim. *ni bilo kralja* proti *bolnik ne bo več dolgo*. – Tu obenem vidimo neugodno posledico večfunkcijske rabe ene poševne črte: ta prvič stoji pred *sò znamenja*, čeprav primer prime še na *obstajati*, drugič pred *bolnik ne bo več dolgo*, kjer pa gre za izrazito drug pomen glagola *biti* (namreč vezni), in se zastavlja vprašanje, kako naj bralec ve, kdaj gre za pomenski odtonek in kdaj za stalno zvezo ali stilizem? (Ali naj bo torej bralec slovarja pametnejši od njegovih sestavljavcev?)

1.2 Pomen I. 2. »izraža navzočnost v prostoru in času«. Predlagamo sopomenko *nahajati se*, v SSKJ označeno (v podgeslu) »publ., s prislovnim določilom *biti sem*« (in z enim napačnim primerom brez *se*: v *gorah nahajamo sneg*). Tudi sopomenka *nahajati se* se da vstaviti v ponazarjalne primere: *tukaj je/se nahaja jama, v kateri ...*; *hiša je/se nahaja sredi polja*; *drva so/se nahajajo na dvorišču*; v *vsakem človeku je/se nahaja kaj dobrega* (kjer se ponuja tudi varianta z *imeti* z ustrežno preustrojitvijo na podlagi vezljivosti tega glagola: *vsak človek ima kaj dobrega*); isto je s primeroma v *knjigi so/se nahajajo napake in v vodi je/se nahaja kisik* (*knjiga ima napake, voda ima/vsebuje kisik*), kar vse pa v SSKJ ni zaznamovano z nobenim količkom. Med te primere in naslednjega, ki ga spet lahko izrazimo tudi z *imeti*, je vstavljen primer za *gozdom je travnik* »leži, se razprostira«, kakor navaja slovar sam, a lepo prime tudi na splošnejši *se nahaja*. Slovarski primer *le kaj je na njej, da se je ne more nagledati* pa očitno zahteva na prvem mestu pomen *imeti* (*nahajati se* pa komaj), prim. *le kaj ima ona, da ...*, nakar spet sledijo primeri za *nahajati se*, toda tokrat za količkom: *otroci so/se nahajajo doma, bitil/nahajati se na vrtu*; *čez teden sem/se nahajam v mestu* (slovar navaja sopomenki *živim, bivam*); *kje so/se nahajajo domači*. Za slovarske primere za količkom *biti* na *proslavi, na zabavi* še velja naša sopomenka *nahajati se*, slovarniki pa navajajo sopomenko *udeležiti se je*, nato pa za istim količkom še *biti pri pouku* in *biti pri zdravniku*, le da je za zadnje razloženo z »na pregledu«, torej ni istovrstno pomenu 'udeležiti se'. Brez razlage, a za količkom, so primeri *tedaj je bila vojna, v Kamniku je bil semenj in proslava bo v nedeljo*. Kateri pomen naj bralec pripiše tem primerom (ali pa gre morda le za »stalne zveze in stilizme«?)! Sopomenka za ta *biti* je *dogajati se*: *tedaj je bila/se je dogajala vojna* itd. Pač pa ima tudi slovar za novim količkom sopomenko *zgoditi se*: *omenjena nesreča je bila včeraj, to je bilo lani* (kar pa v SSKJ nima sopomenke, morda zato, ker je enaka prejšnji).

1.2.1 Sklep o tem pomenskem razdelku (in tudi o prvem) bi bil, da pomenskega odtenska, in to nedvomnega, ni dovolj zaznamovati le s količkom, ampak mora biti zmeraj podan tudi s sopomenko. Kakor je pokazal naš pregled vseh primerov, se to brez težav da. – Kolikor vidim, nastopajo dololočene vrste težave le glede splošnostnega ranga sopomenk: hiponimi za *nahajati se* so: že v SSKJ navedeni *stati* (*hiša je sredi polja*), *ležati*, *razprostirati se* (za *gozdom je travnik*), *živeti*, *bivati* (*čez teden sem v mestu*), *udeležiti se* (*biti na proslavi*) in *biti na pregledu* (*pri zdravniku*). Sami smo dodali splošnejše izraze, kot so jih slovarniki: *obstajati*, *nahajati se*, (*imeti*), *dogajati se* (tu imajo slovarniki deloma *zgoditi se*). Tam, kjer ti izrazi niso variantna sredstva, bi bilo treba odpreti poseben pomen, konkretno: I. 1. a) *obstajati*, b) *obstajati/živeti*, 2. a) *nahajati se*, b) *nahajati se/imeti*, c) *nahajati se/stati*, 6) *nahajati se/ živeti, bivati*, d) *nahajati se/udeležiti se*, e) *nahajati se/bit* (*pri (pregledu)*), 3. *dogajati se*.

1.3 Ti trije pomeni imajo skupno oblikovno (formalno) lastnost, da se ob zanikanem *biti* nosilec stanja ali poteka prestavlja iz osebkovega imenovalnika v rodilnik smiselnega osebka: 1. *ali je kak izhod?* – *ali ni nobenega izhoda?*, 2. *tukaj je jama* – *tukaj ni jame*, 3. *tedaj je bila vojna* – *tedaj ni bilo vojne*. (Mislim, da ta formalna značilnost v slavistiki doslej ni bila opažena.)

Prav s tem merilom lahko v veliki meri kontroliramo t. i. predmetnopomenskost glagola *biti* in jo ločimo od slovnične, vezne vloge, pri kateri ni prestavljanja v rodilnik: *mož je poštenjak* = *mož ni poštenjak*. S tem dobimo v roke merilo za kontrolo sopomenk. Tako se vidi, da imajo primeri kot *bolnik ne bo več dolgo* neobvezno prestavo, *torej bolnika ne bo več*, kar obratno zastavlja vprašanje, ali se v drugem primeru ni spremenil pomen (prim. *tam bolnika ne bo več* 'se ne bo več nahajal tam', medtem ko je v prvem primeru 'bolnik ne bo več dolgo živel'). Tu gre za izpust opisnega deležnika (ali česa podobnega) in primer spada v slovarsko točko I. 3. oz. še IV.

Sploh zasluži posebno pozornost obveznost/neobveznost prestavljanja osebkovega imenovalnika v rodilnik nosilca stanja ali poteka: *kje so domači?* – *domačih ni nikjer* proti *domači niso nikjer*; *bili so na vrtu* – *ni jih bilo na vrtu/niso bili na vrtu*; *čez teden sem v mestu* – *čez teden me ni v mestu/nisem v mestu*. V drugih primerih kakor da se dá poved nadaljevati z *ampak*: *niso bili na vrtu, ampak v hiši*. Do imenovalnika je prišlo verjetno po pritegnitvi zaradi večje stilne uglajenosti, saj bi se sicer glasilo *ni jih bilo na vrtu, ampak so bili v hiši*, kjer prihaja do moteče ponovitve istega povedka na »prekratko razdaljo« (Kdaj konkretno je razdalja prekratka, je drugo vprašanje.)

2 I. 3. »z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom *izraža lastnost ali stanje osebkovega*«. Tu se najprej zastavlja vprašanje, kateri pomen naj bi bil oslavljen? Pomen 'obstajati, nahajati se, dogajati se' ali kateri? Nobeden teh pomenov v kakršni koli obliki ni možen, saj te besede tu niso vstavljive na mesto glagola *biti*. Na tem mestu *biti* nastopa v vlogi vezi; in v tej vlogi je brez pretvorbene moči osebka v smiselni osebek. Med ponazorili v SSKJ je menda en sam, kjer je osebkov imenovalnik mogoče prestaviti v rodilnik (*meso je brez kosti*), pa seveda ob drugačnem pomenu: *meso ni brez kosti* 'ima kosti', *ni mesa brez kosti* 'ne obstaja meso b. k.'.

2.1 Zame je zelo dvomno, ali je treba povedkovo določilo ponazarjati tako raznorazdelčno, kot to dela slovar; saj verjetno zadošča, da rečemo, da so povedkova določila lahko samostalniške, pridevniške besede in predikativi (vsakokrat z njim ustreznimi besednimi zvezami in stavki: a) *mož je poštenjak/velik poštenjak/ poštenjak*, da mu ni para/kar je, b) *mož je pošten/zelo pošten/ pošten*, da mu ni para/kot si ga je le želeti/brez prepričanja/dobrega srca itd., c) *mož (mi) je (všeč)/tih* ... (o predikativih več pozneje).

2.2 Primeri, kot je *ta misel ni napak*, ipd., morajo v eno izmed zgornjih točk, gre torej za a), b) ali c); da gre za b), nam povedo primeri kot *napak svet (napačen svet)*. Tako bi se odločali v vseh takih primerih: *hiša je na prodaj, meso je brez kosti, ..., biti pri zavesti, to mi ni po volji, vse bo še v redu, dejanja niso v skladu z besedami, ti boš za pričo, biti brez denarja* itd., kar vse dopušča uporabo ob samostalniku tipa *hiša na prodaj, meso brez kosti* itd.; odpove to merilo le pri *človek za pričo*, kar bi kazalo na predikativno vrednost zveze za *pričo*.

2.3 Predlagani način obravnave glagola *biti* kot vezi in njegovega določila, povedkovega, nas rešuje tudi nenatančnih izrazov, kot sta »s pregibno besedo« ali z »nepregibno besedo«. Poglejmo.

2.3.1 Med primeri »s pregibno besedo« je tudi *ura bo tri*; temu ustrezno vprašanje je *koliko je ura (je bilo ura)*, kar je verjetno nastalo iz *kolika je (bila) ura*. Ta *tri* je sedaj verjetno imenovalnik količinskih samostalniških števnih izrazov ničte sklanjatve (kot jih imamo tudi v primeru *ena deljeno s tri*); *koliko* je povedkovo določilo (prim. razliko v položaju vezi v primeru *koliko ljudi je bilo na sestanku*). Za isti pomen gre tudi pri primerih z dvojnimi količkom, tj. pri *dvakrat dve je štiri* ('je enako').

2.3.2 V primerih kot njegov *načrt je bil, da ...* gre za pretvorbno razmerje do *on je imel načrt, da ...* (kar lahko izrazimo tudi z *on je načrtoval, da ...*), in tudi to se ne da postaviti ob nikalnici v rodilnik, seveda zato, ker se povedkovo določilo ne da postaviti v rodilnik, ampak le osebek (drugo je: *pet jih je mrtvih*).

2.3.3 Tu se razen tega vidi, da je vse, kar je ob *biti*, če je »pomensko oslabljen«, načeloma predikativno, med seboj različno le glede tega, ali je samo predikativno ali le popredikativljeno (o tem bomo še govorili v zvezi z razdelkom V.). Ta predikativnost se lepo vidi v zvezi s spolom deležnika v primerih, ki jih slovar navaja za drugim količkom: *zdaj je čas, da poveste svoje mnenje*, kar je nejasno, ker se da razumeti kot *zdaj je bil pravi čas ...* ali *zdaj je bilo čas*. Primer *ni bila moja dolžnost* nas uči, da je »popredikativljeni« samostalnik, ko ima ob sebi prilastek, primarno predikativ pa je v primeru, ko »pregibna beseda« nima določila (*dolžnost mi je bilo povedati*). V zvezi s tem se zdi malo povedno izražanje tako »z pregibno besedo« kot z »nepregibno besedo«, kjer je zlasti v drugem primeru relevantna lastnost predikativnost, ne nepregibnost. Manjka tu v slovarju primer *bil je tiho (bila mu je kos, biti več tega)* ipd.

3. S povedanim se kaže tudi nepotrebnost razdelka III. v slovarju (»v osebni ali neosebni rabi ...«), ker tisto, ob čemer naj bi se enkrat izražali osebno, drugič pa ne, ni identično. »Varianta« *mraz je bil* namreč kaže na samostalnik v vlogi povedkovega določila (drugače povedano: na popredikativljeni samostalnik), *mraz je bilo* pa kaže na predikativ. Razlika je zlasti vidna, če enotama dodamo določila: *bil je velik mraz – bilo je zelo mraz*. Pretvorba *mraz je bil – mraza ni bilo* hkrati določno kaže, da gre za predmetni pomen glagola *biti* ('obstajati, dogajati se'). Primer za količkom (*takrat ni bil čas za pogajanje proti ni bilo časa za pogajanje*) ima seveda prav tako dvojno podstavo: *takrat je bil pravi čas : takrat je bilo čas pogajati selza pogajanje*, tj. *takrat se je bilo treba pogajati*. Zveza kot *govor je bil o* je samostalniška pretvorba brezosebkevega *govorilo se je o*. Seveda je narobe, da se bralcu prepušča, da ugane, za kateri pomen, naveden pod I., gre v katerem primeru.

3.1 Isto velja tudi za pomene pod II., tj. »v brezosebni rabi ali brezosebno v pomenih kakor pod I«, kjer mora bralec sam ugotoviti (ali to res tudi more?), ali gre za pomen I. ali 2. ali 3., in pri 3. za a) do d). Iz povedanega sledi, da bi brezosebna raba morala biti izkazana kot posebna modifikacija takoj za vsakim pomenom osebne rabe (poleg tega bi bilo bolj prav reči brezosebkeva raba oz. raba ob neimenovalniškem osebkju). Če vzamemo za osnovo svojo pomensko razvrstitev na podlagi sopomenk, tj. I. 1. *obstajati*, 2. *nahajati se*, 3. *dogajati se*, + pomenski odtenki, ki so bili obravnavani spredaj, vidimo, da so primeri II. razdelka a) v slovarju čisto zmešani: *očeta še ni 2.* (težek primer, ker je z izpustom, namreč *doma*), *jutri ne bo šole 3.*, *pri tej hiši ni miru 1.*, *ni ga človeka, ki ... 1.*, kjer je posebnost ne pomen, ampak podvojeni rodilnik (*ga ... človeka*).

V primerih b), tj. »s smiselnim osebkom v odvisnem sklonu«: *žal mi je bilo /... /*, *mater je strah /... /*, *z njim je slabo /... /*, gre za predikative, tj. za slovarski pomen I. 3. (naš II.); pozornost bi bilo treba primerno sklonsko urediti, ne pa prosto mešati sklone (daj., tož., tož.,

or., rod., daj., or.), hkrati pa bi bilo treba predikative urediti tudi po izvoru, tako da bi bili npr. najprej na vrsti samo predikativi (*žal*), nato izpridevniški (*slabo*), na koncu izsamostalniški (*sram*) ali narobe. Povsod bi bilo treba nakazati še spol (srednji) in število (ednina) pomožnika, torej *mater je bilo strah* (ne *mater je strah*), *z njim je bilo slabo* (namesto *je slabo*).

Pri c), tj. »z delnim roditeljem kot osebkom, navadno odvisnim od izraza količine«, gre za slovarski 1. ali 2. pomen: *kruha je še* = *kruha imamo še* (*je še na razpolago*) – *kruha nimamo več* (*ni več na razpolago*); namesto »izraz količine« bi bilo treba reči »pridevniški izraz količine«, v danem primeru npr. *dosti, malo, pet, kar*; sicer pa bi bilo treba naštetih še druge tipe: *kruha je bilo na kupel/na kopicel/kolikor si ga je srce poželelo*; *kupcev je bilo kot pečkal da se je vse trlo/na vagone*.

Pri č), tj. z nedoločnikom kot osebkom (*molčati je bilo težko ...*), bi bilo verjetno prav reči z nedoločniškim polstavkom, saj isti sklad rabi tudi, če je nedoločnik razvit: *ves dan molčati, je bilo težko ne samo meni*, tj. *težko je ...*, *če ves dan molčiš*. (Nedoločnik ni polstavek v primerih kot *grem po piti*, kar pomeni 'po pijačo', ali *imaš kaj jesti*, ali *gre za biti ali ne biti*.) – Seveda pa je tu še zadrega, ali ni tak nedoločnik sploh le del povedka, povedkovo določilo, ne pa osebek: prim. *lepo je biti mlad* = *ugaja mu biti v pokoju/upokojen* = *rad je upokojen*. Gotovo pa nimamo osebkov v primerih kot *treba je delati*, kjer gre za 'mora se delati'; tu je torej nedoločnik povedkovo določilo ob naklonskem izrazu. Da v primerih kot *molčati je bilo težko* nedoločnik *molčati* dejansko ni osebek, nam kaže nekoliko izpopolnjena varianta, namreč *molčati je meni bilo težko*, kar se brez težav pretvarja v *molčal sem jaz težko*, in to seveda določno kaže, da *molčati* gotovo nima vloge osebkov.

V popolno zadrego pridemo pri primerih d), kjer naj bi imeli »brezosebno rabo« »/ob/ odvisnem stavku kot osebkom«, s primeri tipa *očitno je bilo, da se moti*, kar je *contradictio in adiecto*. Tu je 3. oseba odvisna od (izpuščenega) *to* kot imenovalniškega morfema odvisnika: *očitno je bilo to, da se moti*; za drugosklonske morfeme odvisnikov prim. *bal se je samo tega, da bi nenadoma umrl*; *čudil se je samo temu, da ga nihče ni obvestil* itd. – In končno imamo v točki e) »s prislovno rabljenim izrazom v povedku« s primeri tipa *dolgčas je spet le predikative*.

V primerih kot *skoraj bo poldne* gre za povedkovo določilo, če si mislimo variiranje s *tri* (*skoraj je bilo ura tri oz. skoraj je bilo tri*).

4 In tu se potem zastavlja vprašanje, ali res obstaja slovanska V. pomenska skupina, tj. *biti* »kot pomožni glagol z opisnim ali trpnim deležnikom za tvorbo naklonov ali načinov« in s primeri kot *bo delal, je delal / ... /, bi (bil) delal, je izdelan*, ko se vendar *bo delal* v ničemer ne loči od *bo bolan, bo poštenjak* (pri čemer ima *bo uspel* ali *bo izdelan* poleg tega še dvojni pomen: 'bo imel uspeh' oz. 'bo uspešen' in 'ga bodo izdelali' in 'bo v stanju izdelanosti').

4.1 Na podlagi takega razmišljanja sem na drugem mestu prišel do sklepa, da se z vezjo (tj. npr. z glagolom *biti*, ko nima sopomenske vzporednice) dá definirati tudi njegov odnosni desni del, ki povedku z *biti* daje predmetni pomen (ali pa ga naklonsko modificira), tj. predikativ, oz. da je sploh vse, kar je zmeraj samo desno od takega *biti*, predikativ: torej ne samo *sem tiho* (izpridevniški predikativ), ampak tudi *sem bila* (deležniški predikativ) *tiho*, predikativ pa je tudi vsak nedoločnik (nedoločniški predikativ) za glagolom, npr. *mora biti/obstajati/delati, je treba biti tiho* (*treba* je verjetno izglagolski predikativ); prim. še *nujno bo treba začeti biti tiho*.

S tega stališča je predikativ kot neslovnični, tj. podstavni del glagola, vez ob njem pa slovnični, osebni ali neosebni (*sem tiho* = *delam*). In kakor so glagoli osebni ali neosebni, tako

so tudi predikativi (*tih sem – žal mi je*), in kakor so glagoli neprehodni ali prehodni, so tudi predikativi (*tih sem – žal mi je tega človeka*), in kakor so glagoli nedovršni ali dovršni, se ta kategorija da izraziti tudi pri predikativu (*Ana mu je všeč – Ana mu je postajala všeč oz. mu je nehala biti všeč*), z možnostmi za naklonske modifikacije (*mora biti všeč, lahko bi bila všeč* itd.), seveda tudi s faznim modifikatorjem (*lahko bi (ti) nehala/začela biti všeč*).

5 IV. razdelek, tj. »eliptično navadno za poživitev pripovedi a) z izpuščanjem deležnika s polnim pomenom, b) z izpuščanjem dela povedka sploh // v zvezi z nedoločnikom za izražanje možnosti ali nujnosti«, s primeri: a) *prišla je, seveda je*, b) *klop je iz kamna // žive duše ni bilo videti; te že naučim, kako se ti je vesti*.

5.1 Človeka pri tem najprej preseneča to, da *biti* – razen menda enkrat – ni nikoli eliptičen, ampak se izpušča izraz desno od njega, bodisi da je bil ravno omenjen (primer pod a)) ali pa še v kratkem bo (*pa učil, kdo se bo*) – kar pa je verjetno samo pretvorba normalnega *kdo pa se bo učil*, torej sploh ni izpusta; prim. primere kot *mama kje je nam. kje je mama*). Primeri, ko se pomožnik res izpušča, bi gotovo tudi morali biti navedeni, če izpust že ima svojo točko: *Je Janez prišel? – Prišel*. In kar pri takem izpustu ostane, spet ni samo deležnik, ampak lahko vse, kar je povedkovo določilo (in kot besedna vrsta lahko tudi predikativ): *Ali je mlada? – Mlada pa mlada; Ali je učiteljica? – Učiteljica ne, poštarica; Ali je zdravja trdnega? – Trdnega kot ribja kost. ipd.* Seveda se tudi ne izpušča samo »deležnik z polnim pomenom«: *Je bil to Janez? – Je; Je postal direktor? – Je; Je moral oditi? – Je/Moral; Bi lahko odšli? – Lahko*. Seveda gre vse to v slovarski pomen I. 3. in je enako razdelku V.

5.2 Pri primerih b), tj. »z izpuščanjem dela povedka sploh«, smo sem ter tja v dvomih: tako pri *klop je iz kamna* ni nujno misliti na *narejena*, saj je *iz kamna* toliko kot *kamnit*; primeru *ti čevlji so za v dež* pa ni nujno dodajati še *primerni, dobri* (prim. ta *plašč je za v dež = ta plašč je dežni*). Tu se zamenjuje pomenska podstava s skladiščno izpolnjenostjo. Vzpostavljanje izpuščenega je tudi za // včasih vprašljivo: *te že naučim, kako se ti je vesti* ne kaže nujno na izpuščeno *treba*, ampak *biti* enostavno pomeni *morati, moči* ipd.: *iti mi je od doma = moram iti od doma; biti mi ni več doma = ne morem več biti doma*. Tudi v *temu človeku ni za pomagati* je pač šele globinsko *ni mogoče pomagati*, bliže pa *ni pomoči*.

6 Ostane še t. i. gnezdo, ki ga bomo s sopomenkami poskušali razdeliti po posameznih pomenskih skupinah, v tretjem stolpcu pa podajamo slovarsko razlago:

<i>kar je, je</i>	<i>kar obstaja, obstaja</i> I., prim. <i>česar ni, ni</i>	<i>nič se ne da spremeniti</i>
<i>no, ali bo že kaj</i>	<i>... bo že kaj nastalo</i> II., prim. <i>ali ne bo nič</i>	<i>čas je, da se naredi</i>
<i>dekle je lepo, da je kaj obleka je bila tisoč din ta je pa lepa še tega je bilo treba</i>	<i>... je (mogoče kaj videti) II.</i> <i>... je bila (vredna) tisoč din II.</i> <i>to je pa lepa (stvar) II.</i> <i>tudi tega ni bilo treba II.</i>	<i>zelo</i> <i>je stala</i> <i>to mi ni prav nič všeč</i> <i>to ni bilo prav potrebno, to mu je odveč</i>
<i>prav mu je bilo mu je, da bi zavriskal o tem ni da bi govoril zakon je za vse biti na glasu kaj je na stvari</i>	II. <i>bilo mu je (pri srcu), da ... II.</i> <i>ni (smiselno) II.</i> <i>je (veljaven) II.</i> II. <i>kaj je (resničnega) na stvari II.</i>	<i>zasluži, da se mu tako godi</i> <i>tako je bil vesel/žalosten</i> <i>ni potrebno/vredno</i> <i>velja</i> <i>biti znan, sloveti</i> <i>če je res in koliko je res</i>

<i>na tebi je, da spregovoriš</i>	<i>na tebi (je vrsta) da II.</i>	<i>ti si na vrsti, ti si dolžan</i>
<i>krompir je po 100 din</i>	<i>... je (po eni/ena enoti/a) 100 din II.</i>	<i>se prodaja, kupuje</i>
<i>po njem je</i>	<i>po njem je (udarilo) II.</i>	<i>izgubljen je, mrtev je</i>
<i>otrok je po očetu</i>	<i>biti (tak) po kom II.</i>	<i>ima njegove lastnosti</i>
<i>ne vem, pri čem smo</i>	<i>biti pri čem II.</i>	<i>kakšen je naš položaj</i>
<i>biti pri sebi</i>	<i>biti pri sebi/bitni svoj</i>	<i>zavedati se; biti krepek</i>
<i>ves dan je v knjigah</i>	<i>biti pri zdravju/zdrav II.</i>	
<i>fant je sam zase</i>	<i>... je (vtopljen) v knjige II.</i>	<i>samo bere</i>
<i>dež ni in ni nehal</i>	<i>je samoten II.</i>	<i>ne mara za družbo</i>
	<i>II., poudarjeno</i>	<i>kar naprej je deževalo</i>

7 Med našimi primeri manjkajo zveze s predlogi, ki izražajo prehodnost, npr. *biti ob*, *biti brez*, *biti za*, *biti proti*. To spominja na *misliti proti* *misliti na*, *misliti o* ali *hoditi proti* *hoditi za*, ali *pasti proti* *pasti na* ipd. Tak *biti* s predlogom je zamenljiv s prehodnim glagolom: ***bil sem ob*** vse imetje/***izgubil sem vse imetje***; ***sem brez*** prebite pare/***nimam*** prebite pare; ***jaz sem za*** glasovanje/***se potegujem*** za glasovanje; nihče ***ni bil proti*** njegovi izvolitvi/***ni nasprotoval*** njegovi izvolitvi; prim. še *ta človek je pri zdravju/ima dobro zdravje*. To je nekak podpomen glagola *biti* kot vezi, torej bi bilo tudi tu treba dodati arabsko označeno podrazdelitev 1 oz. 2.

8 Za konec podajmo svoje ogrodje sestavka besede *biti*:

I. kot polnopomenski glagol; zanikan v prisojevalni zvezi prestavlja prvotni osebek v roditelju: *ali je kak izhod? – ali ni nobenega izhoda?*; *tukaj je jama – tukaj ni jame*; *tedaj je bila vojna – tedaj ni bilo vojne*; 1. v pomenu 'obstajati': *ali je kak izhod?*; *še so stvari, ki ...*; *red mora biti*; *so znamenja, da ...*; *tak kralj je res bil*; *mraz je bil hud*; *kar je je*; s smiselnim osebkom v roditelju: *ni ga človeka, ki ...* 2. v pomenu 'nahajati se': *tukaj je jama – tukaj ni jame – tukaj ni jama, ampak votlina – tukaj ni jame, ampak je votlina*; *hiša je sredi polja*; *drva so na dvorišču*; *za gozdom je travnik*; *otroci so doma*; *biti na vrtu*; *čez teden sem v mestu*; *kje so domači?*; *biti pri zdravniku (frizerju itd.)*; z osebkom v roditelju: *ločeta še ni*; *za mizo je bilo pet ljudi*; *troje kmetov je bilo v hiši*; s podpomenom 'imeti': v vsakem človeku je kaj dobrega; *le kaj je na njej, da ...*; s smiselnim osebkom v roditelju: *v tej hiši ni miru*; s podpomenom 'udeleževati se': *biti na proslavi/na zabavi/pri pouku/na sestanku*; 3. v pomenu 'dogajati se, vršiti se': *tedaj je bila vojna – tedaj ni bilo vojne – tedaj ni bila vojna, ampak mir/tedaj ni bilo vojne, ampak je bil mir*; v Kamniku je bil semenj; *proslava bo v nedeljo*; *omenjena nesreča je bila včeraj*; *to je bilo lani*;

II. kot vez 1. s povedkovim določilom: a) v dvodelnih stavkih: s sam. besedo ali besedno zvezo: *mož je poštnjak*; *žena je učiteljica*; *Ana je arhitektka/arhitekt*; *ta ženska pa je jedec*; *ta človek je velika dobričina*; *ščuka je, kar je v gozdu volk*; s prid. besedo ali besedno zvezo: *otrok je bolan/sam/eden/prvi*; *širina je trojna*; *delavci so četveri*; *kruh je pečen/vroč/otrdel*; *mesto je obdano s hribi*; *otrok je dobrega srca*; *hiša je (od) sosedovega strica*; *biti pri zdravju/na glasu/pri čem/po očetu*; in še s predmetom: *dekle je večče angleščine*; *Janez mu je dolžan veliko denarja*; s predikatívom: *fant je ves dan tiho*; *obleka mi je prav*; *tudi mi smo bili zraven*; *ta je vsemu kos*; *ti ljudje radi govorijo, še raje pa so tiho*; *odšel sem/sem bil/bom/bil/bi bil*; *od vseh je spoštovan*; *pohvaljen je bil/bo/bi bil*; *pohvaljen bodi/bitni*; z izpustom: *Si bil tam? – Sem./Bil.*; *Kaj bomo pa zdaj (storili)*; b) v enodelnih stavkih: z glag.: *deževalo je tri dni*; *pri srcu jo je stisnilo*; s predikatívom, iz sam.: *tema je bilo*; *dolgčas je bilo*; *vseh je*

bilo sram; sram jo je; dolgčas ji je bilo; iz prid.: temno je bilo; nujno je bilo oditi; je skoraj ni (mogoče) spoznati; težko (mi) je molčati; ni mi ostati doma; tesno mi je pri srcu; z njim je slabo; iz glave bi si jo bil izbil, pa bi bilo (prav); prvotni/posebni: treba je delati; žal mi je. Izgnezdnne primere smo večinoma spoznali kot izpustne; urejeni bi bili navedeni na tem mestu, kolikor gredo v skupino II., sicer pa pod I. na ustreznem mestu.

Zusammenfassung

(STRUKTURELLE EKFORSCHUNG VON WORTBEDEUTUNGEN AM BEISPIEL DES ZEITWORTES *BITI* 'SEIN')

Strukturell ist für mich eine solche Erforschung der Wortbedeutung, deren Befunde durch die Sprachstruktur selbst kontrolliert und bestätigt werden und nicht etwa durch log(izist)ische oder sonstige Erwägungen, die in die Sprache hineingetragen werden, statt in ihr enthalten zu sein. In diesem Sinne sei der Wörterbuchartikel Über das Zeitwort *biti* 'sein' im Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, einer formalen Kritik unterzogen. Hauptbefunde dieser Kritik sind folgende:

Das Zeitwort *biti* sollte nur in 2, nicht in 5 Problemkreisen (der 6, ist das sog. Nest) behandelt werden. Unter I. tritt es in 3 gegenstandsbezogenen Grundbedeutungen auf, unter II. ist es reine Kopula (die aber aufgrund der Objektspräpositionen besondere Bedeutungen gewinnt). Unter I. werden unterschieden: 1. die Bedeutung des Vorhandenseins oder des Bestehens, 2. des sich Befindens, 3. des Stattfindens. Das kann mit folgenden Beispielen veranschaulicht werden: 1. *ali je kak izhod* 'gibt es da einen Ausgang', 2. *hiša je na polju* 'das Haus befindet sich auf dem Feld', 3. *v Kamniku je bil semenj* 'in Kamnik wurde Markttag abgehalten'. Gemeinsam haben diese Bedeutungen die Versetzungsmöglichkeit des Subjektsnominativs in einen Zustandsgenitiv, wenn *biti* negiert wird: 1. *ali ni nobenega izhoda*, 2. *hiše ni sredi polja*, 3. *v Kamniku ni bilo semnja*. Diese Versetzung ist bei 2. in 3. unter gewissen Bedingungen unverbindlich: *sredi polja ni hiša, ampak drevo* (neben *sredi polja ni hiše, ampak je drevo*) bzw. *v Kamniku ni bilo semnja, ampak razstava* (neben *v Kamniku ni bilo semnja, ampak je bila razstava*), was auf die syntaktische Attraktion in Bezug auf den Nominativ im zweiten Glied der Konjunktionsverbindung zurückzuführen ist.

In Slovar slovenskega knjižnega jezika (ferner: SSKJ) werden diese 3 Bedeutungen unpassend nur als 2 wiedergegeben, und zwar unter der Periphrase "materielles oder geistiges Vorhandensein in der Wirklichkeit" bzw. "Vorhandensein in Raum und Zeit". Unsere Kopula-Bedeutung (eigentlich Funktion) wird im SSKJ geführt unter der Charakterisierung: "in abgeschwächter Bedeutung mit einer Prädikatsbestimmung wird die Eigenschaft oder der Zustand des Subjekts ausgedrückt".

Das Verbum *biti* als Kopula wird durch eine gegenstandsbezogene Prädikatsergänzung (Wort, Wortgruppe oder Satz) satzgliedfähig gemacht. Die Prädikatsergänzung kann von dreierlei Art sein: substantivisch, adjektivisch oder prädikativisch. Und ein Prädikativum handelt es sich immer dann, wenn eine potentielle Prädikatsergänzung nur im Prädikat auftreten kann, nicht aber zugleich auch als adnominales Attribut oder als Subjekt (oder Ob-

jekt) gebraucht werden kann (im ersten Falle handelt es sich um ein adjektivisches Mittel, im zweiten um ein substantivisches). In diesem Sinne sind als Prädikative auch die sog. periphrastischen Partizipien aufzufassen, das aktive auf *-l* (dan allgemein als periphrastisch aufgefasst wird) und das passive auf *-n/-t* (das ich für periphrastisch halte). Deshalb erübrigt sich ein besonderer Absatz (der V. im SSKJ) für *biti* als Hilfsverb, das sich vom Kopula-Verb unterscheiden würde. Wir können also *bo prišel* 'er wird kommen' gleichsetzen mit *bo bel* 'er wird weiss sein'.

Prädikative bilden zusammen mit der Kopula sog. periphrastische Verben, die persönlich oder unpersönlich sein können (*tihó sem* 'ich schweige' – *žal mi je* 'ich bedaure [es]'), intransitiv oder transitiv (*tihó sem* 'ich schweige' – *žal mi je tega človeka* 'ich bedaure diesen Mensch'), imperfektiv oder perfektiv (*Ana mu je všeč* – *Ana mu je postala všeč* 'Ana gefällt ihm – Ana begann ihm zu gefallen'), jedoch immer nur aktiv, das passive Partizipium ausgenommen.

Auf Grund dieser Auffassung müssen eingliedrige Sätze gleich nach den zweigliedrigen jeder einzelnen Bedeutung bzw. Funktion behandelt werden, und daselbst etwaige Beispiele mit der Ellipsis oder die aus dem Nest (nicht also in einem bzw. zwei besonderen Absätzen). Scheinbare Varianten vom Typ *čas je bil oditi* – *čas je bilo oditi* (III. Absatz im SSKJ) stellen auch nicht eine besondere Gruppe dar, sondern sollten unter die regelgerechten Beispiele verteilt werden, entweder unter die Prädikative (die zweite »Variante«) oder unter die prädikativisch gebrauchten Substantive (die erste »Variante«). Bei den Elementen aus dem Nest handelt es sich überwiegend um phraseologische Bildungen, zu denen es durch die Elisionen bestimmter lexikalischer Einheiten der ursprünglich regulären Wortverbindungen gekommen ist (z.B. *tri in tri je (bilo zmeraj) šest* aus *je bilo enako*).

Die Aufgabe einer weiteren Diskussion wäre es, alle Ersetzungsmöglichkeiten (Verben und andere gleichartige Wortverbindungen) für das Verbum *biti* festzustellen und zugleich die Prinzipien ihrer Distribution zu finden. Besonders wichtig aber scheint es, das Verhältnis zwischen den Hilfszeitwörtern *biti* und *imeti* einer gründlichen Untersuchung zu unterziehen (z.B. *sem v skrbeh* – *imam skrbi*, *sem ušiv* – *imam uši*, *sem zaskrbljen* – *skrbi me* – *delam si skrbi* und derartiges mehr).

Linguistica. In memoriam Milan Grošelj oblata II. XX (1980), 151–167. (Prvotni naslov: O strukturalnem določanju besednih pomenov glagola *biti*.)

BESEDNA DRUŽINA *SLOVĚN-* V ŠKRABČEVII DELIIH

Besedna družina *slověn-* Škrabcu pomeni ‘slovan-’, pomen ‘slovenski’ pa mu izraža besedna zveza *naš slovenski*. Isto velja za izraza *Slovenci* ali *slovenščina* in podobno. Kadar bi bila taka raba dvoumna, pa Škrabec za ime prebivalca rabi besedo *Sloven*, redkeje *Slaven*, in potem za drugo tudi pridevnik *slavenski*. *Stara slovenščina* mu je ‘stara cerkvena slovanščina’, prvotna *slovenščina* pa ‘praslovanščina’. Glede na sobesedilo oz. sotvarje mu *slovenščina* ali *slovenski* lahko pomeni tudi to, kar danes nam.

The word-family *slověn-* to Škrabec meant ‘Slav’; for the meaning ‘Slovene’ he used the collocation *naš slovenski*. The same goes for the terms *Slovenci*, *slovenščina*, etc. Whenever such a use was ambiguous, Škrabec used the term *Sloven* for the person, or, more rarely, *Slaven*, and then for the second of these the adjective *slavenski*. *Stara slovenščina* meant ‘Old Church Slavic’, *prvotna slovenščina* meant ‘Proto-Slavic’. Depending on the context *slovenščina* or *slovenski* could also mean the same as they do today.

Znano je, da je p. Stanislav Škrabec kot jezikoslovec morfološko enoto *sloven-* le redko uporabljal v današnjem pomenu besed kot *slovenski*, *slovenščina*, *Slovenec*, pa celo tudi *Slovenija*, naj bo kot pridevnik na *-ski*, ime našega jezika, prebivalca ali celo kot ime zemljepisnega področja, ki ga imamo za svojo in svojih prednikov domovino, ampak je tem poimenovanjem najpogosteje dajal spredaj svojilni zaimek *naš*, torej rabil besedne zveze *naš slovenski*, *naša slovenščina*, *naši Slovenci*, ali pa kak pokrajinski prilastek kot npr. *Beneška Slovenija*. Bil je namreč mnenja, da se izrazi kot *slovenski* nanašajo le na jezik in prebivalce, ki jih mi danes imenujemo *Slovani* (kar je prvotno samo češka oblika). V skladu s tem mu *slovenščina* pomeni ‘slovanščina’, s prilastkom *prvotna* mu je to ‘praslovanščina’, s prilastkom *stara* pa ‘stara (cerkvena) slovanščina’. Pravkar rečenega se je v glavnem držal od vsega začetka svojega publicističnega delovanja, tj. od l. 1870, pa do l. 1918, kar znaša skoraj polnih 50 let. Koren *sloven-* mu je pomenil, kar nam danes, le, ko je sicer bilo iz sobesedila jasno, da ne gre za slovanščino, praslovanščino ali staro cerkveno slovanščino.

Včasih ga je izbrano izrazje za današnje *slovenski*, *slovenščina*, *Slovenec* ipd. spravljalo v težave; te je deloma reševal tako, da je za pojem ‘slovenski’ uporabljal obliko *slavenski* (znano mu iz hrvaščine, deloma pa tudi iz Japlja in Pohlina); obliko *Slovenija* si je želel spodriniti s *Krajina*, njen prebivalec pa bi bil *Krajinec* oz. *Kranjec*.

Oglejmo si rabo teh izrazov v posameznih obdobjih Škrabčevega pisanja.

I. obdobje

Pomen ‘slovenski’

Že v svoji prvi razpravi (O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi) – izšla je v izvestju Programm des Kaiserl. Königl. Gymnasimus zu Rudolphswerth (Novo mesto) l. 1870, na str. 3–42 (tu jo navajamo po Škrabčevih Jezikoslovnih delih 4, Nova

Gorica, 1998, str. 11–50) – Škrabec slovenski knjižni jezik imenuje *naš knjižni jezik* (11), in sicer že v naslovu svoje razprave. V nadaljnjem (za vsako obdobje jemljemo po nekaj strani besedil iz Škrabčevih del) pa še: *naše naglaševanje*¹ (13), *naša slovenščina* (13), *naš slovenski naglas* (14), v *štokavščini in prvotno tudi pri nas* (15), *naše slovensko naglaševanje* (16), *po večini našega slovenskega naroda* (17), *po naši sedanji kranjski izreki* (18), *po našem navadnem kranjskem narečju* (19), *knjižni jezik naš* (20), *po svojstvu našega jezika* (33), *naša nova slovenščina* (33), *naš jezik* (33).

Samo v primeru, ko je iz sobesedila ali sotvarja čisto jasno, da gre za ‘našo slovenščino’, svojilnik *naš* lahko izpusti: *Mažuraničevo rabo /naglasnih znamenj/ je vpeljal Podgorski v slovenščino in za njim Janežič v svojo slovnico* (16). Tako še: *Po večini našega slovenskega naroda /.../ tako v štajerski in prekmurski slovenščini* (17). *Vsega umetnega slovenskega pesništva od Vodnika do najnovejših* (21), *naglaševanje knjižnega jezika našega, zapadne slovenščine* (20/21), *katero so tudi štajerski in vzhodni Slovenci /.../ za stalno kot pismeni jezik sprejeli* (Slov. Nar. 1870, št. 31) (21). In citirano po *Slov. Nar.*: »*Vshodni Slovenci* imajo mnogo lepih narodnih pesmi, umetnega pesnika pa nobenega, ne Prekmurci ne *hrvaški Slovenci*, pa tudi ne *Štajersko*; koliko jih pa nasprotno *kranjski Slovenci* imajo« (21).

Iz podanih navedkov torej sledi, da Škrabcu *slovenski* pomeni ‘slovanski’; zveza *naš slovenski* pa pomeni ‘naš slovanski’, tj. ‘slovenski’ v današnjem pomenu.

Pomen ‘slovanski’

Da sama beseda *slovenski* pomeni ‘slovanski’, nam razločno kažejo naslednji navedki: *Mej slovenskimi jeziki* imata še zdaj to lastnost *češčina* in *serbščina* (13), drugi, kaker ruski, *poljski*, *gorenje-* in *dolenje-lužiški* so dolžino popolnoma izgubili (13), v *naši slovenščini* pa se je ohranila le v naglašanih zlogih (13), ko so bili *Poljaki*, *Čehi* in *Lužičani* že odločeni, imeli so stari *Slovenci*, *Rusi* in *Srbi* še popolnoma enak jezik in enako naglaševanje (14), *Med slovenskimi jeziki* jih /naglasna znamenja/ je uvedel Vuk Stefanović v *srbščino* (16), *mej vsemi raznih slovenskih jezikov* (21) *po vseh sedanjih slovenskih jezikih* (24), v *raznih slovenskih jezikih* (24), ko je *slovenščina* iz *indoevropskega prvotnega jezika* se izobrazila (24), jezikoslovec vendar ne more trditi, da bi *slovenščina* že od babilonske zmešnjave sem *na vse te narečja* razdeljena bila (24), bila sta torej *stsl. polglasnika ь in ъ prvotno vsem Slovencem* občna (25), iz *prvotne slovenščine* (25), v *novejših slovenskih jezikih* (27). Poleg pridevnika *slovenski* = ‘slovanski’ se rabi tudi *slovenščina* = ‘slovanščina’ in *Slovenci* = ‘Slovani’.

Pomen ‘praslovanski’

Ta pomen nam potrjujejo: *prvotni slovenski naglas* (14), je torej *prvotna slovenščina* najprej na dva narečja se razcepila (14), *staraslovenščina* ni *mati vsem sedanjim slovenskim jezikom* (23), vendar pa se je lahko prepričati, da je tej *materi-slovenščini* zelo blizu (23), v predpovestni *materi-slovenščini* (24), *prvotna slovenščina* (24, 25). ‘Praslovanščina’ je Škrabcu torej *prvotna slovenščina*, poleg tega pa tudi *mati-slovenščina*.

Pomen ‘starocerkvenoslovanski’

Za pojem ‘starocerkvenoslovanski’ Škrabec v tem prvem obdobju uporablja naslednje be-

¹ Samostalniške besedne zveze oz. besede, če le gre, navajam v imenovalniku, in sicer v kurzivi. Pri daljših navedkih ohranjajo svoje oblike, podajam pa jih prav tako v kurzivi.

sedne zveze: *stara slovenščina* oz. *staroslovenščina*, enkrat pa je uporabil tudi prebivalsko ime *stari Slovenci* (13–14): *stara-slovenščina* (24), *stara slovenska polglasnika* (24), *stsl. polglasnika* (24), *staroslovenščina* (24), (25). Bila sta torej *stsl. polglasnika* ъ in ѣ prvotno vsem Slovenom občna (25). Ta dva *staroslovenska polglasnika* sta se v *novi slovenščini* sprijela v enega (25), v *stari-slovenščini* ni se noben zlog končeval na soglasnik² (27).

Pomen ‘občeslovanski’

To poimenovanje potrjuje en sam zgled: *obča slovenska vzajemnost*.

Tako je torej Škrabec te stvari poimenoval v svojem I. obdobju publiciranja.³

II. obdobje

Čez sedem let, tj. l. 1878, se je Škrabec spet oglasil v javnosti, in sicer v goriški Soči, pod naslovom Pravopisne opazke. Naše navedke podajamo po Škrabčevih Jezikoslovnih delih 4, str. 60–68. Zanima nas, ali se je glede teh poimenovanj kaj spremenil.⁴

Pomen ‘slovenski’

Zvezo *naš slovenski* uporablja trikrat: *naš slovenski jezik* (60), *naš slovenski knjižni jezik* (60), *naš slovenski pravopis* (60). Tako zvezo rabi tudi ob samostalniku *slovenščina: naša slovenščina* (61, 62, 64). Poleg teh imajo na začetku svojilnik *naš* naslednje zveze: *naš domači jezik po njegovih narečjih* (60), *naš še sedaj navadni polglasnik* (61). Samo morfemsko zvezo *sloven-* pa imajo naslednje zveze: *slovenski pisatelji* (60), Ali seveda *občno slovenska ta goriška izreka* nigdar več ne bo (61), *književna slovenščina* (61), *štajerski in koroški Slovenci* (6), *kranjsko-slovenski jezik v 16. stoletju* (68).

Pomen ‘slavenski’

Za ta pomen Škrabec v II. obdobju rabi zlasti izraz *slavenski* (in izpeljanke iz tega) oz. *slav-*. To nam potrjujejo naslednji zgledi: *sorodni slavenski in drugi indoevropski jeziki* (60), *sloveč slavenski jezikoslovec*, V. Jagić (61), *stara slovenščina in ostali slavenski jeziki* (62), h drugi veji *slavenstva*, kaker pa mi in *naši južni sosedje* (2), *od svojih bližnjih slavenskih bratov* (62), *ostali slavenski jeziki* (66), (67), *drugi slavenski jeziki* (68).

Poleg pridevnika itd. *slavenski* včasih le še rabi tudi *slovenski*: indoevropsko podani povedi *Tvajâ dughtars asti astja mardhâ ganâ* ‘Tvoja hči je še mlada’ dostavlja: – To seveda *ni več slovenski* (60). – Dvoumen je Škrabec v primerih kot *hrvaški Slovenci* ali *Ogrski Slovenci* (oboje 61), kjer *Slovenci* morda le pomeni ‘Slovani’: *Hrvaški Slovenci ali Bejjaki* (61), *hrvaška slovenščina* (66), *Ogrski Slovenci, naši prekmurski bratje* (61).

² Seveda z izjemo predlogov tipa *кѣн, вѣн, сън*.

³ V razpravi O glasu in naglasu /.../ je Škrabec uporabljal tedaj običajni, t. i. ponovooblikarski knjižni jezik (sicer z nekaterimi pridržki), med drugim je pisal tip *smrt, trd, rdeč*, kar je bil uveljavil F. Miklošič na podlagi svojega narečnega govora nasproti dotlejšni pisavi *smert, terd* ipd. In tako še kaj novooblikarskega. V izdaji svojih izbranih del (*Jezikoslovni spisi* I 1–4 in II 1) je pisanje tipa *smrt* ipd. iz 70. let opustil, saj je že l. 1880 in potem do smrti rabil stare oblike tipa *smert* in še kaj.

⁴ Poleg tipa *smert* ima sicer njegov jezik še nekatere značilnosti, ki jih je zagovarjal nasproti tedaj obče sprejetim oblikam slovenskega knjižnega jezika.

Pomen ‘praslovanski’

‘Praslovanščino’ je Škrabec tudi v II. obdobju imenoval *prvotna slovenščina*, nima pa več tvorbe *mati-slovenščina*, kot jo je imel v I. obd.

Pomen ‘starocerkvenoslovanski’

Prav oblike *starocerkvenoslovanski* Škrabec v tem pasusu besedil nima; zanj uporablja obliko *staroslovanski* (*staroslovenska* »jer« in »jerek« (61), *staroslovenska polglasnika* (62), pozna pa tudi temu pridevniku ustrezní izraz za samostalniško zvezo, namreč stara slovenščina: (*stara slovenščina in ostali slavenski jeziki* (62), *stara slovenščina* (62, 64, 68)).

Glavna novost tega obdobja je uvedba oblike *slav-* s pomenom ‘slovanski’.

III. obdobje

Besedila so tokrat iz Cvetja, letnik 1882, str. 106–114.⁵

Pomen ‘slovenski’

V tem obdobju Škrabec zveze *naš slovenski* nima, pač pa zvezo *naša slovenščina* (kakor redko tudi že prej): *naša slovenščina* (106, 112), *naša knjižna slovenščina* (106, 114), *naša književna slovenščina* (114), v *književni slovenščini naši* (108), *književna slovenščina* (114), tj. v *kranjskem narečju 16. stoletja* (108). Prim. še *naši Slovenci* (110) in *naši beneški Slovenci* (104, 111), pa tudi *naši štajersko-panonski in hervaški Slovenci* (111), *omikani Slovenci* pa si prizadevajo tudi izgovarjati /glasove/, v katerih ljudstvo izpušča celo po dva ali tri glasove, ki jih vsi pišemo, nihče se ne jezi zato (114). Kakor vidimo, se brez svojilnika rabita zvezi *beneški Slovenci* (104, 111) in *beneška slovenščina* (112).

Pomen ‘slovanski’

Pridevnik na *-ski* ima sedaj obliko *slavenski* (106): *drugi slavenski jeziki, ostali slavenski jeziki*. Za današnji pomen ‘Slovani’ pa uporablja obliko *Sloveni: južni Slovenci* (106), *drugi Slovenci* (106), *Sloveni* (115).

Pomen ‘starocerkvenoslovanski’

Tu imamo samo samostalniško besedno zvezo *stara slovenščina: stara slovenščina in drugi slavenski jeziki* (106), *stara slovenščina* (107).

Pomen ‘praslovanski’

Tokrat te vrste izrazov v besedilih ni.

IV. obdobje

Za osnovo so vzeta besedila iz Cvetja letnika 1892, v Škrabčevih Jezikoslovnih delih 2, str. 57–86.⁶

⁵ Besedila so naslovljena tako: Popravki in dostavki (dalje) na str. 106–108, 110–112, 114–115.

⁶ Besedila Bom!; Kaj početi?!; Kaj početi? Še enkrat!.

Pomen 'slovenski'

Pridevniške zveze tipa *naš slovenski* v tem času Škrabec ni uporabljal, pozna pa samostalniške zveze *naša slovenščina* (57, 58, 65, 68), *naša knjižna slovenščina* (80, 84) (skrajšano *po naše* (65)) in *naša pisava* (68), *naš jezik* (68). Kadar pa je čisto jasno, da gre za našo slovenščino – tako zlasti v pisanju o pripravljajoči se novi slovnici slovenščine –, pa rabi kar *Slovenec* (66), *verno slovensko ljudstvo* (66), *slovensko* (66), *slovenski jezikoslovci* (68), *novi slovenski slovar* (68).

Pomen 'slovanski'

Pridevnik na *-ski* ima precej dosledno obliko *slavenski*: *ostali slavenski jeziki* (57), *večina ostalih slav. jezikov* (58), *v raznih slavenskih jezikih* (84), *severnoslavenski jeziki* (57). Izkazana je tudi samostalniška oblika *Slaveni* (57). Poleg oblike z *a*, pa se pojavlja tudi oblika z *o*: *Sloveni* (57), morebiti pa je to v nemščini *slovenizem* (61), *Hervati in drugi Sloveni* (84), enkrat pa je uporabljen tudi tak pridevnik: *v večini sedanjih slovenskih jezikov* (61).

Pomen 'starocerkvenoslovanski'

Za pomen 'starocerkvenoslovanski' rabi naslednje oblike: *staroslovenski* (58, 61, 84), *stroslov.* (57, 58) in *stslav.* (62, 82). Največkrat, in to enotno, se rabi zveza *stara slovenščina* (57, 58, 61, 65, 66), enkrat v obliki *stara slov.* (57). Tukaj ni torej nobenih motnjav zaradi dvojnic in sploh kratnic v izrazju.

V. obdobje

Čez deset let (Cvetje letnik 1902, Jezikoslovna dela 2, str. 468–486) je stanje naslednje.⁷

Pomen 'slovenski'

V tem obdobju še piše zveze z *naš + X*: *naša slovenščina* (468, 480), *naša nova slovenščina* (474), ne rabi pa zveze *naši Slovenci*, ampak kar *Slovenci*: *Slovenci* se ne menijo za moje želje (469), *priporočamo mladim Slovencem* (480), uporablja se zveza: *knjižna slovenščina* (484), pa tudi namesto *naš slovenski* uporablja kar *slovenski*: *prva slovenska natisnjena knjižica* »Abecedarium« (468), Malavašič v svoji »Slov. slovnici« (476), *mladi slovenski jezikoslovci* (485).

Pomen 'slovanski'

Za sedanji naš pojem 'slovanski' Škrabec sedaj uporablja obliko *slavenski* (*drugi slavenski jeziki* (478)); samostalniško obliko *Slovani* pa piše med narekovaji: *dragi bratje* »Slovani« (478), enkrat tudi *Sloveni*: *drugi Sloveni*, *zlasti Rusi*. – Torej ostaja nekako tak, kakršen je bil v IV. obdobju.

Pomen 'praslovanski'

Za praslovanski rabi staro svoje poimenovanje *prvotna slovenščina* (481, trikrat), okrajšano pa z *a*-jevskim vokalizmom (*perv. slav.* (481)).

⁷ Besedila so: A. Janežičeva *Slovenska slovnica*, str. 468–470, 472–474, 480–482; F. E. Korš, *O ruskom pravopisanii*, str. 484–486.

Pomen ‘starocerkvenoslovanski’

Dosledno rabi izrazno zvezo *stara slovenščina* (468, 473, 474, 480). Pridevniška oblika na *-ski* se glasi *staroslov-*: *staroslov. ali ruska imena padežev* (477), *staroslov. pisava* (480).

VI. obdobje

Pregledali smo to izrazje v Škrabčevi obravnavi Štrekljeve razprave *Slovanski elementi* v besednem zakladu štajerskih Nemcev in Breznikove *Slovanske besede* v slovenščini (Cvetje letnik 1909, 10 b oziroma 10 c–č, 11 b–c, 12 b–č).⁸ Breznikova razprava je že v naslovu odražala rabo morfemskih zvez *slov-en-* oz. *slov-an-* v današnjem pomenu, kar je Škrabca spodbudilo k širšemu razpravljanju o narodnem pomenu izrazov *Slovenec*, *Slovenija*, *slovenski* in o večnarodnih poimenovanjih kot *Slovan*, *slovanski* ipd.

Pomen ‘slovenski’

Pridevnika na *-ski* tipa *naš + slovenski* v tem sestavku ni. Samostalniške zveze so pa naslednje: *naša slovenščina* (332, 333, 336, 337, 341), *naša knjižna slovenščina* (336), *naša književna slovenščina* (337), *naš Slovenec* (333). Poleg tega se pojavlja zveza *Slovenci našega plemena* (342), tj. ‘Slovani našega plemena’. Na naš slovenski jezik se nanaša tudi predložna zveza *po naše* (332). Sicer pa imajo svojilnik *naš* še: *naši jezikoslovci* (332), *naša beseda javor* (332), *naši prednjiki* (340). Na ‘slovensko v našem smislu’ se nadalje nanašajo še naslednje zveze oz. besede: *navadna oblika Slovenec* (336), *mi mali Slovenci* (331, 333), *Slovenec* (337), (Kosova) *zgodovina Slovencev* (340), *Slovenija proti koncu osmega stoletja* (340), *Slovenska krajina* (341, po Kosu). Očitno pomen ‘slovenski’ v današnjem smislu imajo še: *Kranjec* (334), *Krajina* (334), *Krajinec* (334, 341), *kranjska slovenščina* (337), *kranjščina* (337), *Koroško* (340), *Štajersko* (340), *Kranjsko* (340), *Suha krajina* (341), *Bela krajina* (341). Tuja poimenovanja za *slovenski* pa so: nemško *Slovene* (334), *slovenisch* (334), srbsko *slovenački* (334), češko in rusko *slovinski* (334).

Pomen ‘slovanski’

Za pojem *slovan-* Škrabec sedaj uporablja morfemsko tvorbo *sloven-*, ne več *slaven-*, ki jo je prej uporabljal nekaj časa. Tako že sam pridevnik na *-ski*: *slovenske besede* /.../ v štajerski nemščini (332), *posamezna slovenska plemena* (333), *slovenski jeziki* (333), *slovenski* (*Slovenski Jug*: slawischer Süden) (333), *splošno slovensko ime zase konfiscirati* (334), mi smo slovenski krajinci, das slavische Randvolk, v s l o v e n s k i k r a j i n i, in der slavischen Grenzmark (336), *Slovenska krajina* »die windische Mark« (336), *drugi slovenski jeziki* (336, 337), *vsi slovenski jeziki* (337), *slovenska* (= slovanska) (340), *veliki slovenski* (= slovanski) *narod* (340), se je zagrebška cerkev imenovala ‘slovenska cerkev’ in tamkajšnji jezik ‘slovensko slovo’ (340), istrski Hervatje pa imenujejo svoj jezik tudi še dendanašnji ‘slovenski’ (340), *Hervatje in drugi slovenski narodi* (340). Tuja poimenovanja za to so Škrabcu pri Dubrovčanih *slovinski* (333), v hrvaščini bi se to prav glasilo *slovjenski* (333), nemško *slavisch* (336) ali tudi *windisch* (336); Japljev izraz v Velikem katekizmu pa je *slavenski*, podobno enkrat tudi pri Pohlínu.

⁸ JD 3, str. 332–333 oz. 333–334, 335–338, 340–342.

V tem smislu uporablja tudi samostalnike z morfološko podstavo *sloven-*: v stari ruščini *Slovênin/Slovenin* (333), Češko bi moralo biti *Slovjan* (334), *vesoljno slovenstvo* (334). *Sloven* ne more imeti drugega pomena kakor *Slovenec*, in eno ko drugo je *Slave* (336), krajša oblika *Sloven* se govori po Küzmiču na prekmurskem (336), bi bilo res bolje, ke bi se deržali raji Hervatom navadne oblike 'Slaven', kaker pa češke 'Slovan' ali 'Slovence' (336/337), *drugi Slovenci* (337), *vsí Slovenci* (337), *beneško Slovensko* »Slavia italiana« (340).

In: 'Slovene' ali 'Slovence' so se /imenovali/ naši prednjiki, /.../ ali le nasproti Nemcem, Italijanom in drugim njim tujim narodom (torej v pomenu našega današnjega učenega 'Slovani', nikaker pa ne nasproti Hervatom, ki so bili ravno tako *Sloveni ali Slovenci* (340), *Slovenci našega plemena* (342). (Na mestu JD 4, str. 85 omenja tudi ime *Slovanija*.)

Še druga poimenovanja slovanskega: Hervatom navadna oblika 'Slaven'; Japelj 1779 *Slave-nec*, Pohlin 1789 (Kmetam za potrebo ...) *Slaven*, latinsko *Sclavinia* (340), *Sclavinia* pomeni sploh tu očitno *naše Slovensko*, ali le ko kraj, krajino ali krajevino zemlje *velikega slovenske-ga* (= slovanskega) *naroda* (340), Pavel Dijakon okoli 738: *Carniola Sclavorum patria*.

Dosledno se je Škrabec upiral tvorbi s *slovan-*, naj si gre za pridevnik slovanski ali samostalnik Slovan. Zavrača Breznikovo zagovarjanje oblik *Slovan, slovanski* (336), češki »slovan« (337), čeprav se včasih tudi sam zateka k tem jasnim izrazom: *slovenska* (= *Slovanska*) (340), *veliki slovanski* (= *slovanski*) *narod* (340).

V JD 3, str. 334 in 335 je glede našega narodnega in jezikovnega imena z grenkobo zapisal: »Ali nas ni sram, da imenujejo Srbi naš jezik 'slovenački' in Rusi in Čehi 'slovinski'? Hervatje nas semtertja zaničujejo kot narodič brez imena, prav kaker so vbogi *Slovaki na Ogerskem*, ki govore 'slovanski' kaker mi, pa vendar ne kaker mi.«

In nadaljuje: »Po povedanem je očitno, kaj je misliti o g. Breznikovem zagovarjanju oblik Slovan, slovanski. Po vsej verjetnosti bo ostalo, kaker on hoče; ali jezikoslovno in zgodovinsko, se ne da opravičiti.« In proti koncu str. 337 navaja, kako bi se naslov Breznikove razprave moral glasiti, namreč: *O besedah iz drugih slovenskih jezikov privzetih v našo slovensščino*. Ter k Breznikovemu »Če moramo druge Slované napačno klicati, imamo vsaj zavest, da sebe prav imenujem«, pristavlja: »Prav? Jaz, žal! te zavesti nimam; jaz se morem le s težko silo imenovati Slovenca v sedanjem pomenu, ker vem, da je to zmota in uzurpacija.« Obveljala je seveda Breznikova.

Pomen 'praslovanski'

Na str. 333 se Škrabec drži svojega stalnega poimenovanja *pervotna slovensščina*. – Pojavlja se še pojem za 'vseslovanstvo'; glasi se *vesoljno slovenstvo* (334).

Pomen 'starocerkvenoslovanski'

Glede pojma starocerkvenoslovansko se uporabljata pridevnik na *-ski* (*staroslovanski* (glas)) (333) oz. okrajšava *stsl.* (334) in zveze samostalnikom *slovensščina: stara slovensščina* (333), *cerkvena slovensščina* (334) in *stara cerkvena slovanščina* (334).

VII. obdobje

Besedilna podlaga so nam tu Škrabčevi pripisi k izdaji del v Jezikoslovnih spisih, pripravljanih pač v letih po odhodu iz Gorice v Ljubljano l. 1915, izhajali pa so v letih 1916 do 1921

(v Jezikoslovnih delih pa so pri ustreznih sestavkih v vseh štirih knjigah, vendar seveda ne pod črto, ampak na koncu ustreznih sestavkov.)⁹ Tu jih citiramo po Jezikoslovnih spisih.

Pomen 'slovenski'

Pridevnik na *-ski* ima Škrabec sedaj samo v zvezi *slovenski narod* (300), v *slovenskem prevodu* (117, 118), *slovenski primer* (144), sicer ga imenuje tudi *naš jezik* (300) in *naš knjižni slovstveni jezik* (300). Za 'slovenščina' pa ima Škrabec večinoma besedno zvezo *naša slovenščina* (JS I/1, str. 16, 21, 43, 65; 2 88, 91, 105, 125, 136, 145, 146, 158, 240; 3 301, 302, 309, 330, 388; 4 440 in pač še kje: JD 2 506). Z raznimi dodatki še: *za navadno knjižno slovenščino* (233), *naša knjižna slovenščina* (97), v *pisani slovenščini* (151), v *slovenščini nekoliko prosteje* (156), *naša vboga slovenščina* (301), *naša priprosta pa različna slovenščina* (302), *naša sedanja slovenščina* (439), *slovenščina* (JD 2 502).

Imenuje jo tudi še: *naš jezik* (300), *naš knjižni jezik* (447), knjižna slovenščina (392). Pa: *naši »friziški spomeniki«* (24), *naša sestavljena sklanja* (321), *začetek našega slovstva* (462) in *naše stare oblike* (606). S predložno zvezo: *po naše* (192), *po našem glasoslovju* (140). Pozna pa tudi ime *Slovenec: priprosti Slovenec* (66), *poamerikančeni Slovenci* (JD 2 507) in še svojilnik iz imena Slovenec; *Slovenčev dopisnik* (213). Dodajmo še: Trubar rabi pa že *Sloven* v pomenu kakor *Slovenec* (a oboje po mojem pač v pomenu Slovan) (JD 2 508).

Pomen 'slovanski'

Za pomen 'slovanski' Škrabec tudi še sedaj kdaj rabi *slovenski: najvzhodniši slovenski jezik* (16), *vsii drugi slovenski jeziki* (99), *vsaki slovenski ž je iz starišega dž* (116), *vsii jugoslovenski jeziki* (JD 2 504), *vzhodni sloveni* (JD 2 502). Večinoma pa rabi obliko *slavenski: drugi slavenski jeziki* (141, JD 2 505), *vsii Slovenci* (JD 2 505), *razni slavenski jeziki* (301), *severni slavenski jeziki* (302), *ostali slavenski jeziki in naše stare oblike* (505), *občna slavistika* (233). Kakor že nakazano, mu oblika *slovanski* ne gre z jezika: sicer se tolikanj oklepamo *slovanstva* (468–469), svoje misli bolj po gosposko izraziti, ali *bolj po slovansko* (JD 2 507). Enkrat za slovanščina rabi kar izraz *slovenščina: v grščini in ravno tako v slovenščini* (151); *vsii drugi jugoslovenski jeziki* (240).

Pomen 'praslovanski'

Za pojem praslovanski Škrabec ostaja pri poimenovanju *pervotna slovenščina* (JD 2 504, 247).

Pomen 'starocerkvenoslovanski'

Uporablja dve obliki: *stara cerkvena slovanščina* (116, 302, 439, 456, JD 2 505); enkrat rabi obliko *cerkvena slovenščina* (145), imenuje pa jo tudi *stara slovenščina* (152, 439, 475). Imeni za prebivalca sta *Slovènin* in *Slovène* (JD 2 508).

Za konec bodita omenjeni še Škrabčevi lamentacija in lavdacija slovenščine v primeri z drugimi slovanskimi jeziki (JS I/3 (1918), str. 300–303) iz dopisanega k sestavku Zakaj

⁹ Ti Škrabčevi pripisi so v JD na naslednjih straneh: 1. snopič 437–482, 2. sn. 487–508, 3. sn. 437–482, 4. sn. 51–59, skupaj čez 110.

ginemo? Iz odgovora na dopise dr. Č. v C.^{*/}: »Kako malo se pri nas ceni, kar nas dela narod, slovenski narod. To je, kaj ne, naš jezik, naš knjižni slovstveni jezik. Če pa mi tega jezika ne znamo in se ga tudi učiti ne maramo, če nam je vse eno, ali se govori in piše prav ali ne prav, primerno ali neprimerno prirojenim mu zakonom, če nam je vse eno, ali je zdrav in močan in lepo raslega telesa, ali pa garjav in grintav, gerbast in jetičen deček, ali teka in leta veselo ko ptič, ali z leseno nogo in o berglah hodi, ako nam je to vse eno, potem se nikar ne čudimo, če ginemo, če jih zmirom več od nas odpada k temu ali onemu tujemu, pa lepemu, zdravemu, mogočnemu in bogatemu jeziku, ki je ljubljen in v časti in se ga vse uči doma in drugod.«

*

Ali je pa naša vboga slovenščina zaslužila, da jo tako malo cenimo, da se je celo pisatelji ne marajo učiti korenito, češ da niso jezikoslovci? Zaslužila? O kaj še?

Ali ni ravno ona, ravno naša slovenščina mej vsemi slovenskimi jeziki najlepša, najprimerneje vstvarjena v vsakem oziru?

– Kako živ, kako bogato razvit je naš vokalizem¹⁰ v primeri, recimo naravnost, s hervaškim, ki velja sicer za najblagoglasnejši, pa je v resnici v tem oziru, vsaj meni se tako zdi, vbog in, skoraj bi rekel, nekoliko trd in lesen, kakor koli se hvali.

– Celó /naš/ polglasnik dela našo slovenščino¹¹ nekako moško in ob enem lahkotno, mejtem ko ima hervaščina sè svojimi polnimi glasovi nekaj težkega, pa zraven – kako bi rekel, da ne bi žalil? – nekaj ženskega, morda celo otročjega.

– Kako bogato razvito je dalje naše naglaševanje v primeri se vsakim drugim raznih slavenskih jezikov,¹² kako vgodno kaker prozi tako poeziji!¹³

– Zadosti krepak in moški, če se ne govori prenemarno, je tudi naš konzonantizem, ker je prost tistega mehkuženja,¹⁴ ki kaker nekaka baciljska bolezen razjeda severne slavenske jezike, zlasti poljščino in ruščino, kaker tudi lužiško serbščino. Po pravici se je celo hervaškega ć, dasi nam ni celo tuj,¹⁵ knjižna slovenščina znebila.

– Ohranili smo topljenca *nj* in *lj*, kar je prav in zadosti.¹⁶

^{*/} To mesto sem omenjal že enkrat, zaradi aktualnosti ga torej spet omenjam.

¹⁰ Ima edini med slovanskimi jeziki 8 samoglasniških fonemov, nasproti večinoma petim v drugih slovanskih jezikih: dvojna *e* in *o* ter polglasnik. Nasprotje tipa *e o oz. e o* slovenščino družijo z zahodnoevropskimi jeziki (nemščino, francoščino, angleščino, italijanščino), polglasnik pa z nemščino, francoščino in angleščino.

¹¹ Polglasnika od slovenskih narečnih podstav ne poznata štajersščina in prekmurščina.

¹² Tu je Škrabec pač imel v mislih možnost naglasa na zadnjem zlogu dvo- in večzložnih besed (kar ima sicer tudi ruščina, pa tudi bolgarščina), skupaj s srbohrvaščino pa ima slovenščina tudi tonemski naglas.

¹³ O metriki je Škrabec pisal kar pogosto (prim. J. Modra *Imensko in stvarno kazalo /.../*, 1999, str. 187, iztočnice metrika, metričen, metrum, metrumski 187, ritem 295, rima 294, jamb, jambski, 126, trohej 400, daktil 53, anapest 15).

¹⁴ To je seveda mehčanje (zlasti palataliziranje).

¹⁵ Mišljen je zahodnoslovenski rob, ki ima ohranjen ć.

¹⁶ V knjižnem jeziku komaj še kaj v veljavi, pač pa v odrazih v slovenskih narečjih (prim. Ramovš, *Konzonatizem*, 1924, poglavja: *l, l, l* str. 61–70 oz. *n, n, m* str. 96 sl., 98 sl., 103 sl., 119 sl.

- Da se je stari trdi *l* pri nas najlepše in najdosledniše nadomestil,¹⁷ je tudi resnica./.
- Naša deklinacija je krepka in vgodno spremenljiva.¹⁸
- Naša konjugacija krasno dovršena.¹⁹
- Nima sicer starih aoristov in imperfektov, pa jih tudi ne potrebuje, ima pa potrebni kondicionalj preteklega časa, ki ga ni imela stara cerkvena slovenščina in ga ruščina še prav do današnjega dne nima.
- Da je naša slovenščina lep jezik, priznavajo tudi izvedeni in pravični tujci. Nekdanji ljubljanski profesor Peter Petrucci je bil rojen Lah, /pa/ jo je hvalil,²⁰ da spominja v tem oziru na španščino. Zdi se mi pa, da je španščina premonotono slovesna, da bi se ji mogla primerjati naša priprosta pa raznolična slovenščina.
- Naša slovenščina je torej, prepričani smemo biti, eden najlepših jezikov na svetu.²¹

- Najpopolniji, najplemenitiši jezik ne bo rešil svojega naroda, ako ga ta ne ceni, ako se zanj malo meni.
- Prej ali slej se bo takemu narodu jezik potujčil, pohabil in poterl, dokler /ne/ bo naposled popolnoma zamerl in zginil in se svojim jezikom bo tak nemaren narod sam zginil s tega sveta.
- Brez učenja ni znanja, brez znanja ni blagostanja, ne vspeha, ne napredka.

GLEJMO, DA NE BOMO MI TAK NAROD!

Summary

In his first linguistic paper ("O glasu in naglasu" 1870), Škrabec refers to literary Slovene as *naš knjižni jezik* (JD 4, p.11). The adjective *slovenski* (4, 13) means 'Slavic' for him; thus, *slovenski jeziki* refer to, for example, Czech, Serbian, and "ruski, poljski, gorenje- in dolenje-lužiški" [Russian, Polish, Upper and Lower Sorbian]. 'Slovene' was expressed by Škrabec's collocation *naša slovenščina*. His term *pervotno slovenski* means 'Proto-Slavic'. Thus a syntagm such as *sedanji slovenski jeziki* means 'contemporary Slavic languages', whereas *naš slovenski jezik* means 'Slovene' in the sense it does today. The notion 'the Slovene people' for him would therefore be expressed as *naš slovenski narod* (4, 17). Here and there the word *slovensko* for the meanings either 'Slavic' or 'Slovene' must be discerned

¹⁷ V knjižnem jeziku v bistvu niti ne, ker se je *l* na splošno nevtraliziral z *l*, položaji s prehodom *l*-a v *u*, pa se ne dajo napovedati s pravilom, da se nekdanji *l* izgovarja kot *u*, če ni pred samoglasnikom iste besede, za kar se je Škrabec sicer zavzemal in kar ga je vodilo k pisanju tipa *aljkoholj*, ki je s pisanjem *lj* zagotavljalo izgovor nekdanjega *l* kot *l*.

¹⁸ Tu misli pač zlasti na needninske soglasniške konce končnic *-m* za daj., *-h* za mest. in *-(m)i* za or. mn., kakor *lipam, lipah, lipami; možem, možeh, možni; korakom, korakih, koraki*.

¹⁹ Tu je v ospredju dosledni *-m* v 1. os. ed. oz. *-jo* v 3. os. mn.

²⁰ Sicer je vsak govorec hvalivec svojega maternega jezika.

²¹ Ne pretirava pa npr. glede tega, da bi bil sploh najlepši.

from the context, e.g., *umetno slovensko pesništvo od Vodnika do najnovejših* ‘artistic Slovene poetry from Vodnik to the most recent’ (4, 21). Similarly on p. 36 the collocation *knjižna slovenščina* is to be understood in context as referring to ‘literary Slovene’. The expression *stara slovenščina* (4, 23) meant to Škrabec, just as it had to Miklošič, ‘Old Church Slavic’ and the term *mati slovenščina* ‘Proto-Slavic’ is a synonym for *prvotna slovenščina*. On p. 4, 33 there is also the syntagm *naša nova slovenščina*, i.e., ‘new Slovene’ roughly used in Miklošič’s sense of “neuslovenisch”. *Slovenski* in the meaning ‘Slavic’ is found in the phrase *obče slovenska vzajemnost* ‘general Slavic mutuality’ (4, 33). In this sense compare also *staroslovenska cirilica* (4, 34) = ‘Old Church Slavic Cyrillic’; here we also find the collocation *južna slovenščina*, ‘South Slavic’. On p. 4, 41 we find again the syntagm *stara slovenščina* (= ‘Old Church Slavic’) *in drugi slovenski* (= ‘Slavic’) *jeziki*, whereas *hrvaški Slovenci, dokler so se držali svojega narečja* [Croatian Slavs, to the extent that they retained their dialect] is to be understood as ‘Kajkavians’.

On occasion there are uses that are ambiguous, e.g., *Kranjci in drugi Slovenci* (most likely to be understood as ‘Slovenes and other Slavs’). Similarly the collocation *prekmurški Slovenci* (4, 45) really does refer to ‘Prekmurje Slovenes’ or even ‘Prekmurci’, just as is said today. *Severni Slovenci* are, of course, ‘northern Slavs’ (4, 47). Moreover, *naša nova slovenščina* means ‘Slovene’ as opposed to ‘Old Church Slavic’.

It is a shame that Škrabec stuck with these complicated terms practically throughout his entire opus. This can be discerned also from the additions to these texts in *JS I/1*, 1916, where we read the following: “Naša slovenščina se vjema torej v tej reči z najvzhodnišim slovenskim / = ‘slovanskim’/ jezikom na jugu in najzapadnišim na severu” [In this matter Slovene agrees with the the easternmost Slavic language in the south and the westernmost in the north], e.g., Slovene with Bulgarian and Polabian, respectively.

Eight years after his first linguistic paper in 1870 Škrabec appeared again in *Soča* (Gorica) with his “Pravopisne opazke” (JD 4, 60–68). Škrabec sticks with his terms, e.g., *naš slovenski jezik* (4, 60) *naš slovenski knjižni jezik, naš slovenski pravopis, naša književna slovenščina, književna slovenščina*, all with the meaning ‘Slovene’, and, of course, *staroslovenski* ‘Old Church Slavic’, *hrvaški Slovenci ali Bezejaki, v hrvaški kajkavščini in na Koroškem /.../ se govori /.../ čest, den, meša* [The Croatian Slavs or Bezejaks, in Croatian Kajkavian and in Carinthia /.../ one hears /.../ *čest* ‘honor’, *den* ‘day’, *meša* ‘Mass’]. One peculiarity is that ‘Slavic’ is now expressed with the form *slavenski*, thus, with respect to the formulation *občnoslovenska le-ta goriška izreka nikdar več ne bo* [this Gorica pronunciation will never again be general Slovene] we need not doubt that *slovenska* means ‘Slovene’. (These examples are found on p. 4, 61.) Let us examine also pp. 2, 61ff: *slavenski, naša slovenščina, staroslovenski, slavenstvo, naša književna slovenščina, prvotna slavensčina*.

Let us turn now to the expressions in 1893 when Škrabec wrote his famous presentation of the phonemic plane of the Slovene literary language entitled “Nekoliko slovenske slovnice za poskušino” (2, 104), in which *slovenski* means ‘Slovene’, as the text was intended to be included in a collectively-written new Slovene grammar. The text again contains his old terminology: *naša slovenščina, naša sedanja ali “nova” slovenščina*. At the same time in addition to *naš črkopis* ‘our spelling’ (2, 109) (instead of *slovenski*) he uses collocations such as *slovenska slovnica* or *slovenščina* in the meaning ‘Slovene’; on p. 2, 121 we again encounter *drugi slovenski jeziki* or *hrvaški Slovenci* (Bezejaki), p. 2, 122 *ostali slov. jeziki, ogrsko-slovenski*, p. 2, 128 also *drugi Sloveni, naša slovenščina, stara slovenščina*.

Why did Škrabec so vehemently defend the terms *slovenski* for German *slavisch*? It boils down to the fact that modern Slovene is referred to in an identical manner as old Slovene, i.e., Old Church Slavic. Because of the usage adduced for Škrabec's expressions with *slovenski*, etc., there are difficulties compiling and using the subject index of his works, as well.

Škrabčeva misel. – Nova Gorica 2003, 8–20.

SLOVENSKA BESEDA OD II. SVETOVNE VOJNE SEM

Rast slovenskega jezika zadnjih dobrih 50 let ima svoje korenine v medvojnem času 1941 do 1945 (okupiranost Slovenije, boj proti okupatorjem, rast in zmaga socialistične revolucije). Po vojni smo sicer spet pridobili večji del ozemlja na zahodu, ne pa tudi nasproti Avstriji in Madžarski (v vseh treh državah so naše manjšine močno raznarodovane). Težave so jeziku prihajale iz nove ideologije, zlasti iz t. i. jugoslovanstva kot enega naroda in jezika v vsej Jugoslaviji. Upiranje temu je na koncu pripeljalo do slovenske državne osamosvojitve. Žal je pri nas premalo spoštovanja jezikovne individualnosti in knjižnojezikovne kulture.

Początki rozwoju języka słoweńskiego w ciągu ostatnich 50 lat sięgają okresu międzywojennego 1941–1945 (okupacja Słowenii, walka z okupantami, umacnianie się i zwycięstwo rewolucji socjalistycznej). Po wojnie odzyskaliśmy wprawdzie większą część ziem zachodnich, nie wróciły natomiast tereny graniczące z Austrią i Węgrami (we wszystkich trzech państwach nasze mniejszości narodowe uległy silnemu wynarodowieniu). Język słoweński w zetknięciu z nową ideologią, zwłaszcza z tzw. ideą jugosłowiańską zmierzającą do ujednoczenia narodowego i językowego w całej Jugosławii, przeżywał trudne chwile. Protest przeciwko tym zapędom doprowadził ostatecznie do uniezależnienia się państwa słoweńskiego. Niestety obserwujemy u nas zbyt mało szacunku dla językowej indywidualności oraz kultury literacko-językowej.

1 V prvi Jugoslaviji se je družbeni položaj slovenskega jezika ravno dobro konsolidiral (priznan uradni jezik v Dravski banovini, jezik šolstva, kulture in znanosti),¹ ko je leta 1941 nastopila nenadna katastrofa in so si po Hitlerjevi zmagi nad Jugoslavijo tudi srčiko Slovenije razdelili grabežljivi neslovanski sosedje in tako svojim slovenskim manjšinam na Primorskem in Notranjskem (Italijani), na Koroškem (Avstrijci), v Porabju (Madžari) pridružili veliko večje kose slovenskega ozemlja in življa: Italijani t. i. Ljubljansko pokrajino, Nemci Gorenjsko, Štajersko in obsavski del Dolenjske, Madžari Prekmurje.²

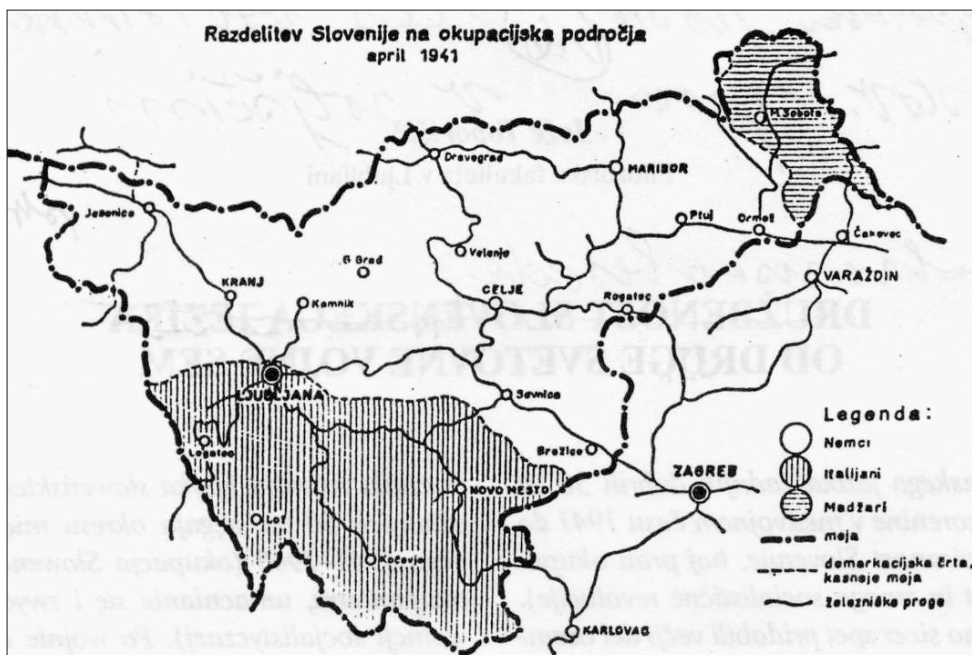
Na ozemljih, ki so jih ti trije sedaj okupatorji imeli pod svojo jurisdikcijo, že dotlej³ Slovenci niso imeli nikakršne dejanske ali pravno zagotovljene zaščite, in te od l. 1941 tudi niso bili deležni ne okupirani Slovenci pod Nemci ne oni pod Madžari, saj so bili oboji proglašeni kar za Nemce oz. Madžare; le v Ljubljanski pokrajini okupirani Slovenci pod Italijani so uživali deloma okrnjeno kulturno avtonomijo in jo obdržali tudi potem, ko so se Italijani jeseni l. 1943 predali zaveznikom in so vse naše področje pod Italijani do začetka maja 1945 zasedli Nemci.⁴

¹ O družbenem položaju slovenskega jezika za časa prve Jugoslavije prim. moj *Slovenski knjižni jezik* (dalje *SKJ*) 4, 1970, poglavje Slovenski jezik v Jugoslaviji, n. m. 7–33; že pred tem v *Enciklopediji Jugoslavije* (dalje *EJ* 4) (1960), 495–500.

² Malo podrobneje o tem v *SKJ* 4, 22–25, s karto okupiranih delov naše tedanje Dravske banovine.

³ Dve od teh treh ozemelj, avstrijsko in madžarsko, sta razvidni iz Logar-Riglerjeve Karte slovenskih narečij, Italijani pa so imeli poleg tega, kar imajo slovenskega še danes, tudi področje vzhodno od tod do črte Julijske Alpe – zahodno od Blegoša – Snežnik, prim. karto na str. 52.

⁴ Dejanske jezikovne in narodnostne pravice v t. i. Ljubljanski provinci (mi) niso prav znane.

Nemci so precejšnje število Slovencev izselili – najprej manjši del na Hrvaško in v Srbijo, večjega pa prav v Nemški rajh,⁵ neizseljene pa ponemčevali na vse mogoče načine, tudi s prepovedjo javne rabe slovensčine (podobno je bilo tudi pod Madžari v Prekmurju). Zapletle pa so se jezikovne zadeve tudi na od Italijanov zasedenem ozemlju. Tu je namreč Osvobodilna fronta, ki se je tudi z orožjem bojevala proti okupatorju, zapovedala t. i. kulturni molk, tj. javno neuporabo slovenskega jezika v tisku in v vsem kulturnem življenju. Tega molka se sicer velik del Slovencev Ljubljanske pokrajine ni držal, ustvarjena pa je bila s tem izrazita napetost med tistimi, ki so vendar objavljali, in onimi v gozdovih, ki so si bili vzeli pravico, da v danih razmerah samo oni lahko objavljajo oz. nastopajo kot umetniki. Pa je v danih okupacijskih razmerah že tako bila knjižna publicistika v nekdanji Dravski banovini močno zreducirana, da o zamejski niti ne govorimo.

2 Zlasti po italijanski kapitulaciji septembra l. 1943 pa se je jezikovna slovenskost v okviru partizanskih enot začela oživljati na področjih, ki jih je bila Italija po 1. svetovni vojni dobila za svojo udeležbo na strani franko-angleških zaveznikov, odločneje pa je silila tudi na od Nemcev zasedeno oz. že po 1. svetovni vojni Avstriji pripadajoče ozemlje. V nekem smislu je prav tedaj bila dosežena – v ilegalni uporniški obliki – zedinjena Slovenija, kulturno in politično, saj so slovenske partizanske brigade – tako ali drugače – »vladale« na vseh področjih, kjer se je še govorilo slovensko, celo v Beneški Sloveniji in na Koroškem, seveda tudi v širši Primorski.

⁵ Na vzhod so bili pregnani zlasti izobraženske družine in duhovniki, v Nemčijo pa posebno obsotelško-posavski pas, ta kar na splošno z vsem prebivalstvom, vključno s katerim preostalim duhovnikom (izjema kulturbundovci in družine oz. člani izseljenih družin, ki so jih imeli/so bili zaposlene/i za vojno pomembnih podjetjih).

V partizanskih in njim nasprotnih domobranskih enotah pa je bilo slovenskemu jeziku med okupacijo pridobljeno novo funkcijsko področje (vojska), vendar je bilo to pri partizanih zgubljeno v dobro srbsčine že proti koncu vojne, v domobranskih enotah pa je zamrlo skupaj z likvidacijo teh enot in mnogih njihovih simpatizerjev, ki si življenj niso reševali z begom v tujino oz. se jim ta ni posrečil.

3 S podpisom predaje nemškega vermahta maja 1945 je bil spet pravno zagotovljen obstoj Jugoslavije in s tem tudi slovenskega ozemlja najprej v mejah, kot jih je imela l. 1941 Dravska banovina, vstaja Primorske pa nam je prinesla izgleda, da se slovenskemu matičnemu delu pridruži po 1. svetovni vojni izgubljeno področje, morebiti celo ono, ki je bilo po plebiscitni odločitvi v 60. letih 19. stoletja prišlo pod Italijo. Ta pričakovanja se niso uresničila v celoti: po volji zahodnih zaveznikov so Jugoslovani morali zapustiti Trst in njegovo okolje že kmalu po koncu vojne; Beneška Slovenija, Rezija in Trbiški kot so prav tako bili prisojeni Italiji, podobno del goriškega slovenskega ozemlja, tako da je bila Italija ozemeljsko dobro odškodovana s slovenskimi področji za tisto, kar je izgubila v Istri, ki je bila sicer v preveliki meri prisojena Hrvatom, Slovencem pa le obalne naselbine od Ankara do Portoroža in v notranjosti do reke Dragonje. Sedanji obseg zamejskega slovenstva je razviden iz Logar-Riglerjeve karte slovenskih narečij, ki kaže končni obseg matične in zamejske Slovenije.⁶

Po končani vojni se je torej nekdanja Dravska banovina kot Ljudska republika Slovenija sicer razširila na zahod, ne pa tudi na sever; na jugu in komaj kaj na vzhodu je nekaj Slovencev ostalo onstran meje z LR Hrvaško.

⁶ Po v opombi 3 navedeni karti slovenskih narečij.

4 Poleg eksodusa Slovencev ob koncu vojne na Zahod (v glavnem so se po tem nastanili v Argentini in Združenih državah Amerike, deloma še v Kanadi) je ob koncu vojne važen še eksodus nemško govorečega prebivalstva v Nemčijo, Avstrijo in deloma od tod še dalj, pri čemer je važno vedeti, da so si Kočevski Nemci svojo domovino pri nas zapravili že l. 1941 z optiranjem za Nemški rajh, zaradi česar je moralo veliko Slovencev iz Posavja in Obsotelja v »preseljenstvo«, pozneje »odseljenstvo« v Nemčijo, da so tako napravili prostor Kočevarjem, pa npr. tudi določenemu številu Bukovincev; ti l. 1945 seveda niso mogli obstati v svoji novi domovini in so Slovenijo zapustili skupaj z nemškimi oboroženimi silami. Nekdanje s Kočevarji zaseljeno ozemlje je postalo področje porajajoče se osme večje slovenske narečne skupine. Tretji povojni eksodus je zadeval Italijane, ki so se bili na slovensko zemljo priselili med obema vojnama in nato še med drugo do l. 1943.

Posledica vsega tega je bila etnično zelo enotna LR Slovenija, zato pa močno okrepljena prisotnost italijanskega življa na obržaskem slovenskem ozemlju v Italiji, posebno tudi z danes hrvaškega dela Istre. Začelo pa se je priseljevanje zlasti srbohrvaško govorečega prebivalstva v Slovenijo, na začetku posebno v okviru vojaštva (s tem je povezano tudi makedonsko in albansko prebivalstvo), kar bo z naraščanjem tega prebivalstvenega dotoka z »juga« eden glavnih razlogov za odhod Slovencev iz Jugoslavije.⁷

5 S koncem vojne l. 1945 je v Sloveniji – tako se je prostor slovenskega jezika v Jugoslaviji smel sedaj tudi oficialno imenovati, tj. v LRS (Ljudski republiki Sloveniji) – slovenščina spet gospodarica, funkcijsko zasičena, z eno, dvema izjemama: ni je bilo v vojski in pač malo, če sploh kaj, je je bilo v vsedržavnih skupščinskih telesih v Beogradu. Slovenski fantje so tudi v drugi Jugoslaviji vojaščino služili pretežno na Neslovenskem, v vojašnicah na Slovenskem pa je bila v izraziti pretežnosti neslovenska populacija. Dodajmo še, da se je slovenščina komaj kaj rabila v diplomatiki: na sploh so bila naša diplomatska predstavništva posrbljena, tako da se je človek na njih prijavljal in pojavljaj na pol kot tujec.

6 Takoj po vojni je bil v SFR Jugoslaviji uveljavljen novi družbeni red, t. i. socializem, v bistvu pa komunizem, v katerem se je v polni meri uveljavljajlo načelo vodilne vloge komunistične partije. Z nacionalizacijami velike posesti na deželi in praktično vsega drugega v mestih in večjih naseljih – z izjemo stanovanja v lastni hiši ali bloku – je nepartijski posameznik postal povsem odvisen od vodilne strukture in bil ideološko obravnavan kot nerazvit ali nepravilno razvit, tako rekoč nezaveden, najsi je šlo za politične ali ideološke zadeve, še zlasti pa za verske, saj se je vera obravnavajla kot strup za mrtvičenje individualne pobudnosti, kolikor ni bila socialistična, komunistična.

S preustrojitvijo družbe in njenih ustanov po sovjetskem modelu je prišlo tudi v jeziku do sorazmerno velikih sprememb v družbenem in državnem strokovnem izrazju. Prebivalstvene enote so bile poimenovane tudi družbenostno (družbenopolitično), kakor je (bilo) tipično za totalitarne družbene sisteme sploh: večji otroci so bili pionirji (pač »graditeljji« lepše prihodnosti), dokler niso odrasli v mladince (če so bili ideološko sprejemljivi za novi režim) in to so ostali tudi na univerzah, njihov »najnaprednejši« del pa se je uvrščajl v skojevce, iz katerih so se rekrutirajli partijci, družbeni cvet, dosmrtni, če niso storili kaj ideološko

⁷ O tem prim. zlasti ustrezne sestavke v moji knjigi *Družbenost slovenskega jezika* iz l. 1991, pa one v knjigi *Jezikovno razsodišče 1980–1982*, katere gradivo je zbral in obdelajl Janko Moder, 1984, deloma tudi v knjigi *Slovenščina v javni rabi*, Ljubljana, 1983, odgovorna urednica Breda Pogorelec, in še v knjigi Velemirja Gjurina *Slovenščina zdaj*, 1992 (na notranji naslovnici letnica 1991).

napačnega. Družba se je delila še na verne in neverne, ali pa na delovne ljudi in take, ki to niso bili, kmalu še na borce in neborce ipd., npr. na neposredne proizvajalce in one druge, pa spet na pošteno inteligenco in ono drugo, na vasi so bili že srednji kmetje kulaki, pretežno ne vredni vsake družbene tolerance ali celo podpore. V ožjem krogu so nad ljudmi bedeli hišni zaupniki, ulični ali vaški poverjeniki, pa partijski in mladinski aktivni po ustanovah, tudi na univerzah, v vojski, kjer se je še zlasti gledalo, kaj je kdo, če naj bi se povzdignil v vrste s čini od deseterja naprej do generala.

Tudi v politični upravi so bila nova poimenovanja: *občina* npr. je bila nadomeščena s *KLO-jem* (krajevni ljudski odbor), *župan s predsednikom KLO*, in tako naprej. Poimenovanja so se tudi kaj hitro menjavala: za *krajevnim ljudskim odborom* je prišla na vrsto *komuna*, za to pa spet *občina*, seveda vse ideološko podprto. Ta preimenovanja so ustvarjala videz družbenega razvoja ob dejanski statičnosti družbe. Kolikor je bilo v teh spremembah kaj pozitivnega, so bile dejansko vse na liniji vrnitve k tistim družbenim ustanovam, ki so bile l. 1945 ukinjene, v danem primeru k *občini*, ki ima normalne ustreznike v vseh obdajajočih nas jeziki in logiko svojega delovanja.⁸ – V fazi odmiranja l. 1945 uvedene vladavine je bila značilna zabloda še faza delavskega samoupravljanja, ko smo bili kar vsi lastniki bodisi tovarn, rudnikov itd., bodisi institucij in podjetij drugih vrst.

7 Velika značilnost prvih povojnih let (v veliki večini kar prvega) je bil tudi pomor ideološko »nečistih« glasil, dnevnikov, tednikov, mesečnikov itd., in seveda radijskih oddaj. »Nasprotna« stran je imela sprva komaj en sam verski tednik z nekaj stranmi pa v novih razmerah zelo obubožano založbo Mohorjeva družba. Tudi »malomeščanska« glasila so takoj (ali že malo prej) pomrla oz. so »jih pomrli«. Tako ni bilo več Jutra ali Slovenskega naroda, pa ne Slovenca, ne Ljubljanskega zvona, ne Doma in sveta ... Vodilna časnika dnevnika sta bila Slovenski poročevalec in Ljudska pravica, revija Nova sodobnost, založbe Nova obzorja, Državna založba Slovenije, Mladinska knjiga, v Celju pa je po svoje vegetirala še Mohorjeva družba, dedinja Slomškove slovite prednice.⁹

8 Poseben problem je bilo slovensko šolstvo, morda zlasti srednje. Tu je bil v 30. letih izdelan profil pouka slovenskega jezika in slovnice v t. i. čitankarskih priročnikih¹⁰ in 1940

⁸ O tem prim. v opombi 7 navedeno literaturo, pa npr. še knjižico iz l. 1985 *Povejmo naravnost, Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil*. – Tipični protipol kritičnemu pisanju o družbenem položaju slovenskega jezika v drugi Jugoslaviji predstavlja zlasti knjiga Borisa Urbančiča *O jezikovni kulturi*, npr. Druga, predelana in razširjena izdaja iz l. 1973, zlasti poglavja, kakor so naslednja: Domačijsko-nacionalni vidik, Kako je z vplivom jezika na drug jezik, O tujkah (in izposojenkah) drugače kot po navadi, Srbohrvatske izposojenke, O srbohrvatskih izposojenkah brez predsodkov. Na nazore te knjige sem se negativno odzval v obširni recenziji – na izrecno pobudo J. Riglerja – O Urbančičevi jeziko(slov)ni kulturi, *Slavistična revija* (dalje SR) 25 (1977), 359–371 (z dodanimi podčrtnimi opombami objavljeno v moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje*, 1987, 171–184, naslovljeno Boris Urbančič). – Deloma podobne nazore so zagovarjali tudi (nekateri) Urbančičevi učenci.

⁹ Ta »pomor« revij in drugih glasil ter izdaj bi bilo zanimivo videti obdelan v razpravi, z vso ustrežno argumentacijo in bibliografijo. Za razgled po tedanjih periodičnih publikacijah prim. knjigo *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*, Ob 140 letnici Vodnikovih 'Lublanskih noviz' /.../, npr. za leto 1936 z enotami 1041–1074.

¹⁰ *Slovenska čitanka in slovnica za prvi razred srednjih in sorodnih šol*, 1931, 1939, 1945; *Slovenska čitanka in slovnica za drugi razred srednjih in sorodnih šol*, 1932, 1939, 1945; *Slovenska čitanka*

tudi v skromni Slovenski slovnici III–IV.¹¹ Takoj 1945 so jih ideološko deloma očistili, nato pa kmalu ukinili in nadomestili z ideološko ustrežnejšimi, hkrati pa metodološko manj izdelanimi.¹² Veliko priročnikov za srednje šole je bilo v srbohrvaščini, zlasti npr. za zgodovino (ti so bili posneti po ruskih). Tako se je učencu slovenski jezik kvaril kar sam od sebe oz. je dejansko tudi učenec sam postajal dvojezičnik glede na srbohrvaščino. Dodatno je nove družbene razmere podpirala še ruščina kot obvezni učni predmet v srednji šoli, s tem pa so se slovenstvu rahljale vezi z evropskim Zahodom¹³ stična jezika le-tega¹⁴ sta bila zanj veliko vitalnejša, vendar je sistem praktično dopuščal odpiranje le v tedaj (zlasti prometno) še zelo oddaljeni angleško govoreči svet.

9 Kar se tiče normativnosti slovenskega knjižnega jezika se ta po vojni v bistvu ni spremenjala v smislu nove družbenosti, čeprav so v t. i. partizanskem pravopisu¹⁵ očitna nagibanja tudi v to smer, npr. da se to in ono ideološko napredno piše z veliko, enakovrstno drugače namenjeno pa z malo začetnico. Tipičen primer za to so npr. poimenovanja revolucij ali pisanje besede *bog*.¹⁶

Oficialni Slovenski pravopis (1950) ni šel te poti, temveč (13) po imenih kot *Jupiter*, *Venera*, *Donar*, *Vesna*, *Perun*, *Svetovit*, *Živa* in po *Alahu* ter *Jahveju* junaško navaja tudi *Bog*, *Beseda* in *Duh*. Tudi *oktobrska revolucija* (17) si v SP 1950 ni pridobila velike začetnice, pač pa *Maršal* (»namesto: *maršal Tito*«) in *Fronta* (»namesto: *Osvobodilna fronta*«), seveda le kot znamenje »spoštovanja« (18). Od drugega je sem prodrla le še *Vaša Eksceleuca*. M. Rupel v Slovenskem pravorečju 1946 teh težav skoraj ni imel, vendar je takoj za dvopičjem, ki napoveduje naštevanje, zapisal: *Bog plačaj, brž pojdi, brez truda* (48).

Pač pa so imeli več težav slovnicearji, ki so 1941 spet na hitro priredili SS 1940, a so potem pravo slovnico smeli (sicer brezimno »uredniški odbor«) izdati šele 1947. leta.¹⁷ Tam je (28) med »imeni oseb« od sumljivega naveden le naš ubogi *Peter Klepec*, sicer pa božanska in mitološka bitja odsostvujejo. To se je nekoliko popravilo po SP 1950 v SS 1956: tu se *Bog* pojavi kot četrto »veroslovno bitje«, za *Perunom* in pred *Alahom*. Zanimivo bi bilo tudi raziskati slovstvena besedila v čitankah glede na nepojavljane določenih »nebesed«. ¹⁸

in slovnica za tretji razred srednjih in sorodnih šol, 1935, 1939, 1945; *Slovenska čitanka za četrti razred srednjih šol*, 1935, 1939, 1945.

¹¹ *Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*, 1940.

¹² Prve povojne čitanke po odpravi ideološko manj ustreznih; sestavljali so jih ljudje kot Rozka Štefan, Boris Merhar, Marija Jamar, Viktor Smolej.

¹³ Ruščina je nekako nadomestilo za francoščino izpred 2. svetovne vojne, močno pa se je krepil pouk angleščine, tedaj za Slovence malo porabne.

¹⁴ Nemščina, italijanščina.

¹⁵ Prim. Velimir Gjurin, *Slovenski pravopis* 1945, *SR* 28 (1980), 425–445; prim. še v njegovi knjigi *Slovensčina zdaj*, 1991, 145, 147, 161, 162, 165, 171. Bibliografija Breznikovih del (J. Hafner in S. Suhadolnik – v od mene urejenih A. Breznika *Jezikoslovnih razpravah*, 1982) za 1. 1944 omenja še *Slovenski pravopis*, izvlečki iz A. Breznikove in F. Ramovševe male izdaje, Razmnožila OK tehnika Selška [1944], 15 str.

¹⁶ Še za novi slovenski pravopis po 1. 1962 je to v 70. letih en član uredniškega odbora predlagal, da naj se pisanje te besede obravnava med primeri posebnega razmerja do poimenovanega, torej kakor kdo hoče: z veliko ali z malo (kar sem ob soglasju preostalih odločno zavrnil).

¹⁷ *Slovenska slovnica*, Državna založba Slovenije, 1947; avtorji navedeni, potopljeni v Uredniški odbor.

¹⁸ V tem smislu so se tudi prirejela »neustrezna« besedilna mesta. Za te stvari je dokaj poučen moj se-

10 Slovenski jezik se je sicer v 50 letih po l. 1945 /zlasti v besedju/ zelo razvil v zvezi s splošnim napredkom civilizacije in kulture v svetu in nato polagoma tudi pri nas. To se vidi npr. v raznovrstnosti resnih in zabavnih glasil ideološko primerne usmerjenosti; ta pa ob sebi že trpijo zmeraj več družbeno drugače usmerjenega tiska. Pravoverno enotnost rahlja tudi množica uvoženih občil lahko besedilne narave iz preostalih republik Jugoslavije in iz tujine.¹⁹

Ves čas se nenehno krepi tudi »nadmnožični« občili: radio in televizija. Na obeh področjih se je v Sloveniji močno vrivala srbohrvaščina, in ena prvih nalog v novih časih je bilo prizadevanje za omejitve neslovenskih besedil na primerno mero, ki bi bila v idealnem primeru v skladu s prisotnostjo slovenske besede v teh dveh srednikih na neslovenskem ozemlju (kar seveda nikoli ni bilo doseženo).²⁰ Močna je bila prisotnost srbohrvaškega jezika tudi v svetu popevke in sploh množične zabave, v čemer smo se Slovenci razvijali počasneje kot srbohrvaško govoreči.²¹

Kako je slovenski jezik uspeval na strokovnih področjih, najlepše kažejo terminološki slovarji tega časa, sprva zlasti npr. Splošni tehniški slovar, na koncu tudi »slovar« jezikoslovnega izrazja.²² Intenzivirali so se tudi stiki z večjimi evropskimi jeziki, kar se spet kaže zlasti v ustreznih dvojezičnih slovarskih delih. V njih je zmeraj primerneje obravnavan/upoštevan slovenski knjižni jezik, npr. tudi njegova slovnična in naglasna stran.

11 Sorazmerno močno se je razvilo tudi slovenistično jezikoslovje.²³ Možnost za to je bila v novih razmerah dana prvič z ustanovitvijo Inštituta za slovenski jezik, kar je Ramovševa zasluga, zatem pa tudi z boljšimi, obilnejšimi personalnimi možnostmi na Filozofski fakulteti v Ljubljani, nekako s 60. leti (kar je povezano s preosnovo učnih načrtov na fakulteti).²⁴ Nekaj več možnosti za razvoj slovenističnega jezikoslovja je dala še ustanovitev mariborske višje šole oz. univerzitetne, močno pedagoško usmerjene ustanove, zrasle iz pedagoške akademije. Podobno je s pedagoško akademijo in pozneje fakulteto tudi v Ljubljani; slovenščina pa je zasidrana tudi na Akademiji za gledališče, film in televizijo ter na sedanji Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Tradicionalno vedo o jeziku kot v 2. polovici 19. stol. je v 50. letih začelo diferencirati oz. nadomeščati strukturalno jezikoslovje, najprej v obravnavi vprašanj knjižnega jezika, nato

stavek Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 1980/81, 193, 199. Prvotno namenjeno in izšlo v slovaškem časopisu *Slavia Slovaca* 16 (1981), 263–271, z zasedanja Mednarodne komisije za slovanske knjižne jezike v Bratislavi l. 1980. /Objavljeno tudi v moji *DSJ*, 1991, 127–135./

¹⁹ Omejitve v uvozu slovenske literature so veljale zlasti za določeno produkcijo našega zamejstva in izseljenstva.

²⁰ T. i. zvezna glasila so izhajala le v srbohrvaščini, važna celo v obeh variantah le-te, vzhodne srbske in zahodne hrvaške. Za slovenščino in makedonščino v takem časopisu ni bilo prostora. Nekaj malega časa je bilo slovenščini odkazano v t. i. skupnih oddajah radijskih in pozneje televizijskih postaj.

²¹ Glede tega prim. *Jezikovno razsodišče*, 1984.

²² J. Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, 1992.

²³ Prim. moje prikaze tega razvoja zlasti v knjigah *Portreti, razgledi, presoje* iz l. 1987 in *Družbenost slovenskega jezika* iz l. 1991, pa tudi že prej v *Glasovni in naglasni podobi slovenskega jezika* 1978 in v *Novi slovenski skladnji* 1982 ter v *Slovenski slovnici* 1976 (dopolnjeno v izdaji l. 1984) z obsežno literaturo. K navedenemu je dodati še moj prispevek *Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja*, *SSJLK ZP* 11 (1991), 19–31.

²⁴ V tem smislu je bila za interese knjižnega jezika prizadevna tedanja asistentka Breda Pogorelec.

pa tudi zgodovinske slovnice in narečjeslovja, do neke mere tudi slovarstva slov. knjižnega jezika. Glavni imeni novega jezikoslovja, J. Toporišič, J. Rigler v domovini (R. Lenček pa v ZDA) sta bili soudeleženi tudi pri teoretičnih osnovah novega slovarja slov. knjižnega jezika (izrazna in oblikoslovna stran), medtem ko je teorija skladenjske in pomenske strani slovarja nastala v slovarskem kolektivu, za slovaropisnost pa je skrbel predvsem S. Suhadolnik.²⁵ Slovar je pomemben zlasti kot hram slovenske knjižnojezikovne stvarnosti zadnjih sto let. Po Ramovševi zamisli se je nabiralo tudi gradivo za narečjeslovni atlas slovenskega jezika. Glavni (sprva edini) delavec za to je bil T. Logar. Na podlagi Ramovševega vprašalnika je zbiral ustrezne podatke za velik del slovenskih narečij, pri tem pa je v obliki razprav spreminjal tudi nekatere meje Ramovševih Dialektov.²⁶ Pozneje so se Logarju pridružili še drugi,²⁷ zlasti ko je šlo za to, da se obdela fonološka stran vseh jugoslovanskih jezikov.²⁸ Po številu prispevkov za te fonološke prikaze si avtorji sledijo takole: T. Logar, J. Rigler, M. Orožen ... Mednarodna zamisel narečjeslovnega atlasa vseh slovanskih jezikov je sicer obogatila naša jezikovna obvestila o za ta atlas izbranih točkah, je pa – bati se je, da za zelo dolgo časa – odložila izdelavo in izid slovenskega narečjeslovnega atlasa.

Iz narečjeslovnih del se odkriva iz drugih dokumentov nerazvidna zgodovina slovenskega ljudstva, kar pa bo v resnici razvidno, ko bo ta atlas zares izdan. Na drug način je našo zakrito preteklost razkril – prav tako na Ramovševo pobudo – F. Bezljaj, najprej v svojih dveh knjigah Slovenska rodna imena,²⁹ nato pa v Etimološkem slovarju slovenskega jezika I in II,³⁰ deloma še III, pri katerem pa ga je pobrala smrt.

12 Družbenostna stran slovenskega jezikoslovja se je tudi v zadnjih 50 letih močno kazala ob delu za slovenski pravopis. Obširna polemika med B. Voduškom in A. Bajcem ob SP 1950 še ni imela družbenopolitičnega motiva, ampak jeziko(slo)vnonazorskega.³¹

²⁵ Pomenoslovno in skladenjsko podporo ima SSKJ v ustreznem češkem slovarju, deloma tudi v slovaškem iz tujine, v marsičem tudi v našem Pleteršniku in v čem tudi v Glonarju. Tonemska pomoč mu je prihajala od Škrabca, Valjavca in tudi Breznika (za zadnjega prim. A. Gröbming – I. Lesica – A. Breznik, *Slovensko-srbohrvatski slovar*, I, Ljubljana, 1950, VIII + 496 str.) – Glede S. Suhadolnika in I. Kozlevčar-Černelič prim. njuna ustreznna objavljena dela (*Bibliografija delavcev SAZU*, 1976, 126–129, oz. 130–131).

²⁶ K razmerju narečjeslovja v primeri z Ramovševimi Dialekti prim. moj prispevek v Ramovševem zborniku (v okviru *SR* 42 /1994), Fran Ramovš kot narečjeslovec, n. d. 159–170.

²⁷ J. Rigler, R. Kolarič, M. Orožen, J. Toporišič, F. Jesenovec, Z. Zorko, F. Benedik, V. Smole itd. Prim. moje *Portrete, razglede, presoje*, in sicer poglavje Slovensko narečjeslovje, Sedmo obdobje, 248–256.

²⁸ Prim. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih in makedonskih govora obuhvačenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981.

²⁹ I (A–L), *Dela SAZU*, fil.-lit. 9, 1956, 365 str.; II (M–Ž), 1961, 354 str. / Prim. še *Slovenska vodna imena*.

³⁰ *Etimološki slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek*, SAZU, 1963, 28 str.; *Etimološki slovar slovenskega jezika 1*, 1976, 235 str.; *Etimološki slovar slovenskega jezika 2*, 1982, 265 str.; *Etimološki slovar slovenskega jezika 3*, 1995, 355 str. (tu sta glavna avtorja M. Furlan in M. Snoj). Veliko družbenostnojezikoslovnega, zlasti jezikovnokulturnega, je tudi v Bezljajevi knjigi *Eseji o slovenskem jeziku*, 1967, 184 str.

³¹ Prim. moj sestavek Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, *JiS* 7 (1961/ 62), 161–170, sedaj dostopno tudi v mojih *Portretih, razgledih, presojah*, 1987, 297–314. Odsev tega v *SKJ* 4, 1970, 21–22. B. Vodušek je v *Novi sodobnosti* 1950 pisal Pripombe k Sloven-

Vodušek si je želel stilističnega in drugačnega označevanja uporabne vrednosti besedja v SP 1950, kakor ga je bil svoj čas (1894, 1895) deloma že uvajal v slovensko slovaropisje M. Pleteršnik, kar pa je bilo v SP 1950 skoraj čisto prezrto, saj so take oznake v njem le *hum*(orističen), *otr*(oški) *g*(ovor), *prenes*(eno), *um*(etnostni) in *zaničlj*(iv), od normativnih oznak pa le † 11 za »nedovoljeno za knjižni jezik«, * za »pogojno dovoljeno za knjižni jezik« in = za »pomensko enakost«, poleg tega so imele t. i. »tujke«, * tj. iz zahodnih evropskih jezikov (ter iz grščine in latinščine) prevzete besede, slovenske vzporednice ali pomenske identifikatorje v kurzivu, npr. **abortirati** *odpremiti*, *razveljaviti*, *zatreti* oz. **ablativ** *lat. ime sklona*. Prim. še: † *avtoolje*, † *brez da*, **ilja** *vigilija*, ***brigati** *(se) skrbim za kaj*, ***nabasati** *nabiti*, ***nādängel** /.../, vendar se v večini primerov izogibamo tudi rabi npr. *nādinženir* – *prvi inženir*.

Vodušek si je želel tudi, da bi se slovenski knjižni jezik bolj približal meščanskemu svetu, pa tudi za pogovorni jezik se je zavzemal ter za večjo strpnost nasproti »tujkam« ter za strožje merilo pri dopuščanju iz slovanščine prevzetega. Bajec je poudarjal zlasti normodajalen pomen naših klasikov, kakor sta Cankar in Zupančič. V resnici je SP 1962 zatem vendarle skušal ustreči Voduškovi zahtevi po natančnejšem označevanju nenevtralne vrednosti besedja.³²

Ob SP 1962 je izbruhnil naravnost družbeni škandal zaradi sicer neupravičene novote v pisavi kategorij besed tipa *bralec*, *bralka*, *bralski*, *bralstvo* (kar se je bilo po Levstikovi neupravičeni uvedbi v 60. letih prejšnjega stoletja že dodobra ustalilo). Novi pisavi z *v* (*bravec* ipd.) se je uprl S. Kotnik,³³ njegov odpor tej novosti pa je družbenozavedna avantgarda pod vodstvom B. Urbančiča³⁴ izkoristila, kakor je to videl najodgovornejši za SP, A. Bajec,³⁵ za to, da bi v bistvu ohranjevalnemu tedanjemu vodilnemu jezikoslovstvu na Slovenskem – avtorji tega pravopisa so A. Bajec, R. Kolarič, L. Legiša, J. Moder, M. Rupel, A. Sovre, M. Šmalc, J. Šolar in F. Tomšič – vzela družbeni ugled in jo nadomestila s čisto mlado generacijo. Z druge strani je odpor tej jezikoslovni generaciji na prehodu, kakor bi jo lahko imenovali, prihajal s strani slovenskega knjižnojezikovnega strukturalizma, ki je očitno gradil svojemu času primeren tip tudi jezikovnih učbenikov in priročnikov.³⁶

13 Podobni družbeni zapleti so bili – in so deloma še – z naslednikom SP 1962, ki je prav zaradi odpora »naprednih« družbenih sil, ki so se bojevale ob SP 1962, tako dolgo v iz-

skemu pravopisu, A. Bajec mu je odgovarjal 1951 v *Slovenskem poročevalcu* pod naslovom *Kako je rasel naš jezik*. (V knjižni izdaji *Rast slovenskega knjižnega jezika*, 1951, 46 str.)

³² Oznake so mu: * oz. *lj.* = ljudska izposojenka, → tisto pred njo ni najbolj domače ali najboljše; dem., fig., pog. (ovoren). Oznake v SP 1962 je kritiziral zlasti B. Urbančič.

³³ Pravopisni premislek, *N Razgl.* 1962, 24. 1.; Pravopis na razpotju?, *Prosvetni delavec* 1962, štev. 2. – O jezikoslovju 60. let prim. moj sestavek *Slavistično jezikoslovje v Sloveniji 60. let*, *SR* 19 (1971), 13–30, o *SP* 1962 na str. 321 z bogato bibliografijo.

³⁴ *Bralec* in *bravec* kot načelno vprašanje, *Delo* 1962, 6.–8. jul.; povzeto kot *Problem bravca*, *SR* 14 (1963), 211–228; prim. še *Naš novi pravopis*, *JiS* 9 (1963/64), 104–118.

³⁵ Ustno na SAZU v komisiji, ki je pripravljala normativno stran izrazne in oblikoslovne strani snujočega se *SSKJ*.

³⁶ Tu je mišljen ne toliko J. Rigler, ampak zlasti J. Toporišič: *Fonetika, fonologija in pravorečje v SP* 1962, *JiS* 8 (1962/63), 138–143, 167–173, 206–211 (urednik *JiS*-a je bil Boris Merhar); *Popravljen slovenska slovnica*, *JiS* 10 (1965), 209–211; idr.

delavi. Uredniško predsedstvo novega SP³⁷ (A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič) je pripravilo teoretične obrise nove izdaje do l. 1973, nato pa pritegnilo v uredniški odbor širši krog ljudi, da bi bil z njihovo pomočjo dosežen vsesplošni pravopisni konsenz. Ti ljudje so bili S. Suhadolnik, J. Moder, B. Pogorelec, B. Urbančič in B. Kreft. Zadnji je iz odbora kmalu izstopil, pozneje pa še Urbančič, in končno tudi Bajec, ki je postal akademik. Zaradi ideološke denunciacije je pravopis, oddan v recenzijo l. 1976, počival v akademijem predalu, nakar je »na pobudo SZDL /.../ SAZU decembra l. 1980 sklenila, da se Načrt pravil objavi v obliki, v kakršni je bil oddan v recenzijo, oziroma s tistimi popravki, ki so bili dogovorjeni z recenzenti in sprejeti v II. razredu SAZU«. Izšel je l. 1981 kot *Načrt pravil za novi Slovenski pravopis* (prim. str. 2).³⁸

Po obširni javni obravnavi je bila leta 1982 po dogovoru med SZDL in SAZU imenovana komisija za pregled pripomb iz javne razprave in za pripravo dokončnega besedila pravil:³⁹ njeni predsedniki so bili B. Grafenauer, od 1984 J. Menart, od 1987 F. Jakopin. Oktobra 1988 je bilo to delo končano in končno je l. 1990 ta del pravopisa tudi izšel.⁴⁰ Za tem je bila l. 1991 imenovana nova komisija za izdelavo slovarja slovenskega pravopisa, tokrat pod vodstvom pisca te razprave. Tu je iz tega historiatu mogoče navesti le najvažnejšo literaturo.⁴¹

14 Medtem ko novi SP po SP 1962 ni in ni mogel iziti, je pisna kultura slovenskega jezika seveda dosti trpela, med mnogim npr. tudi zaradi odločitev v zvezi z dvojničnim pisanjem besed tipa *bralec/bravec*. Na koncu je vendarle obveljalo staro pisanje na *-lec*, le redki trmoglavi vztrajajo še pri *-vec*.⁴² In ko je čas mineval, je slovenski knjižni jezik po svoje napredoval v zmedu jezikoslovnih in jezikovnih nazorov, ki je nastala z odrievanjem stro-

³⁷ Imenovano od tedanjega predsednika SAZU Josipa Vidmarja. J. Toporišič je prvotno zastopal stališče, da bi slovarski del pravopisa vseboval samo (pravo)pisno problematične besede, oblike (z glasovjem in naglasom seveda), a je posebno Rigler uveljavil mnenje, da bodi tudi slovarski del popoln, tj. da bo prinesel vse v tak enotomnik spadajoče besedje, torej naj bi bil nekako tak, kot je bil v SP 1950 oz. 1962.

³⁸ Po petih letih sem bil prek SZDL (tj. M. Kmecla kot vodje Slovenščine v javnosti in M. Rotovnika kot »prosvetnega ministra« v okviru SZDL) zganil strukture pri SAZU. – Predobjava s komentarjem od mene in J. Riglerja v *SR: Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa* (I): Slovenska abeceda, Glasovna vrednost črk, Raba velikih in malih črk, Cifre in drugi pisni simboli, *SR* 25 (1977), 69–106, II: Prezemanje prvotno neslovenskih poimenovanj v slovenski knjižni jezik, 311–358; III: Grško-cirilicne, azijske, afriške, polinezijske in druge pisave, *SR* 27 (1979), 81–150; IV: (Ločila), n. m. 231–261. Za nadaljevanje te predobjave s komentarjem Rigler ni bil in s tem se je to končalo.

³⁹ Prim. *SP 1 Pravila*, 1990, str. 5–6.

⁴⁰ *Slovenski pravopis, 1 Pravila*, Državna založba Slovenije, 1990, 241 str. Uredniški odbor: J. Toporišič, F. Jakopin, J. Menart, J. Moder, S. Suhadolnik, J. Dular, B. Pogorelec, K. Gantar, M. Ahlin. Sprejeto na skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18. maja 1989.

⁴¹ Člani uredniškega odbora so bili: F. Jakopin, J. Moder, S. Suhadolnik (ta je bil proti imenovanju J. Toporišiča za predsednika te Komisije za izdelavo slovarskega dela novega slovenskega pravopisa), J. Dular, A. Vidovič - Muha, B. Pogorelec, V. Gjurin. Zaradi nerednega udeleževanja sej komisije je po določenem času njen predsednik predlagal predsedstvu SAZU črtanje članstva zadnjima dvema, A. Vidovič Muha pa je izstopila na lastno željo. 1994 in 1995 sta iz komisije izstopila še: najprej F. Jakopin, nato J. Moder. J. Dular svoje članstvo v njej zamrzuje, kadar je minister v vladi RS; nova članica pa je M. Hajnšek Holz.

⁴² Npr. J. Gradišnik; tudi še kateri kulturni delavec, npr. T. Kermauner.

kovnosti v slovenski kulturni javnosti in s prevladovanjem neenotnih nazorov jezikoslovnih ljubiteljev, zlasti J. Gradišnika, in čehista B. Urbančiča, ki sta vsak po svoje trdovratno oznanjala svoji različni veri o slovenskem knjižnem jeziku in njegovi kulturi, eden in drugi s svojimi »vernimi«⁴³ privrženci seveda.

V to dogajanje je večkrat posegla slovenska vladalna struktura, opozarjajoč na nezadovoljivo stanje kulture slovenske knjižne besede: Pismo IO–GO SZDL Slovenije v zvezi z rabo slovenščine v javnem življenju (21. 4. 1965), *Za pravilen odnos do lastnega jezika* (22. 4. 1975), na kar se je navezalo Pismo republiškega odbora Slavističnega društva Slovenije predsedstvu izvršnega odbora republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (5. 5. 1975), predsednice SDS Brede Pogorelec, ki je nato oktobra 1977 organizirala »strokovno zborovanje slovenskih slavistov«⁴⁴ na temo Slovenščina v javnosti (objava v JiS 1977/78, št. 6), kjer je bil na koncu (281–284) podan še »izbor predpisov o rabi slovenskega jezika v javnem življenju (določila ustave SFR Jugoslavije, Ustave SR Slovenije, Zakona o združenem delu, Zveznih in Republiških predpisov), kar je prispeval Vasilij Polič iz Skupščine SR Slovenije«.

Zatem je bilo organizirano Posvetovanje o slovenskem jeziku, v Portorožu 14. in 15. maja 1979, besedila s tega posvetovanja pa je B. Pogorelec objavila 1. 1983 pod naslovom Slovenščina v javnosti,⁴⁵ upoštevajoč tudi študijo Bena Zupančiča *Za višjo jezikovno kulturo*.⁴⁴

S strani SZDL sta tam nastopila M. Ribičič in B. Zupančič, s strani SDS B. Pogorelec kot organizatorji te prireditve. Gradivo za posvet obravnava »slovenski jezik v političnem življenju, v zakonodaji, upravi in sodstvu«, »v vzgoji in izobraževanju«, »v gospodarstvu«, »turizmu«, »v množičnih občilih«, »strokovnih in književnih prevodih«, »v vojaškem življenju in družbeni samozaščiti«, pri naših zamejcih v Italiji, Avstriji, na Madžarskem, pa še v slovenskem knjižnem jeziku. Podano je tudi razpravljanje 50 diskutantov iz 4 teles. Na koncu je bilo napisano Sporočilo posvetovanja o slovenščini v javnosti in Dokumenti (zlasti pisma SZDL).⁴⁵ Tu je torej o slovenščini v javnosti spregovorila »vesoljna Slovenija«.

15. oktobra 1980, torej skoraj čez leto in pol, je bila pri SZDL ustanovljena posebna sekcija Slovenščina v javnosti (pozneje Svet za slovenščino v javnosti), ena njenih delovnih skupin je bila Jezikovno razsodišče (JR), ki je javno začelo delovati že 4. dec. 1980. Začasno je prišlo do prekinitve delovanja (po razpustu tega telesa julija 1982 do začetka novembra istega leta), ko je bila imenovana njegova druga zasedba. Od prve zasedbe JR je v drugi sodeloval le še pisec te razprave. Vodje JR so bili ves čas nejezikoslovci: po vrsti M. Kmecl, F. Jerman in še dva. – Delovanje prve zasedbe JR je javnosti razvidno iz knjige Jezikovno razsodišče 1980–1982, gradivo zbral in obdelal Janko Moder, Trst, Celovec 1984, 351 str.⁴⁶

⁴³ Posvetovanje o slovenskem jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979: *Slovenščina v javnosti, /.../*, Gradivo in sporočila, Ljubljana, 1983, 223 str.

⁴⁴ Beno Zupančič, *Za kulturo včeraj in danes*, TOZD Komunist, Ljubljana, 1979, zadevno na str. 191–293.

⁴⁵ Prvo str. 201–214, drugo 215–223. Gradivo za posvetovanje 25–114, Razprava 14. in 15. maja v Portorožu 115–199.

⁴⁶ Prispevki posameznih razsodnikov (J. Gradišnik, M. Kmecl, J. Moder, J. Sršen, J. Toporišič) v knjigi avtorsko niso identificirani. Sam sem svoje zaznamoval v svoji bibliografiji v SR 1986, 451–490; moji nadaljnji prispevki iz JR pod vodstvom F. Jermana bodo zaznamovani v nadaljevanju te bibliografije.

Prvo zasedbo JR je pokopala obravnava jezikovnopolitičnih vprašanj, v bistvu kritika že dalj časa trajajočega prizadevanja, da bi v Jugoslaviji zbrisali narode s prevedbo vseh v Jugoslavane, jezike pa s prevedbo vseh v srbohrvaščino. Pisec prve (in nato edine) take večje obravnave tega žgočega vprašanja v prvi zasedbi je bil avtor te razprave: pod naslovom **Slovenski in srbohrvaški jezik pri nas** je obravnavala enakopravnost jezikov, nenaravna stališča glede tega in narodnosti, nepotrebna spotikanja ob slovenstvo in razkrivala napačno zastavljena vprašanja. Take moje izjave v JR so bile še npr. *Jezikovno spodrivanje*, »Veljavni uradni jezik v Jugoslaviji«, *Je za Slovence res vse dobro?*, *Jezik popevk*, *Slovenščina pri carini*, *Umazane bele rokavice*.

Odzivanje na razsodbe je bilo v veliki meri negativno, tj. tudi Slovencem ni bilo kaj dosti mar za kulturo slovenskega jezika, pa tudi nojevsko obnašanje mnogih pred nevarnostjo slovenskemu jeziku je nazadnje kazalo na naše pomanjkanje narodnega ponosa.⁴⁷ Še največ slovenskih obrambnih refleksov se je pokazalo v Cankarjevem domu ob javni predstavitvi JR, ko so se Srbi zaradi slovenskega budečega se odpora proti srbitvi malo prenačljeno pokazali v svojem pravem bistvu – kot kolonizatorska sila znotraj Jugoslavije.⁴⁸

Eno znamenje družbene vznemirjenosti in merjenja med seboj v pogledih na usodo slovenstva in slovenskega jezika še posebej je tudi knjižica *Povejmo naravnost*, Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil, Delavska enotnost, Ljubljana, 1985.⁴⁹ – Močno družbenostno jezikoslovno sredstvo je postajal tudi jezikovni kotiček v mariborskem 7D, deloma že, ko ga je vzdrževal pisec te razprave, še posebej pa, ko ga je prevzel V. Gjurin in nato za njim spet prvi. To Gjurinovo pisanje je lepo dostopno v njegovi knjigi *Slovenščina zdaj*.⁵⁰

16 Leta 1991 je neposredno pred osvoboditvijo v samostojnost Slovenije izšla knjiga *Družbenost slovenskega*⁵¹ jezika pisca te razprave, ki dokumentirano in popolno prikazuje tudi trnovo pot slovenskega jezika v Jugoslaviji in sploh. Slovenska prizadevanja za ureditev

⁴⁷ Odzive na razsodbe je (takoj pod črto) registriral v *Jezikovnem razsodišču* 1984 J. Moder.

⁴⁸ Prim. bibliografijo *Jezikovno razsodišče*, 1984, 166–167. Modrov komentar k objavi o razmerju slovenščine in srbohrvaščine v Sloveniji p. t. 158–166.

⁴⁹ 85 str. Teoretična izhodišča in O vsebinski zasnovi posvetovanja (5–13) ter besedilne Priloge (14–26) je pripravil J. Dular, referenti na posvetovanju pa so bili: J. Koprivc (uvodna beseda), A. Igličar, F. Novak, J. Toporišič, S. Jogan in V. Šrot, J. Sršen, F. Forstnerič (27–58), Razprava in sklepna beseda J. Dularja (59–83).

⁵⁰ 1991, 250 str., izšlo menda 1992, s stvarnim (211–233) in osebnoimenskim kazalom (234–250) ter s spremnimi besedami R. L. Lenčka, J. Toporišiča, J. Gradišnika. – Važen družbenostnojezikoslovni dogodek še pred Gjurinovo knjigo je bil zbornik *Suverenost slovenskega naroda* z Zbora slovenskih kulturnih delavcev, ki je bil 15. in 16. 11. 1988 v Ljubljani, izšel 1989, 372 str. Na njem je za M. Mikelnom in J. Smoletom ter C. Zlobcem, ki so zborovanje vodili, 31 referentov (V. Kavčič, T. Pavček, D. Rupel, J. Prunk, I. Kristan, T. Hribar, T. Peršak, V. Grmič, M. Kravos, J. Povše, D. Bratina, M. B. Zupančič, J. Artnak, M. Kos, J. Mencinger, Ž. Pregl, J. Malačič, D. Štrajn, Z. Roter, Z. Klajnšček, I. Paš, J. Dular, J. Toporišič, M. Kmecl, J. Menart, L. J. Zlobec, M. Rožanc, F. Robar Dorin, S. Ojnik, P. Klinar in J. Likar) – sama imena slovenske politične predpomladi –, ob tem pa je bilo še 122 diskusijskih nastopov, prav tako sama znana imena.

⁵¹ *Sociolingvistična razpravljajna*, Ljubljana, 495 str.; razprave z mnogimi novimi podčrtnimi opombami. Poglavlja: Jezikovna stikanja, Slovenski jezik v primežu realnega socializma, Jezikoslovec v politiki Jezikovnega razsodišča, Slovenski jezik v ustavnih določilih in naši zavesti, Norma, predpis, zvrstnost, Jezik in jezikoslovje ter šola in družba.

jezikovnih razmer v Jugoslaviji zadnjega časa, postavljena v širše sotvarje tistega časa, so razvidna tudi iz mojega prispevka *The Status of Slovene in Yugoslavia* v knjigi *Language Planing in Yugoslavia*, izšli pri Slavica Publishers, Inc. l. 1992, prinašajoči pa besedila s konference na School of Slavonic and East European Studies, University of London, septembra 1989 (za tisk pripravljena v zgodnjih dneh junija 1991). Med njenimi avtorji so R. Bugarski, D. Škiljan, D. Brozovič, M. Radovanovič, P. Ivič, J. Toporišič.

Kakor je znano, se je l. 1990 Slovenija plebiscitarno odločila za izstop iz Jugoslavije in junija l. 1991 podala ustrezen parlamentarni sklep, po krajši vojni in pogajanjih pa tudi dosegla državno suverenost in mednarodno priznanje. Pisec tega sestavka je v 7 D kritiziral osnutek t. i. pisateljske ustave, ki slovenščine ni predvideval kot uradnega jezika države (kar je bilo nato popravljen).

17 Stanje slovenskega jezika v demokratični državi je vendarle daleč od ideala, za katerega smo menili, da je sedaj dokončno uresničljiv. Sam sem o negotovosti novega stanja slovenskega jezika po tem pisal še dvakrat: prvič pod naslovom *Jezik in kultura na primeru slovenskega jezika*.⁵² Med zelo vidnim nezadovoljivim je naša politika do obeh naših manjšin v primeri s tem, kako z našimi manjšinami ravnajo na nasprotni strani, tj. v Italiji in na Madžarskem (seveda tudi v Avstriji ni dosti bolje). Drugič sem o tem govoril l. 1993: *Slovenščina kot jezik samostojne države*,⁵³ nato pa še ob 75-letnici Univerze v Ljubljani pod naslovom *Sodobni položaj slovenskega jezika*.⁵⁴

18 Iz vsega za slovensko jezikovno kulturo in jezikovno samobitnost prizadevalnega pisanja se vidi, da bi bilo prav, ko bi obstajalo telo, kakršno je bil pred osamosvojitvijo Svet za slovenščino v javnosti (njegovi predsedniki so bili po vrsti M. Kmecl, S. Jogan in J. Toporišič), ki bi bedel tako nad pravnim statusom kakor nad kulturo slovenskega jezika. Slovenski jezik je trenutno precej manj varovan, kakor bi bilo potrebno in kakor je v nedavni preteklosti že bil. Vendar novi režim ni sprejel tega predloga zadnjega predsednika Sveta slovenščine v javnosti kmalu po nastopu slovenske pomladi, da bi se bila varovalna ustanova jezika pri naših oblasteh vpeljala ob pravem času in v učinkoviti obliki.

Trenutno slovenskemu jeziku na mnogih področjih grozi celo jezikovno odpadništvo, sicer proti volji tedanjega Slavističnega društva in Sveta slovenščine v javnosti⁵⁵ postopno vpelevano v naše šolstvo (srednje šole, visokošolske ustanove v angleščini), pritisk angleščine na naše ulice in s tem v zavest vseh mimohodečih, želja (in praksa), odtegniti slovenskemu jeziku nekatera področja rabe jezika v znanosti, in pač še marsikaj.

Summary

The growth of the Slovene language over the last fifty years or so has its roots in the dynamics of the War years, 1941–1945, when Slovenia fell victim to three occupiers to the severe detriment of the Slovene language. Along with the struggle against the occupiers (which

⁵² *Uporabno jezikoslovje*, Ljubljana, 1989, 361–370.

⁵³ *Jezik tako in drugače*, *Uporabno jezikoslovje*, 1993, 18–40.

⁵⁴ Zatem objavljeno v *Slovcu* 10. 12. 1994. Prim še iz l. 1992 *Die slowenische Schriftsprache des 20. Jahrhunderts*, *Die Welt der Slawen*, 381 (1993), 137–160.

⁵⁵ Oba je tedaj vodil pisec te razprave.

engendered also a struggle over language) by 1945 there arose the so-called socialist revolution with all of its trappings and consequences for every language, particularly for small language communities.

After the War the Slovenes succeeded in repatriating from Italy the better part of the Slovene speech and ethnic territory and received some compensation for the areas that remained under Italy. The same cannot be said with respect to Austria and Hungary. The Slovene minorities in these three states began a heavy process of de-ethnicization after 1945, such that in some places the ethnic group is moribund.

In the central part of Slovenia there were many difficulties engendered by the Communist reformation of the entire Slovene reality, by a biased and legally-sanctioned one-party system, the leading role of the Communist party, and especially the at first covert and, later, progressively blatant tendency for Serbo-Croatian to prevail in all of Yugoslavia, as well as by the desire that all peoples should dissolve into a Serbianized Yugoslav identity (and language). Thus the Slovenes' right to the principle of equal competition for individual and communal advancement in society and for the unhampered development of national entities in a unified state was abrogated. This led to the eventual change in the social system (democratization) and the secession of Slovenia.

This global process and the efforts to counteract the negative course of events for the Slovene language and nation were reflected in all forms of the functioning of the language and its community, no less in language culture and language policy, as well as in the field of linguistics, its exponents and its institutions. Although in this period there was undoubtedly progress made in the development of the Slovene language, and by all that comes with it and conditions it, there would have been more progress had there not been any of the aforementioned interference.

In an independent state there are in many respects better circumstances for the unimpeded growth of the Slovene language. However, new dangers lie in the traditional Slovene lack of regard for preservation of Slovene linguistic individuality and in the considerable negligence of the cultivation of the literary language.

Jezik in čas. Ljubljana 1996, 63–76. Ur. A. Vidovič Muha.

LASTNOIMENSKOST V VASI MOSTEC

Narečna lastnoimenskost vasi, kakršna je Mostec v Brežiškem Posavju, je večinoma zemljepisna in bitijska, stvarna pa komaj kaj. Izkazuje določeno stanovitnost po določenih obdobjih, vendar se v zvezi z družbenimi spremembami in tokom časa tudi sama močno spreminja, zlasti ko gre za priimke in krstna imena. Zanimiva je tudi naglasoslovno, deloma še glede starega besedja (ali vsaj besednih korenov), ne nazadnje glasoslovno. Zbuja veliko sociolingvističnih vprašanj.

Dialectal proper name giving of villages, such as Mostec in Brežiško Posavje, is mainly geographical and of beings, factual only rarely. These names show a definite continuity through definite periods, however in connection with social changes and flow of time they also vigorously change, especially where surnames and christian names are concerned. Of interest is also their accentology, partly also regarding the old words (or at least the word roots), and of course phonetic. They arouse a large number of social linguistic questions.

Vas Mostec leži vzhodno od Brežic in severno od Čateških toplic, kakor so se nekdaj imenovale sedanje Terme Čatež. Je na štajerskem bregu Save, desni breg je pa kranjski. Od Zagreba je oddaljena 35 km v starem merjenju (medvojnem). Njen govor sem obravnaval že kar v nekaj sestavkih doma in kdaj tudi v tujini (v nemščini).¹ In sedaj k njeni lastnoimenskosti.

Lastoimenskost je, kot znano, bodisi zemljepisna, bitijska² (tradicionalno imenovano osebnostna, in sicer imenska, priimkovna, vzdevkovna, prebivalska ..., to pa človeška in živalska), posebna skupina lastnih imen pa so stvarnostna. Stvarnih lastnih imen je na Mostecu malo in samo iz zadnjega časa, zato v tej razpravi niso obravnavana, ampak le zemljepisna in bitijska, od teh drugih pa predvsem imena oseb.

Moščansko narečje je nekaj predstavnik predvsem govora dobovske župnije oz. krajevne skupnosti. V prvi Jugoslaviji je bila Dobova samosvoja občina, v drugi pa dalj časa krajevni ljudski odbor. Posamezni kraji tega upravnega območja imajo tudi katero posebnost, ki ni last moščanščine. Moščanščino seveda od govoric vseh vasi najbolj poznam, ker sem se na Mostecu rodil in preživel prvih 12 let, nato pa sem obiskoval Klasično gimnazijo v Mariboru (1938–1941, 1945–1947), vmesna štiri leta pa prebil v glavnem v Šleziji, od tega pol leta tudi na Poljskem (Lodž). Kot študent slavistike (slovenščina, ruščina) sem (1947–1952)

¹ Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju. – *Dolenjski zbornik* 1961, Novo mesto, 203–222; ponatis v *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, 1978, Maribor 141–163. – Ablösung des relevanten Wortintonationssystems durch den Quantitätsunterschied in einer slovenischen Mundart. – *Scando-Slavica* 1962, 239–254. – Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja. – *Slavistična revija* 14 (1963), 206–209. – Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora. – *Razprave/Dissertationes SAZU*, 13 (1990) Ramovšev zbornik, 99–107.

² (= imen bitij)

prebil v Ljubljani (eno leto za tem pa kot vojak v Beogradu oz. Zemunu); šol. leto 1953/54 sem bil profesorski pripravnik na gimnaziji v Novem mestu; od l. 1954 do 1965 lektor slovenščine na zagrebški filozofski fakulteti (eno leto študiral v Hamburgu), sicer pa bil v stalnem stiku z Mostecem, tudi potem, ko sem l. 1965 prišel na Filozofsko fakulteto v Ljubljani.

Zemljepisna lastna imena

Vasi versko-upravne enote Dobova so naslednje: na sredi je *Dùbuva*, okrog nje pa venec 8 vasi: *Mòstic*,³ *Séla*, *Gábrje*, *Mál Ubréz*, *Včelki Ubréz*, *Rìgunce*, *Lúče*, ter *Miháleuče*. Seveda uporabljamo na Mostecu tudi imena bližnjih in daljnih sosednjih vasi in mest, npr. *Třje*, *Zakút*, *Bùkušek*, *Pudviže*, *Pudgrečènu*, *Prilpe*, *Cirína*, *Čátež – Bréžce*, *Krškú*, *Kustájèuca*, *Nùvu méstu*, *Samubòr*, *Zágreb*, dalje vstran pa npr. še *Liblána* ali *Màribor*. Razne vrste promet se je z Mosteca oz. z Mostecem vzdrževal na zahod še do *Šentrnèja*, *Škucjána*, *Kustájèuče*, proti severu pa do krajev *Pečice*, *Serùmle*, *Pišéce*, *Svète góre*, *Stára vás*, *Bizélsku*, *Bújsnu*, malo bližje v isti smeri pa so še *Rtiče*, *Ghugúy Brùd*, *Pérsnbrég*, *Župelèuç*. Južno od Mosteca pa so bolj oddaljeni kraji (od zahoda proti vzhodu) *Mrstájula vás*, *Ghubučiçe*, *Žèjnu*, *Sebèja vás*, *Dubènu*, *Cèrnik*, *Včelka Dúlna*, *Ribnca*, *Jesenice*,⁴ *Ubréžje* ter grad *Murkriçe*. Vse te kraje brežiške občine je zajel moj popis za Slovenska krajevna imena, 1985, kjer so imena seveda poknjžena. Na Hrvatskem je prvi kraj *Hrmica*, značilen hrib je *Svét Kríž*, kraji pa so še *Vukuvu sètu*, *Klúč*, *Ladúč*, *Sáuski Máruf*, *Břduuç*, *Drèje*, *Zápreshiç*, *Pud-súsed*, *Vrápçe*, pa *Dùbravica*, *Králèuç*, višje gori še *Klànjec* in *Kùmruuç*.

Etimološko kraji okrog Dobove niso kak problem: gre za poimenovanja po zemljepisnih značilnostih (ustrezne občnoimenske podstave so *most-*, *sèl-*, *gabr-*, *ob breg-*, *lok-*, *dob-*, nejasna pa je etimologija za *Rìgunce*: že na karti s konca 18. stol. so zapisane *Rigonz* (nem. *Riegelsdorf*), medtem ko je knjižno *Mihalovec* v resnici *Meháleuče*, tj. vas *Meháleučevec*, torej *Mihaljevice*. Utemeljitev: *Mostec* je imel dva mosta (in tri brvi), *Sela* so zaselkovna razpršena tvorba, *Gaberje* je moralo biti v gabrovini (in je še danes v veliki meri sredi gozda), *Obreža* sta res ob bregu, *Loče* na loki med Savo in Sotlo, *Dobova* pa je poimenovanje po dobu, tj. hrastu, ki ga je narasla Sava nekoč priplavila tja s podobo Matere Božje. (Na starih zemljevidih se nemško imenuje *Maria im Felde*, tj. *Marija v polju*.) Samomnožinska imena so štiri (oz. tri, če odštejemo tvorbo *Mihalovec*), edninskih pa je preostalih pet (šest z **Mihaljevicami*).

Pokrajinsko, kar deželno, področje teh vasi je Štajersko na levem bregu Save, na drugi strani je Kranjsko, čez Sotlo pa Hrvatsko (*Štájersku*, *Krájjsku*, *Hrvácku*).

Stara imena voda so: *Sáva*, *Křka*, *Sùkla*, *Bregána* (zadnji dve razmejujeta Slovenijo in Hrvatsko), potoki pa so *Gábrnca*, *Nègud* (od Mihalovčanov imenovan *Nèguda*), *Bùčleje*, *Reketína*. V Trnju je bil še *Ribjejn*, ob Savi pa tri *Strúge*: *Kùsuva* na levem bregu, na desnem pa ena od Čateških toplic do pod Prilip in dalje do Podgračenega, severozahodno od Prilip pa še ena. Po Jovsih je odvajala poplavno in močvirsko vodo *Šica*, dejansko prekop (nem.

³ Posebna vrednost črk v tej razpravi: *â* – zaokroženi *a*; *è* = ozki *e*; *ç* = nevtralni *e*; *ö* – zaokroženi ozki *e*; *æ* = zaokroženi nevtralni *e*; *ǰ* = nosni *j* (nazalizira svoje okolje pred /in/ za seboj); *ò* – ozki *o*; *q* = nevtralni *o*; *ü* = zaokroženi *i*; *l* = trdi *l*; *y* = ustničnostnični *v*. Nenaglašeni *e* je širok.

⁴ V SP 2001 *Jesenice Jeseníc*, pri nas že im. cirkumfleksen; ali po rod. mn. ali pa kot staro edninsko ime m. spola s cfl. v mestniku.

pač *Schütz/graben*). Ob Savi pod Mostecem je bil še *Utíš*, tj. z regulacijo od savskega toka odrezana globoka stoječa voda. Manjši vodotoki so še drugi.

Ledinska imena

Najbolj važna so nam bila imena za njivska področja. Moščanska na levem bregu Gabernice (ta izvira v Pišecah) se imenujejo tako: *Gurička*, *Mála jýuca*, *Nákla*, *Něgut*, *Pr križi*, *Pulájšca*, *Mrauliženjk*, *Gùlek -a*, *Vusrětki -uf*, *Třjšca*, *Grěbleca*, *Lidijšca*, *Varějnka*. Na desnem bregu Gabernice pa so bili: *Trěbleže*, *Cimermejka*, *Gmějna*, *Laniše*, *Mrzlu pùle* in *Brěšku*. V zavesti naše hiše je bilo še njivsko področje med V. Obrežem in Rigoncami, imenovano *Ugršnca*. Podstavna občna imena za to so: *goric-*, *njivc-*, *na tl-*, *negod-*, *križ-*, *poljan-*, *mravljinj-*, *golj-*, *v osred-*, *trnj-*, *greblj-*, *ledin-*, *varenj-*, *trebljen-*, **cimermej-*, *lan-*, *mrzl-* *polj*, *brežišk-*.⁵

Travniška področja: *Črěta* med Gabernico in Bučlenjem, na drugi strani Gabernice pa *Slátne -tn* ter majhen *Kòčik -čka*, *Gmějna*, *Něgut*, *Mrauliženjk*, pri V. Obrežu pa še *Jòus*, *Nùvi tr-ánki* ter *Pòrge* na drugi strani Šice; bližje Sotli pa *Láze*. V Vrbíni na drugi strani Save so bili trije travniški kompleksi: *Máli táli*, *Včelki táli* in *Klěč*; ko so predele Vrbine očistili grmovja, pa še *Fěherji* in *Šúder* ter *Stára vrbína*, bolj na vzhod pa *Mihálečku*. Veliko teh travnikov so tudi zorali, danes pa so del Term Čatež, pokrit z množico hišic in kopalnih naprav.⁶

Prvotno pašno področje sta bili *Stára vrbína* in *Čístna*, pa tudi z grmovjem porastli *Fěherji*, *Šúder* in prvotno še *Klěč*. Tudi *Gòraja vrbína* je bila po pašni travniška površina.⁷

Hostni predeli so bili *Guričku* na kranjski strani (tam deloma tudi vinogradni), na naši strani pa za Selami, Gaberjem in Malim Obrežem *Dúbrava*. Daleč noter v Gorjance so se vozili po drva še na *Lášku* ipd.

Deli vasi Mostec

V vasi Mostec sta se ločila dva predela: *gòrají* in *dùlají*, prebivalci teh dveh delov pa so bili *gòrajci* in *dùlajci*. Prometnica sever–jug skozi glavni del vasi je bila *Vás*, od nje pa so se proti vzhodu odcepljale *vúlce*: *Gòraja vúlca* je vodila v *Séla*, *Dùlaja* pa proti »glávni cěsti«, vodeči iz Brežic v Dobovo in dalje proti Zagrebu. Čisto spodnja *vúlca* pa se je z enim krakom iztekala v *Dùlaju vúlcu*, z drugim pa na glavno cesto. Ta predel smo imenovali *Kút*, hiše v njem pa razen ene niso bile kmetovske, ampak nekako proletarske. Zgornja ulica je bila brez hiš. Pred cerkvico sv. *Fabjána* in *Sebastjána* je bil *váški prěstur*, imenovan *Gmějnc*.

Druga izrazita mesta v vasi pa so bila: *Mláka* pri cerkvici, *Pr Sávi*, *Pr baráki* (za brodnika), *Pr brúdi*, *Pr mělni*, nov del na drugi strani Gabernice bi lahko imenovali *Gláve*, predel ob zgornji ulici pa *Na gurički*. Ob glavni cesti proti Dobovi je bila pred križem ena sama hiša. Ob Savi v smeri proti Čatežu je bilo mesto *Brudiše*, kjer so, ko ni bilo broda, zganjali v Savo živino, da je reko preplavala in se pasla v *Vrbíni*. Na drugi strani Save so bile za nas še *Tuplice*.

⁵ *Varějnka*: prim. *varěje* 'široka vhodna vrata na dvorišče'. Torej koren *var-*: po Vasmerju pomeni od 'živinsko dvorišče' do 'vrsta nasipa'; res je na obrežju nekdanjega vodnega toka Gabernice. *Cimermejka*: morda po kakem lastniku (*cimerman*, *cimermajk-*).

⁶ *Črěta* 'močvirni predel', *Slatne* 'isto', *Ugršnca* 'ogrška', ker je blizu Sotle, kjer je stoletja potekala meja z Ogrsko.

⁷ *Fěherji*: etimologija čisto nejasna (pač komaj nem. *Fächer*).

Priimki vaščanov

Vas Mostec pred drugo vojno ni bila velika: 30 ali kaj več hiš. Domačije so bile socialno razslojene glede na velikost stavb in zemljiške posesti, nekako na *kméte*, *mějše kméte* in *kučerje*. Kmetije so na obgabernični strani v smeri jug–sever imeli: *Sěčn*, *Cetìn*, *Tupurišič*, *Žibre*, *Žábker*, *Drůguč*, *Nuvák*, *Mrsláuč* in *Curhálek*, v obratni smeri na drugi strani vasi pa *Cetìn*, *Gašperìn*, *Kěžman*, *Slúga* in *Púčik*, tj. 14 domačij s hišami in večjim številom večjih gospodarskih poslopij. Ta so se pri nas imenovala tako: *štála* (*kujska* in *krávja*), *sikrět*, 3 *kułárnce*, 2 *párne*, *prěsnca*, *pòd*, dvojni *sviják*i, vmes med njima pa *drvárnca* in nad vsem trojim zgoraj *svisle*, odprte na *ugrāju*, tj. na dvorišče, *hràm*, *hlivàčik* (kurnik iz brun), na koncu pa kot prizidek k hiši še *svijska kújhja* ter *vhòd* s stopnicami v kévder; pri vrtu na južni strani dvorišča pa 2 *kurezják*a.

Manjši kmetje so bili (po istem zaporedju) *Gulòbič*, *Vàerek*, *Špular*, *Tòmše*, *Šijúnk*, *Peterkùč*, *Sánk*, *Pinterč*, *Šumláj*, *Krùlc* (ki pa je bil tudi gostilničar), na pol proletarci pa so bili *Sinica*, *Tupulòuc*, *Rěsejnk*, *Benkùč*, *Hrvatič*, *Cetìn*, *Stějnk*, *Šòšku*, *Vučájnk*, *Türšič*, *Muhurica* in *Gáčnik* ter *Škalička* (s trgovinico), pa še *Púčik* pri Križu. Ob Savi si je postavil lepo vilo oficir *Zelěnk*a, strasten lovec, ki je sicer imel službo menda v Ptuj in se je od tam redno vsak teden vozil na Mostec. Razen dveh medvojnih (*Špular*, *Mrsláuč*) so po drugi vojni ob Zgornji ulici sezidali hiše: *Cetinov*i teti, *Mrsláuč* (*Frěnce*), *Sěčn* (*Ernest*), *Ugurěuc* in *Šepetáuuc*, ob spodnji ulici pa *Mulán*, in *Privršek*, pa *Zupánčič* ter *Sěčn* (*Pěpi*), ob glavni cesti proti Dobovi še pozneje *Žábker* (*Ivan*), *Tupurišič* (*Pěpca*), *Šumláj* (*Tòne*), *Šumláj* (*Anica*, poročena *Dúkič*) in *Zupánčič*, še dalje proti vzhodu pa *Frlán* in *Mihelin* (tako da ima sedaj Mostec že čez 60 hiš).

V zadnjem času so se na Mostecu pojavila dvohišja: *pr Curhaleki* si je ob stari hiši sin sezidal novo, prav tako je *pr Cetini* (*Štefki*), *pr Novaki*, *pr Sánki*, *Gašperini* in spodnjem *Cetini*, ki je gostilničar, po svoje tudi *pr Pinterči*, kjer si je sin sezidal hišo v Kotu, *Zupánčičev* sin pa na spodnjem koncu *Guričke*. Tega je še več, npr. *Gabrek* in *Kosem* ob Zgornji ulici.

Skoraj vse hiše na Mostecu so sedaj bodisi prezidane ali na novo postavljene, stare so še *Toporišičeva* (iz l. 1875), *Žibretova* (nekoliko mlajša) *Drugovičeva* (sicer povečana), *Špolarjeva*, lesena *Tomšetova*, *Curhalekova*, *Savnikova*, *Gašperinova*. V vas se doseljujejo tudi ljudje z višjo ali visoko izobrazbo (zdravnica, učiteljica). Zadnji čas so se pojavili še vikendi: eden je *pr Krůlci*, drugi je *pr Cetini*, tretji pa je prenamenjen iz *Hrvatičeve* hiše na severnem zgornjem koncu vasi.

Posamezni priimki imajo slabšalne ali vsaj dražilne vzdevke: taka imena so *Kürdu*, *Tàcl(e)*, *Kjèz*, *Hòlt(utem)*, *Bàucik*, *Còrek*, *Kròle*, *Kùku*, *Bànk*, *Bàja* in pač še katero.

Priimki starih gospodinj, ko vas še ni bila tako velika: *Gulòbčka*, *Tupulòuka*, *Sinica*, *Sěčnufka*, *Cetinka*, *Tupuriška*, *Žibretufka*, *Vàerekufka*, *Rěšjenkufka*, *Žábkerca*, *Drůgučka*, *Špulerca*, *Nuvákufka*, *Tumšětka*, *Benkùčka*, *Mrslávčka*, *Curhálekufka*, *Hrvatička*, *Stějnkufka*, *Šušterca*, *Šijunkufka*, *Stějnkufka*, *Peterkùčka*, *Sánkufka*, *Gašperinka*, *Kěžmanca*, *Slúgufka*, *Pinterčka*, *Škalička*, *Krůlka*, *Zelěnkufka*, *Šòškufka*, *Vučájnk*a, *Šumlájka*, *Púčkufka*, *Muhurica*. Ti feminativi veljajo samo za gospodinje; ko je katera ostarela, je ob mladi dobila še prilastek *stára*, npr. *stára Slúgufka*. Otroci so imenovani s svojilnimi pridevniškimi sprevržnimi oblikami, npr. *Slúguf*, *Žàpkerjef*, *Hrůšvarjef*, *Peterkùčef*, *Krůlčef*, *Siničef*, večinoma z določilom *pùba* oz. *Kěžmanova Mica*.

Priimki se hitro menjajo. Od medvojnih čez 30 priimkov se jih je ohranilo le 12, a tudi od teh sedaj nekateri nimajo več nasledstva. Ta imena so (po abecedi) *Cetìn*, *Curhálek*,

Gašperin, Krülc, Mrsláuč, Peterkùč, Púčik, Sájnk, Siníca, Slúga, Špular, Tòmše, Tupurišič. Stari hišni priimki imajo glasovje, kakor ga ima moščanski govor v občnih imenih, npr. *u* za ozki naglašeni ali kateri koli nenaglašeni *o*, *ü* za nekdanji dolgi *u*, *á* za nekdanji dolgi *a*, nasprotje med mehkim in trdim *l* pred zadnjejezičnimi samoglasniki *a*, *á*, *o*, *u*, kolikostno nasprotje pri naglašanih samoglasnikih, npr. *Siníca, Gašperin, Mrsláuč – Žábker, Púčik – Peterkùč.* T. i. nevtralni sredinski samoglasniki *ɛ*, *æ*, *ɔ* so zmeraj samo kratki, večinoma tudi čisti *a*. Priimek *Slúga* s svojim mehkim *l* pred *u* in *u*-jem samim kaže na priseljenca, na to daje misliti tudi *Türšič*.

Nevtralni sredinski glasovi in *a* so večinoma po umika, tretjem, naglasa: gotovo za to gre pri priimkih *Guľòbič, Værek, Tòmše, Hrvàtič*; če naslednji samoglasnik ni bil reducirán, se naglas v odvisnih sklonih (razen pri enakoglasnih tožilnikih in imenovalnikih) pomakne na desno: *Guľòbič -bča* proti *Hrvàtič -íca, Tòmše -éta.* *Gàčnik* je pač komaj iz *Gáčnik*⁸ pač pa je umični *o* v *Tupuľòvc.*

Nedomač priliv priimkov je v glavnem srbohrvaški: *Kněževič, Dùkič, Kàdič, Glòguč.* Bližji so nam priimki hrvaških nosilcev *Cízl, Krušlín, Kòman,* morda tudi *Türšič*, iz bližnjega okolja pa slovenski kakor *Mulán, Frlán, Ugurèuc, Zubàrič, Hèfler, Lipej, Pàngrišič, Prívršek.*

Podstave priimkov so precej svetniške: *Benkuč, Stejñku, Cvètkovič, Gašperin,* morda še *Kolman, Lipej,* gotovo pa spet *Tòmše, Žibre, Volčájnk.* Občnoimenske podstave imajo *Drüguč, Zubarič, Guľòbič, Gačnik, Rešjenk, Pučik, Sinica, Sluga,* morda *Šqško, Krülc, Šijunk, Škalička, Špular, Šumláj, Tupuľòvc, Tupurišič, Ugurevc, Værek, Zelenku, Zupàncič, Žábker, Vahčič, Mlâkar, Nuvák, Mulán* (prim. *drug-, zob-, golob-, gač-, resn-, poč-, sinic-, slug-, šoš,*⁹ *kruľ-, šij-, skal-, špul-, šum-, topol-, toporišič-, ogorel-, urek-, zelen-, župan-,*¹⁰ *žab-, vaht-, mlak-, nov-, molj-*). Torej je teh drugih priimkov veliko več kakor izsvetniškoimenskih.

Etimološko nejasni so priimki *Curhalek, Sečn, Šqško; Cetin* je pač priseljenec s *Cetine, Frlán* je prvotno narodnostno ime. Iz nemškega je *Hèfler* (prim. *Höfler*), medtem ko je *Haur* morda iz *havra.*

Poknjževanje imen: uradni priimki

Stari in starejši priimki imajo uradni obliko po možnosti poknjženo, tako da imamo razmerje tipa *Tupurišič – Toporišič, Žábker – Žabkar, Mrsláuč – Merslavič, Sèčn – Sečen, Stejñku – Stanjko* (Sela), *Jirkás – Jurkas, Prusèuc – Proselc* (ne pa *Proselec*) in še *Vučájnk* ne pa morda *Volčájnk, Volčanjšek* vsaj v nekaterih primerih. Zanimiva podomačitev je oblikoslovno *Žibre -ta – Žibert -a.* Zapis *Merslavič* kaže na staro zapisovanje polglasnika pred *r* (ime je imelo verjetno prvotno podstavo *Mrzislav*). Ni pa poknjženo ime *Šetin* v *Šetin(e)c*, ker tod *šč* ne obstaja več, temveč je ta sklop poenostavljen v *š* (edini primer je s *šč* je *ščim*, prilikovanjski produkt iz *sčim*). Moj praded po babičini strani se je pisal *Škvarč*, kar je gotovo iz *Schwarz* s pošumevljenima *s* in *c* (znanima kočevskim Nemcem in še komu in s *k* za *ch* v *Schwarz*).

⁸ Kraj *Gáčnik* je tudi severno od Maribora.

⁹ *Šqšku:* nejasno, ali je v zvezi s *soha*, s prekozložno asimilacijo prvega *s* na šumevec *š* iz *h*, prim. *prah > prašek.*

¹⁰ V tem primeru z variantnim *z-* namesto *ž.*

Krstna imena

Moška krstna imena: Stara krstna imena navajam s številom njihovih nosilcev: *Frènce* 17, *Pèpi* 14, *Ĵáze* 11, *Tòne* 9, *Júze* 8, *Īvan* 6; *Jòhan*, *Èrnest*, *Míha*, *Cène*, *Fráncl* po 3; *Péter*, *Sláuku*, *Mrtine*, *Gúsl* po 2; preostala imena nastopajo samo po 1-krat: *Andrèc*, *Andrèče*, *Bràнку*, *Žàndl*, *Fránc*, *Hùbert*, *Jòšku*, *Kárl*, *Lòjz*, *Lùdvig*, *Màks*, *Pòldi*. Soimena glede na svetniškega zavetnika so naslednja: *Īvan* 6, *Ĵáze* 11, *Jòhan* 3, *Žàndl* 1 = 21; *Júze*, *Pèpi* 14, *Jòšku* = 23; *Frènce* 17, *Fráncl* 3, *Fránc* 1 = 21. Najpogostnejša imena so nekako cesarska: *Janez* je bil nekak zaščitnik Štajerske (nadvojvoda, *Erzhertzog*), *Franc* in *Jožef* pa sta pravi cesarski imeni (najbolj vidni za ta čas v dvojnem imenu *Franc Jožef*). Bolj imenitna, a manj znana imena so bila še *Ernest* (*E. Železni*), *Leopold* (cesar) in pač modni gosposki *Žàndl*, ne nazadnje *Màks*; *Sláuku* in *Bràнку* zvenita nekako južnoslovansko. Ime *Èrnest* sta imela otroka dveh velikih kmetov in gostilničarja. Pogostna imena so se podeljevala nekako po načelu, da prvi moški otrok družine dobi očetovo ime (enako je veljalo za materino ime), po tem pa je šlo nekako po koledarju. Štiri družine so imele večinoma same fante (ena samo te), njihova imena pa so si sledila tako:

- (1) *Ĵáze*, *Pèpi*, *Mrtine*, *Frènce*, *Tòne*, *Míha*, *Gúsl*, *Cène*;
- (2) *Ĵáze*, *Hùbert*, *Pèpi*, *Frènce*, *Tònce*, *Èrnest*;
- (3) *Tòne*, *Èrnest*, *Stàнку*, *Pèpi*, *Gúsl*;
- (4) *Frènce*, *Mrtine*, *Júze*, *Cène*.

Če je bil oče *Īvan*, je bil sin *Ĵáze*, če je bil *Júze*, je bil sin *Pèpi* ipd.; so pa bili tudi primeri tipa oče *Frènce*, sin *Frènce* ali oče *Tòne*, sin *Tòne*. Pri nas smo kar štirje govedali na *južufuvu*. V krstni knjigi so bila imena zapisana knjižno in oficialno, npr. *Jožef*, *Franc*, *Anton*.

Ženska krstna imena: Podobno kot z moškimi je bilo tudi z ženskimi imeni. Svetniške zavetnice navajam po pogostnosti nositeljic, seveda v soimenih:

- Marija: *Mica* 15, *Micika* 3, *Marija* 2, *Mája* 1, *Mèrica* 4 = 25
Terezija: *Rèza* 3, *Rèzika* 3, *Rèska* 1 = 7
Jožefa: *Pèpca* 7, *Jòzica* 1 = 8

Dalje pa: *Ivànka*, *Verònika* 5, *Tònceka* 4, *Zòfka* 3, *Dànica*, *Štèfka*, *Nànčka*, *Ròzika*, *Òrška*, *Vilma* po 2, vsa druga pa imajo samo po 1 zastopstvo: *Angèlca*, *Andrèja*, *Bàrbara*, *Bòža*, *Bràнка*, *Brànkica*, *Brèda*, *Darínka*, *Dràgica*, *Èrika*, *Èrna*, *Fráncka*, *Irèna*, *Jùlčka*, *Klàudija*, *Milèna*, *Milica*, *Milka*, *Mòjca*, *Nèna*, *Nènica*, *Páula*, *Stànka*, *Štèfica*, *Štèfka* in *Zlàtka*.

Tudi tukaj vodita zavetniški imeni, in sicer *Marija* in *Terezija*, obe v dvojnem imenu *Marija Terezija* cesarski, nato pa *Jožefa* (moja mati se je sicer zmeraj podpisovala z *Jozèfa*; *Zefo* imamo pa na Nemškem Rovtu).

Glasovje ženskih imen je preprostejše od moških, za Mostec razločevalen je zlasti samoglasnik *ä* (*Ànča*) in *è* (*Rèza*), za druga imena pa so značilni nevtralni *ę*, *ø*, pa najnižji *a*, ter visoka *i* in *ę* (*Nànčka*, *Vida*, *Òrška* iz *Urška*, kjer se pa naglašeni *u* ni razvil v *ü*, ampak je le za eno stopnjo nižji *ø*). Bolj gosposki imeni sta pri starejši generaciji *Èrna* in *ènica*, *Mèrica* (zadnji dve sta res prišli iz Amerike, ime *Mèrica* pa se je kar precej razširilo).

Pretežno kračinski naglašeni samoglasnik ženskih imen je pač iz zvalnika. Morda je v zvezi s tem tudi dejstvo, da so velelniški naglašeni samoglasniki vsi kratki (kolikor vem, je dolži na ohranjena v demotiviranem *bùk vár* (bog varuj)).

Prebivalska imena krajev

Ta imena vaščanov iz vasi dobovske fare/skupnosti so: *Mušànc*, *Selànc*, *Gàbrc*/*Gàbrčan*,

Mátuubržánc, Vèlkuubržánc, Rigunčan, Lòčan -ána, Miháľeučan in Dùbuučan. Vzdevčna (za draženje) imena so: *Pušťerkanc* za prvega, *Busár* za predzadnjega, za predpredzadnjega *Kajùn*, za V. U. in M. U. pa *Gròs-* oz. *Klèjnpizdùker*.

Še nekaj drugih prebivalskih imen glede na priponska obrazila zanje: **-čan:** *Dùbuučan, Zàgrebčan, Liblànčan, Čáťeščan;* **-jan:** *Miháľeučan, Rigunčan, Breščán, Čřncan, Jeseničan;* **-an:** *Lòčan, Trjàn;* **-janc:** *Mušánc, Ubržánc, Selájnec;* **-c:** *Gábrc, Cirinc, Prilpc, Kapèuc, Špànc, Aųstrijc, Némc, Ukrajinc, Índijc, Japònc, Abesínc, Dànc, Fínc, Makedònc, Busánc, Albànc;* **-o:** *Tòrk, Rùs, Sřb, Hrvát, Màdžar, Čéh, Švèd;* **-ák:** *Pulák, Sluvák;* **-uz:** *Francúz;* **-ež:** *Anglèž;* **-ar:** *Švicar;* **-ic:** *Aràbic -bca.*

Za konec navedimo še pokrajinska imena po deželah: *Štàjerc, Kráľc, Dulénc, Gurénc, Primòrc.* Ženski pari k temu pa so: *Štàjerka, Kraľica, Duléjnka, Guréjnka in Primòrka.*

Summary

Proper name making can be, as is known, geographical (*Dùbuva, Bréžce; Dùbuučan*) in the broadest meaning (*Večérnca*), of beings (*Slúga, Slúguška, Slúguť, Mica; Pàzi, Šàrga*) or factual (*Tišľerska, Mašinhàus*). Style-wise proper name making is predominantly neutral (*Mica*) or subjective (denoted) (*Mèce*). These are given in the dialectal expressional form, and moreover with phonetic sound and accent.

The corpus for discussion about geographical names is firstly the villages in the Dobova parish (*Mostec, Sela, Gaberje, Mali and Veliki Obrež, Rigonce, Loče and Mihalovec* with *Dobova* in the middle), in addition to places with which Mostec is linked in one way or another (*Brežice, Cerina, Celje, Ljubljana, Zagreb, Čikago*). Some of the inhabitants' names also have nickname parallels (for example *Pošťerkanci* for *Moščanci*). A special part of the geographical names are fallow names (*Čřèta, Gmàjna, Núvi tráňki*), of course also water (*Sáva, Sùkla, Strúga, Mláka*). Particularly interesting and problem abundant are the names of creatures; they are mainly human, a few are also animals. Only surnames and names from Mostec are cultivated, and these exhaustively also open up very interesting social linguistic standpoints. For this type of name it is in force that a village preserves it for some time, quite a number of them also vanish (when there is no male heir), still more new names are appearing (with inheritance by marriage or with the migration of people from other places, especially in recent times). The names in connection with the flow of time are changing even more: old traditional saints names are to a large degree also ruling names, for example *Frènce, Júže, Mica, Rèza, Ívan* (for example Franc Jožef, Marija Terezija, Archduke Janez and many other renowned names), new ones are appearing (*Brèda, Milèna, Bqža, Darinka, Nènica, Šteřica*). All proper names are also stressed. As is known from my corresponding papers the long stressed vowels indicate a former acute accent, and short on circumflex of one or another source.

Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika – Slovenska krajevna imena. – Maribor 2004, 9–17.

ŽUPANČIČEVA OPAZNA BESEDA (V ČAŠI OPOJNOSTI)

1 Uvodoma je treba določiti izraz opazna beseda, da bo jasno, v kateri smeri se bo gibalo naše razpravljanje o njej. (Namesto opazna beseda bi lahko rekli tudi stilno zaznamovana beseda.)

Opazna ali stilno zaznamovana beseda je tista, ki poleg predmetne predstave zbuja še razne asociacije: posebnega izvora: *devojka* – *dekle* (slovensko narečne oz. neslovensko slovanske asociacije); *gardina* – *zavesa* (neslovansko); *Albertina* – *Mimica* (družbena plastnost); *entré* – *vstop* (neslovanska tujost). Za vse te opazne besede lahko rečemo, da se v navadnem, tj. praktično sporazumevalnem jeziku slovenskega osrednjega področja ne rabijo. Te besede so stilno zaznamovane že v jezikovni zgradbi in so avtomatično stilemske, saj zbujejo pozornost že s tem, da se v besedilu pojavijo.

Po tem se ločijo od besed, ki so opazne samo na podlagi besedila, kakor npr. beseda *zlat* zaradi svoje pogostosti v Čaši opojnosti. Opazne besede torej niso same po sebi glavne nosilne enote ubesedovane predmetnosti, čeprav so lahko tudi to, npr. beseda *ljubav* pri Župančiču.

Pojem opazne besede je uvodoma treba razmejiti še nasproti opaznosti, ki izhaja iz tega, v kakšni besedni zvezi se taka enota nahaja. To opaznost dobivajo v Čaši opojnosti npr. besede iz verskega sveta, ko se rabijo za poimenovanje neverskih, konkretna npr. ljubezenskih stvari (ali stvari v zvezi z njimi). To imamo očitno npr. v pesmi Ti gizdava devojka Julijana, v kateri cvetke, ki niso nič drugega kot prispodobe deklet, *povzdigujejo* (tj. vršijo obred povzdigovanja, mističnega spreminjanja narave pojavnosti, konkretno vina, v Kristusovo kri), *se v molitvi pripogibljejo, mašujejo, iz kelihov jasnih žrtvujejo soncu nebeškemu* (namesto Bogu) *svojo kri*. Taka opaznost je gotovo ena velikih značilnosti Čaše opojnosti, vendar ni predmet naše obravnave.

Predmet naše obravnave tudi niso tiste Župančičeve besede, ki so opazne zaradi svoje *oblike*. Obliko tu pojmuje tako široko, da vanjo zajemamo t. i. opazno glasovno izpolnitev morfema (npr. *kramoljati* nam. *kramljati*, *kedo* nam. *kdo*, *duhteti* nam. *dehteti*, *pal* nam. *padel*, *skoro* nam. *skoraj*), kakor tudi variante knjižnih morfemov (npr. *piše* nam. *piha*, *cveti* nam. *cvetovi*, *tak* nam. *tako*, (gospod) *vztrepetal*, *objemal*, *jecljal* nam. *je vztrepetal* itd.). Poseben tip oblikoslovnih variant so še oblike z opaznimi naglasi (npr. *srce* nam. *srcé*, *bila* nam. *bilà*, *pod zeleno lipo* nam. *pod zelèno lipo*, *grehòv* nam. *gréhov*). Taka opazna oblika je včasih povezana tudi z različno glasovno izpolnitvijo (*hladán* nam. *hláden*).

To razpravljanje prav tako ne zajema variant besedotvornih obrazil (npr. *dekličji* nam. *deklički*, *poljubavati* nam. *poljubljati*, *zamazan* nam. *umazan*, *temína* nam. *temá*).

Zaradi posebnih okoliščin – ne nazadnje zaradi izredne razsežnosti problematike – se bomo pri obravnavi Župančičeve opazne besede omejili na njegovo prvo zbirko, Čašo opojnosti 1899, in sicer v obliki, kot jo prinaša Župančičevo zbrano delo v I. knjigi, urednik Dušan Pirjevec. Problematika bo zajeta tipološko in sinhrono, diahrono osvetlitve so neobvezne, seveda pa bi bile zelo dobrodošle, če bi hoteli ta vprašanja razčistiti do konca. Ravno iz diahronega prikaza problematike bi se tudi pokazalo, koliko so določene stilne kategorije stalnice Župančičeve poetike oz. koliko se je glede tega ta Župančičeva poetika spreminjala.

1.1 Seveda v stilistiki tipologija kakršne koli pojavnosti sama na sebi ni optimalno funkcionalna, če si ves čas ne zastavljamo vprašanja, kakšna je stilna in drugačna vloga določenih tipov. Zato si bomo tu pri vseh tipih opazne besede neprenehoma zastavljali vprašanje o njeni funkcionalnosti, tj. o tem, kaj prispeva k ubeseditvi določene predmetnosti: ali je opaznost, tj. nenavadnost sama sebi namen, ali je morda izhod v sili, ali pa pesnik njeno strukturno značilnost izkorišča kot sredstvo za tvarno ponazarjanje ubesedovanega sveta.

2 Začnimo s t. i. prevzeto opazno besedo, pa naj bo prevzeta iz neosrednjih slovenskih narečij, tj. taka, da ima v osrednjih narečjih (in v knjižnem jeziku, na njih temelječem) lahko svojo vzporednico, ali pa je prevzeta iz drugih jezikov, najprej slovanskih, nato tudi drugih, zahodnoevropskih, t. i. mednarodnih, ali orientalskih.

2.1 Od besed, ki niso osrednje, so pa še zmeraj slovenske, v glavnem vzhodne, in zato z asociacijami na srbohrvaške, iz Čaše opojnosti lahko naštejemo naslednje (v oklepaju je iz Pleteršnikovega slovarja dodana ustrezná lokalizacijska ali druga oznaka): *gizdav* (P1: vzh. slov.: gizdáv -áva), *devojka* (P. gor. Brda, prekm., ogrsko, kajk.), *devojčica* (P: ogr. – C, kajk. – Valj. (Rad)), *grehota* (P: Cig., ogr., kajk.), *bogme* (P: na vzhodu), *deca* (P: vzh. štaj., ogr.), *mraz* 'slana' (P: Bkr., vzhštaj.).

Za te besede lahko rečemo, da jih je pesnik uporabljal predvsem zato, ker so se mu zdele izrazitejše kakor ustrezne osrednjeslovenske knjižne: *gizdav* 'prevzetén', *devojka* 'dekle', *devojčica* 'dekletce', *grehota* 'greh, pregreha', *bogme* 'resnično', *deca* 'otroci', *mraz* 'slana'. Pesniku so bile doživljajsko polnejše, bogatejše, kot ustrezne nevzhodne vzporednice, ne pa tako tudi večinskemu, osrednjemu slovenskemu bralcu, kateremu so se zdele rahlo eksotične in jih je kot take ustrezno sprejemal pravzaprav le v okviru – recimo tako – belokranjske tematike, ki pa je v tej zbirki ni, sicer pa so mu zbudale manj jasne predstave in doživetja, predvsem pa so ga ogovarjale s svojo manjšo čustveno in sploh doživljajsko polnostjo. Že tu je torej zavela drugačnost, morda tudi neidealna uravnovešenost ubesedovalnih prvin.

Naštetim besedam bi lahko pridružili še katere, čeprav Pleteršnik zanje navadno ne navaja oznake, npr.: *baš*, *zapaliti* (cigareto ali pipo), *čuti*, *bol*, *brezploden* (P: Cig., Jan.), *pokoj*, *šumen*, *ni* 'niti', *mnog*, *nepokoj* (P: Krelj).

2.2 Sledijo besede srbohrvaškega izvora, pri Pleteršniku zaznamovane z *nk.*² kot na primer: *nebroj* (P ima *nebrojen*), *livada*, *okruten*, *zločest*, *svirati* (P: nk., hs.), *brz*, *jeder* (P: hs.), *oprostiti* (*greh*) 'odpustiti', *pušiti* (P: nk., hs.), *čaroben*, *nada*, *bolest* (P: 'der innere Schmerz'), *čuvati*, *togovati*, *toga*, *dvorana*, *spavati*.

2.3 Tem besedam se pridružujejo tiste, ki so razen iz srbohrvaščine lahko tudi iz ruščine, pri Pleteršniku pa spet zaznamovane z nk.: *plakati*, *slušati*, *pevati*, *diven*, *ljubáv* (na ruščino kaže naglas), *tajen* (P: iz drugih slov. jezikov), *razkošen* (P: nk., iz drugih slov. jezikov), *svoboden* (sh. je seveda *slobodan*, pa tudi v prekmurščini), *bujen*, *čása*, *vzduh*, *pristan* (P: hs., rus.).

2.4 Samo ruske bi bile po izvoru naslednje besede (oz. koreni), pri Pleteršniku spet zaznamovane z nk.: *blesteti*, *krasota*, *žitje*.

¹ Okrajšave po Pleteršnikovem, Ljubljana, 1894–1895; samo P pomeni, da je beseda v slovarju sicer izkazana, vendar brez posebne oznake.

² *Nk.* pomeni novoknjižno.

2.5 Tem besedam se dajo pridružiti tiste prevzete slovanske besede, ki jih Pleteršnik sploh ne navaja, ali zato, ker se tedaj še niso rabile (ali pa se niso rabile dovolj pogosto): *majka, čibuk, diviti se, grudi, i 'tudi', osinel, prelesten*.

2.6 Kakor vidimo iz pregleda, je večino navedenih opaznih, iz drugih slovanskih jezikov (ali iz neosrednjih slovenskih narečij) prevzetih besed imel Pleteršnik že zajeto v svoj slovar in tudi ustrezno označeno, večinoma z novoknjižno, to pa praktično pomeni tako, ki je bilo v slovenski knjižni jezik vneseno v glavnem v 2. polovici 19. stol., ko so razne zablode v pojmovanju slovenskega knjižnega jezika v precejšnji meri ogrozile besedno samobitnost slovenskega knjižnega jezika. Take besede so živele predvsem na papirju, domnevamo pa lahko (kolikor to potrjujejo umetnostna dela), da tudi v občevalni govorici slovenskega izobraženega, slovansko kulturnopolitično usmerjenega meščana, medtem ko med preprosto ljudstvo, tj. v njegovo občevalno govorico, praktično pač niso prodrle (in tudi ne v jezik ne tako redkih izobražencev, npr. Stritarja ali Škrabca).

2.7 Sedaj, ko smo pokazali vrste teh opaznih besed in jim ugotovili tudi nosilca ter življenjsko področje, se vprašajmo, kakšna stilna vloga gre tem, prvotno iz drugih slovanskih jezikov prevzetim besedam v besedilih Župančiča in kako je te besede sprejemal povprečni meščanski bralec tistega časa (zakaj temu predvsem in dejansko so bile namenjene).

Pesnik uporablja te besede predvsem zaradi tega, da bi bil izrazno izreden, nenavaden, neobičajen, nevsakdanji, nepovprečen oz. če jih uporablja zaradi ustrežanja metrični shemi ali zaradi rimanja, ga zgoraj imenovane lastnosti teh besed pri tem niso nič motile; po našem so mu bile celo dobrodošle tudi zaradi tega.

Take besede so bile takrat v modi, saj naj bi se po misli vidnejšega dela slovenske vodilne družbe knjižni jezik kot izrazilo izobraženske in olikane družbe ločil od neknjižnega, ki ga je govorilo predvsem preprosto ljudstvo, zlasti še kmečko. V tem velikem leksikalnem odtujevanju se torej razodeva tudi družbeno nasprotje med večino in bolj ali manj izbrano manjšino, da ne rečem elito, verjetno tudi med vsakdanjostjo in enkratnostjo doživljanja. Verjetno je, skoraj gotovo, da je pesnik s to svojo besedo močno ugodil meščanskemu okusu svoje dobe in da je zaradi tega bil sprejeman z ustreznim navdušenjem, čeprav je res, da je realni splošni jezik, kakor kažejo Pleteršnikove oznake, bil drugačen; torej je bil Župančičev umetelen, s tem pa se je na neki način sam spodrezoval v svoji trajnejši učinkovalnosti in vrednosti ter je v nekem smislu zlasti v času, ko je običajno slovensko besedje spet zadobilo normalen status tudi v slovenski umetnostni besedi, ta plast Župančičevega izraza dobila dokaj papirnat prizvok.

V tem izražanju je nadalje precej mladeniške objestnosti, ki se premalo zaveda dejstva, kako zelo je jezik družben pojav, zlasti tudi v besedilju, in je torej tudi bralsko odzivanje na tak jezik nekam svečanostno votlo (oz. izvotljeno), brez tiste prvinske zajetosti čustva in doživetja in asociacije z ustrezno poimenovalno enoto.

Večini Župančičevih slovanskih (in neosrednjih slovenskih) besed namreč z laskoto najdemo ustrezne (osrednje) slovenske in doživljajsko pristnejše vzporednice: *gizdav – ošaben, prevzeten*; *devojka – dekle, devojčica – dekletce*; *nebroj – brez števila*; *majka – mati*; *grehota – velik greh, pregreha*; *livada – travnik*; *okruten – krut*; *zločest – hudoben*; *bogme – (prav) zares*; *svirati – igrati*; *baš – ravno*; itd. itd.

2.8 Poleg tega, da je s tem prevzetnim besedjem pesnik podajal izjemnost ubesedovane predmetnosti, je, kot nakazano, to besedo uporabljal tudi kot dobrodošlo sredstvo za premagovanje metrično-rimalnih težav. Za preizkus pogledjmo funkcije poljubno izbranih 20

takih besed: *gizdav, devojka, plakati, devojčica, spavati, slušati, nebroj, majka, diviti se, grehota, bol, livada, okruten, zločest, bogme, ni 'niti', pevati, svirati in baš*.

Zaradi rimanja ima: *plakati – čakati, spavati – plavati, sluša – duša, nebroj – teboj, spaval – vzplaval* – vsega skupaj 5 primerov, tj. eno četrtino vseh. Metrična ustreznost prevzete besede je bila izkoriščena v naslednjih primerih: *devojčica, boli, livadi, okrutni, zločesta, peval, sviral, baš, ni, bogme* – tj. pri polovici od naših 20 besed. Ustrezne splošne besede bi bile: *deklica* (vendar je tu ob zlogu manj v ospredju bolj manjšalnost kot ljubkovalnost), *bolečine* (ki pa so bolj telesne, prvinske, medtem ko so *boli* bolj duševnostne), *travniki* (kar pa ne gre v vzporednostni vzorec »po livadi po zeleni«), *krut* (dva zloga manj), *hudobna* (morda vsebinsko premočna za *zločesta*), *pel, igral, ravno, niti, zares*.

Tako nam za eventualno prosto, tj. neritmo- oz. nerimotvorno izbiro ostanejo *gizdav (prevzetem), devojka* (za silo bi šlo *dekle mi*), *plakati (jokati* ima isto ritmično strukturo), *majka, diviti se, grehota*.

Kaj je tu posebnega dosegel pesnik z uporabo nesplošnih izrazov: *gizdava devojka Julijana* gotovo hoče poudariti nenavadnost tega dekleta, katerega ime je nasproti domači *Julki* tudi samo zaznamovano (ritmično bi bil z nekaj napora dosegel isto s *prevzetno ti dekle mi, Julijana*). Da je v drugem primeru pesnik vzel *plakal* namesto *jokal*, je gotovo vzrok ta, da je Župančiču *jokal* bilo preveč povezano s prvinskim človekovim afektom, medtem ko je na tem mestu šlo za nekako preneseno poimenovanje človeške duševne stiske. Tako bi bil lahko zamenjal še besedo *majka* z *mati* in *diviti se* s *čuditi se*, a prva mu je bila pač njegova lastna mati (ali pa je tu še reminiscenca na medmetno rabo *majko*), *čuditi se* pa pač samo zaradi navadnosti ni prišlo v poštev (prim. *jaz se divim tvoji krasoti*). Končno je tu še *grehota*, ki pravzaprav spada med primere z opazno besedotvorno prvino, s katero pa je posrečeno podana večalnost, tj. *velik greh*, morda še *nenavaden* (saj bi slovensko *pregreha* nekako zajela tudi večalnost).

Kaj sledi iz tega? V rabi teh prevzetih besed v veliko primerih (pri treh četrтинah) vidimo olajšanje ustvarjalnega napora v metriki in rimanju, kar po našem ni ravno odlika teh pesmi.

2.9 Morda je tudi zaradi tega, vsaj do neke mere, ne le iz vsebinskih (ali idejnih) razlogov pesnik to zbirko pozneje manj cenil, čeprav se temu, po našem prelahkem, obvladovanju ubesedovalnih umetnostnih težav tudi pozneje težko odpoveduje (prim. *devojka ti, pri oknu slone, si li čula ta vrisk plakajoč skozi noč*). V tem je pesnik praktično tudi brez sodobnega odziva, osamljen, ukleščen v manj pristen slonokoščeni stolp svoje umetelne osamitve.

2.10 Da je pesnik prevzete besede le v manjši meri uporabljal zaradi tega, da je tudi z njihovo tvarno stranjo soizražal doživljano predmetnost, v večini pa po njej segal iz metrično-rimalnih razlogov, se vidi tudi po tem, da ima v svojih pesmih tudi one navadnejše slovenske vzporednice, četudi redkeje. V Čaši opojnosti se najdejo naslednje (za pomisljajem so navedene navadn(ejše) vzporednice): *čaša, čašica* – korec, kupica, kupa; *vera* 'zvestoba, zaupanje' (P: nk.) – nezvest; *toga, togujem* – zdihujem, otožen; *grudi* – prsi, (*po*)tešiti (P: nk.) – tolažba; *devojka, devojčica* – deklica, deva (pač pa nima *dekleta*); *ljubav, ljubaven* – ljubezen; *hram* (P: nk.) – cerkev, katedrala (za muslimansko okolje svetišče); *ustna* (P: Dalm.) – ustnice; *sluša* – poslušaj; *čuj* – poslušaj; *okititi* (P: nk.) – okrasiti, krasota, krasotica, kras, okrašati; *tajnostno* (P: nk.), *tajen* (P: nk.) – skrivnost, skrivnosten; *svoboda* – oproščen, prost, prostost; *nepokoj, pokoj, pokojen, pokojno* – mirno; *lice*

– obraz, obrazek, obličje; *plakati* – solziti se; *grehota* – greh; *diviti se* – čuditi se; *bleseti* – bleščati se; *gomila* (P: nk.) – grob, jama; *žitje* – življenje; *čibuk* – pipica; *zapaliti* – prižgati; *hram* – dvorana (P: nk.); *dvori* – izba.

Večina prvotno slovenskih izrazov je stilno nezaznamovana, še najmanj vzporednice za *čaša*, *devojka*. Pleteršnik večino doslej še neobravnavanih besed zaznamuje z nk., komaj katera oblika je druge vrste (npr. *ustna* Dalm.). Omenil bi še *lice*, ki je v Pleteršniku brez oznake, pa je za pomen 'obraz' bolj vzhodnoslovanska beseda kot ne.

Brez prvotne slovenske vzporednice so torej tudi v Župančičevem besedilu redke prevzete besede: *gizdav*, *opojen* (P: nk., hs.), *čaroben* (P: nk.), *nada* (P: nk.), *čita* (P: nk.), *kist* (P: nk., rus.), *bolest*, *bol*, *čuvati*, *sinji* (nebo) (P: nk.), *zvati* 'imenovati' (P: nk.), *dver* (P: zh. Štaj., ogr.), *pir* (P: Bkr.), *brz* (P: nk.), *pop* (P: pravoslavni duhovnik), *zloben* (P: nk.), *zločest* (P: nk.), *oprostiti* (*greh*) P: kajk., Valj.), *pušiti*.

Pri doslej še neobravnavanih, a pri Pleteršniku z nk. ali podobno zaznamovanih besedah večinoma ni težko najti slovenske vzporednice, npr.: *nada* – *up*, *čita* – *bere*, *kist* – *čopič*, *sinji* – *moder/plav*, *zvati* – *imenovati*, *dver* – *vrata*, *pir* – *svatba*, *pop* – *duhovnik*, *zloben*, *zločest* – *hudoben*, *oprostiti* – *odpustiti*.

3 Drugi tip Župančičevih prevzetih besed je neslovanskega izvora. Literarni zgodovinar je svojo misel »Na splošno se jezik in slog Čaše opojnosti odmikata domačnosti in preprostosti in kažeta težnjo po prefinjenosti in eksotičnosti« konkretiziral z naslednjo povedjo: »Od tod množica tujk, med katerimi je pesnik nekatere zapisal kar v izvorni francoski pisavi: *zefir*, *mitična roža*, *gardine*, *orgija*, *bakanal*, *parfumovane tamariske*, *aristokratsko samujoče teje*, *entrée je prost*, *polka française*, *promenirati*, *fino rezan profil*, *rendez-vous*, *demoni*, *glorija*, *ekstaza*, *bohemien*.«³

3.1 Neslovanske prevzete besede bi lahko delili po tem, iz katerega jezika prihajajo (francoske, druge romanske, grško-rimske mednarodne, »arabske« besede), toda s tem v glavnem ne bi zadeli njihovega pravega bistva: za večino teh besed (izjema je del besed, s katerimi se ubeseduje orientalska motivika) je značilno, da so bile v rabi takratnega (veliko)mestnega meščanstva, tudi nemškega, in kot take predvsem jih je treba obravnavati.

3.2 Med njimi so daleč najštevilnejši samostalniki, veliko manj je pridevnikov (in iz njih izpeljanih prislovov), glagol je en sam. Pesnik jih uporablja zlasti za ponazarjanje ljubezenskega doživljanja in sveta, v katerem le-ta uspeva: *ocean*, *zefir*, *lilija* (ta je uporabljena tudi zaradi svoje simbolne vrednosti), *orgija*, *bakanal*, *parfumiran*, *tamariska*, *aristokratsko*, *teje*, *nunski*, *ciprese*, *eks*, *oranža*, *entrée*, *française*, *promenirati*, *fino*, *profil*, *aleja*, *mamá*, *Rendez-vous*, *demoni*, *glorija*, *melodija*, *lilast*, *Bohemien*, *mističen*, *seguidilla*. Večinoma z njimi označuje svoje lastno doživljanje, redkeje tako dogajanje samo opazuje.

S tem svetom se stika besedje verovanja in kar je z njim v zvezi ter idealnega slikarstva: *Kriste*, *Juda*, *Madonna*, *Eden* 'raj', *kerubov*, *kerub*, *nunski*, *glorija*, *demoni*, *psalm*, *ekstaza*, *katedrala* – *galerija*, *Krist*, *Tizian*, *Murillo*, *model*, *Madonna*, *Rafael*. Redke so besede z drugih področij, takih, ki kažejo na medčloveške odnose: *filister*, *kritiki*, *honorar*. (Na prevzetno spogledovanje z nasilno smrtjo kaže docela osamljena *pištola*.)

3.2.1 Veliko teh besed ima navadne slovenske vzporednice: *melodija* – *napev*, *Eden* – *raj*, *gardina* – *zavesa*, *entrée* – *vstop*, *zefir* – *vetrček*, *pištola* – *samokres*, *aleja* – *drevored*,

³ Joža Mahnič, *Zgodovina slovenskega slovstva* V, Ljubljana 1964, str. 155.

mamá – *mati*, Madonna – *Marija*, tulipe – *tulipani*, parfumovan – *odišavljen*, nunski – *redovniški*, oranža – *pomaranča*, glorijska – *sij*, promenirati – *sprehajati se*, lilast – *vijoličast* itd. Župančič sam v isti zbirki uporablja nezahodnoevropske besedne vzporednice: mističen – *skrivnosten*, Eden – *raj/raji, rajski*, gardina – *zavesa*, ocean – *morje*, zefir – *vetrček*, azuren – *sinji*.

S tem, da pesnik uporablja zahodnoevropske besede (zopet seveda velikokrat iz metričnih razlogov), je potrjena njihova prizivalna moč (moč sugestivnosti in invokacije) posebnega, nevsakdanjega sveta. Ta vloga je poudarjena pri tistih besedah, ki imajo samo nepodomačeno obliko: *bohemien* nam. *bohem*, *seguidilla* nam. *segvidilja*, *mandoleti* nam. *mandeljni*, *tulipe* nam. *tulipani*, *française* nam. *francoski*, *pfuj* nam. *fuj*, *huris* (angl. množina od *huri*). Neobičajno je tudi takrat zvenela oblika *parfumovan*, saj se je ljudsko namesto priponskega obrazila *-ovati* v takih primerih uporabljalo že docela podomačeno *-irati*.

3.2.2 Na koncu ostanejo prevzete besede, za katere ni neprevzetih (ali iz slovanskih jezikov prevzetih) vzporednic: *orgija*, *bakanal*, *tamariska*, *teja*, *cipresa*, *kerub*, *profil*, *model*, *glorija*, *psalm*, *ekstaza*, *katedrala*, *biblija*, *gotski*, *fino*, *aristokratsko*, *honorar*, *segvidila*, *mandeljni*, *tulipe*. Z njimi je pesnik zaznamoval nenavadne, enkratne »pokrajine«, po katerih se je gibalo njegovo čustvo in doživljanje sploh, izraženo po njegovo abstraktno: njegovo »žitje«.

3.3 Znamenita so še imena njegovih deklet, večinoma ljubic (deloma nesojenih): *Albertina*, *Berta*, *Julijana*, *Margareta*, *Gizela*, *Gini*. Vsa imena deklet (izvzeta je le *Mimica*, ki je pa iz drugačnega doživljajskega kroga) so iz modernega meščanskega sveta (za *Margareto* je rečeno, da je iz delavskih krogov).

3.4 Vprašajmo se sedaj, čemu vsa ta bodisi nenavadna poimenovanja določene predmetnosti bodisi nenavadna predmetnost sama. Z obravnavanimi neslovanskimi prevzetimi besedami je pesnik svoje doživljanje odmaknil od vsakdanjosti, lahko bi rekli tudi – od banalnosti, v pokrajine, ki niso vsem dostopne, ne širokim množicam in ne povprečnežu, navsezadnje ne filistru in ne kritiku. S to sodbo se torej pridružujemo zgoraj navedeni misli literarnega zgodovinarja, le da smo jo tu deloma precizirali, deloma pa tudi dalje razvili.

3.5 Ljubezensko čustvovanje v muslimanskem svetu pesnik razodeva deloma z istimi eksotičnimi poimenovanji pokrajinske mediteranske muslimanske predmetnosti (*ciprese*, *lovorike*, *zefir*, *azuren*, *arabeska*, *fantastičen*, *huris*, *huri*). Na splošno pa lahko rečemo, da pesnik uporablja muslimansko predmetnost predvsem za to, da v njej kolikor toliko očitno in obenem skrito bojuje ideološki boj proti nespremenljivemu, večnemu predpisu vladajočega ideološkega sistema, in sicer v imenu individualnih, po njegovem edino resničnih vrednot, ki jih stari mladim nepravilno odtegujejo.

Tako zgoraj navedeni človeški predmetnosti (lahko bi ji dodali še lastna imena *Essehra*, *Abdurhaman*, *Cordoba*, *Guadalquivir* ter občnoimensko *kalif*) stojijo nasproti *moslemi* (*moslemini*), *koran*, *sura*, medtem ko je *Alah* nekako nad obojim. Tu vidimo pri Župančiču nekak strah, da bi bil boj zoper ideološko rigoroznost, ki ji je postavljala nasproti naravni vitalizem, bojeval neposredno v okviru krščanske ideologije, ki jo sicer mestoma prizadeva že nakazano blasfemično stikanje verskega sveta z ljubezenskim, deloma pa si nasprotujeta navidezna verniška spravljenost v okviru utrjene ideologije ter individualno iskanje svojih ciljev.

4 Poleg prevzetih besed in njihovih neprevzetih ustreznih ali prevzetih zahodnoevropskih

in mednarodnih ter njihovih slovenskih slovanskih ustreznih obstajajo pri Župančiču končno še besedne dvojnice drugih tipov, namreč v okviru osrednje slovenščine same. Take dvojnice nahajamo zlasti za naslednje pojme: *rože*: rož(ic)a, cvet, cvetlica, cvetka, cvetje; *kozarec*: korec, kupica, kupičica, kupa; *dekle*: deva, dekllica; *ljubica*: ljubica, draga; *tema*: tema, (polu)mrak, mračen; *polje*: polje, poljana; *spanje*: sen, spanec; *obraz*: obraz(ek), obličje, lice; *gnus*: gnus, stud; *gozd*: les, gaj; *hrepeneti*: hrepeneti, koprnjeti; *pot*: pot, steza, cesta; *svetloba*: svetloba, luč(ka); *žena*: ženka, gospa; *jeza*: jeza, srd; *uta*: lopica, hladnica; *gledati*: gledati, zreti; *angel*: angel, krilatec; *ljudje*: ljudje, ljudstvo, množice, med svet; *trepetati*: trepetati, drgetati; *ljubiti*: ljubiti, marati, imeti rad (rajši).

4.1 Pesnik sicer pri veliko enotah uporablja stilno nezaznamovano sopomenko, prav tako pogosto pa uporablja manj navadne izraze (zanimivo je, da za nekatere pomene, npr. *kozarec*, *dekle*, *spanje*, *žena* sploh nima navadnih poimenovanj). Stilno zaznamovane besede imajo pri Župančiču prav tako nalogo sugerirati nenavadnost poimenovanega (prim. npr. izraze za *kozarec*, *rože*, *dekle*, *polje*, *spanje*, *obraz*, *gozd*, *žena*, *uta*, *gledati*, *angel*). V nekaterih drugih, redkejših primerih pa gre bolj za predmetno različnost, npr. pri naslednjih izrazih: *tema*, *polje*, morda tudi pri *gozd*, *pot*, *svetloba*, *ludje*, *trepetati*. Pri izrazih za *ljubiti* se meša eno in drugo (kakor že pri izrazih za *gozd*). Manjšalne, pravzaprav ljubkovalne oblike so seveda stilno zaznamovane že jezikovno.

4.2 Na koncu ostanejo še neprevzete stilno zaznamovane besede, ki v Župančičevem besedilu sploh nimajo nezaznamovanih vzporednic. Od takih imam zaznamovane naslednje: *rajati* 'plesati', *zagnati* 'vreči', *prešuštnica* 'vlačuga', *zora* 'zarja', *utrinjati se* (za oči), *krila* 'peroti', *bistro* 'živahno', kar vse nekako krasi ubesedeno predmetnost.

5 In kaj naj rečemo za sklep našemu razpravljanju o Župančičevi opazni besedi?

Opazna beseda je v Čaši opojnosti eno najznamenitejših poetoloških sredstev, pa najsi gre za opaznost na podlagi prevzetosti ali celo citatnosti (npr. *entrée*, *huris*) ali pa za opaznost med avtohtonimi besedami slovenskega jezika. Ni se mogoče ubraniti sklepu, da je pesnik opazno besedo v veliki meri uporabljal za asociiranje izrednosti svojega doživljanja, čeprav smo videli, da je v veliko primerih bila pobuda za uporabo opazne besede metrično-rimalne narave. Izrazna nenavadnost, nevsakdanjost, nebanalnost, se seveda sklada s tem, kar so modernisti v veliki meri hoteli biti tudi v življenju, najsi se nam danes njihov hoteti-biti-nenavaden/nekonvencionalen niti ne zdi nekaj, kar bi zares, tj. z današnjega stališča, bilo tako zelo nenavadno. Župančič pa je to svojo nenavadnost vsekakor živo občutil in zaradi nje doživljal viške in padce svojega čustvovanja in umovanja.

Bolj negativno lahko gledamo na Župančičevo močno izrabo opaznosti s stališča sodobnega (jezikovno kritičnega) doživljavca, ki vidi zlasti s prevzeto slovansko (ali slovensko narečno) besedo dostikrat po nepotrebnem evocirano zemljepisno določnost brez prave potrebe, ali celo pomensko votlost precejšnjega dela teh besed.

Ta v Čaši opojnosti izbran način ubesedovanja, ki se upesnitvenemu vidiku v veliki meri vendarle prilega, postane v poznejših Župančičevih zbirkah (in tudi v njegovi Veroniki Deseniški) zmeraj bolj očitna nepozitivnost, tako da bi si zaradi večje naravnosti pesnikovega izraza želeli, da je ne bi bilo, ali da bi bila vsaj veliko bolj reducirana. Župančič je pač preveč vztrajal pri svoji mladostni, glede besedja nekako romantični zbiralni poetiki in tako ni (dovolj) sledil Cankarjevemu uporu vsemu manj naravnemu ali celo izumetničenemu in mrtvemu v našem jeziku, še zlasti umetnostnem.

Summary

In Župančič's collection *Čaša opojnosti* one of the most significant poetic features are the so-called »marked words«. This can be words which were taken over from other languages or words which are quoted (e. g. *entrée*, *huris*) or Slovene words which are particularly noticeable. One cannot help coming to the conclusion that the poet used such marked words to a large degree for the purpose of associations created by the extraordinariness of his experience, although it can be seen that in a large number of cases the reason for the use of a marked word was of a metric nature and for creating rhymes. Unusual, uncommon, not-trite expressions are, of course, used in accordance with the desire of the poets of the »Modern« movement to be themselves unusual in life too. However, their wish to be unusual, unconventional, does not appear to us to be so unusual from our present point of view. But Župančič though felt these uncommon expressions very strongly and experienced peaks and falls of his feelings and thinking just because of them.

A more negative view can be taken towards this powerful use of marked words from the point of view of the contemporary (linguistically critical) observer who sees, especially in Slavic borrowings and Slovene dialectal words, an unnecessarily evoked geographical determination, which has been created without any proper need, or sees even the absence of meaning in a large number of these words.

This type of diction selected for his *Čaša opojnosti*, which is to a large degree still suitable for poetry, becomes in Župančič's later collections of poems (and also in his *Veronika Deseniška*) more and more a weakness, so that we would wish that it did not exist or that it would have been much more reduced for the sake of a greater naturalness in the poets expression.

Župančič insisted too much on his youthful, gathering type of poetics, which is somewhat romantic, and he did not follow enough Cankar's rebellion against everything that is less natural or even artificial or dead in our language, particularly in the language of the arts.

(Prevedel Mirko Jurak.)

Oton Župančič. *Simpozij 1978*. – Ljubljana 1979, 175–186. (Predobjava v: *Sodobnost* (1978), 776–784.)

PREVZETE PRVINE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (GLASOVI, PISAVA, OBLIKE, TVORBA, BESEDJE)*

V slovenskem knjižnem jeziku je sorazmerno veliko iz drugih jezikov prevzetih prvin, deloma že v pisavi in celo v glasovih, precej v oblikah, mnogo pa v besedah, besedotvornih formantih in načinih. S tem v zvezi je več nerešenih problemov, ki so – obenem z zgodovinskimi razgledi po zadevni jezikoslovni literaturi – predmet te razprave.

The Slovene literary language has a comparatively high amount of loan-elements: partly already in orthography or even in sounds, quite a few in forms, and a great many in words, formative elements, and types of word-formation. In this area there are several as yet unsolved problems which are – together with historical surveys of the relevant linguistic literature – the subject of the present treatise.

Prevzete prvine so izraz, ki ga (raje kot tudi možni izraz »neavtohtone prvine«) uvajam namesto doslej rabljenih izrazov tuj in izposojen, v zvezi z leksikalnim inventarjem slovenskega jezika pa tujka in izposojenka, med drugim tudi zato, ker pojmovna določitev besednih znamenj tujka oz. izposojenka ni jasna. O tem se je lahko prepričati iz naslednjega. Slovenska slovnica štirih avtorjev, ki se nekako opira na Breznika,¹ glede izposojenk trdi,

* Referat za VII. kongres Zveze SDJ, Beograd 1972. Osnutek te razprave je predavanje Neavtohtone prvine slovenskega knjižnega jezika za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, julija 1971 (prim. šapirografirani natis v publikaciji *VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1971, 13. Ista snov je bila obširneje obravnavana v radijskih predavanjih od oktobra 1971 do junija 1972.

¹ Prim. O tujkah in izposojenkah, *Dom in svet* (dalje *DS*) 1906, 149–154. Str. 149: »Da dobimo potrebnih načel, moramo ločiti vse neslovenske besede v dve vrsti: prvič so besede, ki si jih je izposodil preprosti narod, občujoč se sosedu, ter jih vzela za svoje, ko jim je tuje zveneče glasove spremenil v bližnje domače, to so izposojenke. Te pišemo v knjigi v domači obliki, zato moramo postaviti zanje načelo, ki ga vsi priznavajo: *izposojenke po domače*. V drugo vrsto moramo dati vse one besede, ki jih rabimo navadno v znanstvu, v tehniki in sploh v omikanem svetu ter jih pozna le tisti, ki je zvedel za nje po izobrazbi, po kakršnikoli že. To so pa tujke /... Te pišemo po načelu/ *tujke po tuje*.« – Str. 150: »Škrabcu (*Cv.* 21. 11.) so izposojenke še besede kot *admiral*, *eventualno*, *normalen*, *plural*, *violončel*.« Breznik še pripominja, da so Bežku (*LZ* 1892, 114) tujke samo besede tipa *Collegium Marianum*, tj. »v deblu in končnici nespremenjene«. – Prim. še Breznikovo razpravo iz *Časa* 1909, Slovanske besede v slovenščini (tudi kot posebni odtis, 46 str.). Tu na začetku dokaj obširno razpravlja tudi o adaptaciji prevzetih besed sploh. – Breznikovo pojmovanje prevzetega ima modificirano že S. Bunc (Tujke v slovenskem knjižnem jeziku (*Jezik in slovstvo* (dalje *JiS*) 1964, str. 5–862) tako: Izposojenke: »Besede, ki jih je naša živa govorica tako predelala in svojim prienačila, da zvenijo navadnemu človeku čisto domače in da jih utegne le strokovnjak ločiti od prave dediščine stare slovanščine.« Tujke: »Besede, ki jih ne presnavljamo več po zakonih našega jezika, ampak jim puščamo osnovno obliko popolnoma ali domala nespremenjeno.« Na splošno o prevzetih prvinah: *Slovenski jezikovni priročnik za tehnike*. Lj. 1969, str. 42–73. J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* (dalje *SKJ*) 4, Lj. 1970, str. 122–142. – Prim. tudi F. Bezlaj, *Eseji o slovenskem jeziku*, Lj. 1967, zlasti str. 28 in sl.

da so v starini prevzete besede, ki jim je jezik že dal domačo glasovno obliko, govori pa jih ljudstvo. Za sposojenko bi bila važna torej predvsem starost prevzema, tj. nekako še pred naselitvijo Slovencev v alpskem in prialpskem svetu in kratko dobo za tem, nato domača glasovna oblika (in pač tudi oblikoslovna) ter razširjenost med ljudstvom. Po tej odločitvi bi bile razen tega vse sposojenke neslovanskega izvora (Breznik bi take izposojenke imenoval ljudske tujke). Poleg takih starih sposojenk pa bi imeli še mlade sposojenke, večji del izposojene iz nemščine, ki so deloma neprilagojene oblikoslovnim lastnostim slovenskega jezika (prim. *žleht ali fajn*) »in niso vredna in potrebna sestavina« našega jezika. Tretja vrsta sposojenk so tako imenovane slovanske sposojenke, tj. besede iz »slovanskih jezikov, presa/jene/ v slovenski knjižni jezik«.²

In kaj so tujke? Po istem viru so to »/m/lade besede, sprejete zlasti iz klasičnih in romanskih jezikov ter iz angleščine. Vstopajo s tiskano besedo, niso ljudske in se ne ravna po slovenskih glasovnih zakonih. Zanje je značilno, da so mednarodne kulturne besede, prinaša jih nagli razvoj znanosti in tehnike. Najbolj rabljene prehajajo iz časnikov tudi v ljudski jezik.«³

S tako definicijo sposojenk in tujk se je težko sprijazniti že zaradi tega, ker je nekonsistentna; tako se npr. pravi za tujke, da niso ljudske, hkrati pa da najbolj rabljene prehajajo v ljudski jezik. Komaj se bomo strinjali z mislijo, da tujke prihajajo med ljudi le iz časnikov, ne pa npr. tudi neposredno s predmetom (primerjaj besedo *najlon, džip, džez*). V kakšnem smislu je mlada beseda *arthritis*? In kakšnih slovenskih glasovnih zakonov ne upošteva npr. beseda *avto*? Zakaj poimenovati prevzete besede iz nemščine drugače kot tiste iz angleščine ipd.

Izraz prevzeto se nanaša enostavno na vse, kar je v slovenski knjižni jezik prišlo od drugod – iz drugih jezikov, npr. germanskih, grškega, latinskega, romanskih, slovanskih itd., pa celo iz slovenskih narečij, ki niso podlaga slovenskemu knjižnemu jeziku. (Za poslednje prim. iz prleškega narečja besedo *gostüvanje*, iz koroškega *dečva*, v pomenu »dekle«, iz primorskega oz. severozahodnega *čeča*, prav tako »dekle«.) V tem smislu so za slovenski jezik prevzete tudi besede kot *cerkev, hiša, kmet, vino, kotel, brajda, križ* itd.

Vendar nikakor ne more biti naš namen, da bi prevzete prvine obravnavali v tej brezbrežni širini, saj bi se v okviru dovolj širokega obdobja skoraj moralo postaviti vprašanje, kaj pa potem v slovenski jezik ni prevzeto oziroma kaj je prvotno naše. Svoje obravnavanje prevzetega bomo torej omejili zlasti na tiste primere, ob katerih v kakršnikoli obliki še čutimo neavtohtoni izvor, to pa bodisi na podlagi neprilagojenosti strukturnim lastnostim posameznih plasti slovenskega knjižnega jezika (npr. glasovne, naglasne, pisne, oblikoslovne, pomenske, skladske, slovanske) bodisi na podlagi posebne stilistične zaznamovanosti nasproti domačim (ali podomačenim) vzporednicam. Takih prevzetih jezikovnih prvin pa, ki so danes jezikovno in stilistično neopazne sestavine našega knjižnega jezika, načeloma ne bomo obravnavali.

Izraz prevzeto se s tradicionalnima izrazoma izposojenka in tujka ujema torej le v toliko, da zajema pretežno prvotno neslovenske besede (in sploh prvine katerekoli ravni jezikovnega ustroja), ni pa načelno važno, kdaj je taka prvina bila sprejeta in iz katerega jezika, tj. slovanskega ali neslovanskega ali celo iz narečja.

O prevzetih besedotvornih postopkih se v okviru slov. knjižnega jezika veliko govori že

² Vse navedene po izdaji 1964 (dalje SS 1964), str. 125, 126 in 127.

³ N. m., str. 128.

od Dajnka in Metelka sem, in sicer zlasti v zvezi s podajanjem nemških nominalnih zloženkov (isto je npr. tudi še v Levstikovih Napakah slovenskega pisanja). Pisci (npr. Metelko v Lehrgebäude)⁴ opozarjajo na nevporednost nemških in slovenskih besedotvornih sredstev, npr.: *Morgenstern – danica* (tvorba s pripono), *Mannsbild – moški* (posamostaljeni pridevnik), *Meerwasser – morska voda* (pridevniška atributivna zveza), *Hausschlüssel – ključ od vrat* (predložna atributivna zveza). Metelko je opozoril tudi na tujost pripon *-telj* (str. 46) v primerih kot *učitelj* (proti slovenskemu *prijatelj*).

Pozneje je zlasti Breznik ugotavljal neslovenskost pripon, ki smo jih sprejeli v glavnem preko slovanskih posrednikov; tako npr. glagolske pripone *-isati* (glagol *hvalisati* = »pretirano, neupravičeno hvaliti«, *-ar* v zvezah kot *kritičar*, *-aš* (*pristaš*), *-ež* (*mladež*).⁵ Probleme v zvezi z izpeljavo pridevnikov iz tujih lastnih imen obravnava Breznik v eni svojih zgodnjih razprav.⁶ Nasproti tujim priponam postavlja slovenske, npr. *hrvatski* → *hrvaški*, *svetski* → *svetoven*, *protestantski* → *protestantovski*, *baltiški/baltski* → *baltovski*, *materialističen* → *materialistovski*, *demokratičen* → *demokraški*, *ruski* → *rusovski*, *monoton* → *monotonski*, *animaličen* → *animalski*, *idiličen* → *idilski*, *teologijski* → *teološki/teologen*. Realni razvoj slovenskega knjižnega jezika je dal Brezniku prav v zelo omejenem merilu, saj so danes uveljavljene variante, ki jih Breznik večine ni predlagal kot boljše.⁷

Kot tujega izvora so proglašene predponске tvorbe, zlasti samostalniške, tipa *nadčlovek*, v pomenu »višji, večvredni človek«, *podoficir* v pomenu »nižji oficir«. Raba ali tvorba takih poimenovanj se odsvetuje npr. še v Besedotvorju slovenskega jezika A. Bajca.⁸ Dejanski jezik se za take želje in priporočila malo meni.

Drug problem so predpone, vzete od drugod, npr. *pro-* ali *pra-* (»po srbohrvaščini in ostalih slovanskih jezikih«)⁹ ali razlika med *u-* in *v-*, ki jo je v svoji slovnici vpeljal Metelko. Problemi¹⁰ so tudi s predpono *vz-*, deloma prevzeto od drugod. Podrobneje se je o tem lahko poučiti v A. Bajca Besedotvorju slovenskega jezika.¹¹ Te predpone so prinesle slovenskemu knjižnemu jeziku večinoma nepotrebne dvojnosti in s tem tudi zmanjšale njegovo stabilnost.

V slovenskem knjižnem jeziku ni še natančno obdelana raba prevzetih predpon neslovenskega izvora. Zbrane, vendar pomešane z »določilnimi besedami«, tj. prvimi sestavinami

⁴ N. d., str. 70.

⁵ Čas 1909, Slovenske besede v slovanščini (tudi pos. odtis).

⁶ Pogreški pri nekaterih priponah, DS 1904, 427–431. *Jezikoslovne razprave*, 1982, 335–346.

⁷ Zlasti se ne uporabljajo npr. *materialistovski*, *demokraški*, *rusovski*, *monotonski*, *teologen*. – Glede tega primerjaj še Tominšek, *Antibarbarus*, str. 24 do 32, »Historiško-kritičsko« poglavje. – Na splošno pa razvoj gre v Breznikovi smeri, ko tuje pripone zamenjuje s slovenskimi.

⁸ Zvezek IV, Lj. 1959: *nad-* str. 50, *pod-* str. 31.

⁹ Breznik, *Slovenske besede v slovenščini*, pos. odtis, str. 11.

¹⁰ Mimogrede naj pripomnim, da se pri takih prevzetih prvinah, tudi kraticah, pojavlja problem izgovora: ali naj se berejo oz. črkujejo po izvornem jeziku ali po pravilih za domače besede. Konkretno: ali naj pisano CARE ali UNESCO berem slovensko *kare* in *unesko* ali pa angleško *kêr* oz. *juneskoj*. Na splošno pri mednarodnih poimenovanjih slovenskemu jeziku bolj ustreza branje po slovensko, tj. *unesko*, in ne *juneskoj*, so pa tudi redke izjeme (ravno npr. *kêr* namesto *kare*). Podobno kot s kratico CARE je še pri črkovanih DDT oz. BBC, ki jih po vzoru angleškega jezika govorno razvezujemo kot *diditi* oz. *bibisi*, in ne kot *bebece* oz. *dedete*. Kratici DDT oz. BBC sta bolj simbola kot zapisna oblika ustreznih poimenovanj (to spominja na zapise v kemiji, kjer npr. Al zaznamuje *aluminij*).

¹¹ Predlogi in predpone, Lj. 1959, str. 70, 132–133, 121.

zloženk in sklopov, jih imamo v Slovenskem jezikovnem priručniku za tehnike, prebrane pa v SKJ 4.¹²

Prevzeta besedotvorna sredstva imajo v slovenskem knjižnem jeziku manjšo jezikovno življenjsko silo kot neprevzeta. To vidimo po tem, da neprevzeta besedotvorna sredstva prevzeta lahko spodrivajo, komaj kdaj pa je tudi narobe. Namesto *deblokirati* bi se dalo reči tudi *razblokirati* ali *odblokirati*, namesto *deformirati* tudi *razformirati*, namesto *degumirati* tudi *odgumirati*, namesto *dešifrirati* tudi *razšifrirati*. Prav tako je namesto *koeksistirati* mogoče reči tudi *soeksistirati*, *koreferirati* – *soreferirati*, namesto *transformirati* *preformirati*, namesto *transliterirati* pa *preliterirati*.¹³ Slovenska predpona vsaj za določene pomene lahko zamenja prevzeto, prevzeta pa praktično skoraj nikdar ne more zamenjati neprevzete; saj npr. ni mogoče reči *devrednotiti* namesto *razvrednotiti*, tudi ne *revrednotiti* namesto *prevrednotiti*, prav tako ne *koobstajati* namesto *soobstajati* ipd.¹⁴ – Iz povedanega sledi pravilo: če je prevzeta predpona, je prevzeto tudi tisto, ob čemer ta predpona stoji.

V zelo veliki meri, vendar pa ne tako izključni, velja povedano tudi za pripone: prevzete pripone praviloma dodajamo le prevzetim podstavam. Za primer vzemimo priponsko obrazilo *-ist*; od približno 160 takih besed v prvem zvezku novega slovarja slov. knj. jezika imajo vse od drugod prevzeto podstavo, npr. *fabulist*, *dualist*, *grecist*, *hedonist*, *čekist*, *čelist*, *finalist* ipd. – Prevzete pripone pa so v primeri s prevzetimi predponami življenjsko nekaj močnejše, saj v šaljivih in podobnih tvorbah pristopajo tudi k slovenskim podstavam; tako npr. najdemo prevzeto pripono *-ant* tudi pri izpeljanki iz podstave *zabušavati* (*zabušant*), pripono *-ijada* pa tudi ob podstavi *polomiti* (*polomijada*). Zelo verjetno bi se takega našlo še več, ko bi končno vendarle že imeli odzadnji slovar, iz katerega bi se hitro našli zadevni primeri. /Sedaj je temu zadoščeno z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika M. Hajnšek Holz in P. Jakopina 1996./

Neprevzete pripone so, kakor predpone, življenjsko spet veliko močnejše, saj npr. namesto pripon *-iteta* ali *-eta*, ko označujeta lastnost, velikokrat ob prevzeti priponi lahko rabimo tudi slovensko pripono *-nost*: npr. namesto *elasticiteta* *elastičnost*, namesto *dualiteta* *dualnost*, namesto *deformiteta* *deformnost*, namesto *humaniteta* *humanost*, namesto *realiteta* *realnost*. Če pa taka pripona pomeni ustanovo, jo je dostikrat mogoče zamenjati s pripono *-stvo*, npr. namesto *generaliteta* *generalstvo* ali *admiraliteta* *admiralstvo*.

Zdi se, da je v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku živa težnja prevzete pripone po možnosti zamenjati z domačimi. To opazamo zlasti pri pridevniški priponi *-ičen* (izjemoma tudi pri *-alen*), ki se zamenjuje s slovenskima priponama *-ski* oz. *-en*, npr. *akademski* namesto *akademičen*, *tonemski* – *tonemičen*, *gramatičen* – *gramatikalen*; prim. še *ditirambski* – *ditirambičen*, *dekaden* – *dekadičen*, *enciklopedijski* – *enciklopedičen*, *epizoden* – *epizodičen*, *filozofski* – *filozofičen*, *diftonški* – *diftongičen*, *filološki* – *filologičen*.

Na prelomu 19. in 20. stol. so tako hoteli zamenjati tudi prevzeto pripono *-irati* z domačo *-ovati*, npr. *deklamovati* namesto *deklamirati*, *postulovati* – *postulirati*, *alarmovati* – *alarmirati* ipd.¹⁵ To prizadevanje ni bilo uspešno (kakor je bilo v nekaterih drugih slovanskih

¹² Lj. 1969, str. 61–70. SKJ 4 (Lj. 1970, str. 131–133).

¹³ Prim. O. S. Plotnikova, Dvuvidovye glagoly inostrannago proisxoždenija v slovenskom literaturnom jazyke, *Vestnik Moskov. univ.* 1971, 28–36.

¹⁴ Izjema je npr. esejistično rabljena *antipomlad* (D 1972).

¹⁵ O tem prim. F. Levec, *SP* 1899, str. 59, §§ 444–446: odsvetuje tip *absolvovati* ipd., dopušča pa ga,

jezikih), saj se glagoli na *-irati* in *-izirati* niso dali izpodriniti z glagoli na *-ovati*. V nekaterih takih primerih pa je mogoča delna podomačitev: po vzorcu »napraviti za kmeta, napraviti za meščana« → *pokmetiti, pomeščaniti*, lahko tudi namesto *demokratizirati* rečemo *podemokratiti*. Seveda tudi to ne gre v vseh primerih.

Na splošno vzeto je danes v slovenskem knjižnem jeziku v rabi kakih 30 pogosteje rabljenih prevzetih predpon, kar je komaj manj kot prvotno slovenskih.¹⁶ Res je pa, da se rabijo predvsem v t. i. strokovnih jezikih, v splošnem pa le toliko, kolikor predmetnost strok sili v naš vsakdan zlasti s predmeti splošne potrošnje, materialne in civilizacijske, v manjši meri pa tudi v visokokulturne in sploh znanstvene.

Prevzetih pripon je v slovenskem knjižnem jeziku pogosteje rabljenih okrog 70.¹⁷ Prevzetih pripon za samostalnike srednjega spola ni, pri pridevniku pa je prevzeti priponi, tako kot pri glagolu, na koncu dodana še slovenska. Dostikrat sovpadajo z domačimi priponami in se toliko lažje prijemajo. Še lažje se prijemajo nekatere pripone iz slovanskih jezikov, npr. *-atelj/-itelj (dvigatelj, učitelj)*.

Pri prevzetih besedotvornih sredstvih so dostikrat težave v izbiri istofunkcionalnih sredstev. Tipičen primer za to so izpeljanke na *-ant (-anten -anca)* na eni in *-ent (-enten -enca)* na drugi strani. Zakaj iz enakih glagolov na *-irati* jemljemo enkrat pripone s samoglasnikom *-a- (dešifrirant, ignorant, hidrant, maturant)*, drugič pa z *-e- (asistent, abonent, agent, študent, absolvent)*, iz slovenskega jezika ni predvidljivo, medtem ko je pri neprevzetih glagolah načeloma jasno, kdaj bomo rabili pripono *-ilec* in kdaj *-alec (-ilec* pri izpeljankah iz glagolov na *-iti, -alec* pri izpeljankah glagolov na *-ati)*: *čistilec, morilec* proti *brisalec, gledalec*.

Še zmeraj so težave z variantnima priponskima obraziloma *-alen* in *-elen*: *aktuelen, individualen, habituelen* proti večinskemu *individualen, aktualen, habitualen*, in tako seveda tudi v izpeljankah iz teh podstav, npr. *aktualnost, aktualist* ipd.¹⁸ Breznik se je bil tu pravilno odločil za prvotni izgovor po latinski predlogi, ne pa za izgovor po nemški iz francoščine prevzeti navadi. Primerov na *-elen* je sploh neprimerno manj od primerov na *-alen*, zato jih

»kadar si slovenščina ni izposodila samo tujega glagola, ampak tudi podstavo, iz katere je narejen glagol /.../, npr. *kritika – kritikovati*«. – Tominšek (*Antibarbarus*, str. 63 in sl.) je načelno za rabo pripone *-ova-* z edino omejitvijo: »Le pri prav izjemnih tehničnih terminih, zlasti takih, ki bi se z obliko *-ovati* glasovno preveč pretvorili, ali pri takih, ki bi bili res neblaglasni, le pri teh se naj izjemno pusti *-irati*.«

¹⁶ Bajec v *Besedotvorju* IV navaja 30 domačih.

¹⁷ Po moji sedaj še rokopisni *Slovenski slovnici* /izšla 1976/ so najpogostejša naslednja priponska obrazila (navedena po besednih vrstah):

Samostalnik: M. sp.: angaž-**ma**, bra-**lec**, homin-**id**, doktor-**and**, herb-**arij**, direkt-**orij**, flegm-**atik**, graf-**ik**, vod-**ik**, dvig-**atelj**, uč-**itelj**, etan-**ol**, stil-**em**, stil-**izem**, marks-**izem**, entispet-**ikum**, tret-**man**, nud-**elj(n)**, adres-**ar**, finiš-**er**, debat-**êr**, komand-**ir**, agres-**or**, anim-**ator**, invest-**itor**, dezodor-**ans**, bomb-**aš**, hanz-**eat**, falsifik-**at**, dekan-**at**, advok-**at**, homil-**et**, fosf-**at**, sulf-**it**, ak-**t**, diplom-**ant**, štud-**ent**, stat-**ist**, Franc-**oz**. – Ž. sp.: klasik-**a**, genez-**a**, difer-**enca**, kolon-**ada**, geolog-**ija**, ak-**cija**, arond-**acija**, pet-**icija**, figur-**al-ika**, centr-**ala**, klient-**ela**, kav-**arna**, bonbon-**iera/jera**, fin-**esa**, komod-**iteta**, vari-**anta**, tang-**enta**, blam-**aža**, mam-**i**; mlad-**ež**. Sr. sp.: ne obstaja.

Pridevnik: monoton-**ø**, eleg-**ičen**, adapt-**abilen**, fleks-**ibilen**, alarm-**anten**, fluoresc-**enten**.

Glagol: mask-**irati**, demokrat-**izirati**, hval-**isati**, deklam-**ovati**.

Prislov: konc-**em**.

¹⁸ Pogreški pri nekaterih priponah, *DS* 1904.

mirno lahko odrinemo z oznako odmirajoče zastarelosti v pogovorni jezik, v zbornem jeziku pa priznavamo samo tvorbe na *-alen*. (Seveda pa se govori samo *akvarelen*, ker je to izpeljanka iz podstave *akvarel* z obrazilom *-en*, ne pa iz podstave *akvar-* z obrazilom *-elen*). Prevzeta besedotvorna sredstva deloma povzročajo zaplete tudi med oblikoslovno-fonološkimi značilnostmi slovenskega knjižnega jezika. Z ene strani prinašajo glasovne premene, slovenskemu jeziku prvotno neznane, tako npr. premeno soglasniških zapornikov *d* in *t* z enakima pripornikoma, prim. *eksplodirati* – *eksplozija*, *emitirati* – *emisija*. Tako premeno imamo, kot znano, prvotno le v domačih izglagolskih besedah, npr. *bodem* – *bosti*, *pletet* – *plesti*, *jedla* – *jesti*, vendar nikoli pred samoglasnikom, ampak le pred istovrstnim nezvočnikom, konkretno pred *t*. Niti take površinske podobnosti pa ni v primerih, ko se *n* premenjuje z *z* (*komponirati* – *kompozicija*) ali *h* s *k* (*abstrahirati* – *abstrakcija*). Zlasti pravopisno nevarna pa je premena zvonečega nezvočnika z nezvonečim nezvočnikom v primerih kot *reagirati* – *reakcija*, *absorbirati* – *absorpcija*, kjer nepoučeni po slovenskih glasoslovnih zakonih rad zapiše črko za zvoneči homorganski zapornik (torej *absorbicija* kot *gibka* zaradi *absorbirati*, ki je enako slovenskemu *gibek*).

Na kratko še o dveh prevzetih besedotvornih /vrstah/. V prvem primeru gre za delanje novih samostalnikov tako, da že danemu spremenimo pomen s predpono (npr. *podsekretar* iz *sekretar* + *pod*) in s pomenom nekako »drugi sekretar«. Podobni primeri so še *podgozdar*, nekako »nižji gozdar«, *nadsvetnik* – »višji svetnik«, *nadkuhar* – »prvi kuhar«, *nadoblast* morda »vrhovna oblast«, *protidokaz* – »nasprotni dokaz«, *protifašist/antifašist* nekako »nasprotnik fašistov« ipd. Breznik¹⁹ je tak tvorbeni način odločno prepovedal in namesto njega priporočal skladenjske dvobesedne in podobne zveze, s kakršnimi smo ravnokar označevali pomen takih sestavljenk, torej *prvi kuhar* namesto *nadkuhar* ipd. – Dandanašnji je takih izrazov zmeraj več in jih več ne preganjamo; z ene strani zaradi tega, ker so enobesedni izrazi zlasti za nadaljnjo izpeljavo primernejši od dvobesednih (iz *nadkuhar* dobimo lepo izpeljanko *nadkuharski*, iz *prvi kuhar* pa bi dobili manj okretno zloženko *prvokuharski*), z druge strani pa jih puščamo pri miru tudi zaradi tega, ker smo do prevzetih jezikovnih sredstev postali strpnejši, še zlasti v primerih, ko ima prevzeto jezikovno sredstvo očitne funkcionalne prednosti pred domačim ali ko domačega sploh nimamo.

Drugi prevzeti (ali vsaj kot prevzeti obravnavani) besedotvorni način je zlaganje oz. sklapanje v glavnem dveh samostalnikov v novo besedo²⁰ (prim. *avtocesta* in *angoravolna*). Za tip *avtocesta* se je najprej predlagala besedna zveza *avtna cesta*, nato *avtomobilska cesta*.²¹ Danes²² je temu tipu priznan status zloženke, narobe je le še to, da mu novi slovar ta

¹⁹ Npr. v *SS* 1934, str. 177: »**nad** se rabi večinoma po tujih jezikih, npr. *nadvladati*; *nadučitelj*; *nadškof*.« – Podobno na str. 178 pri *pod* in *pred*, kjer dodaja: »/N/amesto *pred-* nam rabi 1. kak pridevnik, /.../ npr. prednja straža /za predstraža/, 2. kak predlog, npr. večer pred praznikom /za predpraznik/, 3. kak prislov, npr. spred stoječi samoglasnik (ne predstoječi), 4. kaka nesestavljena beseda, ki izraža isto kot sestavljenka, npr. pogoj (ne predpogoj). – O tem gl. še Bajec, *Besedotvorje* IV, 1959, *nad-* 49–50, *pod-* 31–32, *pred-* 69.

²⁰ O tem je pisal že Metelko v svoji slovnici (1825), pozneje (1858) v glavnem po njem Levstik v *Napakah slovenskega pisanja*, Breznik (v Zloženkah v slovenščini (*RFFHR* II, Lj. 1944, str. 69) za zloženke tipa *sam. + sam.* piše, da so razen redkih »umetne«, npr. *kolodvor*, *drevored*, *zobozdravnik*, *živinozdravnik*.

²¹ Tako že *SP* 1962.

²² Npr. tudi v *SSKJ* I, v tem oziru kontinuiranju prejšnjega *SP*.

status hkrati po nepotrebnem spodkopuje z dopuščanjem pisave tudi narazen. Taka določitev je seveda v ostrem nasprotju z našim pravopisnim načelom, ki pravi, da se v slovenskem knjižnem jeziku deli iste besede pišejo skupaj (izjema so le besede s tako imenovanimi prostimi morfemi,²³ kakor npr. v tipu *smejati se*).

Besed kot *angoravolna*,²⁴ nastalih navidezno z enostavno strnitvijo dveh imenovalniških oblik (v resnici pa prva pri tem izgubi svoje slovnične lastnosti kot spol, sklon in število, in jih tudi ne nadomesti s pridevniškimi, kot mislijo naši slovaropisci), se je v slovenščini počasi nabiralo več in več. V evidenci imam npr. naslednje: *pikapolonca*, *pedenjčlovek*, *maršbataljon*, *prhpogačica*, *brucmajor*, *figamož*, *žalikžena*, *laketbrada*, *zezamož*, *Ravbarkomanda*, *C-vitamin*, *H-bomba* ipd. Precej tega je tudi med lastnimi imeni, npr. *Jakobdol*, *Josipdol*, *Jurklošter*, *Vrhkrka*, *Vinreber*, *Kristan vrh*, ipd. npr. tudi že *Slovenjgraderc*. Iz novejšega časa je treba omeniti poleg občnoimenskih tipa *angoravolna*, *diskoklub*, *vikendsalama* zlasti lastnoimenska kot npr. *Slovenjales*, *Slovenijašport*, *Slovenija-vino*, *Ljubljana-transport*, *Slovenija-ceste*, *Tekstil-promet*, *Mlekopromet*, *Mesoizdelki*, pa še *Triglav film*, *Golf hotel*, *Radgona muškat*, *Slovenija projekt*, *Lučka sladoled*, *Knorr juha*, celo *Podravka kokošja juha*.

Ta besedotvorna vrsta se pri nas zmeraj bolj utrjuje in je ni mogoče več v celoti spodriniti s tem, kar imamo sicer v mnogih primerih za boljše, npr. *angorska volna* namesto *angoravolna*, in podobno še *Radgonski muškat*, *Knorrova juha*, *Hotel Golf*. Namesto *Slovenija-avto* bi sicer še lahko rekli *Avto Slovenija*, težko pa *Slovenski avto*.²⁵

V

V zvezi s prevzetimi prvina mi se je (razen še o pisavi) največ pisalo o prevzetih besedah²⁶ slovenskega knjižnega jezika. Če že ne omenim opozarjanja na neslovenske besede v protestantskih in drugih tekstih 16. in 17. stoletja, pa je treba poudariti zlasti konec 18. in začetek 19. stol. kot dobo, ko je zavest o neavtohtonosti, neslovenskosti nekaterih besed slovenskega knjižnega jezika stopila izrazito v zavest vodilnih pišočin (Vodnik, Kopitar).²⁷ V starejših priročnikih, npr. v Janežič-Sketovi Slovenski slovnici nahajamo liste slovenskih besed

²³ O prostih morfemih gl. *SKJ 3*, Lj. 1967, str. 111.

²⁴ O tem tipu gl. obširneje v moji kritiki *SSKJ I*, *SRL* 1971, I, str. 69–72. – A. Bajec, O zloženkah, *JiS* 1955/56, 41–42.

²⁵ Take sklope je zaradi precejšnje uveljavitve treba pisno enako obravnavati, tj. pisati bi jih morali skupaj; le v primerih, ko je prva sestavina lastno ime, bi se sestavini lahko pisali tudi z vezajem, narazen pa le iz tehničnih razlogov, npr. v reklamah ali na etiketah, kjer je sestavini treba pisati drugo pod drugo ali kako drugače domiselno (tako se npr. pišejo *Slovenijaceste* s simbolom mostu med sestavinama). Poimenovanja s črkovnim elementom pa je najbolje vedno pisati z vezajem, npr. *C-vitamin*, *TV-naročniki*.

²⁶ Osnovna literatura je od Breznika: O tujkah in izposojenkah, *DS* 1906, 149–154. – Kako je v naši pisavi s tujkami?, *DS* 1907, 557–560. – Slovanske besede v slovenščini, *Čas* 1909 (in Posebni odtis 1909). – Slovenski slovarji, *RDHV III*, 1926, 110–175. – Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, Sbornik statí, Praga 1929. – Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev, *ČZN XXXIII*, 1938 (poseben odtis 47 str.). – Jezikovne ocene, *DS* 1919, str. 39–40. – Jezik v kmečki povesti, *DS* 1930. – O časnikarski slovenščini, *DS* 1933. – Jezik naših pripovednikov *DS* 1934–1936. (Razprave Jezik v kmetski povesti, O časnikarski slovenščini, Jezik naših pripovednikov so zbrane v knjigah *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov* (Lj. 1944) in *Življenje besed* (Mb. 1967)).

²⁷ Prim. moj *SKJ 2*, str. 19–67, zlasti ob Vodniku, Kopitarju, Ravnikarju, Prešernu.

neslovenskega izvora – nemškega, romanskega, grško-latinskega, madžarskega, turškega.²⁸ Velikemu slovenskemu jezikoslovcu Antonu Brezniku (1881–1944) pa je bilo raziskovanje slovenskih besed posebno iz slovanskih jezikov, zlasti iz hrvaščine ali srbščine, a tudi iz češčine in ruščine, nekaj tudi iz poljščine, ena glavnih življenjskih znanstvenih nalog.

Kot so opozarjali vsi, ki so pisali o neavtohtonem besedju slovenskega knjižnega jezika, zlasti tudi Breznik, je za prevzemanje tujk v slovenščino značilno, da je dostikrat nepotrebno. Sorazmerno zelo pogosto prevzemamo izraze za stvari, ki jih že imamo poimenovane z domačimi besedami ali pa bi jih lahko poimenovali oz. nanje prenesli stara poimenovanja za podobne reči. To napačno početje izhaja deloma iz političnih ideologij deloma iz premajhne uzaveščenosti poimenovalnih možnosti slovenskega jezika, ne nazadnje iz kaj slabe odpornosti nasproti asimilacijskim tujejezičnim vplivom in iz težnje po evropeizaciji, deprovincializaciji. Vendar se od Breznika sem vse bolj zavedamo nekaterih neljubih posledic slepega prevzemanja tujega besedja.

Prevzetih besed je v slovenskem knjižnem jeziku nekaj desettisoč. Verbinčev slovar²⁹ jih obsega skoraj 30 000. Čeprav v tem številu niso zaobsežene samo prave tujke, tj. v naš jezik od drugod prevzete besede, ampak tudi tako imenovane citatne besede in fraze, ki niso del slovenskega jezika, se ne bomo dosti zmotili, če rečemo, da je prevzetih besed v slovenskem knjižnem jeziku precej več kot 30 000. Tudi avtor tega našega največjega slovarja prevzetih besed omenja, da je »posvetil več pozornosti tujkam, ki prihajajo k nam iz svetovnih jezikov, predvsem iz zahodnoevropskega kulturnega območja«, na drugem mestu pa, da je tak slovar tujk »danes, kar se tiče gesel, ki jih vsebuje, pravzaprav izbor, saj že fond posameznih strok (tehnični, medicinski, filozofski itd. slovarji) narašča v cele knjige«. Poleg tega je treba upoštevati še dejstvo, da Verbinčev slovar ne upošteva starih prevzetih besed, kot so npr. *hiša, knez, šlem, vino, brajda, fižol, krompir* ipd., načeloma tudi ne besed iz slovanskih jezikov, in sicer deloma zato, ker je V. pač v precejšnji meri pripravljen vzdrževati razliko med tujkami in izposojenkami, deloma pa zato, ker je, kot sam pravi, »gledal tudi na to, kolikor taki pojmi potrebujejo razlago«.

Če v zvezi s povedanim na slepo odpremo strani 7, 53, 89 in 116 Odzadnjega slovarja, ki je napravljen na podlagi alfabeta za pripravljajočo se drugo knjigo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, najdemo med vsakokrat 180 besedami dane strani 106, 30, 70 in 175 prevzetih besed, torej od skupno 720 kar čez polovico, konkretno okrog 380 besed. Tak poskus je seveda prepovršen, da bi bil objektivno natančen tudi v povprečju, kaže nam pa vendarle, kako veliko število je prevzetih besed že v besednjaku, ki niti ne predvideva posebno specializiranega uporabnika. Poleg tega moramo upoštevati še to, da je omenjeno število prevzetih besed ugotovljeno na podlagi bežnega pregleda povprečnega slovaroslovnega poznavalca, še več pa bi jih našel specializirani strokovnjak za slovensko besedje in njegov izvor.

Ali še: če na slepo odpremo Verbinčev slovar tujk in pogledamo, koliko so na tisti strani navedene besede potrebne razlage: na 560. strani potrebujemo razlago v glavnem le pri citatnih

²⁸ Npr. osma, predelana izdaja, Celovec 1910, str. 157–168. Na podlagi tega in Breznikovih spiskov takih besed samosvoja obdelava pri Bajcu: Sprehodi po slovenskem besedišču, *JiS* 1955/56, str. 172–175, 235–237 (zlasti str. 236 do 237); Ljudske izposojenke, *JiS* 1956/57, str. 28–33, 81–85; Slovanske izposojenke, *JiS* 1956/57, 145–151 (piše jih skupaj, vendar odklanja).

²⁹ F. Verbinč, *Slovar tujk*, podatki s str. 7 in 8 uvoda. /*Veliki slovar tujk*, 2002 navaja »približno 80 000« enot./

besedah in frazah, kot so *populus romanus* »rimsko ljudstvo«, *porridge* »močnik iz ovsenih kosmičev«, *portamento* »prenašanje enega tona ali glasu na drugega«, *portativ* »prenosne orgle iz srednjega veka«, *porte-feuille* gl. portfelj, *portepe* »pri sablji, zlasti častniški, nosilni jermen z zlato ali okrasno reso ali čopom«, *porter* »nosilec, imetnik (vrednostnic)«, *porter* »nosaško pivo« – vse druge besede s te strani so pa take, katerih razlaga ljudem z neprevisoko izobrazbo dejansko ni potrebna: *popularizirati*, *pora*, *porcelan*, *porcija*, *porcijon*, *porfir*, *porfirit*, *Porfirogenet*, *pornograf*, *pornografija*, *pornografski*, *pornokracija*, *porozen*, *port*, *porta*, *Visoka porta*, *portabel*, *portfelj*, *portik*, *portir*, *portirka*, *portlandec* in *porto*. Tj. človek jih pozna tem več, čim bolj je razgledan v predmetnosti, ki jo imenujejo.

To pa velja v precejšnji meri ravno tako tudi glede besed, ki so sicer neprevzete, a jim konkretni pomen vemo le, če poznamo tudi stvari, ki jih zaznamujejo. Če spet samo na slepo odpremo Slovar slovenskega knjižnega jezika I, vendar na taki strani, kjer so besede neprevzete, in četudi pri tem odpiranju na slepo nimamo največje sreče, ugotovimo, da tudi tu za mnoge izmed njih glede pomena potrebujemo razlage. Na straneh 554/555 so bile same tujke, na str. 458/459 pa besede *dom*, *doma*, *domač*, *domačen*, *domaćica*, *domačica*, *domačija*, *domačijica*, *domačijski*, *domačijstvo*, *domačin*, *domačinec*, *domačinka*, *domačinski*, *domačinstvo*, *domačiti*, *domačnost*, *domačnosten*, *domakniti*, *domala*, *domanji*, *dómar*, *dómarica*, *domaševati*, *domec*. Razen besed *domaševati*, *domakniti* in *domala* se vse sučeje okrog pojma *dom*, kaj marsikatera natančno pomeni, pa nam ni zmeraj jasno (prim. *domaćica*, *domačica*, *domačinec*, *domačinstvo*, *domačiti*, *domanji*, *domec*). Podobno na str. 587 zahtevajo pojasnila besede *enobratinski*, *enoceličar*, *enočlenik*, *enočrten*.

Iz povedanega sledi, da prevzete in neprevzete besede kakega jezika tvorijo precej nerazdelljivo jezikovno celoto; tudi zato se prehudo poudarjanje nasprotja med avtohtonim, tj. izvirno domačim, in prevzetim, tj. tujim besedjem, prerado sprevrže v neupoštevanje dejanskega stanja v jeziku in s tem v zvezi v načelno zavračanje vsega prevzetega.

Med prevzete prvine kakega jezika, v našem primeru pa med prevzete besede, moramo šteti tudi t. i. kalke.³⁰ Teh je zlasti veliko v strokovnih jezikih (praktičnostrokovnih, tehničnih, znanstvenih), manj v nestrokovnih. V nestrokovnih jezikih nastajajo kalki takrat, ko so ljudje v tesnem jezikovnem stiku z drugim jezikom, mi Slovenci v preteklosti za dolga obdobja z nemščino.

Tretjo obliko prevzetosti vidim v izposoji pomena kakšne sicer že obstoječe besede. Za primer beseda *govornica*. Beseda *govornica* je v slovenščini poimenovanje za osebo ženskega spola, ko govori, in sicer večinoma kakemu zboru ljudi. Moški par tej besedi je seveda *govornik*. Obrazili *-nik* in *-nica* pa se uporabljata tudi za oznako naprave, ki opravlja kako stvar ali ima z njo opraviti, npr. *zvočnik* prenaša zvok, ali pa je kako drugače v zvezi z opravljanjem dejanjem – tako se v srbohrvaščini imenuje določeno mesto, kjer ima kdo govor, *govornica*. Ta pomen v zadnjem času družbeni delavci in novinarji vnašajo iz srbohrvaščine (ki sicer veliko manj uporablja t. i. feminine, tj. ženska poimenovanja vzporednih moških, naš primer *govornik* – *govornica*), morda tudi zato, ker se jim zdi ustrezno slovensko poimenovanje prenerodno, ker je dvobesedno, namreč *govorniški oder* ali *pult*. To je nepotrebno in s stališča obvestilnosti sporočila tudi nezaželeno.

³⁰ Prim. F. Bezljaj, Vloga kalkov v slovenščini. *JiS* 1959/60, str. 140–143. – Erich Prunč, *Das innere Lehnwort in der slovenischen Schriftsprache*. (Versuch einer Typologie der Lehnprägungen im Slovenischen). Inauguraldissertation, Gradec, 1967.

Naše stališče nasproti prevzetim besedam je posebno vidno formuliral že Breznik, ko je zapisal, da jih ne uporabljamo, če imamo zanje »dobre slovenske izraze«. Ti dobri slovenski izrazi pa morajo biti ljudem precej na splošno znani. Zato je seveda nekoristno in tudi negospodarno ter celo škodljivo, če kako splošno rabljeno prevzeto besedo skušamo spodriniti s sicer domačo, vendar znano samo v kakšnem obrobem narečju.

Tam, kjer je prevzeta beseda v sopomenskem razmerju s prvotno domačo, je treba najprej ugotoviti, ali sopomenskost velja za vse pomene ali le za nekatere. Če ugotovimo, da je kaka prevzeta beseda, npr. *priroda*, sopomenska domači (v tem primeru besedi *narava*), brez pomišljanja uporabljamo samo domačo. S tem negospodarno, odvečno, nepolnofunkcionalno vzporednico potiskamo na stilno obarvano obrobje besedja in v končni fazi tudi sploh iz sodobnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Pri tem naj nas ne moti, če taka beseda ostane morda še kot sestavina kake zloženke (kot je npr. *prirodopis*, namesto katerega pa tudi lahko rabimo *naravoslovje*) ali fraze (kot je npr. *po svoji prirodi*, namesto česar pa že tako zveni bolj naravno *po svoji naravi*). Če moramo izbirati med dvema prevzetima besedama, se spet odločimo za tisto, ki je bolj vraščena v slovenski knjižnojezikovni sistem, drugo pa mirno lahko opustimo.

Nekaterim se take sopomenske dvojnice (pa tudi trojnice, kot so *narava – priroda – natura*) zdijo poseben problem, če so strokovni izrazi, termini.³¹ Takrat priporočajo za znanstveno rabo prevzeti, zlasti t. i. mednarodni izraz, za navadno in poljudno rabo pa domačega. Ne morem videti, zakaj bi to bilo dobro, zato namesto enakovredne prevzete besede dokaj dosledno, načeloma pa sploh, uporabljam domačo besedo tudi v znanstvenih besedilih. Tako pravim *narečje* – ne *dialekt*, *slovnica* – ne *gramatika*, *oblika* – ne *forma*, *sklon* – ne *kazus*, *jezikoslovec* – ne *lingvist*, *izrazje* – ne *terminologija*, *pomensko* – ne *semantično*, *pravopis* – ne *ortografija*, *oblikoslovje* – ne *morfologija* ipd. Funkcionalno bolje se mi zdi tudi *zgodovinar* namesto *historiografa*, *zemljepis* namesto *geografija* ipd. Nekaj domačih poimenovanj sem napravil celo sam, npr. *sobesedilo* namesto *kontekst*, da bi bilo izraz na podlagi domačega, splošno znanega korena vsaj približno mogoče razumeti brez posvetovanja s slovarjem tujk že iz sobesedila.

Tam, kjer prevzeta beseda nima domače vzporednice, je pa splošno znana in ne povzroča slovničnih, besedotvornih ali sporazumevalnih težav, pa puščajmo prevzete besede pri miru, in sicer tudi tedaj, če so se izgovorno iz kakršnega koli razloga oddaljile od izvornega jezika v večji meri, kot je potrebno (prim. *sviter* nam. *sveter*). Saj nima smisla tratiti sil za to, da bi spodrivali polnofunkcionalne besede s takimi, ki bi si tako polnofunkcionalnost šele morale pridobiti.

Tako imenovane citatne besede³² pa se priporoča rabiti po pameti, tj. zmerno, in sicer predvsem v stalnih besednih zvezah, reklih ali rečenicah. Napačno pa je spet, če med citatne besede silimo izraze, ki so dejansko prevzeti; tako npr. v Verbinčevem slovarju tujk besedi

³¹ A. Bajec, *JiS* 1955/56, Sprehodi po slovenskem besedišču, str. 173–174: »V znanstveni prozi navadno dajemo prednost tujki, v poljudni pa domačemu izrazu. Če pišemo jezikovno razpravo, ki naj jo bero tudi tujci, bomo najbrž rekli adjektiv, adverb, particip, ne pa pridevnik, prislov in deležnik, ker hočemo tujim slavistom olajšati razumevanje v slovanskih jezikih precej različne slovniške terminologije.

Naši zdravniki imajo že lepo izdelano slovensko izrazoslovje, a vendar v strokovni sredini rajši uporabljajo mednarodne izraze.«

³² O tem izrazu gl. mojo kritiko *SSKJI*, *SRL* 1971, str. 64–65.

baby ali *baby beef*, ki sta sedaj splošno znani slovenski besedi, a se v tem slovarju tretirata, kot da bi bili še zmeraj le angleški, tj. neprevzeti.

Želeti bi bilo, da bi do prevzetih besed zavzeli zmerna stališča, tako da po eni strani ne bi v vsaki prevzeti besedi gledali že kar sovražnika slovenske jezikovne samobitnosti, po drugi pa tudi ne apriorno proglaševali vsako prevzeto besedo kot dobrodošlo sredstvo za slovensko odpiranje v svet, v t. i. mednarodnost, kar bi končno res vodilo – sicer ne v mednarodnost – pač pa v izgubo jezikovne samosvojesti.³³

Резюме

В статье исследуется проблематика перенятых элементов словенского литературного языка, а именно: словообразовательных и лексических. Термин «перенятый» вводится в этой статье как замена терминов «иностранный» и «заимствованный» прежде всего и из-за их понятийной неудовлетворительной разграниченности и из-за их недостаточной ясности. «Перенят» каждый элемент языкового уровня из языка X в язык не-X, как исключение и разновидность A языка X из разновидности в того-же языка (*vikend – gostüvanje*).

В словообразовании обсуждается шире проблематика префиксальных существительных (*podsekretar*), которые теперь уже общепринятые, сложения из сочетаний им. существительное + им. существительное (*avtocesta*) и сложения с нулевым интерфиксом (им. существ. + им. существ. – *angoravolna, C-vitamin*). Все упомянутые словообразования надо включить (также и те с нулевым интерфиксом) и в литературный язык и надо писать соединено в соответствии с их статусом как словосоставления, словосочетания и словосочинения.

В исследовании перенятых слов в статье обработано понятие цитатного слова как слова, которое не является частью словенского литературного языка и которое в соответствии с этим придерживается правил языка, из которого оно перенято. Полуцитатное слово на данном уровне (чаще всего на орфографическом) трактуется как цитатное, а на других (чаще всего на морфологическом и на орфоэпическом) как словенское.

Из-за сильного натиска иностранных элементов на современный литературный язык малой нации (а также и великой, например на французский язык) статья в общем относится положительно к приспособлению этих элементов данной системе языка, а отвергает принцип увеличения инвентаря основных элементов там, где нет такой необходимости (например в словообразовании).

SRL 20 (1972), 285–287, 306–317. (Del razprave Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblika, tvorba, besedje), n. d., str. 285–318.)

³³ Mojo sodbo o t. i. puristih prim. v razpravi Sodobno slavistično jezikoslovje v Sloveniji, SRL 1971, str. 13–30, posebno str. 21–23. Tam je navedene še nekaj literature s tega področja.

IZ MADŽARŠČINE PREVZETO V SLOVENŠČINO

Slovenski jezik je v določenem stiku z madžarščino vsaj tisoč let, zato ima, zlasti v besedju, marsikaj prevzetega iz nje. Največ madžarizmov izkazuje prekmurščina (še več Porabje), saj so Prekmurci bili stoletja v okviru ogrske države. Še zmeraj veliko je ogrskega prevzeto v vzhodno obmejno moščanščino (nekaj čez 30 km oddaljeno od Zagreba), kar nekaj pa se ga je uveljavilo tudi v slovenskem knjižnem jeziku. O tem pričajo zlasti jezikoslovna dela (in tudi nekatera besedila), npr. Hadrovicseva velika razprava, Miklošičev etimološki slovar in slovar prekmurske vasi Beltinci bratov Novakov.

Die slowenische Sprache ist seit mindestens eintausend Jahren in bestimmtem Kontakt mit der ungarischen Sprache, weshalb es vor allem in der Lexik einiges gibt, das übernommen wurde. Die Sprache von Prekmurje (noch mehr Porabje) weist die meisten Hungarismen aus, denn die Menschen von Prekmurje gehörten jahrhundertlang zum ungarischen Staat. Besonders viel ist aus dem Ungarischen im östlichen Grenzgebiet zu Mostec (etwas mehr als 30 km von Zagreb entfernt) übernommen, wovon sich einiges in der slowenischen Literatursprache durchsetzt. Dies beweisen besonders sprachwissenschaftliche Arbeiten (auch einige Texte), z.B. Hadrovics's große Erörterung, Miklošičs etymologisches Wörterbuch und das Wörterbuch des Dorfes Beltinci in Prekmurje von den Brüdern Novak.

Ker je v naslovu poimenovano zelo zahtevna zadeva, moram takoj na začetku povedati, da je moj tozadevni korpus naslednji: (1) Izpis tudi slovenskih enot iz dela Lászla Hadrovicsa Ungarische Elemente im Serbokroatischen (Budapest 1985, 591 str.). Precej teh prevzemk je omenjeno že pri Hadrovicsu, kar nekaj pa je mojih pripisov k v srbohrvaščini znanim Hadrovicsevim enotam. (2) Slovar beltinskega govora. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak (1. izdajo sestavil z bratovo pomočjo Franc Novak), Pomurska založba, 1996, XIII + 17–184 str. (3) Enote iz sestavka Janežič-Sketove Slovenske slovnice, 8. izdaja, 1900, str. 159–168: Tuje besede v slovenščini. (4) Jože Toporišič: iz madžarščine prevzeto v moščanskem govoru.

Enote iz točk 1 do 4 sem preverjal po: 1. Maksa Pleteršnika Slovensko-nemškem slovarju (1894, 1895); 2. Franca Miklošiča knjigi Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen mit Berücksichtigung der anderen indogermanischen Sprachen und Dialekte mit Nachträgen und einem Index der Wörter, die nicht als Schlagwörter auftreten (Amsterdam PHILO PRESS, 1970, VIII + 548 str.).

Enote iz Hadrovicsa¹ so naslednje: (*a*)*kácija* Akazienbaum (M *gácja*); *akôv* Eimer als Hohlmaß; *Andráž* Andreas; *jánež* anis; *artičóka* Artischoke; *átlas* Atlas (Seidengewebe); *bálta* Axt; *bánda* Zigeunerbande, Schaar; *bántiti* stören, bedrängen, bereiten jm. Kummer; *bar* wenigstens; *barka* kleineres Schiff, Barke; *bárna* braun, fuscus (morda M *prama*); *baržún* Sammt; *bátik* (M); *Benedik* Benedictus; *berk* Hammel; *béteg* Krankheit; *bikarbóna*;

¹ Dodajam jim Hadrovicseve prevode v nemščino. Oblikoglasno so enote prirejene slovenščini, če že pri Hadrovicsu niso izkazane tudi za slovenščino. Variante fonemov se, kakor v knjižnem jeziku, ne zapisujejo, npr. *η* ali *μ*. Naglas moščanskih ali beltinskih iztočnic je jakostni.

báčkor(a); *bokál* it. boccale; *bólta* Gewölbe volta; *brač(ist)* Bratschist; *búnda* Pelzmantel; *búša* kleine dicke Kuh; *cándra* Stück Leinwand, Lumpen, Fetzen; *cédra* Zeder; *céh* Zunft; *céhmošter* Zunftmeister; *cípel()* Schuh; *cífra* Zierart, Putz, Ornament; *cíntor* Friedhof, Kirchhof; *cúker* Zucker; *cíkla* rote Rübe; *čákalj* Bootshacken, Fischerhacken, Enterhacken, Feuerhacken, Löschhacken; *čáka* Tschako; *čárdaš* Tschardasch (Musikstück und Tanz); *čípke* Spitzen; *čónkav* verstümmelt; *damásk* Damast; *šarágl-* Schragel am Wagen; *deréglá* größeres Boot; *díčen*; *díčiti* 1. loben, preisen, 2. schmücken, zieren; *díčiti se* sich rühmen; *diják* Lateiner, der lateinisch kann, literarisch gebildeter Mann; *dika*; *drót* Draht; *dúda* Dudelsack; *dudáš* Dudelsackpfeifer; *šámrlé* Schemel mhd. Schamal; *démant*; *hénjati* erlauben, nachlassen, nachgeben; *Erdéjlj* Siebenbürgen; *fazán* Fasan; *fáčuk* Bastard; *faláč/ek/* Stück, Stückchen; *Fárkaš* Wolfgang; *fášink* Fasching (*Fášjenk*); *fóršpánati* Obergespan; *fěla* Art, Sorte; *Férenc* Franz; *frtálj* Viertel; *fičfirič* Geck, Stutzer, Gigerl; *figa* Feige (ne nujno iz madž.); *fíler* (= *heler*) Heller; *filárka* Marktweib, Hökerin; *forint(a)* Gulden *fúnduš* Grundstück, Bauergrund; *frúla* Flöte, Pfeife; *Gál* Gallus; *gálica* Galitzenstein; *gázda* Hauswirt, Familienvater; *gázdarica*; *gíngav* schwach, zart; *gròf* Graf; *grofíca* Gräfin; *gúmb*, *gómb(a)* Knopf, Knoten; *hajdúk* 1. Räuber, 2. Gerichtsdiner, 3. Fußsoldat; *Harmíca* (ime kraja); *harmíca* Dreißigstel; *hásen* Nutzen, Vorteil, Gewinn, Ertrag; *hércog* Herzog, Fürst; *hónved* Landwehrmann; *Hórvat*; *húncut* Gauner, Halunke, Gassenbube; *husár* Räuber; *Ilóna* Helena; *Ímre* Emerich; *inaš/inoš* Knappe, Page, Diener, Kammermann, Ingenieur; *írh* Sämischleder; (*i*)špán königlicher Beamter, Oberhaupt eines Komitats; *spíl(a)* iz. nem. Spille, Spindel; *Ivánus* Johannes; *já* (Mostec *jáj*); *Jánuš* Johannes; *járek* Graben; *jézero* tausend; *kám(b)ra* Kammer; *ké/ápenjek* Reise-, Regenschirm; *káplár* Korporal; *káptol (Dom)* kapitel (zagrebški); *káras* Karausche; *karmazín* Stoff, Leder von dieser Farbe; *kartáš* Kartenspieler; *Kelemín*, Klemens; *Kérep* Art Schiff, Fähre; *kinč* Schmuck, Zierat, Zierde; *kíp* Bild; *klín klína* Keil, Bolzen; *kočija* Wagen, Kutsche; *kočijáz* Kutscher; *kokárda* Kokarde; *komís* Komisbrot, Soldatenbrot, Feldbrot; *kópča* Klammer, Spange, Schnelle; *kor(o)báč* Peitsche, Geißel; *k(o)rmán* Steuerruder; *kóruš* Chor; *kúčma* Pelzmütze; *Krúc* ungarischer Kämpfer gegen Habsburger; *kva(r)tír* Quartier; *Lácko* Ladislaus; *Lájuš* Ludwig, *lakom(ováti)* schmausen; *lópov* Räuber, Dieb, Gauner; *lópta* Spielball; *Madžár* Magyar, Ungar; *májer* Maierhof, allodium; *míha* Rindvieh, Vieh; *marjáš* Münze mit Mariabild; *marót* krank, unpässlich; *mašínc(-e)* Zündhölzer (gorenjsko); *mašíratí* marschieren (narečno); *mášna* Ma-sch(er)l, Masche; *Matjá(ž-)* Matthias; *mudróc* Matratze (narečni *u*); *mezl(j)án* minderwertiger Kleiderstoff, mantel; *mérov* Hohlmaß für Getreide, Metze (iz *meriti*); *měšter* Meister; *Mihál(j)* Michael; *Miklávž* Nicolaus; *Monóšter* Monostor; *možár* Mörser; *múštra* Musterung, Berichtigung, Muster, Probestück; *o/ublòk -óka* Fenster; *opróda* Waffenträger, Page; *or(i)jás* Riese; *Óroslav* Löwe; *órsag* Land, Reich; *Órs(ul)a*, *Órša* Ursula; *oslòp -ópa* Säule, Pfeiler; *pác* Beize; *pácka* Tintenkleks; *packáti*; *pácek*; *páckan*; *pajdáš* Genosse, Gefährte, Kamera; *pajdašiti se -ášim se* Kameradschaft pflegen; *pajdášivo*; *pajdašija*; *palačínka* Pfannkuchen, Fladen, Eierkuchen; *palír* Polier, Werkmeister, Arbeitsaufseher; *palíratí* polieren, schmücken; *pálinka* Brantwein; *Póngrac* Pantracius; *pánt pánta* Türangel, Türband; *pámílec* Band, Schleife; *štrúmpánk(e)l*; *pápríkaš* mit Paprika zubereitet; *parmazán* Parmesankäse; *paróla* das gegebene Wort, Losung; *párta* Borte, Saum; *pásoš*, Reisepaß, Geleitbrief; *pílda* Bild, Statue; *pérec* Bresel; *pínt(a)* Pinte; *piškót* feineres Gebäck, Biskuit, Bisskote; *pížma* Moschustier; *poplún* Unterbett, Betdecke, Stepdecke; *pór porrum*, *porrus* Porree; *práznost* Ehebruch, Buhlerei, Hurerei; *prímas* Zigeu-

nerprimas, Vorgeiger; *púška, púksa* Flinte, Handbüchse; *púšpan* Buksbaum; *púta* Bütte, Butte, Tragbutte; *rám(a)* Rahmen; *rás* Art Tuch, Wollstoff; *ríf* Elle(nmaß); *ris* Teil, Anteil; *rít* Rohr, Röhricht, Wiese, Weide; *rovás* Kerbholz, eingeritztes Zeichen; *rúdo/a* Deichsel; *rúha* Gewand, Messgewand; *sáčer* Art Korb; *Serečén* Araber, Aethiopier (Saracen); *Síget* Insel; *sóba* Stube, Zimmer, Badestube, Schwitzstube; *sóda bikarbóna* Natriumbikarbonat; *strážmešter* Wachtmeister; *súrka* Mantel aus grobem Tuch; *šáfar* Verwalter, Pfleger; *žafrán, šavrán* Saffran; *šájka* schnelles Flußschiff; *šánc(a)* Schanze; *šántav* hinkend, lahm; *šeragle -gel* Schragen am Wagen; *šárga* gelb, bunt; *šás* Riedgras; *šátor* Zelt, Markthütte; *šíndol* Schindel (šinkel); *šinja* Schieneneisen, Radschien; *šíška* Helm; *škrlát* Scharlach; *škáf škáfa* Schaff; *škátla* Büchse, Kästchen, Schachtel; *švógor* Schwager; *špórhed* Spargerherd; *špárga* Spargel; *šráf šráfá* Schraube; *šúba(ra)* Pelzmantel; *šúlj* Hämorrhoiden; *šunka* bair. österr. Schunke; *tábla* Bild, Ackerfläche; *tábor* Feldlager; *táler tólar*, Taler; *telege* Karren, Bauerwagen; *tásl* (Hirten)tasche; *tekút* Hühnerlaus; *terentéte* ein Fluchwort; *trnác* Obstgarten, Gebüsch; *tinta* Tinte (deloma); *tokáj(ec)* Tokajerwein; *táncmêšter* Tanzmeister; *tolmác* Dolmetscher; *tolváj* Räuber; *túren* Turn; *trómb(it)a* Horn, Trompete (M trumpęta); *to/ubák* Tubak, Tabak; *dúcet* Dutzend; *túlipan* Tulpe; *túmpast* stumpfsinnig; *túš* Tusch; *vádlati se* gestehen, bekennen; *váj(d)a* Anführer; *ván(j)kuš* Kissen, Polster; *vrgánj* Art Pilz, *boletus edulis*; *vincilir* Winzler (M vęncler); *žafrán* gl. šafran; *žákelj* Sack, grobes Tuch; *žándár* Gendarm; *želár* Häusler, Keischler; *žémlja* Semmel ung. Zseml(y)e; *žèp žèpa* Beutel, Säckchen.

Pomeni tega besedja (okoli 250 enot) so sicer Slovencem na splošno znani (tudi pri nekaterih lastnih imenih je jasno, za kaj gre), vendar sem po možnosti vsem besedam iz Hadrovicsa prepisal tudi njegove nemške ustreznice. Osebnim imenom sem še sam dodal katero iz moščanske/dobovske vednosti, npr. *Antal(ovič)*. Občnoimenske besede je Hadrovics razvrstil v naslednjih 22 tvarinskih skupin, 23. pa so mu lastna imena:

(1) Cerkev: *koruš, Monoštor; ruha*; (2) Država: *pasoš, žandar*; (3) Družba: *grof, herceg, pajdaš, želar; funduš; inaš; oproda, pandur, šafar*; (4) Pravo: *juš*; (5) Vojska: *hajduk, honved, husar, kruc, šanc, tabor; kaplar, stražmešter; larm, maširati, muštra; kup, možar, puška/pukša*; (6) Trgovstvo in sorodno: *bolta, marha; akov, frtalj, jezero, armicadoš, rovaš, banka* (apoen), *forint, marjaš, taler* (denar); (7) Obrt in drugi poklici: *ceh, cehmešter, inaš, mešter, dijak, tolmač*; (8) Promet po suhem: *foršpan, šeragle, šinja, telege; kočija*; (9) Ladjarstvo: *barka, krman, rudo, šajka*; (10) Poljedelstvo in vinogradništvo: *gazda, ris, tokaj, vincelir*; (11) Živinoreja in čebelarstvo: *glaž, buša*; (12) Gradnja, stanovanje, gospodinjstvo: *bolta, gradič, kamra, oblok, oslop, pant, šator; poplun, soba, vajnkuš; škatla, tok; balta; drot, gumb, korobač, šraf, tabla, tinta*; (13) Človek: *fačik, orjak, šulj; fičfirič, huncut, lopov, praznost, tolovaj*; (14) Prehrana: *možar, pac, šparet; artičoka, falat, golaž, palačinka, paprikaš, parmazan, piškot, por, šunka, žemlja; cukor, šafran; tokaj*; (15) Oblačila: *bunda, candra, žep; kučma; čipka, cifra, kokarda; baršun, damask, raš, škrlat; capa, irh(a)*; (16) Zabava: *čardaš, tuš, doboš, duda, banda, kocka, lopta, kartaš*; (17) Narava: *jarek, pusta, vidik; oroslan; fazan; karas; akacija, figa, pušpan, trnac; šaš, tulipan; jarek, pusta, vidik; oroslan; fazan; karas; akacija, figa, pušpan, trnac; šaš, tulipan*; (18) Razno: *fela, kip, notes, packa, pelda*; (19) Pridevniki: *gingav, šantav, šarga, tumpast*; (20) Členek: *bar* (vsaj); (21) Glagoli: *dičiti (se), henjati, vadlati se, vagati*; (22) Medmet: *terentete*; (23) Lastna imena: *Andraž, Antalov(ič), Benedik, Ferenc, Gal, Kelemina, Mihalj, Pangr(čič); Ilona, Orš(k)a; Erdelj, Siget; Horvat, Madžar.*

Besednovrstno so to v glavnem samostalniki, samo tri besede so pridevniki (*šarga* je pri nas ime kobile), glagoli so štirje, členek eden in medmet eden (+ eden, če upoštevamo še *jaj*). Nekatere teh enot so podstave za tvorbo slovanskega besedja, zlasti izpeljank.²

Tu je mesto, da se pove nekaj besed o izrazni strani madžarščine.³ Glasoslovji madžarščine in slovenščine sta si sorazmerno blizu, še posebej v narečjih, ki poznajo tudi zaokrožene prednjejezične samoglasnike, npr. *ü* in *ö* oz. *æ* (zlasti vzhodni slovenski rob).

Madžarščina loči 5 + 2 samoglasnika, skupaj torej sedem: *i ü e ö a o u*. Zvočnikov ima šest (kakor sprva slovenščina, ko je imela še mehka *l* in *n*): *m – n, v – j, r – l* in mehka *n* in *l* (drugi ima sedaj vrednost *j*). Nezvočnikov ima 15: nezvenečih 8: *p f t* mehki *t c č š k* in 7 zvenečih, ker *f* nima ustreznega zvenečega para. Tudi pri nezvočnikih ima madžarščina par za mehka *č* in *đ*. Prvi je ponekod v narečjih še ohranjen, drugi pa je bil že zelo zgodaj zamenjan z *j*. Madžarščina ima tudi trda zlitnika *dz* in *dž*, slovenščina prvega še sedaj nima med fonemi, drugega pa ima po zaslugi prevzetega besedja, že od prej pa tudi *f* v prevzetih nemedmetnih besedah.

S stališča glasovja obeh jezikov torej ni bilo posebnih problemov, izjema pa je pri samoglasnikih kolikostno nasprotje tudi v nenaglašeni zlogih. Dolžine pozna madžarščina tudi pri soglasnikih, a jih pisno ne kaže posebno dosledno. Razlika je še v mestu naglasa: v madžarščini je naglašen zmeraj prvi zlog, pri nas pa glede mesta naglasa ni zlogovnih omejitev.

Črkopis madžarščine pa je za Slovence in zahodne Slovane bolj zapleten, ker črka *s* sama zaznamuje šumevec *š*, poleg tega pa tudi zagotavlja šumevskost *c*-ja in *z*-ja, torej *č* in *ž*, medtem ko črka *z* poleg glasu z dvočrkju *sz* varuje sičniškost *s*-ja, črka *y* pa služi tudi za zapisovanje palatalnih soglasnikov *ty, gy, ly, ny*. Nezvočnik se pred nezvočnikom prilikuje po (ne)zvenečnosti kakor v slovenščini (*nyelvtá = nelfton*), na koncu besed pa je zvenečnostno nasprotje menda ohranjeno, torej imamo stanje kakor v srbohrvaški štokavščini.

Morfemska končaja Slovenci, ki ne znamo govoriti madžarsko, občutimo pri iz latinščine prevzetih besedah na *-uš, -iš* oz. *-om* oz. *-um*, npr. *vikariuš, koruš, dekretum* (v SSKJ je za prvo dvojico zelo malo primerov); prim. pa še besede kot *Herodež, rebeliš*, zlasti pa pri obrazilu *-aš*, ki je kar široko sprejet v slovenščino (*kartaš* in celo *plemenitaš, bogataš*), kjer je v SSKJ (po Odzadnjem slovarju ..., 1996) kar čez 70 enot s tem obrazilom.

Pri besednih zvezah bi omenil le tip *France stric, Mica teta*, kakor smo Toporišičevi otroci (kakor še *Janže stric*) imenovali te sorodnike (enako še *Zofka teta*), medtem ko sta nas mestni teti *Verica* in *Anica* pač naučili »pravilnega« zaporedja, tj. *teta V. oz. teta A*. Tip kakor *doli sestri* je slovenščini znan tudi po prevzetem iz nemščine, je pa tudi domač, kadar ni prišlo do tvorjenke iz predložne zveze, npr. *pojdi ven, pridi noter*.

Beltinske prevzete besede iz madžarščine

akóuv vedro, mera za sode; *Andraž -a* Andrej; *aldüvátí -űjen* darovati, žrtvovati; *ápatica* redovnica, nuna zastar.; *apòstol* apostol; *árkuš* pola papirja; *bàgaš -a* žvečilec tobaka; *bàga* usedlina, troska; *báči* vsak starejši moški; *bàčkati* čakati, pacati; *bàgzivati se* pojeti

² Slovenske tvorjenke iz teh podstav/enot tu niso izčrpano navajane.

³ Podrobneje je to podano v *Slovenskem pravopisu* 2001: Pisave za posamezne jezike, 1083, Madžarska pisava, str. 152–153 (oz. izdaja 2003, na istem mestu), že prej v *Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* 1981, potem pa v *Slovenskem pravopisu* 1, *Pravilih* 1990, str. 156–157, in v 5. izdaji 1997, zadnja verzija str. 160–161.

se, goniti se, pariti se (pri glodalcih, mačkah); *bàja* napaka; *bajüsi* -ov brki; *bajusáti* -a -o brkat; *bák* samec pri drobnici; *Bálaž* Blaž; *bálta* tesarska sekira; *bánka* banka, bankovec; *bánja* rudnik, bogato ležišče; *bantiüvati* *bántivan/bantüjjen*; *bar* vsaj; *baràcka* vrtna cvetlica; *báršun* zamet; *báša* paša, Baša; *bášča* trdnjava pri šahu; *bátrivati* -an osrečevati; *Bèč* Dunaj; *bèrek* močvirje, loka; *bèteg* -èga bolezen; *biciklin* kolo; *bíček* -čka žepni nožiček; *bíčkaš* divjak, pretepač; *bík* -á bik, krušna peč; *bòčkor* star čevelj, škrapet; *bòlvan* malik; *bìrnjaš* capin; *bùndaš* ime psa s kožuhom; *bùnta* trgovina, prodajalna; *bürkuš* burjast človek, silovitež; *bùša* butec; *capáš* kolosek, kolesnica; *cènti* -ja centimeter; *cifrásti* -a -o nališpan, okrašen; *cijfer* -fra lišp, okras; *cíntor* pokopališče; *cipele* čevlji; *cméir* šopek, izvesek; *cùkraš* slaščičar, prodajalec sladkarij; *čáka* čaka, vojaška kapa; *čaláren* -rna -o varljiv, ničen; *čaplariti* točiti v najeti gostilni; *čerènsa* črensa; *čestník* uradnik, funkcionar; *čìbak* pipica, čedra; *čibés* pobalin, baraba; *čìga* vrsta vodnjaka na vzhodu; *čònlavi* -a -o kruljav; *čós* poljski čuvaj; *čùnta* kost; *čùpora* skupina, truma; *dátula* datelj; *débaj* hrust, silak; *dèreš* klop za kaznovanje tlačanov; *digo* -ja cigan, godec; *dohán* tobak; *dohánoš* tobakar, kadilec; *džùndž* biser, ogrlica; *džùndžavnica* šmarnica (cvetica); *džünžibéir* ingver (začimba); *èšpereš* dekan; *fáčuk* nezakonski otrok; *fájta* pasma, vrsta; *faláček* košček, falat; *fálat* kos; *farizèuš* farizej; *fánka* pogačica z nadevom; *fazùn* fazan; *fèle/felè* vrste, oblike, fele; *Fèri* manjš. Ferenc, Francek; *ficko* navihaneč; močno žganje; *ficlek* košček; *fíga* figa; *fíjni* -a -o fin, lep; *filéir* vinar; *finànc* finan-c(ar); *fojtávati* -vlen voditi konja po vožnji, sprehoditi se; *forintuš* forint, goldinar, forintuš; *fóherceg* nadvojvoda; *funduš* zemljišče, stavbišče; *galíc* modra galica; *gingav* šibek, slaboten, mlahav; *gùbač* želodova ježica; *gùlaž* golaž; *gùstuš* okus, slast, tek; *gùta* kap; *hajčát* priganjač, mešetar; *hajdúk* birič, hajduk; *hajóuv* ladja, parnik; *harmìca* mitnina; *hàsek* -ska korist; *hàsniti* koristiti; *határ* meja, ozemlje ene vasi; *hábza* velika hiša, stavba; *henjàti* nehati, obstati; *hér* sloves, dober glas; *hérešèn* -šna -o sloveč, slaven, na glasu; *hìba* napaka, pomanjkljivost; *hintóuv* kočijaž; *hùncvut* navihaneč; *hùsar* -a huzar, fant od fare; *ínaš* vajenec, strežaj; *itváni* -a -o slab, suh; *jácint* hijacinta; *júliuš* julij; *júniuš* junij; *kanžóur* -a merjasec; *káras* krap; *kardináliš* kardinal; *kárperec* zapestnica; *kasnár* upravitelj gradu; *katána* vojak zastar.; *katekizmuš* katekizem; *kèpzüvati* -üjjen paziti, razumeti, spoznati; *kèfa* krtača; *kèip* slika; *kertèis* vrtnar; *kèzes* porok; *kòčiš* kočijaž; *kočüja* kočija; *komèdija* nerazsodnost, smešnica, vrtiljak; *komedijáš* burkež, lastnik vrtiljaka; *kòrmanj* krmilo pri dvokolesu, vlada; *kòrteš* priganjač, agitator (ob volitvah); *kóudíš* berač; *kòpenjek* vojaški plašč; *Kristuš* Kristus; *kubiki* -ov hodovina, gramoz; *làbda* žoga; *lànc* veriga; *lègvar* marmelada; *maganjár* samohodna lokomobila; *mákala* napaka; *mantrník* mučenec; *márciuš* marec; *Mátjaš* Matija; *mèšter* mojster, obrtnik; *Miháu* -ála Mihael; *morgüvati* mrmrati, upirati se; *nacifráti* nališpati; *nápídj* dnevnic; *nápoš* dninar, dnevničar; *notářiš* notar; *okínçiti* okrasiti; *okóuruš* kor, koruš; *oroslàn* lev; *orság* država; *Òrša*, *Oršálija* *Òršika* Uršula; *osigüreni* -a -o pogumen, trd; *pajdáš* tovariš, prijatelj; *palàska* ploščat sodček, putrih; *Páli* -ja Pavel, Pavlek; *pálinka* žganje; *pápa* papež; *pántlik* pisan trak; *pápagaj* papiga; *paprikáš* paprikaš; *papüç* copata; *paradižom* paradiž; *péineznati* -a -o denaren; *példa* zgled, vzor, primer; *pémzlin* čopič; *pínteš* vinotoč; *pòplon* -óna prešita odeja; *pòrkölt* na masti dušeno meso; *prikóudivati* naberačiti, namoledovati; *prilármati* privpiti; *príšantčekat* prikrevsati *püntum* po madž. rabi; *püšpek* škof; *ráadaš* naplačilo; *rámazüri* -ja direndaj, hrup; *ramünike* harmonika; *regrút* nabornik, vojaški novinec; *règula* pravilo, predpis (po madž.); *rènda* vrsta, red; *réz* delež poljskega delavca v žitu; *reverènda* talar; *ríža* riž; *rònjaš* razcapanec, vapin;

rozóuliš močna žgana pijača; *rúd* oje; *sabóu saboula* krojač; *sàga* duh, vonj; *sàjha* sprijena ženska; *sakáč* kuhar; *sakáli* -ov zaliski; *salámi* -ov salama; *sálaš* prenočišče, živinorejska staja; *sára* škornjica, golenica; *skefàti skèfan* skrtačiti; *somár* -a osel; *sùrkuš* smolenjak; *šálata* solata; *šampánija* šampanjec; *šàntavi* -a -o šepav, hrom; *šàntati* šepati; *šàpka* čepica; *šàrvedi* -ja blatnik; *šàtan* satan, hudič; *šàtor* šotor, svislí, mlinska lopa; *šègeštija* zakristija; *šógor* svak, mož ženine sestre; *šòr* pivo; *špán* upravnik; *špànoł* španska gripa; *špìritus* špirit; *štanièlin* škrnicelj; *štatarium* naglo sodišče; *Štèvan* Števek, Štejf, Štefan; *štrúc* noj; *šújster* -tra čevljar; *šùkanc* paglavec; *šùtemenj* pecivo; *tábor* taborišče, tabor; *tàknjoš* smrkavec; *tálca* pladenj; *talèntum* talent; *talìge* samokolnica; *tanáč* svet, posvetovanje; *tanjéir* krožnik; *tárca* tobačnica, doza, cigaretnica, listnica; *táška* torbica, aktovka; *tivářiš* drug, zakonski drug; *tolmáčiti* razlagati; *tolvajlja* tatvina; *tóuvaj* tat; *trén* pratež; *túrba* torba; *vadlívàti* -újen priznati, izpovedati; *vágaš* poseka, letni posek; *vàjda* vodja, poglavar tolpe; *vàndraš* potepuh; *varmèja* županija, komitat; *verostùvati* -újen bedeti, čuti; *verostùvanje* bedenje, čuvanje mrlíča; *vèršuš* verz, kitica, pesem; *vogrški* madžarski; *zren-delùvati* -újen ukazati, veleli.

Vseh teh beltinskih madžarizmov je okrog 250. Tudi v tej listi so najpogostejši samostalniki. Od nesamostalnikov so zastopani: po 6 glagolov in pridevnikov, 1 členek. Izrazitih morfemov za neungariste je pri samostalnikih naslednje število: -aš 13, -uš 11, -iš 4, -um 2.⁴ Razporeditev v posamezne tematske skupine po zgledu Hadrovicsa je pri beltinskih besedah iz gospodarnih razlogov izostala.

Novakovi madžarizmi se odlikujejo po tem, da so onaglašeni. Važno in različno je mesto naglasa, naglašeni zlogi so bodisi dolgi bodisi kratki, npr. *akóuv*, *bàgoš*, *aldùvati* *aldújen*, *bánja*, *bantívàti* *bàntivan*/*bantújen*, *Bára*, *Barbára*. Nekaj besed ima po dva naglasa, nekatere pa so tudi neonaglašene.

Moščanske prevzete besede iz madžarščine

Moščanščina pozna relativno kar veliko madžarizmov, okrog 150, čeprav področje moščanskega/dobovskega govora pač ni bilo (dalj časa) pod Ogrsko, je pa Ogrsko z inkorporiranim Hrvatskim bilo zelo blizu, tj. kakih 5 km na vzhod. Skoraj vse po izvoru madžarske enote so potrjene iz Hadrovicsevega spiska, ni jih pa toliko, kakor jih najdemo v beltinskem govoru, saj jih je kar za 100 manj.

Naj na začetku navedem tiste madžarizme moščanskega govora, ki jih ni pri Hadrovicsu. To so: *Antalòv(i)č*, (*a*)*putéka*, *bànka* (10 denarnih enot), *bušák* (močan, omejen človek), *čìbak* (pipa – mlado, pač iz hrv.) *duhàn* (tobak), *džumf* (medmet padca), *džumfnt* (glagol), *šàmrlè* (pručka), *Iváuš* (priimek), *pàčkur* (slab čevelj), *putéka* (mogoče 'lekarna'), *pàša* (turški paša), *Siget* (iz nekdanje OŠ).

Po Novakovem seznamu madžarskih besed iz beltinskega govora pa sem se spomnil naslednjih moščanskih: *finànc*, *jèžešna*, *kumidjànt*, *mrtrát*, *papagáj*, *pàprikaš*, *paradiž*, *pàpež*, *pèjzl*, *prlármát*, *ramúnike*, *regriut*, *règula*, *salàma*, *skájfat*, *šíl*, *šantát*, *šòtur*, *špèrtus*, *švòger*, *Štéfan*, *šúster*, *taburiše*, *táca*, *tafnát*, *táler*, *táška*, *tumáčt*, *tuvárš*.

⁴ To so: -aš *bičkaš*, *brnjaš*, *bundaš*, *cukraš*, *capaš*, *esperaš*, *inaš*, *komedijaš*, *raadaš*, *ronjaš*, *salaš*, *taknjaš*, *vagaš*; -iš *kardinališ*, *kočiš*, *koudiš*, *rozouliš*; -uš *arkuš*, *burkuš*, *farizeuš*, *forintuš*, *juliuš*, *juniuš*, *katèkizmuš*, *Kristuš*, *surkuš*; -oš *dohanoš*; -eš *čibeš*. Morda so taki še: -us *špìritus*; -um *punktum*, *talentum*; -ač *sakač*.

Moščanski madžarizmi: *Antalövč*, (*a*)*putéka*, *bànda*, *bànta*, *bànta*, *bàr*, *bárka*, *bàtik*, *be-tézn -a -o*, *bikarbòna*, *bòlta*, *bukál*, *bùnda*, *bùsa*, *bušák*, *càndra*, *cèdra*, *cèh*, *céhmešter*, *cipela*, *čàka*, *čákl*, *čàrdaš*, *čibak*, *čipke*, *derègla*, *dičt se*, *dičn*, *drút*, *dúda*, *dudáš*, *duhàn*, *džumf*, *džumfnt*, *fáčik*, *falàčik*, *falàt*, *fášjenk*, *fazàn*, *fèle*, *fičfirič*, *figa*, *filárka*, *finànc*, *fòršpanat*, *frtál*, *frùla*, *fúnduš*, *forìnt*, *gácja*, *gàlica*, *gàzda*, *gàzdarica*, *gíngav*, *gròf gró-fa*, *grufica*, *hajdúk*, *hèler*, *hèrcug*, *hásn*, *Hrmíca*, *huzár*, *žunér*, *èrhast*, *Ivànúš*, *jáj*, *jánež*, *járk*, *jèzeru*, *jèžešna*, *kám(b)ra*, *kàplar*, *Kàptol*, *Kèrep* (priimek), *kinčat*, *kíp*, *klèn klína*, *kučijáz*, *kumidjant*, *kumis*, *kòpča*, *kòruš*, *krmàn*, *küčma*, *kurubác*, *kvatér*, *lákumn*, *lòpuf -va*, *lòpta*, *Màdžar*, *màjerca*, *mántl*, *maròt*, *máslc*, *mašèrat*, *mašince*, *mášna*, *Matjáz*, *Miháľevce*, *mèšter*, *Miklávž*, *mištrát*, *míha*, *múšter*, *mužár*, *orják*, *pác*, *pácik*, *pàckan*, *packát*, *pàckor*, *palačinka*, *pànglc*, *Pàngrciç*, *pànt pànta*, *papagáj*, *pàpež*, *pàprika*, *pàprikaš*, *paradiž*, *paròla*, *pásuš*, *pàsa*, *pejdáš*, *pejdašija*, *pejdašit se*, *plájtnka*, *pejzl*, *pildik*, *piškút*, *pòr*, *pòrta*, *pràma*, *prlármat*, *pulér*, *pulèrat*, *pükša*, *púšpan*, *púta*, *rám*, *ramúnike*, *règula*, *regrút*, *reševína*, *rif*, *ris*, *róvaš*, *rúdu*, *sáčer*, *salàma*, *Siget*, *skájfat*, *sòba*, *sòda bikarbòna*, *strážmešter*, *sámrlé*, *šántat*, *šántav*, *šàrga*, *šáš*, *šeràgle*, *šíja*, *šíl*, *šínkl*, *šiška*, *škáf škáfa*, *škátla*, *škrlát*, *šòtor*, *špàrgl*, *špèrtus*, *špíla*, *špòrhet*, *šràf šráfa/srájf*, *štéfan*, *Štéfan*, *štrumpànk*, *šubara*, *šunka*, *šušter*, *švògor*, *tàbla*, *tábor*, *taburiše*, *táca*, *tafnát*, *táler*, *tàška*, *tášlc*, *tekùt* (nar. *takùt*), *te-lége*, *terentète*, *tinta*, *tòk*, *tòrn*, *trnác*, *trumpèta*, *tubák*, *túcet*, *tùlipan*, *tuluváj*, *tumác*, *tumáčt*, *túmast*, *túmpast*, *tuvárš*, *vádlat se*, *vájnuš*, *vèncrl*, *vrgáj*, *zafirán*, *žendár*, *žèmla*, *žèp žèpa*.

Prevzetih besed iz madžarščine je v moščanščini kar veliko, nekako proti pričakovanju: 214. V veliki meri so tiste, ki sem jih nabral iz Hadrovicsa: so torej nekako jugoslovanske. Beltinski madžarizmi so v veliki meri zelo drugi, v moščanščini pa pretežno ne obstajajo.

Madžarizmi v slovenskem jezikoslovju

Od izpisanih enot iz Hadrovicsa je 22 enot, ki jih obravnava M i k l o š i č v svojem etimološkem slovarju (sicer brez prozodije): samo oznako *magy*: ima v njem 12 enot: *bantovati*, *bar*, *barna* (brauner Ochs), *beteg*, *cipel-*, *čaklj-*, *dičiti*, *falat*, *fela*, *frula*, *gazda* in *hasen*. O drugih enotah v MES je rečeno naslednje: **akov** magy. *akó*, je slovansko *okov*; **balta** magy., türk.; **barka** novogrško βαρκα; **bokal** novovisokonemško *pokal* < it. < gr.; **ceh** novovisokonemško *zeche*; **cukr-** staroindijsko, perzijsko; **dijak** literatus < διαβολος; **drots** Mik. navaja starorusko; **galica** Mik. je to vrsta ptice (ne snov za škropivo).

Kako pa so te besede obravnavane pri Pleteršniku?

Od Hadrovicsa obravnavane enote (tu upoštevamo samo tiste od A do *galica*): v Pleteršniku manjkajo naslednje: *barna*, *berk(e)*, *bikarbona*, *bračista*, *čakelj*, *čardaš*, *čonkav*, *deregla*, *fašnik*, *fičfirič*, *flarka*, *frtalj*, *foršpanati*, *heler*.

Oznako madž. (na začetku slovarja Peteršnik po Miklošiču uporablja oznako magy.) ima 14 enot: *akòv*, *bantovati -ùjem*, *bar*, *baršùn*, *béteg -éga*, *bùnda*, *cipèle*, *fáču/ik*, *falàt*, *fèla*, *forìnt*, *frùla*. Samo nemški prevod imajo: *artičoka*, *bálta*, *bànda*, *cèh*, *céhmešter*, *cífra* (ogr.), *cúker*, *damàst* (neke vrste tkanina), *démant*, *dičén*, *dúda*, *dudáš*, *hénjati* (popačeno iz *nehati*), *fáčèk -čka*, *fáčuk*, *falàt -áta* (kos), *fíga* (prim. starovisokonemško *figa*), *galíca* (Galitzenstein).

Druge oznake oz. označbe: **akácija** prim. *robinija*; **bárka** prim. it. *barca*; **bokal** prim. it. *bo-ccale*; **bùnda** iz madž.; **càndra** Fetzen, Lappen, prim. kor. nem.; **cèh** iz nem. *Zeche*; **cipèle** Schuh, prim. madž. *czipellö*, slat; **čipka** nk.; **diják** nk.; **dičiti dičim se** nk.; **dròt** prim. *drât*;

fáčuk 1) uneheliches Kind, prim. madž. *fatyuk*; **falät**⁵ kos, Stück, prim. madž. *falat*; **fêla** Art der Gattung, prim. madž. *fel*; **figa** prim. *stvn. figa*; **forînt**; **frúla** tudi hs, prim. madž. *furulya*; **galica** prim. Galitzenstein.

Pač v takem smislu je z oznakami pri Pleteršniku tudi v naslednjih primerih.

Značilna je tudi le opomba o jeziku, iz katerega je bilo kaj prevzeto v slovenščino: *bôlta* it. *volta*; *bója* iz hs., tur. *boja* Farbe; *bûnda* iz. madž.; *búša* hs.; *čîpke* nk. *hs.*; *fazân* (phasanus colchidus).

Vse primere z oznakami te ali druge vrste je Pleteršnik sprejemal tudi za knjižni jezik. Kar je takega zavračal, tistega enostavno ni sprejel za iztočnico v svoj slovar. Zanimiv primer je še tip *bânda*: die Bande; pos. die Musikbande, pri čemer okrajšave *pos.* nima navedene med kraticami, verjetno pa pomeni posebno ali posebej (ima pa npr. *prim.*).

Na koncu tega razdelka si oglejmo še Sketov seznam Tuje besede v slovenščini (SS 1900), skupaj., 44 enot, od tega 26 z oznako og. (tudi og.).

Te enote so: **barem** tur. *bari*, og. *bár* – Mi türk. *bari*; Plet. *bâ* prim. tur. *bari*, magy. *bar* Mik. (Et); **baršun** (Sammt), og. *barsony* – Mi magy. *bársony*; Plet. *baršûn* tudi hs, prim. magy. *barsony*; **butara** og. *bútor* (Einrichtung) – Mi nima; Plet. *bútara* b. o. g. i. (= brez opombe glede izvora); **čîzme** tur. *çizme*, og. *csizmo* – Mi nima; Plet. *čîzma*, *čîzem*, prim. tur. *çizme*, magy. *csizma*; **čorba** tur. *çorba*, og. *csorba* – Mi nima; Plet. *čôrba*, iz tur. Mik. (Et); **čutara** tur. *çotura*, og. *csutura* – Mi nima; Plet. *čútara*, flache, runde, meist hölzerne Reise- oder Feldflasche; **falat** (Stück), og. *falat* – Mi nima; Plet. *falät*⁵ -*áta*, prim. madž. *falat* Mikl. (Et.); **gazda** (Hauswirt), og. *gazda* – Mi magy. *gazda*; Plet. *gâzda* b. o. g. i.; **gumb** og. *gomb* – Mi nima; Plet. *gômb* prim. madž. *gomb*; **ham** (Kummet), og. *ham* – Mi nima; Plet. *hám*, prim. madž. *hám*, srlat. *chamus*; **jarek** tur. *jaruk*, og. *arok* – Mi türk. *arek*, nortürk. *jar*; Plet. *jârek* b. o. g. i.; **jezero** (tisoč) og. *ezer* < tur. < perz. (*hezâr*) – Mi magy. *ezer*; Plet. *jêzero* iz madž. *ezer*, pers. *hezâr* Mikl. (Et.); **kinč** og. *kincs* – nsl. magy *kincs*; Plet. *kînc*, prim. madž. *kincs*; **kîp** og. *kép*, najbrž tur. izvira – Mi. nsl. *Bild*⁶ *imago, forma*; Pl. *kîp* nk.; **lopov** og. *lopó* (Dieb) – Mi nima; Plet. *lôpov* nk., hs., prim. madž. *lopó* Dieb Mik. (Et.); **oproda** og. *apród* – Mi kr. *oprovda*; magy. *apród*; Plet. *oprôda* iz. madž. *apró* parvus; **orjak/š** og. *orías* – Mi nima; Plet. *orjak* nk.; **oroslan** og. *oroszlan*, tur. *arслан* – Mi nima; Plet. *oroslân* prim. tur. *arслан*, madž. *oroszlany* Mik. (Et.); **pajdaš** og. – Mi *pajtás*; Plet. *pajdáš*, madž. *pajtaš* Mik. (Et); **soba** og. *szoba* iz *stvn. stuba, izba* – Mi nima; Plet. *sóba* iz madž. *szoba*; **šator** og. *sátor*, tur. *çader* – Mi nima; Plet. *šótor* b. o. g. i.; **šajka** og. *sajka*, turš *šajka* – Mi magy. *sajka*, türk. *šajka*; Plet. *šâjka* ogr., prim. *šajka* Mikl. (Et.); **tolovaj** og. *tolvaj*, tur. *tulvaj* – Mi magy. *tolvaj*, türk. *tulvaj*; Plet. *tolvâj*, prim. madž. *tolvaj* Mikl. (Et.); **tovariš** og. *tars* – Mi magy *társ*; Plet. *tovâriš* b. o. g. i.

Iz te preglednice se lepo vidi, da je bil Sket pri sestavljanju razdelka o tujih besedah v slovenščini močno odvisen od Pleteršnika, ta pa je, kadar se je na koga glede izvora prevzetih besed naslanjal, avtorja vedno zapisal (hkrati z njegovim ustreznim delom, npr. Mikl/ošič/, Et/ymologisches Wörterbuch .../). Pleteršnik je tudi pri teh besedah zapisoval tonemski naglas, seveda tudi z znamenjem za mesto naglasa, a še z nedoločenim tonemom.

Ker Miklošič nima vseh teh besed v svojem Etimološkem slovarju (konkretno gre za besede

⁵ Pleteršnikov brevis na samoglasniku v zadnjem zlogu je tu zamenjan z dvojnim brevisom. Tako ravna že SSKJ.

⁶ Miklošičeve male začetnice nemških samostalnikov so tu zamenjane z velikimi.

kot *butara, čorba, falat, ham, lopov, orjak/š, šator*), je vprašanje, od kod je Pleteršnik dobil ustrezne informacije o teh besedah za svoje odločitve.

Sket ima v svojem spisku prevzetih besed v slovenščino tudi enote iz nemadžarskega jezika. Oglejmo si jih: **baker** tur. *baker* – Mi türk. *bakır*; Plet. *báker* nk., po drugih slov. jeziki; **beležnik** tur. *bilgü* – Mi nima; Plet. *beléžnik* nk.; **boja** tur. *boja* – Mi türk. *boja*; Plet. *bója* nk., iz hs. od tur. *boja*; **duhan** srb. *duhan*, tur. *duhan* – Mi nima; Plet nima; **hmelj** verjetno iz fin. – Mi nima; Plet. *hmèlj hmélja* b. o. g. i.; **janičar** tur. *jeniçari* – Mi türk. *jéñičéri*; Plet. *janičár* b. o. g. i.; **kalup** srb. *kalup*, tur. – Mi tür. *kalëb*; Plet *kalûp*, prim. hs. *kalup* iz tur. Mik. (Et.); **klobuk** prvotno tur. *kalpak* – Mi türk. *kalpak*; Plet. *klobuk* b. o. g. i.; **koliba** tur. *kaliba* iz gr.: *καλύβα* – Mi türk. *kaliba* iz. *καλύβα*; Plet. *koliba*, prim. türk. *kaliba* iz gr. *kolubo*; **koruza** tur. *kokoros* – Mi nima; Plet. *korúza* b. o. g. i.; **kragulj** tur. *karagu* – Mi nima; Plet. *krágulj -úlja* b. o. g. i.; **Ober** tur. avar – Mi *obrë* iz *Avar*; Plet. nima; **patka** tur. *bat* – Mi nima; Plet nima; **tabor** tur. *tabor* – Mi magy. *tábor*, türk. *tabor*; Plet. *tábor*, prim. tur. *tabor* Mik. (Et.); **telege** tur. *taligha* – Mi Art Fuhrwerk, magy. *talyiga*; Plet. *teléga* b. o. g. i., **tolmač** tur. *tilmadž* – Mi nima; Plet. *tolmác* nk., iz tur. Mik. (Et); **top** tur. *top* (Kugel, Kanone) – Mi nima; Plet. *tòp tópa*, po hs. iz tur.; **žep** tur. *džeb* – Mi türk. *džeb*; Plet. *žèp žépa*, prim. tur. *džëb* Mikl. (Et).

Dobrodošla vira pri določanju madžarizmov v slovenščini sta bila Hadrovicsu tudi Miklošič in Pleteršnik.

Pri Miklošiču so obravnavane naslednje enote iz sedaj Hadrovicsevega seznama: **akov** *akó* ist slavisch *okov* – SSKJ *akòv* nar.; **balta** türk. *balta*, magy. *balto* – SSKJ *balta* gl. bavta (â); **bantovati** bantani; **bar** 'wenigstens', türk. *bari*, rm. *barem*, magy. *bár*; **barka** ngr. *βαρκα*, türk. *barça* – SSKJ *bârka*; **barna** dunkel brauner Ochs, magy. *barna* – SSKJ *pârna*; **beteg** magy. *beteg* krank – SSKJ *béteg -éga* nar. vzhodno; **bokal** nhd. pokal, it. *boccale*, gr. *βαυκαλор* – SSKJ *bokâl*; **boja** türk. *boja* – SSKJ *bôja*; **ceh** nhd. *Zeche* – SSKJ *cêh cêha*; **cipel-** magy. *czipő, czipellő* – SSKJ zastar. *cípela*; **cukr-** *cuker, Zucker* – SSKJ *cúker* pog. sladkor; **čaklj** čaklja, magy. *csaklya*; **dičiti** s. *dika* Stolz – Vergl. magy. *dicső, dicsér* löblich. Dunkel. – SSKJ *dičiti se dëcim se* zastar.; **dijak** literatus, nsl. *dijak*, literatus – SSKJ *diják*; **drotë** Wurfspiess – SSKJ *drät* nižje pog. *žica; falat* nsl. *falat, Stück* magy.; **fela** nsl. species, magy. *sokféle* vielerlei; **filarë** p. *filar* Pfeiler, ahd. *phīlārī*, aus dem lat. *pilare; frula* magy. *furulya* – SSKJ *frûla* pri nekaterih južnoslovanskih narodih; **galica** Dohle (vrsta ptice) – SSKJ *gâlica* (škropivo); **gazda** magy. *gazda* – SSKJ nižje pog.; **hasen** *hasъnъ* magy. *haszon* – SSKJ *hâsen* zastar.

Od 14 primerov jih je 12 samo iz madžarščine, 2 sta prvotno iz turščine.

Pri P l e t e r š n i k u so od pri Hadrovicsu nabranih enot obravnavane naslednje: **akácija** prim. robinija – SSKJ *akácija* poljud.; **akòv** magy. *akó* – SSKJ *akòv* nar.; **artičoka** Artischoke – SSKJ *artičoka*; **átlas** neko svilenlo blago – SSKJ *átlas*; **bálta** Axt – SSKJ *balta* gl. *bávta*; **bânda** Bande, Musikbande – SSKJ *bânda* 3. godba, **banováti -újem** ogr. prim. magy. *bantani* – SSKJ *banová(ñje)*; **bâr** je vsaj, wenigstens ogr., prim. tur. *bari*, magy. *bár*; **bârka** prim. it. *barca* – SSKJ *bârka*; **barba** Plet. nima, pač pa **pârna** prim. svn. – *bârba* žarg. navt; **baršûn** prim. magy. *barsony*; **berk(e)** P. nima, pač pa **bërka** ime ovci ali kobili kajk. – Valj. Rad.; **béteg -éga** Schmerz ogr. in kajk., prim. magy. *beteg* krank – SSKJ *béteg -éga* nar. vzhodno; **bikarbona** Plet. nima – SSKJ *bikarbôna* poljud.; **bokâl** prim. it. *boccale* – SSKJ *bokâl*; **bólta** it. *volta*; **bója** iz hs., tur. *boja* Farbe – SSKJ *boja* zastar.; **bračista** Plet. nima; **bûnda** iz. madž. – SSKJ *bûnda*; **bûša** hs – SSKJ *bûša*; **cândra** Fetzen, Lappen, prim. kor.

nem. – SSKJ *cândra* slabš. *vlačuga*; *cêdra* = ceder – SSKJ *cêdra*; *cêh* iz nem. *Zeche* – SSKJ *cêh cêha*; *cêhmešter* Zunftvorsteher – SSKJ *cêhmešter* tudi *cêhmošter*; *cipêle* Schuh, prim. madž. *czipellö* < srlat. – SSKJ *cípela* zastar.; *cífra* Schmuck ogr. 1) *Ziffer* – SSKJ *cífra(st)* star. okrašen, olepšan; *cíkla* = pesa – *cvikla* hs. ng. *δευκλор*; *cúker* Zucker – SSKJ *cúker* pog. sladkor; *čákely*, Wartende Plet. nima; *čáka* vojaško pokrivalo, *Tschako* – SSKJ *čáka* nekđaj; *čardaš* Plet. nima – SSKJ *čárdaš*; *čípke* nk, hs. – SSKJ *čípka*; *čonkav* Plet. nima; *damâst* neka vrsta tkanine, *Damast* – SSKJ *damâst*; *dêmant*, Demant, Diamant – SSKJ *dêmant*; *deregla* Plet. nima; *díčiti se díčiti se* nk. – SSKJ *díčiti se díčim se* zastar. *hvaliti se*, *bahati se*; *díčen* ruhmvoll – SSKJ *díčen* *díčna* *díčno* zastar. *imeniten*, *odličén*, *slaven*; *diják* nk. – SSKJ *diják*; *drôt* prim. drát – SSKJ *drát* nižje pog. *žica*; *dúda* Dudelsack, einfältiger Mensch – SSKJ *dúda*; *dudáš* Dudelsackpfeifer – SSKJ *dudáš*; *hénjati* aufhören, popačeno iz *nehati*; *fazân* (phasianus colchidus) – SSKJ *fazân*; *fâči/uk* uneheliches Kind, madž. *fattyu* – SSKJ *fâčuk* nar. vzhodno nezakonski otrok; *fašnjak* Plet. nima (Mostec *fâšjenk*); *foršpanat* Plet. nima; *fêla* Art, Gattung, prim. madž. *fél*; *frtal* Plet. nima; *fičfirič* Plet. nima – SSKJ *fičfirič* -čča lahkomiseln /... / mlajši moški; *fíga* prim. stvn. *figa* – SSKJ *figa*; *heler* Plet. nima; *filarka* Plet. nima; *forint* goldinar, prim. madž. *forint*, *fiorino* – SSKJ *forint* 2. nekđaj *zlatnik*; *fünduš* jvzhšt. prim. lat. *fundus*; *frúla* tudi hs., prim. madž. *furulya* – SSKJ *frúla* pri nekaterih južnoslovanskih narodih; *gálica* prim. *Galitzenstein* – SSKJ *gálica*.

V glavnem lahko rečemo, da je iz madžarščine prevzeto in širše slovensko rabljeno večinoma sprejeto tudi v slovenski knjižni jezik, v SSKJ pa je razen kot nevtralnno (torej brez oznake) tudi z raznimi oznakami, večkrat tudi kot mogoče prevzeto iz hrvaščine. – Seveda bi se tudi za beltinske madžarizme dalo pogledati, koliko so prek tu podanega obsega doslegli zaznambo v SSKJ.

Ker imata Pleteršnik in SSKJ tudi pri madžarizmih zaznamovane toneme, je tudi te mogoče soočiti s stanjem v še kakem narečju. Za primer tu izpis enot, ki se tonemsko razlikujejo od tonemov v SSKJ, v moščanskem govoru. Jasni primeri so zlasti akuti na normalno razvitih narečnih samoglasnikih, konkretno: *bárka*, *céh*, *drút*, *dúda*, *fičfirič*, *fünduš*, *hmél*, *járk*. Kračine na nezadnjih naglašanih zlogih se v moščanščini pojavljajo tudi pri t. i. mlajših prevzetih besedah, tj. iz časa, ko se *a* ni več zaokrožal, in *u > ú* ne in za kar ima slovenski knjižni jezik v SSKJ večinoma cirkumfleks na dolžini: *átlas*, *bànda*, *bàr*, *búša*, *cižrast*, *čárdaš*, *čípka*, *damâst*, *dičt se*, *fâčik*, *gálica*, *gázda*, *jàničar*, *kinč*, *kuliba*, *šàtor*, *tuhvâj*. Verjetno gredo sem tudi primeri s srednjima *e* ali *o*, npr. *lôpuf*, *bikarbõna*, *sõba*, *šõtõr* – *cêdra*. Vsi ti primeri s kratkimi *à ù ì ẹ ò* so nekako moščanskoknjižni in služijo za zameno izrazito narečnih zaokroženih *á õ ü*, pa tudi namesto širokega oz. ozkega *e* ter ozkega ali širokega *o*.

Zusammenfassung

Eine der Einschränkungen bezüglich der Sprachkenntnisse, die bei der Erforschung der slowenischen Sprache berücksichtigt werden muss, ist meine (Un)Kenntnis des Ungarischen. Es kam dazu, dass ich Professor Lászlo Hadrovics kennen lernte, und auf seine Anregung haben wir bei Slavistična revija sein deutsch geschriebenes Buch – Ungarische Elemente in Serbokroatischen (Budapest 1985) – zur Rezension erhalten.

Kurz nach Eingang des Buches habe ich beschlossen, über dieses Buch zu schreiben. Deshalb habe ich in seinen Wörterbuchteil die slowenischen Einheiten zu den serbokroatischen

Entsprechungen hinzugeschrieben (Hadrovics gab selbst ziemlich viele an, besonders aufgrund von Pleteršnik). Ich gebe sie nach seinen 23 Stoffeinheiten an, wie z.B. Kirche, Staat, Gesellschaft, Armee usw. Die Bearbeitung nahm ich dann von mehreren Standpunkten aus vor. Zunächst so, wie dies im Bewusstsein der slowenischen Sprachwissenschaft ist. In Pleteršnik sind das 249 Einheiten, in der Grammatik von Sket Janežič 1900 43 Einheiten, von diesen zwei führte mich mein Weg zu Miklošičs Etimološki slovar slovanskih jezikov (nach der Amsterdamer Ausgabe von 1970). Ich stellte fest, dass die meisten dieser Hungarismen schon Miklošič ermittelt hat. Weiters interessierte mich, wie viel dieses Wortschatzes in slowenischen Mundarten zu finden ist, konkret in dem Sprachgebrauch von Beltinci (nach dem Wörterbuch von F. und V. Novak: Slovar beltinškega prekmurskega govora, 1996), für den Sprachgebrauch von Mostec und Dobova habe ich an Beispielen aus den Wörterbüchern von Hadrovics und Novak versucht, mich an solche Hungarismen selbst zu erinnern. Bei Novak schrieb ich 250 dieser Einheiten heraus, für den Sprachgebrauch von Mostec hingegen 264. Pleteršnik bestätigt rund 250 Einheiten aus Hadrovics bzw. Novak. Natürlich stimmen ziemlich viele Einheiten aus den genannten Quellen überein. Den Wörtern aus dem Ungarischen habe ich (nach Hadrovics) noch einige Einheiten anderer Ebenen der Sprachstruktur hinzugefügt.

Vielleicht ist es möglich, mit diesen meinen Auszügen und Anmerkungen eine weitere Untersuchung dieser Fragen anzustreben.

Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika. – Maribor 2005, 1–14.

LEXICAL GERMANISMS IN TRUBAR'S *CATECHISMUS**

0 Introduction.

From Neweklowsky's Concordance (1984) of the first part (the first 144 pages) of Trubar's first book, the *Catechismus* (itself the first Slovene book, Trubar 1550) I listed the words that, in my opinion, were borrowed from German into Slovene (and hence not earlier, into Proto-Slavic). By my reckoning there are about 135 such words; if as a basis for calculation we take German roots, bases or stems, then there are 98, viz.:

ajfrer, andaht-, borcahen, brum-, bukv-, cag-, cajhn-, cbivl-, ciganer, col, copr-, erb-, falš-, far-, farmošter, ferdam(n)-, fig-, flegar, flinder, fraj, frajdik-, gat-, gažl-, glih-/glih, gmajn-, gmer-, gnad-, grev-, gvant-, gviš-, hajd-, havptman, herperg-, imar, ja, joger, ketina, kralj, krišp-, kunšt-, leben, lon-, lotr-, lušt-, mahtig, mal-, martr-, mas-, menih, merk-, nid, nuc-, obar-, ofr-, ofert-, papež, paradiz, pekel, persona, petler-, pild, pridig-, rajt-, rat-, rev-, šac, šaft, šenk-, šent-, škod-, škof, šula, špiž-, špot, štabl-, štalt, štima, štivra, štra(j)f-, štrik, štuk, šulmaster, tabla, tadel, tavžent, tiht-, truc-, trošt-, unuc, up-, var-, verd-, vur-, žalb-, žebr-, žeg-, žlahn-, žlaht/žleht-, žvepl-.

Of these, four units occur in conjunction with a prefix: *-glih-*, *-gviš-*, *-merk-*, *-up-*. The total of 'about 135' includes all the words which have at least the root morpheme taken from German, e.g., *škoditi*, *marternik*, *žegnovati/žegnati*, *zamerhati*, *gnadiv*, *frajdikost*; excluded are pure calques such as *zastopiti*, *odstati*, *dopasti* (and perhaps also *zanesti se* for *sich verlassen*).¹

1 Semantic Domains.

Trubar's lexical Germanisms in this (first) Part refer, generally speaking, to two kinds of realities: the first we may call 'common-civilizational' the second 'religio-moral'. The former is material or ecclesiastic-spiritual, the latter something different.

1.1 'Common-Civilizational' Vocabulary. The designations from this domain may be categorized as material and non-material.

1.1.1 The set of material designations contains the largest group of words for objects ecclesiastic (*far, fara, farmošter, menih, papež, škof*); to some degree, for the period in question, the words *šulmaster, pild* and *gliha* 'statue' belong to this set.²

Another kind of social expression is comprised by the designations *ciganer, col* 'toll', *flegar* 'administrator, housekeeper', *kralj, havptman, petlerski, štivra*; to some extent, *šulmaster* and *herpergovati* belong here too. The word *havptman* is of course from scrip-

* Translated by Tom M. S. Priestly.

¹ As is apparent, the data are given here in contemporary morphophonemic transcription. Quotations below from Trubar are spelled as in the original (or in Neweklowsky 1984), except that the 'long s' is replaced by the letter 's'. Personal names are omitted, except in section 1.2.

² Cf. Rajhman (1977: 119): »*Far* je Trubarju duhovnik, tudi Kristus, navadno v dobrem pomenu, kadar je v pejorativnem, zaznamo iz sobesedila. Vedno pa je izraz *farmošter* izraz za protestantskega pastora. Razlika med *farmoštom* in *pridigarjem* je bila podobna kot danes med župnikom in kaplanom.«

tural vocabulary (cf. Rajhman 1977: 123). The following belong to the sphere of practical everyday life: *flinder* ("shenska lipota ne ima byti isuuna vtih krispanih laseih oli vtih slatih ketinah oli flindernih oli na oblazhilo tih plashzheu"), *gvant* (cf. "Te Babe ... de bodo vtim gvantu, kir se spodobi nashi veri": alongside this word, Trubar also uses *oblačilu*, although in a somewhat complicated connection and sense, and also *sukna*: "sturi Adamu tar Eue kosheve sukne inu ye oblezhe"), *ketina*, *špiža*, *štrik*, *žveplu*.

Belonging, essentially, to general culture are the words *bukve*, *bukvice*, *pild* 'picture, image' and *gliha* 'picture, image': "ne sturi sebi kakiga Pylda oli Glihe". Apparently concrete designations, also, such as *ratati*, *šac*, *tavžent*, *varovati (se)*, *verdeti*, *vura*, *žveplu* are actually used only in association with religious subjects: "On ... svoje mess[u] ... shivi inu verdei"; "kadar je bila ta vura nega martre pryshla". The occurrence of the word *štima* is unusual, for the Slovenes surely also knew the word *glas*: presumably, a figurative sense of the word *glas* is involved here (cf. "kateri glas pa ti poješ"), and even more likely a scriptural usage as *božji glas*: "stima Gospudi Boga", "stimo tuye shene", "tuyo stimo vtim paradishu".

1.1.2 Non-material designations are connected above all with the ecclesiastic and spiritual world; here the numbers of nouns, verbs and adjectives (with adverbs and particles) are about equal. In each of these groups the positive and the negative are opposed to each other: *lušt* ("ta Paradysh tiga lushta"; "hude shele inu lushte"), *nid* ("vnezhistosti, vkurbary, golufy, vnidi inu vserdi"), *špot* ('shame': "spot deilla") on the one hand, and on the other *masa* ("ne imamo bogu masse inu zhasa postaviti"), *tadel* ("An Scoff oli Far ima byti pres tadla"), vs. *trošt* ("ta Skryuna Suetyna ye suseb kanimu troshtu inu poteryenu dana") and *vupanje*, if this is indeed an early loan from German. For verbs, cf. *cagati* (see Rajhman 1977: 120, 122–23), *cbivlati* ("zbiuulamo na nega besedi"), *tihtati* ("vsa misall inu tihtane"), *trucati* ("spot deilla inu truza suetiga duha") vs. *troštati*, *upati*, *zagvišati* ("Tiga vsiga sem iest saguishan vseh suetih Euangelih"), *zaupati* ("[bogu] vupati inu uerouati"; "sue te shene, kateri so suye vupane vbuga postauile" vs. "de se my sevupamo vsiga dobriga pruti ozhetu nebeskimu"; "prauu sauupane Viesusa"). Finally, for adjectives, cf. *falš*, *kunšten*, *lušten*, *vnucen*, *žleht/žlaht* vs. *fraj*, *gvišen*, *pohleven*, *troštav*, *žlahen* ("od te norske Falsh Vere"; "ta kazha ye billa vezh kunstnishi koker vsa shivina na semli"; "koku vezh ta gnusni, vnuzni zhlovik"; "samuzh vse shlaht inu gar uelike grehe/sem an greshnik, an shleht sauershen zhlovik" and "nekar ne imate byti taku frai oli sami suy, de bi hoteli hudu giati"; "serze ima an guishan trosht"; "bodite pohleuni pod to mogozho roko boshyo"; "te lepe troshtave besede vtih Euangelih"; "ana shlahna rezh, kir je veliku vredna". Among the non-inflected words are the more or less absolute *gar* and *imar* ("Tu so gar lepe sastopne besede"; "vse shlaht inu gar uelike grehe"; "bode vezhnu tar imar shiv", for which see Rajhman 1977: 123–24.) The word *glih* is used in at least four meanings: (1) 'alike, in the same way' ("glih koker ta gospud to Cerkou"), (2) 'exactly, precisely' ("glih sda", "glih taku"), (3) 'similar' ("de bo nam glih") and (4) 'although' ("zhe glih"). For the particle *gvišnu* cf. "smo guishnu v mylhosti boshy".

A somewhat different group of words, in the non-material sphere, designates societal matters: *erb*, *gmajna*,³ *lon* (especially in its figurative sense, as also *lonati*: "seslushon lon pryeti"; "vnebesih lona obilnu" and "koku se ty Hlapci, Dekle, inu Delouci ob lohn dershati imao"), *martra* (but above all with reference to Christ, only once referring to Man: "de

³ According to Rajhman (1977: 118), »Gmajna in cerkev sta si po vsebini blizu«, whereby the latter meant 'a group of believers' and the former »naj bi predstavljala cerkev v nekem kraju«.

nih ne hozhe sapustiti, vbusthui, vbolesni, vmartri, vsmrti inu vobeni nadlugi”), *nuc* (“od Nuza tih Sacramentou”; “kai nam ta kerst inu pridiga nuza”; “tako dobro nuzno pridigo”), *reva* (“Jest hozho tebi dosti reue dati kadar bosh noshezha”; “po le teim reunim lebni vtim vezhnim veselei”), *šac* (“se nam vsi nebeski shazi odpro”), *škoda* (“de sebi inu drusim ne sturimo shkode”; “nishtar ne nuza, temuzh vezh shkodi”), *štuk* ‘item’ (“slasti lete stuke nashe prae uere”). Of verbs not mentioned above cf. *erbati* (“ta greh smo my vsi od Adama erballi”; “goluf tiga kralestua Christusa ne bode erballi”; “postanemo ani Erbi tiga vezhniga lebna”), *martrati* (“Martran pod Pontio Pilatushom”; “nas martra, inu tu tellu vmori”), *merkati* (“na lete Jesuseve besede ... imamo my vsi dobru merkati”), *obarovati* (“hozhe nas obarouati pred hudimi ludmi”; “nas Bug obari pred slegom”), *rajtati* (“po suy iskasheni sastopnosti sazhe taku misliti tar raitati sam sebo”; “gospudi Bogu ... dati raitingo od vsiga, kar ye vtim shivoti myslil”), *ratati* (“otroci boshy ratamo inu bomo perlozheni gnebeski drushini”), *šenkati* (“Bug nih grehe pregleda inu nim shenka sa uolo Jesusa Christusa”; “ta shenkana gnada sa uolo Jesusa”), *štra(j)fati* (“[otroke] koyti, vuzhiti, inu strafati”; “Shenska tar Moshka strafinga inu krysh sa uolo tiga Greha”). The words *fraj*, *krišpan*, *nucen*, *vmucen*, *reven*, *glih* and the adverbs or particles *mahtig*, *glih* were already discussed (cf. also “mahtig shlahnim velikim ludem”, “mahtig velik Gospud”).

In this lexical group the words *coper(nija)*, *leben*, *šaft*, *štabla*, *štalt*, *špižati*/*špižen* have been kept in our language. In Trubar these, too, all serve religious thought: *coper(nija)* means only ‘superstition’ (“neiso sveta, samuzh so en zuper”; “inu take slushbe ye ana zupernia inu malikouane pred bugom”); *šaft* is normally ‘Testament’, once ‘occupation, work’. (“Jnu hozho taku eno shaft nouo gori naredyti”; “ta kelih te noue shafti vmuyei kriy”; and “S teimi ima Jesus ... dosti shafti”); in Rajhman (1977: 118) ‘zaveza, opravek’. The word *štabla* means ‘grade, place’ (“kateri dobro slushio, ty sebi sadobe ano dobro stablo inu veliko fraidikost vti veri”), and *štalt* ‘image’ (“po Boshy Stalti ga ye sturill”). More examples for *špiž*: “nam Jesus da suye tellu kani spyshi, inu suyo kry kanimu pytiu”; “te verne spishati stellom tar skryo Jesusouo”; “Ta offer inu ta spyshan offer tebi ne dopadeio”.

1.2 Religio-moral Vocabulary. The following lexical units belong to the religious or the moral sphere: *andaht*, *borcahen*, *bruma*, *cajhen*, *ferdamnenje*, *gnada*, *hajd*, *Hans*, *joger*, *malikovanje*, *martra*, *marternik*, *ofer*, *paradiž*, *pekel*, *persona*, *pridiga*, *prigliha*, *priglihanje*, *tabla*, *žegen*, *žalbanik*; *grevati*, *martrati*, *ofratilofrovati*, *šentovati*, *žebrati*, *žegnati*/*žegnovati*, *andahliv*, *brumen*, *ferdamnan*, *gnadiv*, *hajdovski*, *oferten*. The contemporary language has, for these, *zbranost/pobožnost*, *znanilo*, *pobožnost*, *čudež/znamenje*, *preklet/pogubljen*, *milost*, *pogan*, *Janž/Janez*, *učenec*, *trpljenje*, *mučenik*, *darovanje*, *raj*, *oseba*, *prilika*, *primera*, *blagoslov*, *maziljenec* (whereas *malikovanje*, *pekel*, *pridiga* are still in permanent use); the verbs *kesati se*, *mučiti*, *žrtvovati (se)*, *preklinjati*, *moliti*, *blagosloviti* and the adjectives *zbran/pobožen*, *preklet*, *milosten*, *poganski*, *ošaben/nadut*.

In this domain our pagan ancestors did not have sufficient native designations whose use they might have extended (as, presumably, they did with *moliti*) to the abstract concepts of Christianity. Therefore they were, generally speaking, forced to take over non-native expressions along with the new religious notions that these expressed. The native synonyms of today were therefore substituted for designations which were originally lacking.⁴

⁴ See Rajhman (1977: 106–12) for several synonyms in this domain, including *gnada/milost* (earlier treated by Ivan Grafenauer) and *leben/život*.

2 Trubar's Synonyms and Hren's Substitutions

As has been known since the time of Kopitar⁵ and especially through the work of Breznik,⁶ basically all of the borrowed lexicon was replaced by Slovene designations in the *Evangelia inu listuvi* of Bishop Hren and J. Čandek; in this way a second possible solution was presented.

2.1 This possibility was already attested in part in Trubar's free variants: "Sakramenti oli koker my moremo govoriti te (skriune) suetyne"; "so try persone oli Imena" (cf. Rajhman 1977: 117); "nuz oli pryd"; "frai oli prosti"; "ledig oli sam sui"; "frai oli sam suy"; "sblasniti oli zbiuulati" (these may not be pure synonyms). Here we may however only partially ascribe to Trubar the desire to replace the originally German members of these pairs with Slovene expressions: for him it was surely a question of (greater) clarity.⁷ This fact is demonstrated by the pairs of synonyms in which either both are borrowed or both are native words: e.g., respectively, "gmaina oli fara", "v taki vishi oli stalti", "Pylde oli Glihe", "farmoster oli pridigar", "Christus oli shalbanik"; and "ohranik oli Isuelizhar", "v ... pismi oli listeih", "kar lasi oli se gible", "s trudom oli teshku", "Ta kerst oli tu pogrosene", "madeshou oli vraskou".⁸ From the coordinate groups with *inu* cf., in addition, "gnadiu inu Mylhostiu", "bodo umeili inu prou sastopili" (the second expression here being a calque), "vselei inu Imar", "strafinga inu Krysh", "hude shele inu lushte", "gnade inu mylhosti", "vstanena tiga shivota inu tiga vezhniga lebna", "vsa mysall inu tihane", "ta martra inu tiga vezhiga lebna," "imar inu vselei". A peculiarity, without the conjunction, is "po le teim lebni ta vezhni." Coordinate groups with *tar*: "vselei tar Imar", "vselei tar vedan", "Rastyta tar gmeraita se", "vezhnu tar imar", "ohraneni tar isuelizhani", "lonati tar plazhati", "misliti tar raitati". It does not seem that there was any need for synonyms in this group synonyms, especially not for *gnada/milost, život/leben, vselej/imar/vedan, večnu/imar, lonati/plačati, misliti/rajtati*.⁹ For Trubar it was a matter of a kind of emphatic pleonasticity; Rajhman (1977) is however of the opinion that Trubar adduced these pairs because they were actually in use and he wished to be understood by all.

⁵ Kopitar 1808: xiii, »V tem delcu se strogo sledi Bohoričevi slovnici in celo nekaj *nemških* besed iz Jurija Dalmatina besedila je bilo zamenjanih s sprejemljivimi pristno kranjskimi.«

⁶ Breznik 1917/1983: 33–35, first citing Oblak (1895) to the effect that Hren replaced many German words with authentic Slovene ones, continues: »Druga Hrenova zasluga je, da je odpravil iz Dalmatinovega besedila nemške tujke in jih nadomestil s slovenskimi in nekaterimi kajkavskimi izrazi ... Hren je bil prvi, ki se je postavil na strogo slovensko stališče in je načelno zavračal vse, kar je v jeziku tujega. V tem oziru se ne more meriti z njim noben protestantski pisatelj, tudi Krelj in Juričič ne, dasi sta pisala med vsemi najčistejšo slovenščino ... V ... skoraj dvestoletni dobi so bile edino izdaje Evangelijev inu listov, ki so z neznatnimi izjemami skrbno hranile Hrenovo besedilo, proste najnavadnejših tujk, vse druge so jih bile polne. Tako je cerkev po Hrenovi zaslugi veliko storila za čistočo božje besede.«

⁷ Cf. Rajhman 1977: 117, »Trubar je rabil tujko tedaj, če zanjo ni bilo ustreznega domačega izraza.«

⁸ The meaning of this last word is unclear to me. Rajhman (1977) treats the following sets of native synonyms: *telo/meso, kraljestvo/bogastvo, zlodej/hudič/vrag, spravlic/ohranenik/besednik/odvetnik, tri imena/sveta Trojica/ime božje*.

⁹ Cf. Rajhman 1977: 123–24 with respect to the following 'synonymic doubles' (or whatever they may be termed): *izrajtati inu izgruntati, ana šenkiga oli dar božji, cbivlamo inu cagamo, imar tar vselej, zastopnost inu modrost*.

2.2 Jakob Rigler (1968: 213–214), in a chapter headed “Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije”, quoted the following replacements for Dalmatin’s originally-German vocabulary that were made by Hren (here, I give forms from Trubar’s *Catechismus* in italics):

NOUNS: *cajhen* – čudež, znamenje; *eksempel* – pokazajne; *erbič* – dedič; *erbščina* – dedinja; *erbat* – po dedini posesti, dediščino obdržati; *folk* – ljudje, množica, ljudstvu, množina; izraelski folk – i. gardellu; *gerab* – oskrbnik; *gnada* – milost; *grunt* – stan; *gvant* – oblačilo, obud; *kapitan* – stujni poglavitnik; *korb* – spletenic, jebes; *kreg* – prepirajne, zuperstvu; *nid* – kujajne, nevoščenje; *leben* – živ(l)ejne, život, životik; *leščerba* – svetilu; *lon* – plačilo, plača; *lušt* – žejla; *nežihrost* – nevarnost; *ohcet* – ženitovajne; *prigliha* – pripouvist; *punt* – hrup; *rajtinga* – čislu; *šac* – obilnu blagu; *šafnar* – hišnik; *šarnogel* – žebelj; *špeceria* – dobrodušeče mazilu; *špegel* – zgedalnik; *špiža* – jejd; *žmaganja* – oponosa; *šranga* – ograja; *štalt* – podoba, obraz; *štima* – glas(nost); *trošt* – (po)taženje, *troštar* – odžalnik; *vahta* – straža; *žlaha* – rod, narod.

ADJECTIVES: *brumen* – pravičen; *fals* – nepravi; *glih* – enelik; *glih* eni misli – enumisleči; *ohcetni* – ženitni; *zašpotovan* – zasramovan; *tavžent* – jezeru, milar; *potroštan* – potažen; vtragliv – len; *žlehtniše* – hujše.

VERBS: *erpergovati* – prenočiti; *feratati* – izročiti, izdati; *ferdamovati* – pogubljevati; *flikati* – popravljati; *gajžlati* – bičovati; *gmerati* – pomnožiti; imeti na sebi *gvant* – biti oblečen; *gvantati* – oblačiti; *lebati* – se gostiti; se *masati* – se zdržati; *petlati* – Vbuga ime prositi; *rajtati* – čislovati; za *špot* imeti – k smehu imeti.

ADVERBIALS: *s flisom* – skerbnu; *glih* – enaku; *gvišnu* – rejs; *v luft* – v vejter; k eni *priglihi* – enak.

Only once did Hren replace a native word with a borrowed one, namely *mlajši* with *joger* (now *učenec*). Unchanged in Hren were the following: *los* (žreb), *marter*, *ofer*, *pokaštigan*, *permasnu* (= *zmasnu*), *žegnati*, *žlak*.¹⁰

2.3 With this precise survey of the replacements of German borrowings by Slovene and Slavic elements (Kajkavic, according to Breznik), Rigler confirmed Breznik’s above-mentioned position (which he does not quote). The question therefore now arises: did not Trubar Germanize more than was reasonable? I.e., might his language have been ‘over-Germanized’ more than the Slovene language itself? Rigler believed that Trubar took the speech of Ljubljana into consideration (and was thus different from Krelj), and Rajhman (1977: 124) too views Trubar’s language in more or less the same sense:

“Vprašanje tujk v Trubarjevem slovarju je bilo doslej enostransko obdelano. Očitali so mu, da je tujke nekritično prevzemal, vendar je Trubar tujke iz nemščine občutil povsem drugače, kot jih občutimo danes, ali kot jih je v svojem času občutil Kopitar.¹¹ Po načelu razumljivosti je Trubar pač moral govoriti v jeziku svojih bralcev, imel pa je predvsem pred očmi bralčevo ukaželjnost. Hotel je po-

¹⁰ Note the modern forms in the Mostec dialect: *pulòsat* ‘to guess’, *màrtra*, *úfer*, *kaštigan*, *nezmásen*, *žègnat*, *žlák*. (Note: [ɛ e ɛ] and [ɔ o o] are raised, middle and lowered mid vowels; the acute and grave accents denote long and short stress, respectively; cf. Toporišič 1961/1978.)

¹¹ Rajhman here quotes pages 390, 393 and 399, each time in a note.

jasniti verske resnice, a nikoli drugače, kot je to storil v pridigi in katehezi. Zato tudi sedaj ni mogel skonstruirati povsem drugačnega jezika, ki bi bil umetelen, zato pa daleč od bralca in uporabnika. Pa kljub temu moramo priznati, da si je prizadeval prevesti v slovenščino strokovne termine, predvsem tako, da je ob tuji strokovni termin postavil slovenskega, bodisi da je to bila slovenska različica (le v enem primeru je nadomestil tuj strokovni termin z nemško sposojenko, ki pa jo rabi tam, kjer ima nemški original tujko) bodisi da je bila to lastna besedna tvorba.”

What gave Hren the incentive to replace almost all the borrowed lexicon with native (or at least Slavic) words? Did he know of Krelj's criticism of Trubar (“do polu nembški”), and perhaps follow him in his attention to those “kir so okuli nas”, those who almost “povsod čisteši govore” (as Krelj put it)? Was there assistance also from the Croatian *glagoljaški* priests with whom Hren came into contact?

With respect to Hren it might in our opinion be actually proved that Kopitar was right in his opinion that the language of individuals, above all, had become ‘foreignized’ but not the Slovene language itself—at least, not as much. Here it is interesting to note to what extent Hren had corrected some of the words which Kopitar (1808: 54) enumerated as a rebuke to Trubar (here, the words replaced by Hren are italicized): *leben*, *lebati*, *špiža*, *mordane*, *štritane*, (hudobo) *tribati*, (biti) *šacan*, *feržamati*, *punt* (Bund), *cajhen*, *šenkinga*, *gvant*, *flegar*, *rihtar*, *špendia*, folk.

3 Adaptation of Borrowings

In the case of borrowed words, it is first of all necessary to note that indeclinable words may be borrowed unchanged; e.g., *gar*, *glih*, *falš*, *fraj*, *imar*, *mahtig*, *žleht/žlaht*, *ja*. In this instance this means adverbs and (in German) the indeclinable predicative forms of adjectives, some of which in Slovene are used, with zero declension, as adjectives: thus we have shown that *glih* may be one of three parts of speech, and these words are all similar: *falš* is actually attested only as an adjective (“s falsh pridigo”, “falsh prizhanje”, “falsh vere”); *fraj* is only used predicatively (“so frai oli prosti”, “biti taku frai oli sami suy”); *žleht/žlaht* is again only an attributive adjective (“vse shlaht inu gar velike grehe”, “vsem shlaht ludem, kir bodo v nega verovali”, or “an shlaht savershen zhlovik”; “nasha shlaht, mahina, nezhistia inu petlerska deila”).

The adoption of nouns into the Slovene linguistic system does not present problems either: German nouns ending in consonants go into the first masculine declension (*borcahen*, *cajhen*, *ciganer*, *col*, *coper*, *erb*, *leben*, *lušt* etc.), while those ending in vowels go into the first feminine declension (*bruma*, *bukve*, *fara*, *gliha* etc.), although early ones at that time also went into the second feminine declension (*andaht*, *štalt*, *šaft*). The only neuter noun is *žveplo*, and in this regard is a curiosity.

Verbs could not be taken over in this kind of way, but had to be given a verbal affix followed by a desinence: *cagati*, *cbivlati*, *erbat*, *gažlati*, *grevati*, *lonati*, *martrati*, *merkati*, *ofrati*, *prigliha(ti)*, *rajtati*, *ratati*, *šenkati*, *špižati*, *štra(j)fati*, *tihtati*, *trucati*, *troštati* (*se*), *vupa(ti)*, *žalbat*, *žebrati*, *žegnati*; *herpergovati*, *lotrovati*, *malikovati*, *ofertovati*, *šentovati*, *žegnovati*, *zašpotovati*; *škoditi*; *verde(ti)*; and cf. also *zagvišati*, *zamerkati*. The chief verbal affix is *-a-*, and *-ova-* is also frequent. In the case of *žegnati/žegnovati* an aspectual opposition is presumably involved. In examples like *zagvišati*, *zašpotovati* we may be dealing with

derivations from prepositional phrases (*za gvišno*, *za špot*), but cf. German *vergewissern*, *verspotten*.

Similarly, borrowed adjectives (apart from those mentioned above with zero declension) had to have a Slovene affix: *brumen*, *gvišen*, *kunštn-*, *lušten*, *nucen*, *oferten*, *reven*, *špižen*, *unucen*, *žlahen*; *ferdam(n)an*, *krišpan*; *gnadiv*, *troštav*; *petlerski*, *hajdovski*; *figov*. The frequency of the affixal types may be gauged from this list.

As for nouns, they are rarely formed from borrowed bases: *cuprnija*, *frajdikost*, *prediga*, *prigliha*, *marternik*, *žalbanik*; participles in *-n* and verbal nouns are to be excluded. Examples such as *borcahen* and *unucen* (cf. *Vorzeichen*, *Unnütz*) must be understood as non-derived.

4 Urban and Rural Usage

The question remains: to what extent were the words which Trubar borrowed from German spoken among the provincial population, as opposed to the city (where there must have been rather more of them). Of course we have no way of knowing the situation in the 16th century, but it may not have been very different from the state of affairs in the countryside today; for example, in Mostec. For this village we may attest the following for Trubar's Germanisms (in some case, of course, only the root):¹²

ajfrat, búkvice, cágat, cájhen, cęgan [in a song: cigajner], cęla, cúper, cuprnija, jęrb, jęrbat, fęvš, fār, fāra, fājmušter, frdāman, figuv-, fręj, gāžla, glih, (zdę/bít), glih(at se), gmęjna, gnāda, gręvnga, gvānt, gvišn, gvišnu, zagvišat, hāvptman, júger, kętna, krāl, kújstn, lún, lúnat, lęšt, lúšn, lúšnu, malík, malikuvāje, mārtra, mrtrāt, nezmāsn, męrkat, zamęrkat, nęc, ubvārvat, úfer, pāpež, paradíž, pęku, pékler, pildik, prédgva, pr glihi, prglihaje, rájrat, rárat se, ręva, révn, šęcl, šęcka, šęnkat, škúda, škúdit, škųf škófa, šula, špęza, špųt špóta, špútat se, štíma, štíbra, štrājfat, štrājfnga, štręk štrika, štęc štúka, tābla, tādu tādla, tāvžnt, tútat, tręc, trušt, trútat se, vųpat se, zavųpat, vųpaje, vārvat, včera, žāvba, žęgn, žęgnat, žlęhn, žlęht, žvēplu.

Altogether this is more than a good two-thirds of the words listed in 0 above. It would not be difficult to find, in some other dialect, many more equally suitable words, to the extent that the ideas they represent are also used in a rural setting.

Of course the meaning of these words has in part changed: thus, *cájhen* means 'notice, note' (cf. *zacájhnat*); *cęla* is a region on the former boundary between Styria and Carniola; *fęvš* means 'envious'; *gmęjna* is the name for community ground (and *gmęjnč* is 'a community piece of land near the church' in Mostec); *júger* is 'a grown boy who should know how to behave like one'; *kújstn* 'particularly capable, difficult to get the better of'; *lęšt* 'will', as in *ni me lęšt*; *lúšn* 'nice, clean'; *nezmāsn* 'too ample, too fat'; *úfer* 'offertory perambulation of the altar'; *pildik* 'small picture'; *rájrat* 'to intend and *purájrat* 'to notice'; *šęcl/šęcka* 'darling, sweetheart'; *špęza* 'store-house'; for *štrājfat* cf. *še štrųf plācat*; *na tręc* is 'in spite of'; *špútat* 'to rebuke', *špútat se* 'to be scandalized, shocked about something'. Of course, many of these items have stylistic markings that we pay no attention to here.

In the dialect, too, literary variants are intruding for those listed above: *bit lübusúmn*, *známeje*, *cęgan*, *dędič*, *dędvat*, *nevušlęv-*, *župnik*, *duhóvnik*, *župnija*, *preklęt*, *prųst*, *jidnāk*, *pugájat se*, *mihust*, *kesāje*, *ublęka*, *kapętan*, *gulęjenk*, *zāver* (a special chain for braking),

¹² See note 10.

pláča, pupláčat, viula, mičt (se), prevčelki, daruváje, ráj, pudúbca, prbližnu, lúbica, dát, glás, dâvk, kaznuvát, nadstrôpje, tulážba, vtulažit se, máža, blagustlôv, blagustuvit. Many of these expressions have remained constantly in use alongside the borrowed ones in the dialect.

5 Conclusion

Comparatively speaking, Trubar has many lexical Germanisms, in the same way as he has many syntactic ones, cf. Toporišič 1987. Especially for his first book these Germanisms are understandable, for with this book Trubar was, at least originally, addressing above all the urban population; and the urban speech was to a considerable degree a Germanizing one –especially so, surely, in Carniola, and even more especially in Ljubljana, the city which Trubar must have had in the forefront of his thoughts.

The fact that Trubar was somehow aware of this ‘foreignization’ is perhaps shown by the coordinate syntagmatic strings with the conjunctions *oli, in, tar*, and even more the native Slovene correspondences for the borrowings from German in other parts of the book; here and there Trubar took the trouble to provide the Slovene for an important notion that was expressed with a borrowing; e.g., *skrivna svetina* for *zakrament*. No real search on his part can be discerned, however, for a purely Slovene word to replace a Germanism; Trubar was more aware of this problem with respect to borrowings from Croatian. It was Sebastijan Krelj who introduced this note into Slovene writing, and Trubar did not follow him (or else this has not been fully researched.) Krelj’s idea was triumphant in the viewpoint of the chief counter-reformer(s), Bishop Hren (or Janez Čandek), whether or not he/they knew Krelj’s criticism of “*gospod Trubarjeva kranjščina*”. In the organization of *Evangelia inu listuvi* of 1612 it was apparent that already then the Slovene language could work efficiently, on the whole, without any words borrowed from German (but yet with some words from the neighbouring Slavic Croatian).

This de-Germanization (this general dis-alienation) of the Slovene literary language was a significant act with respect to nationalistic consciousness-raising, and, probably, not just a re-Catholicizing critical zeal directed toward correcting the Protestant literary language: in the end it showed the Slovene to be a person whom German linguistic colonization had simply robbed of his linguistic originality and hence his linguistic consciousness, i.e., precisely that property which was so very necessary to the Slovene if he wished to maintain himself as an ethnic or national individual. With this de-Germanization, however, there occurred to some extent a widening of the distinction between everyday speech and the literary language that was potentially at the disposal of the whole of Slovenia, and which in turn, after almost a thousand years, had again come into contact with that part of the Slavic world nearest to it, the Croatian part. In a certain sense it was only in connection with that element that in the given circumstances linguistic Slovene-ness itself (and all other kinds of Sloveneness) were able to survive.

Of course in future developments it will be necessary to know how to use a tested model of defense for Slovene originality in the literary language against the language of the State environment—in new circumstances also—if there is a wish to survive, to be independent, and not to go over to something admittedly larger and kindred, yet at the same time no longer identical with us.

Bibliography

- BREZNIK, Anton. 1917. "Literarna tradicija v Evangelijih in listih", *Dom in svet* 30: 170–74, 225–30, 279–84, 333–47; reprinted in Jože Toporišič, ed., *A. Breznik. Jezikoslovne razprave* (Ljubljana: Slovenska matica, [1982] 1983) 27–54.
- KOPITAR, Jernej. 1808. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyemark* (Ljubljana: Korn).
- NEWEKLOWSKY, Gerhard. 1984. *Trubarjev Katekizem 1550. Konkordanca, Index besed, pogostnostni spiski* (Ljubljana: Državna založba).
- RAJHMAN, J. 1977. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikoslovnih in zgodovinskih raziskav* (Ljubljana: Partizanska knjiga).
- RIGLER, Jakob. 1968. *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti).
- TOPORIŠIČ, Jože. 1961. "Vokalizem moščanskega govora v Brežiškem Posavju", *Dolenjski zbornik* (Novo mesto, 1961); reprinted in J. Toporišič, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (Maribor: Obzorja, 1978, 141–63).
- –, 1987. "Zgodovinske perspektive Trubarjevega nemčevanja", *XXIII seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja) 5–18.
- TRUBAR, Primož. 1550. *Catechismus In der Windischenn Sprach, sambt einer kürtzen Auslegung in gesang weiß ...* (Tübingen: Ulrich Morhart).

Povzetek

(BESEDNI GERMANIZMI V TRUBARJEVEM CATECHISMUSU)

Trubar je na splošno pisal veliko besednih nemčizmov. V Katekizmu 1550 (kolikor ga je konkordančno izdal G. Neweklowsky) je nad 135 takih besed z okrog 100 koren/osnovami. Te besede so s splošnocivilizacijskega in versko-nravnega področja (a tudi prve nastopajo v okviru versko-nravnne tematike). Osnovna pomenska polja so družbene ustanove, modni artefakti, sicer pa predvsem vera in nrvnost krščanstva, za kar je Slovanom prvotno manjkalo poimenovanj, a so jih, kakor kažeta starocerkvenoslovanščina in staroslovenščina, znali ustvariti iz svojega. Pri Trubarju tako še živi v obliki dvojnic, tudi sam je katero ohranjal, če ne tudi prispeval, zlasti za protestantsko predmetnost (tudi pojmovno) pa je (pre)rad uporabljal iz nemščine prevzete besede. Očitkov glede tega je bil deležen že takrat s strani Krelja in kajkavskega kritika njegovega jezika, doslednega purističnega uresničevalca pa so take kritike besed (ki so sicer bile primerno prilagojene strukturi slovenskega jezika) dobile v protireformatorju T. Hrenu. Ker se trdi, da je Trubar toliko nemčeval iz ozirov do (ljubljan-skih) meščanov, je postavljeno vprašanje, koliko nemčevanja bi bilo tedaj na deželi. Za primer je govor vasi Mostec: kolikor gre za identično predmetnost (tudi pojmovno seveda) bistvene razlike ni, saj sta na Mostecu še pri starejši generaciji (bili) v rabi dobri dve tretjini teh besed (korenov, osnov), čeprav deloma tudi s premaknjenimi pomeni. Na raznemčeva-

nje so opozarjali od Kopitarja sem zlasti V. Oblak, A. Breznik, izčrpno pa je podal pregled te prakse pri Hrenu J. Rigler. Hrenovo dosledno raznemčevanje je pomembno, ker je tako očiščena slovenska beseda še 200 let prihajala na ušesa slovenskemu verniku, krepila pa je poleg jezikovne tudi rodovno in narodnostno zavest slovenske jezikovne skupnosti.

Slovene Studies 9/1–2 (1987), 233–241. Lubi Slovenci. A Festschrift to Honor Rado Lencek on the Occasion of his Sixty-Birthday, 30 October 1986 (233–241).

ZNAČILNO BESEDJE V JANEZA SVETOKRIŠKEGA SVETEM PRIROČNIKU*

M. Rupel^{/**/} o prevzemanju iz italijanščine v besedilih Svetokriškega: »Goriška je tedaj bolj kakor kasneje bila pod italijanskim vplivom«, kar mu dokazujejo italijanizmi *Londra*, *cesarja Giustiniana*, *Maria Madalena*, na podlagi česar čudno sklepa: »Italijanskih tujk, ki jih precejšnje število živi v goriškem narečju, pa pri Svetokriškem skoraj ni. Dosti ne bo manjkalo do popolnosti, če naštejemo tele: *balena*, *bandižati*, *bandjera*, *fatati*, *fatto*, *fortuna*, *papagal*, *suplika*. Nemških pa je na eni strani več ko italijanskih v vseh petih zvezkih. Glede na izjavo, da se hoče izogibati tujkam,¹ bi skoraj bilo vabljivo reči, da Svetokriški nemški niti znal ni in da se torej ni zavedal nemških tujk, medtem ko italijanskih namenoma in zavestno ni uporabljal« (XXIX); »a takih italijanizmov, kakor *jest bom sturil tebe molčat*, *prav meni stoji*; *se ve č boji*; *je na pomoč s. Štefana klical*, *kateri je bil varih s voje dežele* (XXX) se ni zavedal in torej ne izogibal, ker so se popolnoma udomačili in so še danes živi v zahodnih slovenskih govorih.² Slog je retoričen in baročen, je torej okrašen in preobložen.« (XXIX–XXX) »Najbližji je utegnil biti poslušalcem, kadar je segal po primeru ali 'pergliho' v vsakdanje življenje. /.../ Celo basni, že same po sebi poučne, rad vpleta med pridige ter jih razlaga *na duhovno vižo*. /.../ Zelo značilni pa so emblemi« (XVI–II) (npr. petelin kot simbol previdnosti oz. vsestranskega nadzora svojega okolja, ker hkrati lahko gleda z enim očesom gor, z drugim dol). »/.../ retorična vprašanja in sploh vprašanja, /.../ (XVIII) pogosti vzkliki, ki jih navadno uvajajo medmeti *ah* in *oh*.« (XIX) »Rad razvija misli in dejanja v živahnem dialogu (XIX) /.../ sega tudi po pregovorih; nekaj je slovenskih, nekaj latinskih, eden /.../ (XIX) /6/ je laški /.../«; (XIX) »/G/ovornik si pomaga še z glasom in v nemajhni meri tudi s kretnjo, /.../ režijske opombe; /.../ (XIX) Slog Svetokriškega, preobložen, natrpan, okrašen in razgiban, smemo imenovati baročen.« (XX) Jezik Janeza Svetokriškega še ni bil podrobneje predstavljen z dveh stališč: ne z besedoslovnega in ne s skladenjskega. Prvo bo glavna tema tega mojega referata. Pri tem se opiram na podrobnejši razbor pridige »Na šesto nedelo po veliki noči.« Njena tema je: »Est haec facient vobis, quia non nouerunt Patrem neque me/Inu letu bodo oni vam zatu sturili, kèr oni ne znajo ni mojga Očeta ni mene. Ioann. 15.« (I. knjiga na str. 73–86.)

Besedje

Pri besedju teh pridig je največja značilnost zelo širokosrčna raba prevzetih besed, zlasti tistih iz nemščine, dovolj redkeje pa iz italijanščine. Besede iz latinščine so predvsem cita-

* *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis ... Venetiis*, MDCXCI.

/**/ Janez Svetokriški in njegovo delo, n. d., V–XXX.

¹ Ni ravno jasno, kaj je Ruplu tujka. Ne loči je od citatne besede.

² Rupel v SPJS jih navaja le za svojo prvo objavljeno pridigo. Rupel je kdaj posegel tudi v odstavnico zgradbo, npr. I, 26 do 27: takoj prvi odstavek je razdelil na dva dela.

tne (zlasti nekatera imena) in imajo samo slogovno vlogo, niso torej sestavina slovenskega knjižnojezikovnega sestava J. Svetokriškega.³ Ta o njih v Predgovoru dobrohotemu bralcu (3) piše: »Inu se meni zdi, de bo zadosti, de jest obene laške ali latinske ali nemške besede ne bom mešal, temuč, kar narveč bo mogoče, lastne slovenske besede bom nugal, da jih boš lahko zastopil in po tvoji deželi zrekal.« O tem bo govor po naši podrobnejši obravnavi prevzetega, sedaj pa recimo le, da je Svetokriški s tem imel v misli le prevzete citatne besede, tj. ne tujk in ne izposojenk. Ruplovo mnenje je, da Svetokriški skoraj nima prevzetih besed iz italijanščine, ker da se jim je zavestno izogibal. – Velika posebnost od drugod je *butara*, prevzeta po mnenju etimologov iz madžarščine.

Glavnina prevzetega besedja je torej iz nemščine; kot prevzemke jim pridružujemo neredke kalkirane besede oz. besedne zveze. Po približnem štetju od iz nemščine prevzetega besedja je glede na besedno vrsto v naši pridigi največ samostalnikov (čez 50), pol manj glagolov, sledijo pridevniki in drugo; zlati pogost je določni člen domačega oz. tujega izvora. Precej je tudi frazeologemov in besednoskladenjskih zadev ter kalkiranja.

Prevzeti samostalniki iz nemščine kažejo, da gre predvsem za poimenovanja iz organizirane civilne družbe, pa za verska in cerkvena, nato civilizacijska in kulturna druge vrste, kdaj tudi za individualno ali splošnočloveško. Družbeno npr. obsega besede od *kralja* in njegove *krone* pa vse do *petlarja*, *kavklerja* in *puntarja*. Podobno je pri cerkvenem in verskem. Zanimiva posameznost je beseda *žnabli*, sicer pa se na človekove lastnosti in potrebe vežejo še izrazi kot *lušt*, *špiža*, *trunk*, *glaz*, *špegel*, *štalt*. – Podobno je pri drugih besednih vrstah in v frazeologiji.

Podajam pregled glavnega prevzetega besedja po tvarinskih področjih, v tem okviru pa nadalje po jezikih dajalcih; pri posameznih jezikih besedne skupine s pomišljaji ločim besedne vrste, tako da si sledijo samostalniške, pridevniške besede, glagol; prislovno in drugo v to preglednico ni uvrščeno. Naj to podpremo s konkretnimi besedami po tvarinskih področjih.

Civilizacijsko

NEM *žakel*, *pisilc*, *šterna*, *štrik*, *gvant*, *glaz*, *firtile*, *špegel*, *plac*, *taler*, *gasa*, *mučno*, *roš* 'raženj', *štrik*, *hiša*, *minuta*, *groš*, *vinar* – *gvantan*, *žlahtni* (gvand), *en par* (grošu), *štikan* 'vdelan' – *rajžati*, *kuhati*

ROM⁴ *miza*

LAT Zlasti lastna imena, o čemer pozneje.

Človeško

NEM *žnabli*, *lušt*, *špiža*, *leben*, *trunk*, *štalt* – *cartani* (Jezus), *luštna* (komedija) – *se flisati*, *cagovati*, *ratati*, *zamerhati*, *scerati se* 'shujšati', *štentati* 'truditi se'.

ROM *creatura*

³ To velja tudi za obrobno navajanje mest, od koder so vzeti latinski navedki, npr. Gen. c. 4, Dan. c. 3, Reg. c. 18, Ephe. c. 1, Hebr. 6, Ioan. 14, Exod. 33, Ps. 44. S tem se v razpravi dalje ne ukvarjamo.

⁴ Pišem ROM (romansko), ker so take besede lahko tudi furlanske, balkanskoromanske, ne samo italijanske. Kako romansko besedo smo lahko sprejeli tudi iz nemščine, ta pa jo je dobila iz romanščine ali latinščine, npr. *šterna* < *cisterna*.

Družbeno

- NEM *krajl, cesar, papež, rihtar, guldinar, krona, šahar, kreatura, kaukler, petler, vinar, hohernik, špendia, šelm, puntar, šac, arcat, mojster, ama, rajža, folk, groš, peršona, plac, rihtar, špendija – nucno, žleht (reč), špotliv ‘porogljiv’, nucen – vandrati, širmati, voščiti, poflisati se ‘potruditi se’, mujati se, šenkati*
- ROM *peršona, minuta, štimajnje, preceptar ‘inštruktor, učitelj’, denarji, mila ‘milja’ – golufn, gijela (prst) ‘žolta, rumena’*

Versko

- NEM *gnada, cerku, grevinga, rumar, trošt, leben, martra, brumnost, žegen, pridigar – ofertni ‘nadut’, favš (preroka), brumen, zgrevan – martrati, žegnati, šentovati ‘preklinjati’, ofertovati, ofrovati, špendati, postiti se*

Omikovno

- NEM *fabla, komedija, komedijant, pergliha, ura, pild, viža, figura, filozof – nezgruntana (dobrota)*
- LAT *philosophus, poeti, Carnicopia, figura*
- ROM *komedija, komedijanti, kor*

Cerkveno

- NEM *kuta, almožna – minihski*

Naravno

- NEM *luft – ratati*

Umovalno

- NEM *uržoh – nezgruntan – zamerhati*

Preostali polnopomenski besedni vrsti, prislov in povedkovnik, sta maloštevilni: *tavženkrat, stutavženkrat, andohlivu, flissik* ‘hitro, prizadevno’, *žleht* ‘slabo’; prim. še kalk *več* ‘bolj’ (*se več ljubi*) (Rupel meni, da je *več* s pomenom ‘bolj’ romanizem). Povedkovnik je *nucnu*. Vse tu naštete besede so nemčizmi.

Od običajnih slovenskih slovničnih besed je na prvem mestu členek: *gvišnu, žiher/žihar* ‘lahko, gotovo’. Kar zelo pogosto pa se rabi določni člen *ta* (sklonljiv). Na začetku samostalniške zveze Prid + Sam ni prevzet, ampak doma razvit (Kopitar): *čez tiga hudobniga Cajna*⁵ (73), *ta grešni Ezav* (73), *tega Bogu zvestiga Jakoba* (73), *ta brumni Joseph* (73), *ti hudobni bratje* (73), *to veliko lubezen Jozefavo* (73), *ta ofertni krajl Nebukadonosar* (73). Pravi germanizem je raba člena neposredno pred samostalniško besedo. V naši pridigi so skoraj samo naslednji primeri tega tipa: *v ječo teh levu* (74), *od teh grešnih! Ioan pravi* (74), *od teh izvolenih pak sam Christus*⁶ *pravi* (75), *nikar li samu ti domači, temuč tudi leti*

⁵ Pri takih imenih je glede pisanja po latinščini oz. slovenščini pri Svetokriškem nekaj omahovanja, tako tudi pri nas (prim. dalje prikaz pisave prevzetih lastnih imen).

⁶ Pri našem prepisu citatnega ne upoštevamo razlike med *s in f*, *u in v* ter *i in j*. Členi posamostaljenih pridevnikov so pač neprevzeti.

zunanji (84), *inu tim čistim* (85). Od drugod pa so izpisani še ti primeri: *pot tiga čolna, pot te kače, pot pak te postojne, te postojne, ti poeti, te ribe delfini, tu sonce, ti pavi, ti golobi, ti angeli, eden k timu drugimu*. Seveda so tudi rabe samostalniške besede brez člena.

Znamenit veznik je *de siglih* 'čeprav' (prim. *dasi-ravno*).

Med besedjem so posebna skupina prevzeta lastna imena. Tu ne mislimo na slovenska krstna imena, če jih je v pridigah kaj, ali na slovenske priimke: vsa druga prevzeta lastna imena so pisana po tuje. Tako npr. svetopisemski *Cain, David, Abel, Jacob, Esav, Annania, Saul, Nabukodnosar, Christus, Iesus, Sampson-, Tobias, Paulus, Moisefs, Iob, Ezekias-, Isak-, Maria Madalena, Ioann*. Iz antičnega sveta: *Iupiter, Apollo, Darius-, Alexander* (toda *Macedonski krajl*). Prim. še nekaj imenitnikov: *Carolus Magnus, Maria Egiptiaca, cesar Constantinus, Antistenes Philosophus, krajl Desiderius, cesar Henricus*. Ženska imena: *Lucia, Margareta* (lat. z i, ne z e), *Appolona, Benedicta, cesarica Cunigunda*. Tako v glavnem tudi imena svetnikov in mučenska: *Vitus, Bonifacius, Felix, Vitalis*, poleg *Stephan*. Bolj redko je kaj od takega čisto podomačeno: *Ambrož, Francisk-, Marten, Jernej, Lorenc*.

Tudi če se iz teh imen tvori pridevnik, se tuja pisava ohranja: *Davidav-, Iacabav-, Iosephau-, Tobiav*. Deloma omahuje: *Babiloner-* oz. *Babilonar-*. Zanimivo je, da Svetokriški glas *k* v besedi *preklet* piše s *c*: *preklet* (kakor da spada k latinizmom). Čisto navadna pa je izpeljava s slovenskimi obrazili iz prvotno nemške podstave, najsi gre za samostalnik (*pislic*), pridevnik (*oferten, nezgruntan*), glagol (*ratati*), prislov (*stu)tavžentkrat* (79) ali povedkovnik *žihar* (78), *gvišnu* (82). Kadar imamo že poslovenjeno podstavo (npr. *nucen* = nem. *nützlich*), nadaljnja tvorba seveda ni nič več posebnost: *andohtlivu* (78), *žlahten* (85), *špotliv* (78), *miniski* (82).

Svoj čas (1981) sem zapisal, da je slovenski jezik od drugod sicer brez rezerv sprejemal besede, ne pa tudi morfemov, češ da so morfemi kakor *-ənga* ali *-man* (*-ar* mi pri tem ni bil na misli, ker je lahko tudi iz latinščine: *notar, oltar, epistolar, cirkular*). Tedaj nisem upošteval mesta v knjigi H. Striedter-Temps (1963), ki pod III obravnava Prevzete pripone (73–77), tj. *-arj* (svn. *-āri*, lat. *-arius*, Vondrák v SG 558 sl., Bajec Besedotvorje, str. 25), kar da se je uveljavilo tudi ob slovenskih podstavah: *drvar, rudar, zobar*.⁷ Za priponsko obrazilo *-ra* (*čobodra*) Snój predvideva domačo tvorbo (*-ar* pri Snóju ni obravnavan). Skok (ERHSJ I, 49) piše: »Ovaj sufiks potječe prema tome iz balkanskog kriščanskog latiniteta.« – Pri priponskem obrazilu *-inga* tudi H. Stridter-Temps ne navaja nobenega primera s slovensko podstavo. Iz Vondráka (n. d. 670) navaja le *prepiringe* in *pretežinga*.⁸ – Za priponsko obrazilo *-man* H. S.-T. po Bajcu⁹ meni, da je deloma prisotno tudi ob domači podstavi (*hotman, očman* in *hudiman, hlačman, tacman*). Skok ima to priponsko obrazilo za slovansko: *Radman, vukman, očman, dikman* 'mladenič', *tacman, purman*. Obrazilo *man* mu je iz *-m-* + *-an*.

Posebej k romanskemu besedju. M. Rupel je za čas Svetokriškega – kakor že nakazano – menil, da je bila »Goriška /.../ tedaj bolj kakor kasneje /.../ pod italijanskim vplivom«. Kakor nekako neskladno s tem omenja, da »/i/talijanskih tujk, ki jih precejšnje število živi

⁷ Bajec tam: »Verjetno smo tudi Slovenci sprejeli tuje obrazilo *-ar* hkrati s tujo besedo (*hlevar, mlinar, pridigar*), toda kmalu ga je začel jezik pripenjati na domače osnove.« (*Mlin-* pač ni tuja osnova.)

⁸ Bajec *Besedotvorje* I, 56: »Obrazilo je prišlo k nam najpoprej s tujo besedo, pozneje pa se je jelo pritikati tudi na domače osnove (*pretežənga*)«.

⁹ *Besedotvorje* I, 55–56: »pripušč/a/ sočasno vplivanje nem. *-mann*«.

v goriškem okolju, /.../ pri Svetokriškem skoraj ni. Dosti ne bo manjkalo do popolnosti, če naštejemo tele: *balena, bandižati, bandjera, fatati, fatto, fortuna, papagal, suplika*«. Nava-ja oz. opozarja še na tri besedilna mesta v Sacrumu Promtuariumu, pisana v italijanščini: pregovor »Ne per torto, ne per racion, lasci ti metter in prigion«. Bodi pravični ali krivični, ne pusti se v jetje postaviti« (IV, 137), »San Lorenzo della gran caldura« (III, 403–404) in »E tanto il ben, ch' aspetto: ch'ogni pena m'è diletto« (V, 306), kar je (poleg »oblik kakor *Londra, cesarja Giustinian, Maria Madalena*«) imel za dokaz, da je Svetokriški dobro znal italijansko, da se je pa »takih italijanizmov, kakor so *jest bom s t u r i l tebe molčat, prav meni s t o j i , se v e č boji, je na pomoč s. Štefana klical, kateri je bil varuh s v o j e dežele*, ni zavedal in torej ne izogibal, ker so se popolnoma udomačili in so še danes živi v zahodnih slovenskih govorih!« (SP XXIX–XXX).

Iz naše pridige lahko naštejemo vsaj še naslednje romanizme, ki živijo pač tudi v italijanščini: 1. iz Ruplovega Slovarčka: *štuk* 'top', *špektakel, špendati, specierija, trenta, korjer, basador, hoster, ket(e)na, lotr, skvartali* (kjer je pa katero znano tudi iz nemščine); 2. iz naše pridige: *spendia* (73), *šterna* (73) (prevzeto prek nemščine), *štimatei* (74), *štimate se* (75), *štimatei* (76), *poeti* (76), *peršona* (76), *majolika* (78), *štimatej(e)* (78), *mila* (78), *figura* (79), *križ* (79), *angelci* (79), *rumar* (79), *miza* (80), *denarj(i)* (80), *gijel* (81), *štentat* (82) (če je romansko), *špendati* (82), *golufni* (84), *komedija* (84), *komedianti* (84), *kor* (85), *manjkati* (85), *kreatura* (84).

To seveda daleč presega kakšen ducat. Torej se Svetokriški romanizmom ni izogibal, kakor tudi ne germanizmom, če so se rabili v ljudstvu ali pa jih je potrebovalo duhovništvo. To in ono od tega je seveda lahko furlansko (*miza, križ*).

Latinski izrazi so pač neznani slovenskemu primorskemu ljudstvu, in Svetokriški jih res rabi citatno: *Evangelium* (74), *N. N.* (SP 1962: nomen nescio) (75), *Apollo* (77), *Cornucopia* (77), *Amaltea* (77), *Salvianus* (77), *Maria Egipciaca* (82), *Philosophus* (76), *preceptor* (75). Navedimo tu še svetopisemski besedi *Cajn* in *amen*. Tuja lastna imena, smo videli, je Svetokriški sploh večinoma pisal izvorno, besedo *filozof* pa je sicer sklanjal slovensko (76).

Na koncu omenimo še nekaj kalkov. Izrazit je *za-stop-iti* (74) = verstehen (iz česar zatem *zastopnost* (74) iz *zastopn-* + *-ost*); dalje: *gori zavpiti* (83) = auf-schreien, *gori priti* = auf-kommen 'nastati, izvirati', nejasno sicer tudi *gori spiš* (80) = Einschlafen?, *naprej perneseš* (80) 'poveš Bogu' = vor-brin-gen, *dopolniti* (76) = voll-bringen 'izvršiti', *boga-boječi* (74) = gottesfürchtig, *se od-klanjaš* – ver-beugen.

Od besednozveznih kalkov imam izpisano: *imajo spoznati* (75) 'morajo', *dolžan se spoznaš* (80) = sich schuldig finden, *sodba je čez vas sturjena* (85) = prim. ein Urteil fallen; *konc vzeti* (73) = ein Ende nehmen, *bi kupčije srečno hodile* (76) = Geschäfte machen (prim. Cigale: *kupčija ni šla*). Verjetno je tudi v naslednjih zvezah tu in tam iskati dobesedni prevod iz tujega: *v imenu Božjem prositi* (85) = im Gottesnamen; *lube moje dušice* (85) = prim. sag es keiner Seele, *od lakoti konc vzel/til* (73) = vor Hunger sterben, wird kein gutes Ende nehmen, was wird das für ein Ende nehmen, *ob leben perpravil/il* (74) = ums Leben bringen, *smem žiher reči* (75), *žiher smem reči* (84) = darf ich wohl sagen, *z veliko butaro in težavo naloženi* (75/76) = beladen?, *po suhim in po mokrim* = lat. terra marique, *v njega gnado priti* (82) = seine Gnade erwerben?, *je taisti guvor gori prišel* (83) = zum Sprichwort werden?, *z enkrat zdihniti* (83) = mit einem Seufzer, *Sin Božji* (84) = Gottessohn, filius dei, *komedijo deržati* (84) = prim. eine Feier abhalten, *golufni svet* (85) = trügerische Welt?, *chori teh angelov* = slov. angelski zbori, */ne imetil/ nikoli konca* (85) = kein Ende nehmen.

Besedotvorje prevzetega

Primer *Babiloner* – *Babilonar* se da razumeti tudi kot slovenska variantnost, čeprav sedanje poimenovanje *Babilonci* pač kaže na nemški priponski obrazili *-er* (iz *-ar*) – o tem gl. spredaj. Zgledi za občno besedje: *petler* (84), *kavkler* (84), *taler* (80), *mojster* (75) proti *guldirnar* (80), *šahar* (83), *vinar* (84), *rihtar* (80), *puntar* (74), *preceptar* (75). Zanimiva tvorba sta *pisilc* (82), *firtlc* (76), s priponskim obrazilom *-ec*.¹⁰ Tukaj je moški spol razumljiv, saj gre v glavnem za vršilce oz. opravkarje, pri denarnih poimenovanjih pa za naslonitev na spol ustreznih nemških poimenovanj. Pri ženskih poimenovanjih je pač isto, kolikor že tako niso (bila) na *-a*:

Ž na <i>-a</i>		Ž na sogl.	Moško	
<i>špiža</i> (75)	<i>mila</i> (78)	<i>brumnost</i> (74)	<i>uržoh</i> (74)	<i>plac</i> (79)
<i>fabla</i> (76)	<i>majolika</i> (78)	<i>štalt</i> (79)	<i>trunk</i> (75)	<i>krajl</i> (80)
<i>pergliha</i> (76)	<i>figura</i> (79)		<i>leben</i> (74)	<i>šac</i> (79)
<i>ura</i> (76)	<i>krona</i> (81)		<i>folk</i> (77)	<i>žnabli</i> (81)
<i>ama</i> (75)	<i>kuta</i> (82)		<i>groš</i> (76)	<i>lušt</i> (83)
<i>gnada</i> (77)	<i>almožna</i> (83)		<i>glaž</i> (78)	<i>luft</i> (84)
<i>peršona</i> (77)	<i>gasa</i> (84)		<i>špegel</i> (78)	<i>štuk</i> (84)
<i>minuta</i> (77)	<i>grevinga</i> (85)		<i>pild</i> (79)	<i>trost</i> (85)
			<i>žegen</i> (79)	

Uvrstitev v spolskost se pri samostalniki moškega in ženskega spola ravna po nemščini (oz. romanščini), pri čemer pri ženskem prevladuje *a*-jevska sklanjatev, v našem korpusu edini primer *i*-jevske pa je *štalt*. Nemške besede srednjega spola se uvrščajo v moško sklanjatev (*leben*, *folk*, *glaž*, *pild*), tako tudi *pisl-* in *firtl-* (Cigale *Pissl* gl. *Bischen*). Zanimiva izjema je *uržoh* m iz nem. *Ursache* ž, toda bavarsko je brez končnega *-e*, potem pa *almožna* ž za nem. *Almosen* s, svn. tudi *almouse*. Prim. še *lušt*, ki je v marsičem ž. spola.

Pridevniki se sprejemajo bodisi z ničtim obrazilom (sklanjatvenim): *favš*, *žleht*, *par*, ali z *-ən*-na *-o*: *nucen*, *žlahten*, ali *-liv*: *špotliv*. (Pri *golufen* je podstava seveda iz romanščine.) Romansko *gijel* 'rumen' nima priponskega obrazila, ker se je rom. končnica *-o* jemala za slovensko srednjo obliko: *Aku zlatu imam*, *kaj družiga imam*, *semuč enu malu giele persti* (it. *giallo* 'rumen').

Glagoli morajo vsi privzeti končaj glagolska pripona + *-ti*, iz tega pa se nato delajo druge oblike, med drugim deležniki na *-n*. Glagolska pripona je večinoma *-a*: *vandrati* (73), *martrati* (74), *rajžati* (76), *šenkati* (76), *se flisati* (76), *žegnati* (78), *ratati* (78), *zamerhati* (82), *scerati se* (82), *mujati se* (82), *štentati* (82), *špendati* (82), *štika(n)* (85), *obrupati* (85), *carta(n)* (75), *gvanta(n)* (76), *grevati se* (85). Sledi *-ova*; *šentovati* (78), *ofertovati* (78), *ofrovati* (79), *cagovati* (80), *klagovati* (85). Na *-iti* je samo *voščiti* (76). Zdi se, da imajo glagolsko pripono *-ova-* koreni na dva izglasna soglasnika, sicer pa z izglasjem na *g*. – Iz italijanskega oz. romanskega prevzeti glagoli imajo samo *-ati*: *štirati* (74).

¹⁰ To so že slovenske tvorbe na podlagi prevzetih ali že podomačenih podstav, prim. še priponsko obrazilo *-ost* pri *brumnost*.

Literatura

- GLONAR, J. 1928, Janez Svetokriški, O. F. M. Cap. – *SBL* I, 375–376.
- LEGIŠA, L. et al. 1956, Janez Svetokriški. – *Zgodovina slovenskega slovstva*, I.
- LEGIŠA, L. et al. 1963, Janez Svetokriški. – *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do 1848*, 95–97.
- MARN J. 1883, Janez Kerstnik od S. Križa (Joannes Baptista a S. Cruce), 44–51 (z obilnimi zgledi besedila). – *Jezičnik* XXI.
- STRIDTER-TEMPS, H. 1963, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*.
- STROJ, 1914, Dvestoletnica smrti slov. pridigarja o. Iv. Svetokriškega. – *Dpast.* XXXI, 601–607 (obširen povzetek vsega dotlej znanega).
- TOMŠIČ, F. 1931, Sacrum Promptuarium in knjižna slovenščina. – *ČJKZ* VIII, 1–15. (Separat ima letnico 1930.)
- TOPORIŠIČ J. 1981, Slowenisch-Deutsche Sprachkontakte. – *Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa. Aspekte der europäischen Ethnolinguistik und Ethnopolitik*, Mannheim, 69–79.
- TOPORIŠIČ J. 1987a, Lexical Germanisms in Trubars Catechismus. – *Slovene Studies* IX, 233–241.
- TOPORIŠIČ J. 1987b, Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju – *SSJLK ZP* XXIII, 5–18.
- TOPORIŠIČ J. 1988, Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu – *SRL* XXXVI, 109–121.

Riassunto

La lingua usata da Janez Svetokriški è stata descritta da un punto di vista morfologico e fonologico e presentata in maniera stringata ed essenziale sottoforma di estratto della propria dissertazione da France Tomšič (1931). Fino ad ora, tuttavia, la lingua non è stata ancora dettagliatamente descritta dal punto di vista lessicologico e sintattico.

Per quanto riguarda l'uso lessicale nelle prediche, risulta caratteristico l'ampio uso prestiti, soprattutto dal tedesco, assai raramente dall'italiano; i termini latini sono citazioni (soprattutto nomi) ed hanno una funzione puramente stilistica.

È interessante ed istruttivo il fatto che il Svetokriški usi pochissimi prestiti dall'italiano, infatti quasi tutte le parole sono di origine romanza, preitaliana e friulana. Una particolarità è data dal termine butara, preso in prestito probabilmente dall'ungherese.

I rimanenti prestiti provengono dal tedesco, ai quali si aggiungono non rari calchi e frasi composte da calchi. Tra i prestiti dal tedesco troviamo in gran parte sostantivi, molti meno verbi, seguiti da aggettivi e simili, molto spesso articoli definiti. Inoltre, troviamo molti fraseologismi, esempi di sintassi lessicale e calchi. I prestiti-sostantivi dal tedesco indicano che si tratta soprattutto di definizioni della sfera sociale organizzata, di sostantivi della sfera religiosa ed ecclesiastica, seguiti da quella civile e culturale, alle volte otre da quella piu' propriamente individuale o umana. Ad esempio, dalla sfera sociale sono tratti termini come kralj (re) e la sua corona, fino a petlar, kavkler e puntar. Ciò vale pure per la sfera religiosa

ed ecclesiastica. Interessante di per se' è la parola žnabli, altri termini che si ricollegano alle qualita' ed ai bisogni umani sono *lušt, špiža, trunk, glaž, špegel, štalt*.

Qualcosa di simile vale anche per altre parti della proposizione e nella fraseologia.

Anche nella sintassi si nota la grande influenza della lingua tedesca. Al primo posto troviamo l'uso dell'articolo definito, seguito da un uso improprio diforme nominative dei pronomi personali e loro varianti non enclitiche nel caso genitivo, dativo ed accusativo, uso sbagliato della congiunzione ireposizionale, uso del pronome personale possessivo invece di quello riflessivo, il pronome relativo il quale invece di che + pron. pers., il rafforzamento dei verbi prefissati con un avverbio il cui significato è già contenuto nel prefisso, uso del caso accusativo invece di quello genitivo con il predicato in forma negativa. Le congiunzioni vengono usate seguendo il modello tedesco, uso del perfettivo invece dell'imperfettivo, l'avverbio *več* invece di *bolj*, fraseologia calcata.

Per quanto riguarda l'influenza del tedesco sullo sloveno, non vale cio' che sostiene Rupel in 'Storia della letteratura slovena', quando scrive che 'saremmo tentati di affermare che il Svetokriški non conosceva il tedesco, mentre non utilizzava volutamente le parole straniere dall'italiano perche' si sa che lo conosceva'. Ma e' piu' pensabile che soprattutto i prestiti dal tedesco venissero allora già usati tra la gente, cosa che non vale invece per l'italiano, per cui al Svetokriški non occorreva evitarli.

Zbornik o Janezu Svetokriškem. Prispevki s simpozija v Vipavskem Križu 22.–24. aprila 1999. – Ljubljana 2000, 409–410, 412–418, tudi s str. 435–440. (Prvotni naslov: Jezik Janeza Svetokriškega, n. d. 405–440.)

SLOVENSKI PRAVOPIS 1935 ZLASTI O PREVZETIH BESEDAH IN PISANJU SKUPAJ – NARAZEN

Slovenski pravopis 1935 je naš tretji pravopis, skupno delo dveh tedaj vodilnih slovenistov. Prinesel je (po SP 1920) spet glasoslovje, v tem okviru dvojno podobo knjižnega jezika (zborna in pogovorno izreko) ter poglavje o pregibanju prevzetega. Je bolj prilagojen realnemu obstoječemu jeziku, liberalno določa naglas, sicer pa je zanj značilno veliko število spodrslijajev (odpravljenih s korigendami). Šolska izdaja (1937) je ob pomoči Slavističnega društva odplavila ves Ramovšev delež.

The *Slovenski pravopis* of 1935 is the third Slovene *Pravopis*, a joint effort of two scholars who at the time were the leading specialists in the Slovene language. The manual reintroduced the treatment of phonological issues (absent from the *Slovenski pravopis* of 1920), propounding a twofold, standard and colloquial, accepted pronunciation and dedicating a chapter to the inflection of loan words. It was, more than its predecessor, consonant with the actual language use, it was liberal in determining the correct accentuation, but it was also marred by a significant number of lapses and blunders (some of which were rectified by the *Corrigenda*). Ramovš's entire contribution was expunged from the abridged "school edition" (1937), with an abetment from the Slavistic Society.

Ta pravopis¹ predvsem pomerjam ob Breznikov Slovenski pravopis 1920.² Tu se torej ne bomo kaj dosti ozirali ne na Levčev pravopis³ pred tem, ne na SP 1935,⁴ šolski izdaji, na-

¹ *Slovenski pravopis*, Izdalo in založilo Znanstveno društvo, Ljubljana 1935, XXIV + 300 str., z opombo na str. II: »Po pravopisnih in pravorečnih načelih, ki jih je odobrila pravopisna komisija Znanstvenega društva v Ljubljani, sta izdajo priredila A. Breznik in F. Ramovš.« To komisijo so po Glonarju (»*Slovenski pravopis*«, 1936, str. 8) sestavljali »Breznik, Grafenauer, Kidrič, Nahtigal, Prijatelj, Ramovš«, čeprav »je takrat že od 6. jan. 1935 eksistiralo Slavistično društvo v Ljubljani, v katerem je vsaj še ducat ljudi, ki so se z vprašanji, ki zadevajo SP, teoretično in praktično pečali nekaj več, ko pa razni člani imenovane 'pravopisne komisije'«. – Knjigo spremlja še po izidu dodani list z naslovom Popravki.

² *Slovenski pravopis*, Sestavil dr. A. Breznik, V Ljubljani 1920, Založila Jugoslovanska tiskarna, Tiskala Jugoslovanska tiskarna, 104. str.

³ *Slovenski pravopis*, Sestavil Fr. Levec, c. kr. profesor in okrajni šolski nadzornik v Ljubljani, Cena vezani knjigi 1 krona, nevezani 90 vinarjev, Na Dunaju, v cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig, 1899, 167 str.

⁴ *Slovenski pravopis*, Mala izdaja, Priredila A. Breznik in F. Ramovš, Ljubljana, 1937, Založila Jugoslovanska knjigarna R.Z.Z.O.Z., 234 str. To izdajo spremlja od Kraljeve banske uprave dravske banovine izdana brošura *Novi slovenski pravopis*, katerega s tem naslovljeno prvo besedilo je podpisal »Ban: Dr. Natlačen, l. r.« (str. 1–3); drugi sestavek je A. Popravki k Slovenskemu pravopisu (4–6), sestavila A. Breznik in F. Ramovš, ter B. Razlike med 4. izdajo Breznikove Slovenske slovnice in Slovenskim pravopisom (6–12), kar je očitno sestavil Breznik, besedilo pa je nepodpisano. S. Suhadolnik (*Obdobja* 7, 1987, str. 500) o tem: »J. Šolar/ je najprej pripravil nov seznam popravkov v SP 1935 z 62 enotami /.../, potem je izdelal uskladitveni pregled razlik med Breznikovo slovnico 1934 in SP 1935 ter pregled razlik med slovenskimi čitankami za nižje razrede in SP 1935.« – A. Breznik-F. Ramovš, *Slovenski pravopis*, na str. 1 enak naslov kot v izdaji 1937, le da: Drugi neizpremenjeni natis. 1938.

dalje tudi ne na SP 1950⁵ ali SP 1962,⁶ ali celo na Načrt pravil za novi slovenski pravopis⁷ oz. na Slovenski pravopis 1 1990.⁸ Ker o pravopisu govorimo v letu stoletnice rojstva Frana Ramovša*, bomo na SP 1920 gledali s stališča SP 1935, saj bo tako še bolj prišel v razvid morebitni Ramovšev delež v slovenskem pravopisju, čeprav je seveda tudi pri Brezniku treba računati na znatno bolj razvito in realno gledanje na zadeve slovenskega pravopisa, kakor je bilo zanj značilno l. 1920.

V nasprotju s (SP 1899 in) SP 1920, ki sta bila individualno delo, je SP 1935 (in odtlej vsi preostali) skupinsko delo ne le zato, ker sta ga v končni obliki izdala dva avtorja, ampak tudi zaradi navedenega ozadja Breznik-Ramovševega besedila »pravopisne komisije Znanstvenega društva v Ljubljani«.⁹

Breznikov pravopis¹⁰ je bil malega formata in še kot tak le tretjinskega obsega (104 : 324 str.) v primeri s SP 1935.¹¹ Oba imata dva dela, t. i. pravila in slovar.¹² Ne prvi ne drugi pa nimata kazala.

⁵ *Slovenski pravopis*, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, DZS, Ljubljana, 1950, Novo izdajo sta priredila Inštitut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika po prvi izdaji Breznik-Ramovš: Slovenski pravopis 1935, Uredniški odbor: F. Ramovš, O. Zupančič; A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, M. Šmalc, J. Šolar, Pri odtiskih je sodeloval tudi J. Moder, rokopis za tiskarno sta izdelala P. Ramovš in N. Jesse. – Posvečen je »Spominu Otona Župančiča«, 934 str.

⁶ *Slovenski pravopis*, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1962, 1054 str. Na str. 2: Novo izdajo je pripravila pravopisna komisija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti po slovenskem pravopisu 1950, Uredniški odbor A././ Bajec, R././ Kolarič, L././ Legiša, J././ Moder, M././ Rupel, A././ Sovre, M././ Šmalc, J././ Šolar, F././ Tomšič.

⁷ Ljubljana 1981, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Založila Državna založba Slovenije, XII 4 + 210 str. Izdano brez navedbe avtorjev na notranji naslovni strani (ali kje drugje). V zadnji fazi so bili člani pravopisne komisije J. Rigler, J. Toporišič, S. Suhadolnik (ti so skrbeli tudi za natis, s pretežnim deležem J. Riglerja), J. Moder, B. Pogorelec.

⁸ Slovenska akademija znanosti in umetnosti, *Slovenski pravopis*, I. Pravila, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1990, 241 str. Uredniški odbor: J././ Toporišič, F././ Jakopin, J././ Menart, J././ Moder, S././ Suhadolnik, J././ Dular, B././ Pogorelec, K././ Gantar, M././ Ahlin.
* Na zborovanju slavistov l. 1990 v Ljubljani.

⁹ O tem prim. J. Glonar, »*Slovenski pravopis*«, v Ljubljani, 1936, Založil avtor (str. 2: Pravopisni komisiji Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani posvetil J. A. G.), str. 3: Ponatisk uvoda v »*Slovar slovenskega jezika*«, 46. str. Na 46 v ležečem tisku: Na Golovcu, v septembru 1936.

¹⁰ O njem ob izidu F. Ilešič: Slovenski pravopis, /.../, *SN* 53 (1920), št. 265, 1–2, in J. K., Dr. A. Breznik: Slovenski pravopis, P 42 (1921), 91–93 (P = Popotnik).

¹¹ O njem se je ob izidu pisalo veliko; prim. bibliografijo J. Hafner in S. Suhadolnika v od mene izdanih Breznikovih *Jezikoslovnih razpravah*, SM, Ljubljana, 1982, str. 436. Zlasti važna pa je kritika, že omenjena J. Glonarja in Breznikov odgovor na kritike pravopisa: Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa, *S* 64 (1936), št. 262, 5, št. 263, 5, št. 265, 5, št. 266, 5, št. 269, 5, št. 272, 5. Prim. še zlasti S. Suhadolnik, Utrditev in uzakonitev slovenskega pravopisa leta 1937, *Obdobja* 7 (1987), 499–506. Tu je podrobno analizirana razlika med SP 1935 in SP 1937; avtor po R. Kolariču meni, da gre pri SP 1937 za novo izdajo.

¹² SP 1920, Pravopisna pravila, 1–31, SP 1935 Navodila in pravila, V–XXIV, oz. Slovar 32–104 proti Pravopisni slovar 1–300.

Breznikov del s pravili obsega le pravopisna pravila, in sicer v primeri s SP 1935 tale:

SP 1920	SP 1935
I O rabi velikih in malih črk (1–11)	O rabi velikih in malih črk (VII–XXII)
II O razzlogovanju (11–12)	O pisavi in sklanji tujih lastnih imen (XII–XIV) O razzlogovanju (XV)
III O pisavi sestavljenih besed (13–18)	O pisavi sestavljenih besed (XV–VIII)
IV O rabi naglasnih znamenj (18–20)	O rabi naglasnih znamenj (XVIII–XIX)
V Ločila (20–30)	Ločila (XX–XXIV)
Kratice (31)	Kratice (III)

V tvarinah se SP 1935 tesno naslanja na SP 1920, posebnost je le poglavje O pisavi in sklanji tujih lastnih imen, kar gre prek okvira čistega pravopisja. In posebnost je tudi uvodno, nenaslovljeno besedilo Navodila in pravila v SP 1935 (V–VI), ki je najprej nekako pravo- rečno, tj. podaja slovenske dolge in kratke »poudarjene samoglasnike« (V), med kratkimi tudi ozka *è* in *ò* (s primeri prvega *bèdèt*, *oživèt* oz. *kòu*, *naúzđòu*, *stòu*), nato pa (VI) podaja značilnosti pogovornega jezika, kar je oboje pač Ramovšev prispevek. Knjižni jezik po SP 1935 obsega »zborni govor« in »konverzacijski (ali pogovorni) govor« (V), najprej ponazorjen z razliko *rèkəu*, *kòtəu* proti *rèku*, *kòtu*.

O pogovorni strani knjižnega jezika navedimo kar ustrezni odstavek: »Pogovorne (konverzacijske) oblike uvaja kratica pog.; posebej so označene pogovorne kratke oblike nedoločnika, ker imajo večinoma različen poudarek od onega v zbornih dolgih oblikah. V pogovornih oblikah je – če ni že posebej – označen tudi izgovor glasov *ə* in *ʉ*.« (VI) Zatem je r. t. še izgovorna vrednost črk, in sicer naslednjih: *l*, *v*, *lj*, *nj*, izgovor *-z* (*-d*, *-b*, *-g*), predviden je izgovor tipa *rasširjen*, *ljucki*.

Zanimiv je še odstavek o prevzetih besedah v obeh pravopisih. V SP 1935: »Tujke, lastnina knjižnega jezika, so tolmačene z domačimi izrazi ali pa so opisane; pripisani so uporabni in uporabljeni slovenizmi. V ležečem tisku so morebitne izgovorne posebnosti navedene. Enačaj (=) kaže ali enakost izrazov (sinonima) ali pa pravilno slovensko izražanje.« SP 1920 (v slovarskem delu, str. 32): »Besede, ki so zaznamovane s križem (†11) se ne smejo rabiti. Posebno se je ogibati besed rečenic tujega (nemškega, francoskega in italijanskega) izvora. Pri latinskih in grških besedah so pristavljeni slovenski izrazi; kjer imamo dobre slovenske besede, se izogibajmo tudi latinskih in grških tujk.«

Že glede na to lahko rečemo, da je bil SP 1920 bolj izrazito purističen kakor SP 1935, poleg tega pa s križcem ni zaznamoval samo besed iz omenjenih jezikov, npr. *à la* (fr.), *abonirati* (fr.), *adut* (nem.; po fr. *atout*), *avizo* (it.), *fin* (rom. izvora), *balast* (nem.), *blokada* (angl.), ampak tudi suženjski posnetki (kalki) po teh jezikih: *doprimesti* (po nem.) in drugi primeri, npr. *dobrobit* slov. *blaġinja*. Večina s križem označenih besed je francoskega izvora (besede nem. izvora so bile namreč večinoma odpravljene že v 19. stol.).

Za primer, kaj vse je v besedju Breznik I. 1920 prepovedoval, prim. te besede pri črkah *a* in *b* (ob strani jim stavimo ustreznice v SP 1935):

1920
à la – kakor, kakšen
abonirati – najeti, naročiti

1935
à sl. kakor, kakršen, kak itd.
naprej plačati, naročiti

<i>adresa</i> – nadpis, naslov	naslov, spomenica
<i>adut</i> – pretkan, prevejan	---
<i>afera</i> – stvar, posel	dogodek, zadeva, spor
<i>anonsa</i> – oglas	oglas, naznanilo
<i>anonsni zavod</i> – oglasni z.	anonsni
<i>aranžirati</i> – prirediti, urediti	urediti, prirediti
<i>arest</i> – zapor	---
<i>aretirati</i> – prijeti	ustaviti, prijeti, zapreti
<i>arondirati</i> – zaokrožiti	---
<i>arondiran</i> – zaokrožen	zaokrožen
<i>atakirati</i> – napasti koga	napasti koga
<i>atelier</i> – delavnica	<i>atelje</i> – umetnikova delavnica
<i>avansirati</i> – napredovati	<i>avanzirati</i> – napredovati (v službi)
<i>avizo</i> – obvestilo	naznanilo, sporočilo
<i>bagatela</i> – malenkost, malota	malenkost
<i>balansirati</i> – držati se (v ravnotežju)	v ravnotežju držati
<i>balast</i> – težina	težina, prenes. napota, breme
<i>banalen</i> – omleden, prazen, plehek	vsakdanji, obrabljen, plehek
<i>banket</i> – obed, slavnostni obed	slavnostni obed
<i>basati</i> – navlačiti	nabijati (puško), natlačiti (pipo žep, kak prostor) /.../
<i>notica</i> – beležka	beležka
<i>notes</i> – beležnica	beležnica
<i>bizaren</i> – čuden, čudaški	čuden, nenavaden
<i>blamaža</i> – sramota, zasmeh	blamaža, blamirati, (o)smešiti
<i>blamirati</i> – (o)sramotiti, (o)smešiti koga	blamirati, (o)smešiti, (o)sramotiti koga
<i>blanket</i> – golica	neizpolnjen list, golica
<i>en bloc</i> – v celoti	v celoti, vse skupaj
<i>blokada</i> – zapora, zapor	zapora
<i>blokirati</i> – zapreti (kako luko)	zapreti, npr. kako luko
<i>bombast</i> – nabuhlost, opuhlost	nabuhlost
<i>borniran</i> – omejen, kratkoumen	---
<i>branša</i> – panoga, vrsta, stroka	betev, panoga, stroka
<i>bravura</i> – pogum, junaštvo	pogum, hrabrost
<i>briljanten</i> – sijajen, bleščeč	sijajen, bleščeč
<i>briskirati</i> – obregniti se na koga	zadirati se nad kom, nahruliti koga
<i>broširati</i> – sešiti	mehko vezati
<i>brošura</i> – sešitek, knjižica, zvezek	sešitek
<i>brutalen</i> – sirov	surov
<i>budget</i> – proračun	budžet – proračun
<i>buržoazija</i> – meščani, meščanstvo	meščanstvo, srednji sloj (zaničlj.)

Kakor se iz preglednice vidi, je Breznik v glavnem tudi v SP 1935 »obstal«, le da zadevne besede niso bile več prepovedane, pač pa nekako odsvetovane. Včasih so 1935 bile najdene boljše ustreznice, kakor jih je imel Breznik, dva primera (*budžet*, *atelje*) pa bi se pisala po

domače. To in ono je v 1935 izostalo (npr. *adut, borniran, arest*). V SP 1935 se pojavi tudi oznaka stilne vrednosti, prim. zaničlj. pri *buržoazija*. Prim. še *avansirati – avanzirati*. Breznik 1920 je s križi zaznamoval tudi oblikoglasne neustreznosti, na omenjenih straneh naslednje (v primeri z Breznik-Ramovšem):

1920	1935
<i>aprilovo (vreme) – aprilsko</i>	aprilski
<i>biležnik – beležnik</i>	beležnik
<i>bizjak – bezjak</i>	bezjak
<i>blaznjiv – blazniv</i>	blazniv
<i>blisek – blisk</i>	blisk
<i>bliščati se – bleščati se</i>	bleščati
<i>bližnjik – bližnji</i>	bližnji, bližnjik
<i>bogatstvo – bogastvo</i>	bogastvo
<i>bojno polje – bojišče</i>	---
<i>bolana -o – bolan/bolen bolna -o</i>	bolen, bolan, bólna (<i>boún</i>)
<i>brinjevec – brinovec</i>	brinovec

Tukaj vidimo skoraj polno uveljavitev Breznika, le redko kje je umaknjen (*bližnjik, bližnji*), deloma celo pregnan (*bolen*, ko vendar vsi govorimo *bolán*).

Velika oblikoglasna sprememba je bila v pisanju imen (ter pridevnika in samostalnika iz njih na *-ski, -stvo*) itd. za vršilca dejanja. Tu je stanje naslednje:

1920	1935
<i>bravec ter -lec</i>	<i>bralec</i>
<i>bravka ter -lka</i>	<i>bralka</i>
<i>braven itd. ter -len</i>	<i>bralen</i>

V SP 1935 tu za *bralca* niti ni naveden izgovor, kar je gotovo pospeševalo elkanje. Breznik je imel na *-l-* le tvorjenke iz samostalnika na *-lo* in deležnikov na *-l*, npr. *motovilec, vrelec, budilnica, kuhalnica, pihalnik – pogorelec, umrlec, prišlec* itd.

Glede izgovora je SP 1935 (23) pisal: »Pri novih in zvečine le knjižno rabljenih tvorbah izgovarjamo *-l-*, pri starih domačih pa *-y*: *bralec -lca; prebivalec -lca; palec -lca* govôri *-álac, -aŭca, metalec -lca* pa *metálec -álca* itd. V tej knjigi so vsi taki primeri posebej naštetí.«¹³ Ramovš je kot pravorečnik zaznamoval neslovenski izgovor črk, npr. *adágio* s (*-gio* izg. *-džo*), ne pa tudi pri *ad hoc* (lat.), brez potrebe pri *Ajshil (aj-)*; prim. še *Balzac (balzák)*, *běč (běč -à, -ěk -čká)*, *Beranger (berážé)*, *biti sêm (sêm)*, *Boccaccio (bokáčo)*, *bolha (bóŭha)*, *Bourges (burž)*.

O zaznamovanju dolgega in kratkega nedoločnika¹⁴ prim. neenotno: *brati, dati, broditi –*

¹³ V resnici je *metalec -lca* enako pisan kot *bralec -lca* ali *prebivalec*; šele po *prebivalstvo, -a* s. piše še (*-val*), z veljavo pač tudi za *prebivalca*.

¹⁴ Prim. moj sestavek Pogovorni nedoločnik, *JiS* 11 (1966), 264–265; ponatisnjeno v: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, 1978, 201–203, naslovljeno Naglas pogovornega jezika nedoločnika.

brôdit, brléti, brljáti, brošírati, budíti – budít, búljiti – búljit,¹⁵ *cedíti* (pog. *cedít*). Polglasnik zapisuje tudi tedaj, ko je črka *e* neobstoja: *celodneven* (-vən).

V SP 1935 je naglas zaznamovan na vsaki naglašeni iztočnici oz. osnovni obliki (*ròj rója, rojíti* (pog. *rojít* in *rójit*, -ím), medtem ko SP 1920 naglas zaznamuje redko (*bedènj bednja* in *bèdenj bédnja*).

Kar se tiče oblikoglasja v tipu *i* + samoglasnik (v besedah latinskega in grškega izvora) med obema pravopisoma ni razlik: SP 1920: *fiziolog, foliant* – SP 1935 *fiziolog, fiziologija, foliant*¹⁶.

Posvetimo se malo še poglavju O pisavi in sklanji tujih lastnih imen, zlasti z oblikoslovnega stališča. Prim. npr. *Mickiewicz* or. »*Mickiewiczem* (kakor *kovač*) (XII) proti *Diderot -a* prid. *Diderotov* (izg.: *didró, didrója, didrójev*)«, *Baltimore* *Baltimora* proti *Cambridge* *Cambridgea*. Od drugega oblikoslovnega prim. npr. *Stiks* *Stiga*, *Lahes* *Laheta*, *Herakles* *Herakleja*, *Tetis* *Tetide*, *Livij*, *Ovid*. Svojljni pridevnik od Čehov je *Čehovlji* (XIII). SP 1920 ima malo lastnih imen: *Afričan, Ambrož, Američan, Bela Krajina, Bog, Dom in svet Doma in sveta, Evropec*.

Oba pravopisa imata tudi slovnične iztočnice, npr. predlog *s*, povratni zaimek (1920 *sebe*, *se* – 1935 *se*), obdelane pa so tudi nekatere pripone (v 1920 *-vec* itd. pod *bravec*, 1935 pod *bralec*), v SP 1935 npr. tudi pripona *-ski*, pa predpone: *vz-* v SP 1920, *vz-* v SP 1935/¹⁷

In še o pravopisnih pravilih v ožjem pomenu:

SP 1920	SP 1935
(1) O rabi velikih in malih črk	isto
I. Lastna imena (1)	isto
1. Krajna imena (1)	Krajevna
2. Imena (naslovi) listov, knjig, slovstvenih izdelkov itd. (5)	2. isto + društev, podjetij itd.
3. Imena (naslovi) društev, zadrug, strank itd. (6)	
II. Stalni pridevki (7)	isto
III. Bog in imena, ki jih rabimo o Bogu /.../ ali Mariji (7)	isto
IV. Svojljni pridevniki /.../ od osebnih lastnih imen ali od imen, ki se rabijo kot osebna lastna imena (7)	isto
V. V znamenje spoštovanja (10)	isto
VI. Prva beseda v stavku, napisih, podpisih, za piko, vprašajem	... v stavku, napisih, podpisih ter v premem govoru za dvopičjem

Torej je spet obveljala Breznikova. Razlike so v podrobnostih.

Pri večbesednih lastnih imenih, krajevnih, je l. 1920 glede razlike *Bohinjska Bistrica* – *Zlato polje* postavil pravilo *Grem v Bistrico* proti *Grem v Zlato polje* (3–4) – tega v SP 1935 več ni, kar je bilo škoda. 1920 opozarja na razliko med Sv. *Lovrenc* in sv. *Lovrenc* (5) – kraj proti

¹⁵ Zapis naslednjega tipa: *búljiti* (in *búljit*), -im, vendar *cepíti*, -im (*cepíti* in *cépiti*, pog. *cépít*).

¹⁶ Torej je šla pisna praksa s pisavo *folijant* svojo pot.

¹⁷ V SP 1950 je od tega *vz-*; *s-*, *z-* (pri prvem obdelan tudi [sə]); v SP 1962 *vz-ə*; *s-*, *z-* (pri prvem obdelam tudi [sə]); v SSKJ *s...* gl. *z...*

ime svetnika. Zanimivo, da Brezniku ni prišla na misel še razlika do *Sv. duh* (božja oseba), ker oboje piše *sv. Duh* (7, XX), kakor še *sv. Rešnje telo* (danes se preobilnostno piše tudi *Sveti Duh*). Praznike iz »svetih imen« (*Mali Šmaren, Jurjevo* /18, XI) piše z veliko, druge praznike pa z malo: *božič* (9, XI) itd., v primerih z »dvoumnostjo« pa »lahko z veliko«: *Novo leto, Velika noč, Vsi sveti* (9). 1935 je temu brez potrebe pridružil še *Božič, Štirideset mučenikov* (XI). SP 1920 predpisuje tip *brižinski spomeniki* (9), pač zaradi tega, ker to ni njihov izvorni naslov, pa tudi napačno *dravska banovina* (XI). Pri kategoriji »spoštovanja« imata oba pravopisa iste kategorije, med njimi tudi tip za *Svoj* (10, XI), kar je samo logično (so se po temu tako vehementno upirali nekateri pri Načrtu pravil za novi slovenski pravopis).

Pri »razzlogovanju« so prva kategorija v SP 1920 »zložene besede«, V SP 1935 pa je to kategorija II, druge tri točke obravnavajo deljenje *lj, nj, šč* (12) – *lj, nj* (XV) in še kaj, sicer pa tu ni razlik. SP 1920 loči *po-lje, zna-nje* (nekdanja mehka *l* in *n*) od *sol-jo, dlan-jo, petelin-ji* (12) (prvotna zveza *l* oz. *n + l*), SP 1935 pa je to opustil, ker od uporabnikov večine knjižnega jezika ni bilo pričakovati, da bi to lahko upoštevali. Pri »zloženem« je Breznik bil za to, da se »deli po svojih sestavinah« (11), Breznik-Ramovš (XV) pa ima samo, da »delimo predloge od osnove, če se sestave še zavedamo«, »drugače pa po zgornjih pravilih«: tako dobimo *ob-zidje* : *o-blak* ipd.

Še k pisanju skupaj in narazen (kakor bi to imenovali danes). V obeh pravopisih je to poglavje naslovljeno z O pisavi sestavljenih besed, pri čemer sestavljeno ime enkrat pomeni eno besedo, sicer nastalo iz večbesedne zveze, z enim naglasom (t. i. spojenska), drugič pa besedno zvezo z ohranjenimi naglasnimi in oblikoslovnimi posebnostmi, npr.: *vinógrad, morebiti, dasirávno – velika nóč, móž beséda, po pôli bràt* (13, XV). To je vplivalo še na pravopis 1962, seveda pa se s tem briše razlika med tem, kar je res beseda in med tem, kar je sicer tudi ime, je pa večbesedno (poleg tega obstajajo še večnaglasne besede).

Zanimivo je, da pravopis 1920 (13–14, SP 1935 XVI) sicer prepoveduje vezaj pri »samostalniškem prilastku« (*šolarček-jecljaček*), dovoljuje pa ga pri »sklopljenih besedah, zlasti v lastnih imenih, sklopljenih iz dveh ali več imen« (*Janežič-Sketov, Srbo-Hrvatje*)«, kar bi danes imenovali priredno podstavno zvezo, iz katere med sestavinama tvorjenke dobimo vezaj, s tem pa žal meša tip *železnica Ljubljana-Kamnik*, kar je prvotno podredna zveza (*od Ljubljane do Kamnika*) ter še tip *nevesta-duša*, kar je navadna prilastkovna zveza dveh samostalnikov.

Breznik je (po Škrabčevi praksi) poznal tudi priložnostne sklope tipa *ne-vemo-če-samoglasnik* (14), česar SP 1935 nima več. Zanimiva je natančnejša določitev večnaglasnosti pri pridevniških zloženkah: Breznik (14) ima to tako: *novomášni (nóva máša), /.../ zlatopóljski (Zlato pólje), /.../«* in »po teh zgledih pišemo tudi *maloazijski, prednjeindijski, /.../«* (brez naglasnih znamenj, a pač le z enim naglasom), kar je SP 1935 (XVI, verjetno po Ramovševi zaslugi) normaliziral v *novomášni, zlatopóljski – prédnjeindijski, máloázijski, júžnoslovánski, národno-politični, národnogospodárski* in *poljúdnoznánstven* (tu pa je na *-znanstven* umanjkal naglas, pač pri tisku). – Pri naglasno nezaznamovanih primerih *svetlo-siv (-rdeč), črnorumen, škrlatnordeč, predivastorumen* so zloženke s *svetlo-* naglašene le na drugem delu podstave (*svetlomóder*), pri *črno-* sta naglašena oba dela (*črno**b**él, črno**g**láv*), enako pri *škrlát**n**ord**è**č* (zadnjega zgornjega primera v slovarju ni). Pri zanimkih imamo pisanje *malokdo, kdorkoli* (1920, 15), proti *malokdo, kdorkoli* ali *kdor koli* (1935, XVII), *prav za prav* (17, XVII), v SP 1935 pa ni obstalo Breznikovo *semtertja* Včasih' proti *sem ter tja* 'tja

in nazaj', tako da je bilo 1935 predpisano le pisanje narazen. Oba pravopisa imata še pisavo *ka-li* (vprašalnica). Za »predložne« izraze je SP 1935 (XVII) prispeval pravilo za pisanje skupaj: »Če izrazi v zvezi s predlogi pomen spremene ali če se pomen predloga jasno več ne čuti, se predlog piše skupno z besedo, enako pišemo okrnjene izraze, npr. *počasi*, */.../ potemtakem* (= torej), */.../ časi*«, medtem ko je 1920 (17) imel tu samo pisanje narazen brez pravila. V SP 1935 se pravilo za pisanje narazen glasi (XVIII): »Če se pomen predloga čuti ali če imajo posamezni izrazi še svoj pomen, se piše predlog posebej, npr. *po večini*, *iz večine*, *po navadi*, *iz navade*, *po strani pogledati*« itd.. Primeri so v veliki meri isti kot v Brezniku 1920 (17). Pri veznikih omenimo Breznikova (17) *odkoder*, *dokoder* (v slovarčku tudi *dokod*, *odkod*, *odnekod*, *odnikoder*), česar vsega v SP 1935 (XVII) ni, kar je velika pridobitev; v slovarju je sicer *odkód* = *od kod*, prisl. *odkod ste?*, medtem ko *dokod* in njegova družina v slovarju ne nastopa.¹⁸

SP 1920 ni imel posebnega poglavja o besedotvornih vprašanjih, le mimogrede je pri vezaju (30) navedena zanimiva oblika *Manet-jev* (svojljni pridevnik), pa *George-ova/Momberte-ova tehnika*. SP 1935 vezaja sploh nima med ločili, ampak le v poglavju O pisavi sestavljenih imen (XVI). Tam seveda primerov s svojljnimi pridevniki ni, na str. XIV pa se ločita *Lafontaine Lafontainov* od *George Georgeov*, medtem ko je za tip na nemi soglasnik (XIII) rešitev *Diderot Diderotov* (izg. *didró -ja -jev*).

Za SP 1935 je važno omeniti še stvari iz Popravki k Slovenskemu pravopisu, nanašajoči se na uvodni in slovarski del. Pri prvem se iz lastnih imen po nepotrebnem črtata primera *Dimka* in *Čada* (VII), kakor da to ne bi mogli biti tudi lastni imeni, ne le vrstni oznaki po barvi (podobno bi bilo, ko bi prepovedali razlikovanje *kovač* – *Kovač*); enako nepotrebno je bilo črtanje oblik *Rozika* ob dopuščanem *Rozka* (XVI) in še kaj takega. Važen je pa že omenjeni popravek (XVII, XIX), da se *sem ter tja* piše »brez ozira na pomen (čas, kraj)«, zatem popravek »je mislila, da, če se ne briga ...«, dalje (15) *Beograjčan -anka*, ne *Beogradčan -anka*, pa (23) *bôžič*, ne *Božič* (le »v dvomnih primerih tudi *Božič*«); predpisan je tip *volivec*, *ponavljavec*, zatem (25) tip *britvica* ne *britevca*, pa (26) *Budimpešta* nam. *Budapešta*, ter (26) *bulvar* (ne *buljvar*), in (67) *nedrje* (ne *-ije*), tudi *Horac*, *Horacov*, *klepalec* (95, ne *-vec*), *od kod*, *do kod* (97, 152, ne skupaj), *molitvica* (127, ne *-tevca*), *Monroeja* (127, ne *-oea*), *preganiti* (192, ne *-gen-*), *bleiweisovci* (236, ne *Bl...*); tudi *želen* (297, ne *željen*, kar je slabše).

V glavnem gredo vsi popravki v pravo smer naravnosti jezika in jezik(osl)ovne logike, četudi ni vse ostalo tako tudi zanaprej.

Samo na kratko omenimo še razliko SP 1935 do obeh šolskih izdaj.¹⁹ Izpuščena so zlasti načeloma vsa naglasna in izgovorna opozorila (str. V–VI v SP 1935), kar je velika škoda. V šolskih izdajah so onaglašene le redke enote, v SP 1937 npr. *stólba*, *stórija*, *svét svéta* (ne *svéta*), *sencè*, rod. mn. *senèc* in *senc* itd., *méti mánem*, *kuncerêja*, *kúhinja*. (V SP 1938 deloma drugače.) Izgovor pa je upoštevan pri nenavadnih lastnih imenih, npr. *Laplace* (laplás),²⁰ *Shakespeare* (šékspir). Naglasi še pri občnoimenskem: *abbé*, *abnórmen*, *adhezija*, *admi-nistrácija*, *akreditírati*. Izgovorne, zlasti pa naglasne pomanjkljivosti in torej vzdrževanje

¹⁸ Še v SSKJ *odkod* in *od kod*, *odkoder* ni *od koder* in celo *odtod* in *od tod*, k sreči ne tudi *odpovsod*.

¹⁹ Prim. S. Suhadolnik, Utrditev in uzakonitev Slovenskega pravopisa 1937, *Obdobja* 7 (1987), 499–506.

²⁰ Kračina!

osrednjėslovenske knjiŹne norme so prispevali itankarji 30. let, četudi so pri tem včasih pretiravali s starinjenjem.

V poglavju O pisavi in sklanji tujih lastnih imen (13–17) je v Źolskih pravopisih več stvari tudi dodanih, tako npr. (15) izgovor nosnikov v francoskih besedah (15): *Buffon* (*büfö büfona*). Ostalo je nesklanjanje v primerih kot *Karlsruhe*, *Waterloo*, *Peru* (XIV, 17), dodani pa so bili pridevniki na *-ski* (17), npr. *lorschski*, *montreuxski* proti *nanteski*, le pri »bolj znanem« po slovenskih glagoslovnih zakonih (*haaŹski*, *augšburŹski*, *pekinŹski*).

V Źolskih izdajah se je pojavilo tudi samostojno poglavje (17–19) O rabi nekaterih pripon: (*-al/-il*)*ec/ka*, *-ca*, *-ica*, *-ce*, *-ic*, *-in*, *-ov*.

V sestavku Razlike med 4. izdajo Breznikove Slovenske slovnice in Slovenskim pravopisom se, pač Breznik, zavzema samo za zborni govor v Źoli (10. str. broŹure), opozarja na *ě* in *ø*, na določila SP 1935, da »/g/lasovni skupini *lj* in *nj* govorimo razločno v obeh sestavnih delih, le na koncu zloga (besede) se drugi del (glas *ĵ* za pisani *j*) ne izgovarja, zato pa je prvi del (*l*, *n*) mehak, jasen glas« (11). Opozarja se tudi na oblikoslovni naglas pri Brezniku in v Slovenskih itankah I–IV, eŹ da tudi premični naglasni tip, »ni v nasprotju s SP, ki sicer dopuŹča precejŹnjo svobodo«, npr. *gōra gorė/gōre*. Tudi premena tipa *dėbla* ed. – *dėbla* mn. ni sploŹna, pri določni obliki pridevnika pa je navadno Źirina ohranjena (*zelėni*, *Źirōki*).

Podobna opozorila (12) so za Slovenske čitanke, kjer so bile v nasprotju z novim pravopisom reŹitve kot tip *-vec*, tip *sehniti*, in Źe nekaj podrobnosti.

Za večje pribliŹanje realni govorici predpisov za knjiŹni jezik ima gotovo največje zasluge Fran RamovŹ. V marsičem je pozneje zlasti Slovenski pravopis 1962 skuŹal restavrirati pravopisna določila iz časa pred 1935, pa tudi Źe danes si ta in oni (upajmo, da zaman) prizadeva slediti le Brezniku ne glede na to, kako bi bilo jeziku in pravopisju bolj prav. Kakor da tudi o pravopisnih zadevah v veliki meri ne bi mogla odločati predvsem tudi jezikoslovna teorija, ki s tem pravopisno breme dela tudi slajŹe (jugum suave).

Summary

The *Slovenski pravopis* of 1935 is, unlike its predecessors from 1899 and 1920, a work jointly produced by two authors, Anton Breznik (who had by 1935 given much thought to the issues of Slovene orthography and morphonology and who had single-handedly authored the *Slovenski pravopis* of 1920) and Fran RamovŹ (who had not concerned himself too much with these questions, except to some extent in his *Konzonantizem* and, e.g., in his polemic with F. IleŹi). Breznik composed the bulk of the 1935 SP, while RamovŹ contributed the orthoepic rules (and, within this frame, an outline of two varieties of accepted pronunciation: the standard and the colloquial one) and the accentuation of the entries in the dictionary section of the *Pravopis* (pp. 1–300). (Both the former and the latter contribution by RamovŹ were stricken out from the school editions in 1937 and 1938.) A kind of a wider support to Breznik and RamovŹ in 1935 was provided by “the Orthography Committee of the Scientific Society in Ljubljana” (membering, beside Breznik and RamovŹ, also I. Grafenauer, F. Kidri, R. Nahtigal and I. Prijatelj, but excluding from participation the Slavistic Society in Ljubljana, which was established on January 6, 1935).

In comparison with the *Slovenski pravopis* of 1920, the 1935 SP was enriched by a chapter on the spelling and declining of foreign proper names. This chapter extended the subject

matter of the manual beyond questions purely orthographical, which had been the exclusive subject of SP 1920, and brought it closer, as it were, to the layout of the 1899 SP, in which the orthographic rules had been given in the 5th and 6th Chapters, the previous four chapters treating phonology, morphology, derivation and word order.

The SP 1935 was much bulkier than the SP 1920; there was, however, a great deal of parallelism between their respective evaluation of loanwords, instead of which corresponding words of native (or Slavic) origin were recommended for good usage. The SP 1935 gave greater encouragement to the nativized spelling of borrowings. Morphology and the choice of suffixes were two areas in which rather up-to-date solutions had been found already by the SP 1920; about both could be said, therefore, that Breznik more or less stuck to his solutions from before 1935, except that he failed to successfully defend the doublets of the type *bravec/bralec* and had to satisfy himself with only *bralec*. The SP 1935 remained far from handling all orthographic questions just right, endorsing, for instance, the spelling *socialen* and suppressing the type *socijalen*, evidenced by the contemporary practice.

The chapter on the spelling of inflectible names lacked the necessary consistency (cf. *z Mickiewiczem* vs. *Diderotom*, *Georgeom* [didrojem, džordžem]). It was also in the majority of purely orthographical matters that Breznik managed to put through his particular point of view, e.g., the needless vacillation in the use of capital letters beginning holidays and holy days generally. The abandoning of the distinction between the types *po-lje* vs. *sol-jo* and the sanctioning of the division *po-lje*, *so-ljo* as being the only correct one was an (inapt) indulgence of a less pretentious knowledge. On the other hand, the affirmation of more than one stress on compounds and on prefixed derivatives of a particular type (the *sestavljenke*) was an important codification.

The SP 1935 is characterized by several oversights and baddish solutions, which the authors tried to amend by a subsequent corrigenda list bringing a greater degree of realistic attitude toward language (e.g., *Beograjčan* instead of *Beogradčan*, *britvica* instead of *britevca*, *od kod* instead of *odkod*). The addition of *Horacov* to *Horacijev* was less commendable. Also to be mentioned is the optionality of the mixed stress type with nouns of the first feminine declension (*vôda -e/-é?*) and with adjectives (*mlád -a -ó/-o*) versus the mandatoriness of the desinential stress type (*temà -è/-é -i...*); as for verbs, cf. *ljubíti -im*, *pisati pišem*, *potégniti -em*. The stress of the imperative and the *l*-participle remained unspecified (cf. *nosíti nósim*, *plèsti plètem*, *česnàti -ám*). – An enormous loss indeed was the burial (executed with the assistance of the Slavistic Society) of everything orthoepical in the 1937/1938 edition.

SRL 39 (1991), 117–124.

ANTON BREZNIK KOT BESEDOSLOVEC*

Anton Breznik, eden naših največjih jezikoslovcev slovenistov, je bil nad 40 let samo v službi slovenskega jezika: od l. 1903, ko se je v tisku pojavil kot kritik nekega jezikoslovnega dela, pa do 26. marca 1944, ko je – komaj nekaj nad 60 let star – prezgodaj umrl, tako rekoč še v polni ustvarjalnosti.

Življenjska pot: otroštvo na vasi (rojen 26. januarja 1881 pri Pekletu v Ihanu očetu kajzarju in sejmarju), osnovna šola najprej v Ihanu, nato še v Ljubljani, gimnazija in bogoslovje ravno tam, kratko kaplanovanje v Postojni, univerza slavistika predvsem v Gradcu in na koncu profesorska in direktorska služba na gimnaziji v Št. Vidu pri Ljubljani. To je vse. – Ob ustanavljanju slovenske univerze na začetku stare Jugoslavije je nekaj časa kazalo, da bo univerzitetni učitelj, a mu je bilo na koncu po določenem času ponujeno lektorsko mesto: praktične slovenščine naj bi bil učil tiste študente ljubljanske univerze, ki jim slovenščina ni bila materni jezik. Seveda je odklonil. Pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je bil izvoljen za izrednega člana l. 1940. Tudi to ni veliko.

Kaj pa nam Breznik pomeni?

V slovensko zavest se je zarisal zlasti svojim dijakom kot nekam poseben gimnazijski učitelj; slovenski učitelj ga je poznal predvsem kot (pretežkega seveda) slovničarja (Slovenske slovnice 1916, 1921, 1924, 1934), povprečno pismeni Slovenec kot pravopisca (Slovenski pravopis 1920, 1935, 1937, 1938); kot izdajatelja naših klasikov in tudi ta in oni še živěči pisatelj kot zanesljivega poznavalca problematike in zato kar strogega (včasih res tudi prestrogega) kritika. Bil je še potencialni slovenski znanstvenik in učitelj na srednji šoli, tj. študent slavistike ljubljanske univerze: Breznik mu je bil na stranskem (znanstvenem?) tiru raziskovanja slovenske, in celo knjižne, besede; jezikoslovni ljubitelj: Breznik kot človek, ki je dokončno rešil vprašanje slovenske knjižne pisave in izbire besedja.

In tako naprej še: zapisovalec narodopisnega blaga, dialektolog, duhovnik, in ne nazadnje – sorodnik.

Kaj pa je Breznik objektivno, glede na prispevek, s katerim je obogatil našo jezikoslovno znanstveno in strokovno dediščino?

Z ene strani je impozantno že število njegovih del: njegov opus namreč obsega nad 50 razprav in člankov, skoraj 50 ocen in poročil in dve knjižni besedili, slovnice in pravopisa, prve v 4 variantah, drugega vsaj v treh (pri zadnjih treh izdajah je bil, kot je znano, soavtor Fran Ramovš). Danes je Breznik najbolj znan po dveh knjigah izbranih spisov, tj. po Jeziku naših časnikaev in pripovednikov (1944, 267 str.) in po Življenju besed (1967).^{/**/} Kot soavtor je Breznik podpisal s tudi v Slovenski slovnici za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol (1940, pa vsaj še 1941), vendar je pri slovnici sodeloval le z nasveti, če je bil zanje prošen. – Vse to avtorsko delo je Breznik opravil v okoliščinah, ki bi jih danes imeli

* Iz slavnostnega govora ob odkritju plošče na rojstni hiši v Ihanu 29. IX. 1974.

^{/**/} Oboje uredil Jakob Šolar. Sam sem uredil še tretjo njegovo knjigo: *Jezikoslovne razprave*. Slovenska matica 1982, 460. str.

za skoraj docela nenormalne: kot dijak, bogoslovni in univerzitetni študent, kot kaplan in kot srednješolski profesor in ravnatelj.

1 Breznik je največji kot prikazovalec preteklih obdobij in stanj našega knjižnega jezika, torej kot jezikovni zgodovinar. Kar spomnimo se: prikazal nam je literarno izročilo od Hrena do Japlja-Škrinarja,¹ slovarstvo tako rekoč od najstarejših do Janežičevih slovarjev v 19. stol.,² prevzemanje besed nekako od 18. stol. pa do najnovejše dobe,³ zgodovino slovenskega pisanja od srede 19. stol. do drugega desetletja dvajsetega stoletja,⁴ v precejšnji meri nam je podal tudi zgodovino stilnega razvoja naše prozne umetnostne besede in časnikarske slovenščine od srede 19. stoletja do svojega časa.⁵ – Kdor koli se šteje za resnega raziskovalca teh tematičnih področij, ne more mimo Breznikovih ugotovitev; v veliki večini jih niti mestoma v celoti še nihče ni presešel, četudi se je Breznikovo pero ustavilo že pred tridesetimi leti. Breznik je bil v nekem smislu tudi sam slovarnik. Še mlad študent je objavil dopolnila Pleteršnikovemu slovarju⁶ (to delo je potem nadaljeval z vpisovanjem v svoj izvod tega slovarja), sam pa je sestavil pravopisni slovarček za svoj SP 1920 in pač tudi za izdajo skupno z Ramovšem. – Medtem ko ga je v pravopisnih slovarjih beseda in besedna zveza zanimala z normativnega stališča (kakor je normo pač razumel), je v številnih razpravah obravnaval zlasti besedo s stališča njene stilne vrednosti in izvora. Zadnje mu je v veliki meri že samo po sebi tudi stilni kvalifikator v vseh primerih, ko se je prevzeta beseda začela prerivati na pomenskem polju že prej obstoječe domačinke ali podomačenke. S svojimi deli o izvoru slovenskega knjižnega besedja⁷ je Breznik objektivno branil leksikalno samobitnost, individualnost bi rekel I. Prijatelj, slovenskega knjižnega jezika in tudi slovenskega jezika sploh. Odkril nam je negativnost novodobnega nepotrebne prevzemanja besed od drugod, pa najsi le-to izhaja iz modnega ali ideološkega hotenja. Danes, ko se slovenski jezik upira pritisku angleškega, pa tudi srbohrvaškega jezika, nam je Breznik lahko kažipot, kako se je treba urejeno upirati neustreznemu.

Razen zgodovine slovenskega občnoimenskega besedja knjižnega jezika je Breznika zanimalo še imenoslovje;⁸ poleg tega je po Štrekljevem zgledu (ki je pregledal slovenske

¹ Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, *DS* 1913–1915.

² Slovenski slovarji. *RDHV*, 926, 110–174. – Popovičev Specimen vocabularii vindocarniolici ter Pohlinov Glossarium slavicum, *ČJKZ* 1927, 91–99. – Vpliv slovenskih slovarjev na srbohrvaške. *ČJKZ* 1931, 16–67. – Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev, *ČZN* 1938, 17–32, 87–98, 147–165. – Kastelčev latinsko-slovenski slovar, *SJ* 1938, 55–62.

³ Slovanske besede v slovenščini. Č 1909; v ponatisu 46 str. – Prim. še razprave o jeziku časnikarjev in pripovednikov.

⁴ Prim. zgoraj Razvoj novejšje slovenske pisav pa Levčev pravopis. Za zgodovino našega jezika prim. tudi Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, v: *Josef Dobrovsky, 1753–1829, Sborník statí...*, Praga 1929, str. 1–22.

⁵ Stritarjev slog. *DS* 1924, 130–134. – Jezik v kmečki povesti, *DS* 1930, 28–32. – O časnikarski slovenščini, *DS* 1933. – Jezik naših pripovednikov, *DS* 1934. – Prim. še pri ocenah. – Dostopnejše v knjigah *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov in Življenje besed*.

⁶ Slovarski navržki, *DS* 1904.

⁷ Prim. pod 3, sicer pa: O tujkah in izposojenkah, *DS* 1906, 149–154. – Kako je v naši pisavi s tujkami *DS* 1907, 557–560. Ustrezni pasusi so še v razpravah pod 5.

⁸ Poglavlje o imenih: Kaj krstna imena pomenijo, *KGMD* 1925, 29–30. – Rodbinski priimki iz starih svetniških imen, *KMD* 1942, 68–70. – O besedoslovju prim. še: Kako se besede jemljejo, *Mentor* 1908/9 6–7, 34–36. – Zanimivosti iz našega štetja, *Mentor* 1910/11, 135–136, 157–159. – Besedni

besede v nemščini in romanščini) evidentiral tudi slovensko besedje, kolikor ga je prešlo v druge slovanske jezike.⁹

Dr. Anton Breznik nam je zapustil veliko bogastvo, bogato dediščino. To dediščino lahko primerno upravljamo le tako, da je ne spremenimo v glavnico in ne skušamo živeti od njenih obresti. Resnično spoštovanje do Breznika torej ne kaže tisti, ki slepo prisega na vse, kar najde pri njem zapisanega, temveč tisti, ki skuša delati, kot je delal on, Breznik: ki prinaša nova spoznanja, spoznano razširja po obsega in območju, odpravlja zmote in predsodke, se loteva zanemarjenih področij raziskovanja jezika, se delu predaja ves in za vse življenje, ki v javnosti stoji svojega moža in se ne zgublja v amorfnem kolektivu, ampak prevzema moško odgovornost za svoje delo in misli,¹⁰ ki vse svoje delo nenehno predaja svoji narodni skupnosti z edino željo, da bi služil spoznanju, služil resnici. V tem je Breznik velika obveza za vse nas. Naj ne bo nikoli pozabljen ta veliki delavec, služabnik, veliki služabnik slovenskemu jeziku.

JiS 20 (1974/1975), 99–101, 102. Prvotno del sestavka Beseda o Brezniku, n. d. str. 99–102.

homunkulus, *Mentor* 1911/12, 64–66, 110–113, 183–185, 284–285. – Kako besede izgubljam, *Slov. koledar za l. 1943*, 69–70. – Sicer še: Ljudski jezik, *Narodopisje Slov.*, II. del, 1945, 5–11.

⁹ Vpliv slovenskih slovarjev na srbohrvatske, *ČJKZ* 1931, 16–67. – Slovenske besede v češčini, slovaščini in poljščini, *ČZN* 1937, 213–218.

¹⁰ O mestu slovenskega jezika med slovanskimi: O skupnem jeziku vseh Slovanov, *Čas* 1908. Narodnostno vprašanje, *Čas* 1908. – Naše jezikovno jedinstvo, *DS* 1922, 138–139.

ŽIVLJENJSKA MOČ BAJČEVEGA BESEDOSLOVJA

Zlasti v petdesetih letih preteklega stoletja se je Anton Bajec, prvi profesor slovenskega knjižnega jezika na ljubljanski univerzi, veliko ukvarjal najprej s knjižnonormativno vrednostjo zlasti prevzetih besed (posebno na podlagi Janežič-Sketove slovnice in Breznikovih besedoslovnih sestavkov). Glavni Bajčev prispevek slovenskemu jezikoslovju pa so tri knjige Besedotvorja slovenskega jezika z bogatim ponazarjalnim gradivom posameznih kategorij in z oporo v breznikovskem besedotvorju v Slovenski slovnici ter njegovi razpravi o zloženkah. Slovaropisec je bil Bajec dvojezičen kot soavtor italijansko-slovenskega slovarja v več izdajah, zatem kot sodelavec pri pravopisnih slovarjih 1950 in 1962, na koncu in posebno pa pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kjer je avtor večine sestavkov o slovničnih besedah in moderator celostne zgradbe slovarja in besednovrstne njegove teorije.

Particularly in the 1950s Anton Bajec, the first professor of the standard Slovene language at Ljubljana University, was much engaged first of all with the standard normative value especially of borrowed words (mostly on the basis of the Janežič-Sket grammar and Breznik's lexicological writings). Bajec's main contribution to Slovene linguistics is the three books of *Besedotvorje slovenskega jezika* (*Word-formation of the Slovene Language*) with rich illustrative material for individual categories and with reliance on Breznik's word-formation in *Slovenska slovnica* (*Slovene Grammar*) and on his discussion of compounds. As lexicographer Bajec was first co-author of an Italian-Slovene dictionary running into several editions, then a co-worker on the orthographical dictionaries of 1950 and 1962, finally and especially on the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*Dictionary of Standard Slovene*), where he was the author of most of the writings about grammatical words and moderator of the entire construction of this dictionary and of his word-class theory.

I

Anton Bajec (6. 1. 1897–10. 6. 1985) je bil sorazmerno večstranski jezikoslovec. Nedolgo pred njegovo 80-letnico (l. 1976) Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti¹ na str. 84–88 prinašajo o tem takrat »dopisnem članu SAZU« bibliografijo 51 jezikoslovnih enot. Od teh jih je 9 v razdelku Znanstvene publikacije in članki, 26 v razdelku Strokovni članki, 4 v razdelku Slovarji in pravopis, 9 med Učbeniki in pedagoškimi članki ter 3 v razdelku Strokovne ocene. Konec II. razdelka v tej Bajčevi Bibliografiji beremo še naslednjo poved: »Poleg tega še 30 krajših zapisov in opomb v Jeziku in slovstvu.«² To bi bilo torej skupaj 81 enot. Temu bi bilo treba prišteti še navedene prevode 5 knjig: René Bazin, Packa, izhajala v Slovincu 1922, Jules

¹ Ljubljana 1976.

² Moj izpis teh enot pred precej časa obsega 43 besedil, če njegove odgovore na vprašanja računamo kot eno enoto, sestoječo iz 21 enot, torej vseh skupaj 63, tj. še enkrat več, kakor je menil Bajec. Pri tem je zanimivo, da Bajec med svojimi deli ne omenja svoje polemike z Božem Voduškom kot kritikom SP 1950, kar je izhajalo v *Slovenskem poročevalcu* l. 1951 v številkah 63–65, 67–71, 73 in 74, čeprav se to precej loči od pisanja v knjižici *Rast slovenskega jezika* iz l. 1951 (46 str.).

Verne, Otroka kapitana Granta, Slovenec 1925/26 + knjižno 1952, 1967, 1970, François Mauriac, Kačja zalega, 1933, Pierre de Latil, Živali potujejo, 1951 in Charles Dickens, Cvrček na ognjišču.³

Pred več kot 30 leti (1967) mi je (kot tedanjemu glavnemu in odgovornemu uredniku Jezika in slovstva) bila skoraj dolžnost – čeprav častna –, da sem o njem pisal.⁴ Moj sklep v onem sestavku: »Taka je v kratkem človeška, strokovna in znanstvena pot Antona Bajca. Veliko je dosegel, svoje talente je po vesti delovno množil. Da čisto položajno ni bil zadovoljen, kakor bi bil zaslužil (redna profesura na univerzi), je še eno znamenje časa. Anton Bajec bi zamahnil z roko, ko bi s tem silil vanj, češ: glavno je vendar resnično delo. To mu je gotovo pred očmi, ko tudi v visokih letih odhaja vsak dan na delo v akademijsko slovarsko sekcijo, ki dejansko pod njegovim vodstvom izdeluje Slovar slovenskega jezika, a jo uradno vodi srbohrvatist, in v inštitut slovenskega jezika, ki ga ne vodi niti jezikoslovec.«⁵

Kakor vidimo iz bibliografije I. 1976, še pri osemdesetih ni postal tudi redni član SAZU (dopisni njen član je postal 13. 3. 1972). Njegovo redno članstvo (1978) je nekako povezano z njegovim izstopom iz predsedstva akademijske komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko I. 1976 (druga dva njena člana J. Rigler in J. Toporišič), tj. v času recenzije Načrta pravil za novi slovenski pravopis v II. razredu SAZU.⁶

³ V *Bajčevem zborniku* (SR 20 (1972), 1 števil., str. 3–17) je M. Kranjec (torej še pred bibliografijo SAZU) podal Bibliografijo Antona Bajca od 1921 naprej. Obsega (skupaj s prevodi in različnimi sestavki 126 enot). Poleg 5 šahovskih sestavkov so navedeni še prevodi, dve enoti (115 in 116, 117). Za *Slovenske čitanke* so navedene vse 4 izdaje, tudi druga za SS za 3. in 4. razred 1941 + SS 1968, SS 1971, *Slovenska jezikovna vadnica za nižje razrede gimnazij* I (1955, 1956). Bajčeve ocene 4 besedil, Zapisi o pokojni Vidi Vrtovčevi in Tomšičevi 60-letnici. Enako še 6 strokovnih sestavkov (o jeziku v Kranjskih komedijantih in Pohujšanju ter Matičku, o jezikovnem svetovalcu, knjižni izreki in o narečjih). Na koncu so še članki o jezikovnem pouku materinščine v višji gimnaziji, Slovansko jezikoslovje v Sloveniji, Nekaj misli o našem knjižnem jeziku, Poglavje iz slovenskega jezika, O slovenskem jeziku, o SP 1962 (2 sestavka), Kako smo Slovenci čistili svoj jezik. Skupaj okrog 30 enot.

V Enciklopediji Jugoslavije ima Bajec 7 sestavkov: Beneško-slovenski rukopis, Celovski (Celovečki) rukopis, Čedadski evangelijar (2 izdaji), Freisinški (Brižinski) spomenici, Kolarič Rudolf, in v slovenski izdaji še Čedadski evangelij.

⁴ Prim. Sedemdeset let Antona Bajca, *JiS* 12 (1967), 1–4.

⁵ V *SSKJ* I 1970 je A. Bajec naveden na prvem mestu, vendar mu to gre že po abecedi; sledijo mu namreč Jurančič, Klopčič, Legiša, Suhadolnik in Tomšič. V *SSKJ* II 1975 je oznaki univ. prof. (tako že v I) dodano še »dopisni član SAZU«, v III. 1979 je že (!) »redni član SAZU«, v IV. 1985 je samo »redni član SAZU«, v V. 1991 pa ga na prvem mestu zamenjuje Ivanka Černelič. Predsednik UO slovarja torej Bajec nikoli ni bil. (Inštitut je vodil Bratko Kreft, njegovo leksikološko sekcijo pa Janko Jurančič.) Sicer je A. Bajec I. 1951 prejel Prešernovo, 1978 pa kolektivno Kidričevo nagrado; odlikovan je bil z redom zaslug za narod z zlatimi žarki.

⁶ Glede tega piše F. Jakopin v *Letopisu SAZU* 36 (1985), 151 o Bajčevem delu za novi pravopis: »Tudi pri oblikovanju pravil za novi slovenski pravopis v sedemdesetih letih je profesor Bajec sprva še prizadevno sodeloval.« Dejansko je sodeloval ves čas, dokler se je lahko gibal (zlom noge), iz komisije pa je izstopil šele ob recenziji rokopisa pravil za novi slovenski pravopis v II. razredu SAZU, ko je rokopis recenzijo že uspešno prestal, nakar je prišlo do zastoja pri izdaji v tisku. – B. Pogorelec (V spomin akademikoma dr. Antonu Bajcu in dr. Jakobu Riglerju, *JiS* 31 (1985/86), 41–50/) na str. 44 glede vzrokov Bajčevega izstopa iz komisije: »N/i se strinjal z dolžino novega uvoda, s terminologijo, motilo pa ga je tudi marsikdaj burno ozračje, v katerem je tedaj komisija

Ko sem bil 1. 1997 nagovorjen, da bi spregovoril ob 100-letnici Bajčevega rojstva, sem ponudbo rad sprejel (v Enciklopediji Slovenije je Bajca prikazal Stane Suhadolnik). Med pripravljanjem te počastitve Bajčeve stoletnice sem se odločil, da tokrat ne bom obravnaval celotnega njegovega dela, temveč se omejil na njegovo besedoslovje, saj je bilo ravno besedje njegov priljubljeni predmet obravnavanja in raziskovanja. Na prvem mestu je pri tem besedotvorje, večkrat pa je o besedah pisal tudi z drugih stališč, npr. z normativnega in zvrstnega, tako zlasti v obrambi Slovenskega pravopisa 1950 pred Voduškovimi očitki, ali ko je prav za svojo sedemdesetletnico obravnaval jezik v Župančičevi prozi,⁷ pa tudi s stališča, od kod se nam je besedje knjižnega jezika nabralo in kakšne vrednosti je. Tu mislimo na sestavke Kako je rasel naš knjižni jezik (1951), pa Sprehodi po slovenskem besedišču (JiS 1 (1955/56), 172–175, 235–237), Ljudske izposojenke (JiS 2 (1956/57), 29–33, 81–86), Slovanske izposojenke (JiS 2 (1956/57), 145–151), pa še o purizmu in puristih (JiS 5 (1959/60), 129–134). Nazadnje je tudi Bajčeva obravnava Isačenkove izdaje Brižinskih spomenikov (SR 2 (1949), 160–163) predvsem besedoslovna. Druga vrsta Bajčevega besedoslovja so slovarski sestavki v SSKJ, kjer je obdeloval slovnične besede in enote (še zlasti predloge in predpone),⁸ o čemer njegov sestavek Iz moje slovarske delavnice (JiS 19 (1973/74), 6–10); o predlogu *za* in predponi *za-*.

Osrednje Bajčevo besedoslovno in sploh jezikoslovno delo pa je besedotvorno. V njegovem ospredju so tri knjige: Besedotvorje slovenskega jezika I, Izpeljava samostalnikov (1950, 135 str.), II, Izpeljava pridevnikov in III, Zloženske (1952, 135 str.) ter IV, Predlogi in predpone (1959, 142 str.), skupaj 412 str. L. 1950 je izšel tudi njegov sestavek o pridevniških obrazilih *-in*, *-ov* (SR 3 (1950), 421–428). Pred tretjo knjigo Besedotvorja je v SR 5–7 (1954) objavil Prislovne paberke (195–226). Poleg tega je v JiS-u 1 (1955/56), 41–42 kratek zapis O zloženkah. Pred izdajo III. knjige Besedotvorja je v JiS-u objavil še članke Raba predloga »po« (1 (1955/56), 79–81), O predlogih in predponah (2 (1956/57), 289–292) ter že omenjeni sestavek Predlog in predpona »za« (4 (1958/59), 97–102).⁹ V času med II. in III. knjigo Besedotvorja je za Slovensko slovnico 1956 prispeval njen besedotvorni del.¹⁰

zaključevala besedilo.« (Ne zaključevala, ampak odgovarjala na pripombe recenzentov /prim. objave v *Slavistični reviji* 1977, 69–106, 311–358; 1979, 81–150, 231–261, 459–476; 1980, 325–356). Rokopis pravil novega pravopisa (ne uvod v pravopis) je bil na intervencijo SZDL 1980 vzet iz predala na SAZU, l. 1981 pa je izšel kot *Načrt pravil za novi Slovenski pravopis*, pri Državni založbi Slovenije, 210 str. (Natis so oskrbeli J. Rigler, S. Suhadolnik, J. Toporišič.)

⁷ *JiS* 12 (1967), 5–15, tj. takoj za mojim prispevkom, o njem in njegovem delu.

⁸ Za *SSKJ* je ob Šolarju najprej ekscerpiral, nato odločal o izboru predlaganega besedja za sprejem med iztočnice, sodeloval je pri uvodnem delu v Slovar (*SSKJ*, 1970, VI–LXII), sodeloval v Komisiji za pravopis, pravorečje in oblikoslovje, pa za tonemskost, prevzel pa je tudi redakcijo slovničnih besed (števnik, zaimkek, predlog in veznik za vseh pet knjig, po H. Hajnšek Holz), kot član uredniškega odbora *SSKJ* pa pregledoval vse redakcije, kakih 80.000 slovarskih sestavkov (F. Jakopin). Zanimivo je, da S. Suhadolnik v *ES* ne omenja Bajčevega redigiranja v *SSKJ*, ampak o Bajčevem delu za *SSKJ* pravi le, da je »/k/ot osrednja osebnost v raziskovanju slovenskega knjižnega jezika po 1945 zagovarjal enoten model knjižnega jezika, zraslega iz klasičnega leposlovnega jezika, vendar je s skrbjo za pravilnost in lepoto pa hkrati s poslušom za vse novo ter z vzgojo vrste jezikoslovcev omogočil slovenščini organsko rast«.

⁹ V *SSKJ* V (1991), 603–605, so mu ga precej spremenili.

¹⁰ Prim. Tvorba besedi (68–73): Pripone, Glagolske pripone, Obrazila, Osnove, Izvedenke, Predpone, Zlaganje, Izvor besedi. Nato pa pri posameznih besednih vrstah: Izpeljava samostalnikov

Besedotvorni zaključek Antona Bajca moramo videti v njegovih besedotvornih sestavkih v SSKJ o besedotvornih morfemih oz. morfemskih zvezah, npr.: »**a**... ali **à**... predpona v sestavljenkah«, »**bio**... ali **bio**... prvi del zloženka«, »**do**...: predpona **1**. v glagolskih sestavljenkah, včasih okrepljena z **do**«, »**2**. v imenskih sestavljenkah glagolskega izraza«, »**3**. v imenskih sestavljenkah in sestavljenih prislovih«, »**nè**... predpona v sestavljenkah«.

V besedoslovno publicistiko je bil Bajec nekako potisnjen v zvezi z obrambo Slovenskega pravopisa 1950 pred Voduškovimi očitki¹¹ temu delu. Verjetno mu je to nalogo odkazal F. Ramovš, ki je bil na čelu (ob njem še O. Župančič) uredniškega odbora SP 1950, v odboru pa so bili še A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, M. Šmalc in J. Šolar.¹² A. Bajec je bil l. 1946 postal lektor slovenskega knjižnega jezika na univerzi v Ljubljani, bil od 1948 do 1951 docent, in nato do 1956 »izredni profesor deskriptivne slovnice slovenskega jezika«, honorarno pa je na FF poučeval še do 1962.¹³ V nekem smislu je torej njegovo rano (1950, 1951) besedoslovje nekaka habilitacija za izredno profesuro, habilitacijska je bila pač tudi Bajčeva kritika Isačenkove izdaje Brižinskih spomenikov (v SR 1948).

II

Osnova za Bajčevo besedoslovje kot vedo o vrstah in stilni vrednosti besed je prav polemično pisanje proti Vodušku. Te stvari je, nekako rešene ozkega imenskega nanašanja na nosilca Slovenskemu pravopisu 1950 nasprotnih idej, tj. Boža Voduška in še koga, Bajec še istega leta zajel v knjižico Rast slovenskega knjižnega jezika. Tu je najprej obravnaval besede pod naslovom »besedni zaklad starih Slovanov« (6). Indoevropskim korenem da so stari Slovani »/s/ predponami mogli, npr. glagolu *delati*, na dosti načinov izpopolniti pomen« (r. t.), »drugi, tudi domač pripomoček, /pa da/ je bilo dodajanje končnic ali obrazil« (r. t.), torej: *delati* → *do-delati* itd., *lov* → *lov-ec*« »/N/a temeljno plast domačih besed /pa so se/ jel/e/ usedati /.../ izposojenke ...« (7).¹⁴ Navaja jih dobljene od Germanov, Latincev

(110–116); Pomen samostalniških pripon 110–111; Raba pripon 111–115; Zlaganje samostalnikov 115–117 (z Opombo 117); Izpeljava pridevnikov (128–131): Pomen pripon 128, Raba /.../ 129, Zlaganje 131; Predložne predpone 274–277, Nepredložne predpone 277–278, oboje v okviru Sestava (274). Temu bi lahko dodali še poglavjice Pridevniki iz tujih lastnih imen (126–127). Prislov (Prislovi po obliki (243–256) je sploh v veliki meri uravnan besedotvorno, vendar je ta del pripisovati pač J. Šolarju (prim. *JiS* 1968, 256, in zaimek, števniki, zlasti pa prislov; deležnik, namenilnik, glagolnik). Povedano velja tudi za *SS* 1947. – Za *SSKJ* je prislov obdeloval L. Legiša.

¹¹ Pripombe k slovenskemu pravopisu, *NS* (1950), številke 947–953, 1045–1052, 1147–1152.

¹² »Pri odtisih je sodeloval tudi J. Moder.« (*SP* 1950, str. 4.) Šolar (*JiS* 1968, 257): »Res je bila 1950 tehnična in organizacijska teža po Ramovševi volji na mojih ramah /.../ Največ dela so mi dali predlogi.«

¹³ To, da ni mogel postati redni profesor, je znamenje Bajčeve neuvrščeniosti v tedaj edino dovoljeno stranko. B. Pogorelec v spredaj omenjenem sestavku (*JiS* 31 (1985/86)) o tem: »Leta 1957 se je /Bajec/ zaradi očitnega nesporazuma ob uvajanju novega elekcijskega sistema za univerzitetne učitelje dal predčasno upokojiti, vendar je do šol. leta 1963/64 še honorarno predaval« (str. 43). (Jeseni l. 1963 je /po vrnitvi iz Hamburga/ slovenski knjižni jezik za Bajcem začel predavati pisec tega sestavka.)

¹⁴ Tu se po vsej priliki opira na Janežič-Sketovo *SS*: 8. izdaja 1900 ima na str. 157–168 poglavje Besede tujega izvora. Na str. 157 ta slovnica navaja za potrditev besed iz germanščine in gotščine tudi besede *hiša, hleb, hlev, kotel, kupiti, lek, meč, ocet, osel*, ki si v prav takem zaporedju sledijo tudi

in Grkov (od zadnjih dveh »včasih po germanskem posredništvu« itd.) od drugih, seveda v manjši meri, prav tako. Mestoma (npr. str. 8–9) je navajal cele liste takih besed, zlasti iz nemščine. Romanske navaja npr. na str. 12, slovanske 13.

Nato Bajec razpravlja o njihovi vrednosti oz. (ne)sprejemljivosti za slovenski knjižni jezik, pri čemer opozarja na njihovo različno vrednost in uporabnost za posamezne – kakor bi se izrazil sedaj – funkcijske zvrsti: »Ker SP knjižne izposojenke ne prepoveduje, brž ko je potrebna ali dovoljena vsaj za eno vrsto jezika, je pač videti od sile strpljiv, širokosrčen; zato je bil popolnejši in porabnejši, ko bi bil ob vsaki taki besedi povedal, za katero vrsto knjižnega jezika je dovoljena, za katero ne. S tem bi se bilo delo ob SP zavleklo za leto ali dve in tudi obseg bi bil močno narasel. Razen tega bi se jezikoslovec nemalokrat znašel v hudi zadregi, kako naj odloči.« (21–22).¹⁵

Sledilo je daljše razpravljanje o izposojenkah, tj. o prevzetih besedah iz slovanskih jezikov. Te so mu ali nepogrešljive (str. 15, prvi seznam) ali pa so »dobile že kako pomensko tančino« (seznam str. 15–16) oz. »so zmagale v boju z domačinkami« (16–18). Omenjeni so tudi sposojeni poetizmi. – To Bajčevo pisanje je precej oprto na Breznikovo razpravo Slovanske besede v slovenščini iz l. 1909,¹⁶ kjer Breznik slovanske izposojenke loči na Rabne besede (8–13), Poprave potrebne (13–37) in nepotrebne besede. Sledi »Antibarbarus« (37–48). Pri Bajcu sledijo tri dvostolpčne strani (22–25) »izposojenk iz slovanskih jezikov, ki v SP sicer nimajo nobenega pomena, pa bi jih vendar kazalo nadomestiti z živimi domačimi besedami, kadar hočemo pisati poljudno« (22). Take dvojnice so tipa *bodočnost* → *prihodnost*, tj. v pretežni meri res upravičeno, ne pa tudi zmeraj (npr. *nečak* → *stričnik*).

Nato (25–28) je pri Bajcu sledila obravnava tujk: »To so besede, ki smo jih v novejši dobi sprejeli s tujo omiko in strokovno izobrazbo, torej zlasti izrazi, ki veljajo v posameznih strokah. Z naglim dvigom kulturne ravni, zlasti s tehničnim napredkom, je prišla velika množica mednarodnih izrazov (da so mednarodne, je poglobljena značilnost tujk)« (25). In glede njihove posebne rabe (r. t.): »Razume se, da se v znanstvenem jeziku tujke brez primere obilneje uporabljajo kakor v leposlovju, kjer so le bolj izjemna prikazani.«¹⁷ Tudi tem besedam je Bajec pristavljajal domačinke, kjer se je le dalo.

Sledilo je zavračanje očitka SP 1950 o »nekakšni /vnem/i/ za mrtve jezikovne naplavine

pri Bajcu (str. 7), torej se je Bajec naslanjal na ta vir (prve tri Bajčeve zglede imamo pri Janežič-Sketu tudi na str. 161). Tudi za prvi Bajčev spisec prevzetih besed na str. 8 imamo potrdila v *angelj, cerkev, binško, križ, menih, nuna, oltar*. Seveda enako za skupino str. 8/9.

¹⁵ To je očiten odziv na Voduškovo kritiko 1950 glede tega. Voduškova kritika glede oznak besedja je bila vendarle sprejeta v *SSKJ*.

¹⁶ Opora za tako razpravljanje o slovanskih prevzetih besedah v slovenščini je lahko tudi Šolarjevo Besedno kazalo v *Jeziku naših časnikarjev in pripovednikov*, 1944, 245–266. Na str. 245 v uvodnem sestavku k tem besedam je Šolar zapisal: »T / o k a z a l o n e m o r e s l u ž i t i z a a n t i b a r b a r u s , m a r v e č j e l e p o m o č n i k p r i i s k a n j u s v e t o v p o r a z p r a v a h . « T e r k a k o r d a z a B r e z n i k o m p o n a v l j a : » M / e d n j i m i s o i z p o s o j e n k e , b r e z k a t e r i h d a n e s n e m o r e m o o p r a v i t i ; d r u g e s o v r a b i , a n e n u j n o p o t r e b n e ; s o p a t u d i s l a b o k r v n e , k i b i s e j i h m o r a l i i z o g i b a t i . «

¹⁷ To je sicer res, se pa iz tega lahko izvaja tudi sklep, da so za znanstvena besedila od domačih primernejši prevzeti izrazi, kar marsikdo med nami tudi v resnici počne. Prim. pri Bajcu samem iz Sprehodov po slovenskem besedišču (s prvo povedjo »to je velik in prelep vrt«, 172), str. 173: »V znanstveni prozi navadno dajemo prednost tujki, v poljudni pa domačemu izrazu.« Pa še navedek (n. m., 174): »Naši zdravniki imajo že lepo izdelano slovensko izrazoslovje, a vendar v strokovni sredini rajši uporabljajo mednarodne izraze.«

in premišljeno oddaljevanje od navadne žive govornice. /.../ Sestavljalci SP so izpustili nad dvajset tisoč Pleteršnikovih izrazov samo zaradi tega, ker so bili starinski ali omejeni na ozek narečni pas in ne rabljeni v naši knjigi.« (28).

Na koncu glavnega dela te knjižice Bajec zavrača še tiste, ki si za knjižni jezik nemara želijo »vsakdanjo govornico izobrazencev v prestolnem mestu« (29). Pri tem utemeljevalno ni tako prepričljiv, saj je vendarle res, da se z neosrednjega prostora v normalno knjižno besedje zelo težko vrinejo kaki obrobni jezikovni pojavi (prim. pesn. *solzice – šmarnice*). To velja ne glede na Bajčevo misel, da »/k/dor odreka obrobnim narečjem njih pravice, zmanjšuje vrednost Župančičevemu jezikovnemu ustvarjanju« (30).¹⁸

Navedimo še Bajčeve tri »terjatve« nasproti časnika: »1. ogiba naj se napak v glasovju in oblikovju, ki nanje opozarja slovnica; 2. naj ne piše tujke, kadar ima ustrezen, enako poveden domač izraz; 3. naj ne rabi iz same ljube udobnosti srbsko-hrvatskih besed iz predloge; če ima izbiro med izposojenko in domačo besedo istega pomena, naj da prednost domačinki« (33). – Ta načela pač vsi radi podpišemo: saj so to načela, s katerimi je svoj čas Kopitar branil slovenščino pred nemščino, ko je grajal udobnost piscev, ki je zadevala ob slovensko knjižnojekovno pravilnost in besedno (ter skladdenjsko) avtonomnost, zavračajoč nepotrebno germaniziranje (»unnötiges Germanisieren«).

Ideje in v precejšnji meri tudi besedno gradivo za gledanje na vrste besedja slovenskega knjižnega jezika je Bajec v veliki meri jemal, kot nakazano, iz Breznikovih del in jih je sem ter tja nekatera tudi navajal. Ta Breznikova dela bi bila zlasti tista, ki jih je v dveh izdajah Breznikovih izbranih del populariziral J. Šolar.¹⁹

Bajčevi članki, ki smo jih na začetku omenili (Sprehodi po slovenskem besedišču, Ljudske izposojenke, Slovanske izposojenke, pa tudi O purizmu in puristih ali Kakšen bi bil idealni slovenski knjižni jezik) v bistvu niso drugega kot reviji prilagodejene priredbe problematičnih področij te knjižice. Značilen primer Bajčeve obravnave te problematike (JiS 1 (1955/56), Sprehodi po slovenskem besedišču, str. 236): »Iz romanščine imamo deloma naravnost deloma preko nemščine: *blitva, cer, čičerka (cizara, kihra), figa, karfijola, kapus, kolmež, koleraba*,« kjer ima Janežič-Sket navedeno stvn. pri *figa, kapus*, nadalje še *kumara* (nem.), *ljuljka, murva, olje, pesa, repa* itd. in celo pri *čebula* tudi srvn. *zibolle*. Kakor kaže *figa, čebula* za romansko *fico, cipolla*, bi bilo bolje govoriti o furlanščini. Tudi v razpravi o ljudskih izposojenkah za Bajčeve navedke ljudskega prevzetega lahko opozorimo na ustrezni spisek pri Janežič-Sketu. Zanimiv poskus pa je, da (32–33) prevzete besede obravnava po predmetnih skupinah. Tako navaja izraze za posodo, stavbe, orodja, orožja in vojaštvo, pijačo in jed, obdelovanje zemlje, promet in trgovino, denar in še kaj.

V drugem nadaljevanju je obravnaval »ozvezdene izposojenke« (82). Glede zavračanja pravih sestavljenk (*nadgozdar, predpogoj*) je prišel do treznega spoznanja, da je »boj proti /takim/ sestavljenkam s predlogi /.../, ki pač po svojem bistvu niso slovenske, /.../ jalov« (83), češ saj se tudi SP ob njih ni znašel /.../: sestavljenke s *pred-* imajo često križec, z

¹⁸ Svoj čas sem s televizije zavrnil telefonsko »na oder« sporočeno Vidmarjevo mnenje, da je npr. Župančič v vsem pisanju vzor, in sicer z navedkom Župančičevih verzov: »O *devojka*, ti, pri oknu *slone*, si li *čula* ta glas *plakajoč* skozi noč?«

¹⁹ *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*, 1944, 267 str. oz. *Življenje besed*, Maribor 1967, 357 + I str., zlasti npr. Jezik v kmetijski povesti.

nad- zvezdico, s *pod-* pa so priznane.«²⁰ Zelo dragocen je ta sestavek pod konec (84–85), kjer je Bajec zbral lepo število frazeologemov, tj. »rečenic, ki jih je prejšnje stoletje v potu svojega obraza skovalo po nemščini« (84), npr. *čast imam, reven na rudah, deliti mnenje* ipd. »Te navlake je največ, to nam najbolj kazi knjižni jezik« (p. t.).²¹ V resnici vidimo, da so te Bajčeve predloge v SP 1962 močno, skoraj docela, upoštevali.

Še k Slovanskim izposojenkam. Tu se je Bajec, ko govori na začetku o poteku prevzemanja v slovenščino iz slovanskih jezikov (145: Pohlin, Gutsman, Vodnik, Ravnikar, Metelko, Zupan, Dajnko, Jarnik, Murko) povsem naslonil na Breznikovo razpravo *Jezik v kmetijski povesti iz l. 1930 (Jezik naših časnikaarjev in pripovednikov, 1944, 65–75)*, odsek s l o - v a n s k e i z p o s o j e n k e 68–71, kjer si zgoraj navedeni naši prevzemalci sledijo v zaporedju P, G, V, R, D, M, Z, J, M + Janežič in Cigale. V nadaljnem (146–151) obravnava slovanske prevzemke v treh skupinah: »splošno in brez ugovora sprejete« (146–147), »s križcem in so torej ostro prepovedane« (147–149), »izpodrivanke, še žive domače besede« (149–151). – Tudi tukaj se nam zastavlja vprašanje, kako s temi enotami ravna SP 1962, npr. z od vsake skupine po petimi:

A	SP 1962	SSKJ
<i>bajka</i>	b. o.	b. o.
<i>barje</i>	b. o.	b. o.
<i>beda</i>	<i>revščina</i>	b. o.
<i>beležiti</i>	<i>zapisati, zapisovati</i>	<i>zapisovati</i>
<i>blagoroden</i>	b. o.	star.
B		
<i>boja</i>	---	zastar. <i>barva</i>
<i>bolovati</i>	<i>°bolehati, bolan biti</i>	nižje pog. <i>biti b., bolehati</i>
<i>broj</i>	---	zastar. <i>število, številka</i>
<i>čin</i>	<i>°dejanje</i>	zastar. <i>dejanje</i>
<i>činovnik</i>	---	zastar. <i>uradnik, uslužbenec</i>
C		
<i>bodriti</i>	---	knjiž. <i>spodbujati</i>
<i>bodočnost</i>	<i>prihodnost</i>	b. o.
<i>bolest</i>	lit. <i>bolečina, bolezen</i>	knjiž.
<i>bólnica</i>	<i>bolnišnica</i>	b. o.
<i>boriti se</i>	<i>bojevati se (borec ---)</i>	b. o. (tudi <i>borec</i> b. o.)

²⁰ Zadnje niti ni res, saj pri *pod-* v SP 1950, 532 beremo: »2. v novih, po tujem zgledu narejenih sestavah pri samostalnikih in izvedenkah; v teh po navadi ohrani *pôd-* svoj poudarek: *pôdnačêlnik, pôdčâstnik, pôdčâsnîška šola*.

²¹ Če glede tega pogledamo v SP 1962 pri **bogat**: ~ °na zlatu, °a rosa, pridelek je °~, trgatve je °~a, natrgalo se je °~ o; pri **levit**: ~e komu brati, kozje molitvice brati komu, oštevati koga; **nadaljnji**: brez ~ega → *seveda, kajpak, takoj, prêcej, kar* (podobno za do ~ega; za vsako ceno: °čast imam: ~ mi je).

III

In kako je z Bajčevim Besedotvorjem?

Pripravljati ga je moral začeti v drugi polovici 40. let, saj je njegova prva knjiga (Izpeljava samostalnikov) izšla že 1950. leta, pač s prihodom na univerzo l. 1946. Morda je že besedotvorje v SS 1947 (kratice 48–49, izpeljava samostalnika 74–77, zloženke v SS 1947 imenovane sestavljenke /po Brezniku/, mednje pa se prištevajo velelniške zloženke, predložnozvezne izpeljanke, zloženke, zloženke z medpono in sklopi, izpeljava pridevnikov (89–93), izpeljava iz števnikov (136–138), prislovi po obliki (222–239), zložitev s predlogi (259–260), medtem ko tvorbe glagola ni). Morda so Bajčeve tudi tiste tri strani Besednega ustroja (37–39), kjer se srečamo s pojmi izpeljava (tako tvorjene besede pa so izvedenke), nato še sestava (sestavljene) in zložitev (zloženke), pri čemer (mu) sestava kakor Brezniku 1934 pomeni tako zlaganje (*kažipot*, *volkodlak*)²² kakor sklope (*seveda*), zloženke so mu pa »s predponami zložene besede«. Izraz osnova mu pomeni tudi podstavo.

Tako približno je že v SS III–IV iz l. 1940 (izpeljava samostalnikov, str. 27–30, izpeljava pridevnikov, str. 33–35, izpeljava in sestava prislovov, str. 102–103, sestava s predlogi, str. 109–110), ne pa tudi v čitankah za I. oz. II. razred iz 30. let. To je v glavnem naslonjeno na Breznika, SS 1934 (156–180), ki v III. Delu, tj. v Besedoslovju, (158–180), loči izpeljavo (s priponami) za samostalni (158–168), pridevnik (169–172) in glagol (172–173); temu pri Brezniku sledi Podvojitvev (173–174: *glagol* < *golgol*), nato pa Sestava (174–176).²³ Pri sestavi Breznik loči sklop (174: *kažipot*, *nepridiprav*, *tresorepka* – *mož beseda*, *po poli sestra*; *polnoč*, *bojaželjen*; *nemaren*) in 2. sestavljenke (174–176: *črvojedina*, *svojeglaven*); sestavljenke so mu to, kar danes imenujemo zloženke. Samo nekaj vrstic obsega uvod v poglavje S predlogi zložene besede (176), nakar sledijo ločljivi predlogi (177–179) in nato še neločljivi predlogi (179–180). V razpravi o zloženkah je Breznik med vojno zloženke začel (pojmovati in) poimenovati tako, kakor jih mi danes. V pojmovnem in izrazijskem besedotvornem nemiru je Bajec v BSJ I (135 str.) pojmoval in tvorjenke imenoval še po starem: zloženke so mu npr. *v-prega*, *za-seda*, sestavljenke pa *kolovrat*, *čarodej* (str. 6). Na isti strani za današnje izpeljanka uporablja izraza izvedenka in izpeljanka, vendar pretežno izvedenka. Namesto današnjega izraza tvorjenka uporablja tvorba, npr. izglagolska tvorba.

Bajčevo Besedotvorje se je od slovenske literature (129–130) opiralo na Breznika 1934, Miklošiča (5 enot, med drugim LP-G-L), Pintarja (*-išče*), Ramovša (Konzonantizem 1924, Kratka zgodovina slovenskega jezika 1936, predavanja na slovenski univerzi), Škrabca (Jezikoslovni spisi 1916), Štreklja (slovanska Lehnwörterkunde). Izpeljavo samostalnikov je Bajec obdelal po značilnem soglasniku v priponskem obrazilu, še pred tem pa je prikazal samoglasniške »sklanjatvene pripone«. Tako je po Miklošiču že pri Brezniku. Zaporedje soglasnikov v samostalniških priponah pri Bajcu: *j, r, l, n, m* (pojma zvočnik Bajec nima), sledijo pripone z zobnikom *t – d*, ustničnikom *v*, z velari *k – g – h*, sičniki *s – z – c* s šumevci *š – ž – č*. Pri Brezniku (158–168) si sledijo *j, v, n, m, r, l, t – d, (č), k (c), šč – ž – s, h – vs*. Pri obeh so na začetku zvočniki, sledijo pa nezvočniki (h katerim pa Bajec prišteva

²² Med zgledi pa navaja tudi izpeljanke, npr. *triindvajseti*, *trikraten*.

²³ V kazalu kot taka hierarhično ni razvidna.

tudi v), pri Brezniku pa se vmes pojavljajo še samoglasniki pred soglasnikom, npr. *-aj* pri *-j*, *-ič* pri *-t*, *-ič*, *-ač* ob *-k*^{*/}.

Breznik ima pri vsaki priponi (dejansko priponskem obrazilu) obdelane vse pomene, npr. pri *-ič* (prvotno *-ič*): 1. oseba po rodu: *Gregorič, kraljič (kraljevič)*, 2. mladina: *mladič, mladenič, deklič, gospodič-na*, 3. manjšaln/ost/: *črvič, gradič*. Spoli si sledijo kot m, ž, s, npr. a) *-el*, b) *-ela*, c) *-elo*. Tako je tudi pri Bajcu.

Iz Bajčevega povzetka (124–128) glede pomena *s a m o s t a l n i š k i h* tvorjenk (126–128) razberemo, da loči 24 kategorij: 1. dejanje, 2. delujoča oseba, nosilec glagolskega dejanja, 3. učinek g. d., 4. kraj, 5. orodje, 6. zbirnost, 7. manjšalnost, 8. večalnost, 9. slabšalnost, 10. pojmovnost/lastnost, 11. sorodstvenost, 12. ime moških oseb, 13. pa ime ženskih oseb in dalje 14. prebivalcev, 15. mladičev, 16. ptičev, 17. rastlin in njih delov, 18. snovnega, 19. mere/cene, 20. obsega/meje g. d., 21. splošne pripadnosti, 22. posnemanja naravnih glasov, 23. posamostaljenega iz pridevnika, 24. konkretiziranja pojmovnega. Za vsakterega teh pomenov Bajec navaja ustrezna priponska obrazila, npr. za vršilca dejanja naslednja: *čuv-aj, čuv-ar, blebet-alo, pisa-telj, obuv-ek/pros-jak, igra-lka, per-ica, god-ec, bra-lec/voli-vec, hlin-ež, mlat-ič, bah-ač*. Zgledi si sledijo po skupinah značilnih soglasnikov, npr. *j, r, l* ... Povsod opozarja na ustrezne paragrafe, kjer je zadevno obravnavano obširneje.

Če bi – kakor bi bilo prav – ločili navadno izpeljavo od inačenjske (to so pri Bajcu enote 6–9): I. *kdor/tisti, ki čuva* → *čuvaj*, II. *Majhen, slaboten otrok* → *otročje*), potem pri prvem lahko ločimo, če upoštevamo še besednovrstnost podstave (glagolska, pridevniška, samostalniška) pri glagolski podstavi tvorjenke za: I. 1. dejanje (1, 12) *hoja*, 2. vršilca (21) *čuvaj*, 3. učinek glagolskega dejanja *cvrtje*, 4. prostor *obračališče*, 5. vršilnik *kopača*, 6. snov *cepivo* (18), II. za 1. zbirno (6) *brinje*, 2. manjšalno (7) *kozica*, 3. večalno (8) *babura*, 4. slabšalno (9) *kesnela*, 5. mladiško (15) *kozlè*, 6. feminativ (13) *učiteljica*, maskulinativ (12) *gospodinjec*.

Podobno bi se nabrale vzporedne pomenske skupine za pridevniške podstave: 1. *zdravje* (10), 2. *belan* (23), 3. *črnina* (obleka), 4. *golobjak*, 5. *česalnik* (5), 6. *hrastovina* (18). In nato še s samostalniško podstavo: 1. *siromaštvo* (10), 2. *bradač*, 3. *siromačija* (10), 4. *kovačija* (4), 5. *hlapec* (6), *Kozina* (18). Kar od 24 Bajčevih pojmovnih enot še ostane, se razporedi v zgornje skupine: sorodstveno ime (11) *mati* nam je netvorjeno, moške osebe (12) so isto kot imena prebivalcev, ženske osebe (13) so (2.) kategorija nosilcev, *golobica* seveda ni oseba, ampak žival, na kar je pri tem pomenu zmeraj treba paziti, da se ne pozabi (prim. Bajčeve enote 15 in 16), *mera, cena* (19) je substantivirana lastnost, *obseg* (20) konkretizirano dejanje, 21. je t. i. opravkar oz. prostor in 24. je konkretno dejanje oz. vršilnik. – Breznik 1934 nima jasne pomenske razčlenitve pri vseh priponskih obrazilih ali velikokrat (skoraj) nobene.

Kritika, J. Šolar, je že opazila, da Bajčevemu besedotvorju manjka naglasnost (Breznik jo je deloma že imel). Poglavlje V današnjem knjižnem jeziku tvorna obrazila (I, 124–126) je nekaj posnetek Breznikovega tipa besedotvorja iz SS 1934, prim. pri dveh priponskih obrazilih:

^{*/} Prava škoda je, da tu ni bil upoštevan Metelko 1825, ki je pravi oče slovenskega besedotvorja.

Breznik 1934

-avs v zaničljivem pomenu

-ež 1. človek s slabo lastnostjo

2. dejanje ali učinek dejanja ali sredstva

Bajec 1951

-avs z zaničljivim pomenom

-ež dejanje ali nosilec dejanja
substantivizacija

Klasična obravnava pri Brezniku je »pripona -æc« (za moške osebe) (1967), ki da »se pritika raznim besednim vrstam«:

1. pridevnikom in zaimkom: *belec, edinec*

2. samostalnikom: *planinec*

3. deležnikom: *poslanec*

4. iz samostalnikov se tvorijo manjšalnice: *bratec* (+ brez manjš. pomena: *žrebec, Gradec*)

5. delujoča oseba: a) *jedec*, b) *hinavec*

Seveda ima Bajec zelo bogato ponazarjalno gradivo, ko v glavnem delu tega zvezka obravnava posamezna priponska in sklanjatvena obrazila, npr. pri -išče (113–117):

§ 206–208 a) iz samostalnikov: 1. kraj *apnišče, besedišče* 'slovar',

2. pomensko oddaljeno: *ledišče* b) »iz glagolske besede« kraj: *blodišče*, c) *-lišče prebivališče*

§ 209 *-lišče*: kraj

§ 210 manjšalno-slabšalni pomen: *babišče*

Oglejmo si sedaj Bajčevo I z p e l j a v o slovenskih p r i d e v n i k o v.²⁴

Tudi tukaj je bil Bajcu lahko najbolj živ zgled za to § 289 v Breznikovi slovnici,²⁵ delan prav tako po značilnem soglasniku v priponskem obrazilu: *j*_{1,2} (iz *j* oz. *bj*), *v, n, st/t/it, sk*. Pri Bajcu *j, v, m, n, r /ero, oro/, l, /P/* (= ustničnik), */T/* (= zobnik), */K/* (= mehkonebnik), *s/h/š*. Breznik spet za »pripono« podaja različne pomene, npr.: »za pripono -ov, -ova, -ovo«; tvori: a) svojilne prid. iz os. imen, b) prid. iz živalskih in rastlinskih imen za splošno last«. Bajec (21–26) po sopostavnem ekskurzu iz indoevropskega in praslovanskega nato ob navedbi Breznika (23) navaja naslednje skupine: 1. svojilni pridevnik iz moških osebnih imen: *bratov, stričev*, 2. pridevnik iz živalskih imen: *bikov*, 3. izvedenke iz rastlinskih imen: *ajdov*, 4. iz snovnih imen: *aluminijev* (tako navaja tudi Breznik). Bajec je podrobneje obdelal primere na -ov, ki jih je Breznikovo pravilo (170) »Od neživih stvari ne tvorimo pridevnikov s to pripono« izrecno prepovedovalo, je pa Breznik sam pri tem z besedami kot »Vendar so se med ljudstvom udomačile, nekatere take tvorbe« (170) to vendarle dopuščal. Bajčeva klasifikacija teh odstopanj (§ 39, str. 25–26): a) snovnostni prid.: *orehov*, b) poosebitveni prid.: *basov, Narodov, /c/* iz imen orodij, ki imajo marsikaj skupnega z nomina agentis (25): *bičev, cepov* (tega Breznik nima). Oba pa imata tvorbe na -ov-en: Brezniku so »pravilne« (170), Bajcu tudi (26). Breznik ima še izrecno naveden -ov iz »moških imen na -a« (170), Bajec (23) take primere samo navaja skupaj z onimi iz o-jevskih podstav: *bratov, Kastelčev, vojvodov*. (Bajec še na -ovit, -ovski -ovnat, -ovje.) Zgled *cerkoven* pri Bajcu je spodrsrljaj, saj je v iz osnove

²⁴ *BSJ* II (1952), 5–77. Tudi tukaj je na koncu razdelek V današnjem knjižnem jeziku tvorna obrazila (69–70), čemur sledijo Pripone po njih pomenu (71–72) in Pridevniške besede z netvornim formatom (73–74), na koncu pa je Vsebina (= kazalo), 75–77.

²⁵ Pripone pri pridevnikih. *SS* 1934. 169–172.

(*cerkāv+ən*). Bajčevi zgledi tvorjenih pridevnikov s »sklanjatvenimi priponami« (str. 5–7) so za slovenščino netvorjeni, npr. *bla-g, gol, gluh* itd.; izjema je tip *kratek* in *različ* (zadnje je mrtvo). Prvi zglede Bajec nato tudi res navaja pri priponskem obrazilu *-ək* (61).

S stališča pomenov (str. 71–72) Bajec pri pridevniku navaja 18 skupin, in sicer za: 1. svojilnost (splošna – singularna), 2. lastnost (*domišljav*), 3. podobnost (*čebulast*), 4. obilica (*bolhav*), 5. snov (*ajdov*), 6. izvor (*sončen, beneški*), 7. deležnost (*veren*), 8. možnost (*viden*), 9. odnos (*gornji, zgoden*), 10. namen (*igralen*), 11. manjšanje (*gostljat*), 12. večanje (*ritast*), 13. barva (*siv*) (netvorjen), 14. živahnost/naglica (*bister*), 15. stopnjevanje (*manji*), 16. vrstilstnost (*osmi*), 17. ločevalnost (*deseter*), 18. deležnost (*deroč, lakom, dan/zaprta, delav*).

Tudi tukaj bi bilo treba ločiti navadno tvorbo od modifikacijske (inačenjske), tj. 11. *gostljat*, 12. *ritast* (morda prim. *debelorit*). S prvim zgledom se strinjamo, z drugim ne, saj ni napravljen iz pridevnika (pravi zgled bi bil *kislav, belav* (56, § 96)). Pač pa so modifikacijski še iz točke 15 (stopnjevanje), 16 (vrstilstnost), 17 (ločilnost); ne navaja pa Bajec tipa za množilnost. Vrstilni, ločilni in množilni števniki so pač tudi modifikacijski: tak na mestu *pet* → *peti*, tak *petih vrst* → *peter*, *tak, dan *pet potov* → *peteren*. Tudi če odštejemo še 13. enoto (za barve) vsaj za tip *siv, črn, moder* in 14. (živahnost, naglica), ki tudi ni tvorjen (pač pa bi bil tvorjen barvni pridevnik tipa *vijoličen*), in če odštejemo še 18. (deležnost) pri glagolskem dejanju, nam ostanejo še skupine 1–10. Te bi morali deliti glede na besednovrstno podstavo, tako da bi dobili skupine iz samostalnika, prislova, glagola:

Sam	Prisl	Glagol
1, 3, 4, 5, 6, 7	9	2, 8, 10
1. svojilnost	9. odnos	2. lastnost
3. podobnost	(v resnici npr. prostor, čas, lastnost)	8. možnost
4. obilica		10. namen
5. snov		
6. izvor		
7. deležnost (pač iz povedkovniške rabe)		

Za primerjavo Toporišič, SS 1976. S samostalniško podstavo: 1. svojilnost, 2. povezanost z, 3. snovnost, 4. obilnost, 5. bolezenskost, 6. podobnost; z glagolsko podstavo: 1. deležniški, 2. stanjski, 3. namenjenostni/uporabnostni, 4. naklonski. Podobno še izprislovni.

I z p e l j a v e p r i s l o v o v Bajec v Besedotvorju nima (kakor tudi Breznik ne)^{*/}, je pa spominjal na sestavek v SR (V–VII, 1954, 195–226), kjer uvodoma obravnava oblikoslovnne členke (195–200), nato prislove z zaimkovno podstavo (200–204), nato iz samostalnika (204–212), kjer je to in ono v resnici povedkovnik (npr. *kos v biti kos, treba* 206), vidnejše priponsko obrazilo je *-oma*, nato je tvorba iz pridevnikov (212–214), zanimivo, da o onih na *-o/-e* ni povedano skoraj nič, pač pa o tistih na *-(č)ki*, nakar so na vrsti »odreveneli v predložnih sklonih« (215–220) in nato še izglagolski (220–222), npr. *molče, goreče, prihuljeno, vneto, otrplo* (220), *skrivaj(e), skrivši* in nato dejanski členki (*baje, menda* »stavčni adverbi«, 221), še pozneje je govor o veznikih (223: *akoravno*), in na koncu še to in ono iz drugih nepregibnih besednih vrst. – Verjetno je bilo Bajcu odsvetovano, da bi to bilo del njegovega Besedotvorja.

^{*/} Zelo podrobno ima to obdelano Metelko.

Breznik ima v SS 1934 tudi t v o r b o g l a g o l a (sicer zelo skopo, 172–173, pripone pri glagolih). Dejansko ima le modifikacije s *-k-*, *-lj-*, *-ast*, *-h-*, *-ih-*, sicer pa (str. 158) opozarja na tvoritev glagolskih oblik od § 229 dalje, kar pa seveda ni isto kot besedotvorje, npr. *zeleneti*. Besedotvorno je glagol in drugo pri Brezniku obravnavano še v poglavju S predlogi zložene besede (176–180).

Na koncu izpeljave ima Breznik obdelan še naglas (173), vendar zelo preproščeno glede naglasa tvorjenke nasproti podstavi: PRVOTNI DOLGI RASTOČI NAGLAS – A – v izvedenki je na istem zlogu, kjer je še sedaj v podstavi ali je nekoč bil: a) v korenu *bràt bráta: brátov, brátec*, b) v končajah (»končnicah«): *grmáda: grmáden, grmádit* – B *gorà: goríca, goríški, kraljà: kraljíca*. (Opomnja: *tráva < travà : trávnik*); PRVOTNI DOLGI PADAJOČI NAGLAS »imajo naglas na prvotnem mestu«: *snêg, snegâ: snežít*, *snežnik, snežníca*. (V teh primerih je naglas na drugem zlogu tvorjenk seveda zato, ker so ustrezni morfemi akutirani, *snežnik* celo novoakutiran v imenovalniku, sicer pa mladoakutiran.) – Bajec, kakor mu je očital že Šolar, se za naglas praktično ni brigal.

Pri Z l o ž e n k a h²⁶ Bajec navaja Kratice avtorjev ed. Druge kratice skupaj za BSJ II in III: od Breznika je imel na razpolago poleg SS 1934 tudi razpravo Zloženske v slovenščini iz l. 1944, in oboje tudi navaja (vendar za drugo besedilo ni povedano, kje ga je dobil, namreč v RAZU FFHR II, 53–76). Breznik v Zloženkah v slovenščini najprej obravnava Sklope (v moji objavi Izbranih Breznikovih del, 1982, na str. 316–319), nato pa zloženske (319–333), in pri njih loči: 1. vezalne (*dragoljub*, vendar tudi *Obrh*), 2. svojstvene (*belook*), 3. določilne (*zlatovranka*) in 4. glagolske (*črvojed*). Glede na 4. skupino bi skupine 1 do 3 lahko imenovali imenske.²⁷

Tako kakor pri Brezniku je v bistvu tudi pri Bajcu. V prvem delu po uvodu o zloženkah v širšem pomenu § 1–6 obdeluje Sklope (§ 7–34, str. 83–95). To so mu naslednji tipi: *zdaj zdaj* (§ 8), *Soča voda, možiček-kopitljaček* (§ 9), *Krivostegno* (§ 10), *Nebojse, Jančigaj, Ručigaj* (§ 11), *velika noč, dober večer* (§ 12), *nebodigatreba, nemanič* (§ 13), *posilživ* (§ 14), *dolgčas* (§ 15), *figa mož* (§ 16), *bojda* (§ 11), *odsihdob* (§ 18), glagol (§ 19), *medved* (§ 20), *teden* (§ 21), števniki od 11 do 19, od 20 do 90 (§ 22), nakar v § 23–34 sledi obravnava z uvodno povedjo: »Števniki se še dalje spajajo v nove sklope ali zloženske« (str. 90), kjer se najprej navajajo zloženske: *enodneven* (§ 23), *drugošolec* (§ 24), *tridanski* (§ 25), *štiriglav* (§ 26), *dvanajstleten* (§ 27), *ničvedež* (§ 28), *častilakomen* (§ 29) *polotok* (§ 30), *dobrodošel* (§ 31), *Bukovžlak, Krn vrh* (§ 32), *Vrzedenc* (§ 33), *Jakobdol* (§ 34). Tu se vidi, da Bajcu – kakor sicer tudi Brezniku – manjka pojem stalna besedna zveza, kar bi ga rešilo zmote, da so dvo- in večbesedne enote tudi sklopi, npr. *velika noč* ali pozdrav *dober večer*.

Sicer pa gre pri marsičem drugem tu navedenem za navadne zloženske, npr. *enodneven, drugošolec, štiriglav* ipd. Prim str. 88: »V govoru je *vsak dan* sintaktična enota, ni pa še sklop. Toda brž ko pristavimo pridevniško obrazilo *-nji*, imamo že sklop *vsakdanji*.« (Seveda gre tu za zloženko, itn.)

Sledijo²⁸ zloženske različne vrste: imperativne (str. 96–100) *kažipot, Kuripečič, tresorepka*, imenske (100–101), vezalne (101–102) *dragoljub(æc)*, *knezoškof*, primerjalne (102–104)

²⁶ BSJ III, 1952, str. 79–132 + 135.

²⁷ A. Breznik, *Jezikoslovne razprave*. /Izbral in uredil Jože Toporišič, 1982, 315–333./

²⁸ § 35–75, str. 96–128.

volkodlak, košeglav, določilne (104–108) *križpot, strahopetec, zlatovranka*, svojstvene (109–115) *trmoglav, trmoglavec* in glagolske (115–122) *glavobol, jajcevod, hitropis*.

Bajec nato – nenaslovljeno – v § 68–74, str. 122–128 govori o obravnavi zloženek v slovenskem jezikoslovju (»slovenski slovničarji«, 122), zaključuje pa se III. del knjige s presojo zloženek glede na njihovo rabo oz. tvorljivost (§ 75, str. 128). Na str. 101 Bajec sam o svoji klasifikaciji glede na Breznikovo razpravo: »Pri klasifikaciji zloženek se držim Breznikove razdelitve na vezalne, določilne, svojstvene in glagolske zloženke /.../; /vendar sem/ /.../ primerjalne zloženke ločil od svojstvenih (bahuvrihi) ter jih obravnaval zase.« (Tu na str. 115.)

Tudi normativnost je pri Bajcu nekako kot pri Brezniku. Tu in tam navaja podstavno besedno zvezo, npr. 'kraj, kjer se koli sekajo' = *kolosek*, ali 'kdor se bori z bikom' = *bikoborec*, večinoma pa se zadovoljuje bodisi z oznako nk. (po Pleteršniku 'novoknjižno') ali pa s prevodom v nemščino, npr. *bogorodnost* 'Frömmigkeit', *črevobolja* 'Bauchschmerzen' ali pa pove, kdo je konkretno besedo napravil ali jo pri njem dobimo, npr. *bibolaz* (Jurčič).

Pri nas ni bilo ločevanja med samomedponskimi in medponsko-priponskimi zloženkami, pri čemer gredo k drugim tudi s sklanjatvenim/sklonskim obrazilom tvorjene tipa *nosorog* 'tisto, kar ima rog na nosu', če/ker so enonaglasni.

Ostane še tretja Bajčeva besedotvorna knjiga, tj. Predlogi in predpone (1959, 142 str.). Besedotvorna problematika je tu dejansko le, ko gre za predpone, medtem ko so predlogi sredstva predložnih besednih zvez.

Ta del Bajčevega besedotvorja spominja na Breznikovo SS, zlasti zadnjo iz l. 1934. Bajec med uporabljenimi deli (141–142) navaja vse štiri izdaje te slovnice, od drugih domačih avtorjev pa še dela Miklošiča, Pleteršnikov S-NS, Ramovšev Konzonantizem in Kratko zgodovino slovenskega jezika, SP 1950 in »gradivo za veliki slovar pri SAZU na listkih. Brezniku so vse take tvorbe s predlogi zložene besede (176–180), »predlogi« pa so mu lahko (kakor že Janežič-Sketu)²⁹ ločljivi (177–179) ali neločljivi (179–180).

Pri Bajcu so predpone obdelane za predlogi³⁰ (če seveda obstajajo): *po-* (preverb, str. 19–27), pred tem pa je obdelan *pa-* (17–19), torej kar obširno. Nato po vrsti še: *pod-* (predpona) 30, *pod-* (prenom) 30–32), *na-* 42–47, *nad-* 49–50, *za-* 57–61, *prě-* 61–66, *prěd-* (prefiks) 68–69, *pro-* 69–71, *otv-* 78–79, *do-* (v sestavi) 83–85, *o(b)-* 93–97, *pri-* 98–100, *iz-* 102–106, *sv* (1) 112–113, (2) 113–114, (*vb*) 118–119, *vbz-* 119–121, (*raz-*) 122–124, *niz* /Bajec ne navaja slovenskih primerov z *niz-* (vendar jih Besedišče slovenskega jezika I, 1987 navaja kar precej)/, (*črězv-*) 129, *brez-* 130–131, *vy-* (narečno) 131, (*u-*) 132, *mimo-* 134–135, (*proti-*) 137, *radi* (ni slovenskih zgledov) 137, *srědě* 138, *meždu-* 138–139. Pri Brezniku je zaporedje drugačno.³¹

²⁹ A. Janežičeva *Slovenska Slovnica*, VIII. izdaja, 1900, 145–157. Sket to obravnava v poglavju Besedotvorje.

³⁰ Knjiga ima v naslovu zaporedje Predlogi in predpone (str. 3, 5), v Vsebini (str. 7) je zaporedje Raba predpon in predlogov, na str. 9 pa spet Raba predlogov in predpon. – Ali v tem odseva dejstvo, da bi bil Bajec najprej hotel prikazati le predpone, kot sestavine besedotvorja, nato pa bi jim dal, zaradi velikega prekrivanja v glasovju še predloge, ki se pojavljajo že pri Brezniku v govorni podstavi te vrste tvorjenk.

³¹ Breznik ima naslednje zaporedje »ločljivih« oz. »neločljivih« predlogov, v bistvu predpon iz predložnih podstav (tudi le nekdanjih), pri čemer prave sestavljenke spremlja stavek kot »rabi se večinoma po zgledu tujih jezikov« (tako *pra-*, str. 179):

Ni jasno, zakaj Bajec ni ohranil Breznikovega abecednega zaporedja, saj tudi nima zaporedja po vezavnosti predlogov, razen tega pa tudi ne loči predpon po t. i. ločljivosti, tj. še živi predložni vzporednici.

V podrobni obdelavi posameznih enot je pri Bajcu najprej na vrsti predlog, nato pa predpona (večinoma enakoglasna, npr. *Po* 9, *Po-* kot glagolska predpona (preverb – predglagolek) 19, *Po-* je predpona glagolskih samostalnikov 25, *Po-* je predpona v neglagolskih sestavah, takoj za *Po-* pa je vmesni del (Predpona *pa-*) 17. Enostavneje je npr. pri *Pod* 27 čemur sledita Predpona *Pod-* in Prenom *Pod-*, nato pa *Na* 32, Predpona *na-* 42, torej vsakokrat malo drugače.

Vsaka enota je na začetku zajeta slovansko protistavno, nato je podrobneje govor le o slovenskem gradivu. Gotovo pa je, da je ta knjiga gradivsko zelo bogata. Za primer vzemimo samo predpono *pre-* (61–66). Da je izpredložna, je nakazano z opozorilom na ustrezne predloge v poljščini, lužiščini (pač obeh) in slovaščini, »in to v primerih, kjer imata ruščina in češčina *pro-*«. Sledi ugotavljanje pomenov obglagolskega *pre-* v slovanskih jezikih (62–63), temu pa obravnava slovenskih 8 pomenov pri glagolih (63–65): 1. 'iz kraja v kraj', 2. 'skozi kaj', 3. 'dovršitev dejanja', 4. 'nad čim', 5. 'prek meje in mere', 6. 'znova, drugače', 7. 'skozi čas, preko časa', 8. 'začetek'. Na koncu so obravnavani različni pomeni istega predpanskega glagola, npr. *prenesti čez vodo* – *prenesti dosti vina*. Pri kraju je obdelan »prenom« v slovensščini s pomeni: 1. 'velika mera', 2. 'prevelika mera' pri pridevnikih in iz njih izpeljanih prislovi, sledijo samostalniki (*premodrost*, *prehvala*, *premrz*), medmet *prejoj*, glagol *preglasiti*, med Posebnostmi *preded* (= *praded*), *prestanek*, *predrzen*, *premog*, *prešeren*.

Pri Pleteršniku³² je pri *pre-* najprej pod I. prenom, sicer pa za (1) 'poviševanje' *premlad* (allzu, zu), *preljub* (sehr, uberaus), tako še *premalo*, *prezgodaj*, *prelepota*, *premrz*, (2) namesto *pra-* *preded*, pod II. pa pri glagolih; (1) 'skozi kaj, čez kaj, prek česa' *prebosti*, *preplavati*, *preskočiti*, (2) 'skozi neki čas in preko nekega časa' *premoliti*, *prebiti*, (3) 'iz kraja v kraj' *prepeljati*, (4) 'premembra' *preobleči*, (5) 'ob čem, mimo česa' *preteči*, *preslišati*, (6) 'mimo česa in še dalje in torej tudi preseganje' *prehiteti*, (7) 'preseganje mere' *prevzdigniti se*, (8) 'začetek dejanja' (*iz*) *pregledati* – Torej je Bajec potrjeval tisto pri Pleteršniku.

Podobno je s pomeni te predpone v moji Slovenski slovnici, ki se je tukaj zgledovala tudi pri Rusih: 1. z enega mesto na drugo ali skozi kaj *prenesti*, *prepiliti*, 2. namestiti kaj med predmete ali dele predmeta *preplesti*, 3. izvršiti še enkrat, znova, malo drugače *preorati*, *prekrstiti*, 4. trajati določen čas ali preko njega *premoliti*, *prečuti*, 5. preseči mero, doseči visoko stopnjo *prenapiti se*, *pretirati*, 6. gibati se ob čem, mimo česa *preteči*, *prehiteti*, 7. imeti uspeh z dejanjem *pregovoriti*, 8. dobiti po kom *prevzeti*.

Ločljivi

<i>brez</i>	<i>pod</i>	<i>nad</i>	<i>v (u)</i>	<i>u-</i>	<i>pa-</i>
<i>do</i>	<i>pred</i>	<i>ob (o)</i>	<i>z</i>	<i>vz-</i>	<i>pra-</i>
<i>iz</i>	<i>pri</i>	<i>od</i>	<i>za</i>		<i>pre-</i>
<i>med</i>	<i>raz</i>	<i>po</i>			<i>pro-</i>
<i>na</i>	<i>s(z)</i>				<i>so-</i>

Bajec torej nima obravnave predpon *pra-* in *so-*: prvo navaja samo kot prvotno slovensko pri *pre-* (*preded* = *praded*), str. 66, drugo omenja pri »prenomu« *сѣ* (slovensko *predimenek?*), str. 113–114. Tu je zbral kar lepo število predpone *s-* pred zvočniki (str. 114).

³² Seveda v *S-NS* 1894, 1895.

V SSKJ III (1979) je Bajec enoto *pre-* iz BSJ razdelil na dva sestavka z iztočnicama *pre*¹ in *pre*²; pri prvem pod 1. obdeluje predponске glagole v 8 (od a do g) pomenskih skupinah, pod 2. pa obravnava tvorjenke iz takih glagolov, npr. *prehod*, *preiskovalen*, *preležanina*. Pri *pre*² pa loči pomena a) preseganje in velika mera stopnje, torej a) *prečrn*, *predaleč*, *prekuhati*, *premogóčnost*, *prenaložiti*, b) *prečuden*. Manjka pa mu predponsko obrazilo *prê-*, v SSKJ sicer izkazano (*prêeksistirati*, *prêfabricirati*, *prêhistóričen*), verjetno pa je mogoče tudi predponsko obrazilo *prè-*, npr. *prènadólgo*. Tak naglas na predponi je mogoče primerjati Tomšičevemu³³ *bòlj* v primerniku: *Skuhaj bòlj gost močnik!* (pravi primernik) – *Skuhaj bolj góst močnik!* ('precej gost').

Tako. Razpravljanje o Bajčevem besedoslovju nam je prikazalo bistven, najbistvenejši Bajčev prispevek slovenskemu jezikoslovju. Bajec gotovo ni bil novatorski duh, ki bi bil slovensko knjižnojezikovno jezikoslovje – to je bilo v bistvu jedrno tvarinsko področje njegovega pisanja – preokrenil v kako novo, npr. sodobno smer, recimo fonološko ali sploh strukturalistično svojega časa, zlasti tudi v oblikoslovju. Skušal pa je tradicionalno jezikoslovje knjižnega jezika držati na času precej ustrežnejši ravnini. Bil je prvi univerzitetni profesor slovenskega knjižnega jezika in tedaj (ter že med obema velikima vojnama) v kolektivu prizadevno sodeloval pri slovenskem slovníčarstvu (1947, 1956), pri Slovenskem pravopisu 1950, 1962, nato pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika in končno spet pri pripravi nove izdaje Slovenskega pravopisa. Kot univerzitetni profesor je sestavil tudi obširno triknjižno monografijo o slovenskem besedotvorju. Kar je največ mogel, je slovenskemu jezikoslovju dal (nazadnje tudi kot eden izmed urednikov Slovarja slovenskega knjižnega jezika in slovenskih jezikoslovnih glasil) in si s tem postavil spomenik, ki ga ni mogoče prezreti. Hvaležni smo mu za njegovo vneto delo za knjižno slovenščino skoraj vse do smrti. Tudi sam sem to in ono prejel od njegove človečnosti, hodeče varno srednjo pot med ljudmi; tako pot je ideološko prisvajalni čas njegovih zrelih let odrejal vsem tistim, ki se ideološko zanj niso mogli oz. hoteli odločiti, pa so imeli za slovenstvo iskro ustvarjalnosti, ki jo je tudi ta grobi čas vendar pustil delovati, ji rasti in uspevati – četudi ne vesel.

Summary

(The Vitality of Bajec's Word-formation)

Anton Bajec was linguistically educated in various ways and active, at first as university teacher of Romance languages, but then life brought him primarily activity and research in Slovene studies. His knowledge of the Romance-Slovene relation and his feeling for the literary quality of texts led him to translating from French (he also did some translating from English) and to co-authorship of an Italian-Slovene dictionary (1941) as well as other tasks. As early as the beginning of the 1930s, involvement in readers (language textbooks) for secondary schools led him to Slovene studies, while university work at the University of Ljubljana after the end of the war established him particularly in the field of word-formation, and dictionary experience (including work on the *Slovenski pravopis* (*Slovene Ortho-*

³³ F. Tomšič, Stopnjevanje, *JiS* (1956/57), 123–125, navedek str. 123.

graphy) of 1950 and 1962) ripened into a professionally visible position as regards the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ – Dictionary of Standard Slovene*) from the 1960s until his death in 1985. As a lexicologist in the broader sense he was engaged at first with normative questions concerning the use of words, he was stimulated especially by polemics against Božo Vodušek's critical views of the standard language, as revealed by his critique of the *Slovenski pravopis* 1950, in particular as regards vocabulary. Out of this arose Bajec's booklet *Rast slovenskega knjižnega jezika* (*Growth of the Slovene Standard Language*, 1951, 46 pp.). Here his extensive presentation of the enrichment of Slovene standard vocabulary by loans during older periods relied especially on the Janežič-Sket grammar (and this in turn on Miklošič's). For the period from the eighteenth century onwards Bajec relied somewhat on Miklošič but much more on Breznik's lexicological writings in the 1920s and especially the 1930s. On pages 22–25 of this booklet Bajec has his "antibarbarus" (handbook on how to remove linguistic barbarisms) for about 180 words borrowed from Slavonic languages, as well as comments on stylistic guidelines in using loanwords at all. Later Bajec developed roughly the same material in his articles in *Jezik in slovstvo* (*Language and Literature*) – in the second half of the 1950s and the beginning of the 1960s.

The noticeably more demanding and much more extensive part of Bajec's lexicology is his word-formation, reaching its peak in *Besedotvorje slovenskega jezika* (*Word-formation of the Slovene Language*), 1–3 (1950, 1952 and 1959). Here he dealt with the creation of nouns, adjectives, compounds and creation with prefixes (also with prepositions in a kind of pan Slavonic comparison), so that only the creation of verbs was missing (except where formations from prepositional bases and certain composite forms were concerned). In composite name forms Bajec kept mostly to Miklošič's and Breznik's grouping of individual types. In this point he greatly enriched the illustrative material for his semantic typology of name derivatives, but hardly at all for compounds, where he mostly stayed within the framework of Breznik's treatment. Bajec essentially dealt with only infix-suffix compounds, but did not group them semantically, and mentioned only infix compounds in a short survey of compounding in Slovene grammars.

Bajec's word-formation was also carried over into the post-Breznik *Slovenska slovnica* (*Slovene Grammar*), especially from 1956 onwards. Bajec's word-formation does not have any firm theoretical foundation, particularly not for compounds, which had negative consequences for the *SSKJ*. Practically Bajec did not take regard at all of accent, for which he was justifiably blamed by Jakob Šolar in his critique of Book 1 of Bajec's *Besedotvorje* (*Word-formation*).

Razprave – Dissertationes XVII, Razred za filološke in literarne vede. SAZU, 2000, 5–19.

BESEDOTVORJE

BESEDOTVORNA TEORIJA

Besede nastajajo iz potrebe ubesediti določeno še ne poimenovano pojavnost. To se dogaja na podlagi splošnega algoritma z naslednjimi /koraki/: 1. izhajaj iz besedne zveze (t. i. govorne podstave) s pomenom bodoče tvorjenke; 2. izberi tvorbeno obrazilo (in s tem tudi tvorbeno vrsto npr. izpeljavo ali zlaganje); 3. iz govorne podstave izberi pomensko komplementarne sestavine k izbranim obrazilom (in besedotvornim vrstam); 4. (določeni) izbranim sestavinam odvisno od izbranega obrazila nevtraliziraj (odvzemi) slovnične lastnosti; 5. dobljene sestavine razporedi po načelu linearne zaporednosti; 6. razporejene sestavine strni, (po potrebi) premeni glasovje in določi naglas.

Words arise out of the need to give expression to certain not as yet verbally denoted phenomena. This occurs on the basis of the general algorithm involving the following steps: 1. as a starting point use the word group (the so-called text base) embedding the sense of the word to be formed; 2. select a derivational formant (and thereby a given derivational kind of word-formation, e.g. derivation or composition); 3. from the text base select the complementary element to the already selected formants (and to the word-forming parts); 4. for (given) selected elements depending upon the formant selected neutralize (or remove) grammatical properties; 5. the obtained elements are now to be put in the order of a linear sequence; and 6. the ordered elements are to be fused, (if necessary) the sounds alternated and the stress determined in accordance with the accentual laws.

Besedotvorje nas, kot je znano, uči delati besede oziroma že napravljenim besedam določati podstavo in obrazilo ter jih primerno razumeti; tako pojem 'majhna hiša' lahko izrazim z besedo *hišica*, za to besedo pa ugotovim, da sestoji iz podstave *hiš-* in priponskega obrazila *-ica*, ki pomeni 'majhno, ljubko'.

Splošno

Podstava tvorjenke je tisti njen del, ki mu je dodano obrazilo (pri zloženkah lahko tudi po več); obrazilo je desno ali priponsko, levo ali predponsko, vmesno ali medponsko ter prosto ali poponsko. Podstavo nezložene tvorjenke dobimo pri samostalniku iz oblike za rodilnik (npr. *pôtok potóka: potók- + -en → potóčen; táksi -ja: táksij- + -ski → táksijski; Júnó Júnóne: Júnón- + -ski → junónski; deklè dekléta: deklét- + -ov → deklétov*), pri pridevniški besedi iz edninske ženske oblike (ali rodilniške moške) (npr. *dóber dôbra -ega: dôbr- + -ina → dobrína*), pri glagolu iz nedoločnika ali iz ženske oblike deležnika na *-l* (npr. *bráti: brá- + -lec → brálec; pēči pēkla: pēk- + -ā → péka*) ipd., redkeje iz sedanjika (npr. *žánjem < žanjēm : žánj- + -ica → žanjíca*).

V tvorjenki se pogosto pokaže glas, ki ga v podstavi sicer ne pišemo ali le v posameznem sklonu ali članu besedne družine: *Pávia: Pávij- + -ski → pávijski; Maríia: Maríj- + -in → Maríjin* (prim. rod. množine *Pavij, Marij*), *pritisniti – pritiskati* ipd.

Seveda besed ne delamo kar tako, da bi jim odvrgli končaje in jih nato poljubno nadomeščali s priponami, predponami, medponami in poponami (za zadnje prim. *se v tvorjenki ubiti se iz ubíti*), ampak se vse to dogaja po zelo trdnih pravilih. Sklop besedotvornih pravil,

s katerimi iz odrezka besedila na koncu tvornega postopka dobimo tvorjenko, imenujemo besedotvorni algoritem. Kolikor vidim, ima tak **algoritem** (kadar je najbolj zapleten) 6 faz. Te faze se dajo opisati tako:

1. Izhajaj iz besedne zveze, ki poimenuje to, kar naj bi pozneje pomenila tvorjenka (to besedno zvezo imenujemo govorna podstava).
2. Izberi vrsto obrazila nove tvorjenke. Na tej stopnji se praktično odloča, ali bo tvorjenka izpeljanka (desno obrazilo), zloženska (vmesno obrazilo in eventualno še desno), sestavljenka (levo obrazilo) ali pa sklop (sklopno obrazilo, tj. mehanična združitev enot dane besedne zveze v novo besedo).
3. Z izbiro obrazila je že odločeno, kaj iz govorne podstave bo šlo v »obdelavo«, da dobimo podstavo tvorjenke: če izberem desno obrazilo, je s tem že povedano, da sem se odločil delati novo besedo iz ene same besede govorne podstave (lahko hkrati tudi iz predloga pred njo), npr.: *-ec* ali *-en* – *stâr/trdoglâv/brez srcá* → *stárec, trdoglâvec, brezstâcen*; če izberem levo obrazilo, pomeni, da bo v besedotvorni postopek prav tako šla le ena polnopomenska beseda, npr.: *pre- -stâr* → *prestâr*; če izberem vmesno obrazilo, je že odločeno tudi to, da bosta šli v podstavo tvorjenke dve polnopomenski besedi govorne podstave, npr.: *-o – stâre móde* → *staromóden*; in pri sklopnem obrazilu gredo v podstavo tvorjenke vse sestavine govorne podstave, npr.: *-+¹ – vsák dán* → *vsakdan*.

Izbira obrazil je sama zase dovolj zapletena. Desna obrazila imajo slovnične lastnosti bodoče tvorjenke, obrazila za samostalnik npr. lastnosti spola, živosti, človeškosti, sklanjatve ipd., za pridevnik npr. spola, določnosti, sklanjatve, za glagol npr. prehodnosti, vrste glagolskega dejanja ipd.: leva obrazila spreminjajo slovnične lastnosti prvotne besede le pri /sestavljajah/, vmesna obrazila imajo lahko zapleteno dopolnjevalno razporeditev (prim. *-e* namesto *-o* za *c j č ž š* prvega dela bodoče zloženske (*jajc-e-vòd* proti *cev-o-vòd*), *-i*, če je prva sestavina glagol (neproduktivno: *kâž-i-pot*), tožilniške vezavne medpone zlasti pri izrazih kot glavni števniki (*štír-i-perésen, dv-é-léten, pét-ø-léten, věč-ø-vrēden, resnic-o-ljubén*), /rodilniške/ vezavne medpone (*čast-i-hlépen, boj-a-žéljen*) in t. i. imenovalniške medpone (*Slovénij-a-lés, brúc-ø-ma-jór*)).

4. Obrazilo prav tako implicira postopek za obdelavo prvine govorne podstave v prvino podstave tvorjenke: desno obrazilo predvideva odvzem konkretnih slovničnih lastnosti tisti prvini govorne podstave, h kateri se bo pripojilo (pri samostalniku in pridevniku gre navadno za t. i. končnice, pri glagolu v glavnem za obrazila posameznih glagolskih oblik, včasih še za glagolsko pripono): *stâr člověk: -ec* → *stâr-*; *črna zêmlja: -íca* → *črn-*; *člověk, ki kosí: -ec* → *kos-*; *mlád pogánjek: -íka* → *mlad-* ipd. Pri pridevniških besedah lahko odpade še kako priponsko obrazilo: *těžek: -ji* → *tež-*, *sociální demokrát: -ø* → *sociál-* ipd.; pri samostalniku podobno: *Slovénc: -ka* → *Sloven-*.

Podobno odvezamemo slovnične lastnosti tudi prvim sestavinam zloženek: *víno iz Slovénije: -N-* (*N* pomeni končnico imenovalnika) – *Slo-vénij-a-*. Pri tem velja načelo, da slovnične lastnosti izgubi odvisna sestavina prvotne zveze: *zdravník za zobé: -o-* → *zob-o-*. Če hočemo napraviti pridevniško zloženko iz zveze pridevniška beseda + samostalniška beseda, slovnično nevtraliziramo obe besedi: *dôbrega srcá: -en* → *dôbr- sřc-*; isto je pri zvezah glagol + samostalnik: *moríti múhe: -ø* → *mor- múh-* (tako sploh pri spremembah besedne vrste ali podvrste).

¹ Ta simbol sem pozneje zamenjal z \odot .

5. Peta faza algoritma predvideva razporeditev sestavin tvorjenke od leve proti desni: jasno je, da predpone pridejo na skrajno levo, pripone na skrajno desno (proste pripone, t. i. popone, še bolj na desno), enodelna podstava pa v skladu s tem za predpono ali pred njo. Tudi za medpone je jasno, da pridejo med obe sestavini zloženke, vprašanje pa je, kako se razporedijo preostale sestavine zloženke: polnopomenski sestavini zloženke se razporedita tako, da pride na prvo mesto tista, ki so ji bile odvzete slovnične lastnosti (prim. *zdravnik za zobé, željen bója, moríti múhe* → *zob-* + *-o-* + *-zdravnik*, *bój-* + *-a-* + *-željen*, *múh-* + *-o-* + *-mor*); če pa so bile slovnične lastnosti odvzete obema sestavinama, pride najprej tista, ki je v prvotni zvezi bila odvisna (prim. *vróče krví: -en* → *vróč-* + *-e-* + *křv-* + *-en*). Tudi primere kot *tresorépká* je torej treba razumeti kot »tista, s tresóčim rêpom«.

6. V šesti fazi tvorbnega algoritma se po potrebi premenijo soglasniki ali tudi samoglasniki podstave, kot npr.: *plêsti* → *plót*, *preplêsti* → *preplèt*, *porodíti* → *porájati*. Informacije za te premene ima spet priponsko obrazilo (prim.: *kar je pod nogámi: pod-* *nog-* *-je* → *podnóžje*). V tej fazi se uredi tudi naglas (to bi lahko osamosvojili tudi v samostojno, sedmo fazo), npr.: *májhna nôga májhne nogé: -íca* → *nog-* + *-íca* → *nožíca* (poleg *nógica*, kar je treba izvajati iz tipa *nôga -e*); tudi informacija za naglas je torej do polovice v priponskem obrazilu.

Da bi združene dele tvorjenke lahko »popravili« glasovno in naglasno, je treba razpolagati s seznamom obrazil, ki povzročajo te spremembe. Poskus takega seznama predstavljajo naslednje liste glasovnih premen in priponskih obrazil, ki avtomatično odvezemajo podstavi naglasno mesto. Zlasti premene naglasnega mesta pri tvorjenju niso niti približno dokončno obdelane.

Posebno važne so premene končnega soglasnika ali soglasniškega sklopa, če primerjamo prvotno govorno podstavo in podstavo tvorjenke. V naslednjem imamo pregled takih premen v 4. skupinah: po palatalizaciji /nebnjenju/, jotaciji, disimilaciji in kraitvi.

Na začetku je podano priponsko obrazilo, pred katerim prihaja do premene, nato pa sledi ponazoritev. Pri tem so najprej na vrsti samostalniki ženskega, nato moškega in srednjega spola; sledijo pridevniki in (včasih) še glagoli.

Premene po palatalizaciji

Po tej premeni se *k*, *g*, *h*, *c* premenjujejo s *č*, *ž*, *š*, *č* pred naslednjimi priponskimi obrazili:

-íca *roka* – *ročica*, *noga* – *nožica*, *streha* – *strešica*, *deska* – *deščica* (vse neobvezno); *stvarca* – *stvarčica*, *palica* – *paličica*;

-ka *divjak* – *divjačka*, *noga* – *raznožka*, *telica* – *telička*;

-ína *velik* – *veličina*, *dolg* – *dolžina*, *streha* – *strešina*; ne gre pa pred *-inja*: *rojak* = *rojakinja*; prim. *še sluginja*, *lenuhinja*;

-ec *liska* – *liščec*, *breg* – *brežec*, *debèluh* – *debelušec* (večinoma neobvezno; prim. *kruhek*, *mahek*);

-ek *človek* – *človeček*, *ostrgati* – *ostržek*, *streha* – *nadstrešek*, *gobec* – *gobček*, *drevesce* – *drevešček* (vendar npr. *kruhek*, *mahek*);

-ič *članek* – *člančič*, *rog* – *rožič*, *vrh* – *vršič*, *hlebec* – *hlebčič*;

-njak *kruh* – *krušnjak*, *jug* – *južnjak*, *mrak* – *mračnjak*, *matica* – *matičnjak*; mogoče prek *krušn-*, *južn-*;

-ar *bradavica* – *bradavičar*, *jajce* – *jajčar*, *komolec* – *komolčar* (obvezno pri priponi *s -c-*); *glavnik* – *glavničar*, *panika* – *paničar*, *elektrika* – *električar* (poleg *elektrikar*);

-e *človek* – *človeče*, *drug* – *druže*, *hlapec* – *hlapče*, *ženska* – *ženšče*;

- jje** *dlaka – dlačje, breg – obrežje, streha – nadstrešje, iglica – igličje;*
- evje** *dlaka – dlačevje, iglica – igličevje, deska – deščevje;*
- tvo** *divjak – divjaštvo, bog – enoboštvo, potepuh – potepuštvo, devica – devištvo;*
- /s/ki** *bombnik – bombniški, Haag – haaški, Čeh – češki, Gorica – goriški; hlapec – hlapčevski, stric – stričevski;*
- [ə]n** *gibek – gibčen, človek – človečen, ubog – ubožen, streha – strešen, gobec – gobčen, brez srca – brezsrčen;*
- én** *lek – lečen, rog – rožen (zelo redko obrazilo);*
- in** *babica – babičin (samo pri priponskem obrazilu -ica oziroma -ca iz -ica, npr. Marjanca – Marjančin; toda Micin, mucin);*
- nat** *dušik – dušičnat, breg – brežnat, debeluh – debelušnat, galica – galičnat;*
- ast** *hlebec – hlebčast, luknjica – luknjičast, jajce – jajčast (navadno pri priponskem obrazilu s c; prim. še jabolko – jabolčast);*
- av** *luknjica – luknjičav (priponsko obrazilo -ica);*
- ev** *bralec – bralčev, borovnica – borovničev, Horac – Horačev (poleg Horacev in Horacov);*
- ati** *cvrk – cvrčati, beg – bežati, duh – dišati, blesk – bleščati (samo pri glagolih na -im);*
- eti** *prha – pršeti;*
- iti** *moker – močiti, drug – družiti, smeh – smešiti, besedica – besedičiti, govoranca – govorančiti, hinavec – hinavčiti, tresk – treščiti.*

Premene po jotaciji

Po tej premeni se *t, k* in *c* premenjujejo s *č, s* in *h* s *š, z* in *g* z *ž* ter *d* z *j*; *n, r* in *l* dobijo še *j, p, b, m, v* in *f* pa *lj*: *usmrtiti – usmrčen, Loka – Ločan, golobica – golobičji; visok – višji, polh – polšji; nizek – nižji, vrag – vražji; goniti – gonjen, moriti – morjen, voliti – voljen; potopiti – potopljen, ljubiti – ljubljen, lomiti – lomljen, loviti – lovljen, škof – Škofljica. /Za jotiranimi č ž š pridevnikov se pred končnico vriva j: npr. vražji vražja -e ne vraži vraža -e./*

Lista najvažnejših obrazil:

- a** *nositi – noša, molzla – molža, moker – moča; goniti – gonja; rediti – reja, jezdit*
– ježa, gostiti – gošča;
- nja** *voziti – vožnja, prositi – prošnja;*
- arna** *cvetlica – cvetličarna, žrebec – žrebčarna (samo pri -c-);*
- ava** *gost – goščava, nizek – nižava, visok – višav;*
- ø** *mladiti – mlaj, plakati – plač;*
- ak** *grenek – grenčak, grajski – graščak, Ferenc – Ferenčak, otec – očak, gorski – gorščak, kost – koščak;*
- an** *mesto – meščan, Loka – Ločan, Breg – Brežan, nebeški – nebeščan; okolica – okoličan;*
- avje** *gost – goščavje, nizek – nižavje, visok – višavje;*
- /j/ji** *sraka – sračji, vrag – vražji, polh – polšji, golobica – golobičji (obvezno); neobvezno za z, d, t; blizu – bližji, govedo – goveji, teleta – telečji (vendar skoraj redno pri stopnjevanju);*
- ati** *poroditi – porajati, prevoziti – prevažati, obljubiti – obljubljeni, ustvariti – ustvarjati;*
- evati** *pomladiti – pomlajevati, krstiti – prekrščevati.*

Premene po disimilaciji /in asimilaciji/

Po tej premeni se netrajni soglasnik zamenja s trajnim: *gostač* – *gostaški*, *Hrvat* – *hrvaški*, *deklica* – *deklištvó*. Knjižni pridevnik na *-ki* je le *kmečki*, sicer še v krajevnih imenih (prim. *Donačka gora*) – **mesčan* > *meščan*.

Premene po krnitvi

Pri teh premenah se v podstavi tvorjenke izgubi kak soglasnik prvotne govorne podstave: *gledališče* – *gledališki* (nam. *gledališki*), *bogat* – *bogastvo* (namesto *bogatstvo*), *pritisk* – *pritisniti* (namesto *pritisniti*), *sklep* – *skleniti* (namesto *sklepniti*, vendar tu večino izvajamo samostalnik iz glagola), *alodij* – *alodialen*, *materija* – *materialen*.

Tak *j* iz podstave se izgublja (v izgovoru navadno sploh *ne*) le pred nekaterimi iz latinščine prevzetimi priponskimi obrazili, zlasti ravno pred *-alen* (in izpeljankah iz njega). Tak *j* se vendarle ohranja pred naslednjimi priponskimi obrazili in pri izpeljankah iz njih:

- ada** *olimpijada, spartakijada, jeremijada, polomijada;*
- an** *Italijan, meridian, Justinijan, Dioklecijan, Marijan;*
- /ij/anec** *ciceronijanec, arijanec;*
- anizem** *arijanizem, mesijanizem, italijanizem;*
- on** *misijon, špijon, milijon, legijon* (obvezno; *bastijon*, poleg *bastion*); vendar samo *anion, kation, Scipion;*
- at** *Azijat* (ko pomeni človeka);
- anist** *italijanist;*
- anstvo** *arijanstvo, italijanstvo, mesijanstvo;*
- in** *Marijin.*

Če so take besede (tudi lastna imena) čisto podomačene, se ali pišejo sploh brez *i* (npr. *Boštjan, kristjan, hegeljanec*) ali pa imajo varianto brez *i* (*Marjan, Damjan, Florjan* – *Marijan, Damijan, Florijan*).

Naglas

Naglas v slovenskem jeziku ni avtomatično predvidljiv. Pač pa obstaja nekaj pravil, po katerih so besede naglašene na določenem zlogu. Takih pravil je nekaj: pravilo o zmeraj (ali skoraj zmeraj) naglašeni oblikoslovnih enotah (končnicah, obliko- in besedotvornih obrazilih), pravilo o nenaglasljivih oblikoslovnih enotah, pravilo o naglasni tipiki (naglasni tip), pravilo o predvidljivosti naglasa vseh oblik kake paradigme na podlagi osnovnih oblik, npr. imenovalnika in rodilnika pri samostalnikih, imenovalniških edninskih oblik pri pridevniku, nedoločnika in sedanjika pri glagolu ipd.

Stalno naglašene oblikotvorne enote:

- ov-* kot needninski podaljšek osnove: *sinôvi/sinóvi*;
- oč/-eč* deležnikov: *nesóč* (pridevniško *vrôč*), *gorêč*;
- oč/-eč* kot obrazilo deležij: *gredôč, hotêč*;
- el/-aje* deležij: *molčê, trepétáje*.

Stalno naglašene besedotvorne enote

A pri glagolu

-eváti	-újem	bojeváti	bojújem (izjema npr. omécevatí)
-ováti	-újem	kupováti	kupújem (izjeme npr. péstovati -ujem)
-ávati	-ávam	okopávati	okopávam
-évati	-évam	zardévati	zardévam
-etáti	-éčem	trepetáti	trepéčem
-otáti	-óčem	ropotáti	ropóčem
-éti	-ím	sedéti	sedím (izjema: vídeti vídim)
-áti	-ím	bežáti	bežím (izjema: slíšati slíšim)
-ljáti	-ljám	vohljáti	vohljám
-írati	-íram	kritizírati	kritizíram
-izírati	-izíram	demokratizírati	-am

B pri samostalniku:

moškega spola

-álec	padálec	-ávt	vohávt
-ilec	morílec	-ák	junák
-ánd	doktoránd	-ál	lokál
-áj	lučáj	-álnik	obračálnik
-ír	hudír	-ilnik	kropílnik
-úr	mehúr	-áč	bradáč
-átelj	izdajátelj	-ènt	študènt (vršilec)
-ítelj	mučítelj	-ànt	zabušànt, slabšalno, toda emigránt
-ón	potegón	-ív	eksplozív
-ún	grdún	-ít	sulfít
-ávs	kmetávs	-át	sulfát

ženskega spola

-úra	babúra	-lína	steklína (redke izjeme)
-éla	kesnéla	-evína	pajčevína
-úlja	klepetúlja	-ovína	steklovína
-ílja	šivilja	-tvína	kletvína
-ánja	župánja	-avína	okopavína
-nína	povrtnína	-otína	dragotína
-arína	brodarína	-ôba	hudôba
-enína	pleténina	-ôta	gorkôta (toda toplóta)
-ečina	bolečina (redke izjeme)	-álnica	skakálnica
-ilnica	predílnica	-ítev	gradítev
-árna	pekárna	-átev	trgátev
-ád	živád	-ál	živál

srednjega spola

-álo	bodálo	-énstvo	prvéntstvo
-ílo	vozílo		

Končaji -álo, -ovína, -évína, -áčevína so včasih vendarle tudi nenaglašeni: obúvalo (končaj -talo), búkovína, lezéchína (starinsko), kíhálnica (običajnejše z naglasom na obrazilu).

Pri pridevniških besedah

-én	<i>bakrén</i> (snov)	-ínski	<i>materínski</i>
-ív	<i>iskrív</i>	-ój	<i>enój</i>
-ljív	<i>izrekljív</i> (vendar <i>častítljív</i>)	-ér	<i>petér</i>
-áren	<i>molekuláren</i>	-ójen	<i>enójen</i>
-ôben	<i>gnusôben</i>	-éren	<i>petéren</i>
-ôten	<i>grozôten</i> (vendar <i>dobrôten</i>)	-ózen	<i>furunkulózen</i>
-àt	<i>plečàt</i>	-ánten	<i>alarmánten</i>
-ít	<i>kamnít</i>	-énten	<i>korpulénten/cemênten</i>
-ovít	<i>bregovít</i>	-íven	<i>impulzíven</i>
-evít	<i>gričevít</i>	-álen	<i>povelíčeválen, materialen</i>
-ánski	<i>grozánski</i>	-ílen	<i>hranílen</i>

Uvodoma nakazane besedotvorne vrste si sedaj pogledjmo pogloblje.

Izpeljava

Novo besedo dobimo tako, da podstavi (enodelni nezloženi, predložni ali zloženi) dodamo obrazilo: pripono, medpono ali prosto pripono, imenovano tudi popona. Izpeljane besede so izpeljanke, način tvorbe pa sufiksacija. Algoritem za izpeljavo:

1. izhajaj iz besedne zveze (imenske, glagolske, predikacijske), ki je pomenska vsebina bodoče izpeljanke;
2. izberi priponsko obrazilo s pomenom tistega dela besedne zveze, ki iz prvotne cele besedne zveze ne bo izbran za podstavo izpeljanke;
3. odloči se za besedo, ki bo podstava tvorjenke;
4. izbrani besedi odvzemi slovnične lastnosti (besednovrstne, sklonske, spolske, številске ipd.), da dobiš podstavo tvorjenke;
5. združi podstavo in obrazilo po načelu končnosti oz. nekončnosti sestavin bodoče besede (konkretno: podstava pride pred obrazilo);
6. popravi morfemski šiv na podlagi zakonov o premenah glasovja (če je seveda predvideno) in postavi naglas – oboje predvideva izbrano obrazilo. Primeri:

1. <i>drági sín</i>	<i>kdór prerokúje</i>	<i>ubógi otròk</i>	<i>ubógi otròk</i>	<i>kráji ob Sótli</i>
2. <i>-ko</i>	<i>-ô</i>	<i>-ek</i>	<i>-ec</i>	<i>-je</i>
3. <i>sín</i>	<i>prerokuje</i>	<i>otròk</i>	<i>ubóg</i>	<i>ob Sótli</i>
4. <i>sin-</i>	<i>preròk-</i>	<i>otrok-</i>	<i>ubóg-</i>	<i>ob Sótli-</i>
5. <i>sin-+-ko</i>	<i>prerok-+-ø</i>	<i>otrok-+-èk</i>	<i>ubóg-+-ec</i>	<i>ob+Sótli-+-je</i>
6. <i>sínko</i>	<i>prèrok -óka</i>	<i>otròček</i>	<i>ubòžec</i>	<i>Obsótelje</i>

Zlaganje

Natančen algoritem za zloženske je naslednji:

1. izhajaj iz besedne zveze, ki je pomenska vsebina bodoče zloženske;
2. izberi obrazila: medpionsko, eventualno tudi priponsko;
3. izberi dve (ali več) polnopomenskih besed te zveze za bodočo podstavo zloženske;
4. odvzemi slovnične lastnosti (obema) izbranim(a) polnopomenskim(a) besedam(a) ali pa le odvisni;

- združi izbrano, in sicer tako, da pride beseda z odvzetimi lastnostmi na prvo mesto (če so lastnosti odvzete obema, se ohranja prvotno zaporedje oz. pride odvisni del spredaj), če je izbrana še pripona, pride ta na konec;
- popravi morfemski šiv in postavi naglas na podlagi ustreznih zakonitosti. Primeri:

1. zdravnik zób/za zobé	lážni učítelj	híša za víkend	lés iz Slovénije
2. -o-	-i-	im. končnica	im. končnica
3. zdravnik zób	lážni, učítelj	híša, víkend	lés, Slovénije
4. zób-	láž-	víkend	Slovénij-
5. zób- + -o- + zdravnik	láž- + -i- + učítelj	víkend- + -ø + híša	Slovénij- + -a- + lés
6. zóbozdravnik	lážiučítelj	víkendhíša	Slovénijalés

1. kdór vódi délo	kàr vódi jájca	tó, da bolijo zobjé
2. -o-, -ja	-o-, -ø -ø	-o-, -ø -ø
3. vódi, délo	vódijo jájca	bolijo, zobjé
4. vód-, dél-	vod-, jájc-	zób-, bol-
5. del-+o-+vod-+jà	jajc- + -o- + -vod- + ø -ø	zób- + -o- + bol- + -ø -ø
6. delovódja	jajcevod	zoboból

1. ták, ki gléda črno	ták, ki je vróče krví	rúski in/ali slovénski
2. -o-, -ø-ø	-o-, -en	-o-
3. glédati, črno	vróča, krí	rúski, slovénski
4. gléd-, črn-	vroč-, krv-	rúsk-
5. črn-+o-+gléd-+ø -ø	vroč-+o-+krv-+èn	rúsk- + -o- + slovénski
6. črnogléd	vročekrven	rúsko-slovénski

Sestavljanje

Enodelni podstavi dodamo predpono; slovnične značilnosti podstave ostanejo neprizadete: *nàdučítelj, prámati, pònaróčiti, nèhoté*.

Natančen algoritem za tvorbo:

- izhajaj iz besedne zveze, ki izraža pomensko vsebino bodoče tvorjenke;
- besedo (ali besedje) prvotne zveze izrazi s predponskim obrazilom; če izbrana beseda ni iste besedne vrste kot bodoča tvorjenka, izberi še ustrezno priponsko besednovrstno obrazilo;
- izberi iz besedne zveze eno samo besedo za podstavo tvorjenke;
- če je bilo izbrano tudi priponsko obrazilo, izbrani besedi za podstavo tvorjenke odvzemi slovnične lastnosti;
- združi to;
- popravi šiv in postavi naglas. Primeri:

1. víšji učítelj	prvótna máti	naróčiti poznéje
2. nàd-	prá-	pò-
3. učítelj	máti	naróčiti
4. -učítelj	-máti	-naróčiti
5. nàd- + učítelj	prá- + máti	pò- + -naróčiti
6. nàdučítelj	prámáti	pònaróčiti

Sklapljanje

Enote večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo: *sevé, bógvé, očenáš, kdórkóli, bojažéljen, zatém* ← *se vé, bóg vé, óče náš, kdór kóli, bója željen, tèmno rděč, za tém*. Pri tem se lahko izgubi kak naglas podstave ali pa se le-ta tudi kako drugače spremeni (*bojažéljen, prmejdúš* ← *pri môji dúši*).

Konverzija

Prvotni enodelni podstavi spremenimo slovnične značilnosti, npr. zamenjamo spol, število, besedno vrsto: ednina *Novák*, mn. *Nováki* (ime prebivalca) → samo mn. *Nováki* (ime kraja), m. ž. s. sp. *visók -óka -o* (pridevnik) → samo s. sp. *Visóko* (samostalnik), *jáz mène* (zaimek) → *jáz jáza* (samostalnik). Sem bi lahko šteli tudi primere kot *skočiti* (glagol) → *skok* (samostalnik), vendar se tu za tvorbo uporabljajo tudi pripone (*-i(-ti)* proti *-o-*), zato je take primere bolje prištevati k izpeljavi.

Natančen algoritem je tudi tu šeststopenjski:

1. izhajaj iz besedne zveze, ki ubeseduje določen pomen;
2. izberi obrazilno končnico, ki nadomešča del prvotne zveze, ki ne bo izbran za podstavo tvorjenke;
3. izberi eno enoto te zveze za podstavo tvorjenke;
4. odzemi izbrani besedi slovnične lastnosti;
5. oboje združi;
6. popravi morfemski šiv in eventualno postavi nov naglas.

Primeri:

1. <i>vás Novákov</i>	<i>dežúren člověk</i>	<i>kós želéza</i>	<i>žénska z lepôto</i>
2. <i>-i</i> (m. mn.)	<i>-i</i> (m)	<i>-o</i> (števno)	<i>-a</i> (števno)
3. <i>Novákov</i>	<i>dežúren</i>	<i>želéza-</i>	<i>z lepôto</i>
4. <i>Novák-</i>	<i>dežúrn-</i>	<i>želéz-</i>	<i>lepôt-</i>
5. <i>Novák- + -i</i>	<i>dežúrn- + -i</i>	<i>želéz- + -o</i>	<i>lepôt- + -a</i>
6. <i>Nováki</i>	<i>dežúrní</i>	<i>želézo</i>	<i>lepôta</i>

Popravek glede naglasa in oblike: *bógat – bogáti* oz. *májhen – máli*.

Konverzija je le poseben tip izpeljave.

Mešana tvorba

Zelo pogosta besedotvorna vrsta je kombinacija kraitve in sklapljanja; imamo jo npr. v poimenovanjih *TAM* (iz *Tovarna avtomobilov Maribor*), *tozd* (iz *temeljna organizacija združene dela*), *SIV* (iz *Savezno izvršno veče*), *SZDL* (iz *Socialistična zveza delovnega ljudstva*), *Tomos* (iz *Tovarna motorjev Sežana*) ipd. Algoritem predvideva kraitev delov prvotnega večbesednega poimenovanja na začetne glasove ali zloge, nato strnitev krnov v eno besedo in postavitev naglasa (večinoma na zadnji zlog osnove). – To je vrsta zlaganja.

Kombinacijo kraitve in nato izpeljave iz krna imamo v primerih kot *Božo* ali *Darko* iz *Božidar*, *Slavko* ali *Stanko* iz *Stanislav* ipd. Končno je tu še oblika kraitve, ko je krn neposredno uporaben kot nova beseda, npr. *Mariča* → *Iča*; prim. še *izem* kot krn beseda besed s končajem *-izem*, *Jago* iz *Jagodic* ipd.

Nova predmetnost se poimenuje tudi tako, da se že dane besede uporabljajo tudi za izražanje predmetnosti, ki je že poimenovani podobna (metaforična raba) ali je v kakšni logični

prostorno-časovni, vzročni ipd. zvezi (metonimična raba). Ta dva pojava v tej teoriji nista zaobsežena, sta pa nadvse pogosta in zato zelo važna.

Živost besedotvornih vrst in sredstev

Besedotvorne vrste in sredstva niso vsi enako živi in pogosti. Od besedotvornih vrst je najbolj pogosta izpeljava, pri glagolih tudi iz predložne zveze, nato zloženke, sestava in na koncu sklopi. Vse vrste pa so žive. To se ne da reči za vsa besedotvorna sredstva, npr. za priponska obrazila ali za vezne samoglasnike. Popolnoma mrtvo je npr. priponsko obrazilo *-m-*, kot ga imamo v besedi *pesem* 'to, kar se poje'; je tudi zelo redko. Prav tako netvorno je obrazilo *-t*, kot ga imamo v samostalnkih tipa *povest* 'to, kar se pove'. Zelo tvorno pa je npr. obrazilo *-lec* (*bralec*, *čistilec*); z njim je izpeljanih veliko besed, in še vedno jih delamo. Tvornost obrazila lahko zamre samo za kak pomenski tip, za druge pomene pa je še zmeraj zelo živa; tako je z *-(i)ca* in *-ka*, ki zaznamujeta ženski par moškemu, npr. *Smrekarica*, *Kežmanica*, *Pinterička*, *Tomšetka*, *Urekovka* itd., namesto česar se danes, posebno v meščanskih krogih, oficialno rabijo posamostaljene pridevniške besede s pripono *-oval/-eva*, tj. *Smrekarjeva*, *Kežmanova*, *Pintaričeva*, *Tomšetova*, *Urekova* itd.

Резюме

Появление новых слов обусловлено потребностью обозначения новых явлений од-ным словом. Это происходит во рамках общего алгоритма, самая сложная форма которого насчитывает шесть ступеней. Эти ступени следующие:

1. Исходить из словосочетаний (т. н. речевых основ), содержащих значение определен-ного новообразования; для примера: 'tak v zvezi s potokom', 'majhna miza', 'drobno stopati', 'cesta za avte', 'star cerkven slovanski', 'preveč star' и т.п.
2. Выбрать словообразующий суффикс (и с ним связанный способ словообразова-ния, напр. суффиксацию, сложение, сращение, префиксацию – с подтипами, каким напр. является конверсия) будущего новообразования. (Это новообразование по де-финиции однословное, из-за этой причины понятие 'универбизация' является в сло-вообразовании лишним, ибо однозначно с понятием 'словообразование'.) Словообра-зовательными суффиксами выше упомянутых речевых основ определенных значений являются следующие: *-en*, *-ica¹* или *-ica²*, *-ica-* или *-clja-*; *-o-*, *-o- -o-*; *nad-*; имплицитно выбранные способы словообразования следующие: суффиксальный дериват, сложе-ние, составление и сращение.
3. Из речевой основы выбрать семантически-комплементарные составные части к выбранным аффиксам. Для примера: так как *-en* значит 'такой в связи с' ('tak v zvezi z') то совсем понятно, что комплементарная единица происхождения из той же основы *potókom*; у следующих основ в присутствии суффиксального окончания *-ica¹* (т.е. в случае обозначения малости) компл. единица *miza*, к *-ica²* (с значением номинальнос-ти) *majhna*; к *-ica- stopati* (к возможному варианту *-clja- droben*); к *-o- cesta* и *avto*, к *-o- -o-* все три прилагательные и к *nad- star*.
4. (Определенные) выбранные составные части неутрализовать (или взять им) грамматические особенности в зависимости от направляющего аффикса (который

может быть и многочленным, как напр. *-o- -en* в связи с основой *dobrega srca*). Такими грамматическими особенностями являются флексивность, у прилагательного и определенность и неопределенность, у глагола глагольный суффикс (с суффиксальными словообразовательными окончаниями), у прилагательного и существительного, которые уже образованы, еще то или другое суффиксальное окончание (напр. *globok -ji*) и т.п. Грамматические особенности не убираются или неутрачиваются в случаях сложения, потом у последней составной части будущего составного слова, если основа чисто субстантивная (напр. *drevored* ← *red dreves*) или чисто адъективная (*starocerkvenoslovanski* ← *star cerkven slovanski*); у непоследней составной части тогда, когда является соединительным аффиксом гласная (напр. *trileten* ← *tri leta* или *tak s tremi leti*, может быть и *resnicoljuben* ← *tak, ki ljubi resnico*). Конкретная грамматическая особенность теряется и при неутрализации слова через номинативную форму (напр. *pikapolonica* из *polonica s pikami*, или *brucmajor* из *major brucev*). Конкретно в наших случаях: *potók-*, *miz-* или *májhn-*, *stóp-* или *drôbn-*, *ávt-*, *stár-* *cerkvén-*, *stár*.

5. Полученные компоненты расположить по принципу линейной последовательности: здесь совсем понятно, где место префиксов, суффиксов и постфиксов, а и место интерфиксов у производных слов и т.н. соединительных аффиксов у сложных слов. Для сложных слов действительно правило, согласно которому занимает первую позицию: из подчиненной речевой основы подчиненное слово (*red dreves* → *drev* + *-o-* + *-red*, *dobrega srca* → *dobr-* + *-o-* + *src-* + *-en*), для предикативной синтагмы характерно размещение, в котором на первом месте находится подлежащее, которому следует сказуемое (*krv-* + *-o-* + *tok* + *-ø* ← *to, da teče kri*); для сочинительной речевой основы сохраняется последовательность неизменной, напр. *rusko-slovanski* из *ruski in slovanski*, *Breznik-Ramovš* из *Breznik in Ramovš*). Конкретно: *potók-* + *-en*, *miz-* + *ica* или **májhn-* + *-ica*, *stóp-* + *-ica* + *-ti* или *drôbn-* + *-clja-* + *-ti*, *ávt-* + *-o-* + *césta*, *stár-* + *-o-* + *cerkven-* + *-o-* + *slovanski*, *nàd-* + *stár*.

6. Расположенные составные части конденсировать, потом если нужно чередовать звуковой инвентар морфем и акцент. Конденсация по существу представляет собою отмену морфемной несходности (напр. *red-* или *src-* → *-red-* или *-src-*). Альтернатива морфемных звуков представляет собою чередование по определенному типу (напр. палатализация, йотация, сибиларизация, чередование или этим явлениям противоположные явления, напр. депалатализация и т.д. и обратное чередование (в статье дается список соответствующих типов чередования, инициативную информацию для них содержит суффиксальное окончание). То же самое действительно и для окончательного ударения: и для этого даются списки морфем различной мощности или различного тонового характера (в статье дается несколько списков таких морфем сильнейшей мощности). Конкретно: *potók-* + *-en* → *potóčen*, *miz-* + *-ica* → *mízica*, *májhn-* + *-ica*, → **málica*, *stóp-* + *-ica* + *-ti* → *stopícati*, *drôbn-* + *-cljá-* + *-ti* → *drôbêncljâti* / *drobencljâti*, *ávt-* + *-o-* (или *ávto*) + *césta* → *ávto césta* → *ávtocésta*, *stár-* + *-o-* + *cerkvén-* + *-o-* + *slovanski* → *stáro-* *-cerkvéno-* *-slovanski* → *stárocerkvénoslovanski*, *nàd-* + *stár* → *nàd-* *-stár* → *nàdstár*.

TEORIJA BESEDOTVORNEGA ALGORITMA

Besedotvorni algoritem predvideva predvidljivo določitev besedotvorne govorne podstave, nato pa predelavo njenih sestavin v besedotvorne sestavine, njihovo linearno razporeditev in morebitne premene za površinsko obliko. Besedotvorni pomeni so zaimenskega tipa, zaimenske odnosnice govorne podstave pa določajo besedotvornovrstnost tvorjenke. Nadaljnje raziskave so potrebne zlasti za določitev naglasne moči morfemov (in morfemskih zvez) ter za tvorbo metatonijske tonemskosti.

The word-formation algorithm provides a predictable determination of the word-formation text basis, and then a processing of its constituent elements into the word-forming elements, their linear sequence and possible alternations for the surface structure. The word-forming meanings are of the pronominal type, whereas the pronominal correlatives of the text basis determine the particular part of speech of the newly formed word. Further investigations are needed especially for the determining of the accent strength of morphemes (and of the combinations of morphemes) as well as for achieving the metatonic tonemicity.

1 Misel na besedotvorni algoritem mi je prišla, ko sem leta 1975 pripravljaj svojo Slovensko slovnico, izšlo 1976;¹ takrat mi je namreč postalo jasno, da nove besede ne nastajajo s kakim naključnim, torej nepredvidljivim druženjem besedotvornih podstav z obrazili, ampak nekako v šestih algoritmičnih korakih (takrat imenovanih stopnje), od katerih je prvi govorna podstava, tj. večbesedna zveza (ne pa morda enostavčna poved); drugi izbira obrazila (najprej sem pisal, da je še pred tem izbira besedotvorne vrste, toda le-ta je vsebovana v izbiri obrazila, ko vendar desno obrazilo pomeni (ob enobesedno podstavi tvorjenke) izpeljavo, levo sestavo, vmesno zlaganje (eventualno še z desnim obrazilom), sklopno pa sklapljanje); tretji izbira iz govorne podstave sestavine podstave bodoče tvorjenke; četrti odvzem slovnične lastnosti bodoči podstavi tvorjenke; peti razporeja besedotvorne sestavine, pridobljene v 2. in 4. koraku; šesti pa odpravlja morfemski šiv, izvaja premene, tj. morfonemske in naglasne prilagoditve besedotvornih prvin za površinsko obliko tvorjenke.² Pokazano s primerom:

I	<i>májhna mízal/nôga</i>	govorna podstava
II	<i>-íca</i>	izbira (desnega) obrazila
III	<i>mízal/nôga</i>	izbira sestavin bodoče tvorjenke
IV	<i>míz₋₁/nôg₋₁/-nog₀</i>	odvzem /določenih/ slovničnih lastnosti
V	<i>míz₋₁ + -íca₁/nôg₋₁ + -íca₁/nog₀ + -íca₁</i>	razporeditev besedotvornih prvin
VI	<i>mízical/nôgical/nožíca</i>	odprava šiva in morfonemska prilagoditev

Še pred izidom slovnice sem govoril na graški univerzi v štud. letu 1976/77 o vseobsegajočih teoretičnih podstavah, kot so jih razodevale npr. že take dvojnice kot *nôgical/nožíca* gle-

¹ Prim. n. d., str. 119–123, z algoritmom za izpeljanke, zloženke, sestavljenke, ne tudi za sklope, pač pa za konveržno tvorbo in v bistvu tudi za akronime. Pisani so tudi na zunaj v obliki povelj.

² V SR 1976, str. 163–177, je izšel v zvezi s tem prispevek Besedotvorna teorija.

de naglasa, ali *tresorepka* proti *strelod* glede razvrstitve imenskega oziroma glagolskega dela zloženek. Tako sem tedaj razmišljal tudi ob predavanjih na ljubljanski fakulteti, pozneje (1978/79) še na celovski, in prišel do spoznanj, ki v perspektivi zagotavljajo popolno predvidljivost tvorbe besed v vseh šestih korakih, s tem pa t. i. formalizacijo.

2 V naslednjem torej podajam podrobnosti odločanja v vseh koračnih fazah.³

2.1 H govorni podstavi

GP je zmeraj besednozvezna skladijska enota, ne stavčnopovedna, tj. predikacijska, tvorba. Iz tega sledi, da npr. *bralec* nima podstave *človek bere*, ampak podstavo *človek, ki bere (zna brati)*, pri čemer se *človek, ki* da zamenjati s *kdor*. Če imamo v zvezah *kdor bere* vendar predikacijsko sintagmo, ta *S* ni na vrhu skladijskega drevesa, ampak nižje, torej: *Sam* → *Sam* + *S*, in nato *S* → *Z ozir. + Glag.*⁴ Govorna podstava je obenem pomenska podstava bodoče tvorjenke: na podlagi le-te se v 6. koraku po potrebi zamenja oblika morfema, npr. {majhn-} z {mal-} v primerih kot *majhen človek* → *mali*, ali *ta* (tj. *sedanji*) *čas* (tož.) → *sedaj*. Na njeni podlagi se odloča besednovrstna značilnost tvorjenke, tj. iz samostalniške besedne zveze (fraz) dobimo samostalnik (samostalniško besedo), iz pridevniške (taka je tudi *dobrega srca*) pridevniško besedo, iz glagolske glagol, iz prislovne prislov itd.: *oblasten človek* → *oblastnež*, *tak vroče krvi* → *vročekrven*, *drobno stopati* → *stopic(lj)ati*, *na lep način* → *lepo* itd. Pomeni govorne podstave se družijo (v tej teoriji) okoli petih enot,⁵ ki se skoraj vse dajo izraziti zaimkovno, npr. za samostalnike iz samostalniške besedne zveze z glagolom:

1. vršilec s <i>kdor</i> (človek) ali <i>kar</i> (za žival) <i>dela</i>	– <i>bralec, pevka</i> (ptica)
2. orodje s <i>to, s čimer delamo</i>	– <i>rezilo</i>
3. dejanje s <i>to, da delamo</i>	– <i>branje</i>
4. rezultat dejanja s <i>to, kar ...</i>	– <i>berilo</i> (čitivo)
5. kraj s <i>to, kjer ...</i> ^{*/}	– <i>sečišče</i>

Pod 6 se navajajo razni posebni pomeni, ki pa se dajo uvrstiti med zgornje kategorije (tako tudi za izpridevniške in izsamostalniške tvorbe).

Besedne zveze s pridevnikom:

1. 'kdor je siv'	– <i>sivec</i> (za žival: 'kar je sivo': <i>sivček, sivec</i>)
2. 'kateri -a -o je siv -a -o'	– <i>sivček</i> (fižol)
3. 'to, da se je siv'	– <i>sivina</i>
4. 'to, kar je črno'	– <i>črnina</i>
5. 'kar je sprejemno'	– <i>sprejemnica</i>

³ Pobuda za čisto teoretično obravnavo tega problema mi je dal obisk na regensburški univerzi dec. 1979, kjer sem za filozofsko fakulteto imel predavanje z naslovom Theoretische Erwägungen zum Wortbildungsalgorithmus.

⁴ Izhodiščni *S* je začetni (ali edini) stavek povedi, *S* sam na sebi pa katere koli vrste stavek. Okrajšave so nekako po SS 1976: *Sam* = samostalnik/samostalniška beseda, *Z* = zaimek, *ozir.* = oziralni, *Glag* = glagol.

⁵ To je sicer že v SS 1976, vzporednost tvorb za posamezne pomene glagolske/pridevniške/samostalniške podstave pa je poudarjena v članku Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica*, Ljubljana, 1975, str. 241–255, posebno na str. 242. Tam je tudi prikazana zgodovina odkrivanja besedotvornih pomenskih skupin samostalniških izpeljank.

^{*/} Pozneje še *čas, ko*, torej okoliščina prostora in/ali časa.

Besedne zveze s samostalnikom:

1. 'kdor je baraba/kar ima kljun' – *barabež/kljunac*
2. 'kateri -a -o ima iglice' – *igličar*
3. 'to, da se je baraba' – *barabstvo*
4. 'to, kar je delo barab' – *barabija*
5. 'mesto, kjer je kovač' – *kovačnica*

2.2 K izbiri besedotvornega obrazila in besedotvorne vrste

2.2.1 Ta izbira se izvrši na podlagi razčlenbe govorne podstave in ob upoštevanju količine obvestila, ki naj bi bila predvidljivo vsebovana v (novi) tvorjenki. Zaradi preprostosti obravnavajmo dvobesedne podstave (*človek, ki dela* ali *tak pred pragom* gresta tudi mednje, saj čisto slovnične besede (ki, pred) ne štejejo). Če se odločimo, da bomo ohranili sestavine podstave bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se odločili za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (*se ve* → \odot), ali pa za zlaganje, torej za medponsko obrazilo (*cesta za avte/zdravnik za zobe* → *-o-*). Če se odločimo za morfemsko (besedno) redukcijo, moramo izbrati ali desno ali levo obrazilo: *zdravnik za zobe* → *-ar*, *višji kuhar/majhna miza nad/-ica*. Dejstvo je, da smo pri dveh samostalnikih v govorni podstavi večinoma prisiljeni izbrati morfemsko redukcijo, vendar te prisiljenosti skoraj ni, ko je med tema samostalnikoma tudi izglagolski (prim. *vod* za *vodo* → *-o-* \emptyset). Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* → *nad-/super-*, *tak – ne tak* → *nè-/à-*, *nasproten* → *próti-/ánti-*, *nižji* → *pòd-/súb-/hípo-*, *prej* → *prèd-*, *pozneje* → *pò-/póst-*, *istočasen* → *sò-*, *lepši od vseh* → *nàj-* ipd. nasproti *bolj lep* → *-ši*, *majhna* → *-ica*, *drobna* → *-ica*, *grda* → *-ura* ipd., torej tudi pri t. i. modifikacijah.

Postavlja se tudi vprašanje, kateri del govorne podstave je treba poobraziliti (formantizirati). Pri izpeljavi in sestavljanju je tako, da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (*majhna miza*, *drobno stopati*, *bolj lep*, *večkrat stopiti* → *mizica*, *stopicati*, *lepše*, *stopati*), pri nemedifikacijah pa neodvisni del: *zdravnik zob*, *kdor deduje*, *siva žival* → *zobar*, *dedič*, *sivec*. Pri zlaganju pride to v poštev samo pri več kot dvodelnih podstavah, poobrazili pa se neodvisni del: *kar vodi strelo* → *strelovod-ø*, in enako je pri sklapljanju: *molitev oče naš* → *očenaš-ø*.

2.2.2 V nekaterih primerih iz podstave lahko poobrazilimo prvo ali drugo sestavino: *majhen otrok* → *-il-ek* oz. *-ek/-ič* (prim. *mali/malček* oz. *otroček/otročič*). V drugem primeru gre seveda za modifikacijo, v prvem ne, izguba obvestilnosti pa je večja v prvem primeru: prim. *revež* in *kmetič* za podstavo *revni kmet*. V primerih kot *malček* ≠ *otroček* gre očitno za dve isti priponi *-ek* (čistejši primer bi bil npr. moščanski *malek* za *teliček*): ena je manjšalna (*otroček*), druga pa posamostaljalna (*malek*). Prim. še *dedec* proti *starec* ali *kovačica* proti *hišica*.

2.2.3 Poseben problem je obrazilo pri konverziji ali sprevačanju, ko se npr. iz pojmovnih imen tvorijo števna, kot npr. v Prešernovem verzu *plesale lepote Ljubljane so cele*. Ali imamo tu obrazilo tudi v primeru, ko se zunanja podoba besede sploh ne spremeni? V našem Prešernovem primeru *lepota* gre za izpeljavo iz govorne podstave *žene z lepoto*, v primeru, kot ga imamo v povedi *Daj sem tista tri železa*, pa je podstava *kos železa*. Tu je torej obrazilo prevedba pojmovnega ali snovnega itd. imena v števnega. Površinsko se to vendarle vidi iz rabe števnikov: *eno železo*, *dvoje železo*, *četvero železo* (neštevno) proti *eno železo*, *dve železi*, *štiri železa* (števno).

2.2.4 Še k posameznim vrstam obrazil: Kaj je levo obrazilo, je jasno: prvotno predposko (npr. *pra-*, *pre-*, *naj-*, *so-* ...), izpredložno (*do-*^{*/}, *na-*, *po-*, *za-* ...) in izpredslonsko (*ne-*). – Desna obrazila so ali priponska (*-ič*, *-anje*, *-ica*, *-najst* ...), napol priponska ^{*/**/} (*-slovje*, *-pisje*, *-znanstvo*, *-logija* ...) in končniška ($-\sigma_m$, $-\sigma_z$, *-a*, *-o* ...), seveda tudi poponska (*se v ubiti se*). V primerih kot *govor*, *bera* iz ‘to, da govoriš’, ‘to, da/ kar nabereš’ torej nimamo ničtih pripon, ampak je obrazilo kar končnica, ki besedo iz ene vrste prevede v drugo, in sicer v čisto določen sklanjatveni tip (*lov -a* oz. *lov -i*, *bera -e*, *pismonoša -e* ali *-a*). Seveda imamo poleg domačih še prevzeta obrazila.

2.2.5 Rešiti bi bilo treba še vprašanje spolske oblike desnih obrazil. Jasno je, da se pri poimenovanjih predmetnosti naravnega spola izbirajo temu ustrezna obrazila: *bralec* – *bralka*, *junec* – *telica* – *tele* (*tele* in *dete* pač verjetno). Sicer ni posebnih »predpisov« za izbiro spolskih značilnosti, čeprav bi človek mislil, da bi se spol lahko oziral na jedro govorne podstave, npr. *mlatilna mašina* (*naprava*) → *mlatilnica*, *obračalni stroj* → *obračalnik*, tako npr. še z ozirom na podstave ‘riba, žival, trava, biljka, človek, puška, šola’ ipd. Dejstvo je, da je za določene pomenske kategorije največ obrazil določenega spola. Tako je po SS 1976 za vršilec dejanja (človeka ali žival) moškega spola 32 obrazil, ženskega le 15, srednjega pa komaj 2. Pri ustrezni kategoriji iz pridevniške podstave je razmerje 25 – 15 – 1, iz samostalniške pa 32 – 4 – 0. Pri predmetu, s katerim se kaj dela, je razmerje 18 (9 – 2), 9 (6 – 0), 3 (2 – 0), pri dejanju pa 10 (20 – 5) – 0 (15 – 3) – 1 (5 – 4), pri rezultatu končno 10 (11 – 4), 0 (7 – 1), 0 (3 – 2), pri mestu 1 (7 – 3), 2 (4 – 0), 10 (11 – 3). V preglednici:

	Vršilec 1			Vršilec 2 ^{*/***/}			Dejanje			Rezultat			Kraj		
Glagolska podstava	32	15	2	18	9	2	10	20	5	10	11	4	1	7	3
Pridevniška podstava	25	15	1	9	6	–	–	15	3	–	7	1	2	4	–
Samostalniška podstava	32	4	–	3	2	–	1	5	4	–	3	2	10	11	3
Skupaj	89	34	3	30	17	2	11	40	12	10	21	7	13	22	6

Vršilec dejanja moškega spola je 89 nasproti 24 ženskega in samo 3 srednjega, če ne gre za človeka ali žival pa je razmerje 30 – 17 – 2. Pri preostalih treh pomenih (dejanje/lastnost/lastnost, rezultat/popredmetena lastnost, kraj) pa prevladujejo ženske pripone, močno pa se okrepijo tudi srednje. Pri končniških obrazilih je skoraj docela prevladalo načelo, da je $-\emptyset$ za moški, *-a* pa za ženski spol (in *-o* za srednji, če imamo sem šteti *del-o*). Jasno je, da je pri konverznih tvorbah s pridevniško podstavo *-i* za moški, *-a* za ženski in *-o/-e* za srednji spol (za moški nekaterih pridevniških besed tudi $-\emptyset$), odvisnost od jedra govorne podstave pa je tu še zlasti očitna: *dežurni oficir* → *dežurni*; *dežurna sestra* → *dežurna*; *to, kar je belo* → *belo*.

Pri sklopih in kratičnih imenih se spolskost obrazila določa ali po jedru prvotne besedne zveze (*SAZU* ž je po *Akademija*, *ZDA* je po *Združene države*) – tako zlasti v uzaveščenem ravnanju – ali pa po mehničnem načelu, da je vse moškega spola, če se le ne končuje na naglašeni *a* in/ali ni ženska oseba: *tozd -a*, *Nato -a*, *Unicef -a* – vse moškega spola.

^{*/} To mi je pozneje del podstave, npr. *dati k* > *dodati*.

^{**} To pojmovanje sem pozneje opustil.

^{***} Pozneje poimenovano v *vršilec* – *vršilnik*

/Medponskih/ obrazil je, kot znano, več: osnovno je *-o-* (za *c j č ž š dž* pa *e*), potem je tu obglagolski *-i-* (*kažipot*), nato *-ø-* (*generalmajor*) – vsa so nevtralizacijska – na koncu pa so – imenujmo jih tako – sklonska, in sicer za im., rod. in tož. Obrazilo *-o-* se rabi načeloma ali zmeraj, kadar se ne ona druga (*porobrodživinozdravnik – hladnokrven – slepomišiti oz. jajcevod – vročekrven – klečeplaziti*), *-i-* se uporablja za glagolom (*kažipot*), v nekaterih redkih primerih pa se tu rabi tudi *-o-* (*tresorepka*), odvisno od naklona podstave, *-ø-* se uporablja pri nekaterih prevzetih besedah ali pri takih, ki so po teh napravljene (*generalmajor, brucmajor*), kolikor nimamo tu že opraviti z imenovalniško medpono (*-ø-, -o-, -a-: vikendhiša, avtocesta, Slovenijales*); pri *avtocesta* se ne vidi prav, ali ni *-o-* morda normalni nevtralizacijski samoglasnik; roditeljska sta *-i-* in *-a-*, uporabljata pa se samo v pridevniških zloženkah: *častihlepen, bojažljjen*; tožilniški pa so večinoma ob števniki: *-ø-, -e-, -i-: petletka, dveleten, tridneven*.

2.2.6 Popone se uporabljajo za spremembo vezljivosti (valence): *razbiti se* (brez *se* dvovalentno), *hoditi za* (brez *se* enovalentno).

2.3 K izbiri podstave bodoče tvorjenke

Ker izhajamo iz besedne zveze, ne iz posamezne besede, tu pravzaprav ni nobene težave: kot podstavo bodoče tvorjenke izpišemo preostali, tj. nepoobraziljeni del govorne podstave: pri izpeljavi je to odvisni del govorne podstave (*kdor bere* → *bere*), le če gre za modifikacijo, neodvisni (*mlad fant* → *fant*); neodvisni seveda tudi pri sestavah (*nižji kuhar* → *kuhar*). Pri zloženkah brez priponskega obrazila seveda ni težav, ker prenašamo obe sestavini, pri tistih s pripono pa spet prepisemo odvisni del (*tak vroče krvi* → *vroče krvi*) kakor pri nemodifikacijski izpeljavi (*kdor bere* → *bere*). V nekem smislu je težava pri govornih podstavah kot *človek (z veliko) glavo*, kjer moramo imeti prilastek *velik* za neobvezno sestavino govorne podstave, še bolje pa je, če izhajamo iz zveze *človek, velik v glavi*, tako da se *velik* naslanja na *človek*, in se oba izrazita s priponskim obrazilom na *-an*, prepisemo pa *glavo*.

2.4 K odvzemu slovničnih lastnosti

Tu se postavlja vprašanje, kaj je treba pojmovati kot slovnično lastnost. To so načeloma besednovrstne značilnosti, npr. končnice (za sklon, spol, število, osebo), nedoločniško obrazilo, ne pa nujno tudi glagolske pripone. V nekaterih primerih se obravnavajo kot slovnične lastnosti tudi pridevniške pripone (tipičen primer sta npr. *-ek, -ok* pri stopnjevanju: *nizek – nižji, globok – globlji*) ali v tipu *globina*. Slovnične lastnosti se odvezemajo tudi pri sprevračanju: prim. 1. *kos železa*, 2. *-o* števno, 3. *železa*, 4. *želez-*. Ne odvezemajo pa se roditeljske in tožilniške končnice, ki služijo kot medpone (tu se za njimi le ukinja končnost teh enot). – Če imamo pri zloženkah iz tretjega koraka algoritma dve (ali več) besedi, se seveda postavlja vprašanje, ali odvezememo slovnične lastnosti obema besedama (več besedam) ali le eni (in če eni, kateri). Prvo je odvisno od izbranega obrazila: če je dvodelno, tj. medponsko-priponsko, je treba odvzeti slovnične lastnosti obema sestavinama bodoče tvorjenke (npr. pri *-o-, -ø* za 'kdor veže lonce', kjer imamo v 3. koraku *veže lonce*, okrnjeno v 4. *vež- lonc-*; če pa imamo samo medpono, velja pravilo, da slovnične lastnosti odvezememo odvisni besedi: 1. *cesta za avte*, 2. *-o-*, 3. *cesta za avte*, 4. *cesta avt-*. – Pravzaprav se že pri tem koraku odloči zaporedje prvin s tem, da je nekončnim prvinam podstave bodoče tvorjenke treba odvzeti tudi levo končnost, tj. možnost, da bi prednje prišlo kaj drugega kot besedotvorna prvina. Tako moramo *cesta avt-* popraviti v *-cesta avt-*, s čimer pa nam črtice že nakazujejo zaporedje sestavin v naslednjem algoritemskem koraku, tj. *avt- -cesta*. Pri sklopnih podstavah, npr. tipa *vsak dan*, kmimo torej *vsak- -dan-*. Primeri kot *-cesta* itd. s tem prenehajo biti

samostojne besede, kakor so to prenehali biti že »prej« primeri kot *avt-*. Isto je s primeri tipa *-dan-*, le da zaradi posebnih oblikoslovnih značilnosti te besede nastopijo pri tvorjenki navadne končnice (prim. *dan dne/dneva* nasproti *vsakdan vsakdana*).

2.5 K razporeditvi besedotvornih prvin

Če smo v 4. koraku pravilno odvzemali slovnične lastnosti, pri razvrstitvi ni nobenih težav, saj vezaji sami kažejo, kako je treba razvrščati (pri zloženkah iz priredne podstave ostane zaporedje tako, kot je bilo v govorni podstavi): iz 2. *-o-*, 4. *zob-* *-zdravnik* torej jasno sledi *zob-* + *-o-* + *-zdravnik*, iz 2. *-o-* *-ec*, 4. *-vez lonc-* pa *lonc-* + *-o-* + *-vez-* + *-ec*. Morda si je treba za 1. priti ob moč in s prvinami 2. *ob-* *-ne-* *-ti* ter 4. *-moč-* zapomniti, da ima *ne* na obeh straneh vezaja (*-ne-* je neko ekspliciranje pomena *ob-*, vendar trenutno ne vidim formalne poti za njegovo uporabo).

2.6 K odpravi šiva in morfonemski (in naglasni) prilagoditvi

Odprava šiva pod čisto določenimi pogoji zahteva morfonemske prilagoditve, in sicer glasoslovne in naglasne.

2.6.1 »Navodila« za glasovne premene so shranjena v obrazilu; to tudi v primerih kot **loncovez* → *loncevez*, kjer se prvo pravilo glasi, da *-o-* ni družljiv s predhodnim *c j č ž š dž* in se zato zamenja z ustreznim sprednjim samoglasnikom (kar pa ne velja za tožilniški *-o(-)*, kot ga menda imamo v *resnicoljubljen*). Podobno bi morda lahko rekli, da sklonsko obrazilo ni družljivo z rezultati jotacije ali palatalizacije, zato se desno vzpostavlja globinska oblika morfema, v našem primeru *-vez-* nam. *-vež-*. (To bi potrjevali primeri kot *skok* iz 'to da skočiš', kjer pa so tudi primeri za nespremenjeno: poleg *pok* imamo tudi *poč*; morda bi za sam. 2. ženske sklanjatve veljalo pravilo o palatalizaciji na mehki *-ø-*).

Za primer vzemimo prip. obrazilo *-ica*, ki ima dopolnjevalno neobvezno navodilo za palatalizacijo glasov *k g h*, in obvezno za *c* od pripone: tako dobimo *rókica/ročica* nasproti *sestričica*. V SS 1976 sem navedel liste takih obrazil in uvedel tudi premenjevalno tipologijo: *N* – nebnjenje (*P* – palatalizacija), *J* – jotacija (oboje pa *M* – mehčanje), *K* – krnitev (*T* – trunkacija), *D* – daljšanje, *Z* – zvonečnost, *Pr* – prilikovanje (*A* – asimilacija), *R* – razlikovanje (*D* – disimilacija), *Na* – nalikovanje (*An* – analogija), *Pr/kl* – prekrivanje. Poleg soglasniških premen so tudi samoglasniške: *Prev.* – prevojne, *Preg.* – preglasne itd. Tako npr. za *-a-*, s katerim tvorimo nedovršnike iz glagolskih osnov s pripono *-i-* (*-ni-* vključno) velja, da ima premenilni navodili (obvestili, informaciji) *Prev.* in *J*, kar npr. iz *porodi-* + *-a-* (+ *-ti*) daje *porajati*. Za premene v korenu velja pravilo premen v smeri urnega kazalca, če si številčnico predstavljamo kot samoglas. trikotnik: to dá *o ~ a*, *a < ə ~ e* ali *a*, *ol < əl ~ i*, *ê ~ é* ali *i* itd.: *porodím – porájam*, *prekóljem – kálam*, *odvzámem ~ odvzemam* ali *stákнем ~ stíkam*, *prekólnem ~ preklinjam*, *preplêtem ~ preplétam*, *odcvetèm ~ odcvítam*; posebna premena pa je *ê* → ** ô ~ a* (*preñesem* → ** prenosim ~ prenášam*).

Poseben problem nastopa pri tistih glagolskih podstavah, ki se ločita v sedanjiški in nedoločniški obliki (prim. **loncevežø*). Večinoma uporabljamo nedoločniško obliko, torej nepretvorjeno; primeri kot *berač* nam. **brač* pa se morda dajo razlagati celo morfonološko, npr. da podstava mora biti zlogna; ali pa drugače: da so tvorbe iz ene oblike podstave že izkoriščene in jezik seže po drugi; ena možnost bi tudi bila, da je *loncevez* 'kdor zna lonce vezati', medtem ko bi bil **loncevežáč* 'kdor lonce veže'.^{*/} Na to vprašanje bi dobili, verjetno, dokončen odgovor, če bi imeli v pregledu celotno v pošteveh prihajajoče gradivo.

^{*/} V SSKJ je oblika *vežáč*, toda *berač*.

2.6.2 Na koncu nam je obravnavati še naglasne prilagoditve. Posamezne besedotvorne enote, ne samo obrazilne, prinašajo v 6. korak tudi naglasno obvestilo (mesto naglasa, naglasno jakost, tonemskost).⁶ Za primer vzemimo izpeljanko *mízica* ali *kôzica/kozíca*, nastalih iz enot *míz*₋₁ (*koz*₋₀ oz. *kôz*₋₁ + *-íca*₁ (v tonemskem naglasu imajo vse naglašene enote akut, nenaglašene pa seveda nobenega izmed tonemov)). V 5. koraku so te tri besede morfemizirane tako: *míz*₋₁ + *-íca*₁, *kôz*₋₁ + *ica*₁, *koz*₋₀ + *-íca*₁. Na to se uporablja pravilo, da naglasno mesto ostane prvi enakojakostni naglasni sestavini, pri različnojakostnih naglasnih sestavinah pa je naglasno mesto pri enoti z večjo jakostjo: zato *mízica* ali *kôzica* (1 + 1 → nagl. + nenagl.), toda *kozíca* (0 + 1 → nenagl. + nagl.). – Izkazana je vsaj še jakost 2, ki jo imajo končna (od nekončnih pa *-ov-* za neednino) obrazila, v slovnici obravnavana kot vedno naglašena, kakršnih eno je npr. *-áč*₂; za primer *máza*₋₁ ali *mazá*₋₁ + *áč*₂ → *mazáč* (ker 1 + 2 → nenagl. + nagl.). Obvestila o mestu naglasa, njegovi jakosti in tonemskosti daje (ali bi moral dajati) slovar: ^{/*} ničta naglasna jakost podstave je npr. izkazana s končniškim ali mešanim naglasnim tipom (*temè*, *kozé* – *temnò* – *temnó*). Jakost 0 imajo tudi na koncu osnove novoakutirane besede (vendar ne na glagolski priponi), če je ta zlog površinsko zadnji: *gréh* je torej *geh*₋₀ + *-ø*₁ in enako *kováč*- torej *kovač*₋₀ + *-ø*₁, kar dela razumljivo naglasnost besed *grešiti* ali *kovačica*, saj gre nazaj na *greh*₋₀ + *iti*₁ oz. *kovač*₋₀ + *-íca*₁. Za na prvem zlogu cirkumflektirane (prvotno) morfeme velja, kot da imajo naglasno jakost 0 (prim. *bôg* – *bogínja*, in celo *golôb* – *golobíca*; *golôbji* bi se razumel iz *glob*₋₀ + *-ji*₀ (kar da nagl. + nenagl., naglas pa je na edinem zlogu, sicer na drugem). Gotovo bi bilo treba tudi to teorijo preizkusiti na celotnem v pošteveh prihajajočem gradivu. ^{/**}

Pri sestavljankeh velja, da se obdrži naglas obeh sestavin podstave, torej je naglašena predpona in podstava: *pòdsekretár*; to pa, če se sestave zavedamo, tj. če predpono v mislili zares razvijamo v prilastek ob ustreznem samostalniku ali prislovno določilo ob pridevniku. Tu se pravzaprav ne da delati čisto enostavno, tj. po vzorcu *pred*₋₀ + *sekretar*₁ (nič boljše ne bi bilo, če bi že tu predponi pripisali jakost 1); naglas se na predpono enostavno prenese potem, ko je prva naglasna pretvorba že bila izvršena, ko smo torej na stopnji **podsekretár*. Ko se zveza s podstavno prvino (prilastkovno ali prislovno) zgubi, res lahko ostane kar pri enem naglasu.

S stališča te teorije so torej posebnost predponski glagoli z enim samim naglasom, tj. brez naglasa na predponi (tu seveda niso mišljeni primeri tipa *pósljem*, kjer je naglas samo na

⁶ Prvi poskus takega reševanja problematike (pobuda za to izhaja iz del P. Garda) je podan v *SKJ* 2, 1966, str. 11, kjer so obrazila razdeljena na taka, ki so zmeraj naglašena (naša jakost 2), in taka, ki so naglašena ali nenaglašena (naša jakost 1), kar implicira tudi nikoli naglašena obrazila (naša jakost 0). – Bolj spopolnjeno listo zmeraj naglašanih priponskih obrazil imamo v članku Besedotvorna teorija, *SR* 1976, in sicer na str. 169–171; ta lista je bila obravnavana tudi v Komisiji za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU in je z delnimi modifikacijami sestavina *Načrta pravil slovenskega pravopisa*, prav kot lista obrazil s premenilnimi navodili. – Poskus bolj formalizirane obravnave besedotvornega naglasa imamo v opombi članka Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov, izšlega v knjigi *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Založba Obzorja, Maribor, 1978, str. 305; to je iz še ne objavljenega referata z zasedanja mednarodne komisije za fonetiko slovanskih jezikov jeseni 1977 v Pragi. /Sedaj že zdavnaj objavljena tudi tam./

^{/*} To je sedaj дано z novim pravopisom.

^{/**} Temu je sedaj zadoščeno z mojo razpravo Tvorbeni model slovenskega knjižnega jezika v besedotvorju, *SR* 36 (1988); tudi v tej knjigi, 359–391.

predponi). Redki primeri z dvema naglasoma so vendarle tudi pri glagolu, npr. *sòustvárjati*, *ántedatírati*, *prèdnápéti*, *prótiagitírati* in morda še kateri (SSKJ ima samo *antedatírati*, glagola *prednapeti* pa nima, ampak samo deležnik *prèdnápét*). Če smo nato deduktivni, iz tega izhaja, da predpostavljene glagolske »sestavljenske« torej niso sestavljenke, ampak izpeljanke, nastale iz predložnih zven, pravzaprav iz predložnih glagolov, po naslednjem vzorcu: *pásti na (sovráznika)* → *napásti (sovráznika)*, *íti (iz hiše)* → *izíti (iz hiše)* (pri čemer se prislovnodoločilni predlog ohranja). Še nekaj primerov: *stopíti (v hišo)* → *vstopíti (v hišo)*, *íti (za goro)* → *zaiti (za goro)*, *hodíti (po vasi)* → *pohajati (po vasi)*, *krožíti (okolí/ob/hiš/hišah)* → *obkrožati (hišo)*. Seveda bi tudi to bilo treba preizkusiti ob celotnem v pošteveh prihajajočem gradivu. Prim. še *laziti za (sosedo)* → *zalezovati (sosedo)*.^{/*/}

Pri zloženkah so stvari tudi bolj zapletene. Glavno pravilo je, da je medpona nenaglasna (naglasna samo, ko /osnova/ prve sestavine zloženke ni zložna, prim. *dvódnéven*, *triléten*, *dvéléten*, *stóčlánski*). Da ni naglasna, se vidi iz primera *častivrédén* (kjer se zdi, da je *i* kar tematični samoglasnik, ki se uporablja za nevtralizacijo, kot sicer *-o/-e-*, vendar prim. nedvomni (rodilniški *-a-* v *bôjažêljen*). – Potem je pravilo, da v zloženkah z glagolsko prvino ali preprosto pridevniško (ter medpono *-o-*) prva sestavina zgubi naglas: *jacevòd*, *starovéren*, *klečépláziti* (ne velja pa to za velelniške zloženke: *kážipót*). Če pa sta v podstavi dva samostalnika ali samostalnik s količinskim števnikom, zloženka ohrani naglas na obeh sestavinah: *živínózdravník*, *pétdnéven* (samo da enega lahko zgubijo s t. i. demotivacijo, ki bi ji bilo natančne meje še le treba ugotoviti). Končno imajo dva naglasa zloženke, ki imajo za podstavo samostalniško zvezo z izpeljanim (ali sploh tvorjenim?) pridevnikom, npr. *literárnozgodovínski*, *cerkvénoupráven*^{/**/} nasproti *dolgolàs*, *toponós* ipd. (Ali igra kakšno vlogo tudi desno pregibalno obrazilo nasproti priponskim?) Zlasti tonemski naglas bi s stališča našega algoritma zaslužil posebno podrobno obravnavo, seveda zlasti zaradi premene tonemov, ker naglasno mesto velja za oba načina naglaševanja slovenskega knjižnega jezika.

Резюме

Словообразовательная теория на основе 6-стопного алгоритма в общих чертах сформулирована в 1975 г. Но каждая из ступеней алгоритма представляет собой всё ещё нерешённую проблематику.

1. Так, для словообразовательной производящей основы следует определить то, что она никогда не имеет статуса высказывания, а только его части, независимо от того, имеет она структуру словосочетания или предложения. Её принадлежность к морфологическому классу, выражаемая местоимением типа *kdor*, *kar*, *to...*, определяет и морфологическую принадлежность производного слова. – 2. При выборе словообразовательного средства (префикс, суффикс, инфикс, который может комбинироваться с суффиксом) решающую роль играет желание/необходимость сохранить в большей или

^{/*/} Tudi to je sedaj storjeno, prim. razprave – *Dissertationes* II. razreda /.../ SAZU, 1996, 109–123 in mojo razpravo Glagolske 'sestavljenske' iz zveze glagol + predlog.

^{/**/} Verjetno gre tu za zloženko iz dveh podstavnih pridevnikov.

меньшей степени общий характер морфемной информации (сложные слова различных типов в сопротивлении с словами, образовавшимися в результате суффиксации или префиксации), а при выборе между префиксом и суффиксом – содержательная категория, которая в виде соответствующего форманта присоединяется к основе (*višji* → *nàd-*, *bolj* → *-ši*). Нулевые суффиксы отсутствуют, их заменяют окончания, нпр. *lov-ø_m* или *lov-ø_z*. Род суффиксов различается в зависимости от значения суффикса: деятели преимущественно мужского рода (женского по конверсии), среднего редко; суффиксы, обозначающие действия или результат действия), преимущественно женского рода, подобно с обозначением места. Форманты среднего рода занимают второе место лишь при значении действия. Что касается инфиксов, то возможно предвидеть условия их комбинаторной дистрибуции. – 3. Выбор производящей основы будущего деривата определяется уже, собственно говоря, второй ступенью: если используется суффикс, то это зависимый элемент производящей основы, при комбинациях префиксов и суффиксов независимый элемент словосочетания. – 4. О нейтрализации дифференциальных грамматических признаков частично решает уже выбор формдантов с 5. учетом принципа, что зависимый элемент словосочетания в сложном слове должен находиться перед независимым. – 6. На шестой ступени алгоритма главная трудность состоит в определении обязательности проведения чередований согласных и гласных и определения места ударения как и его тонемической природы.

SRL 28 (1980), 141–151.

ŠE O BESEDOTVORNI TEORIJI *

Poizkus A. Vidovič-Muhe, da teoretično omaja mojo besedotvorno teorijo, ni uspel. Besedotvorni algoritem v svoji sintetičnosti ali analitičnosti za vse tvorjeno besedje (tudi prevzeto) ohranja svojo enotno veljavnost v vseh šestih korakih in v njih predvidenih in predvidljivih operacijah, to pa od koraka (1), t. i. govorne podstave, prek izbora besedotvornega obrazila in s tem besedotvorne vrste (2), prevedbe v tvorbeni postopek preostalega, tj. nepoobraziljenega dela govorne podstave (3), njene kmitve (4), linearne razpostavitve tvorbenih delov (5) ter odprave šivov in temu sledeče pretvorbene modifikacije, glasovne in naglasne (6). Neoporečna je tudi ustrezna terminologija moje teorije. – Analitična pot poteka od koraka 6 h koraku 1.

A. Vidovič-Muha has failed in her attempt to theoretically controvert my word-formation theory. My word-formation algorithm, in its synthetic or analytic aspect, remains a valid generator/expositor of all complex words (including borrowings) in any of its six steps and in any operation predicted and predictable for these steps, starting with the speech base (step 1), then selecting the formant and, therethrough, the word-formative type (step 2), translating the remaining, i.e. the nonformantized, part of the speech base into the generative process (3), truncating the speech base (4), linearizing the formative elements (5), clearing away the junctures and making the ensuant phonetic and accentual transformational modifications (6). The corresponding terminology of my theory is also irreproachable. – The analytical procedure runs from step 6 to step 1.

0 O teoretičnih vprašanjih besedotvorja sem doslej pisal v dveh razpravah: v Besedotvorni teoriji 1976 in Teoriji besedotvornega algoritma 1980, ter v zvezi s tem in z drugimi svojimi deli o slovenskem besedotvorju prišel do spoznanja, da bi bilo prav, ko bi se s teoretičnih postavk na novo obdelale slovenske zloženke (kakor sem si pred tem želel podrobne obravnave vrst pridevnikov). Obojega se je lotila avtorica tu obravnavane knjige: drugega kot magistrske naloge, prvega disertacijske – Pomen pridevniške besede in njena skladenjska vloga (1972), Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku (1983).¹ V knjižni izdaji glavnine te disertacije se avtorica zlasti v pristopnem delu dotika moje besedotvorne teorije, o določē-

* Ob knjigi *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*, Partizanska knjiga, 1988, 244 str., avtorice Ade Vidovič-Muhe.

¹ Avtorica te svoje disertacije v knjigi ne navaja, le v pristopnem besedilu (6) beremo, da ima avtorica »prijetno dolžnost zahvaliti se prof. dr. Jožetu Toporišču za kritične pripombe v zvezi z disertacijo – v marsičem so bile spodbudne«. Naj v zvezi s tem omenim, da je bila moja ocena te disertacije (z več tiskovnih napak od mene pri natisu nekontroliranega besedila) objavljena: »A. Vidovič-Muha: Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku, *Znanstvenoraziskovalno delo v okviru usmerjenih raziskovalnih programov na Filozofski fakulteti v Ljubljani v letu 1983*, Ljubljana, 1984, 453–476, v nadaljnjem besedilu Ocena, vendar je avtorica v literaturi (211–215) ne navaja; tudi ni nikjer povedano, da sem ji izročil tudi svoj izvod njene disertacije z dodatnimi številnimi kritičnimi pripombami na njeno besedilo (ki sicer vse niso mogle biti sprejete v mojo oceno njene disertacijske naloge).

nih stvarih pa je v zvezi s tem pisala tudi drugje, npr. v Slavistični reviji 1983² in še kje, na kar se pa tu v glavnem ne bomo ozirali, ampak bomo ostali pretežno le pri knjigi, vsebujoči v uvodnem delu tudi temeljne postavke iz drugih nakazanih del.

Sam sem o besedotvorju začel razmišljati zlasti, ko sem pisal Slovenski knjižni jezik 2.³ Druga moja besedotvorna ali z besedotvorjem kako povezana dela do l. 1982 avtorica navaja (18 enot),⁴ med njimi omenjena sestavka Besedotvorna teorija, (SR 24 /1976/, 163–179) in Teorija besedotvornega algoritma (SR 28 /1980/, 141–151). Med takimi mojimi deli bi morala biti upoštevana vsaj še povzemalna razprava Izpeljava slovenskih samostalnikov.⁵ Poglejmo sedaj – v glavnem sledeč problematiki po načelu pojavljanja v zadevni knjigi –, v čem se ločimo, ali upravičeno kaj kritiziramo in kateri argumenti podpirajo kaj, kar si je nasprotno.

1 Najprej naletimo na vprašanje besedotvornega algoritma ob primeru za zloženke.⁶

1.1 Moj besedotvorni algoritem ima 6 korakov:⁷

1. govorna podstava: *kdór vódi délo*,
2. izbira obrazila (in s tem besedotvorne vrste): *-o- -ja*,
3. enota bodoče podstave tvorjenke (nepoobraziljeni del GP): *vódi délo*,
4. slovnična krnitev: *-vod-, dél-*,
5. zložitev tvorbenih delov: *dél- + -o- + -vod- + -ja*,
6. odprava morfemskega šiva in glasovne ter naglasne premene: *delovódja*.

Pripomnim naj, da mi »govorna podstava« pomeni možen delček besedila (»govor« = De-saussurjeva »parole«), da kot besedna zveza ima svojo skladenjsko zgradbo in da tudi nekaj pomeni. V tem smislu mi je govorna podstava tudi pomenska podstava bodoče tvorjenke.⁸

A. Vidovič-Muha hoče v svoji knjigi v algoritmu ločiti »kvečjemu štiri stopnje« (10), a oglejmo si njen primer za to v primeri z mojim ob zloženki *vrhovodec*:

² Zloženke s pomenom lastnosti dela organizma, SR 31 (1983), 359–374. Bibliografija tega pri njej v knjigi str. 214.

³ Izšel 1966, avtorica ga ne navaja, čeprav ima *SKJ 2* dokaj obširno poglavje (str. 93–120) o besedotvorju, kakor ne navaja tudi *SKJ 4 1970*, kjer je pod naslovom Tuje v slovenskem knjižnem jeziku (122–142) v veliki meri obravnavano tudi besedotvorje (128–142), pač pa avtorica navaja 116. str. mojega *SKJ 3* (1967), kjer se najde naslov Vrste glagolskih dejanj.

⁴ Gotovo ni prav, da pri navedenih knjigah dostikrat ne prikazuje števila strani.

⁵ *Linguistica* (Ljubljana) 15 (1975): In memoriam Stanko Škerlj oblata, 241–256, razvidno in lahko ugotovljivo iz moje bibliografije v *SR 34* (1986), 180. enota.

⁶ Avtorica ga tudi pozneje prikazuje le v okviru zloženek, čeprav seveda velja za vse besedotvorne vrste, a o tem na svojem mestu. Omenim naj še, da zelo rada citira le mesta iz moje *Slovenske slovnice 1976*, ne pa iz Besedotvorne teorije oz. iz Teorije besedotvornega algoritma, kjer so te stvari pri meni vendarle še precej dozorele. Prim. npr. moja poimenovanja za posamezne algoritemske korake iz te razprave (142): I. govorna podstava, II. izbira (desnega) obrazila /desnega, ker gre v danem primeru za izpeljavo/, III. izbira sestavin bodoče tvorjenke, IV. odvzem slovničnih lastnosti, V. razporeditev besedotvornih prvin VI. odprava šiva in morfonemska prilagoditev prvin tvorjenke.

⁷ V disertacijski nalogi je avtorica bila na stališču, da ima algoritem za zloženke 6 korakov pri zloženkah s samo medpono, medtem ko bi jih imel pri priponskih (naš izraz) zloženkah 7. (Prim. moja Ocena, 455.)

⁸ K temu prim. moja Oceno (455), kjer že za Miklošiča navajam *bělookъ* 'albos oculos habens'.

Toporišič

1. *kdór*⁹ *hódi po vrvi*
2. *-o- -ec*
3. *hódi po vrvi*
4. *-hod-, vrv-*
5. *vrv- + -o- + hod- + -ec*
6. *vrvo hódec*

Vidovič-Muha

1. *vrv-o-hod-ec*←
2. [*tisti, ki*] *hodi* [- \emptyset] {*po*} *vrv*{-*i*},
3. *ec -o-* (v resnici: [] → -ec, {} → -o),
4. *vrv-*,
5. *-hod-*;
6. *vrv- + -o- + -hod- + -ec*;
7. *vrvo hódec*.

1.2 Avtoričin komentar k mojemu izrazju pri poimenovanju posameznih algoritemskih korakov in njihovih enot:¹⁰ »Pojma/skladenjska in pomenska p o d s t a v a tvorjenke/se enačita v razpravi J. Toporišiča (1980, 142), kjer pravi 'Govorna podstava je obenem pomenska podstava bodoče tvorjenke /.../'« Tu pri meni seveda ni nobenega enačenja: govorna podstava, npr. *majhna hiša*, je »besedotvorna skladenjska enota« (Toporišič, SR /1980/, 142), v tem primeru samostalniška besedna zveza s samostalnikom kot jedrom in pridevnikom kot prilastkom, ta besedna zveza pa ima svoj pomen. Za nasprotje prim. *nič-vredna knjiga* (za tvorjenko *knjižura*), ki ima isto skladenjsko zgradbo, pa povsem različen pomen in temu ustrezno priponsko obrazilo (*-ica* nasproti *-ura*).

Da se izraz »govorna podstava« ne da zamenjati z izrazom »sklidenjska podstava«,¹¹ se lepo vidi tudi iz primerov kot *majhna hiša* in *višji kuhar*, ki imata isto sklidenjsko podstavo (= samostalniška zveza s samostalnikom v jedru in pridevnikom kot določilom), ki pa daje ta različne vrste tvorjenk, prva izpeljanko (*hišica*, druga sestavljenko (*nàdkuhar*)).

Da avtoričin »algoritem« (ali kaj naj bi to bilo) ni posebno imeniten, se vidi tudi po tem, da ima različno število korakov za različne besedotvorne vrste (11), npr. ob tvorjenkah *pek*, *knjigovez*, *področje* (če smo pravilno členili):¹²

1. <i>pek-\emptyset</i> ← [<i>tisti, ki</i>] <i>peče</i> [- \emptyset]	1. <i>knjig-o-vez-\emptyset</i> ← [<i>tisti, ki</i>] <i>veže</i> [- \emptyset] <i>knjig</i> {- <i>e</i> }
2. [] → - \emptyset	2. [] → - \emptyset
3. <i>pek-</i>	3. {} → - <i>o-</i>
	4. <i>knjig-</i>
	5. <i>-vez-</i>
1. <i>pod-roč-je</i> ← [<i>tam_s, kjer je</i>] { <i>pod</i> } <i>rok</i> {- <i>o</i> }	
2. [] → - <i>je</i>	
3. {} → <i>pod-</i>	
4. <i>-rok-</i>	

K »tam_s« s komentarjem »m/ž/s ob prislovnih zaimkih kraja, časa dajejo tem zaimkom samostalniško vrednost« (11), prim. moja Teorijo besedotvornega algoritma (SR 28/1980/, 143): *to, kjer* s primerom *sečišče*. Spol tvorjenke ni odvisen od prislova v podstavi (prim.

⁹ »Kdor« je okrajšava za »tisti, ki m člov.«, česar »tisti, ki« ne kaže, ker se lahko nanaša tudi na ne-člov. Primer *vrvo hódec* str. 10; avtorica posamezne dele razmejuje s puščico, vejico, podpičjem.

¹⁰ Če 3 in 4 zajamemo kot eno enoto (kakor je verjetno tudi mišljeno), je na mestu 3 našega koraka pri A. V.-M. praznina, izpolniti pa jo je mogoče s »hodi po vrvi«. Enota *vrv-o-hod-ec* pa je sploh odveč, tj. zaznamuje samo odpravo šiva oz. členi tvorjenko na tvorne dele.

¹¹ V disertacijski nalogi avtorica v veliki meri uporablja moj izraz »govorna podstava«.

¹² Številčenje moje na podlagi vejic, ki pri A. V.-M. ločujejo posamezne enote.

tam, kjer spravljajo koruzo → *koruznjak*). Za naše mnenje prim. še: 1. *molitev z začetkom »Oče naš/Zdrava Marija«, 6. očenáš/ zdravamarija*, prvi moškega, druga ženskega spola, to pa po izglasju nove besede, naglas po SP 1962.¹³

1.3 Tako kakor avtorica obravnavane knjige brez potrebe zamenjuje izraz »govorna podstava« s »skladenjska podstava«,¹⁴ zamenjuje tudi moj izraz »dvodelno obrazilo« z »dvomorfemsko obrazilo« (12): *nad-streš-je*. Prvega imenuje predpanskega, drugega priponskega. Recimo, da sprejemamo, da sta enoti *nad-* in *-je* tu obe obrazilo; ko bi bila avtorica ostala pri mojem pojmu dvodelnosti, bi bilo potem vse v redu: tu res imamo opraviti z dvema deloma, ne pa tudi z dvema morfemoma, saj je *nad-* res en morfeem, v *-je* pa sta dva – priponski *-j-* in končniški *-e*. Da bi v primeru kot *srbo-hrvat-ski* imeli »tri- ali večmorfemska samo medpanska obrazila« (12)? Tudi tukaj imamo le dvodelno, in sicer medpansko-priponsko obrazilo *-o- -ski*.¹⁵ Seveda je pri tem napačno misliti, da »izguba besednosti povzroča tudi izgubo lastnoimenskosti«.¹⁶

Toda vrnimo se k primeru *nad-streš-je*. Ali je *nad-* res »obrazilni morfeem«, kakor bi rekla naša avtorica? Ni, ker spada že v govorno podstavo, namreč »tisto, kar je nad streho«. V mojih delih se tako po tradiciji imenuje »izpeljava iz predložne zveze«.¹⁷

1.4 Ko smo že pri besedotvornih vrstah, si oglejmo tipologijo le-teh pri naši avtorici (12), pri čemer bomo upoštevali definicije le-teh na koncu knjige.¹⁸ Avtorica loči: 1. (navadno) izpeljavanje, 2. tvorjenje iz predložne zveze, 3. zlaganje in 4. sklapljanje + 5. modifikacijo izpeljavanja in 6. modifikacijo sestavljanja. Na str. 184 pa se navajajo: 1. izpeljava (navadna) – *mislec*, 2. modifikacijska izpeljava – *bratec*, 3. modifikacijska sestava – *pod-predsednik, izpisati*, 4. sklapljanje – *nebodigatreba*, 5. tvorjenje iz predložne zveze – *za-peč-ek*, 6. zlaganje, medpansko-priponsko – *vrv-o-hod-ec* in 7. zlaganje, medpanskoobrazilno¹⁹ – *avt-o-garaža*. V resnici imamo le izpeljavo (*mislec, bratec, zapeček*), zlaganje (*vrhovodec, avtogaraža*), sestavljanje (*podpredsednik, prednaročiti*) in sklapljanje (*nebodigatreba*). Šele v tem okviru nato ločimo pri izpeljavi navadno (*mislec, zapeček* – enkrat iz ene besede, drugič iz predl. zveze), modifikacijsko (*bratec*) itd., zlaganje z dvo- oz. enodelnim obrazilom in sestavljanje (če že hočemo: navadno tj. iz glagola s predlogom in modifikacijsko) – pri zlaganju lahko govorimo kar tudi o medpanskem in medpansko-priponskem. Pri sestavljanju glagola pa je mogoče ločiti pravo sestavljanje (*prednaročiti* in »sestavljanje« s predpono iz vezljivostnega predloga (*izpisati* ← *pisati iz*). Torej:

¹³ O pripisovanju spola tvorjenkam je pri meni najti več določenih mest /npr. pri kraticah/.

¹⁴ Menda na uspešnost te zamenjave kaže del avtoričine opombe 7: »Poskusni učbenik Slovenski jezik II (1983, 101–102) v redakciji B. Pogorelec uporablja za približni pomenski opis tvorjenke poimenovanje skladenjska podstava.«

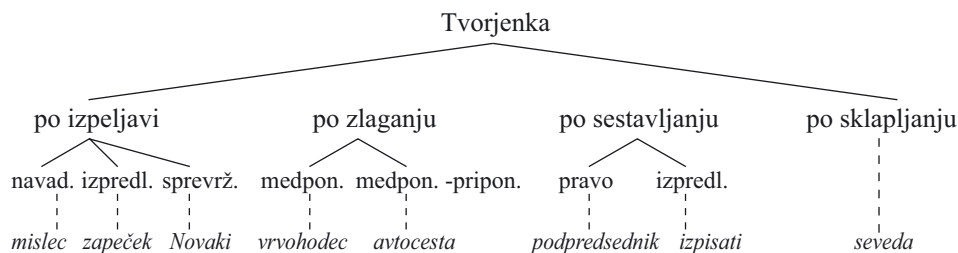
¹⁵ Seveda je *srbohrvatski* lahko tudi le izpeljanka iz zloženke *srbohrvat* 'kdor govori srbsko ali hrvatsko'. *Srbohrvate* v narodnem oziru pozna F. Zwitter.

¹⁶ Str. 12, opomba 12. K *Srb[i], Hrvat[i]* → *srb-, -hrvat-*: prim, *Hrvat* → *Hrvat-* za izpeljanki *Hrvatek, Hrvatov*.

¹⁷ Prim. SS 1976, str. 145 za samostalnik, str. 155 za pridevnik, str. 160 za glagol (Glagoli iz predložne/predpanske zveze). Obrazilo je *nad-* v sestavljenkah: *nădkúhar* ← *višji kuhar*.

¹⁸ Prim. Pojasnilo nekaterih pogostejših strokovnih poimenovanj, 183–185, Besedotvorne vrste (184). Avtorica torej ne sprejema besede »izraz« v zvezi »strokovni izraz«, »strokovno izrazje«. Prim. mojo kritiko avtoričinih besedotvornih vrst že v Oceni, 456.

¹⁹ Zakaj tu še »obrazilno«, pri »medpansko-priponsko« pa brez »obrazilno«?

Seveda je to, kar avtorica tu prikazuje, znano tudi že iz naše dotlejšnje literature,²⁰ med drugim tudi t. i. modifikacijske (po naše morda »inačenjske«) tvorbe obeh vrst (tj. priponske in predpanske). Tu tega ne bomo ponazarjali, pomudimo se le ob tistih pojmovanjih avtorice, ki so zmotna ali nepotrebno zapletena. Ker smo o izpeljavi že govorili, se ustavimo ob modifikaciji.²¹

1.5 V razpravi Teorija besedotvornega algoritma sem (po zgledu na nemško slovnico) m o d i f i c i r a n j u s priponskim obrazilom pridružil še tistega s predpanskim (*hiš-i c a + p o d-predsednik*). Tam že uvodoma k »/i/zbiri besedotvornega obrazila in besedotvorne vrste« (143) pravim: »Ta izbira se izvrši na podlagi razčlenbe govorne podstave in ob upoštevanju količine obvestila, ki naj bi bila predvidljivo vsebovana v (novi) tvorjenki.« Za sestavljanje, tj. tvorbo z levim obrazilom, pravim, da izberemo »levo /obrazilo/ pri izrazih razmerja visok/višji → *nad-/super-*, tak – ne tak → *ne-/a-*, nasproten → *proti-/anti-*, nižji → *pod-/sub-/hipo-*, prej → *pred-*, pozneje → *po-/post-*, istočasno → *so-*, lepši od vseh → *naj-* ipd.«, vendar desno obrazilo v primerih kot: bolj (lep) → *-ši*, majhna → *-ica*, drobna → *-ica*, grda → *-ura* ipd., torej tudi pri t. i. modifikacijah«. Izrecno je tudi rečeno (144), »da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (*majhna* miza, *drobno* stopati, *bolj* lep, *večkrat* stopiti → *mizica*, *stopicati*,²² *lepše*, *stopati*«. Pozneje – v predavanjih (morda imam to tudi že kje tiskano) – pa sem prišel do spoznanja, da gre pri sestavljanju za poobraziljenje izrazov govorne podstave, ki se vsi nanašajo na enote koordinacijskega sistema: to so enote kot plus, minus, več, manj, prej, pozneje, isto, razno ipd. V tem smislu je primerljivo avtoričino besedilo na str. 14: »Za pridevniški prilastek v skladenjski podstavi velja, da se pretvarja v predpansko obrazilo, če je vrstni: navadno izraža hierarhičnost, morda še krajevnost, časovnost. /.../ Kaže da ima pretvorbeno vrednost predpanskega obrazila tudi pomen odsotnosti lastnosti, ki jo izraža predmetnopomenska beseda: *ne-vojak*, /.../ *ne-mlad*/.../«.²³

²⁰ Prim. pri meni SS 1976, v dokončni obliki v Teoriji besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141–151 ipd. Razprave Teorija besedotvornega algoritma, kjer je v mojih delih dosežena največja teoretična stopnja dotlej o teh stvareh, avtorica skoraj dosledno ne upošteva, ampak se v svojih kritičnih opombah opira predvsem naj SS 1976.

²¹ Domač izraz za to vrsto bi bil, kot rečeno, morda »inačenje«. Znanstvena nravnost seveda naravnost zahteva, od del, ki obravnavajo isto problematiko, upoštevati tista, ki so rezultat končnih spoznanj avtorja.

²² Tu je tiskovna napaka, in je nam. *ic* ležeče *ca*.

²³ Glede tega, kateri izrazi govorne podstave se predponijo, avtorica v 13. opombi (14) navaja, da ta njena ugotovitev izhaja iz primerov, navedenih v SS 1976 (strani niso navedene). »Za določitev teh pridevnikov bi bilo nujno pregledati obsežnejše gradivo.« Kakor se vidi iz citata iz mojega

1.6 Ob primerih kot *ne-mlad* (sestavljena) avtorica opozarja še na »sopomenko, npr. *ne-dober* (slab)«, ki da je »od obravnavanega besedotvornega postopka neodvisn/a/« (14). To prav zagonetno besedovanje se nanaša na problematiko, ki je pri meni zelo razvidno obravnavana v razpravi *Sestavljena in izpeljanke iz predložne/proklitične* podstave.²⁴ V tej razpravi, tiskani v petitu, sem prišel do spoznanja, da je treba ločiti dve vrsti tvorjenk s predpono: če je ta naglašena, gre za pravo sestavljenko (*pòdodbòr*), »pogoj je le, da je ohranjen občutek za pomensko variativno vrednost predpone nasproti prvotnemu pomenu podstave« (105) – v tem smislu so posebnost tvorjenke kot »*nihčè, nékaj, neúmen*²⁵ ipd.« z enim naglasom. Vse druge tvorjenke z nenaglašeno predpono pa so mi tvorjene iz »predložne zveze«, in sicer tudi pri glagolu (*obglaviti* ← 'spraviti ob glavo'), ali pa glagoli »iz zvez glagola s predložnim predmetom ali prislovnim določilom: *napasti sovražnika* ← 'na sovražnika pasti', *vstopiti v hišo* ← 'v hišo stopiti', *doslužiti* ← 'do konca služiti', *razodeti se* ← 'raz sebe deti' itd.« Važna je še opomba, da imajo »izpeljanke iz proklitične podstave po pravilu tudi priponsko obrazilo«, prim. *dokolen-ke* ← 'nogavice do kolen'. V tem smislu so zatem v moji SS (1976, 1984) sestavljenke iz predložne, pravzaprav sploh predslonske zveze, zmeraj obravnavane v samostojnem predelku, torej ne skupaj z izpeljankami, ki imajo nepredslonsko podstavo: za samostalnik prim. str. 145, za pridevnik 155, za glagol 160, za prislov 170–171, sestavljenke pa posebej (pri samostalniku 146–147, pridevniku 156–157, glagolu 161–169).

1.7 Kritično opombo ima avtorica tudi k obsegu mojega pojmovanja modifikacijske tvorbe pri samostalnikih (na tem mestu /14/ z natančnim citiranjem strani): »SS 1976, 141–142, ima med modifikacijami tudi t. i. feminative in maskulative, kar pa je vprašljivo glede na to, da se pri teh tvorjenkah obrazili jedro skladske podstave, v besedotvorno podstavo pa se pretvarja svojilnorodilniški prilastek: *davkar-ica* ← [tista, ki je (od)] davkar [- (j)a], [] → *-ica*, *davkar-..*«. Merilo, kaj je modifikacijska tvorba, je podano v tej isti moji slovnici (136): »P/ri /modifikacijskih/ izpeljankah /.../ gre za izpeljavo iz jedra vsakokratne besedne zveze, s priponskim obrazilom pa se izraža prilastkovna modifikacija, npr. *majhen otok* → *otoček*, *vsi vojaki* oz. *vojaki sploh* → *vojaščina*«. Da sem feminative (in maskulative) pravilno uvrstil med inačenjske tvorbe, dokazujejo pravilne podstave: za *davkarica* je taka podstava *davkar ženska* ali *ženski davkar* – in že ni nobenih »vprašljivosti« več. Celo v primerih kot *Slovenka* se glede na *Slovenec* lahko govori o modifikaciji, le da imamo potem opraviti s t. i. izmenično izpeljavo, tj. da priponsko moško obrazilo zamenjamo z ženskim, ne pa da bi izhajali iz podstave »prebivalca Slovenije« ali iz česar že.

sestavka Teorija besedotvornega algoritma, ne gre samo za pridevnike, ampak tudi za prislove (*prej, pozneje*), členke (*ne*). Za kaj vse gre, se lahko ugotovi, če si v moji Slovnici ogledamo te vrste predpon pri samostalniku (146–147), kjer se navajajo *anti, dis-, eks-, infra-, ko-, med-* (še 19 drugih), pri pridevniku (156–157), kjer se navajajo *a-/ab, ad-, an-, ante-/.../, ne-, ne-, ni-* (in še 11 drugih). Iz teh list v *Slovenski slovnici* 1976 vidimo, da so v njih vsi primeri, ki jih navaja tudi avtorica: *med-, re-, ne-, ne-, pra-, nad-, so-*. Moji primeri za te predpone v SS 1976 so: *mèdklic, réelékcija, nèhumánost, nekđó, prámáti, náđčlòvek, sòstanoválec* pri samostalniku (oz. sam. besedi) in *prèdnápét, nèrjavéč, nekák, práđáven, náđčlověški, sòudelěžen*. (Predpona *ne-* kot v *nekdo* je v resnici morda predslonka.)

²⁴ SR 21 (1973), 105–112; avtorica napačno citira (214) »... predložno proklitična ...«.

²⁵ *Neúmen* se da naravno razlagati s »tak, ki ne ume«, *nèúmen* pa je res sestavljenka. Glede *ne-* (kot v *nekaj*) gl. op. 23, oklepajeno.

Vprašljivo v moji slovnici pa je, zakaj v Slovnici inačenja ne upoštevam pri pridevnikih in glagolih, tudi pri prislovih. To bi se po definiciji moralo pojavljati pri pridevniških besedah, tvorjenih iz pridevnikov (153–154), glagolih iz glagolov (159–160) in prislovih iz prislovov (tega v SS 1976 oz. 1984 ni), torej vsaj za pomenske skupine kot stopnjevano, mladično/nedoraslo, manjšalno, slabšalno in kar se od tega kombinira (prim. SS 1976 ali 1984, 142–145). V tem smislu bi bilo treba pri pridevniški besedi pridevniško podstavo imeti za inačenjsko, ko gre za 1. manjšalnost oz. 2. ljubkovalnost, 3. večalnost, 4. približevanje, 5. večjo stopnjo, 6. podobnost, pa še pri zaimkih na *-šen* ipd. ter vseh pridevniških tvorjenkah iz števnikov: za primer *pridkan* ← *lepo priden*, *drobcen* ← *čisto droben*, *grozanski* (?) ← *zelo grozen*, *belav* ← *precej bel*, *čistejši* ← *bolj čist*, *fantovski* ← *vedenjsko fantov*, *takšen* ← *glej tak /precej tak/ čisto tak*, *peti* ← *zaporednostno pet* (ali kako že), *peter* ← *vrstno pet*, *peteren* ← *peter pomnožen*. Pri glagolu so modifikacijske vse tvorbe glagolov iz glagolov (*stopati* ← *večkrat stopiti*, *hlipkati* ← *drobno hlipati*, *goljufičiti* ← *po malem goljufati* ipd.) Pri prislovu bi med inačenje prišli primeri kot *malce* ← *prav malo*, sploh verjetno vsi prislovi iz prislova: *kjerkoli* ← *kjer ugodno* (če tega nimamo, kar je prav, za besedno zvezo: *kjer koli*).²⁶ Seveda to še zlasti velja za lastnostne prislove (*višje* ← *bolj visoko*), če tega – bolj primerno – ne izvajamo iz stopnjevano pridevniške oblike, v primerih kot *počasneje*, *k počasi* pa iz ustrezne supletivne podstave. – Toliko o inačenjski problematiki.

1.8 Ustavimo se še pri pomenskih skupinah tvorjenk²⁷ (16). Avtorica za mojo slovnico pravi, da »navaja pri izpeljavi samostalnika šest besedotvornih pomenov, pomensko prilagojenih besedni vrsti, ki motivira samostalniško tvorjenko«. Prav bi bilo mojo klasifikacijo predstaviti podrobneje, še bolj prav, da bi opozorila na moj pregled teh kvalifikacij v sestavku, ki ga je sicer v svoji literaturi tudi prezrla, ki pa je jasno razviden iz moje tudi v njeni literaturi²⁸ navedene razprave Teorija besedotvornega algoritma. Povejmo jasno, da so mi te pomenske skupine pri glagolski podstavi naslednje: 1. vršilec (človek ali žival), 2. vršilec (–človek, –žival), 3. dejanje, 4. rezultat dejanja, 5. kraj, 6. snov: 1. *bralec*, 2. *obračalnik*, 3. *branje* (to, da se bere), 4. *branje* (to, kar je brano), 5. *križišče* (to, kjer), 6. *škopivo* (recimo: to, s čimer).²⁹

Avtorica je to toliko spremenila, da je deloma predružačila zaporedje pomenkih skupin tako, da je iz mojega zaporedja 1 2 3 4 5 6 dobila 3 1 2 4 5, mojo 6. skupino pa fuzionira z mojo 2. skupino (njeno 3.), prim.:

Toporišič	Vidovič-Muha
1. <i>bralec</i>	1. ¹ <i>pisanje</i>
2. <i>obračalnik</i>	2. <i>bralec</i>
3. <i>pisanje</i> ¹	3. <i>obračalnik, belež</i>

²⁶ Prim. Petar Skok, *Etimologijski rječnik* ..., 1972, *koliti*, im 'željeti, biti na srcu'.

²⁷ Pri avtorici v kazalno neizkazani enoti 1.3.1.3; podobno neizkazane so v tem delu še enote 1.3.1.1, 1.3.1.2, 1.3.2.1, 1.3.2.2.

²⁸ Pri njej na str. 214; prim. v Teoriji besedotvornega algoritma str. 143, opomba 5: »V/zporednost tvorbe za posamezne pomene glagolske/pridevniške/samostalniške podstave pa je poudarjena v članku Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* (Ljubljana) 1975, 241–255, posebno na str. 242. Tam je tudi prikazana zgodovina odkrivanja besedotvornih pomenskih skupin samostalniških izpeljank.«

²⁹ Snovnost je zelo obširna in važna kategorija tudi v slovnici. Prim. še opombo v Ocen, 457.

4. <i>pisanje</i> ²	4. ² <i>pisanje</i>
5. <i>obračališče</i>	5. <i>obračališče</i> ³⁰
6. <i>škropivo</i>	

Misel (ali se opira na kako zgledovanje, ne vem), da se vršilnik (kot to sedaj nasproti vršilcu, ki ima pri sam. m. spola kategorijo živosti, imenujem) izenači s snovjo, je že slovnično kontraindicirana: prim. *trije* obračalniki – *troj* belež ali »*Pleskar* (vršilec) je z *risalom* (vršilnik) z *beležem* (snov) vlekel bele črte na sivo podlago«. Še bolj bi se ta neprimernost pokazala, če bi avtorica upoštevala tudi ustrezne tvorbe iz samostalnika, pri čemer bi se ji *mariborčan* (vlak) izenačil s *kisikom* ali *štajerec* (vlak) z *afrodiziakom*. – Moram pa priznati, da so nekateri primeri v moji drugi skupini pri izpeljankah samostalnik iz samostalnika lahko tudi snovni (*bizeljec*, *vipavec*, SS 1976 oz. 1984, 138). – Sicer pa je treba opozoriti na dejstvo, da ima avtoričin graf 2 (18) naslednje zaporedje pomenskih skupin tvorjenk: dejanje; kraj, čas; vršilec – rezultat, vršilnik.

V mojem besedotvorju je pomensko skupinjenje tvorjenk omejeno na izpeljanke, medtem ko gradivo za primerljive zloženke ni razčlenjeno, čeprav so dejansko za ustrezne podstave, npr. glagolske, enake. Prim. pri meni samostalniške zloženke iz glagola (SS 1976, oz. 1984, 146), kjer se dajo izpisati naslednje kategorije, vzporedne izpeljankam (seveda le pri medpolsko-priponskih zloženkah):

1. <i>bralec</i>	1. <i>delovodja</i>
2. <i>obračalnik</i>	2. <i>zobotrebec</i>
3. ¹ <i>branje</i>	3. <i>krvotok</i>
4. ² <i>branje</i>	4. <i>telovadba</i> (predmet v šoli)
5. <i>sečišče</i>	5. <i>senokošnja</i> ('čas') ³¹
6. <i>belilo</i>	/6./ <i>kolomaz</i>

Avtorica naše knjige se je v ponazarjanju precej trudila, da bi izpeljankam našla vzporednice v zloženkah, npr. *dela-vec*, *vrv-o-hod-ec* (16), vendar kake doslednosti v tem pogledu ni.³²

1.9 Morda se iz uvodnega dela spleča, ogledati si še (t v o r b e n e v z o r c e g l a g o l a) (17–5). Pri tem sem jaz omenjen najprej v opombah 16 in 17 (19), prvič v zvezi s primitivi, drugič, v zvezi z obvestilom, da so primeri glagolov vzeti »večinoma iz SS 1976 (158–169)«, kar pomeni, da je obdelana vsa tvorba glagolov.³³ Na ustreznem mestu namreč obravnavam najprej izpeljavo glagolov (iz sam., prid., glag., medm., predložne zveze), nato pa še zlaganje in sestavljanje. Pri meni je govorna podstava podana s tipi *delati/biti/imeti opraviti z/igrati na/delati kot/ govoriti/biti v poteku/delovati z/delati koga za/*

³⁰ Temu na podlagi pripombe J. Müllerja, da pri meni manjka kategorija časa, dodaja še to: *predpust*.

³¹ Te besede SSKJ nima, pač pa prim. njegov *senoseč* 'travnik', 'čas košnje'. V *Besedišču SJ* prim. *senokoš*, *senokoša*, kar je že pri Pleteršniku (*senokoša* 'gorski travnik', *senokošnja* 'košnja v hribih'). Na Mostecu bi bil lep primer za kraj *kolosek* 'gozd, v katerem se seka kolje'. /6./: sedaj dodano.

³² Na spodrsrljaje se tu posebej ne oziramo, kakor npr. *dela-vec* (16) – dober je *lov-ec*, medtem ko je *delavec* po vsej verjetnosti iz *delav(en)*, ali *dodat-ek* (17) ← »to, kar se doda« (očitno je to »to, kar je dodato«; *ekraniz-irati* (20).

³³ Torej so tudi primeri za druge skupine iz SS 1976 (in ne le za to skupino)?

imeti/porabljati/izražati potek + samostalnik, torej: *gub-*, *goljuf-*, *gosl-*, *balin-*, *golobčk-*, *hudič-*, *ceh-*, *gobc-*, *človek-*, *drisk-*, *bič-*, *dež-*, čemur nato sledi večinoma *-ati* (in še *-irati*, *-ovati*), *-iti* (*-ariti*). Tako pri samostalniški podstavi tvorjenke, pri pridevniški pa: *delati/biti/postajati/delati se/delati (kakšnega)/imeti za/oglašati se*.³⁴ Avtorica ima naslednje glagole: *delati/narediti*, *delati z*, *biti*, *biti kot*, *biti* 'obstajati, nahajati se', *dati/dajati*, *postati/postajati*, *imeti*.

Ker je pri avtorici vse to silno nepregledno, bi nam vzelo preveč časa, da bi ugotovili, kaj s tem pravzaprav hoče, za vsako skupino pa navedimo po en primer: *gub-*, *plug-*, *kralj-*, *burj-*, *gnezd-*, *etiket-*, *ekraniz-*, *doktor-*, *god-* (8 enot nasproti mojim dvanajstim). Pri pridevniški podstavi ima avtorica *biti/postati/postajati*, *delati*. V preglednici:

Samostalnik

Toporišič		Vidovič-Muha
1. <i>delati gub-</i>	09. <i>delati koga za človek-</i>	1. <i>delati/narediti gub-</i>
2. <i>biti goljuf-</i>	10. <i>imeti drisk-</i>	2. <i>delati z plug-</i>
3. <i>imeti opraviti z gosl-</i>	11. <i>porabljati bič-</i>	3. <i>biti kralj-</i>
4. <i>igrati na balin-</i>	12. <i>izražati potek dež-</i>	4. <i>biti kot burj-</i>
5. <i>delati kot golobčk-</i>		5. <i>biti</i> 'obstajati/nahajati se' <i>gnezd-</i>
6. <i>govoriti hudič-</i>		6. <i>dati/dajati etiket-</i>
7. <i>potekati ceh-</i> ³⁵		7. <i>postati/postajati doktor-</i>
8. <i>delovati z gobc-</i>		8. <i>imeti god-</i>

Natančna primerjava bi pokazala, kateri način je boljši. Kam bi šli npr. moji pomeni 6, 12 ipd. Jedrni podstavni glagoli so pri avtorici blizu mojim pridevniškim.

Pridevnik

Toporišič		Vidovič-Muha
1. <i>delati globok-</i>		1. <i>biti divj-</i>
2. <i>biti bolehn-</i>		2. <i>postati/postajati bled</i>
3. <i>postajati bled-</i>		3. <i>delati črn-</i>
4. <i>delati se dobr-</i>		
5. <i>delati kakega brihtn-</i>		
6. <i>imeti za drag-</i>		
7. <i>oglašati se gostol-</i>		

Pri tvorjenih glagolih avtorica sledi SS 1976 oz. 1984 v tem smislu, da najprej obravnava tvorjenke s samostalniško, nato pridevniško, glagolsko in predložnozvezno podstavo (izpuščila je one z medmetno), zatem govori o sestavljanju in na koncu o zloženkah (pri meni so zloženke pred sestavljenkami).

³⁴ V resnici opisno »dajati glas«.

³⁵ V SS 1976 »biti v poteku«.

1.10 Morda se da kaj reči k tvorjenkam iz predložne zveze, pri meni z domačimi predlogi *na-*, *ob-*, *o(b)ne-*³⁶, *raz-* in *u-*: *namestiti*, *obogatiti*, *obnemoči*, *razbrzdati*, *unovčiti*.³⁷ Ne moremo se strinjati, da bi na sploh bilo »sestavljanje /pri glagolu/ modifikacijska besedotvorna vrsta« (21). Za inačenje gre samo pri t. i. pravih sestavljenkah tipa *prednapéti* ← *poprej napeti*, ne pa tudi pri tvorjenkah iz glagolov s predlogi vezljivosti, kakor *pasti na (koga)* → *napasti (koga)* oz. *stopiti v (kaj)* → *vstopiti v (kaj)*. Avtorica sprejema mojo teorijo o tvorjenju iz, imenujemo to tako, predložnoglagske podstave, prim. *voziti iz* → *izvoziti*, vendar tega ne pove. Razpravo Sestavljenke in izpeljanke citira (22) le za »Pomen predponskih obrazil pri glagolu razčlenjujejo«. Na str. 23 avtorica v zvezi s sestavljanjem navaja: »V SSKJ imajo dva naglasa tiste sestavljenke, katerih podstava predpon /2/ je predložni morfem *pred* v pomenu časovnega prislova *prej*; primera sta samo dva, in sicer v SSKJ 3, 1005, *predpakirati* ter *predpripraviti*, 1008. Mogoče bi bilo dvonaglasnost utemeljevati s prevzetostjo (kalkiranostjo) sestavljenk s časovnim pomenom predpone.«

Tu se avtorica očitno še vedno upira sistemskemu gledanju na razliko med sestavljenkami, pri katerih predpona zamenjuje polnopomenski izraz govorne podstave (*pòdpredsédnik*, *prástàr*, *prèdpakírat* iz nižji *p.*, *zelo s.*, *poprej p.*). Seveda tudi nista samo dva taka primera: sem gre še *prèdnaróčiti* (991), *prèdgréti*, šel pa bi tudi *prèddatírati*, *prèdnapéti*, s predpono *po-* pa npr. *pònaróčiti*, *pòzavarováti*; prim. še *prèfabricírati*.

Tukaj si avtorica prizadeva, da bi rešila svojo nekdanjo misel, da imajo vse sestavljenke inačenjsko naravo, npr. tudi »*pre-* ‘več močneje (kot) prvotno ‘skozi’ in zato lahko stopnjevani pomen« (23) itd. V resnici so jasni primeri tipa *pregreti* razložljivi iz preproste govorne podstave »greti čez mero«, kjer predlogu *čez* pri glagolu ustreza predpona *pre-*. Tako je tudi za *pocingljati* treba misliti na podstave kot »cingljati po malem« ipd.

1.11 Recimo še katero k t e o r i j i z l o ž e n k , ki so pravzaprav resnična tvarina te knjige (ali naj bi bila). Kaj zlaganje je, je načeloma že dolgo znano: tvorbe dveh tipov – a) *zdravnik za živino* → *živinozdravnik* in b) *tak dobrega srca* → *dobrosrčen*.

Med sestavinami podstave je t. i. medpona, najbolj običajno *-o/-e-*. Avtorica se je ob tem mojem izrazu razpisala takole (28, opomba 24): »J. Toporišič (SS 1976)³⁸ uporablja ob pojmu medpona še poimenovanja kot vezni samostalnik, imenovalniška končnica (120),³⁹ tudi nevtralizacijski samoglasnik (1980a, 146).«⁴⁰ (Seveda bi iz razprave Teorija besedotvornega algoritma lahko navedla še izraz vmesno obrazilo (146). Pač pa ni v »SS 1976, 120« nobene moje izjave, »da je vezni samoglasnik tožilniški ali roditeljski ali da je končnica imenovalniška«, kakor trdi avtorica r. t. (28). Tam v resnici piše, da imenovalniška končnica

³⁶ Tej je ugovarjal V. Gjurin (Slovenski glagoli tipa »onegibiti«: besedotvorno, v: *Slovenska medicinska beseda, XV. jubilejni memorialni sestanek profesorja Janeza Plečnika*, II. del, 733–755, v: *Medicinski razgledi* 23 (1984), Supl. 8, konkretno str. 736–737), češ da *-ne-* spada k podstavnemu pridevniku: v *SSKJ* so primeri *obnemoči*, *onečastiti*, *onečediti*, *onečistiti*, *onemoči*, *onemogočati*. Moja misel je bila, da *onemoči* pomeni dvakratno odzemanje: z *ob-* in *ne-*, sicer bi iz *nemoč* dobili govorno podstavo *spraviti ob nemoč*, to pa bi bilo ravno *omoči* (= *opomoči*) *si*.

³⁷ Mimogrede: *raz-veljaviti* (22) je napačno: to je iz »spraviti raz veljavo«, s pomenom *raz* = ‘ob’.

³⁸ Spet omejitev le na *SS 1976*; seveda ne »vezni samostalnik«, ampak »v. samoglasnik«.

³⁹ V resnici pravim še, da je »vezni samoglasnik tudi tožilniški ali roditeljski«, r. t.

⁴⁰ Na citiranem mestu *Linguistice* je v resnici stran neke italijansko pisane razprave: avtorica verjetno misli na razpravo Teorija besedotvornega algoritma iz *SR 28* (1980), 141–151, a tudi tam na omejnjeni strani tega izraza ni.

v prvem delu zloženke »nekončnemu delu podstave jemlje slovnične značilnosti«, rečeno pa je tudi, da je »vezni samoglasnik tudi tožilniški ali roditeljski«. – Kar na vse slovenske besedotvorce se nanaša naslednji avtoričin očitek: »Sploh je značilno za teorijo slovenskih zloženek, da obravnava ali vsaj poimenuje sestavine besedotvorne podstave kot še vedno samostojne besedne vrste ali (slovnične) oblike, kljub temu da so že šle skozi besedotvorni proces« (28, opomba 24).⁴¹

Avtorica kritizira tudi naš Načrt pravil za novi slovenski pravopis (1981): »Izrazno neizčiščena razmerja med sklonskim in obrazilnim morfemom ohranja Načrt pravopisa (1981): uporablja izraze 'vezavna končnica' (11), 'imenovalniški vezavni samoglasnik', 'imenovalniški imenovalnik' (113) ipd., čeprav gre za homonimnost morfemov.«

Avtorica tudi tu brez potrebe ugovarja in poučuje. Pod drobnogled postavimo njene opombe v zvezi z Načrtom 1981: Na str. 11 ni nobene »vezavne končnice«, saj je tam govor o glasovni vrednosti črk, na str. 113 pa ni ne izraza »imenovalniški vezavni samoglasnik« – saj je to *contradictio in adjecto*, – ko pa je vezava vendar vezana na neimenovalniške sklone –, ne imenovalniški imenovalnik, saj je to absurd. V resnici tam piše »imenovalniški vezni samoglasnik -a-, -ø-« v prvem in »imenovalni imenovalnik« (s primerom *slog*, *imenovan belkanto*). Prav tako tam ni nobene »vezavne končnice«, ampak je govor o »vezavnih (rekcijskih) samoglasnikih -i-, -e-, -a-, -ø-«. Ker sem avtor vsega tega seveda jaz, bi res rad vedel, kje avtorica spričo tega pri meni vidi zmedo. Kakor se iz navedenega jasno vidi, je tu govor o veznem samoglasniku ali medponi, ne o končnicah (prim. črtice na obeh straneh samoglasnikov, tudi ničtega). Da se imenujejo ene imenovalniške, pa je pri tem mišljeno, da so imenovalniškega izvora (da prinašajo slovnično nevtralizacijo, za kar prim. *cekasžica* ← *žica iz cekasa*) in da so taki morfemi imenovalniki po izvoru prim. *Slovenijašport*. Vezavne pa druge imenujem glede na to, da so posledica vezave (*častivreden* = vreden *časti*, *trizob* = imajoči *tri* zobe). In zakaj se tu uporablja izraz vezni samoglasnik? Breznik SS 1934, 174 to imenuje pripona, SS 1956, 115 vezni vokal in enako SP 1962, 75, iz tega pa je po izročilnosti nastal »vezni samoglasnik« v Načrtu. S stališča pon pa sem ta »vezni samoglasnik« imenoval medpona (prim. še mojo novotvorbo »popona« k tradicionalnima predpona in pripona).

Glede »medpanskega morfema« (29) tipa -o- sem že v oceni disertacije menil,⁴² da ni nič drugega kot sredstvo nevtralizacije, saj npr. -o- »pomeni« tako prisojso (*krvotok* ← ...kri teče), *vezavo* (*vodovod* ← ...vodi vodo), primik (*mimohod* ← hodi mimo; prim. še prilastkovno določevalnost v *novomešk i* ← ...Novega mesta), poleg tega pa še prirednost (*črno-bel* ← črn in bel). Razmerje izhaja iz slovničnosti sestavin zloženek. Zato se nam ne zdi prav nič čudno, da »/n/e v slovenski pa tudi ne v pregledani literaturi poljskega besedotvorja ni najti pretvorbene (pomensko-formalne) utemeljitve tega morfema« (avtorica, str. 29).

Pri zloženkah avtorica nerazvidno razpravlja o razliki med pripono in priponskim obrazilom.⁴³ Pripona je seveda vsak morfem (razen t. i. končniškega za spol, sklon, število, osebo) desno od korena, priponsko obrazilo pa je pripona v besedotvorni (*stavec*) ali oblikotvorni (*delal*) vlogi, in sicer ne glede na to, ali ima še končnico (kakor *-ecø*, *-lø*) ali še kak morfem

⁴¹ Prim. še Ocena, 461.

⁴² Ocena, 456.

⁴³ Str. 30. To drugo sem sistematično uvedel pač jaz (zanimivo je, da avtorica ne pozna mojega Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, *JiS* 3 (1957/58), 209–213).

druge vrste (*kup-ova-ti*) ali ne (*lep-o, dela-ti*).⁴⁴ Kaj tudi pomeni avtoričino besedovanje »Izrazno so torej pripone zložen glasovne, in sicer soglasniške, ali pa je pripona neglasovna (ničta)«? Saj so pripone zloženki tudi zložne (npr. od avtorice navedeni *-eš/ki mi pa ni znan/*, da ne omenjam kake *bogorod-ice* (31), *filolog-ije*, *detomor-ilke*, *trdoživn-jaka* (99), *mnogoparklj-arja* (149), *pettisoč-aka* (14), *novoplaton-izma* (155).

Omenil bi še avtoričino upiranje mojemu spoznanju (Teorija besedotvornega algoritma, 145), da je desno obrazilo lahko »priponsko (*-ič, -anje, -najst...*), */.../* in končniško (*-ø_m, -ø_z-a, -o ...*)« in dalje: »V primerih kot *govor, bera* iz 'to, da govoriš', 'to, da/to, kar nabereš' torej nimamo ničtih pripon, ampak je obrazilo kar končnica, ki besedo iz ene besedne vrste prevede v drugo, in sicer v čisto določen sklanjatveni tip (prim. *lov -a* proti *lov -i ...*)«.⁴⁵

1.12 Avtorici ni pogodu tudi moje pojmovanje sklopa (32, opomba 31), češ da pojem sklapanja »ostane nerazložen«, čeprav po SS 1976 (122) pravim, da pri tem »/e/note večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo: *seve, bogve, očenaš, kdorkoli/...*«⁴⁶ Pri tem avtorica ne upošteva moje razprave Teorija besedotvornega algoritma (1980, 143–144), kjer je rečeno, da se pri sklapanju »odločimo, da bomo ohranili sestavine podstave bodoče tvorjenke nespremenjene, */.../* in torej uporabimo/ sklopno obrazilo (*se ve* → \Downarrow)«. V Načrtu (1981, 113) so sklopi označeni kot »besede, ki nastanejo z mehanično strnitvijo dela besedila«. Kaj bi bilo tu narobe (Toporišič v SS /122/ omenja še, da se »/p/ri tem lahko izgubi kak naglas podstave ali pa se le-ta lahko tudi kako drugače spremeni (*bojažêljen, prmejdúš* ← *pri môji dúši*)). – In kako sklop definira naša avtorica? (184): »sklop – tvorjenka iz zaporednih nepredvidljivih sestavin govora: *se-ve-da*«. Je to bolje? Za Bajca (1952, 83–96)⁴⁷ pojem sklopa razširja »tudi na besedne zveze, t. i. pomenski sklopi«, a to o razširjenju seveda ne drži, ker ima to že Breznik (SS 1934, 174): *mož beseda, po poli brat, po poli sestra*«. Poleg tega ima Bajec sklop določen tudi pozitivno (83), implicitno tudi z govorno podstavo: »V sklopu (*iuxtapositum, Zusammenrückung*) obdrže sestavni deli svojo besedno funkcijo, postavljeni so tako rekoč drug poleg drugega in niso spojeni s posebnim izglasnim vokalom prvega dela.«

2 Tukaj se ne bomo podrobneje ukvarjali z 2. poglavjem knjige, naslovljenim I z z g o d o v i n e o b r a v n a v a n j a t v o r j e n k , zlasti zloženki slovenskega knjižnega jezika (33–50), čeprav bi tudi tu lahko marsikaj rekli (in glede splošne vrednosti tega dela disertacije smo v Oceni).⁴⁸ Omenimo samo še, da avtorica (50) pri naštevanju svojih besedotvornih del spet izpušča mojo razpravo Teorija besedotvornega algoritma (1980), prav tako zelo važno iz 1. 1973 o sestavljenkah in izpredložnozveznih izpeljankah.

⁴⁴ Kaj torej pomeni avtoričino »Zavedati se torej moramo, da je izraz priponsko obrazilo in pripona /to sta vendar dva izraza/ uporabljen največkrat dvomorfemsko /?/ – besedotvorno in končniško (če gre samo za besedotvorni morfem, mora biti to vidno iz zapisa)«.

⁴⁵ Zgodovinsko gledano, v osnovo: *dêl-a-ti* → *dêl-o* ali pa narobe: *brus-ø* → *brus-i-ti*.

⁴⁶ Pri meni dejansko *sevé, bogvé, očenaš, kdòrkóli, bojažêljen, tèm nordèč, zatém*«. Seveda pri meni na navedenem mestu ni govor samo o navedenem, o sklapanju pa govorim še pri samostalniku (147), pridevniški besedi (157), prislovu (171–172). (O *zatem* iz »v času za tem« gl. zgoraj.)

⁴⁷ V resnici le do str. 95, namreč v *Besedotvorju* II.

⁴⁸ Npr. k opombi 1 na str. 3: »F. Jakopin (1981; 1981a) meni, da je Levstik spomladi 1855 v stiku z Miklošičevimi predavanji.« Prim. *SBL* 4 (1932), 652: »Na Dunaju je ostal /Levstik/ do srede maja 1855 ali še nekoliko dalje ter je baje poslušal predavanja pri Miklošiču /.../«.

3.1 Pri zloženkah glede delitve na priredne in podredne zloženke (53) nahajamo tudi nas zavedajoče mesto, češ da so »/p/ri posameznih avtorjih /glede tega/ deloma drugačne razporeditve (zlasti A. Breznik 1944, J. Toporišič, SS 1976)«. Kaj naj bi to bilo? Priredne zloženke (poleg pretežno podrednih) se ločijo tudi v SS 1976, in sicer pri pridevniku,⁴⁹ nimam pa tega pri samostalniku, kjer pa bi si primere kot *knezoškof* razlagal s podrednim pojmovanjem, tj. s »škof, (ki je) knez«, tukaj bi prišel v poštev le lastnoimenski tip kakor *Anglo-Sas, Anglo-Američan, Breznik-Ramovš*, morda še *Avstro-Ogrska*. Tako sem to prikazal v Načrtu.⁵⁰ Tudi avtorica ima najprej podredne zloženke (53–170), šele nato (170–172) priredne, o katerih pa bomo še govorili, ali so to res vse tam navedene.

3.2 Ker smo že pri t. i. malenkostih, naj omenim še enigmatično avtoričino pripombo 2 (54): »S t a v č n o č l e n s k a s i m b o l i z a c i j a je bila uvedena v SS 1976 (462).« Tu že moram reči, da je ta, in sicer podčrtovalna, metoda tudi res moja, kot recenzent besedil za priročnike pa sem jo v šole uveljavljal prek Zavoda za šolstvo. Bistvo te metode je, da določen tip podčrtovanja zaznamuje tako besedno vrsto kakor njeno prvo skladenjsko vlogo: ravna črta npr. samostalniško besedo in v skladnji osebek itd. Kar podrobno pa je ves sistem prikazan v Novi slovenski skladnji.⁵¹ Druga taka drobnost je tudi opomba 16 (68): »J. Toporišič (1969, 249–260) z gradivom potrjuje tudi v Riglerjevem članku /1968/ izraženo misel o izginjanju kolikostnih razmerij.« S tem sem postavljen v čudno luč odvisnosti. O »izginjanju« teh razlik sem jaz seveda pisal že pred 1968.⁵² Podobno bodcanje je opomba 3 (57) o tem, ali sem definiral vezljivost ali ne: Ta mi je nedvomno valenca, ta izraz pa ima deloma različno pojmovanje pri raznih jezikoslovcih (sam vanj vključujem celo tip *očetov prihod* po pretvorbi iz *prihod očeta* iz *Oče (je) prišel*).

3.3 Pa preidimo h glavnim stvarjem tega poglavja, tičočim se nas. Za orientacijo (knjigi manjka pregledna vsebina, podrobno kazalo pa je imenovano vsebina) naj povemo, da so pri podrednih zloženkah najprej obdelane tiste z dvodelnim obrazilom (npr. z *-o- -ec-*) pod 4.1.1, nato pa z enodelnim (*-o-*) pod 4.1.2,⁵³ kar je v več ozirih dobra rešitev.⁵⁴ V tem delu knjige (tj. o zloženkah) obsega gradivo (pretežno stolpčne liste) 47 str., tako da na razpravno besedilo pride kakih 70 str. Kakor razbiram iz kazala, se pri t. i. »glagolskih zloženkah« pri samostalniških tvorjenkah loči 7 pomenskih skupin: dejanje, vršilec, vršilnik (naš izraz), rezultat dejanja, sredstvo dejanja, prostor in čas. To smo že kritizirali: če obstaja, bi bila 6.

⁴⁹ Str. 156, 3a (avtorica tu spet ne navaja mesta v moji SS 1976): *črno-bél, bélo-módro-rděč* itd., npr. še *anglo-ameriški*.

⁵⁰ *NPNSP*, 113–114. Avtorica ga sploh ne upošteva. Najprej so na vrsti podredne zloženke (113), nato priredne, npr. tudi *Schleswig-Holstein*, od teh pa so strogo ločene izpeljanke iz ustreznih zložen (črno-belost, schleswig-holsteinski, Breznik-Ramovšev).

⁵¹ 1982, 486–488.

⁵² Prim. moj sestavek *Predvidljivost razvrstitve glasov ter samoglasniške kolikosti in kakovosti v moji Glasovni in naglasni podobi slovenskega jezika*, Maribor, 1978, 88–103, kjer je (103) lepo zapisano, da je to bilo objavljeno v *JiS-u* 1. 1967, predobjavljeno pa kot predavanje na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture (pod naslovom *Strukturiranost slovenskih glasov ter predvidljivost njihove distribucije*, kar je dostopno tudi šapirografirano v zborniku slavistične knjižnice na FF v Ljubljani). O kolikostnih razmerjih gl. v *GNPSJ*, str. 99–103.

⁵³ Prvo na str. 53–156, drugo 156–170 (temu nato sledijo priredne zloženke).

⁵⁴ V *Načrtu* te delitve ni, ker glede pisanja med enim in drugimi zloženkami ni razlike.

skupina snov, kraj in čas pa spadata skupaj.⁵⁵ Pri zloženkah pridevnikih take pomenske klasifikacije ni, a bi se po našem dala napraviti, morda spet po zgledu na izglagolske izpeljanke.⁵⁶ Upoštevanje govornih podstav je precej po Brezniku (SS 1934, 175–176), kjer Breznik loči podstave s predmetnim in prislovnodoločilnim določilom, zatem pa brez razlike navaja samostalniške in pridevniške zloženke iz iste govorne podstave, npr. *bogoljub* (kdor Boga ljubi) in *dobičkanosen* (kjer bi bil lahko zapisal podstavo »tak, ki nosi dobiček«).

3.4 Tudi tukaj se v nadaljnjem omejimo na stvari, ki so v očitnem nasprotju z našo teorijo, pa naj bo to na zunaj vidno ali pa je bolj ali manj zakrito. To je zlasti naglas zloženek, kjer si avtorica nekako prizadeva rušiti mojo teorijo, sprejeto tudi v SSKJ.⁵⁷

3.4.1 Avtorica glede tega⁵⁸ že takoj na začetku (22. opomba, str. 85) piše: »S. Škrabec (1916–1919, 1–60) veže enonaglasnost na vse /v/ pravem pomenu zložene besede; naglas je, piše Škrabec, 'na prvem zlogu drugega dela sestave. Pervi del se naglašja le redko, takrat namreč, kader se hoče posebej povdariti /... /' 19.« Tam Škrabec v resnici piše to: »V pravem pomenu zložene besede pa imajo NAVADNO /to besedo je avtorica izpustila/ samo po en naglas in sicer NAJVEČKRAT /tudi to od nas poudarjeno pisano zvezo je avtorica izpustila/ na prvem zlogu drugega dela sestave.« Nato avtorica govori o svojih določitvah naglasa v razpravi O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij (1978).⁵⁹ Tam se že na prvi (211) strani vidi, da je pri Škrabcu dvonaglasnost širša, kakor navaja avtorica, saj pravi, da se »/n/a več zlogih poudarjajo (besede), skerčene iz več prvotno samostojnih besed (npr. *dòkāj*) in sestavljene brez veznega samoglasnika: *pòlzémeljnik*, *pétstolétnica*, *devétdnévica* itd. V poslednjem primeru ima prvi naglasni zlog tudi nekoliko stavčni povdarek ali na enem ali na več zlogih.«

In kako bi končno glagolske zloženke (tj. v resnici zloženke z glagolom v govorni podstavi) naglaševala naša avtorica? »/V/edno /je/ naglašen tisti korenski morfem v besedotvorni podstavi, ki je nastal iz jedra stavčnega določujočega člena v /govorni podstavi/, v našem primeru torej glagolski korenski morfem.« (86) To njeno pravilo pa pozna dve izjemi: *klátivítez* (t. i. velelniška zloženka, vendar ne tudi *kažipot*) in z glagolom v prvem delu (*tresoglàv*). Pri tem so ji »dvonaglasne tiste, ki so nastale brez priponskega morfema,« »enonaglasne /.../ pa vse druge« (r. t.).⁶⁰

⁵⁵ Čas ima že Breznik, *Slovenska slovnica* 1934, 175: *kozoprsk* (čas, v katerem se kože prskajo); primer za snov: *kolomaz*.

⁵⁶ Prim. SS 1976, 151–153, pomenske skupine 1–4: prva skupina (deležniška) odpade, ker je tvorjena iz že danih zloženih glagolov, druge skupine (stanje potek, uporabnost, namenjenost in naklonskost) pa so morda le možne, npr. *radoveden*, *vodonosen*.

⁵⁷ Te svoje teoretične postavke sem predlagal v fazi nastajanja 1. knjige SSKJ komisiji za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU, ki sem ji takrat (skupaj z A. Bajcem in J. Riglerjem) dekretalno predsedoval. Avtorica v svoji bibliografiji navaja moja sestavka iz l. 1967a, 1969.

⁵⁸ O naglasu avtorica govori na str. 85–86. O naglasu zloženek je sicer govor na str. 89, 114, 131, 134, 160, 164 (2x), 171, 172, včasih pod posebnim razdelkom, včasih ne.

⁵⁹ Ta letnica je zavajajoča, saj gre tedaj za ponatis te razprave v GNPSJ (211–222), prvotno tiskane v *JiS-u* 1969, 51–59, iz opombe 1 na str. 211 v GNPSJ pa se vidi, da gre za moje razmišljanje o tem v l. 1966 (radijski pogovor), natisnjeno v *Jezikovnih pogovorih* II, Ljubljana, 1967, 120–135 z naslovom Besede z dvema naglasoma.

⁶⁰ Med avtoričinimi primeri je en sam, ki se temu ne pokorava: *zlódej* – pač pa ga več ne občutimo kot zloženko. – V avtoričini disertaciji (183 nasl.) je to formulirano čisto drugače: »neglagolski del BP/ne/ izgubi naglasa /.../ v tistih nekaj primerih, ko ima ta del ohranjen priponski morfem, npr.

3.4.2 Zanimivo je, da se avtorica praktično ne meni za pravila o večnaglasnosti v SSKJ I (1970, XXV, tj. § 182), iz katerega se vidi, da so v slovarju dvonaglasne zloženke oz. sestavljenke: prve, če je v prvem delu števnik, če je drugi del samostalni, druge pa sploh: *dvódelén, bíkonkáven, čřkoslíkár, bíokemíja, ántifašíst*. Prvi naglas pa da se lahko opušča, če se drugi del tvorjenke lahko nasloni na glagol (*čřkoslíkar*) oziroma tedaj, če gre za izraze znanstvenih disciplin (*bíokemíja*), sploh pri števnikih, oz. če se izgublja občutek za sestavljenost (*ántifašíst*).^{61a}

Avtorica se sploh ni potrudila, da bi podala pregled nad v slovarju uveljavljeno večnaglasnostjo, v SSKJ uveljavljeni sestav pa nato skušala ovreči z argumentiranjem. Omenja le (86), da je večnaglasnost v SSKJ oprta na mojo razpravo iz 1. 1978.⁶¹ V obširnih listah primerov bi bila nato morala podati razlike med dvonaglasnostjo v SSKJ in med ono v njenih listah (večinoma imenovanih gradivske).⁶²

3.4.3 Glede števila naglasov avtorica (86) meni, »da so enonaglasne tiste /zloženke/, ki imajo zložensko pripono, torej soglasniško ali glasovno prazno – ničto«. Druge pa imajo pač po dva (ali več) naglasa. Med primeri na listah (91–104) so s tega stališča napačni primeri kot *zborovódkínja* (95), saj imamo tu zložno pripono (*poslovodka* v SSKJ ni izkazana). Popolnoma je avtorica zablodila v primerih kot *řřvonagrajěni* (4.1.1.10.5), kjer gre za tvorjenko iz pridevniške podstave, torej »nagrajen s prvim mestom« (podobno *řřvoobhajanec*) ipd.

Tudi pri sestavini *samo-* (87–89) avtorica ne loči tistega, kar je res iz glagolske govorne podstave, od onega, kar je iz samostalniške, npr. *samohodec* proti *samohranilka*. Glagolsko podstavo ima prvi tip (enonaglasni), samostalniško pa drugi (za pridevniške zloženke iz glagola prim. *samoróden* proti *samoslepílen*⁶³ oz. *sámoizobřázítí*).⁶⁴

O naglasu zloženke je v knjigi govor še večkrat, na str. 114 pri t. i. »imenskih zloženkah«, tj. pri zloženkah iz imenske podstave. Avtorica meni, da je »/m/esto naglasa vedno na desnem, določanem delu besedotvorne podstave«, glede prvega dela zloženke pa misli, da »je več

gospóstvazěžljen, dobíčkanósen idr.« (V rokopisu k temu mestu disertacije moja pripomba: »To je zgrešeno.«) Na tem mestu so se navajali še primeri »*globinómér, brzínómér* (: *brzójáv, brzópís, brzoplóven* idr.), *skupínovódja, starínokòp* (SSKJ ohranja tudi v teh primerih samo en naglas)«.

^{61a} To je slabše: *ántifašíst* = nasprotni fašist, *ántifašíst* = kdor je proti fašistom.

⁶¹ V resnici izšlo pri meni v sestavku v *Jezikovnih pogovorih* II, Ljubljana, 1967, 128–135: Besede z dvema naglasoma; od A. V.-M. navedena razprava pa v *JiS* 14 (1969), 52–59.

⁶² Na str. 91–104, 120–127, 144–156, 165–170, 172, tj. na 12,5 + 7,3 + 12 + 5 + 0,5 = 37 str. V disertaciji je tako primerjanje imela na str. 186–187, 188–190, 191–192, 193, z mnogimi napakami (prim. nižje), kar pa je sedaj povsem odpadlo. Za napake prim.: *těk* in *-těk-ěka* (npr. *brzotek*: v resnici *-těk téka* ali *těk -a*), *vöd -óda* (v resnici npr. *strelovöd -óda*), *-slöv -óva* (v resnici npr. *blagoslov*: *-slöv -óval -óva*), *-běj -ója* (v resnici npr. *čřveroběj -ója*), *-spěv* in *spěv -ěva* (v resnici npr. *dvóspěv -ěva* in *dvóspěv -a*), itd., ena sama zmeda. Npr. še *-kòp -ópa* (v resnici npr. *peskokòp -ópa*), *-löv -óva* (v resnici npr. *snegolöv -óval -óva*).

⁶³ Pri teh pridevnikih na *-n-* ima avtorica vse polno napak v zvezi z določenostjo, prim. *mesojědni, koristonósní* (96) nam. *mesojěden, koristonósen*

⁶⁴ Primerjava z disertacijo (223–227) kaže veliko sprememb v naglaševanju (v nadaljevanju najprej primer iz disertacije, nato iz knjige): *samodejávén – sámodejávén, samohranilka – sámohranilka, samoindukcĳa – sámoindukcĳa, samoodlócátĳ – sámooobtoževatĳ* itd. (o tem v moji Ocení, 463, kjer pa je mesto skvarjeno prav tam, kjer se tudi v Ocení ločĳjo tvorjenke iz glagolske zveze (te imajo en naglas) od tvorjenk iz samostalniške zveze (dva naglasa).

verjetnosti, da bo ohranjen tudi naglas kljub zloženkim lastnostim pripone«, »/č/e je /.../ v besedotvornem procesu ohranil besedotvorni morfem«.

Kaj naj to pomeni? Lista primerov (120–127) kaže delno zelo redko odstopanje (naglas samo na prvi sestavini: *ónkraj, ónostran, ónstran – tostrán*, 127), edini primer z zložno pripono (*dolgovláknat*, 121) ima en sam naglas, pač pa ima *stótisočglávi* (125) dva, čeprav je obrazilo – po avtoričinem – ničto.⁶⁵ En sam pridevnik s števnikom v podstavi pa ima dva naglasa (že omenjeni *stótisočglávi*). Tako avtorica navaja npr. *dvoglávi* (124, z napačnim *-i*), medtem ko je v SSKJ *dvógláv/dvógláv* (s cfl. na *-ô-*), ali *isto-* (125–126) le nenaglašeno, ker ima tako tudi SSKJ, čeprav ima za *isto...* predvideno *isto...* ali *isto...*⁶⁶

3.4.4 O naglasu pri zloženkah s števnikoma v prvem delu je govor v posebnem poglavju (127–134) z ustrežno listo primerov (144–150). Glede tega, kar je števnik, avtorica (127) navaja, da »Breznik (1916, 109, 114) deli števnik na določne (glavne, vrstilne, ločilne, množilne, delilne, ponavljalne) in nedoločne«,⁶⁷ je treba reči, da je to delitev Breznik 1. 1934 opustil in nedoločni števnik so mu kar 7. skupina števnikov sploh.⁶⁸

O naglasu je tu govor (131) v tem smislu: »/E/nonaglasne so vse tiste pridevniške zloženke, ki imajo v (govorni podstavi) priponsko netvorjene števnik; to so načeloma glavni števnik, npr. *dvobárvni, tridnévni /.../*, vendar *petéroogláti, dvójnojamasti*; na enonaglasnost vpliva tudi zloženka pripone, npr. *osmerokráki*.« Glede naglasa samostalniških zloženek te vrste (134) meni, da so enonaglasne tiste, »ko je določujoča sestavina besedotvorne podstave samo korenskomorfemska«, druge pa da so večnaglasne.⁶⁹

Kaj kažejo liste (144–149 za pridevnik, 149–150 za samostalnik)? Pri prvih imajo po dva naglasa zloženke s *četrť-*, večina z *desét-*, vse z *devét-*, *dvanájst-*, edina z *dvájset-* in edina z *dvátisoč-*⁷⁰ (prim. še *osemdeset-*, *petdeset-*, *petindvajset-* itd.) Tu in tam je pri tem kaj narobe. V primerih kot *fašistovski* (132) ne gre za podaljšano osnovo (o tej govorimo v primerih kot *sin sinov-i, gozd gozdov-i*), ampak za spono k podstavi, ki omogoča lažjo tvorbo pridevnikov na *-ski*. Tudi niso »obča imena« (r. t.), ampak »občna«. – Kako je to v SSKJ: *četřtřfnále, desétlétén* (A. V.-M. *-ni*), *desétónski* itd., npr. še *dvčetřtřnski* (A. V.-M. *dvočetřtřnski*), *nekajlétén* (A. V. -M. *nekajlétni*).

⁶⁵ Prim. nedoločnost v avtoričinem »pravilu« o številu naglasov (114): »Zloženke s tvorjenim pridevniškim prilastkom bi bile prej dvonaglasne.« »Število naglasov v SSKJ pri količinskorodilniških zloženkah pa sloni v glavnem na določilu J. Toporišiča (SS 1976; 1978) /brez strani!/, da so izpeljanke z glavnim števnikom v skladenjski podstavi dvonaglasne./«

⁶⁶ Glede števila naglasov pri Miklošiču (1975, 396) velja, da na navedenem mestu o tem ni govor.

⁶⁷ Pri tem ne pove, da so delilni tipa »po en« (113), ponavljalni pa v resnici (114) prislovi in še kaj (*dvakrat, prvič; poldrugi*), nedoločni (114) pa so mu tudi samostalniki kot *množina*, pridevniki in nedoločni zaimki (*mnog, noben – nekaj*) in prislovi (*več*).

⁶⁸ Tako že v izdaji 1924, v izdaji 1921 pa je nedoločne izpustil.

⁶⁹ Tu avtorica opozarja na »vedno naglašeni samoglasniški (prav bi bilo zložni) /.../ *-ák in -ášč*« (brez opozorila na to kategorijo pri meni). Zakaj naj bi bilo tu treba posebej omeniti tudi *-ar*, ni jasno (saj vemo vsaj že od Šolarjeve kritike Bajčevega *Besedotvorja*, da je *-ar* lahko naglašen ali nenaglašen; prim. tudi pri meni SS 1976, 1984, 134: *-ar pečár – drážbar* nasproti *-ášč, áč* (če ima v SS 1976/1984 izpostavljeno priponsko obrazilo naglas, pomeni, da je zmeraj naglašeno, ob nenaglašenem obrazilu pa razbereš, ali je nenaglašeno ali lahko tudi naglašeno, iz primerov ob nenaglašenem priponskem izpostavnem obrazilu).

⁷⁰ Spet napačno z določnostno končnico, npr. *dvájsetlétni*, kar bi dalo npr. *Ta fant je dvájsetlétni* nam. pravilnega *dvájsetlétén* 'imajoč 20 let'.

3.4.5 O naglasu zloženek z »razmernim pridevnikom« v prvem delu (134–144), lista (144–156) pa ni nikjer nič rečeno. Iz liste primerov razberemo, da so take zloženske dvo- ali večnaglasne, enonaglasne pa da so tiste z *božje-*, *desno-*, ena z *dru-go-* (*drugolétni*), s *kameno-*, *levo-*, *pet-*, pa s *prvo-* (izjeme s *prvo-*: *-instančen*, *-kategorni*, *-razredni*, *-stopenjski*), pa npr. še *srednje-* (*-medicinski*) itd. – Mislim, da se je tu avtorica povsem izgubila, in sicer tudi že v razpravi, a se tega ne spleča podrobno pregledovati. Omejimo se na nekaj slučajno odbranih mest.

Ena takih stvari je govorna podstava zloženek, npr. za zloženko *buržoazno-demokracijski* (135): govorna podstava je samo »povezan z buržoazno demokracijo«, ne pa da se ta podstava še dalje »pomenoslovno« razlaga z »z demokracijo (od buržoazije« in še dalje s »ki jo ima buržoazija«. Še huje je pri *cerkvenoslovanski* (140) ← »ta, ki je povezan s cerkvenimi Slovani« ← »s Slovani v cerkvi«, čeprav se ob tem reče: »pretvorba je formalna in dejansko ne ustreza« (r. t.). Ta pridevnik je namreč napravljen neposredno iz »slovanski, in sicer cerkveni«.

3.4.6 Naslednje naglasno mesto je na str. 160–161, tiče pa se zloženek s s a m o m e d p o n o , kot je npr. *zobozdravnik*. Avtorica ima te zloženske za enonaglasne (*zobozdravnik*) zato, ker v prvem delu podstave (*zob-*) nima pripone, dvo- in večnaglasne pa so ji zloženske, ki so »v celoti prevzete oziroma kalkirane⁷¹ ali deloma kalkirane« (*ávtocésta*). Na drugem mestu (163) so ji zloženske tipa *filolog*, ki da so »upravičeno enonaglasne«. Te druge zloženske imenuje »zloženske z nadomestnimi (prevzetimi) sestavinami«: *agrotehnika*, *bronhografija*, *aerofag*. – To je seveda spet vse zmešano: *ágotéhnika* je dvonaglasna (iz *tehnika* za *agro-* 'polje'), drugo dvojico pa je iz glagolske zveze (za drugo prim. *zemljepisje*, ali *zraškožer*). V resnici je tako, da ima zloženska, v kateri je druga sestavina taka že v podstavi in je torej vzeta v govorno podstavo, npr. *mehánika*, dva naglasa, druge pa enega.⁷²

O naglasu je spet govor (164) v zvezi s *samo-* v 1. delu zloženske;⁷³ tu je rečeno, da imajo dva naglasa tiste, ki imajo samo medpono, katere so to, pa ni povedano.⁷⁴

– V resnici tudi tu velja: en naglas imajo zloženske z glagolsko podstavo (*samodč* ← kar samo drči), kar pa ima v podstavi imensko zvezo, pa je dvonaglasno: *sámohranilka*, *sámočistílen*, *sámoovádití*).

Na isti strani (164) je govor še o naglasu zloženek s *pol-*, *vêle-* v prvem delu: stare zloženske (*póldne*) naj bi imele en naglas (sem avtorica šteje tudi *poltréh*, *polpétih*, čeprav take zloženske ne obstojijo)⁷⁵ – in kako vemo, katere zloženske so stare –, druge, torej ne »zelo stare«, pa da imajo po dva naglasa. Zloženske z »medponsko-priponskim« obrazilom pa da so enonaglasne (r. t.), npr. *pollétje*.⁷⁶

⁷¹ Navaja tudi *monosaharid* in *fizkultúra*, oba v SSKJ pravilno dvonaglasna: *mónosaharid*, *fizkultúra*

⁷² Pri meni (*Slovenski knjižni jezik* 4, 1970,137) je izrecno rečeno, da so končaji kot *-logíja*, *-grafíja* ipd. na pol obrazilni: »/S/koraj že na stopnji priponskih obrazil /.../; v veliki meri imajo slovenske vzporednice«. V SS 1976/1984 (146) so navedeni primeri (z enim naglasom) za končaje *-logíja*, *-grafíja*, *-plán*, *-fóbb*, *-méter*, *-návt*, *gráf*, *-grám*, *-skóp*, *-cit*, *-kracíja*, *-gnozíja*, *-foníja*, *-nóm*, *-zofíja*.

⁷³ Liste za to skupino ni na tem mestu (ampak na str. 102–104). V disertacijski nalogi 1983 je na str. 223–227.

⁷⁴ Kako se bo tu kritični bralec znašel pri »Miklošič (1875), Breznik, Bajec (1952)« brez navedbe strani, kjer bi to lahko bilo ali pa je (pri Bajcu npr.).

⁷⁵ V resnici sta to dva tipa: [pôɹdne] proti [pól tréh].

⁷⁶ Tako v SSKJ nasproti *pólletén*: A. V.-M. navaja z enim naglasom *pólčas*, *póldan*, *póldnévnik*, *pólkno*, *pólnica*, *pólmer*, *pólnoč*, *pólotok*, *polzajedávka*. Ni rešeno vprašanje, zakaj naglas na *pol-* je,

3.4.7 Končno še o naglasu prirednih pridevniških zloženek (172): »Za razliko od podrednih zloženek so (priredne) dvonaglasne: *sivo-zelèn - sivozelèn*. – Avtoričina teorija o enonaglasnosti podredno zloženih pridevniških besed seveda ne velja. V SSKJ (prim. *siv*) imamo pisano samo *sivo zelen/moder*, hkrati pa *sivo lisast* in *sivolisast*, kar oboje predvideva dvojni naglas. Prvi del teh zloženek ima v SSKJ tudi posebno iztočnico: ²*sivo...* Poleg tega je gotovo, da tip *cerkvénoslovánski* ima dva naglasa: prim. SSKJ *cerkvénoslovánski*, oz. več naglasov tvorjenke tega tipa (ravno tam *stárocerkvénoslovánski*). Z druge strani tudi v knjigi navajane t. i. priredne zloženke naglasno niso enake: *cirílmetódovec* proti *glavonóžec* oz. *dúrmól* proti *knezoškóf*. Vse v knjigi navedeno na tem mestu niso priredne zloženke ali pa sploh ne zloženke, npr. *glavonožec* (kar je morda celo iz *glavonog*) je iz podstave »nekaj z nogo na glavi«; *indogermanist* je tisti, ki proučuje *indogermane*, tj. nosilce jezikov, ki se razprostirajo od *germanov* do *indov* (tj. germansko, indsko govorečih); *generallajtnant* prav tako ni *general in lajtnant*, ampak *lajtnant general*; in podobno je s *srbohrváški*, kar je *hrváški s srbskim*. – Prava zmeda je tudi v avtoričinem naglaševanju istih besed: 171 *bógočlovéški*, *índoevrópski*, *síbohrváški* – 172 *bogočlovéški*, *indoevrópski*, *srbohrváški*. To le ni resno.⁷⁷

Za Slovenski pravopis 1990 sem glede naglaševanja zloženek formuliral naslednje preprosto pravilo (127): »Po dva naglasa (ali več) imajo zloženke, katerih drugi (zadnji) del je nespremenjen prevzet iz podstavne besedne zveze: *živínozdravnik* ← *zdravnik za živíno*, *sívozelèn* ← *zelèn na sívo*, *literárnozgodovínski* ← *zgodovínski*, *in sicer literarni*, *zgórnjepolskávski* ← *Zgornja Poljskava* /prav: *zgornji*, *in sicer polskavski*/, *stárocerkvénoslovánski* ← *stári cerkvéni slovánski*.« Itd.

Naglas je obravnavan še v Povzetku (181). Avtorica meni, da imajo podredne zloženke, tvorjene tudi s priponskim obrazilom, en naglas: *peskokòp*, *dvoglàv*. Naglas tudi na prvem delu zloženke pa da se pojavlja, če je priponsko obrazilo t. i. »izpeljavno (nezložensko)«. ⁷⁸ Dvonaglasnost bi »potrjevala III še tvorjenost (prve) sestavine«, npr. *denárnogospodárski*. Tudi nepriponske zloženke naj bi imele samo en naglas, če prvi del ni tvorjen (*zobozdravnik* – *posojílojemálec*) /*zobozdravnik* propade že ob *živínozdravniku*, ki je pač enako naglašen/, dvonaglasne pa naj bi bile zloženke s »končniško homonimno« medpono (*ávtočésta*) in seveda vse, kar je priredno zloženo (*sívo-bélo-móder*). – Ker smo že videli, kako je z vsem tem, tu protiargumentov ne bomo še enkrat navajali.

4 Kaj za z a k l j u č e k ? Ob obširnem gradivu predvsem nevzdržno oporekanje teoretičnim rešitvam pisca tega sestavka, ki so v bistvu uresničene tudi v SSKJ in Slovenskem pravopisu 1, 1990. Brez odgovora pa smo ostali na mnoga vprašanja, ki jih je avtorica sicer eksponirala v prijavi svoje disertacije, ki pa jih zaradi prenosa težišča naloge v neutemeljeno kritičnost nasproti dosedanjim dosežkom ni izpolnila. Kar se tiče natančnosti in metodološke čistosti, pa je knjiga pravi zgled, kako se znanosti ne prispeva. Isto velja tudi za avtoričino gospodarnost besede.

na drugi strani pa ga ni. V SSKJ: isto, vendar *pólčas* in *pólčàs*, *polmér* in *pólmér*, *pólotok* -*óka* tudi -*a* in *polotòk* -*óka*, *póljajedávka*.

⁷⁷ V SSKJ *bógočlovéški*, *índoevrópski*, *srbohrváški*, pa *srbskohrváški*.

⁷⁸ Kaj je »izpeljavna (nezloženska)« pripona, iz Stvarnega kazala (205) ni razvidno, treba je to iskati pod »pripona zloženke« oz. »samoglasniško nezloženski«. Na str. 86 v op. 25 so navedene »nezloženska samoglasniška pripona -(a)lec, -(i)lec, -(o/eva)lec«; sem bi šla še -*átelj*, -*ja*. Zloženske pripone so navedene na str. 30, 31, 73, 78, 80, 83, 86, 104, 113, 163.

Summary

The word-formation algorithm has indeed six steps: (1) *bród na páro*, (2) *bród* → *-nik*, or *-o-*, (3) *na páro*, or *bród na páro*, (4) *pár-*, or *-bród, pár-*, (5) *pár-* + *-nik*, or *pár-* + *-o-* + *-bród*, (6) *párník*, or *parobród*. What is contained in the first step is a speech base, not a syntactic base, since an identical syntactic base may furnish two different word-formative types: *májhna híša = nížji kúhar* → *híšica* ≠ *nàdkúhar*. Compounds have one formant (affix) like all the other word-formative types, but the formant may consist of one part or of two discontinuous parts: the interfix may (*živinozdravnik*) or may not (*tristopenjski, štíviraz-redni*) neutralize the grammatical properties of its unit, and the two-part formant enables with its suffixal part the compounds to belong to different types of speech: *stezos-ledec* n. masc, *kratkolas* adj. Verbal derivatives with a prefix are rarely prefixions [to coin an equivalent for the Slovene term *sestavljenske*] (e. g., *prèdnaročiti* ← *poprêj naročiti*), usually they are derivatives from prepositional phrases (*izstopiti* ← *stopiti iz*). There are six semantic groups of substantival derivatives: the fifth denotes space/time, the sixth denotes substance (*križišče, škropivo*). Interfixes are of different origins, e. g., thematic (*brat-o-ljubje*) and case-desinential (*Slovenij-a-cesta*), while prefixes (i. e. accented prefixes) are semantic counterparts of concepts from a “coordinate system”: before – after, plus – minus, higher – lower, and the like. The accent of complex words is determined by fixed rules on the basis of accent information (including the so-called intensity of accent) contained in the elements (both in the base and in the suffixal formant) of the complex word. As a rule, compounds whose formant has (also) a suffixal part have a single stress, and compounds whose formant has only an interfixal part have two, or more, stresses. Demotivation may bring about the disappearance of the first place of stress. This system of mono- and biaccentedness is well confirmed in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, though it may contain occasional errors. The pluriaccentedness of certain types of compounds is further confirmed by the Slovene linguistic scholarly tradition. The foreign origin of a word bears no importance here. The theory of accent in word-formation, including its tonemicity aspects, is borne out also by two articles conceived in a generative-transformational vein by Marta Pirnat and this author, respectively. The latter tests his word-formation theory in the present article by critically analyzing the opposing propositions contained in A. Vidovič-Muha’s book *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženek* (Ljubljana, 1988).

SR 39 (1990), 421–440. (Prvotni naslov Tretjič o besedotvorni teoriji.)

BESEDOTVORNO ŠOLANJE

To je odgovor na polemiko A. Vidovič-Muhe o moji kritiki njenih besedotvornih postavk. V njem v 28. točkah zavračam polemičarkine konkretizirane ugovore mojim teoretičnim postavkam glede besedotvorne problematike ter o času njihove pojavitve pri meni. V tem smislu je to tudi prispevek k zgodovini besedotvornih spoznanj v našem besedotvorju.

What follows is a response to A. Vidovič-Muha's polemic with my criticism of her word-formation theory. In 28 points I refute her arguments against my theoretical views on word-formation as well as make clear the chronology of these views. In this respect the paper is also a contribution to the history of findings in word-formation in Slovene linguistics.

0 Moj pretres moji besedotvorni teoriji nasprotnih pojmovanj pri Adi Vidovič Muhi, kakor se kaže v njeni knjigi *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženik*¹ (dalje Pretres), je le-to spodbudil k p o l e m i k i, ki že v naslovu kaže za znanstveno pisanje pač malo ustrezen odnos do zadevnih vprašanj.² Polemičarka svoje pisanje uvodoma intonira v stilu škandalozne kronike, naštevajoč iz mojega Pretresa besedne zveze, ki so ji pač malo ugajale kot oznaka ustreznih mest njenega razpravljanja v njeni knjigi in v tistem od drugod, kar je z njimi povezano. Namesto polemičarkine ogorčenosti bi pričakovali ovrženje ustreznih mest v mojem Pretresu, temu pa naj bi potem v božjem imenu sledil magari čustveni zaključek, če kdo že ima tako nrav. V nadaljnjem odgovarjam na teze polemičarke bolj zaradi smisla našega naslova, da bi se namreč mlajši iz te polemike kaj bolj poglobili v besedotvorno problematiko, ki jo je od zastopnikov poveljne slavistične generacije prva načela naša kolegica,^{*/} katere bibliografijo prinaša ta številka Slavistične revije, tudi sicer sestavkovno pretežno intonirana na ta tihi jubilej.

1 Iz polemičarkinega uvoda bi se branil npr. pred tem, da bi bil moj Pretres kakšna »o c e - n a« n j e n e k n j i g e.³ V pristopnem delu (pa seveda v naslovu) mojega prispevka je jasno povedano, da bo govor samo o besedotvorni teoriji, ki jo avtorica izpričuje v tej knjigi (in še v čem, s tem povezanem). Tematiko svojega sestavka si tudi tvorec kritik pač lahko sam izbira: in ko je to enkrat storjeno, polemik tega njegovega besedila ne more presojati s stališča besedila, kakor bi si ga problemsko in tvarinsko želel on. To, da torej v svojem sestavku nisem zavzemal stališč o tem in onem v polemičarkini knjigi, torej ni slabost mojega pisanja, ampak nasprotno. Prizadeta avtorica bi svojemu oponentu kaj takega lahko očitala le, ko bi v tistih delih besedila, ki jih ni upošteval, bilo kaj takega, kar bi bilo za tvarino njegovega sestavka relevantno in bi torej, ker ni upoštevano, kritiziranemu glede v Pretresu

¹ Tretjič o besedotvorni teoriji, *SR* 38 (1990), 421–440.

² Naslov se namreč glasi *Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji*, prim. *SR* 39 (1990), 101–113.

^{*/} Mišljena Martina Orožen

³ Prim. pri polemičarki, n. m. 101, »je moja knjiga /.../ doživela obširno oceno J. Toporišiča«. Kakor vidimo, sta ji oceno knjige napisala tako eminentna poznavalca besedotvorja, da si boljših pač ne more želeti: J. Filipec, T. Pretnar – *Naše řeč* 73 (1990), 257–259 oz. *Dnevnik* 18. 4. 1989; pa še iz Bele Rusije se nekaj obeta.

izbrane tvarine kaj jemalo. Kolikor vidim, pa v od mene po avtoričinem neupoštevanem iz te knjige za reševanje besedotvorne teorije ni nič takega, kar bi mi glede nravnosti mojega ravnanja pri pisanju sestavka Tretjič o besedotvorni teoriji moralo obremenjevati vest.

2 Mislim, da mi je na diskvalifikatorska podtikanja v prvih dveh odstavkih razdelka tu treba odgovoriti le še na nekaj mest (druga nekatera so obravnavana še kasneje v polemikarčinem besedilu), npr. na mesto, kjer polemikarka apostrofira moje »(neobjavljene?) pripombe na /njeno disertacijo/« (Nadaljevanka, 101). Menda avtorica vendar ne zanika, da je imela v času, ko je pripravljala izdajo svoje knjige, pri sebi moj z opombami opremljen izvod svoje disertacije? In da je zadevna knjiga v najtesnejši zvezi z avtoričino disertacijo, trdi vendarle sama, ko (6) piše: »Predstavljena knjiga je zrasla iz disertacije, ki je bila vezana na analizo zloženek slovenskega knjižnega jezika//...K/o se je delo oblikovalo za tisk, je dobilo tudi sedanjo, problemsko nekoliko razširjeno podobo.«

3 Polemikarka mi v pristopnem delu svojega odgovora očita tudi »prirejene interpretacije knjige« (101), in to potrjuje z mojim baje »samovoljnim številčenjem besedotvornih postopkov« (n. m.). O zadevnem je pri meni govor na str. 423, polemikarka pa se k temu vrača še na str. 110, pa bo o tem govor tam. Tudi polemikarčin očitek, da ji podtikam »izenačevanje vršilnika s snovjo, 428«, naj najde moj odgovor – čeprav se k temu več ne vrača s kakšnimi konkretizacijami – na primernejšem mestu (namreč pri obravnavi pomenskih skupin tvorjenk).

Na tem mestu pa moramo obravnavati tretjo njeno konkretizacijo moje »prirejene interpretacije /njene/ knjige«, namreč »fuzioniranje (kritikovih) besedotvornih pomenov, 428« (102). To mesto se pri meni v resnici glasi takole: »/A/vtorica je deloma predrugčila zaporedje pomenskih skupin tako, da je iz mojega zaporedja 1 2 3 4 5 6 dobila 3 1 2 4 5, mojo 6. skupino pa fuzionira z mojo 2. skupino (njeno 3.)«. In nato svojo oz. njeno delitev ponazarjam: (1) *bralec – pisanje*; (2) *obračalnik – bralec*; (3) *pisanje – obračalnik, belež*; (4) *pisanje – pisanje*; (5) *obračališče – obračališče*; (6) *škopivo*. Polemikarka o tem govori na str. 16–17 svoje knjige: tam ima, kakor se vsak lahko prepriča, v petih odstavkih obravnavano najprej (v razprtem tisku) »dejanje«, »lastnost« »stanje«, nato »vršilec dejanja«, »nosilec stanja, lastnosti«, »tisti/o, ki je s kom, s čim povezan«, v istem odstavku pa je navedeno tudi »sredstvo dejanja«,⁴ ponazorjeno tako z besedami *odpiráč, grebalo, toplomer* (ki bi jih jaz imel za vršilnike dejanja) kakor tudi *belež* (str. 17 – kar imam jaz za snov in verjetno vendar tudi polemikarka, čeprav ima ona oboje za podstavo tipa »to, s čimer se« (prim. Rajko Perušek: »s katerim se«) v prvem primeru »odpira«, v drugem »beli«. Pri tvorbah s samostalniško podstavo bi to res dalo enačenje »*mariborčana* (vlaka) s *kisikom*«, ker gre pri *mariborčanu* za 2. moj pomen, pri *kisiku* pa za šestega.

Kar se tiče avtoričinih poimenovanj posameznih pomenskih skupin na podlagi glagolske, pridevniške, samostalniške podstave, prim. moje⁵ in njeno skupinjenje in poimenovanja (moje v Slovenski slovnici 1976, njeno v obravnavani knjigi):

⁴ Podobno mesto najdemo v R. P e r u š k a razpravi Zloženke v noveji slovenščini (dalje ZNS), Izvestja novomeške gimnazije 1890, 34: »Od glagolov izvajajo se poleg imen, ktera značijo kraj, kjer se kaj godi, ter s r e d s t v o a l i o r o d j e (naše razprtje), s katerim se kaj godi, posebno še imena, ktera značijo dejanje ali stanje (nomina actionis) in imena, ktera značijo osebo ali stan, ktera deluje ali se v kakem stanju nahaja ali pa na ktere se dejanje in stanje pojavlja (nomina agentis).«

⁵ M o j e še po pri A. V. - M. necitirani razpravi Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* 15 (1975), 242, le da sem pozneje na 6. mesto postavljaj samo 'snov'.

I

Glag 'vršilec dejanja': *bralec, perica, gobezdalo*

Prid 'nosilec lastnosti': *belec, ljubica, belče*

Sam 'kdor je s čim v zvezi': *industrijec, Zemljan*

II

Glag 'orodje, naprava': *grelec, bodica, risalo*

Prid 'orodje, naprava': *mariborčan, gajica*

Sam 'orodje, naprava': *mejaš* 'mejni kamen', Mostec

III

Glag 'dejanje': *dogodek, dresura, branje*

Prid 'lastnost': (*lepota*)

Sam 'lastnost, stanje': *agnosticizem, barabstvo, profesura*

IV

Glag 'rezultat dejanja': *curek, risba, bitje*

Prid 'popredmetena lastnost': *kislina, barabstvo*

Sam 'popredmetena lastnost': *ciganija, gostinstvo*

V

Glag 'mesto, kraj': *oratorij, staja, igrišče*

Prid 'mesto, kraj': *cenik, bolnišnica*

Sam 'mesto, kraj, prostor': *direktorij, kovačija, gnojišče*

VI

Glag 'razno (med drugim snov)': *belež, gnojilo*

Prid 'drugi izraziti pomeni (med njimi snov)': *kislina*

Sam 'drugi izraziti pomeni (med njimi snov)': *kisik*

Polemičarkine skupine (tu razvrščene po mojem, zaradi primerjanja):

I

'vršilec dejanja': *delavec, bodica*

'nosilec lastnosti': *belec*

'tisti, ki je s kom, s čim povezan': *brezdomec, čezoceanika*

II

'vršilec dejanja' itd. kot zgoraj, le da iz podspola neživo oz. 'sredstvo dejanja': *odpirač, grebalo, belilo*

III

'dejanje': *pisanje*

'lastnost': *hudobija*

'stanje': *vzglasje*

IV

‘rezultat dejanja’: *dodatek*

V

‘kraj/čas’: *gostilna, žetev*

–

imenik, predpust

Kdo je tu od koga odvisen, menda ni težko ugotoviti.⁶

4 Končno naj se ob problematiki uvodnega polemičarkinega dela ustavim še ob očitku »pretiranega izpostavljanja problematike, ki je v knjigi bolj ali manj drugotna, npr. v p r a - š a n j a n a g l a s a zajemajo tretjino ocene, čeprav so v knjigi obravnavana morda na nekaj straneh« (Nadaljevanka, 102).

Kaj prvič pomeni »morda na nekaj straneh«? In število »morebitnih« strani, kjer je v polemičarkini knjigi govor o naglasu, ali je le-ta bistveno soupoštevano? – Že po tem, kar je izkazano v kazalu knjige, gre za mesta na str. 85–86, 114, 131, 134, 163, sodeč po Stvarnem kazalu (202), pa je o naglasu govor na str. 40; 23, 31 (dejansko 31–32), 37, 51, 85, 86, 114, 131, 134, 144, 163. Sam sem taka mesta našel še na str. 89, 160–161, 164, 171, 172, 181, 194. Pa tudi to ni vse, saj je naglasna problematika prisotna tudi v avtoričinih obsežnih listah zloženek, kar imamo na str. 91–104 (12,4 str.), 120–127 (7,3 str.), 144–156 (12 str.), 165–170 (5 str.), 172 (0,5 str.), kar da kar 37 str., ki jih je treba prišteti onim razpravnim (po našem štetju) na 18 mestih (s 176 borgisnimi in 47 petitnimi vrsticami) še 5 stranem: 42 strani pa je že več kot petina obsega razpravnega gradiva v avtoričini knjigi.⁷

5 Pod 2.1 polemičarka najprej trdi, da je v »knjižni besedotvorni monografiji prenesla t e ž i š č e o b r a v n a v e iz samozloženske besedotvorne vrste na predstavitev skladenjskega pretvorbno-tvorbene besedotvorja« (102), kar naj bi mi kot kritiku nekako ne dopuščalo, da to njeno delo primerjam z njeno disertacijo, kjer da je obravnavala tudi tonemski naglas in »bolj ali manj sistematično kritičn/o/ predstavi/la/ redakcijo zloženek v SSKJ«.

Jaz ji v svojem sestavku prav nič ne očitam dejstva, da v knjigi ne obravnava tonemskosti zloženek (čeprav bi to seveda bilo nujno), prav tako pa ji ne očitam odsotnosti kritične pred-

⁶ Da ne omenjam neverjetnih, npr. »(vz)glas(-om), kjer je, sodeč po srbohrvaščini, »vz« pač tožilniško vezaven (*uz noge*); prim. tudi slovensko *vznožje* ← t o o b n o g a h, mest. ne or. Tiho bodcanje je pač poved »Kaže, da se neprvi delovalnik, ki je (površinsko) stavčno orodniški predmet, pretvorbno lahko povezuje le z izglagolsko podstavo: besedotvorni pomen izraža s r e d s t v o d e j a n j a: *odpiráč /.../, belež /.../*«. Pri meni se namreč vršilnik lahko tvori tudi iz pridevniških ali samostalniških prvin (Izpeljava, 1975, 217, 251: *antisepticum, fižolovka, olivetka*). – Sedaj že dalj časa tudi predavam, da primeri kot *gostilna* (*SSBPZ*, 17) niso več iz glagola, temveč iz pridevnika (*gostiln-a hiša* → *gostilna*), kakor *sprejemna soba* → *sprejemnica*. To stanje imamo sicer že pri Perušku (n. d., 9: *bralna, jedilna, spalna soba* → *bralnica* ali *čitalnica* /P. je bil purist/, *jedilnica, spalnica*).

⁷ Da pa gre naglasu v besedotvorju izredno pomembna vloga, o tem ni da bi govorili. Taka mesta so že pri Perušku, npr. na str. 33: *náglas, prígla – glás; rást – vzrást; króv – pókrov; sój – prisoj*. Žal so po naši vednosti obravnavo naglaševanja tvorjenk pozneje dosti zanemarjali (delna izjema, vendar ne sistemska in izčrpna pri Brezniku in še kje); prim. sedaj pri m e n i Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, *SR* 36 (1988), *Zbornik referatov za X. mednarodni kongres v Sofiji*, 132–180.

stavitve redakcije zloženek v SSKJ, temveč v zvezi z obojim le to, da je bilo obravnavanje prvega v disertaciji prav katastrofalno, pri drugem pa ni podala kritike naglaševanja zloženek v SSKJ, zato pa samosvoje apodiktično onaglašenje primerov zloženek na omenjenih 37 straneh, in sicer povsod tam, kjer gre za dvo- (in več-) -naglasnost v SSKJ.⁸

In koliko strani se v polemičarkini knjigi v resnici nanaša na zloženke, ki da niso več v težišču? Na zloženko problematiko se razen v poglavju Teoretična izhodišča obravnave, (26 str., tj. 7–32 – vendar so tu obravnavane tudi zloženke) nanašajo str. 33–174 (samo sporadično še o čem drugem): torej gre za razmerje 26 proti 140 str. Seveda se tudi ne morem strinjati z mnenjem, da za teorijo slovenskih zloženek (tudi s skladijskega stališča) kritični prikaz obravnave zloženek v SSKJ in tonemske problematike ne bi bili nadvse pomembni. Sedaj pa k nekoliko konkretiziranim polemičarkinim izjavam.

6 V 2.2.1 je govor o tem, ali je p o d s t a v n a b e s e d n a z v e z a, iz katere nato napravimo tvorjenko, govorna (moje stališče) oz. skladijska (polemičarkino stališče) enota. Da ne gre za skladijsko podstavo, sem polemičarki v Pretresu skušal dokazati s tem, da sem opozoril na isto skladijsko strukturo (samostalniško zvezo Prid + Sam), ki pa daje enkrat izpeljanko (*m a j h n a h i š a* → *h i š i c a*), drugič sestavljenko (*n i ž j i k u h a r* → *p o d k u h a r*). Torej mora biti skladijsko mesto zasedeno s čisto določeno vrsto besede, da iz te zasedbe dobim signal za izbiro prvič priponskega, drugič predponskega obrazila. Sama skladijska (SZ → Prid + Sam) mi torej nič ne pomaga. Sedaj (Nadaljevanka, 105) polemičarka meni, da gre v obeh primerih za modifikacijo (kakor da jaz tega ne vem), izbira ene oz. druge vrste obrazila pa da je odvisna od vrste pridevniške besede, prvič »mernega (kakovostnega) pridevnika«⁹ in drugič »vrstnega«. Torej sedaj moramo ločiti že Prid_{Lastn} in Prid_{Vrstn}. In vendar nam tudi to pri modifikacijah še zmeraj ne pomaga: da ločim *f a n t k a* od *f a n t e t a*, moram vendarle Prid_{Lastn} zasesti s čisto konkretno vrsto (v našem primeru pridevniško) besede, torej: Prid_{Lastn} → *p r i d e n*, *m a j h e n*, *l j u b e k* (v SSKJ: ekspr. *d r o b e n*, *m a j h e n*) proti *p o r e d e n* (v SSKJ: slabš. *n e d o r a s e l*). In enako je pri izbiri predponskih obrazil: le če je v govorni podstavi pridevnik vrste *b i v š i*, smem izbrati obrazilo *r a z-* (*r a z k r a l j*), le če je vrste višji pa *n a d-* (*n a d k u h a r*), le če je vrste *p o p r e j / p r e d h o d n o p r e d-* (*p r e d n a r o č i t i*). In tudi jedro zveze mora biti zasedeno, sicer bom namesto *f a n t k a* lahko dobil *t e l i č k a*, namesto *n a d k u h a r j a* pa *n a d u č i t e l j a*. In čisto konkretna govorna podstava mora biti očitno tudi za tip *a v t o c e s t a* (*c e s t a* za *a v t e*).

Na nekem drugem mestu¹⁰ avtorica dopušča »govorno podstavo« le za sklope. Vendar tudi pri sklopih po mojem velja, o tem sem že predaval, da so – kakor zloženke – lahko dveh tipov: eni so res sklopi, npr. *n a t o*, *s e v e*, *p o t e m*, primerljivi zloženkam tipa *ž i v i n o z d r a v n i k* (pri tem je treba vedeti, da je en del prvotne govorne podstave lahko tudi okrnjen, prim. *s e v e*, *s e v e d a*, *t o s e v e d a*, *p o t e m* ← *p o t e m* času), drugi tip sklopov pa je primerljiv zloženkam tipa *l o n c e v e z*, s podstavo *k d o r v e ž e l o n c e* (glede na spolskost *t i s t i*, *k i* oz. *t i s t a*, *k i* ...). Na misli so mi primeri kot *o č e n a š*, *z d r a v a m a r i j a*, *v s a k d a n*, kar ima za podstavo »to, kar se začinja z oče

⁸ Pri m e n i je govor o naglasu zloženek na str. 435–440, tj. na dobrih petih straneh. Polemičarka (102) meni, da je teh pet str. tretjina moje ocene: ker ima ocena 20 str., je 5 str. po našem le četrtnina.

⁹ Kaj ji tu pomeni »merni (kakovostni)«, pustimo ob strani. Po n a š e m gre tu za lastnostni pridevnik, ki je res lahko merni, npr. *m a j h e n*, lahko pa tudi kakovostni (*g r d*).

¹⁰ Nadaljevanka 103: »Mislim, da je besedna zveza, iz katere tvorjenka nastaja, lahko samo jezikovnosistemska z eno samo izjemo, vezano na sklope.«

naš«, »to, kar je *vsak dan*«, nato pa s pripisom konkretne spolske končniške obrazilnosti kar po izglasju, to je: tvorjenka je samostalnik moškega spola, če se ne končuje na nenaglašeni *-a*, pa ženskega, če se na tak *-a* ravno končuje. Predobrazilni del lahko doživi (pač v teku razvoja) tudi oblikoglasne in oblikoslovne pretvorbe, prim. *vsakdan -a*, *očenaš -a* v nasprotju z *vsak dan*, *vsakega dneva* oz. *oče naš*, *očeta našega*.¹¹

Seveda za besedne zveze, iz katerih v besedotvorju lahko napravimo tvorjenke, v jeziku obstajajo določene skladijske in besedne enote, npr. SZ tipa Prid + Sam (... + -) in konkretno med Sam tudi *miza* in med Prid tudi *majhna*, kakor tudi za pridevnik *majhn-* priponski ustreznik tipa *-c-/-ic-*. Vse dogajanje, tudi besedotvorno, v jeziku pa je na ravni govora: le v tem vse nastaja, le iz tega more preiti v jezik; in vanj se iz jezika spet vrača, ko govorimo. Kar se ne govori več, tega tudi v jeziku ni več.

7 Še k mojemu pojmovanju p o m e n s k e s t r a n i g o v o r n e p o d s t a v e.¹² Polemičarka se vprašuje: »Naj se to razume kot izenačevanje govorne podstave s slovarskim (sememskim) pomenom tvorjenke?« (Pač leksemskim?) In si dalje stavi vprašanje, ali potem je kaka razlika med besedotvorno in slovarsko pomenskostjo.

Za primer vzemimo tvorjenko *dokolenke*,¹³ ki jo, vzemimo, naslovnik prvič sliši. Besedotvorno jo razčleni v govorno podstavo *nekaj do kolen*. (Če domneva, da gre pri *nekaj* za oblačilo, bo rekel, da so to bodisi 'hlače' (v takem primeru te besede nikoli ne sliši v ednini) bodisi 'nogavice' (v takih primerih sliši tudi ednino teh besed). Do tu seže besedotvorni pomen.) Slovarski pomen (po SSKJ) pa je naslednji: 'nogavica, ki sega do kolen', 2. 'oblačilo, ki sega do kolen': irhaste dokolenke, hlače dokolenke, suknja dokolenka. 3. 'gamaša, golenica'. Sedaj se vprašajmo, kako je prišlo do teh pomenov? Edino iz govorne podstave tipa 1. *nogavice do kolen*, 2. *hlače do kolen*, *suknja do kolen*, 3. *gamaša do kolen*. In v tem smislu je razumeti moje pojmovanje »pomenske podstave bodoče tvorjenke« (1976) oz. »pomenske podstave« (1980).¹⁴ Slovarski pomen je torej pridobljen prav iz konkretizirane zasedbe zaimenskega dela govorne podstave. Izpeljanka je tvorjenka z reducirano pomenskostjo¹⁵ glede na polno govorno podstavo in besedotvornopomensko ji ustreza podstava z zaimkom, npr. *nekaj (do kolen) za nogavice, gamašo, suktnjo, hlače (do kolen)*. Prim. še

¹¹ Tu je zanimiv P e r u š e k (n. d., 36), ki ima sklope za »nedovršene zloženke ali primaknenke«. To so mu »/besede, ki imajo same za sebe gramatski pomen, /a/ se vežejo v jedno celoto«. Na str. 37 navaja tudi primera *češčena-si-marija* in *oče-naš*. Med sklopi navaja še *Fra-Dane*, *Čengič-aga*, *častivreden*, *bogaboječnost*, *v-boga-ime*, *v-nebo-vzetje*, *nima-nič*. (Glede *bogaboječnost* prim. opombo 31.)

¹² Polemika. 104.

¹³ Prim. v SSKJ *dokolenka -e* z oznakovno specifikacijo za tri pomene: 1. nav. mn., 1. (tu bi moralo biti mn., ker gre za hlače), 3. nav. mn. (za hlače) oz. ed. (za suktnjo).

¹⁴ P o l e m i č a r k a citira »SS 1976« pa »TBA«, drugo brez letnice. /TBA = Teorija besedotvornega algoritma./

¹⁵ Prim. pri m e n i TBA (SR 28 (1980), 143–144) »K izbiri besedotvornega obrazila in besedotvorne vrste«: »Ta izbira se izvrši na podlagi razčlenbe govorne podstave in ob upoštevanju količine obvestila, ki naj bi bila predvidljivo vsebovana v (novi) tvorjenki. /.../ Če smo se odločili, da bomo ohranili sestavine bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se določili (144) za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (*se ve* → *seve*) ali pa za zlaganje, torej za medponsko obrazilo (*cesta za avte/zdravnik za zobe* → + -o-). Če se odločimo za morfemsko (besedno) redukcijo, moramo izbrati desno ali levo obrazilo: *zdravnik za zobe* → -ar, *višji kuhar/majhna hišica* → *nad-/ica*.«

sesalec: izpeljanska pomenskost je ‘tisti, ki sesa’, slovarsko pa 1. ‘žival’, 2. ‘naprava’ (v SSKJ: ‘žival, ki v mladosti sesa’). 2. ‘električni aparat za sesanje prahu’.

8 In sedaj k, po polemičarki, »neteoretični« podstavi mojega besedotvorja (105), konkretno z zvezi s p o m e n s k i m i s k u p i n a m i i z p e l j a n k: »/N/e vemo, na podlagi česa se je kritik odločil npr. za šest besedotvornih pomenov in ne za štiri kot Breznik¹⁶ ali za štiriindvajset kot Bajec« (105). V opombi 13 se še sprašuje, ali je J. Toporišič »modifikacijske pomene – kot Bajec – izenačil z nemodifikacijskimi« (namreč v SS 1976, 136–145).

Najprej o Brezniku. Na str. 319 (v moji izdaji Breznika) je govor o »pristnih zloženkah«, ki »se dado razdeliti v 4 vrste. Prve tri vrste obsegajo sintaktične zveze brez glagola /.../; četrta vrsta obsega glagolske zloženke«. ¹⁷ Torej ta Breznikova razdelitev sploh ne govori o besedotvornih pomenih, še zlasti ne samostalnika, o čemer tu polemičarka razpravlja. Breznik namreč pri 1. vrsti govori tako o samostalnkih (*knezoškof*, *jugovzhod*) kakor o pridevnikih (*črnožolt*, *gluhonem*), pa še o tipu *Vrhpeč*: pod 2 a) obravnava tip *belobrad*, pod 2 b) pa tako *brzonog* kot *volkodlak*; pod 3 a) obravnava *črvojed* (osebkova), *branovlek* (predmetna), *grdogled* (prislovna BZ), pod b) pa npr. »*tresorep*, od tod *tresorepka* pastirica (ptica)« (332). O pomenskih skupinah bi bilo pri Brezniku v tej razpravi mogoče govoriti le, ko ob posameznih primerih (npr. pri *drvoseč*, 329–330) beremo: »*drvoseč*, pomeni najprej d e j a n j e ‘sekanje drv’, po metonimiji ‘kraj, kjer sekajo drva, tj. gozdni del, závod’ (na Notranjskem /.../; v strsl. pomeni *drvosēč* p o v z r o č i t e l j a dejanja, tj. drvarja)«. Prim še na str. 330 *kolovoz*: »v shr. pomeni ‘čas, v katerem se vrši dejanje’, v slov. ‘kraj, kjer se vrši dejanje /.../’; metonimično pomeni tudi ‘pot, cesta’«; *skorócelj* (331): »n e k a r a s t l i n a (hitro celi)«; *prvopis* (331) ‘izvirnik’; ravno tam *zrakoplov*. Če te pomene zberemo, dobimo po našem naberu po vrsti pomene: (1) dejanje, (2) kraj, (3) povzročitelj, (4) čas, (5) rastlina, (6) to, kar nastane, ko se kaj dela. Torej vsaj 6 pomenskih skupin pri govorni podstavi z glagolom, tj. pri Brezniku pri »glagolskih zloženkah« (327). Sicer pa Breznik (329) glede pomenov zloženek meni naslednje: »V vseh glagolskih zloženkah se da zvesti pomen na dejanje; iz dejanja se je razvil pomen povzročitelja ali kraj ali čas dejanja itd.« (Za primer navaja *senoseč*).¹⁸

In še k Bajčevim 24 pomenskim skupinam. Te skupine sem že jaz kritiziral v Izpeljavi slovenskih samostalnikov.¹⁹

Kako sem torej jaz prišel do svojih 6 pomenskih skupin? Očitno po načelu pomenske strani

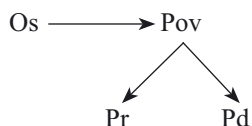
¹⁶ Za način p o l e m i č a r k i n e g a citiranja je močno značilno, da tu navaja kar str. 55–76, in sicer v »Razpravah SAZU«, Ljubljana, 1944, ne morda iz sedaj bolj dostopnih *Jezikoslovnih razprav*, 1982, 315–333. Bi se že bilo treba potruditi in natančno pokazati na mesta, kjer ima Breznik kaj.

¹⁷ Tako delitev ima vsaj že P e r u š e k , n. d., str. 15, kjer pri »podrednem logičnem razmerju obeh delov zloženke« loči: 1. karmadhāra (determinativna kompozicija, str. 20, tatpuruša (*branovlek*, *glasnoša*, str. 25), bahuvrihi (posesivno zlaganje) – kar da z dvandva 4 tipe.

¹⁸ P e r u š e k , n. d. 8, navaja pomene za osebe, dejanja, čas, prostor, snov, orodje, kakovost, čegavost itd.

¹⁹ *Linguistica* 15 (1975), 241; tam sem opozoril tudi na njegov prikaz te problematike v SS, kjer pravi, da ima 16 skupin, in pojasnujem: »/D/odal je skupino skupnih imen, opustil pa enote /imena moških in ženskih oseb/, /mladičev, ptičev, rastlin in rastlinskih delov/, /snovi/, meje glagolskega dejanja, splošne pripadnosti in /substantivizacijo iz pridevnikov ter konkretizacijo abstrakt/.« Tam tudi poročam o pomenskih skupinah tvorjenk v *SKJ* 2 (1966), kjer imam, z naslonitvijo na naše izročilo, 13 skupin.

stavčnih členov, kakor jih ponazarja moj model stavčne zgradbe: (1) os., (2) pov., (3) pr., (4) pd. Osebek → 'vršilec oz. nosilec dejanja, stanja, poteka' – na podlagi kategorije živosti (biološke) pa se ločita skupini 'bitje' (človek, žival) proti vsemu drugemu (tj. moj sedanji 'vršilnik'). Povedku ustreza 'dejanje oz. stanje', in sicer po formuli *to, da ...* (ki jo, kakor tip *to, kar ...*) najdemo že pri Bajcu²⁰ – to mi je tretja skupina, in na podlagi *to, kar ...* četrta. Nato sledijo tvorjenke za prislovno določilo (5. skupina, kraj, lahko pa že po Perušku, Brezniku, zloženke, k temu dodamo še čas; Bajec te kategorije pri izpeljankah nima), v 6. skupino pa sem postavil vse drugo, kar se mi je zdelo izrazito, pri glagolu pa se je pokazala kot izrazita snov. Prim. mojo shemo stavčne zgradbe:²¹

Za Pr mi je pri glagolu pravzaprav zmanjkalo tvorjenk, se pa dobijo pri pridevniški podstavi: *ranjenec* 'kogar so ranili' (v resnici je to iz ustreznega deležnika na *-n*).

Da pomenska podstava stavka tu ne more igrati kakšne vloge, se vidi po tem, ker se tvorjenke vsake take pomenske skupine lahko pojavljajo v vseh vlogah pomenske podstave, kot npr.: *Predavatelj* je med *poslušalci* zagledal redkega *obiskovalca*, *študenta* iz vrst *nergačev*; *Ob nadzorovanju izdelovanja križanj* mu je dozorel *sklep* o *odhodu* na *vaje*; *Postajališče* ob *odlagališču* blizu *pokopališča ...*, itd.

(O očitku, da sem »modifikacijske pomene – kot Bajec – izenačil z nemodifikacijskimi«, prim. nižje (toč. 16, 27), kjer je o tem govor.)

9 Umovanja naravnost nevredni se mi zdijo polemičarkini poduki (105, zadnji odstavek) glede tega, kaj so besedotvorne vrste, ali so obrazila morfemska, kaj obrazila so, koliko naglasov je v tvorjenki, da so tvorjenke pretvorbe iz besednih zvez itd., saj je na vse to dan odgovor vsaj že pri meni: 4 besedotvorne vrste (prim. Načrt pravil za novi slovenski pravopis 1981, 183, splošno o tvorjenki, nato pa 112–113, kjer so splošno predstavljene zloženke, izpeljanke, sestavljenke, sklopi (samo 4 besedotvorne vrste), nato pa na str. 113–117 podrobno zloženke (podredne in priredne), pa sestavljenke in sklopi ter drugo, in sicer pri samostalnkih, pridevnikih, zaimkih, števnikih itd. Kaj naj bi pomenila medpona *-o-* kot morfem, mi še zmeraj ni razvidno v tem smislu, da bi pomenila različno in ne le sredstvo za odsotnost sklonosti oz. tudi osebnosti (*belovrat*, *avtocesta*, *smrdokavra*), saj se ta *-o-* pojavlja za različne vrste zvez dveh besed: podredno osebkovno (*vodotok*), predmetno (*računovodja*), prislovno (*brzopis*), splošno podredno (*cerkvenoslovanski*) in še priredno (*belo-modro-rdeč*). Torej vsaj pet različnih »skladenjskih podstav« in en sam morfem, ki pa mu – kot rečeno – ne vem drugega pomenskega ustreznika kot ravno tega, da nakazuje, da gre za nezadnji del zloženke.

10 K utemeljevanju »besedotvornih pomenov« (106). Polemičarka jih povezuje s pomensko podstavo povedi: »Če izhajamo iz spoznanja, da so besedotvorni pomeni globinske povedne propozicije, potem jih v najboljšem primeru ne more biti več, kako je sestavin propozicije in tudi pomensko lahko ustrezajo le tem sestavinam.« (N. m.) Koliko je teh

²⁰ To mesto iz Bajca sem citiral že v oceni polemičarkine disertacije.

²¹ SKJ 1, 1965, 69, NSS, 1982, 488.

sestavlin pomenske podstave stavka (ne povedi), nam polemičarka ne pove, označuje pa jih z vršilec (D1), rezultat (D4), sredstvo (D6), pri čemer ji prvi izhaja iz osebkovne vloge, drugi iz tožilniškega predmeta in tretji iz orodniškega predmeta, možnost pa so še »krajevne in časovne okoliščine«. S primeri: 'dejanje' – *lov*, 'vršilec' – *lovec* oz. 'vršilnik' – *nosilec*, 'rezultat' – *prispevek*, 'sredstvo' – *brisača*, 'prostor' – *gostišče*, 'čas' – *post*?²² – Tukaj je polemičarka vsekakor izpustila *belež*, ki zame pomeni snov in zaradi česar se tako huduje. V preglednici zame in zanjo:

Toporišič		Vidovič-Muha
1. bralec		1. lov
2. nosilec		2. lovec
3. propad		3. nosilec
4. izbljuvek		4. prispevek
5. strelišče		5. brisača, belež
6. belež		6. gostišče
7. (Breznik) senoseč		7. post

V zvezi s to problematiko: moja 2. skupina nastaja po naslednjih pretvorbah: *to, kar ...: plovec, enačaj, frižider, dezodorans; to, s čimer ...: odpiráč, bodež; to, za kar ...: držaj*.

11 Ustavimo se še pri polemičarkinem mnenju, da je »p o m e n s k o s k u p i n j e n j e t v o r j e n k« (428) mogoče ne samo pri navadnih izpeljankah (kot do kritike pri Toporišiču), ampak tudi pri medponsko-priponskih zloženkah (tip *peskokop-ø /.../*) in tvorjenkah iz predložne zveze (tip *zapeček*)« (107). Da je pomensko skupinjenje zelo možno tudi pri zloženkah,²³ je pri nas zelo znano vsaj iz Breznika 1944, za kar sem spredaj navedel vsaj 5 skupin (po JR, 329), npr. za *vodonoša*: (1) 'dejanje', po metonimiji (2) 'povzročitelj', (3) 'posoda', ali za *senoseč*: (1) 'dejanje', (2) 'kraj košnje', (3) 'povzročitelj dejanja'. Jaz sem v SS 1976 v tem oziru obdelal le neizpredložne izpeljanke, kot posebno skupino pri tem v posebnem razdelku pa navedel še izpredložnozvezne izpeljanke ter, po izročilu, podal 4 skupine zloženek glede na podstavo, nisem pa nikjer zapisal, da se tudi izpredložne izpeljanke in zloženke ne bi dale obravnavati tudi pomensko, in sicer vzporedno z izpeljankami. V svoji kritiki polemičarkine besedotvorne teorije sem tudi navedel, katere vrste pomeni obstajajo v moji zbirki za ponazoritev zloženek (SS 1976 in 1984, str. 146). Za primer: že v SS 1976 imamo pri končniškem obrazilu *-ø* primere za naslednje pomenske skupine: (3) *krvotok*, (4) *bakrorez*, (2) *vodomer*, (1) *senokos* (Pleteršnik), (1) *krvoses*. Tudi pri izpeljavi iz predložne zveze (145) imam navedene primere npr. pri *brez-* za naslednje pomenske skupine: (1) *brezverec*, (3) *brezglavost*, (3) *brezvladje* (po prenosu na čas bi to bila še skupina 5), pri *pred-* pa so primeri za (5) 'čas' in 'prostor'

²² Ker ni nobenega obrazila za čas, bo najbolj prav, da imamo ta pomen za posledico metonimičnega prenosa iz pomena dejanja (prim. zlasti taka mesta pri *B r e z n i k u* v razpravi o zloženkah).

²³ Iz m o j i h vprašanj za izpite bi se to morda dalo celo potrditi, še bolje iz študentskih zapisov pri mojih predavanjih: za prvo prim. I. 1979, za drugo ravno tedaj (skripta študentke, 1979/80, str. 42), npr. (1) *bralec – pravobranilec*, nato pa za naslednje moje pomenske skupine še: (2) *valobran*, (3) *krivoprisega*, (4) *pravdorek*. Danes bi za (5) dal *križpotje*, za (6) *kolomaz*.

Da bi se ti problemi dokončno rešili vsaj pri zloženkah, sem pozneje tudi dal za doktorsko nalogo zloženke,²⁴ a kakih posebnih rezultatov glede tega naloga ni dala.

12 Ustavimo se še ob polemičarkini misli, da so »štiri osnovne skupine tvorjenk določene z različnostjo skladijske podstave obrazil« (107). To ni res: prim. *brod* 'ladja' *na paro* → *parobrod* (zloženka) ≠ *parnik* (izpeljanka); še bolj ustrezen primer (ker ne povzroča težav s pripono *-(n)ik-*), je *zdravnik za zobe* → *zobozdravnik* (zloženka) ≠ *zobar* (izpeljanka). Prim. še *nižji poročnik* in *majhna hiša* (skladijsko oboje samostalniška zveza z levim prilastkom) → *podporočnik* ≠ *hišica*.

13 Na isti (107.) strani polemičarka zatrjuje, da »Toporišič v okviru glagolskega besedotvorja ne pozna z a i m k o m v z p o r e d n e g a p o j m a ' p r o v e r b ' in tudi sicer nima kriterija, po katerem niza celo vrsto glagolov, ki so lahko v vlogi xl²⁵ in s tem seveda v podstavi (priponsko) obrazilnega morfema«. V kritiki napačnih besedotvornih postavk avtorice (n. m., 429–430) sem pokazal, da imam jaz (pač po ruski slovnici) 12 takih glagolov, avtorica pa osem. Torej je moja »cela vrsta glagolov« le za tretjino daljša od njene poznejše. Dejstvo je, da se vsi ti avtoričini glagoli navajajo že prej pri meni v precej istem zaporedju: Top. (1) *delati*, (2) *biti*, (3) *imeti opraviti z*, (4) *igrati na*, (5) *delati kot* – Vid.-Muh. (1) *delati/narediti*, (2) *delati z*, (3) *biti*, *biti kot* – in tudi podstavni samostalniki so kaj podobni njeni mojim: Top. (1) *gub-*, (2) *goljuf-*, (3) *gosl-*, (4) *balin-*, (5) *golobčk-* proti Vid.-Muh. (1) *gub-*, (2) *plug-*, (3) *kralj-*, (4) (*burj-*), torej: *gub-/gub-*, *goljuf-/kralj-*, *gosl-/plug-*, *golobčk-/burj-*. In kje je moj *igrati na* pri polemičarki? Nima ga, in tako še v drugih primerih: kako bi torej ona pojasnila s svojimi »primitivi« glagole *cehati* (pri meni 7), *bičati* (11), *deževati* (12) itd.²⁶ Kaj torej hoče s to kritiko polemičarka? Prim. SSKJ: *gubati* delati gube, *goljufati* biti neiskren, *goslati* igrati na violino, *balinati* igrati /.../ proti balinu, *golobčkati se* poljubljati se, *hudičati* preklinjati z besedo hudič, *cehati* popivati, veseljačiti, *gobcati* veliko, predrzno govoriti, *človečiti* delati kaj človeško /.../7 *driskati* imeti drisko, *bičati* tepsti z bičem, *deževati* padati iz oblakov v obliki vodnih kapelj.

In kakšno je zaporedje mojih podstavnih glagolov. Poglejmo pri tvorjenkah iz pridevnika: jaz imam 5 korenov (oz. podstav) (*del-ati*, *bi-ti*, *posta-jati*, *im-eti*, *oglaš-ati se*) za *globiti*, *bolehati*, *bledeti*, *dobrikati se*, *brihiati*, *dragovati*, *gostoleti* – polemičarka ima tri (*bi-ti*, *postati-jati*, *dell-ati*) za *divjati*, *bledeti* (*bledniti*, ki bi ustrezal *postati* ne obstaja), *črniti*: toda kako bo polemičarka s samo temi tremi glagoli razložila glagole kot *dobrikati se* ali *gostoleti* ali *dragovati* (v SSKJ prvi 'izkazovati komu prijaznost, navadno z namenom pridobiti si naklonjenost', drugi *žvrgoleti*, *peti*, tretji *ljubkovati*, *božati*).

14 Glede števila besedotvornih vrst pri meni se polemičarka sprašuje, koliko da jih je (107), in pri tem trdi, da jih imam v kritiki njenih besedotvornih postavk 4 (Iz Zl Se Sk), v SS 1976 pa 6 (Iz Zl Se Sk Ko Me – zadnje dvojje je konverzija in mešana tvorba). Pri tem navaja str. 119–123, kjer podajam »besedotvorne vrste« (119). Toda če pogledamo v moje besedotvorno kazalo v SS (109–113), vidimo, da pri tvorbi samostalnikov govorim le o izpeljavi (109), zlaganju (110), sestavljanju (110) in sklapanju (111);

²⁴ Prim. p o l e m i č a r k i n o prošnjo za sprejem doktorske teze: 26. 2. 1980, 4 str.

²⁵ xl pomeni jedrni del glagolske zveze, tj. glagol, npr. *delati* v zvezi *delati gube*, kar daje *gubati*.

²⁶ Sicer sem pa primitive v slovensko jezikoslovno obzorje uvedel pač j a z : *SSJLK ZP* 17 (1981), 110–111, na podlagi neke tuje razprave; med glagolskimi primitivi (prapomenskimi sestavinami) pa 'tam naštevam 11 enot: *biti*, *čutiti*, *misliti*_{1,2}, ± *hoteti*, *postati*, *reči*, *pozna(va)ti*, *storiti*, *zaznavati*.

enako pri pridevniku in glagolu, le da pri tem ne poznam sklapljanja, pri prislovu pa imam le izpeljavo in sklapljanje.

Že tam imam torej dejansko le po 4 besedotvorne vrste. Če se vprašamo, kam je izginila konverzija,²⁷ je treba pogledati v Slovnico k tvorbi samostalnika iz pridevniških besed (SS 1976 oz. 1984, 130–135): na str. 131 je prikazana enota *belo*, na str. 132 dobimo *konstanta* iz *konstanten*, na str. 133 *belo*, na str. 134 *strojna*, *filozofska*, *Štajerska*. (Torej imam že v SS 1976 konverzijo za vrsto izpeljave in se mi pač ni treba učiti od polemičarke, kam sprevačanje spada.) Še več je tega pri tvorbi samostalnika iz glagola, kjer imamo *-ø* (*prerok*, 124), *-a* (*čveka*, 125), *-a* (*bera*, 129), *-ø* (*mrk*, 128), *-ø* (*gaz*, 129) – spet vse kar pri izpeljavi. Da ne govorim o tem, kako imam to v Teoriji besedotvornega algoritma.²⁸ Tam (144) ob Prešernovem *Plesale lepote Ljubljane so cele* dobesedno trdim, da gre pri teh »lepotah« »za izpeljavo iz govorne podstave *žene z lepoto*«. O obrazilih pri sprevačanju prim. ravno tam na str. 145. Tam (146) se kratična imena (SAZU) omenjajo s sklopi (»pri sklopih in kratičnih imenih«). In seveda se tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981, 112–113) govori o samo štirih besedotvornih vrstah: o zloženkah, izpeljankah, sestavljenkah in sklopih. Prim. str. 112: »V okviru posamezne besedne vrste so (kolikor je v dani besedni vrsti mogoče) obravnavane zmeraj najprej zloženske, nato izpeljanke, na koncu pa sestavljenke in sklopi.« Enako je v Teoriji besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141.

15 Še k polemičarkinemu p o j m o v a n j u o b r a z i l a v primerih kot *nadstrešje* (108). Tu v opombi 17 obrazilnost tega brani z mislijo, da »gre za (obrazilnomorfemsko) pretvorbo skladijenskopodstavnega predloga *nad* in njemu ustrezne končnice, torej *nad -o* → *nad*«. Kar je tu res, je le to, da predlog podstavne zveze postane del tvorjenke, da mu je odvzeta predložna samostojnost in tako postane le sestavina nove tvorjenke, kakor je besednost odvzeta tudi besedi *streh* in se kot *streh-* pojavlja le kot del, predmetnopomenski, podstave tvorjenke, torej *pod-* + *-streh-*, šele temu pa je dodano obrazilo *-je* (prim. npr. *še to za goro* → *Zagorje* itd., iz **vz noge* dobimo *vznožje*²⁹).

V opombi 16 na str. 108 se polemičarka vprašuje, kako bi mogel biti *delavec* iz *delav(en)* (prim. na str. 429, op. 31). *Delavec* izvajamo iz **delav* kakor *kilavec* iz *kilav*. In »/p/o katerem pravilu lahko v pretvorbenem-(besedo)tvornem postopku izgine obrazilo *-(e)n?*« se vprašuje ravno tam. – Po pravilu pač, da odpade kakor v primerih kot *divergent*, da pridemo do *divergenca*, ali kakor *-ok-* v *globok*, da pridemo do *globina*, kakor odvržemo *-nik-*, da iz *pridevnik* dobimo glagol *poprivediti* itd.³⁰

²⁷ P o l e m i č a r k a se spotika ob domačo vzporednico *sprevrženje*, prim. opombo 10: Kaj bi tu moglo biti narobe?

²⁸ SR 28 (1980). 141–151.

²⁹ O tem se poučimo že pri P e r u š k u , n. d. str. 27, 28: To vrsto tvorjenja imenuje »prepozicijsko-zlaganje«. »Imena se zlagajo tudi s prepozicijami«, za primer pa npr. *podbradek* »ono, kar je 'pod brado'« (kar srečujemo tudi v polemičarkinem delu). »Drugi del /prepozicijsko-zlaganje/ dobiva vselej svoj poseben sufiks in ni kakor pri drugih vrstah kompozicije /.../ ne more rabiti samostalno« (28).

³⁰ V tipu *obračalnik* gre pri m e n i res za težavo, ali imamo predpono *-nik* (prim. podobno *zdravnik*) ali *-ik*. (Naj tu enkrat za vselej povem, da je mojim predavanjem prisostvovala polemičarka, ne pa jaz njenim, in enako je bilo pri izpitihi.) Sicer pa prim. mojo razpravo TBA, kjer je ta polemičarkina težava pri meni že rešena (145): »*mlatilna mašina (naprava)* → *mlatilnica*, *obračalni stroj* → *obračalnik*«, kjer torej to že jaz izvajam iz pridevnika v govorni podstavi (1. 1980).

Prav tako nesmiselno je trdili, da primeri kot *nehumanost*, *prednapet*, *nadčloveški* (n. m.) ne bi bili prave sestavljenke, tj. napravljeni iz *humanost*, *napet*, *človeški*.³¹ Pa tudi ko bi res bili tvorjeni, kakor si želi avtorica, bi še zmeraj veljalo, da so to prava predpionska obrazila (k *human*, *napeti* in *človek*), o tem pa gre tu beseda (v SSKJ je samo *prednapet*). Tu vendar ne gre debata o tem, kaj je iz česa, ampak o tem, kako da so ene predpone naglasene (to so tedaj, če so obrazilne, in druge ne (to so tedaj, če so del govorne podstave)).³²

16 K m o d i f i c i r a n j u . Tu mi polemičarka očita celo kopico stvari (109–110). Najprej nekako ne verjame, da bi bil jaz »(po zgledu na nemško slovnico) modificiranju s priponskim obrazilom pridružil še tistega s predpionskim« (pri meni na str. 425).³³ Pa je vendar natančno tako, tj. to se je zgodilo konec 70. let, ko sem na regensburški univerzi imel predavanje o besedotvornem algoritmu, in sicer v okviru vse fakultete, ne morda le slavistike.³⁴ V TBA na str. 144 pišem: »Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* → *nad-/super-*, *tak – ne tak* → *ne-/a- /.../* ipd. nasproti *bolj lep* → *-ši /.../*, torej tudi pri t. i. modifikacijah.« In takoj nato še bolj določno: »Pri izpeljavi in sestavljanju je tako, da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (*m a j h n a m i z a*, *d r o b n o s t o p a t i*, *b o l j l e p*, *v e č k r a t s t o p i t i* → *m i z i c a*, *s t o p i c a t i*, *l e p š i*, *s t o p a t i*), pri nemedifikacijah pa neodvisni del: *z d r a v n i k z o b*, *k d o r d e d u j e*, *s i v a ž i v a l* → *z o b a r*, *d e d i č*, *s i v e c*.«³⁵

Na 109 str. polemičarka v zvezi z modifikacijo pribija še tole: »Ko kritik /tj. J. Toporišič/ s primeri dokazuje, da bi bilo treba modifikacijsko tvorbo razširiti tudi na druge besedne vrste (427), sploh ne omeni, da je to v zvezi z glagolom in pridevnikom že storjeno (v /njeni/ knjigi npr. str. 14, 24).« – In kako je s tem v resnici? Na 427. str. kritike negativnih besedotvornih teoremov polemičarke jaz omenjam le, da bi bil v svoji SS moral kot modifikacije obravnavati še ustrezne tvorbe pri pridevniku, glagolu in prislovu. Na to je govor nanesel zato, ker je avtorica knjige kritizirala moje pojmovanje feminativov kot modifikacijskih tvorb, za kar sem pokazal, da ne upravičeno, saj se feminativi dajo zagovarjati tudi v primerih z zamenjavo priponskih obrazil (*Sloven e c – Sloven k a*). Primerov za modifikacijo pa nisem navajal morda iz želje, da bi posnemal njo (knjiga 14, 24); da nisem mislil na

³¹ O tem čez mero natančnem ločevanju, kaj je iz česa, prim. P e r u š e k , n. d., 15: »Omenjamo takoj, da je treba ločiti izvedenke od zložen. Ker pa se nekatera besedna plemena /'besedne vrste'/ ne nahajajo zložena v proste zloženke, nego se prikazujejo samo v izvedenkah, in ker je često težko določiti, je-li kaka sestavljena beseda prosta ali izvedenka, navajali bodemo primere i jedne i druge vrste.«

³² To je dobro ločil že P e r u š e k , ko je na enem mestu (n. d., 38) govoril o *ne-*, češ da v primerih kot *nezdrav*, *nečast* pomeni »nekaj protivnega onemu, kar ime izraža«, konkretno pa je navajal za prvo *bolan*, za drugo *sramota*. Seveda je sicer kot purist zavračal »tuje« sestavljenke kot *podnajem*, *medigra* (primere navaja za *nad-*, *pod-*, *pred-*, *proti-*, *raz-*, *so-*). (Polemičarkino poudarjanje tujega nasproti domačemu pri večnaglasnosti ima torej izvor tu pri Perušku in njegovih naslednikih, med katere v nekem smislu, vsaj glede teh sestavljenk, spada tudi Breznik.)

³³ N. d., 109: »Iz celotne kritikove besedotvorne literature, tudi iz razprave TBA, je razvidno, da se stave doslej ni razvrščal med modifikacije, kljub izjavi« (ki smo jo zgoraj navedli).

³⁴ Prim. m o j o razpravo v SR 28 (1980), 142: Theoretische Erwägungen zum Wortbildungsalgorithmus.

³⁵ Prim. pri p o l e m i č a r k i (109): »Pri modificiranju se iz skladenjske podstave pretvarja v obrazilo, kot znano, odvisni del.« Od kod in od kdaj je torej to »znano« v naših razmerah na Slovenskem?

polemičarkino knjigo (ki na str. 14 obravnava sestavljenko in izpeljavno modifikacijo),³⁶ na str. 24 pa še glagolsko »modificirano izpeljavo«, kjer pa manjkajo prave sestavljenke tipa *prèdnapéti* ali *sòustvárjati* (Rigler ima glede prvega v SSKJ le *prèdnapét -a -o*, ne pa tudi glagola *prednapeti*, zato pa vse polno sestavljenk s *so-*, npr. *sòučinkováti*, *sòupoštévati* itd.), se lepo vidi iz moje razprave Strukturalno pomenoslovje besed,³⁷ kjer na str. 107 stoji napisano: »Glede modifikacijskih tvorjenk prim. SS 1976, str. 141 /.../ Posamezne skupine se med seboj ločijo s Pomenskimi/Sestavinami, ki bi jih lahko izrazili tako: 1. F(eminativ)/M(askulativ), 2. Sk(upno), 3. St(opnja), 4. Ml(adič), 5. M(anjšalno), 6. L(jubkovalno), 7. M-L (M/anjšalno/-L/jubkovalno/), 8. M(anjšalno)-S(labšalno). /.../ Načela modiflciranja bi bilo treba tudi poimenovalno razširiti še na pridevniške besede in glagole; za prve je to v SS 1976 sedaj obdelano v poglavju Izpeljava pridevnikov iz pridevniških besed (str. 153–154), za glagole pod naslovom Izpeljava glagol/ov/ iz glagola (str. 159–160). – Ker gre pri modifikacijah v bistvu za to, da je podstava tvorjenke neodvisni del t. i. govorne predstave, spadajo v modifikacije še vse sestavljenke.«³⁸

Da bi se pri meni modifikacijska tvorba mešala z navadno, kakor pri Bajcu – seveda ni res: v SS 1976 se pri izpeljavi samostalnika pojavlja na 7. mestu (141 ...). K temu pa še na str. 136: »Pri izpeljavah tipa 1 do 6 se za podstavo izpeljanke jemlje odvisna enota govorne podstave, npr. *nauk M a r k s a* → *m a r k s i zem*, *enota fo n o l o g i j e* → *fo n em*, pri izpeljankah tipa 7 pa gre za izpeljavo iz jedra vsakokratne besedne zveze, s priponskim obrazilom pa se izraža prilastkovna modifikacija, npr. *m a j h e n otrok* → *otroč e k*, *v s i vojaki* oz. *vojaki s p l o h* → *vojašč i n a*.« (V bistvu vse vojaško.)

17 Polemičarka »popravlja« tudi mojo oznako s k l a p l j a n j a (109–110), češ da moja definicija te besedotvorne vrste iz SS (122), namreč »Enote večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo«, ni nobena razlaga. Na navedenem mestu v SS 1976 (oz. 1984) v resnici še povem, da se »p/ri tem lahko izgubi kak naglas podstave ali pa se le-ta tudi kako drugače spremeni (*bojažèljen*, *prmejdúš* ← *pri môji dúšici*). Pri meni bi se našla (SR 28 /1980/, 143–144) še naslednja ubeseditiv te besedotvorne vrste: »Če se odločimo, da bomo ohranili sestavine podstave bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se odločili za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (*se ve* → *seve*); in v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981, 113) sem to formuliral tako: »Sklopi so besede, ki nastanejo z mehanično strnitvijo dela besedila: *kdo ve* → *kdove*, *kar se da* → *karseda*, *se ve da* → *seveda*, *ne bodi ga treba* → *nebodigatreba*. Podobno v SP 1990, 113: »/S/estavine besednozvezne podstave združimo, npr. *dva in trideset* → *dvaintrideset*; *se ve, da* → *seveda*.« To sem dal pred tem tudi za SSKJ (IV, 697): »/B/eseda, nastala s sestavljanjem dveh ali več besed brez veznega samoglasnika«, kar je ponazorjeno s »seveda, polčas in drugi sklopi«. ³⁹ – In kaj pravi o sklapljanju polemičarka? »/V/se sestavine podstavne besedne zveze, tudi zaimkov, členkov ipd. se izrazno ohranijo in postanejo sestavine tvorjenke, npr. *se-ve-da*, *ne-bodi-ga-treba*«

³⁶ Prim. malo nejasno formulacijo pri p o l e m i č a r k i : »V b i s t v u (razprl J. T.) gre za modifikacijski pomen.«

³⁷ *SSJLK ZP 27* (1981), 95–112.

³⁸ Kako zanesljive so torej polemičarkine izjave glede tega, kar jaz v besedotvorni teoriji že imam ali nimam izraženo.

³⁹ Že prej (v *SKJ 2*, 1966, 93) je pri m e n i zapisano, da je »/obrazilo/ lahko /.../ tudi samo vezalno (prim. *seveda*)«, ravno tam še: »/P/ri sestavi je obrazilo predponsko (*prestar*), pri sklapljanju pa samo vezalno (*seveda*).«

(n. m. 109/110).⁴⁰ Seveda ni res, da se vse sestavine »izrazno ohranijo« (prim. tudi v SSKJ *prmejdúš* in *prmejdúš*; Prim. še *bógdaj*, *boglónaj* (naglas menda pač tudi spada pod »izrazno«).

18 Polemičarka ostaja pri svojem mnenju, da pri skla pljanju v nasprotju s prvimi tremi besedotvornimi vrstami le gre za go v o r n o p o d s t a v o (110). Da pa tudi to ne drži zmeraj, bodi prikazano ob primeru *nebodigatreba*, ki ga v potrditev svoje misli navaja tudi polemičarka.

Če prezremo prvotno dvostavno podstavo sklopa (nemara: *ne bodi + treba ga je*) in izhajamo iz za podstavo že strnjene *ne bodi ga treba*, do samostalniškosti tega ne pridemo iz čiste govorne podstave v polemičarkinem pojmovanju, ampak moramo nastaviti zvezo *tisti*, ki '*ga ne bodi treba*', pri čemer pa se glede priponskega obrazila zadovoljimo z izglasjem podstave tvorjenke, celoti pa potem na podlagi zaimenskega dela govorne podstave pripišemo samostalniškost (v SSKJ: m neskl.); prim. še *neprídiprāv -àva* m. Zaimenski del podstave se lepo pokaže tudi v sklopu *očenaš*, prvotno zvalniška besedna zveza in z govorno podstavo *tisto z začetkom 'oče naš'*, tj. *molitev, ki se začinja z 'oče naš'*, kar da potem *očenaš -a* (s samostalniškimi končnicami!); podobno je *vsakdan iz to, kar je vsak dan*.

In ravno tu se še zlasti vidi pomen 4. koraka mojega besedotvornega algoritma, tj. odvzem slovničnih lastnosti: izgubi se besednostni status sestavin podstave tvorjenke (*vsak dan* → *vsak-*, *-dan-* oz. *oče naš*, *oče-*, *-naš-*, tj. prvi oz. drugi del sklopa), zadnji sestavini pa se odvzamejo tudi običajne oblikoslovne lastnosti in se ji dodelijo nove, kakor jih zahteva jedro govorne podstave, to pa prva m. sklanjatev, ker jo pač narekuje izglasje tvorjenke (v določenih okoliščinah pa lahko tudi 3. m. sklanjatev (v SSKJ *bógnasváruj* m neskl. tudi *bógnasváruj -a*).

In še je tu polemičarkino vprašanje (110): »Nerazumljivo je, zakaj me kritik /tj. J. T./ v zvezi s p o j m o v a n j e m s k l o p o v povezuje z Bajcem (433), saj že iz slovarske definicije, ki jo je kritik izbral za citiranje, izhaja, da je »sklop tvorjenka« (podč. sedaj, knjiga 184), torej beseda in ne besedna zveza.« – Res je, da na str. 184 polemičarkine knjige piše »sklop tvorjenka iz zaporednih nepredvidljivih sestavin govora: *se-ve-da*«,⁴¹ toda na str. 190 iste knjige je med sklopi za *seveda* naveden še *dober-dan*, kar pa ni sklop v tem smislu, ampak v smislu besedne zveze, te pa med sklopi navaja tudi Bajec.⁴² Sicer je pa v moji kritiki avtoričinih zgrešenih besedotvornih teoremov na str. 433 govor o tem, da avtorica v svoji knjigi (32) trdi, da Bajec »pojmem sklopa razširi tudi na besedne zveze – t. i. pomenski sklopi«. Ugovarjal sem izrazu »razširi«, ker to Bajec le povzema po Brezniku (SS 1934, 174).

⁴⁰ Pri P e r u š k u (n. d. 12) so sklopi »primaknenke«, primeri zanje pa so mu, poleg še sedaj po našem sklopu, tudi sestavljenke (33 – *nehvaležen*).

⁴¹ Prim. J. T o p o r i š i č , *Slovenski knjižni jezik* 2, 1966, 118: »Sklopi so besede, nastale z mehničnim sklapljanjem delov govora: *se vé da* → *sevéda*, *prida nič* → *pridanič*, *nema nič* → *nemanič* itd. Prim. še *nebodigatreba*, *dolgčas*, *pešpot*, *posiliživ*, *očenaš*.«

⁴² Sicer pa prim. p r i m e n i v *SKJ* 2, 1966, 118: »Sklop/ov/ ni vedno lahko ločiti od zloženek, čeprav jih večinoma res spoznamo po tem, da med sestatinami podstave v sklopu ni veznega samoglasnika. Izrazi kot *devetdesetletnica* so, če jih primerjamo z besedami kot *desetletje* (kjer *-letje* sploh ni samostojna beseda), prej zloženke kot sklopi. K sklopom nekateri prištevajo tudi izraze /.../ *alfa žarki*, *Adria aviopromet*, *Turist hotel* /.../ Neke vrste sklopi so izrazi pozdravljanja: *dober dan*, *lahko noč*, *dobro jutro* ipd. To so stalne besedne zveze, frazeologemi.«

19 In sedaj k problemu besedotvornega algoritma. Polemičarka besede spet obrača nasproti smislu besedilnega mesta, na katero se nanaša. Jaz v svoji kritiki zgrešene-ga avtoričinega besedotvorja navajam le, da to, kar počne, ni ravno prav, dobesečno: »Da avtoričin ‘algoritem’ (ali kaj naj bi to bilo) ni posebno imeniten«; polemičarka pa se sedaj izmika, češ da pojma algoritem ne uporablja (110), hkrati pa pribija, da je moja »interpretacija tega postopka /pri njej/ v smislu številčne zaporednosti samovoljna in ga spreminja v absurdnost, saj ne upošteva niti različnosti ločil (vejica, podpičje) znotraj postopka« (vse brez ponazoril). Torej gre pri njej vendar za določen »postopek«, postopek pa mora imeti določeno smer, mar ne, pri »ustrezni realizaciji« (r. t.). In katero smer kažejo te njene »pre-tvorbene vrednosti sestavin skladijske podstave« (r. t.)? Če vzamemo njen najpreprostejši primer (polemičarkina knjiga, 11), npr. za *bratec* (ki ga avtorica sploh nima izpisanega kot normalno besedo), dobimo naslednjo usmerjenost (ker puščice pač kažejo smer): »*brat-ec* ← [*majhen*] *brat* [-ø], [] → *-ec*, *brat-«*, po puščicah pač vidimo, da imajo posamezni deli nasprotno usmerjenost. Po mojem torej neimenitnem algoritmu pa je stvar čisto lepo enosmerna in razumljiva: 1. *majhen brat*, 2. *majhen* → *-ec*, 3. *brat*, 4. *brat-*, 5. *brat-* + *-ec*, 6. *bratec*. In v obratni smeri za razumevanje tvorjenke: 6. *bratec*, 5. *brat-* + *-ec*, 4. *brat-*, 3. *brat*, 2. *-ec* → ‘*majhen/ljubek/drag*’, 1. *majhen brat* (glede na konkretno mesto v govoru, iz katerega je razvidno, katero besedo iz števila besed, ki ustreza priponskemu obrazilu *-ec*, lahko odberem).

In če te sestavine skušam najti v polemičarkinem »algoritmu (ali kaj naj bi to bilo)«, to ni prav nobena samovolja. Tudi če upoštevam ločila, dobim isto:

<i>brat-ec</i>	← [<i>majhen</i>] <i>brat</i>	[-ø] []	→ <i>-ec</i>	<i>brat-</i>
(5)	(2)	(3,4)	(2)	(4)

Da, manjka nam samo še *bratec*, in to bi bil pri meni rezultat 6. koraka algoritma: odpravi šiv, izvrši glasovne in naglasne premene, in seveda govorna podstava *majhen brat*.

Polemičarka oporeka tudi moji misli, da je, »/k/aj zlaganje je /.../, načeloma že d o l g o z n a n o « (110), pri tem pa se sklicuje na svoj prikaz »zgodovine, obravnavanja tvorjenk, zlasti zloženek slovenskega knj. jezika«. Jaz sem s tistim »dolgo znano« mislil seveda na svoje pojmovanje tega problema, saj se avtoričino pojmovanje tega, kar naj bi zloženke bile, prav nič ne loči od mojega, v svojem prikazu teh pojmovanj (knjiga 33–50), pa je obšla prav moj prispevek k temu.⁴³ Saj vendar tudi jaz ločim podredne in priredne zloženke (to ima že Perušek), pri njih in drugih tako samo medpanske kakor tudi medpansko-priponskoobrazilne, zloženke ločim od stalnih besednih zvez (mislim, da imam za teorijo stalnih besednih zvez nekaj zaslug, saj sem frazeologijo v univerzitetna predavanja pri nas uvedel

⁴³ Na teh straneh me omenja čisto na koncu s sestavkom Besedotvorna teorija (1976) in SS 1976. Mene obravnava zunaj tega sklopa v poglavju 1.2 (Besedotvorni algoritem J. Toporišiča), n. d. 9–10. Tu je podana polemičarkina kritika mojega algoritma, med drugim glede števila korakov, češ da so možni »kvečjemu štirje«: (1) skladijska podstava z npr. z oklepajno izraženimi pretvorbemi vrednostmi«, (2) »uresničitev pretvorb«, (3) »globinska« in (4) »površinska ureditev«, ki pa je pravzaprav že dana z izrazno podobo obrazil (prva v smislu zaporednosti – končnost, nekončnost tvorjenkinih sestavin, druga v smislu realizacija naglasa in morebitnih premen). Razumi, kdor more.

prav jaz), česar še pri Bajcu ni, podal sem teorijo naglasa zloženek (in glasovnih premen sploh), zloženke skušal bolj natančno ločiti od sklopov.⁴⁴ Prim. pri Bajcu (Besedotvorje III, 1952, 83): »/S/em porazdelil zloženke po zunanjem videzu na tri glavne skupine, to je na sklope, imperativne zloženke in imenske zloženke«, pri čemer (86): »*dóbro jútro /.../*, ki se v vsakdanjem govoru sliši že *dobrojútro*«.

20 Polemičarka (110) dalje trdo ostaja pri mnenju, da moje »vztrajanje pri 'k o n č n i - c a h', ko gre za o b r a z i l n i m o r f e m vnaša funkcijsko zmedo (neločevanje besedotvornih in oblikoslovnih funkcij)«. To polemičarkino siljenje ljudi v vero, da ne ločim medpone in končnice oz. končnice v medponski vlogi, je prav od sile. Na str. 120 moje slovnice je govor o tem, s čim naj »se poveže večdelna govorna predstava«, in moj odgovor tam je, da z medpono (v primerih z *-o-*, *-e-*, *-i-*, *-i-*: *staromoden (zobozdravnik, avtocesta), vroče-krven, kažipot (lažiučitelj), častihlepen*); ali pa z »imenovalniško končnico« (*Slovenijales* ← *les iz Slovenije*), kjer je brez dvoma kot medpona nastopilo nekaj, kar je imenovalniška končnica. Da je z imenovalniška končnica mišljen vezni samoglasnik (tj. končniški del prvega dela zloženke), se vidi takoj iz nadaljevanja, kjer pravim, da je »vezni samoglasnik tudi tožilniški ali roditeljski«.⁴⁵

Polemičarka se v formulacijo v SS 1976, 120 – ki pa ji sploh ne daje prav – s tako silo zaganja pač zaradi tega, da bi v doslejšnji obravnavi zloženek vendarle našla kaj krivega, namesto da bi (bila) mirno pregledala še druga moja dela o tem, da bi se prepričala, za kaj mi res gre, npr. v SR 1980, 146, kjer razločno govorim samo o »/v/mesnih obrazilih« tako: »/O/snovno je *-o-* (za *c j č ž š dž* pa *-e-*), potem je tu obglagolski *-i-* (*kažipot*), nato *-o-* (*generalmajor*) – vsa so nevtralizacijska – na koncu pa so – imenujmo jih tako – sklonska, in sicer za imenovalnik, roditeljn in tož.« Tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis bi se o tem poučila na str. 112, nato pa na str. 113 v zvezi s samostalniškimi zloženkami, kjer so izrecno navedeni »vezni samoglasnik *-o-*«, »glagolski *-i-*«, »vezavni (rekijski) samoglasniki«, »imenovalniški vezni samoglasnik«; na str. 114–115 v zvezi s pridevniškimi zloženkami: »vezni samoglasnik *-o-* ali *-e-*«, »vezavne končnice«, »brez vsake povezave«.

Ravno tam polemičarka piše, da ji je »izjava, da 'imenovalniška končnic/a/ /.../ nekončnemu delu podstave je m l j e s l o v n i č n e z n a č i l n o s t i' /.../ nerazumljiva«. Pri meni je mišljeno seveda to, da roditeljska končnica (*Slovenije*) iz govorne podstave *les iz Slovenije* s tem, da dobi imenovalniško obliko, postane družljiva kot del zloženke, saj bi imela v tipu **Slovenijeles* (oz. **Izslovenijeles*) večjo slovnično značilnost, in ta v tem tipu zloženek ni mogoča, ampak le v pridevniškem tipu *častiželjen, bojaželjen, vsegamogočen*, kjer te omejitve ni.

⁴⁴ Prim. A. B a j c, *Besedotvorje /.../*, III, 1952, npr. str. 81 *figa mož, volkodlák*, str. 82 *velika noč 'Ostern'*. »Predlogi in nikalnice se tudi sestavljajo z drugimi besedami (*brezzob, nesreča*), vendar je to zlaganje nekaj svojevrstnega in se zdi primernejše obravnavati ga v posebni študiji. Isto velja za členke ali partikule (*-koli* in pod.)«. Str. 128: »Kazusni sklopi vrste *bojaželjen*«.

⁴⁵ O teh stvareh je govoril že R. P e r u š e k, n. d. 13; loči »spono« *-o-* (»pretvarja se osnovni končnik v 'o' oz. *-e-* v določenem okolju«), *-v-* (*medved* ← *-u-*), *-u-* (*poludbnije*). O imenovalniški »sponi« prim. r. t.: »Primaknenke iz imen zložene, odpahujejo končnico prvega dela, npr. srbski *rim-papa*, ne 'rimopapa', *laketbrada* ne *laketobrada*«. V resnici imajo (prim. *pikapolonica, Slovenijales*) v prvem delu imenovalniško obliko. Da je na to mislil že Perušek, prim. n. d. 36: *kljuka-nos, figa-mož*. Tu (37) navaja tudi *češčena-si-marija* in *oče-naš*; prim. še *gvozden-zula* 'neka pošast'.

Kako pa bi polemičarka razložila ta imenovalniški *-a-*? In potem seveda tudi druge sklon-ske oblike prvega dela zloženek (rodilniške, tožilniške), pri meni imenovane vezavne? Tu pri meni ne gre za nobeno vztrajanje pri končnicah kot končnih delih samostojnih besed, ampak o končnicah v prvem delu zloženek, prenesenih sem naravnost iz govorne podstave. Bomo menda vendar priznali, da je *-ega* kot v *vsegamogočen* prvotno rodilniška končnica pridevniške besede! Enako je *-e-* v *dveleten*, *dvetretjinski*, *dveuren* prvotno tožilniška končnica,⁴⁶ v nasprotju z *-o-* v *dvoboj*, *dvoceličen*, *dvodejanka* itd. In enako mutatis mutandis v drugih primerih.

21 Zelo nerazvidno polemičarka razpravlja o razliki med *pripono* in *pripon-ski* m o b r a z i l o m, s tem da sedaj tu meša še *predpone* in *medpone*. Jaz sem ji v kritiki (432) očital, da ne loči med *pripono* in *priponskim* obrazilom, in tega v polemiki z ničimer ni ovrgla; zato pa razpravlja o »obrazilu in obrazilnem morfemu« in tako pri *priponi -ec* (*lovec*) govori, da gre za enomorfemsko obrazilo. Ne: tu gre za dvomorfemsko obrazilo: prvi morfem (*-c-*) izraža vršilca, drugi (*-ø*) pa moškospolskost. Analogno prim. **star-c-ø* ≠ *star-k-a*. Zares enomorfemski obrazili pa sta *pra-* (*pradomovina*) in *-o-* (*severozahod*), o čemer pa nikoli ni bilo dvoma.⁴⁷ In nepravilno polemičarka enači *pod-brad-ek* (kar ima prav že Perušek), ki je izpeljanka iz predložne zveze, in *mulovodec*, kar je zloženka z *medpon-sko-priponskim* obrazilom.

Polemičarka pa spet napačno zatrjuje, da je tu v obeh primerih obrazilo dvomorfemsko, ta dva morfema pa naj bi bila v prvem primeru *pod-* in *-ek*, v drugem *-o-* in *-ec*. Tu že moram reči, da polemičarka pač ne ve, kaj morfem sploh je: *podbradek* ima samo *priponsko* obrazilo, ki pa je dvomorfemsko (*ek-ø*), medtem ko ima *mulovodec* dvodelno obrazilo (*-o-* in *-ec*), sestoječe iz treh morfemov (*-o-*, *-c-ø*).

22 Polemičarka (111) vztraja pri tem, da so *pripone* zloženke »soglasniške« ali pa »neglasovne« (ničte). Moja trditev je prvič bila, da pri zloženkah nastopajo tudi *pripone* s samoglasnikom (*bogorod-ica* itd., prim. moj sestavek 432), in drugič, da ničtih *pripon* tu ni, ker v teh primerih kot obrazilo služijo kar končnice določene sklanjatve, npr. *lov -a* oz. *lov -i*.⁴⁸

Oporekam tudi, da bi obstajale posebne *pripone* za zloženke. Avtorica sedaj trdi, da sta taki »*priponi*« *-ø* za pridevnike (*belorok*) in *-ec* za samostalnike ipd. (*umotvor*, *mulovodec*, *pravopisje*). Tvorjenih z obrazilom *-ø* res ne poznam (morda je vendarle tak *zlát -a -o* iz *zlató -a*), a ni jih verjetno le zato, ker bi bilo to prenaporno, saj bi v besedilo prinašalo več težav ob udobnih *ročén*, *nožen*, *zoben* (prim. pa za nasprotno smer *bél -a -o* → *bél -i*), ne manjka pa se primerov z obrazili *-ø*, *-ec*, *-je* pri samostalniških izpeljankah: *tvor*, *stvor*, *mel – videc*, *kosec*, *prosec – orožje*, *orodje*, *naselje*, *lože*, *južje*, *narečje*. Za *j* prim. še *lož* 'mesto, prostor, kjer divjad (pogosto) leži'; prim. še *loža* 'organ, ki povezuje plod z materjo'.

Poleg tega polemičarka sama vidi, da tisto, kar naj bi bilo samozložensko, nastopa tudi pri

⁴⁶ P e r u š e k (19) navaja *trpotec* (← *tri pot*), *trikot*, *trikotnik*, sicer pa na str. 38 zavrača te tvorbe: *častivreden* → *časti vreden*, *bogaboječnost* → *pobožnost*, *bojaželjen* → *bojevit*.

⁴⁷ Seveda tudi v primerih kot *hod-ø*.

⁴⁸ Glede tega prim. že pri P e r u š k u , ki ga je avtorica na svoj način pridno prebirala, n. d. 22: nava-ja tudi *priponsko* obrazilo *-ica* (*bogorodica*, *konjokradica*), torej tudi zložno *priponsko* obrazilo. Tu je še Peruškova pripomba, da »/d/rugi del torej treba, da ima svoj sufiks, ki ga loči od substantiva, ki samostavno rabi«, kar je utegnilo vplivati na našo polemičarko že v nalogi. (Vendar prim. ime bohinjske gore *Rodica*; *plevica*.)

izpeljankah iz predložne zveze. Prim. v moji slovnici 1976/1984: 145 – *brezup, brezvladje, brezverec*, 155 – *brezglav, brezzob* ob sicer prevladujočem priponskem obrazilu *-en* (*brezvezen, nagobčen ...*).

23 Polemičarka se tudi upira mojemu zatrjevanju o napačnem prisojanju določnosti nekaterim pridevnikom, konkretno, da bi bil določen pridevnik *dvajsetleten* (pri meni 437). Tu si delo lajša s tem, da ne govori o tem pridevniku, ampak o pridevniškem paru *sonč-ni* (*žarek*) oz. *sonč-en* (*nasmeh*). Ali gre za pridevnika na *-ni* ali na *-n*, se preskuša zlasti lahko v vlogi povedkovega določila: in da ne gre *Ta fant je dvajsetletni* za pomen 'ima 20 let', torej je vendar jasno. Polemičarka ne odgovarja na vprašanje, ali pomenu 'imajoč 20 let' ustreza *dvajsetleten* (moje stališče) ali *dvajsetletni* (njeno stališče). Torej po mojem: *Ta fant je dvajsetleten* 'ima 20 let' oz. *dvajsetleten fant* proti *In ta dvajsetletni fant* (določna oblika) *dela take otročarije*. Vendar na istem mestu (437, op. 70) jaz omenjam »spet napačno z določnostno končnico«, torej sem o takem govoril že prej, to je na isti strani mojega pisanja. Tam sem kritiziral njeno obliko *dvoglavi*, navajajoč mesto v njeni knjigi: »(124, z napačnim *-i*)«. Prek tega primera polemičarka hodi molče.

Kako pa je s tem v SSKJ? V gnezdu izrazja pri iztočnici *sončen* so vsi primeri na *-i*: *sončni čas, obrat, veter, spekter, dvor, halo, plise*, v gnezdu stalnih besednih zvez prav tako (*sončni prah, vlak; Sončni kralj*), v pomenski skupini 2 'za človeka zelo prijeten' imata oba primera obliko brez *-i* (*sončen nasmeh, obraz*), le pod pomenom 1 'nanašajoč se na sonce' imamo oblike z *-i* in z *-ø*: *sončni mrk, vzhod, zahod, jug – sončen dan*. Če te primere razčlenimo, ugotovimo, da primer *sončni mrk* (in pač tudi *sončni vzhod, zahod*) spada v gnezdo izrazja, *sončen dan* je v redu primer za 'dan, ko je sonce', medtem ko je *sončni jug* stalna zveza tipa *znani pisatelj* (v moji slovnici). Za *dvajsetleten* 'star dvajset let' imamo v SSKJ primer *dvajsetletna študentka*, ob samostalniku m. spola bi gotovo bilo *dvajsetleten študent*, in za *dvajsetleten napor* tudi ni dvoma, da bi bila oblika nedoločna za pomen 'tak, ki traja dvajset let'. Za primer nam lahko služi *dveleten*: v SSKJ *dveleten otrok*, pa *dvoleten deček, spor; dvomesečen seminar*. Prim. še *stoleten: stoleten starček, gozd, stoletni ciklus, koledar*.

24 To, kar polemičarka govori o *podrednosti in prirednosti* zloženke, je že zdavnaj znano; iz tega, kako določene stvari formulira, pa bi izhajalo, da jaz v SS ne bi imel obravnavanih in najprej prirednih, nato podrednih zloženek.⁴⁹ Da imajo prednost podredne zloženke, se vidi že iz količine primerov (SS 120 do 121 – prireden le en primer; 146, kjer so pri zlaganju samostalnikov celo samo priredne zloženke; 155–156, kjer so pri zlaganju pridevniških besed le zloženke s podstavo dveh pridevnikov priredne na prvem mestu (156), strogo po podrednih pa so priredne razvrščene v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (113 oz. 114 za sam. zlož., 114 oz. 115 za prid. zlož.).⁵⁰

Tudi pri naglasu zloženke (111–112) polemičarka brez potrebe najprej navaja znane stvari, npr. »da so priredne zloženke vedno večnaglasne« (111), pri tem pa pozablja, da med priredne zloženke ona sama uvršča tudi po njenem enonaglasne primere kot *kne-*

⁴⁹ Polemičarka pri tem sicer pravi »izhodiščna delitev«, toda glede podrednosti oz. prirednosti je taka tudi moja delitev.

⁵⁰ V SSKJ pa skoraj ni prirednih zloženek: prim. *anglo-* proti *anglo...* ali *anglo...*, kjer pa je res priredni prvi del zloženke pred podrednim. Pri *črno...* pa sploh nima uvedene priredne zloženke, temveč jih »potika« kar pod 1. in 2. pomen iztočnice **črn**: 1. *črno-bel, črno-žolta zastava*, 2. *črno-beli film*, v gradivu še *črno-žolta monarhija*.

zoškof, glavonožec, indoeuropeist.⁵¹ Polemičarka mehanično tudi poudarja (112), da imajo dva naglasa podredne zloženke tedaj, »ko je pripona zloženke zložna (homonimna) z izpeljavnim priponskim obrazilom«, prvi del take zloženke pa »tvorjen«, npr. *céstnoprométen*.

25 Tu spet vidimo nerazločevanje pripone in priponskega obrazila, poleg tega pa še zmedo v pojmovanju, kaj naj bi bile ob isti glasovni podobi le homonimne zložne pripone. Za pojasnitev povedanega vzemimo tako priponsko obrazilo *-ica*. Zakaj vendar bi bila ta pripona v *plev-ic-a* (*perica*) kaj drugega kot v *bogorod-ic-a*? Prvi dve besedi označujeta bitji (osebi), s pomenom 'tista, ki pleve/pere', tretja pa pomen 'tista, ki boga rodi'. Enako je pri *-ec*: *pisec* 'kdor piše', *loncevezec* 'kdor lonce veže'. To je ista pripona oz. priponsko obrazilo, in prav isto je pri izpeljavi iz predložne zveze: prim. *posledica*, *poledica*, *brezdelica*, *preglavica*, *brezverec*, *brezdelec*.

26 In potem pravilo, da imajo dva naglasa le tiste zložne, ki imajo v prvem delu tvorjeno besedo, priponski del obrazila pa je zložen. Spet pravim, da to pravilo ne drži, ker imamo primere kot *Škofjeločan*, (SSKJ *škofjelóški*), *peteroroglját*, *šesterostráničen*, *četerooglát*, *četeroškfgar*, *deseterolóvkar*, *Dolnjelendavčan*, *Murskosobočan*, *slovenskogoriški*, ki so, kolikor so v SSKJ, vsi enonaglasni, na drugi strani pa tip *pétglášen*, ki ima dva naglasa, čeprav prva sestavina ni tvorjena, drugi del obrazila, pripona, pa ne zložen.⁵² Poleg tega ima polemičarka v svoji knjigi (102–104) zloženke, ki prvega dela nimajo tvorjenega in pripone v drugem delu obrazila ne zložne, a jim zapisuje dva naglasa, npr. *sámooskřba*, *sámooskrumba*, *sámooploditi*, *sámooplodítev*, *sámoizobřzba*.⁵³ Tu v nekaterih primerih polemičarka v svoji knjigi (102–103) prihaja tudi v zadrego, ali gre pri čem za zloženko ali za izpeljanko iz ustreznega zloženega glagola: *sámoučíti* – *samouík*; *sámoponižati* – *sámoponižanje*; *sámopotrđiti* – *sámopotrđítev*; *sámoizobřziti* – *sámoizobřzba*.⁵⁴

Na tem mestu polemičarka brez vsakega utemeljevanja izjavlja, da pri meni »prej pogreš/a/ naglasno teorijo, kakor da bi jo rušila«, ali ko na koncu v opombi 21 skuša odpraviti velikansko in uspešno opravljeno Riglerjevo delo v zvezi z naglasom z opombo, da ima SSKJ sicer *jájčastolisten* in *kinoobiskoválec*, vendar *bakrenobárven* in *davkopláčeválec* (112). Že v kritiki polemičarkinih zgrešenih besedotvornih postavk sem zapisal željo, da bi se bilo Riglerjevo onaglaševanje pošteno razčlenilo in na morebitne (z argumentacijo podprte) spodrseljaje opozorilo, ne pa se z dvema primeroma izmed pač tisočev – brez argumentiranja – skušalo razvrednotiti.

27 Odgovoriti mi je še podrobneje na polemičarkino vprašanje, ali mi ni kot Bajcu modifikacija le nadaljnja, konkretno 7. pomenska skupina samostalniških izpeljank. – Prav gotovo da ne, kakor smo že videli. Poleg tega Bajec⁵⁵ nima take razporeditve. Najprej sicer res ima

⁵¹ SSBPZ, 1988, 172. Sicer pa prim. že v SSKJ pač *Ávstro-Ógrska* proti *avstroógrski*.

⁵² Prim. celo *stólétén* 'star sto let' – *stolétén* 'večleten, dolgoleten' v SSKJ.

⁵³ O *samo-* je pisal obširneje že R. P e r u š e k , n. d., 19: *samosilen*, *samostalen*, *samotretji*.

⁵⁴ V p o l e m i č a r k i n i knjigi (102) večina navedenih glagolov s *samo...* v SSKJ ni izkazana, pravzaprav niti eden od 13 navedenih: dva izmed teh imata v SSKJ še *se* (*samouničiti se*), drugi hkrati z drugačno glagolsko pripono (*samouničevati se*). – Omenim naj še neustrezno zapisovanje skrajšanih tvorjenk (102 in drugje): medtem ko je tip *samostán-ø -ec² -ka² -ski²* v redu, nikakor ni *samorást-en -ica², -ik² -škí³ -štvo⁴ -os²*, saj bi se to bralo *samorastenica* itd. (poleg tega pa je *-štvo³*, ne *-štvo⁴*, prim. *dijak*, *dijaštvo*, kjer pa bi bilo treba dodatno pisati vsaj *-(š)tvó*, če nam črka v oklepaju pomeni morfološko deljeni glas).

⁵⁵ Prim. *Besedotvorje* I, 1950, 126–128: Pripone po njih pomenu.

»moje« pomenske skupine (in sicer v zaporedju 3 14 5 2), nato pa kot 6–9 sledijo brez kakega znaka istomnožične različnosti »zbirna, manjšalna, večalna in slabšalna imena« (127), kot 10. skupina pa »pojmovna«; med modifikacije po mojem pa bi bilo šteti še njegovo 13. skupino (imena moških oseb), zatem 15. (mladiči), na 18. mestu je moja 6. skupina (snov), na 20. spet moja 4. (*lučaj*) in še na 24. spet moja 4. – Ne vem, če »blagor mu«, kdor si upa tako predrzno enačiti in primerjati neenačno in neprimerljivo kakor na tem mestu polemičarka.

28 Prav nepopoljšljivo objestna je v polemičarkinem zaključku misel, da jo je moja ocena njenih mest v knjigi »konec koncev opozorila tudi na nekaj čisto tehničnih napak«. Kakor da se množica pogreškov in napačnih pojmovanj da spraviti pod naslov tehnike.

29 In čisto na koncu še opomba, da ji je bilo na moje pisanje »izjemno težko /.../ odgovarjati« »ne zaradi strokovne kritike« (to je pač mimogrede zavrnila, moramo sklepati), »ampak zaradi nerazumljive kritikove težnje po strokovnem (jezikoslovnem) diktatu«. – Glede diktata samo to: Znanstvenik posluša samo diktat pravosti spoznanja: edino to je, kar brani in uveljavlja.

Summary

In the first number of *Slavistična revija* 1991 A. Vidovič-Muha replied to my criticism (SR 4, 1990) of several items in her book that are, to my mind, incorrect. She recognizes the objectivity and relevance of only a few points (which points she has in mind, however, is unclear) that are »of a technical nature.« Nevertheless, in a manner that to the uninitiated seems superior, she refutes, as incorrect or unjustifiable, all of my arguments with her own solutions—at least those of my arguments which she does not tacitly omit. Her polemic, moreover, grows into a criticism of some other points of my word-formation theory.

In my response to these polemics (in 28 points) I first, by way of introduction, discuss how I would have expected an answer to whatever was, in her opinion, so scandalous in my first critique. Then I refute all of her »arguments« in order, whether they were in defense of what I had criticized or her expansions upon the polemics, which bring up new issues. For example, I refute, among other things: her opinion that my criticism targets her book and not just the incorrect points in her views on word-formation; that I would have read anything into her work that was not there to begin with; the possibility of invalidating my word-formation algorithm or the importance of accentological issues; her claims about the lack of criteria in my semantic groups; the discussion of not including prefixed nouns in compounds; the inquiry into the number of word-formation processes in my theory; the concept of what a formant is and all of the issues concerning the formation of new words and understanding derivatives in all six steps of my algorithm. In these refutations, I point out the places in my works that she failed to take into consideration, at least the ones that were published at the time that she developed her incorrect formulations, either in her works before or after my critique. Had she not overlooked my works on various word-formation issues, she would have been spared my critique or, at least, my response to her polemic.

I view the publication of this response to Vidovič-Muha's polemic as a defense of objectivity in Slovene word-formation theory as well as a contribution to the history of the authorship of word-formation theorems of greater and lesser importance.

TEŽJA MESTA IZ SLOVENSKEGA BESEDOTVORJA* (NA PRIMERU SLOVENSKEGA IZRAZJA ZANJ)

0 Svojemu današnjemu nastopu sem dal, naprošen za kako aktualno temo, naslov Težja mesta itd., prvotno res nameravajoč govoriti o tistem, kar je v besedotvorju zares teoretično težje.¹ Ker pa gre tu za shod predvsem praktičnih razširjevalcev znanja o slovenskem knjižnem jeziku (najsi bo v višji osnovni ali t. i. usmerjeni srednji šoli), sem si ogledal besedotvorni nauk, ki ga je od l. 1983, ko je izšel Slovenski jezik II, Učbenik,² oznanjal naš srednješolski učitelj vedoželjni usmerjeni mladini. Mislim na poglavje Besedotvorje,³ katerega zadnji dve strani pod naslovom Vaje prinašata le vprašanja za predhodnih 16 strani.

1 In kakšen je rezultat tega kritičnega pregleda?

Moram že reči, da naravnost katastrofalen, čeprav so avtorji učbenika dva univerzitetna učitelja (J. Dular in B. Pogorelec), predavateljica (ali kaj) pedagoške fakultete iz Maribora (M. Kolar) in profesorica srednje šole (R. Kirn). Marsičemu graje vrednemu ni nič pomagalo (ali celo nasprotno), da je »redakcijo opravila Breda Pogorelec« in da so »rokopis pregledali Mihael Glavan, prof., Tine Logar, prof. in Marta Vozlič, prof.«.

2 Sedaj, ko sem tu izrekel kar nekaj kritičnih pripomb, mi jih je treba tudi podpreti.

2.1 Uvodoma naj povem, da učbenik prevzema teorijo tvorjenja besed, kakor sem jo razvil v dveh, treh razpravah,⁴ praktično uporabil pa v SS 1976, ²1984. Tvorba se tu obravnava kot postopek, katerega dejanja usmerjajo povelja (obvezna navodila), kaj in kdaj je treba kaj napraviti. To je t. i. a l g o r i t e m t v o r j e n j a ; ta ima pri meni 6 korakov, ki tvorečega od besedotvorne besedne zveze (t. i. govorne podstave, 1. korak) pripeljejo do nove besede, tvorjenke (6. korak). V starejši fazi sem korake imenoval »stopnje« in SJ II si je izbral ta izraz namesto boljšega korak (glede prevzema algoritma prim. zlasti SJ II, 106–107). Teh enotnih 6 korakov pa so avtorji razdelili na 2 x 3, tj. na 1 a, b, c oz. 2 a, b, c, pri tem pa na drugo mesto postavili 3. korak, na 3. pa drugega, tako da imamo:

SJ II	SS 1976	SJ II	SS 1976
1. a) večkrat kaj razbiti	(1)	2. a) razbi-	(4)
b) razbiti	(3)	b) razbij-ja-ti	(5)
c) -ja-	(2)	c) (razbijati)	(6)

Pri tem je v SJ II veliko napak in nepotrebnih preimenovanj stvari. Poglejmo si poimenovanja za prvi korak. Jaz imenujem besedno zvezo, iz katere napravimo novo besedo, »govorna podstava«, npr. *majhna miza* za tvorjenko *mizica*. SJ II je to preimenoval v »skladenjska

* Referat na zborovanju slovenskih slavistov oktobra 1987 v Bohinjski Bistrici.

¹ Kakor npr., kdaj se lahko zloga, število naglasov pri zloženkah in sklopih, tonemski naglas, naglas v besedni družini.

² ZO, Maribor, 158 str.; avtorji J. Dular, R. Kirn, M. Kolar, B. Pogorelec.

³ V kazalu Besedotvorja, 101–118.

⁴ Besedotvorna teorija, *SRL* 24 (1976), 163–177; Teorija besedotvornega algoritma, *SRL* 28 (1980), 141–157; Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, *SRL* 21 (1973), 105–112.

podstava«, kar je napačno. Govorna podstava namreč pomeni, da gre za iztržek iz govora (besedila), ki ima svojo skladijsko zvezo (konkretno $\text{---}\cdot\cdot\text{---}$ = SZ → Prid + Sam), zaseden pa je ta skladijski vzorec tudi s čisto konkretnimi besedami: *majhna miza* in *slovenska govorica* imata isto skladijsko podstavo, a besedo *mizica* oz. *slovenščina* dobim le iz konkretne govorne podstave; samo v govorni podstavi je vsebovan tudi tisti pomen, ki ga potem ima tudi tvorjenka.⁵

Za naše avtorje torej ne velja pravilo, da že poimenovanega brez potrebe ne imenuješ drugače, še zlasti ne – napačno. Tudi drugega dotlej že danega brez potrebe ne spreminjajmo. Tu mislim konkretno na zaporedje drugega in tretjega algoritemskega koraka.

Naj tudi tu dokažem pravilnost svoje odločitve, da na podlagi govorne podstave najprej izberemo obrazilo, šele nato pa besedo za določeno podstavo tvorjenke, ne pa narobe. Vzemimo spet govorni podstavi z istim skladijskim vzorcem, tj. samostalniško besedno zvezo z levim prilastkom: $\text{---}\cdot\cdot\text{---}$, npr. *majhna miza* in *višji kuhar*. Kakor sem pokazal v svojih razpravah, mi pomenskost prilastka narekuje izbiro besedotvorne vrste: v prvem primeru bom zato izbral izpeljavo, pri drugi podstavi pa sestavo, tj. skladno z vrstnim pomenom 'majhen' izberem priponsko obrazilo *-ica*, medtem ko vrstnemu pomenu 'višji' ustreza naglašeno predponsko obrazilo *nàd-*. – Katera pomenskost pa je ta, ki nam to narekuje? Če imamo prvo za nezaznamovano, za drugo lahko rečemo, da obsega pojmovnost koordinatnega sestava, tj. izraze kot *višji*, *nižji*, (*srednji*); *prejšnji*, *sočasni*, *poznejši*; *pozitivni*, *negativni*; *poprej*, *naknadno*, *istočasno*; *enako*, *nasprotno* ipd. Torej na podlagi analize sestavin govorne podstave ob isti skladijski podstavi (tj. ob istem skladijskem vzorcu) najprej izberem obrazilo in s tem besedotvorno vrsto, šele nato pa preostali, tj. nepoobraziljeni del govorne podstave odločim za nadaljnji besedotvorni postopek.

Pri tretjem koraku bom pravilno postopal le, če sem si pravilno določil govorno podstavo. V našem učbeniku je glede tega neustreznosti na vsakem koraku. Za tvorjenko *razbijati* je prava podstava ne večkrat kaj razbiti', saj *razbijati* ne pomeni le 'večkrat razbiti' (*kaj* je vezljivostni predmet in ne spada v besedotvorno podstavo), ampak tudi 'biti pri tem, da razbiješ', saj nedovršnost ni drugega kot pripisovanje neomejenosti v trajanju. Čisto narobe je tudi podstava *s težavo si utirati pot (sebe prebijati)* za tvorjenko *prebiti se*. Iz *prebiti se* se dela *prebijati se*, ne narobe (t. i. vektorska smer), obratni primeri so kaj redki.

2.2 Ker smo že pri besedotvornih vrstah: zakaj ne rabiti tega izraza, ampak je »treba« vpeljati izraz »način«? Spet nedisciplinarnost in samovoljnost v izrazju (kakor je nepotrebno *izpeljavanje* namesto *izpeljava*, kar se je splošno rabilo doslej, prim. Breznik, slovnica štirih, Toporišič).

2.3 Kolikor smo videli iz doslejšnje obravnave, avtorji svoje besedotvorne teorije nimajo, tradicionalno pa svojevoljno spreminjajo. Pri tem je posebej zanimivo dejstvo, da to počno, čeprav tako rekoč nič besedotvornega niso pisali dotlej (v smislu izvirnosti še posebej ne).⁶

⁵ Prim. tudi enako skladijsko podstavo *majhna miza* in *višji učitelj*, a različen besednovrstni postopek pri tvorjenkah iz njih, saj nam na podlagi pomena prilastkovne besede iz prvega nastaja t. i. izpeljanka (*mizica*), iz drugega sestavljenka (*nadučitelj*), možna pa je seveda tudi še zloženka, kakor v primeru *zobozdravnik* ob *zobar* (ob manjši konkretni obvestilnosti izpeljanke nasproti zloženki) h govorni podstavi *zdravnik za zobe*.

⁶ Pri B. P o g o r e l e c bi tu lahko navedli članek *Brez* v sestavi: *Brezpomemben : nepomemben*. Izpeljanke in sestavljenke, *JiS* 16 (1970/71), 7, 224–228 + ovitek.

2.4 To si lahko preverimo tudi ob teoriji besedotvornega obrazila. Medtem ko sam menim (v skladu z izročilom), da sta osnovna pojma pri tvorjenki njena p o d s t a v a in (besedotvorno) o b r a z i l o, ki je lahko eno- ali večdelno (enodelno npr. v *mizica*, *nadkuhar*, *živinozdravnik*, *razbiti se* – dvodelno v *dobrosrčen*), govorijo avtorji pri slednjem o »dveh različnih obrazilih« (104), pa še ob napačnem ali slabem primeru *polj-e-del-ski*, kjer gre prej za t. i. izmenično izpeljavo, tj. za zamenjavo enodelnega priponskega obrazila *-c(i) s -ski*, kakor v primeru *Slovenci – slovenski*. Poleg tega naj bi bilo tudi zlaganje »mešani besedotvorni način«, kar ni dobro: za primere kot *živinozdravnik* proti *debelokljun* je prav reči, da imajo eno- oz. dvodelno obrazilo. Uvajati za medpono poleg izraza »vezni samoglasnik« še »vezni glasovi«, pa je spet čisto nesmiselno: znanost (in veda) vendar mora težiti k čistosti in gospodarnosti v poimenovanjih. Zakaj se tu naši avtorji izogibajo izraza *popona* (*postfiks*), meni seveda ostaja skrivnost. (Primer zanjo bi bil *se* v npr. *razbiti se*.)

2.5 V razpravljanju o besedotvorju se tudi v naši knjigi pojavlja beseda morfem. Vse se tako zdi, da ta pojem našim besedotvorcem ni dobro znan, tj. da ga napačno pojmujejo. Nam navadnim strokovnjakom, ki ne moremo več pisati učbenikov za naše šole, je morfem najmanjša pomenska enota z ustrežno glasovno množico (ta pa je lahko kdaj tudi ničta). Na primer: *mizica* ima tri morfeme in torej tri pomenonosne glasovne (črkovne) množice: *miz-* 'določena predmetnost', *-ic-* 'majhnost/ljubkost' in *-a* 'im. ed. ž. spola', če ostanemo pri preprostem primeru; ali *starø* (primer s prazno glasovno množico kot morfemom za im. ed. m. spola).

V besedotvorju SJ II pa se morfem imenujeta tudi podstava tvorjenke in obrazilo tvorjenke, kar je sicer res za primere kot *lep-ó < na lep način*, ne pa tudi za prislov *brezciljno*, ki (102) nikakor ni napravljen iz dveh morfemov, namreč iz *brezcilj-* in *-no* (s podstavama »brez vsakršnih ciljev oz. brez ciljev«), ampak je to iz pridevniške večmorfemske (ambi- ali večmorfne) podstave *brez-cilj-n-* + *-o*, to pa ima resnično govorno podstavo *na brezciljni način*. Torej spet beg iz pravilnosti in iz izročila v napako in voluntarizem, v ustvarjanje sveta po svoji podobi. Da je to, o čemer govorim, vse preveč res, prim. poved s str. 101: »Pomensko jedro in obrazilo sta besedotvorna morfema.«

Da našim besedotvorcem in njihovim recenzentom pojem morfema nikakor ni jasen, nam razodeni še naslednji primer. Na str. 106 v Pomni beremo naslednjo poved: »Včasih dodajamo nove pripone priponam (sestavljene pripone); tako tvorimo na primer iz dovršnih glagolov nedovršne (*razbiti > razbijati*).« Prav neverjetno: *-i-* v *razbiti* naj bi bil pripona, ko je vendar del korena (in torej tudi *-ija-* v *razbijati* ni »sestavljena pripona«). Za primere kot *okopavati*, kjer res imamo večmorfemsko pripono (nedovrševalno *-va-* ob prvotni *-a-*) bi prav rekli dvomorfemska pripona (drugo bi lahko imenovali tudi *nedovršnostna*).

2.6 Naj v zvezi z morfemi omenim še en primer: ali imamo p r i p o n s k o o b r a z i l o *-išče*, *-lišče* ali *-šče*? (108) Primer *kosišče – zbirališče*: pravilni odgovor na zastavljeno vprašanje je seveda, da imamo eno samo priponsko obrazilo, namreč *-išče*, »priklikamo« pa ga podstavi na osnovni (tematični) samoglasnik ali pa na tako podstavo, podaljšano z *-l-*; v prvem primeru vzglasni samoglasnik priponskega obrazila *-išče* izvrže predhodni osnovni samoglasnik (prim. *plesa-išče*, *sede-išče*, *kuri-išče*, *parkira-išče > plesišče*, *sedišče*, *kurišče*, *parkirišče*), sicer pa se podstavi pridruži brez težav (*smetišče*, *stojišče*, *zbirališče*).⁷

2.7 Po tem izletu v goščavo morfemskih nejasnosti se vrnimo k algoritmu, in sicer k nje-

⁷ Pri tem *-l-* gre verjetno za pripono, kakor jo imamo v *pojilo* 'mesto, kjer se kaj poji'.

govemu 4. koraku. Tu naši besedotvorci (kakor tudi v koraku 5 in 6) izročilo spoštujejo in govorijo o »odvzemanju morfemov, ki izražajo slovnične lastnosti« (107); prim. še »jim odvzamemo slovnične lastnosti« (110); le da bi mi tu pričakovali tudi kak primer za odvzem česa več kot le pregibala: oblikospreminevalnega (*roka* > *rok-*) ali oblikotvornega (*razbiti* > *razbi-*), tj. npr. odvzem imenske pripone (*težki* > *tež-*) za tvorjenko *teža* oz. *težji*, *težina*, ali *samostalnik* > *samostal-* za glagol *posamostaliti*.

2.8 K 5. koraku algoritma, ki predvideva sestavo besedotvorne podstave in obrazila, nimam pripomb, saj tu avtorji besedotvorja sledijo prvotni teoriji, pač pa je to in ono mogoče pripomniti k 6. koraku, tj. (v moji ubeseditvi) k »odpravi šiva in k premenam glasovja in naglasa«. Tu naši slovničarji namesto o šivu govorijo o stiku, kar je gotovo slabše (prim. 107: »e) Uredimo nova glasovna razmerja (premene), če tako zahtevajo pravila morfemskega stika.«) Tako se za nasprotje tipa *ročica* – *rokica* pravi, da se tu »ne premenjuje *-k* v *-č*«. – Tu so naši novotarji uvedli napačni predlog v namesto predloga *z*. Izraz *premena* sem uvedel za mednarodno *alternacija/alternirati* (ta pojem je nasproti pojmu *prehajanje/postajanje* zlasti poudaril J. Baudouin de Courtenay): *z* enočasijskega (synchron.) stališča namreč *k* ne preide v *č*, ampak se samo zamenja (»premeni«) s *č*, zato taka formulacija, kakor jo imamo v SJ II spet samo vrača zmedo, ki sem jo grajal že v SS 1956 pred 30 leti. Tega napačnega gledanja na stvari se navzamejo tudi naši študenti in se zelo težko poslovijo od njega. – Napak pri premenah podstave v 6. koraku je sicer še precej, naglasne premene pa sploh niso obdelane prav (kolikor sploh so).

2.9 Naj se ob koncu dotaknem še p o m e n s k e s t r a n i tvorjenk. (Če že pustim ob strani vprašanje besednovrstnosti pri podstavi tvorjenke, tj. da je tvorjenka besednovrstno enaka podstavi: pri tvorbi samostalnikov iz samostalniške, pri pridevnikih iz pridevniške, pri glagolih iz glagolske itd.) S tega stališča bi torej pri tvorbi samostalnika pričakovali, da bo primerom s samostalniško podstavo (*gozdar*) takoj sledil tip s predložno samostalniško podstavo (*brezdomec*), še pred samostalniško podstavo pa z glagolsko (*prevajalec*) in pridevniško (*zelenec*, pri meni: *sivec*), čisto na koncu torej pa šele primeri kot *vejevje* (modifikacija). Vse se zdi, da do zavesti naših besedotvorcev ni prodrlo spoznanje o navadni in modifikacijski izpeljavi: *čuvár gozda* > *gozdar* proti *májhen gozd* > *gozdíč*, čeprav toliko govorijo o t. i. skladijski podstavi. Besedotvorci SJ II torej na eni strani brez potrebe razdvajajo tipa *gozdar* in *brezdomec*, na drugi pa ne vidijo razlike med *gozdar* in *članstvo*.

2.10 B e s e d o t v o r n i t i p i pri izpeljavi samostalnikov. Nasproti mojim 6 pomenskim skupinam pri navadni izpeljavi in še eni pri modifikacijski (vrst modifikacij je več, npr. manjšalna, večalna, slabšalna, ljubkovalna, poudarjalna, skupnostna, individualizacijska) naši besedotvorci skušajo vso obravnavo spraviti v tri tipe (108): a) »nosilec stanja, delujoča oseba in podobno«, b) abstraktni pojem, c) »kraj, kjer kdo živi«. Pri tem imajo *gozdarja* za »nosilca stanja« (pri meni »opravkar« (nomen auctoris)), »po posebnem pomenskem postopku /.../ tudi orodje«. Prav bi seveda bilo: 1. vršilec dejanja/nosilec poteka ali stanja, npr. *bralec*, *sedeči*; 2. vršilnik (vršilo) istega, npr. *izvijač*; 3. dejanje/stanje/potek, npr. *plavanje*, *sedenje*, *usihanje*; 4. konkretizirano dejanje, npr. *branje* v pomenu 'čtivo, besedilo'; 5. mesto/prostor, npr. *plešišče* (J. Müller je tu dodal še okoliščino čas (za prim. zloženska *enakonočje*); 6. snov, npr. *strelivo*. In pri modifikacijah: *mizica*, *babura*, *mamica*, *knjižura*, *možak*, *članstvo*, *pšenička* (steblo) itd.

2.11 Povem naj npr. še, da tudi pojmovanje s e s t a v l j e n k v SJ II ni čisto pravo, saj je bil jezikoslovni javnosti že predložen model, ki bi npr. tudi pri glagolu ločil besedotvorno

sestavo od t. i. predložne (prav tu ali bolje: predslonske) tvorjenke, in ki se kaže tudi v naglasnem nasprotju tipa *nèúmen – neúmen*, *prèdnaročiti – predstaviti*⁸ (za kar se najdejo primeri v Riglerjevem naglaševanju v SSKJ).

2.12 Veliko je še *d r u g i h v p r a š a n j*, ki se pravemu strokovnjaku javljajo v zvezi s tem besedotvorjem v SJ II, npr. tudi vprašanje izpeljank in zloženek (včasih dvojna možnost), t. i. »ničta« priponska obrazila (ki so v resnici le »sklanjatvena«), izbira pravih ali lažjih primerov za ponazarjanje itd., še in še.

3 Na koncu se menda upravičeno vprašamo, zakaj je bilo treba a v t o r s t v o teh učbenikov za srednjo šolo vzeti referentu, ki si je bil že pridobil določene izkušnje pri pisanju svojih učbenikov in pri številnih recenzijah rokopisov za učbenike? Je »družba« lahko ponosna na to svoje »veliko« dejanje v vodenju slovenističnih zadev? In drugič. Če že izbiramo slabše avtorje, zakaj jim ne damo vsaj dobrih recenzentov. Kaj končno znanstveno pomenijo pregledovalci,⁹ kakor so za to knjigo? Ne bi bilo bolj prav, da bi praktično (metodološko didaktično) recenzijo prevzel en sam človek, znanstveno pa vsaj kak znanstvenik? – Sicer pa je pri nas tudi v slavistiki tako: Naj psi še tako lajajo, karavana gre mirno naprej. Da bi ta karavana imela kako olajševalno okolnost, pa bi bilo treba vsaj objavljati ocene, če jih že ne bodo poslušali. Jezik in slovstvo v tem oziru zadnja leta niti malo ni opravljal te svoje dolžnosti.

Hvala bogu, poreko avtorji SJ II (in tisti, ki so jih za avtorje napravili).

4 Postskriptum avgusta 1988.

4.1 Besedotvorje je obravnavano tudi v *S l o v e n s k e m j e z i k u 3* v okviru Besedoslovja.¹⁰ To besedotvorje je v primeri s SJ II veliko normalnejše, brez pravih napak, vendar tudi s pomanjkljivostmi. Med temi je npr. implicitna misel, kakor da povedkovnikov (ki so v tej knjigi prav tako prezrti – 18) ne bi tvorili še danes.

4.2 Večja napaka je, če se pri izpeljavi samostalnikov iz različnih podstav (glagol, samostalnik, pridevnik) prvič brez potrebe katera p o m e n s k a s k u p i n a izpušča (npr. 'dejanje' pri glagolski podstavi); ali če se zamenjuje sorodnostno zaporedje (ko npr. glagolski ne sledi pridevniška podstava: *pisec – sivec*) ali če se ustvarja razlika v pomenskih skupinah, kjer imamo čisto vzoredje:¹¹ tako pri pridevniški podstavi izglagolskemu *dvigalcu* ustreza *fevdalec*, *grelcu apnenec*, manjkajočemu dejanju lastnost (*spanje – starost*) itd. (V SJ 3 sta pri pridevniku samo 2 pomenski kategoriji namesto 6, pri samostalniški podstavi pa le 4 namesto šestih (vse str. 19).

Pri zlaganju (20) bi vendarle kazalo primere s samo medpono (*kinodvorana*) ločiti od tvorjenk z medpono in pripono (*zobobol*), paziti pa bi bilo povsod tudi bolj na naglase (*kontrolor*, *láhkoatlet*).

4.3 Pri sestavljanju (23) bi tudi tu kazalo ločiti prave sestavljenke (ki so dvonaglasne), npr. *prèdnaročiti*, od tvorjenk s predslonko (ki imajo en sam naglas), npr. *pristopiti*, prvo z govorno podstavo *poprej naročiti*, drugo *stopiti k*. Verjetno je tudi res, da se v teh primerih

⁸ Prim. pri opombi 4 zadnjenavedeni sestavek.

⁹ Prim. »Rokopis pregledali: Mihael Glavan, prof. – Tine Logar, prof. – Marta Vozlič, prof.; Redakcijo opravila: Breda Pogorelec.«

¹⁰ ZO, Maribor, ²1983 (tu navajano po 1985), str. 16–24, avtor T. Korošec.

¹¹ O vzporednosti pomenskih skupin prim. moj sestavek *Izpeljava slovenskih samostalnikov*, *Linguistica* 15 (1975), 241–256, kjer so že opozorila tudi na povezanost pomenskih skupin 1 in 2 ter 3 in 4.

vid nedovršenega podstavnega glagola spremeni zmeraj, ne le »običajno« (n. m.). – Tudi pri sestavljanju pridevnikov ter pri tvorbi glagolov bi si želeli izhodišča v besedni zvezi. Pri tem bi bili posebej zanimivi primeri, kjer se podstavni predlog zamenja z drugim predponskim obrazilom (*stopiti k* > *pristopiti (k)*) v nasprotju z navadnimi primeri (*stopiti od* > *odstopiti*).

5 Seveda je vsega besedotvorja v SJ II in 3 vendarle precej manj, kakor ga je bilo v SKJ 2, posebno še, če pri SKJ upoštevamo še besedotvorje prevzetega (SKJ 4).

JiS 34 (1988/89), 117–122.

КОНТРАСТИВНИ ПОГЛЕД НА ТВОРБУ РЕЧИ СРПСКОХРВАТСКОГ И СЛОВЕНАЧКОГ ЈЕЗИКА

Како су српскохрватски и словеначки језик најближи сродници, разумљиво је да им је и њихова творба речи врло близу, а како је реч о два посебна језика, исто је тако лако разумети и сразмерно велике разлике међу њима. Разлике у творби су веће од разлика у облицима или гласовима (ако из обојега изузмемо акценат), па су и синтаксичке неједнакости мање од неједнакости у творби речи.

У творби речи једнакости и разлике можемо тражити у следећем:

- 1) У продуктивности, одн. непродуктивности имена за дате појмове;
- 2) у творбеним, врстама (посебно у оквиру њихове продуктивности), то јест у томе колико који од два језика изводи, слаже, саставља, склапа итд.;
- 3) у творбеним ликовима (афиксалним, префиксалним, инфиксалним, суфиксалним, комбинованим): једне од њих познаје само српскохрватски, друге само словеначки;
- 4) у могућности спајања одређених ликова са одређеним основама (где су разлике међу ова два језика сигурно највеће);
- 5) у лексици (и везама речи из лексичких јединица) која представља основу новим речима;
- 6) у творбеним алтернацијама (које се опет могу јако раздвајати, нарочито у опсегу);
- 7) у акценту.

Покушајмо све то да замислимо на основу кратког навода из Стевановићеве граматике, преведеног (ниже) на словеначки језик:

Свакак/*o*¹ је не/*umo* мање/*e* продуктивн/*ostiu*,² али ипак⁴
Vsekak/*o*/*r* ima ne/*kaj*//mal/*o*³ manj/*šo* produktivn/*ost*, pa vendar⁴

продук/*tivno* образ/*ilo*⁵ -ба у деверб/ативних
produk/*tivno* obraz/*ilo*⁵ -ba pri izglagol/skih//deverb/ativnih

¹ Курзивом су означени творбени форманти, а поред њих и неједнаке (лексички) основе изведеница; шпационирано штампани форматни значе да у другом (конкретно словеначком) језику имају варијантни одговарајући облик, истина мање чест или са другим значењем или стилском вредношћу.

² Са гледишта творбе речи у писању су нерашчлањени примери где се из данашње језичке структуре не види мотивисаност.

³ Двострука коса црта означава варијантност.

⁴ Суфиксални формант *-ilo* крњи претходни тематски вокал глагола (такође и нулти), а ако је тај вокал *a* (или *e*) (или је пак вокал коренски) крњи се само: *nosi-*, *pletā: pisa-*, *razpe-* → *no-silo*, *pletilo*, *pisalo*, *razpelo*.

⁵ Реч је наравно о првобитном различном префиксирању глагола од којих су ове две одредбе стања.

имен/ица поста/лих;⁶ на *исти* начин, *a*⁷ са знач/ењем⁸
*sam/o/sta/ltnikih, nastalih*⁶ на *enak/isti* način, *in*⁴ *sicer*^{4,7} *s pomeni*

времена у коме се *дотич/на рад/ња* врши. У *стивари*⁷ једно
 ом⁹ *časa*, в *katerem se določ/eno dej/anje* врши. *Pravzaprav*⁷ *eni*

од¹⁰ ових *имен/ица* и то оне у/главном¹¹ што¹²
*iz/med*¹⁰ *teh sam/o/sta/ltnikov*, *in sicer//in* то *t/isti* в *glavnem*,¹¹ *ki*

имен/ују процес¹³ обављ/ања пољ/скних *рад/ова* означ/ују *n*¹⁴
*imen/ujejo proces*¹³ *opravlj/anja polj/skih del/ø zaznam/ujejo* *tudi*¹⁴

време *вршења рад/њи основ/них* глагола: *бер/ба* не
čas vrš/itve dej/anj podstav/nih glagolov: trg/atev//br/atev не

значи само бра/ње, него и време *бр/ања*, *кос*¹⁵/*идба*
*poteni samo/le bra/nje, ampak*⁴ *tudi čas trg/atve//br/atve, koš*¹⁵/*nja*

значи кош/ење, али и време кош/ења, *ком/идба*
poteni koš/enje, /pa/ *tudi čas koš/nje, ličk/anje//kožuh/anje*

тако/ђе знач/и и време *комиш/ања*, а *праш/идба*
prav tako poteni/и *tudi čas ličk/anja//kožuh/anja, praš/itev* *pa*

и време *праш/ења*.
tudi čas praš/enja.

А баш ове *имен/ице* и од других⁴ наведених с њима ј о ш¹⁶
*In prav*⁴ *ti sam/o/sta/ltniki* од других⁴ наведених з њима *še*¹⁶

⁶ Исп. сх. *a*, слов. и то за однос реч – фразеологизам.

⁷ Формант *-enje* крњи тематско *i* глаголске основе, а код глагола на тематско *a* само се губи *e*.

⁸ Овде је реч о такозваној конверзној творби, чији је образац у нашем примеру превођење првобитно глаголског корена у именичку основу одређене промене, у нашем примеру 1. промене мушког рода.

⁹ Морфосинтаксички основана разлика.

¹⁰ Можда само конвенцијска разлика у писању: српскохрватски је од примарне везе речи створио (писани) склоп, у словеначком је остала стална веза речи, фразеологизам.

¹¹ Ова конверзија није узета у обзир; напоредно би затим ишло словеначко *ki*, без обзира на то како га изводимо.

¹² У наводу се за словеначки обрађује и синонимно *potek*.

¹³ Српскохрватско *и* је у алтернативном бројању лексичких јединица третирано напоредно словеначким одговарајућим облицима (то јест *in, tudi, še*).

¹⁴ *N* је знак творбе са парадигмама флексијских форманата, овде датих са симболом *N* за номинатив.

¹⁵ Исп. под 23 нав. дело, стр. 166–169.

¹⁶ Овим мислим да словеначки језик код сугласничких скупина рађе бира формант пред којим нема “потребе” за алтернацијом. Из морфологије исп. нпр. *roki, junaki* према сх. *ruci, junaci* и сл.

имен/ице: жен/идба, проз/ба и удад/ба, па и још
sam/o/stal/niki žen/itev, snub/itev in mož/itev, in tudi še

но/која¹⁷ имају как/о¹⁸ ћемо мал/о ниж/е видети, не/што
kateri,¹⁷ имају, ко/т¹⁸ bomo videli mal/o niž/e//je, ne/kaj

посебно¹⁹ и у самом начину грађ/ења.
posebneга¹⁹ tudi v samem načinu grad/nje.

У српскохрватском наводу има 110 речи, у словеначком 113, од тога 80 лексема (82, ако се узима као у сло. *in, tudi, še*), док су у словеначком преводу 82 лексема, а у оба језика једна морфема (-ба). Од тих 110 речи (84 лексема) у српскохрватском, и 113 речи (84 лексема) у словеначком, творбом добијених има 48, одн. 47, то јест нешто мање од половине. У томе је велика сродност међу нашим језицима. (У функционално друкчијем наводу, нпр. оном који би имао задатак практичног споразумевања, наведена сразмера би вероватно била иста, једино што вероватно творбом добијених речи не би било у тако велчком броју).

Напредности међу српскохрватским и словеначким налазимо и у врстама речи:

Именице

1. <i>продукт̄ив-н/ос̄ӣ</i>	1. <i>produktivn/ost</i>
2. <i>нас̄ӣа/вак</i>	2. <i>obraz/ilo</i>
3. <i>имен/ица</i>	3. <i>sam/o/stal/nik</i>
4. <i>знач/ење</i>	4. <i>pomen/ø</i>
5. <i>рад/ња</i>	5. <i>dej/anje</i>
6. <i>обављ/ање</i>	6. <i>potek/ø</i>
7. <i>рад/ø</i>	7. <i>opravljanje</i>
8. <i>врш/ење</i>	8. <i>dell'o</i>
9. <i>бер/ба</i>	9. <i>vrš/itev</i>
10. <i>бр/ање</i>	10. <i>trg/atev</i>
11. <i>кос/идба</i>	11. <i>br/atev</i>
12. <i>кош/ење</i>	12. <i>koš/nja</i>
13. <i>ком/идба</i>	13. <i>koš/enje</i>
	14. <i>ličk/anje/kožuhanje</i>

Придеви

1. <i>продукт̄иван</i>	1. <i>produkt/iven</i>
2. <i>деверб/а̄тиван</i>	2. <i>deverb/ativen</i>
3. <i>йос̄ӣа/л (и)</i>	3. <i>na/stal</i>
4. <i>до̄ӣич/ан</i>	4. <i>določ/en</i>
5. <i>једни К²⁰</i>	5. <i>eni K</i>
6. <i>пољ/ски</i>	6. <i>polj/ski</i>
7. <i>основ/ни</i>	7. <i>podstav/ni</i>
8. <i>навед/ен</i>	8. <i>naved/en</i>
9. <i>йо/који</i>	9. <i>kateri K^{*/}</i>
14. <i>йраш/идба</i>	10. <i>en/ak</i>
15. <i>йраш/ење</i>	15. <i>praš/itev</i>
16. <i>грађ/ење</i>	16. <i>praš/enje</i>
	17. <i>grad/nja</i>

Глаголи

1. <i>имен/ова̄ӣи</i>	1. <i>imen/ovati</i>
2. <i>означ/ива̄ӣи</i>	2. <i>za/znamovati</i>
3. <i>знач/ӣӣи</i>	3. <i>pomen/iti</i>

Прилози

1. <i>не/ӣӣо</i>	1. <i>ne/kajl/malo</i>
2. <i>мањ/е</i>	2. <i>manj/ø</i>
3. <i>у/главном</i>	3. <i>v glavnom</i>
4. <i>мал/о</i>	4. <i>mal/o</i>
5. <i>ниж/е</i>	5. <i>niž/el/je</i>

¹⁷ Српскохрватско-словеначке контрастивне литературе нешто истина има, али ипак врло мало (из области творбе речи уопште нема).

¹⁸ Реч је о конверзији придева у именицу, при бројању ипак није узета у обзир.

¹⁹ Конверзија словеначког првобитног одређеног у неодређени.

^{*/} К је знак за конверзију.

Везник

као ко/ӣ

Речце и модалне речи

1. свакак/о	1. vse/kakor//prav/za/prav
2. још ²⁰ &	2. še

Код речи добијених творбом дакле највише има именица, следе придеви, затим прилози, глаголи итд. Сразмерно је мало примера да се у једном језику нешто добија творбом речи, а да се у другом то не чини. У томе случају према речи добијеној творбом појављује се опис (фразеолошки или прости, а доста пута и само разлика у писању): *углавном* — *v glavnet*, *иакође* — *prav tako*, у *сџвару* — *pravzaprav*, а — *in sicer* (последње на лексичкој подлози). Сличност двају језика је дакле велика и у овоме.

Нема посебно великих разлика ни у и н в е н т а р у типова образовања, иако су оне изразите (морфолошке разлике овде се не узимају у обзир). Код именица требало би споменути образовање на *-идба* у српскохрватском, којег нема у словеначком, и префиксално *по-* (*покоју*), док се у словеначком јавља *-r* (*vsekakor* — *свакако*).

Нарочито је велика разлика међу наша два језика у м о г у ћ н о с т и в е з и в а њ а основе са формантима, било да је реч о формантима у целини или о појединим од њих. Као пример можемо узети Стевановићеве примере са суфиксалним формантом *-ба*. Наводимо за њих словеначке значењске паралеле (и то на првом месту оне које су материјално једнаког начина творбе, а онда по разликама у употребљеном форманту):

1.		2.	
<i>борба</i>	— <i>borba//boj</i>	<i>берба</i>	— <i>trgatev//бра̄ӣев</i>
<i>дружба</i>	— <i>družba</i>	<i>деоба</i>	— <i>delitev</i>
<i>тужба</i>	— <i>tožba</i>	<i>сеоба</i>	— <i>selitev</i>
<i>наредба</i>	— <i>paredba//ӣовевље</i>	<i>женидба</i>	— <i>ženitev</i>
<i>пловидба</i>	— <i>plovba</i>	<i>просидба</i>	— <i>snubitev/snubljenje</i>
		<i>удадба</i>	— <i>možitev</i>
		<i>прашидба</i>	— <i>prašitev</i>
3.		4.–5.	
<i>нагодба</i>	— <i>sporazum</i>	<i>гулидба</i>	— <i>guljenje</i>
<i>сриба</i>	— <i>srd</i>	<i>белидба</i>	— <i>beljenje</i>
<i>веридба</i>	— <i>zaroka</i>	<i>корба</i>	— <i>opominjanje</i>
<i>погодба</i>	— <i>pogoj</i>	<i>молба</i>	— <i>prošnja</i>
<i>сведоџба</i>	— <i>spričevalo</i>	<i>косидба</i>	— <i>košnja</i>
		<i>комидба</i>	— <i>ličkanje</i>
6.–9.			
<i>журба</i>	— (<i>naglica</i>)		
<i>поредба</i>	— <i>primerjava</i>		
<i>гозба</i>	— <i>gostija</i>		

²⁰ & је знак за крпење.

Шта видимо из овог поређења? — Исти српскохрватски афиксални формант (по нашем мишљењу, реч је о два форманта, тј. о *-ба* и *-(u)дба*) у словеначком језику има 9 одговарајућих форманата са следећим распоредом и бројчаном заступљеношћу:

1. <i>-tev</i>	4 + 3 = 7	6.-9. <i>-ija</i>	1 = 1
2. <i>-ba</i>	4 + 1 = 5	<i>-va</i>	1 = 1
3. <i>-N²¹</i>	3 + 1 = 4	<i>-lo</i>	1 = 1
4.-5. <i>-nje</i>	1 + 2 = 3	<i>-ica</i>	1 + = 1
<i>-nja</i>	1 + 2 = 3		

Одговарајуће речи са *-ба* у словеначком језику једва су на другом месту, а одмах следе изведенице са флексијалним формантом (симбол — *N*), док су на првом месту изведенице на *-tev*. Наравно, то вреди са горњим ограничењем, тј. ако узимамо у обзир (приближно) исто значење.

Изгледа да Словенац исто значење врло често изражава основом која је различита од српскохрватске. Примери за то су следећи:

1. *-N* : двојба — *dvom*, нагодба — *sporazum*, сриба — *jeza*, веридба — *zaroka*;
2. *-Vnje* : *korba* — *opominjanje*, комидба — *ličkanje*
3. *-Vtev* : *prosidba* — *snubitev*, удадба — *možitev*;
4. *-nja* : молба — *prošnja*;
5. *-Vva* : поредба — *primerjava*;
6. *-Vlo* : сведоџба — *spričevalo*.

(Пример *журба* — *naglica* не може се узимати у обзир јер је у првом реч о изведениод од глагола, а у другом од придева).

А уколико бисмо желели да од и с т е глаголске основе направимо само именицу која би (бар првобитно) значила глаголску радњу, иако *неидентичну* у оба језика, нашли бисмо нешто више заједничких творбених основа, укупно још 10 других:

1. двојба — *dvojenje* 'удвајање'
2. молба — *molitev* 'молиџва'
3. нагодба — *nagodba* (по ССКЈ застарело)
4. погодба — *pogodba* 'уговор'
5. поредба — *peredje* (по Плетершнику новокњижевно данас се не употребљава)
6. сведоџба — *svedočba* (по Плетершнику новокњижевно, данас се не употребљава)
7. сриба — *srdl̥* 'љуџиња'
8. веридба — *verjenje* 'навођење, заклињање'
9. љросидба — *prošnja* 'молба'
10. удадба — *vdaja* 'љредаја'

²¹ -N је знак творбе са парадигмама флексијских форманата, овде датих са симболом N за номинатив.

Принципски, све ове изведенице имају друкчије значење од онога у српскохрватском, а приближно или једнако значење у суштини имају само позајмљенице из српскохрватског (и то понека и у супротном смеру). Изгледа да је једина непозајмљеница *srđ* која је различитог регистра од своје српскохрватске одговарајуће речи *срџба*.

Треба још напоменути да у нашем корпусу тек понека јединица не би у словеначком била приказана ни на који начин (прим.: *komidba*).

Као што смо рекли, разлике у *акценту* овде се не узимају у обзир, иако би се и оне нашле, наравно не код овога форманта (који је и у словеначком са акцентом испред себе као и у *схј.*). При томе код разлика треба одвојити историјски трансформабилне примере (сх. *кòвāч* — слов. *kovāč*) од посебних језичких утврђених (сх. *зāлогaj* — слов. *zalogāj*).²²

Т в о р б е н е а л т е р н а ц и ј е гласова било би потребно приказати системски за оба језика²³ (сада се за српскохрватски језик подаци могу добити само код појединих афикса). А уопште вреди да у сх. језику и у творби речи (дакле, не само у морфологији) има више алтернација него у словеначком. За пример можемо узети суфиксални формант *-ица*:

Српскохрватски:	Словеначки:	Српскохрватски:	Словеначки:
нòжица – нòгица	nožica – nôgica	шачица	– šakica
рúчица – рúкица	ročica – rôkica	шипчица	– šibica
дашчица	deščica – deskica	дужица	– dogica
длачица	dlačica – dlakica	госпођица	– gospodična
жичица	žička	вучица	– volčica
јабучица	jabolčko	курјачица	
кашичица	žlička ²⁴	зечица	– zajčica
крушчица	hruščica – hruškica	пророчица	– prerokinja
мајчица	majkica		

Што се јоговања тиче, скрећем пажњу на поређење придева, где, на пример, имамо према сх. *гушћи*, *чишћи* сло. *gostejši*, *čistejši*.²⁵ У променама наравно изузимамо посебности, где је сразмера обрнута, конкретно, нпр., промене испред словеначког суфиксалног форманта *-ski*, који се слива са ... *s-/z-/ž-/č-/dž-/k-/g-/h-* из основа у *š*, тако да добијамо јединствену измену:

²² Не знам како би се на српскохрватски могло пренети третирање три типа афиксалних суфикса у погледу акцента: увек наглашених, никад наглашених те било наглашених било ненаглашених (*simbolizam*, *kòvāč kovāča*), *hrvātski*) *kùćica* (*rućica* ← *ručica*)). Принципски за то вероватно нема тешкоћа. За словеначку теорију исп. Ј. Топоришич, Беседотворна теорија, СР 1976, стр. 169–171.

²³ Исп. под 23 нав. дело, стр. 166–169.

²⁴ У таквим примерима у словеначком не постоји одговарајућа основа.

²⁵ Овим мислим да словеначки језик код сугласничких скупина рађе бира формант пред којим нема »потребе« за алтернацијом. Из морфологије исп. нпр. *roki*, *junaki* према сх. *rusi*, *junaci* и сл.

	<i>nebes-</i>	<i>Laz-</i>	<i>Lož-</i>	<i>Lodž-</i>	<i>Loč-</i>	<i>Lok-</i>	<i>Log-</i>	<i>Lah-</i>
слов.	<i>nebeški</i>	<i>laški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>loški</i>	<i>laški</i>
сх.	<i>небецки</i> ²⁶	<i>паришки</i>	<i>їалагрушки</i>	<i>камбоџански</i>	<i>лучки</i>	<i>лички</i>	<i>їашки</i>	<i>влашки</i>

Из свега чега смо се овде, укратко и са начелног гледишта, дотицали, види се да је то само нацрт за контрастивно испитивање једне стране словеначког и српскохрватског језика, нацрт који би послужио само као упутство за подробна испитивања.²⁷ Ова испитивања требало би да захвате целовиту проблематику са што ширим инвентаром појава на основу што већег корпуса. На основу контрастивне анализе приступило би се економизацији (истина на обе стране ретких) уџбеника за учење наших језика. С тим у вези покренуо бих и питање да ли сазнања добијена контрастивним испитивањем језика спадају у карактеризацију и посебног језика као таквог? По моме мишљењу одговор на то питање је позитиван, и то двојако: контрастивном анализом се према сродном језику утврђују такозвана празна места, тј. одсуство појава у једном језику према њиховом присуству у другом, а са друге стране — изразитост одређене појаве у једном језику према неизразитости њеној у другом (па је тако могућно утврдити да је словеначки језик поједноставно могућност акцентовања својих творбених типова у поређењу са српскохрватским). Поред тога изгледа да контрастивно проучавање језика води и групним пројектима са различитих језичких подручја, што опет на свој начин доприноси дубљем познавању и ширем теоретском уопштавању, што је и за науку о творби речи (у којој се парадигматичност једва јавља) изванредно добродошло и потребно у борби против традиционалне раситњености и нецеловитости проблематике која се обрађује.

Summary

CONTRASTIVE LOOK UPON WORD FORMATION IN THE SERBO-CROATIAN AND SLOVENIAN LANGUAGE

Since Serbo-Croatian and Slovenian are the closest related languages, it is understandable why their word formation is very similar as well, and as they are on the other hand, two separate languages, it is also reasonable to expect relatively big differences between them. One could even say that the differences in the word formation are bigger than the ones in morphology (forms) or in phonetics (sounds), if accent is excluded from both of them. Neither the syntactical differences are that big as are the differences in the word formation. As concerns the word formation, the similarities and dissimilarities may be looked for in:

²⁶ Одабрани српскохрватски изрази једнаки су са словеначким (осим изузетно) наравно само после сугласника основе.

²⁷ Српскохрватско-словеначке контрастивне литературе нешто истина има, али ипак врло мало (из области творбе речи уопште нема).

- possibility of forming (motivation) and impossibility of forming words for certain ideas;
- types of word formation (particularly in the scope of their formation), e.g. in derivation, compounding, connection, addition, etc.;
- formation formants — affixal, prefixal, interfixal, simple ones;
- connectivity of certain formants with certain bases;
- lexical unit which is the base of the newly formed words;
- formation alternations, and
- accent.

The interesting unity of the two languages is shown in the fact that the words made by formation (of little experimental expression in this case, indeed) are pretty parallel, i.e. if a word made by formation is in question in one language, it is usually of the same origin in the other language, too.

There are no special differences in the two languages of ours in the formation types of words either; it is possible that Serbo-Croatian in the early times had more formations with the noun forms of the first part of a compound (type *klin-čorba*).

The differences are, however, bigger in the formation formants, particularly in the affixal ones (suffixal), since in Serbo-Croatian, there appear the formants of Turkish origin (e.g. *-lija -luk, -džija*), what practically does not exist in Slovenian, as well as some other formants which are not present in either language.

There is an exceptionally big difference in the possibility of connecting certain formants with particular lexical bases. Thus the Serbo-Croatian formant *-ba* with concrete bases has even nine corresponding Slovenian forms (probably, something similar would appear if we started from the plural of the Slovenian examples with *-ba*). Therefore, a Slovenian speaker very often expresses the same meaning with another lexical basis, whereas the word made by formation out of the same basis is at the same time very often semantically very distant from the corresponding Serbo-Croatian word. (Semantic similarity is, of course, generally always present with the words which Slovenian has received from Serbo-Croatian).

The differences in stress are not so big, but in Slovenian, there is more automatical accentuation of formants, i.e. less unity in accentuation of simple bases and equal formation bases. With sound alternations, however, the opposite phenomenon is found: in Serbo-Croatian they appear with more lexical units than in Slovenian (except in few cases, e.g. with the suffix *-ski*).

Typicality which is shown for certain languages individually in a contrastive analysis of (particularly similar) languages, proves that it should be taken into account in the noncontrastive characteristic of certain languages as well, because the individuality of the same is thus demonstrated.

MSC Beograd/Novi Sad/Tršić; Naučni sastanak u Vukove dane, 7 (1977), 13–18 IX, 167–174.

ŽENSKÉ OBLIKE 500-IH NAJPOGOSTNEJŠIH PRIIMKOV V SLOVENIJI

Priimke žensk do sredine 19. stoletja navajajo slovenske slovnice od 16. stoletja sem dokaj redno, višek sistemskosti glede tega pa imamo pri F. S. Metelku l. 1825. V slovar novega Slovenskega pravopisa je uvrščenih tudi 500 najpogostnejših priimkov pri Slovencih, tem pa so pripisane tudi feminativne oblike. To se je zgodilo tako, da je avtor tem moškim priimkom pripisal ženske, te pa sta s svojimi predstavami glede tega presodila sourednik novega SP J. Dular in redaktorica lastnoimenskega A. Gložančev. Taka poimenovanja so danes predvsem žargonska, v SP pa naj bodo kot spomenik poimenovanjem slovenskih žena. Koliko se govorijo tudi še danes, nam v razpravi pričajo podatki z Mosteca, Vavte vasi pri Novem mestu, Ljubljane in Bohinjske Bistrice, deloma tudi še od drugod. Za obdobje pred 1550 so navedki po razpravi M. Matičetova.

Examples of women's surnames are quite regularly quoted in Slovene grammars, beginning with the first one in the 16th century. The most systematic treatment in this respect was the one by F. S. Metelko in his grammar of 1825. The dictionary supplementing the new Slovene Orthography (*Slovenski pravopis*) includes the 500 most frequent surnames in Slovenia, and to all of these entries their feminine counterparts were added by the author of this article and revised on the basis of their expertise by J. Dular, a coeditor, and A. Gložančev, the assistant editor in charge of proper names. The feminine forms of surnames are today mainly used in slang, but they have been entered into the *Slovenski pravopis* to do justice to this peculiar part of Slovene onomastic vocabulary. This paper explores the extent of their current usage in spoken Slovene relying on data collected in Mostec, Vavta vas (near Novo mesto), Ljubljana and Bohinjska Bistrica, and occasionally other places. The data for the period before the year 1550 are taken from an article by M. Matičetov.

Nekdaj so slovenske gospodinje (oziroma zakonske družice gospodarjev, hišnih poglavarjev) imele samosvoje priimkovne oblike, vzporednice moških priimkov. Najprej pogledjmo, kako je s tem v naših slovnica.

Že za 16. stol. nam feminativne izpričuje Spodnještajerec Adam Bohorič v svoji slovnici iz l. 1584,¹ ko na str. 67 moškemu priimku *Lambergar* pristavlja žensko vzporednico

¹ *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura ad Latinae linguae analogiam accommodata* /.../ V Vitebergae anno M. D. LXXX IIII, 1584. – Ponatis l. 1969, Dr. Rudolf Trofenik, München: Adam Bohorič, *Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*, Wittenberg 1584, I. Teil: Text. Paginacija kot v izvirniku. Vorwort und technische Redaktion: Branko Berčič (predgovor na str. I–IV). – Drugi ponatis s prevodom v slovenščino J. Toporišiča pri Založbi Obzorja Maribor, 1987, str. 2 x 279 + 53. – Prevod Bohoričevega Kratklega predgovora te slovnice imamo od Josipa Marna, Zimske proste urice Adama Bohoriča predgovor poslovenjen, *Jezičnik* 21 (1883), str. 58–68. Drugi prevod uvoda: Antón Sovrè v: *Slovenski protestantski pisci*, 1934, Tiskovna zadruga v Ljubljani, Izbral in uredil dr. Mirko Rupel. Naslov predgovora: Svetlih štajerskih, koroških in kranjskih veljakov sinovom, vsej plemeniti viteškega stanu mladini KRATEK PREDGOVOR, 219–235. Ponatis Sovretovega prevoda v *Slovenski protestantski pisci*, *Druga, dopolnjena izdaja*, Ljubljana 1966, 351–356: *Arcticae horulae 1584* /.../, Kratek predgovor.

Lambergarica.^{2, 3} Za začetek 18. stoletja iz Hipolitove priredbe Bohoričeve slovnice⁴ (str. 51) imam izpisano: *Auerspergarska, Gallembergarska* »etc.« pa *Lambergarca, Raubarca, Tauffrarca, Gallembergarca* – in še *Blagajovka, Rospovka, Kušlanovka*. In Anonimus je v svoji rokopisni slovnici iz l. 1755⁵ zabeležil tri take primere: *Stubenbergarca, Blagajovka* in *Lezljovka*. Nemško pisana slovnica iz Celovca iz l. 1758⁶ (62–63) navaja: *Grienbergar – Grienbergarska, Grienbergarca, Grienbergovka*, z opozorilom, da obrazili *-ica* in *-ovka* veljata za Kranjsko.

Iz navedenih zgledov se vidi, da te vrste ženske parnosti moškim priimkom niso bile stanovsko omejene na ženske nižjega stanu, kakor bi morda sodili danes.

Tudi slovnica Jurija Japlja⁷ iz l. 1807 navaja take primere: *Auerspergerca, Lambergarca, Gallembergarca, Lihtenbergarca, Hohenwartarca, Raubarca, Švajgarca, Barbovka, Rajšpovka*. Vodnik v svoji nemško pisani slovnici⁸ iz l. 1807 prav tako navaja take zglede, deloma še z drugačnimi priponskimi obrazili: *Hvalè – Hvaleška* (ženska oblika seveda iz podstave *Hvalet-*, po jotaciji **Hvaleč-* in nato po razlikovanju č *Hvaleška*). Drugi zgled je par *Anžetovic – Anžetka*, torej ženskospolska oblika z zamenjavo moškospolskega obrazila *-ovič* ženskim *-ka* ob podstavi *Anžet*. V Vodnikovi Pismenosti⁹ iz l. 1811 se ta dva zglede potrujeta (149): *Hvalè – Hvaleška* oz. *Anže – Anžetla*, novo obrazilo pa je *-la* (za *-lja*). V Početkih gramatike to je Pismenosti francoske¹⁰ (prav tako iz l. 1811) Vodnik tega nima. Zanimivo je, da Gutsman v svoji slovnici iz l. 1777¹¹ kakor tudi ne Kopitar¹² v svoji iz l.

V Toporišičevi izdaji *ZU* je Sovretov prevod Uvoda pregledal K. Gantar (J. Toporišič lektoriral in dodal latinska poimenovanja jezikov).

² To pa seveda ni tudi že prvo pisno pričevanje o feminativih te vrste. Milko Matičetov (prim. op. 31), točke I–IV na koncu te razprave, navaja primere feminativov iz 11., 14. in 15. stol. in za 16. stol. še pred Trubarjem in Bohoričem.

³ Predgajične pisave v tej razpravi so tu prenesene v gajico.

⁴ Hipolit: *Grammatica Latino–Germanico–Slavonica. Ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolica Lingua loquendi methodum accomodata, a plurimis expurgata mendis, et Germanicis aucta dictionibus a quodam Linguae Slavicae amatore in communem utilitatem, studiosae Iuventuti Interioris Austriae, specialiter dedicata. Superiorum permissa. Labaci /.../ 1715.*

⁵ Anonim, pač netiskano, ampak z roko tako pisano: *Grammatica Latino–Germanico–Slavonica ex Pervetusto Exemplari Ad modernam In Carniolica Lingua Loquendi Methodum Accomodata 1755*, na str. 38 (stranitev moja).

⁶ T. i. jezuitska celovška slovnica: *Grammatica oder Windisches Sprachbuch mit einem mit grosserr Fleiß ausgearbeiteten sehr nutzbaren Windisch=Deutsch= und Wällschen VOCABOLARIO versehen /.../, 1758, (14) + 288 str.*

⁷ *Slavische Sprachlehre*, J. Japelj, Celovec, 1807, str. 265 oz. 266 (za tisk pripravljen rokopis).

⁸ Valentin Vodnik, *Slovenska Grammatika*, 1807, rokopis v nemščini.

⁹ *Pismenost ali Gramatika za Perve šole*. V Lublani. Natisnil Leopold Eger, 1811. Na prodaj v šolah. XVI + 190 str.

¹⁰ L'Homond, Charles François, *Éléments de la grammaire française*, Trieste, 1811.

¹¹ *Windische Sprachlehre verfasst von Oswald Gutschmann kais. köngl. Missionare in Kärnten*. Mit Obrigkeitlicher Genehmigung. Klagenfurt. Gedruckt bey Alois Kleinmayer, Landschaftlichen Buchdrucker, 1777, + X + 164 str

¹² *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, bey Wilhelm Heinrich Korn, 1808, XLVIII + 460 str. Nachschrift 385–460 Wien, den 1. Hornung 1809. Kopitar (ime Kopitar v latinici). Priloga na koncu knjige k strani 157 oz. 233; Verbesserungen na str. 461–462.

1808/9 (in po tej pripravljeni Weissenthurnova¹³ iz l. 1811 ali Šmigočeva iz l. 1812) tega nimata.

Popolnoma pa nas odškoduje Metelkova slovnica¹⁴ iz l. 1825 (68): »Priimku moškega se dajejo končaji *-ka, -ca, -ica, -ovka, -la, -ulja*, da se tako označi njegova žena.« Če pri Metelku naštete zglede analiziramo, dobimo naslednjo sliko razvrstitve teh obrazil. Priponsko obrazilo *-ka* se dodaja moškim lastnoimenskim podstavam s končnima *n* in *l* (*Končinka, Jeklinka, Šalomónka – Bušelka*). Obrazili *-ca* oz. *-ica* se dodajata podstavam s končnim *r* (*Bučarca, Hrstarca, Kolarica*). To priponsko obrazilo se sicer dodaja tudi podstavi *Hrvat*, torej *Hrvatica*. Prirastno priponsko obrazilo *-ovka* dobivajo npr. *Grudnovka, Bištrovka, Smoletovka, Osoletovka, Ržženovka*, tudi *Jeklinovka*, varianto *-evka* pa ima *Zagorčevka*. Moškopodstavne oblike se končujejo na *k, ær et, en, in* ter *æc*. Pri prebivalskih ženskih parih se obrazili *-ovka* oz. *-evka* ne uporabljata. Obrazilo *-ovka* ima lahko (vendar ne za *k* ali za *tr*) varianto *-la*: *Smoléla, Osoléla* (*la* je iz *tla*), enkrat pa tudi *-ka* (*Ržženka*). Obrazilo *-la* ni nikoli navedeno na prvem mestu. Zanimivo je, da pri priimkovnih feminativih tu ni nikoli priponskega obrazila *-inja*, zelo pogosto pa je pri prebivalskih imenih (68): *Turkinja, Grekinja, Poljakinja, Francozinja, Rusinja* (seveda je zelo pogostno tudi pri občnih imenih, npr. *gospodinja, človekinja*).

Drugi tip priimkovnih feminativov glede na priponsko obrazilo imenujemo izmenični ali zamenjavni, tj. da se moško priponsko obrazilo zamenjuje z ženskim: *Praprotnica, Razpotnica* (moško obrazilo *-nik*). Pri naselbinskih imenih je tega še več: *Gorénka, Dolénka, Štájerka, Slovénka, Némka, Pémka, Medvódka, Škocjánka, Poljánka, Ižánka* (66). – Gre za premeno *-ik* z *-ica* oz. *-æc* s *-ka*.

Obrazilo *-ulja* (*Volkulja*) je pač pod vplivom občnega imena – sedaj meni znana oblika z vzhodnih Gorjancev je *Vukovka*. Priimkovni vzporednici k prebivalskim moškim imenovanjem tipa *Korošec – Koroša, Kranjec – Kranjka* (66) sta prav tako nenavadni, saj imata oba ta primera vzporednici, sicer navedeni na drugem mestu, namreč *Korošica, Krajnica*.

Tu pri Metelku se že zarisuje sistem razvrstitve variant obrazila za moškemu parno žensko priimkovno poimenovanje.

Pri Dajniku 1824¹⁵ za te vrste feminativov ni zgledov. Naslednji prinaša te vrste informacije Slovenskogoričan Muršec¹⁶ l. 1847: »Moško priime (priimik) prerodi žene večidel v *-ovka*,

¹³ *Saggio grammaticale Italiano=Cragniolino composto da Vincenzo Franul de Weissenthurn dottore di legge*. 1811. Parte teoretica (XI) + 199, Parte pratica, 200–301, Raccolta delle parole, e frasi /.../ in questa Commedia 302–349, Errata 350–355 + priloga o samostalnikih mešanega naglasnega tipa. – Šmigočeva slovnica: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre. Durch viele Übungsstücke zum Übersetzen erläutert /.../*, herausgegeben von Johann Leopold Schmigoz. Graetz 1812. (XII) + 319 str. Na koncu knjige Kleines Wörterbuch mit einigen Wurzel=abgeleiteten= und zusammengesetzten Wörtern, str. 241–319.

¹⁴ Metelko: *Lehrgebäude der Slovenischen Sprache im Königreiche Illyrien und den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des. Hrn. Abbé Dobrowský*. Von Franz Serraph. Metelko, Professor der Slowenischen Philologie am Lyceum zu Laibach, Domkatecheten und wirklichen Mitglieder der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft in Krain. Laibach 1825. XXXVI + 296 str. Anhang der Vorrede /.../ XXXVII–LII, iz. l. 1848.

¹⁵ *Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen* von Peter Dainko, Weltpriester, Kaplan in der Stadtpfar zu Radkersburg, Grätz, 1824 (izšlo 1823).

¹⁶ *Kratka slovenska slovnica za pervence*. 1847.

-evka, -ka, -ca« (72). Pri tem dobivajo -ka podstave na *n* (*Jaklinka*, *Macunka*), zatem se rabi izmenično za moški -*ac* (*Borovka*, *Krajncka*), drugi zgled pač slab (prim. Metelkovo *Krajnka*), medtem ko imajo drugi primeri obrazilo -*ovka* (*Čafovka*, *Gomilšakovka*, *Stranjšakovka* /ki pa ima tudi varianto -*ovca*). Poznal je Metelkovo slovnico.

Ljubljčan Fr. Malavašič¹⁷ 1849 (108) je skrajšano povzel Metelka (*Končinka*, *Bušeljka* – *Bučarca*, *Kolarica*, *Praprotnica* – *Gornikovka*, *Zagorčevka* – *Volkulja* »itd.«).

A. Janežič je 1854¹⁸ (17) je glede sestava feminativov precej samosvoj. Poleg tradicionalnega *Jaklinka* navaja tudi *Jaklinova*, za podstavo na *k* pričakujemo *Perkovka* (k *Perko*), neobičajno pa je *Potočnikinja* (k *Potočnik*). V poznejših izdajah tega kar ni, tudi pri Sketu v 8. izdaji¹⁹ (1900) ne. Tudi pri Gorenjcu Brezniku (1924) tega ni, in prav tako ne v 1934. Pri Polhograjčanu A. Bajcu v *Besedotvorju slovenskega jezika I*,²⁰1950, pa nekaj takega najdemo (95): vsi primeri so za -*ka*, ki sledi šumevcu, npr. *Mihačka* (»Redno najrajši ob priimkih«), *Pavlička*, *Herodežka*, *Mahnečka*, *Slabečka*. – Mislim, da se tudi v mojih delih ženski feminativi za priimke prav tako ne obravnavajo, čeprav se taka imena do neke mere vendarle pojavljajo tudi v knjižnojezikovnem leposlovju, npr. pri Cankarju, Finžgarju, V. Levstiku (npr. *Brnotovka*, *Mokarica*, *Kastelka*), že prej pa pri Linhartu (*Šternfeldovka*).

Priimkovni feminativi so se iz knjižnega jezika izgubili (ali tudi iz knjižnopogovornega?); iz meščanskega sveta so se poslovili, izpodrinjeni s posamostaljeno obliko svojilnega privednika (*Boršnikova*), kar najdemo že pri Janežiču 1854. Ostale pa so priimkovne ženske vzporednice moških priimkov na deželi kot nazivi za hišne gospodinje, nadalje med navadnejšimi meščani, npr. v stanovanjskih blokkih v Ljubljani (konkretno za Bežigradom), poleg tega pa se rabijo tudi žargonsko, npr. za ženske učene in pač tudi drugovrstne, npr. zdravstvene ipd. pare moških poklicev, npr. *Podpacka*, *Cveklja*, *Smrekarica*, *Tomšička*, *Šentjurčevka* ipd.

Ko je bilo zadnja leta aktualizirano vprašanje spolskosti v javni jezikovni rabi,²¹ sem se spomnil tudi ženskih spolskih priimkov. Na moj predlog je bilo tudi za slovarski del novega SP sprejeto načelo, da se ta poimenovanja zapišejo pri 500 najpogostejših priimkih v Sloveniji, že pred tem sprejetih v pravopisni slovar. Seveda ne kot predlog, da bi se sedaj običajna oblika na -*ova* oz. -*eva* (*Zakrajškova*, *Križeva*) izpodrinila, ampak zato, da se tudi v SP postavi z ene strani spomenik nekdanjim našim gospodinjam, hkrati pa so to žargonska poimenovanja, kakor zgoraj nakazano, za ženske v podjetjih in ustanovah, ko so zanje žargonska poimenovanja po imenih (*Breda*, *Ada*, *Irena*, *Vlasta*, *Helga*) nasproti moškim po priimkih (*Tomšič*, *Nahtigal*, *Ramovš*, *Kidrič*).²²

¹⁷ Malavašič: Slovenska slovnica za slovenske prve šole v mestih in na deželi. 1849.

¹⁸ Janežič: Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence. Spisal Anton Janežič. V Celovcu. /.../ 1854. (V) + 182 str. – 2. izdaja: Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo. /.../ Nova, vsa predelana in popravljena izdaja. – V Celovcu, 1863, (II) + 284 str. – 3. izdaja: Tretji, popravljene natis, 1864.

¹⁹ A. Janežičeva Slovnica. Za srednje šole priredil dr. Jakob Sket, c. kr. profesor. Osma, predelana izdaja. V Celovcu 1900. Tiskala in založila tiskarna Družbe sv. Mohorja, 292 str.

²⁰ A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika*. I. *Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana. 1950, SAZU, Dela – Opera 1, 135 str.

²¹ Prim. objavo *Neseksistična raba jezika. Slovenija pred Pekingom*. Ljubljana 1993, 69 str.

²² Deloma restavratorske ambicije ima Milko Matičetov v svojem članku Slovenskim Orlicam pristrižene peruti. *Drevesa* 2000, šte. 3–4, str. 4–10.

Kako pa se je reševalo to slovaropisno vprašanje v slovarju novega SP. Petstotim najpogostejšim slovenskim priimkom (v Sloveniji je velika večina slovenskih, precej pa jih je vmes prvotno srbohrvaških) – 11. 11. 1996 jih je Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU dostavil Statistični zavod Republike Slovenije,²³ in ta jih je prepustil t. i. pravopisni komisiji,²⁴ ki po l. 1990, ko je izšel I. del novega Slovenskega pravopisa, namreč Pravila, pripravlja še II. del, slovarski. – Seznamu moških priimkov sem pripisal feminativne, nato pa te svoje predloge feminativov dal v presojo drugemu članu omenjene komisije za slovarski del SP, J. Dularju. Ta je mojim feminativom pripisal svoje alternativne, v nekaterih redkih primerih, kjer mojega predloga ni bilo, pa je sploh on predlagal prvo rešitev. Tako smo dobili naslednjih 81 neprekrivnih primerov predlaganih feminativov; na njihovi podlagi se je urednica za lastna imena v novem pravopisu odločala za pravopisno obliko v novem SP. Tukaj so njene odločitve pripisane najinima neprekrivnima predlogoma:²⁵

Moški priimek	T	G	D	G
<i>Babnik</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ica</i>	
<i>Bele</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(č)ka</i>	
<i>Božič</i>	<i>-ka</i>	<i>-ka</i>	<i>-evka</i>	
<i>Cesar</i>	<i>-ica</i>	<i>-ica</i>	<i>-(j)evka</i>	
<i>Černe</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(č)ka</i>	
<i>Dobnik</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-(n)ica</i>	
<i>Dornik</i>	<i>-ovka</i>		<i>-(n)ica</i>	<i>-(n)ica</i>
<i>Drobnič</i>	<i>-ka</i>	<i>-ka</i>	<i>-evka</i>	
<i>Gaber</i>	<i>-ička ?</i>		<i>-(br)ovka</i>	<i>-(br)ovka</i>
<i>Gačnik</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-(n)ica</i>	
<i>Gornik</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-(n)ica</i>	
<i>Gorše</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(t)ovka</i>	<i>-(č)ka</i>	
<i>Hajdinjak</i>	<i>-inja</i>	<i>-inja</i>	<i>-ovka</i>	
<i>Hojnik</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-(n)ica</i>	
<i>Hriberšek</i>	<i>-(š)ca</i>	<i>-(š)ica</i>	<i>-(šk)ovka</i>	
<i>Hvala</i>	<i>Hvala ?</i>		<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>
<i>Iskra</i>	<i>Iskra ?</i>		<i>-ovka</i>	<i>-ovka</i>
<i>Jerič</i>	<i>-ka</i>	<i>-ka</i>	<i>-evka</i>	
<i>Jordan</i>	<i>-ka</i>	<i>-ka</i>	<i>-ica</i>	

²³ Najpogostejši priimki v Republiki Sloveniji po abecedi prvih 500 z zaporedjem na seznamu in z nujnimi frekvencami [11. 11. 1996], JEZ# PRII500.34 3 str. po 3 stolpce, stolpec s povprečno malo pod 60 enotami. Zgled: *Adamič* (št. 444; f = 601–700). Pripomba za *Žnidaršič*: »Na seznamu ni 15 priimkov, ki vsebujejo črko *ć* (zato ima priimek *Jazbinšek* kot zadnji zaporedno številko 515).« Imena z mehkim *ć* na koncu so: *Petrović* 130, *Kovačević* 172, *Jovanović* 176, *Marković* 177, *Nikolić* 183, *Ilić* 202, *Popović* 203, *Pavlović* 309, *Babić* 311, *Stojanović* 351, *Vuković* 370, *Tomić* 410, *Knežević* 486, *Hodžić* 500, *Lukić* 510.

²⁴ Uredniški odbor te komisije sestavljajo: dr. J. Toporišič, predsednik, dr. J. Dular in M. Hajnšek - Holz, specialistka leksikologinja, člana; urednica je mag. A. Gložančev, specialistka leksikologinja /za lastnoimenskost/.

²⁵ V tabeli sta T in D simbola za J. Toporišič in J. Dular, G pa za A. Gložančev; njen tretji stolpec velja za odločitve, ki jih nista navedla ne T ne D.

Moški priimek	T	G	D	G
<i>Juvan</i>	-ka ??	-ka	-ica	
<i>Kern</i>	-ka ?		-ovka	-ovka
<i>Kladnik</i>	-ovka	-ovka	-ica	
<i>Kobal</i>	-ka		-ovka	-ovka
<i>Kolenc</i>	-(č)ka		-(n)ka	-(č)evka
<i>Kopač</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Korošec</i>	-ica		-(šč)evka	-(šč)evka
<i>Kosmač</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Košir</i>	-ka	-ka	-(j)evka	
<i>Krapež</i>	-ka		-evka	-evka
<i>Krašovec</i>	-(vč)evka	-(vč)evka	-(ov)ka	
<i>Kristan</i>	-ka	-ka	-ical-ovka	
<i>Križaj</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Križan</i>	-ka	-ka	-ical-ovka	
<i>Kukovec</i>	-(č)evka	-(č)evka	-(v)ka	
<i>Kumer</i>	-ica		-(mr)ovka	-(mr)ovka
<i>Kurnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	
<i>Kušar</i>	-ica	-ica	-(j)evka	
<i>Kuzma</i>	-(man)ka		-(man)ica	-ovka
<i>Lampret</i>	-ovka	-ovka	-(č)ka	
<i>Lavrič</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Laznik</i>	-ovka	-ovka	-ica	
<i>Léban</i>	-ka	-ka	-ical-ovka	
<i>Lukič</i>	-ka	--	-(č)evka	--
<i>Makovec</i>	-(č)evka	-(č)evka	-(v)ka	
<i>Malovrh</i>	-(š)ica	-(š)ica	-ovka/-(š)nica	
<i>Marič</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Miklič</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Nagode</i>	-(t)ovka	--	-(č)ka	--
<i>Ornik</i>	-ovka		-(n)ica	-(n)ica
<i>Papež</i>	-ka	-ka	-evka	
<i>Pavlin</i>	-ka	-ka	-ovka	
<i>Pečar</i>	-ica	-ica	-(j)evka	
<i>Pintar</i>	-ka	-ka	-ica	
<i>Pipan</i>	-ka		-ica	-ica
<i>Planinc</i>	-(n)ka	-(n)ka	-(č)evka	
<i>Plevnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	
<i>Povše</i>	-(t)ovka	-(t)ovka	-(č)ka	
<i>Pušnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	
<i>Repnik</i>	-ovka		-(n)ica	-(n)ica
<i>Resnik</i>	-ovka		-(n)ica	-(n)ica
<i>Rijavec</i>	-(č)evka		-(v)ka	-(v)ka
<i>Robnik</i>	-ovka		-(n)ica	-(n)ica
<i>Rupnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	

Moški priimek	T	G	D	G
<i>Saje</i>	-(t)ovka	-(t)ovka	-(č)ka	
<i>Sajovic</i>	-(č)evka		-(v)ka	-(v)ka
<i>Smole</i>	-(t)ovka	-(t)ovka	-(č)ka	
<i>Stare</i>	-(t)ovka	-(t)ovka	-(č)ka	
<i>Sušnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	
<i>Šinkovec</i>	-(vč)ka		-(ov)k/ -(ovč)evka	-(ov)ka
<i>Šmigóč</i>	-(č)evka	-(č)evka	-(gov)ka ?	
<i>Šubic</i>	-(č)ka	-(č)ka	-(č)evka ?	
<i>Tomič</i>	-(č)ka	--	--	--
<i>Tomše</i>	-t(ov)ka	-(t)ka	-(č)ka	
<i>Turnšek</i>	-(š)ica		-(šk)ovka	-(šk)ovka
<i>Vodopivec</i>	-(v)ka	-(v)ka	-(č)evka	
<i>Vogrinc</i>	-(n)ka	-(n)ka	-(č)evka	
<i>Vrhovec</i>	-(v)ka	-(v)tca	-(č)evka	
<i>Vrhovnik</i>	-ovka		-(n)ica	-(n)ica
<i>Zore</i>	-(t)ovka	-(t)ovka	-(č)ka	
<i>Železnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	
<i>Žitnik</i>	-ovka	-ovka	-(n)ica	

Kaj vidimo iz vsega navedenega?

Kot feminativna priponska obrazila se v osrednji slovenščini (nekako v diagonalni Mostec, Škocjan na Dolenjskem, Vavta vas, Ljubljana, Nemški Rovt v Bohinju)²⁶ rabijo skoraj le štiri, po pogostnosti v naslednjem zaporedju: *-ovka*, *-ka*, *-ica* in *-evka*. V resnici so celo samo tri taka obrazila, če imamo obrazilo *-evka* upravičeno za šibkejšo položajno varianto obrazila *-ovka* po načelu dopolnjevalnosti (kombinatornosti), namreč za šumevci č š ž (č tudi iz c) in za j. Glede na omenjeno variantnost priponskih obrazil gremo lahko še naprej in zatrdimo, da imajo pri nas priimkovni feminativi le dve obrazili, namreč *-ka* in *-ica*, le da ima *-ka* še dopolnjevalno varianto *-ovka* ta pa *-evka*. Pri nekaterih primerih sem bil za feminitive sam v zadregi (znamenje za to mojo negotovost je v preglednici razkril vprašaj ob dvomnem), ker se nisem mogel odločiti za nič ali pa ne dokončno.²⁷

Moje od Dularjevih diferentne feminative je redaktorica potrdila 55-krat, Dularjeve 19-krat. Dularjevim drugačnim predlogom na *-ovka* (*Hriberškovka*, *Hvalovka*, *Iskrovka*, *Kernovka*)

²⁶ Mostec je rojstna vas J. T.; ta se vanjo redoma vrača vse svoje življenje, z ljudmi iz dobovske župnije pa je od 1941 do 1945 bival tudi po izseljenskih taboriščih v Šleziji in Lodžu; Vavta vas je rojstni kraj J. D. in redno zahajanje vanjo velja tudi zanj; Škocjan je rojstna župnija F. S. Metelka, ki je prvi sistemsko obdelal naše priimkovne feminative; Ljubljana je rojstni kraj Eve Toporišič (ET), informatorice za to mesto; od tu je tudi redaktorica teh imen za slovarski del novega pravopisa Alenka Gložančev; Nemški Rovt je bohinjska vas, ki jo JT redoma obiskuje od 1. 1946, posebno pa po 1. 1970. Informatorja za to vas sta mu bila posestnik Nande Kobal, poleg drugega pa tudi Veronika Žnidar.

²⁷ Negotov sem bil pri navedbi feminativov za naslednje moške priimke: *Gaber*, *Hvala*, *Iskra*, *Kern*.

namesto mojih pritrjuje tudi Ljubljancanka ET,²⁸ pa tudi redaktorica lastnoimenskega v novem pravopisnem slovarju A. Gložančeva, le da ima z menoj skupno *Hriberšico*. To velja tudi za Dularjeve omahovalne primere *Lebanica/Lebanovka*, *Križanica/Križanovka*, *Malovrhka/Malovršnica* pri ET, medtem ko se Gložančeva pridružuje meni. Glede tipa *Tomše – Tomšečka* Dular ni dobil potrditve ne od ET ne od G, pač pa sedemkrat glede *-ica* oz. *-ovka*, dvakrat za *-evka* in *-ka*. S svojo odločitvijo za obliki *Kolenčevka* in *Kuzmovka* pa je šla G čisto svojo pot, torej ne za menoj ne za Dularjem.

Dular je sicer predlagal naslednje variacije mojih nastavkov.

Najbolj pogost je tip *Pušnikovka – Pušnica* (podstava *Pušnik*), kjer sem se jaz držal načela, da se pri podstavah na mehkonebnike jemlje obrazilo *-ovka*, Dular pa ima zamenjavno obliko *-ica* za moškospolsko *-ik* (navadno *-nik*). Taki primeri so še: *Repnica*, *Résnica*, *Robnica*, *Rupnica*, *Sušnica*, *Vrhovnica*, *Železnica*, *Žitnica*, *Babnica*, *Dobnica*, *Gornica*, *Hojnica*, *Kladnica*, *Kurnica*, *Ornica*, *Plevnica*. Meni so bile te tvorbe preveč oddaljene od ustreznih maskulativov, oz. sem se jim izogibal tudi zato, ker včasih zbudijo enakozvočne občnoimenske asociacije, npr. *banica*, *kurnica*, *repnica*, *resnica*, *železnica*, *žitnica*. Preizkus pri ET daje za prav meni: *Repnikovka*, *Kurnikovka*.²⁹

Drugo priponsko obrazilo, s katerim Dular na podlagi svojega narečnega izhodišča ni bil zadovoljen, je obrazilo *-ovka* za podstave na izglasni *et*. Namesto tipa *Povše – Povšetka* za feminativ predlaga tip *Povšečka* (11 primerov). Brez vprašaja pa ima naslednje primere: *Belečka*, *Černečka*, *Goršečka*, *Lampečka*, *Saječka*, *Smolečka*, *Starečka*, *Tomšečka*, *Zorečka*. Ljubljancanka ET ima za to: *Povšetovka* itd. Končaj *-čka* teh primerov je pač izrazito narečen oz. (kvečjemu) pokrajinski, v knjižni rabi našega področja komaj izkazan, najdemo pa ga pri Vodniku 1807: *Hvale – Hvaleška* (torej s *š* iz *č*) in pri Bajcu 1950.

Pri podstavnih izglasjih na šumevce (tudi pri *č* iz *c*) in na *j* (kompaktni glasovi, tudi v zvezi z *lj*, in potencialno *nj*) moj *-ka* (ali *-ica*) Dular dosledno zamenjuje z *-evka*: *Božičevka*, *Drobničevka*, *Jeričevka*, *Kosmačevka*, *Lavričevka*, *Lukičevka*, *Maričevka*, *Mikličevka* – *Koroščevka*, *Planinčevka*, *Šinkovčevka*, *Šubičevka*, *Vodopivčevka*, *Vogrinčevka*, *Vrhovčevka* – *Krapeževka*, *Papeževka* – *Cesarjevka*, *Koširjevka*, *Križajevka*, *Kušarjevka*.

Končno naj omenimo še Dularjevo zameno mojih *-(vč)ka* (ali *-evka*) z *-vka*: *Krašovec Krašovka*, *Kukovec Kukovka*, *Makovec Makovka*, *Rijavec Rijavka*, *Sajovic Sajovka*, *Šinkovec Šinkovka*. Zadnjim trem pritrjuje tudi Gložančeva. Kolikor to potrjuje ljubljancina, bomo še videli. Sedaj pa si oglejmo celotni korpus teh 500 feminativov, in sicer po pogostnosti zapovrstnosti.

Priponsko obrazilo *-ovka*

Najbolj pogostno feminativno priponsko obrazilo je *-ovka*, zlasti, če upoštevamo še njegovo varianto *-evka*. Primerov s priponskim obrazilom *-ovka* je 175, z *-evka* 66, skupaj 241, sledi mu *-ka* s 148 primeri, tretje je *-ica* z 98 primeri in 1 primer ima obrazilo *-inja*.³⁰ Obrazilo *-ovka* se pojavlja zlasti za izglasji na mehkonebnike ($k = 35$, $h = 5$, $g = 1$ primer). Morda je pona *-ov-* priključena zato, da pred *-ka* ne bi prihajalo do sklopov *kk*, *gk*, *hk* (zadnji

²⁸ Moji predlogi za prip. obrazilo *-ica* ob moški obliki: *Cesarica*, *Korošica*, *Kumerica*, *Malovršica*, *Pečarica*, *Turnšica*.

²⁹ Vse številске vrednosti so samo skoraj natančne, tj. 1 do 3 + ali –.

³⁰ To je sicer zunaj naše diagonale, je pa do neke mere primerljivo z Mostecem.

bi bil lahko izgovorljiv), obrazilo *-ica* pa se tudi ni uporabilo, ker bi prišlo do premene č, ž, š. Poleg za mehkonebnim izglasnim soglasnikom se pojavlja *-ov-* tu za soglasniškim sklopom (z zvočnikom) na koncu, prim. *Grudnovka, Šturmovka, Murnovka, Okornovka – Iskrovka, Jagrovka, Vebrovka – Orlovka, Plohlovka*. Tretja skupina izglasnih soglasnikov so enosoglasniški, in sicer zobniški *s z t d n r l* in ustničniki *p b m v f*. Zdi se, da se z obrazilom *-ovka* izogibamo dvozložnim feminativom, kakršni bi bili *Koska, Knezka, Bajtka, Kendka, Banka, Zverka, Grilka, Grumka, Škofka*. Drugi razlog bi bila potrebna premena neobstojelega soglasniškega sklopa v podstavi, če bi se podstavi dodajalo priponsko obrazilo *-ka*: *Grudenka, Murenka, Okorenka, Ovenka, Šterenka, Plohelka, Šturemka*. Tretje je, da se za dvozložnimi podstavami z izglasjem na *t* daje prednost priponski varianti *-ovka* da izglasje ne bi bilo *-čka, -ška, -žka*. Navedimo sedaj kaj več primerov po nakazanih izglasnih skupinah, tj. za mehkonebniki, zobniki in ustničniki. Najprej se navajajo zgledi za moške oblike s spiska statističnega urada, nato pa z mest naše diagonale.

Za m e h k o n e b n i k i : *Babnikovka, Benkovka, Bernikovka, Bezjakovka, Bizjakovka, Bračkovka, Brečkovka, Breznikovka, Cvetkovka, Česnikovka, Čučkovka, Debeljakovka* itd. – *Jugovka, Slugovka, Šegovka, Šerugovka, Vargovka – Balohovka, Čehovka, Trohovka, Urhovka*.

Za z o b n i k i : *Flisovka, Frasovka, Grosovka, Kosovka, Rusovka – Brglezovka, Knezovka – Bajtovka, Beletovka, Bergantovka, Cafutovka, Černetovka, Goršetovka, Horvatovka, Hrvatovka, Kokotovka, Lampetovka, Maroltovka, Nagodetovka, Plutovka, Povšetovka, Sajetovka, Pirnatovka, Smoletovka, Sketovka, Tomšetovka, Virantovka, Zoretovka – Kendovka, Medvedovka, Mundovka, Šmidovka – Banovka, Bratinovka, Grudnovka, Hrenovka, Korenovka, Majcnovka, Možinovka, Murnovka, Okornovka, Ovnovka, Slanovka, Šternovka – Iskrovka, Jagrovka, Vebrovka, Zverovka – Grilovka, Kokolovka, Orlovka, Plohlovka, Veselovka*.

Za u s t n i č n i k i : *Gorjupovka – Golobovka, Jerebovka – Grumovka, Šturmovka – (po- gojno) Kobavovka – Rudolfovka, Škofovka – Rudolfovka*.

Sedaj pa navedimo potrditve tega priponskega obrazila za diagonalo Mostec, Ljubljana in Nemški Rovt:

M o s t e c : *Curhalekovka, Gačnikovka, Novakovka, Počkovka, Resenkovka, Savnikovka, Sečnovka, Stejnkovka, Šijunkovka, Šoškovka, Urekovka, Zelenkovka, Žibretovka – Slugovka – Tomšetovka (raje Tomšetka), Vučajnkovka (raje Vučajnka)*.

L j u b l j a n a : *Usenikovka, Marinškovka, Breznikovka, Brunčkovka, Ulagovka, Bohovka – Brglezovka, Kocjanovka (morda), Zorovka*.

N e m š k i R o v t : *Javhovka, Iskrovka, Murovka, Čufrovka, Kendovka*. Potrditve i z s l o v n i c : *Blagajevka* 1715, 1755, *Borovka* 1847, *Bištrovka* 1825, *Cafovka* 1847, *Gornikovka* 1825, *Jeklinovka* 1825, *Kušlanovka* 1715, *Osoletovka* 1825, *Gomilšakovka* 1847, *Grienbergovka* 1758, *Stranjškovka* 1847, *Perkovka* 1854, *Rajšpovka* 1807, *Rdženovka* 1825, *Rospovka* 1715, *Grienbergovka* 1758, *Smoletovka* 1825, *Zagorčevka* 1825, *Lezljovka* 1755.³¹

³¹ Poleg primerov iz zgodovine do srede 16. stol. iz seznamov Milka Matičetova, tj.: I 11. stoletje: *Uranica*; II 12. stoletje: *Vevera, Kunica*; III 14. stoletje: *Sončica* 1395, *Bela* 1300, *Belce* 1316, *Bratohna* 1318, *Černula* 1308, *Družjana* 1389, *Golobica* 1360, *Grdoča/Gruša* 1308, 1352, *Hvalica* 1308, *Jagoda* 1366, *Jelka* 1317, *Ljubanka* 1359, 1310, *Lušna* 1309/10, *Nedelka* 1310, *Nedelika* 1348, *Radka* 1310, *Rožica* 1368, *Stanka* 1310, *Svetoslava* 1315, *Volčica* 1310; IV 15. stoletje:

Iz okolice R o g a t c a (po Hajnšek-Holčevi): *Ciencofka, Krajncufka, Vogrinčofka, Pičie-
lofka, Mazlofka, Martinofka, Drobinčofka, Jožekofka, Grilofka, Krumpakofka, Brišketofka,
Petkofka, Mrazofka, Tomazofka, Blazofka in Jounžofka.*

Priponsko obrazilo *-evka*

Priponsko obrazilo *-evka* je položajna varianta obrazila *-ovka*. Pojavlja se za funkcijsko mehкими soglasniki (šumevci, *j* in nekdanjim mehkim *l* (danes *lj*)). Največ zgledov je za *č* iz *c* (36 enot). Podstave zanje so: *Bajc-*, *Bajč-*, *Bevc-*, *Gobč-*, *Godč-*, *Gomboc-*, *Gorenc-*, *Grilc-*, *Jarc-*, *Klemenc-*, *Klinc-*, *Kmetč-*, *Kolenc-*, *Korošec-*, *Kranjc-*, *Kranjč-*, *Krajnc-*, *Krivč-*, *Kukovč-*, *Leskovč-*, *Modic-*, *Mulč-*, *Nemč-*, *Pevč-*, *Pirc-*, *Senic-*, *Skubic-*, *Starc-*, *Šmigoc-*, *Topolovč-*, *Vidic-*, *Zagorc-*, *Zajc-*, *Zajč-*, *Zorč-*, *Zupanc-*. Zgled: *Bajec – Bajčevka*.

Naslednja skupina podstav se končuje na *lj* oz. *j* (9 oz. 6 enot): *Bertončlj-*, *Groščlj-*, *Kokalj-*, *Koželj-*, *Kralj-*, *Matčlj-*, *Rogčlj-*, *Škulj-*, *Štrukčlj-* – *Jeraj-*, *Kogoj-*, *Kosi(j)-*, *Mali(j)-*, *Pahor(j)-*, *Ploj-*.

Zgledov za šumevska izglasja podstav je bolj malo: *Pirš-*, *Bratuš-*, *Ambrož-*, *Krapež-*.

Potrditve od drugod:

Za M o s t e c : *Zajčevka* (morda).

Za L j u b l j a n o : *Erjavčevka, Miklavčevka, Tekavčevka*.

Za N e m š k i R o v t : *Hkavčevka, Kajževka, Matevževka, Medjevka, Sodjevka, Gatejevka*.

I z s l o v n i c gredo sem *Blagojevka, Lezljovka*, tj. tudi spredaj navedeni primeri z *-ovka* za funkcijsko mehкими soglasniki.

Dular na moje določanje glede končaja *-evka* ni imel pripomb, le razširil bi ga še na nekatere primere, npr. na tip *Vogrinčevka, Božičevka*. Ti Dularjevi predlogi prihajajo iz neke averzije proti obrazilu *-ka*. Deloma ga potrjuje ET z oblikami *Božičevka, Maričevka* (»da ne bi bilo Marička«), čeprav ima sicer *Iglička, Janežička, Fegička, Lavrička, Kačička, Šubička* in *Slavička*. Iz knjige Neseksistična raba jezika (Ljubljana 1993) imam izpisano še: *Dolenčevka, Hudakončevka*.

Obrazilo *-ka*

Priponsko obrazilo *-ka* ima 155 potrditvev. To priponsko obrazilo se bodisi dodaja moški podstavi ali pa zamenjuje moškospolsko obrazilo: *Blažič – Blažička, Bukovec – Bukovka*. Najprej si oglejmo prve primere. Za dve tretjini naših primerov (99) velja, da se podstava pred *-ka* končuje na *-ič*, drugih primerov pa je 66; načeloma vse podstave so dvo- oz. večzložnice: *Adamička, Ambrožička, Bračička*. Od podstav na šumevce sta dva primera še za izglasni *š* (*Arnuška, Smodiška*), eden pa za *ž* (*Papežka*). Podstavni *č* feminativa je lahko tudi premenjen iz *c* (10): *Balažička, Jazbečka* (če ni *Jazbečevka*). Tretje vrste izglasje

Danelčica, Kodermacovica; V 16. stoletje: **Hudomalka** 1517–19, *Kodermakovica* 1490–1500, *Pleščevka* 1527; *Fričevka, Klemenica, Čepinka, Kralja* (vse ok. 1515). Matičetov navaja še *Hudakončevka* 1558; *Ferligojnica, Volčica* 1584; *Lastovka* 1586, *Ferligojnica* 1585, *Pušigojka* 1591, *Prešernovka* 1584; VI 17. stoletje: *Šinigojka* po 1600, *Šulikojca* 1604, *Volkuljica* 1670, *Vovčica* 1647, *Volčinja* 1650, *Ukica* 1629, *Vranica* 1641; *Jagodica* 1646, *Prešernica* 1640, *Prešerna* 1659, *Kodermačica* 1617; VII 18. stoletje: *Prešernovka* 1735, *Prešerna* 1712; VIII 19. stoletje: *Štengarca* 1813.

podstave je *n*, primeri zanj pa so: *Erženka, Furlanka, Fabjanka, Goričanka, Habjanka, Hozjanka, Hrvatinka, Jordanka, Juvanka, Kerinka, Pavlinka, Pipanka, Prosenka, Selanka, Sobočanka, Vogrinka, Vončinka*. Nekaj primerov je tudi iz izglasjem podstave na *j*: *Bogatajka, Jerajka, Sedejka, Šuligojka; Peterneljka*. Ena skupina podstav se nadalje končuje na *l* ali *r*: *Peternelka – Zidarka, Žnidarka*. Edini nezvočniški primer je s podstavnim izglasjem na *d*: *Strnadka*.

Zamenjavno priponsko obrazilo *-ka* za feminativ imamo tedaj, če ima moška podstava obrazilo *c* z neobstojnim polglasnikom, npr. *Kastelec – Kastelka*. Taki primeri so še: *Planinka, Šinkovka, Topolovka, Vodopivka, Vogrinka, Vrhovka, Zadravka, Zagorka, Zidarka in Žnidarka*.

V redakcijah za novi Slovenski pravopis so, povzeto, podstavna izglasja pred dodajalnim priponskim obrazilom na *-ka č š ž* (šumevci), dalje *j, lj* (strnjena zvočnika, če pri *lj* mislimo na prvotni mehki *l*), zatem *n l r* (zobniški zvočniki), en primer pa je na nezvočniški *d*; v številski preglednici:

č = 91 primerov	j = 4	n = 26	d = 1
č iz c = 10	lj = 1	r = 4	
š = 2		l = 1	
ž = 1			

Vsi zamenjavni primeri s *-ka* se premenjujejo s podstavnim moškim obrazilom *-(e/i)c*. Navedimo še nekaj zgledov na *-ička* iz redakcij novega pravopisnega slovarja: *Adamička, Ambróžička, Babička, Blážička, Boštjánčička, Bôžička, Bráčička, Brájdíčka, Dróbníčka, Flórjančička, Grášička, Gregórčička, Grégorička*. (Namesto *Blážička* ima Dobova *Blažička, Bračička* pa je po naliki.) Potrditve z *M o s t e c a* (Dobove): *Hrvatička, Benkučka, Drügučka, Gulobčka, Mrslavčka, Peterkučka, Pinterčka, Toporiška; Šumlajka, Cetinka, Gašperinka, Vučajnka; Tumšetka*. Potrditve iz *L j u b l j a n e*: *Avšička, Fegička, Iglička, Janežička, Kačička, Lovrenčička, Stefančička; Bezlajka; Kalinka; Dacarka, Kolarka; Drnulka; Mezetka*. Potrditve za *N e m š k i R o v t*: *Ahčička; Fortunka, Poljanka, Tomažinka*. Potrditve iz slovenskih slovníc: *Jaklinka 1854, Jeklinka 1825, 1847, Končinka 1825, 1849, Macunka 1847, Rženka 1825, Šalomonka 1825; Bušeljka 1849; Bušelka 1825; Anžetka 1807*.

Priponsko obrazilo *-ica*

Takih primerov je okrog 100. Moški podstavi se najpogosteje dodaja, npr. *Dolinar – Dolinarica*, redkeje pa *-ica* zamenjuje moške *-ik* podstave, npr. *Hribernik – Hribernica*.

Največ primerov podstavnega obrazila *-ica* imajo podstave na *-r*, okrog 55 enot. Od številnih na *-arica* nekaj primerov: *Bobnarica, Bregarica, Bučarica, Cerarica, Cesarica, Časarica, Demšarica, Dolinarica, Fajfarica, Hočévarica, Humarica, Koblarica, Kočarica, Kočévarica, Kotarica, Kregarica, Likarica, Logarica, Lončarica*. Pri podstavah na *r* gre večinoma za priponsko obrazilo *-ar*, le v dveh treh primerih imamo zanj *-er*: *Hafnerica, Lorberica, Majerica*. Tudi moški priimki z obrazilom *-man* imajo feminine na *-ica*: *Dežmanica, Hauptmanica, Jermanica, Kolmanica, Križmanica, Rozmanica, Rožmanica, Zormanica*. Poleg na *-man* so še drugovrstni primeri na *-n*: *Omanica, Zupanica*. Priimka *Hriberšek* in *Turnšek* imata prej feminativa na *-ovka*, kakor na *-ica*, torej *Hriberškovka, Turnškovka*, manj *Hriberšica, Turnšica*.

Zamenjavno priponsko obrazilo *-ica* za moško podstavo na *-ik* (prim. *Gradišnik – Gradišnica*) imamo prav tako dovolj pogosto. Taki primeri so še: *Blatnica, Breznica, Grobelnica, Hrastnica, Hribernica, Jamnica, Klančarica, Javornica, Koritnica, Kotnica, Kržišnica, Pečnica, Podgórnicca, Podlésnica, Podóbnica, Potóčnica, Praprotnica, Rebernica, Stropnica, Tratnica, Zalóžnica, Zavřšnica*.

Potrditve z *M o s t e c a*: *Žabkarca, Špolarca, Šušterca* (vzdevek); še iz *d o b o v s k e* fare: *Kramarca, Prestorca, Jurmanca, Jurkasica*. Potrditve za *L j u b l j a n o*: *Hočevarca, Krajgerca, Gudlerca, Vudlerca, Zadnikarca; Škrlovnica, Stanonica*. Primeri za *N e m š k i R o v t*: *Bačarca, Barakarca, Bridmanca, Hribarca, Košarica, Kramarca, Lomarca, Šlosarca, Tavčarca*.

Priponsko obrazilo *-ica* je dobro izpričano tudi v naših slovnica: *Lambergarica* 1584, *Klemenšica* 1584, *Grienbergarca* 1758, *Bučarica* 1825, 1849, *Hrastarica* 1825, *Kolarica* 1825, *Praprotn(ica)* 1825, 1849, *Razpotneca* 1825, *Gomilškovca* 1847, *Strajnskovca* 1847, *Kolarica* 1849.

Veliko zanimivih primerov navaja Hajnšek-Holčeva: *Fišerca (Fišer), Gorupica (Gorüp), Gértnerca, Gúršica (Guršek), Gúršnica (Gurčjek), Hriberšica (Hriberšek), Hrvatica, Kovačica, Ledinšica (Ledinšek), Ložinšica (Ložinšek), Mlinarca, Rébršica (Réberšek), Ženčajšnica (Ženčajšek), Váhterca*.

Druga obrazila so kar redka. Tako imam priponsko obrazilo *-la* izkazano za Nemški Rovt: *Poletla, Javhla, Škofela*; enako je z obrazilom *-ovica*: npr. *Lenčkovca, Nackovca, Šimenkovca*.

Zelo veliko število priimkovnih feminativov je zbral Milko Matičetov v članku Slovenskim Orlicam pristrižene peruti – ženska onomastika v zgodovini našega jezika in kulture od srednjega veka do danes. Tu naj navedemo le skupine obrazil:

1. *-a*: *Prešerna, Drvodela, Vevera, Škrlja* (če ni na *-ja*);
2. *-ja*: *Županja* (prim. še pri *-a* primere na *-la* oz. *-lja*);
3. *-ka*: *Cepinka, Boštjanka, Grozdicka, Pevka, Labodka, Šinigojka*;
4. *-ica*: *Uranica, Vitezica, Hajdinica, Skalarica, Topoušica, Vranica*;
5. *-nica*: *Srebrnica, Frligojnica, Šinigojnica, Košutnica* (če ni par h *Košutnik*);
6. *-ovka*: *Kmetovka, Kosovka, Prešernovka, Labodovka, Lastovka*;
7. *-evka*: *Pleščevka, Hudakončevka, Koroščevka, Fričevka, Rajevka*;
8. *-ovica*: *Burjakovica, Škarlovica, Rakovica, Gubanovica, Kodrmačovica*;
9. *-uljica*: *Volkuljica*;
10. *-inja*: *Polhinja*.³²

Summary

Among the proper names entered into the dictionary supplementing the Slovene Orthography (*Slovenski pravopis*) there are 500 most frequent surnames in the Republic of Slovenia from a list compiled by the National Statistical Agency. Additionally, the dictionary brings their feminine counterparts derived by means of nominal suffixes such as *-ovka, -ka, -ica* ...

³² Prim. gradivo pod ³¹.

Such feminine forms used to be typical of all Slovene wives, including those whose spouses belonged to the nobility, for instance in the 16th century: older grammars provide numerous attestations, e.g. Bohorič 1584 (*Lambergarca*, *Gallembegarska*, *Blagajovka* and so forth). They were common throughout the 18th and 19th centuries and to some extent even in the 20th century. Today, however, they tend to be only used for housewives in the countryside and no longer also for women married to urban dwellers. City wives as well as unmarried women preferred to be “emancipated” through substantivized feminine forms of possessive adjectives derived from men’s surnames, e.g. *Juvanova* from the surname *Juvan* rather than the old form of the type *Juvanica* (substandard *Juvanca*).

The original substantival surnames for wives (and women generally), formed without conversion with suffixes such as *-ovka/-evka*, *-ka* or *-ica*, are now used merely in the countryside, particularly for elderly housewives on farms; they are also very much alive in the slang of schoolboys and students as names for their teachers and professors (the same use seems to be generally common in administrative and other institutions), competing, as it were, with the habit of using surnames for men (*Pogačnik*, *Žagar*, *Tomšič*, for example) and given names for women (*Breda*, *Ana*, *Helga*).

The frequency list of the feminine suffixes is the following: *-ovka* (175 items), *-evka* (66, both together 241), *-ka* (148), *-ica* (98) ...

The distribution of these names is ascertained by an overview of the linguistic tradition and their use in Slovene literary works (at any rate, in theater plays) as well as in the geographical belt spreading diagonally from East to North-West (Mostec, Škocjan, Vavta vas, Ljubljana, Nemški Rovt) and thus cutting through the very center of the Slovene speaking standard while reaching far into the periphery (particularly in the East).

The present paper and the new edition of the Slovene Orthography are, in a sense, an attempt to set a lasting monument to the vanishing type of Slovene feminine surname forms.

Slovenska lastnoimenskost. Zbornik s simpozija 1999 v Pišecah. 2001, 5–20.

IZPELJAVA SLOVENSКИH SAMOSTALNIKOV

Slovensko tradicionalno besedotvorje samostalnika z izpeljavo¹ prikazuje zadevno problematiko tako, da izhaja (po zgledu na Miklošiča) iz priponskih obrazil^{*/} s karakterističnim glasom (zlasti soglasnikom) in nato ob različnih podstavah ugotavlja pomenske kategorije tvorjenk z istim obrazilom. Vendar je že A. Bajec na koncu citirane knjige (str. 126 do 128) dodal poglavje Pripone po njih pomenu. Tam navaja vsega 24 pomenskih skupin: nomina 1. actionis, 2. agentis, 3. acti, 4. loci, 5. instrumenti, nato še 6. deminutiva, 8. avgmentativa, 9. pejorativa, 10. abstrakta, 11. sorodstvena imena, 12. imena moških in 13. ženskih oseb, 14. prebivalcev, 15. mladičev, 16. ptičev, 17. rastlin in rastlinskih delov, 18. snovi, 19. mer in cene, 20. obsega meje glagolskega dejanja, 21. splošne pripadnosti, 22. posnemanja naravnih glasov, 23. substantivizacije iz pridevnikov in 24. konkretizacije abstrakt. V Slovenski slovnici 1956, 110 do 115, A. Bajec podaja najprej pomenske skupine pripon, in sicer 16: dodal je skupino skupnih imen, opustil pa enote 11–12, 15–18, 20–21 in 23–24, nato pa spet obširneje obdelal rabo nekaterih pripon.

J. Toporišič je v Slovenskem knjižnem jeziku 2, 1966, 95–101, obdelal 13 pomenskih skupin tvorjenk s priponskim obrazilom, in sicer: imena 1. delujočih oseb ali orodij (podskupina so imena za ljudi z značilnim opravkom), 2. poklicev, 3. nosilcev lastnosti, 4. dejanj in stanj, 5. rezultata glagolskega dejanja, 6. lastnosti, 7. kraja ali mesta, 8. snovi in vrste snovi, 9. skupnega, 10. feminativov, 11. malega, 12. velikega, 13. zaničevanega, podcenjevanega, preziranega. Poglavje ima tudi zasnutek naglasne besedotvorne tipologije.

Pričujoča razprava o izpeljavi samostalnikov naravno raste iz pravkar obravnavanega dela v tem smislu, da izhaja iz pomenov, da skuša reducirati število pomenskih kategorij tvorjenk na največ 6 velikih skupin iz vsake besednovrstne podstave, tj. glagola, pridevnika, samostalnika, in da obravnava priponska obrazila ne glede na to, ali so t. i. slovansko ali slovensko avtohtona ali prevzeta od drugod. Pritegnitev prevzetih priponskih obrazil v obravnavo je potrebna tako zaradi živih besedotvornih procesov tudi s temi obrazili kakor – kar je še važnejše – zaradi pravilnega razumevanja teh tvorjenk, kar je tako rekoč vsakdanja potreba. S tem se je zelo povečalo število priponskih obrazil (to naj ponazorimo samo za pomensko kategorijo 'vršilec dejanja ali nosilec stanja' iz prej navedenih del – Bajec 1950, Bajec 1956, Toporišič 1966, Toporišič 1976 –; razmerje priponskih obrazil je 1 – 11 – 22 – 34).

Omenjenih 6 velikih pomenskih skupin ob raznih besednovrstnih podstavah so:

Glagolska podstava	Pridevniška podstava	Samostalniška podstava
1. vršilec dejanja	1. nosilec lastnosti	1. kdor je s čim v zvezi
2. orodje, naprava	2. orodje, naprava	a) vršilec opravljanja
3. dejanje	3. lastnost	b) prebivalec

¹ Prim. A. Breznik, *Slovenska slovnica*, 1934, 158–168; A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika*, 1, *Izpeljava samostalnikov*, 1950, 128 str.

^{*/} Včasih imenovana kar pripone./

4. rezultat dejanja	4. popredmetena lastnost	c) član, ud česa
5. mesto, kraj	5. mesto, kraj	č) nosilec značilnosti
6. razno (snov)	6. drugi izraziti pomeni	2. orodje, naprava
	a) jezik, narečje ...	3. lastnost, stanje
	b) dajatev, prejemek	4. popredmetena lastnost
	c) snov	5. mesto, kraj, prostor
	č) drevo	6. drugi izraziti pomeni
	d) gozd	a) snovna prvina
	e) izdelek iz plodu	b) nazorski ipd. sestav
	f) izmeček	c) enota sestava
	h) enota tolikega dela	d) tvorbena sestavina

7. skupino tvorjenk iz samostalnika imenujem modificiranje osnovnega pomena in se nanaša na samostalnike, nastale iz katere koli podstave. Tu se ločijo: a) feminativi in maskulinativi, b) skupna imena, c) stopnjevano, č) mlado, nedoraslo, d) manjšalno, e) manjšalno-ljubkovalno, f) manjšalno-slabšalno, g) slabšalno.

Vse tvorjenke so tudi onaglašene, /popolna/ tvorbena teorija naglasa zanje pa še ni izdelana.

Samostalniške besede izpeljujemo iz vseh besednih vrst, zlasti pa iz glagolov ter pridevniških in samostalniških besed.

Izpeljava iz glagolov

Iz glagola se izpeljujejo besede, ki pomenijo: 1. človeškega (ali živalskega) vršilca dejanja, moškega ali ženskega spola, redko pa tudi srednjega (prim. *prerok*, *perica*, *zijalo*); 2. predmet ali orodje, ki opravlja dejanje ali je zanj namenjeno (*nosilec*, *črtalo*); 3. dejanje (*prenos*); 4. to, kar pri dejanju nastane ali je v zvezi z njegovo (iz)vršitvijo (*žaganje*); 5. mesto, kjer se dejanje odvija (*lovišče*); 6. snov, ki omogoča (eventualno z orodjem) opravljati dejanje (*gnojivo*).

1. vršilec dejanja (nosilec glagolske značilnosti) se izraža z naslednjimi priponskimi obrazili:

Moški spol

-ø	<i>prêrok</i> (zelo zelo redko);	(-a/i)telj	<i>dvigátelj</i> , <i>budítelj</i> ;
-(j)a	<i>vódjá</i> , <i>slúgá</i> ;	-ček	<i>postréžček</i> , <i>izvóšček</i> ;
-ec	<i>bórec</i> , <i>hválec</i> ;	-ín	<i>potepín</i> , <i>trpín</i> ;
-(a/i)lec	<i>brálec</i> , <i>branílec</i> ;	-ún	<i>govorún</i> , <i>jedún</i> ;
-vec	<i>pívec</i> , <i>pévec</i> , <i>klávec</i> ;	-ar	<i>kúhar</i> , <i>klepár</i> ;
-(i)vec	<i>volívec</i> , <i>kalívec</i> ;	-er	<i>dispéčer</i> , <i>líder</i> ;
-(un)ec	<i>begunec</i> ;	-êr	<i>debatêr</i> , <i>montêr</i> ;
-(j)á	<i>čenčáč</i> , <i>nosáč</i> , <i>/beráč/</i> ;	-or	<i>agrésor</i> , <i>kontrolór</i> ;
-ič	<i>gonič</i> , <i>vodič</i> ;	-átor	<i>falzifikátor</i> , <i>animátor</i> ;
-ánd	<i>doktoránd</i> , <i>eksaminánd</i> ;	-ítor	<i>defínitor</i> , <i>ekspedítor</i> ;
-úh	<i>smrdúh</i> , <i>dremúh</i> ;	-ávs	<i>godrnjávs</i> , <i>bahávs</i> ;
-ávh	<i>dremávh</i> ;	-tor	<i>diréktor</i> , <i>koréktor</i> ;

-áj	<i>čuváj, točaj;</i>	-ánt	<i>diplománt, zabušánt;</i>
-nik	<i>govórník, sodník;</i>	-ènt	<i>študént, asistènt;</i>
-eník	<i>učeník, odrešenik;</i> (starinsko);	-íst	<i>statíst, fabulíst;</i>
-evnik	<i>bojévnik;</i>	-ávt	<i>lizávt, lajavt;</i>
		-ež	<i>gúlež, grábež.</i>

Ženski spol

-a	<i>čvéka, prismóda;</i>	-ílja	<i>dojílja, pletílja, šivilja;</i>
-ica	<i>grabljíca, períca;</i>	-úlja	<i>klepetúlja, blebetúlja;</i>
-nica	<i>porodníca, naročníca;</i>	-éla	<i>smrdéla, rezgetéla;</i>
-eníca	<i>rešeníca;</i>	-ka	<i>bórka;</i>
-áča	<i>mazáča, klopotáča;</i>	-(á /í)lka	<i>brálka, čistílka;</i>
-da	<i>cmérda;</i>	-úša	<i>namigúša;</i>
-lja	<i>smrklja;</i>	-ánta	<i>guvernánta.</i>
-inja	<i>dédinja, gospodínja;</i>		

Srednji spol

-álo	<i>gobezdálo, godrnjálo;</i>	-tje	<i>bitje.</i>
-------------	------------------------------	-------------	---------------

Priponsko obrazilo *-ec* krni glagolsko pripono in se sklaplja s soglasniškim izglasjem podstave (*govor-iti + -ec – govorec*); če se /korenska/ podstava končuje na samoglasnik, se namesto obrazila *-ec* uporablja *-vec* (*pi-ti + -ec – pivec*). Priponsko obrazilo *-lec* se na videz prideva glagolski nedoločniški osnovi (*malikova-ti + -ec – malikovalec*). Bolje je delati z obrazilom *V-lec* (*V =* znamenje za samoglasnik), kar pomeni, da se *V* realizira kot končni samoglasnik glagolske osnove (*tj.* kot *a* ali *i*, če pa se osnova končuje na \emptyset , se *V* realizira kot *i*, npr. *kopVlec, morVlec, pletVlec – kopalec, morilec, pletilec*). Tako se dajo razlagati tudi samoglasniki v priponskih obrazilih *-ič* oz. *-ač* in *-itelj, -atelj* (in tudi kar je iz takega izpeljano, prim. *nosilnica – kopalnica –* zato na to dalje ne bomo več obračali pozornosti). Primeri kot *dojílja – klepetúlja, trpín – gouorun* niso te vrste; priponska obrazila s samoglasnikom *i* so tu stilno nevtralna, z *u* pa slabšalna (prim. še *smrduh, prekucuh*). Slabšalnost se drži ustnične prvine tudi v priponskih obrazilih *-avs, -avt* ipd. (*bahavs, lizavt*).

Prvotna govorna podstava izrazov kot *govorun* je trodelna: 'kdor veliko (slabo) govori' (prim. še *kesnela* 'ki pogosto kasni', *dremalo* 'ki rado drema'. Tega seveda ni, če je podstava že sama po sebi dvodelna; prim. *čvekalo* 'kdor prerad govori' (*čvekati* pomeni 'prerado, preveč govoriti').

Zanimivo je, da imajo podobne lastnosti tudi prevzeta priponska obrazila: če se začenjajo s samoglasnikom, odpahujejo, glagolsko pripono svoje podstave po vzorcu *debat-irati + -er – debatêr*. Prim. še: *miksati – miksêr, dividirati – divízor, kontrolirati – kontrolór, falzificirati – falzifikator, investirati – investiror, kandidirati – kandidát, emigrirati – emigránt, študirati – študént, komponirati – komponíst.* – Na podlagi premene podstave v *revizor* lahko domnevamo, da je *revizor* tisti, ki 'opravlja revizijo'. Razlika med *-er* in *-êr* je jasna po izvoru (*-er* iz angleščine, *-êr* iz francoščine preko nemščine), le deloma pa iz sodobnega stanja jezika (prim. *miksêr* iz *miksati*, proti *montêr*, kjer ne obstaja *montati*).

2. p r e d m e t , s t v a r , ki opravlja dejanje ali je zanj namenjen

		Moški spol	
-ec	<i>plovec;</i>	-er	<i>finišer, kiper;</i>
-(í/á)lec	<i>grélec, nosilec, mešálec;</i>	-or	<i>komprésor, konvêrtor;</i>
-(i)vec	<i>štévec, ostrívec;</i>	-átor	<i>transformátor, destilátor;</i>
-and	<i>multiplikánd;</i>	-tor	<i>detéktor, koléktor;</i>
-áj	<i>držáj, enáčáj;</i>	-ans	<i>dezodoráns, konsêrvans;</i>
-elj	<i>cúcelj, čéšelj;</i>	-ánt	<i>dešifránt;</i>
-(í/á)lnik	<i>hladílник, menjálnik; /*/</i>	-ènt	<i>fermènt;</i>
-vnik	<i>brívnik;</i>	-ež	<i>bódež.</i>
-êr	<i>frížidêr, bombardêr;</i>		
		Ženski spol	
-ica	<i>bodíca, cvetíca, skókíca;</i>	-(í/á)lka	<i>budílka, kotálka;</i>
-nica	<i>dovódnica, dotóčnica;</i>	-álna	<i>brizgálna;</i>
-ilnica	<i>kosílnica, mlatílnica;</i>	-ánta	<i>determínánta, variánta;</i>
-ača	<i>brisáča, igráča;</i>	-énta	<i>tangénta, komponénta.</i>
-lja	<i>gréblja, žvřklja;</i>		
		Srednji spol	
-álo	<i>grebálo, risálo, dihálo;</i>	-ílo	<i>strašílo, dolbilo, tesnilo, rezílo.</i>

3. d e j a n j e

		Moški spol	
-ø	<i>propád, bég, jók;</i>	-t	<i>ákt;</i>
-má	<i>plasmá;</i>	-át	<i>falzijikát, diktát;</i>
-áj	<i>drhtáj, smehljáj;</i>	-út	<i>cvrkút;</i>
-ljáj	<i>grižljáj, dihljáj;</i>	-v	<i>odriv, nadév;</i>
-ek	<i>dogódek, prispévek;</i>	-ež	<i>métež, lájež.</i>
		Ženski spol	
-a	<i>genéza, béra, vláka;</i>	-nja	<i>grádnja, blódnja;</i>
-/j/a	<i>páša, gnéča, jéža;</i>	-(á)va	<i>izpeljáva, zidva;</i>
-ba	<i>bórbá, obsódba, brámba;</i>	-áža	<i>blamáža, montáža;</i>
-ôba	<i>bleščôba, plesnôba;</i>	-ø	<i>ból, dráž, čúd;</i>
-énca	<i>diferénca, divergénca;</i>	-ézen	<i>bolézen, ljubézen;</i>
-ija	<i>kolizija, konvêrzija;</i>	-ést	<i>bolést;</i>
-ácija	<i>arondácija, deflorácija;</i>	-áv	<i>ljubáv;</i>
-cija	<i>ákcija, prostitutícija;</i>	-ev	<i>mláčev, mlátev;</i>
-úra	<i>dresúra;</i>	-(á/i)tev	<i>spregátev, molítev;</i>
-aríja	<i>kurbaríja, krokarija;</i>	-tev	<i>klétev.</i>
		Srednji spol	
-nje	<i>klánje, znánje;</i>	-tje	<i>grétje, počútuje, pítuje;</i>

/*/ Pozneje sem to izvajal iz pridevniške podstave.

-anje	<i>gíbanje, bránje;</i>	-ílo	<i>vračílo, posojílo.</i>
-enje	<i>hlajênje, usmíljenje;</i>		

4. r e z u l t a t, tj. *tisti, tista, tisto*, ki pri dejanju nastane ali je v zvezi z njegovo izvršitvijo:

		Moški spol	
-(a)nec	<i>spánc</i>	-ček	<i>dobiček, naméček;</i>
-ljáj	<i>grížljáj, vzdihljáj</i>	-tek	<i>dodatek;</i>
-ki	<i>domlátki, dožétki</i>	-t	<i>ekstrákt, ákt;</i>
-ø	<i>mík, bród, tlák;</i>	-át	<i>falzijikát, destilát;</i>
-ek	<i>cúrek, domílek;</i>	-ež	<i>čúdež, črtež.</i>
		Ženski spol	
-ba	<i>rísba, razsôdba;</i>	-enka	<i>dólbenka, gojêнка;</i>
-ánca	<i>govoránca;</i>	-áta	<i>afrikáta, gemináta;</i>
-(á)cija	<i>fundácija, formulácija;</i>	-áža	<i>blamáža, drenáža;</i>
-ánja	<i>globánja;</i>	-ø	<i>jéd, gréz, gáz;</i>
-a	<i>béra, vpréga;</i>	-t	<i>vést, bít, pást.</i>
-a	<i>klája, máza;</i>		
		Srednji spol	
-(s)tvo	<i>društvo, skrbstvo;</i>	-ílo	<i>berílo;</i>
-(a/e)nje	<i>žáganje, žgánje;</i>	-(s)tvo	<i>društvo, skrbstvo.</i>
-tje	<i>bítje, bogoklétnje;</i>		

Priponska obrazila bi morala biti načeloma ista in enako številna kot za kategorijo dejanja, vendar jih je (v tem izpisu) za desetino manj. – Tu bi se veliko lažje kot pri 'dejanju' lahko izhajalo iz podstave z deležnikom stanja, torej 'kar je odpadlo' je *odpadek, odpadlo* oz. *odpadla stvar*, 'kar je formulirano' je *formulirana stvar, formulacija*. Vendar je v tem primeru treba v mnogih primerih krniti ustrezno pridevniško obrazilo. Primere kot *žganje* 'pijača' si torej raje razlagamo iz *žganje* 'to, da se žge' po metonimični poti.

5. m e s t o, kjer se dejanje odvija:

	Moški spol		Ženski spol
-atórij	<i>oratórij, observatórij.</i>	-(j)a	<i>stája, prêja.</i>
		Srednji spol	
-(a/i)lišče	<i>gledališče, dojilišče;</i>	-anje	<i>domovánje.</i>
-išče	<i>strelišče, igrišče;</i>		

Pri samostalnikih tipa *kurilnica, spalnica* gre zelo verjetno za izpeljavo iz glagolskih pridevnikov (prim. *spalna soba – spalnica*).

6. s n o v , s katero se kaj dela:

	Moški spol		Srednji spol
-ež	bélež.	-(á/f)lo	hujšálo, gnojílo;
		-(f)vo	strelívo, gnojívo.

Stilna vrednost

Seveda vse te izpeljanke tudi stilno niso enake. Poleg stilno nevtralnih izrazov, kot so *pre-
rok, vstaja, borec, bralec, begunec* ipd., imamo tudi stilno zaznamovane na *-úh, -ávň, -ún,
-ávs, -ávť, -da, -úlja, -éla, -úša, -lo*: *smrdúh, dremávň, govorún, bahávs, zmkávť, cmérda,
čvekúlja, smrdéla, namigúša, motovílo*. Take izraze moramo ločiti od tistih, ki jim je že
podstava stilno zaznamovana, npr. pri obrazilu *-ač čenčáč, gobezdáč* (stilno nevtravno *do-
bavljáč, tesáč, kováč* ipd.).

Izpeljava iz pridevniških besed

Iz pridevniške podstave se tvorijo samostalniki, ki pomenijo: 1. človeka (ali žival) kot no-
silca lastnosti (*hromec, elegik, mladič*); 2. predmet kot nosilca lastnosti (to, kar se nanaša
na vprašalnico *kaj*, če izvzamemo živali) (*grenec, antiseptikum*); 3. lastnost (*bledoba, slo-
venstvo, enotnost, belo*); 4. konkretizirano lastnost (*kislina, junaštvo*); 5. kraj (*grofovina,
Prežihovina*); 6. druge izrazite reči, npr. jezik ali narečje (*slovenščina, prekmurščina*), da-
jatev (*mostnina*), snov (*biserovina*), drevo (*kruhovec*), gozd (*hrastovec*), izdelek iz plodu
(*malinovec*), izmeček (*govejak*), enoto iz toliko delov (*desetina, desetorica, trojica*), enoto
iz tolikega dela (*desetina, tretjina*) ipd.

1. n o s i l e c (č l o v e k , ž i v a l) lastnosti, ki jo imenuje podstava:

		Moški spol	
-ičina	<i>dobričina;</i>	-átik	<i>flegmátik, dogmátik;</i>
-ec	<i>bélec, hrómeč, črnec;</i>	-an	<i>dolgàn/dolgán, nebeščàn;</i>
-áč	<i>beláč, mrkáč;</i>	-(i)čan	<i>evangeličàn, Bizéljčan;</i>
-ič	<i>hudič, belič;</i>	-ijan	<i>grdobiján, hudobiján;</i>
-énič	<i>mladénič;</i>	-ín	<i>dolgín, domačín;</i>
-úh	<i>gladúh, debelúh;</i>	-ún	<i>grdún;</i>
-ij	<i>ordinárij;</i>	-ko	<i>debélko, črnko;</i>
-ák	<i>bedák, divják;</i>	-ávs	<i>grdávs, črnávs;</i>
-jak	<i>južnják, bosják, jesenščák;</i>	-at	<i>aziát, diskalceát;</i>
-ček	<i>dvójček, četvérček;</i>	-ávš	<i>grdávs;</i>
-ik	<i>elégik, alérgik;</i>	-ež	<i>hudóbněž, duhovítež;</i>
-ik	<i>dvójnik, gréšnik;</i>	-ávž	<i>grdávs.</i>

		Ženski spol	
-ica	<i>nágica, ljúbica;</i>	-únka	<i>grdúnka;</i>
-ka	<i>sívka, Črnívka;</i>	-úša	<i>debelúša.</i>

Srednji spol

-če *belče* (možno tudi s prevedbo v srednji spol iz *belec*).

2. nosilec (stvar, predmet) lastnosti, ki jo imenuje podstava:

		Moški spol	
-ec	<i>grê nec, četvérec;</i>	-ik	<i>jútranjik, jábolčnik;</i>
-ič	<i>belič, golič;</i>	-(ik)um	<i>antiséptikum, hipnótikum;</i>
-ak	<i>govéjak, gósjak;</i>	-čan	<i>bizéljčan, mózelčan;</i>
-ak	<i>celák, deveták;</i>	-uš	<i>belúš.</i>
-jak	<i>belják, mlečnják, kočnják;</i>		
		Ženski spol	
-a	<i>konstánta, variánta;</i>	-ka	<i>fižólovka, kálanka;</i>
-ica	<i>belica, norice;</i>	-íka	<i>mładika, lesnika;</i>
-úlja	<i>krivúlja, kosmúlja;</i>	-ína	<i>jagnjičevína.</i>

3. lastnosti:

		Ženski spol	
-ôba	<i>bledôba, grdôba;</i>	-aríja	<i>bedaríja;</i>
-ica	<i>bledíca, náglica;</i>	-ika	<i>arháika, figurálíka;</i>
-ánca	<i>arogánca, elegánca;</i>	-ina	<i>višína, brátovščína;</i>
-enca	<i>dekadénca, absénca;</i>	-ésa	<i>finésa, noblésa;</i>
-éca	<i>grandéca;</i>	-íteta	<i>elasticíteta, komodíteta;</i>
-íja	<i>barabíja, grdobíja;</i>	-ôta	<i>bledôta, celôta;</i>
-íja	<i>erudicíja;</i>	-ost	<i>grobóst, stárost.</i>
		Srednji spol	
-o/-e	<i>črno, bélo, rdéče;</i>	-(š)tvo	<i>bedáštvo, deklíštvo.</i>
-(s)tvo	<i>bogástvo, barábstvo;</i>		

4. konkretizirana (popredmetena) lastnost (če je ne izpeljujemo kar metonimično):

		Ženski spol	
-a	<i>elegánca, konkurénca;</i>	-itéta	<i>bonitéta;</i>
-átika	<i>idiomátika;</i>	-ota	<i>celôta, lákota, dobróta;</i>
-ína	<i>kislína, desetína;</i>	-ost	<i>gôrkost; slabóst.</i>
-ésa	<i>noblésa, finésa;</i>		
		Srednji spol	
-(s)tvo	<i>barábstvo, júdeštvo.</i>		

5. kraj, področje, mesto, predmet, kjer je kaj:

		Moški spol	
-(j)ak	<i>jágodnjak, cvetličnják;</i>	-ik	<i>jájčnik, ceník.</i>

Ženski spol

-a *filozófska, Štájerska;*
-ica *čajnica, ledenica;*

-ina *banovina, Kóprščina;*
-nica *bolnišnica, norišnica.*

6. drugi izraziti pomeni:

a) jezik, narečje, govorica:

Ženski spol

-ina *slovénščina, angléščina.*

b) dajatev, prejemek:

Ženski spol

-ina *grobnina, dnina.*

c) snov:

Ženski spol

-ina *bisernina, kislina.*

č) drevo

Moški spol

-ec *krúhovec.*

d) gozd:

Moški spol

-ec *hrástovec, lipovec.*

Ženski spol

-ina *bukovina, babkovina.*

Srednji spol

-je *jélševje, búkovje.*

e) izdelek iz plodu rastline:

Moški spol

-ec *malinovec, hrúškovec;*

-ik *jábolčnik, ájdovník;*/*

f) izmeček:

Moški spol

-ak *govéjak, gósjak.*

g) enota tolikerih delov:

Moški spol

-ák *peták, deseták.*

Ženski spol

-ica *petica, četvérica;*

-ina *desetina, stotina.*

h) enota tolikega dela:

Moški spol

-ek *desétek.*

Ženski spol

-ina *desetina, tretjina.*

Samostalniki pod g) so izpeljani iz glavnega ali ločilnega množinskega števnikar (redko tudi iz množilnega). Posebnost med njimi je *četrták*, napravljen po vzorcu *petina – petak*. – Pri samostalnikih pod h) je podstava vrstilni števnik. – Pri števnikih tipa *pet – peti* prihaja pri priponskem obrazilu *-ina* do površinske enakosti besed pod g) in h): tako je *desetina* ali 'deset ljudi' ali 'deseti del'.

Izpeljava iz samostalnika

Izpeljanke iz samostalniške podstave pomenijo: 1. človeka ali žival, ki a) ima s čim opraviti (*čebelár, čebélar*), b) prebivalca države pokrajine, naseljenega mesta, naroda (*Jugoslován, Slovénec*), c) člana ali uda organizacije, ideologije, znanstvene ali umetnostne smeri (*marksíst*), č) nosilca značilnosti (*nosán*); 2. predmet, ki a) ima s čim opraviti (*máriborčan, furlánka*), b) ideološki, znanstveni, umetnosti sestav ali vejo (*marksízem*), c) pojmovno enoto takega sistema (*frazelogízem, stilízem*); 3. lastnost (*barábstvo*); 4. popredmeteno lastnost (*barabíja*); 5. mesto (*kováčija*); 6. razne druge pomene; 7. modificirane pomene (npr. manjšalnost, slabšalnost ipd.). Pri izpeljavah tipa 1. do 6. se za podstavo izpeljanke jemlje odvisna enota govorne podstave, npr. *nauk Marksa – marksízem, enota fonologije – foném*, pri izpeljankah tipa 7 pa gre za izpeljave iz jedra vsakokratne besedne zveze, s

*/ Pozneje mi je bila 6. samo snov (krepko natisnjeni primeri), drugo pa gre v glavnem v skupino 2.

priponskim obrazilom pa se izraža prilastkova modifikacija, npr. *majhen otok otoček, vsi vojaki oz. vojaki sploh – vojaščina*.

Pregled po posameznih pomenskih skupinah in priponskih obrazilih:

1. *tisti -a -o*, ki je s čim v zvezi:

a) človek ali žival, ki ima s čim opraviti:

		Moški spol	
-ec	<i>industrijec, jezikoslovec;</i>	-ír	<i>brigadir, hotelír;</i>
-álec	<i>gimnaziálec;</i>	-áš	<i>bombáš, sektáš, kajakáš;</i>
-(j)áneec	<i>cankarjáneec, luteráneec;</i>	-át	<i>advokát, diplomát;</i>
-áč	<i>burkáč, brentáč;</i>	-ét	<i>apologét, homilét;</i>
-ik	<i>gráfik, téhnik, botánik;</i>	-íst	<i>flavtíst, gardíst;</i>
-(ov)nik	<i>búkovnik, cerkóvnik;</i>	-eát	<i>hanzeát, lavreát;</i>
-ítelj	<i>redítelj (pač iz zveze 'kdor dela red');</i>	-áž	<i>kočijáž;</i>
-ar	<i>pečár, gúmbar;</i>	-ež	<i>búrkež, bábež, prismódež.</i>
-êr	<i>frazêr, fasadêr;</i>		

b) prebivalec (države, pokrajine, naseljenega mesta ...):

		Moški spol	
-(ov)ec	<i>Avstrijec, hribovec;</i>	-éž	<i>Anglész, Singalész;</i>
-êjec	<i>Evropêjec, Filistêjec (menda edini primer);</i>	-óz	<i>Francóz.</i>
-áneec	<i>Amerikáneec, Peruáneec;</i>		
-an	<i>Zemljàn, Sévničàn, meščàn;</i>		
-ar	<i>letovíščar, barákar;</i>		

Imena prebivalc so obravnavana kot izpeljana iz imen za moški spol (izjema bi bila npr. *Amaconka*).

c) član ali ud organizacije, ustanove, rase, ideologije, znanstvene ali umetnostne smeri.:

		Moški spol	
-ec	<i>pártijec, komsomólec;</i>	-ján	<i>kristján, Moravlján;</i>
-éjec	<i>epikuréjec;</i>	-ón	<i>madžarón;</i>
-(j)áneec	<i>ničejáneec, salezijáneec;</i>	-ar	<i>króžkar, levičar;</i>
-ineec	<i>benediktíneec, elizabetíneec;</i>	-úr	<i>nemčúr;</i>
-eveec	<i>vájevec, skójevec;</i>	-aš	<i>centrumáš, frakcionáš;</i>
-oveec	<i>hégloveec, tómšičeveec;</i>	-eát	<i>hanzeát;</i>
-ik	<i>akadémik;</i>	-íst	<i>marksíst, darviníst;</i>
-an	<i>občàn, cisterciján;</i>	-it	<i>jezuít, husít.</i>
		Ženski spol	
-inja	<i>klarísinja;</i>	-ínka	<i>uršulínka</i>

Sem gredo še oznake razredov živali, sicer poimenovanih po kaki telesni značilnosti (gl. naslednjo skupino): *metúl-j-evec*, *tís-ovec*, *klobuč-nják*, *miš-ák*, *nít-k-ar*, *zvezd-áš*.

č) nosilec značilnosti:

		Moški spol		
-ec	<i>gřbec;</i>		-an	<i>nosàn, glavàn;</i>
-áč	<i>bradáč, glaváč;</i>		-ar	<i>bodičar, bičkar;</i>
-avec	<i>kljúnavec;</i>		-áš	<i>cevkáš, sedláš;</i>
-njak	<i>vítičnjak;</i>		-ež	<i>gřbež, kódre.</i>
-nik	<i>káveljčnik, bodičnik;</i>			
		Ženski spol		
-(ar)ica	<i>úharica, pljúčarica;</i>		-áča	<i>rebráča.</i>

2. predmet, ki ima s čim opraviti: to so navadno vina, vlaki, avtobusi, vetrovi:

		Moški spol		
-ec	<i>bizéljec, ementálec;</i>		-an	<i>máriborčan, cípřčan.</i>
-í nec	<i>dalmatí nec;</i>			
		Ženski spol		
-ica	<i>gájica, gótica;</i>		-ka	<i>olivétka, amerikánka.</i>

3. lastnost oz. stanje:

		Moški spol		
-í zem	<i>agnosticízem, idiotízem.</i>			
		Srednji spol		
-stvo	<i>barábstvo, farizéjstvo;</i>		-evstvo	<i>búrřevstvo, hlápčevstvo;</i>
-tvo	<i>glagoljášstvo, devířstvo;</i>		-ovstvo	<i>fántovstvo, bléiweisovstvo.</i>
		Ženski spol		
-ija	<i>hudobija, erudicija;</i>		-ôta	<i>gřozôta;</i>
-arí ja	<i>otročarí ja, oslarí ja;</i>		-úra	<i>aduokatúra, profesúra.</i>
-ika	<i>fantástika, alegórí ka;</i>			

4. popredmetena lastnost ali stanje :

		Ženski spol		
-í ja	<i>gřdobí ja, ciganí ja;</i>		-úra	<i>profesúra, agentúra.</i>
-arí ja	<i>bedarí ja, kozlarí ja;</i>			
		Srednji spol		
-stvo	<i>barabínstvo, gostínstvo;</i>		-tvo	<i>berášstvo.</i>

5. mesto, prostor, kraj, kjer (v katerem) je kaj:

		Moški spol	
-ij	<i>direktórij, psaltêrij;</i>		-árij <i>antifonárij, herbárij;</i>
-órij	<i>leprozórij, direktórij;</i>		-étum <i>arborétum, alpinétum;</i>
-ik	<i>ímenik, zákonnik;</i>		-at <i>dekanát, konzulát;</i>
-nik	<i>ríbnik, jájčnik;</i>		-iát <i>komisariát, sekretariát (v bistvu gre za pripono -at-);</i>
-njak	<i>lístnjak, besednják (verjetno iz pridevnika);</i>		-et <i>kabinét, arborét.</i>
		Ženski spol	
-(n)ica	<i>mesníca, mítnica;</i>		-erija <i>fazanerija, drogerija;</i>
-(ár)nica	<i>drvárnica, kolesárnica;</i>		-ála <i>centrála, komerciála;</i>
-(óv)nica	<i>kotlóvnica;</i>		-jêra <i>bonbonjêra (pisano tudi bonboniera);</i>
-aríca	<i>pesmaríca;</i>		-itéta <i>admiralítéta;</i>
-árna	<i>kavárna, čajárna;</i>		-úra <i>intendantúra, administratúra;</i>
-ija	<i>kovačija, Slovénija;</i>		
		Srednji spol	
-išče	<i>gnojíšče, krompiríšče;</i>		-štvo <i>predstójništvo.</i>
-tvo	<i>admirálstvo, klepárstvo;</i>		

6. razni drugi izraziti pomeni:

a) snovna prvina ali član širše snovne skupnosti:

		Moški spol	
-íd	<i>bromíd, arzeníd, hidrid;</i>		-iak <i>afrodizak;</i>
-íl	<i>acetíl, karboníl;</i>		-ík <i>vodík, ogljik;</i>
-ít	<i>sulfít, andezít, kalcít;</i>		-ól <i>etanól, holesteról;</i>
-át	<i>karbonát, fosfát, jodát;</i>		-ij <i>polónij, devtêrij.</i>

b) nazorski, znanstveni, umetnostni ... sestav ali veja:

		Moški spol	
-ízem	<i>empirízem, komunízem, cinízem.</i>		
		Ženski spol	
-ija	<i>geografija, filozofija.</i>		
		Srednji spol	
-je	<i>jezikoslóvje, naravoslóvje;</i>	-stvo	<i>krščánstvo, lončárstvo</i>

c) enota, pojem znanstvene, nazorske, gospodarske ... smeri:

		Moški spol	
-ém	<i>foném, filozofém, stilém;</i>	-ízem	<i>sofizem, stilizem.</i>

č) ime podobnega ali pripadnosti:

		Moški spol	
-íd	<i>hominíd, bantuíd;</i>	-nják	<i>človečnják, opičnják.</i>

d) tvorbeni sestavina »skupnega« imena:

		Moški spol	
-ek	<i>prášek.</i>		
		Ženski spol	
-(n)ica	<i>slámica, tírnica;</i>	-(in)ka	<i>snežínka, smúčka.</i>

7. pomeni z modifikacijo podstave

Modifikacijske izpeljanke pomenijo: 1. žensko poimenovanje, parno moškemu (feminativ) in narobe (maskulativ) (*golóbica, kačák*); 2. skupno ime (*gospôda*); 3. stopnjevanost (*možák*); 4. mladiča, nedoraslo (*kozlič*); 5. manjšalno (*brévec*); 6. manjšalno-ljubkovalno (*brátec*); 7. manjšalno-podcenjevalno (*článčič*) in zaničevalno (*beracón*) itd.

1. Feminativi (ženski par moškemu) in maskulativni:

-ica	<i>grabljíca, prijáteljica;</i>	-ka	<i>gostáčka, brúcka;</i>
-inja	<i>gospodínja, dédinja, vojákinja;</i>	-ična	<i>gospodična, kraljična.</i>

Kot nekake maskulativne čutimo poimenovanje *žánjec, kačák* ipd.

2. skupna imena:

		Ženski spol	
-a	<i>gospôda, bohéma;</i>	-éla	<i>klientéla;</i>
-áda	<i>kolonáda;</i>	-ína	<i>gabrína, mladína;</i>
-íja	<i>tovarišija, pajdašija;</i>	-ovína	<i>jalovína, hrastovína;</i>
-ika	<i>ornaméntika, melódika; (lahko tudi iz pridevnika);</i>	-ščina	<i>vojáščina, brátovščina;</i>
-álika	<i>figurálíka;</i>	-ád	<i>otročád, divjád;</i>
-(át)ika	<i>idiomátika, klásika;</i>	-jád	<i>jelenjád, kurjád.</i>
		Srednji spol	
-je	<i>grózdje, mládje, otóčje;</i>	-ôvje	<i>hlodôvje, cvetôvje;</i>
-evje	<i>borovničevje, bodičevje;</i>	-stvo	<i>brálstvo, článstvo.</i>

3. stopnjevanost:

		Moški spol		
-ec	<i>dédec;</i>		-ar	<i>možákar, pametnjákar;</i>
-ovič	<i>pametnjákovič;</i>		-ež	<i>heródež, júdež.</i>
-ak	<i>možák;</i>			
		Ženski spol		
-nica	<i>bábnica.</i>			

4. mladič, nedoraslo:

		Moški spol		
-(an)ec	<i>bíkec, piščánec;</i>		-(č)ek	<i>cigánček, fántek, zájček;</i>
-ič	<i>kozlič, grofič;</i>		-e	<i>fantè.</i>
		Srednji spol		
-e	<i>žrèbè, tele.</i>			

5. manjšalno:

		Moški spol		
-(e)c	<i>brédec, vétrc;</i>		-ek	<i>gúmbek, hranilniček;</i>
-ič	<i>gradič, národič;</i>		-ček	<i>bótrček, doživljájček.</i>
		Ženski spol		
-ca	<i>klópca, bréskevca, Polónca;</i>		-ica	<i>hišica, dogódbica.</i>
-ka	<i>bradavička, ráčka;</i>			
		Srednji spol		
-(e)ce	<i>bítijce, deklétce, méstece;</i>		-(e)ca	<i>vrátca, jétrca, ústeca.</i>
-iče	<i>grózdjiče, cvétjiče;</i>			

6. Manjšalno-ljubkovalno:

		Moški spol		
-(e)c	<i>brátec, čéveljc, ángelc;</i>		-ek	<i>bôbek, črnček;</i>
-ič	<i>deklič, otročič;</i>		-iček	<i>gradiček, gozdíček;</i>
-če	<i>Tónče, Pêpče;</i>		-ček	<i>sínček, otrôček;</i>
-i	<i>ôči, Fránci, Pêpi;</i>		-ko	<i>sínko, Lisko.</i>
		Ženski spol		
-ca	<i>rôkca, brvca;</i>		-ka	<i>devička, Lénka;</i>
-ica	<i>grdôbica, ročica;</i>		-(ič)ka	<i>ženička;</i>
-(ič)ica	<i>sestričica, noričica;</i>		-i	<i>mámi, Mími, bébi.</i>
		Srednji spol		
-(e)ce	<i>mêšce, jájčece;</i>		-ko	<i>jábolčko;</i>
-ci/če	<i>jelénce;</i>		-ica	<i>déčica (množinsko).</i>

7. Manjšalno-slabšalno (-ironično):

		Moški spol	
-ič	<i>článčič, pobič;</i>		-ček <i>fárček, oficirček.</i>
-ek	<i>dijáček, advokátek;</i>		
		Ženski spol	
-ica	<i>knjižica</i> ipd.		
		Srednji spol	
-(č)e	<i>cigánče, hlapče.</i>		

8. slabšalno:

		Moški spol	
-ón	<i>beračón, Jakón;</i>		-ávs <i>kmetávs, brdávs;</i>
-úr	<i>nemčúr, fajfúr;</i>		-ež <i>bábež, barábež.</i>
		Ženski spol	
-(ú)lja	<i>brucúlja, zmikávtlja;</i>		-ra <i>kočúra, knjižúra.</i>
-éla	<i>babéla, brucéla;</i>		
		Srednji spol	
-e	<i>fantè, človéče;</i>		-še <i>kravšè.</i>
-išče	<i>babíšče;</i>		

Izpeljava iz predložnih zvez

Samostalniki se izpeljujejo tudi iz predložne podstave; pregled po predlogih (predponah):

ante	<i>antehúdijs;</i>
brez	<i>brezvérec, brezdómec, brezglávost, brezvládje, brezúp;</i>
čez	<i>čezoceánka, Čezsóča;</i>
do	<i>dokolénke, dopetáče, doprsje;</i>
na	<i>naličje, napótje;</i>
nad	<i>nadstréšek, nadhišje, nadkolénke, nadláhtnica, nadpléčje;</i>
ob/o	<i>obróbje, obrézeje, Obréž, osrčje, oglávje, obpótje;</i>
po	<i>Posávje, Posóčje, pobóčje, pobrézje, pogórje;</i>
pod	<i>podbrádek, podbrégar, Podgôra, podgrlína, podpéč;</i>
pred	<i>predpúst, predméstje, predgórje, predstréšje, predpóldan;</i>
pri	<i>prilésje, priimek, pristréšje, primórje, priklét;</i>
raz	<i>razvódje, razpótje, razkrižje;</i>
so	<i>soglásje, sošólec (so- je sedaj samo še predpona);</i>
v	<i>vsêbnost;</i>
vz	<i>vzglásje, vznóžje (vz- je sedaj samo še predgona);</i>
za	<i>zapéček, zalédje, zaimek, Zagórje.^{1*/}</i>

^{1*/} Tu sem izčrtal primere s pridevniško podstavo na -n.

Zusammenfassung

(Die Derivation der slowenischen Substantiva)

Von der traditionellen slowenischen Wortbildungslehre von Substantiven mit den Suffixen (s. g. Derivation) wird die betreffende Problematik so dargestellt, dass man – nach Miklosič's Vorbild – von Suffixen mit einem charakteristischen Konsonanten (oder mit einer charakteristischen Konsonantengruppe) ausgehend bei verschiedenen Wortartbasen (Zeitwort, Adjektiv, Substantiv) die semantischen Kategorien von Wortbildungen mit »demselben« Suffix aufzählt. Aber schon bei A. Bajec (*Besedotvorje slovenskega jezika*, 1950) findet man auch das Kapitel »Die Suffixe nach ihren Bedeutungen«, worin Suffixe für 24 Bedeutungsgruppen festgehalten sind. In der *Slovenska slovnica* (1956) gibt es 16, im *Slovenski knjižni jezik 2* (1966) aber 13 solcher Gruppen von Suffixen. *Linguistica* 15 (1975).

Der vorliegende Aufsatz geht ebenfalls von den semantischen Kategorien aus, versucht aber die Zahl der Bedeutungskategorien, die aus verbalen, adjektivischen oder substantivischen Basen mit Hilfe von Suffixen gebildet werden, auf 6 grosse Gruppen zu reduzieren. Diese 6 Gruppen sind: 1. die Namen des Agenten, des Eigenschaftsträgers und der Verbundenheit; 2. die Namen der Werkzeuge, 3. die Namen der Handlung, der Eigenschaft und des Zustandes, 4. die Namen der vergegenständlichten Tat oder Eigenschaft, 5. die Namen der Lokalisierung und 6. Verschiedenes. Nur bei den Wortbildungen aus einer substantivischen Basis gibt es noch eine besondere, die s. g. Modifikationsbedeutungsgruppe (Feminativa und Maskulinativa, Kollektiva, Gradativa, Iuvenalia, Diminutiva, Diminutivhipokoristika, Diminutivpeiorativa und Peiorativa). – Dabei wird keine Rücksicht darauf genommen, ob diese Suffixe gemein slowenisch oder aus anderen Sprachen übernommen sind. Die Berechtigung dafür gibt uns nicht nur die produktive Wortbildung mit den entlehnten (nichtautochtonen) Suffixen im gegenwärtigen Slowenisch, sondern (was noch wichtiger ist) auch das richtige Verständnisvermögen der Sprecher für solche Wortbildungen im slowenischen Text.

Linguistica 15 (1975). *In memoriam Stanko Škerlj oblata*. 241–256.

POMENSKE SKUPINE SAMOSTALNIŠKIH ZLOŽENK

Samostalniki zloženske so dveh vrst: samomedpanske (*živinozdravnik* < *zdravnik za živino*) in medpansko-priponske (*stezosledec* < *kdor sledi stezi*). Pomen prvih se ravna po zadnji sestavini (*živinozdravnik* je npr. vršilec dejanja, *avtogaraža* pa označuje prostorskost), pomen drugih pa se da reducirati na iste skupine kot pri izpeljankah: pri glagolski podstavi označujejo torej 1. vršilca (človek/žival), 2. vršilnik (orodje, naprava), 3. dejanje, 4. rezultat dejanja, 5. prostor/čas, tj. okoliščino, in 6. snov. Analogno je pri pridevniških in samostalniških podstavah.

Noun compounds are of two types: those having only an interfix (*živinozdravnik* < *zdravnik za živino*) and those having both an interfix and a suffix (*stezosledec* < *kdor sledi stezi*). The meaning of the former follows their last component (*živinozdravnik*, e. g., is an agent noun, while *avtogaraža* denotes a locality), the meaning of the latter can be reduced to the same groups as in the case of noncompound words derived by suffixation: thus, if their base is a verb, such compounds denote (1) an animate agent (human/animal), (2) an inanimate agent (instrument, tool), (3) an action, (4) a result (of an action), (5) a locality or a period (= circumstance: space/time), and (6) a substance. There are analogous groups of compounds with adjectival and substantival bases.

Splošno

0 V svoji Slovenski slovnici 1976 (dalje SS 1976) sem podal nekaj slovnici prirejen prikaz celotne slovenske tvorbe besed, in sicer v štirih besedotvornih vrstah: izpeljavi, zlaganju, sestavi in sklapljanju. To sem storil načeloma na podlagi šestkoračnega algoritma,¹ ki iz prvotne besedne zveze (t. i. govorne podstave) 1. koraka na koncu v 6. koraku daje novo besedno sredstvo, t. i. tvorjenko. (Vodi pa nas tudi obratno od tvorjenke do njej ustrezajoče besedne zveze.) Tvorba posameznih besedotvornih vrst je v SS 1976 (in z nekaterimi popravki v SS 1984) obdelana v različni razsežnosti: najbolj skromno podani so sklopi, takoj za tem pa zloženske, medtem ko je prikaz sestavljenk sicer sorazmerno obširen, še zlasti v t. i. tradicionalnem pojmovanju, ki so mu pri glagolu sestavljenke tudi prav vsi glagoli s predponami, torej tako tip *vstopiti*, *odnesti* (po našem iz *stopiti v*, *nesti od*) kakor tudi tip pravih sestavljenk, namreč *sòustvárvatjati* (po našem iz *ustvarjati hkrati*).²

O vsem tem sem po letu 1976 in tedaj pisal tudi že podrobneje: v teh razpravah sem izgrajeval svojo besedotvorno teorijo in izčiščal (ter bogatil) zadevno gradivo določenih spodrseljajev ali manj primernih oz. odsotnih ponazoril (med drugim v 2. izdaji SS).³ Posebej bodi

¹ O besedotvornem algoritmu pri m e n i prim: Besedotvorna teorija, SR 24 (1976), 163–179 (v bistvu je to tudi v SS 1976 oz. 1984); Teorija besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141–151; Trejtjič o besedotvorni teoriji, SR 38 (1990), 421–440; Besedotvorno šolanje, SR 39 (1991), 215–237.

² O tem prim. m o j e Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, SR 21 (1973), 105–112. O tem je na ustreznih mestih govor tudi v delih, navedenih pod 1.

³ Da bi kdo, ki to problematiko obravnava glede na m o j o slovnico, to opazil, doslej nisem mogel ugotoviti.

tu omenjeno še zavračanje po mojem zmotnih besedotvornih predstav v knjigi (in že prej v disertaciji) A. Vidovič Muhe.⁴

Ker se dobro zavedam, da skoraj nič ni tako dobrega, da ne bi moglo postati še boljše, sem se v predavanjih na univerzi – nazadnje zelo očitno zlasti na univerzi v Celovcu l. 1987 – pripravljaj na generalno spopolnitev v besedotvornem delu moje slovnice obravnavane problematike, da bi njena tretja izdaja lahko izšla dognana in bolj uravnovešena, kakor je sedaj, ko je v njeni 2. izdaji – zaradi v bistvu nespremenljivega stavka – bilo mogoče spremeniti vendarle le to in ono v okviru ene same vrstice.⁵

V tem sestavku torej podajam potrditev svoje pomenske kategorizacije nemodifikacijskih izpeljank na gradivu zložen, kakor sem jo pretežno zasnoval v že omenjenih celovških predavanjih (zatem sicer še dvakrat ponovljenih na ljubljanski univerzi v štud. letih 1987/88 in 1988/89).⁶

Pri razvrščanju samostalniških izpeljank v posamezne pomenske skupine (z navedbo po možnosti vseh ustreznih pripon) se mi je izkazalo, da je takih pomenskih skupin vsega šest: to so imena (1) za vršilca dejanja, (2) za vršilnik dejanja, (3) za dejanje, (4) za konkretizirano dejanje, (5) za kraj ali mesto in (6) za snov. S primeri: (1) *bralec*, (2) *grelec*, (3) *branje*, (4) *branje* 'berilo', (5) *sedišče*, (6) *strelivo*.⁷

1 Že iz SS 1976 je razvidno, da mi je z l a g a n j e besedotvorna vrsta med izpeljavo in sestavljanjem,⁸ kamor ga zlasti očitno postavljajo priponska obrazila ene vrste zložen, tj. tiste z medponsko-priponskim obrazilom (*kos e c = stez o sled e c*),⁹ s tem tipom pa je povezana druga vrsta zložen, tj. tista s samo medponskim obrazilom, prav na podlagi medpone (*živin o zdravnik iz zdravnik za živino*).¹⁰

1.1 Kdaj gre za m e d p o n s k o - p r i p o n s k e z l o ž e n k e, je večinoma že na zunaj jasno razvidno v tistih primerih, ko drugi del zloženke kot samostojna beseda sploh ne obstaja (npr. *obliko...slovje* v primeri s **slovje*); že bolj zapleteni pa so primeri kot

⁴ Prim. že m o j o oceno njene disertacije: Ocena disertacijske naloge A. Vidovič Muhe, v: *Znanstveno raziskovalno delo v okviru usmerjenih raziskovalnih programov na Filozofski fakulteti v Ljubljani v letu 1983*, Ljubljana, 1984, 453–476; dalje prim. pod 1 navedena sestavka Tretjič o besedotvorni teoriji in Besedotvorno šolanje.

⁵ Besedotvorni popravki glede teme n a š e g a sestavka so v SS 1984 (146) naslednji: Pod 1 so dodani primeri *samohòd*, *samosévec*; *drobnoglèd*. Pod 2 sta primera *dobrodušnež* in *samovóljnost* zamenjana z *dobrodušje* in *samovólja*. Enako še: *črnokòžec* → *črnoháska*; *babjevèrec* → *babjevérka*; *svojehlávec* → *svojevólja*.

⁶ To je razvidno iz list vprašanj, ki jih študentje dobivajo za izpite (in so torej vprašanja dostopna pri njih), kakor tudi iz kserokriranih zapisov študentov s teh mojih predavanj (natančneje o tem v Besedotvorno šolanje, str. 224, 225).

⁷ Za določen čas dokončno obliko je to dobilo v m o j i razpravi Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* (Ljubljana) 15 (1975), *In memoriam Stanko Škerlj oblata*, 241 do 256.

⁸ Prim. kazalo v m o j i slovnici, str. 109–111, kjer si sledijo izpeljava, zlaganje, sestava, sklapljanje.

⁹ Pri m e n i (SS 1976 oz. 1984, 146) je samo medponsko-priponski tip zložen zjet v točki 1 in pretežno tudi v točki 2, kjer pa so na koncu podani tudi primeri s samo medpono; pod 3 so obdelane medponsko-priponske tvorbe, pod 4 pa pretežno le medpanske. Poseben problem tu so tvorbe kot od *nosoróg do državoznánstvo*, ki so pač le na zunaj iz dveh samostalnikov v govorni podstavi.

¹⁰ Npr. pri P e r u š k u, Zloženke v novejši slovenščini, Posebej natisnjeno *Iz izvestja novomeške gimnazije za leto 1890*, 42 str.

pismo...noša v primeri z *noša*, kjer nam neistovetnost obeh »noš« pomaga razkriti njun različni pomen, saj *noša* pomeni nekaj čisto drugega, ne človeka, kakor ...*noša* v *pismo-noša*, namreč tipično ljudsko oblačilo. Prim. npr. še *zobozdravnik – zobozdravec*, ob čemer bi prav gotovo bila od vseh zlahka spoznana za medponsko-priponsko zloženko druga (čeprav verjetno še neizkazana), medtem ko je samomedponskost zloženke *zobozdravnik* dokazati nekoliko težje (namreč z dejstvom, da je njen zadnji del prav v tej obliki nastopal že v prvotni govorni podstavi, namreč *zdravnik za zobe*).¹¹

1.2 Sicer je še znano, da je priponskih obrazil pri zloženkah znatno manj kakor pri izpeljankah¹² (in manj jih imajo tudi izpeljanke iz t. i. predložne besedne zveze, pri meni v SS obravnavane v posebnem razdelku v okviru izpeljank). Zato bo posebna pozornost v nadaljnjem posvečena tudi razmerju med priponskimi obrazili zloženek in izpeljank.

1.3 V naslednjem glede na povedano najprej podajam pomenske skupine medponsko-priponskih samostalniških zloženek, in sicer: A – iz glagolskih zvez, tj. zveze glagola + katerega koli njegovega vezljivostnega ali primatega določila; B – iz imenskih zvez tipa pridevniška beseda + samostalnik; C – iz imenskih zvez Samostalniška beseda + samostalniška beseda, pri čemer drugi samostalnik v odvisnem sklonu določuje prvega, prav tako v odvisnem odnosu do (zaimenske) besede govorne podstave, ki se poobrazilja priponsko, čeprav dostikrat to na prvi pogled ni razvidno. Tako torej ločim: A – *kar vodi strelo* → *strelvod*, B – *kar je trdega kljuna* → *trdokljun*, C – *kar je dlake volka* → *volkodlak*. (Namesto *je* + rod. je seveda lahko tudi *ima* + tož.) – Zunaj našega zanimanja so samomedponske zloženke iz dveh samostalnikov v govorni podstavi, prva v imenovalniku pa nato nespremenjena zadnja v zloženki.¹³

Kakor se iz primerov vidi, v bistvu ločimo le glagolske in imenske podstave, a bomo tu pri imenskih vendarle obravnavali najprej tiste s pridevniško besedo v prvem delu, nato pa – ločeno – še one s samostalniško. Primeri v okviru 6 pomenskih skupin si sledijo (kot pri izpeljankah v SS 1976 oz. 1984) po priponskih obrazilih abecedno od zadaj, po spolih ločeno v zaporedju m, ž in s, pri čemer je ničto priponsko obrazilo pri moških sklanjatvah na prvem mestu, tj. pred glasovnimi, pri ženskih pa za a-jevskimi, moško a-jevsko pa za o-jevskimi.

¹¹ Moje omahovanje v tej zadevi (pri pripravljanju načel za onaglašanje zloženek v Slovarju slovenskega knjižnega jezika) se kaže v I. knjigi tega slovarja, in sicer v pravilu o neobveznosti prvega izmed dveh naglasov pri določenih zloženkah: SSKJI, 1970, str. XXV, §182: 1. *dvódelén*, 2. *čřkoslíkár*, 3. *biokemija*, 4. *ántifašíst*. Za moja stališča prim. Besede z dvema naglasoma, *Jezikovni pogovori* II, Ljubljana, 1967, 128–135.

¹² V tem smislu se je A. V i d o v i č M u h a trudila (kakor pred njo že P e r u š e k) najti samozloženska priponska obrazila (SSBPZ, v nadaljnjem citirana ustrezna mesta). Nekaj kritičnega odziva na Peruška glede drugega dela zloženek v zvezi s tem prim. že v A. B a j c a *Besedotvorju slovenskega jezika* III, *Zloženke*, 1952, 126–127 (npr. *malomeščan* proti *meščan* proti *malomestnež*, kjer ne obstaja beseda **mestnež*).

¹³ To sem formuliral za *Slovenski pravopis I, Pravila*, 1990, Naglas v besedotvorju, *Zloženke*, 127–128: »Po dva naglasa (ali več) imajo zloženke, katerih drugi (zadnji) del je nespremenjen prevzet iz podstavne besedne zveze: *živínozdravnik* ← *zdravnik za živíno*.« To sem pravopisni revizijski komisiji predlagal vsaj že leta 1989.

1 Zloženke z glagolsko (povedkovniško) podstavo

(1) Vršilec dejanja

Moški spol

-**ø** *rodoljub, bogoljub, loncevéz, zvezdogléd, pismoúk; sladkosnéd; krivogléd, križemgléd; daljnovíd; maloprid; klečepłáz; samogól, samoživ*

-**ac** *stezoslédec, basnopísec, telovádec; svetoskrúneec, raznojédec, svetohlíneec; samosévec, ničvédec; lokostrélec, hribolázec; mimohódec, lepopísec, ostrostrélec, dobroživéc*

-**a** *vójvoda, maloprida*

-**a** *delovódja, vlakovódja, strojevódja, knjigovódja pisonoša*

Primerov za druga priponska obrazila ni(mam) izpisanih, a bi sem šlo še *-čič*, kakor ga imamo v *vetrogončič* (iz prvotnega **vetrogonec*).¹⁴ – Od prevzetega gredo sem vsi primeri za izvajalca določenih strok, npr. k *-ø geograf, agronom, geológ, astronom, geométer*, od domačih pa npr. *jezikovéd, zvezdogléd*; k *-ec* npr. *jezikoslóvec, zemljepísec* ipd.

Pri obrazilih imamo torej komaj štiri različna (da sem ne gre nemara *kolovratež*, je jasno, saj je izpeljan iz *kolovrátiti*). Pri izpeljankah imamo tu vsaj še /obrazil/ z značilnim soglasnikom: *č* (*baháč, kurjáč, mlatič*), pa s *k* (ti so pač vsi le za pridevniško podstavo). Človek pomisli še na priponsko obrazilo *-i/atelj* (*bógoiskátelj*), a ima Rigler (kakor zapisano) tu (pravilno) zaznamovana dva naglasa. Težji primer pa je *davkoplačeválec*,¹⁵ pri Riglerju z enim samim naglasom, čeprav bi bila tukaj potrebna dva.¹⁶ V zloženkah se pri *-ec* vendarle pojavlja neko omahovanje, če je pred njim še glagolska pripona.

Druga priponska obrazila, izkazana pri izpeljankah, so (drugače je *-aj*) čustveno zaznamovana, npr. obrazila *-avh, -avs, -avš, -avt, -avž, -in, -un; -ur* (*nemč-ur*), ali pa so prevzeta (*doktor-and, dispeč-er, kontrol-or, falzifik-ator, invest-itor, diplom-ant, štud-ent, kompon-ist*).¹⁷ – Tudi priponsko obrazilo *-ar* se za zloženke iz glagolske podstave ne uporablja,¹⁸ navadna tvorba *črkolívec* je torej nekaj drugega kakor *črkolívár* (*jèklolívár*), ki sta samomedpanski zloženki (kakor tudi *lésostrugár*).¹⁹ Rigler z dvonaglasnostjo teh zloženek na *-ar* razodeva pravilno pojmovanje, tj. kot samomedpanske zloženke.²⁰

Ženski spol

Vršilko dejanja imam za inačenjsko izpeljavo iz moškospolskih poimenovanj, kolikor ta obstajajo: k našim primerom za m. spol torej *rodoljubka, vójvodinja, delovódkinja, lokostrel-*

¹⁴ Obrazilo *-ič* v tem primeru podpira tip *kuripečič* (omenja že Breznik v razpravi o zloženkah; Bajec, *Besedotvorje* III, str. 96 – *kuripečič* oz. *pečekurec*).

¹⁵ Na ta primer opozarja A. V i d o v i č M u h a v *SSBPZ* 1988, 86, opomba 25.

¹⁶ Dva naglasa nakazujeta tvorbo zloženke s samo medpono. Poseben problem so tu tvorjenke z glavnim (ali nedoločnim) števnikom v I. delu.

¹⁷ Kako je s *fantast* (gr. *phantasia*), mi ni čisto jasno. Sicer pa prevzetih priponskih obrazil tu pri zloženkah ne upoštevam do vseh podrobnosti. – Nezaznamovano *-in*, narečno *pozv-ačin, zov-in*, proti *pob-alin fant-alin, frk-olin, smrk-olin*; v tem smislu nezaznamovano *petelin, vlastelin*.

¹⁸ A. V i d o v i č M u h a, *SSBPZ*, 95: Primeri kot *knjigotisk, -ar* predvidevajo tudi nemogoč naglas tipa *knjigotiskar*; Rigler seveda *bákrotiskár*.

¹⁹ Pri A. V i d o v i č M u h i str. 94: *lesostrug-ár*. Na tako opozarja že B a j e c (*Besedotvorje* III, 127): »mokojed ali mokojedec ali mokojednik prav lahko pomeni nomen agentis z glagolsko osnovo v drugem delu.«

²⁰ Nam. *jèklolívár* ima Rigler *jèklobárvar*.

ka).²¹ Tam, kjer moškega spolskega poimenovanja za kaj ni, nastopajo samostojna ženska obrazila:

-a *smrdokávra*²²

-ica *bogoródica*

-ka *tresorépka, vrtorépka, sviloprêjka*,²³ *bogomólka; vijeglávka*

-kinja *poslovodkinja*

Srednji spol

Primerov za ta spol ni(mam).

(2) Vršilnik dejanja

Moški spol

-ø *strelòvòd, bencinovòd, sluhovòd, snegolòm, valobrán, žaromèt, kislinomér; daljnoglèd, zrakoplòv, brzòjàv; samokrés; samovár*

-øc *minolòvec, zobotrèbec, torpedolòvec, dvolòmec, ledolomílec*

Priponski obrazili sta samo *-ø* in *-ec*, prvo z močno prevlado. Niso izrabljena priponska obrazila *-ač, -aj, -ež, -elj*, pa tudi ne *-lec, -ik* (*nebotičnik* je izpeljan iz *nebotičn-*). Seveda tudi tu ni stilno zaznamovanih priponskih obrazil (kar morda sploh zbuja posebno problematiko). – Od prevzetih priponskih obrazil pa bi lahko navedli primere za *-ø* kot *telegráf, barográf, anemómeter, spektroskóp, levkocít*. Rigler vendar navaja *ledolomílec, minometálec*, pač naslonjeno na **ledolòmec, minomèt*.

Ženski spol

-ka *samohódka, samosévka, slamoséčka, muholòvka, brzostrelka, mišelòvka, vetrolòvka, dušegrêjka, dušegúbka*

-lka *letalonosilka*

Za pomen (2) priponsko obrazilo *-ica* pri glagolski podstavi ne nastopa; ni primerov za priponska obrazila *-ača, -lja*, le redko je *-V-lka*. Prevzeto »deležniško«²⁴ priponsko obrazilo *-alenta* je seveda izključeno.²⁴

Srednji spol

Ni(mam) primerov potrjenih.

(3) Dejanje (potek, stanje)

Moški spol²⁵

²¹ Obrazilo *-inja* v *vojevodinja* je nadomestno žensko obrazilo za moško *-a* v *vojvoda*: *poslovodkinja* pa je prvotno tvorjena s *-ka* za moško obrazilo *-ja*, nakar je oblika na *-ka* okrepljena z *-inja*.

²² Pričakovali bi **kavrosmrda*; sicer pa so zloženke z glagolom v prvem delu poseben problem.

²³ Premena *-pred-* s *-prej-* ni čisto jasna, spominja na *roj-stvo* (kakor da je vmes obrazilo *-j-*, prim. *roj* iz **rod-j-* ali *mlaj* iz *mlad-j-*), torej *svilopreja*. Taka vmesna obrazila imamo že v *poslovod-k-inja*. Enako si oblike *blejski, Blejec* lahko razlagamo le prek **bled-j-*, kar da *blej(i)*, in šele na to pride priponsko obrazilo *-ec* oz. *-ski*.

²⁴ Ker pri njih moramo upoštevati zložno glagolsko podstavo (in gre torej pri tem za izpeljanko).

²⁵ Za to kategorijo so obrazila moškega spola neznačilna, zato pa toliko bolj ženskega in srednjega spola (prim. moja razprava *Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika*, SR 21 (1973), 217–263, konkretno str. 242–243).

-ø *bratomòr, verouík, krvotòk, bakroréz; mnogobòj, šesterostòp; lepopís, mimohòd, samospèv -éva in samospév; vnebohòd; samovíd, samomòr.*²⁶

Te tvorjenke tudi iz preproste glagolske podstave imajo nekaj več priponskih obrazil (prim. *drht-aj, dotik-ljaj, dogod-ek, ves-t, odri-v, laj-ež*). Primer *sóloték* kaže na podstavo *ték* na *sólo* (res ima Rigler *sóloplés* in *sólo plés* ali *sólopredòr* in *sólospèv/solo spév*).

Ženski spol

-a *zlorába, ljudovláda; žganjekuha; samovláda, samohvála*

-ja *zakonodája, govedorêja, živinorêja – senoseča*

-ba *rokobórba, telovádba, perorisba; samopotrêžba*

-nja *senokóšnja /Pleteršnik/, samográdnja*

Torej ni slov. obrazila *-oba*. Primerov za 2. ž. sklanjatev nisem našel. Morda bi šla sem *blagodat*, v SSKJ 'blagoslov'.²⁷ Od prevzetega tip *ávtoženéza* ne gre sem, ker je to samo-medpanska zloženka.

Srednji spol

-je *slavohlépje, bogočástje, domotóžje, resnicoljúbje, bratoljúbje, rodoljúbje, škodožélje, tankočútje; samovládje, samoljúbje, samosílje; zemljepisje, jezikoslóvje, tihožitje*

-stvo *krvoskrúnstvo, svilogójstvo, prestolonaslédstvo, jasnovídstvo, svetoskrúnstvo, pikolóvstvo, ljudožerstvo*

-štvo *knjigotršstvo, kamnoseštvo, knjigovéštvo; samodršstvo; trinóštvo*

-lstvo *pravdobranilstvo, živinozdravilstvo, krvodajálstvo*

Primeri kot *kamnoseštvo* so možni tudi kot izpeljanke pomenske skupine (3) v pomenu 'to, da se je kamnosek'. Tu sta odsotni obrazili *-(a/e)nje* in *-ilo*, npr. *sámozaničevánje*.²⁸

(4) Konkretizirano dejanje ipd.

Moški spol

-ø *rokopís, bakroréz, prvotís, verouík, umotvòr, strojepís, klinopís, zločin, tlorís, šesterostòp, samogóvor, samospèv/-év, zemljevíd, žogobrc, sluhovód, črkopís, roko-pís, bakrotisk, vodopád, brzójäv, pravopís*

-øk *samoprispévek, samoródek*

Seveda tudi tukaj odpadejo priponska obrazila, kot jih še imamo pri izpeljankah: *gríž-ljáj*,²⁹ *dob-iček*.³⁰ – Od prevzetega gre sem *telegrám*.

²⁶ Marsikaj od tega se rabi tudi popredmeteno, npr. *vnebohòd* (praznik). O popredmetenem (sicer pri glagolniku) pri A. B a j c u (*Besedotvorje* I, 1950, 14 sl.): poleg »nosilca dejanja« bitje navaja še »kraj, kjer se dejanje godi« (*domovanje*), »posledico, učinek, proizvod, predmet glagolskega dejanja«, npr. »*gostovanje* 'svatba'«, »*zborovanje* 'zbor'« ipd. Na str. 16 govori še o »izbirnem pomenu« glagolnikov, npr. *roždenije* 'sorodstvo'.

²⁷ Seveda bi bilo *blago*- v tem primeru posamostaljeno.

²⁸ V SSKJ sicer *sámouničevnje* proti *sámouničevati se*; **prim.** še *sámospoznánje*. Zanimivo nasprotje je *samosílje* (z enim naglasom); prim. pri Riglerju še *sámooskrúmba* proti *samoskrúnstvo*.

²⁹ Primere na *-nec* in *-tek* (SS 1976, 128) raje prestavim kar med tvorjenke iz pridevniške podstave, čeprav gre očitno za deležnike na *-n/-t* (*birmanec, deljenec, dodatek*); deležnik na *-l* v teh primerih ni vedno izkazan (za sedanji jezik knjižni), npr. **dodat*.

³⁰ Kako je to razumeti, je zelo težko: ali gre za vmesno priponsko obrazilo *-č-* (iz *tj*) + *-ek*? Prim. rus. *dobyča*.

Ženski spol

-a *ljudovláda* ‘demokracija’, *dvóvpréga* ‘to, v kar sta vprežena dva’

-ba *perorisba*, *paroplóvba*, *bikobórba*

-ja *zakonodája* (pravzaprav *-(j)a*: **zakonodad-ja*)

Mogoče sem spada še *sámozavést*, pa *sámoodpóved*; tip *senožéč* pa je konkretizirano v pojem prostora.

Srednji spol

-je *besedoslóvje*, *bogoslužje*, *pravoréčje*, *pravopísje*, *pravoslávje*, *bogočástje*,³¹ *sve-tobólje*, *naravoslóvje*

-stvo *bogoskrúnstvo*, *zobozdrávstvo*, *zakonodájstvo* (*naravoznánstvo*, *prirodoznánstvo*)³²

-štvo *knjigotfštvo*, *kamnoséštvo*, *samodfštvo*

Že v SS 1976 (129) sem za pomensko skupino (4) menil, da bi načeloma morala imeti toliko priponskih obrazil, kolikor jih je za ‘dejanje’, a »jih je za desetino manj«. Tam je bilo tudi zapisano, da si »/primere kot *žganje* ‘pijača’ torej raje razlagamo iz *žganje* ‘to, da se žge’ po metonimični poti«.

(5) Prostor in čas, tj. okoliščina³³

Takih izpeljank za mesto je v SS 1976 (1984) zelo malo, in prav tako priponskih obrazil. Tipično je zlasti *-išče* (s. spola), bodisi da je edino (*igr-išče*) ali pa ima pred seboj še *-l-*, npr. *gleda-l-išče*.³⁴ Za zloženke ni niti priponskega obrazila *-išče* niti *-lo* (ki pa samo verjetno ni prvotno za mesto), torej je ta pomen (sta ta pomena) metonimično pridobljen(a).

Moški spol

Prostor

-o *glinokòp*, *vinotòč*, *peskolòm*, *kamnlòm*, *kolovóz*, *peskokòp*, *križpót* (če bi *križ-* bil glagolski koren), *mostobrán*, *samostán*

Čas

-o *listognój*, *listopàd*, *vinotòk*, *delopúst*, *vnebohòd*, *mesopúst*, *senoséč*

Posebnega domačega obrazila za zloženke moškega spola torej sploh ni.³⁵

³¹ Posebnost je *bogokletje*, ki ima *-tje* (s *t-*jem po deležniku na *t* (*klet*), prim. *bitje*).

³² Zadnje dvoje je delano na podstavo *z-n-*. Za *znanstvo* menda Bajec misli, da je prevzeto od drugod. Sicer obstaja tudi naše domače *znanstvo* (Mostec; Plet. ‘Bekanntschafft’).

³³ V SS 1976 i m a m pri izpeljankah le pomen ‘mesto, kjer se dejanje odvija’, ni pa tam okoliščine časa, ker za ta pomen pri izpeljankah nisem našel nobenega priponskega obrazila, ki bi bilo specializirano za čas. – A. V i d o v i č M u h a (SSBPZ, 56) navaja za ‘čas’ *listopad* in *vinotòč*. Za zadnje prim. pri Plet. *vinotòč* – *vinotočnica*, na ustreznem mestu pa ‘Weinschenke, Weinschank’, torej ‘točilnica’; za *vinotok* poleg ‘oktober’ navaja tudi ‘krčmar’. Tudi na str. 134 ima A. V i d o v i č M u h a le primer *trimesečje*, kar pa menda ni čisto izraz za čas, pač pa za količino časa. Sicer je pa čas verjetno res le ‘obseg minut, ur, dni ali let, potreben, da se kaj napravi’ (angl. slovar), v SSKJ ‘neomejeno trajanje’. Pravi izrazi za čas so prislovi tipa *letos*: napravljeno s kazalnim zaimkom in samostalnikom, in torej pač tudi le tožilniška zveza *to tromesečje*.

³⁴ Ta *-l-* je po vsej priliki predpripona, ki sicer nastopa tudi sama, npr. v *pojilo*: prim SSKJ kot 2. pomen ‘napajališče’, *živina se je vračala s pojila* (prim. še *vrelo*, pri Plet. ‘Sprudel, Quelle’).

³⁵ Pri prevzetem besedju je pri izpeljankah tak pač *-atorij* (*purgatorij*), verjetno *purga-* + *t-orij*.

Ženski spol

Prostor

- ja** *senokóša* (Plet)
- t** *senožet -éti* in *senožèt*
- ø** *senoséč*

Tudi tukaj brez ustreznega samostojnega priponskega obrazila.

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(6) Snov

Moški spol

- ø** *kolomàz -áza* in *kolomáz*

Ženski spol

- ina** *črvojédina, mišejédina, muhojédina, prhojédina*
- ø** *črvojéd*

Srednji spol

Ni(mam) primerov

Tu je torej komaj kateri primer.³⁶ – Pri izpeljankah je za ta pomen glavno obrazilo *-Vlo* (*gnojilo, hujšálo*) oz. *-Vvo* (*gradívo, predívo*), pri čemer *V* ni nujen (*jelo, milo; pivo*), namreč pri brezpriponskih glagolih oz. osnovah. Zanimiva dvojnica je *gnojílo/gnojívo*.

2 Medponsko-priponske zloženske z imensko podstavo

I. Prvi del je pridevniška beseda

(1) Nosilec lastnosti

Moški spol

- ø** *trdokljún, črnoók* (riba), *trdogláv, krivokljún, samonóg, zlatoróg, zlatoúst, slepovóž*
- ac** *črnóšolec, dolgorílec, dolgokrílec, visokošólec, debelokóžec, starovérec, tujevérec, tujeródec, dvóžénc, mnogožénc, petokolónec, srednješólec, mládoslovénc, redečearmêjec, staroobrédec, maloščetínc*
- ijanec** *črnohorzijánec*
- ovec** *novokántovec* (SSKJ <ôá>, *novoválovec*
- ak** *celozemlják* (SSKJ <éá>)
- jan** *malomeščán, Novomeščán, Škofjeločán, Júžnoafričán*
- ar** *črnosúkňjar, deseterolôvkar, mnogocéličar, novooblikar, novostrújar, suhoróbar, dvóškfgar, enocéličar, lahkokrúhar, dolgohláčar*
- áš** *dvómetráš, petokolonáš, prvoligáš, srednjeprogáš*
- ež** *črnosúkňjež, redečesúkňjež*

³⁶ Kar je ž. spola, je morda že izpeljano z *-ina*.

Tukaj so domača priponska obrazila zloženek v glavnem ista kot pri ustreznih izpeljankah, kolikor ta seveda niso stilno zaznamovana (npr. *-avš*, *-avž*, *-uh*, *-un*, *-ko* – vendar prim. *-ež*). Odsotna so priponska obrazila z značilnim soglasnikom č (*-ač*, *-ič*), *k* (*-ak*, *-jak*, – vendar prim. *célozemlják*, *sédemtisočák*, ki sta s tega stališča morda sumljiva, vendar gre tu za količinske izraze v prvem delu zloženke). – Od prevzetega prim. za

-atik *mladogramátik*

-ist *monoteíst*

Ženski spol

Ženski ustrezniki moškim poimenovanjem so običajnega sprevrznega tipa (*črnošólka*, *čr-noglávká*, *starovérka*), izvorna priponska obrazila za ž. spol so, kolikor so, npr. imena za živali, npr.

-ka *zlatovráńka*

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(2) Nosilnik lastnosti

Moški spol

-ø *Tríglav*, *četverokót*, *četřttón*, *mladolés*, *gololéd*

-e *dobrovóljče* (Caf)

-ák *pétstoták*, *sédemtisočák*

-jan *novogoričán* (npr. vlak v Novo Gorico)

-áš *prvoligáš*

Pri priponskem obrazilu *-ø* je mišljeno 'nekaj, kar je četverih kotov', 'nekaj, kar je četrt tona', pri *Tríglav* prvotno pač 'nekdo s tremi glavami', pozneje pa pojmovano kot 'nekaj, kar je treh glav'. Tipično je, da ni primerov s priponskim obrazilom *-ec*, ki je pri izpeljavi kar navadno npr. *šampánjec* (torej je pri zloženkah le za nosilca lastnosti). Drugače je problematika glede priponskih obrazil kot pri nosilcih lastnosti. – Prevzetih priponskih obrazil tu nimam zapisanih.

Ženski spol

-ica *dvokólica*, *stóenica* 'številka sto ena', *slepoóčica*

-ka *goloseménka*, *kritoseménka*; *enocévká*, *dvócévká*, *dvódejánka*, *sedemlétká*, *petlétká*, *stóénka*

-ovka *enájstmetróvka*

-ø *črńobil*

Gololédica je pač prvenstveno primer za pomen (4). Ker gre tu za predmete, za nebitja, parnih poimenovanj za žensko ni. Zanimiv je primer za 2. ž. sklanjatev (*črńobil*). – A. Vidovič Muha (SSBPZ, 134) meni, da je »pripona /.../ *-ka* /.../ samozloženska«, češ da je »izpeljavni pomen priponskega obrazila /.../ modifikacijski – manjšalnost«,³⁷ kar pa ne drži.

³⁷ Prim. prvič *gorjanka*, *Gorenjka* (kar ni manjšalno) in *cvetka* (kar ni modifikacijsko, čeprav v SSKJ »manjšalnica od cvetica ali cvetlica«). Za nemanjšalni pomen prim. še *petka*, *dvojka*, *licejka*, *četr-tinka*, *celinka*, *potomka*.

Srednji spol

-je *pôllétje, četřtlétje, dvópičje, trilétje*-ø *dvókoló*

Pri izpeljankah za ta spol nimam primerov v SS. Morebitno *kolo* je le pomenski ustreznik te kategorije, namreč kot 'nekaj (vozilo) z dvema kolesoma', v SSKJ kot 'vozilo z dvema kolesoma na nožni pogon' v primeri s prvotnim pomenom 'ploščata priprava okrogle oblike, ki omogoča premikanje vozila'; podstava »nekaj z dvema kolesoma« ima ustreznik v zloženki *dvókoló*. (Prim. opis kolesa v angl. slovarju: 'krožna naprava, ki se obrača na osrednji osi in na katerih se premikajo kolesa, vozovi, vlaki, stroji itd.'.)

(3) Lastnost

Moški spol

Tega že pri izpeljankah nimam potrjenega z nobenim primerom, in tudi nobenega primera za zloženke ni(mam). Poleg lastnosti bi zaznamoval lahko tudi stanje (celovška predavanja).

Ženski spol

-ica *golólédica, golomrázica, suhomrázica*-ost *praznoglóvost, debelorítost*

Ker je priponsko obrazilo *-ost* vezano izključno na pridevniške podstave, je treba take primere, ki bi se sicer dali razlagati kot zloženke iz podstave 'to, da se je prazne glave', imeti za izpeljanke iz zložene pridevniške podstave (*praznogláv, debelorít*). Od izpeljavnih priponskih obrazil torej niso izkoriščena *-oba, -(ar)ina, -ina, -ota* (in obravnavano *-ost*).

Srednji spol

-išče *vseučillišče*-je *velikodúšje, enoglásje, mnogoličje, malodúšje, blagozvóčje, dvórazmérje, dvóglásje, blagoglásje, blagornávje* (SP 1962 *blagonraven*)-stvo *črnošólstvo, nóvokántovstvo, dvózakónstvo, vseslovánstvo, vseslovénstvo, mnogožénstvo, šentflorjánstvo, visokošólstvo (≠ visóko šólstvo); mnogobóštvo, mnogomóštvo, enobóštvo, novoméštvo* (če bi obstajalo)

Več priponskih obrazil³⁸ tudi za navadne izpeljanke ni, odšteti moramo le posamostaljenjsko končniško obrazilo *-ol/-e* (*črno, rdéče, belokránjsko*).

(4) Popredmetena lastnost

Moški spol

-ø *čtveroréd, štíristóp, štíríséd, štírikót, peterobòj; golomràz*

Za izpeljanke ni primerov. Za primer po SSKJ: prvi *štíristop je odkorakal*.

³⁸ Ne drži misel A. V i d o v i č M u h e (SSBPZ, 133), da bi bilo priponsko obrazilo (po njenem »pripona«) *-stvo* »homonimno z izpeljavnim pomenom obrazila *-stvo*«. Pomen je isti v obeh primerih: pri A. V. M. je pač mišljeno, da so primeri kot *dvoženstvo* napravljeni zase, ne iz *dve ženstvi* ali kaj takega. – Da »pripona *-je* ne more biti izpeljavno obrazilo, npr. *-glasje*« (r. t.) se vidi lahko iz moje SS (1976 oz. 1984, 133), kjer takega obrazila res ni. (Morda bi vendarle šlo v primerih kot *človečje* 'to, da se je človek'. Mišljeni so posebni pomeni, npr. iz zvez kot »On je res *človek*«; in to njegovo *človečje* 'človeškost'; prim morda še *prismodje* (*To njegovo prismodje vse presega*). V SSKJ prim. *prismodija*.

Ženski spol

-ica *gololédica* (v primerih kot *Padel je na gololedici*)

-ka *desetlétka, petlétka*

-ovka *enájstmétrovka*

Od izpeljavnih priponskih obrazil za ta pomen niso izkazana: *-a* (*štirivprega* je kot zloženka iz glagolske zveze 'to, da vprežejo štiri'), *-ina, -ota, -ost*.³⁹

Srednji spol

-je *polnomóčje, polnoglásje, dvóstišje, trómésečje, večglásje, četrtlétje, pôllétje*,⁴⁰ *dvo-píčje, enoglásje, stolétje, dvójezičje, stótisočlétje, peteroknjížje, hudóurje, dvoúmje*

-ovje *trómostóvje*

-stvo *dvóžénstvo, vseslovánstvo* (npr. konkretne jezikovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika druge polovice 19. stol. te vrste), *dvómóštvo, srednjevéštvo*

Primeri kot *fazanje* pri izpeljankah bi bili sprevržni izpridevniški.⁴¹

(5) Kraj, področje, mesto, kjer je kaj (čas)

Srednji spol

-je *hudovírje, dvóréčje; enakoóčje*

-ovje *trómostóvje*

To je sem preneseno iz pomena (3), in sicer v pomenu 'področje okrog treh mostov'; enako v preostalih primerih. Primerov za čas pravzaprav ni, če so zloženke kot *trimésečje, pôllétje* po pomenu bolj 'količina časa', ne čas sam. Pravi izrazi te vrste bi bili tipa *velikonóčje* ali *velikomášje*, v pomenu 'čas, ko so velike maše'.⁴²

(6) Snov

Moški spol

-ø *dvókís* 'nekaj iz dveh enot kisika'

Primer je zanimiv, ker se krni priponsko obrazilo za drugi del podstave tvorjenke (*kis-ik*).

Ženski spol

Morda gre sem *hudolesovina* 'Vogelbeere' pri Plet.

Od prevzetega bi šla sem poimenovanja kot *bíkarbonát, bikromát, bisulfít*, kolikor tu ni v podstavi že *karbonát* ipd., kar potem iz teh tvorb dela samomedpanske.⁴³

³⁹ Za zadnje bi morda lahko navedli tip *samosvójost*, ki je posebnost v tem, da ima tudi v drugem delu podstave pridevniško besedo (*sam svoj*), a je pač iz *samosvoj*.

⁴⁰ Kolikor je pri *pol* mogoče govoriti vsaj o pridevniški rabi, če že ne o pridevniški besedi. (V *SSKJ* je *pol* le prislov.)

⁴¹ To se opira na m o j e moščansko (poknjženo) *kokošinje*; tak prid. ima Plet., sicer pa ima za snov samo *kokošina*.

⁴² Temu blizu je pri Plet. *velikomašnik* 'avgust', seveda iz pridevnika *velikomašen*.

⁴³ A . V i d o v i č M u h a (*SSBPZ*) pomenske skupine 'snov' nima; *dvokis* sicer navaja (132), vendar ga v obravnavi nikamor ne uvršča.

II. Prvi del je samostalniška beseda

V bistvu je to druga skupina zloženek iz imenske podstave. Ker je drugi samostalnik nasproti prvemu v odvisnem sklonu, torej v prilastkovni vlogi, je to isto, kakor da bi bil pridevnik, in je torej tudi problematika ista. Teh primerov je poleg tega zelo malo.

(1) Nosilec lastnosti

Moški spol

-**ø** *nosoróg, srakopêr* (in *-ér*), *volkodlák, kozoróg, polotók*

-- *pôlbóg, pôlčlôvek, pôlkmèt*

-**æc** *glavonôžec, sredozévec, mrežokrílec, kočokrílec, bogovérec*

Podstava je tipa 'nekdo/nekaj z + beseda 2. sestavine zloženke + na + beseda 1. sestavine zloženke' (in podobno), npr. 'nekaj z rogom na nosu', 'nekdo, ki je pol boga'. Zaimenski del je tudi na zunaj razločno razviden v primerih s priponskim obrazilom *-ec*: 'nekaj z ного na glavi', 'nekdo z zemlje na sredi'.

Ženski spol

-**ica** *bokoplavútarica*

Podstava: 'nekaj s plavutmi ob boku'. (Kolikor to ni izpeljanka iz pridevniške zložene podstave *bokoplavut*, torej 'bokoplavuta žival'.)

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(2) Nosilnik lastnosti

Moški spol

-**ø** *pôlkróg, pôlmrák, pólotok -óka, polotòk -óka, pôlčas in pôlčàs, pôlgím, pôldan*

Ženski spol

-**a** *pôlkrogla, pôlôbla, kačemálha* (zadnji primer iz SSBPZ, 156)

-**ø** *pôlnoč*

Srednji spol

-**pôldne** (*opôldne, dopôldne, popôldne*)

-**je** *četítlétje, pôllétje*;⁴⁴ *glavopírsje, sredopírsje*

Za moški in ženski spol sta obrazili končniški, za srednjega pa je tudi priponsko. Ob primerih kot *pôlkróg* 'nekaj (kar je) pol kroga' se postavlja vprašanje razmerja do tipa *pôlotròk*, ki bi ga razlagali iz »na pol otrok«, torej kot samomedpansko zloženko. Naglas kot *pólotok -óka*, tudi *-a* oz. *polotòk -óka* proti *pôlčas* in *pôlčàs* zbuja misel, da je pri *polotok* drugi del glagolski. Namesto *pôlčas* se zdi možno tudi *polčásje* (kakor imamo npr. *kratkočásje*).

(3) Lastnost

Moški in ženski spol ni potrjen.

⁴⁴ S prenosom dobimo izraz s področja časovnosti.

Srednji spol

-je *prostoročasje*

Beseda je moja v pomenu 'čas v prostoru oz. čas s prostorom'; z obrnjenima sestavinama *časoprôstor* (ki se pa ne rabi).

(4) Opredmetena lastnost

Srednji spol

-je *prostoročasje*

S pomenom 'konkretno naše prostoročasje' kot možno nasprotje drugim.

(5) Prostor (oz. čas)

Moški spol

-ø *pôldan*

-æc *sredozímeec* 'nekaj (= dan) sredi zime'

-ci *sredozímci* 'čas nekaj dni decembra'

Ženski spol

Ni primerov.

Srednji spol

-e *Vrhpólje* 'nekaj polja na vrhu'

-je *Sredozémlje* 'nekaj zemlje v sredi'

(6) Snov

Moški spol

Ni(mam) potrditev, bilo bi pa tipa *pôlševró*.

Ženski spol

-evina *slonokoščévina*

Srednji spol

-- *pôlúsneje*

-- *pôlsrebró*

Razlage za ženski in srednji spol kot pri primerih moškega spola.

4 S tem je ta problematika medponsko-priponskih zloženek obdelana. Zanimivo bi bilo natančno podati razmerje zloženških priponskih obrazil z izpeljavnimi iz predložne podstave.⁴⁵

5 Pomen samomedponskih zloženek je tak kakor pri netvorjenih oz. tvorjenih samostalnikih, ki so v zadnjem delu zloženke in se pojavljajo že v govorni podstavi. To smo ugotovili že uvodoma.

⁴⁵ Primeri se najdejo v m o j i SS 1976 (oz. 1984) na koncu poglavja o izpeljavi.

Summary

Compounds with a *v e r b a l* base display a particularly great number of animate agents; their suffixal formants are *-ø*, *-ec*, *-a*, *-ja* for the masculine gender and *-a*, *-ica*, *-ka*, *-kinja* for the feminine gender. (Many suffixal formants that are common with noncompound derivatives do not generally occur with compounds.) Inanimate agents are rarer, having suffixal formants *-ø* and *-ec* for the masculine, *-ka* and *-ilka* for the feminine. Examples of “action” are, again, plentiful, their suffixal formants being *-ø* for the masculine gender, *-a*, *-ja*, *-ba*, *-nja* for the feminine gender, and *-je*, *-tje*, *-stvo*, *-ilstvo*, *-alstvo* for the neuter gender. There are also sufficient examples of “concretized action”: *-ø* and *-ek* for the masculine, *-a*, *-ba*, *-ja*, *-ø* for the feminine, *-je* *-stvo* for the neuter. Space, time and substance nouns are really derived metonymically from action nouns; their suffixal formants are *-ø*, *-ja*, *-ø* and *-ina*.

In the group of compounds with an *a d j e c t i v a l* base, the meaning “the possessor of a quality” is abundantly confirmed; the suffixal formants are *-ø*, *-ec*, *-ijanec*, *-ovec*, *-ak*, *-an*, *-aš*, *-ež*, *-a* for the masculine gender. Fewer confirmations can be found for the semantically corresponding inanimate nouns, with the suffixal formants *-ø*, *-če*, *-ak*, *-an*, *-aš* for the masculine gender, *-ica*, *-ka*, *-ovka*, *-ø* for the feminine gender, and *-je* *-o* for the neuter gender. There are, again, sufficient examples of compounds denoting qualities, though none are of the masculine gender; the suffixal formants for the feminine are *-ica* and *-ost*, for the neuter *-je* and *-stvo*. Compounds denoting a “concretized quality”, which are far from frequent, have *-ø* (masculine), *-ica*, *-ka*, *-ovka* (feminine), or *-je*, *-ovje*, *-stvo* (neuter). The semantic group “circumstance” consists exclusively of rather infrequent neuter nouns with the *-je* or *-ovje* suffixal formants. Equally small is the group of “substance” compounds, with *-ø* (masculine) or *-ovina* (feminine).

Compounds with a *s u b s t a n t i v a l* base (i. e., with both their first and second part being a noun) are by and large poorly documented. Those denoting the possessor of a quality have as their suffixal formant either *-ø* or *-ec* (the masculine gender), or *-anca* (the feminine gender). Their inanimate counterparts are formed by desinential formants for all three genders, as well as by the suffixal formant *-je* for the neuter gender. The *-je* formant is typical also of compounds belonging to the next two semantic groups, “quality” and “concretized quality”. The suffixal formants for “space/time” compounds are *-ø*, *-ec* and *-ci* for the masculine gender and *-e* or *-je* for the neuter gender, while the “substance” group is documented by compounds of the feminine gender (suffixal formant *-evina*) and of the neuter gender (desinential formants *-e* and *o*).

These facts are compared with what has been found about the semantic groups and their suffixal formants by previous linguistic research in Slovenia, and particularly with those findings that are not congruent with the results of the present investigation.

GLAGOLSKE »SESTAVLJENKE« IZ ZVEZE GLAGOL + PREDLOŽNA ZVEZA^{/*}

What have traditionally been regarded as compounds with an unstressed prefix are actually derivatives from prepositional phrases. In speech bases with an imperfective verb the word-formation process involves making imperfective formations from which perfective verbs can be obtained by exchanging »more complex« verbal suffixes with »simpler« ones (*vezati od > odvezovati > odvezati*). (This, of course, does not hold for perfective verbs in the base *skočiti > preskočiti > preskakovati*.) The proclitic prepositional particle in such a formation is either preserved (*vezati od > odvezovati*) or replaced by a suitable semantic unit which can stand before the verb (*stopiti čez > prestopiti*). The paper presents prepositional bases for all the Slovene prefixes given in *Slovenska slovnica* 1976 (also 1984, 1991) and all the meanings cited there. Obsolete prefixes and semantically far removed instances are problematic.

Ko sem v posebni razpravi l. 1973 pisal o razlikah med tvorjenkami iz predložne zveze (*podgorje < področje pod goro*) in sestavljenkami (*pòdkúhar < nižji kuhar*),¹ sem postal pozoren na dejstvo, da imajo take izpeljanke pri imenskih besedah po en naglas (če seveda že podstava tvorjenke ni večnaglasna), sestavljenke pa po dva (oz. več, če je taka njihova podstava), tako da glede na predpono pride do razlike npr. *pod-* : *pòd-*, tj. če je predpona nenaglašena, gre za izpeljanko : če naglašena, za sestavljenko.² Temu pravilu pa so se upirali glagoli saj so pri teh glagolih s predpono imeli le-to skoraj zmeraj nenaglašeno.³ Tam (105) sem iz tega izvajal sklep: »To ob dejstvu, da imajo prave sestavljenke, če se sestavljenosti zavedamo (kar pri glagolskih večinoma jè tako), po pravilu naglas tudi na predponi, daje misliti na to, da so glagoli s predpono izpeljani bodisi iz predložene zveze (*obglaviti < »spraviti ob glavo«*) bodisi iz zvez glagola s predložnim predmetom ali prislovnim določil-

^{/*}/ Kar se je tradicionalno obravnavalo kot sestavljenke z nenaglašeno predpono, so dejansko sestavljenke iz zvez s predlogom. V govornih podstavah z nedovršnim glagolom besedotvorni postopek vsebuje najprej nedovršniške tvorbe, iz katerih se dovršniki dobijo z zameno »bolj zapletene« glagolske pripone s »preprostejšo« (*vezati od > odvezovati > odvezati*). Ta pot seveda ne velja pri dovršnih glagolih v podstavi (*skočiti čez > preskočiti > preskakovati*). Predslonska predložna členica je sicer večinoma ohranjena (*skočiti od > odskočiti > odskakovati*). Sestavek predstavlja podstave z vsemi predlogi, ki jih podaja *Slovenska slovnica* 1976 (oz. 1984 oz. 1991) in vse v njej navedene pomene. Zastarele predpone in pomensko močno odmaknjeni primeri so problematični.

¹ Sestavljenke in izpeljanke iz predložene/proklitične podstave v knjižni slovensčini, *SR* 21 (1973), 105–112.

² Prim. n. m.: »Sestavljenke imajo načeloma po dva naglasa: na dodani predponi in na prvotno dani podstavi (npr. *pòdodbòr*), pogoj je le, da je ohranjen občutek za pomensko variativno vrednost predpone nasproti prvotnemu pomenu podstave.« O tem prim. še moj sestavek *Besede* z dvema naglasoma, *Jezikovni pogovori* II (1967), 128–135. – Prim. še O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, v: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, *ZO* 1978, 211–222; *Drugi in emfatični besedni naglas*, p. t., 223–224.

³ N. m., 105: »Pri glagolih s predpono (npr. *pristopiti, razmetati, obglaviti*) je predpona le izjemoma naglašena, npr. *prèdnápétil*./« O takih glagolih v *SSKJ* pozneje več.

lom: *napasti sovražnika* < »na sovražnika pasti«,⁴ *vstopiti v hišo* < »v hišo stopiti«, *dosluziti* < »do konca služiti«, *razodeti se* < »raz sebe deti« ipd.«

Zanimivo je, da SSKJ glagola *prednapeti* sploh nima, ampak le pridevniško besedo *prèdnepét* ipd., in enako ne *prèdnaročiti*, pač pa *prèdnaročilo* ipd.: kakor da torej stoji na stališču, da glagoli nikoli ne bi imeli sestavljenkega naglasa na predponi. Ta naš sklep pa bi bil vendarle preuranjen, saj npr. pri glagolu *predgreti* v SSKJ (izšel 1979) táko naglašenost vendarle imamo (*prèdgréti*),⁵ pa še *prèdgrévati*, *prèdpakírati*, *prèdpriprávit*, še več pa je tega pri predponi *so-*: *sòodlòcati*, *sòodločeváti*, *sòopodpisováti*, *sòopovzrócati*, *sòprispévati*, *sòtrpéti*, *sòučinkováti*, *sòupoštévati*, pa tudi pri *ko-* se kaj najde (*kòeksistírati*).⁶ Sicer pa je bilo ob nastajanju SSKJ prizadevanje, da v slovenskem knjižnem jeziku večnaglasnosti sploh ne bi bilo.⁷

Mojo teorijo o dvojnosti glagolov s predpono sprejema V. Gjurin:⁸ »Tvorjenje novih besed s predponami se imenuje sestavljanje, izpeljevanje s priponami. Toda prave glagolske sestavljenke so očitno samo glagoli kot *protistaviti*, *prednapeti*; navidezne izglagolske sestavljenke in sploh glagoli z že nepravotno nenaglašeno predpono so v resnici najbrž izpeljanke (*napasti*, *opogumiti*), tako Toporišič v Slavistični reviji 1980, str. 150 (10). Izpeljanke so tudi iz predložnih zvez (*obglaviti* 'deti ob glavo', *ukletiti* 'spraviti v klet').«⁹

Takemu pojmovanju se upira A. Vidovič Muha, najprej (kolikor vidim) v svojem sestavku Primeri tvorbnih vzorcev glagola (SSJLK ZP 21 (1985), 47–61), konkretno v opombi 12 na str. 60, kjer ob trditvi, da imajo v »SSKJ /.../ dva naglasa tiste sestavljenke, katerih podstava predpon je predloženi morfem *pred* v pomenu časovnega prislova *prej*: primera sta samo dva, in sicer v SSKJ 3, 1005, *predpakirati* in *predpripraviti*, 1008«, nakar nadaljuje: »J. Toporišič meni, da bi bile glagolske sestavljenke sploh samo tiste tvorjenke, ki so dvonaglasne

⁴ To ima v zaročku že SS 1956 (175), kjer ima /Šolar/ tudi primer *pasti na sovražnika* > *napasti sovražnika* (pri obravnavi prehodnosti). (V izdaji 1964 in sl. na str. 209.) Taki primeri predpanskega glagola in enake zveze glagola + predloga se večkrat najdejo tudi v Bajčevem *Besedotvorju*.

⁵ Pri predponi *pre...* v SSKJ (976) naglasna oblika ni izkazana, pač pa pri *pred ... ali prèd ...*, kjer pa ponazarjalni primeri niso onaglašeni, tako da mora bralec sam uganiti, kdaj bi predpona bila naglašena in kdaj ne, npr. v primerih *prèdnaročiti*/ *predložiti*, *predpisáti*. Vendar za glagol *prèdnaročiti* v SSKJ iztočnica zanj ne obstaja. Kdo je kriv, da poleg *pre-* ni tudi iztočnice *prè-*, ne vem, Rigler je pa vendar naglaševal *prèfabricirati*. Prim. še *sò-* brez *so-*, čeprav imamo *soočiti*, *sovražiti*, *sovpadati*, *soglašati*.

⁶ Do tega razhajanja je verjetno prihajalo zaradi nesoglasja med Riglerjem in Bajcem. Zadnji je obdelal vse slovnične besede pač tudi naglasno (v svojem *Besedotvorju* Bajec sicer pozna tudi naglas na sestavljenški predponi).

⁷ K temu prim. moja razprava O eno in več neglasnosti ..., navedeno spredaj.

⁸ Slovenski glagoli tipa »onegibitik«: besedotvorno, *Medicinski razgledi* 23, *Suplement* 8 (1984), 733 do 756, konkretno str. 751.

⁹ S tem je mišljena moja razprava Teorija besedotvornega algoritma, *SR* 28 (1980), 141–151. Tam (150) sem res trdil, »da predpostavljane glagolske 'sestavljenske' torej niso sestavljenke, ampak izpeljanke, nastale iz predložnih zvez, pravzaprav iz predložnih glagolov«; navajal sem primere *napasti* (*sovražnika*), *iziti* (*iz hiše*), *vstopiti* (*v hišo*), *zaiti* (*za goro*), *pohajati* (*po vasi*), *obkrožati* (*hišo*), *zalezovati* (*sosedo*). – Danes menim, da so to vendarle sestavljenke iz predloženih glagolov (prim. *koračiti čez* > *prekoračiti* (*reko*)). – Bi pa bile izpeljanke omenjenega tipa, če bi razvoj šel (pri nedovršnih podstavah) naslednjo pot: *plesti* – *plèsti v* – *vplétati* – *vplèsti*. To so izpeljani predložni/predslonski glagoli.

(njegov primer je *prednapeti*). Kot je iz razčlenitve razvidno, bi bila takšna ločitev s pomenko-strukturnega stališča neupravičena; vse predpone in njihovi morebitni homonimni predložni glagolski morfemi imajo prislovno podstavo, *pred-* in *pred* poleg krajevnega pomena spredaj (pred kom) še časovnega *prej*, npr. *pri pred (njim) – pri pred (kot on) – *predpiti*. Morda bi bilo dvonaglasnost mogoče utemeljevati s prevzetostjo (kalkiranostjo) sestavljenk s časovnim pomenom predpone. « (V SSKJ dejansko »**pred-** ali *prèd-*«.)

To mnenje A. Vidovič Muhe seveda ne zdrži kritike dejstev: ne gre samo za predpono *pred-*, nista samo dva taka primera v SSKJ, prave sestavljenke v slovenščini (tudi ko bi bile kalkirane po tujih zgledih) se le ločijo od onih iz predložnih glagolov (tj. glagolov s predlogi), sicer pa naglašene predpone imamo tudi čisto samosvoje (npr. *prá, pá-, sò-*). In Breznik, od katerega pač ima tu avtorica misel o prevzetosti (po Brezniku jo najdemo tudi npr. pri Bajcu in drugod pri pripadnikih tega izročila), se je tu motil, ko je sicer pač dopuščal predpone kot *prá-* ali *pá-*, se pa upiral onim, ki so enakozvočne s predlogi,¹⁰ češ da so tuje. Pa tudi ko bi bilo to prevzeto: saj so vendar tudi pri prevzetem ene in iste predpone lahko nenaglašene ali naglašene (prim. *pre-*: *prè-*, prim. pri Riglerju v SSKJ: *preanalizirati: prèfabricirati*).

To upiranje moji razlagi, da je namreč predpona pravih sestavljenk naglašena in razložljiva prav iz poobraziljenja polnopomenske prvine govorne podstave, ne pa iz obglagolskega predloga v imenski zvezi, se pri Vidovičevi nadaljuje tudi v njeni knjigi Slovensko skladnjsko besedotvorje ob primerih zložen: ¹¹ »Kaže, da so sestavljenke najštevilnejše glagolske tvorjenke. Kot je znano,¹² je sestavljanje modifikacijska besedotvorna vrsta, saj se pretvarja v predponsko obrazilo razvijajoča sestavina skladnjske podstave. /.../ Obrazilo je enomorfemsko predponsko, razvršča pa se predvsem na podstavo iz nedovršnih glagolov, pa tudi dovršnih.¹³

Ob podstavi iz nedovršnikov ima obrazilo vedno tudi vidsko vlogo, saj nedovršnike spreminja v dovršnike, npr. *nesti – prinesiti*.«¹⁴

¹⁰ Prim. njegovo *SS 1934*, 177–179: 177: **nad**: »se rabi večinoma po tujih jezikih, n. pr. *nadvladati; nadučitelj; nadškof*«; 178: **pod**: »po tujem zgledu se rabi v primerih, kakor: *podčasnik, podpredsednik itd.*«; **pred**: »(ne: *predpreiskava, /.../, predtelovadec, /.../ predvečer, /.../ predstoječi, /.../ predpogoj*«; **raz**: »po tujem zgledu: *razkralj*«. Take stvari za njim ponavlja A. Bajec v *Besedotvorju*, pa v *SS 1956* oz. 1964 in sl.

¹¹ Ljubljana, 1988 (izšlo menda 1989), 223 str. V to knjigo je na začetku prevzela tudi nekaj (iz) svojih objav zunaj v naslovu knjige omenjene problematike, namreč: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnini, *SR 32* (1984), 245–256; Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, *SSJLK ZP 20* (1984), 305–321; Primeri tvorbnih vzorcev glagola, *SSJKL ZP 21* (1985), 47–63.

¹² Avtorica ne citira, da je to pri nas znano od moje razprave Teorija besedotvornega algoritma (*SR 28* (1980), str. 144): »Pri izpeljavi in sestavljanju je tako, da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze /.../, pri nemodifikacijah pa neodvisni del: Primerjaj: *majhna miza – mizica; drobno stopati – stopicati, bolj lep(o) – lepš(e), večkrat stopiti – stopati proti zdravnik zob – zobar* itd. »Isto formulacijo (»Kot je znano...«) ima avtorica tudi v *SR 32* (1984), 247, kjer pa navaja *SS 1976*, 121 do 122. Tam na str. 122 beremo tudi: »Sestavljenkam so prej radi očitali neslovenskost; so pa nadvse potrebna besedotvorna vrsta v modernih jezikih, torej tudi v knjižni slovenščini.«

¹³ To seveda ne drži: predponjeni so lahko tako dovršni kot nedovršni glagoli, le da je večina nesestavljenih glagolov dovršna. Zelo podobno mesto kot pri A. V. M. navajamo v *Mluvnicí češtiny* (1), 1986, 389: »Předponová slovesa se tvoří především od prostých sloves nedokonavých, mene často od prostých sloves dokonavých /.../«

¹⁴ Tudi to je morda dvomljivo. Vsaj od 1987 (v predavanjih na Celovski univerzi) sem izražal mnenje,

Tudi v tej knjigi se Vidovičeva upira dvonaglasnosti pravih glagolskih sestavljenk. Ob glagolskem obrazilu *pred-* (23) namreč piše: »V SSKJ imajo dva naglasa tiste sestavljenke, katerih podstava predpon je predložni morfem *pred* v pomenu časovnega prislova *prej*: primera sta samo dva, in sicer v SSKJ 3, 1005, *prèdpakírati*, ter *prèdpriprávit*, 1008. Mogoče bi bilo dvonaglasnost utemeljevati s prevzetostjo (kalkiranostjo) sestavljenk s časovnim pomenom predpone.« (R. t.)

Tukaj prvič, še zmeraj ni res, da bi bila – kot rečeno – pri *pred-* v SSKJ samo dva glagola s *prèd-*, saj imamo tudi *prèdgréti*, *prèdgrévati*. Prav tako ne drži, da bi to morda veljalo samo za predpono *pred-*, kakor se tu implicitno trdi, ampak velja tudi za prevzeto predpono *pre-* (*prèfabricírati*) in kar precej takih s predpono *so-*, pa s *ko-*. Tem primerom bi bilo treba dodati še glagole, katerih deležniki na *-n* so izkazani z naglasom tudi na predponi. (Prim. *prednapenjati*, *predobčutiti*, *predohladiti* v Besedišču slovenskega jezika, 1987.)

V svojih omenjenih razpravah postavljeno misel o dveh vrstah glagolskih sestavljenk sem uveljavljal v svojih predavanjih praktično za vse nenaglašene predpone že l. 1987 za predavanja na celovski slavistiki. – V naslednjem hočem tiste svoje predloge za potrditev teze o izpredložni podstavi večine slovenskih glagolskih »sestavljenske« podatki tu spopolnjene za vse glagolske predpone v svoji Slovnici, in sicer tudi po pomenskih skupinah pri posameznih predponah, pri tem pa po potrebi upoštevati tudi tisto, kar o tem najdemo v razpravi A. Vidovič Muhe Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom).¹⁵

Svoje razpravljanje tu smiselno omejujem na primere z domačimi (slovanskimi) predponami (pa še tu brez primerov z dvojnimi predponami, npr. kot *s-pre-govoriti*, *po-raz-deliti*). Iz obravnave v glavnem tudi izpuščam prave sestavljenke, tj. tiste z dvema naglasoma, katerih eden je na predponskem obrazilu, med njimi tudi omenjene primere kot *sòbstájati*, ki tudi potrjujejo moje mnenje, da je predpona naglašena le, če zamenjuje, tj. poobrazilja, polnopensko besedo (prih. *obstajati hkrati* s čim).¹⁶ – Pred tem je treba rešiti še nekaj nadležnih vprašanj v zvezi z enakozvočnostjo oz. večpomenskostjo nekaterih predpon.

Sam sem že v svoji knjigi Zakaj ne po slovensko l. 1969¹⁷ ločil predloga z 'from' in z 'with'. Na ta problem je v našem stoletju opozarjal že Breznik¹⁸ ko je npr. pri »ločljivih predlogih« pri *iz* (177) opozarjal: »Predlog *iz* je v mnogih primerih izgubil svoj jasni pomen in se je *i* okružil; zato pišemo večkrat brez razločka *iz* in *z(s)*, npr. *izkusiti* in *skusiti*, *izboljšati* in *zboljšati*, *izprehod* in *sprehod* itd.« Podobno je Breznik prav tam k predlogu *ob* prišteval o kot njegovo »okrajšano obliko«, kakor sem pri tvorbi glagolskih sestavljenk v svoji Slovni-

da gre pri nedovršnikih npr. *kopati*, tvorba po naslednji logiki: *kopati* v > *vkopavati/vkopovati*, od tu pa bi sledila modifikacijska tvorba *vkopati*. Tako gledanje moti le, da nedovršni par predponskega glagola ni izkazan zmeraj, se je pa to lahko posplošilo po tistih primerih, ki to imajo, npr. *vezati k* > *privezovati* > *privezati*. Pri prvotno dovršnih glagolih pa nedovršnik dobimo z modifikacijo v nasprotni, tj. običajni smeri: *skočiti čez* > *preskočiti* > *preskakovati* (seveda je tudi *skakati*).

¹⁵ SR 41 (1993), 161–192.

¹⁶ Izdaja 1976 (1984, 1990), 161–169: Sestavljanje glagolov.

¹⁷ Ljubljana, 1969, 261: *z z* rod. 'from', *z z* or. 'with'; enako v izdaji l. 1992, in primerno v italijanski prireditvi iz l. 1982: ZNPS *Lo sloveno con il metodo sintetico*, Trst.

¹⁸ *Slovenska slovnica* 1934, 178–179. Dva, celo tri predponskoobrazilne *s-* ima že *Pleteršnik* v svojem slovarju (1894, 1895). Tudi vse drugo pri Brezniku v zvezi s tem je podano že pri *Pleteršniku*: 1. *s* /.../ c. gen.; 2. *s* /.../ c. instr.; 3. *s-* nam. vz-. – Pri *z*: »išči pred *s*.«

ci (163) upošteval tudi sam, medtem ko v SSKJ (in od tam pri Vidovičevi v citirani razpravi iz 1. 1993) take povezanosti med obema ni. – Pri »s (z)« (178–179) pa ima Breznik oba pomena skupaj, tj. tako za 'združitev' kakor za 'da se kaj s česa (od zgoraj doli) premika'. – Pri *raz* nič ne omenja »obrušenja« v *z* (kakor ima to že Pleteršnik, npr. za *strgati* = *raztrgati*), pač pa ima (179) pri *v* omenjeno, da »pred *v* pišemo *u* namesto *v*, n. pr. *uvesti* (nam.: *vvesti*), *uvod* itd.«. Pri »neločljivih predlogih« velja omeniti Breznikovo opombo o predponi *pro-*, češ da »se je ohranila le v malo besedah, n. pr. *prodati* /.../; iz večine se je zamenjala s *pre-*, ki je blizu istega pomena« (179). Za *u-* in *v-* meni, da »se v pisavi razločujeta po stari cerkv. slovanščini«, sicer pa da *u-* pomeni 1. »odmikanje, odstranitev, umanjšanje«, 2. »dovršitev«. In končno r. t. za *vz-*: »Polna oblika *vz-* se je v mnogih primerih obrusila in se rabi z ali *s* (n. pr. *vzdramiti* in *zdramiti*, *vzglavje* in *zglavje*, *vzpored* in *spored*«. (Vse tako ima že Pleteršnik, kakor bomo videli pri obravnavi posameznih predpon.)

Pri A. Bajcu¹⁹ imamo glede tega zavest o variantnosti *o/ob* (188), o »o/brušeni obliki predpone *iz-* (103–104): (*i*)*zdelati*«, in hkrati z mnenjem, da »/r/edko stoji *iz-* namesto *vz-*, n. pr. *bolg/arsko/ izvika*« in (103) »pogosto /pride/ do stika /predpone *iz-*/ s prefiksom *sb*«, oz. širše (112): »V slovenščini /.../ so se predpone *iz-*, *vz-* in *raz-* obrusile /ta izraz najdemo že pri Pleteršniku/, njih sestavljenke pa so se tudi v knjižnem jeziku spremešale s sestavljenkami na *sb*: /.../ Dostikrat se rabijo dvojnice.«

Bajec po Brezniku (138) ohranja zavest, da »se pred sledečim *v-* /predpona *v-*/ piše *u-* (*uvod*, *uvoz*)«, nazadnje pa tudi, da ima nekdanja predpona *vbz*; v »slov. /oblike/ *vz-*, *v-*, *z-* in *s-*« (*vzdigniti*, *vstati*, *zbesneti* in *shoditi*), ter da je (120) *vz-* včasih zamenjano z *za-* (*zasijati*), *raz-* (*razbrusiti*) in »morda« *u-* (*uzreti*). Za naše prave sestavljenke pri imenskih besedah pa Bajec vzdržuje Breznikovo mnenje, da je to prevzeto od drugod (*pod-* (31), *nad-* (50), *pred-* (69), *raz-* (124)), kar pospremlja s komentarjem kakor pri *pod-*: »Nedomača je tvorba, kadar suženjsko slovenimo romansko *sub-* ali nem. *unter-*«, čemur še takoj pristavlja (verjetno po Pleteršniku, prim. tudi Breznik SS 1934, 38): »Sestavljenke imajo po dva akcenta in navadno pomenijo človeka v podrejenem činu. Imajo jih seveda tudi drugi slovanski jeziki«, češ., polj., in dluj. »Mi smo jih jemali iz rus. in češč., večino pa smo jih napravili naravnost po nemščini.« In: »Gotovo je, da je take sestavljenke rodila lagodnost in želja po čim krajšem izrazu. Za marsikatero smo imeli pravilno domačo besedo: *podgozdar* = *nižji gozdar*, *podlistek* = *listek*, *podžupan* = *županov namestnik*. Danes jih ne moremo več izgnati, toda vsaj novih ne smemo kovati.« (Tisto po »toda« je seveda nesmiselno.)

Za zaključek naj omenim, da je o predpinski variantnosti, čeprav le v enem primeru (*iz-* > *s-/z-*) govor pri M. Hajnšek Holz v prikazu O pomenih predpon.²⁰

¹⁹ *Besedotvorje slovenskega jezika, IV*, Predlogi in predpone, 1959.

²⁰ *SSKJ ZP 14* (1978), 33–58; prav tehtno podajanje rezultatov obravnavane problematike v SSKJ, in sicer z izhodiščem v njihovem pomenu, pri čemer avtorica (35) iz obravnave izloča »primere, ko se sestave ne zavedamo več ali ko gre za nove pomene besed, npr. *določiti*, *izgubiti*, *ostati*«. Pomensko pa se ji predpone skupinijo na tiste, ki izražajo krajevnost, časovnost, način in dovršnost (n. m.). Spredaj tukaj navedena češka slovnica pri »funkcijah glagolskih predpon« (388–389) navaja pomene »mestnosti«, »časa«, »modifikacij načina«, »vrednotenje dejanja«. – Tako širše skupinjenje predpinskih vlog je pri meni najti v *Slovenskem knjižnem jeziku* 3, 1967, 170–172. Pri prostorskih predponah (kakor bi jih imenoval sedaj) imam zbrane najprej skupine glede na vprašalnice *kam*, *kje*, *od kod*, *kod*, temu sledi nasprotnostni par *z* – *brez*, pa *po* (s tož. vezavo), pa na vprašanje *kdaj*, in še predpone za količino, izvor, vzrok itd. do 17. skupine.

V zvezi s tem je treba podati še pregled tega, koliko – če sploh – se vprašanja variantnosti in enakozvočnosti zaveda SSKJ.

Pri *iz-* zvemo tudi za varianti *z-* in *s-*, kar se (npr. pri *izbrisati* kaže v »tudi zbrisati«, ali pri *izteči* v »tudi steči«). (To za prvih pet stolpcev z *iz-* v slovarju daje naslednjo podobo: *iz-*: *izbacniti, izbalancirati, izbaviti, izbegavati, izbegniti, izbevsirati, izbevgati, izbijati, izbirati, izbiti, izblekniti, izbliskati se, izbljuniti; iz-/z-*: (i)zbarantati, (i)zbezati, (i)zbičati, (i)zblebetati, (i)zobčiti. Torej 14 : 5 za *iz-*: (i)z-. – Pri *iz-* pred *pod-* pa je zmeraj variantnost *izpod-/spod-*, tip *izpre-* je kar »gl. spre/.../«). Predponski varianti *ob-* in *o-* se v SSKJ nič ne povezuje. Tudi predpona *raz-* se nič ne povezuje z *z-/s-/s-* (za primere kot *raztrgati/strgati* »obleko«, pač pa je tu znamenitost, da sta naglašena oz. nenaglašena oblika iztočnici, česar doslej v taki obliki ni bilo.²¹ *ràz-* (*razkralj*) – *raz-* (*razgnati*). – Kakor da bi se bili slovarniki vendarle kaj premislili glede na svojo prvo knjigo (oz. prve tri). Na variantnost pa opozarjajo pri »se-gl. z-« celo s krepko varianto predpone *z/s*, torej ne pošiljajo k *s-* (pri katerem tudi beremo »gl. z-«). Tukaj kakor da se jih je prijel moja kritika.²² Manjka pa opozorilo na variantno *sn-* za tudi v SSKJ navedene primere kot podstave *sned-* (10 besed) vključno s *snesti, snem-* (9 besed), morda tudi *snet-* (11 besed), *snimek* (1 beseda), *sniti* (1 beseda). Predpona *z-* pa res opozarja na *s-* in *se-*,²³ vendar vse brez primerov za variante zunaj *z-*, pač pa tudi za *iz-*, in spet ne za *vz-* (npr. *zlesti na drevo*). Pri predponi *vz-* nič ne opozarjajo na varianto *z-* oz. *-s*, tudi ne pri posameznih glagolih, kjer bi poleg *vzbesneti* pričakovali tudi *zbesneti* (prim. enake primere: *vzbesnel je in začel razbijati posodo* oz. *zbesnel je in začel pretepati otroke*). Tako tudi pri *v-* ni povedano, da pred *v-* naslednje besede variira z *u-*.²⁴ Končno pri *u-* ni navedeno, da je pred *v-* varianta predpone *v-(uvesti)*, pa še kje drugje, npr. *uokviriti* (spraviti v okvir), pa verjetno tudi *vz-* v primerih kot *usahnniti*.²⁵ To se je zgodilo kljub temu, da je bilo precej obvestil o variantnosti predpon, zbranih na enem mestu na nekaj več kot eni strani.²⁶

Glede na povedano bomo v svoji obravnavi glagolskih sestavljenk (razen t. i. pravih, z naglasom na predponskem obrazilu in na podstavi) obravnavali naslednje slovenske (slovan-ske) predpone: (1) *do-*, (2) *iz-/z-*, (3) *na-*, (4) *ob-/o-*, (5) *od-/ot-/o-*,²⁷ (6) *po-*, (7) *pod-/po-*,²⁸

²¹ Prim. spredaj v pošteveh prihajajoče »*pred-* ali *prèd-*«, *pre-*¹, *pre-*², *pod-* ali *pòd-*.

²² Še v SS 1956 beremo o predlogu/predponi (prim. str. 272 za predlog in 276 oz. 296 za predpono).

²³ Za *se-* z nepopolnim pravilom, češ da se pojavlja le pred *s, š, z, ž*, ne pa tudi pred *g* (*segnati, segreti*).

²⁴ Zato pa je pri *va-* rečeno, da je »prvi del sestavljenega zaimka, gl. v predl.«; kar pa seveda ne drži, saj gre v primerih kot *vame* za predložno varianto in torej zaimek ni sestavljen, saj sestavljenk pri osebnih zaimkih ni.

²⁵ Prim. pri Bajcu, pri ustreznih enotah.

²⁶ Prim. moj *Slovenski knjižni jezik* 3, 1967, 174–175; za *z*: »/Č/e se morfem, pred katerim stoji, začneja z glasovi *s, z, š, ž*, se premenjuje s *se-/...* enako/ pred *g*: *gniti, segniti*, vendar je tu navadnejše *zgniti, /...* toda/ le *segreti*. Zanimiva oblika je *sezuti – obuti*.« Podobno komentiran je še *z-* za *iz-*. Važno je tudi naslednje opozorilo: »Prosti govorni jezik to /tj. *iz-* in *z-* malo loči: prim. *zbral sem najboljša jabolka = izbral sem ali nabral*. Za kaj gre v kakem primeru, nam pove sobesedilo ali pa predlog, ki je za vezavo: *strgal sem papir na koščke, iztrgal sem papir (iz knjige)*.« Tam omenjam tudi varianto *u-* predpone *v-* (po Pleteršniku, Brezniku, Bajcu): *vesti v družbo*. Tako sta omenjeni tudi varianti predpone *vz-*, tj. *z-* in *s-*, in enako *raz-* (*zjeziti se = razjeziti se*).

²⁷ Na *oteti, otemati, otimati* komaj še kdo pomisli. V primerih kot *otajati, otaliti, otepati, otesati, otirati, otisniti, otopiti, otrepiti, otujiti, otvarjati* pa ni več jasno, ali je to iz *od-* ali *ot-*.

²⁸ Predpona *po-* morda v primerih kot *podati se*, morda *pobesiti, pobežati, pobirati, pobuditi*.

(8) *pre-*, (9) *pred-/pre-*,²⁹ (10) *pri-*, (11) *pro-*,³⁰ (12) *raz-/z-/s-*, (13) *u-*, (14) *v-/u-*, (15) *vz-/z-/s-*, (16) *z-/s-*³¹ in (17) *z⁻²/s⁻²*,³² (18) *za-*,³³ in na koncu *za⁻²*.³⁴

Seveda se postavlja vprašanje, zakaj ni enakovzočnih primerov kot *na-* s tož. in *na-* z mest... – Pač, ker je to odvisno samo od glagola, ob katerem taki pari stojijo: *grem/vržem na vrt* – *sedim na vrtu*. Morda je še dvom o istovetnosti predpone *po-* v primerih kot *pohodim rožo* – in *pošljem po zdravnika*.³⁵

V naslednjem si pogledimo glagolske sestavljenke glede na njihovo govorno podstavo glagol + predložna zveza. Najpreprostejši tak tip je npr. *stopiti v kaj* > *vstopiti v kaj* oz. *pasti na koga* > *napasti koga*, pri čemer pri dovršnem glagolu prvič vezljivostni del na desni prislovno določilo ostaja, drugič pa se zamenja s predmetom; v primerih kot *začeti plavati* oz. *plavati za začetek* pa ima nedovršni glagol, ki dobi predpono, v prvi podstavi povedkovnik faznega glagola, v drugi pa jedro glagolske zveze. Pri tem naj spomnim na svoj Slovenski knjižni jezik 3 (1967) in nadaljnje objave (174), kjer glede glagolskih sestavljenk beremo: »Pri glagolih predpone nadomeščajo fazne glagole (prim. *začel je peti* = *je zapel*, *obležal je* = *ostal je ležati*, *nehal je peti* = *odpel je*) ali prislovno določilo (*posedel je* = *malo je sedel*; *posedli so na klopi* = *drug za drugim so sedli na klopi*; *preobremeniti* = *preveč obremeniti*; *prelesti* = *čez lesti*). Razen tega predpone delajo iz nedovršnikov dovršnike /.../ in spremenjajo glagolom pomen /.../, ipd.«³⁶

Na tem mestu je treba spregovoriti še o enem vprašanju; ali gre pri vseh glagolih s predpono (tu niso mišljeni taki, ki imajo predložni /predslonski/ morfem iz imenske zveze, kakor npr. *obglaviti* < *spraviti ob glavo*) za posledice modifikacijske tvorbe, kakor morda kje lahko beremo.³⁷ To sem slovenski javnosti uzavestil v sestavku Teorija besedotvornega algoritma (SR 1980, 141–151),³⁸ ko sem trdil: »Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se zastavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izbiri razmerja *visok/višji* > *nad-/super-*, in tako še za razmerja *ne tak*, *nasproten*, *nižji*, *prej*, *pozneje*, *istočasen*, (*lepši*) *od vseh*,« /.../ na-

²⁹ Če je *pred-* v *predavati*.

³⁰ Čeprav gre v bistvu za časovno (starinsko) zaznamovano varianto *ke pre-*.

³¹ Pomen lat. *de*, nem. *von*, angl. *from*; vse variante tega gl. na ustreznem mestu v nadaljnji obravnavi.

³² Pomen lat. *cum*, nem. *mit*, angl. *with*. Variante v nadaljnji obravnavi.

³³ Pomen lat. *pur*, nem. *für*, ang. *for*.

³⁴ Pomen nem. *hinter*, angl. *behind*. Za to ločitev bomo še videli, ali je smiselna.

³⁵ Češčina pozna *po* tudi s tožilnikom, tudi za izražanje okoliščine: *ve vodě po pasu* '... do pasu'. To vezavo pozna tudi Pleteršnik: *po nekatera mesta še sneg leži*.

³⁶ To misel je brez citiranja mojega dela (ali koga drugega) prevzela A. Vidovič Muha, ko (za javnost menda prvič) v sestavku Primeri tvorbnih vzorcev glagola (*SSJLK ZP* 21 (1985), 47–61, npr. na str. 54 v točki 1. 3. 2. 1. piše: »Predpona ima vedno pomen prislova, v skladenjski podstavi pa je ta prislovo izražen v primerih, ko gre za predpone *pre-*, *raz-*, *u-*, ki so, vsaj s sinhronega vidika, izrazno samostojne.« Zadnji del te izjave se nanaša pač na mojo poved v *SKJ* 3, 174: »Samo predpone, ne pa tudi predlogi so npr. *pre-*, *pro-*, *so-*, *u-*, in *vz-*»; v tem mojem seznamu pa *raz-* seveda manjka, saj imamo tudi predlog *raz*.

³⁷ Npr. pri A. Vidovič Muhi v *SR* 41 (1993), str. 161: »Sicer pa sodijo glagolske sestavljenke skupaj s t. i. modifikacijskimi izpeljankami med modifikacijske tvorjenke. /.../ sestavljenke razvrščajo obrazilo levo od besedotvorne podstave, npr. *podpisati*.«

³⁸ Sedaj dostopno tudi v moji knjigi *Nova slovenska skladnja*, 1982, 335–345. Sicer ta sestavek izhaja iz mojega predavanja na regensburški filozofski fakulteti decembra 1979: Theoretische Erwägungen zum Wortbildungsalgorithmus.

sproti *bolj (lep)* > *-ši*, in nato še za pojme *majhen, droben, grd*, »torej tudi pri t. i. modifikacijah.« Pozneje sem za predponsko obraziljenje uporabljal skupno poimenovanje »izrazi za pojme iz koordinatnega sistema.«³⁹

Pa sedaj po tem (dolgem) pristopu preidimo k temu, da pokažemo, kako bi glagolskim sestavljenkam s predpono iz predloga lahko našli govorne podstave, ki bi nam omogočale najsmiselnejše razumevanje teh sestavljenk.⁴⁰ Naj uvodoma k temu še povemo, da se nam ves čas vsiljuje misel, po kateri predpone same ne sebi nedovršnemu glagolu ne bi prinašale dovršnosti, ampak bi razvoj šel prek nedovršnikov, torej: *pletam* (kaj v kaj) > *vpletam* (k. v. k.), od tu pa potem pot k dovršnosti z modifikacijsko zameno glagolske pripone: *vplétam* > *vplêtem*, tj. z obrnjenim razmerjem tipa *padem* > *padam* (in seveda tudi *izpadem* – *izpadam*). V nadaljnjem sicer to stvar pretežno podajamo (zaradi preprostosti) na tradicionalni način, torej po vzorcu *pletam* – *prepletem*.

*do*⁴¹ < *-ti do X*

1. »spraviti dejanje do določenega mesta v prostoru ali času«: *dosmrdeti* < *smrdeti do* (*določenega mesta/časa*); *dobriti* < *briti do* (*konca*);
2. »dejanje je dospelo do konca«: *dotrpeti* < *trpeti do* (*konca*);
3. »imeti uspeh z dejanjem«: *domisliti* < *misliti do* (*rešitve/uspeha*).

Še primeri iz predavanj: *dosmrdeti* < *smrdeti do* (*določene točke*); *dohiteti* < *hiteti do* (*brata*); *doskočiti* < *skočiti do* (*določene točke*); *dogovoriti* < *govoriti do* (*konca*); *dokositi* <

³⁹ Ne vem, ali sem to kje tudi že napisal. Pač: v polemični razpravi Tretjič o besedotvorni teoriji, *SR* 38 (1990), 421–440, konkretno na str. 425–426: »V razpravi Teorija besedotvornega algoritma sem (po zgledu na nemško slovnico) modifikiranju s priponskim obrazilom pridružil še tisto s predponskim (*hiš-ica* + *pod-predsednik*).« Za sestavljenke sem našel pomenske podstave obrazil: »*visok/ višji* > *nad-/super-*, *tak – ne tak* > *ne-/a-*, *nasproten* > *proti-/anti-*, *nižji* > *pod-/sub-/hipo-*, *prej* > *pred-*, *pozneje* > *po-/post-*, *istočasno* > *so-*, *llepši/od vseh* > *naj-*.« Za tem pa, v predavanjih (morda tudi že kje tiskano), sem prišel do spoznanja, da gre pri sestavljanju za poobraziljenje izrazov govorne podstave, ki se nanašajo na enote koordinatnega sestava: to so enote kot *plus, minus, več, manj, prej, pozneje, isto, razno* ipd. S tega stališča je seveda mnenje, da gre tudi pri tipu *izpisati* za »modifikacijsko podstavo« (*SSBoPZ*, 12), napačno. (Prim. še moj sestavek Besedotvorno šolanje, *SR* 39 (1991), 215–237, konkretno str. 220–221.)

⁴⁰ Pri tem se držimo pomenov teh tvorb, kakor so v moji *Slovnici* 1976 (1984, 1991). Primerjava skupin pomenov pri posameznih predponah, kakor jih navajajo Pleteršnik (ali pred njim npr. še Miklošič), Bajec ali SSKJ zahteva cel nov sestavek. Za primer bo podana predpona *do-*.

⁴¹ *Pleteršnik*: 1. »je dejanje do nekod dospelo«: *doiti*; 2. »dejanje je do konca dospelo«: *dosluziti*; 3. »dejanje je do zaželenega uspeha dospelo«: *dopovedati komu kaj*; 4. »dodevanje«: *to je slaba mera, domeriti*. – Breznik, *SS* 1934, 177: »je dejanje do neke meje (n. pr. *doseči, doiti*), do konca ali do uspeha dospelo (n. pr. *dogospodariti, dopovedati, dosejati, domisliti se*); pomeni dodevanje (n. pr. *dodati, domeriti*). – A. Bajec, *Besedov. IV*, 83–85: 1. »dejanje je dospelo do neke mejne točke v kraju ali času«: *dogaziti do soseda, fant je dorastel* (do) *vrha*; 2. »končn/a/ dovršnost ali dopolnitev /.../ in s tem prenehanje«: *ta metla je že doslužila*; 3. »se je predmetu nekaj primaknilo/prišlo zraven«: *še to njivico bom kupil*. – SSKJ: a) »dosega neke mejne ali končne točke v kraju ali času ali usmerjenosti k njej«: *dodelati/dodelovati, doseči do stropa*; b) »dosega zaželenega namena, cilja ali usmerjenosti proti njemu«: *dočakati/doplavati do*; c) »dopolnitev, dopolnjevanje dejanja z dodajanjem«: *dobiti*; č) »redko sama dovršnost«: *dogotoviti*. (Dodajmo še *SP* 1962:1. dopolnitev, konec: *dosluziti*, 2. stopnja: *dokopati se do*, 3. doseg zaželenega: *dočakati*, 4. dodajanje: *doliti*.) – Sistem-ska oznaka take predpone, kot je *do*, je tudi, da ne nastopa kot obrazilo, tj. pri pravih sestavljenkah, kjer predpona nadomestuje (preponsko preobrazilja) polnopomensko besedo govorne podstave.

kositi k (že *nakošenemu*); *dopeči kruh* < *peči do* (*pečenosti*); *doslužiti* < *služiti do* (*konca*); *dopovedati* < **povedati* (prim. hrv. *pripovedovati*) *do* (*uspeha*); *domisliti* < *misliti do* (*rešitve*); *doumeti* < *umeti do* (*konca/-cela*).

iz-⁴² < -*ti iz X*

1. »spraviti (se) iz česa«: *iztresti* < *tresti iz* (*iz* + glagol premikanja);
2. »dokončati dejanje«: *iztesati* < *tesati iz* (**cela*);
3. »doseči namen«: *izprositi* < *prositi iz* (*morda koga?*);
4. »izčrpati dejanje«: *iznoreti se* < *noreti iz* (*celega*).

Še primeri iz predavanj: *izlesti* < *lesti iz* (*luknje*); *izgovoriti* < *govoriti iz* (*sebe*); *izbrati* < *brati iz* (*smeti*); *izbiti iz* (*soda dno*) < *biti/*bijati iz* (*soda dno*); *izliti (vodo)* < *liti iz* (*česa v.*); *iztočim* < *točim iz*; *izteče* < *teče iz* (*steklenice*); *izskočiti* < *skočiti iz* (*vlak*); *izpihniti* < *pihniti iz* (*nosa*); *izlesti* < *lesti iz* (*kletke*); *izvzeti* < *vzeti iz* (*števila*); *morda: tečem iz* > *iztekam*, nato *iztečem*.

na-⁴³ < -*ti na X*

1. »usmeriti na površino«: *nabosti* < *bosti na* (*kol*);
2. »načeti v majhni meri izvršiti dejanje«: *natrgati* < *trgati na* (*malo*);
3. »doseči določeno mero«: *nagrabiti* < *grabiti na* (*vrh/kup*);
4. »izvršiti do polne mere«: *najesti se* < *jesti na* (*sito/polno*);
5. »priučiti (se) česa«: *navaditi* < *vaditi na* (*potrpljenje*);
6. »samo dovršiti«: *naroditi se* < *roditi se* (*na svet*);
7. »nov pomen«: *napasti* < *pasti na* (*koga*).

Iz predavanj prim. še: *nabiti* < *biti na* (*kol*); *narisati* < *risati na* (*kaj*); *namazati* < *mazati na* (*kruh*); *nalepim* < *lepim na* > *nalepljam* > *nalepim*; *napisati* < *pisati na* (*tablo*); *navleči* < *vleči na* (*kup*); *nabodem* < *bodem na* (*trn*); *nanosim* < *nosim na* (*kup*); *nagovorim* < *govorim na* (*koga*) (cf. nem. *ansprechen*).

nad-⁴⁴ < -*ti nad X*

1. »povečati, preseči prvotni obseg«: *nadživeti* < *živeti nad* (*mero koga*), v pomenu 'čez' (*mero*);
2. »biti nad čim«: *nadzirati* < *zreti nad* (*kom*).

Prim. še: *nadzidati* < *zidam nad* (*hišo*); za *nadziram* < *zrem nad* (*čim*) prim. *bdim nad čim*⁴⁵

ob/-o-⁴⁶ < -*ti ob X*

1. »usmeriti okoli česa«: *obsipati* < *sipati (kaj) ob* (*krompir*); *obstopiti* < *stopiti ob* (*koga*);

⁴² Ne more imeti oblike *iz-*, torej tvoriti prave sestavljenke.

⁴³ Ni obrazilo prave sestavljenke.

⁴⁴ Je lahko tudi obrazilo prave sestavljenke (prim. *nàdkúhar*). V *SSKJ* (pač Rigler) navaja iztočnice tipa »**nad** ... *ali* *nàd* ...«, vendar navajanih zgledov ne onaglaša, tako da pravila o razvrstitvi prve oz. druge oblike v tem slovarju ni. Bajec, *Besedotv.* IV, 49: *nadzidati*, *nadrediti*, s pripombo: »Ljudski jezik rajši rabi sestave s *pre-*: *preglasiti* /.../«. Pač po *Pleteršniku*: *nadvladati*: »iz drugih slovanskih jezikov vzet/o/ ali po njih /.../ napravljeno«. *SP* 1962: »*nadvladati*, »*nadvladovati*. V *SSKJ* brez take pripombe.

⁴⁵ Seveda je v slovarjih takih primerov več: *nadkriliti*, *nadkriti*, *nadlegovati*, *nadletavati*, *nadmodriti*, *nadrediti*, *nadvladati*, *nadzirati*...

⁴⁶ Ne more biti prava predpona pri sestavljenkah. Stari primeri kot *ózelen* na Mostecu so pač bili te vrste. Ne *o-* ne *ob-* *SSKJ* nimata variante z naglasom. (Za tip *ozelen* prim. sh. *omlad* in *ESSJ*.)

2. »zadeti ob kaj«: *oblivati* < *livati ob (koga)*;
3. »uveljaviti dejanje na več predmetih«: *obletati* < *leteti ob (čem)*;
4. »usmeriti mimo«: *obiti (koga)* < *iti ob (koga)*: v pomenu mimo koga, ne vanj ali do njega);
5. »ostati v začetnem stanju«: *obsedeti* < *sedeti (prišedši) ob moč/voljo (ob je 'brez')*;
6. »izgubiti, spraviti koga ob kaj«: *obrati* < *brati ob ('z') drevo*;
7. »izgubiti, spraviti koga ob kaj«: *obuditi* < *buditi ob (spanec)*.⁴⁷

Prim. še: *obsijem (zid)* < *sijem ob (zid)*; *oblečem* < *vlečem ob (sebe)*; *obližem* < *ližem ob (krožnik)*; *obložim (zid)* < **ložim ob (zid)* (prim. bs. *ložiti*), *objamem (hruško)* < **jamem ob (hruško)*; *obkovati* < *kovati ob (palico)*; *obstreliti* < *streljati ob (X)*; *obhodim (ograjo)* < *hodim ob ograji*; *obplavam (otok)* < *plavam ob (otoku)*; *obližem (prste)* < *ližem ob (prste)*.

Seveda so tudi primeri kalkiranja: že pri *Bajcu* (IV, 95) imamo za *obiskati* opombo »verjetno po nemško *besuchen*«. Zanimiv primer pa je *obljubiti* 'obetati', pač po metonimiji (prim. sh. *obljubiti koga*; Bajec (n. m.): »*Obljubiti* 'versprechen' je vsekakor iz adjektiva *ljub*, pot do pomena pa je nekoliko temna.«

od⁴⁸ < -ti od X

1. »oddaljiti, ločiti (se)«: *oditi* < *iti od (koga)*;
2. »izvršiti kaj ob premikanju«: *odpeti* < *peti, (idoč) od (kod)*;
3. »izvršiti dokončati dejanje«: *odvečerjati* < *od(nehati) večerjati*;
4. »dostaviti kam«: *odvleči (koga) h (komu)*;
5. »razveljaviti rezultat predhodnega dejanja«: *odvihati* < *vihati od (zgoraj/ dane mere/stopnje)*;
6. »vračati dejanje z enakim dejanjem«: *odpevati* < *peti od (druge strani, npr. s kora duhovniku)*.

Tu so zanimivi prtipomenski pomeni: 1. *oditi* – *priti*, 2. *odžvižgati* – *prižvižgati*, 3. *odpeti* – *zapeti*, 4. *odvleči* – *privleči*, 5. *odvihati* – *privihati, zavihati*, 6. *odgovoriti* – *nagovoriti*.

Še primeri s predavanj: *oditi od (doma)* < *iti od (doma)*; *odteči* < *teči od (koga stran)*; *odhiteti* < *hiteti od (koga/kod)*; *odpeti* < *(idoč) od (koga) peti*; *odpeljati* < *peljati od (koga)*.

po⁴⁹ < -ti po X

1. »omejiti na manjši obseg«: *pobrskati* < *brskati po (malem)*;
2. »vršiti dejanje v raznih časih ali na raznih mestih«: *polagati* < **lágati/*ložiti po (vrsti)*;
3. »vršiti dejanje z raznimi subjekti ali na raznih mestih«: *podaviti* < *daviti po (vrsti)*;
4. »vršiti dejanje naknadno, v manjši meri«: *pocvitati* < *cveteti po (času cvetenja)*;
5. »začeti dejanje«: *pognati* < *gnati po (stanju)*;
6. »dokončati dejanje«: *pogasiti* < *gasiti po (vsem obsegu)*;

⁴⁷ Prim. v moji knjigi *Zakaj ne po slovensko* (1969, 1992) 218, angleški »podstavni« ustrezniki za *o(b)-* ob glagolu: 1. *obogateti* 'to become rich', 2. *obležati* 'to remain layig', 3. *obrejiti* 'to make pregnant', 4. *obnoviti se* 'to become new', 5. *obletavati* 'to fly around', 6. *oblivati* 'to pour over', 7. *obupati* to despair = 'to lose hope'. – Ni obrazilo sestavljenke. – Za italijansko govoreče v izdaji iz l. 1982, 235 do 237: *oboleti* 'ammlarsi', *obležati* – *restarea* *giacere*, *obrejiti* – *fecondare*, *obnoviti se* – *rimovarsi*, *obšiti* – *cucire attorno*, *obsevati* – *irradiare*.

⁴⁸ Ne more biti obrazilo prave sestavljenke.

⁴⁹ Je lahko prava predpona: *pònaročiti*.

7. »prizadeti z dejanjem«: *popisati* < *pisati po* (vsej ploskvi).

Prim. še iz predavanj: *poslati po* (zdravnika) < **slati* (prim. sh. *slati*) *po* (zdravnika); *poprijemati* < *prijemati po* (malem)/*po* (vrsti); *pomolzem* < *molzem po* (konec) (*po* konec v slov. ni več živo); *pohajam* < *hodim po* (hiši, vasi); *poseči po* (roki) < *seči po* (roki); *postajati* < *stati po* (vogalih, hišah); *poučiti* < *učiti po* (= o) (*kaki stvari*) (prim. prevzeto *diskutirati po vprašanju*); *popišem* < *pišem po* (vsej tabli); *pomendram* < *mendram po* (setvi); *pokašam* (Mostec) < *kosim po* (glavni košnji); *poleteti* < *leteti po* (mirovanju).

pod⁵⁰ < -ti pod X

1. »vršiti na spodnji ali notranji strani česa«: *podpisati* < *pisati pod* (čim);
2. »dejanje vršiti nekako skrivno«: *podkupiti* < *kupiti pod* (roko/pultom);

Še primeri s predavanj: *podstavim* < *stavim pod* (kaj); *podrežem* < *režem pod* (zemljo); *podkolenčim* < *kolenčim pod* (kolenom); *podvreči* < *vreči pod* (kaj/sebe); *podvzamem* (pač *unternehmen* – kalk).

pre⁵¹ < -ti čez/skok/prek X od oz. do Y

1. »usmeriti z enega mesta na drugo čez ali skoz kaj«: *prebresti* < *bresti čez* (potok); *presekati* < *sekati skozi* (cesto);
2. »namestiti kaj med predmete ali dele predmeta«: *preplesti* (*kaj s čim*) < *plesti* (*kaj*) *skozi* (*kaj*)/*med* (*kaj*);
3. »izvršiti še enkrat, znova, malo drugače«: *precvreti* < *cvreti čez* (nekaj časa); *prekrstiti* < *krstiti čez* (prvi krst);
4. »trajati določen čas ali prek njega«: *premoliti* < *moliti skozi/čez* (vso noč);
5. »preseči mero, doseči visoko stopnjo«: *prenapolniti* < *napolniti čez* (mero); *prehvaliti* < *hvaliti čez* (povprečno mero);
6. »gibati se ob čem, mimo česa«: *prehiteti* < *hiteti čez* (mero koga drugega);
7. »imeti uspeh z dejanjem«: *preprositi* < *prositi prek* (ovir/zadržkov);
8. »dobiti po kom«: *prevzeti* < *vzeti od* (koga) *k* (sebi) (prim. *übernehmen*).

Še iz predavanj: *preceniti* < *ceniti nad/prek* (vrednost(i)); *preobuti* < *obuti* (ene čevlje) za (druge); *prebedeti* < *bedeti skozi* (vso noč); *prenapiti se* < *napiti se čez* (mero); *preteči* < *teči od* (x) *do* (y); *prekoračiti* < *koračiti čez* (reko); *premazati* < *mazati čez* (kaj); *prenesti* (čez lužo) < *nesti čez* (lužo); *preskočiti* (jarek) < *skočiti čez* (jarek).

pred⁵² < -ti pred X

1. »storiti kaj vnaprej«: *predhoditi* < *hoditi pred* (prim. *predhoden* in iz tega *predhodnik*);
2. »postaviti pred koga«: *predložiti* < **ložiti pred* (koga kaj)
3. »poseben pomen«: *predpisati* < **pisati pred* (izvršitev); (verjetno kalk: *vorschreiben*);

⁵⁰ Je lahko besedotvorna predpona, vendar ne pri glagolih, saj se primeri kot *podnaslavljati* (SSKJ ima samo drugi naglas) razumejo iz podstave *delati podnaslôve*.

⁵¹ V SSKJ brez potrebe dva *pre...*, v Pleteršniku samo eden. Ne tvori pravih sestavljenk. V slovarjih se ne opozarja na možno naglasno razliko glede na pomen: *prevesél/prèvesél* 'preveč vesel' – *prevesél* 'zelo vesel'.

⁵² Je seveda lahko tudi sestavljenko obrazilo (naš prvi primer). V SSKJ *pred...* in *prèd...*, vendar brez razvrstitvenega navodila.

Še ne določeno razmerje predlogov *do* in *k* v razmerju *do pri-*; *pri-* v SSKJ tudi naglašeno *pri-*; teorije k *pri-* seveda ni, primer pa bi bil *prikót, prilíst*, v SSKJ tudi res izkazan.

Iz predavanj: *predložiti* < *ložiti pred (koga)* > *predlagati*.

pri⁻⁵³ < -ti k X

1. »bližati (se) čemu, pristaviti«: *privabiti* < *vabiti k (sebi)*;
2. »med gibanjem izvršiti«: *prižvižgati* < *žvižgati, (ko greš) h (komu)* (prim. *do = k: iti do soseda = k sosedu*);
3. »pridobiti s kakim dejanjem«: *privarčevati* < *varčevati k (že varčevanemu)*;
4. »izvršiti v majhni meri ali ne docela«: *pridvigniti* < *dvigniti k (določeni višini/ do določene v.)*;
5. »opraviti dodatno isto dejanje«: *prikupiti* < *kupiti k (še čemu)*;
6. »dovršnost«: *priljubiti se* < prim. *vzeti si k srcu* (težave kot pri *obljubiti*).

Prim. še s predavanj: *prihiteti* < *hiteti k (bratu)*; *priiti* < *iti k (zavesti)*; *pristopiti k (sosedu)* < *stopiti k (sosedu)*; *prigospodariti* < *gospodariti k (večjemu/več)*; *pripeti* < **peti k (prsim)*; *priskočiti* < *skočiti k (sosedu)*.

Ti glagoli imajo nasprotnostne pare: 1. *prignati* – *odgnati*, 2. *prižvižgati* – *odžvižgati*, 3. *prigospodariti* – *zagospodariti*, 4. *pripreti* – *odpreti*, 5. *pripisati* – *odpisati*.

pro⁻⁵⁴ < -ti *pro X

1. »gibanje skozi kaj«: *pronikati* < **nicati pro (= 'skozi') (kaj)*;
2. »dovršnost, drug pomen«: *prodreti* (v primeri v *predreti*), *propasti* (v primeri s *prepasti*), *prodati* < *dati pro (kaj, npr. 'za' denar)*.

S predavanj še: *prosevati* < *sevati skozi (kaj)*.

Po SSKJ so taki glagoli še: *probujati* zastar., *proizvajati*, *promet* (sam.), *pronikati*, *propadati*, *propovedati*, *propuščati*, *proračun* (sam.), *prorokovati*, *proslaviti*, *prosojen* (prid.), *prospevati*, *prostreti*, *prosvetiti*, *proučiti*, *provzročiti* zastar., *prozoren* (prid.).

raz⁻⁵⁵ < -ti raz X

1. »ločiti, usmeriti na različne strani ali mesta«: *razgnati* < *gnati raz (kup)*;
2. »razveljaviti rezultat predhodnega dejanja«: *razmotati* < *motati raz (klobčič)*;
3. »spraviti dejanje do intenzivne stopnje«: *razgoreti se* < *goreti raz (= 'po' vsem) (celoto)*;
4. »dovršiti dejanje«: *razveseliti* < *veseliti koga raz (= čez) (neveselost)*;
5. »zaznati, pojasniti«: *razumeti* < *umeti (eno) raz/od (drugo/drugega)*;

Tako še: *razpakirati* < *pakirati raz* ('v drugo smer'); *razjasniti* < *jasniti raz (motnje)*; *seskočiti z (zidu)* < *skočiti raz (zid)*; *raztrgati* < *trgati raz (celo)*; *razmazati* < *mazati raz (kup)*; *razgrebem* < *grebem raz (kopico)*; *razmečem* < *mečem raz (kup)*; *raztrosim* < *trosim raz (red)*. Ta predpona ima nasprotje v *z-/sə* 'skupaj': 1. *razgnati* – *zgnati/səgnati*; 2. *razpakirati* – *zapakirati*; 3. *razmečem* – *zmečem (na kup)*.

u⁻⁵⁶ < -ti *u ('od') X

1. »premikati se vstran ali navzdol, zapustiti«: *ubežati* < *bežati od (koga)*; *upasti* < *pasti od (določene višine)*;

⁵³ Še ne določeno razmerje predlogov *do* in *k* v razmerju do *pri-*; *pri-v* SSKJ tudi naglašeno *pri-*; teorije k *pri-* seveda ni, primer pa bi bil *prikót, prilist*, v SSKJ tudi res izkazan.

⁵⁴ Pleteršnik: *prodati, prostreti*: »z večine se je nadomestil s predpono *pre-*, ki je blizu istega pomena«.

⁵⁵ Predpona *raz-* tvori lahko tudi sestavljenke, vendar ne pri glagolu. V SSKJ ima **raz**... posebno iztočnico (ob samostalniški podstavi).

⁵⁶ Pravih sestavljenk ne tvori, tudi v SSKJ ni navedeno *ù-*.

2. »zmanjšati z dejanjem«: *ubrusiti se* < *brusiti se od* (prvotnega obsega);
3. »neprimerno, slabo opraviti dejanje«: *ušteti se* < *šteti pod* (dejansko/pravo vrednost);
4. /ne spada sem/: *uvrstiti*;
5. »dovršiti«: *ugasiti* < *gasiti pod* (gorenje) ('da ne gori več').

Nasprotnostni pomeni: 1. *ubežati* – *pribežati*; 2. *upasti* – *narasti* (o vodi); 3. *ušteti se* – *pre-
ceniti se*; 5. *ugasiti* – *vžgati* (vz-).

Iz predavanj prim še: 1. *ubežati* < *bežati od* (koga/česa); *udreti se* < *dreti od* (površine/rav-
ni); 2. *ukuhati se* < *kuhati se ob* (prvotni obseg) (nasprotnostno: *nakuhati se*).

v-⁵⁷ < *-ti* v *X* (pred vzglasnim *v*- glagolskega korena *u*-)

1. »postaviti, priti, prodreti ... v kaj«: *vstopiti* < *stopiti v* (kaj);
2. v SS 1976 neustrezno »dvigniti se«: *vstati* (prav bi bilo tukaj navesti varianto *u*-,
npr. *uvesti* < *vesti v* (kaj)).

Iz predavanj prim. še: *vpišem v* (zvezek) < *pišem v* (zvezek); *vdem* < *dem v* (iglo); *vdelam* <
delam v (kaj); *vstavljam* < *stavim v* (kaj); *vpletam med* < *pletam v* (kaj); *vtaknem* < **taknem*
v (prim. sh. *taknuti*); *vmešam se med* < *mešam se med*; *vstavim* < *stavim v* (žep); *vnašam* <
nosim v (seznam).

Predpona *v*- ima svoje nasprotje v *iz*-: *vstopiti* – *izstopiti*; *izvoziti* – *uvoziti*.

vz-⁵⁸ < *-ti* **vz* *X* (varianete *v*-, *z*-/*s*-, pač tudi *u*-)

1. »premakniti se navzgor, postaviti na«: *vziti* < *iti* **vz* (prim. sh. *uz*, pri nas v *navzgor*,
navzdol, *vzdolž*, *vzlic*, *navzkriž*, *vzkriž*, torej 'ob');
2. »izvršiti začeto dejanje«: *vzradostiti* < *radostiti* **vz* ('ob') (čem);
3. »v nasprotni smeri izvršiti«: *vzvračati* < *vračati* **vz* (dajanje);
4. »znova izvršiti«: *vzpostaviti* < *postaviti* **vz* (starejše/primerno stanje).

Iz predavanj prim. še: *vzbensim* < *bensim* **vz* ('ob') čem; *vzgojim* < *gojim* **vz* ('ob') (kolu,
npr. *trto*); *splezam* < *plezam* **vz* ('ob') bukvi.⁵⁹

Nasprotja za *vz*-: *vzide* – *zaide* (sonce); *vzljubiti* (rus. *razljubit'*), *zrasti* – *ugrezniti se*.

z-⁶⁰ < *-ti* z *X* (varianete *s*-, *se*-, *sn*- (prim. roditeljski z))

V SS 1976 *z*-/*s*- pod 2. »premikati se vstran, navzdol«: *zmetati* < *metati s* (kupa); morda ne
tudi 6. »uničiti, zrabiti, poškodovati se«: *zgoreti* < *goreti* (iz celega) (prim. *scela*).

Še primeri s predavanj: *zlesti z* (bukve) < *lesti z* (bukve); *seskočiti* < *skočiti z*; *zgristi* < *gristi*
s (česa) (toda *izgristi kaj*); *zneti s* (česa).

z-⁶¹ < *-ti* z *X* (varianete *s*-, *se*-, *sn*-) (prim. orodniški z)

V SS pri *z*-/*s*- prva in zadnji dve točki:

1. »zbrati z raznih mest, združiti«: *shajati se* < *hoditi s* (kom); *sestavljati* < *staviti*
(konec) *s* (konce).

⁵⁷ Ne more tvoriti pravih sestavljenk. V *SSKJ* navedeno *va... ni* »prvi del sestavljenega zaimka«, seveda pa *vá*- tudi ni »v zvezi z enklitično obliko osebnega zaimka«, temveč je naglas z naglasne oblike tega zaimka (npr. *mé*, *té*, *sé*) prišel, tj. se umaknil (vsaj navidezno) na predlog in z njim tvori zraslek (prim. *náme* oz. *na mé* = *váme* oz. *v mé* (*méne*)). Škrabec si je mesto naglasa razlagal s podvojitvijo predloga, torej iz *v* < **v* < *me* (prim. dvojnosti predpone imamo v *se-z-uti se*).

⁵⁸ Predpona seveda ne more biti naglašena, tudi v *SSKJ* nima kake variante, kakor je *va-* k *v*-.

⁵⁹ Pleteršnik predpono *vz*- prevaja z *an* in *hinauf*.

⁶⁰ Pleteršnik za predlog *z* (in s tem torej tudi za predpono *z*-): »išči pod *s*«, tam pa ta *z* pravilno loči glede na vezavo z rod. oz. tož.

⁶¹ Pleteršnik *s*: »pred samoglasniki in zvonečimi soglasniki *z*; pred *s* z *š* *ž* tudi *sà*«

Prim. še: *sestaviti* < *staviti* (*kaj*) *s* (*čim* v *večjo enoto*); *zvezati* < *vezati* (*kaj*) *s* (*čim*) ali *koga s* (*kom*) (poimensko *vezati kaj/koga s čim/kom* 'k čemu/h komu').

Tako bi bilo treba postaviti še *z-/s-* za *iz-*, *raz-* in *vz-* (v SS 1976 sl. pri 3. in 4. v glavnem primeri za *vz-*; za *iz-* prim. *steči* (*izteči*) *iz steklenice*; dostaviti še za predpono *raz-*: *strgati* 'raztrgati'.

za⁶² < *-ti za X*

1. »postaviti (se) ali prestaviti (se) za kaj (čim)«: a) *zaiti* < *iti za* (*goro*), b) *zaostati* < *ostati za* (*bratom*);
2. »pokriti (se), zakriti (se) za kaj (za čim)«: *zakriti* < *kriti* (*okno*) *za zaveso*;
3. »pripeljati do nezaželenega stanja«: *zaiti* < *iti za* (*ciljem/cilj*, *ne do njega/k njemu*, torej 'iti mimo cilja');
4. »izgubiti, zapraviti kaj«: *zapiti* < *piti za* (*hišo*);
5. »dobiti, prejeti, začeti«: *zaslužiti* < *služiti za* (*plačo*);
6. »načeti kaj«: *zasekati* < *sekati za* (*začetek*);
7. »spotoma opraviti dejanje«: *zapeljati* < *peljati* **za* (*postajo*) (prim. *vlak za* /*v/ Maribor*);
8. »predolgo opravljati dejanje«: *zaklepetati* < *klepetati* **za dolgo* (*za* 'preveč') (prim. *še za preveč dolgo*);
9. »dovršiti dejanje«: *zaspiti* < *spati za* (*začetek*) (*za koncem bdenja spati*).

Prim. še s predavanj: *zatoniti* < *toniti za* (*hribom*); *zaigrati* < *igrati za* (*hišo*); *zardim* < *rdim za* ('zaradi') *čim*; *zadiham* < *diham za* (*začetek*); *zaplavam* < *plavam za* (*to, da bi plaval dalje*); *zgrabim* < *grabim za* (*roko*); *zamenjam* < *menjam* (*konja*) *za* (*kravo*); *zamenjam* < *menjam* (*X*) *za* (*Y*).

Deloma se dajo navesti nasprotnostni primeri: *zaiti* – *vziti/iziti*, *zastreti* – *odstreti*, *zaiti* (*s poti*) – **najti* (*pravo pot*), *zaigrati* – *priigrati*; *zaslužiti* – \emptyset , *zasekati* – *presekati* (?), *zapeljati* – *odpeljati*, *zaklepetati se* – \emptyset , *zaspiti* – *prebuditi se* ('nehati spati').

Summary

According to my theory, prefix compounds are those formations which have a stress on the prefix as well as a stress on the base: in compounds this prefix replaces the modifier or adverbial of the base word phrase, e.g. *ràzkràlj* < *bivši/nekdanji kralj*, *prèdnaročíti* < *poprej naročiti*, *nèmoralén* < *negativno moralen*, *nèmálo/nèràd* < *negativno malo/rad*. Traditionally, verb formations of the type *odvezáti* (i.e. with an unstressed prefix) are treated as compounds (but they have not lost the stress on prefix for this or any other reason). Verb formations of the type *odvezáti* are thus linked by association with nominal formations of the type *zapéček*, *brezvétrn*, *nenéhoma*, which have a generally accepted speech base in *nekaj za pečjo*, *tak brez vetra* and *tako, (da) ne neha*, and thus *vezati od* (*česa*) for the formation *odvezáti*. Since on the model of formations with a noun, adjective, adverb or predicate complement, the derivative from a proclitic phrase must also acquire a suffix, from *vezati*

⁶² V SSKJ **za**... (str. ali 705 oz. 1605) /zà..., vendar za to naglašeno obliko ni primera. Primer *zámrtév* (str. ali 705 oz. 1605) seveda tega ne more ponazoriti.

od (česa) we obtain *odvezovati* and not *odvezati* (the latter is obtained only modifying the formation in such a way that the more complex verbal suffix is replaced by the simpler one, as in the above example *-ova-* is replaced by *-a-*). The “route” via *-ova-* was necessary to preserve the imperfective verbal aspect. (Where the verb is perfective, this stage, of course, does not exist, so that *skočiti na* gives *naskočiti*, and from this the imperfective *naskakovati* is obtained.) Unstressed prefixal morphemes of the type *od* -or *ne-*, etc. with verbs must, therefore, be grammatical words in the speech base (prepositions, particles). In such formations these lose their rightmost terminality but otherwise preserve their phonetic inventory (*vezati od* > *odvezovati*) while in some examples, on the basis of their semantics some grammatical words are replaced by prefixes which can be joined with the leftmost side of the verb base (cf. *Pristopiti* < *stopiti k*, *prestopiti* < *stopiti čez*).

To have a full overview including this type of formation, it is necessary to resolve the homonymy of certain prepositions or corresponding prefixes in compounds made from prepositional (proclitic) phrases. In the paper this is done in such a way that instead of one prefix *z-/s-* (with variants) – as also in the SSKJ (but generally not in Pleteršnik) – we foresee homonymity, and this is possible for different meanings. In loanwords, the Latin prefixes *de-*, *cum-*, *ex-*, *dis-*, *sur(sum)-* (or those from any other language) correspond to the spoken/written variants *z-/s-*. To formations of the type *odvezati/odvezovati* from my *Slovenska slovnica* (1976, further editions 1984, 1991), where they are still conceived as compounds, a suitable speech base is here presented for all the meanings shown in the *Grammar*. Due to changes in the linguistic structure of Slovene after the period when these formations were made, it is actually difficult (or not so easy) for some of them, though not many, to find contemporary speech bases, and in this case we make use of temporary remote transitional possibilities or those indicated in some other language. There are also difficulties in examples where the original (more) concrete meaning of such formations or their speech bases or of their appropriate word phrases is metonymically or metaphorically strongly shifted (a clear instance of such a formation is *napasti koga* from *pasti na koga* or *hoditi za kom* ‘to court someone’).

Razprave/Dissertationes II. razreda SAZU, (1996), 109–123.

SESTAVLJENKE PROTI IZPELJANKE IZ PREDLOŽNE/PROKLITIČNE PODSTAVE

Kot je znano, tvori slovenščina nove besede tudi s sestavljanjem, tj. tako, da pred dano besedo postavi predpono (bodisi primarno – *pa-*, *pra-*, *pre-* ipd. – bodisi predložno ali proklitično – *pred-*, *po-*, *ne-*, *ni-* ipd.).

Sestavljenke imajo načeloma po dva naglasa: na dodani predponi in na prvotno dani podstavi (npr. *pòdodbòr*), pogoj je le, da je ohranjen občutek za pomensko variativno vrednost predpone nasproti prvotnemu pomenu podstave. Kadar tega občutka ali zavesti ni več, imajo sestavljenke en sam naglas (prim. *nihčè*, *nékaj*, *neúmen* ipd.). V takem primeru se sestavljenka naglasno nič ne loči od t. i. izpeljank iz predložne (pravilneje bi bilo – proklitične) zveze, ki ima načeloma en sam naglas (pravzaprav naglas podstave, torej če ima ta dva, lahko tudi dva, vendar ne na predponi), prim. *dokolénke*. Pač pa ima izpeljanka iz proklitične podstave po pravilu tudi priponsko obrazilo, prim. *do-kolen-ke* ← »nogavice do kolen«.

Pri glagolih s predpono (npr. *pristopíti*, *razmetáti*, *obgláviti*) je predpona le izjemoma naglašena, npr. *prèdnápéti* (seveda ob hkratnem drugem naglasu na podstavi). To ob dejstvu, da imajo prave sestavljenke, če se sestavljenosti zavedamo (kar pri glagolskih večinoma jè tako), po pravilu naglas tudi na predponi, daje misliti na to, da so glagoli s predpono izpeljani bodisi iz predložne zveze (*obgláviti* ← »spraviti ob glavo«) bodisi iz zvez glagola s predložnim predmetom ali prislovnim določilom: *napasti sovražnika* ← »na sovražnika pasti«, *vstopiti v hišo* ← »v hišo stopiti«, *doslúžiti* ← »do konca služiti«, *razodeti se* ← »raz sebe deti« ipd.

Na podlagi povedanega je nekatere predpanske glagole mogoče razumeti bodisi kot prave sestavljenke (ki bi bile po analogiji z izpeljankami iz predložnih zvez izgubile naglas) bodisi kot ravno izpeljanke iz proklitičnih, v glavnem predložnih zvez (*obgláviti*). Včasih je mogoče pri istem primeru misliti na oboje: *potemneti* ← »temneti + po- 'postati temen'«. Podobne težave kot pri glagolskih sestavljenkah so tudi pri prislovnih.

V nadaljnjem sledi pregled posameznih vrst sestavljenk (samostalniških, pridevniških, prislovnih, glagolskih) z enotami, razporejenimi po abecednem zaporedju predpon. Sestavljenkam posamezne besedne vrste včasih slede za primerjavo izpeljanke iz predložne/proklitične podstave.

Samostalnik

S e s t a v l j e n k e :

anti-: *ántifašist*, *ántikadénca*, *ántifeminist*, *ántikritika*;

dis-: *dispropórc*, *diskalceát* – dejansko izpeljanki/;

eks-: *èkskrájlj*;

infra-: *ínfrastruktúra*, *ínfraproteín*;

in-: *ínvariánta*, *lílégála*;

ko-: *kóprodukcija*;

med-: *mèdklíc*, *mèdjéd*;

meta-: *metafzika*, *métajèzik* /prvo je izpeljanka/;

nad-: *nàdčlòvek, nàdkúhar, nàdsekretár, nàdškòf*;
ne-: *nekdó, nekaj /izpeljanki/*;
ne-: *nèhumaníst, nèvoják, Nèslóvènc, nèmóc*;
ni-: *nihčè, nič /izpeljanki/*;
marsi-: *màrsikdó, màrsikáj*;
pa-: *páslika, pástóžec, pálist*;
pod-: *pòdodbòr, pòddiákon; pòdoficír, pòdpolkóvnik, pòdkónzul*;
po-: *pòsezóna*;
post-: *póstfiks*;
pra-: *prámáti, práclòvek, prázgodovína, prábítje, prásnòv*;
pred-: *prèddèlavec, prèdígra, prèdstráža, prèdizobrázba*;
proti-: *prótikandidát, prótifašíst, prótidokáz*;
raz-: *ràzkrájl, ràzfrancíškàn*;
re-: *rèelèkcija, /rèekspórt/*;
so-: *sòstanoválec, sòvladár, sòposést, sòvaščàn, sòvladár*;
sub-: *súbdiákon, /súbnormála/*;
super-: *súperstruktúra, súperčlòvek, súperarbitráža*;
trans-: *tránsurán*.

I z p e l j a n k e :

ante-: *antelúdijs*;
brez-: *brezvérec, brezdómeč, brezčasje, brezvládje, brezup*;
čez-: *čezmèrnost, čezmórník, čezoceánka, čezróbník, Čezsóča*;
do-: *dokolénke, dokomólčnica, dopetáče, doprjsje ...*;
na-: *nagóbčnik, nahíbtník, nagróbnik, nanósník, naličje, napótje*;
nad-: *nadstréjsje, nadhišje, nadkolénke, nadláhtnica, nadpléčje*;
ob/o-: *obròbje, obréžje, Obréž, osčje, obpótje*;
po-: *Posávje, Posóčje, pobóčje, pobréžje, pogórje, pocéstje*;
pod-: *podbrádek, Podbrégar, Podgòra, podgrlína, Podpéc*;
pred-: *predpúst, predméstje, predgórje, predstréjsje, predpòldan*;
pri-: *prilésje, priimek, pristréjsje, primórje, priklét*;
raz-: *razvódje, razpótje, razkrižje*;
so-: *soglásje, sošólec*;
v-: *vsèbnost, /vsebína/*;
vz-: *vzglásje, vznóžje (vz- je sedaj samo še predpona)*;
za-: *zapéček, zalédje, zaimek, Zagórje*.

Pridevnik

S e s t a v l j e n k e

àb/à-: *àreligiózen, àmorálen, àcikličèn, àhumán; àbnormálen*;
ánte-: *ántediluvíálen*;
ánti-: *ántifašístičèn, ántiproletárski, ántisocialístičèn*;
ì-: *ilegálen, imóbilèn, ìracionálen*;
nad-: *nàdpolovíčen, nàdčlovéški, nàdpovpréčen*;
nè-: *nèrjavéč, nèumèsten, nèmlád, nèavtohton, nèuráden*;
pá-: *páóbel*;

o-: *ózelen* (starinsko »malo zelen«);
pòst-: *pòstdiplómski, pòstdentálen, pòstcikličén*;
prá-: *prádáven, práslovánski, prástár, práspôlen, prásoróden*;
prèd-: *prèdnápét*;
próti-: *prótiákcija, prótiigrálka*;
sò-: *sòudeležèn*.

Pravim sestavljenkam so samo podobne izpeljanke iz (v *glavnem* samostalniških) sestavljenk: *ántisemítski, prèdaprílski, prágrózdén, pòdporóčnikov, prábábičín, nádučíteljski, sòodločéválen, /.../ sòpoménski, pákróglást*.

I z p e l j a n k e :

ad-: *adnominálen*;
an-: *anorgánski, anonímen*;
brez-: *brezvéren, brezdómen, brezdúšen, brezgláv, brezrób*;
čez-: *čezmérén, čezocéánski, čezmórski, čezúren*;
do-: *dosmítén, doprísén, dobeséden, doléten, dokomólčen*;
h-: *hkrátén*;
iz-: *izrédén, izbókel*;
k-: *ksében*;
med-: *medvôjen, mednároden*;
na-: *nagóbčen, naprístén, namízen, nagláven, nagróbén*;
nad-: *nadstréšen, nadmórski, nadkolénski, nadsvéten*;
ne-: *nekákšén, nekatéri*;
ni-: *nikákršén*;
ob/o-: *obróbén, obréžen, obpóten, obcésten, obmórski*;
od-: *oddnéven, odljúden, odsében*;
po-: *povŕhen, povŕšen, pocésten, pošólski, pobínkošten*;
pod-: *podgórski, podnóžen, podzímén, podsében*;
pre-: a) »preveč«: *predóber, prèdržén, prelèn, premlád*;
 b) »zelok«: *prelép, premíl, presrèčen, prebél, prečastít*;
pred-: *predprážen, predprázniški, predaprílski*;
pri-: *primórski, pri fáren, priróčen, priléten*;
proti-: *protihrúpen, protikatóliški*;
raz-: *razpóten*;
vz-: *vznóžen*;
za-: *zapéčen, začásen, zahrbten, zakóten, zaplóten*;
za k-: *zakmášen*.

Prislov

I z p e l j a n k e :

1. iz samostalnika:

iz- -a-: *iznenada*;
po- -oma-: *povŕhoma, posílóma*;
v- -aj-: *včéráj* (izpeljave se ne zavedamo več);
z-/s- -oma-: *zvŕhoma, zvŕškoma, sčásoma, spótoma*;
z- -aj-: *zjútráj, zdóláj* (izpeljave se komaj zavedamo);

zapo- -om(a): *zaporédoma* (izpeljave se komaj zavedamo).

2. iz pridevnika:

do- -a: *dodôbra, docéla, dočísta, domála, dosíta*;

iz- -a: *izhúda, izlépa, iznôva, izgáda, iztêžka*;

na- -oma: *natíhoma, nahítroma, nanágloma*;

od- -lej: *odklêj, odslêj, odtlêj*;

po- -lej: *pôtlej, poslêj*;

po- -oma: *potíhoma, polágoma, pogóstoma, porédkoma*;

z-/s -a: *zlépa, znôva, zgáda, shúda, spírva, stêžka*.

Glagol

S e s t a v l j e n k e

pò-: *pònaročiti*;

prèd-: *prèdnaročiti, prèdnapéti*;

rè-: *rèintegrirati, rèskontirati, relegirati*.

I z p e l j a n k e

Predpona **a-** (slov. **ne-**):

1. zanika osnovni pomen: *atrofirati* (prim. *hipertrofirati*), *atonirati*.

Predpona **ab-/am-/abs-**:

1. oddaljiti, odpraviti: *abdicirati, abducirati, absolvirati, abortirati, abalienirati; amputirati; abstrahirati*.

Predpona **ad-/a-**:

1. biti pri, privedi do: *adsorbirati; asistirati, asumirati, aspirirati, asanirati, aplicirati*.

Predpona **de-/dez-**:

1. izvršiti dejanje, ki je nasprotno podstavnemu: *demaskirati, denaturirati, dezangažirati, dezodorirati, dehidrirati, demilitarizirati, dezinteresirati, depolitizirati*;

2. odvzeti, spraviti iz, odstraniti kaj: *dezorientirati, devalvirati, degradirati; defenestrirati, deratizirati*.

Predpona **dis-/di-**:

1. oddaljiti, porazmestiti, odvzeti: *diskriminirati, dislocirati, distribuirati; diskreditirati; disonirati*;

Predpona **do-**:

1. spraviti dejanje do določenega mesta v prostoru ali času: *doiti, dobríti, dozidati, doskóčiti, dosmrdéti*;

2. dejanje je dospelo do konca: *doslužiti, dogospodárati, dotrpéti, dotískati, dopléti*;

3. imeti uspeh z dejanjem: *dopovédati, domísliti, douméti, dokázati*.

Predpona **e-**:

1. spraviti iz, ven, vstran: *elidirati, emigrirati, emitirati, erodirati*;

2. (iz)vršiti dejanje, ki ga imenuje podstava: *efeminirati, emulgirati, evaporirati, evoluirati; eflorirati*.

Predpona **eks-**:

1. spraviti iz, ven, vstran: *ekscidirati, eksekuirati, ekstrahirati, ekspatriirati, eksponirati; ekshumirati, eksmatrikulirati*.

Predpona **in-** (**il-** pred *l*; **im-** pred *b, m, p*; **ir-** pred *r*):

1. postaviti, priti, spraviti, proreti v kaj: *inkasirati, intabulirati, inhalirati, inkarnirati, in-*

korporírati; imigrírati, importírati, imputírati, imatrikulírati; iluminírati; irigírati, iritírati;

Predpona **in-** (varianete kot zgoraj pri **in-**).

1. spraviti v nasproten položaj: *inkomodírati, infamírati, indignírati; ignorírati; imobilizírati;*

Predpona **inter-**:

1. spraviti, priti med: *interpolírati, intervenírati, interpelírati.*

Predpona **iz-**:

1. spraviti (se) iz česa: *iztêči, izlíti, izbíti, izgnáti, izíti, izplávati, iztrésti;*
2. dokončati dejanje: *iztesáti, izčistiti, izlízati, izrísati, izsušíti, izméríti, izkováti;*
3. doseči namen: *izprošiti, izsledíti, izsíli:*
4. izčrpati dejanje: *iznoréti se, izpíti se, izpéti se, izstrádati, izmúčiti.*

izpo-/spo- gl. **po-**.

izpod-/spod- gl. **pod-**.

izpre-/spre- gl. **pre-**.

Predpona **na-**:

1. usmeriti na površino česa: *naložíti, nabíti, nabôsti, natakñiti, narísati, nakládati, napeľjáti, nalépati, naletéti, namázati; namestiti;*
2. načeti, v majhni meri izvršiti dejanje: *naglódati, nagníti, narézati, natfgati, navrtati, nažágati, namfzniti, nadlgniti, nakísñiti;*
3. doseči določeno mero: *nabráti, nagrábati, nacépati, nakosíti, nalovíti, nakláti, nasušíti, naprosíti, namléti, namólsti;*
4. izvršiti do polne mere: *najésti se, napíti se, naglédati se, naklečáti se, naskákati se, napléti se, nanapádati se;*
5. priučiti česa: *naučíti se, navádati, natrenírati;*
6. samo dovršiti: *nabíti, narodíti se, napojíti, namočíti;*
7. nov pomen: *napásti, nájti.*

Predpona **nad-**:

1. povečati, preseči, prvotni obseg: *nadzidati, nadkríliti, nadvládati, nadživéti;*
2. biti nad čim: *nadzorováti, nadzírati.*

Predpona **ob-/o-**:

1. usmeriti okoli česa: *ovíti, opásati, ogrísti, okováti, oglédati si, ozréti se, osípati, otípati, oškropíti, opléskati; obvíti, obvézati, obstopíti, obhodíti, obrásti, obglódati, oblízñiti, obsésti;*
2. zadevati ob kaj: *obdarováti, obrekováti, ogovoríti/obgovoríti, obrñiti se na – oblívati, obsípati, obsévati, obstrelíti;*
3. uveljaviti dejanje na več predmetih: *oblétati, obhodíti;*
4. usmeriti mimo: *obíti, obhájati;*
5. ostati na začetnem stanju: *obležáti, obviséti, obstáti, obsedéti, obdržáti;*
6. izgubiti, spraviti koga ob kaj: *obletéti se, obigráti; obráti; obnemoči:*
7. dovršiti: *ogréti, obudíti, osušíti;*
8. dela nov pomen: *obljubíti.*

Predpona **od-**:

1. oddaljiti, ločiti (se): *odíti, odvézati, odgrísti, odzébsti, odpréti, odvádati, odletéti, odlomíti, odpíliti, odpíti, odmisliti;*

2. izvršiti kaj ob premikanju: *odpéti, odžvížgati, odkrevsáti, odmomljáti, odzíbati se, odgrméti*;
3. izvršiti, dokončati dejanje: *odvečerjati, odpéti, odvèsti, odstrádati*;
4. dostaviti kam: *odpeljáti, odvléči, odnèsti*;
5. razveljaviti rezultat nasprotnega dejanja: *odrèči se, odsvetováti, odváditi, odprávit, odvihati, odvít*;
6. vračati dejanje z enakim dejanjem: *odgovoríti, odpévati, odpísati*,

Predpona po-

1. omejiti na manjši obseg: *pob්රskati, pogrméti, pokramljáti, pomolčáti, ponagájati, povasováti, potéžkati, popihati*;
2. vršiti dejanje v raznih časih ali na raznih mestih: *polégati, posédati, postájati, popívati*;
3. vršiti dejanje z raznimi subjekti, na raznih predmetih: *podáviti, pokláti, pomoríti, pomrèti, pospáti, pozakleniti, poraznosíti, postrelíti*;
4. vršiti dejanje naknadno, v manjši meri: *pocvítati, pokipévati, požinjati, pokášati*;
5. začeti dejanje: *pognáti, poletéti, ponèsti, potegníti, povèsti*;
6. dokončati dejanje: *pogasíti, pogubíti, pozdráviti se, pokosíti, pozaprèti, pozébsti, pojésti, poslovéniti; počlovéčiti, pobratiti*;
7. prizadeti z dejanjem: *posédeti, popisati, pobíti*.

Okrepljena s **s-**: *spokláti, spomoríti*.

Predpona pod-

1. vršiti dejanje na spodnji ali notranji strani česa: *podložíti, podpisati, podprèti, podoráti, podbírati, podplúti, podčftati, podkováti, podkadíti*;
 2. dejanje vršiti nekako skrivno: *podtikati, podkupíti, podsmehováti se, podkrásti se, podvrèči*;
- Okrepljeno z **iz-/s-**: *izpodbósti, izpodbiti, izpodglódati, izpodgrísti, izpodjésti, izpodkidati, izpodkopáti; spodletéti, spodbudíti, spodmikati se, spodnèsti, spodrásti, spodríniti, spodrézati, spodfnsniti, spodsékati, spodvrèti*.

Predpona pre-

1. usmeriti z enega mesta na drugo čez ali skozi kaj: *prenésti, prebrèsti, prepeljáti, preíti, premostíti, preletéti – prepíliti, prežágati, pregrísti, presékati, precediti, predréti*;
2. namestiti kaj med predmete ali dele predmeta: *preplèsti*;
3. izvršiti še enkrat, znova, malo drugače: *precvrèti, predélati, preoráti, prekrstíti, preobúti, prestláti, prezídati*;
4. trajati skozi določen čas ali preko njega: *premolíti (cele noči), prečúti, prebedéti, prebíti, prestáti, prenočíti, prejokáti*;
5. preseči mero, doseči visoko stopnjo: *prenapíti se, prenapolniti, preglasíti, prevpíti, prerásti, premóči, presolíti, pretírati, pretegníti se – prehvalíti, premfzniti, prezébsti, premóčiti*;
6. gibati se ob čem, mimo česa: *pretèči, prehitéti*;
7. imeti uspeh z dejanjem: *preprosíti*;
8. dobiti po kom: *prevzèti*.

Okrepljeno z **iz-/s-**: *izpreglédati; sprebráti, spreglédati, spregovoríti, sprehodíti, spreletéti, spremeníti, spremetáti, spremisliti, spreobrníti, spreuméti, sprevideti, sprevráçati, sprevrèçi se*.

Predpona pred-

1. /biti pred kom: *predsedováti;/*

2. postaviti pred koga: *predlágati, predložiti, predvájati*;
3. poseben pomen: *predpisáti*.

Predpona pri-

1. bližati (se) čemu, pristaviti: *privabíti, prignáti, príti, priletéti, prinésti, pripeljáti, priplávati, pristáviti, privésti*;
2. med gibanjem izvršiti: *pripéti, prižvížgati, prikrevsáti*;
3. pridobiti s kakim dejanjem: *priberáčiti, prigospodáriti, prižéniti, priigráti, primožíti, prihrániti, privarčeváti*;
4. izvršiti v majhni meri ali ne docela: *prirézati, prismodíti, pripréti, pridřgniti*;
5. opraviti dodatno isto dejanje: *prikupíti, pripisáti, pridéti, pritočiti, prilíti, pritkáti*;
6. dovršnost: *priljubíti se, primériti se, pripetíti se*.

Predpona pro-

1. gibanje skozi kaj: *pronícati*;
2. dovršnost, drug pomen: *prodréti, prosvetliti, proizvěsti, propásti*.

Predpona raz-

1. ločiti, usmeriti na različne strani ali mesta: *razgnáti, razvíti se, razdáti, raztřgati, razbíti, razvézati, razodéti, razmetáti, razmázati, razsékati, razglasíti; razokviriti, razpolovíti*;
2. razveljaviti rezultat predhodnega dejanja: *razorožíti, razminírati, razpakírati, razmótati, razbásati, razvézati, razdevičíti*;
3. opraviti dejanje do intenzivne stopnje: *razbéliti, razgréti, razgovoríti se, razdivjáti se, razigráti se, razgoréti se, razvpíti se*;
4. začeti, dovršiti dejanje: *razjokáti se, razveselíti se, razhúdití se, raznétiti, razpéniti, razsušíti, razpráskati, razdražíti*;
5. zaznati, pojasniti: *razbráti, razuméti, razložíti, razjásniti*.

Predpona re-

1. znova, na novo (iz)vršiti dejanje: *reorganizírati, remilitarizírati, restavrírati, rekonstruiráti*.

Predpona se-/s(n)-

1. zbrati z raznih mest, *sestáti se, sestáviti, sešíti, seštéti, sezváti; sníti se*;
2. gibati se navzdol, vstran: *sesésti se; sestopíti; snéti; sléči*;
3. dovršiti dejanje: *snésti; sesékati, sesíriti se, sežgáti*.

Predpona je danes večinoma nadomeščena z **z-/s-** (glej tam).

Predpona u-

1. premikati se vstran ali navzdol, zapustiti: *ubežáti, uhájati, uiti, upíhniti, unésti jo, utřgati, utěči, udréti se, upásti*;
2. zmanjšati se z dejanjem: *ubrusíti se, ukúhati se, uskočiti se, udélati se*;
3. neprimerno, slabo opraviti dejanje: *uštéti se, uvágati se, uženíti se, urézati se, ustopíti se*;
4. dovršiti: *ugasíti, uglédati, ubíti, udržáti, umréti, ustrelíti, ustváriti, ugasniti; učlověčiti, ujezíti, ubesedíti, uokviriti, ustolícíti, unovčíti*.

Predpona v-

1. postaviti, priti, prodreti ... v kaj: *vstopíti, vlésti, vdólbsti, vlepíti, vložíti, vtakníti, vdéti, vlomíti*;
2. dvigniti se: *vstáti* (gotovo iz *vzstati*).
3. namestiti, spraviti ... kaj v kaj: *uvrstíti, uvěsti, ujeđati, uvozíti* (položajna varianta za v-);

Predpona vz-:

1. premakniti (se) navzgor, postaviti na: *vzdígniti, vzhájati, vzíti, vzletéti, vzpéti se, vzkipéti, vzbóčiti se; vzdéti*;
2. izvršiti, začeti dejanje: *vzradostíti se, vzbúrkati, vzdíhniti, vzgojíti, vzkipéti* (= razjeziti se), *vzpodbudíti, vzljubíti, vzcvēsti, vzdramíti, vzredíti, vznemíríti, vzklíti, vzplamenéti*;
3. v nasprotni smeri izvršiti: *vzvráčati*;
4. znova izvršiti: *vzpostaviti* (= rekonstruirati).
5. premikati se navzgor tj. vz-: *zletéti, zlésti, shajati* (kruh), *speti se* (= vzpeti se), *zrasti, skobacati se, speljati, skopati se* (na vrh).

Predpona z-/s-:

1. zbrati z raznih mest, združiti: *zbráti, shájati se, zvaríti, zvézati, zložíti, znosíti, zdévati, zněsti, zvléči, spéti, stékati se, zrásti, zgnáti*;
2. premikati se vstran ali navzdol: *zmetáti, zmíti, sklatíti, spásti, zbiti, zlésti, stěči, zletéti, zbrísati, skloníti se, speljáti*;
3. premikati se navzgor /tj. vz-/: *zletéti, (na), zlésti, shájati, (kruh), spéti se, (= vzpeti se), zrásti, skobacáti se, speljáti, skopáti se* (na vrh);
4. dovršiti /tj. iz-, vz- raz-/: *zbóljšati, zgoréti, zmízniti, znočiti se, stopíti, stréti, shladíti, shraníti, skúhati, spísati, zjokáti se, zvišati, spómnniti se, skalíti, sčesáti, zožíti, zmehčáti, zdívjáti, shodíti, stěči* (pes), *stožíti se, sprožíti, zredíti, zbesnéti, zbudíti, zveselíti, zdramíti, zdržáti, strepetáti, splášiti, zredíti, stólči, spárati*.
5. spraviti narazen /tj. raz-/: *stólči, spárati*;
6. uničiti, zrabiti, poškodovati (se): *zglódati, zgníti, zgoréti, zgrísti, skúriti, zdélati*.

Predpona za-:

1. postaviti (se) ali prestaviti (se) za kaj (čim): *zaíti, zatoníti, zataknniti, zavléči, zaplávati, zalésti – zaostáti*;
2. pokriti (se), zakriti (se) s čim: *zazídati, zastréti, zagrníti, zaměsti, zasúti, zasěsti, zakleníti, zapréti*;
3. pripeljati do nezaželenega stanja: *zaíti, zabrěsti, zarěči se, zaštéti se, zastríči, zaplězati se, zakováti, zapeljáti*;
4. izgubiti, zapraviti kaj: *zagospodáríti, zaigráti, zalezáti, zapíti, zajésti, zakóckati, zaprávdati, zatožáríti*;
5. dobiti, prejeti, zaseči: *zaslužíti, zavojeváti*;
6. načeti kaj: *zasékati, zapíliiti, zarézati, zagrísti*;
7. spotoma opraviti dejanje: *zaněsti, zaíti, zapeljáti*;
8. predolgo opravljati dejanje: *zasedéti se, zaklepetáti se*;
9. dovršiti /začetno/ dejanje: *zaglédati se, zamísliti se, zakoreníniti se, zasánjati (se), zapénniti se, zaspáti, zardéti, zadíhati, zaželéti, zatrobíti*.

SR 21 (1973), 105–112. (Prvotno z zaključkom v naslovu »v knjižni slovenščini«.)

BESEDOTVORNI KOTIČEK

12/1 Zakaj *bralec – bralen, ne pa tudi volivec – voliven*?

Zadnji, ki je določil tako pisavo je SP 1950. Na str. 34 piše v § 44 2 b, da se uporablja pripona *-vec -vka*, »če stoji v zlogu pred (njo) *-l-* ali *-lj-*«. Za primer navaja med drugim prav *volivec* poleg *ponavljavec*. Na str. 861 navaja isti priročnik poleg *volivca* še *volivko* in *volivski*, toda *volilen*. Pri *ponavljavcu* imajo *l* *ponavljalen*, *ponavljalnost* in *ponavljalnica*, iz česar je mogoče sklepati, da imajo *l* v priponi vse izpeljanke iz pridevnika na *-len* (in seveda izpeljanke iz teh izpeljank). Sicer nisem našel za to primera, toda mislim, da bi tudi besede tipa *volivstvo* bile pisane z *v* in ne z *l*.

Razloga za tako ločevanje v bistvu ni. Podobno, kot sta se elkarjem – in še sedaj marsikomu – zdela nelepa dva zaporedna *v* v besedah tipa *prebivavec* (to so imenovali vavkanje), se je njih nasprotnikom moralo zdeti posebno grdo, če se smem tako izraziti, »lalkanje«, tj. tip *volivec*. Morda je res na ta način prišel do svojega *v* *volivec* (in *volivka* ter *volivski* in *volivstvo*). Kdor koli je že vpeljal ta *v*, dosleden ni bil, kot priča *volilen* z družino izpeljank.

Po moji misli bi bodoči pravopis (in tudi že akademijski slovar slovenskega knjižnega jezika) prav storil, ko bi pri tej opotečnosti pripomogel do zmage enotnosti. Predlagal bi: *bralec – bralka – bralski – bralstvo – bralen – kopalnica* itd. = *volivec – volilka – volilski – volilstvo – volilen – volilnica* itd. *V* bi ostal, dosledno, v verigi tipa *pivec – pivka – pivski – pivstvo – piven – pivnik – pivnica* itd.

Tako za pisavo, izgovor je posebno vprašanje.

JiS 11 (1966), 171.

12/2 Zloženske – sklopi – besedne zveze?

Taka vprašanja nam pomaga reševati skladnja kakor je deloma nakazal že SP 1962.

1. Prilastek in odnosnica podstave (npr. *narodno gospodarstvo*) pišemo v zloženki skupaj, torej *narodnogospodarski*. Pri tem ne gre za sklop, kot se po pravopisu izražate tudi vi. Pravopis se pri tem naslanja na napačno načelo dveh naglasov, misleč hkrati, da je *o* med obema deloma sestavljene besede tisti iz končnice, tj. *narodno*. Ta *o* je tipični vezni samoglasnik (prim. *samogolten*), o čemer je lahko prepričati iz primera *socialnodemokratičen*, kar je nastalo iz *socialna demokracija*.

2. Kdaj je enako glasečo se besedno zvezo treba pisati narazen, najlaže spoznamo po tem, da jo spremenimo v zvezo povedek + pridevniška oblika na *-o* (ali *-e*), torej: *splošno veljavno (pravilo)* = (*pravilo*), *ki velja splošno*. Iz take zveze lahko spoznamo, da je *splošno* prislovno določilo.

3. Primeri tipa *kulturno-prosvetni (zbor)*. Sestavini takih zloženk res lahko razvežemo priredno: *kulturni in prosvetni (zbor)* (ali: *(zbor) za kulturo in prosveto*). Trditev, da sta sestavini takih zloženk tesno povezani, ste pač povzeli po SP 1962 (str. 89, Vežaj, b), toda to načelo velja vsaj še tudi za *narodnogospodarski* (= *narodno gospodarstvo*) ipd., zato ni razločevalno. Važno je samo priredno ozadje, priredna podstava takih zloženk. Prim. na

istem mestu v SP še *rusko-slovenski (slovar) = (slovar) ruskega in slovenskega jezika*. Isto je z *belo-modro-rdečo zastavo*.

Če imamo to troje pred očmi, nam ne bo težko odgovoriti na vprašanje, ali je pravilno pisano *ekonomsko socialen*. Če bi šlo za *ekonomsko socialo*, tj. skrb za gospodarsko plat česa, bi morali pisati skupaj (četudi take zveze prilastka in odnosnice sicer ne bi rabili), če pa npr. za *ekonomsko in socialno (akcijo)*, bi pisali z vezajem. Skupaj bi lahko pisali tudi tedaj, če nam je taka besedna zveza pomensko nevezana na dvodelno podstavo, temveč samostojna. Vendar je v takih primerih treba dobro pomisliti, ali je *ekonomski* sploh potreben. Pogosto bi npr. namesto *družbenopolitičen* lahko zapisali kar *družben* ali pa *političen*. *Družbenopolitična* organizacija je nesmisel, ker je vsaka političina organizacija tudi družbena. Smiselna je taka zveza le, če pomeni nasprotje npr. *ekonomskopolitični* organizaciji ali podobno. *Družbenopolitičen* (= *družben in političen*) ni v nikakem nasprotju z *ekonomskopolitičen* (= *ekonomska politika*).

Povedano velja tudi za barve: *sivo-zelen = zelen in siv*; *kričeče zelen = zelen, da kriči*; *sivo-zelen* – samostojen barvni odtenek.

JiS 11 (1966) 7, III. (Prvotni naslov: Kako pišemo zveze z dvema pridevnikoma.)

12/3 *Tabelski ali tabelni?*

V pogovoru s kolegico, ki je letos končala učiteljsiše, sva prišli v nasprotje pri besedi *tabelska slika*. Ona trdi, da se piše *tablska* – brez *e*, jaz pa narobe, da se piše *tabelska*. Svoje mnenje zagovarjam s tem, da izvira *tabelska* iz besede *tabela*, ne pa *tabla*. Radi bi si razjasnili, ali je pravilno oboje ali morda le eno mnenje. Ker v Slovenskem pravopisu besede nisva zasledili, vas prosiva za obrazložitev. (Iz Slov. goric.)

Odgovor

Prav ima tista, ki se zavzema za obliko *tabelska*, saj je ta pridevnik res izpeljan iz besede *tabela*, kakor je *šolski* iz *šola*. Ko bi šlo za pridevnik, ki bi se pomensko vezal na *tablo*, bi se glasil *tabelni* (raje kot *tabelski*), kjer *e* zaznamuje polglasnik. O takih zadevah se lahko poučite npr. v Slovenskem knjižnem jeziku 1, 1965 (str. 135–136), in 2, 1966 (v poglavju o besedotvorju, izpeljava pridevnika).

JiS 12 (1967), 257. (Prvotni naslov: Zadrege pri izpeljavi pridevnikov.)

12/4 *Iztiriti ali iztiriti se*

Bojim se, da je moja prošnja prevelika, a vi ste edini, ki lahko kar najtočneje odgovorite. Malo nas je sinov slavne matere, pa še se dostikrat »spremo«, »al prav se piše ...« – Gre za vprašanje, ali se reče *vlak je iztiril* ali je pravilno *vlak se je iztiril*. Ker je pogovor o tem privedel do kipenja krvi in živčnih zlomov nekaterih od nas, vas prosim, da nam odgovorite. (Dopis s Švedskega.)

Odgovor

Bolj prav je, da se reče *vlak se je iztiril*. Saj tudi rečemo, da *se je prevrnil* ali *se je ustavil*. Oblika *vlak je iztiril* pa dejansko pomeni, da *ga je kdo iztiril*, tj. *spravil s tračnic*. Podobno je *vlak* predmet tudi v primerih kot *vlak je prevrnil* ali *ustavil*.

Ker pa se le redko zgodi, da kdo vlak iztiri, železničarji uporabljajo v teh primerih vendarle zvezo *vlak je iztiril*.

JiS 12 (1967), 256–257.

12/5 Podružnični, podružni, podružniški

Vidim, da ste pogledali v SP 1962, 602, kjer so pri geslu *podružnica* navedene vse te tri pridevniške izpeljanke: *podružnična cerkev*, *podružni obrat* in *podružen sama*, nič pa ni povedano, kdaj bi bilo primerneje rabiti posamezne tipe. Tudi v poglavju O rabi in pisavi pripon (str. 72–74) niste mogli najti nič takega, kar bi vam lahko pomagalo v tej zadregi. Saj pri priponi *-ən -na -no* berete le, da »za stvari delamo svojilne pridevnike od ženskih samostalnikov z obrazilom *-en /-ən/ -na -o*« (str. 73), pri priponi *-ski* pa ste utegnili prebrati le, da z njo »delamo pridevnike, ki pomenijo občo lastnino ali splošno pripadnost ne glede na spol« (str. 74).

Ko bi bili listali po slovarju za podobnimi primeri, bi bili nemara naleteli na pridevnike *slovnica – slovnčni – slovniški*. V tem primeru pa SP s pisavo *slovnčen* → *slovnški* menda le daje prednost obliki na *-ški*. Res živa taka izpeljanka pri besedi *pepelnica* pa je *pepelničen*, npr. *pepelnična sreda*.

Pri izpeljankah iz samostalnikov na *-ica* je bolje delati pridevnike na *-ən* kot pridevnike na *-ški*. Torej priporočam izraz *podružnična šola*, ne pa *podružniška šola*. Tudi *slovnčni* je boljše kot *slovnški* ne glede na to, da SP meni drugače. Pridevnike na *-ški* delamo iz imen moškega spola: *potrošnik*, *blagajnik* → *potrošniški*, *blagajniški*. Tak pridevnik se potem seveda nanaša tudi na ženski par moškega imena, tj. na *blagajnico*, *potrošnico* itd. *Podružna šola* bi sicer tudi šlo, vendar je izraz *podružni* manj jasen od *podružnični*.

JiS 13 (1968), III.

12/6 Priponsko obrazilo *-er/-ar* ter reči *k**

K Merkujevemu: lepo zveni, ko človek sliši, da so pri Bonomovih v 13. in 14. st. vsi govorili slovensko. Vendar je to v bistvu samo hipoteza, češ da so Bonomovi nekako morali imeti stik s tistimi, ki so jih obdajali, zanje delali in bili večinoma Slovenci. Ali obstajajo resnični dokazi ali pričevanja za to, da so resnično obvladali slovensko govornico?

Z zanimanjem sem poslušal referat Franca Jakopina. S tem v zvezi bi rad opozoril na mesto v Bohoričevi slovnici, ki pravzaprav prihaja že v 16. st. do istih rezultatov, ki smo jih tu slišali. V oblikoslovju ima krajši pasus, kjer govori ravno o priponi *-ar* in *-er*.^{*} Vsekakor bi bilo dobro, da bi ta Bohoričeva misel prišla v našo zavest. – Potrebno bi bilo razložiti variantnost med *-er* in *-ar*. Vemo, da se je Trubar podpisoval z *-er*; tudi moja mati se je pisala *Žabker*: torej je na Dolenjskem pojav, da se namesto *-ar* govori *-er*. Iz naglasnih položajev (npr. *mesar*) pa se je videlo, da je pripona *-ar*. Bohorič dobesedno pripominja ob primeru

* *Zimske urice*, str. 67: »Sed Carniolana lingua, ut mollior, in familiarum & gentilium nominibus efferendis, vel retinet Germanicam terminationem, ER, ut Lamberger, Aueršperger etc. vel eam parumper inflectit in, AR, ut dicat, Lambergar, Aueršpergar, Shajrar, Wernekar (...)«.

Lamberger, da bi se bolj pravilno slovensko reklo *Lambergar* (ima tudi *Lambergariza*). Ali to prihaja preko Krelja, ki bi morda tako pisal, ali pa je Bohorič sam prišel do tega? – Meni se tudi zdi, da oblike *Jezusev Kristusev* ne morejo biti nič drugega kot *Ježušev/Ježušev* in *Kristušev/Krištušev*. Glede teh oblik (tudi na *-jaž*) sem se zanimal pri hungarologu, ali niso morebiti naši *Matjaži* in *Janoši* prevzeti iz madžarščine. Odgovoril mi je, da ne, ker smo oboji prevzeli te šumevce iz nemščine. V Švici še danes govorijo *-š* hkrati poznamo mesto pri Škrabcu, kjer se je prepiral z nekim »učenjacom« M. M. Hostnikom, ali je pravilno *ziher* ali *žiher*. M. M. Hostnik je poudarjal, da Nemci nikjer ne govorijo *žiher*, Slovenci pa naj bi ž naredili iz *z*. Škrabec je opozarjal na Nemce v Kočevju, kjer govorijo *ž*. Oblike tipa *Jezusev* so od tod, ker so Jezusa Kristusa pisali večinoma etimološko: *s*, ki je bil v latinščini edino mogoč na koncu, ohranili pa so oblikoslovje iz položaja za govorjenim *š*. – (Pri Krelju bi morali upoštevati večjo jezikovno izobrazbo, torej če izgovorimo *s*, temu lahko sledi samo *-om*.) Zanimivo je vprašanje, ki si ga ne znam natančno razložiti, npr. beseda *Judež*, ki jo je predavatelj tudi omenjal. Ali se je *Judež* naslonilo na *der Jude*, da ima nemški refleks? Sicer bi bilo treba verjetno razlagati asimilacijo na *ž* ali kaj podobnega, posebno pri *Judež*, kjer imamo z obeh strani mehke glasove.

Še k referatu Francke Premk. V njem je bilo omenjeno, da Trubar govori o mnogih ekvivokih. Razumel sem, da naj bi se to nanašalo na hebrejščino. Če se prav spominjam, govori Trubar, da ima slovenščina mnogo ekvivok (jih našteva) in da mu to povzroča težave. In še o besedni zvezi *reči k*. Tega mesta v referatu nisem natančno razumel, vendar mislim, da je *reči k* čisti germanizem: »und er sagte zum heiligen Peter« itd. Najbrž je že Breznik razglasil to za germanizem v *Evangelijih in listuvih*, saj ima zgodovinski pregled tega degermaniziranja pri Slovencih. Zato bi težko govorili o neposrednem vplivu hebrejščine; zdi se mi, da je tudi Trubar nekje omenil, da ne zna hebrejsko, medtem ko je latinsko gotovo znal, kar je tudi sam izjavil.

Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. Ljubljana, 1986, 196–197. (Diskusijski prispevek z referatom P. Merkuja, F. Jakopina, F. Premk.)

BESEDOTVORJE Z ZGODOVINSKE JEZIKOSLOVNE PERSPEKTIVE

13/1 Besedotvorje v Zimskih uricah 1584

Besedotvorje je pri Bohoriču raztreseno po oblikoslovju.¹

1 Tako npr. pri pregibanju (64–65) obravnava ženska poimenovanja k ustreznim moškim (t. i. feminative: *kojnka*, *levinja*); pri liku (68) sestavljenke (*nepravichen*) in izpeljanke iz njih (*nepravichnost*). Več je tega pri Tvorjenkah (91–100), kjer najprej obravnava izpeljanke za prebivalce (*Teržački*, *Lamberge/ar*, *Lambergarčič*), kjer spet govori tudi o ustreznih ženskih poimenovanjih (*Lambergarska/Lambergarica*); prim. še *Lublančič* – *Lublanč/šica*. Kot druga skupina so obdelani svojilni pridevniki (*Šajrerjov*), nato pa manjšalnice (*krajlič/ik*), *krajličica/krajlička* – *možic*, *ženica*, *ženič*, *deklič/dekličica*, *perce*, *detéce*. Četrta skupina so (izimenski) pridevniki: za snov (*železen*), odevalo (*obut*), željnost (*vdan*), obilnost (*pameten*, *kamenit*), tvornost (*vučliv*), trpnost (*sovražliv*), pa samostalniki za drevesišča (*hrastje*), vsebovalnike (*pernica*).

2 Nato so na vrsti š t e v n i k i: meddesetičnice na *-najst*, nato desetice na *-jst/-deset*, stotice (npr. *devetstu*), pa tisočice (*deset tavžent*). Nima pa drugih meddesetičnic: da je mislil na tip *enaindvajset*, kažejo ustrezni vrstilni števniki, le da v obliki *prvi -a -u inu dvajseti -a -u/dvajseteri -a -u* (ima pa tudi *prvi -a -u inu stu* namesto ... »stoti«). Tip *prvi inu dvajseti* spominja na staro cerkveno slovanščino. – Zatem je obdelana tvorba vrstilnih števnikov, bolj s primeri kot z naukom, češ da se od *pet* dalje raje kakor z *-i* delajo z *-er* (vendar so to drugo, danes vsaj, ločilni). Za preostale vrste števnikov navedimo samo primere: množilni: *ena guba*, *dvei gubei*, *tri gube*, *pet gub* (s čimer sta mimogrede podana tudi ujemanje in vezava glavnih števnikov); pomnožni: *enkrat tulikajn*, *samo drug*, *samo tretji*. Sicer so pa v glavnem opisni, tj. večbesedni, pravi tvorjeni je prislov (*enkrat*), samostalniški pa so po nemščini na *-er* (*drajer*), po slovenščini na *-ak* (*tretjak*). Zanimive so vprašalnice k tem vrstam: *kuliku, kateri -a -u na vèrsti oli na redi*, *kulikugub*, *kuliku teži ali je težak*, *kuliku vkup ali vselej*, *kuliku krat* (za predzadnjo vrsto bi bilo pač *kuliku star*).

3 Sledil je kratek odstavek o i z g l a g o l s k i h izpeljankah (100): *lubezan*, *peisen*, *peivic/pevka*, *pismu*, *pisar*. – Deloma besedotvorno je še poglavje o sklanjatvi z l o ž e n k (ki so pa Bohoriču tudi besedne zveze): *hišni malik hišniga malika* (po Hausgott, kar je res zloženka), *samorogač -a*, *polmoža -o*. – Pri z a i m k i h gre za besedotvorje, ko (107) obravnava oblike *taisti*, *leta*, *letaisti*, *leuni*, *njegov* (samo oblikoglasno: *du iz gdu*), sicer pa (108–110) spet meša besedne zveze in prave tvorjenke: *pole gdu*, *nikar gdu*, *jeli gdu*, *aku gdu*, *bodi gdur bodi*, *kaj se ti zdi gdu*, *en vsakoteri*, zatem (116) *en naših*, (118) *katere* ali *iz/od katere žlahte/deže/le/vere oli partije* – proti *nekak*, *vsakoteri*, *kar*, *vsaki*.

4 Bolj zanimivo je besedotvorje g l a g o l a (121), kjer nekako obdeluje vrste glagolskih dejanj: začetno (*zacnem* *goreti*, *se vnamle/se zažiga*), pogostostno (*veden /.../ delam*), premišljalno ali želelno (*mislim/želim* *brati*), manjšalno (*perpevam/pomalim* *pojem*), posnemovalno (*po očini/.../šegi* *delam*: Kolarič meni, da je svojilni pridevnik na *-in* tu po štajerščini). – Tu je Bohorič menda res dejansko odkril tudi glagolski vid: *spišem* – *spišujem*. – Poleg

¹ Tako ga obravnava tudi Kolarič (49–54).

glagolnika na *-nje*, ki ga redno obravnava pri vseh treh vrstah, omenja (125) še samostalnik delu, pismu, lubezan, delavec, delavica in prid. *lub*, zatem (137) *sekalu* (orodje), (152) spet pismu, pisar, (170) lubezan.

5 Bolj so spet obdelani p r i s l o v i (178): izimenski (*kvečeri*, *modru*), zaimenski (*lesim*, *letja*), glagolski (*skrivši*, *skrivaje*), izpredložni (*zupernu*), ki pa je seveda iz pridevnika), namesto *k večeri* pa bi bilo pač bolje *zvečer*. Podobno drugje (181) *davnaj*, *modru* – *podnevi* (sklopno) – *nemodru*.

6 Z neko upravičenostjo bi tukaj lahko omenili še s t o p n j e v a n j e : pridevnika (65–66): a) *brumen* – *brumniši* – *narbrumniši*, b) *brumen* – *bojl/več* *brumen* – *visoku/cilu/močnu/pre* *brumen*; prislova (182): a) *močnu* – *močneši/več* *močnu* – *narmočneši/visoku* *močnu*; b) *čestu* – *čejše/čejstéši* – *gar* *čestu*. (Ali se je res govorilo *več močnu*, je pač upravičeno dvomiti.)

Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste. 1987, 311–313. Iz prevajalčeve spremne besede Zimske urice, prva slovenska slovnica, str. 281–328, konkretno s str. 311–313.

13/2 Besedotvorje v Pohlinovi Krajski gramatiki 1768/1783²

0 B e s e d o t v o r n o poglavje v tej slovnici je O izpeljavi in zlaganju besed (112–125). (Bohorič je imel besedotvorje pri posameznih besednih vrstah, npr. za imenskimi besedami (67–69); očetna imena s prebivalskimi, svojljne pridevnike, izimenske pridevnike (snovne, lastnostne, hlepenja, množice, tvorne, trpne, med njimi še dve skupini samostalnikov, imena gozdov in vsebnikov (*hrastje*, *pernica*)). Pohlinu so izpeljanke (odrašene): *božje* iz *bog*, *dobruta* iz *dobru*, zloženke (skupzložene, v 2. /izdaji/ skupstaknene): *bogulubne*, *dobrovolne*, *brezdušne*, *predám*, torej v današnjem smislu tako zloženke kot sestavljenke.

1 I z p e l j a n k e so ali iz glag. ali iz sam. ali iz prid. (113).

To besedotvorje je prav temeljito. Uvodoma (113) pisec opozarja na morfonološke preme: *mo[š]* – *mo[ž]**a*, *r[uh]* – *vr[oh]**u*, *o[pp]**ravlam*/*o<bp>ravlam*, s pripombo, da je prvo boljše, saj tudi *o<dt>ergam* ne zveni tako dobro kot *o[tt]ergam*, enim pa da bolj ugaja tip *po<dt>aknem*. V 2 je morfonologija posebno poglavje (O spremembah črk, 157–162).

1.1 Pri tvorbi samostalnikov se navajajo (po tem zaporedju): imena dejanj (*branje*), delujočega (*bravec*, *kovač*, *zidar*) in opravkarja (*klučar*), prebivalca (*Kranjec*, *Ogrec*, *Dunejčan*), pomensko nedoločena skupina na *-ek*, *-ec*, *-ak*, *-ik*; *-eč*, *-ič*; *-ček*, *-čeč* (*krajlek*, *krajlec*, *krajliček*, *bobek*, *piskerc*, *piskerček*, *tiček*); za ženski spol pojmovna imena (*učenost*, *čednost*), ženske vzporednice moških poimenovanj (*pastarica*, *poslušavka*, *britvarca*, *Štajerka*, *nemškuta*, *smerdlivka*, *kraličeca*, *breskuvca*); za srednji spol manjšalnice (*perjiče*, *detece*, *drevce*), tvorbe na *-alu*, *-elu*, *-ilu* (*deržalu*); in na koncu so omenjene še izkorenske ipd. tvorbe (*hod*, *skok*, *prepovd*). Tvorbe iz pridevniških besed ima na *-u/ost*, *-oba*, *-ota*, *-ada*, *-ava*, *-uta*, *-ia* (*grenkust*, *večnost*, *grenkoba*, *gorkuta*, *slepota*, *navada*, *kurjava*, *hudobia*). Kot se vidi, gre komaj kje za morfemski spodrsrlaj (*navada*).

V 2 je metodo spremenil in ima pod naslovom Izpeljava imen tako samostalnike kot pridevnike, to pa na podlagi pripon, razporejenih po abecedi začetkov in koncev, konkretno: *Ada*, *Aj*, *Ak*, s primeri: *čelada*, *lučaj*, *ermanak*, vse do *Ač* (*glavač*), čemur potem sledi *Ba* itd. Za

² Ti letnici sta v nadaljevanju okrajšani na 1 oz. 2.

to metodo se je odločil pač iz praktičnih razlogov, ni pa to več priučljivo kot sistem, ampak le kot posameznosti od pripone do pripone. Za primer *-ast*: *škerbast, erdečkast, popolnemast* (iz sam., prid. oz. prisl. podstave). Pri tem je Pohlin morfemsko zelo zanesljiv, izjema so načeloma končniške (t. i. ničte) izpeljanke, ki jih večinoma ne zna obravnavati drugače, kot da imajo isto pripono, npr. *-ek* v *tek* kot v *lonček*, le da »z okrajšavo glagola« (111). Vsega je v 2 obravnavanih kar 65 obrazil. – Omenja pa tudi (125) tvorbo »ne z dostavljanjem ali podaljševanjem, ampak z odtegotvanjem ali krajšanjem«, kjer potem navaja *hod, spovd, sežen, ottok*. – Sledijo še predpanske tvorbe (*nazvest, nekamer, nikdar*), in čisto na koncu je še t. i. izmenična (bolje bi rekli zamenjavna) tvorba, npr. *oven – ovca*.

Ta Pohlinova besedotvorna zakladnica je za splošno zavest ostala neodkrita v svoji dejanskosti in tudi nanjo naj bi pomislili tisti, ki npr. Pohlinovo slovnico po vrednosti postavljajo za Gutsmanovo.

1.2 Pri tvorbi iz samostalnika (117–121) navaja pridevnike na *-at* (*glavat, gorovat*). Svojlilne ali lastnostne (*Pangerčov, Pangerčovkene, gospene, hišne*) v ožjem pomenu in splošne (unbestimmt) (*Pangrčovsku, Krajnsku* – torej v posamostaljeni obliki za deželo oz. lastnino), slednjič še na *-iv, -ov, -uv* s pomenom človeška lastnost (Anmutung) (*lubezniv, milostuv*), pa še na *-ji* in *-ni* (*božje, blatne*). – Za pridevniki so na vrsti samostalniki: skupna imena (*družena, bratovšena*), lastnostna (*oslovna 'oslova glava', kozličovna 'koža ali krzno'*), imena vsebnika (*derunica, mošnica*, pa tudi *pelnica, svjetvarnica, kozlinek, svinak, tičnek*), za določeno stvar namenjeno (*parna, vodarna, naučirna, stirna*), kjer vidimo, da se naslanja na ustrezne domače besede, čeprav jih napačno morfemizira, saj je *parn-a* (prim. angl. *barn*); prijele so se pozneje *pekarna, vrvarna* ipd., slov. *kolarnica*), obrtnih delavnic (*oštarija, kolarija*), imen za drevesna skupine in grmovja (*dobje, bukovje, jelovje* ipd., npr. *znožje, ternišje, bojiše, svjetvališje*), skupna imena oseb (*duhovstvo, krajlestvu*).

Če upoštevamo besedotvorje v 1. in 2. izdaji slovnice, vidimo, da je Pohlin izrazil obe možnosti besedotvorne obdelave: najprej s pomenskega stališča k izraznim sredstvom (zlasti priponam), nato od izrazne strani k pomenom z obrazili napravljenih tvorb.

1.3 O prisl. je bolj mimogrede povedano, da se delajo »večinoma iz pridevnikov« (121), kjer je tvorba res sistemska.

1.4 Več govora pa je spet o glagolu (121–123). Poleg prvotnih (*jem, stojim*) loči tvorjenke iz glagola, samostalnika in pridevnika. Pri prvih loči: začentalne *perčejna se, se unema, se zažiga, se dani*, ponavljalne *poseda, postava, postopa, krajšam, ukazujem*, železne *želim, skrbi me* + nedoločnik, nikalne *nagrem, nimam, nočem*, manjšalne *perpevam*, posnemalne *izdovjati*, zadovoljevalne *nagledam se, naveličam se*, pa še glagole stalnega opravljanja *spisujem* 'kopiram ali zmiraj prepisujem', *obiskujem/obiskavam* 'ich besuche stets'. To seveda ni glagolski vid, kot meni Orožnova. V 2 je močno razvil »izpeljavo in pomene glagola« (127–154), nasproti prvotnim 10 skupinam jih ima sedaj kar okrog 40, tj.: 1. 'odlagalne' *se seka, ozdraveti*; 2. ločevalni *ressekam*, 3. izvora *dajem*, 4. zunanji *von grem*, 5. začentalni *začnem, začenjnam*, 6. imenovalni *slabim*, 7. odvzemalni *odgriznem*, 8. nanašalni *se zlažem*, 9. dvojnizloženi *okoli pernesem*, 10. navadni *gospodujem*, 11. končni *zberem*, 12. oddaljevalni *preč grem*, 13. vzpostavljalni *pobratim se*, 14. kopičenja *nanesem*, 15. odlagalni *dolidevam*, 16. vhodni *ubodem*, 17. trpni *bom ranen*, 18. srednji *sedim*, 19. vračalni *nazajdenem*, 20. posnemovalni (brez primera), 21. hotenjski *želim*, 22. odpiralni *odklenem*, 23. pogosto ponavljalni *spovdujem*; nepravilnostni *posedam*, 24. posebnostni (moderno: določni) *nesem* proti *nosim*, 25. posnemovalni *krokam*, 26. prvotni *berem*, 27.

spreminjevalni *odpelem*, 28. zadovoljjevalni *nagledamse*, 29. manjšalni *perpevam*, 30. nikalni *nagrem* itd., 31. uničevalni *razbratem*, 32. večdelni *ponašam*, 33. stalnostni *spisujem*, 34. prenašalni *čezprepelem*, 35. obhajalni *okoplem*, 36. nepopolni *iznašam*, 37. popolni *nakoplem*, 38. predpostavljalni *naprej grem*, 39. učinkovalni *ljubim*, 40. prihodnostni *potečem*, 41. predpovski *preberem*, 42. grmadenja *skupdevam*, 43. zapiranja *zadernem*, 44. dodajalni *priložim*.

1.5 Pri zloženih besedah (154–157) loči: a) stalne zveze, sicer pisane skupaj, a vsaka zase pregibana (*hišnemalik*), b) prave zloženke, ki se pregibajo le v končni sestavini (*ostrovid*, *kolomaz*) in c) predpovske (*perludne*, *požrešne*, *predmejsu*); v 2 (155) navaja še *predded*, *perlejt* ... V zadnji skupini so dejansko t. i. tvorjenke iz predložne zveze ali pa res prave sestavljenke. – Za ponazoritev predpovske tvorbe dodaja glagolu *gnati* kar 27 predpon oz. »predpon«, torej prave predpone, kot *iz-*, *ob-*, *od-* ..., in prislovne morfeme, kot *h/k*, *naprej*, *nazaj* ... (Morda imamo v nemožnosti, rabiti kak »deklarirani« predlog kot glagolsko predpono, merilo za to, kaj je res predlog in kaj ravno prislov. Tako bi k predlogom predponam izpisali naslednje prislove: *iz – vonkaj*, *med – vmes*, *z – skup(ej)*, *čez – prejk*, *od – proč*, *na stran*, *u – proti* (*u* Pohlin nima), *ob – okuli*, *vz – nazaj* (*vz* Pohlin nima).) (Vsega tega ni nič pri Bohoriču.)

SSJLK ZP 19 (1983), 114–128 (iz razprave Pohlinova slovnica, str. 95–128).

13/3 K besedotvorju v Metelkovi Slovnici 1825^{3*}

Metelkovo razpravljanje *Bildung der Wörter*¹ (kar 146 str.) obsega tako besedotvorje kakor oblikotvorje v današnjem pomenu, poleg tega pa tudi oblikoglasje oz. oblikočrkje/-pisje. Besedotvorje imamo na str. 37–124, 143–168 ter 102–124. Na 64 straneh obravnava tvorbo samostalnikov (37–75), pridevnikov (75–89), na str. 90–92 ima oblikotvorje primernika in presežnika; nato obravnava števniko (92–98) in zaimke (98–101), pa glagole (102–124), zatem pa še predloge (143–152), prislove (153–161), veznike (162–167) in na koncu še medmete (167–168).

Tvorba samostalnikov je obdelana po značilnih skupinah glasov: *j* *ø*, *a*, *ja*, *o*, *e/é*, zatem pa v zvezi *z j* še: *aj*, *ej*, *ja*, *eja*, *eja*, *ija*, in dalje po skupinah z značilnim soglasnikom: *v*, *b*, *m*, *n*, (*n̄*), *l* (*l̄*), *r*, *d*, *t*, *z*, *s*, *š*, *šč*, *c*, *č*, *g*, *h*, *k*. Vsi ti soglasniki imajo lahko tudi še samoglasnik pred seboj ali za seboj in še kak glas ali dva povrhu. Npr. pri *t*:

-t, *-at*, *-ôt*, *-ataj*, *-et*, *-ət* (za moški spol);

-ta, *-ata*, *-ôta*, *-uta*, *-ita*, *-t*, *-tə*, *-at*, *-ot* (za ženski spol);

-to, *-eto*, *-ito* (za srednji spol). Z zgledi:

čèrt, *noht* – *pečat* – *žəvot* – *vozataj* – *trepət* – *hərbət*;

čərtə – *lopata* – *čistota* – *dobrótə* – *peruta* – *rakita*;

smərt, *vest* – *mati* – *postat* – *lakot*;

žito – *rešetə* – *kopito*.

Pomeni takih tvorjenk so podani s prevodi v nemščino. S pomenskim izhodiščem pa se navajajo manjšalnice, večalnice, lastna imena (antična, ljudska, ženski pari moških) (60–68). Sledijo zloženke (68–70), razvrščene po značilnih morfemih: predpovskih (143–152); na

³ *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache ...*, XXXVI + 296 str.

začetku zaimki in števnik, nato pridevniki, samostalniki, glagoli in s slovenskimi nezložen-skimi ustreznici za nemške zloženke: a) *Morgenstern* – danica, b) *Mannsbild* – možak, c) *Hausbrot* – domač kruh, d) *Hausschlüssel* – ključ od vrat.

Na koncu Metelko skuša določiti izglasja, ki kažejo na m., ž. ali s. spol. Na koncu razdelka Določanje spola (71–76) navaja še samomnožinske samostalnike (74–75).

Podobno podrobno so obdelane tudi druge besedne vrste, tj. pridevniki (76–92), števnik (92–96) (tudi s samostalniškimi izpeljankami s števnisko podstavo), pa zaimki (98–101), glagol (102–152: skupaj z oblikotvorjem 96–97).

Glede zloženke je treba povedati, da so mu to tako prave zloženke (npr. *dobrovoľen*, *samogoltæn*, *triletæn*) kakor tudi izpeljanke iz predpinskih samostalnikov (*zamorski* < *za-morje*), nadalje predslonske tvorbe (*nedolžæn*) in iz predložne zveze (*brezdušæn* < *brez duše*) ter tvorbe s *pre-* (*predrag*).

H glagolom bodi pripomnjeno, da jih loči šest vrst, in sicer z izhodiščem v sedanjiški obliki: I. *nes-em/pi-jem/znam*, II. *mahn-nem*, III. *živ-im -eti/-ati*, IV. *živ-ím -itæ*, V. *mah-am*, VI. *omah-ujem*. Pri podrobnejši obdelavi v I. in II vrsti izhaja iz sedanjika, v preostalih štirih pa iz nedoločnika, tj. kakor *želétæ želím* ipd. Za posamezne glagolske vrste skuša upoštevati tudi naglasne različnosti, za V. vrsto npr. *igrátæ -ám* in *sípátæ -am*. Načeloma izpisuje po štiri oblike glagola, npr. *igratæ igrám*, *igrál igrán*. Glagoli na *-ujem* imajo pogosto varianto na *-am*, npr. *kmetvam kmetajem*. Proti koncu vsake glagolske vrste ima listo zgledov, iz katere podstave so te vrste glagolov tvorjene. Za VI. vrsto npr. iz samostalnika, pridevnika in prislova: *dar: darovatæ*, *modær: modrovatæ*, *žal: žalovatæ*, *rad: radovatæ*, *næč: zanæčavatæ*, *skákætæ: preskakavatæ*, *pel'atæ: zapelovatæ*.

Omenimo še števnike: poleg glavnih ima še vrstilne, npr. *enajst* – *enájsti*, nato vrstne (= ločilne) *dvoj -a -e*, množilne *dvojin -jna -o*, pa še kratne (*dvakrat*, *tip -malig dvakratæn*), števila s *pol* (*poltretji*) in na koncu še izštevniske samostalnike: *dvojka*, *peterka*, *polutok*, *dvojník*, *toræk*, *dvojčki*, *dvojčæč*, *četært*, *tretjina*, *petica*, *polovíca*, *množæca*. Na koncu so še skupnostni števnik: *kôpa*, *par*, *veliko*, *malo*, *vas*, *nékteri*, *nékoliko*, *obedæn/nobedæn*, *oben/noben*, *mnogoteri*, *marsækteri*, *maloktéri*, *vsaktéri*, *vselej*, *povsod*, *vsægavedoç*, *vsæga pričæjoç*.

Zanimivo je obdelana tvorba za imk ov (98–101). Pri tem izhaja »iz preprostih koren-skih glasov in zlogov«: *jæz*, *ti*, *on*, *mi*, *vi*; *sam*, (*sæ*), *ta*; *ki*, *kæ*; *un*, ali pa so izpeljani s tvorbenimi glasovi *oj*, *aj*, *šæn*, *ér*, *ak*: *moj*, *kaj*, *kakšæn*, *ktéri*, *kak*, *tak*, *inak*; pa še **kto*, (sedal *kdo*), *kdor*. Pri tem pripominja npr., da je *-r* oziralen, *né-* potrjevalen, *næ-* nikalen. Zaimkoma *jaz* in *ti* pripisuje trospolskost in jo potrjuje z zvezami *jaz sam*, *jaz sama*, *jaz samo*. (Danes take stvari obdelujemo kar v oblikoslovju.)

Podrobneje so vrste zaimkov obdelane pod posebnimi naslovi: Osebni, Vprašalni, Kazalni, Oziralni, Svojilni zaimki. Zanimiva izjava je, da Gorenjci ne poznajo formalno navadnega svojilnega zaimka za 3. os. množine, torej ne oblike *njihov*, ampak le ničtega rodilniškega, tj. *njih*, medtem ko da Dolenjci uporabljajo obe obliki. (Prim. še *ki vrag za wer Teufel* (*ki paç po kþji*; tak *ki* se govori še na Mostecu): *koga hudiça pa delate!*).

Pri zaimkih obravnava tudi prislove iz zaimenskih podstav, vprašalne, oziralne in kazalne. XIII. poglavje je posvečeno predponam: *u-*, *pa-*, *vz-/væz-*, *pre-*, *pra-*, *pro-*, *raz-*, oz. predlogom kot predponam: *o*, *po*, *na*, *do*, *za-*, *sæ-/so-*, *kæ*, *ob*, *od*, *pod*, *pær/pri*, *med*, *nad*.

Izpeljane člene so mu: *mimo/mémo/mém*, *protæ* (staro *protivu*), *vné*, *bliz*, *bliže*, »po obliki prislovi«. Zložene so mu: *okólæ*, *okróg/krog*, *vpriçol/priço*, *posrédæ/srédæ*, *naméstæ*,

poleg, vštric, zrazən/razun, zravno/zravən, zavóll'o/zavól', zastrán, obstrán/strán; zmed, spred, spod, znad, znótrə/ə, zgorə/zgorə, zunə/ə, napróətə/nasprótə, vərĥ, tik.

V preostalem delu tega razdelka navaja kar obsežne liste zlasti p r e d p o n s k i h g l a - g o l o v, npr.: *ostatə, udarətə, vstopitə, vstatə < vz..., pamet, povedatə, nasolitə, dodatə, zapretə, spustitə/zmetatə/sostatə se, / snitə se, obvitə, odstopitə, izvolitə, vzamem/zbuditə/ splezatə (na), podlestə, pərnestə, prebivatə, pradéd/predéd, mestavitə, nadpisatə, razdelitə, predstavitə, brezkončnost.*

Podobno bogato je prikazana tudi morfemska zgradba p r i s l o v o v i n v e z n i k o v. Lahko rečemo, da tako natančnega besedotvorja z obsegovno »razkošnimi« listami pona- zarjalnih primerov posameznih kategorij ni imela poslej še nobena naša slovnica. – Škoda je, da Metelku kot jezikoslovcu ni bila posvečena primerna pozornost v jezikoslovju, preti- rana in enostranska negativnostna pa je v naši literarni zgodovini zaradi metelčice.

Naj bodo tudi te moje vrstice k njegovemu besedotvorju nekaka odkupnina njegovemu spominu in morda celo spodbuda, da bi mu kdaj Dolenjska posvetila kak simpozij, če ne v okviru ljubljanske filozofske fakultete pa morda v okviru Slavističnega društva Slovenije.

Prva objava.

13/4 Besedotvorje v Janežičevi Slovenski slovnici 1854

V prvem osrednjem »poglavju« Janežič obravnava oblikoslovje, ki ga pa pojmuje kot be- sedotvorje + pregibanje, npr. v »odstavku« O samostavnem imenu⁴ (= samostalniku): »zla- ganje« 12–17, »sklanjanje« 17–26. Takó, najprej besedotvorje, nato pregibanje, ima (to pa najprej celotno besedotvorje, nato pa pregibanje) Metelko v svoji Učni stavbi slovenskega jezika 1825: za sam. najprej tvorbo samostalnika sploh, pod posebnimi naslovi pa še manj- šalnice, večalnice, lastna imena (antična, ljudska, ženska poimenovanja lastna in občna), nato pa posebej zloženke. Tvorba je pri Janežiču povzeta po Metelkovi Učni stavbi; Janežič priponska obrazila imenuje končnice, od številnih Metelkovih pa je jemal najpogostnejša obrazila. Na hitro se Janežičeva odvisnost od Metelka lahko ugotovi npr. pri »povekšavnih končnicah« (16), kjer se pa vidi, da je Janežič do neke mere vendarle tudi samostojen. – Glede na morfemski sestav Janežič loči (12) korenine (korene) in rastlike (tvorjenke), »sostavljena imena« (16) so mu imenska z -o- (*letopis, enoverec*), »s številnicami in za- imeni« (*stoletje, samolet*), z glagoli v prvem delu (*Vladislav, vertoglavost*), s predlogi in »prirečji« (*brezbožnik, nečast, blagoslov*).

Jezikoslovne in literarnovedne razprave. Zbornik referatov 6. srečanja slavistov. Celovec Ljubljana 1989, 88–90 (delček razprave »Janežičeva Slovenska slovnica 1854«).

⁴ Na str. 11 samostalnike deli na vlastno (*Dunaj, Mačnik, Ivan*), občno (*smreka*) in zorno (*vrbe, vino*) ime. Zadnje mu je torej tako skupno kakor snovno, ne ločuje pa še pojmovnega pri t. i. (po današnjem izrazju) neštevnih (sicer pa tudi števnosti ne pozna).

OBLIKOGLASJE

MORPHO(NO)LOGISCH DISTINKTIVE BELASTUNG DER SLOWENISCHEN VOKALPHONEME

0 Im (schriftsprachlichen) Slowenisch gibt es 8 Vokalphoneme: /i/, /e/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /o/, /u/ und /ə/. Sie verfügen über suprasegmentale Eigenschaften der Betontheit (*ná – na*), der Länge (*brät – brât*), der Tonemität (*sîta – síta*) (und der Akzentstelle: *hítí – hîti*), allerdings mit einigen Unterschieden. Vokalphoneme /i/, /ɛ/, /a/, /ɔ/ und /u/ haben je 4 Formen (z. B. *sîta, síta, sît, si*),¹ das Schwa 3² (*těmo/těm, těmo, sem*), /e/ und /o/ aber nur 2 (*pêť – pětí*). Alle acht Vokalphoneme haben nur eine gemeinsame Eigenschaft: die der Tonemität (*sîta – síta, nôs – nôsi, těmo – těmo*),³ die ersten 5 kennen auch die Opposition in der Quantität (*sît – sît, têt – kmět, brât – brät, vöd – vöd, kúp – kúp*), alle (ausser /ɛ/ und /ɔ/) können auch hinsichtlich der Betonung gegenübergestellt werden (*těma – temà, bráta, góro*), /ɛ/ und /ɔ/ kommen aber nur unter der Betonung vor (*nôs – nôsù, pêť – pětica*). Tabellarisch kann man das so darstellen:

	i	ɛ	a	ɔ	u	e	o	ə
Betonbarkeit	±	±	±	±	±	+	+	±
Tonemität	+	+	+	+	+	+	+	+
Länge ^{*/}	±	±	±	±	±	+	+	–

Die Tonemopposition ist gebunden an die Akzentsilbe, jedoch nicht möglich an kurzen Vokalen a) in der letzten oder einzigen Silbe des Wortes bzw. der Wortgruppe (*obrât, brât* gegenüber *né bi*), und b) im Wortinnern bei *i e o ɔ u*. Diese Zweitakzentkürzen im Wortinnern (bei einer Gruppe der zwei- oder mehrakzentigen Wörter) sind nur zirkumflektiert (*něumen*

¹ Falls ein Phonem zugleich als akutiert und zirkumflektiert auftreten kann, wird es mit einem Längsstrich bezeichnet, z. B. *ā, ē, usw.*

² Ein Zeichen, parallel zu – gibt es nicht; im Notfall kann man jedoch auch ˘ über einem Schwa gebrauchen.

³ Auf langen Silben ungeachtet der betonten Silbenposition, auf kurzen nur bei den Paroxytona.

^{*/} Vom Standpunkt der Tiefenstruktur können unbetonte Vokale in gewissen Positionen als lang betrachtet werden: das tritt in ihrer metatonieverursachenden Wirkung zu Tage. Solche unbetonten Längen sind: (1) bei den mask. Subst. die (D./L. Endung *-u* in der 1. Dekl. sowie im Gen./Lok./Instr. Pluralis (*-ov, -ih, -i*); (2) bei den fem. Stämmen die sing. Endung im Instr. sowie plur. gen. Endung (*-o, -jo, -ø*) in der 1. Dekl., und alle Endungen ausser der Nullendung in der 2. Dekl. (*t*-Stämme), z. B. *nît nîti ... , senôžet -êti ...*; (3) plur. Endungen der 1. neutr. Deklination (*město -a ...* im Sing. – *města měst ...* im Plur.); (4) das nichtsing. Postmorphem *-i* oder *-a* (*ženâmi, ženâma*) bei allen Stämmen, oder *-te, -mo, -va, -ta* bei den Imperativformen (*nesîmo ... , pîjmo ...*); (5) Stammvokale aller Verbklassen in der Präsensform: *dêlam, mêrim, dvîgnem, lêžem, rêžem*; (6) iteratives Imperfektivierungsmorphem *va*, das auf das them. *a* (nicht auch *e*) seine Wirkung ausübt (*okopávam*); (7) komparative Suffixe *-ši* und *-ji* (*mlâjši, lêpši, nîžji, čistějši*); (8) die fem. Singularendung *-a* der adjekt. Wörter, inklusive der Partizipialformen mit dem Suffixformans *-l-*: *sît – síta, bil – bila, dëlal – dëlala* (jedoch *videl videla*); (9) Bestimmungsmorphem zu einem unbestimmten Adjektiv (*stâr – stâri*), usw. Wie aus dem unter (2) angeführten Beispiel *ri̇ba – ri̇b* gesehen werden kann, kann die Längeeigenschaft auch ein Nullschwa haben.

≠ *neúmen* 'unklug ≠ dumm'). Wie aus dem angeführten Beispiel hervorgeht, kommt auch dieser Opposition, nämlich der der einen oder zweier /mehrerer/ Akzentstellen, eine Unterscheidungsrolle zu (ein Beispiel mit der zweiten langen Betonungsstelle: *ântifašíst ≠ antifašíst*), jedoch wollen wir uns darum im Weiteren nicht kümmern. Betreffende morphologische Funktionen werden nach folgender Reihe der Phoneme behandelt: *i, u, a, ε, ə, ə/ə, e* und *o*.

1 /i/

1.1 Unbetontes *i*

1.1.1 Minimale Wortpaare: *i* Conj. – *î* Interj.; *in* Konj. – *În* Gen. Plur.; *iz* Präp. – *Îz* Gen. Plur.; *ni* Konj. – *ní* 'ist nicht'. Potentiell in allen Fällen, wenn ein einsilbiges Wort mit *i* als Silbenträger vorhanden ist, z. B. *si, bi, ki, jih, jim, jima, jiju*.

1.1.2 Deakzentuiertes⁴ *i*, z. B. *béži* zu *bežíte*, *jézik* zu *jezika*, *sinû* zu *sîn*, *stvári* zu *stvarî/ stvarī*, *mládi* zu *mladí*, *milêjši* zu *mîl* usw.

1.1.3 Endung: (1) Nom. Sg. der substantivierten adj. Wörter (*Košêski*); (2) Nom. Ak. Sg. adj. Wörter (*slovênski*); (3) das Bildungsmorphem der Bestimmtheit (*mládi* zu *mlád*); (4) stil. markiert im Dat./Lok. der 1. mask. Dekl. (*(k)očêti*); (5) Nom. Pl. der 1. mask. Dekl. (*ráki*); (6) Instr. Pl. der 1. mask. Dekl. (*rāki*); (7) Gen. Pl. (nur bei *vóli* : *volī*); (8) Ak. Pl. (*voli*); (9) Dat./Lok. Sg. der 2. mask. Dekl. (*pismonôši*); (10) Nom./Ak. Du. der 2. mask. Dekl. (*pismonôši*); (11) Nom./Ak. Sg. der 4. mask. Dekl. (*dežûrni*); (12) Nom. Pl. der 4. mask. Dekl. (*dežûrni*); (13) Dat./Lok. Sg. der 1., 2. und 4. fem. Dekl. (*lîpi, perûti, dežûrni*); (14) Nom./Ak. Du. der 1., 2. und 4. fem. Dekl. (*lîpi, perûti, dežûrni*); (15) Nom./Lok. Sg. der 1. neutr. Dekl., stil. (*mésti*); (16) Nom., Ak. Du. der 1. und 4. neutr. Dekl. (*mésti, Křški*); (17) verbale Endung: 2. Pers. Sg. (nur bei *si*).

1.1.4 Stammvokal: (1) bei den Nomina: a) in den 4. Dekl.: im Dat. Pl./Du. (*dežûrni(a), dežûrni(a), Křškim(a)*); im Instr. Sg. mask./neutr. (*dežûrni/Křškim*); im Gen./Lok. Pl./Du. (*dežûrni(h), dežûrni(h), Křšk(h)*); im Instr. Pl./Du. (*dežûrni(a), dežûrni(a), Křšk(a)*); b) in der 2. fem. Dekl. in allen plur. und du. Kasus, die nicht aus einem Laut bestehen (*nîtim(a), nîti(h)*), falls ein Stammvokal vorhanden ist (nicht im Instr. Pl./Du. bei der Endung *-mi* oder *-ma*); (2) bei den adj. Wörtern so, wie in den 4. nom. Deklinationen; (3) bei den Verben: a) bei der *-im*-Klasse: der *-iti/-eti/-ati*-Gruppe im Präsens und Imperativ, der *-(n)iti*-Gruppe in allen Infinitivthemaformen ausser dem Ptzp. auf *-en* (eine Spur des them. *-i-* ist jedoch meistens auch da erhalten in der Jotierung des vorhergehenden Konsonantenausganges des Stammes, z. B. *nositi* – *nošen*, *dvigniti* – *dvignjen*: *mêrim, vîdim, slîsim* – *nôsim* – *mêr-i -ti, -t, -l/dvîg-ni -ti, -t, -l nôs-i -t, -l/tôn-i -t, -l* und *mêrjen, vîden, slîsan* – *nôšen, utônjen*); b) in den Imperativformen geht das them. *-i-* aus einer Monophthongierung des Them. *je* und des Imperativformans *-i-* hervor, das nach einem Vokal jedoch zu *j* wird (**delaji, *kupuji, *pîji > délaj, pîj, kupûj*). Das them. *-i-* wird von einem imperativischen *-i-* ausgestossen: *nos-i + -i* → *nosí* → *nósi, méri* usw. (cf. jedoch *stój* und *bój se*, erklärt wie *délaj* usw.).

1.1.5 Das Imperativformans bei den *-il/-em*-Verben: **mêri-i, *nese-i*.

1.1.6 Konditionalthematischer Vokal gegenüber dem futuralen: *b-i- gegenüber b-o-*.

1.1.7 Mitmorphem in einem Ambimorph: (1) im Instr. Pl. nach dem postthematischen

⁴ Deakzentuiert wird ein Vokal im Slowenischen durch die Verschiebung der Akzentstelle nach links (*beži* – *béži*, *nesí* – *nési*) oder nach rechts (*sînu* – *sinû*), *plôt* – *plotôvi*). Schon urslavische Fälle sind verbunden mit der Neuakutierung (*vežêš* – *vêžeš*, *nosîš* – *nôsiš*).

(auch in der Nullform des them. Vokals) *-m-*: *slug-a-m-i*, *dežurn-i-m-i*; *lip-a-m-i*, *perut-ī-/misl-i-m-i*, *dežurn-i-m-i*; *Kršk-i-m-i* – *ljubezniv-i-m-i*; auch pronominal: *n-â-m-i*, *nj-î-m-i*, *t-ê-m-i* usw.; (2) im Inf. gegenüber dem Supinum: *nosī-t-i*.

1.1.8 Erleichterungsvokal: (1) im Nom. einiger Familiennamen (*Primic Primca*); (2) im Gen. Pl. a) in der 1. fem. Dekl. vor dem Suff. *-c-* (*klopca klopice*); b) in allen Deklinationen, wenn der Stamm auf *Cj* ausgeht (*delovôdij*, *lâdij*, *môrij* (jedoch *sânj* usw.)); (3) in der 2. fem. Deklination vor jeder Endung, die mit einem Konsonanten anfängt (*mîsl-i-jo/-mi/-ma*).

1.1.9 Alternationsstammvokal im Nom. Sg. zur sonstigen Stammerweiterung *-er-* (*mât-i-mat-er-*).

Unberücksichtigt sind hier nichtmorphologische Affixe, wie z. B. hypokor. *oč-i*, *ma-mi*; adverb. *gor-i*, *slovensk-i* (zu *oč-e*, *mam-a*, *gor*, *slovensko*); präfix. *i-regularen*; kompos. *kaž-i-pot*, *čast-i-željen*; so auch bei anderen Phonemen.

1.2 ĭ

1.2.1 Nominale Endung in (1) Nom./Instr. Pl. der 1. mask. Dekl. (*psi*); die instrumentale Endung ist wahrscheinlich analogisch, sie müsste *-i* sein;⁵ zu Nom. Pl. cf. noch adj. Wörter (*temni*, *vsi*); (2) im Dat./Lok. Sg. und Nom./Ak. Du. der 1. fem. Dekl. (*stezi*); so auch pron. und adj. (*nji* – *temni*, *vsi*, *ti*); (3) im Gen./Dat./Lok. Sg., Nom./Ak. Pl./Du. der 2. fem. Dekl. (*debrī*). In der 4. Deklination, z. B. *zli*.

1.2.2 Verbale Endung (vielleicht nur unter Satzbetonung): *si*.

1.2.3 Stammvokal bei den 4. Deklinationen des 3. Akzentparadigmas: a) im Gen./Dat./Lok. Pl. mask. und fem.⁶ Stämme: *zlih -im -ih*; b) pronominal (*njih -im -ih*) und adjektivisch (*temnih -im -ih*).

1.2.4 Postmorphem (1) im Instr. Pl. (*temmimi*), (2) Infinitivendformans gegenüber dem Supinformans (*cvestī – cvēstī*).

1.2.5 Wortformsuffix: (1) Imp. (*spi*, *zri*, *stekni*, heute *stakni*); (2) Kondit. *bi* (cf. *ne bi*, *né bi*), also nur in Verbindung mit *ne* (und unter Satzbetonung).⁷

1.2.6 Ein Zeichen des Nom./Ak. in (1) der 1. mask. (*sir*), 2. fem. (*nīit*, *mīš*) Dekl.; auch adj. und prädikat. (*sīt*, *bi*) und somit auch als Ausgangspunkt für verschiedene Alternationen, z. B. *nīti* (gegenüber *sīra*, *mīši*).

1.3 î

1.3.1 Als Endung im Gen. Sg. der 2. fem. Dekl. (*koštī*) indiziert sie das 4. Betonungsparadigma.

1.3.2 Endung in (1) Nom. Pl. mask. bei (a) den Pronomina (*mī*, *vī*), b) den Adjektiva des 4. Betonungsparadigmas (*mladī*) mask.; (2) Nom./Ak. Du. fem. (*mladī*); (3) Ak. Pl. bei einigen mask. Stämmen (*ljudī*); adjekt. (numer.) auch *trī* für alle drei Geschlechter; (3) Endung für den Gen. Sg., Nom./Ak. Pl./Du. der 2. fem. Dekl. (*nočī*); bei adj. Wörtern cf. *mladī*, wie oben angezeigt.

⁵ Solche analogische Kürzen und Betonungsstellen gibt es auch anderswo (*nésemo -te -jo*, *-va -ta -ta* nach *nésem -š -ø* oder *górami -ama* nach *góra -e ...*).

⁶ Potentiell natürlich auch neutr.: übrigens ist bekannt, dass Gen., Dat., Lok. und Instr. bei adj. Wörtern in Hinsicht auf das Genus neutralisiert sind.

⁷ Es ist eine Frage der Pragmatik, ob man da von *bi* ausgeht und man dann erklärt, dass diese Betonung ausser in Verbindung mit *ne* verlorengeht, oder aber von *bi* als einer Klitik ausgehend, bemerkt, dass sie in Verbindung mit *ne* betont wird.

1.3.3 Im Imperativ unmittelbar vor den nichtsingulären Endungen als Wurzel- oder Stammvokal (*bijte, nesîte* zu *bil bilo, nési < nesî*).

1.3.4 Metatonieresultat u. ähnlich zu einem akutierten Stamm: (1) in der Wurzel einer fem. Singularform des Ptzp. Prät. act. a) bei athem. Verben (*bîla* – und umgekehrt *kosîla* zu *kosîl(o) ...*), b) bei them. Verben unverbindlich (*mîslîla, vîdela*), morphologisch relevant gegenüber dem gleichlautenden Nom. Du. mask. (*bîla : kosîla; mîslîla, vîdela*). Damit wird eine Wortformklasse gegenüber einer anderen unterschieden, was noch öfters vorkommt: a) in der 1. mask. Dekl. des Lok. Sg. gegenüber dem präpositionellen Dat. (*o sîru – k sîru*), b) Gen. Pl. gegenüber dem Relationsadjektiv (*sîrov – sírov*), c) Lok. Pl. mask. gegenüber den Adjektiven (*sîrih – mîrnih*), d) Instr. Pl. gegenüber dem Nom. Pl. (*sîri – síri*), e) plurale Formen gegenüber den singularen (*sîta – síto*), während im Du. beide Toneme auftreten (*sîti*), f) die bestimmte u. ä. Form gegenüber der unbestimmten bei Adjektiven (*sîti⁸ – sît*), g) des Präs. und des Ptzp. auf *-t* gegenüber allen anderen Formen (*bîjem, bît – bĭj, bîti, bîl*; zu *bîjem, bît* geht noch *pobîvšĭ⁹*), h) der Unterschied des Komparativs auf *-ši, -ji¹⁰* gegenüber dem Positiv (*mîlši* Prešeren – *mila* usw., *nîžji – nîzek*), i) der Unterschied des Imp. gegenüber dem Präsens bei den *-im*-Verben (*kosîmo* usw. – *kosîmo; hrepenîmo – hrepenîmo, kričîmo – kričîmo*); ohne eine Minimalopposition auch *pĭjmo – pĭjemo* (jedoch *bĭjmo = bĭjemo*). U. s. w.

1.4 í

1.4.1 Stammvokal der *-im*-Verben: (1) im Präsens (*kosîm, želim, kričîm*); (2) in den infinitiv. Formen der *-im/-iti-* und *-niti*-Klassen: a) fem. Sg. (*kosîla*), b) alle Formen ausser der für die fem. Sing. (*tožilo, -i -e -a, -a -i -i¹¹*; auch *tonîlo ...*).

1.4.2 Ausgangswurzelvokal bei den Nomina und Verba zu den metatonierten Formen, z. B. Gen. Sg. *sîra*, adj. *sîva*; Ptzp. *mîslil -o, -i -e -a, -a -i -i*.

1.5 ĭ

1.5.1 (1) Stammvokal bei den *-i-ti* und *-ni-ti*-Verben (*kosîti, tonîti*); (2) Wurzelvokal a) bei der fem. Form des Ptzp. auf *-l* (*vîdela*); b) bei den sing. Imperativen (*pĭj*)¹² c) in den präpositionellen Dat., Lok. Sg. und im Gen., Lok., Instr. Pl. der 1. mask. Dekl. (*sîru; sîrov, sîrih, sîri*); (3) Endung im Gen. Pl. der 2. fem. Dekl. (*nočĭ*).

1.5.2 *-i*-Endungen sind im Sg. charakteristisch für die Feminina, und zwar für den Dat. und Lok. (und ebenso die *-u*-Endungen für die *o*-Deklinationen mask. und neutr.); im Plural werden durch *-i*-Endungen die Casus generales bei den mask. und fem. nicht-*a*-Deklinationen (*koraki, dežurni, peruti*) angedeutet. *-i*-Stammvokale findet man bei der 2. fem. Dekli-

⁸ Cf. SSKJI, 1970 (im weiteren SSKJ), S. LIV–LV, § 206. Im § 208: Adjektive, gebraucht als Substantiva, ändern ihre Tonemität nicht; zirkumflektiert sind adverbielle Präpositionswortverbindungen (*do živega*), falls sie von zweisilbigen akutierten bestimmten Formen ausgehen, z. B. *lĕpi, lāhki, dōbri*; zfl. sind Anredeadjektive (*ljubeznĭva gospā*), auch wenn sie verselbständigt werden (*ljubeznĭva*) oder als Substantiva der 1. Dekl. gebraucht werden (*Mōder*), sowie kolloq. Formen mit dem Artikel *ta* (*ta nĭzki*), jedoch auf *e* und *o* nicht obligatorisch (und bei *mĭlad* und *noĕ* sind sie ausnahmsweise akutiert). (Alle diese Bestimmungen sind von J. Rigler.)

⁹ Diese Form wird im Weiteren grundsätzlich nicht mehr behandelt.

¹⁰ Vor *-ši, -ji* steht grundsätzlich ein zirkumfl. Vokal, nur veraltete Formen (*stārji*, adverbiell *lāglje, kāšnje, lāž(j)e*) sind davon ausgenommen.

¹¹ Zuerst angeführt werden sing., dann plur. und am Ende du. Formen.

¹² So auch bei *-ĭj*, nur bei *-ĕj* ist immer ein Zirkumflex (SSKJ, LVII).

nation; bei den adj. Deklinationen, gleich ob sie substantivisch oder adjektivisch sind (das sind eigentlich Jat-Stämme). Also: Stämme mit den diffusen Themavokalen (-o-, -i-, -ě-) bevorzugen -i- und -u-Endungen, mit dem kompakten -a- jedoch -e-Endungen.

2 /u/

2.1 Unbetontes u

2.1.1 In minimalen Wortpaaren: /u/ als morphophonemische Variante der Präposition v: v [u] *temi* – *û* Interj.; *ju* Gen./Ak. Du. – *jû* Interj.).

2.1.2 Nicht- oder deakzentuiertes u (*bôgu* – *hvala bogû*, *obuvâla* – *obúvala*, *vêrujem* – *ver-ûjem*, *brâtu*).

2.1.3 Endung (1) in der 1. mask. Dekl. a) im Nom. Sg. (*Ceausescu*), b) Dat. Sg. (*brâtu/k brâtu*), Lok. Sg. (*brâtu*); *k brâtu* ist am besten durch den Präpositionseinfluss zu deuten¹³ (2) in der 1. neutr. Dekl. im Dat./Lok. Sg. (*mêstu*): (3) im Gen. Du. der personalen Pronomina (nach dem antihiatischen *j* (*nâju*, *vâju*, *njju*)).

2.1.4 Tautosyllabisches thematisches Alternationsmorphem zu -ov- (*vêr-u-jem* zu *vêr-ov-ati*). In der Wurzel (*kújem* – *kovâti*) jedoch betont.

2.1.5 Ein Morphophonem des *v/l* vor einer Nullendung (*brv*, *barv*, *drl*) oder vor einem Konsonanten (*barvni*).

2.1.6 Präfix (*uliti* – *vliti*).

2.1.7 Ein Alternantmorphem zu (Ambi-)Morphem -*əu*, -*iū*, -*eū* (geschrieben -*el*/-*ev*, -*il*, -*el*) (*nésel/búkev*, *nósil*, *videl*, phon. -[u] oder -[əu], -[iū], -[eū]).

2.2 ü

2.2.1 (1) Im 3. Betonungsparadigma als Endung a) im Dat./Lok. Sg. mask. (*psü*) und neut. (*zlü*); auch bei pron. (dial. *njemü*) und adj. Wörtern (*temnemü*).

2.2.2 Als ein Zeichen (1) der 1. mask. Dekl. im Nom./Ak. (*krüh*); (2) der mask. Form des Prädikativs (*čül* – *čúla*¹⁴ *čúlo* ...).

(Als Wortbildungselement, z. B. in *tü* ‘hier’ gegenüber *tjä* ‘dorthin’.)

2.2.3 Ein Signal der Kollaquialität in den Kategorien wie unter 2.1.7 (*našü*, *steknü*, *sedü*, neben *nāšəu*, *stákniū*, *sedêu/èu*).

2.3 û

2.3.1 (1) Indikation des 4. Betonungsparadigmas (-*û* im Gen. Sg. der 1. mask. Dekl.); (2) Endung, wie unter (1) angeführt; b) im Dat. Sg. (nur *bogû*).

2.3.2 Metatoniertes *û* (1) in der Wurzel (*čújem*, *prečût*, *čújte*, *čûvši*); weiter wie bei /i/ und /a/, mit der naturgegebenen morphologischen Begrenzung, (2) als thematischer Vokal (*kupûjem*, *kupûjte*¹⁵); (3) bei den Nomina z. B. Pl. gegenüber Sg. (*súkno* – *súkna*).

2.3.3 Alternationsthema: *verûjem* *verûj* gegenüber *vêrujem*, *vêruj(te)*.

¹³ Präpositionsverbindung: *SSKJ* VI § 20: Wenn in einer Präpositionswortverbindung statt eines offenen *e* oder *o* ein geschlossenes auftritt, ist es zirkumflektiert (*primêr* – *na primêr*, *gorô* *na gôro*): § 205: Beständige adverbelle Verbindungen akutierter Stämme mit einer ak. oder lok. Präposition und mit einer geänderten Bedeutung sind zirkumflektiert (*v hrîbe* LII: *na kmête*, *na kmêtih*); LV, § 208: Substantivisch adverbelle ständige Wortverbindungen, bestehend aus einer Präposition und einem ursprünglichen zweisilbigen Adjektiv, das im Nom. Sg. mask. der bestimmten Form akutiert ist (*lêpi*, *lâhki*, *dôbri*), sind zirkumflektiert: *na lêpem*, *od mlâdega*, *do žîvega*, *na tânko*.

¹⁴ Nach Rigler, *SSKJ*, LVI, geht das nach dem Beispiel *bîl* *bîla* *bîli*.

¹⁵ Im Sg. natürlich -*ûj*.

2.4 ū

2.4.1 (1) präp Dat./Lok. Sg. in der 1. mask. Dekl. (*krūhu*); (2) Gen./Lok. Pl./Du. ebenda (*krūhov/krūhih*); (3) Instr. Pl. ebenda (*krūhi*); (4) sing. Imp. -*ūj*.

2.5 Zu den allgemeinen Kasusfunktionen des /u/ siehe bei /i/ unter 1.5; zu bemerken ist noch, dass die -u-Endungen, soweit überhaupt vorhanden, für die Nichtfeminina charakteristisch sind (*korāku/městu – lípi/perūti*), und zwar auch bei den adj. und pronom. Wörtern (*ljubeznivemu – ljubeznívi, njému – nej* /wo -i zu -j herabgesetzt wurde/).

3 /a/

3.1 Unbetontes a

3.1.1 Minimale Wortpaare: *a* Konj. – *â* ‘der Buchstabe a’, Interj.; *pa* Konj. – *pâ* Interj.; *saj* Konj. – *sâj* Gen. Pl.; *da* Konj. – *dâ* Part.; *ja* Part. – *jâ* Part. ‘vendar’; *ali* Konj. – *âli* Part.; *za* Präp. – *zâ* Präd. (satzphonetisch, z. B. *biti zâ*); *raz* Präp. – *râz* Gen. Pl.; *na* Präp. – *nâ* Imp. Wort. Auch nichtnominative Formen haben manchmal wortoppositive Entsprechungen: *vas, nas* enkl. – *vâs* ‘Dorf’, *Nâs* Gen. Pl. von *Nasa*; *nama* Enkl. – *nâma*; *ga* Enkl. – *gâ* Interj.; vergl. noch *ta* Artikel – *tâ* Pron.; potentiell noch *jima, naju, vaju, vama, sva, sta*.

3.1.2 Deakzentuiertes a: (1) *mladâ* zu *mlâda* Nom., Ak. Du. als freie Variante im 4. Betonungsparadigma; (2) bei dem Them. Vokal: *zídati* zu *zidâti, zídajte* zu *zidâjte*, selten auch *vérovati – verováti* (historisch ist natürlich von *vérovati* auszugehen); (3) *vóda, nóža*, wahrscheinlich einst auch **pólja, téžka* usw. zu einstigen *vodâ* (dial. noch erhalten), *nožâ, težkâ* (noch immer auch schriftsprachlich möglich als eine Variante) – *poljâ* (cf. russ. *pòle* Sg. – *poljà* Pl.); (4) *za bôga* zu *bogâ*; (5) nach der Verschiebung der Akzentstelle nach rechts gemäss dem 4. Betonungsparadigma, z. B. *strahû, mladâ, stvarî* ...

3.1.3 Endung: (1) Nom. Sg. der 1. mask. Dekl. (*slúga*); (2) Gen./Ak. Sg. in der 1. mask. Dekl. des 1. und 2. Betonungsparadigmas (*korâka/brâta*); (3) dasselbe im Nom./Ak. Du. (*korâka/brâta*); (4) Nom./Ak. Du. der 4. mask. Dekl. (*dežûrna*); (5) Nom. Sg. der 1. und 4. fem. Dekl. (*lîpa, dežûrna*); (6) Gen. Sg. in der 1. neutr. Dekl. (*města*); (7) Nom./Ak. Pl. der 1. und 4. neutr. Dekl. (*města, Křška*); (8) bei den adj. Wörtern im Nom. Sg. fem. (*ljubezníva*), im Nom./Ak. Du. mask. (*ljubezníva*), im Nom. Ak. Pl. neutr. (*ljubezníva*); (9) bei den Prädikativa im gleichen Rahmen (*bíla*).

3.1.4 Stammvokal: (1) bei den *a*-Deklinationen: a) mask. *slug-am -ah -ami, -ama*; b) fem. *lip-am -ah -ami, -ama*; pronom. *n-as* (dial. *prî nas*); bei den Verben: *dêlam dêl-aj -ati -at -al dêlan* (allomorphisch *ja* und *va*: *nabíjam, popívam, omedlěvam, zasipâvam*; cf. noch *ordiníram, kritizíram*).

3.1.5 Dualmorphem in der ambimorphen zweisilbigen Endung: (1) *a*-Deklinationen (*slúgama, lípama, nâma*) für Dat./Instr. (Lok.) Du., zum Unterschied gegenüber dem Dat. Pl. (*slúgam* ...) und Instr. Pl. (*slúgami* ...). So auch bei anderen Dekl., auch pronom. und adj.

3.1.6 Erleichterungsvokal in entlehnten Eigennamen (*Jâkac -kca*).

3.1.7 (Wort)Formenbildungselement (1) im Infinitivstamm (*pišem – písati*); (2) als Imperfektivisator (*splétem – splétam, dvígnem – dvígam, popíjem – popívam, dáti – dâjati, napíjem – napíjam*).

3.1.8 Endungswortbildungselement für adj. Feminativa a) bei den adj. Wörtern (*ljubezníva* zu *ljubeznív*); b) bei den Eigennamen des fem. *a*-stämmigen Ursprungs (*Kobilca -e* zu *Kobilca -al-e*).

3.1.9 Endungswortbildungselement (1) bei den Nomina a) aus einem Verb (*slúga, měra*), b) aus dem adj. Wort (*dežûrna*); cf. noch *čréva* zu *črevô*.

3.1.10 (Präfix als Allomorph zu *ad-* bzw. *ab-* und ähnl.: *anulīrati, aficīrati, ateizem* und Weiteres in der Wortbildung, cf. z. B. 3.1.9.)

3.2 ä

3.2.1 Indiziert das 3. Betonungsparadigma in (1) Nom. Sg. der 1. und 4. fem. Dekl. (*temä, zlä*); (2) Gen./Ak. Sg. der 1. mask. und neutr. Dekl. (*psä, dnä*), bei den neutr. pluralia tantum hat diese Funktion Nom. Pl. (*tlä*); (3) bei den adj. Wörtern übt diese Funktion die nom. Form Sg. aus (*temnä*); (4) so auch bei den movierten Prädikativa (*šlä*).

3.2.2 Neben den in 3.2.1 angeführten Endungen kommen noch vor: (1) im Nom./Ak. Du. der mask. 1. und 4. Dekl. (*psä, zlä*); (2) im Nom./Ak. Pl. der neutr. 1. und 4. Dekl. (*tlä, zlä*).

3.2.3 Themat. Vokal (1) im 3. und 4. Betonungsparadigma der *a*-Dekl., und zwar Dat./Lok. (bei den Pronomina auch im Gen./Ak.) (*temäm temäh, ženäm ženäh – näs nām*); (2) bei den Verben auf a) *-ām -āti* (*končäj -ät -äl*); b) *-em/-âm -āti* (*trepetäj -ät -äl*), c) *-újem -o/evāti* (*kupoväl -ät*), d) *-jem V-ti* (*kläl -ät*), *-ëm -āti* (*tkäl -ät*), *-m -ti* (*däj, priznäj*).

3.2.4 Endmorphem im Ambimorph (1) im Dat./Instr. Du. des 3. Akzentparadigmas a) in der 1. mask. Dekl. (*stebromä*), b) in der 2. fem. (*debrimä*), c) in der 1. neutr. (*žeknomä*).

3.2.5 Im Endmorphem des Gen. Ambimorphes der adj. Wörter (*tegä*). (In der Wortbildung: *odpäd, kričäv, bahät, zabušánt* (pejor.) zu *odpästi, kričāti, bahāti se, zabušāvati*; cf. noch *sedäj*, indef. *käj*, relat. *kär*.)

3.3 á

3.3.1 Indiziert das 4. Akzentparadigma im Gen. Sg. der 1. mask. und neutr. Dekl. (*možá, poljá*) oder im Nom./Ak. Du. mask. Adj. (*mladá*) ...

3.3.2 Endung ausser in Fällen unter 3.3.1 noch: (1) (Ak.) Sg. und Nom./Ak. Du. der 1. mask. Dekl. (*možá*); (2) poet. Nom./Ak. Pl. der 1. neutr. Dekl. (*poljá*); (3) die adj. Formen Nom./Ak. Du. mask., Nom./Ak. Pl. neutr. (*mladá*); dazu noch Nom. Sg. mask. und fem. bei dem demonstr. *tá*.

3.3.3 Metatoniertes *á* wie bei *î*: (1) in der Wurzel (*znála, mázala; spoznâvši, zidäjmo, zidála; plâtna; stári; mläjši*); (2) als ein thematischer Vokal a) vor der instr. Endung *-mi* (*ženâmi, stezâmi – nâmi*), b) vor der dat./instr./lok.) Endung *-ma* (*ženâma, stezâma – nâma*); (3) vor dem Imperfektivierungsformans a) als them. Vokal (*okopâvam*), b) als Wurzelvokal (*priznâvam*), analog auch *prenâsam*; in Mostec *prenâsam*; (4) vor dem Supinformans (*klât*).

3.3.4 Urslavisch apophonisches a) Ptzp. auf *-l* (*brâl -o; -i -e -a; -a -i -i*) (gegenüber fem. sg. Form *brála* ← *bralà*); b) Supinum (*brât*).

3.3.5 Kontrahiertes *â*: (1) im Präs. der *-am -ati*-Verben (*končâm ...*); (2) *-m -ti* (nur in *znâm*).

3.3.6 Erleichterungsvokal (1) im Nom./Ak. Sg. des Wortes *dân*; (2) in der mask. Form der Nom./Ak. der Adj. (*težâk* zu *těžek ...*); (3) bei der Präposition *v* (*vâme*). (In der Wortbildung, z. B. *tâlmi*.) Cf. noch *vogâl* zu *vôgel*.

3.3.7 An der Präposition vor dem Pronomen (*nâme ...*).

3.4 á

3.4.1 Endung im Nom. Sg. *gospá* (als Folge einer Kontraktion aus *-ojà*); cf. noch *báti se, státi*.

3.4.2 Themat. Vokal (*končāti, trepetāti, pisāti, brāti, sejāti; ležāti, spāti; kupovāti*); in der letzten Silbe gewöhnlich gekürzt (*končät, jedoch bräl, sejäl, späl*), manchmal zurückgezogen (*pisal, léžal*); im Ptzp. auf *-n* **nach** der Zurückziehung der Betonung (*končân*): cf. noch *brála* ← *bralà* (fem. Sg.).

3.4.3 Zu *á* in der Wurzel cf. bei dem metatonierten *â* (3.3.3, z. B. *bráta, kláti, stára*).

3.4.4 Erleichterungsvokal im Gen. Pl. neutr. (*tál*)

3.5 *ā*

3.5.1 Endung: Gen. Pl. fem. (*gorā*).

3.5.2 Erleichterungsvokal in einer Konsonantengruppe im Gen. Pl. (*ovāc*).

3.5.3 Nichtobligatorisch metatonierter Vokal: *k brātu, o brātu, brāt-ov -ih -i; stārostjo; blāzna; lāglje* (prädikativisch).

4 | *ε*

4.1 Unbetontes *e*

4.1.1 Minimale Wortpaare: *ne* Part. – *ně* Part.; *brez* Präp. – *brêz* Gen. Pl.; *spred* Präp. – *sprêd* Adv.; *čez* Präp. – *čêz* Adv.; *med* Präp. – *mêd* ‘Honig’; *pred* Präp. – *prêd* ‘vorher’; *je* ‘ist’ – *jé* ‘isst’; *me* Enkl. – *mê* ‘wir’ fem. usw.

4.1.2 Deakzentuiertes *e* aller Arten betonter *e* (*nānje, na nôge, pletěn* zu *njê, nogê, plêsti*).

4.1.3 Als Endung indiziert es das 1. oder das 2. Betonungsparadigma (1) im Nom. (Ak.) Sg. mask., fem. oder neutr. 1. Dekl. (*fināle, Niôbe, sônce*); (2) im Gen. Sg. der *a*-Dekl. (*delovôdje, lipe/Junône*) und weiter in den Nom./Ak. Pl.; (3) ähnlich in der adj. Dekl. (*ljubeznive, debêle*: so noch im Gen. Sg. fem., Ak. Pl. mask., Nom. Ak. Pl. fem.; kolloq. auch Nom./Ak. Du.)

4.1.4 Es indiziert den »weichen« Konsonantenausgang des Stammes (d. h. *c j č ž š dž*): (1) als Endung im Nom./Ak. Sg. der 1. und 4. neutr. Dekl. (*srcê, práznje*); (2) als thematischer Vokal *a* im Instr. Sg. und Dat. Pl. Du. der 1. mask und neutr. Dekl. (*strícem(a), sícem(a)*); b) im Gen. Pl. der 1. mask. Dekl. (*strícev*); (3) als ein Teil der them. Silbe (*premišljevati*). Diese Alternation geschieht ohne Rücksicht auf die suprasegmentalen Elemente (und was damit verbunden ist) (*Vrjě, srcê, ojê*).

4.1.5 Endung (1) Nom. Sg. der 1/2. mask. oder fem. Dekl. (*fināle/kamikāze, Nike*), nur bei Lehnwörtern; (2) Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*pôlje*); (3) Gen. der *a*-Dekl. (*slúge, lipe/mātere/brīve*): auch pronom. (*mene*) und in der 4. fem. Dekl. (*dežúrne*); (4) Ak. Sg. der 1. mask. Dekl. (*finale*); (4) Nom./Ak. Pl. der *a*-Dekl. (*slúge, dežúrne*); kolloq. auch im Nom./Ak. Du. der fem. 1. und 4. Dekl.; (5) Ak. Pl. der 1. mask. Dekl. (*korāke*); auch der 4. Dekl. (*dežúrne*); (6) in der adj. Dekl. wie in der 1. mask. und fem. Dekl. (*ljubeznive*); (7) zu *e*, das mit *o* alterniert, siehe 4.1.4.

4.1.6 Thematischer Alternationsvokal zu *ě* oder *i* bei den *n*-Partizipia (*strêsen, ljubljen* zu *strêsti, ljubīti*).

4.1.7 Thematisches Charakteristikum (1) des Infinitivstammes (z. B. in der Wurzel *videti, hôtel*); im Grunde genommen, handelt es sich hier um das Jat, das in der Umgangssprache gewöhnlich als */ə/* lautet oder zur Nullstufe reduziert wird; (2) der adj. sing. Endungen im Gen., Dat. und Lok. mask. (*ljubezniv-ega -emu -em*). Reduktions- bzw. Schwundstufen umgangssprachlich wie oben (*těžkəga, mládga*) (jedoch *njéga*).

4.1.8 Präfix (*elidirati*).

4.1.9 Suffixmorphem für (1) den Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*téle teléta, víme -na*); (2) Nom. Sg. der 1. mask. Dekl. (*óce -éta*).

4.1.10 Bedeutungsunterscheidendes Morphem gegenüber dem kurzbetonten (*neúmen* ‘dumm’ – *něúmen* ‘nicht klug’); cf. noch *predlôga, medmāše* zu *prêdnaročilo, mēdīgra*.

4.2 *ě*

4.2.1 Nur unter Satzbetonung (*brêz, čêz, ně* usw.).

- 4.2.2** Freie, jedoch bevorzugte Variante zu *e* als hauptsächlich fem. Endung (siehe 4.2.3).
- 4.2.3** Als Endung indiziert es das 3. Betoningsparadigma (1) im Ak. Pl. der 1. mask. Dekl. (*psě*); (2) Gen. Sg. und Nom./Ak. Pl. der 1. fem. Dekl. (*temě*); (3) Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*žganjě*, stil.).
- 4.2.4** Endung (1) Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*žganjě*); (2) Gen. Sg. und Nom./Ak. Pl. (kolloq. auch Du.) der 1. fem. Dekl. (*temě*); (3) Ak. Pl. der 1. mask. Dekl. (*psě*); (5) bei adj. Wörtern wie in der 1. mask. und fem. Dekl. (*temně*); (6) bei Prädik. die plurale (kolloq. du.) Form (*šlě*).
- 4.2.5** Parallele zu *strěsen*, *ljubljen* (*nesěn*, *učěn/zaželěn/hotěn*).
- 4.2.6** Them. Vokal im Sg. *vsěga*, *-ěmu*, *-ěm*, pl. *-ěh*, *-ěm -ěh -ěmi*, du. *vsěma* (auch *vsěmi*, *vsěma*).
- 4.2.7** Parallele zu *ne-*, *pred-*, *brez-*, *med-* in 4.1.8 (*něúmen* ...).
- 4.2.8** Indiz der Stammerweiterung (1) im Nom. Sg. der 1. mask. Dekl. (*Permě -ěta*); (2) im Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*žrebě -ěta*; kolloq. auch nur im Nom. Sg.). (Zu beachten *žganjě -ä*.)
- 4.2.9** Ein Zeichen des Nom./Ak. Sg. gegenüber anderen Kasus (1) mask. (*fantě*); (2) neutr. (*žrebě*, *Katrě*). (Zu *fantěta*, *žreběta*, *Katrěta*.) Cf. noch *kmět*, *žěp* zu *kměta*, *žěpa*.
- 4.2.10** Them. Submorphem im Suffix *-ěnt* (*študěnt*) zu *študirati* bzw. *-ánt* (*zabušánt* pejor.).¹⁶
- 4.3 é**
- 4.3.1** Grundelement für verschiedene Metatonien (1) im Instr. Sg. und Gen. Pl. der 1. fem. Dekl. (*těto*, *tět* zu *téta*); (2) Pl. gegenüber Sg. in der 1. neutr. Dekl. (*sěla – sělo*; *rešěta*, *gěsla*); (3) Ptzp. auf *-l* in der mask. sing. Form (*něsel* zu *něsla* ...); bei einer auf *d*, *t* ausgehenden Wurzel (*plětel/plětet*); (4) Lok. Sg. in der 1. mask. Dekl. (*v žěpu* zu *žěp žěpa*); (5) die bestimmte adj. Form (*věliki* zu *vělik*); (6) Anredeform *žěljni* zu *žěljen -ljna -o*); (7) im Komparativ (*těžji* zu *těžek*); (8) them. Vokal bei dem persönlichen Pronomen (*njěga*, *njěmu*, *njěm*).
- 4.3.2** Alternationselement (1) des *ê* a) im. Dat. Lok. Sg. der 2. fem. Dekl. (*pěči*); (2) des *ê/é* der Hauptzahlwörter im Gen./Dat./Lok./Instr. Pl. (*pětih*, *sědmih* zu *pět*, *sědem*); so auch bei der Bildung der Ordnungszahlen (*pěti*, *sědmi*); (4) des *á* im Imperat. (*vzěmi* zu *uzámem* ← **vzěmem*).
- 4.4 ê**
- 4.4.1** Nur eine Alternation zu *e*: Gen. Pl. der 1. neutr. Dekl. (*gěsel* zu *gěsla*).
- 4.5 ě**
- 4.5.1** Cf. 4.3.1: (1) *těto*, *tět* zu *téta*; (2) *rešěta*, *gěsla* zu *rešěto*, *gěslo*; (3) *plětel* zu *plěta* ...; (4) *v žěpu* zu *žěp žěpa*; (5) des *e* im Dat./Lok. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*srěbru*).
- 5 /ɔ/**
- 5.1 Unbetontes o**
- 5.1.1** Minimale Wortpaare: *ob* Präp. – *ôb*; *o* Präp. – *ô* Interj.; *po* Präp. – *Pô*; *do* Präp. – *dô* Solemisationssilbe; *od* Präp. – *ôd* ‘der Oden’; *kot* Konj. – *kôt* ‘Ecke’; *spod* Präp. – *spôd* ‘unten’; *mimo* Präp. – *mîmo* ‘vorbei’; *skoz(i)* – *skôz* ‘durch’; *zoper* Präp. – *zôper* ‘dagegen’; *pod* Präp. – *pôd* ‘der Boden’.
- 5.1.2** Als Alternationsgrundlage aller Arten betonter *o*, verbunden z. B. (1) mit einer Präp.

¹⁶ Das wäre auch bei /a/ anzuführen.

(*na nôge* zu *nogê*); (2) mit einem Präfix bei *-ím/íti*-Verben (*pokôsil* zu *kosíl*); (3) bei der Steigerung der Adj. (*glôblji* zu *globök*).

5.1.3 Nach *c j č ž š dž* mit *e* alternierbar (cf. 4.1.4): (1) *blagô*, *bélo*; (2) a) *brátom(a)*, *méstom(a)*, b) *brátov*; (3) *kupováti*; (4) *okô*; (5) *pravovéren*; (6) *brátov -a -o*.

5.1.4 Endung, die nach *c j č ž š dž* nicht alternierbar ist: (1) Nom. Sg. der 1. mask. Dekl. (*Bôžo/Bôgo*); (2) Nom. Sg. der 1. fem. Dekl. (*Sápfo*); (3) Ak. Sg. der *a*-Dekl. (*slúgo/delovôdjo*, *lípo/híšo*); (4) Instr. Sg. der *a*-Dekl. (*slúgo/delovôdjo*, *lípo/híšo*); (5) Endvokal der 1. und 3. Pers. Pl. (*dêlamo*, *dêlajo*).

5.1.5 Stammverlängerung im Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (nach einer ak. Pröp.) (*v ôko* zu *okô* – veraltet).

5.1.6 Themat. Vokal bei dem Interrog. *kdô* im Gen. Dat., stil. (*kogâ -mû* zu sonstigem *kô-*).

5.1.7 Unbestandiger Vokal (nur bei *blâgor*); cf. noch *lítovski*.

5.2 ö

5.2.1 Nur unter Satzbetonung: *dö*, *pö*, *öb* ...

5.2.2 Endung¹⁷: (1) Nom./Ak. Sg. der 1. und 4. neutr. Dekl. (*dnö*, *zlö*); (2) Ak./Instr. Sg. der 1. fem. Dekl. (*stezö*); (3) Instr. Sg. der 2. fem. Dekl. (*debrijö*); (4) bei adj. Wörtern in Nom./Ak./Instr. Sg. (*temnö*).

5.2.3 Them. Vokal: Instr. Sg. und Dat. Pl. der 1. mask. und neutr. Dekl. (*psöm*, *dnöm*).

5.2.4 Endungsmorphemelement in der 3. Pers. Pl. bei den athem, Verben (*sö*, *grejöl* *gredö* – gewöhnlich *gredó*, *so*).

5.2.5 Ein Indiz des Nom./Ak. Sg. (*kröp*/(*šköf*)).

5.2.6 Parallel zu *po-*, *pod-* usw. als eine besondere Klasse der Präfixe (*pönaročilo*, *pödo-ficir* zu *popöldne*, *Podgóra*).

5.3 ó

5.3.1 Grundelement für eine Metatoniekategorie: (1) *góra* zu Gen. Pl. *gôr* (jedoch *nóga -e nóg*; so nur noch *róka rök*); (2) *ókno* Sg. zu Pl. *ókna*; (3) *bódlá* zu *bōdel* ..., veraltet, jetzt *bōdel*; (4) *póda* zu *na pōdu* (veraltet); (5) *bōžji* zu *bōžji* (veraltet).

5.3.2 Alternation zu a) *ô* im Dat./Lok. der 1. mask., der 2. fem. Dekl. (*móstu*, *nóci* zu *mōst*, *nōč*); b) zu *o* in der 1. neutr. Dekl. (*prósu* zu *prosô*).

5.4 ô

5.4.1 Metatoniereflex zu *ó* im Gen. Pl. der neutr. Dekl. (*ôken* zu *ókno*).

5.5 ô

5.5.1 Cf. 5.3.1: (1) *gōro* zu *góra*; (2) *ôkna* Pl. zu *ókno* Sg; (3) *bōdel* zu *bódlá* ...; (4) *v mōštu* zu *mōšta*.

6 /ə/

6.1 Unbetontes ə

6.1.1 Mitfimale Wortpaare: *za/sə*, *kə*, *və* Pröp. (in ungepflegter Aussprache). Nach Škrabec jedoch schriftsprachlich *sə seboj*. – *zə*, *sə*, *kə*, *və* Namen der Buchstaben oder der Phone-me.

6.1.2 Alternationsausgang für (1) *ě* (*težək* zu *téžek*); (2) *â a* in Adj. (*težák*, *tâ* zu *téžek*, *t-*); b) in der zusammengescribenen Präpos. *v* (*vâme*); (c) bei der Steigerungsstufe (*tânjši* zu *teněk*); (3) bei der Bildung der Imperfektiva a) für *i* (*odcvítam* zu *odcvestí*, *stíkam* zu *stekněm* veraltet); b) für *ê* (*odcvētati*; vielleicht wahrscheinlicher zu *odcvetěti*).

¹⁷ Auch da können zwei *ö* unterschieden werden (cf 5.1.3, 5.1.4).

6.1.3 Unbeständiger (1) Schwundvokal in den bekannten Kategorien: a) *hřbet -bta, hlápec -pca, sęjem -jma*; b) *rękel rękla*; c) *sem - si*; (2) Einschriebvokal (*tękma -kem* usw., *ókna óken* usw.); (3) Kategoriedifferenzierungsvokal in der Eigenschaft 1–2: a) Nom./ (Ak.) Sg. der 1. mask. Dekl. (*Pável -vla, sęjem -jma - fávł -a, sęjm -a* einheimisch – entlehnt); b) *môdrec môdr(e)ca* ‘Weise’ – *môdrc -a* ‘Mieder’; c) Nom./Ak. Sg. mask. – Gen. Pl. fem. (*Pável -vla - Pávla Pávł* und *stárec -rca - klôpca - klôpic*); d) sonstiges (*tękmeč -a - vētrc -a*).

6.1.4 Themat. Vokal in der adj. Dekl. des 4. Betonungsparadigmas (*vsegă -emü; -emî; -emä*; stil. auch *tegă -emü; -emî; -emä*).

6.1.5 Dasselbe in der Umgangssprache unter gewissen Bedingungen (*tęžkega -mu; tęžkimi, -ma*).

6.1.6 Hierher gehört auch die Nullstufe des Schwa: (1) bei den Verbunterklassen mit *Cn, Cm, Cr* und *Cg* bei den Imperfektivierungen und mit der Alternation a) *ę (začęnjam, najęmam* zu *začnęm, najnęm* (gewöhnlich *nająmem*)); bzw. b) *i (zatřram, zažřgam* zu *zatręm, zažgęm*) mit den freien Präsensvarianten a) (*tąrem* zu *tręm*); (2) Endung: a) in allen Nullflexionen: mask. (a), fem. (*mąmi*), neutr. (*domą*), adj. *prřma*, verb. *bi*, prädik. *vřęč*; b) im Nom. Sg. der 1. mask. (*korąk*), 1. fem. Dekl., Untergruppe (*molřtev, mąti, Cęres*) und in der 2. fem. (*perřt*), 1. neutr. (*plęme, okô, tęle*) Dekl; so grundsätzlich auch im Ak. Sg.. soweit es sich nicht um Belebt. u. ä. (*brąta*) handelt; c) nur im Nom. Sg. pron. (*řąz, řt, ôn*), im Untertypus der 1. fem. Dekl. (Lehn. *řuno*); (3) Gen. Pl. mask. (*môž*), fem. generell (*řip, búkev, mąter*), neutr. (*męst*); (4) Endung der 3. Pers. a) Sg. Präs. (*dęla*) und b) Pl. (der kurzen Form) (*tręsô*); c) der sing. Imperativs (*dęlaj*); (5) Unbestimmtheitsmorphem der adj. Wörter (*młád* zu *mładı*); vgl. auch kolloq. pron. Formen der Art (*nęk* zu dem regelmässigen *nęki*); (6) Neutralisationsendung bei den Zahlwörtern a) Hauptzahlw. (*pęt*, Nom./Ak.) und b) unbestimmte Zahlwörter (*vęč*); (7) Supinumsuffixelement (*dęlat, kosřt, žętřžęt, pęčřpęč*); (8) themat. Vokal a) in der 2. fem. Dekl. (*perřt-jo -mi -ma*); b) in der 1. mask. Dekl. im Instr. Pl. (*možmř*); c) Instr. Sg. der 1. fem. Dekl. (*mąterjo*).

(Keinen themat. Vokal haben nach dieser Theorie sog. athematische Verba oder Formen: a) im Infinitivstamm (*tręsti, dąti* ...), b) im Präsensstamm (*dąm, vęm, sęm* ...), c) im Imperativstamm (*jęř*.)

6.2 ę

6.2.1 In der letzten oder einzigen nom. Silbe ein Indiz für das 3. Betonungsparadigma (*stebęř -brą, pęs psą; temęn -mnegą, zęł -zlą; nařęł -řłą, řęł řłą; sęm sř* (letzteres nur unter Satzbetonung); niemals im Auslaut).

6.2.2 Im Auslaut ein Signal für die Akronymität (*sęzädälę - für SZDL*).

6.2.3 Metatoniealternationsfolge des ę: (1) Gen. Pl. fem. und neutr. gen. (*tąm*); cf. noch *ę*; (2) die fem. Sg. Form des Adj. (*mądla* zu *mędel -dlo*).

6.2.4 Indikator des nichtobligatorischen Akzentparadigmas, wenn der Stamm silbisch ist (*stebęř, debęř, temęn, nařęł* (jedoch nur *prřřęł -řłą*, kolloq. *prřř*); so noch z. B. *seřęł, izřęł, preřęł* ...)).

6.3 ę

6.3.1 Heute meist bevorzugte Stammbetonung nach 6.2.1 bzw. 6.2.4: *stęber, tęma, dęber, žękno, tęmen*.

6.3.2 Bestimmte Form (*tęmni -a -o*).

6.4 ę/wegen der Kürze besser ę/

6.4.1 (1) In der mask. Dekl. (*bētu -ov -ih -i*); (2) 1. fem. Dekl. (*těmo těm*); (3) 2. fem. Dekl. (*děbrijo*); (4) Pl. der 1. neutr. Dekl. (*žěkna*); (5) die fem. Form (*cvěla*).

7 /e:/

7.1 ê

7.1.1 (1) Endung in a) Nom./Ak. Pl. (umgangssprachlich auch Du.) in der 1. fem. Dekl. des 4. Betonungsparadigmas (*vodě*); auch adj. (*mladě*), b) Ak. Pl. in der 1. mask. Dekl. des 4. Betonungsparadigmas (*lasě*), adj. *mladě*; (2) Gen. Sg. bei *dân* (*dně*). Nicht oblig. im 3. Bsp.

7.1.2 Themat. Vokal im Dat./Instr. Plur. und Du. (*lasěm(a)*, *stvarěm(a)* – *tlěm*, *tlěmi*¹⁸).

7.1.3 Metatonieresultat bei (1) den Verben a) im Präs. (*lěžem*, *drěgnem*, *dělam*, *měrim*); b) bei dem Ptzp. auf *-n* (*zalěžen*, *drěgnjen*, *měrjen* – *dělan*, *rězan*) bzw. auf *-t* (*zapět pět*, *doživět*); (2) den Komparativen (*lěpši*, *věčji* – *čistějši*); für weitere Kategorien cf. 7.2.3.

7.1.4 Ausgangsform für Alternationen der Art (1) *pětih/pěti* zu *pět*; (2) *blěda* usw. zu *blěd*; (3) nach dem 4. Betonungsparadigma (*pěči pečjó* zu *pěč*; *svetâ světu* usw. zu *svět*; *blědi blědo* usw. zu *blěd*; *pogrešila -ilo* zu *pogrešil*; *na věčer* zu *večěr*).

7.2 é

7.2.1 Themat. Vokal (1) Lok. Pl. a) aller Dekl. (mask. *ljuděh*, fem. *kostěh*, neutr. *tlěh*); (2) Dat., Lok., Instr. Pl. Du. bei *gospá* (*gospém -ěh -ěma*); (3) bei den Verben auf *-ím -ěti*: a) in der kurzen Form der 3. Pers. Pl. (*sedě*); b) bei den infiniten Formen (*seděti*, *sedělo*, *-i -e -a*, *-a -i -i*); (4) bei den Partizipialformen auf *-č* ausser für die sing. Form mask. (*seděča -e*, *-i -e -a*, *-a -i -i*).

7.2.2 Metatonieresultat, verbunden mit einer Zurückziehung der Betonung (1) auf eine kurze Silbe: a) im Präs. (*měljem*, *krěnem*, *žěnim*, *pěljem* zu Imper. *mělji*, *krěni*, *žěni*, *pělji*); b) im Ptzp. auf *-en* (*okrěnjen*, *ožěnjen* – *pelján* zu Ptzp. auf *-l* (*krěnil*, *žěnil*, *pěljal*); c) im Pl. der 1. neutr. Dekl. (*sěla* zu *sělo*); (2) auf eine lange Silbe: a) im Präs. (*potěgnem*, *cěnim*, *věžem*, *měšam* zu *potěgni -ite -ite* usw.); b) im Ptzp. auf *-en* (*potěgnjen*, *cěnjen* – *vězan*, *měšan*); c) im Pl. der 1. neutr. Dekl. (*gnězda*, neutral. mit dem Retraktionsakut).

7.2.3 Retraktives é (ausser in den Metatoniekategorien): (1) 1. mask. Dekl. vom Gen. Sg. an (*grěha*); (2) 1. fem. Dekl. (*zvězda*); (3) adj. Wörter (*běla -o*, *-i -e -a*, *-a -i -i*); (4) sing. imp. Form (analogisch dann auch alle anderen) (*trěsi*, *potěgni*, *věži* – *trěsite* ...); (5) sing. mask. Form des Ptzp. auf *-l* (*potěgnil*, *vězal*); (6) Supinum (*těgnit*, *vězat*).

7.2.4 Ausgangsform für Metatoniealternationen: (1) bei den Formabänderungen: a) in Deklinationen der Subst. mask. z. B. (*grěh grěh-u -ov -ih -i* (auch *zět zěta*: *zět -u* ...)), fem. (*zvězd* zu *zvězda*); b) bei Adj. *běli* als Anredeform zu *běl -a -o*; (2) bei der Formbildung: (a) der Verben (*dělam*, *dělan*, *dělala* (fem.) zu *děl -al*); b) im Komparativ (*lěpši* zu *lěpa -ega*); c) cf. noch *trěsel* zu *trěsla* (dial. *trěsel*).

7.2.5 Grundform für besondere Alternationen (*sědmih sědmi* zu *sědem*).

7.3 ě

7.3.1 ě Interj. – ê Name des Buchstabens.

7.3.2 Endung: (1) im Gen. Sg. der 1. fem. Dekl. des 4. Betonungsparadigmas (*vodě*); als freie Form auch im 3. Akztprdg. (*temě* zu *temě*); pronom. *njě*, adj. *mladě* (poet.), *tě*.

7.3.3 Themat. Vokal: (1) bei den adj. Wörtern im Dat. Pl., Dat./Instr. Du. (*dvěh/oběh*, *dvěmal/oběma*, *trěh*, *trěm* usw.); (2) im Dat./Lok. Sg. pronom. (*njěj*, *těj*); (3) bei den *-ím*

¹⁸ ê in *dněva* usw. ist wohl nur ein Stammerweiterungselement.

-*éti*-Verben in der sing. fem. Form (*zelenēla, hotēla*); (4) bei Verben auf *-ēm -éti*, Ptzp. auf *-l (smēla-i)*.

7.3.4 Gerundiumsuffix (*vedē*).

8 /o:/

8.1 *ô*

8.1.1 Endung in (1) Nom./Ak. Sg. der 1. neutr. Dekl. (*mesô*); auch adj. (*lepô*); (2) Ak. Sg. in der 1. fem. Dekl. im 4. Betonungsparadigma (*gorô*), freie Variante in der 3. (*stezô*); auch adj. (*lepô, temnô*); (3) im Prädik. Sg. neutr. (*bilô*); (4) beim Numerale *stô*.

8.1.2 Stammverlängerungselement im Pl./(Du.) (*sinôvi/sinôva*) (vielleicht gehört auch *stô* hierher, cf. *stôtih*).

8.1.3 Metatonieresultat wie bei 7.1.3: (1) a) *bôdem* (veraltet, futur.), *umôlknem, ôbčim, pôkam*; b) *izôbčen – popôkan*; (2) *globôčji* (poet.).

8.1.4 Parallel zu 7.1.4: (1) *stôtih/stôti* zu *stô*; (2) *nôva novô* zu *nôv*; (3) *nôci, nočjô* zu *nôč*; *môstu, mostû* zu *môst*; *govorila ...* zu *govôril*; *v ôko* zu *okô*.

8.2 *ô*

8.2.1 Themat. Vokal (1) in der Kurzform der 3. Pers. Pl. (*nesô*); (2) bei den Partizipialformen auf *-č* ausser in der sing. mask. Form (*nesôča -e, -i -e -a, -a -i -i*).

8.2.2 Endung (1) im Instr. Sg. der 1. fem. Dekl. (*gorô*); (2) Instr. Sg. der 2. fem. Dekl. (nach einem *j*) (*nočjô*); auch adj. und pronom. (*mladó* poet., *njô, tô*).

8.2.3 Metatonieresultat, verbunden mit der Zurückziehung der Betonung parallel zu 7.2.2: (1) a) *kôljem, tónem, nôsim, hôčem* zu *kôlji, tóni, nôsi, hóti*; b) *utónjen, nôšen (hotěn)* zu *utónil ... , hótel*; c) *ôkna* zu *ókno*, dazu noch: Gen. Pl. der Wörter *nôga, rôka (nôg, rôk)*, der Subst. *kônj* und *otrök (kônj otrök)*;¹⁹ d) *dôber* zu *dôbra ...*

8.3 *ô*

8.3.1 *ô* Interj. der Verwunderung, der Name des Buchstabens für das Phonem *o*.

8.3.2 Endung des Instr. Sg. fem. pron. (*njô*).

8.3.3 Themat. Vokal in der Partizip- und Gerundiumform (*gredôč, pojôč*); (2) bei dem Pronom. *kdô (k-ô- -ga -mu -m -m)*; auch in den davon abgeleiteten Pron. (z. B. *nekôga* usw.); (3) in der mask. sing. Form des *-l-* Ptzp. mit der Konsonantengruppe *dl* (*bôdel* zu *bôdla ...*); (4) im sing. Imperativ (*stôj* und *bôj se*)²⁰.

Dona Slavica Aenipontana in honorem Herbert Schelesnikar. – München 1987, 199–214.

¹⁹ Parallel zu *kônj* geht noch *s kônji*, zum Teil auch *kônjih*.

²⁰ Cf. noch *kônjih*, wenn Gen. Pl. eine Nullendung hat, sonst *stôlih*, inwieweit überhaupt noch existent.

MORFO(NO)LOŠKA OBREMENITEV SLOVENSКИH ZVOČNIKOV

The treatise is concerned with Slovene sonants as indicators of morphological categories. It has been shown that these morphological roles are the most ramified in the case of the glides *j* and *v*. The morphological roles of the nasals *m* and *n* are less ramified, and those of the linguals *l* and *r* the least.

0 Kakor znano, ima slovenski knjižni jezik poleg 8 samoglasnikov (*i e ε a o u in ə*) še 6 zvočniških fonemov, namreč *m – n, l – r* in *v – j*¹ (poleg 15 nezvočniških: *p – b, t – d, k – g, s – z, š – ž, č – dž* in *f, c, h*). Njihova oblikovna obremenitev doslej še ni bila sistematično, kolikor sploh, obravnavana. »Oblikovna« nam pomeni morfemska (oblikovniška), npr. *dělam*² -š, -ø, pa seveda tudi morfemska (oblikoglasniška), npr. *péc-em – péc-i pek-òč ...*, to pa tako v oblikoslovju kakor v besedotvorju (*péc-em pec-ívo, pek-áč*). V okviru oblikoslovja hočemo v nadaljnjem razločevati t. i. malo oblikoslovje, tj. pregibalno v smislu sklanjanja in spreganja (oblikospreminjevalno), in širše (veliko) oblikoslovje, ki ga lahko imenujemo oblikotvornega, in kamor spada poleg tvorbe glagolskih oblik in vidskih parov (*péc-em péc-i pek-òč péč-i ... prepéc-em prepěk-am*) ter stopnjevanja *lěp lěp-ši nāj-lěpši*) še tvorba spolskih oblik pridevniških in ene vrste povedkovniških besed: *lěp lěpa lěpo/lěpò – dāl dāla dālo*, še tvorba določne oblike iz nedoločne: *mlād mlāda mlādo/mladò – mlādi -a -o*. Tvorba številskih oblik je tu obravnavana kar pri oblikospreminjanju, in sicer tudi v primerih, ko gre za bolj zapletene tipe, torej ne le za tip *korāk -i -a*, ampak tudi *člòvek ljudjē člověka* ali *jāz mī/mē mī/ēdvē*.

Verjetno je smiselno, če oblikorazločevalne vloge zvočniških fonemov³ obdelamo po fonoloških skupinah (nosnika, jezičnika, drsnika), saj ni izključeno, da bi bile različne skupine različno funkcijsko obremenjene. Od soglasniških pa imajo morda zvočniški drugačne vloge kakor nezvočniški.

1 Nosnika *m – n*⁴

1.1 S temnim nosnim zvočnikom *m* se izražajo:

1.1.1 P r v o o s e b n o s t:⁵(1) pri glagolu v ed. in mn.: (*děla-m (sěm), bō-m – děla-mo (smò), bōmo*); (2) pri osebnih zaimkih: *m-éne -i ... m-ī/m-ē* (v množini le v im.); tako tudi v ustreznih dvojinskih oblikah: *mīdva* ipd.); (3) pri svojilnih zaimkih v ed.: *mój*.

¹ Z določenega (premenskega) stališča bi bilo treba izhajati celo od osmih, namreč tudi od *ń* in *l*, v nekem smislu morda še od *r*.

² Naglasi so tonemski pri dvojničnosti v *SSKJ* pišem varianto po moščanskem govoru; česar v *SSKJ* ni, je načeloma po M. Pleteršniku.

³ Definicija in delitev zvočnikov po *SS 1976/1984/1991/2000*.

⁴ O *ń* kot nekdanjem fonemu tudi knjižnega jezika in sedanjih premenskih ustreznih bo govor v posebni točki.

⁵ Prvoosebna končnica je torej samo *-m, -o* imenujem postmorfem (pomorfem), ambimorf *-mo*; prim. narečno tudi v dvojini: *dělama* (npr. Mostec); od tu morda *dělamo* tudi za žensko dvojino, le da z izgubo razlike do množine.

1.1.2 Sklon skost

1.1.2.1 Dajalnik v neednini vseh sklanjatev (korâk/o/⁶m(a); končni *-a* ima vlogo dvojin-skosti⁷ in je torej postmorfem številskosti⁸; (2) v daj. ed. *o*-jevskih pridevniških osnov⁹ (*ljubeznívemu*), kjer je *-u* spet številski, tokrat edninski, pomorfem (prim. *ljubeznívemu-ljubeznívim-ø ljubeznívim-a* za ed., mn., dv.); tako tudi v zaimenski sklanjatvi *têm-u-ø -a*.

1.1.2.2 Mestnik ednine: (1) pri pridevniških besedah (*ljubeznívem, têm*); (2) v dv. osebnih zaimkov (*pri nâma/vâma/njîma*).¹⁰

1.1.2.3 Orodnik: (1) v ednini pri *a* neženskih samostalniških osnovah (*korâkom, méstom*), b) pri pridevniških besedah (*ljubeznívim, têm*);¹¹ (2) v neednini v vseh¹² sklanjatvah, le v 1. moški in srednji sklanjatvi redko (*možmí, možêma, lipami/a, tlêmi/tlôma, nîtmí/(i)ma, slovênskimi/a*).

1.1.3 Morfem *t r p n o s t i* v primerih kot znamenje *-ovâti* h korenu *znâ-*; **znâm-* pomeni nekako 's čimer je zaznamovano' (Pleteršnik navaja samostalnik *znâm* v pomenu 'znamenje'); prim. še *ljubím-ec* 'tak, ki je ljubljen', nato posamostaljen 'kdor je ljubljen', pa še *pobrâtím, posêstrím*.¹³

1.1.4 Morfem (1) samostalniške sestavinske *p o s a m e z n o s t i*, npr. *kós-em, kosmîč*; (2) prim. še pri prid. (*lâkom-en*).

1.1.5 Morfem za *p r o s t o r s k o s t*: *tâm – kâm, sêm*, in sicer v glavnem za smernost (*kâm, nêkam* itd.), tako da je *tâm* (mestovnost) izjema; (2) nekončni morfem v tipu *korâkom-a* (prim. še *vêdoma, fîhoma*); brez *-a* prim. *krîžem, krâže-m*. Ponekod v narečjih, npr. Mostec, *tâm* služi tudi za smernost (ohranjen pa je smerni *sêm*).

1.1.6 O b l i k o g l a s n i k za *n* pred *p b m f*: (1) *obramba, bombon*; (2) *simfonija, im-presija*.¹⁴

1.1.7 Samostojna beseda *m̂*, m e d m e t (oziroma sklopna prvina *m̂-jâ*,¹⁵ *m̂dâ, m̂m̂, m̂n̂* – zadnjega SSKJ nima).

1.1.8 (1) V narečjih v izglasju pogosto p r e m e n j a v n i k z *n dêlan* nam. *dêlam*, (2) tudi pogovorno pred zobniki (*sn rêkla*); sporna sestavina v imenu *Videm – Viden*.

⁶ Ta samoglasnik je osnovni (tematični). Odkrivamo ga najlepše v daj. množine; po njem ločimo: *-o-*, *-a-*, *-i-* in *-e-* osnove (*korâkom/méstom /hlâpцем* ipd. je pretvorba/, *slúgam/lipam/nâm, nítim/stvarêem, ljubeznívim/têm*, in ustreznih enot v 4. sklanjatvah).

⁷ Prim. E. P. H a m p , On the dual inflections in Slovene; *SR* 1975, 67–70.

⁸ Ali se množinskost (po končnici 1. moške sklanjatve /ali po pridevniški končnici/) kaže tudi v *ženâmi : ženâma?*

⁹ Kot znano, je pokrajinsko pogovorno in narečno. V pridevniški sklanjatvi se kaže povezanost edninskega daj., mest. in or. ravno z *m* (*dôbrem -emu -im*), narečno (Mostec) še pri osebnih zaimkih (*pr 'nam*) v dvojnini pa tudi v knjižnem jeziku (*pri nâma*).

¹⁰ Tu se je v slovenščini začela nakazovati ista smer razvoja kot v knjižni srbohrvaščini (*lipama*).

¹¹ Mostec prvotno *têm*.

¹² Ničte so seveda izvzete.

¹³ Ali je to tudi v priponi *m* (*písmo k písati, povêsmo k povezáti*, oz. tudi v *pêsem*, tj. 'to kar je pisano, povezano, zapeto'; prim. še *žênim* (Pleteršnik).

¹⁴ **simetrija – simetrija*; za pred v pač ni primerov; v SSKJ le *bonbôn*.

¹⁵ V bistvu morda le alofon fonema /m/ v posebnem glasovnem okolju; v NPNSP sem ga predlagal (in Rigler sprejel) kot varianto za /om/ v določenih položajih (*fîrm, fîlm, fîlmski*); Rigler je táko poznal iz Ribnice.

1.1.9 Oblikoglasnik *Vm*-osnov, npr. *nájmem/najámem* k *najéti najémi – najêmati* (prim. še **poj̄m- pój̄em*).

1.1.10 V določenih obliko- in besedotvornih okoljih p r e m e n j a v n i k z *mlj*: *lómljen, prelámjljati, lomljâva*.

1.2 S svetlim nosnim zvočnikom *n* se izražajo:

1.2.1 (1) Pri osebnih zaimkih p r v o o s e b n o s t v stranskih sklonih neednine (**n-äs, n-âju**); (2) s tem je povezana tudi svojilna pridevnost (**năș**).

1.2.2 T r e t j e o s e b n o s t (1) osebnih zaimkov, in sicer v stranskih sklonih nenaslon-
skih oblik, skupaj z *j*; *n-* je v teh primerih, kot znano, razgraditvena prvina od nekdanjih
veznikov *kən, vən, sən*; da še zmeraj ni povsem zrasla s pravim korenem os. zaimka za
3. osebo, dokazuje naslonska oblika (*jih – njih*);¹⁶ (2) ustreznih svojilnih zaimkov (*nje-
góv, njén, njegov; njihov; njūn*), v prvotni sprevrženi obliki seveda *njéga njé njéga – njih
– njīju*.

1.2.3 P o d a l j š e k o s n o v e razen v im./tož. ed. (1) pri sam. srednjega spola (*vréme, vreména*); (2) pri sprevrženih (konverznih) imenih tega tipa (*Séme -na*); (3) v tipu *nágelj -na*.

1.2.4 Oblikotvorni m o r f e m za (1) trpnost pri prehodnih glagolih dejanja (*sezídan*) oz.
(2) stanja (*sesêden, nasmeján*)¹⁷, pri teh tudi iz neprehodnih glagolov (prim. *zídan*).

1.2.5 Verjetno prvotno o b l i k o t v o r n i m o r f e m (1) za možnostno naklonskost
(*vózen, šivâlen*); (2) za potrebno nakl. (*pohvâlen*); (3) za nekako obilnost (*nésna kokôš*).

1.2.6 B e s e d o t v o r n i m o r f e m za fonemom/morfemom(?) *l*, ki sledi glagolski pripo-
ni, za izražanje (morda) namenskosti (*govorílen, pletílen, ozirâlen*)¹⁸; (2) za *e* za izražanje
snovnosti (*lesêñ*);¹⁹ (3) za *e* za barvnost (*zelêñ*).

1.2.7 B e s e d o t v o r n i m o r f e m (1) odnosnosti (*gózden, lêsen*); (2) števniske možilno-
sti (*čtvêren, dvôjen*).

1.2.8 Besednovrstni n o r m a l i z a t o r s k i m o r f e m (1) za svojilnost (*njén, njūn*)²⁰ za
njé, nj(tj)û); (2) kakovost (*nečîmrn, frîšen* (ni v SSKJ); *kákšen*); (3) v prevzetih besedah
grško-rimskega izvora (*kunikabîlen, sociâlen*).²¹

1.2.9 Del glagolske pripone *ne/ni*, (npr. *mîgnem/mîgniti* k *mîgam*). Je (1) večinoma dovršna

¹⁶ V resnici je bolje tretjeosebnost videti v tem *j*, nastopajočim v jasni obliki v naslonskih oblikah. Torej je naš *n* samo znamenje (za mestnik in orodnik) posplošene nenaslonskosti, neprvotnosti.

¹⁷ Vprašanje osnovnih samoglasnikov (*e, a ...*) gl. spredaj. V nekaterih primerih se trpnost dejanjskih glagolov in stanjskost nevtralizirata: *kûhan* 'tak, ki smo *ga (s)kûhali*' = 'tak, ki *se* je kûhal', sicer pa bi si take deležnike stanja pri predhodnih glagolih razlagali s sprevrženjem (konverzijo).

¹⁸ Podstava za nadaljnje tvorbe, npr. *mlatîlnica, obračâlnik*.

¹⁹ Ta *e* vsekakor izločajo tvorbe tipa *lêsen*. O njem je pisal Rigler (Glasovna podoba sufiksa *-êno*, ZFL (Novi Sad) VII (1965), 49–51: meni, da je *e* pred *n* jat. Vprašujem se, ali ni v tem jatu izražena snovnost: 'obstoječe v *mesu*' je *mesêno* (prim. Trubar v *mesê*).

²⁰ Ali je povezan z *-in a-*jevskih osnov? Bajec v besedotvorju menda nima. Pač pa Škrabec (CF 2/1881, 11 č): »Vendar je mogoče in celo verjetno, da se je rabil prvotno pri femininu *njé* prilepek *-in[ъ]*, *-ina*, *-ino*, kar poterjuje zlasti serbsko-staroslovenska oblika *jeimъ*. V novejši serbsčini in v naši slovenščini bi se bil v tem primeru *i* popolnoma potopil v *e*.« In v 12 b: »Genitivu *nâju* se je pristavila namreč brez kakih drugih vmetalnosti končnica *-n*, *-na*, *-no*. Ta je bila znana iz *njén -na -no*, kar se je znabiti iz južnih krajev razširilo k nam ...«

²¹ O t. i. »ekspletivnem« formantu prim. A. B a j e c (Besedotvorje 2, 1952, § 66), o »strukturalnem« (§ 68, str. 43–44).

(gl. zgoraj), toda tudi (2) nedovršna (*tónem*) ali (3) slabitvena (*pókñiti k pócñiti*, ki je v vid-skem paru s *pókñati*).

1.2.10 Samostalniško priponsko obrazilo: (1) *dān -ī* 'davek', (2) *ūstna*, (3) *vlákno*.

1.2.11 Del obrazila v priponi tipa *-sen* pa še za kakšnim samoglasnikom, npr. *-(ē)zen*, npr. *bāsen* k *bājati*, *ljubēzen*, *bolēzen* (za *j* je namesto (*e*) (*a*): *bojāzen*); prim. še samostalnik *prijāzen*.

1.2.12 Nika lna pr v ina pri ne : *ni*, in sicer tudi predpanska (*ne znām*, *ni tī ni ōn*, *nīsem – neūmen*, *nēmālo – nihčē*); prim. razliko med imeni in zaimeni: *nēčlōvek*, *nēūmen*, *nēmālo – nihčē*, *nikākřšen* ipd.

1.2.13 Neodločnostna pr v ina v zaimenskem tipu *ne-kdō* ipd. (verjetno skupaj z *e*).

1.2.14 Končna sestavina priponskih obrazil za raznimi samoglasniki: (1) *-(j)an*: a) *glavān*, *občān*, *velikān*, *purān* (*poljānec*) b) *državljān*, *meščān*, c) *možgāni*; (2) *-ōn*: *beračōn*, *Jakōn*, *kačōn*; (3) *-en*: *Mlāden* (*prvēnec*, *zlatēnica*); (4) *-ūn*: *bahūn*, *grdūn*, *pisūn*; (5) *-īn*: *bogatīn*, *mlīn*, *trpīn – govēdina*, *toplīna*, *zlatnīna*, Samoglasnik pred *-n*(*a*) je morda tematski pri tipu *-an* (*glavān*) in pridevniškem/samostalniškem *-īn* (*bogatīn*, *toplīna*);²² v drugih primerih z *-an/-in* je lahko analogen oz. drugega postanka. Temna tematična samoglasnika sta negativno zaznamovana.²³

2 Drsnika v – j

2.1 Stemnim razpršenim nenosnim zvočnikom se izražajo:

2.1.1 Drugoosebnost v (l) zaimkih neednine (*vī/vē, vīdva/vī/ē-dvē*), in sicer glede na druge sklonе nepremeljivo (*vās, vāju*); (2) tudi pri svojilnih osebnih zaimkih (*vāš, vājin*).

2.1.2 Prvoosebnost v glagolski dvojniski končnici (1) v sedanjiku (*dēlava*), (2) velelniku (*dēlajva*),²⁴ (3) prihodnjiku (*bōva*).

2.1.3 Moška (1) needninskost (*valōvi, valōva*), (2) rodilniškost (*korākov*),²⁵ redko tudi srednjepolska (*dnōv*).

2.1.4 Podaljšek osnove po osnovnem samoglasniku *-o-*: (1) needninski (*grobōvi, grobōva*), (2) pri besedi *dān* sploh, razen v im./tož. ednine (*dnēva*).

2.1.5 Podaljšek osnove (vmesni morfem) pri pridevnikih (*mirōven, egīptovski*); torej zaradi pomenskega ločevanja (prim. *mīren*) ali lažje izgovorljivosti.

2.1.6 Premetilni sooblikoglasnik za (1) *u* a) v osnovi (*rjūti – rjovēti, kijem – kovāti*), b) v glagolski priponi (*kupūjem – kupovāti*), (2) za *le*, skupaj z *o* (*kōlnem – klēti*).

²² A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, 47): »Slovensko obrazilo *-in* je po izvoru dokaj pisano, saj ustreza primarnemu formantu *-imъ* (*klin* od *klati*), sekundarnemu *-imъ* (*vlastelin*), sufiksu *-imъ* (*pelin*). V nekaterih primerih imamo opraviti s substantiviranimi adjektivi (*bogatin*), večkrat prav gotovo tudi z it. *-ino* (*fantin*) ali nem. *-in* (*rablin*).«

²³ A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, 45): a) za *-on*: »Pomen velikega, nerodnega, in zato zaničevanega, ki je skupen tako italijanskemu kakor slovenskemu obrazilu.« b) za *-un*: »Formant ima navadno slabšalni pomen in je v tem primeru še tvoren.«

²⁴ Tudi pri ene vrste »velelnicah« (*dējva*), tj. pri onih, ki so glagolskega izvora, ne pa morda tudi **nāva* k *nāte*.

²⁵ Z ohranjenim osnovnim samoglasnikom kot v daj. neednine (*korākom/a*), redko pri sred. spolu (*dnōv/dnōv*) (zgodovinsko u-jevska značilnost).

2.17 Morfem svojilnosti neženskih osnov: *brátov*²⁶/*stričev*, *vójdovod* proti *séstrin*.

2.1.8 Morfem o z i r n o s t i iz *a-* in *o-*osnov: *lípov*, *bórov*, *mahagónijev*, *víšnjev*.

2.1.9 Z e v n o z n a m e n j e (vsaj navidezno) med osnovami na glagolsko pripono *-a-*, *-e/-i-*, *-u-* in »temnim« korenskim *i*: *pokopâvati*, *omedlêvati*, *čûvati*, *pokrívati*, *prepêvati*.

2.1.10 Znamenje (1) d o v r š n e g a deležja (*oprífv/ší*): (2) deležnika stanja po izvršenem dejanju (*vstopífvši -a -e*); (3) oblik na *-oma* (*skrívoma*; pri »temnem« *i*, prim. *kríti*, *skrívati*, *króvec*).

2.1.11 O b l i k o g l a s n i k (1) fonema *l*: (1) v im. ed. moškega spola: a) opisnega deležnika (*délal*), b) deležnika stanja (*uvěl*), c) pridevnikov na *-l* (*svétel*, *gníl*, *-íla*); nepredsamoglasniškega priponskega v obrazlih *-lec*, *-lka*, *-lski*, *-lstvo* (*brâlca*, *brâlka*, *brâlski*, *brâlstvo*)²⁷; (3) listiranih primerov a) samostalnikov (*stól*, *živâl*), b) pridevnikov (*göl*), c) prislovov (*napôl*), č) povedkovnikov (*žâl*); (4) večine primerov z nemorfemskim ColC: sam. (*vôlk*, *vólna*), b) prid. (*pôln*), c) glag. (*molčím*), č) prisl. (*popolnôma*).²⁸

2.1.12 Premetilni n e o b v e z n i o b l i k o g l a s n i k: (1) v primerih kot pod 2.1.11; (2) če je v korenu še *l(j)* (*volívec* itd.)²⁹.

2.1.13 Morda ne samo protizevni glas za kategorije kot pod 2.1.11, namreč za korenskim samoglasnikom (*pívec -ka -ski -stvo -en*; prim. še *pévec ...*, *klávec ...*)³⁰.

2.1.14 P r i d e v n i š k i m o r f e m: (1) iz glagola *a*) za *i* (*zanimív*, *igrív -íva*, *goljufív -íva*); (2) za *a* (*zvedáv* 'tak, ki rad + glagol'); (2) iz samostalnika s pomenom obilnosti *a*) z *i* (*ušív*) oz. b) z *a* (*gárjav*, *kozáv*).

2.1.15 Predpona *v-*³¹ (1) s pomenom *a*) 'noter' (*vstopíti*, *vsadíti*), b) 'začeti' (*vnéti*).

2.1.16 (1) Z a č e t n a s k l o p n a sestavina (*vkljúb*, *vpríčo*, *vníc*), (2) kot nezačetna sklopna prvina v prislovih tipa *navzgör*, *navznôter*, *navkrêber* (prvotno verjetno *vz-*).

2.1.17 Predlog *v*

2.1.18 Premenjavnik z *u* v znanih fonoloških položajih in govornih okoliščinah (*dřv/dřl*, *vsák*, *predvsëm*).

2.1.19 Izgovorni premenjavnik za *u* v vzglasju (*bo ušlâ*).

2.2 S v e t l i m r a z p r š e n i m n e b n i m z v o č n i k o m *j* se lahko izražajo:

2.2.1 Velelniški morfem, tj. izražajoč to, kar naj bi šele bilo, ne pa bodisi je ali je bilo (*délať*, *umeť*, *štêť*, *glêť*, *pīj*, *obūť*, *stój*, *dâť*) pri glagolih na *-a/m*, *-e/m*, *-je/m*³² in pri atematskih (*dâť*, *jêť*, *povêť* k *dadó/dâste*, *jedól/jêste*, *povédati*, *glédati*).

2.2.2 Znamenje t r e t j e o s e b n o s t i (1) pri osebnih zaimkih, v stranskih sklonih po-

²⁶ Pred tem nevtralizacijski *o*, verjetno kot pri zloženkah (*delovôdja*). Ali je *séstrin* iz *sestroin? V snovnih pridevnikihi prvotno verjetno *-ovi* (K e t t e : *gozdek borovi*).

²⁷ Nasproti *j* za svetlim *i*: *ubijati*, *sejâti*, z nekimi odstopanji (prim. *popívati*, *izlívati* nam. **popíjati*, toda pravilno *napíjati*); *predâvati* pa je verjetno sposojenka. Sicer pa je skoraj povsem prevladal *v* (pred *j*), npr. narečno (Mostec, prvotno) tudi *podbrívati*.

²⁸ Glede izjem gl. SS 1976/84, NPNSP 1981.

²⁹ Izjeme so prevzete, npr. *pôlk*, *stôlp stólpa* (Mostec *stú:p* iz *stôlp*).

³⁰ K temu, kakor tudi k tipu *-lec* je ogromna literatura, npr. že pri Škrabcu, Štreklju. V SSKJ ni besede *pívstvo*. V naslednji točki je *ljubeznív* seveda po Pleteršniku (tako tudi na Mostecu).

³¹ Pred *v-* nastopa kot *u-* (*uvésti*); v zvezi z navezno obliko osebnega zaimka obstaja oblika *vâ-* (npr. *vâme*).

³² To povsem ustreza svetlemu razpršenemu vel. *-i* za soglasniki (*nési*, *píši*). /Pri *glej* in *daj* iz *dj*./

sebno lepo vidno pri naslonskih oblikah v množini (*jih -im -ih; ju -ima -u*) v ed. ženskega spola (*je -i -o*); nekoliko zakrito pri t. i. naveznih oblikah (*zânj -o ... poleg za njéga/njô*); (2) tudi pri ustreznih svojilnih zaimkih, tu vedno zakrito a) *njihov -a -o*, b) konverzno *njih* (*Po njih delih jih boste spoznâli*).

2.2.3 Vsaj na videz zevni *j*, da ne prideta drug ob drugega dva samoglasnika: (1) v 3. os. mn. pred končnico *-o* (*dêlajo, krôžijo, nésejo, dâjo*);³³ (2) v deležju in deležniku na *-oč* (*delajôč, delajôč -a -e*); (3) pri nedovršni priponi (*napîjati*);³⁴ (4) tako se sedaj morda lahko pojmuje tudi *j* v primerih kot *pîjem* ipd. v primerih s *pîti*;³⁵ (5) zevni *j*, če je na koncu podstave samoglasnik, obrazilo pa se začenja z njim, npr. *misijôn, Italijân, Dioklecijân, italijanîst, olimpijâda*;³⁶ (6) v rod. dvojine pri os. zaimkih (*nâju, vâju, njîju*; prim. sh. *nôgû, slov. njû*).

2.2.4 D a l j š a l e c o s n o v e pred samostalniško končnico a) za samoglasnikom (*Kôsi -ja* itd.), b) v rod. množine (*alôa, alôj*), c) v im. ed. in potem v vseh sklonih (*Menelâj k Menelâos*), č) za *r* (*Kolâr -ja*);³⁷ d) za samoglasnikom podstave in pred obrazilom, ki se začenja s samoglasnikom: a) *alôa, alôjin, alôjev*, b) *misijôn, olimpijâda, italijanîst* itd.

2.2.5 P o v z r o č e v a l e c j o t a c i j s k e premene: (1) v sedanjskih oblikah (*pîšem piši pišôč pišôč -a -e - kôljem kôlji -ôč -ôč -a -e k pisâti, klâti*), (2) v deležniku na *-en* glagolov a) na *-îti* (*rôjen, dvîgnjen*³⁸ k *rodîti, dvîgniti*), b) h glagolom na *-êti*, če se koren končuje na ustničnik (*razûmljen, strpljên, življén(je) ...*); (3) v nedovršniških parih (*prenašâti, ro-jévati, oznánjati*); (4) pri stopnjevanju pridevnikov (*mlâjši, nižji, glôblji*); (5) v besedotvorju a) s sklonskim obrazilom (*rôj, blišč, mlâj, môlj - réja, tólšča, sùknja, méčca*).

2.2.6 S a m o s t a l n i š k a p r i p o n a: (1) glagolnika ipd. s končniškim obrazilom (*dêj*,³⁹ *streljâj, skakljâj, zdrâvje, zelénje*); (2) skupaj z *n/t* (*gíbanje, norénje, pleténje - bitje*); (3) ženski par moškemu (*gósija*); (4) povedkovniški glagolnik (prim. že zgoraj, vendar s podstavo 'to, da si zdrav'); (5) skupnost (*kâmenje, trnje, ostrêšje*); (6) prostor ali čas (*primôrje, enakonôčje*); (7) ljubkovalnost (*âtej*).⁴⁰

2.2.7 M o r f e m s k u p i n s k e s v o j i n e o z. v r s t n o s t i (*jelênji, bîvolji, kûrji, gal-êbji, gâdji*).⁴¹

2.2.8 S v o j i l n a p r i p o n a -j(i), ki povzroča jotacijske premene: *slovênj(i), Rûperč* (*Vřh*); morda spada sem tudi *bôžji, vrâžji*.⁴²

³³ Kakor je prvi opozoril menda Škrabec, se v novih primerih pojavi precej pozno.

³⁴ Gl. op. 28, v nasprotju s *popívajo*.

³⁵ Vendar zaradi premene *ij z oj* (prim. *ubîje - ubôj, napîjem - napôj, gnîje - gnôj* to ni dobro; pač pa to (zevnost) velja za *kupûjem*).

³⁶ Prim. *NPNSP* 1981, 186–187.

³⁷ V primeru kot *Menelâj* oz. *alôj* se tako zapira zadnji zlog osnove, saj se ta v slovenščini v stranskih sklonih ne more glasiti na samoglasnik; prim. še rod. mn. *telêt, vremên, slovês k tèle, vréme, slovô. Menelâj* je v nasprotju z *Zolâ* zaradi možne končnice *-os*.

³⁸ Primeri, ko do te premene (pri zobnikih) ne prihaja, so večinoma iz imenske podstave (*obogatên, vendar prim. tudi vóden k vodîti*). Vendar to žal ni povsem raziskano.

³⁹ Pogojno seveda tudi *vôznja, grôblja*.

⁴⁰ V primerih kot *norčija* gre za pripono *-ij-*, v primerih na *-aj* pa za *-aj*.

⁴¹ Izglasni *k g h c* se seveda premenjujejo s *č ž š č* (*kâvčji, mâčji, bôžji, pâjčji, vólčji/vrâžji iz kâvka, mâčka, bôg, vrâg*; prim. še *mûšji, ôpičji, slâvčji*: to je torej jotacijska premena) /tipa *jji*/.

⁴² Preko tega *j* se morda dajo razlagati premene kot *stričev* (torej iz **strič*), vendar prim. *stričevâti* (s posplošenjem?).

2.2.9 Prislowni pomorfem (*kdáj, sedäj, zgóraj, tûkaj*).⁴³

2.2.10 Premenjavnik z vzglasnim *i*: a) za predpono (*nájti* ipd. k *iti*⁴⁴); b) na začetku besede (*bo imêla*).

2.2.11 Izpadni soglasnik za *lj, nj, fj* (*pôlja – pôlj, pôljiski*; pri *rj* tudi pisno viden *gospodárja gospodár gospodárski*, vendar *môrja mórski – môrij*).

3 Jezičnika *r* in *l*

3.1 S pretrganim jezičnikom *r* se izražajo:

3.1.1 Oziralnost (1) pri samostalniških zaimkih na koncu besede za končnico (*kdôr, kôgar ...*)⁴⁵; (2) na koncu tudi pri prislavih (*kâmor, nikjêr*); (3) pri pridevniških zaimkih pred pridevniškim obrazilom (*kâkršen, kôlikršen, čigâvršen*); pri rodilniških konverznih se ne dodaja še enkrat (*čîgar*).

3.1.2 Nika lnost in celostnost, kakor pri oziralnih: (1) *nikôgar, nikâkršen, nikjêr*, (2) *vsâkogar, vsâkršen, vsâkogaršnji* (vendar prisl. *povšôd*). Oziralnost tu ni pojasnjena.⁴⁶

3.1.3 Imenska členična pripona: (1) pri posamostaljenem povedkovniku (*blagor*; ta je pač šele nato postal tudi navaden samostalnik); (2) narečno pri medmetih (*bôgara/ti*).^{46a}

3.1.4 Tipični končaj nekaterih pripon: (1) *-ir* (*hudîr*); (2) *-êr* (*cepêr*); *-er* (*lîder*); (3) *-êr* (*šofêr*); (4) *-ár* (*tesár, kolár – toda kûhar*); (5) *-or* (*sivôr, sládkor*); (6) *-úr* (*mehúr*). Samoglasnik pred tem je kakor tematski; neosnovni, tj. korenski, samoglasnik je v *dâr, pîr, žîr, kóder, žîgra, debêr*.⁴⁷

3.1.5 O blik o g l a s n i k za *ž – g* med samoglasnikom: (1) (*môre* k *môgel, zmôžen*, po naliki tudi *môra*),⁴⁸ (2) *bôre* iz *bôže*, nato pridevnik itd. *bôren bôrna*.

3.1.6 Posebno vprašanje je t. i. m e h k o s t tega *r*, odražana v oblikoglasni premeni *r* (*kolár kolárski, mórski*) z *rj* (*kolárja, môrja, zárja*) oz. *rij* (*môrij, zârij*). V slovenščini je prevladal »mehki« *r*.⁴⁹

⁴³ V Bohinju brez *-j*.

⁴⁴ Vendar seveda *pridem, odidem, zaidem*.

⁴⁵ Za soglasnikom varianta *or* (*s kômer, čîmer*); v *blâgor* je *o* po pisni konvenciji enako v *kâkor* (prej tudi v *kâkoršen*). Pojavlja se le na koncu besede, vendar prim. mošč. *nîku:gra, nîkumri, z nîkumrim*, pa seveda *nîkâ:mer*.

⁴⁶ Na Mostecu samo pri nikalnih zaimkih (*z nîku:mer, znîče:mer*).

^{46a} V *SSKJ* je *blâgor* v povedkovniški vlogi napačno pojmovan kot medmet. Za *bogara* prim. moj zapis Pripis k belokranjskim posebnostim, *JiS* 1969/70, ov. 3/3.

⁴⁷ Prim. A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, § 28): *dar, žir, koder – žigra; ceper, pleter; kosir/osir, hudîr; grahor, sivor, sladkor; kačur, nemčur, piškur; punčara, apnar, bajtar, kuhar, vladar*. Tematična samoglasnika bi bila lahko *a* ali *o* (morda tudi *i*): *grahor, sladkor – bajtar, kuhar, vladar* (*hudîr*). Samogl. *u* je slabšalen, *-ara* večalno. *Punčara* lahko vodi preko *punče*, vsekakor pa kaže obvezno premeno, šumevsko, pred samoglasnikom pripone, ne tudi končnice.

⁴⁸ Ni izključen tudi vpliv besede *marati*, prim. pri *Z a g a j š k u* (tudi na Mostecu *'mârem, ne 'mârem*); prim še *bôre* iz *bôže*.

⁴⁹ A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, § 28–36) navaja za *-r* izvorne *-rъ, -rь in -rь*; za *-er* pa *-êr*; za *-or, -ur in -ar* mehko in trdo varianto, za *-ir* pa le mehko; ženska oblika je zmeraj le trda (*grahora, babura, košara*). Danes je tako, da je moški končni *-r* načeloma premenljiv z *rj* (torej mehki); izvzete so enozložnice (in še te ne vse, npr. *car*, pač po naslonitvi na neenezložnice, *cesar*) in izgla-golske tvorjenke s sklanjatvenim obrazilom (*govor – govoriti*), vse drugo pa je listirano. O tem je v novjšem času pisal F. J a k o p i n, deloma z drugačnega stališča (*JiS* 1963/64, 53–57).

3.1.7 Prevojni oblikoglasnik za *re/ər* (*vrēm, trēm : tfl trēti*).

3.1.8 Premenjavniki predpone *in-* pred *r-*, vendar v ničti stopnji (*īregulāren*).

3.2 Z nepretrganim svetlim jezičnim *l* se izražajo:

3.2.1 Pripona: opisnega deležnika (*dēlal, tfl, nēsəl*), izgovorno na koncu besede, glede na položaj, *u, w/u, əu/u*.⁵⁰

3.2.2 Pripona: (1) deležnika stanja neprehodnih glagolov (*osūpel preminūli, gnīl -īla*);⁵¹ (2) pridevnikov (*mīzəl, okrōgel, svētel*);⁵² (3) zaimkov *tōlik* in *kōlik* (v vseh razredih).

3.2.3 Pripona samostalnikov (1) a) moških (*kōzəl*), b) ženskih (*mētla – piščāl, zmzāl, globēl, zibel*);⁵³ *pezdēla*); (3) srednjih (*dēlo, māslo; tēslo – čvekālo; belilo, obhajilo, berilo, pletilo*).⁵⁴

3.2.4 Nepredkončniška prva samostalniške pripone: (1) moškega spola (*čistīlec, pletīlec – brālec, povzdīgovālec – grēlec, vrēlec, rīlec*);⁵⁵ (2) ženskega spola so pač le konverzne tvorbe (*pletīlka* k 'moški pletilec').

3.2.5 Premenjavna prva (1) (skupaj z *e*) k *ou* (*kōlnem h klēti*);⁵⁶ (2) latinskega predposkega *n* v *in* (vendar v ničti stopnji: *iluminācija*), (3) kot razlikovanjski glas k *r* (narečno: *lōr* za *rōr*).

3.2.6 Kot samostojna beseda v SSKJ ne obstaja; znan je kot vdišni glas, medmet, z močnim obstranskim šumom.

4 T. i. mehka *l* in *n*

4.1 Svetli »mehki« nepretrgani jezičnik v knjižnem jeziku ne obstaja več kot fonološka (in sicer enoglasniška) enota, pač pa je (do neke mere) še zmeraj oblikoglasniška sklopna stvarnost (podobno kot »mehki« *n*, le da v bolj omejeni obliki): prim. *pōlje pōlj – nasēlje : nasēlij*⁵⁷ oz. ob *Sōtli : Obsōtelje* (ne *obsōtlje*, kakor bi bilo, če bi šlo za »mehki« *l*) in dalje *Obsōtelij* v rod. mn. kakor *ožrēlje : ožrēlij*. Ti primeri narekujejo razločevanje sklopa *l + j* in zveze *lj*, prvotnega fonema. Za posebnost *lj* kot nekdanjega mehkega *l* govori tudi razbi-

⁵⁰ Okrog Šmarja pri Jelšah je *-l* reduciran (mag. naloga Ivanke Povše).

⁵¹ A. B a j e c (*Besedotvorje* 2, 1952, 48–49, § 77) navaja, da se 'cela vrsta deležnikov/ že čuti za pridevnike ali pa so na meji med obojnim pomenom« (48), nato pa navaja primere nesortirano po glagolskih vrstah in nobenega za glagole na *-ati* (prim. *vzlepetal* pri Župančiču). To so res pridevniki, saj se rabijo kot povedkovniki in kot prilastki, npr. Roke so *otēkle* (= 'so otečene' oz. 'so postale otekle'). Marsikaj Bajčevega iz § 76 seveda ne spada sem, npr. pridevnik *bēl* ipd.

⁵² Vprašanje je, koliko se izvorno ločijo od enot pod 1.

⁵³ Ali je to prvotno morda *to-lik* oz. *ko-lik* in ne *to-li-k* (k *t-ak*)?

⁵⁴ Je v *plevēl* prvotno »tematski« *e* (od **plevēti*) 'biti *plēven*' ali 'poln *plēv*'; prim. *pētel* za 'petelin' kaže na pripono *-tel*, kakor jo imamo še v *dētel*.

⁵⁵ Tu gre v nasprotju s *pēvec/pīvec* za orodje nasproti osebi/živali (vendar prim. tudi orodje na *-vec*: *štēvec*); *znālec* je pač nalika po *brālec* (ali tvorba iz deležnika na *-l*). Plet. *znāvec*.

⁵⁶ Bohinjsko npr. tudi *tlēči, mlēsti*.

⁵⁷ V SSKJ se to ne loči (I, 1970, XXVI): »Če pa bi prišel na konec besede zvočnik (oz. zvočnika) za nezvočnikom, se vrine pred njim *e* [ə] (*dekel, grabelj*).« (Seveda velja to samo za *nj* in *lj*, ne za katera koli zvočnika. Prim. še XXVIII: »Tudi dva zvočnika se ločujeta z *e* [ə] oz. pred *j* z *i* (*gumen, dvoumij, nederij*), razen *lj* in *nj* (*polj, znamenj*).« Pravilo tudi ne prime za tip *Postojn* ipd. K temu gl. mojo razpravo Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika (*JiS* 1958/59, 203–207). Šele pozneje sem odkril tudi spremeno tipa *ostēnje – ostēnij* proti *življēnje – življēnj*.

janje sklopa nezvočnik + zvočnik *lj/nj vêsna, prošnja – vêsen, prôšenj*. Sicer pa se »mehki« *l* (tj. [λ]) loči od zveze *l + j* tudi na podlagi prilikovalne premene pred njima stoječih *s* in *z*: **mîsljen* > *mišljen*, **vóznja* > *vóznja* v nasprotju s *pogrêznenj, prîtîsnjen, spláknenj* (s čimer se morda potrjuje morfemskost priponskega *n* pri glagolih). Pojavlja se v več kategorijah.⁵⁸

4.1.1 I z g l a s j e osnove in v z g l a s j e končnice *ga* (kot posledico jotacije) ne povzroča (*soljô*).⁵⁹

4.1.2 K o t p o s l e d i c o j o t a c i j e⁶⁰ pa ga imamo v oblikotvorju in besedotvorju.

4.1.2.1 V o b l i k o t v o r j u: (1) v sedanjiku (*kôljem – klâti*); (2) v deležniku na *-en* (*soljên – éna -o – solîti*) in glagolniku (*soljénje*), (3) v nedovršniku (*razmišljati, razdeljevâti*); (4) v primerniku (*bôljši, dâljši*; prim. še Prešernov *mîlši*; v *lâglje* je po *glôblje*).

4.1.2.2 V b e s e d o t v o r j u: (1) kot pridruženi soglasniški del priponskega obrazila pri samostalnkih: a) *môlj, nôž*, b) *vôlja, nôša*, c) prim. *ôže*.⁶¹ (2) S tem so se kdaj pač zmešali primeri, tvorjeni z nekdanjim *-bj-*, npr. *zêlje*, vendar *pročêlje, nasêlje, okôlje, ožîlje*, kar ima rod. mn. *pročêlij* itd.⁶² Iz pridevniške podstave ni primerov.⁶³ (3) T. i. vrivni (epentetski) *lj*, npr. *kâplja, gôflja, zémlja, mrâvlja, svetovljân* in *-ân*. (4) Priponsko obrazilo *lj*: a) imensko (*Frâncelj, kîhelj – zâjklja*,⁶⁴ *zmikâvtlja, trnûlja, strgûlja*,⁶⁵ *kozôlj*),⁶⁵ *kôdelja*⁶⁵); b) glagolsko (*grizljâti, stopicljâti, drobencljâti, capljâti*). (5) Sem nekako spada tudi tip *prijâtelj* (prvotno in pogovorno *prijâtel*) in zlasti glagolske tvorbe (še danes občutene, če je tudi *prijâtelj* iz *prijâti*) kakor npr. *rešîtelj, dobavîtelj*. Oblikoglasnik *lj* tu nekako ustreza končnemu *-r* v priponskih obrazilih prvotno rimskih (*kreâtor, âktor* ipd.)⁶⁶

4.2 Z mehkim zobnim nosnikom se izraža, kakor nakazano pri *lj*, v razločevalnem nasprotju z *n + j*. Nekdanji mehki *n* je zajel širše kategorije prvotnega *n + j*, saj so v njem npr. vsi glagolniki. Pokrajinsko pogovorno se načeloma odraža kot *jn* (npr. tudi *zagâjna*), v nasprotju z »mehkim« *l*, ki je v takih primerih rad kar *l* (*pošila*) (vendar imamo, nejasno kdaj, verjetno v soglasniškem sklopu, primere kot *prîtîsnen*). Sicer pa pogledjmo podrobnosti, kaj vse se izraža z njim:

⁵⁸ Načeloma seveda tam, kjer je v praslovanščini *n*-ju sledil *j* brez polglasnika vmes. Korenski primeri tipa *njiva* tu dalje niso obravnavani, pač pa že tip *sânje, gorénje* ipd.

⁵⁹ To se v knjižnem pogovornem jeziku ne poenostavlja v *l*. Je v primeri s srbohrvaščino slovenizem: *smîtjo – smrću*.

⁶⁰ To lahko kontroliramo z vzporednimi premenami *s* in *z*, npr. *vôljen – nôšen – lûpljen* proti *Podôlje – Polêsje – snôpje*; za samoglasnikom se pojavlja kot *j* (*zlôdej*).

⁶¹ A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 10, § 14) za *l* nima primera, *faje* pa je nejasno (cf. *ovum*). Morda gre sem *pôlje*, če je povezano s *planina*.

⁶² V *SKJ* 1 (1965) sem predlagal oblike *-lj*, vendar menda nihče ni šel za menoj, torej sem to izenačevanje potem spet odpravil. Rigler v *SSKJ* pri *okôlje* vendar *okôlij* tudi *okôlj*.

⁶³ Prim. A. B a j e c (*Besedotvorje* 2, 1952, 8, § 6); že omenjeni primeri kot *bîvolji, metûlji* so *l + j* (in se v pogovornem jeziku ne poenostavljajo v *l*); tako še tip *šivilja, prâlja, obîlje, okrilje, nasîlje*.

⁶⁴ Ženski *-k-* zamenjuje moški *-c-* (*zâjec*).

⁶⁵ Razširjen z *u, o, e*.

⁶⁶ Ali se priponsko obrazilo *-Vtelj* da razstaviti na tematski samoglasnik (*stvári-, predâva-*), ni dvoma, ali pa tudi dalje: *t* kot v glagolniku brezpriponskih glagolov, kjer načeloma tudi nima trpnega pomena (*vpîtje*), *e* pa kot pritegnjeni tematični (?) samoglasnik priponskega obrazila? – Da sem ne grejo pridevniki tipa *bîvolji*, je že bilo rečeno.

4.2.1 (1) Izglasje osnove in vzglasje končnice ga ne povzroča(ta) (*stranjó*);⁶⁷ (2) isto velja za izglasje podstave in vzglasje priponskega obrazila, npr. pridevniškega: a) *jelēnji, sedānji, gorēnji, dolēnji*;⁶⁸ b) samostalniškega (*ostēnje – brīnje, malīnje – župánja*).

4.2.2 Kot posledico jotacije pa ga imamo v oblikotvorju in besedotvorju.⁶⁹

4.2.2.1 V oblikotvorju: (1) *žánjem – žēti*; (2) a) *gónjen*, b) *potónjen*;⁷⁰ (3) *požínjam, napēnjani*,⁷¹ *izgānjam*, (4) *tānji*.

4.2.2.2 V besedotvorju (1) kot pridruženi soglasniški del priponskega obrazila a) pri samostalnikih (*pānj /vsaj nasproti stcsl./; gónja, sánje*,⁷² *sūmnja; bránje; Trnjān*); (2) kot priponsko obrazilo *nj*: a) moškega spola (*séženj, svéženj, locenj*), b) ženskega spola (*grādnja, kóšnja; povōdenj*); b) pri pridevniku (*očētnji*).⁷³

4.2.3 Značilni del končne pripone, začenjajoče se s samoglasnikom: (1) *a: lōkvanj, locānja*,⁷⁴ *o: Ritonja, Velikonja*;⁷⁵ *u: kadúnja, pestúnja*;⁷⁶ *i: boginja, blaginja, nečákinja, kúhinja*; (2) s soglasnikom: *dāvišnji, včérājšnji*.⁷⁷

5 Zvočniki so v svojih oblikovnih vlogah povezani tako s samoglasniki kakor z nezvočniki. Fonološki stik imamo med *i* in *j*, *u* in *v*.⁷⁸ Deloma se nakazuje tudi v oblikoglasni slušni ali pisni uresničitvi, in sicer v obeh smereh: *ubiti – bo ubila, barv: [u], [ɔɯ], [rw]*. Povezani pa so zvočniki s samoglasniki oblikoglasno tudi sicer, npr. v pojavih kot *kováti – kíjsem, začēti – začněm/začēnjam, žēti – žánjem, vzēti – vzámem, prevzēmati oz. píjem – píti* (nasproti *sējem – sejáti*), kar se še bolj kaže v besedotvorju, npr. s pojavi tipa *píjem napōj, síjem sōj*, ki še zmeraj razodevajo "dvoglasniško" naravo nedoločniškega *i*. Še več: take premene nam v določenih pogojih odkrivajo nadaljnje obstajanje nekdanjega trdega in mehkega *i*

⁶⁷ Tip *ljubēznijo* se razlaga z nalikovnim *i* po drugih sklonih ed. namesto *-enjo*. tako tudi v neednini pred končnicami, ki se začenjajo s soglasnikom.

⁶⁸ V primerih kot *spōdnji, zgōrnji* se uveljavlja v pokrajinskem pogovornem jeziku trdi *n*, kakor v primeru *pritišnen* (So + *n* + *j* – Son). Prim. še *Kámne, zřne, známne*. (So = soglasnik). Mostec: *dūlaji*, ki ga v primerni knjižni obliki navaja tudi Rigler v SSKJ.

⁶⁹ Kategorije kot pri *lj*.

⁷⁰ Ljubljanska mestna govorica *zgōnen, potónen*.

⁷¹ Tu se torej odpravlja nasprotje, ki ga v sedanjiku tvorita (*po*)žánjem in *napněm* (nasprotno pa je k *umrēm/umrjēm* le *umīram*; *požínjam* ni v SSKJ, Pleteršnik ima *požínjati -am* (tako tudi na Mostecu).

⁷² Ljubljanski pogovorni jezik ima *sájna – gónja*, drugega pač zaradi dvoumnega *gójna*, toda za *svínja* ima *svína*.

⁷³ Prim. *sūznji* je nevtraliziran: *súženj + -nji*; SSKJ ima samo *očēten*.

⁷⁴ Če ni iz *ə* (prim. Mostec *h'c'ája*), SSKJ *locānja*.

⁷⁵ Prvotno morda le slabšalno oz. krepilno; prim. A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, 46, § 17): »!.../ pomen velikega, nerodnega in zato zaničevanega /.../ Gornje pa ne velja za obrazilo *-onja*, ki je zlasti v hs. jeziku silno razširjeno.«

⁷⁶ A. B a j e c (*Besedotvorje* 1, 1950, 46, § 74): »brez pejorativnega pomena.« Na Mostecu *kudú: jē* s prilikovanjskim *u* za *ə* > *a*.

⁷⁷ Tako si razlagam (z B a j c e m, *Besedotvorje* 2, 1952, 11, § 13) naliko po **lētos + -nji* > *lētōšnji, danš + -nji* > *danšnji*), možno pa je še po razlikovanju iz *okōlišnji* > *okōlišnji* (vendar prim. *okōliš*). Rigler v SSKJ navaja samo *dānes*, ne tudi *denš*, ki se precej govori.

⁷⁸ Oba imam za razpršena, Jakobsonu je *j* strnjen. /Bolj trdno je Jakobsonovo mnenje./

(pokrîjem – pokrívati proti ubîjem – ubíjati oz. uböj – kröv), četudi analogije seveda niso izključene (napíjam – popívam). S tem se rešuje tudi primernost sedanjiške oz. nedoločniške osnove za osnovno razvrščanje glagolov: prednost ima sedanjiška osnova,⁷⁹ ker ima večjo obvestilnost (*j* v *bîjem* poleg tega torej tudi ni zevni).

Stike med zvočniki in nezvočniki, in sicer z izhodiščem v nezvočnikih, potrjujejo primeri kot *pomógel* – *premóžen* – *premórem*, *nihčë* – *nikôgar*, *bôže* – *bôre*, *bôgaže* – *bôgara* (s čimer se morda potrjuje strnjenost (kompaktnost) *r* (in *l*?) nasproti *n*). – Obratno nam zveze obeh skupin kažejo premene kot *mláda* – *mlájša* (svetlost – razpršenost), redki pojavi izpusta (*plévem* – *pléti*, zlasti *pádem* – *päl*, stil.); nadmočnost glagolskega priponskega *n* nad nezvočnikom pa primeri kot *prítisniti* nasproti *prítiskati*. Ipd.

In še k nekaterim pojavom oblikovnega opomenjanja zvočnikov, ob primeru *m* in *n*. Zvočnik *m* je kot glagolska končnica znamenje edninske in množinske prvoosebniosti (in kot taka sili tudi v dvojino); pri imenskih besedah označuje daj./or., dosledno pri pridevniških besedah (tu tudi še edninski mest., ki pa je pogosto izenačen z daj.): *mládemu/-im* (*t-em*)/*im(a)/-mi/a*, pa tudi sicer (or. *korâkom*, daj. mn. *korâkom*, or. *možmi/tlêmi* – *korâkoma/zo-béma/tlôma* itd. Kot priponsko obrazilo izraža trpnost (*ljubîmec*) oz. način (*korâkoma*); v korenu os. zaimka je (skupaj z *n*) znamenje prvoosebniosti. – V nasprotju z *m* zvočnik *n* ni nikoli končnica, kot priponsko obrazilo izraža trpnost (ali stanje) pridevniške besede, sicer še možnost oz. naklonskost pri tvorjenkah iz glagola (*znósen*) oz. samo razmerje do česa, tj. tipično pridevniškost (*lêsen* – *lesên*, *morâlen*), in kot tak stopa v nadaljnje morfemske zveze (*-nik*, *-Vnik*); je tudi znamenje nikalnosti. Podobne pomenske vloge lahko odkrijemo – in smo jih – tudi za preostale zvočnike (oz. zvočniški dvoglasji *lj* in *nj* nasproti sklopu *l/n + j*), čeprav so včasih tudi le funkcijske, tj. pomensko prazne, kakor npr. vrivni (epentetski) *lj*.

Vsekakor te vrste oblikoglasja osvetljuje in pojasnjuje marsikaj, kar bi sicer ostalo samo stvar podmene ali pa kar neopaženo.

Summary

(The morphological functional load of slovene sonants)

As is well-known, phonemes, in their morphological role, are the bearers of meaning and the indicators of morphological categories. In Slovene, this is true, too, for the so-called sonants, sounds of medium openness, consonants with periodic vibrations, forming somewhat weakened, vowel-like horizontal formants. In Standard Slovene, there are three groups of

⁷⁹ To se še zlasti vidi v tvorbenem modelu, kjer za akutirane morfeme izhajamo iz skrajšane oblike akuta, tj. npr. od *dèlati dèlām* ipd. S tega stališča bi Rigler moral kračine v zadnjem zlogu, kjer tonemskega nasprotja ni, obravnavati kot nevtralizirano obliko akuta. Za tako pojmovanje so mimogredni nastavki deloma že pri njem, ko npr. pri osebnih zaimkih (*SSKJ* 1, 1970, LVIII, 212) pravi, da so v ednini »akutirani; cirkumflektirani so le v im. ed. za 2. osebo (*tî*) /.../«, kjer torej ne navaja »cirkumflektiranega« *jáz*. V shemah pa ima vendarle staro pojmovanje (npr. LII: »c) tip s cirkumflektiranim im. ed. in akutiranim rod. ed. (*brät bráta /.../*)«.

sonants: the two nasals *m* and *n*, the two linguals, *l* and *r*, and the two glides, *j* and *v*. Their morphological functions are following.

The main function of the *n a s a l s* is the indication of person and ergativity. The *d a r k* nasal (*m*) indicates, in the root of personal pronouns, and the ending of verbs, the First Person: *mi(dva)*, *mene/me*, *moj – delam(o)*. In the oblique cases for the non-singular, *n* is found (*nas*, *naš*). As far as *m* is concerned, there are a few individual cases of goal ergativity (*ljubimec*, *znamenje*). In the case of nouns, at the end of the word, indicates the nonsingular Dative, whence its use has been extended into the Instrumental, and, in the case of adjectives, into the Locative Singular (also *m*, in the case of personal, nonsingular pronouns: *pri nama*). The *l i g h t* nasal (*n*) expresses passiveness and state, (1) in the participle (*tepen*, *omamljen*), (2) in modal adjectives (*nosen*, *izobraževalen*) and (3) in adjectives of circumstance (*gozden*). It is more hidden in *sedanji*. The function of *n* in negation and indefinite forms is especially marked (*nelep*, *nihče*, *ne delam*, *nimam*, *nočem*, *nekdo*, *nekam*). In the case of personal pronouns for the 3rd Person, *n* has a kind of intermediate hiatus status (*njih* and similar).

In many respects, the two *l i n g u a l s* are the opposite of the nasals. In word-endings, both of them express, in principle, activeness (*čvekalo*, *pisalo*, *belilo*, *bralec -lka*, *bralen*, *obračalnik*, *bralnica*), which is true for the form *lj*, too (*učitelj*); and *tesar*, *pečar*, *kreator*. The use of *-l* for expressing the past (*delal*) is very marked, as well as for denoting states in intransitive, particularly perfective verbs (*osupel*, *gnil*). In the case of relative pronouns, the ending *-r* is used as a distinguishing element (*kdor*, *kar*, *kamor*), and its use has also been extended to the indefinite pronouns (*nikamor*, *vsakršen*). The lingual *l* appears in particles, too (*li*, *ali*, *le*, *le-/-le*).

The *g l i d e s* *j* and *v* have direct vowel equivalents, *i* and *u*. The *l i g h t* glide (*j*) indicates, in the case of personal pronouns, the Third Person (*jih*, *jim*, *jih – je*, *ji*, *jo*); in *ga*, *mu*, *ga j* can be considered as zero. It is also contained in the merged forms (*zanj*). As a suffixed ending of verbal forms, after vowels it replaces *i* (*delaj*, exceptionally otherwise, too: *glej*). It expresses possession (*moj*, *božji*, *slovenji*), or else it functions only as the agent of an iotizational change (*naš*, *Ruperč*). Following affricates, which *j* itself partly causes, the latter also expresses the comparative of adjectives denoting a property (*nižji*, *težji*). It also performs the Important function of closing the stem, in front of a non-Nominative zero ending (*alof*), in front of an alternative nominative ending (*Menelaj*), or in front of a consonant continuation (*bordovski*), as well as “anti-hiatus” sound (*nosijo*, *Nehruja*, *misijon*, *soci[j]alizem*, *Albi[j]on*). The *d a r k* glide *v* expresses the nonsingular Second Person (*vi(dva)*, *vaš*) and the First Person Dual (*delava*), in the case of verbal endings. It also denotes the genitive case of Masculine stems in the non-Singular (*korakov*), as well as possession (*bratov*). A similar function to the latter is observed in the endings *-iv*, *-av* and also *-ov* (when expressing type) (*ušiv*, *bolhav*, *kričav*, *lipov*). As the suffixed ending of perfective verbs, it expresses posteriority (*vstopivši*). It is also used, uniquely among the sonants, as a preposition and prefix with respect to location and direction (in this function, *u* sometimes occurs instead of *v*, as an alternative). In some cases it may have just the function of an antihiatu (*predavati*, *okopavati*, *omedlevati*).

The non-lingual sonants are also indicators of vowel-consonant changes, e.g. those of the type *piti – pijem – napijam – napoj* (thus *popivam* by analogy, and *riti – rijem – odrivati – rov*). In this way previous phonological facts, which had disappeared from the surface,

are revealed. A similar process takes place in the case of the nasals: *napeti* – *napnem* – *napenjam* – *napon*, *zajeti*, *zajmem/zajamam* *zajemam* – **najom* > *najem*. In the case of the linguals, only shifts and ablaut are typical (*klati* – *koljem* – *kalati*).

The previously-existing soft *l* and *n* (and, to some extent, *r*, too) can still be seen in some cases in various corresponding changes, e.g. in the standard spoken language (*polje*, *polj*, *okolje* – *okolij*, *Lublana* – *šivilja*). Only in the case of the former *r* did changing according to the soft pattern predominate, although certain categories provide exceptions to this rule. The sonants are not only related to vowels, but can also be connected with non-sonants (*zmožen* – *morem*, *roditi* – *roj*, *plevem* – *pleti*, *padla* – *pala*, *tlačiti* – *klačiti*, etc.). The phenomena described in the paper are a powerful means for dialectal differentiation.

Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. – SAZU Ljubljana, 1986, 333–350. Zbral in uredil Franc Jakopin.

ZUR MORPHO(NO)LOGISCHEN BELASTUNG DER NICHTSONANTEN IM SLOWENISCHEN

0 Unter Nichtsonanten (slov. *nezvočniki*) sind im folgenden Konsonanten mit dem geringsten Öffnungsgrad, also Geräuschlaute zu verstehen, die vom akustischen Standpunkt als Laute mit äußerst breiten Formanten (im Gegensatz zu Vokalen und Sonanten, für welche schmale Formanten charakteristisch sind) definiert werden können. Nichtsonanten können, phonologisch betrachtet, in bezug auf die Stimmhaftigkeit/Stimmlosigkeit paarig (*p-b, t-d, s-z, š-ž, č-dž, k-g*) oder unpaarig (*f, c, x*)¹ sein.

Im folgenden sollen die Konsonanten zunächst nach Artikulationsstellen zu Gruppen zusammengefaßt und in der Reihenfolge labiale – dentale – velare Nichtsonanten behandelt werden. Die Nichtsonanten *š-ž, č-dž* und *c* werden in diesem Beitrag ausgeklammert. Weiters sollen die stimmlosen Konsonanten vor den stimmhaften (z.B. *p-b*) und die Nichtkontinuanten vor den Kontinuanten (z.B. *p/b* vor *f*) erörtert werden.

Eine ähnliche Anordnung der zu behandelnden Konsonanten ist bereits bei A. Bajec, und zwar in der Monographie *Besedotvorje slovenskega jezika*² zu finden, welcher die „charakteristischen Konsonanten“ unter Anlehnung an F. Miklošič in folgender Reihenfolge anordnet: Dentale, Labiale, Velare, Zischlaute (bei Substantiven) bzw. Dentale, Velare, *s-h-š* (bei Adjektiven). Nach ähnlichen Ordnungskriterien ging auch F. Ramovš³ vor: *p-b* (*f* wurde von Ramovš bereits bei *u-w-v-f* behandelt), *t-d, k-g-x, ṭ-ḍ, sṭ-sḳ-zḍj-zg̣j, c-z-s* und *č-ž-š*. Aufgrund dieser Anordnung hoffen wir, eine Beziehung zwischen diesen Artikulationsgruppen der Nichtsonanten und ihrer funktionellen Belastung aufzeigen zu können. Auch wenn es sich dabei (wie z.B. in *pečem-peci-pekoč* oder *strižem-strizi-striči-strigoč*) nur um eine Alternationsfunktion handelt.

1. Labiale: *p-b-f*

Die Labiale *p-b-f* sind akustisch tieftönig und diffus. Wie allen Labialen folgt ihnen bei Jotationsalternation ein sogenanntes epenthetisches *lj* (*topiti – topljen*).

1.1 Verschlußlaute: *p-b*

Für diese Verschlußlaute ist das Auftreten eines parasitären 5 vor den Formantien des Infinitivs und des Supinums [*grebem, tepem – grebst(i), tepst(i)*] und ihr Schwund beim Typus *potopiti – potoniti* charakteristisch.

1.1.1 Stimmloser Verschlußlaut *p*

1.1.1.1 Isoliert kann der Verschlußlaut *p* weder als Morphem noch als Interjektion fungieren.

1.1.1.2 Er kann jedoch als charakteristisches Element mehrkonsonantischer Interjektionen auftreten. So z.B. in den im SSKJ verzeichneten⁴ Interjektionen *pf̣f, ph, pš, pš²* (*ps* ist im

¹ Im weiteren Text wird *x* durch *h* wiedergegeben.

² Izpeljjava samostalnikov, 1950, 1–77; II: Izpeljjava slovenskih pridevnikov 79–135; III: Zloženske, 1952, 135 S.

³ *Historična gramatika slovenskega jezika. II, Konzonantizem*, 1924.

⁴ Sämtliche Beispiele sind, wenn nicht anders vermerkt, dem *Slovar slovenskega knjižnega jezika*

SSKJ nicht belegt), *pšt*, die jedoch jeweils in einer gewissen Beziehung zu *st* [s:t, ,st] stehen: im Stichwort *st* wird auf *pst* verwiesen (*st, nekdo prihaja*), im Lemma *pst* die Bedeutung „izraža opozorilo, naj bo kdo tiho, naj molči“ angeführt. Ähnlich liegen die Dinge bei *pšt* (*pšt, da kdo ne sliši*) und *št* (*tiho, št, niti besedice več*).

Demnach kann das *p* als nichtobligatorisches Element auftreten, und zwar:

(a) Im Interjektionsmorphem (weitere Beispiele: *pfuj, pfej* vs. *fuj, fej*). In diesem Zusammenhang scheint auch die Frage angebracht, ob solche Varianten mit derselben semantischen Beschreibung zu versehen sind bzw. versehen werden können (z.B. *fěj*, auch *fėj* „izraža zoprnost, gnus“ – *fuj* und *fúj* „izraža zoprnost, gnus“ = *pfuj* und *pfúj* „izraža zoprnost, gnus“), wie dies im SSKJ der Fall ist. Es wird vielmehr anzunehmen sein, daß damit ein höherer Intensitätsgrad des betreffenden Gefühls zum Ausdruck gebracht werden soll. Bei *pst* dürfte das anlautende *p* (und wohl auch das auslautende *t*) dazu dienen, die gewünschte Stille anzudeuten.

(b) In einigen Fällen – z.B. in (*p*)*tica*, (*p*)*tič* – ist eine Tendenz zur semantischen Differenzierung zwischen den einzelnen Wortformen nicht zu übersehen.

(c) In bestimmten Wörtern spiegelt *p* auch ältere Stadien der Schriftsprache (*ptuj* statt *tuj*, *zabstojn* [ps]).

1.1.1.3 Der stimmlose Verschußlaut *p* dient zur Substitution (1) der deutschen Media, – z.B. in *paver* (zu Bauer) – selten auch des auslautenden *b* – z.B. in *Jakop*, *Jakopin*, *Jakopič* – und somit als potentielles Stilmittel.

1.1.1.4 In bestimmten Lautumgebungen kann das *p* auch einen dialektalen Zuwachs repräsentieren: *sràupta* – *sraŭta* (s. Ramovš, Konzonantizem 187).

1.1.2 Stimmhafter Verschußlaut *b*

1.1.2.1 Das stimmhafte *b* kann in der slowenischen Schriftsprache als Wortbildungsmorphem

(1) für Verbalsubstantiva (*služba*, *bramba*, *izpričba*, *novotvorba*)⁵ dienen, handelt es sich jedoch um eine adjektivische Wortbildungsbasis, wird

(2) vor dem Verschußlaut ein *o* eingeschoben (*grdoba*, *tesnoba*, *miloba*; daraus metonymisch *lenoba* ‚Faulenzer‘ u.a.), welches wohl als thematischer Neutralisationsvokal⁶ (historisch *-bb-* bei den Verben, *-ob-* bei den Nomina)⁷ zu verstehen sein wird. Die Wortbildung *maščoba* zu *mast* wird in Analogie zu *mašča* zu erklären sein.

1.1.2.2 Als Wurzelmorphemrest ist *b* in einzelnen Formen des Verbums *biti* ‚sein‘, wie z.B. in *bom* ‚ich werde sein‘, *bi* ‚ich wäre‘, vertreten. Weiters ist *b* anzutreffen:

1.1.2.3 Als Bestandteil der entlehnten Suffixformantien *-abilen/-ibilen* (*variabilen*, *reverzibilen*) im Gegensatz zum genuinen *lomilen* ‚ki se da lomiti‘.

(SSKJ), Ljubljana 1970 ff., entnommen. Dasselbe gilt für Bedeutungsangaben, die unter Anführungszeichen gesetzt sind. Unter , gesetzte Bedeutungsangaben stammen vom Verfasser.

⁵ Vgl. Verf.: Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpskohrvatskog i slovenačkog jezika, in: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7/1(1981), 167–175

⁶ Bei Bajec I, 79: »formant *-ba* z veznim vokalom *-o-* (napravljen po formantu *-ota*), vendar ... pomensko različen.“ Die Form *oseba* zu *osoba* hat Bajec wohl richtig als „eigentlich ein Präfixwort“ identifiziert, jedoch nicht näher bestimmt. Wahrscheinlich dachte er an *o+sebl/sob+a*, mit der Wurzel *sebl/sob* wie bei den Personalpronomina, z.B. *teb/tob*.

⁷ Bei Bajec I, 78: »Redke so izvedenke iz samostalnikov«, wobei *glasba*, *svatba*, *taŭba* angeführt werden. Nach Bajec könnten *glasba* und *taŭba* auch als Deverbativa erklärt werden. Auch auf Doppelformen wie *hramba* – *hramva* macht bereits Bajec aufmerksam.

1.1.2.4 Als Baustein von Interjektionen, z.B. *bà* ‚izraža malomarno zavrnitev‘, *bê* ‚posnema glasove‘, *bù* ‚posnema tuljenje, hud jok‘, wobei dem Vokal ein weiterer Konsonant folgen kann: *bà(h)* ‚izraža zavrnitev‘, *bùh* ‚posnema zamolkli glas udarca, izbruha‘; *břr* ‚izraža zoprnost, grozo, mraz; posnema šum, ropot‘. Vgl. noch *brbrati*: ‚govoriti mnogo in nespametne stvari‘; ‚dajati glasove kot voda pri vretju‘, sowie die Parallelbeispiele mit Sonanten *mrmrati*, *vrvrati* (ebenso *drdrati*, *grgrati*). Vgl. auch *bubati*, (kindersprachlich) ‚boleti‘.

1.1.2.5 Schließlich findet man *b* auch als dialektale Alternationsbasis: *droben* – *droftine*, *poba* – *pof*, *drobni* – *drovni*.

1.2 Stimmloser Kontinuant: *f*

1.2.1 Der stimmlose Kontinuant *f* wird nicht als Morphem verwendet.

1.2.2 Zum morphonologischen Status des stimmlosen Kontinuanten *f* in der slowenischen Schriftsprache und in den Mundarten ist festzuhalten:

(1) Zu seiner Funktion als Alternant in der slowenischen Schriftsprache siehe 1.2.4.

(2) Als Morphonem zu *v* ist *f* in vielen Mundarten anzutreffen.⁸ So werden von Ramovš (Konsonantizem 162) noch *f* < *hv* (*fala*), *ft* < *pt* (*ftič*, *fšenica*), *fč* < *bč* (*fčela*), *f* < *x* (*kožuf*) und schließlich auch *f* als Übergangslaut (nach der Präposition *u*, z.B. *ufsrđdo*) angeführt.

1.2.3 Als Baustein von Interjektionen fungiert *f* unter anderem in *fej*, *fuj*, *f(e)c*: *fěj*, auch *fěj* ‚izraža zoprnost, gnus‘; *fij* und *fij* ‚izraža zoprnost, gnus‘; *f(e)c* ‚izraža odslovitev, odpust; naglo kretnjo‘; *fi* ‚izraža zoprnost; posnema glas pri žvižganju‘; *frr* ‚izraža odlet, zlet ptice‘; *fuk* ‚ko se kaj vrže (v kaj mehkega)‘ (Mostec). Vgl. noch *fřřati* ‚biti povřřen pri čem, npr. pri govorjenju, prim. *brbrati*‘.

1.2.4 Besonders zu verweisen ist beim *f* auch auf dessen stimmhafte Positionsvariante [v]. Phonologisch betrachtet kann nämlich das [v] als Positionsvariante zweier verschiedener Phoneme auftreten. In der Position vor Vokal repräsentiert es das Phonem /v/, in der Position vor stimmhaften Nichtsonanten (*grof gre* [vg]) erscheint es als Allophon zu /f/.

2. Dentale, disperse, hochtonige: t-d, s-z

2.1 Verschlusslaute: *t-d*

Bei diesen Lauten werden (1) durch die Jotierung (*usmřtiti*, *roditi* – *usmřčen*, *rojen*), (2) durch die Dissimilation (*pletem*, *bodem* – *plesti*, *bosti*) und (3) durch den Schwund *plella*, *bodla* – *plela*, *bola* (dial.) typische Alternationen verursacht.

2.1.1 Stimmloses *t*

2.1.1.1 Der stimmlose Verschlusslaut *t* dient in der slowenischen Schrift- bzw. Hochsprache

(1) bei Verben als Formveränderungsformans zur Kennzeichnung der Person, und zwar:

(a) in der 2. Pers. des Nicht-Singulars (*nesete -ta*; *nesite -ta*);

(b) in der 3. Pers. Dual⁹ (*neseta*; *nesita*), aber auch

(c) bei nur in imperativischer Form zu belegenden Verben (*nate*, *nata*).

(2) In der substantivischen Deklination dient *t* in der slowenischen Schriftsprache als suffixale Verlängerung:

⁸ Vgl. auch Verf.: Zveneči ustnični nenosni nezaporniški soglasniki v slovanskih jeziki, in: *SR 31/1* (1983), *Zbornik referatov za IX. mednarodni kongres slavistov v Kijevu*, 123–143.

⁹ Die 2. Pers. Du. wird beim Imperativ auch auf die 3. Person übertragen: »x + y nam bodita kot 2 : 3*.

- (a) bei maskulinen (*oče -ta*) und
- (b) bei neutralen (*tele -ta*) Substantiven.

Umgangssprachlich sind auch Formen wie *Marko -ta*, dialektal auch *Miha -ta* usw. bis *Koseski -ta*, *oči -ta* anzutreffen.

2.1.1.2 Der stimmlose Verschlusslaut *t* fungiert sowohl hoch- als auch umgangssprachlich als Formbildungsmorphem.

(1) im Infinitiv, wobei schrift- bzw. hochsprachlich („zborna izgovarjava“) im Anschluß an das *t* noch ein *i* realisiert wird, welches allgemein-umgangssprachlich („splošnopogovorno“) der Reduktion anheimfällt: *delat(i)*. Dieselbe Funktion hat *t* auch:

(2) bei der Bildung des Supinums (*delat*) und

(3) als passives (oder statiales) Partizipialsuffix:

(a) der athematischen Verben (*ubit, zapet, prečut, zaprt*); eine Ausnahme bildet in der heutigen Schriftsprache das ebenfalls athematische *dati (dan)*; daß auch hier ein **dat* anzusetzen ist, geht aus *dača* < **datja*, aus dem dialektalen *poznat* (Mostec), aus den bei Pleteršnik registrierten *poznaten* und *poznatnost* und dem schriftsprachlichen *znaten* hervor;

(b) einiger Verben auf *-im -eti*, z.B. *doživet*, wahrscheinlich nach *dožit*.

(4) Etymologisch und phonologisch betrachtet, sind auch

(a) die Formen auf *-oč, -eč* (aus *-oč, -eč*) der Präsensgerundia und *-partizipien (gredoč, gredoč -a -e, viseč, viseč -a -e)* und

(b) der Substantiva auf *-oča (lepoča, čistoča)* auf **t* zurückzuführen. Hingegen wird *bahač* (< *bahat*) wohl kaum in diese Reihe zu stellen sein.

2.1.1.3 Das stimmlose *t* ist bei athematischer Bildungsbasis auch

(1) als substantivisches Wortbildungssuffix zu identifizieren und zwar:

(a) bei maskulinen Substantiven (*čut*, falls es von *čuti* abzuleiten ist);

(b) bei femininen Substantiven (*bit, dobrobit, mast, povest, vest; nevesta*); hierher gehören noch *moč, peč*, vielleicht auch *mladost*, wenn es auf Bildungen mit dem Suffix *-ota* zurückgeführt werden kann (vgl. *grdost, grdota*);¹⁰ auch Substantivbildungen aus Interjektionen des Lachens, wie z.B. *hohot, hehet, hihit*, werden dieser Gruppe zuzuordnen sein, wenn sie nicht aus den dazugehörigen Verben abgeleitet sind (*hehetati*);

(c) in lateinischen Lehnwörtern wie *fakt, ekstrakt, edikt, predikat, tribut*, wenn diese als Verbalsubstantiva aufgefaßt werden.

2.1.1.4 Weiters findet man den stimmlosen Verschlusslaut *t* in der slowenischen Schrift- bzw. Hochsprache:

(1) Als Wortbildungselement nach einem Neutralisationsvokal

(a) in Substantivbildungen auf *-ota (lepota, čistota, grdota)*; vgl. SSKJ: *čistota* „količina, odstotek določene osnovne sestavine“, veraltet „čistost“ – *čistoča* „stanje brez umazanije, prahu“ – ebenso *čistoba* „čistoča“;

(b) und auf *-ot, -ut, -et (perot, perut, nohet -hta)* sowie

(c) in Substantivbildungen vom Typus *stiskavt* ‚stiskav človek‘, *zmikavt* ‚tat‘.

(2) In den Substantivsuffixen *-tev, -tva, -taj, -tel(in), -tuh, -tje*, welche die Bedeutungskom-

¹⁰ Bei Bajec I, 70 »[Pripona *-ost* je nastala] šele na slovanskih tleh, pač po vzorcu formanta *-ota* (vezni vokal *o/e+stb*, ki je n.p. v besedi *strast*), ali pa je spoj *es/os+tb*“ (Wohl unter Zugrundelegung der Rekonstruktion *strast* < *strad+tb*.)

ponente ‚Aktivität‘ aufweisen (*molitev, bravta* – danach *britva – orataj, petel(in), izginotje, gretje*).

(3) In den Adjektivsuffixen *-at, -it* (*bahat, bradat, barvit*).

Dazu ist anzumerken, daß das *-a-* vor *-t* wohl als ein nach der *a*-Deklination verallgemeinerter thematischer Vokal zu betrachten sein wird. Ähnliches dürfte für *-i-* gelten.¹¹ Nach Bajec (Besedotvorje II, 58) soll der Unterschied zwischen *-at* und *-it* darin bestehen, daß durch *-at* eine größere Intensität derselben Eigenschaft ausgedrückt wird. Unserer Meinung nach gibt es dafür jedoch eine einfachere, formale Unterscheidungsmöglichkeit: der dem *-t* vorangehende Vokal ist in der Regel *-a-*, es sei denn, es handelt sich um das Suffix *-ovit* (*hribovit, krčevit*), um eine Ableitung von einer verbalen Basis (*slovit*), oder um Ableitungen von Substantiven mit dem Suffix *-en-* (*kremit, plemenit*), wobei die Ausnahme *barvit* wohl durch Analogie zu erklären sein wird. Andere, seltene Ausnahmen, wie z.B. *podolgovat, okroglovat* dienen offensichtlich der Bedeutungsnuancierung.

Als Wortbildungselement fungiert *t* auch

(4) in lateinischen Lehnwörtern auf *-at, -it* usw., – also (a) *literat*, (b) *dekanat* (analog dazu z.B. *šejkat, sultanat*), (c) *triumvirat* – und

(5) im genuinen Suffix *-ast*, von welchem Bajec (Besedotvorje II, 54) unter Berufung auf Vondrak (VSG I, 594) behauptet, es sei durch eine ‚Kreuzung der Suffixe *-as* und *-at*‘ entstanden: *bikast, mokast*. Dieses Suffix enthält die Bedeutungskomponente ‚Ähnlichkeit‘, aber auch ‚Üppigkeit‘.

(6) Ähnliches gilt für das Suffix *-nat*, welches nach Miklošič eine deminutive Bedeutung (*cevnat, gozdnat*) haben soll. Allerdings wird die deminutive Bedeutungskomponente nur vor dem Hintergrund der durch *-at* ausgedrückten Komponente ‚Üppigkeit‘ zu begreifen sein.

2.1.1.5 Der stimmlose Verschußlaut *t* tritt in allen Sprachschichten des Slowenischen als Wurzelement

(1) des Demonstrativpronomens *ta* und

(2) des Personalpronomens *ti* – und zwar auch in den obliquen Kasus (*tebe/tabo*) und in den klitischen Formen (*te ti te*) – sowie im entsprechenden Possesivpronomen (*tvaj*) auf. Damit in Zusammenhang stehen auch die bereits angeführten nichtsingularen Verbalendungen *-te -ta* zur Kennzeichnung der 2. Person. Zu (1) vgl. noch *takšen, tolikšen, toliko, tukaj, tod, tedaj, takrat*.

2.1.1.6 Das stimmlose *t* dient sowohl in der Schriftsprache als auch in einzelnen Mundarten als eine Art Anhängsel und zwar:

(1) schriftsprachlich in der Lautgruppe *-ti* der Partikel *kajti, niti*,

(2) in dialektalen Formen der 1. Person des Personalpronomens *jaz : jest*.

2.1.1.7 Auf der morphonologischen Ebene erscheint der stimmlose Verschußlaut *t* als Alternationsbasis zu:

(1) *s* in: (a) *jesti, plesti, bosti*, (b) *jest, plest, bost*, (c) *jeste -ta* (athem.), (d) *sepsa* (vgl. *septičen*);

¹¹ Bajec II, 51: »Obrazilo *-at* je nastalo tako, da je pristopil formant *-to* k *a-jevski* osnovi ... Ako pristopi *-to* k *o-jevski* osnovi, dobimo po podaljšanju spet slovanski *-atъ* ... Seveda so na to tvorbo mogli vplivati tudi glagoli na *-ati*«. Ähnliches stellt Bajec auch für *-it* (Bajec II, 58) fest, wo er auf einen möglichen Einfluß der *-im/-iti*-Verben aufmerksam macht. Dagegen ist jedoch einzuwenden, daß solche Formen auch von anderen Verben (*otresit, slovit, razborit*) gebildet werden können.

(2) č in: (a) *lepoča*, (b) *beroč* usw.;

(3) 0 in *plel plela*, schriftsprachlich *pletel -tla*.

2.1.2 Stimmhaftes *d*

Das stimmhafte *d* ist in bedeutend weniger morphologischen Funktionen zu finden als sein stimmhaftes Pendant.

2.1.2.1 Auf den ersten Blick hat es den Anschein, als ob *d* im Präsens athematischer Verben als Element des Endungsmorphems der 3. Person Plural diene: *jedo* zu *jem*. Bei genauerer Betrachtung erweist es sich jedoch als Rest eines Wurzelementes, das noch in anderen Bildungen vorkommt (*jedoč*, *pojedem*, *spodjedati*, *jed*, *jedilo*, *jedača* ...). Trotzdem spricht vor allem der Umstand, daß es dialektal verallgemeinert wurde, für eine Klassifizierung als Element eines Endungsmorphems: z.B. *pridedo*, *nosido* ...

2.1.2.2 Das stimmhafte *d* erweist sich in einigen Fällen als suffixales Formans mit einer detraktiven semantischen Komponente: (a) *cmerda*, (b) *krivda*.¹²

2.1.2.3 Wesentlich häufiger scheint der stimmhafte Verschlusslaut *d* als Element eines Suffixes auf, und zwar:

(1) im Allgemeinsuffix *-ada/-ad-*: (a) fem. *grmada*, (b) masc. *strnad-* und

(2) im Kollektivsuffix *-ad*: *družinčad*, *divjad*, *mrgoljad*¹³ zu *družinče* (subst), *divji* (adj.), *mrgoleti* (verb., vgl. skr. *mrgoljeti*).

2.1.2.4 Das *d* alterniert mit: (a) *s* (*jesti*, *jeste*, *povest*), (b) mit *z* in lateinischen Lehnwörtern und Internationalismen (*eksplozija*, *eksploziven*), (c) mit *j* (*jej*, *rojen*, *porajati*, *mlajši*; *rajši*) und d) mit \emptyset im Sing. und in der 1. Pers. pl./dl. praes. athematischer Verben (*jem* zu *jedel*, *jeste -ta*). /Vergl. *jed-t* > *jett* > *jest*./

2.1.2.5 Eine interessante Relation liegt in der Opposition zwischen beiden Formen der Bejahungspartikel *da* vs. *ja* vor, deren zweite aus dem Deutschen entlehnt sein dürfte, wenn man nicht die Erklärung vorzieht, sie sei durch eine Kontamination von *je* und *da* entstanden (vgl. skr. *je*, *jest*, neben *da*).

2.1.2.6 Als selbständiges Wort tritt *d* nicht auf. Auch eine Verwendung als Interjektion ist weder in der Schriftsprache noch dialektal zu belegen. Es kann jedoch als Bestandteil von Interjektionen, wie z.B. in *dŕr* „posnema ropot, drdranje“, „dajati enakomerno prekinjene ropotajoče glasove“, aufscheinen. Von dieser Interjektion werden auch *drdrati* und *drdra* ‚lesena priprava za proizvajanje enakomerno se ponavljajočih rezkih glasov; raglja‘ abzuleiten sein.

2.2 Engelaute *s-z*

Die Engelaute *s-z* treten als charakteristische Alternanten zu ursprünglichem *t-d* (*plesti*, *bost*, *povest* ...) auf.

2.2.1 Stimmloses *s*

Charakteristisch für das *s* ist vor allem sein parasitäres Auftreten in Beispielen wie *sopst(i)*, *grebst(i)* – zu *sopem*, *grebem*.

¹² Bei Bajec I, 71 sind noch zahlreiche andere Beispiele angeführt (z.B. *brazda*, *ped* < *peti*, *govedo*, *robida*, *jagoda*), die jedoch vom synchronen slowenischen Standpunkt nicht motiviert sind. /Zu a) und b) gibt es noch c): *pravda*./

¹³ Bajec I, 72 führt auch ein Suffix *-jad* (*perjad*, *pesjad*) an, doch das *j* stammt in den meisten Beispielen von der Wortbildungsbasis (*perje*, *pesji*); *-jad* könnte demnach analogisch (vielleicht in *mrgoljad*) entstanden sein.

2.2.1.1 Außerdem tritt das stimmlose *s* als Element der genitivischen Pronominalendung in der Kategorie des Nicht-Menschlichen auf: *kaj – česa* (vgl. noch: *kar – česar, marsikaj, marsičesa* usw.). Im Vergleich etwa zum Serbokroatischen (*čega*) stellt dies einen ausgesprochenen Slowenismus dar. Im Slowenischen ist damit auch das Suffix *-es* in *mrčes* (< **maričesa*) in Zusammenhang zu bringen.

2.2.1.2 Abgesehen von den angeführten Fällen ist stimmloses *s* in der Morphologie nur noch als Positionsvariante anzutreffen und zwar für

(1) *t* bzw. *d*: *jeste, jesta, jest(i)*, dialektal analogisch auch bei allen anderen Verben, z.B. *imaste, vidiste ...*

(2) *h*: (*nas, vas* vs. *ženah* usw.) und

(3) *ø*: (*sopsti, dolbsti*).

2.2.1.3 Im Bereich der Wortbildung fungiert der stimmlose Engelaut *s* hingegen relativ häufig als Formans:

(1) mit der Funktion eines Suffixes (a) bei einigen Temporaladverbien (*letos, danes*);

(2) mit der Funktion eines Präfixes, wobei es im letzteren Fall nur vor einem Sonanten oder Vokal identifizierbar ist: vgl. *sleči* (zu *obleči*), *slog, sloga; smer, smet, smetana, smisel, smotka, smotrni; snuti* (vgl. *votek*), *sniti se, snesti; srečati* (vgl. skr. *sretati*, russ. *obresti*), *svariti, svest, svitek, svaljek, svet, svora, svidenje*. (In *smrt* wird das *s* heute wohl nicht mehr als Präfix empfunden; in *sniti se, snesti* ist *s* nur Bestandteil des Präfixes *sn-*). /Vergl. jedoch **vz-mr-t > smr-*/

In dieser präfixalen Funktion tritt *s* auch in der Kombination mit *e*, also als *se-* auf: *sestaviti*,¹⁴ *sežgati* usw. Obwohl es formal offensichtlich als Präfix fungiert, wird *s(e)-* heute nicht mehr als solches empfunden.

Semantisch deckt es einen relativ weiten Bereich ab, in welchem nachstehende Bedeutungskomponenten auszumachen sind: (a) ‚aus-‘ (*sleči*), (b) ‚nieder-‘ (*sneti*), (c) ‚zusammen-‘ (*sestaviti*), (d) ‚gleich-‘ (*smer*), (e) ‚untereinander‘, ‚beieinander‘ (*srečati, sniti se*), (f) ‚zu Ende‘ (*snesti*). Neben den bereits erwähnten Formen *s-* (*sleči*) und *se-* (*sestaviti, sezidati, sešiti, sežgati, segniti*) sind in der slowenischen Schriftsprache auch noch die Varianten *sn-* (*sneti*) und *so-* (*soočiti se, sodelavec*) zu finden.

2.2.1.4 Um Wiederholungen zu vermeiden, sei hinsichtlich der Funktion des Engelautes *s* als Bestandteil von Suffixen

(1) auf die Ausführungen unter 2.1.1.3. verwiesen. Es handelt sich dabei um die Suffixe *-ost, -ast*, wobei ergänzend zum bereits Festgestellten anzumerken wäre, daß *-s-* in den angeführten Beispielen sowie bei *-stvo, -ski* lediglich einen Bezug zu einem Konkretum oder Abstraktum ausdrücken soll: vgl. z.B. *sloven-ski/stvo*).

(2) Das stimmlose *s* ist auch im Lehnsuffix *-ist* und im genuinen Suffix *-ast* vertreten, wobei es in letzterem vor allem eine Ähnlichkeit auszudrücken scheint.

(3) Schließlich vgl. noch das bereits oben bei *mrčes* Festgestellte.

2.2.1.5 Als Element einiger weniger, dafür jedoch hochfrequenter pronominaler und verbarer Wurzeln findet man stimmloses *s*

(1) in den Reflexivpronomina (*se si se, sebe ... , svoj*) und

¹⁴ In diesem Sinne ist es falsch, wenn im SSKJ bei *s ...* bzw. *se ...* nur auf *z ...* verwiesen wird. Außerdem fehlt noch *sn ...*

(2) in den finiten Formen des Hilfsverbs *sem si*¹⁵ *smo* ... (allerdings ist es nur als Allomorph zu *jes-* anzusehen).

2.2.1.6 Als selbständigem Wort begegnet man *s*

(1) in der im SSKJ nicht verzeichneten Interjektion *sss*, die zum Ausdruck einer Unannehmlichkeit dient;

(2) über *s* als Bestandteil von Interjektionen siehe das unter *p* und *t* Gesagte. Die Präposition *s* ist morphologisch als *z* anzusetzen und wird in diesem Sinne nunmehr auch vom SSKJ unter *z* geführt: „*s predl.* (gl. *z*)“.

2.2.1.7 Hinsichtlich der morphologischen Distribution ist vor allem auf folgende Besonderheiten hinzuweisen:

(1) Das stimmlose *s* wird vor einem Postalveolar durch *š* ersetzt. Allerdings kommt dies in der Orthographie nur dann zum Ausdruck, wenn sich das *s* in der Position rechts der Wurzel (oder in der Wurzel selbst) befindet: *kos* – *košček*, *iskati* – *iščem*, *zapustiti* – *zapuščem*; diese Regel gilt analog auch für *s* in der Position vor *lj* und *nj* (ursprünglich palatales *l'* und *ñ*): *poslati* – *pošljem*, *prostiti* – *prošnja*. In der Position links der Wurzel hingegen gilt die angeführte Regel nicht: *ščasoma*. Die einzige Ausnahme bildet *ž njim*, welches – wenn auch selten – neben *z njim* auch in der Schriftsprache anzutreffen ist.

(2) Um ein überlappendes Morphonem handelt es sich bei *nebeški* (*aus nebes-ski*) u.Ä.

2.2.2 Stimmhaftes *z*

2.2.2.1 Der stimmhafte Engellaut *z* dient in der Wortbildung der slowenischen Schrift- bzw. Hochsprache:

(1) bei verbalen Basen (*videz*) als Suffix. Außerdem ist es

(2) noch in *ljubezen*, *bolezen*, *bojazen*, *prijazen* (*ē* ist dabei auf etymologisches *ě* zurückzuführen und wird nach *č*, *ž*, *š*, *j* durch *a* ersetzt) erhalten. Bei Bajec sind die entsprechenden Beispiele – durchwegs *nomina agentis* – unter den „Suffixen mit dem charakteristischen Konsonant *n*“ (39–40) angeführt.¹⁶ Allerdings führt Bajec auch *vedez* (wohl ‚der Wissende‘) und *samez* ‚po samezu jim k sebi veleva‘ an. Das *z* in *gramoz* (das im übrigen aus einem deutschen Lehnwort entstand) entzieht sich einer unmittelbaren Deutung.

2.2.2.2 Stimmhaftes *z* tritt auch als Anhängsel zum dialektal noch erhaltenen Personalpronomen *ja* auf: *jaz*.

2.2.2.3 Weiters fungiert *z* als Präfix, das vor stimmlosen Nichtsonanten ebenfalls stimmlos als *s-* realisiert wird (*zorati*, *zmleti*, *zbrati* – *stkati*). Etymologisch ist es auf verschiedene Präfixe zurückzuführen, und zwar auf: 1. *z-* ‚von‘, ‚herab‘ (*zlesti*), 2. *z-* ‚zusammen‘ (*zbrati se*), 3. *iz-* ‚aus‘, ‚heraus‘ (*zleteti*), 4. *vz-* ‚auf‘, ‚hinauf‘, ‚empor‘ (*zleteti*) und 5. *raz-* ‚auseinander‘ (*strgati*). In der Bedeutung der deutschen Adverbien bzw. Suffixe ‚bei‘, ‚zu‘, ‚hinzu‘, ‚dazu‘ wird im Slowenischen statt *vz-* das Präfix *pri-* verwendet (*pripevati*, *prispeti*). Die ursprüngliche Bedeutung solcher Präfixe kommt jedoch im erweiterten Kontext durch die

¹⁵ Die Partikel *si* (*kdor si bodi*) ist vielleicht eine ältere imperative (konjunktive) Form, die von der 2. Pers. sg. übertragen wurde und nun als Optativ für die 3. Pers. sg. fungiert; vgl. *gorje si ga ladji, ki zaide med čeri* (SSKJ), was wir als ‚gorje bodi‘ verstehen; so auch noch in *kdor bodi* (*kdorbodi*); in Fällen wie *lej si no*, *kjer si bodi*, dürfte es sich um eine Reduplikation der Imperative handeln (vgl. *glej glej*).

¹⁶ Bajec I, 40: »prvotna tvorba je pač izglagolska ... šele po teh so nastale izimenske (*golazen* ...)«. Dagegen wäre einzuwenden, daß *golazen* als ‚kar golazi‘ auch von einer verbalen Basis abgeleitet werden kann.

Verwendung entsprechender Präpositionen bzw. Adverbien wiederum zum Vorschein: *zlesti s strehe, zbrati skupaj, zbrati izmed, strgati iz knjige, zlesti gor (na), raztrgati na dva dela*.

2.2.2.4 Das stimmhafte *z* dient isoliert als Präposition mit den beiden folgenden Bedeutungen: (1) ‚von‘, ‚herab‘ (*z omare, s strehe*), (2) ‚mit‘, ‚in Begleitung von‘ (*z očetom, s teboj*).

2.2.2.5 In lateinischen Lehnwörtern kann das stimmhafte *z* Teil eines Adjektivsuffixes sein (*gripozeti, filistrozeti*), wobei das *-o-* ursprünglich ein thematischer Vokal gewesen sein dürfte.

2.2.2.6 Dem stimmhaften *z* begegnet man schriftsprachlich und dialektal als Alternanten zu unterschiedlichen Basen, und zwar:

- (1) In der Schriftsprache alterniert *z* mit *g* im Imperativ der Verba auf *-žem -či* (*strezi*) und
- (2) in (einigen) imperfektiven Aspektpaaren (*ustrezati*).
- (3) Dialektal und in der älteren Schriftsprache ist stimmhaftes *z* auch in der adjektivischen Deklination (*druzega, ubozega*) anzutreffen.

2.2.2.7 Vor *č* und *nj* wird *z* durch *ž* (*vožnja, zu voziti*), vor stimmlosen Konsonanten durch *š* (*izvožček, auch izvošček, zvežčič*) ersetzt.

2.2.2.8 Bei der Jotation wird *z* durch *ž* ersetzt (*nižji, poražen, izražati se*).

3. Velare, kompakte: *k, g, h*

Allen gemeinsam ist die Alternation gemäß den Reflexen der drei slawischen Palatalisierungen, zu welcher sich noch Reflexe der sogenannten slowenischen Palatalisierung gesellen: I *strežem*, II *strezi*, III *ustrezati*, IV *noje/štenže* (zu *stregel, noge, štenge*).

3.1 Verschlusslaute: *k-g*

3.1.1 Stimmloses *k*

3.1.1.1 Der stimmlose Verschlusslaut *k* tritt

- (1) als Endungsmorphem nicht auf.
- (2) Bei der Formenbildung, und zwar bei der Steigerung von Adjektiven, wird es gewöhnlich synkopiert (*slajši zu sladek, globlji – globok, težji – težek, večji – velik*).¹⁷

3.1.1.2 Im Gegensatz dazu spielt es, da es als Suffix fungieren kann, in der Wortbildung eine große Rolle:

- (1) Bei der Bildung von Deminutiva (a) aus substantivischen Stämmen: masc. (*dedek, sinek; sinko, Jožko*), fem. (*ptička, Micka*),¹⁸ neutr. (*jabolko, klobko*); (b) von adjekt. Stämmen (*drobčkan, pridkan, luštkan*); (c) von Verbalstämmen (*čičkati*);
- (2) bei der Substantivierung von adjektivischen und verbalen Wortbildungsbasen: (a) masc. (*debelko*),¹⁹ (b) fem. *sivka*; (c) masc. (*izsledek*), fem. *pripovedka*;
- (3) bei der Adjektivierung (*sladek, težek*; vgl. noch *globok, velik*).

Bajec stellt im Zusammenhang damit (Besedotvorje II, 62) fest: „Warum die *o*-Stämme verlängert wurden, ist weniger verständlich.“ Aus unserer Sicht wäre dazu festzuhalten: *Velik* (wohl aus **vetlik*) ist allenfalls nach dem Vorbild der pronominalen *kolik, tolik* zu erklären, mit welchen im Gegensatz zum qualitätsanzeigenden *-ak* (*tak, kakšen, nekakšen, drugačen ...*), ein Maß ausgedrückt wird. Wortbildungen mit dem Suffix *-ok* dienen zur

¹⁷ Natürlich aus der Wurzel **vet* (vgl. russ. *vetchij*; dies könnte die Vermutung zulassen, daß *veli-* aus **vetli-* entstanden sein mag).

¹⁸ Auch *-ika* (*Lizika*); *-i-* in *-ika*, zum Teil aus dem deminutiven *i* (*možic, Malči*) zu erklären.

¹⁹ Eine Bildung vom Typus **debelek* mit adjektivischer Basis gibt es nicht.

Bezeichnung einer Ausdehnung auf der waagrechten und senkrechten Koordinate (*globok* – *visok*, *širok*).

(4) Als Metafix tritt *k*

(a) bei der Verbalisierung der Pronomina, z.B. in *tikati*, *vikati*, *onikati*, *onokati*, auf. (Dabei kann es auch, wie etwa in *onkati*, nach einem Konsonanten aufscheinen).

(b) Bei *plivkati* handelt es sich wohl um eine Deminution; vgl. jedoch die aus Interjektionen gebildeten *javkati*, *mijavkati*, *kinkati*, *čivkati*, *mukati*, *pedpedikati*, *kikirikati*, bei welchen es als kompakter Konsonant vom nachfolgenden *a* bestimmt sein dürfte.

(5) Bei Feminina vom Typus *bralka*, *obračalka* zu *bralec*, *obračalec* ist die Funktion eines Modifikationsuffixes anzusetzen.

(6) Dialektal kann *k* auch eine adverbelle Partikel (*precik* ‚precej‘ aus Obrež bei Mostec) sein.

3.1.1.3 Als Teil eines Suffixes begegnet man dem stimmlosen Verschlusslaut *k* vor allem im sogenannten sekundären Wortschatz (1) in den Suffixen *-ak* und *-ik*, und zwar

(a) bei Derivation aus adjektivischen Wörtern (*težak*,²⁰ *smrtnik*, *obračalnik*, *preteklik*, *ledenik*, *kravjak*; auch *idilik* wird in diese Reihe zu stellen sein, wenn es nicht durch Synkope aus *idiličen* zu erklären ist);

(b) aus substantivischen Wörtern (*vodik*, *kisik*) mit der femininen Entsprechung *-ika* (*cedika*, *bobika*, *zelenika*; *vladika* masc);

(2) im Suffix *-nik* (*zdravnik*, *lečnik*); am ehesten wird in diesem Fall eine Analogie nach dem Typus *zobnik*, *kratkohlačnik* anzusetzen sein. Der Vokalismus vor dem *k* (in *-ak*, *-ik*) ist schwer zu beurteilen: bei adjektivischen Basen wird es sich wohl um einen thematischen Vokal handeln und demnach *-ak* wie *-at* zu erklären sein.

(3) Zu *-sk-*, *-stv-* siehe das unter *s* bzw. *t* Gesagte. Bajec (Besedotvorje II, 63) führt im Zusammenhang mit *-sk-* aus: „Laut Brugman handelt es sich um eine direkte Entlehnung [...] aus dem Germanischen; von anderen Autoren wird auch eine Parallelentwicklung oder ein lange andauernder Einfluß nicht ausgeschlossen.“

3.1.1.4 Dem *k* als Wurzelement ist im Slowenischen und in den übrigen slawischen Sprachen

(1) eine interrogative Bedeutung (*kdo* – *kaj* – *kateri* – *kakšen* – *kolik* ...) zu unterlegen, welche

(2) bei der weiteren Derivation umsemantisiert werden kann: *nekdo* (indefinit), *nihče* (negativ), (*že*) *kdo* (beliebig) ...

3.1.1.5 Das stimmlose *k* fungiert isoliert als Präposition mit der Bedeutung ‚zu‘. Beginnt das nachfolgende Wort mit einem *k* oder *g*, alterniert es – wie übrigens auch das *k* im Wortinneren – mit *h* [phonetisch auch *γ*]: *h kovaču*, *h godu* – *mehka*, *lahka*.

3.1.1.6 Morphonologisch erscheint *k*

(1) in der Position vor einem Nicht-Vorderzungenvokal als Rückalternant zu *č* (z.B. in *pečem*): *peko*, *pekoč*, *pripekati*, *opekel*, *pekliti*; *skok*, *skakati*, *skakljati*);

(2) zu *c* (*modifikacija* zu *modificirati*).

3.1.1.7 Vor einem (1) vorderen Vokal (auch einem vorderen Schwa) alterniert *k* mit (a) *č* (*česa* zu *kaj*, (unklar in *čigav*, *človeček*, *ročica*, *pečen*), (b) mit *c* (*peci*, *stric*); (*naricati*)).

²⁰ Bei Beispielen auf *-jak* wäre eine analogische Entstehung anzunehmen, z.B. nach *plemenjak* – *plemenji*, dann danach noch *pečenjak*; *rojak* kann aus *roj* < **rod* + *jь* entstanden sein.

3.1.2 Stimmhaftes *g*

3.1.2.1 In der Morphologie signalisiert *g* gen. sing. bzw. gen./acc. sing. der Belebtheitskategorie der adjektivischen Deklination (*ga, njega, koga, lepega* – gegenüber *s* bei *česa* und *-m-* im Dativ). Es ist der einzige Nichtkontinuant mit kasusunterscheidender Funktion.

3.1.2.2 Als Suffixelement wird *g* selten gebraucht: *lisoga*,²¹ *Črnoga*, vielleicht noch in *haloga, veriga* (zu *zavirati*); *belug, vlačuga* (in Mostec: *'lisuga, Čr'noga, ha'lu:ga, vlačü:ga*: *Črnoga* könnte aus *Črnugà* abzuleiten, bei *lisuga* dürfte der Akzent in der emotionalen Belastung des Wortes begründet sein).

3.1.2.3 Der stimmhafte Verschlußlaut *g* ist als Alternationsbasis zu nachstehenden Morphonemen anzusetzen:

(1) zu *ž* (*strižen*);

(2) zu *z* (*strizi, ustrezati*);

(3) zu *č* (*striči*, bei welchem, wie als bekannt vorausgesetzt werden darf, zunächst *kt > t'* anzusetzen ist; vgl. noch *moč*);

(4) zu *r* (*morem* zu *zmožen*).

3.1.2.4 Es kann sich dabei – wie bei *k* (vgl. 3.1.1.6.) – jedoch auch um einen Rückalternanten handeln: *strigoč* (jedoch *ustrežljiv*).

3.2 Engelaut *h*

3.2.1 In der Formveränderung kommt dem *h* eine bedeutende Rolle zu: es kennzeichnet (außer bei *nas, vas*)

(1) den nichtsingularen Lokativ (*lipah, stvarah, korakih, slugah, dežurnih, mestih – ljubeznivih, njih*),

(2) bei adjektivischen Wörtern auch den gen. (so auch beim Personalpronomen der 3. Pers. pl.: *njih*; im Dual, soweit vorhanden, jedoch *j: njiju*).

Der Engelaut *h* ist somit der dritte Nichtsonant, dem eine kasusunterscheidende Rolle zukommt.

3.2.2 In der Formbildung spielt *h* heute keine morphematische Rolle mehr (im Gegensatz zu älteren Sprachperioden, in denen es diese Rolle z.B. noch bei der Bildung des Aorist hatte). Es tritt jedoch als Morphonem (*pham – pšem, puhati – pušem, pihati – pišem*) auf, das häufiger in Kategorien wie *streha – strešen, nastrešen* anzutreffen ist.

3.2.3 Schließlich dient der stimmlose Engelaut *h* in der slowenischen Wortbildung als Morphem für:

(1) die (relativ seltene) Bildung von *nomina actionis*: (a) *smeh, uspeh, voh* (vgl. *vonj*) und (b) *streha* (zu *prostreti*);

(2) als charakteristisches Element in den Suffixen *-ah-* u.ä. (*snaha, mačeha*), wobei das erste Beispiel heute kaum noch als motiviert empfunden wird, *-ih-* (dialektal *ženih, očih; modriha, pavliha*), *-uh-* (*kožuh, črnuh, oderuh; pepeluha, staruha, potepuha*). Die pejorative stilistische Markierung im Suffix *-uh* dürfte wohl vom vorangehenden *u* (in *kožuh* ist eine solche pejorative Bedeutung neutralisiert) herrühren. In diesem Zusammenhang sei auch auf interessante Dubletten wie *mačuha/mačeha* verwiesen.

(3) Bei adjektivischen Wörtern findet man *-h-* als Modifikationselement (a) im Infix *-h-*

²¹ Nach Bajec I, 96 'lisasta žival'; in Mostec eine 'nichtsnutze Person weiblichen Geschlechts' (Scheltwort).

(*majhen*, dialektal *polhen*, bei welchen eine Entwicklung aus *maun* nach **maun*, **poun* nach **pouna* anzunehmen ist); *bolehen* wird aus *bolehati* abzuleiten sein.²²

(4) Wie bereits erwähnt, tritt *h* (in Verbindung mit dem vorangehenden Vokal) als Interfix in einigen Verben (*sopihati*, *udrihaü* – *bolehati*) auf: dabei wirkt *-ih-* verstärkend, *-eh-* hingegen mildernd (zu *sopem*, *udarim*, *bolan sem*).

Pontes slavici. Festschrift für Stanislaus Hafner zum 70. Geburtstag. Graz 1986, 393–408.

²² Auf diese Weise kann auch *živahen* aus dem Slowenischen erklärt werden (bei Bajec, II 67 als serbokroat. Lehnwort geführt). Ebenso die Frage, warum in solchen Fällen keine Palatalisation eintritt, die in Bildungen wie *takšen*, ebenso *strešen*, *skopušen* erwiesen ist. Auch Bajec' Meinung, daß dieses *-h-* „ob pridevnikih, se zdi, usmerja pomen zdaj v večalno, zdaj v manjšalno“ (Bajec a.a.O.), scheint uns nicht stichhältig zu sein.

MORFO(NO)LOŠKA OBREMENITEV ŠUMEVCEV IN ZLITNIKA C*

Šumevci so predvsem morfonemi (oblikoglasniki), le redko tudi morfemi (oblikovniki). Kot morfonemi so premenilniki zobniških oz. mehkonobniških nezvočnikov, obeh po t. i. jotaciji, drugih tudi še po palatalizaciji; *š* nastopa dostikrat po prilikovanju in analogiji (prošnja, nebeški), v priponskem obrazilu *-avš* pa se premenjuje z *-avž*. Za *ž* je tipična vloga v obrazilu *-ež*; *č* je obrazilo za deležje in za osnovo deležnika (delajoč (*-a -e*)), nastopa pa tudi v zvezi *-Vč*. Edini sičniški zlitnik, *c*, je premenilni morfem *h k*. in sicer z manjšalno/ljubkovalno in posamostaljevalno vlogo.

In the Slovene language, shibilants are above all morphonemes, only occasionally morphemes. As morphonemes they are alternants of dental and velar obstruents (of both as a result of yodization, of the velars also as a result of palatalization). Phoneme *š* frequently occurs as a result of assimilation or analogically (prošnja, nebeški); in the suffix *-avš* it alternates with *-avž*. The typical occurrence of *ž* is in the suffix *-ež*; *č* is the suffix of gerunds (transgressives) and of the stems of the present active participles (delajoč (*-a -e*)), but it occurs also in the sequence *-Vč*. The single sibilant affricate, *c*, is the alternant of the morpheme *k*, having a diminutive/hypocoristic and a substantivizing function.

1 Zadlesnični, strnjeni, **šumevci** *š-ž*, *č-dž*, so (razen zadnjega, ki je v slovenščino prevzet¹) oblikoglasniki (morfonemi) po (1) palatalizaciji (pičica, nožica, strešica < pika, noga, streha), (2) jotaciji (sučem, stružem, jašem < sukal, strugal, jahal; mečem, otročji – pišem, pišem /Plet./, vežem < metal, otrok – pisal, pihal, vezal), (3) prilikovanju (igličje, današnji, praznji < iglice, *danasnji, *praznji). (Sami pa se ne morejo jotirati, zato ločje, Sušja, težji.) Razšumevajo se v zobnike (premečem, prepisem, povežem, nebeški, stričev > premetavam, prepisujem, povezujem, nebesa, stric) in trdonebnike (pičim, popiše, ustrežem > pikam, popihujem, ustregel), pod določenimi pogoji pa se tudi posičijo: rečem, strižem > reci, strizi oz. ustrežem, kličem > ustrezal, klicati.

1.1 T r a j n a š u m e v c a, *š* in *ž*, sta oblikoglasnika po načelu zvonečnosti: moža, teža [ž] – mož, težka [š], izvršim [š] – izvršba [ž]. Tudi pisno v tipih moški, moštvo.

1.1.1 Nezveneči trajni šumavec, *š*, je premenilen s *s*, *h*, pri pridevnikih na *-ski* pa še (prekrivno) z *z*, *c*, *č*, *ž*, *dž*, (*t*, *d*): vaški – vas ...; oblike kot bleški, smleški, hrvaški k Bled, Smlednik, Hrvat se razumejo iz Blejec, Smlejec, *Hrvačan (preko *hrvač*) in nato kot nakazano.

* To je zaključna razprava o taki obremenitvi fonemov slovenskega knjižnega jezika: o samoglasnikih, zvočnikih in nezvočnikih (razen tu obravnavanih) je govor v zbornikih v čast H. Schelesnikerja (Innsbruck), T. Logarja (Ljubljana) in S. Hafnerja (Gradec): 1. in 3. v nemščini.

¹ Redki vzhodnonarečni *dž* (Mostec: *ridža* 'ime konja po barvi', Plet. navaja *ridžka* 'fuchsröte Stute', sicer pa vsega 10 enot te korenške družine). Župančič je uporabil ta glas za oznako Aškerčeve eksoične tematičnosti, ko je maharadže rimal s *hladže*. Za omahovanje prim. npr. *pidžama* – *pižama*, vendar danes le *džus* ipd. (Škrabec še *Mažar*). Da je tak glas obstajal iz *zd/gj* pričajo možgani (iz moždžani z zopet vzpostavljenim *g* po *mozeg*; prim tudi *dež*). – *Bezljaj* (ESSJ) navaja *mož(I)jâni*, *moždâni*, *moždžani*. /Primerjaj še možčansko *džipnt* 'pasti'./

1.1.1.1 Spregatveni morfem za 2. os. ednine v sedanjiku (in prihodnjiku glagola *biti/sem*): delaš, boš; v pogojniku in velelniku ga zamenjuje $-\emptyset$: bi \emptyset , delaj \emptyset .

1.1.1.2 V oblikotvorju je *š* sedaj (za prej prim. nekatere aoristne in imperfektne oblike) zelo omejen: (1) Skupaj s končnim prislovnim $-i$ tvori deležje preddobnosti oz. sploh prislov: rekši, skrivši, oprijemši; za glagolsko pripono oz. za korenem na samoglasnik se pred njim pojavlja še *v* (sled preteklosti oz. izvršenosti): vstopivši, dokončavši, skrivši. (2) Sicer v pogojih kakor pod prvo točko (tj. le pri dovršnih glagolih), toda s pridevniškimi končnicami za seboj (npr. *vstopivši -a -e*) označuje podejanjski deležnik stanja. (3) Je tudi primerniški morfem:² lepši, ljubši, trši, manjši, redno za primerniškim podaljškom osnove $-ej-$: ljubeznivejši, čistejši, milejši.

1.1.1.3 Kot besedotvorni morfem se rabi ne preveč pogosto: (1) Kot priponski morfem za tvorbo samostalnikov a) iz pridevnikov (*belša*)³ b) s slabšalnim prizvokom (v ambimorfu: krávše/kravšè).⁴ (2) Običajneje je sotvorbena prvina v ambimorfu tipa $-Vš$, konkretno $-aš$, $-iš$, $-oš$, $-uš$: bogataš, mejaš – modriš, plaviš, drobiš – júnoš (Plet.) – beluš (Plet. tudi pepelúša); $-uša$ je navadno ljubkovalno (Maruša). – Obrazilo $-aš$ je pač, kot znano, iz madžarščine (prim. *pajdaš*);⁵ $-o-$ v $-oš$ je bil morda tematski samoglasnik, če ni iz $-oh + ja$ (kjer pa bi bil *o* istega izvora); da je osnovni (tematski) samoglasnik, še bolj velja za $-i-$ v $-iš$, pri čemer je *š* morda iz $s + j$ (prim. hvalisati se; podobno *k*: modrikav); $-uš$ je prav tako verjetno iz $-uh$ (Plet. *beluh*). Moščansko *beluhan* je treba razlagati s Pleteršnikom.⁶

1.1.1.4 Naš šumevec je tvorbena prvina tudi pri (1) pridevniških zaimkih: kakšen, kolikšen, kolikršen, nikakršen, vsakršen,⁷ pri *takšen* nekoliko čustveno, presenteljivostno zaznamovan, medtem ko pri *enakšen* manjša enakost.⁸ (2) Znan je tudi pri *precejšen* (kar deloma govori za zaimenskost te besede). (3) Posebej je treba obravnavati *š* v časovnih in krajevnih pridevnikih, npr. včerajšnji, tukajšnji, kjer je *š* po primerih kot letošnji < letos + *nji* (torej *š* po prilikovanju in nato po naliki razširjen).

1.1.1.5 Čisto premenilnostno obrazilo k izglasnima podstavlima *s* in *h* v določenih kategorijah: (1) pri svojilnih pridevnikih z množinsko zaimensko podstavo (*naš, vaš, k nas, vas*);

² Po moji teoriji (*SKJ* 1, 1965, 193; podobno v *SS* 1976 in 1984) se $-ši$ dodaja po jotaciji premenjenemu soglasniškemu končaju, če ta ni *č, ž, š*: mlajši, tanjši, boljši. Tako tudi čistejši. Primeri tipa lepši, ljubši in globlji se razlagajo: prva dva po zatoru jotacijskega *lj*, drugi po zatoru *š*.

³ A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika* (dalje *BSJ*), I, 112: *duša* < *duhja* tu na napačnem mestu, ker gre za premeno soglasnika *h* po jotaciji.

⁴ Prav lahko da iz *kravišče*; na Mostecu tudi *krávče* (drugo priponsko obrazilo). – Bezljaj (*ESSJ*) navaja *krávče, kravčè, krávša, kravišče*.

⁵ Prim. obširno razpravo V. Gjurina, Priponsko obrazilo $-aš$ v slovenščini, *SR* 33 (1985), 195–222. – Bezljaj (*ESSJ*) navaja *Mejaš; kočija(š)* ni obravnavano.

⁶ Plet. *běloha* 'weisse Ziege, »Rez.-C. statt *beloga*«. Rez. *h* je pač iz *g*, prim. moščansko 'lisuga < $-oga$ proti 'beluhan < *belohan*. – Bezljaj (*ESSJ*) k *beluš*: – »Primarno verjetno *biluš* k *bil* 'steblo', knjižno napačno naslonjeno na *bel*.«

⁷ Bajec, *BSJ* II, 67: »Nastane vprašanje, koliko ima obrazilo $-hen$ skupnega z obrazilom $-šen$ (*dobršen, kakšen, tolikšen, kolikšen* itd., gl. § 70). /Tam navaja še *pravšen*, pa tudi *velikšen* in *velikovšen* (Gutsm.)./ Ali je eno starejša, drugo mlajša obravnava $-h-$ pred mehkim polglasnikom?«

⁸ »Za slovenske primere se da končaj $-šen$ zadovoljivo razložiti iz vplivanja komparativa, iz številnih prislovnih tvorbo na $-šnji$ in glasoslovno pravilno nastalih tvorbo, kakor so *površšen, splošen, skrivšen*: toda pri tem nas motita paralelnost v hs.: *lagahan* /.../ poleg *lagušan*.« Primernik tu Bajec omenja komaj upravičeno. – Bezljaj (*ESSJ*) pri *kak*: *kákšen, kákši, kákšte, kakšteč* < kako hoteč, *kdohte*.

(2) pri samostalnkih (Radoša, duša, noša, senokoša, suša, piš, podpaš⁹ iz Radoša, duh, nosim, seno kosim, suh, phati, pod pasom (pazduho)). – Pri primernikih se ta j podvaja, npr. višji, v strožji normi pri prislovih pa navadno ne (*više poglej*). Podvaja se tudi pri pridevnikih iz samostalnika: boljšji, orešji < bolhe, orehi.

1.1.1.6 Korenski morfem je v *š-el -la -o*, pač iz *hbd-*. (Komaj sem spada razlika med *še* in *že*.)

1.1.1.7 Šumevec *š* je tudi poenostavitvena oblikoglasna varianta za *šč* v določenih položajih: gledališki h gledališče, pač preko gledališčski. /Prim še narečno *kleše*./

1.1.1.8 Kot samostojna beseda po SSKJ: (1) *šš*¹ 1. 'posnema šepetanje', 2. 'izraža opozorilo, naj bo kdo tiho, naj molči'; *šš*² klic perutnini.¹⁰

1.1.1.9 Morda izhodiščna prvina za ozvenečenje, kakor npr. *grdavš* – *grdavž*.¹¹

1.1.2 Zveneči trajni šumevec, *z*, je načeloma premenilen z *z* in *g*, morda tudi *zg/zd*.

1.1.2.1 Šumevec *ž* je izhodiščni oblikoglasnik za *r* v *morem*; po zapletenejši poti prim. *še* nihče (< *tže*) proti *kar*: iz *morem* vodi dalje pot k *moram* (in verjetno k *maram*: prim. moščansko (in pri Zagajšku) *ne mǎrem* 'ne morem'). /Mostec: *mǎrem* = 'moram'./

1.1.2.2 Značilna oblikoslovna sestavina v zvezi (ambimorfu) -*Vž*, konkretno -*až*, -*ež*, -*iž*, -*ož*, -*už* (Matjaž, babež, ostriz, primož, mehkuž); ženska oblika s končnico -*a* (mlakuža).

Oblika (1) -*až* je pač iz nemščine, z *ž* kakor v *žiher* po ustreznih nemških narečjih, pri nas npr. tudi nemškem kočevskem, pri čemer je -*a*- osnovni (tematični) samoglasnik, znan tudi v latinščini in grščini. Prim. *še* kočijaš, kolikor ni iz kočijaž. (2) Z osnovnim samoglasnikom je najbolje tolmačiti tudi -*iž* (ostriz, če je iz *oster*): to bi bil pridevniški osnovni samoglasnik (ali pa morda glagolski: *ostrim*). (3) Podobno bo tudi z -*ež*:¹² tvori samostalnike a) za glagolska dejanja (tepež: z metonimičnim razvojem dalje tudi primež, sedež, pletež); b) nosilca lastnosti iz pridevniških in samostalniških podstav (hudobnež, dobrosrčnež – babež 'kdor je nor na babe', sadež 'to, kar je sad');¹³ c) tip *nerodež* je pač le maskulinativ za *neroda*. Tvorjenke z -*ež* se sicer rade delajo iz podstav, ki so slabšalnega prizvoka.

1.1.2.3 Tip -*avž* je, kot rečeno, verjetno iz -*avš*. Če je iz slovenščine, bi bil -*š* iz -*s* + *j* morfem posamostaljenja, in sicer slabšalnega.¹⁴ Pri končaju -*ovž* (*farovž*, *rotovž*) vsaj prvotno

⁹ Pri meni (SS 1976/84, npr. str. 128) nakazan z (*j*), npr. paša. Pri predavanjih nakazujem to z zapisom ^j*V*, kar se za soglasnikom načeloma kaže v ustreznih premeni, npr. pas- + *-ja* > paša, za samoglasnikom in za *r*, *l*, *n* pa se *J* kaže tudi na površini (staja, volja).

¹⁰ Za odganjanje perutnine na *Mostecu* v obliki *haš* (sami strnjeni glasovi).

¹¹ V SSKJ teh oblik na -*iš/iž* (drobiš) ni, pač pa »*grdavš* tudi *grdavž*«. – Bezljaj (ESSJ): *grdavs*, *grdavš*, *gřdež*.

¹² Sicer seveda velja Bajec, BSJI, 76, 118: *-*egjo*.

¹³ Besedo *čudež* Bajec (BSJI, 119) tradicionalno razlaga iz čudes-, ker je pač tako zgodovinsko izpričano gradivo; da se pa razlagati (in to je lahko vplivalo na zameno oblike čudes- s čudež-) tudi kot *čud-* + *-ež*, tj. iz glagolske podstave (prim. Preš. »od čudeža godcem roke so zastale«, tj. 'v čudenju, ker so se tako čudili'). Ali je *papež* res fonetični razvoj iz *papaž* (pač preko nemščine)? – K *ostriz* prim. Bezljaj (ESSJ) »/.../ tudi *ostrež* in *ostrēž*, Pohlin *oftrēsh*, p. *ostrvž*. Največkrat izvajajo iz *ostrb* (Miklošič, 228). Drugače Machek, 421 /.../ *o-strežb* k psl. **stergti*«. Bezljaj ima dvojnico *drobiš/ž*.

¹⁴ Bajec, BSJI, 76–77, k priponskemu obrazilu »-*avs*, -*avš*, (-*avž*?), -*ovž*«: »Besede imajo večinoma zaničljiv pomen. Naslonjene so na domače pridevnike (*bahavs* /.../) ali samostalnike (*brtavs* /.../). V končnem -*s* vidim tuje obrazilo, morda la. -*us* (prim. češ. *ramus*!).« Če že tuje, potem morda po tipu *Barabas* (če se tako da razlagati tudi *Jeras*, *Jurkas* – prvotno 'veliko' oz. 'zaničevalno?'). Besedne družine *gravž*- Bezljaj ne obravnava v ESSJ.

gre ne za priponsko obrazilo, ampak za drugi del zloženke (prim. *Pfarrhaus*; ta razlaga vsaj že pri Bajcu, BSI I). Za pripono *-avš* tudi ne gre v *na/egravž*, kar je iz *gravžati se* (*graus-/grus-?*).

1.1.2.4 Premnilno obrazilo k *z, g* (*zd*, narečno): (1) ože/vože/goža (mošč. *guška* pri cepu) k *vezati*, prvotno tudi pač nož (prim. rusko *pronžit*), pa še polž, griža, ježa k polzeti, grizem, jezdim.¹⁵ Prim. še prislove k primerniku: bliže, niže – strože k blizu, nizko – strogo, kot rečeno, s pretežno nepodvojeno jotacijo.¹⁶

1.2 N e t r a j n a š u m e v c a , č – dž. Premenjujeta se po zvonečnosti: enačim [č] – enačba [dž], bridža [dž] – bridž, bridžka [č].

1.2.1 Nezveneči netrajnik, č. Premenilen s *k, t, c* (pečem, sučem, trepečem – ličece k peko, sukal, trepetal – lice). V premeni s *t* (oz. *kt*) je bil nekdanj mehak (za drugo prim. pečī/peč, peč). Da tu ne gre za prvotno pek + *-ø*, prim. moč iz mog + *t* (prim. lat. *noct-is*).

1.2.1.1 Netrajnik č je oblikoglasnik za vhodni *c*: starče, starček, starčič, starčev, starčevati (vendar jajcevod) k podstavi *starc-* (jajc-); prim. še Maričin, sestričica, srčen – k Marica ... proti Micin k Mica. Šumevec v teh primerih si še najlaže razlagamo preko *vzorč(j)i k vzorec, strič(j)i k stric, kakor imamo izpričano Ruperč iz Rupert za 'Rupertov', npr. *Ruperč Vrh*.

1.2.1.2 Oblikotvorni morfem (1) t. i. deležja na *-č* (pletoč, sedeč, prepevajoč – bodoč). Pred njim se osnovni samoglasnik obvezno premenjuje, in sicer *e* z *o*, *i* pa z *e*** (*j* v prepevajoc je torej zevni glas med dvema osnovnima samoglasnikoma). Oblike vedo-č, jedo-č imajo v primeri z *ve-m*, *je-m* (iz **věd-mb*, **ěd-mb*) osnovni samoglasnik (sicer pa prim. grem < gredem in sh. jedem iz jem). (2) Isto je z deležnikom na *-č*: pletoč *-a -e*.

1.2.1.3 Ta netrajnik je tudi besedotvorno obrazilo: bič, dača. O naravi tega č prim. pri *-ič/-ač*.

1.2.1.4 Kot besedotvorni morfem se pojavlja zlasti v zvezi s predhodnim osnovnim samoglasnikom, prim. *mlatič*, *berač*.¹⁶

1.2.1.4.1 Obrazilo *-ič* se rabi ob (1) glagolskih podstavah: *mlatič*, *vodič*, tudi *ribič* iz *ribiti*, (prleško /Stročja vas/, SSKJ: *ribiti* 'loviti ribe' »nar. vzhodno«). (2) To obrazilo je znano tudi kot manjšalnica (*fantič*, *volič*, *polič*), iz česar so se razvila tudi očetna imena (*Pavličič*, *Mlinarič* – prvo s podvojenim obrazilom prvotno pač za sinovega sina).¹⁷ – Ženska oblika *-iča* ni povezana s tem, prim. *Mariča* proti *Pavličička*. Pač pa je srednja oblika te vrste: *brezjiče*, *svetjiče*, *grozdjiče*.

1.2.1.4.2 Podobno kot z *-ič* je tudi z *-ač*, le da tu ni oblike za srednji spol, obstaja pa za ženskega (*-ača*). Za zadnje prim: *lovača* iz glagolske, *debelača*, *repača* 'žival z dolgim repom', *robača* 'groba srajca' iz pridevniške podstave (primeri po Bajcu): morda iz *repat* + *ja*. Iz sam. podstave prim. *krastača*.

¹⁵ Ali je ježa iz *ježdža*? Prim. zgoraj omenjeno moščansko *mžžani*. – Bezlaj, (*ESSJ*) navaja samo *jezdja*.

¹⁶ Bajec, *BSJI*, 119, k »*bič* iz *-kjo*«: »Pravzaprav sodijo sem tudi primeri na *-ač*, *-ič*, kjer 'sta *-a-* in *-i-* priponska vokala, vendar za današnji občutek ni več razločka med *bahač* in *bradač*, zato je bom te primere obravnaval pod formantoma *-ač* in *-ič*.« Vendar je *bradač* pomensko 'bradat človek'. Tudi *mladič* (sh. *-ič*) kaže na tvorbo iz *-it*; morda je ta *t* identičen s *t* v *telet*.

** Povzročeno z (*o*)*n*, (*i*)*n*, kakor latinsko *sedent*; tak *n* je morda v slovanskem *sedenje*, tj. 'to, da sediš', prvotno pač 'to, da si sedeč', torej različno od *n* v trpnem deležniku.

¹⁷ Ne sme se zamenjavati s končajem *-iči* v primerih kot *Volčič*, *Pangrčič*, (iz *Volk*, *Pangrc*).

1.2.1.5 Priponsko obrazilo *-oča* je verjetno iz *-ot+ja*: čistoča¹⁸ k čistota (čistost).

1.2.1.6 Manj jasnega postanka je prislovno priponsko obrazilo *-ič*, izjemoma tudi *-oč*: prvič (tako pri vseh podstavah iz vrstilnega števnik in še v nekaterih drugih primerih, npr. zadnjič, slednjič, vnovič ...) – nekoč (kar spominja na *oberoč*, kjer pa je *č* le premenilni glas za *k*, seveda.) (Mošč. *Benkôč Peterkôč* iz *Benkovič, Peterkovič*.)

1.2.1.7 Razšumeva se *č* v *k* ali *c*, pa tudi (globinsko) v *kt/gt*: počim – stričev /prim. sh. *striko/* – peči, moči → pokam, stric, peko, mogoč (poleg pekel, mogel).

1.2.2 Zveneči netrajni šumevec, *dž*. Nima samosvojih oblikoglasnih vlog (razen že omejenjene fonološko pogojene).

2 Sičniški zlitnik c.

2.1 Oblikoglasnik (1) korenskega *k*, v sedanjiku premenjenega s *č*: peci – peko, pečem; (2) v im. in mest. mn. m. spola samo v besedi otroci -ih (k otrok), star, tudi v volcje; (3) v /.../ nedovršnikih: klicati (sed. kličem iz korena klik-).

2.2 Manjšalno (modifikacijsko) priponsko obrazilo: (1) pri samostalniški podstavi (Mihec, vrtec, ne pa npr. *fantec, *dečec); (2) pri pridevniški podstavi (drobčen); pošumljen pred *-k-* verjetno v drobčkan; (3) pri glagolu (drobencljati, skrito prisoten v spančkati, če ni iz *spanec*, kar je manj verjetno, prim. *panč(k)ati*; nastopa tudi v zvezi z osnovnim *-i-* (stopicati). Nekako poudarjalno vlogo ima to priponsko obrazilo v dedec.

2.3 Posamostaljevalno obrazilo (1) za nosilca lastnosti (starec, hrastovec); (2) vršilca dejanja (igrč, pevec, borec, bralec).¹⁹

2.4 Ženska oblika *-ca* nastopa v glavnem pri samostalniških podstavah 2. ženske sklanjatve (klopca), po slovenskem samoglasniškem upadu pa tudi pri imenih 1. ž. sklanj. (Manca), in sicer (2) kot manjšalnica (zgornji primeri) ali (2) kot feminativ: ovca (ptica) npr. k oven (ptič). To obrazilo je zelo značilno tudi za pogovorni jezik (rokca), kjer v celoti (razen kolikor ni *i* naglašen) spodriva obrazilo *-ica*.

2.4.1 Značilna sestavina priponskega obrazila *-ica* (v nasprotju z *-ika*), (1) pri samostalnih 1. ženske sklanjatve (mizica), in sicer tudi pri tipu na *-ev* v im. ed. (britvica, breskvica, molitvica); (2) posamostaljuje pridevniške besede: kopalnica, podoknica. Za izražanje ženske ustreznice moškemu ipd. prim. kmetica, davkarica (tudi žena davkarja), Žabkarica.

2.5 Srednjepolska oblika *-ce*: mlekce, jedrce, sončece.

2.6 Zelo redko v občnih imenih nastopa še *-ic* (možic), pogosteje pa na ustreznem narečnem področju iz *-æc* nastalo obrazilo *-ic*, npr. Skubic *-a*. Prim. še klopca, rod. mn. klopic.

¹⁸ Bajec, *BSJI*, 121: »/S/odi v skupino formantov, ki imajo *-o-* za vezni vokal.«

¹⁹ Predmorfem je navadno *l* za osnovnim samoglasnikom (bralec, morilec), le če je v korenu že *l(j)*, pa v (volivec, premišljavec). Kadar ni osnovnega samoglasnika, je obrazilo *-vec* (pevec), za vršilnik pa lahko tudi *-lec* (npr. grelec poleg števec). Če je v podstavi neposredno pred zadnjim soglasnikom polglasnik, se namesto *-ec* pojavlja *-c* (igrč). Polglasnik je obstojen v primernem soglasniškem sklopu (deloma z ozirom na razumljivost podstave) (jezdec). – Velja tudi za izimenske tvorbe: vetre, bistre. Prim. še pisec, žensko neparno pač pisavka, /redko piska/.

Summary

The morph(on)emic functional load of the shibilants and the single sibilant affricate in standard Slovene is above all morphonemic, i. e. these sounds are almost always a function of their phonetic environment, particularly of the (deep-structure) phoneme *j* following a dental or a velar, and of the acute vowels (including the acute schwa) following a velar or *c*; e. g.: (a) *pisati, sukati, klicati* – *pišem, sučem, kličem* (the *j* surfaces e. g. after labials and lingual sonorants, for instance *potopiti, pomoriti* – *potopljen, pomorjen*), (b) *rekó, po vrhu* – *rečem, površen*. The shibilants are very often a result of the assimilation of sibilants preceding postalveolars (*prosim* – *prošnja, sčasoma* = [šč...]), *š* can also result from analogical distribution in the suffix *-ski* (*nebesa...* – *nebeški...*). In some categories, e. g. the comparatives or classifying adjectives, the shibilants resulting from alternation cannot occur at the end of the stem: they must be followed by *j* (while *j*, in its turn, must in the comparatives be followed by *š*): *nižji* – *nizek* (*mlajši* – *mlad*), *božji*, *kukavičji* instead of **boži*, **kukaviči* from *bog, kukavica* (note, however, the adverbial comparatives: *lažje/laže*). – The *prošnja* – *prošnja* type of alternations show that the shibilants and the soft *n* (cf. also *posljem* – *pošljem* for the soft *l*) are in a way connected, probably by their consonantal compactness (formerly in the standard language, and still dialectally, this phenomenon includes prepositional phrases: *ž njim*).

As a morpheme, *š* is the second person singular conjugational ending and a component of the suffix *-vši* (*-a -e*), *v* of this suffix being a hiatus sound (by contrast with *rekši*, for instance). There is a conspicuous substitution of *-Vš* by *-Vž* (*grdavš/grdavž*), which may have *-Vs* as the starting point (*grdavs*). – With regard to the phoneme *č*, cf. the suffix *-Vč* and the participles. – The phoneme *dž* does not occur as an alternating morpheme of the above type; its only common feature with *ž* is the voiced – voiceless alternation word-finally or before a voiceless consonant; similarly, it is the alternant of *č* in front of voiced obstruents, e. g. *enačba*. – The typical morphemic function of *ž* is in the suffixal formants of the *-Vž* type (*babež*). (The parallelism between *beroč* < *-ont-* and Latin *laudant-is* probably reveals the active-voice *n* of the verbal substantives (*bran-je*), which stands in contrast with the past passive participle (and the »state participle«): *bran -a -o, seseden -a -o*.)

The single sibilant affricate, *c*, is above all the morphonemic alternant of *k* owing to the second and third palatalizations; it occurs most noticeably as a diminutive and substantivizing affix. It is found in all the three word classes: noun (*bratec*), adjective (*drobcen*), and verb (*stopicati*). As a noun suffix, it has a typical form for each gender: *-(ə)c, -ca/-ica, -(ə)ce*.

STANKIEWICZEVE ŠTUDIJE O SLOVANSKI MORFOFONEMIKI IN NAGLASU*

Poleg kratkega predgovora in liste okrajšav in simbolov na začetku ter seznama obravnavanih besed po posameznih jezikih (beloruščina, bolgarščina, češčina, makedonščina, poljščina, ruščina, srbohrvaščina, slovenščina, ukrajinjščina) s pregledom okrajšav in odnosnic, pa še spiska lastnih študij, ki se dotikajo slovanske morfofonemike in naglasa, prinaša knjiga 16 razprav: od tega 3 s čisto morfofonemsko problematiko, preostale s težiščem na prozodiji, zlasti na naglasnosti. Gledano iz drugega zornega kota: morfofonemske študije so načeloma teoretične usmerjenosti (Nasprotja in hierarhija v morfofonemskih premenah, Praška šola morfofonemike, Slovanska morfofonemika z vidika tipologije in raznočasjskosti), druge ob teoretični zasidranosti vendarle rešujejo predvsem konkretne probleme v posameznih, nekaj ali več slovanskih jezikih. Največ razprav je s splošno slovansko tvarino (Naglasni vzorci slovanskega glagola, Nezložne glagolske osnove in njih naglas, Slovanski zvalnik in njegov naglas), včasih s poudarkom na srbohrvaščini (Končni naglas sedanjika v srbohrvaščini in drugih slovanskih jezikih). Na drugem mestu so razprave o slovenščini (Splošnoslovanski prozodijski vzorec in njegov razvoj v slovenščini, Prozodijske značilnosti moderne knjižne slovenščine, Naglasni vzorci slovenske sklanjatve), še zlasti, ker je slovenščina zajeta tudi v problematiki raziskav o južnoslovanskih jezikih (Naglas in slovnične kategorije *a*-osnov v južni slovanščini, Južnoslovanski nedoločnik in njegov naglas). Sama srbohrvaščina ima le eno razpravo (Naglas deležnika na *-l* v srbohrvaščini) in prav tako bolgarščina (Naglasni vzorci bolgarskih samostalnikov); ruščina je drugi glavni jezik Stankiewiczovega interesa v teh razpravah (Mesto in vloga naglasa v ruskih imenskih oblikah z ničto končnico, Naglas ruskega glagola).

V glavnem gre za ponatje iz že objavljenega, le dva prispevka sta nova, večina pa na novo pregledana in deloma močno razširjena, posebno zadnji (Naglasni vzorci slovenske sklanjatve); to se je zgodilo deloma zaradi poenotenja obravnave deloma pa zaradi avtorjevega napredovanja v obvladovanju obravnavane tematike, kar prinaša s sabo večjo preprostost in povezanost.

Kakor pravi avtor sam, mu je pri tem v veliki meri šlo za to, da bi pokazal vlogo morfofonemskih premen v oblikoslovnih sistemih različnih slovanskih jezikov in zajel podobnosti in razlike, ki so podstava sedanjega stanja in zgodovinskega razvoja jezikov. Na teoretični ravni mu gre predvsem za prikaz medodvisnosti raznih tipov morfofonemskih premen in oblikoslovnih kategorij ter sistemov določenega jezika. Zlasti v naglasu bi pisec rad presegel čisto »arheološki pristop« k reševanju problematike, izhajajoč pri tem iz prepričanja, da bo »jasna in poenotena podoba slovanskega naglasa nastala samo, če se združita sočasjski in raznočasjski pristop in če bomo na slovansko glasoslovje in oblikoslovje gledali širše«. Marsikaj od tega je avtor v svojih spisih tudi dosegel, kot nam pove že razbor slovenističnih prispevkov: Prvi slovenistični sestavek prinaša v glavnem sicer že znano črto razvoja

* *Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology*, Edward Stankiewicz, Ann Arbor, Michigan Slavic Publications, 1979 XI + 266 str.

slovenskih prozodijskih lastnosti, seveda ne v zaželeni izčrpnosti in na stopnji današnje informiranosti (ravno prvih dveh slovenskih prispevkov avtor ni nič izboljševal, v svojo škodo). — Drugi slovenistični članek, iz l. 1959, odseva žalostno stanje tudi slovenskega jezikoslovja knjižnega jezika pred nastopom mlajšega rodu, ki je med drugim moral iz glav izganjati tudi zmoto o odmrtnosti slovenske tonemskosti v slovenskem jeziku sploh, še bolj pa v knjižnem jeziku. — Najbolj živ in zanimiv (pa tudi najobsežnejši) je tretji slovenistični članek (Naglasni vzorci slovenskih sklanjatev), kjer avtor med drugim uvaja pojem dolge končnice in z njegovo pomočjo razlaga metatonije tonemov (npr. *ō* v or. ed. 1. ž. sklanj. in zato *ri̇ba* – *ri̇bo*, pa tudi *-ø* v rod. mn. in zato *nȯga* – *nȯg*). Želeli bi si le več razločevanja sodobnega in starega, živega in odmrlega, pogostnega in redkega, izoliranega. Ni jasno, po katerem kriteriju je pisec upošteval (ne upošteval) za posamezne probleme obstoječo literaturo, slovensko sicer na sploh veliko manj kot tujo. V podrobnostih bi marsikaj zaslužilo posebno, tudi kritično pozornost.

Knjiga E. Stankiewicza po svoje bogati zadevno slovenistično (in pač tudi slavistično) znanstveno literaturo, vnaša v obravnavo dodatne vidike, vsekakor pa zadevno problematiko posreduje angleško govorečemu svetu, česar nam vsaj za slovenščino še zmeraj dovolj manjka. Več novin kakor v okviru posameznega jezika je pri Stankiewiczu v člankih, ki obravnavajo po več jezikov in ki odkrivajo na enem mestu različne razvojne poti (in možnosti) prvotno enotnega izhodišča v veliki meri zaradi različnega strukturnega okolja v posameznih slovanskih jezikih. Pri kontrastni obravnavi postanejo značilnosti posameznega jezika veliko očitnejše in tako prej predmet posebne jezikoslovčeve pozornosti. Morda je prav v tem največji pomen Stankiewiczzeve morfofonemike v obravnavani knjigi.

SR 28 (1980), 485–487.

OBLIKOGLASNE PREMENE V LENČKOVI STRUKTURI IN ZGODOVINI SLOVENSKEGA JEZIKA*

Oblikoglasne preмене imajo v tej knjigi svoje poglavje. Tradicionalno (po Toporišču?) se upoštevajo (v okviru oblikoslovja – besedotvorja v tej slovnici ni) fonološko in oblikoslovno pogojene preмене (prve so mu avtomatične, druge ne), in sicer ne tudi »manj splošne«, ki jih je najti v opisu posameznih pregibanjskih vzorcev (172). Od premen so obravnavane najprej prozodijske (173–177), samoglasniške (177–179), soglasniške (179–180). Mešane so očitno obdelane hkrati z drugimi. – Po našem so seveda vse preмене fonološko utemeljene in se le tako dajo tudi opisati.

1 Najprej je govor o naglasnih tipih. Avtor vztraja pri treh (kot je v SS 1956, SP 1962), čeprav je že Tomšič v kritiki SS 1956 opozoril, da imamo štiri in sedaj to pri nas piše že v vsaki slovnici v mojem pojmovanju: 1. nepremičnega (*lipa -e*), 2. premičnega (*jèzik -ika*), 3. končniškega (*temà -è*) in 4. mešanega (*gôra -é*) tipa. Lenčku je moj 3. tip drugi, moj 2. in 4. tip pa tretji, tako da se mu mešata *gôra -é* in *govôri -ite*, kar je seveda nedopustno, saj gre pri *gôra -é* za globinsko cirkumfektirane osnove, pri *jèzik -ika* pa za akutirane (oz. cirkumfektirane v tipu *govôril -ila*). Lenček sam ta svoj tretji naglasni tip po potrebi imenuje »znotrajosnovni premični«, npr. na str. 174. Seveda se tudi ne moremo strinjati, da bi bil osnovni (tematski) samoglasnik končnica (npr. *i* v *govori*).

Podstavne oblike za te naglasne tipe so avtorju imenovalniške. V resnici so za mesto naglasa veliko obvestilnejše rodilniške, npr. za m. spol 1. sklanjatve *-a, -VCa, -à* in *-á* (bráta, potóka, psà, možá). Za tonemskost je v nepremičnem tipu relevanten im.: *brät (kmët, žëp) – králj, brús*: stari akut (ali novi na kratkem zlogu), novi akut na dolgem in cirkumfleks.

2 Pri t. i. samodejnih premenah (npr. *b'rat – b'ra:ta*) seveda nagaja besedni tip *pòdoficír* (oz. *odvèčen, tjàkaj*) v pravilu (1), v (2) pa *psómalstezámalstezámi*, ki niso »naglašeni na zadnjem zlogu«. – Vsaj na tem mestu je nejasno tudi pravilo o krnitvi osnov tipa *lovi – lovím* (174): Kdaj namreč prihaja do te krnitve? – Ni nam znano, da bi bile preмене naglasnega mesta imele v ednini drugačen status kot v množini (175), saj je rod. *možá* ravno tako obvezno kot množinsko *možjé, možém* itd., edninsko *goré* pa ravno tako prosto kot množinsko. Morebitna misel, da je morda *-á* v rod. mn. obvezno naglašena končnica, se nevtralizira z dejstvom, da je tudi *-ú* v rod. ed. ravno tak. – Tudi drugo v tem ni dovolj jasno in natančno. Sploh se postavlja vprašanje, ali imamo res enkrat premeno osnova – končnica, drugič končnica – osnova, če nam je prvo *grâd -û* in *govoríti -im*, drugo *žéna -é* in *temà -è*, med to pa se nam meša še »znotrajosnovnik« tip *césar -árja*. Saj imamo pri *grâd* mest. *grádu* (iz *gradû*), pri drugem pa tudi *ženô* (iz *žëno*). S stališča sistema sta premeni *možá* in *goré* in *temë* (k *temà*) seveda samodejni, pa tudi *-ika* v slovarskem zapisu kaže na to. Ločitev med samodejnimi in nesamodejnimi premenami naglasnega mesta tu stvari samo nepotrebno zapleta oz. dela sploh nejasne.

3 Krnitvene preмене pri glagolu (176–177) si bomo ogledali na ustreznem mestu.

* The Structure and History of the Slovene Language. – Rado L. Lencek, Slavica, 1982, 368 str.

4 Od samoglasniških premen so obdelane tipa *ê/ô – é/ó*, *V – ø* in *o – e* pri imenskih besedah.

Premena po odprtosti je deloma prav postavljena, saj so take prvine usmerjene, tj. premene se vršijo po načelu široki – ozki (veliko redkeje površinsko ozki – široki). Avtor je tu čisto splošen, očitno pa bi moral obravnavati tip *žêpa – v žêpu*, *nôga – nôg*, *ôkno – ôkna*, *nôge – na nôge*, *dôbrega – dôber*, *têžek – téžji*; v bistvu sem gre tudi *nêsla – nêsel*, *dôbra – dôber* (izumrlo je *zelêna – (ta) zelêna*). – Dodati bi bilo treba še *ø – a*: *tenák – tánjši*, *mračên – mračán* in *e – a* *menoj – máno*, seveda posebej. – Obratno imamo *móst – na môstu* (podtip *srebró – srêbru*), nekam pa bi moral (danes sicer že redki) tip *večér – na večer*. Docela manjkajo tudi premene tipa *odhòd – óda*, *kmèt – kméta* kot nasprotje premenam *odnòs – ôsa*, *žèp žêpa*.

Premena *V – ø* je obdelana veliko prepovršno. Prvič, glede na imenovalnik moramo ločiti *V* : *ø* in *ø* : *V*-premeno (*dedek – -dka — povesmo – -sem*), sicer pa pri soglasniških sklopih strogo ločevati sklope *NN*, kjer premena nastopa le, če je drugi *N* morfem, npr. {-k-} ali {-c-} (*dedek – -dka*, *dedec – -dca*); ni prav določen tip *hrbet -bta* (v tem primeru bi bil *-t* priponsko obrazilo, prim. etimologijo pri Vasmerju, tudi za *laket*). Samodejna čisto v fonološkem pogledu je premena *NZ* (*Peter -tra*), pri sklopih *ZZ* pa je sploh še bolj zapleteno, medtem ko za sklope tipa *ZN* velja isto kot za nezvočniško-nezvočniške *zmenek – -nka — cink -a*. Pisec je tudi pozabil (?) na tip *Jakac – -kca*. Premena *V – ø* ima poleg pravilnega *bêr-em – br-ati* še napačne *mel-jem – mlé-ti*, manjka pa pri prvem *zače-ti – začn-em*, *der-em – dr-em*, pri drugem pa opozorilo na *dre-ti – dr-l*, tj. na premeno = *ré – ør*. Manjka npr. tudi *vzám-/vzêm-/vzê-* in pač še kaj. – Pri p r e m e n i *o – e* je ostal pri domačih besedah, ne obravnava torej zadev kot *Franzom – -em*, *Ribot-om – -em* ipd. Ni upoštevan tip slovo – oje (oboje dalje *-esa*). Gotovo pa sem spadajo tudi daljšave osnov različnih vrst, npr. *Kosi -j-a*. – Premena *ó – è* (ne *o – e*, 179): poleg predvidljivega *branèč* je tudi še nepredvidljivo (*sopèč*, *bodèč*), res za premeno *o – e* pa gre pri kupovati – varčevati.

Pri samoglasniških premenah v okviru oblikoslovlja glagola (178–179) avtor v smeri od ožine k širini navaja tip *nósi* (sed.) – *nósi* (vel.), vendar spet brez prave urejenosti (prim. *nósil*, *nóšen*, *nóšenje*, *nósit*). Razvrstitev tega pojava ni izvedena za druge vrste glagola (npr. *pélji*, *péljal*, —, —, *péljat* ali *hóti*, *hótel*, —, —, — oz. *tónil*, *tónjen*, *tónjenje*, *tónit*). Manjkajo neprionski glagoli tega tipa (*kólji*, *mélji*, *vzémí* itd.).

Manjkajo premene po tonemskosti (*dělati – dělam*) ter po kolikosti (končáj – *-ájte*, *-ál – -ála*, *bil – bíla*); zadnja je povezana s premeno *bíti* *bĭjem*, prva pa ne: prim. *končáj = dáj* : *končám – dám*).

Soglasniške premene (179–180) so tako glagolske kot neglagolske.

Po mojem ni dobro družiti premen po palatalizaciji in jotaciji, kot to dela avtor. Prve so mehkonebniško-šumevske, druge pa preprosto nebnjenjske, in sicer za vse vrste soglasnikov razen za nebne (kamor štejemo tudi zadlesničnike). Mehkonebniki se seveda pri tem v premenah nevtralizirajo (prim. *skočiti = skačem ← skok-iti – skak-jem*). Prav je torej ne *k – č ... t – č, r – rj* itd., ampak *k – č* (pošumljanje) in *k – č, t – č, r – rj, p – plj* (nebnjenje). Tip *sk – šč* se izpelje s prilikovanjem iz prvega *pisk-ati → *pisče → pišče*. Enako seveda tudi *iskati – iščem* pri nebnjenju. Treba bi bilo povedati, da so premene v enih tipih predvidljive, v drugih ne (za drugo prim. *kruh = kruhek* nasproti *prah – prašek*, ali *vodíti = vodén* proti *rodíti – rojen*).

Tudi Lenčkov drugi tip, *posičnjenje mehkonebnikov*, je dejansko dvojen, če-

prav v drugem oziru: enkrat pred velelniškim *-i* (prim. pogovorno pred *e* v rod., daj. ... pri pridevniških besedah), torej *rekel*, *stregel* – *reci*, *strezi* (druzega, tudi nar.), drugič za *i/e* v nedovršnikih (*naricati*, *ustrezati*).

Kje se vse to dogaja, je tudi za jotacijske preme mogoče natančno povedati (avtor navaja primernike): *koljem*, *pišem* – *plomlajam*, *plomlajujem* – *rojen*.

Kakor rado v slovenističnih delih, manjkajo na enem mestu obdelane npr. še: *Prilikovalne preme*, kjer bi govorili o daljšanju (*oddati*), zlivanju (kmetški), pošumljanju (počaščén, ž njim pog.), onezvenečenju (*lesti*, *izvošček*). Treba bi bilo zbrati tudi *razlikovalne preme* (*h kmetu*, *hkrati*, *bosti*), pa seveda tudi *nalikovalne* (krajši po mlajši, *tepsiti* po *nesti*), krnitvene (*ob(—)* – *o(—)*, *padel* – *pal*) pri soglasnikih kot zgoraj (in morda še kaj pri samoglasniških, npr. *pletoč* – *bodeč*). Tip *rekel* – *reči* bi (sicer glede na narečje) kazalo obdelovati pri jotacijskih premenah, če nočemo tega imeti v posebni skupini (prim. *moč* spet le v narečjih).

SR 33 (1985), 111–113. Iz razprave *Lenčkova Struktura in zgodovina slovenskega jezika*, prav tam str. 101–125.

OBLIKOGLASNA NORMA IN PREDPIS V KOPITARJEVI SLOVNICI 1808/9

1 Soglasnike v morfemih je Kopitar pisal enotno po načelu, kakor so se izgovarjali pred samoglasniki (nezvočniki pa tudi pred zvočniki), torej *grad*, *gladka* ipd., ker *gradu*, *gladek* ipd. Prim. še *dal dala*, *siv siva*.¹ Izjema je bila *obraniti* – *obramba*. Tu gre za neenakost bodisi v okviru istega fonema (*siv siva*), za tako imenovana najmanjša (minimalna) nasprotja (zveneči in nezveneči nezvočniki), medtem ko je *n – m* poseben primer, nasprotje po mestu izgovora (pri tem se je Kopitar skliceval na Grke).² Kopitar je pisal samo predlog *z* (ne tudi *s*), predpone pa *z* ali *s*(?).³ Pri *lj* in *nj* je seveda tu in tam (dovolj pogosto pravzaprav) še omahovanje, dostikrat pa tudi dvojničnost.⁴ Na drugem mestu⁵ sem že omenil, da je Kopitar, misleč, da ima opraviti z moderno vokalno redukcijo, uglaševal ničte glagolske pripone in torej pisal, čeprav z rezervo, npr. *leziti* nam. *lezti*.⁶ Omenim naj še pri glagolih na *-nem*

¹ Str. 174–175: »Mi Kranjci uporabljamo torej /.../ v a) kot Nemci /.../ w pred samoglasniki, npr. /.../ vama (BAMA) /.../ b) av, ev, iv, ov, uv so pri nas, kar so v nemščini au, eu, ou itd. /.../ Pišemo torej /.../ ravno /.../ Pavl, Gospódov, ne /.../ rauno, Paul, Gospodou.« Tu pripominja, da se v tem ločimo od latinskega pravopisa. Opozarja še na str. 3 svoje slovnice, kjer je govor o različnem izgovoru nepredsamoglasniškega *v* v slovenščini: slovensko *pav* mu je izgovorno *pau*, hrvatsko *pav* pa *pav*. Za Hrvate navaja (str. 175) za nepredsamoglasniški pisni *av* itd. izgovor *af* itd.

Str. 169 – *drof* (drob, drobtine), *ras* (rad), *droh* (drog), *rehki* (redki), *gvahko pót* (gladko): »Te vrste izgovore dovoljujemo o. Hipolitu (gl. str. 102) hkrati s *kobiva*, *masvu* in *pvatnu*, naj se mu zdijo še tako slabega zvena, kakor se mu le poljubi.« Tu torej Kopitar ostro loči knjižno od narečnega in obenem opozarja na relativnost merila blagglasnosti.

Ko obravnava izgovor deležnika na *-l* (str. 179), pravi, da je to »edini primer, kjer *l* sicer p i š e m o, pa v g o v o r i m o«. Temu sledi podčrtana opomba, iz katere se vidi, da je bolj mislil na nasprotje s predsamoglasniškim *v*: »Preostali *v*-ji g o r e n j š č i n e namesto *l*-a, dopuščamo, da so neblagglasni (abson): toda deležnike ne govori noben Kranjec z *-l*, vsaj ne s čistim *-l*«, pri čemer dalje opozorja na str. 102 svoje slovnice, kjer je citiran Hipolit, ki za »inferiorno« Kranjsko omenja poseben izgovor na koncu besede, k čemur Kopitar pristavlja: »Ali r e s govori sploh kateri K r a n j e c ali (štajersko-koroški Slovenec) na *-l*? Razume se čisti *l*, ne poljskega ali ruskega g r o b e g a, ki ga menda lahko slišite okoli Cerknice.« – Da Kopitar ni mislil samo na deležnike na *-l*, pa nam povedo primeri za izgovor črke *l* kot *ʎ*, med katerimi se nahajajo (str. 180–181) *détal* (izgovor *détov*), *priatel*, *pisal*, *vidil* (izgovor *pisov*, *priatuv/priatu*, *viduv*), *vesel*, *gnil*, *vzel* (izgovor *vesev*, *gniv*, *vzev*) *imel* (izgovor *imov*).

² Str. 182: »G r k dela pravilo za *m* v takih primerih; m i hočemo napraviti pravilo p r o t i temu?« Tu bi bilo treba ugotoviti, na koga to leti.

³ Enako je pisal tudi *molziti* (336). Kdaj so bile uvedene izjeme po izgovoru (*z/s*, *z/-s*- *gristi*, *moštvo* ipd. (*moški* – *težki*), ni znano (za pisavo *moški* prim. *SSJ*, str. 263).

⁴ Gl. gradivo iz opombe 25 in 26. Na str. 348 pravi Kopitar: »Dolenjec sicer govori *mahnen* brez mehčanja, kakor pravi *hranen*, *branen* namesto *hranjen*, *branjen*. Tu lahko držimo z Gorenjcem, ker so na njegovi strani vsa druga narečja.«

⁵ V razpravi o Kopitarjevi slovnici – oblikoslovju, *SR* 1980, str. 395–413.

⁶ Str. 336–337.

varianto *objámi* (*objêmi*, *objmi*) – tako še *vjámi*, *vzámi* – a samo *snámi* (*vjmi*).⁷ Podobno pri glagolih na *-nem*.⁸ Posebnost je tudi *têrem* (s *tárem* na prvem in *trêm* na drugem mestu).⁹ – Morfonološke posebnosti bi našli še pri zaimkih in drugod. Pri zaimkih npr. *kákošni*, *kakoršni*,¹⁰ *mnogítéri*, *vsaktiri*, *vsaki*, *nektéri*, *maloktiri*, *katéri*.¹¹ Od drugega prim. *šésti*, *ósmi*, *dvajséti*,¹² *tridesét*, *dvé sto*,¹³ *kéj*,¹⁴ *pokrajna*, *pú-nj* (= *ponj*), *dežela/dužela*, *gosénca*, *gosénica*, *gospojska*, *lesica/lisica*, *mačoha*, *pelnica*, *šator*, *pezdir/pezder*, tipi *bridek/bridki*, *pasij/pasji*, *srebrni*, *vedni*, *lev*, *strm* ipd.¹⁵ Kopitar žal nič ne komentira.

2 Najznamenitejše so morfonološke preusmeritve v končnicah: *-o -ó -ò* v im./tož. ed. samostalnikov 1. srednje sklanjatve (*délo*, *blagó*, *dnò*) in *-am(a)* v daj. mn. in dv. (ter or. dv.) tudi pri neajevskih sklanjativah ne glede na spol: *rakam(a)*, *krajam(a)*, *tatovam(a)* – ne pričakovana celo *možáma*, *bogáma* proti pričakovanim *móžam* v or. ed. in *možém* v daj. mn.: prim. še *srcam(a)*, *teletam(a)*, le *i*-sklanjatev od tega ni bila prizadeta (razen deloma večzložnice): *živalim(a)/živalam* proti *klopém*.¹⁶

2.1 Pri *-o* se je Kopitar lahko opiral ne le na svoje gorenjsko narečje (kar glede na tip *mojmo brato* ni bilo enoumno), ampak tudi na knjižne zapise: »/J/az nisem prvi, ki želi uvesti b o l j u t e m e l j e n i -o; 1578 je to storil prevajalec Spangenbergove postile, in 1797 sedanji gimnazijski profesor Vodnik v svoji Veliki Pratici ali Kalender za to leto 1797. Dolenjec naj Gorenjcu vsaj ne zameri, če piše, kakor govori; saj je tudi Trubar pisal svoj *-o*, ker ga je govoril: če se pa vpraša, ali je v knjižnem jeziku boljši *u* ali *o*, potem odloča consensus populorum (v vseh drugih slovanskih narečjih) očitno za Gorenjčev *o*.«¹⁷ Tu se torej zastavlja vprašanje o normodajalnosti glavnih narečij, dolenjščini in gorenjščini, v knjižnem jeziku. Kopitar se je zavzel za *-o* zato, ker se res govori in ima to svoje izročilo tudi v knjižnem jeziku, kar oboje velja sicer tudi za dolenjski *-u*, toda gorenjski *-o* vidi okrepljen s stanjem

⁷ Te stvari so na str. 347. (+ *vjèmi*).

⁸ Str. 349, npr. *gáni* (»v navadnem življenju *gni* /.../«); prim še *mni* od *meti manem*.

⁹ Str. 350. Kot zanimivost še velelnik *móri* od *mórem* z nedol. *mórati* in del. na *-l mógel*. Kopitar torej še nima *moram*.

¹⁰ Str. 297; *kakošni* se morda da razumeti iz *kakovšni* po monoftongizaciji *ou* (*ov* pa je morebiti nastalo iz *-ov-*, prim sh. *kakav*).

¹¹ Str. 297–298. Pod naglasom piše Kopitar samoglasnik pred *r* z *é*, sicer z *i*; oblike z *i* so v zloženkah in jih Kopitar naglasno ni zaznamoval.

¹² Str. 278.

¹³ Str. 272 z. 273.

¹⁴ Str. 297.

¹⁵ »Primeri iz list k posameznim pregibnostnim vzorcem. Težave so bile tudi pri besedi *očim*, tj. sploh pogosto tam, kjer se je govoril polglasnik, pa ni bilo mogoče ugotoviti, za kateri reducirani samoglasnik naj bi pravzaprav šlo. Na moderno vokalno redukcijo kaže *bridek/bridki*, *pasij/pasji*; *pezdir/pezder* pa opozarja na posebni izgovor ozkega *e*-ja pred *r*. S tega stališča je zanimivo, kako se je odločal Metelko: zloženk s *kateri* menda nima, sicer pa piše: *božji* (78), *morsk* (85, napačno), *gladek* (87), *jutrejn* (82), *srebrn* (82), *šésti/ósmi* (92), *dvajséti* (93), *tridesét* (93), *večer* (49), *hudir* (49), *držéla*, pogosteje *dežela* (49), *očəm* (4)), *mačaha* tudi *mačeha* (57), *læsica* (55). Gre torej v smeri etimologije.

¹⁶ Pri ustreznih vzorcih, str. 250.

¹⁷ Str. 238. Nasprotje med dolenjščino in gorenjščino mu je kot med latinščino in grščino. Že na str. XXXVI je pisal: »/Juríčič/ dela vsa nevtrá, ki jih je Trubar tvoril na *-u*, na *-o*, kakor se na *-o* tudi res govorijo na Gorenjskem in pri vseh drugih Slovanih.«

v drugih slovanskih jezikih. Poleg tega je Kopitar menil, da gre določena pravica glede tega pisecem samim, v njegovem času izrazito gorenjskim.

2.2 Za *a* v končnicah pred *-m(-)*: »B o h o r i č in njegovi sodobniki pišejo *z'očetom* mit dem Vater, *očétom* den Vätern, *z o*, kjer mi sedaj govorimo *očétam*, *z a t o*, mislim, namreč zaradi približevanja (iz Dalmatina citira v opombi na str. 235–236: »In kakor tudi se naš kranjski jezik, na katerega sem v tem, kot Kranjec, predvsem gledal, od drugih slovenskih (windischen) narečij loči po posebnih svojstvih: sem se vendar v o r t o g r a f i j i i n p i s a v i b e s e d itd. trudil za to, da se ta moj prevod, kot upam, da plodonosno brati in uporabljati itd. ne le na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, ampak tudi v sosednjih slovenskih deželah, tako za povzdigo jezikov samih (Aufnehmung) kot za pospeševanje čistega nauka,« pravi Dalmatin v predgovoru svoje Biblije), ne, ker bi bili takratni Kranjci tako govorili, je Bohorič prinesel tudi ta *-om*. Trubar ima celo *nogom* den Füßen, od sam. ž. spola *nôga*.«¹⁸ Napačno o tem H. Orzechowska.¹⁹ – Glede morfema za *daj. dv. samostalnikov 2. ženske sklanjatve* prim. še: »Večzložnice imajo v dajalniku in orodniku množine raje *-ama* in *-am*, *-ami* kot *-ima* in *-im*, *-imi*, npr. *kokúš* dela v *daj. in or. dvojine kokúšama* in v *daj. mn. kokúšam*, v or. *kokúšami (kokušmi)*.²⁰

2.3 Za Kopitarjevo morfonologijo je nadvse značilno njegovo upoštevanje moderne vokalne redukcije do stopnje polglasnika, pri čemer se to na pisni ravni (v nasprotju s Pohlinom in pozneje Metelkom) praktično ni kazalo.²¹ Prim. npr. glagole na *-im*, kjer najdemo samo pod črto naslednje besede: »Končniški *i s e d a n j i k a* je pri tej spregatvi zmeraj nem /stumm = polglasniški/, *mótim* se izgovarja kot *mót'm*, in tako skozi vsa števila in osebe sedanjika, *mót's*, *mót'*, *mót'va*, *mót'ta*, *mót'ta*, *mót'te*, *mót'jo*. V v e l e l n i k u je v e d n i n i končni *i* zmeraj nem, v dvojini in množini pa zmeraj dolg. V n e d o l o č n i k u se govori, pretežno večinoma p o l j u b n o, nemo ali pa dolgo; v t v o r n e m d e l e ž n i k u je *il* kratko; kakor hitro pa po pregibanju ali sklanjatvi pride za *l* še en samoglasnik, ga lahko, kot *-iti* nedoločnika, izgovorimo poljubno.«²²

Drugi primer so končnice *-iga*, *-imu* ipd.²³ v ednini, vendar tudi v množini, prve na Kranj-

¹⁸ Str. 235–236.

¹⁹ Glede tega prim. H. Orzechowska, Typologiczny aspekt postulatów slawizacyjnych B. Kopitara, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1979 (izšlo 1980), str. 137–153 (moj odziv v tej številki *SR*, str. 223–226: Negativne sodbe o Kopitarju).

²⁰ Str. 252–253.

²¹ O posebnih primerih v tem oziru prim. opombo 31. Za ponazoritev iz Pohlinove *KG* 1783, str. 232: »Boga, kar moreš, useskuzi moli, inu časti ne le skus donañanje teh vofrof, temveč tudi, de Bogu služješ, koker de be na tu persegl.« Str. 79: *stävem, hvalèm, staveš, stave; stavemo, staveta, stavëta; stavema, stavete, stavejo; stavel*, vel. *stavi*, nedol. *stavëti*, vendar *hvalil*, pač zaradi *hvalila*. O redukciji pri Kopitarju prim. še str. 171 *SSJ*, kjer govori o nenaglašeni (oz. kratkih naglašeni) *i* in *u* kot polglasnikih »v navadnem življenju«, primerjajoč ta polglasnik francoskemu »e muet« in nem. *e* v »Vater, haben, Engel«. Omenjen je tudi angleški polglasnik. Zmotno pa je Kopitar mislil (str. 172), da je naš polglasnik enak cirilskemu jeriju.

²² Str. 356–357. Kaj je tu res mislil, kažejo natančneje njegove preglednice.

²³ Kako je izgovarjal *i* v *-iga* itd. (namreč polglasniško), je povedano pri kazalnem zaimku *ta*, str. 292–293: »Kako redne so v *tiga timu* itn. pridevniške sklanjatvene končnice! In kakor je zgoraj v *lepiga, lepimu* itd. *i* nenaglašen (torej nem), tako tudi v *tiga, timu*; zato se ti zlogi v govoru glasijo kot *l'ga, t'mu /.../*.« Prešeren je seveda govoril tudi s čisto redukcijo: *obraz bledga mladenča*.

skem prvotno iz jata, druge pač iz *i*-ja, čeprav zlasti kazalni zaimek in glavni števnik tudi tu kaže na jat (prim. *téh* ali *tréh* in celo *petéh*). Do stopnje polglasnika se mu je razen kratkega *i*-ja in nekdanjega jata reducirjal seveda tudi *u*. Nekako z redukcijo *u*-ja iz pripone si razlagam Kopitarjeve oblike tipa *gospodvám gospodvátí*, ki jih navaja poleg *gospodíjem*.²⁴ Prim. še *kupvátí*, *kupčuvátí*, *oznanvati*, *pomilvati*, *pustvati*, *zdihvati*, *stanvati*, *strahvati*, *svetvam svétvati*, *varvati*, *vervati*. Oblike na *-ovati* skoraj ne pozna, navedena je menda le *darovati* (pač pa še – drugačni – *kovati* in *snoвати*).²⁵

V Slovnici je bil Kopitar realist v tem smislu, da je v pisni obliki v glavnem ostajal pri zgodovinsko izpričani obliki morfemov (*gospod-vati* ipd.), čeprav ga je že tu mikalo (v pasusih o novem, rimskem Cirilu), da bi bil ta posebni glas tudi pisal s posebno črko.²⁶ Kot znano, je to pozneje odobral pri Metelku in verjetno prav zaradi tega zbudil odpor in dal Čopu v roke najmočnejši argument, najmočnejši realni bojni adut: polglasnikov je v pisni podobi take slovenščine preveč. Kopitar je v razpravljanju s Čopom tudi priznal, da je Metelkova rešitev pač prvi poskus in da je pri tem Metelko res šel predaleč.²⁷ Temu se je pridružila še slovenska neenotnost v zapisovanju t. i. blagozvočnega, prvotnega in novega, polglasnika v morfemu *-æc*, temelječa sicer prav tako na zgodovinskem izročilu, a prav gotovo kličoča po izenačitvi (tu sta posegla vmes pozneje zlasti Vraz in Murko).²⁸

2.4 Upravičeno se je Kopitar upiral popravljaju morfonološke podobe na podlagi etimoloških ali »pravilnostnih«²⁹ spekulacij, najsi jih je uganjal Pohlin (na pisni ravni, prim. *bug* — *wug*)²⁹ ali pa so jih zagrešili celo prevajalci katoliškega svetega pisma; poslednji so si zaslužili Kopitarjevo grajo, ker so v revizijski izdaji sv. pisma pisali npr. *kàreg* (kreg), ker da je iz *karati*, ali *hlinavski* nam. *hinavski*, ker da je iz *hliniti*.³⁰ Kopitar se je podobnemu rezoniranju dal le redko zapeljati, npr. ko je vzpostavljaj tudi za or. mn. samostalnikov m. spola končnico *-(a)mi*, kjer pa se je takoj umaknil s pripombo, da sta »resnično n a v a d n i le (morebiti s kontrakcijo nastali) *-mi* in *-i*«. ³¹ Podobno je ravnal še pri priponi *i* v *griziti*, o čemer je že bil govor.³²

2.5 Pri morfonoloških premenah bi kazalo omeniti še neko neenotnost sedanjske pripone pri glagolih na *-im*, kjer imamo na eni strani *se veselmò -tè -và -tà* proti *vuči -mò -tè* itd. (pa spet *motimo* itd.).³³ Potem je tu oblika *svojga*, čeprav je drugje izrecno rečeno, da se *svoj* sklanja po primeru *lep* (ki ima v Slovnici tip končnic *-iga* itd.). Tu je torej neka neenotnost v

²⁴ Str. 341–343.

²⁵ Str. 341–342.

²⁶ Str. 199: »Rimljani, ki so si za »medius quidam *u* et *i* literae sonus« pomagali z *u*, *i*, *e* (optumus, optumus, here)«; str. 203: »Samoglasnik, katerega pomanjkanje je čutil že Rimljan.«

²⁷ Prim. Kopitarjev Ein Wort zum ABC-Streit.

²⁸ Prim. J. Toporišič, Slovenski jezik kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, *Jezikovni pogovori II*, Ljubljana 1967, poglavje VI. Prizadevanje za vseslovenski knjižni jezik, str. 40–47. Epizoda z Vrazom je podrobneje razvidna iz Kidričevega Prešerna.

²⁹ S tega stališča je v Pohlinovi *KG* 1783 zanimiva preglednica Enakoglasnih besed, str. 208–213.

³⁰ Str. 156.

³¹ Str. 220.

³² Str. 337: »K o n t r a h i r a n i nedoločnik je bolj v rabi kot nekontrahirani, tako da se lahko reče, da glagoli na *-zem*, *-sem* nedoločnik zmeraj kontrahirajo.«

³³ Str. 283 oz. 323.

normi.³⁴ Včasih je Kopitar v zadregi sploh samo za na govorni obliki slonečo pisno podobo (npr. »očem /óčum, óčim?/«),³⁵ zlasti očitno ravno pri zapisovanju polglasnika, kjer si na nekem mestu želi poenotenje zapisovanja z *i*, ker da se pisani nenaglašeni *i* zmeraj izgovarja polglasniško, *e* pa ne (npr. ne v *kravjek* ipd.)³⁶ – Omeniti kaže tudi še nezanesljivosti pri stopnjevalnih obrazilih *-ši* oz. *-ji*, ki ju ima Kopitar za prosti varianti (razen izjemoma),³⁷ ne pa za varianti, ki se vežeta na različno glaseče se podstave. Treba pa je reči, da takrat ta sistem morda še ni bil tako zgrajen, kot je danes, ko dopušča celo formalizacijo.³⁸

Vprašanje protetičnega *v-* (Slovnica ga ima) pri Kopitarju ni obravnavano.

2.6 Na koncu naj bodo omenjena še nekatera omahovanja v zvezi s pisanjem (in pač tudi mestom) *i-*ja v zvezi z *j*. Kopitar omenja,³⁹ da je »naš o. Marko pisal *Dacija, ladija, lilija, Marija* itd. kot Rusi *ladija, lilēja, Marija, Azija, Francija* itd.; in to ne čisto neupravičeno, kot zatrjujejo nekateri enostrianski izboljševalci, ki se delajo opazne raje z novoto, kot pa da bi hoteli ugotoviti temeljitostjo; kajti rodilnik množine teh besed je vendar čisto jasno *ladij, lilij, Marij* itd., česar ne bi moglo biti, če imenovalnik ed. ne bi bil *-ja*.« Kopitar ima prav glede zapiranja zeva, ko se res govori pred takim *j* glas *i*, vendar takega *i* ni v *ladja*, bil pa je v stari cerkveni slovanščini. Morda je prav v tem vir poznejšega Levstikovega etimologiziranja (tipa *ladija*, ne pa tudi tipa *strijc*). Toliko bolj smo presenečeni pozneje v knjigi nad Kopitarjevim pisanjem enakovrstnih končajev v besedah – po njegovem – *kmetia, ladia*,⁴⁰ *Evangeli Evangelia* (kar je nekako somerno z *Jehu Jehua*,⁴¹ kjer pa ima tudi varianto, ki odpravlja zev, tj. *Jehuta*). To umetno pisanje imamo še v večji meri pri Vodniku, ki je pisal celo *gonio, gonioč*⁴² namesto pravilnega *gonijo, goneč*. O podaljševanju osnov *s t* pri samostalnikih na *-a* in *-o* piše neenako.⁴³

³⁴ Str. 288. Koliko razlika med *lepiga* in *svojga* kaže na razliko med pridevniki in osebnimi svojilnimi zaimki, ki jo je pozneje podrobno obravnaval Škrabec (*Cvetje z vertov svetega Frančiška*), ostaja za enkrat vprašanje.

³⁵ Str. 226.

³⁶ Str. 227: »-ki nam bolj ugaja.« Zanimiva razlika se kaže v pisavi *Korošec* proti *kosic*. Gre tu za vpliv strnjenege *š* in razpršenege *s* na polglasnik pred *c*?

³⁷ Str. 267–277, dostikrat variantno z *-ejši*.

³⁸ Za rešitev po dopolnilni razvrstitvi prim. *SKJ* 1, 1965, str. 193–194. Sedaj tudi v *SS* 1976.

³⁹ Str. 174.

⁴⁰ Prim. še str. 248, kjer so navedene oblike *ladij, zarij, Marij*. Takega pisanja je še več, npr. *njiu, tiu* proti *obeju* (282–283), celo *priatel*. Na nekem mestu pravi, da naj bi pisali z *j* med samoglasnikoma, »ali zaradi mene tudi kar *i* + samoglasnik«.

⁴¹ Str. 235; oblike *Jehuta* so Kopitarju bliže.

⁴² Pismenost, str. 76, 77; oboje je menda davek latinščini.

⁴³ Str. 234: »Celo lastna imena na *-a* imajo včasih raje vrivanje *t-*ja«; za *-o* pa (str. 235) le, da »imajo t«, torej je bila pozneje tu drugačna norma knjižnemu jeziku vsiljena.

Summary

Kopitar's *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808/09) encompasses the phonemic-graphemic and the morphological (morphonemics and parts of speech) levels of (central) literary Slovene at the beginning of the 19th c. These levels are extensively outlined by contrastive analyses of texts and linguistic works reaching to the middle of the 16th c., when literary Slovene came into being; particular elements are additionally illustrated by their counterparts in Latin and Greek on the one side, in German, Italian, French, and English on the other, and Slavic “dialects” on the third.

Kopitar was detecting the norm in contemporary standard-Slovene texts (the Catholic translation of the Bible, Vodnik's texts, Linhart) and, partly, also in the urban colloquial standard, juxtaposing it to the norm of nonstandard countryside vernacular – predominantly that of the Upper and Lower Carniolan dialectal area – and to the norm of historical texts and grammatical descriptions. Whenever these sources furnished heterogeneous information, Kopitar had to decide between admitting the variants and selecting one of them as preferable. His decisions were dictated primarily by genuine linguistic facts, i.e. by the state of the language and texts of the specific domain: this is generally true of desinential morphology and phonological-accentual morphemics. His decisions about the writing system, syntax, and lexicology were, however, partly affected by another principle – the idealness of model solutions: one such model solution was, to him, the Slavic Cyrillic-Glagolitic writing, and he searched for its congenial Latin counterpart (as opposed to the “Teutonic” writing systems of the rest of Europe using the Latin alphabet and neglecting the principle “as many phonemes, so many, and only so many, single letters without diacritics”); correspondingly, he disapproved of the traditional Slovene writing system, in which the one phoneme–one letter relation had, in essence, already been achieved for vowels (however, by means of diacritics, cf. the Pohlin-Japelj system: *i, ě, e, a, o, ó, u*, and *Ÿ* for the schwa). In lexis and syntax Kopitar advocated the not unnecessarily Germanizing Slavic-Slovene individuality. In all areas of language structure he objected to logicism, such as nonphonological graphic distinction between homonyms and unnecessary etymologization of morphemes; he was, however, occasionally sympathetic to obsolete (obsolescent) gerundial-participial forms, which stylistically enrich (other) languages.

It was not within Kopitar's power to prescribe his norm, but he endeavored to spread it through the texts and linguistic teachings of his disciples and in a great measure also through his own criticism of those texts and teachings which went counter to his norm. Viewed as a whole and from a broader time perspective, the normative ideal of his grammar came to be realized, though not by exactly the same means that he had proposed. In the points where he was wavering himself (or where the very norm of the actual usage he described was unsteady, e.g. accent), the norm and the codification either continued to show variants and dilemmas until today or they were pushed toward what was the easy way out for the encoder (the spelling of vowel phonemes), thus tolerating loose verbal realization and concomitantly forcing into superfluous distinctions (c.g. the spelling *lesti, moški – težki, z/s* etc.) which even today cause needless troubles and avert people from mastering more useful distinctions.

SR 29 (1981), 132–137. (Iz razprave *Norma in predpisi v Kopitarjevi slovnici*, 123–148.)

OBLIKOGLASJE V BOHORIČEVI SLOVNICI 1584: ARCTICAE HORULAE/ZIMSKE URICE

1 Oblikoglasje (morfonologija) je implicitno zajeto s primeri kot *v'vola* proti *v'ola* ipd., z nasprotjem *k'očetu/meni/tebi* proti *h'Gregorju/kamenu/qvintilijanu/zerkvi*, z zapisovanjem krepkega položaja nezvočnikov (z *očetom*, z *tabo*, *prag -a*, *sladak -dkiga*, vendar izjemoma tudi težak *-teškiga*: v zvenečnosti je precej grešil Trubar); verjetno spada sem tudi tip *studec*, *prešern – srečen*, pa seveda tudi *vogèl -gla* itd. Nima pa Bohorič nič obravnavanih t. i. mehkih *l* in *n* in tudi ne pisave polglasnika. (Prvih dveh ni bilo v cirilici in glagolici.)

1.1 Mehki soglasniki.

Od okrog 90 besednih enot v zapisu J. Stabeja (*AH* 1971), kjer bi danes pisali *lj*, je mehkost zapisana le v 20 primerih, in sicer v morfemih *bo/ujl-*, *dajl-*, *krajl-*, *pejl(j)-*, *pojll-*, *vojl(j)-*, *vajl-*¹, *vajl-*² oz. *smilj-*, *volj-*, *želj-*, *Millj*. Nikdar pa ni zaznamovana za soglasnikom (okrog 42 primerov), ne na začetku besede, ne na koncu, če bi v pregibanju nastal soglasniški sklop (prim. *kafshèl*); med dvema samoglasnikoma pa ne v morfemih (morfemskih zvezah) *goluf-*, *postel(a)*, *reshalen*, *v'pelaj*, *shelàn*. – Torej Bohorič ima neki, čeprav zapleten sistem pisanja. Le da se glede razširitve variant; *jl*, *lj*, *jlj* ne da reči nič določenega.¹

Sistem za mehki *n* je enostavnejši. Mehki *n* skoraj zmeraj piše drugače kot navadni *n*, tj. z *nj*, *jnj*, *jn*; z *n* le v naslednjih primerih za soglasnikom: *ognenik*, *ogniše*, *skušno*, *ražna*, *črešnovo*, *poslednimu*, vendar navadno z *nj* za *k g* (*luknja*, *nagnjesti* – tak odraz je tudi na *Mostecu*),² izjema je koren *skušnj-*, medtem ko so nepojasnjeni primeri *ohrazenik*, *opominaš*, *vinen*, (svinski in *svine* pa je morda že prvotno trdo). Sicer je glavna pisava z *nj* (skoraj 50 primerov, od tega dvakrat pisano z *ni*) oz. *jnj* (12 primerov), tema zapisoma pa sledi pisava z *jn* (10 primerov), ki ima oporo predvsem v položaju na koncu besede ali zloga (*Slujn*, *kojn*, *ogejn*, *tulikajn* – *slujnski*, *kojnka*, *majnka*, po *majn* pa še *majne*), medtem ko bi si *bekajne* ali z *ladajnom* razlagali z vplivom roditeljske množine. Pisava *ražin* je namesto *ražijn* (prim. moščansko *ógi* za *ógenj*).³ Pisava z *jnj* ima morda kako zvezo z izgovorom v njegovem narečju, kjer se glagolniki (po Kolariču, *AH* 1971, 42) glasijo na *-jje*.

1.2 Pisava p o l g l a s n i k a je zapletena, vendar se tudi tam vidijo določena načela: V največ primerih (spet po Stabeju) je podan z *è* (okrog 95-krat, le da je kdaj namesto krativca ostrivec ali celo strešica: *gibèčin*, *gorèl*, *kamér*, *turén*, *potérdim*), precej tolikokrat (69-krat) je pisan brez znamenja na *e*. Sorazmerno pogosto je pisan z *a* (z ločevalnim znamenjem ali brez njega) (51-krat), to pa predvsem ob strmjenih soglasnikih *k*, *g*, *h*, pa še katerem: *ganiti*, *garba*, *gàrli*, *garmi*, *kadar*, *kar*, *kardelu*, *karnica*, *legák*, *kroták*, *težák*, *skarbi*, *vta-kniti*, *zma-kniti*, *žihar*; sem gredo tudi primeri kot *želan*, na začetku besede (*arja*, *ardeč*), po razlikovanjskem načelu pa še polglasnik med dvema zobnikoma v končaju besede (*danás*, *edan 2 x*, *lubezan 2 x*, *pintar*, *tar*, *vredàn*, *želàn*); k *a*-jevskemu odrazu je vlekel tudi položaj med svetlim in temnim soglasnikom, lahko tudi v obrnjenem zaporedju (npr. *davri*, *dobàr*

¹ Kolarič /v razpravi o AH/ (34) samo omenja pisavo »jl, l, redkeje lj in jlj«.

² Prim. Mostec: *lùkja*, *nagjèst*.

³ Kolarič (35) samo omenja pisave »jn, jnj, nj, ni, n«.

2 x, *misàl*, *partiskam*, *vmetalnost*), kolikor v redkih primerih za ustničnikom (*vun*, *vunkaj*, *vus*) ni prevladala v-jevska temna podlaga. Kot *i* se kaže v priponah *-ik-* (*bobik*, *konjičik*, *krajličik*, *lonik*, *resločik*) in *-ic-* (*pejvic*, *pjanic*, *stolic*), tu je tudi primer požrešin, *majhin*. Morda je bil (napol) polglasniški tudi že izjatovski *i*: *diležni*, *divica*, *nehtil*, *lésim*, *lipim* -iti -il, *lipu*, *lisni*, *svit*, *svitloba*, *vidil*, *visil*, *želil*, ter polglasnik ob *j*: *jigla*, *jiti*, *pianiz*.⁴ Iz potencialnega sklopa zvočnik + nezvočnik je nekdanji polglasnik izginil: *lonc*, *palc*, *podvirk*, *s(tu)denc*. Sem je zašel tudi *preširn* (*sicer* pa še morfem *sja-* ipd. za *seja(ti)*).⁵

Nekdanji zložni *l* je večinoma pisan kot *ol*: *dolg-*, *dolž-*, *golt-*, *koln-*, *tolč-*, za zvočnikom *m* pa je *ul* (*mulz-*). Prim. še drugačne *čuln(ar)*, *polšter*, *žold-* in *žolner*. Mladi sklop pa imamo v *odrasełk*, *rezmisełnu*, *topelt*, *vmetelnu*. – Poseben problem je še predpona in predlog *pri(-)*: 23-krat je pisana *per* (večinoma z *è*), kot *pri-* pa jo imamo izkazano v besedah *pri-gliha*, *prihod*, *priložnost*, *pripuvist*. To si je verjetno treba razlagati z naglašenostjo (prim. *prilika*), kakor se pišejo *priča*, *pridem* ipd. Zanimiv, narečno pogojen, primer je *pre-* za *pri-* (prim. severno od Brežic »smo *prešli*« nam. »smo *prišli*«).⁶ Oblikoglasnih značilnosti je še nekaj.⁷

1.3 Cirilske in glagolske črke je Bohorič posnel po raznih virih (Josip Bartulić). S pregledom tujih pisav je Bohorič do neke mere delal dostopna cirilsko in glagolsko pisana besedila (tako so dosti pisali tudi poveljniki vojne krajine celo v Ljubljano).

Cirilsko besedilo v slovnici predstavlja Molitva nedilna (tudi v latiničnem prečrkovanju in v prevodu v latinščino, str. 32–34), poleg tega pa še Nagrobni napis Katarine, kraljice bosenske, spet tudi v latiničnem prepisu in s prevodom v latinščino (37–39) – dejansko je to prevod iz latinščine v bosensščino (Bartulić). – Tudi glagolica je ponazorjena z besedilom Molitva nedilna (46–49). Tip jezika je v obeh primerih ikavski. V zbirki očenašev (60–63) sta ti dve besedili podani z več pisnimi odstopanji, kar je deloma posledica ozkosti stolpcev (pisanje skupaj in narazen), deloma nepažnje (*i – j* ali *l – j*), deloma pa slovenske fonologizacije (*kralestvo – krajlestvo*) in morda celo drugačnega vira. V primeri s cirilskim je glagolsko pisano besedilo starejše v oblikoglasju (*jesi – esi*, *kako – jako* (2 x), *nebi – nebesih*, *duge/dužnikom – dlgi oz. dlžnikom*, vsakdanji – vsagdanni, v morfematiki (*posveti se – sveti se*, v *nebi – na nebesih*) in besedju (v *nebesih – na nebesih*, *kraljestvo – cesarstvo*, *zla – nepriazni*). Stare besede so *iže*, *pridi*. (Neenotna premena po zvonečnosti je nesistem-ska.)

V primeri s tema besediloma očenaša je slovensko v marsičem novotno: *oče – oča*, *iže – kir*, (*j*)*esi – si*, (*po*)*sveti se – posvečenu bodi*, *budi – zidi se*, *kljako – kakor*, *v/na – na*, *i – ə*, *hlib*

⁴ Po Kolaričevih izpisih v *AH* 1971 je naglašeni polglasnik podan 7-krat z *è*, po 5-krat z *i* in *a* ter 2-krat z *u*, nenaglašeni *ə* v izpisanem gradivu nastopa 28-krat kot *è*, 7-krat kot *e*, 14-krat kot *i* in po 1-krat kot *a*, *à*, *o*. Načela razvrstitve ali sešteevka odrazov pri K. ni, le za nekdanji *r* pravi, da nastopa kot *er* ali *ar*. (Moje štetje približno.)

⁵ Kolarič (38): »V glasovni skupini zvočnik (*l, r, n, v*) + *ə* se upadli *ə* izpahuje.«

⁶ Kolarič (37): »Predlog *pri* in predpona *pri-* se skoraj redno pišeta s *pør* /.../ Redko kot predpona *pri-*«.

⁷ Iz Kolaričevih izpisov (31–34) se razbere, da je dolgi naglašeni jat večinsko pisan kot dvoglasnik (razmerje 25 : 3 za *ei* : *e*). Za nenaglašeni jat pravi (37), da »je prešel v *ic*. – J. Rigler (*Začetki slovenskega knjižnega jezika*, 1968, 200) pa: »Za *ě* v slovnici močno prevladuje *e*. Posebno v abecednih seznamih besed in v paradigmah se je pisave z *ej* redno izogibal; prim še dolgi *ō*«; tam (201) pa: »/I/ma sicer tudi Bohorič *u, /.../ toda*« dobijo se tudi primeri z *o*.

– *kruh*, *danas* – *dones*, *duge/dlgi* – *dulge*, *i* – *tudi*, *ot/dpuščamo* – *odpustimo*, *i* – *inu*, *vaveđi* – *upelaj*), *napast* – *izkušno*, *da/na* – *temač*, *izbavi* – *reši*, *zla/neprijazni* – *zlega*, *iako* – *zakaj*, *krajlestvo/cesarastvo* – *krajlestvu*, *slava* – *čast*, *vaveki* – *vekoma*. Iz te primerjave je mogoče videti, kako daleč sta si bili novotna slovenščina in nekoliko starinsko pocerkvenjeni cirilsko in zlasti glagolsko besedilo.

Zanimivo bi bilo obdelati skupne značilnosti slovenskega očenaša s tema srbohrvaškima, pa tudi zahodnoslovanskimi. Kjer je vsem kaj skupnega, pa bi bilo morda mogoče misliti tudi na kak prvotni skupni besedilni vzorec (morda iz 9. stoletja), kolikor seveda ne gre za besede, ki so še sedaj skupne (ali so bile v preteklosti) vsem tem slovanskim jezikom.

Arcticae horulae succisive/Zimske urice proste. Maribor 1987, 294–299. Cela razprava: *Zimske urice*, prva slovenska slovnica, n. m. 281–328.

TVORBENI MODEL SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA NAGLASA V BESEDO- IN OBLIKOTVORJU

Tvorjenje slovenskega knjižnega naglasa ima za osnovo 7 prozodičnih parametrov: količnost zlogovnikov (– : √), naglašenost (ˈ : °), mesto prozodema (– ˘ : ˘ –), tonemskost (˘ : ˘), naglasno jakost (2 : 1 : 0), naglasno krepkost (a : ā) in večnaglasnost (˘ – : ˘ ˘). Te prozodijske informacije nosi vsak morfem z ustrežno glasovno strukturo. – Iz podstavne prozodijske podobe besede (redko besedne zveze) dobimo površinsko s pretvorbami (11 po številu), ki si sledijo po čisto določenem zaporedju, v glavnem pa potekajo vzporedno z ustreznimi zgodovinskimi dogajanji od praslovanske kasne dobe do danes. – Tvorbeno je načelno obdelano celotno besedotvorje (izčrpno pa izpeljava), vse oblikotvorje (21 kategorij) ter vse sklanjatve in spregatve.

The generation of standard Slovene accentuation is based on seven prosodic parameters: the quantity of syllabemes (– : √), accentedness (ˈ : °), the place of the prosodeme (– ˘ : ˘ –), tonemicity (˘ : ˘), the intensity of accent (2 : 1 : 0), accent strength (a : ā), and polyanaccentedness (˘ – : ˘ ˘). Every morpheme that has an adequate phonological structure carries this prosodic information. – The surface-structure prosodic shape of a word (or, rarely, of a word phrase) is derived from its underlying prosodic “base” by transformations. The transformations are eleven in number and ordered in a defined sequence, and largely parallel the corresponding historical phenomena that have taken place since the late Proto-Slavic period until today. – The transformational description is applied, in principle, to the entire word-formation system (and exhaustively to the derivation by suffixation) and to the entire inflection system (all the declensions and conjugations, plus all 21 categories of “the derivation of forms”).

I PRISTOP

Prozodične lastnosti

Tvorbenost naglasa pojmem¹ tako, da na podlagi globinskih (podstavnih*) prozodičnih lastnosti vsakega posameznega morfema vzpostavimo prozodijsko nekako podstavo² tvor-

¹ Moji poskusi za obvladanje tega vprašanja segajo že v prva leta mojega lektorstva na zagrebški univerzi (1954–1965) (iskanje skupne podstave slov. in sh. naglasa), nakar so zorela v več delih, ki bodo v nadaljevanju navajana na ustreznih mestih, tičejo pa se predvsem t. i. predvidljivosti slovenskega naglasa (glede moje ustrezne literature prim. Bibliografijo Jožeta Toporišiča, Ob šestdesetletnici, SR 34 (1986), 451 do 490). Obrisi prav tvorbenega stališča se pojavljajo že v mojih mislih o brisanju podstavnih naglasov (prim. Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov v moji knjigi *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (dalje *GNPSJ*), 1978, 300–309, zlasti str. 305 (prvotno referat na zasedanju Komisije za fonetiko pri Mednarodnem slavističnem komiteju v Pragi 1. 1977, kar pa je tam izšlo šele 1. 1983 z letnico 1978 (*Slavica Pragensia* 21, 300–309)). Odločilen preobrat v to smer se je zgodil v moji razpravi *Besedotvorna teorija* (SR 24 (1976), 163–177) ter nato v *Teoriji besedotvornega algoritma* (SR 28 (1980), 119–123). Predavanje o tvorbenem modelu slovenskega tonemskega naglasa sem imel dec. 1984 v Zagrebu ob 30-letnici Inštituta za fonetiko, 1. 1985 na slavističnem zborovanju v Ljubljani in v Lingvističnem krogu prav tam, spomladi 1986 pa tudi na univerzah na Dunaju in v Gradcu.

² Pri tem imamo močno oporo v delih S. Škrabca, deloma npr. že v njegovi razpravi *O glasu in nagla-*

jenke, npr. *l̥ip-ic-à, pa tudi njene oblike. npr. *l̥ip-ǭ, s pretvorbami pa nato dospemo do površinske oblike naglasa oz. prozodije sploh, za zgornja primera *l̥ipica*, *l̥ipo*.

Pri slovenskih knjižnih prozodemih je treba upoštevati naslednje: (1) kolikost zlogovnika (silabema), (2) njegovo naglašenost, (3) mesto prozodema, (4) tonemskost, (5) naglasno jakost, (6) večnaglasnost, (7) krepkost. — Ponazorjeno: (1) *i *e *a *o *u so notranje (inherentno) dolgi, *e *o in *ə pa kratki; (2) *na, *si proti *-na; (3) *kosiCø*** proti *kosiCø* (sedanjik 3. os. — velelnik, 2. os.)*; (4) *danø proti *danø*³ ('dies — datus'); (5) *sin_o -a_o

su našega jezika v izreki in pisavi (novomeško izvestje za l. 1870; izšlo tudi v Š k r a b č e v i h *Jezikoslovnih spisih* I, 1, 1916, 2–59), npr. v primerjavi slovenskih in srbohrvaških naglasov, še bolj pa v Škrabčevi razpravi *Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo* (*Cvetje z vertov sv. Frančiška* /dalje *CF*/ 12 (1893), št. 1 do *CF* 14 (1895), št. 5), pa takoj za tem v njegovem poskusu oblikoslovja: Valjavčev 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskem jeziku' in prihodnja slovenska slovnica (*CF* 14 (1895), 7–10, 12; 15 (1896), 1). Svojo tonemskost je Škrabec soočil s P l e t e r š n i k o v o v sestavku *Novi slovar* (*CF* 14 (1895), 11–12). Seveda se lahko opiramo tudi na Valjavčevo pri Škrabcu zgoraj citirano razpravo, zlasti na njen povzetek *Glavne točke o naglasu književne slovenštine* (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knjiga 132, 1897, 116–213) (katere pa tu citatno ne izčrpujemo; kaj Valjavec naglasno prinaša prim. mojo razpravo Matija Valjavec kot naglasoslovec, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj* 18 (1982), 69–88, dostopno tudi v moji knjigi *Portreti, razgledi, presoje*, 1987, 97–105, v nekaj reducirani obliki pa tudi v *Slovenskem biografskem leksikonu*, Ljubljana, 1982, 339–342). In še to in ono, npr. C h r i s t i a n S . S t a n g , *Slavonic Accentuation*, 1957, 189 str. (ta v svoji literaturi sicer navaja Breznika in Valjavca, ne pa tudi Škrabca). Seveda so mi služili tudi slovarji s tonemskim naglasom (Pleteršnikov *Slovenski-nemški slovar*, 1894, 1895 in *S l o v a r slovenskega knjižnega jezika*, (dalje *SSKJ* 1970, 1975, 1979, 1985); za naš namen pa bi bilo priporočljivo uporabljati tudi, verjetno Breznikove, zapise tonemskosti v slovarju A. G r ö b m i n g a , I. L e s i c e *Slovensko-srbohrvaški slovar*, I, 1950, VIII + 496 str. Za srbohrvaščino sem se naslanjal na J a n k a J u r a n č i č a *Srbohrvaško-slovenski slovar*, Ljubljana, 1955, XXX + 1191 str., deloma pa tudi na t. i. Š k e r l j e v slovar slovenskega in srbohrvaškega jezika (Stanko Škerlj, Radomir Aleksič, Vido Latkovič: *Slovensko-srpskohrvatski slovar*, 1964).

* (Podstavne oblike besed oz. morfemov ali morfemskih zvez so zaznamovane z zvezdico.)

** Simbol C pomeni prazni soglasnik, simbol -ø pa ničti polglasnik, ki pa se lahko osamoglasil (vokalizira).

³ B r e z n i k je v razpravi *Naglas v šoli* (*VI. izvestje knezoškofijske privatne gimnazije o šolskem letu 1910/11*, Št. Vid nad Ljubljano, 1911, str. 1–25; ponatis v od mene izdanem njegovem delu *Jezikoslovne razprave*, 1982, 343–364) nakazal vidike razpoznavanja izhodiščnih naglasnih tipov knjižnega jezika v tem smislu, da je med njimi nahajal soodnosnosti. Za naš problem zasluži biti navedeno njegovo mnenje, da so »n/aglasne vrste /.../ posebno važne pri besedotvorju« (357). Iz te razprave si lahko izpišemo npr. za moški spol naslednje tipe: *brät -áta*, *gréh -a*, *snêg -â*, *könj kónja*, *dêž -jä*. Te tipe, ki so npr. pri 1. ž. sklanjatvi lahko nevtralizirani, je prepoznaval tudi iz besedne družine nekako tako:

1. <i>brät-áta</i>	<i>brâtec; brátov, brátranec, pobrátiti</i>
	<i>seljân -ána, seljânski</i>
<i>pótok -óka</i>	<i>potôčnik, potôkar, potôčnica</i>
2. <i>križ -a</i>	<i>križec, križnik, križevnik, križevniški</i>
3. <i>snêg -â</i>	<i>snežên; snežnik, snežnica</i>
4. <i>kön -ónja</i>	<i>konjč, konjâr; konjček, konjârna, konjûšnica</i>
5. <i>dêž -jä</i>	<i>dežêk/dêžek, dežnik, dežnica; dežêven, dežnikar, dežêvje</i>

proti *nožð -à ali *sinø -u₂, (6) *neùmæn proti neùmæn, (7) *-ač- proti *ār-.⁴

Izrecno povedano: (1) podstavni zložniki (lahko tudi *r* — dalje imenovani tudi le samoglasniki) so dolgi ali kratki, od kratkih pa je *ə* nadkratek; (2) obstajajo naglašene ali nenaglašene besede (in seveda tudi morfemi sploh), zadnje pretežno iz kroga t. i. slovničnih besed (predlogi, vezniki, členki) ali slovničnih oblik (npr. pomožnika: *-sem/-bom/-bi* + deležnik *-l*) ali naslonskih oblik osebnih zaimkov za rod. *daj. in tož. vseh oseb (-me -mi -me* ali *-nas -nam -nas* itd.); (3) mesto naglasa je glede na zloge neomejeno (prim. *debèlø *èla, *debel-èjši, *debelinà ...), hkrati pa fonološko razločevalno, kakor kaže že navedeni primer *kosiCø — kosiCø ali npr. še *pàrtija — partija; (4) tonemsko nasprotje je neomejeno glede na položaj toniranega zlogovnika, omejeno pa je na dolge samoglasnike, pri nadkratkem pa ga ni v zadnjem ali edinem zlogu; tonemi so akut (*dà, màtiCø) in prednaglašenost (*sinø) v domačih besedah ter cirkumfleks v nekaterih prevzetih (*kájakø): pri posameznih tvorjenkah je včasih treba izhajati tudi iz umičnega akuta, t. i. mladega (*plétlø), kar se da tvorbeno prikazati tudi kot *pletlø; (5) naglasna jakost 2 pomeni, da je beseda avtomatično

Opozarjal je tudi na premikanje naglasa: »Naglas obdrže v izpeljankah tudi tisti samostalniki, ki so imeli naglas prvotno na končnici, a so ga prenesli na deblo (te vrste naglas se pozna po dolgi potegnjeni intonaciji): *grěh -a /.../«* (357); »Samostalniki, ki v sklanji naglas premikajo (ali ga vsaj morejo premikati), imajo v izpeljankah naglas na istem končaju, na katerega ga premikajo: *góra goré: gorica*, od tod dalje *goričica, goričnik, gorčnica /.../«* (358); »Vsi maskulini s širokim *e* in *o* so imeli naglas prvotno na končnici, zato ga imajo tudi v izpeljankah: *könj kónja: konjč konjča, konjček, konjár, konjárna, konjšnica«*. (358) Seveda so mu taki nazori začeli zoreti ob razpravi Die Betonungstypen des slavischen Verbuns (*AslPh* 32 (1911), 399–454, tudi posebni odtis, 56 str.), ali ko je l. 1905 ocenjeval I. Grafenauerja Zum Accente im Gailthalerdialekte (*DS* 18 (1905), 695–697).

⁴ Že Brezniku je bila podstava za naglasne parametre verjetno Š k r a b č e v a razprava Nekoliko slovenske slovnice ..., kjer ima naslednje naglasne tipe: I. »Kratki povdarek na prvotno poslednjem zlogu« (*dnò, bətà, oslè, dèškà, mærtvà, tegà, enegà, cvəsti, slà, govorivà, častì* (D, M), *šè* ipd., *søn, bōb, čēp, cvətēš, žgē, cvrè, bōst, bōl, zabadēn, brāt, svknōm O, dèškām, -àh, nīt, špātāt, cedīt, kopnēt, goljufāt, ropotāt, brīl, dāj, jáz, prōč*. — II. »Posebej o nekedar kratkem, zdaj dolgim potegnjem povdarku« (tj. mladi akut na nekdanji kračini, prim. ustrezno opombo v oblikoslovju, str. 111). — III. »Posebej o dolgim potegnjem povdarku« (tj. o novem in mladem akutu na dolžini), s kategorijami A: *gospà -é ... , bāti se, kostjò, kostì* R mn., *njé, vodé* (oboje R ed.), *ljudi* R mn., *zelenjé, piše, pisáč*, nato razporejeno po vrstah: 1. *králj*; 2. *-áč, -ák ...*; 3. *járem*; 4. *násad* (včasih samo v I/T ed.); 5. *bégu, rěči* M, 6. *gnézdø -a*, mn. *vràta*; 7. *dúša*; 8. *bráda*; 9. *črn*; 10. *bléda -i -i* (sicer si predstavlja skloni *-é* R, *-ò* T, *-ò* O); 11. *blizu*; 12. *dólbe, dólbla*; 13. *tkò, vróc*; 14. *dréti dfla*; 15. *rdí, jezí*; 16. *vřnit, vřne, vřni*. — Tu v posebnem dodatku sledi tudi novemu akutu na kratkem zlogu (gl. v oblikoslovju pri teh primerih, str. 170). — IV. »Posebej o dolgim potisnjem povdarku«: 1. *Bōg* itd., vsega 13. kategorij, medtem ko so mu 14. in 15. *igrām < -ajem* oz. metatonični iz akuta, npr. *jelènu -ov* itd.

V a l j a v e c ima v *Radu* 132 naslednjo tipologijo: I. »Promjene radi porasnoga tona«: A. »Naglas se /' / u nezadnjem slogu mija na /' /«: *brāt -áta, bratàn, bába, pijáča* ipd.: B. »Naglas se /' / u nezadnjem slogu mija na /^ /« (novi cirkumfleks); C. »Naglas izvorno u vokalu na nastavku.« — II. »Promjene radi izvorno opadnoga tona staroga naglasa« (t. i. prednaglasnost v naši razpravi, tradicionalno praslovanski cirkumfleks). — III. »Naglas na sažetom vokalu« (t. i. skrčenje).

Zlasti o stvarih v oblikoslovju si je mogoče o mnogem poiskati obvestila v knjigi Haralda Jakscheta *Slavische Akzentuation II, Slovenisch*, 1965, 131 str., o marsičem pa za starejše obdobje v Linde Sadnik knjigi *Slavische Akzentuation I, Vorhistorische Zeit*, 1959, 172 str.

naglašena na dotičnem morfemu, če je zadnji v besedi (*potep-în₂-ø*), pri tvorjenkah iz take podstave pa ne takrat nujno, če je tak naglas dobljen z umikom (*kovač₂ < kovačø*), tj. če so taki morfemi globinsko ponaglasni, njim dodano obrazilo pa akutirano (**kovačø — *kovač-ica*); (6) večnaglasnost je omejena na tvorjenke tipa sestave in na nekatere tipe zlaganja in sklapljanja (*oficîr — nãdoficîr; prëdlëça; âvtokârtã; bëlo-zelën; trî + in + trî + deset*); (7) krepki zlogovniki povzročajo metatonijo neposredno predhodnega akutiranega zlogovnika (or. ed. **lîpø > lîpo*).

Površinski znaki tonemskosti (tonemniki) so: /˘/ za cirkumfleks, /´/ za akut na dolgem zlogovniku ter /˘˘/ za cfl. in /˘/ za akut na kratkem: *lîpa*,⁵ *môst — dã, tãma*. (Površinske oblike niso zaznamovane z zvezdico.) — Globinsko se akut, stari in kratki novi, zaznamuje z /˘˘/, npr. **mãti/*mëra — *žëninø*, v bistvu pa pomeni le naglasno mesto nasproti besedam in morfemom, ki so naglasno prazni (**most, *kosil, *dobrota*), le nasproti cirkumfleksu (**kãjak*) tudi tonemsko nasprotje na katerem koli zlogu besede. Novi akut na dolgem zlogovniku je zaznamovan z /˘˘/. Naglasno prazne besede (in zveze) se površinsko uresničujejo kot cirkumfektirane (**ta = tã*); če so večzložne, potem načeloma na drugem zlogu z leve (**mostu R = mostû*); tiste besede, ki tega pomika⁶ ne poznajo, si teoretično zamišljamo, kakor da stojijo ob predslonki (proklitiki), zaznamujemo pa jih z vezajem spredaj, npr. **-brus*, take nezačetne morfeme pa z vezajem pred vezajem, npr. **-øk* v besedi: **sladøk*, kar da površinsko *sladãk* (polglasnik, ki ga kot neobstojnega pišemo z ø, se pri naglasnem pomiku, kakor tudi pri akutizaciji, uresničuje kot *a*, za akutizacijo prim. **mãša > mãša*. — Globinski tonemnik /˘˘/ je enak novemu površinskemu cirkumfleksu, ki sam nastaja z metatonijo iz akuta; je torej nepremičen, razen ko gre za naglasno jakost 2: **dek-ân₂ — *dek-ân₂-ãt₂ > dekanãt*. — Omenimo še, da imajo naglasne prazne podstave lahko akutirane desne morfeme, npr. **peçø *-i* proti *daj./mest. *-i*, kar da površinsko *pëçi*; prim. še **vod-ø* tož. ed. nasproti **vod-à *-ejè *-i *-i *-ojo*, kar da površinsko *vóda -é vódi vodô vódi vodô*.

Naglasna značilnost globinskega morfema (ali morfemske zveze) je lahko »prevojno« različna: npr. **vranø — *vrãna*, ali **kosimø *kos(i)enø* proti *kositi* proti **kosilø/*kositø*, ali **beremø/boranø* proti **borãti/bericø* proti **borãti* proti **boralø/*boratø*, ali **pis(a)jemø* proti **pis(a)jeCi* proti **pisãti *pisãlø *pisãnø*, ali **pel(a)jemø* proti **pel(a)jeiCi/*peljãti/*ãlø *-ãtø* proti **peljanø*.⁸

V razpravo so zajete tudi prozodično zanimive besedne zveze, npr. **na noge, *dober večer, *na njo* kar da površinsko *na nôge, dober večêr, nãnj* (za zadnje prim. še **čez *njø > čëzenj in *vø *njø > vanj*).

⁵ Površinski naglasni tipi v tej razpravi so po *SSKJ*, kolikor ni izrecno drugače povedano. Določanje tonemskega naglasa v *SSKJ* je predvsem, skoraj izključno, delo J. R i g l e r j a (pri prevzetem verjetno oprto na spredaj omenjeni slovar Gröbminga). Peti zvezek *SSKJ* je otonemljial Vlado Nartnik.

⁶ Pomik mi je tu prestava naglasnega mesta z leve v desno, umik z desne na levo.

⁷ Nedoločniški osnovnični (tematski) *-i-* večinoma ni obravnavan, torej pišem le *kositi, vrñiti*. O cfl. v tem primeru je pisal nazadnje J. R i g l e r: Akcentske variante III, *SR* 26 (1978), 365–374.

⁸ Glagolska pripona v oklepaju pri ozvezdičeni besedi ali obliki pomeni njeno glasovno praznivost, npr. pri naglasnih premikih, njeno izginjanje pa povzroča tudi daljšave.

Pretvorbe⁹

1. Če ima kateri zadnji morfem (morfemska zveza) naglasno jakost 2, je avtomatično naglašen, tonemskost pa prejema po pravilih, npr. **potep-în₂∅* > *potepîn* (površinsko tudi *-áč₂*, npr. *mazáč* < **máz-ač₂-∅*).
2. Če je globinsko naglašanih več morfemov enake naglasne jakosti, se pri jakosti 0 in 1 (zadnje so načeloma vsi akutirani morfemi), brišejo vsi naglasi razen prvega, pri jakosti 0 seveda prednaglašena, pri jakosti 2 pa prevlada zadnja tako naglašena enota: **miz-ic-à¹⁰*, **leş-en-∅*, *dekân₂-ât₂-∅* > **mì-zica*, **lesen∅*, **dekanât∅*, površinsko *mizica*, *leşên*, *dekanât*.
3. Novi akut se dobi: a) z umikom naglasa s šibkega **-∅* na predhodni zlog: **grêh∅*, **grob∅* > **grêhø*, **gròbø*; enako še **berem∅* > **berèmo*; b) z umikom z zaradi odpadlega polglasnika podaljšane naglašene kračine: **hot(∅)jem∅* > **hotjêmo* > **hòtjem* ali **pis(a)jes∅* > *pisjêmo* > **pišes*. Tako npr. še *pêljem*, *krôžim*, *razmíšljam* ipd.
4. Prednaglašene podstave dobijo avtomatično cirkumfleks, ta pa se, če je za to možnost, pomakne na naslednja zloga: **mòst *-u R* > *mòst -û*, **na noge* > *na nôge*. Kakor se vidi iz primera, sta *o* in *e* pod takim naglasom ozka (za ozki *e* prim. *srcê*); polglasnik se pri tem uresničuje kot *a* (**døn* > *dân*).
5. Kreпки ponaglasni zložniki povzročajo metatonije: a) neposredno predhodni akut se cirkumflektira (**rib-ā* > *rîb*); nenaglašena podstava se pred krepkim zložnikom akutira: **nosiš∅* (< **nosiš∅*) > *nòsiš*.
6. Nekatere kategorije podaljšajo kratki samoglasnik pod novim akutom na zadnjem zlogu inherentno kratkega zložnika (t. i. zgodnje podaljšanje): **nòg* > **nóg* > *nóg* (kar se pri *o*-jevskem samoglasniku izenači s tipom **bog∅* > *bóg*), **mòj* > **mój* > *mój* (narečno tudi *e*: **veselbjè* > **veseljé*), **tòl* > **tál* (po naliki *tâl*).
7. Uveljavi se prvi umik (retrakcija) naglasa s končne kračine na predhodno dolžino: **zvèzda* > *zvézda*, **duša* > *dúša*.
8. Podaljšajo se akutirani zložniki (razen v edinem ali zadnjem zlogu): **bràta*, **nòša* > *bráta*, *nóša*. Izjemoma, iz stavčnofonetičnih razlogov, ostane kakšen akut tudi kratek, tj. postane nadkratek (*kàkšen*) in skupaj z onim v zadnjem ali edinem zlogu zaznamuje le naglašenost (zaznamujemo ga površinsko z dvojnimi krativcem: *kàkšen -šna -o*, *brät*); tak naglas večinoma dobiva tudi sestavljenska predpona (*pòdpredsêdnik*).
9. Nastopi drugi umik naglasa s kračine (tj. na kračino pri *o* in *e*): **nogä*, **zemljä* > *nóga*, *zémlja* (za ta mladi akut (novoakut) se misli, da je po naliki z *zvézda*). Kakor prvi umik ima tudi ta neke omejitve: vrši se zlasti z odprtega zloga, navadno pa ne gre prek morfemske meje med korenem in predpono, tako da dobimo poleg rednih primerov kot *jélen* < **jelèn*

⁹ M o j tvorbeni model posnema zgodovinsko dogajanje, ni pa seveda z njim identičen, saj upošteva sploh vse prevzete besede, ki seveda niso mogle iti skozi isti zgodovinski potek, ipd. Za ponazoritev npr. **jelèn-*, **grêh-*, **gór-*, **vesêl-*. Zaporedje pretvorb lahko primerjamo z R a m o v š e v i m prikazom zgodovinskega razvoja slovenske prozodije: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov (SR 3 (1950), 16–23). S splošnega tvorbenega stališča je za netonemski naglas pomembna L u n t o v a študija Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb, v: R. L. L e n č e k, *The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene*, Wiesbaden, 1966 (H. G. Lunta razprava na str. 135–187).

¹⁰ V nadaljnjem od vseh akutov lahko pišem le tiste, ki so pretvorbena pomembni, npr. **nesti*, **nositi*, **dèlati*, ne pa npr. **nositi*, **dèlati*.

(včasih variantnih (*pórod/poröd*) še neumične (*odhöd*). (Podrobneje o tem Bulahovskij.)¹¹

10. Sledi tretji umik na nadkračino: **tämä, *tämän* > *täma, tämän*, v knjižnem jeziku izpeljan dokaj nedosledno.

11. Deloma svoje zakonitosti uveljavljajo čustveno zaznamovana sredstva, npr. z neumičnostjo oz. sploh naglašenostjo, npr. *fantě* nam. **fánte* ipd., saj sicer od dveh akutov površinsko ostane le prvi.

12. Določene zveze glasov se poenoglašajo (monoftongirajo), npr. **pojás* < **pojas* daje *pás*, **znàjēm* > *znám*, **kupòvjēm* > *kupùjēm*, **vodejè* > *vodé*.

13. Nastopajo tudi analogije, npr. po *nésem* < **nesēm* < **nesemō* še *nésemo* < **nes(e)mō*.

14. Pri tvorjenkah višje stopnje (ali pri takih oblikah), se vse spet lahko ponovi, npr. **gorà* **-è *-ì *-ò *-ì -ò*; **-è *-ò *-àm* ...

II

PODSTAVNE OBLIKE

V nadaljnjem sledi prikaz besedotvornih oz. oblikoslovnih podstav, iz katerih s pravkar navedenim sklopom pretvorbenih pravil dobivamo površinske oblike. Pri tem se pri besedotvornih vrstah omejujemo skoraj samo na izpeljavo (druge besedotvorne vrste so obdelane le obrisno), to pa tako, da najprej obravnavamo akutirana ponska obrazila, nato prednaglasna oz. nenaglasna, na koncu pa cirkumflectirana. Pri oblikotvorju veljajo prav ta načela, pri besedotvorju v ožjem pomenu pa se ravnamo po štirih naglasnih tipih. Vse je obdelano predvsem v okviru ene besede, na koncu pa tudi ustrezne besedne zveze.

Pred podrobnim pregledom gradiva po besednih vrstah je treba na kratko spregovoriti še o vrstah morfemov (morfemskih zvez).

Glavni morfem je korenski, npr. *mlad-*. Levo od njega so lahko predpone, npr. *pre-*, v t. i. besedni enoti pa še predslonke (proklitike), npr. *na mōst*, *ne bi*. Na desni od korena je pred pripono (ali pred končnico v ožjem pomenu) lahko osnovnični (tematski) samoglasnik (zlog ali zloga), npr. *-a-* pri glagolih kot *delam* ali pri samostalnikih kot *lipa* (tu osnovnični samoglasnik prihaja na površje npr. v *daj*. (or.) množine: *lip-a-m(i)*: tisto, kar temu sledi, je končnica v ožjem pomenu, lahko nadalje deljiva na sestavino za needninskost in številskost: *lip-a-m-i* — *lip-a-m-a*). Pri pridevniških besedah se osnovni samoglasnik lahko pokaže v podobi *-o-*, npr. kot pri tvorjenkah tipa *hud-o-ba*, *lep-o-ta*, ali v zaimku *k-o-ga*, v sklanjatvah pa kot *-e-* ali *-i-*: *lep-e-ga*, *lep-i-m-ø/-a*.¹² Pred pripono je lahko še spona, tj. morf za ohranjanje večje morfemske razvidnosti (prim. *šah-ov-nica*, da ne bi bilo **šašnica*). Spona se lahko pojavlja tudi za kakšno pripono, kakor npr. pri *listk-ov-en*, da ne bi bilo **listčen* ali celo **liščen*. Pripone so lahko končne, npr. pri deležjih tipa *vede* ali *rekoč*, ali nekončne, npr. *-l-* oz. *-t-* pri **dela-l-ø*, **dela-t-i* (pri nedoločniku je *-i* pregibalo nasproti *-ø* pri namenilniku). Nekončnim priponam sledijo slovnični morfemi, in sicer ali sklonila

¹¹ L. Bulahovskij, Die Akzentzurückziehung im Slovenischen, *ZsIPh*, 1926, 400–415.

¹² O morfemizaciji tipa *lep-i-m-ø* za dat. mn., kjer je *-i-* osnovnica, *-m-* sklonski (dajalniški) in *-ø* številski (množinski) morfem (prim. *lepima*, *lepih*) prim. moje razprave o oblikoglasju (morfonologiji) v zbornikih v čast S. Hafnerja (*Pontes Slavici*, Graz, 1986, 393–408), H. Schelesnikerja (*Dona Slavica Aenipontana*, München, 1987, 199–214), T. Logarja (*SR 34* (1986), 209–214; *ZRiSJ TLoS* 1989, 333–353. /Vse so natisnjene tudi v naši knjigi./

(*brat-ø -a ...*), ali osebila (*dela-m -š ...*), ali določevala (*lep-ø — lep-i*), ali številila (*lep-ø -a -i*), pravzaprav tudi še nedoločila (*delat-i -ø* ipd.). Ločene od glavne glasovne množice besede so popone (*smejati se, misliti na, lomiti ga*); kadar se zlijejo z besedo, na katero se nanašajo, jih imenujemo sklopne popone (*tjale, takšenle, tule*); njim podobne so sklopne predslonke (*nimam, nanj*). Vpone so nam morfi kakor *k* v *tikati* 'govoriti komu ti'. Obstajajo še t. i. raznaglasnice, tj. sicer naglasne besede, ki pa se v določenih stalnih zvezah rabijo brez naglasa, npr. *dobro jutro*. Izraz priponsko obrazilo nam pomeni pripono v besedotvorni vlogi, lahko ima ob sebi še končnico, npr. *-ica*.

Za konec bodi omenjeno, da imajo morfemi globinsko večinoma ene in iste prozodične značilnosti, tj. so načeloma naglašeni ali pa ravno ne, dolgi ali kratki, navadni ali krepki, akutirani ali cirkumfleksirani ipd. Kakor nekateri korenski morfemi pa poznajo tudi neko-renski izjemoma tudi »prevojne« prozodične značilnosti: tako npr. **-otà* ali **-ìca* tudi **-ota* in **-ica*, kakor nam kažejo *golóta, ženíca* na eni in *dobrôta* in *goríca* na drugi strani. Včasih temu lahko vidimo razlog v izvoru, kakor npr. pri razliki v rod. ed. I. m. sklanjatve, kjer ima globinsko **bràta* (to povečini pišemo tudi kar **bràta*), kar je enako **nožà* proti **boga* (površinsko *bráta, nóža — bogà*), kar si lahko razlagamo z asimilativno močjo korena (tj. cfl. koren ima še cfl. končnico, vsaj v nekaterih sklonih); v drugih primerih pa tudi to odpove (prim. *mít níti — miš míši*, drugo je po naliki *sír síra*).

PROZODIJA TVORJENJA BESED

I z p e l j a v a

Akutirana priponska obrazila

Samostalniške besede

1. moška sklanjatev

a) pripone z obstojno zložnostjo so:

<i>*-ič-</i>	<i>gradič, fantič, deklíč</i>
<i>*-ènd-</i>	<i>dividènd -énda</i>
<i>*-èC-</i>	<i>fantè, prismodè -éta</i>
<i>*-àn-</i>	<i>dolgàn, župàn -ána</i>
<i>*-èn-</i>	<i>sršèn -éna</i> (im. tudi <i>sřšen</i>)
<i>*-in-</i>	<i>petélin -ína</i> /prvotno <i>petelin/</i>
<i>*-èr-</i>	<i>cepèr -éral -éra</i>
<i>*-èt-</i>	<i>crkèt -éta</i>
<i>*-ánt</i>	<i>zabušánt -ánta</i>
<i>*-ènt-</i>	<i>študènt -éntal -énta</i>
<i>*-òt-</i>	<i>sopòt, živòt -óta</i>

Primeri s širokim *é* ali *ó* so globinsko končniško naglašeni, torej **ceperò -à*, **studentò -à*, **sopotò -à*.

b) priponska obrazila z neobstojno zložnostjo so:

<i>*-økà</i>	<i>óčka</i>
<i>*-ocò</i>	<i>kupòc -pcà, dobrèi -èv, kósec -sca, stríc</i>
<i>*-øgò</i>	<i>bəzəg -zgä</i>
<i>*-jò</i>	<i>mláj, kljúč</i>

*-okò	<i>cvətäk-tkä, bobäk -bkä</i>
*-olò	<i>pəkäl -klä</i> (po ljudski etimologiji), <i>kózel -zla</i>
*-oljò	<i>rkälj -kljä, Fráncelj -clja</i>
*-omò	<i>kósəm -sma</i>
*-onò	<i>óvən -vna, čésən -sna</i>
*-onjò	<i>bədänj -dnjä</i>
*-orò	<i>stəbər -brä</i> (če <i>stəb-lö</i>), <i>čəbər -brä</i> ¹³

c) sklonska obrazila so:

*-ò	<i>mět méta, höd hōda, okrět -éta, odhöd -ōda, poräz -áza, počəp -épa</i>
*-ò	<i>löm lóma</i> (v novejšem času tudi <i>odhöd -óda</i> ¹⁴)

č) pripone s površinskim akutom na dolgem zlogu, globinsko akutirane na končnici (v im. ed. novi akut, sicer mladi, kolikor se ne metatonira):

*-ačò	<i>beráč -a, kljunáč -a</i>
*-ičò	<i>hudíč -a</i>
*-andò	<i>doktoránd -a</i> (poleg <i>doktoránd</i>)
*-uhò	<i>gladúh -a</i> (poleg <i>gladúh</i>)
*-akò	<i>čudák -a</i>
*-jakò	<i>belják -a, veselják</i>
*-njakò	<i>golobnják -a</i>
*-ikò	<i>ceník -a</i> (če ni <i>*cen-nik</i>), <i>zvoník -a</i>
*-ukò	<i>hajdúk -a</i>
*-arò	<i>gospodár -ja, akcionár -ja</i>
*-irò	<i>pastír -ja, brigadír -ja, kočír -ja</i>
*-urò	<i>mehúr -ja, nemčúr -ja, komtúr -ja</i> (poleg <i>komtúr</i>)
*-ašò	<i>bogatáš -a</i>
*-išò	<i>beliš -a</i>
*-ušò	<i>belúš -a</i>
*-antò	<i>diplománt -a</i> (poleg <i>diplománt</i>)
*-ažò	<i>kočijáž -a</i>
*-ižò	<i>debelíž -a</i> ¹⁵

¹³ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 8, c) za ta tip implicitno potrjuje še pripone *-jc-*, *-j-* in *-h-*, in sicer s primeri *stríc*; *mláj*, *plášč*, *kljúč*; *sméh* (in še *-ø*, če *dél* izpeljujemo iz *delíti*). — M . P i r n a t (Tvorbena naglasoslovna tonemska teorija ob samostalniških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazili /dalje Pirnat/, SR 32 (1984), 257–275) je obdelala priponska obrazila z značilnim soglasnikom *-c-*, *-k-*, *-j-*, *-stv-*, *-tv-*, *-b-*, *-lj-*, *-nj-* ter tvorbe s sklanjatvenimi obrazili *-ø_{1m'}*, *-ø_{2z'}*, *-a* in *-o/-e*.

¹⁴ O tem glej pri meni več razprav (citirane so v opombi 25, 36, 70). — P r i m . P i r n a t : »Tisti iz pred/slonskih/ glagolov /.../ so posplošili stari akut (ali novi na kratkem samoglasniku) /.../ (*odpäd*, *puběg*); tisti iz nepred/slonskih/ glagolov so posplošili cirkumfleks (*brán*, *bég*) ne glede na prvotni naglas podstave.

¹⁵ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 8, c): *koláč*, *novák*, *rokáv*, *hudíč*, *poganjič*, *govorník* (»danes le *govõrnik*«), *zvoník*, *Košír*, *skopúh*, *ogledúh*, *hajdúk*, *nemčúr*. V naslednjem letniku (1, b): »P/red končnicami z dolgimi samoglasniki se namreč nekdanji kratki naglas pri nas navadno spreminja v /'/: *ríbo*, *ríbar*, *ríbíč*, *ríbník*, *ríbji* iz *ribò*, (in to iz *ribojo*), *ribár*, *ríbíč* (prim. *hudíč*), *ribník*, *ribjí*. V *ríbnica* je ta naglas morebiti zavoljo zapertosti zloga, prim. *lúknja*, *súknja*, *črěšnja*, *hrúška*, *púška*, *líska*. Tudi pred *ə* imamo /ê/, morebiti ker po izpadu pušča zaperte zloge: *lísec*, *lísca*.«

d) dvozložne pripone:

- *-èničø mladènič -a (poleg mladenič)
- *-àni možgáni -ânov
- *-àrij¹⁶ herbárij -a
- *-èrij baptistérij -a (široki é pred r zaradi prevzetosti z zahoda)
- *-ìrij martírij -a
- *-òrij leprozórij -a
- *-ìmanø hudíman -a
- *-ìmar hudímar -ja
- *-àtēljø pisátelj -a
- *-itēljø budítelj -a

e) dvozložne pripone z drugim samoglasnikom neobstoječim:

- *-àzəm¹⁷ orgázəm -zma
- *-izəm realizəm -zma
- *-àləc bráləc -lca
- *-iləc drobíləc -lca
- *-ávəc razpravljávəc -vca
- *-ivəc volívəc -vca

Priponska obrazila, ki imajo pred seboj polglasnik, povzročajo metatonijo neposredno predhodnih akutiranih podstav:¹⁸ *brátec, gozdíček, cigánček, dědek, fântek, gráhek, člověček, cedílček*. Če je v podstavi pomični cirkumfleks ali kakšen že, se le-ta ohranja: *-dom, *četro, *balkôn = *dômek, golôbec, četvêrec, brêgec, balkônček*. Pri prednaglašanih in ponaglašanih podstavah prihaja samo do naglasnega umika, prvega ali drugega: *divjáček* < *divjáčěk; *hríbček, crkljánček, grbavček; hudóbček, gróbek, bóbek*, vendar ljubkovalnost tak umik lahko tudi zadrži (*doměk, boběk* v znani rečenici: *Dôber je doměk, čepráv ga je za ên sâm boběk*), ali pa se mladi akut tudi sam vede kot stari ali novi na kratkem zlogu (varianete *dômek, bóbek*).

Na podstavne samoglasnike, ki niso neposredno pred temi obrazili, metatonija ne deluje: *cmerikavec, doséljenec, cágavec, hudičevec, češpljevec, ájdovec* oz. *brízganec, dělanec, bírmanec, freúdovec*, pač glede na akutirano ali cirkumfektirano podstavo tvorjenke.

Pred polglasnikom teh pripon se krni slovenska pridevniška pripona -n-: **elementàrən* + *-əçø > *elementârec*. (O verjetnosti globinske akutiranosti takih pridevnikov gl. nižje pri pridevniških obrazilih.)

Poseben problem so variante kot *dělec/dêlec, apnélec/apnêlec, hrómelec/hrômelec, cíncavec/cíncavec, gróbek/grôbek*: tu gre za dve podstavi, prv(otn)o ali drug(otn)o: prim. prid. *apnén/apnên* (Škrabec) oz. **grob-ðk*/**grób-ðk*.

¹⁶ Novejša prevzeta priponska obrazila pišemo glede polglasnika v glasovni površinskosti, torej brez končnice -ø.

¹⁷ Bolj globinska oblika bi bila seveda *-àzmø, *-àlēcø.

¹⁸ O nekaterih takih obrazilih je, v glavnem na podlagi gradiva iz Valjavca in ob soočenju s svojim gorenskim govorom, pisala M. P i r n a t. V angl. povzetku: »Najbolj sistemski so odrazi pri -əç: *čebřec* — *brátec, ječmênc* — *dúšec* (analogno) — *dělec, kólec* — *brúsec, golôbec*. Isto velja za -ðk, le da je tu več primerov za -ðk, npr. *bobðk, cvetðk* (*cvêt*). V nasprotju z izimenskimi tvorjenkami izglagolske tvorbe kažejo manj sistemskosti, ker se je metatonični naglas razširil tudi na nove in mlade akutske podstave (*písec, izrástek, zamúdek*).«

2. moška sklanjatev

- *-à slúga -e
- *-øjà pismónóša -e
- *-iha pavlíha -e

O zloženskih in drugačnih tipih (*delovôdja*, *vôjvoda*, *oprôda*) bo govor na ustreznem mestu.¹⁹

1. ženska sklanjatev

- *-ica nožica, babica
- *-úha debelúha (poleg *debelúha*)
- *-àcija arondácija
- *-ícija pozícija
- *-ilja dojilja
- *-úlja brucúlja
- *-ánja župánja
- *-úhinja debelúhinja (poleg *debelúhinja*)
- *-inja boginja, dědinja
- *-ika mladika
- *-àlòka brálka
- *-ilòka čistilka, pletilka
- *-èla babèla
- *-úša debelúša
- *-úta glažúta
- *-úža mlakúža

Samo globinsko (kakor nekateri primeri že zgoraj, npr. *bábica*) kažejo akutiranost na končnici naslednja priponaska obrazila:

- *-obà hudóba
- *-ačà brisáča (če ni iz *-àča)
- *-očà čistóča
- *-anà cvetána (poleg *cvetána*)
- *-inà novína
- *-arinà cestarína
- *-otà golóta

Iz slovenščine je to skupino težko ločiti od prve pri podstavah z naglašenim inherentno dolgim samoglasnikom. Končniški naglas se pri *-oba*, *-oča*, *-ota* kaže tudi iz naslednje skupine, ki nam *-o-* v teh treh obrazilih kaže kot osnovnični pridevniški samoglasnik. Pri *-oča* gre verjetno za izpeljanko 2. stopnje, kakor nam kažejo tudi dvojnice tipa *bedastóča/bedastóča*. (Za tip **-inà* prim. sh. *dubína* in rus. *glubínà*.)

Tudi površinska končniška naglašenost se še danes (večinoma) vidi pri naslednjih priponskih obrazilih:

¹⁹ Š k r a b e c (CF 14 (1895), 10, c): »Besede *starašina*, *vôjvoda* (Dalm. rabi navadno obliko staro *viuda* /tj. *vevôda* skerčeno iz *vojevoda* /.../, vendar pozna tudi že obliko *vovvoda* /.../), *vôdja*, tudi *slúga* (p/ri nas ta beseda ni domača /.../) se sklanjajo /.../.«

*-òbà	sòdba (Škrabec, CF 14 (1895), 7 c: <i>brambä, družbä, službä</i>) ²⁰
*-òcà	vescä (Škrabec: <i>vrvcä</i>)
*-òdà	cmérda
*-ògà	cmêrga
*-jà	rjä (Škrabec tudi <i>dušä</i>), méja, zémlja, želja
*-òkà	pèčkä, trskä, gojénka, potička, devička, prasička, pévka, cvetličárka, grobárka, rešétka
*-òskà	vójska, gospóska
*-òlà	métla
*-òljà	pétlja
*-ònjà	próšnja, kóšnja, páznja
*-òtà	présta (prim. <i>svôjta</i>)
*-òvà	bèčvã

Vsa ta priponska obrazila,²¹ ki imajo (lahko) polglasnik pred svojim soglasnikom (ali soglasniškim sklopom), vplivajo na neposredno predhodni akutirani zlog metatonično (zaradi vpliva odpadlega polglasnika), ne pa tudi na ponaglašene in cirkumflektirane:

*-òbà	risba, perorísbã, hlímba; brámba, omêmbã, glásbã, bôrbã
*-òcà	dílca, klôpca, bfvca, gôrca, stvârca (poleg <i>stvârca</i>)
*-òdà	cmêrda, dônda (poleg <i>cmêrda</i>)
*-ògà	cmêrgã (poleg <i>cmêrgã</i>)
*-òljà	cmêrglja, mêvlja, grêblja, grôblja
*-ònjà	prêtnja, grádnja (poleg <i>grádnja, prêtnja</i>)
*-òkà	brúcka, devêtkã, pêčkã, prasičkã, rítka, štêvkã, četvêrkã, brezvêrkã, drobílka, piščálka
*-òskà	žénska, gospóska
*-òtkà	bítka
*-òlà	krôgla, kúzla, ničla, kôtla, omêla (poleg <i>omêla</i>); dèkla, dèčla
*-ònà	grofíčna, sestrična, gospodična, hišna, knêžna
*-òtà	prêsta (poleg <i>prêsta</i>)
*-òvà	kúrva, múrva, bêtva, mlêzva, kôtva
*-òtvà	brítva, bítva, lêstva

Primeri za nemetatoniranje: *tóžba, sòdba* (zaradi *o* po naliki); *stvârca* (varianta); primeri kot *réja, séja, páša, gónja, vólja, nôša, léža* so po metatoniji; *štírka, pévka, devička, prasička* so lahko redno razviti (prim. npr. rus. *pevec*), ali pa je prišlo pred *-ka* do upada *i*-ja (torej **devičika*); enako pri *potička*, kakršnega koli že je izvora podstavna *-ica*; tip *omêla* je morda drugačnega izvora; *dèdična* je zaradi oddaljenosti naglašene samoglasnika od obrazila; *mlêzva* je morda redni umik, prav tako (po naliki) *lêstva*.²²

²⁰ Tak naglas potrjuje npr. m o š č a n s k o *slàžba*, sicer še *mlàčva*. Pri V a l j a v c u je ta tip bogateje zastopan. M. P i r n a t: »Posplošeni metatonični naglas neposredno pred izglagolskimi *-ba, -tva, -nja, -lja* (*slúžba, mlátva, izkúšnja, grêblja*) spet lahko razlagamo z analogijo.«

²¹ Sem menda gredo tudi primeri, za katere skoraj nimam potrditve za nemetatoniranje predhodnega neposredno akutiranega zloga: npr. *-na* (*grofíčna, hišna, gospodična — dèdična*); *-tva* (*brítva, lêstva/lêstva*).

²² Sem bi morda šli primeri kot *hvála, péka*, ki jih Pirnatova omenja kot tvorbe iz nepredslonskih

2. ženska sklanjatev

Akutiranih obrazil desnih je malo:

*-èlø	zibel -éli
*-nø	tesěn -snī/-snī
*-àznø	bojâzen -zni
*-èznø	ljubêzen -zni

Za razumevanje *zibēli* prim. *nīt nīti*. – Za slovenščino ni treba predvidevati tudi variante *-òst*: tip *debelòst* je po avtomatični razvrstitvi dvojic tipa *stárost – mladòst* (ne glede na sh. *obilnòst*). Pri Riglerju iz zgodovinskih razlogov drugače.²³ – Nejasnega izvora je *lòst -î*.

1. srednja sklanjatev

Obrazila z zložno pripono:

*-è	fantě, deklě, žrebě; tèle -éta
*-čè	drévčè, děvčè (poleg děvčè)
*-ičè	grózdjičè, drévjičè
*-ščè	babščè
*-iščè	ognjiščè, gledališčè, ajdoviščè, deloviščè (sh. ognjīšte)
*-lè	bablě
*-mè	séme -éna (poleg -na)

Primere kot **-àlò*, **-ivò*, je morda bolje razlagati kot glagolska osnova **-lò*, **-vò*, čeprav je res, da je tu tematski samoglasnik zmeraj le tudi površinsko akutiran. Za **-ilò*, **-ivò* govorijo primeri kot *dolbilo* (*dòlbsti*) ali *pletivo* (*plésti*).

Nezložne pripone:

*-è	bóžje, vsě (4., pridevniška, srednja sklanjatev)
*-ocè	dencě -ă, sencě
*-øjè	barjě -ă, snopjě (Rupel, Slovensko pravorečje), snópje, snetjě ²⁴

podstav, torej **hvalà*. (Toda *péka* je pač novi akut, zato to ni gotovo; sicer bi morali izhajati iz **pek -à*.)

²³ R i g l e r o *-ost* v *Začetkih slovenskega knjižnega jezika, The Origins of the Slovene Literary Language*, 1968 /dalje ZSKJ/, 17–20, konkretno 19–20 ob besedi *modrost*, ki mu najbolj podpira naslednjo teorijo: »Kjer piše redno (z več kot 98 % doslednostjo) *o* v nominativu-akuzativu in *u* v drugih sklonih, ne gre za mešanje, ampak predstavljajo te oblike poseben akcentski tip, v katerega spadajo izvedenke iz oksitonov. Prvotno je bil ta tip naglašen na sufiksu z novim akutom, ki je v stranskih sklonih paralelno kot pri takih primerih, ki so imeli prvotni stari akut, npr. *ziběl* — *zibēli* → *zibēli*, prešel v novi cirkumfleks. Po slovenskih akcentskih in glasoslovnih zakonih smo tako dobili razmerje *módrost* : *modrúst*, ki nam je še izkazano pri Trubarju. /.../ Nekaj ostankov stare akcentuacije je tudi še pri tipu s cirkumfleksiranim korenem /.../ (drugačna akcentuacija /.../ sprva končna /.../ v lokativu).« — Š k r a b e c (CF 13 (1894), 7, 6) o tipu *enótmost*: »P/o analogiji /.../ je razlagati *é* in *ó* v predpredzadnjih zlogih nekaterih drugih, zlasti knjižnih besed: *enótmosti*, *mehkótmosti*, *dovršénostjo*, *premeténostjo* itd. Meni se zdi, da bi se imele te in podobne besede povdarjati po zgledu *učénost*, *učénosti*.«

²⁴ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 8, b): »V primerih kakor *zelenjě -á -é -ém* si moramo misliti, da se je končni samoglasnik spet raztegnil v nadomeščenje, ker je pred njim izpadel *i*, torej *zelenjě* tj. *zelenjé* iz *zelenijé*.«

*-nojè	pleténje, češčénje, življénje, hoténje, blesténje
*-tojè	cvrtjè -ä, žrtjè (Rupel, SP), cvétje, hribje, grózdje, cvrtje
*-òkò	klobkò -ä
*-òlò	réklo -a, omélo, peklò -ä, jélo, kazálo, dolbilo
*-òslò	véslo -a, máslo
*-ònò	žeknò (Pleteršnik: žəkno), suknò, ókno
*-ovònò	godovnò -ä
*-òvò	betvò -ä, strelívo, toda prim. pecívo
*-òstvò	rójstvo -a, móštvo/moštvò -ä, (mòštvo -a), Škrabec səlstvò

Ta obrazila s polglasnikom na začetku metatonirajo neposredno predhodne akutirane zložnike, npr. tisti na -jè: *dláčje, grétje, bránje, cvetličje* (posplošeno še *hríbje, cvrtje*); tip *grózdje* h *grózd grózda* je mogoč le novoakutski. Bolj na levo metatonija ne deluje: *grébenje* (poleg rednega *grebénje*), *dirjanje* (poleg *dirjánje*), *dozorévanje, dólbenje, glédanje, gozdíčevje, doživljanje; doznávanje, absorbíranje*. Nekatere dvojnice, npr. *človéčenje/člověčenje*, so utemeljene s svojo podstavo (*člověčiti/člověčiti*), *dláčevje* je po *dláčje*, enako *grozdíčevje* po *grozdíčje* (redno je *grozdíčevje*), *bránje* je redni odraz glede na *bérem*. — Primeri kot *glédanje* nasproti *glédan* kažejo, da glagolnik ni iz deležnika na -n.

Potrditve za metatoniranje pri drugih priponskih obrazilih: *bogástvo, deklíštvo; bôgstvo, barábstvo, skřbstvo*. Variantno npr. *otrôštvo/otrôštvo* — *črtálce, drevěsce*, vendar tudi *črtálce* — *cigánce, bēlče, gôšče* (prim. *góska*).²⁵

Pridevniške besede

Zložne pripone:

*-èč	molčèč -éča -e
*-òč	vròč -òča -e
*-àk-	kákšen -šna -o
*-èk	prim. dáleč, star. dálek (po naliki tudi -a -o)
*-ìk	vélik -ika -iko
*-òlik	nekòlik (poleg nekòlik)
*-ìn	edín, ²⁶ edíni (prim. *edínim *-ti ali še hčerínji)
*-èl	débel -éla -o
*-ùl	(-a -o) minúl minúl minúla -o ²⁷
*-ùli	minúli, preminúli, izginúli /sh. mínulí/
*-àt	bradät -átal-áta -áto
*-àričøn	fragmentáričen
*-òričøn	provizóričen
*-ehøn	boléhen (boléhna/boléhna boléhno)
*-àløn	čakálen

²⁵ M. P i r n a t : »Te tvorbe /tj. z -je, -stvo (-tvo), -štvo/ imajo veliko bolj nepredvidljiv naglas kakor izimenke, katerih pripona samo modificira podstavo (npr. manjšalnice). Akut se ne glede na svojo naravo metatonira (*brězje, želězje, rúdstvo, junášto*); večina tvorjenk iz cfl. podstav ima cfl. neposredno pred pripono (*bíčje, bôgstvo*), toda nekaj izmed njih jih ima akut (*cvétje, drěvje*), in nekaj z Valjavčeve liste jih ima še naglas na priponi (*klasjè, snetjè*).«

²⁶ Oblika *edín* pač po naliki z *edíni*, prim. rus. *odín, edínyj*, /sh. *jédíní/*.

²⁷ Tu pač ni verjetno, da bi šlo za tip **minul *-à *-o*, saj tega v tej vrsti ni (prim. *minem/mínem -íti*).

*-ilōn	morīlen
*-itōn	imenīten -tna -o (poleg imenīten)
*-ovītōn	stanovīten, rodovīten
*-ēvōn	ničēven (poleg -evnō: ničēven)
*-ēzōn	mrčēzen (prim. sh. ljūbezan)
*-ōvōn	cenōven
*-ēžen	hvalēžen -žna -o in hvalēžna
*-āt	bradāt -áta/-âta -áto
*-ljāt	gostljāt -áta/-âta -áto
*-nāt	mesnāt -áta/-âta -áto
*-it	častīt -a -o (nezanesljivo, vendar prih. sh. bregōvit)
*-evit	krčevīt -a -o
*-ovit	hribovīt (toda prim. stanovīten/stanovīten)
*-ást	gráhast, bébast/bébast, čftast ²⁸
*-kást	bêlkast, sívkast (pač *-okast)
*-ikast	debelikast
*-āv	blebetāv -áva -o
*-ikav	pritlikav -a -o
*-iv	dehtív/dehtív -íva -o ²⁹
*-ljiv	zadušljív/zadušljív -a -o
*-òv	bezgòv -óva -o

Posebnost je posplošeni cirkumfleks v vseli oblikah zaimkov *kāk -a -o*, *nekāk -a -o*, *kākšen -šna -o*: to je posledica stavčnofonetičnega kolikostnega upada poljubnostnih zaimkov (prim. še *kāj* in *kār*, v SSKJ (napačno) tudi *kdōr*).

Končniško naglašena desna obrazila, pretežno priponska:

*-ečō	hrepenēč -a -e / knjižno -ēč -ēča -e
*-očō	delajōč -a -e
*-ì	péti -a -o, šésti -a -o ³⁰
*-jì	bóžji; Škrabec CF 13 (1894) <i>divjì</i> (temu ustrezno Mostec <i>děvjì</i>)
*-njì	próšnji -a -e
*-skì	móški -a -o; Škrabec <i>svinjskì, ljudskì</i> (prim. Mostec: <i>lěckì</i>)
*-nì	Škrabec <i>cvetnì, pustnì</i> (Mostec <i>cvětnì</i>)
*-jō	těšč -ä -ě, mój mója -e (Mostec na <i>těše, mōja</i> < <i>mojā</i>)
*-kō	sladěk -dkä -ō, ták -a -o (Mostec <i>slādki</i>)
*-okō	globök -óka -o (Mostec <i>glābuk -óka -u</i>)
*-lō	svetěl -tlä -ō, došel -šlā -ō (Mostec <i>světu -tla -u</i> proti <i>dōšu</i>)
*-nō	skrběn -bnä -ō, njén -a -o, njún -a -o (poleg <i>njún</i>) ³¹
*-enō	zelěn -éna -o /prim. deležniško <i>pletèn -éna -o/</i>
*-enō	jeklén -a -o (poleg <i>jeklén</i>)

²⁸ Akutiranost pač dokazuje tip *lomāstim -ástiti, premikāstim -ástiti*.

²⁹ M o s t e c ima samo *nagajěf -íva -u*; enako *puzablěf -íva -u*. Tako tudi Š k e r l j v svojem slovarju.

³⁰ M o s t e c: *péti, šésti*, torej posplošitev v drugi smeri (prim. rus. *pjátyj* proti *šestój*).

³¹ Oblika *njén* se da dobiti že iz rod. ustreznega ženskega osebnega zaimka: *njě-* + *-n*.

*-vø	čigáv, onegáv, njeğöv, njeğóv
*-ovø	boróv -a -o
*-tvø	mítev -tva -o (pri Prešernu tudi mrtěv -tvä -ö) ³²

Z neko pravico bi se tudi na pol prevzeta pridevniška obrazila na prevzeto spono + domači *-en -na -o* (npr. **sociâlen*) lahko obravnavala kot akutirana z običajno metatonijo pred *-øn-*. Prim. domače in prevzete obrazilne istozvočnice kot *čakâlen = fevdâlen, gladîlen = virîlen*. Taka prevzeta priponska obrazila so še: *uzuâlen, kompatibîlen, bacilâren, briskânten, evidênten, depresîven, edukatîven, avditîven, afektîven*. Iz akutskih prevzetih podstav tipa *aprobácij(a)* bi bili prav možni enaki pridevniki (*aprobácijski*), če ne bi bilo tako posplošeno *aprobacijski*, ki pa je tudi verjetno **aprobacijskî* (nasproti *koketerîja = koketerîjski*).

Glagol

Iz glagolskih podstav tvorjeni glagoli

Sedanjiške in nedoločniške glagolske pripone so vse lahko akutirane, če so notranje dolge, e pa lahko novoakutiran (pogoji tega zadnjega niso zmeraj jasni): **končâjemø, *pel(a)jëmø, *kupûjemø, *okopâvajëmø, *prebleděva(je)mø, *protestîrajëmø, *nosimø, *tonëmø — *končâti, *kupovâti, krožiti, *toniti, *bleděti*.³³

Ker imamo nedovršne glagole za oblikotvorni pojav, o tem tam. Tam bi bilo verjetno dobro obdelovati tudi oblikoslovno utemeljene oblike glagolov glede na vrsto glagolskega dejanja (Aktionsart), npr. **nesemø > *nòsimø < -nosimø*; morda je ravno v tem prenosu iz ene vrste v drugo razlog za metatonijo.

Iz neglagolskih podstav tvorjeni glagoli

1. Staroakutirane podstave ohranjajo prozodijo tudi v glagolu, tvorjenem iz njih: **blàto = *blâtimø* (kar da preko *blâtîm* površinsko *blâtîm*, v nedoločniku pa seveda ostaja akut nemetatoniran (**blâtiti = blâtiti*). Za to prim. še *bâbim se, bahârim, bahâtîm se, bâjim, belêžim* (poleg *belêžim* drugega postanka), *berâčim, besedičim, besêdim* (poleg *besêdim* drugega postanka), *besêdujem, bêvsknem, bêvsnem, bičam* (poleg *bičam* drugega postanka, prim. *bič/bič*), *blâtîm* (poleg *blâtîm < *blatimø*), *blazinim, blâznim, blêknem, blinim, blîsknem*.

Pri podstavah s kratkim samoglasnikom tega tipa seveda ni; posebnost je *berâčim* (prim. *berâč < *beraçø*); primeri kot *besedičim* potrjujejo pravilo o naglasu na prvotno prvem akutiranem zlogu. Ne neposredno pred končajem: *kmétujem -ovâti* (nejasno zakaj tudi *pêstujem -ovati*).³⁴

2. Pri globinsko nenaglašanih podstavah (bodisi prednaglasnega bodisi končniškonaglasnega tipa) se naglas površinsko pojavlja na glagolski priponi, najsi bo ta eno- ali večzlo-

³² Š k r a b e c (CF 13 (1894), 6, č) v obliki za ženski spol itd.: *mertvâ -ě -egâ -emü; krepkâ, temnâ /... /; »nekateri pridevniki povdarjajo tako celo v določni obliki: cvøtnî /.../, divjî, pustnî, svinjskî itd.«*

³³ Tip **prebledě(vâ)jëmø* da najprej **-jëmø*, nato z *a*-jevskim zlitjem »-âmø in nato novoakutsko *prebleděvam*, k čemur bi se nedoločnik moral glasiti na *-evâti*, kar pa bi te glagole zbližalo z *zaključevâti*. O *-aje-* > *-a-* prim. Š k r a b e c (CF 14 (1895), 1, b): »Sedanji čas na *-â* ima /^h/ najbrž vsled tega, ker je *a* nastal po skrčenju iz *âje*: *igrâm, igrâš, igrâ* itd., v 3. os. mn.: *igrâjo* pa morebiti, ker je bil nekdanji poslednji zlog dolg, pa je pozneje polovico svoje dolgosti oddal sprednjemu./«

³⁴ Tu kakor da se kaže tip **pêst(u)jëmø*, kar daje novi akut; prim. na M o s t e c u *pêstvam -t*.

žna, globinsko pa je naglas pri glagolih na *-im* na koncu: *bakrím* < *bakrimø*, *barantám* < **barantájemø*, *besedújem* < **besedújemø*. Prim. še *besním -éti*, *belím -éti*, *blazním -éti*, *bledím -éti*, *blestím -éti*, *bobním -éti*, *bleščím -áti* (vse to globinsko **besnimø* **besni^čmø* ipd. oz. *blešči^čmø*); *bistrím*, *blažím*; *blagrújem*, variantno tudi *kmetújem*. Prim. še glagole s kratkim samoglasnikom v podstavi: *blagoslovím*, *boдрím*, *bogatím*; *beketám*, *bezám*, *bezljám*, *bogatím -éti*, *bolím*, *blebetám*, *bobljám*; *bogújem*, *bojújem*, *bolújem*.

Primeri kot *blískam -ti* (akut v sedanjiku in nedoločniku) so globinsko **blisk(a)jèmø* **bliskàti* z metatoničnim akutom v sedanjiku (**blĩskam*) in z nedoločnikom po sedanjiku (oz. po kratkem nedoločniku: *bliskät* > *blískat*). Pri tej metatoniji gre verjetno za neko razmerje k **blisknemø* **-iti* (isto pri **blisnemø* **-iti*). V tipu *bágram -ti/bágram -ti*, gre prvič za tip, ki smo ga pravkar obravnavali, sicer pa za **bàgrajemø* in nato za posplošitev sedanjiske prozodije še na nedoločnik. Pri metatonijskih (novoakutskih) sedanjikih je naglas na glagolski priponi pri nekaterih tipih še ohranjen tudi površinsko: **blodimø* **-iti* > *blòdim* *bloditi* (poleg naličnega *blòditi*).

Še nekaj primerov: *bélim -iti/-iti*, *bívam -ti*, *blískam -ti* (ostanki tipa *-áti* so v *blískála* ž. sp. in vel. *blískájte*), *bljúvam -ati/áti*, *blátim -ti* (varianta) — *blagovólim -iti*, *bohótim sel/bohótim se*, *boléham -ti* (poleg *boléham*).

3. Iz novocirkumfleksiranih dolgih podstav dobimo cirkumfleksirane glagole na podlagi ohranitve ustreznih prozodičnih lastnosti: *bòljšam -ti* < *bòljši*. Tako še: *bèrsam sel/bĩrsam se*, *bèvkam*, *bèvčem*, *bèvskam* (na podlagi *bèvsknem?*), *bèzgam*, *bĩncam*, *bĩrmam*, *blížam se*, *bòbnam*, kot variante še *belèžim*, *belikam se*, *besèdim*, *bĩčam*. Pri podstavah s kratkim samoglasnikom: *bògam se*, *bògmam se*, *bèvskam*, *bòkam* (zadnje kot variantno).

Posebno poglavje so glagoli z mehanično predvidljivimi naglašenimi morfemi:

<i>*-ljájemø</i>	<i>bezljám -áti</i>
<i>*-ezljájemø</i>	<i>trobezljám -áti</i>
<i>*-irájemø</i>	<i>blefĩram -ti</i>
<i>*-izirájemø</i>	<i>bagatelizĩram -ti</i>
<i>*-ávajemø</i>	<i>okopávam -ti</i>
<i>*-èva(je)mø</i>	<i>omedlévam -ti</i> (s sedanjikom po nedoločniku)
<i>*-otjèmø</i>	<i>ropóčem -otáti</i>
<i>*-etjèmø</i>	<i>trepéčem -etáti</i>
<i>*-újemø</i>	<i>kupújem -ováti</i>

Pri zadnjem je vsekakor še nekaj primerov, ki imajo drugačen naglas: variantno *kmétujem -ovati*, *péstujem -ovati*. (V nasprotju z **vèrújem* **vèròvati*).

Povedkovniki

Povedkovniki se delajo s sprevrženjem (konverzijo) iz ustreznih samostalnikov in pridevnikov, npr. *mráz* (*mi je*), *sramóta* (*me je*), *srám* (*me je*), *tího* (*sem*), *mládi/mladí* (*so*), vendar *blázna* (*je*) raje kot *blázna* (*je*), kar je enako pri tipičnih povedkovnikih iz glagola, namreč opisnih deležnikov na *-l* (*končála* *lje*). O izglagolskih povedkovnikih prim. pri oblikotvorju glagola, tu naj opozorimo le še na deležnike stanja tipa *izginúl* proti *preminúli*, kar je pa verjetno napaka v SSKJ.

Prislov

-V	<i>gór, dól, nôter</i> (poleg <i>nôter</i> , prim. <i>nôtranji</i>), <i>kónec</i>
*-jà	<i>tjà</i>
*-odò	<i>kòd, drugòd, tòd, povsòd</i> (poleg <i>kòd ...</i>)
*-jè	<i>kjé, nekjé, drugjé</i> (poleg <i>kjê, nekjê, drugiê</i>)
*-jè	<i>sedé, vedé</i> < * <i>sèdè</i> (poleg <i>sedê</i> pač iz * <i>sedêje</i>)
*-lè	<i>tjàle</i> (prim. <i>tlè</i> , sicer pa še <i>odslèj, odtlèj, odklèj</i> , poleg <i>odslèj ...</i>)
*-i	<i>góri, dóli, nôtri</i> , verjetno <i>kónči</i> (poleg <i>nôtri</i>)
*-jò	<i>nekòč, drugòč</i> (če iz * <i>nekòk-</i> , * <i>drugòk-</i>); <i>pétič</i> (če iz * <i>petik-</i>)
*-àj	<i>skrivàj</i>
*-dàj	<i>sedàj/zdàj, tedàj, nekàj, kdàj</i> (<i>kòli</i>); <i>kdàj</i> vpraš. poleg <i>kdâj</i>
*-òj	<i>takòj, kòj</i> (poleg <i>kòj</i>)
*-àm	<i>tàm, nêkam</i> < <i>nekàm, kàm</i> poljubn., <i>kàmor</i> < * <i>kàmòr</i> < <i>kàmòže</i> ; <i>kàm</i> vpraš. poleg <i>kâm</i>
*-sò	<i>dànòs, dánòs, létòs</i> < * <i>lètòs</i>
*-kràt	<i>enkràt/énkrat, sêdemkrat, nekàjkrat, dvàkrat</i> (pač le sklopna pripona)

Tu so prikazane samo nepredložne podstave akutiranim obrazilom. Tip *kdàj* je po vplivu stavčne fonetike (ponovljeno vprašanje z antikadenco): cirkumfektirane variante so morda iz kadenčnih (dopolnjevalnih) stavčnointonacijskih primerov, če ne gre za umikanje kar akuta z zadnjega (edinega) zloga.

Tvorjenke iz predložnih zvez so tonemsko zelo različne. Akutirane pripone so npr. *doklèj/doklèj*, sem gre tudi *dosorèj*. Morda se kaže še pripona *-ø* v primerih kot *navzvèñ, navzgòr, navzdòl*, ter *-i* v primerih kot *ponóči, polèti*; ob mladem cirkumfleksu še *pomládi, jesèni*.

Spone

*-è-	<i>dolènji, gorènji</i> (poleg <i>gorènji, dolènji</i>) /Mostec: <i>dùlajì</i> /
*-i-	<i>golobínji, materínji</i> (kolikor ne gre za * <i>màter-in-jì</i> , prim. še <i>materínski</i> , kjer je <i>i</i> dobil naglasno jakost 2)
*-òv-	<i>sinòvski, grofòvski, bogòvski</i> (pač iz * <i>sinovskì</i> < <i>sinovskøjø</i>)

Cirkumfektirane oblike kot *dolènji* si razlagamo iz **dolè* + *njì*, akutirane pa iz *dolè* + *nji*.

Nenaglašena priponska obrazila

Z globinskega stališča so nenaglašene npr. pripone površinsko (z novim akutom na zadnjem zlogu, kakor *kováč, jeklèn, *odnòs*). Z druge strani so taka tudi obrazila, ki so mladocirkumfektirana ali -akutirana, kakor *lesèn, mladòst* — *milóba, čistóča, golóta*. Na tip *milóba* itd. se v nadaljnjem več ne oziramo.

* Veliki V označuje nemi samoglasnik, npr. *-i* ali *-u*, prim. *góri, *dólu*.

Samostalniške sklanjatve

D o m a č a p r i p o n s k a o b r a z i l a

1. moška sklanjatev

*-ø	<i>kolôvrat, pregôvor</i>
*-ø	<i>duhóven, Môder</i> (prim. pridevnika <i>duhóven/duhôven, môder</i>)
*-ø	<i>cêp, bêg</i>
*-obø	<i>golôb</i>
*-odø	<i>labôd, gospôd</i>
*-hø	<i>smêh</i>
*-ajø	<i>čuváj, držáj, enáčáj, doživljáj</i>
*-ejø	<i>dêdej</i>
*-têljø	<i>učítelj, darovátelj, prijátelj</i>
*-ikø	<i>gréšnik, krâjnik, rájnik, trávník, glásbenik, sedánjik/sedánjik</i>
*-akø/ekø	<i>krâvjak/krâvjek, mûšjek</i>
*-øko	<i>sínko, dêčko, lísko, debêlko, čfńko</i>
*-ønjø	<i>pedánj</i>
*-anø	<i>srpân</i>
*-enъ	<i>korêń</i>
*-rø	<i>dâr, píř</i>
*-êzø	<i>vídez</i>
*-atø	<i>osât</i>
*-êžø	<i>bábež, dolgôsúknjež, hudóbnež, grozovítež, grozovítež</i>
*-ī	<i>drági, mōdri, vêliki, máli</i> (to je seveda 2. moška sklanjatev)

Tip *-ko* morda ni povsem gotov, če primerjamo *Cvêtko* k **cvet* ali *Cvêtêk -tkâ*.

Pri sklanjatvenem priponskem obrazilu iz glagolske podstave imajo nepredponski glagoli cirkumfleks, in sicer nepremični, še zlasti na dolgem zlogu (*bêg, kîs, bîc*), tako tudi na kratkih samoglasnikih (razen v redkih primerih), ko dobimo akutizacijo (kolikor ne naglasa na zadnjem zlogu), npr. *hōd hōda*,³⁵ *mēt méta*. Pri dovršnikih imamo enako stanje, le da zmeraj prevojno akutizacijo: *odhōd -ōda* proti *odnōs -ōsa*. O tem glej podrobneje pri meni drugje.³⁶

³⁵ V *SSKJ* ima sicer ta beseda že naslednje naglasne oblike: *hōd -a* in *hōd hōda*. Zadnje kaže na **hodā*, iz česar razumemo Ramovševo (O slovenskem novoakutiranem /o/, *JF* 2 (1921), 227–239, konkretno 236–237): »Iz vprašalnega stavka je posplošena oblika gen. *o*-debla *hod*: *koliko ur (dni) hodā?*, in potem sploh *hodā*, prim. *hodā* Dalm. Bibl. I. 35 b, 85 a; Schönl. 44 itd.« — Pri M. P i r n a t : »Še bolj nalikovne posplošitve se kažejo pri tvorjenkah s sklanjatvenim obrazilom; večina teh samostalnikov je iz glagolov. Tisti, tvorjeni iz predponskih glagolov z *-ø_{lm}* so posplošili stari akut (ali novi akut na kratkem samoglasniku) v zlogu neposredno pred končnico (*odpād, pobêg*); oni iz nepredponskih glagolov so posplošili cirkumfleks (*brân, bêg*) ne glede na prvotni naglas podstave.« (Ta rezultat je v tej obliki na podlagi kolikostne razlike naglašene samoglasnika znan že iz moje razprave *Predvidljivost ...* (gl. opombo 36), vendar Pirnatova navaja več primerov s kračino pri nedovršnikih: *bōj, grōb, hōd, lõv, mōk, rōj, vōd, tlāk, ščīt, špik; hōj, vōj, jōč, plāč*. Mislim, da so to primeri, kjer imamo prevoj korena: prim. *bijem, grebem, *hodlø, vedem, tleči, ječati*.) — K posebnemu razvoju takih tvorjenk prim. Ramovš (*JF* 2 (1921), 239): »/P/rvotno **oglēđb* (oksitonon) > **oglēđbъ* /.../ in to slednjič /.../ **ōgledb* in to zares imamo: *ūgledi* (Dolenjsko). K tej ponovni metatoniji /.../«

³⁶ *Predvidljivost razvrstitve glasov ter samoglasniške kolikosti in kakovosti*, v: *GNPSJ*, Maribor, 1978, 88–103; ustna objava l. 1965, prva objava v *JiS* 1967, 92–96, 229–236.

— Primeri, ki nastopajo kot breznaglasnice, so v slovarju posebej naštet: *glâs -û, grâd -û, gnôj -â, gôd -û, lôj -â/a, plôt -û, pôd -û, rôd -û*. To so morda sploh (vsaj v nekaterih primerih) izhodiščne breznaglasnice). Prim. še dvojnice kot *kôv/kôv, pôk/pôk*.

Tradicionalna razlaga za tip *bêg -a* je, da se tu naglas ni pomaknil pod vplivom predslonke ali predpone (npr. v *bêg (se podâti), pobêg*). Valjavec (*Rad* 132, str. 189): »Izvorno o p a - d n o naglašen vokal u riječima po odpadu poluglasa na kraju od jedinog sloga, ako je bio dug, ostaja dug, ako li je bio kratak, otegne se i dobija u oba slučaja opadni dugi naglas i u slovenštini i u štokavštini i čakavštini.« Nekaj njegovih primerov: *klâs, grâd, hlâp* (ti res pomikajo naglas), pa še npr. *bêg, člên, pîr, brûs (*izbrus), krôg (*okrog), čôln, tvôr (stvôr)* (ki ga ne). Škrabec (*CF* 13 (1894), II b: *bêg, cêp, cvêt, gnôj* z opombo: »Nekatere take besede pa hranijo naglas /' / na prvem zlogu tudi v rodilniku in vse dalje: *brûs, člên, /.../ glâd, gnjûs, šûm, vîd /.../*« (V resnici je tip *bêg* oz. *tvôr* nasproti *hòd* verjetno le druga naglasna možnost prvotno nenaglašenih korenov, kakor imamo to tudi pri zloženkah: *klečēplâz — kolôvrat* (ta drugi tip je pri nas kaj redek). — Tip *krâvjak/krâvjek* je **krâv-jakø *-ekø* (prim. **krâvjî*). — Priponsko obrazilo *-nik* je nenaglašeno samo površinsko pri pridevniški podstavi, kjer je treba izhajati iz določne oblike podstavnega pridevnika: *râjni, pihâlni, glâsbeni, krâjni, sedânji/sedânji*. Globinsko je mogoče tu izhajati iz priponskega obrazila **-nikø*,³⁷ ki pa se zlije s podstavnim pridevniškim izglasnim *n* v eno. Pri nenaglašeni podstavi (prednaglašeni, končni, včasih tudi novoakutirani) je to priponsko obrazilo naglašeno (*-nik*): *slanik, osnik, gornik, zdravnik, odrešenik, lomnik, branik*.

K prid. tipu *drâgi* prim. SSKJ I (1970), LV: »Pridevniki v nagovoru (*drâgi prijâtelj /.../*) in po izvoru nagovorni (*drâgi /.../ 'ljubljeni' /.../*) so cirkumflektirani. Cirkumflektirani so tudi, kadar so rabljeni kot samostojna imena */.../*« Tu gre v bistvu za določno obliko, tisto o »samostojnih imenih« pa ne velja za tip *Môder*, ampak le za tiste z določno obliko, tj. na *-i* (tu gre za tip **stârî*). Škrabec (*CF* 13 (1894), 12 b): »V določni obliki imajo /pridevniki tipa *blêd blêda -ô, -â -ê, -î -â, -ô -ê -ê/* in večinoma tudi drugi pridevniki, vedno na prvem, tj. korenemem zlogu /ê/: *lêpi -a -o, drôbni -a -o, zelêni -a -o, bôžji* (le v zvezah *bôžji grôb/pôt*) itd.« Pri Riglerju prim. še »*mâli -a -o*« z opombo »sam. iz prislova *â*«, kar je razumeti kot samostalniško srednjega spola, npr. *po mâlem mâlem*. (Prim. Gröbming *ljûb ljûba — ljûba*.)

Prevzeta priponska obrazila

-ø	<i>fîzik, gramâtik</i>
-ing	<i>fêding</i>
-ij	<i>primârij, spêrmij, avditôrij, dilúvij, patricij, prezîdij</i>
-ik	<i>elêgik, grâfik, botânik, aristotêlik/aristotêlik</i>
-ul	<i>tubêkul</i>
-um	<i>cêntrum, referêndum</i>
-ikum	<i>antisêptikum, specîfikum, sêptikum</i>
-man	<i>râcman</i>
-er	<i>stârter, finišer</i>
-ôr	<i>agrêsor, ambasâdor</i>

³⁷ Prim. še pri B r e z n i k u *glâvnik, grêšnik — blâtnik, potôčnik* za naglasno različne podstavne besede **glavâ, *grêhø — *blâto, *potòkø*. A: *sedânjik, pretêklik*.

-tor	<i>diréktor, fáktor, ekscérptor/ekscêrptor</i>
-is	<i>digitális</i>
-ans	<i>dezôdorans</i>
-ens	<i>antecêdens</i>
-os	<i>ôbolos</i>
-us	<i>ôbolus</i>
-ulus	<i>fâmulus</i>
-iš	<i>fîškâliš</i>

Pri - \emptyset gre verjetno vendarle za pripono -ik-. — Zanimiva pa so priponska obrazila z obveznim akutom pred seboj: *fízik, gráfik, antiséptikum; primárij, spérmiij, direktórij, diréktor*. Samo -man metatonira predhodno enozložno akutirano podstavo: **râc-mân*. Priponska obrazila -ing, -ul, -um, -er, -or, -is, -ans, -ens, (-iš) so morda krepka, torej metatonirajo pred seboj.

4. moška sklanjatev

*- \emptyset	<i>môj mójega</i>
-i	<i>dežúrni -ega, mládi — mládega</i>

SSKJ I (1970), str. LV: »Pridevniki v samostalniški rabi intonacije ne spreminjajo.«

1. ženska sklanjatev

-a ^{k}	<i>Zlâta, Drâga</i>
*-a ^k	<i>zeléna, mójá; gostílina (morda tudi cinkârna), híšna; detereminânta, tangênta; Čřna</i>
*-a	<i>okvâra, poprâva, nagrâda, zlorâba, pohvâla</i>
*-â	<i>čřnâ, čvêka</i>
*-à	<i>hvâla</i>

Glede samostalnikov te sklanjatve iz glagolskih podstav velja, da predpanske podstave doživijo metatonijo v tem smislu, da postanejo prednaglasne kar da potem površinsko *pohvâla* < **pohvala*, nepredpanski pa so globinsko končno akutirani, kar da *hvâla* iz **hvalà*. (Prim. sh. *pöhvala* — *hvâla*.)³⁸ Podstave s kratkimi samoglasniki v korenu doživijo premik v smeri urnega kazalca, tj. se globinsko podaljšajo in so akutirane: *bêra* (morda pa gre tudi tu za novi akut kakor pri *nabíram* (poleg *nabíram*), torej **bêra* → *bêra*. (Na splošno imamo prednaglašene tvorjenke te vrste v 2. ženski sklanjatvi, npr. **lou* *-i > *lôv* -i.) — Iz prav tako naglašene obrazila *-*øjà* > **jâ* dobimo tip *nôša*, **strâža* > *strâža*.

Za pojmovanje o prednaglasnosti takih izpeljank prim. Škrabec (CF 13 (1894), 11 č, točka 5): »*izdâja, nadlêga* /.../, *porôka* /.../« s komentarjem: »Vže v ed. imen. in nadalje v vseh padežih imajo naglas /' / na drugem zlogu (pervotno je bil na prvem) /.../ Predlog (proklitika) potegne naglas k sebi in redkih primerih: *h porôki itĭ, na pôsodo dâti, na prôdaj* (iz: *na prôdajo*).« V opombi navaja še v *Pôdgoro*. Pri Škrabcu so omenjene kakor variante tega:

* *k* pomeni 'sprevržni (konverzni)'.
³⁸ M. P i r n a t (n. m.) iz Valjavca navaja tudi *bêra, pêka*, kar pa govori za »posplošen akut, ne glede na to, ali je podstavni morfem prvotno naglašen (*kĭha, sĭpa, tlâka, vĕra*) ali ne, in je akut dobil šele po /u/miku (*hvâla, klâda, bêra, lêga, pêka, jĕza*).« Na preakutizacijo vsega kažejo primeri kot *pêka*, kjer ne more iti za »premik«; v tej luči so razumljive tudi sedaj večinoma opuščene oblike *krâja* < **krâd-øjá* (kakor *nôša* iz **nos-øjà*).

prégraja, pôdlaka (-*dv*-), *rázstava, sôržica, záreza*, »poleg navadnišega: *zarêza*«, kar je npr. na Mostecu vzporedno z metatonijo v deležniku ed. ž. sp. (poknjiženo: **nôsila, *krôžila*) in kar bi morda govorilo za razlago **izdājā*, torej kakor **nosilā*; predložne zveze *k pôroki*, ki se po prvi razlagi lepo ujemajo z *na pômlad*, pa ostajajo pri tem nerazložene.³⁹

K prevzetemu sklanjatvenemu obrazilu *-a* prim. še *determinânta, tangênta, dekadênce, konkordânca, alternatîva* in podobno, katerih pridevniška podstava izgubi slovenizirajoče priponsko obrazilo *-en* (torej bi tu izhajali iz **determinânt-ā*).

Zložne pripone

- *-ota *toplôta, sirôta*⁴⁰
- ula *fôrmula, kâpsula, klâvzula, minûskula, majûskula*
- (c)ija *delegâcija, intuícija, âkcija*

2. ženska sklanjatev

- *-ø *gâz -î*
- *-jø *râšč -î*
- *-aðø *zverjâd, služinčâd*
- *-tlî *svîsli -i*
- *-alø *živâl -i* (ob samoglasniškem upadu *žvalî*)
- *-njø *povôdenj -dnji*
- *-nø *dân -î, kâzen -zni*
- *-enø *golên -i*
- *-sn/mø *pêsem -smî*⁴¹
- *-oš *kokôš -i*
- *-znø *bolêzen, bojâzen*⁴²
- *-tø *vêst, môč -î, pomôč -î; smît -i*
- *-stø *bolêst -i*
- *-atø *svojât -i*
- *-ostø *stârost, norôst, mladôst; ljubeznîvost*
- *-otø *perôt -i* (prim. *perotnica*)
- *-utø *plavût -i, perût -i*
- *-avø *ljubâv -î*⁴²

Svirêl -i je pač po *kopêl -i*, nastalo iz *kopêl -êli* (prim. *kôpel -êli*).

³⁹ M. P i r n a t, n. m.: »Izglasoske s sklanjatvenim obrazilom *-a* imajo /.../ razvrstitev po oblikoslovnem merilu: večina izmed njih je izpeljana iz predponskih glagolov in ima cirkumfleks (*po-hvála, pripêka*); tiste, ki so izpeljane iz nepredponskih glagolov, imajo akut (*hvâla, péka*) neposredno pred končnico.«

⁴⁰ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 1, č): »Vže v ed. imen. in nadalje v vseh padežih imajo naglas /~/ na drugem (pervotno je bil na prvem): *dobrôta, gorkôta, sirôta!*./ (Ti imenovalniki so sprejeli naglas tožilnika.)«

⁴¹ Š k r a b e c (CF 9 (1892), 7, b): *pêsem* (»iz: *pêsøn*; *m* je prišel v končnico najberž iz instr. plur., kjer je iz *pêsammi* po asimilaciji nastalo *pêsammi*, kar se je potem skrčilo v *P pêsmi*.)«

⁴² Metatonične primere kot *ljubêzen* si razlagamo z izpadom polglasnika (čeprav ta ni prvoten), prim. Š k r a b e c (CF 15 (1896), 1, b): »Po odpadu končnega *i* sta prišla v nekaterih besedah v ed. im. po dva soglasnika na konec. Ako se nista mogla izgovarjati se sprednjim samoglasnikom v enem

4. ženska sklanjatev

-a^{o*} zláta, drâga

-a *mója, húda, dežúrna; gostílna, prodajálna, morda še cinkárna*

Za ogovorni -a prim. Rigler v SSKJ I (1970), LV: »Pridevniki /.../ po izvoru nagovorni (/.../ zláta) so cirkumfektirani. Cirkumfektirani so tudi, kadar so rabljeni kot samostojna imena (Čřna).«

1. srednja sklanjatev

Primerov skoraj ni:

-e *imê -na*, redko; starejše tudi *prasê* (Mostec)

-e *ojê -sa*

*-evje *borovničevje, gričêvje/gričevje*

*-ovje *hrástovje, drobôvje, hlodôvje, cvetôvje*

-o *zlatô -â* (če je podstava pridevnik *zlât*)

-o *okô očêsa, slovô -êsa*

-ko *klopkô -â⁴³*

-ivo *pecívo, predívo*

4. srednja sklanjatev

-e *bóže -ega, móje -ega, ôžje -ega, hújše -ega, lêpše -ega*

-o *húdo -ega, Slovênsko, Nêmsko, Dolênjsko, dúhovo, júrjevo*

Za vse 4. sklanjatve velja Riglerjevo iz SSKJ I (1970, LV): »Pridevniki v samostalniški rabi intonacije ne spremenijo. Samostalniško-prislovne zveze s predlogom, tvorjene iz pridevnikov, ki so v im. ed. določne oblike moškega spola dvozložni in /akutirano/ naglašeni na prvem zlogu (*lépi, láhki, dóbri*), so cirkumfektirane (*na lêpem, od mládega, do žívega, na tántko*)«, kar je globinsko na *lêpēm.

Pridevniške besede

*-ø *brezbrâd -âda -o, brezsn̄n -snâ -ö, breznôg -ôga/ôga -ôgo, brezúh*

*-ønøski *strašânski, grozânski, božânski*

*-evski *bôrčevski, stârčevski*

*-økø *težâk težkô, mehâk, sladâk*

*-îno *gospodînjîn, kraljîčin, nevêstin, ženin, snâhin, máterin/mâterin, mámičin/
mâmičin, bábičin/bábičin*

*-øcanø *debêlcan*

*-en *bronên, glinên, brezsnên, mesên, bakrên*

*-øcenø *drôbcen*

*-ønø *drobân, temân, hladân, oblâčen*

zlogu, se je vcepil med nja nedoločni samoglasnik, kar je dalo zlog zase: *bolêzøn, ljubêzøn, mísøl, povôdnj*.« — Drugje (CF 13 (1894), 11, b) za naš tip: *božjâst, čeljúst, četřt, jesên, kokôš, koríst, (ljubáv: »Da je pri nas domača, bi se izgovarjala ta beseda, kaker kaže hervaščina in ruščina: ljábøv, ljúbi /iz: ljubvi/«).*

* o pomenu »ogovorni«.

⁴³ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 11, c) ima tudi *prasê -ta, svinê -ta, žrebê -ta*, kar je potrjeno na Mostecu s *presê, žrêbe* (kakor *úku* iz *ukù*); tu so navedeni še *gradívo, pecívo, predívo, sočívo*.

*-očkanø	<i>bêlčkan, drôbčkan, bolâncan</i>
*-okanø	<i>čêdkan, čîstkan, cârtkan, flêtkan</i>
*-ičøno	<i>fonêtičen, fôničen, antipâtičen, numéričen, malâričen, cikličan</i>
*-astø	<i>grâhast, gfbast, modrikast, čftast, bébast/bébast; gûmbast</i>
*-avø	<i>krvâv^{A4}</i>
*-evø	<i>hudîčev, gospodârjev, hudîrjev; kâlcijev, alumînijev</i>
*-ovø	<i>brátov, krâljev, kmétov; bôgkov, môžev</i>

Pred sklanjatvenim obrazilom -ø (-a -o) je bilo vse akutizirano, najsi je šlo za notranje dolge ali kratke zloge, torej: **brezbrâd* *-a *-o, **breznòg* -a -o; če osnovni samoglasnik ni bil zložen, pa je bilo **brezsân* -snâ -ò, tudi **brezprst* *-a *-o. Kračina je ohranjena samo še na korenskem *a* (in redko na *e*), sicer se je namesto kratkega samoglasnika v moški obliki ednine posplošil dolgi, in sicer cirkumflektiran; nekdanja akutiranost se vendarle skoraj pri vseh takih pridevnikih pojavlja kot variantna v ženski obliki, in sicer tudi pri tistih pridevnikih, ki v im. ed. sploh nimajo kračine: *brezlîk* -îka/-îka, *brezlûsk* -ûska/-ûska, *brezôk* -ôka/-ôka, *brezrêp* -rêpa/-êpa (tu je vendar tudi *brezrêp*); brez take akutske vzporednice prim. *brezcên* -a -o, *brezimên* -a -o. V takih zvezah (tj. s podstavo predlog + samostalnik) je nenaglašen tudi -en -na -o, o čemer na ustreznem mestu.

Posebnost je še *-îno ki metatonira vse akute neposredno pred seboj, variantno pa tudi še oddaljeno: *mâterin/mâterin* ipd. Morda se svojilna pripona -in loči od vrstne (tako tudi svojilni -ov/-ev od vrstnega), saj tam tonemskost bolj omahuje tudi pri akutirani podstavi neposredno pred pripono: prim. *hôjin, kâvin, lûnin/lûnin*, in seveda *mûrvin, limônin, bûcikin, lâdjín/lâdjín* k podstavam *hója, káva, lûna, lâdja/lâdja* — *mûrva, limóna, bûcika*. Za -ev prim. *hmêljev* k *hmêlj* -êlja/hmêlj -a (takih primerov je pač malo).

Akutiranost pred -ičen je nerazumljiva iz podstave: *fôničen* ob podstavi *fôn* -a, pač po analogiji na *fonêtik, fonêtika* ipd., zlasti pa *simfôn* -a. — Metatonije pred priponami, ki se začenjajo s polglasnikom, imajo svoje izhodišče v akutirani podstavi, npr. **čîst-økanø*, kar da **čîstkân* in končno *čîstkan*. — Primeri kot *bébast* kažejo vendarle na akutiranost pripone -ast- (gl. spredaj).

Glagol

Pri glagolu so nenaglašeni lahko deli večzložnih glagolskih pripon ali pa imenski modifikatorji glagola neposredno pred glagolsko pripono (te bi lahko imenovali vpone). Nikdar ni naglašen prvi del glagolske pripone -ova/-eva- in nikdar drugi pri ustreznih sedanjiški -uje-; pri tipu -ava- oz. -eva- pa ne drugi del, pri -(iz)ira- ne prvi in ne zadnji. Končno pri glagolih na *-aje- ni nikoli naglašen morfem -ot/-et- (pač pa njuna sedanjiška varianta -ôč/-êč-).

Od glagolskih vpon niso nikoli naglašene, saj tudi ne morejo biti, -k-, -n- in -lj-, za prvima dvema pa tudi ne tematična samoglasnika -a- oz. -e-, medtem ko je za -lj- tematični -a- zmeraj le naglašen:

-ov-	<i>kupováti</i>
-ev-	<i>izključeváti</i>
-va-	<i>okopávam, omedlévam</i>
-je-	<i>kupújem</i>

⁴⁴ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 12, b) je sem prišteval še *častît, srdît, sirôv, ržên, drvên, kočêen*; vse trpne deležnike na -t: *izpît, zašît, napêt, odêt, razdît, posût*.

-iz-	<i>kritizîram</i>
-a-	<i>kopîram</i>
-ka-	<i>mijâvkam, lêžkam, mólčkam, spânčkam, sêdkam</i>
-ne-	<i>klêcnem, strêsnem, krîknem, pîhnem, izbêgnem, mežîknem, klôfnem</i>

Do metatonije je pri *-ka-* in *-ne-* prišlo pač zaradi polglasnika pred vpono (**-øk*). Pri *-ne-* gre prej za neko čustvenost oz. za prvotni pomen te vpone, kar zmeraj akutira predhodni zlog. Zanimiva posebnost je globinska oblika korenskega samoglasnika v morfemih z *e* in *o* (*lêžkam, mólčkam*), nekako po **leži, *moli*, kakor da se je to razvilo iz velelnika (*lêži, mólî*).⁴⁵ Podstava: **lêž-kām, *mól-čkām*. Podobno pri medmetnih izrazih na *-nem*: **čês-nēm, *klóf-nēm*. Redna tvorba je pri notranje dolgih samoglasnikih: **krik-nēm*, se pa pred *-ne-* izvrši akutizacija (prim. sicer **kričimò*).

Sem bi šle še, spredaj že omenjene, tvorbe oblik za vrste glagolskega dejanja.⁴⁶

Prislov

*-ā	<i>sčîsta, zdâvna, docêla, zlêpa, dodôbra, odmlâda</i>
*-ema	<i>skrižema, zdřžema, rôjema, stôpnjema/stôpnjema</i>
*-oma	<i>mêstoma, kûpoma, imênomâ, krîkoma, skrîvoma; jâtoma/jâtoma, izmênomâ/izmênomâ, nâgloma/nâgloma</i>
*-e	<i>gledê, gredî, klečê, ležî, stojê</i>
*-e	<i>hûje, tšê, milêje</i>
*-le	<i>tûle, tjâle</i>
*-i	<i>slovênski, hrvâški</i> ⁴⁷
*-di	<i>ôndi</i>
*-ki	<i>stojêčki /Mostec: stujêčki/</i>
*-li	<i>kâmoli</i>
*-(v)šî	<i>rêkši, stopîvši</i>
*-j	<i>prêj, slêj, dâlj, zatêgadelj; dâleč, nekôč, drugôč, prîvič; sedâj, kdâj, tûkaj</i> (prim. narečno <i>tûka</i>); <i>odklêj/odklêj</i> : za <i>zdâvnaj; kâj; vzdôlž, pêš</i>
*-aj	<i>zgóraj, spóday, záday</i>

⁴⁵ K temu in takemu prim. Š k r a b e c (CF 13 (1894), 7, č): »Sem /tj. k nalikovnim tvorbam/ spadajo tudi nekatere nenavadne in novejšje pomanjšavke na *-ica*: *rêdkvica, sôbica, šêgica* (Ravninar), *pódkvica* (v Ribn. *podkôvca*), otročjem govorjenju: *rôkica, nôgica, môšnjica, ôkence* ali celo *rôkica, nôgica, môšnjica, ôkenček, lêžkat, skôčkat, mêska* (cînga mêsâ!), *s têtô* (po analogiji besed kakor *lîpa, pod lîpo*), *vôlek* (*bôžji vôlek*). Semtertja prehaja taka otročja izreka tudi v navadno govorjenje. Napaka se mi zdi tudi *nekatêri*, kaker se sliši včas namestu *nekotêri*; ne more pa se zavreči tak *ê* v lastnih imenih in tujih besedah kaker *Amêrika, klêrika, Cêna* (pa *Cêne Cêneta* Ribn.), *Pêpa, Zêfa* itd.«

⁴⁶ Prim. Š k r a b e c (CF 13 (1894), 1, b): »Samoglasnika *e* in *o* sta vstrična glasova in more stati v istem korenu zdaj ta zdaj oni, kar imenujemo /prevoj/«: *têči — têkel — tôčim* itd.; *strêžem — strâžim, vlêcem — vlâčim, plêzam — plâzim, lêzem — lâzim, zmêdem — zmlô/tim se, stojim — vstânem, plôvem — plâvam, slôvem — slav/iml, têcem — têkam*.

⁴⁷ Prim. sh. *jûnâčki, stûdentskî, pàsji/pàsji*. Za deležijsko obrazilo *-e* prim. Š k r a b e c (CF 13 (1894), 12, c): »Rabi se ta oblika *le* pri naštetih intransit. glag., ki imajo v 3. mn. os. sed. časa *-ê* ali *-ô*: *gredô, klečê* itd.; *gledê* je od *gledêti* (ne od *glêdati*).« K oblikam na *-je* (r. t.): *plesâje, kupovâje, vérovâje*. Več o tem pri oblikotvorju.

*-kaj	<i>sěmkaj, túkaj, tjäkaj</i>
*-em	<i>skrižem/skrižem, podôlgem</i>
*-o	<i>čisto, čisto/čisté, lepě, tesnô, temnô, globôko, debělo, pošténo</i>
*-r	<i>kär, kākor, kôlikor, kāmor</i>
*-t	<i>spât, kosît, sejât, prêst</i> (gl. še namenilnik); <i>nosit, pëljat</i>
*-krat	<i>énkrat, dvâkrat, tríkrat, štírikrat</i>
*-av	<i>opftav</i>
*-iv	<i>opftiv</i> ⁴⁸

Tip na *-ā* je delan iz sedanjih pridevniških podstav, zato metatonira tudi mlade akute, ne le stare (*dodôbra, scîsta*); tudi pri *zlěpa* gre morda za akut v podstavi.⁴⁹ — Podobno se delajo prislovi na *-oma* oz. *-ema*: uveljavlja se metatonija akuta v vsakem primeru, le izjemoma (*jâtoma/jâtoma, nâgloma/nâgloma*) je ohranjen še akut; cirkumfektirane oblike so lahko tudi iz ustreznih metatoniranih sklonov ali števil (*kúpoma, męstoma*).⁵⁰ — Pač iz Pleteršnika prepisana oblika *stojěcki* bi bila knjižno prav *stojěčki* (Mostec). Na Mostecu je znana oblika *rěksi* (knjižno: *rěksi*). — Osrednja praktičnosporazumevalna oblika z upadlim *u* (*tlě* nam. *tule*) pač ni knjižna; narečno se sliši tudi *t(ə)galě* (Bohinj). — Pri *-j* je posebej paziti na skritega v jotacijski premeni. Primeri na *-aj* so tu pojmovani kot tvorjeni iz ustreznih prislovnih podstav, ne iz globinskih tipa **vöz *gor-*. — Pri *-em* je problematika ista kot pri *-ema*. — Pri *-o* bi seveda bil naglas *-ö*, če osnova ne bi bila zložna, npr. *zlö glědati* (Pleteršnik ga nima). Oblika *čisto* pomeni 'popolnoma', SSKJ jo navaja posebej, v podgeslu pa *čisto/čisté* (seveda ne v tonemski obliki). — Pripona *-r* torej metatonira vse akute /vendar *kär/*. — Pri *-krat* gre za količinskost; prim. *-krät* v časovnem pomenu. — Pri *vníc* gre pač za ničto obrazilo *-V* (prim. *gór, dól*). Prim. še *síla* 'zelo', *síla/síla* 'veliko'; kot povedkovnik prvotni samostalnik *síla* metatonije ne pozna. V SSKJ (I (1970), LVIII) je presplošno zapisano, da »/p/rislovi iz pridevnika imajo intonacijo pridevnika«. To velja res za tip na *-ski* (*ritenski*), treba pa bi bilo pravilo natančneje določiti glede na variante tipa *méhek/mehák/mehěk*, kjer je načeloma

⁴⁸ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 12, č): »Deležnik preteklega časa na *-v*, *-vši*: *puštív iti, dobívši, zgu-bívši, prodávši, imenovávši* (?) /.../ Deležnikov na *-vši* jaz nisem slišal od priprostih ljudi, razen morebiti *skrivši*. Da bi se bili govorili kedaj nekateri z /' / nekateri z /' / na predposlednjem zlogu, kaker jih Valjavec po opisnem deležniku žensk. sp. razločuje, to se meni ne zdi prav verjetno, her-vaščina kaže le /' /.../. Kjer je imel nedoločnik prvotno na predpredzadnjem zlogu naglas, tam bi bil vtegnil tak ostajati tudi v tem primeru: *viděti, vídevši* (Dan. *vidjěvši*), *poklékniti: pokléknívši*.«

⁴⁹ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 12, b): »Proklitike (tj. brez naglasni predlogi in *pre, ne*) potezajo na-glas k sebi v primerih kaker: *premládo, premláda* (dv.), *premládi, iz cěla, iz gřda, iz lěpa* (To so rod. po imenski sklanji; brez predloga so se morali naglašati: *cělâ, grdá, lepâ* (prim. *Bôg, Bogâ*), *neslân, nedólžen, na drôbno, prekásno, na lãhko, na tãnko, prešíbek, pretěžek* itd.« — R a m o v š (JF 2 (1921), 234): »Prvotno *iznova* (štok.) da v slovenščini praviloma *znôva*, dolensko *znúva* (Bloke) /.../ je poleg *iznova* tudi še **iznôvb*, ki se je razvijalo kakor **domôvb*, /.../ Ta tvorba danes, kolikor mi je znano, ne živi več (v dolenski in bi se glasila **znú*), je pa najbrž skrita v adv. *znôva = znuôva* (Ribnica, Cerknica, Borovnica), ki si ga tolmačim kot /' / *znou* z analogičnim *-a* po *zláhka, zlěpa, zgřda*, od katerih ima tudi svoj /' /. — Ravno tako je prvotno *sb -gola* /.../ prešlo v slov. *sbgôlb* /.../«

⁵⁰ R a m o v š (n. m., 239) o tipu *strahôma* (že v Pleteršniku *stráhoma*): »V teh oblikah vidim prvotni instr. sing., v katerem je bila metatonija regularna, torej **strahômь* /.../, in šele po tem prehodu se je pritaknil *-a*, prevzet iz raznih drugih adverbov.«

posplošena oblika *mehâk*, torej *mehkô*; isto velja za tip *lêp lépa -o/ô*, kjer se prislov rabi le tipa *lepô*. Prim. še *temnô*, morda tudi *têmno*, ne pa **temnô*.

Povedkovnik

Iz samostalniških besed se povedkovniki tvorijo z nespremenjenimi prozodičnimi lastnostmi, npr. *mráz, gróza, temä, síla, srâm, smît* (*Méni je bilô smît hoditi tjä*), *käj* (*bô käj?*). Pri izpridevniških se jemljejo oblike kot pri prislovih, npr. *Lepô* (*nam je*); zanimiv povedkovnik je iz zaimenskega *käk -a -o*: (*bo že*) *kakô* (poljubnostni zaimki sicer nimajo prislova, prav tako ne vrstni, npr. *katêro, nêko/nêko*). Izključena je tvorba iz določnih oblik in vrst. pridevnikov, zato se te vrste pridevniške besede v povedni vlogi razumejo kot prilastki k izpuščeni odnosnici: *Tâ jézik je slovénski (jézik)*, *Tâ izdája je mála (izdája)*.

Cirkumfektirana podstavna priponska obrazila

Cirkumfektiranost v podstavi je lastnost, ki ni podedovana iz praslovanščine, ampak je pridobljena s prevzemanjem v slovenščino iz drugih jezikov. Sicer ima načeloma lastnosti novega cirkumfleksa, pridobljenega z metatonijo akuta (tj. se ne premika). Nekaj primerov je, kjer se zdi, da je prišlo do mešanja med domačimi in prevzetimi prozodičnimi lastnostmi, npr. pri priponskih obrazilih m. spola kot *-în, -ôn, -ûn, -jân* ipd.; v drugo smer se mešajo oz. vplivajo slovenska priponska obrazila na prvotno cirkumfektirana, npr. pri *komtûr*, ki je možno poleg *komtûr*, obrazilo *-îr* pa je v celoti spodrinilo prevzeti hipotetični *-îr* (o tem na ustreznem mestu spredaj).

Samostalniške besede

1. moška sklanjatev

<i>-mâ</i>	<i>plasmâ -ja</i>	<i>-ûmen</i>	<i>katehûmen -a</i>
<i>-oâ</i>	<i>buržoâ -ja</i>	<i>-în</i>	<i>dolgîn -a</i>
<i>-îd</i>	<i>bromîd -a</i>	<i>-alîn</i>	<i>gizdalîn -a</i>
<i>-ând</i>	<i>doktorând -a</i> (poleg <i>-ând</i>)	<i>-olîn</i>	<i>frkolîn -a</i>
<i>-ûh</i>	<i>debelûh -a</i> (poleg <i>-ûh</i>)	<i>-ôn</i>	<i>beraçôn -a</i>
<i>-êj</i>	<i>bazilêj -a</i>	<i>-ûn</i>	<i>govorûn -a</i>
<i>-ûj</i>	<i>buržûj -a</i>	<i>-âdo</i>	<i>desperâdo -a</i>
<i>-âl</i>	<i>festivâl -a</i>	<i>-êndo</i>	<i>crescêndo -a</i>
<i>-iâl</i>	<i>mundiâl -a</i>	<i>-ândo</i>	<i>glisândo -a</i>
<i>-êl</i>	<i>modêl -a</i>	<i>-îno</i>	<i>maraskîno</i>
<i>-îl</i>	<i>acetîl -a</i>	<i>-êro</i>	<i>bandiljêro -a</i>
<i>-ôl</i>	<i>etanôl -a</i>	<i>-îto</i>	<i>moskîto -a</i>
<i>-ûl</i>	<i>kobûl -a</i> (?)	<i>-ânto</i>	<i>esperânto -a</i>
<i>-êm</i>	<i>fonêm -a</i>	<i>-imênto</i>	<i>divertimênto -a</i>
<i>-êtum</i>	<i>arborêtum -a</i>	<i>-oâr</i>	<i>budoâr -ja</i>
<i>-ân</i>	<i>orgân -a</i>	<i>-âtor</i>	<i>animâtor -ja</i>
<i>-jân</i>	<i>dvorjân</i> (poleg <i>dvorjân</i>)	<i>-îtor</i>	<i>defînitôr -ja</i>
<i>-ijân</i>	<i>grobijân</i>	<i>-îtor</i>	<i>defînitôr -ja</i>
<i>-ên</i>	<i>etilên -a</i>	<i>-tûr</i>	<i>komtûr</i> (poleg <i>-ûr</i>) <i>-ja</i>

-âlis	<i>digitâlis -a</i>	-ânt	<i>diplomânt -a</i>
-ilîs	<i>amarîlis -a</i>		(poleg -ânt)
-îtis	<i>cistîtis -a</i>	-ôt	<i>galeôt -a</i>
-ât	<i>fosfât, azijât -a</i>	-îst	<i>formalist -a, statist</i>
-eât	<i>deskalceât -a</i>	-onîst	<i>evolucionîst -a</i>
-iât	<i>sekretariât -a</i>	-îv	<i>recidîv -a</i>
-êt	<i>apologêt -a</i>	-ôz	<i>francôz -a</i>
-ît	<i>kolorît -a</i>	-âž	<i>kolâž -a</i>

1. ženska sklanjatev

-âca	<i>bonâca</i>	-îna	<i>carîna (poleg -îna)</i>
-êca	<i>grandêca</i>	-arîna	<i>cestarîna (poleg -îna)</i>
-ânca	<i>arogânca, govorânca</i>	-erîna	<i>balerîna</i>
-ênca	<i>dekadênca</i>	-iêra	<i>bariêra, riviêra</i>
-înca	<i>Marîna</i>	-jêra	<i>garsonjêra</i>
-âda	<i>frčâda, rokâda</i>	-ûra	<i>desûra</i>
-iâda	<i>balkaniâda</i>	-ûra	<i>babûra</i>
-ijâda	<i>olimpijâda, polomijâda</i>	-êsa	<i>baronêsa</i>
-îda	<i>cikloîda</i>	-ânsa	<i>depandânsa</i>
-ênnda	<i>agênnda</i>	-âta	<i>aspirâta</i>
-ôda	<i>elektrôda</i>	-êta	<i>cigarêta</i>
-ârda	<i>bombârda</i>	-itêta	<i>afinitêta</i>
-ûha	<i>debelûha (poleg -ûha)</i>	-îta	<i>sufîta, vizîta</i>
-êja	<i>matinêja</i>	-ânta	<i>dominânta</i>
-îja	<i>entropîja, domačîja</i>	-ênta	<i>tangênta</i>
-arîja	<i>traparîja</i>	-âva	<i>bleščâva</i>
-îlja	<i>flotîlja</i>	-jâva	<i>goščâva</i>
-êska	<i>soldatêska</i>	-njâva	<i>očetnjâva (po držâva)</i>
-âlka	<i>fevdâlka</i>	-îva	<i>defenzîva</i>
-enîljka	<i>košenîljka</i>	-iâza	<i>elefantiâza</i>
-âla	<i>centrâla</i>	-êza	<i>genêza, polonêza</i>
-êla	<i>citadêla</i>	-îza	<i>markîza</i>
-ôla	<i>gladiôla</i>	-ôza	<i>bakteriôza, psihôza</i>
-iêma	<i>tantiêma</i>	-ûza	<i>kambûza</i>
-âna	<i>cvetâna (poleg -âna)</i>	-âža	<i>embalâža</i>
-êna	<i>domêna</i>	-âjža	<i>korâjža</i>
-îna	<i>bankîna, violîna</i>		

Pridevniške besede

-âlen	<i>fevdâlen</i>	-ibîlen	<i>fleksibîlen</i>
-uâlen	<i>senzuâlen</i>	-âren	<i>bacilâren</i>
-îlen	<i>senîlen</i>	-ôren	<i>kontradiktôren</i>
-abîlen	<i>rentabîlen</i>	-ânten	<i>dominânten</i>

-ênten evidênten
-îven depresîven
-atîven edukatîven

-itîven avditîven
-ôzen famôzen

O možnosti izhajanja iz akutskih podstav pri pridevnikih na -*en* gl. spredaj.

Glagol

Redek primer za -*je-* je morda *umêṃ* iz **umêjemo*.

Mladoakutske podstave so bile obdelovane sproti, zaslužile pa bi obširnejši strnjen prikaz.

Besedne zveze

Doslej smo v besedotvorju sproti že obravnavali tudi besedne zveze kot podstave tvorjenk, pa naj na kratko obravnavamo še naglasne razmere v besednih zvezah.

Prvotne prozodične lastnosti besede se v besednih zvezah načeloma ohranjajo nespremenjene: *lépa híša* 'hiša, ki je lépa' = *lêp lépa -o/-ô*, *híša -e*; tako še *mâjhna híša* proti *mâla rokâda*. V nekaterih besednih zvezah pa, kakor znano,⁵¹ vendar prihaja tudi do sprememb, npr. do izgube naglašenosti katere od sestavin: *lahko nôč* nam. *lâhko nôč*. — Druga taka kategorija so zveze predloga in globinske nenaglašene (samostalniške) oblike ob njem, npr. **na noḡe*, (= *na nôḡe*), **iz srca* (= *iz sfca*), **na pomlad* (= *na pômlad*), **na primer* (= *na prîmer*) (vendar zadnje v sh. *na primjer*), **na nj* (= *nânj*, in nato po naliki še *nâme* brez pomika), **vø nj* (= *vânj*).⁵² — Tretji tip je umikanje naglasa na predslonko, kar ima večinoma za posledico zlitje dveh besed, npr. *nêcem* < **ne hčēm*, *né bi* (poleg normalnega *ne bi*), *ne bôm* (narečno, Mostec, *nêbum*, *nêdeš* 'ne grêš!').⁵³ — Škrabec je navajal vpliv naslonke pri velelniku, npr. *začnî me* namesto običajnega *začnî me* (globinsko morda **začnimē*); prim. podobno *túkaj* nasproti *tjâkaj*).⁵⁴ — Nasprotno pa pri velelnicah opažamo neko sklopno dodajanje osebnih končnic, npr. *dêjṃte* k *děj* nam. *dêjṃte*; pri *dâj* se poleg oblike *dâjṃte* navaja tudi *dâjṃte*.

Poseben problem so še zveze predloga z v im. ed. akutirano samostalniško besedo. O tem Rigler v SSKJ I (1970), LII: »Stalne prislovne zveze iz tož. in mest. mn. s spremenjenim pomenom so cirkumflektirane (*na kmete* na deželo, *na kmetih*).« Ravno tam pri primerih za 1. žen. sklanjatev: »Prislovno rabljen tož. in or. ed. je cirkumflektiran (*za mîzo*, *na zîmo*, *pod vôdo*) /prvo T, O, drugo T, tretje T, O/, od tistih primerov, pri katerih je še običajna dvojnica z naglasom na različnih zlogih im. in rod. ed., pa tudi tož. mn. (*na nôḡe*).« In še

⁵¹ Prim. Š k r a b e c (CF 14 (1895), 3, c—č): »Tudi nekateri vprašalni in kazalni zaimki, adverbiji, števniki, pridevniki in celo samostavniki se rabijo v nekih zvezah proklitično: *ta* (določni člen) /.../, *en* (nedoločni člen), *kako*, *tako*, *že*, *še*, *šant*, *sveti*, *gospod*, *Bog*, npr. *ta lêpi*, *en gospôd*, *kako mlâd*, *tako vélik*, *sveti Jánez*, *še věč*, *že dân*, *šant Júri*, *sveti Jánez*, *gospod Jôžef*, *Bog ôce*, *Bog né daj!* To se ve, da imajo vse te besede (razen *šant*) v teh in drugih zvezah naglas, ako ga misel zahteva.«

⁵² Š k r a b e c (n. m., b) si je primere kot *nâ me* razlagal tako: »Enklitike dobe za /starimi/ predlogi svoj naglas, ki je dolg ali kratek potisnjen; dolgi ostaja na enklitikah v zvezi v *mê* /.../, sicer prestopa po staro na predlog: *nâ me* /.../; iz *v-nj* je nastalo *wânj* (prav za prav menda *w vânj*, prim. goriško *sø ž njim*).

⁵³ Š k r a b e c prav tam: »Kratki naglas /' ali ostane na enklitiki: *w njih* /.../, ali se pa premakne na proklitiko, kjer se raztegne v /' /.../: *nâ njih* /.../«

⁵⁴ R a m o v š (JF 2 (1921), 236), navaja še, tu poknjženo, zveze tipa *sešlô se je* proti *sešlô*.

(str. LV): »Samostalniško-prislovne stalne zveze s predlogom, tvorjene iz pridevnikov, ki so v im. ed. določne oblike m. sp. dvozložni in naglašeni na prvem zlogu (*lépi, láhki, dóbri*) so cirkumfektirane (*na lēpem, od mládega, do žívega, na tánko*).« In končno (str. LIV): »Cirkumfektirane ali akutirane so še prislovno rabljene oblike mest. ed. od tistih samostalnikov, ki v istem pomenu nimajo množine, kot so snovna imena in abstraktna (*v lēsu, v stráhu*), ali imajo v mest. mn. lahko naglašeno končnico *-eh* (*bregéh; na brēgu*), vendar to ne velja za tiste samostalnike, ki imajo v mest. ed. lahko dvojnico s širokim *e* ali *o*.«

V prvih treh primerih so prislovne zveze splošno le cirkumfektirane. Tvorbeno jih najenostavneje rešujemo s podstavo **na kmete, *na kmetih; *za mizo, *na zimo, *pod vodo, *na noge; *na lepem, *od mladega, *do živega, *na tanko*. Tu gre torej za nalike: **na kmete* je kot **na noge*; (*na kmētih* je tudi sicer **na kmētīh*); tož. *za mízo* je kot *pod vódo; pod vódo* (or.) = *za mízo; na lēpem, od mládega* je po *na tánko*. V tipu *v lēsu/lēsu* gre za mešanje med *v času* (**v časū*) in rednim *v lēsu* (**v lēsū*).

Pravzaprav neknjižna kategorija so pogovorne oblike pridevnika *s ta* za določnost (SSKJ I (1970), LV): »Pridevniške oblike v zvezi s 'ta' so cirkumfektirane, le na širokem *e* in *o* cirkumfektirane ali akutirane ter od pridevnikov *mlad* in *nov* akutirane.« Torej: *ta stári, ta gŕdi — ta zelēni/zelēni, ta dóbri/ta dóbri* (izjemi *ta mládi, ta nóvi*). Tvorbeno je to **ta stārī/dóbrī/zelēnī; mládi* je iz **mladi* (novi akut), *nóvi* iz **novi* preko **novi*.⁵⁵

Z naglasnega stališča so nezanimivi primeri s popono, saj je *tépsti se* enako *tépsti* < **tepsti*. Prim. še frazeološke zaimke tipa s *kōli*. — Primeri s sklopno pripono, npr. *káj/káj* kot podstava za *kār* (iz **kà-*), so obdelani spredaj pri izpeljavi.⁵⁶

Z l a g a n j e

Za zlaganje načeloma veljajo pravila kot pri izpeljavi, če se zloženske tvorijo ne le z medpono, ampak hkrati s priponskim obrazilom: *mēt = nogomēt, umōr = bratomōr, brezglāv/brezglāv = gologlāv/gologlāv*,⁵⁷ *razrēden = štírirazrēden* (o prvem naglasu gl. spredaj). T. i. na pol priponska obrazila za imena znanstveno-strokovnih vej so cirkumfektirana, npr. *fologíja, (na)glasoslōvje* (podstava + *-logíja, *-slōvje*). Zloženske, ki se zlagajo iz dveh besed s samo medpono, ohranjajo svoje prozodične značilnosti: *ávto mehánik = ávto, mehánik; ávtocésta = ávto, césta*. — Enako ohranjajo svoje podstavne značilnosti priredno zložene

⁵⁵ Š k r a b e c (CF 14 (1895), 3, c-č): *ta lēpi -a -o -ega -e* itd.; *ta zelēno, ta sívo, ta črno, ta lēpo, ta prázniško*.

⁵⁶ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 10, c): *gdó, kogá, komú, káj, čésal/čés, čemú, kdáj, kám, kakó, doklé ...* (»Vzrok raztegnjenja in potegnjenega naglasa je tu morebiti v vprašavnem pomenu, prim. s *kdáj, kám, kakó* demonstrative: *tedj.*)« — R a m o v š (JF, 2 (1921), 236): »Pri obliki *kdó* bi še lahko mislili na neko neobičajno podaljšavo, ki bi imela svoj izvor v ekstremno rastoči intonaciji vprašalnega stavka, gl. Broch, Slav. Phon /1911/, 255 sl.; to bi podpiralo tudi dejstvo, da so vse vprašalnice rastoče poudarjene: *káj, kogá, kjé, kakó* (na Dolenjskem: *kokú*), *kám, kdáj, kólíko* (na Dolenjskem: *kúllu z ú < ò* celo v odprtem zlogu) itd.«

⁵⁷ R a m o v š (JF 2 (1921) 238–239) navaja še primer z novim akutom na medponi »**vínogórđ* > **vinògrad* > slov. *vinògrad*, štok. **vinògrad* > **vinògrad /.../* in po špeciialno štok. premiku slednjic *vinogràđ*.« — Seveda je treba tu predvideti podstavo **vinogràđo* s pričakovano izgubo naglasnosti v prvi sestavini zaradi **vinò*. Dodati je treba še redkejši tip **kolovratò* > *kolòvrat*, čemur med izpeljankami ustreza **spověđo* > *spòved* (prim. brez predpone *povéd*).

besede: *ávto-môto*, *črno-bél*, *ávstroôgrski/ôgrski* (prav pisano bi bilo z vezajem med obema sestavinama). To velja tudi za globinsko priredne podstave tipa *séverovzhôd*; primere kot *jûgôzahôd* razumemo zaradi izgube možne akustskosti v besedi *jûg/jûg*.

S e s t a v l j a n j e

Model za sestavljanje je ta, da predpona, ki zamenjuje polnopomensko besedo govorne podstave, dobi naglas: *višji učitelj* > *nădučítelj*. Od sestavne predpone je odvisno, ali je kratka ali dolga: *nasprôtni kandidât* > *prôtikandidât*. Za prevzeto sestavno predpono prim. *nasprôtni ciklôn* > *ânticiklôn*. To velja tudi za pridevnike (*ântitalentîran*) kakor za glagole (*prêdnaročím se*). — Predponi *ni-* in *ne-* sta predslonskega tipa, prim. *nihčě*, *nekdô/-kdô* (*někdo* je po *něki*, za normalno tvorbo prim. *někaj* iz **nekâj*). Drugje⁵⁸ sem opozoril, da so prave sestavljenke povezane s pojmi iz koordinatnega sistema, česar ne vidijo vsi, ki o tem pišejo.⁵⁹

S k l o p i

Prozodično se načeloma nič ne spremeni glede na govorno podstavo, prim. *bôgme*, *bôgami* (poleg *bôgami*, kar je prevzeto, prim. kletev *j. bôga*). — Morda gre sem še *bôgpomágaj* (prim. *pravi bogpomagaj*), dejansko pa so to že frazeološke zveze (tako tudi *bôgváruj*, *bôgsigavědi* (zato je tako prav pisati narazen)).⁶⁰

⁵⁸ Teorija besedotvornega algoritma (*Nova slovenska skladnja*, 1982, 337–338; prvotno izšlo v *SR* 1980, 141–151): »Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* > *nâd-/súper-*, *tak* — *ne tak* > *ně-/-â-*, *nasproten* > *próti-/ánti-*, *nižji* > *pòd-/súb-/hípo-*, *prej* > *prêd-*, *pozneje* > *pò-/pòst-*, *istočasno* > *sò-*, (*lepši*) *od vseh* > *nâj-*.« — Še prej (prim. Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, *SR* 21 (1973), 105–112, konkretno 105): »Pri glagolih s predpono (npr. *pristopíti*, *razmetâti*, *obglâviti*) je predpona le izjemoma naglašena, npr. *prêdnapéti* (seveda ob hkratnem drugem naglasu na podstavi). To ob dejstvu, da imajo prave sestavljenke, če se sestavljenosti zavedamo (kar pri glagolskih večinoma je tako), po pravilu naglas tudi na predponi, daje misliti na to, da so glagoli s predpono izpeljani bodisi iz predložne zveze (*obglâviti* 'spraviti ob glavo') bodisi iz zveze glagola s predložnim predmetom ali prislovnim določilom: *napasti sovražnika* < 'na sovražnika pasti' /.../ Na podlagi povedanega je nekatere sestavljene glagole mogoče razumeti bodisi kot prave sestavljenke (ki bi bile po analogiji z izpeljankami iz predložnih zvez /kdaj/ izgubile naglas), bodisi kot ravno izpeljanke iz proklitičnih, v glavnem predložnih zvez (*obglâviti*).«

⁵⁹ Tako A. V i d o v i č - M u h a vsem glagolom z morfemom pred korenem pripisuje govorno podstavo, značilno za sestavljenke, tj. npr. tipa *iti ven* namesto *iti* iz nasproti *poprej naročiti* za tvorjenke tipa *iziti* oz. *prêdnaróčiti*. Prim. Primeri tvorbnih vzorcev glagola, *SSJK ZP* 21 (1985), 47–61.

⁶⁰ Od Š k r a b c a »smo že navajali tip, kakor je npr. tudi moščanski *bugnêde* [kn], *bôgde*, *buglune* [kl] za prvotno *bûg ne dě*, *bûg dě*, *bûg lûne*; v *SSKJ* [*boklônaj*, *bôgdaj*, *bôgme*] (*bognedaj* v *SSKJ* ni navedeno).

PROZODIJA TVORJENJA⁶¹ OBLIK

V oblikotvorje gredo: (1) spolske oblike pridevniške besede, (2) določna oblika pridevniške besede, (3) številске oblike pregibnih besed, (4) primernik, (5) povedkovniške oblike pridevniške besede, (6) sedanjik, (8) velelnik, (9) deležje na -č, (10) deležje na -e, (11) opisni deležnik na -l, (12) deležnik stanja na -l, (13) nedoločnik dolgi, (14) kratki nedoločnik, (15) namenilnik, (16) deležje na -ši, (17) deležnik na -vši, (18) opisni deležnik na -n/t, (19) deležnik stanja na -n/t, (20) nedovršnik k dovršniku, (21) dovršnik k nedovršniku.

Ta problematika je oblikoslovna.

Summary

A generative approach to standard Slovene accentuation postulates 7 prosodic parameters as relevant for the generation of accent: (1) the quantity of the syllabeme: *i ɛ a o u* are long, *e o ə* are short; (2) accentedness : –accentedness (**si*), preaccentedness (**na*) and nonaccentedness (**na*); (3) the place of the prosodeme, e. g. with regard to the accent (**kosiCə* present tense vs. **kosiCə* imperative) or with regard to the length (**brātīhə* vs. **lipamā*); (4) tonemicity: acute (**lipa*) vs. circumflex (**kājak*/**dønə*); (5) intensity of accent: **sin₀-ə₀* **-a₀* vs. **nož₀-ə₁* **-à₁* vs. **stār-è₂-tī₁*, **dēk₁-ān₂*; (6) strength: **mes₀-ār-ə*, **rib₁-ār-ə*; (7) polyaccentedness: **neūmən* vs. **nēūmən*.

Every morpheme has its characteristic prosody; however, it is represented in writing only when it is distinctive. The surface-structure forms, e. g. **brāt*, **riba*, **mōst*, **mesə*, **mesār*, **rībar*, **nésem*, **nésemo*, **začnēm*, **dekanāt*, are derived by transformations from the accentual bases of words, e. g. **brātə*, **riba*, **mostə*, **meso*, **mesarə*, **ribārə*, **nesemə*, **nes(e)mə*, **začənemə*, **dekānāt*.

⁶¹ O tem s širšega stališča glej pri m e n i: Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika, *JiS* 3 (1957/58), 306–312; Naglasni in oblikoslovni tipi v akademiskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 11 (1966), 155–160, št. 6, ovitek, str. c); Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 10 (1965), 56–79. Druga dva sestavka sta v zvezi z normiranjem v pripravljajočem se tedaj *SSKJ*, prvi je sploh predhodnica tistega, ki je sedaj v 1. zvezku *SSKJ* (str. XXV–L), kjer so nekatere spremembe, ki jih je ustrezna komisija, sedaj pod Riglerjevimi, ne več pod mojim, vodstvom sprejela po mojem odhodu iz komisije. — R i g l e r sam je o naglaševanju v knjižnem jeziku pisal pod naslovom K našemu pravorečju (*JiS* 2 (1956/57), 305–308), kar je objavljeno tudi v njegovih posmrtnih *Razpravah o slovenskem jeziku*, 1986, 221–225. Obravnava (netonemsko): *zibel -éli*, *mládo/-ó*, *stárol/-ó*, *vóde/-é*, *na róke*, *pomóč -il/-í*, rod. ed. *črvá*, *dòl/dól*, *kupítí/-íla*, *slúžítí/-ítí/-íla*, *lízátí*, *písatí/-átí*, *kúpit*, *lízat*, *brúsití/-ítí*, *kolésar*. S tonemskega stališča prim. njegovo Problematiko naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku (prvotno v *JiS* 13 (1968), 192–199, nato v *RSJ* 1986, 226–234). Tukaj obravnava odpravljanje dolžin v knjižnem jeziku in tonemske dvojnice. V glavnem Riglerjevo delo je (težko berljivo) poglavje Sheme za tonemski naglas v *SSKJ I* (1970), L–LVIII. (Zlasti je tudi škoda, da tonem v slovarju ni zaznamovan za vse tri osnovne oblike pridevnika, in ne pri podgeslih ter še kje.)

The transformation rules are as follows (and applied in the following order):

- (1) intensity of accent: **potep₀-î_n₂-ø₀* > *potepî_n*; **miz₁-î_c₁-â₁* > *mízica*; **bog₀-a₀* > *bogâ*; **dekân₂-ât₂* > *dekanât*;
- (2) deletion of the accent on the word-final *-ø*, thus producing: (a) a neo-acute on the penultimate syllable: **grêhø*, **odhodø*, **pis(a)jemø*, **hot(ø)jemø* > **grêhø*, **odhòdø*, **pis(a)jè_mø*, **hot(ø)jè_mø*; (b) strong accented vowels (**pisjè_m*, **hotjè_m*) generated by the drop of the thematic vowel (here in parentheses) and yielding a neo-acute on the preceding syllable: **pîš_em*, **hòč_em*;
- (3) circumflexization of preaccented words (**mastø*, **mostø*, **gorø*) and word phrases (**na mostø*, **na gorø*) with the subsequent progression of the circumflex onto the following syllable whenever possible: *mâst*, *môst*, *na môst*, *gorô*, *na gôro*;
- (4) substitution of an acute syllable by a circumflex when it is followed by a strong syllable or by a nonfinal *ø* (**ribâr*, **ribô* > *rîbar*, *rîbo*; **stârøca* > *stârca*); a strong syllable with an acute accent gives rise to the acute metatony of the preceding syllable: **nosî_m*, **krøžî_m* > **nòsim*, **kròžî_m*;
- (5) early lengthening of neo-acute word-final syllables in certain categories: **nòg* gen. pl., **mòj*, **veseljè* > *nóg*, *mój*, *veseljé*;
- (6) retraction of the acute from the word-final syllable to the preceding long syllable: **zvezdà*, **glavà* > *zvézda*, *gláva*;
- (7) lengthening of the acute in nonfinal syllables; in word-final syllables, the acute is preserved, becoming phonetically a circumflex: **bràtra*, **nòša*, **nòsim*, **odhòda* > *brát(r)a*, *nòša*, *nòsim*, *odhòda* vs. *nogà*, *lomà*, *tèmà* > *nogä*, *lomä*, *tëmä*;
- (8) retraction of the accent from the short final syllable to the preceding short *e* or *o* (**zemljä*, **nogä*, **potòk* > *zémlja* < *zèmlja*); no such retraction occurs if the final short syllable is preceded by a schwa, or by a pre-root morphemic boundary, or in the case of emotional coloration: *tëmä*; *zàč_nëm*, *odhòd*; *fantè*;
- (9) retraction of the accent from the short word-final syllable to the preceding schwa: *tëmä*, *tëmən* > *tèma*, *tèmən*;
- (10) fusion of certain vowel + *j* combinations: **pòjas*, **stojàti*, **vodejè* > *pâs*, *státi*, *vodé*;
- (11) certain analogies take place, e. g. *nésemo* (instead of **nesémo*) by analogy with *nésem*, *pasû* by analogy with *možã*, *gôro* by analogy with instr. *lîpo*, and the like.

KAZALO TE RAZPRAVE

	I	
Prozodične lastnosti		341
Pretvorbe		345
	II	
Podstavne oblike		346
Prozodija tvorjenja besed		347
Izpeljava		347
Akutirana priponska obrazila za		347
Samostalniške besede		347
1. moško sklanjatev		347
2. moško sklanjatev		350
1. žensko sklanjatev		350
2. žensko sklanjatev		352
1. srednjo sklanjatev		352
pridevniške besede		353
glagol		355
povedkovnik		356
prislov		357
spone		357
Nenaglašena priponska obrazila za		357
1. moško sklanjatev		358
4. moško sklanjatev		360
1. žensko sklanjatev		360
2. žensko sklanjatev		361
4. žensko sklanjatev		362
1. srednjo sklanjatev		362
4. srednjo sklanjatev		362
pridevniške besede		362
glagol		363
prislov		364
povedkovnik		366
Cirkumflektirana podstavna priponska obrazila za		366
1. moško sklanjatev		366
1. žensko sklanjatev		367
pridevniške besede		367
glagol		368
Besedne zveze		368
Zlaganje		369
Sestavljanje		370
Sklopi		370
Prozodija tvorjenja oblik		371

SR. Zbornik referatov za X. mednarodni kongres v Sofiji 1988, 133–162 + 180–181 (Iz razprave Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, navedeno mesto str. 133–180.)

NAGLASNI PREMIKI SLOVENSKEGA JEZIKA PO ŠKRABCU

S Škrabec loči tri tipe naglasnih umikov in dva naglasna pomika (naša izraza za vrsti naglasnih premikov): A – *glavä* > *gláva*, *vodä* > *vòda* → *vóda* in *temä* > *těma* (zadnjega ni imel za knjižnojezikovnega), B – *môžä* > *možâ*, *nä večer* > *na vĕčer* (splošnoslovenski je le ta cirkumfleksni pomik, medtem ko je akutski *bábica* > *babica* koroško narečen). Pozna tudi praslovanski cirkumfleksni umik **pišĕtŷb* > *pišetŷb*.

S. Škrabec distinguishes between three types of accent retractions (»umiki«) and between two accent advancements (»pomiki«) (the terms are author's): *glavä* > *gláva*, *vodä* > *vòda* → *vóda* in *temä* > *těma* (the last one is not posited for the literary language); Slovene generally has only one type of accent advancement (*môžä* > *možâ*, *nä večer* > *na vĕčer*), the acute stress shift to the right (e. g. *bábica* > *babica*) being Carinthian dialect phenomenon. He also knows the protoslavlic cirkumflex retraction **pišĕšb* > *pišešb*.

Prav na začetku svojega javnega nastopanja¹ je Škrabec na podlagi naglasnega mesta ločil »severno-zapadni« oz. »južni in severno-vzhodni« del slovanskih jezikov: prvi (češčina, poljščina, lužiščini) naj bi imeli ustaljeni naglas na predzadnjem oz. prvem zlogu, drugi (vsi preostali) pa »povdarjajo vsako posamezno besedo po nje lastnem prirojenem naglasu, tako, da je tu nemogoče, kako kratko in občno pravilo dobiti, ki bi za vse primere veljalo« (5–6). Tam (6) je tudi navajal: »Ko so bili Poljaki, Čehi in Lužičani /Slovakov ne omenja/ že odločeni, so imeli stari Slovenci, Rusi, Hrvatje in Serbi še blizu enak jezik in isto naglaševanje.« V izdaji l. 1916 pa je tu že pripomnil (6): »To ni tako gotovo, kaker se je nekedaj mislilo. Stara izmerla polabščina in zdaj izmirajoča pomorjanska 'slovinščina' v stolpskem okrožju ste sicer po vsi pravici prištevati severno-zapadni gruči, vendar sta ohranili staro naglaševanje; to se v polabščini čudovito vjema z našim prav v tistem primeru, kjer se naše od hervaškega in ruskega popolnoma loči, namreč v napredno preskočnem naglasu, o čemer pozneje.«² Naš umični naglas je Škrabec ponazoril (10) z »izhodiščem« v čakavščini in »rezultatom« v štokavščini;³ *glāvā*, *vodā*, *dobrōta*, *neznām*, *ne dām* – *gláva*, *vòda*, *dòbrota*, *nĕznām*, *nĕ dām*. Prvo dvoje je bilo prvotno tudi slovensko (le da se je *vòda* pozneje podaljšalo v *vóda*), zadnjega trojega pa slovenščina ne pozna: čak. *dobrōta* v slovenščini ustreza *dobrōta*, preostalemu dvojemu pa *ne znām* (zlivno nastali cirkumfleks v tej kategoriji ostaja na svojem mestu) oz. *ne dām* (novi akut na zadnjem zlogu v slovenščini prav tako načeloma

¹ V razpravi O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi (dalje GiN) v novomeškem gimnazijskem izvestju l. 1870, 3–42, zatem objavljeni v *Jezikoslovnih spisih* I, 1, 2–59 (po tej so nadaljnji našem sestavku). Prim. še *Jezikoslovna dela* 4, 1998, 11–50–59.

² To je po našem izrazju pomični naglas, poleg tega pa imamo še umičnega: *bōga* > *bogā* – *dušā* > *dūša*. Ta drugi tip imenuje Škrabec odskočni: »kedar je odskočil za zlog nazaj« (7). Umični naglasi so vsi akutski, bodisi da gre za praslovanske (pri nas jih imenujemo novoakutske na dolgem oz. kratkem zlogu) ali za slovenske (tu imenovani mladi na dolgem oz. kratkem zlogu). Druge vrste tak umični naglas ne daje več akuta.

³ V nekoliko posodobljeni obliki, prilagojeni Pleteršniku. Sicer ˇ pomeni oslabeledi samoglasnik, ˘ pa opuščeni; oslabeledi jat je *e*.

ni umičen. Za slovenski umični naglas Škrabec navaja (11) primere *kováča, bráda, dúša, víno*, »in vsaj prvotno: *čèlo, jèzik*« »kaker v štokavščini«.

Škrabec je 1870 ugotovil, da se »n/aš naglas vjema š čakavsem, keder stoji čakavski /akut/ na dolgem zlogu«, primeri za to pa so mu *stráža, píšem, skáčem, véžem, gospodár, kováč*, kar je t. i. novi akut na dolžini, najsi gre za baritona (prvi štirje primeri) ali za oksitona (zadnja dva primera).

Škrabec si je v svesti, da se je stari (indoevropski) akut v slovenščini prvotno skrajšal (11): »vsaji prvotno, in ponekod /je/ še zdaj tudi /kratek/: *bláto, bürja*«. ⁴ Ugotovil je tudi (12), da v slovenščini »ne stoji potegnjeni naglas /tj. akut/ nigdar na kratkem poslednjem zlogu, ker je nastal po preskoku potisnjenega na kratek zlog proti začetku«. V tej fazi Škrabec razliko med *sélo* ed. in *séla* mn. samo podaja, ne pa tudi razlaga. Da bi do *séla* prišlo prek *séla* seveda ne drži: do novega akuta je tu v resnici prišlo prek oblike *sělā*, do te pa verjetno iz *selá*, vendar tega naglasnega pomika Škrabec tu ne pozna, pač pa v tipu *píšeš* < **pišēš*.

Slovenski pomični (po Škrabcu »napredno-preskočni«) (14–15) Škrabec 1870 ugotavlja za oblikoslovne tipe *kolô*, (*sercē*), *bogā*, *bogû*, *nočī*, *koščēn*, T ed. *gorô*, mn. *vodē*, *kostī*, *kokôši*, *vihâr*, *blagô*.

Prvotno se je Škrabcu zdelo, da za »spred stoječimi predlogi ostane naglas v tem primeru na svojem mestu«, npr. *na pôlje*, *v ôko*, *v îmenu*, *na sâfce*, *po vôdo*, *v mēso* (16), vendar se 1916 takoj popravlja (n. m.): »Tu ni prav rečeno, da ostane naglas /v tem primeru/ na svojem mestu«, ker je bil v takih primerih prvotno na predlogu, kaker je v ruščini in hervaščini še zdaj: *nâ-polje*, *pö-vodu*, *pöd-goru* itd. Naglas je torej v teh zvezah pri nas ravno tako preskočil za zlog proti koncu, kaker v primerih *pôlje*, *vôdo*, *gôro* itd.«

Zanimivo je opozorilo, v katerih primerih se opaža ta vpliv predloga na naglasno mesto (16–17): »To velja seveda le tedaj, keder se rabi tako ime z dotičnim predlogom v najnavadnejšem pomenu, posebno na vprašanje: kam? Sicer pa, zlasti na vprašanje: po kaj?, na kaj?, v kaj? itd. rabimo navadni naglas: »Kam je šel?« Na *pôlje*, »Na kaj se toliko zanaša?« Na *poljê*. »Kam so šli mati?« Po *vôdo*. »Po kaj so šli?« Po *vodô*. In še več takega.

Nekako sem gre deloma še pojav, ko se naglas prestavi pod posebnimi pogoji. Pri besedah, ki imajo po Škrabčevem po dva naglasa zato, ker »so se sprijele iz dveh ali več, ki so prej prosto ena za drugo stale« ⁵ in tako vse nanašavne in nikavne besede na *r* (iz stare partikule *že*), ako imajo več zlogov: *čīgävär*, *čīgävəršēn*« (19), kar si (n. m.) takole razlaga: »Prvotna dolžina v prvi besedi se v tem primeru skrajša, vendar tako, da obdrži navadno glas dolžine: *kôlikô*: *kôličkâj*; *nîkôlî* (iz *nikoliježe*), vendar *bômě* (iz »*bôg me*« s čistim *o*).« In takoj nato: »Naglas prve besede gre, če je treba, za zlog nazaj: *kédâj* – *kêdâr*.«

Svoje vrste premik naglasa v *ø* pa Škrabec navaja za v »pravem pomenu zložene besede«, tako da »imajo navadno samo en naglas in sicer naj večkrat na prvem zlogu drugega dela sestave. Pervi del se naglašja le redko, takrat namreč, keder se hoče posebno poudariti, in v tem primeru ima vedno le kratek naglas, dasi ravno je morebiti na zlogu, ki je razen /= *zunanj*/ sestave dolg: *pravovêrnost*, *lepópîsje* – ⁶ *prâvovêrnost*, ⁷ *lêpópîsje*.« (19) O tem prim. še

⁴ Tu bi bilo za slovenščino prav ločiti *čas*, *krüh* od *bláto*, *bürja*.

⁵ Danes mu težko verjamemo, da bi bile dvonaglasne take besede kot *âmpâk*, *mëndä*, *vëndâr*, *kâkêr*: tu je prej misliti na poudarek, ki lahko pade na prvi ali drugi zlog. Dokončno te stvari niso rešene.

⁶ Pomišljaj je moj.

⁷ Tu gre v resnici za izpeljanko iz pridevniške zloženke. Škrabčeve tonemskosti tu *SSKJ* ne potrjuje,

naslednje mesto (21): »/P/rave sestavljenice z veznico *o* ali *e*, in prva polovica zgubi tako besedni kaker stavčni naglas: *novomêški, Novomêščan, Černogôræc, velikonóčni* itd.«

Posebna delna prestava naglasa je pri Škrabcu, ko gre za naglas velelnika: namesto navadnega *nesi/nési nesīva* ali *nesīva* ipd. »imajo podvojen povdarek neketere nezložene besede, namreč velevnik, posebno v edinstvu, keder hočemo kaj vkazati, kar se ima nemudoma storiti, n. pr. *nēsī, nēsīvā, nēsītā, nēsīmō, nēsītē, rēcī, dāřžī, zapōdī, pōjdī!*« (19) Leta 1916 je temu pod črto dodal še (n. m.): »Prav tako se povdarja sedanjik v velevnem pomenu v primerih *vīdīš, vīdītā, vēstā, vēstē*. Korenski samoglasnik hrani pri tem, dasiravno skrajšan, vender le glas dolgega, to se pravi, da je v *vīdīš* prvi *i* čist, v *vēstā* pa *e* po kakovosti glasu tak kaker v *vēsta*.« Podobne primere delnega premeščanja naglasa (tj. podvajanja) ima (20) še za »nagovor« z lastnim imenom (*Frāncē*) in občnim (*ōčā, māti, tētā*). Zgledi v povedih: *Māti, dājte krūha!* »klikavno zatezanje«) – *Mōrtin, āli sī slīša!*

Še drug tip delnega premeščanja naglasa mu je po Luke Svetca Podgorskega poimenovanju t. i. jamboskopriglaskovni (21): namesto navadnega *vīno, jāgoda* »kaker bi bilo: *vīnō /.../, jāgōda /.../* ali skoraj kaker *vīnō, vodā, māti, jāgōda, čūtāra*, vender tako, da se ne more reči, da so prvi zlogi le dolgi, sledeči pa naglašeni.« 1916. l. je (n. m.) pripisal: »Očitno je, da se po trohajskem ritmu⁸ razloček mej potegnjenim in potisnjenim zlogom malo čuti, ali popolnoma zgublja.«

Že 1870 je Škrabec z neodobravanjem opozarjal tudi na neustrezni naglasni umik (27): »/N/apučna je torej raba nekaterih pesnikov, ki povdarjajo v besedah: *bæzæg, čæbær, dæska, kæsæn, mægla* itd. prvi zlog, kaker se v novejšem času po Gorenjskem ali drugod kje sliši; pravo in navadno staro naglaševanje pa je: *bæzæg, čæbær, dæskā, kæsæn, mægla* itd.«

Na koncu razpravljanja o naglasnih premikih pri Škrabcu l. 1870 omenimo še preskakovanje enega zloga v primerih kot *enēgā > énīga, dobrīgā > dóbrīga, tæncīgā > táncīga*. Preskakuje se osnovnični samoglasnik pridevniških besed, če seveda za to je možnost (ni je v primerih kot *tegā > tèga, vsēgā > vsēga*).⁹

V Škrabčevih zgodnjih delih najdemo še več opomb glede naglasnih premikov, ki so omembe vredni. V sestavku O naglaševanju velevnika v naši slovenščini (CF 1, 3, 4; JS 1, 2, str. 95–107, konkretno 3, b oz. 96) daje prednost enomestnemu umiku naglasa v needinskem sedanjiku: »/N/asproti pa se sme poleg *dājemo, pijete, pójejo* po pravici rabiti *dājemo, pijete, pojéjo*, kakor je po več krajih še v navadi in je stariše in boljše.«¹⁰

Glede naglaševanja needinskega velelnika si je Škrabec prizadeval za naglaševanje tipa *pletī mi* namesto *pléti mi* (JS 100), zagovarjal pa je tudi neumaknjeni naglas tipa *nesī, hodī* itd., ki da se »poeziji ne brani« (CFI, 3, c oz. JS 101). Zavrnil je prav tam naglaševanje takega needinskega velelnika po edinskem: »Tako naglaševanje /tj. *nēsīva, hódimo!* ne moremo priporočati; v poeziji pa bi se vender le smelo rabiti poleg *nesīva, hodīva*, kakor se sme v sedanjiku poleg starega *neséva* novo *néseva*, kar je tudi le po analogiji edinstvenih

cirkumflektiran bi bil *pravoværæc*. /V SSKJ ima *pravoveren* toneme (*é ē*), *lepopsisje* pa naglas le na *i*, namreč *ī!*

⁸ Pri »trohajskem« ritmu »priglasek pada nekod na naglašeni zlog sam«.

⁹ Mostec: *tēga, fšēga, zlēga* iz *tīgā, vsīgā zligā*. V SSKJ neimenovalniška tonemskost ni izkazana, prav tako ne v Pleteršniku. Po izgovoru E. Toporišič: *tā, tēga, tēmu tēga tēm tēm*. Tako pač v vseh sklonih. Kazalni zaimек je pri Škrabcu obravnavan na drugem mestu.

¹⁰ V JS I seveda *dājemo* itd.

oseb naglašeno.«¹¹ Obojno naglaševanje, neumično in umično, pa Škrabec tudi za Ribnico vendarle navaja: *pláčāj in pláčaj, hīti in hīti* (JS 102). Tudi tipa *hvaliva, pláčajmo, hītite* »ne kaže priporočati« (JS 103). Tam (str. 104) za korenski prvotno dolgi vokalizem ne navaja naglasa na osnovničnem samoglasniku pred naslonko, torej ima (106) enako *trési* kot *trési se, káži* kot *káži se*.

Veliko izčrpneje in glede razvrstitve natančneje je Škrabec o naglasnih premikih pisal v svojem Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, in sicer v »Tretjem poglavju. O povdarjanju ali naglaševanju.«¹² Sedaj mu je prvo pravilo (CF 13 (1894), 5, č) o naglasnem umiku: »Pri nas /ne pa v čakavščini ali štokavščini/ samo kratki povdarek s poslednjega zloga prehaja na predposlednji in tudi to le, ako je v predposlednjem zlogu samoglasnik dolg in če je kratek, ako je *e* in *o* /.../: *vino, zima, voda, žena*.« Pod črto še pripominja: »V tem se je vjemala z našo slovenščino in štokavščino večinoma tudi polabščina; ruščina in večinoma tudi bolgarščina je ohranila prvotni naglas na končnici.«¹³

Tukaj je Škrabec navedel tudi tipe neumikanja, pa ne le na polglasnik, temveč tudi na oslabele *è* (jat), *ì* in *ù* (CF 13 (1894), 6, b): *daskä, treskä, iglä* (= *jglä*), *gübä, süknö*.¹⁴ Kadar je do tega umika na polglasniško oz. oslabele kračino vendarle prišlo tudi v dolenski kranjščini, je po Škrabcu *ə* dal *o*: *dónes, pópər, šótor, a* pa da je dal *e*, npr. *déleč*.¹⁵

Ob tej priliki je Škrabec podal celotno tipologijo neumaknjenosti naglasa s končnega zloga: (1) pri enozložnicah: *dnö -ä -ü -ë -ä; tlä; slä; nē, nī, šē, tjä, tü, vsä, vsē, vsī, vsö*; (2) z določenih priponskih obrazil: *godovn-ö, jaj-cë, ljud-stvö, stök-lö, sük-nö, bar-jë, žgan-jë, četert-kä, pəzdə-cä, ščəp-cä, bob-kä, osl-ë, otroč-ë, polš-ë, služ-bä, mərt-vä, šib-kä, cvət-nä -egä -emü*; (3) ne na predhodni polglasnik: *pəsä, vərhä, pərdəcä, daskä, cvətñi* itd., *cvəsti*; (4) ne na oslabljeni samoglasnik:¹⁶ *ljüdstvö, süknö, vərhä, četertkä, službä, šibkä, tęgä, enëgä*, (5) po naliki drugih oblik:¹⁷ *sladkä, barjë, žganjë*, (6) na ljubkovalnici oz. slabšalnici ipd. *osl-ë, otroč-ë, Polš-ë*.

¹¹ V CF I (1880), 3, č: *nësiva* ipd. – na Mostecu res: *nès, nësma, nësnu*, s kračino. Naglasnemu tipu *neséva* sledi Prešeren: »v tvojo opombo pijémo ga zdej«.

¹² CF 13 (1894), 5–12, 14 (1895), 1, 3–4. Škoda je, da je Škrabec opustil razlikovanje med izrazoma »poudarjanje« (stavčnofonetični pojav) in »naglaševanje« (besedni oz. besednozvezni pojav kot v tipu *gorô* proti na *gôro*).

¹³ Ali se v tem (in v že prej omenjenem pomiku) kaže kaka skupna epizoda slovenščine s polabščino (najdalj na zahod prodrli slovanščini, ena na severu, druga na jugu srednje Evrope)? Za podobnosti slovenščine s polabščino je vedel že Kopitar.

¹⁴ Zakaj so eni dolgi samoglasniki oslabele, Škrabec ni povedal. Razen v primeru *treskä* pa imamo res tudi na Mostecu take oslabele dolge samoglasnike potrjene, doživeli so zato šele tretji umik kakor: *dëška: jëgla* (tako je še moj oče imenoval »iglo« za pletenje mreže za seno), *gëba, sëknu*.

¹⁵ Temu mnenju se je uprl F. Ramovš. Na Mostecu res tudi imamo *póper*, sicer pa *dënis*, prehoda *a* v *e* pa sploh ni: *däleč, näsli, zäsli*, pač pa imamo *prëšič, de b'*, kjer pa gre za prilikovanje na ustrezne soglasnike.

¹⁶ Prvotni dolgi samoglasnik (*i, u, ë*) je oslabel ravno zato, ker je bil predolgo nenaglašen zaradi zadrževanja naglasnega mesta na izrazitem priponskem obrazilu, zlasti pri manjšalnici oz. ljubkovalnici (*bobäk, otročë*). Ni jasno, zakaj se naglas ni umaknil v tipu *žganjë, ljudstvö, službä, süknö*. Morda zaradi poznega skrajšanja naglašenega samoglasnika tipa *žganjë, ljudstvö*, kakor drugje razlaga Škrabec.

¹⁷ Pri tipu *začñi* ostaja naglas po zgledu na nepredpanske primere (npr. *žgë, žri*), nato pa se je morda pojavil občutek za naglasno neprehodnost morfemske meje med predpono in podstavo, če te vrste tvorba ni bila zabrisana, se je to pač le zgodilo (*pótok -óka*). Nalika je včasih delovala kar abso-

Dosedanji primeri so po Škrabcu imeli »/k/ratki povdarek na prvotno poslednjem zlogu« (6, č), lahko pa je na /sedaj zadnji/ zlog prešel s končnega »jerka«, npr. (7, b): *čəbər, četərək, cvətəš, cvətə, zabodən*. Med neumične primere pač po naliki oz. zaradi čustvenega priponskega obrazila večine sklonov gredo *obrāz, birič, dēklīč, kraljič, cīgān, Ločān, župān, širomāk* (Mostec: *srmāk*). Čisto nalikovni neumik imamo pač v primerih *sestrām, -āh*, pri kratkih nedoločnikih kot *štimāt, cędīt, kopərnēt, goljūfāt, ropotāt, trepetāt* (7, b–c) in enakih deležniških oblikah na *-l*, npr. *štimāl* itd., ali pri velelniku (*trepetāj*) (7, c). Verjetno predpon-ska meja je vzrok za izostanek umika v primerih kot *dovölj* in *precēj* (7, c).

V § 19 je Škrabec (CF 13 (1894), 7, c–č) obravnaval 2. umik, tj. na etimološka *o* in *e* v predzadnjem zlogu besede. Ta umik je dajal (od mene imenovan) mladi akut na prvotni kračini. Škrabec: »o nekedaj kratkem, zdaj dolgem potegnjenem povdarku«. Primere je podajal najprej (1) za umik z odprtega zadnjega zloga (*čélo*), nato (2) z zaprtega polglasnika v (*kózel*), pa (3) s polnega samoglasnika v zaprtem zlogu (*člóvek*) in končno še (4) po naliki na predpredzadnji zlog (*dóbrega -əmu, réčeva, pójejo, enótosti, dovəršénostjo, sóbica*). In ker je ta, 2., umik še danes pravorečno obvezen in tu in tam še neutrjen (*trepetat, górel*), naj bo tu navedena popolna lista njegovih tipov.

(1)		(2)	(3)	(4)
<i>čélo</i>	<i>nése</i>	<i>kótəl</i>	<i>člóvek</i>	<i>dóbrega</i>
<i>pléče</i>	<i>bósti</i>	<i>kórəc</i>	<i>róžič</i>	<i>dóbremū</i>
<i>pléme</i>	<i>nésti</i>	<i>ógənj</i>	<i>jélen</i>	<i>réčeva</i>
<i>bóba</i>	<i>pólū</i>	<i>jélen</i>	<i>óbrāz</i>	<i>órjete</i>
<i>kótla</i>	<i>móstū</i>	<i>ónən</i>	<i>pógreb</i>	<i>pójejo/pojó</i>
<i>méča</i>	itd.	<i>ótəc</i>	<i>pólič</i>	<i>enótosti</i>
<i>otróka</i>		<i>ropótəc</i>	<i>pódkəv</i>	<i>dovəršénostjo</i>
<i>óča</i>		<i>povódəc</i>	<i>pódplat</i>	<i>premeténostjo</i>
<i>métla</i>			<i>vélik</i>	<i>rédkvica</i>
<i>róka</i>			<i>kósmat</i>	<i>sóbica</i>
<i>méča</i>			<i>kópat</i>	
<i>mokróta</i>			<i>kósit</i>	
<i>kósti</i>			<i>mólit</i>	
<i>péči</i>			<i>vélet</i>	
<i>dóbra -o</i>			<i>góret</i>	
<i>téžka</i>			<i>klépat</i>	
<i>tópla</i>			<i>trepetat</i>	
<i>zeléno</i>			<i>ropótat</i>	
<i>bódlā -o</i>			<i>vasóvat</i>	
<i>rékla -o</i>			<i>lómil</i>	
<i>njéga, njému</i>			<i>górel</i>	
<i>bódi!</i>			<i>klepétal</i>	
<i>nési!</i>			<i>ropótal</i>	
<i>bóde</i>			<i>kupóval</i>	

lutistično, tako da je pri manjšalnosti ali ljubkovalnosti zajela celo akutirane podstave, kakor npr. *fantək, beračək* (zadnje seveda iz **beračē*).

Primere, kjer sedaj široka dolga *o* in *e* nastopata v zadnjem (edinem) zlogu, si je Škrabec razlagal s posledico izgube samoglasnika za njima, npr. *gór, dól, pri njém* < *góre, dólú, pri njémü*, »kaker *mén, téb* za *mené, tébe*« (7, c). Zveza *ná njem* (kar bi ustrezalo pravilnemu mestniku *njëm*) se ni uveljavila. Na strani č graja izreko *nektëri*, tj. s širokim *e*, ugotavlja pa neoporečnost širokega *e* v primerih kot *Amërika, klërika, Cëne, Pëpa, Zëfa*, kar seveda ni po drugem umiku, ampak po našem iz prevzetega (prva dva primera), drugih primerov pa Škrabec tudi ne razlaga, a so pač umični, morda iz tipa *Cenä*.

Danes imamo umični naglas na predzadnjem zlogu tudi v primerih, ko je prvotno bil akutiran v zadnjem dolgem zlogu. Tu mislim na primere kot *zelenjé, cvörtjé*, kar si je Škrabec (CF 13 (1894), 8, b) razlagal po zgledu *zelenbjë > zelenjeë > zelenjé*: »se je končni samoglasnik spred raztegnil v nadomeščenje, ker je pred njim izpadel *ь*«. Tako naglaševanje da je bilo zlasti pri tvorjenkah iz deležnikov: *cvörtjé, korenjé, spočetjé, smetjé, vpitjé, zvonjenjé*«, itd., po staro tudi *orožjé, veseljé* itd.« V podčrtni opombi pa: »Nekod se govori *-jë* nam. *-jé*.« Tukaj navaja tudi tip *rojstvó, ženstvó, gospodstvó, ljudstvó*, npr. Dalmtinovo *rojstvum*.¹⁸

Sicer si je Škrabec novi akut razlagal z umikom naglasnega mesta iz sredine: *piše* < **pisëti*, kar je po zlitju moralo dati **pisëti* že v praslovanščini (Škrabec: »pervotni slovenščini«), oz. s končnega polglasnika *pisačë > pisáčë* (CF 13 /1894/, 8, c). Pri novoakutskem tipu *pišëš* je Škrabec nekako preveč gospodaren in ga tukaj ne loči dovolj jasno od mladega akuta na dolžini, razen kolikor pod črto ne opozarja, da ima tu akut tudi čakavščina (n. m., 8, c). Novi akut po umiku s končnega polglasnika je v slovenščini lahko razpoznat iz akutiranosti v zadnjem dolgem zlogu bodisi pri eno- (*hrást*) ali večzložnici (*koláč*), ni pa jasno, za katere vrste, novi ali mladi, akut gre v primerih kot *járem, Zôbëc, pétëk*. Tukaj pod črto v op. 4 Škrabec opozarja na enak akut v hrvaščini, kar torej pove, da je to mladi akut na dolžini. Pač ne bo odveč, če tu navedemo Škrabčevo listo primerov z novim akutom na dolžini;

(1) Enozložnice	(2) Izrazita obrazila	(3) Sam. s ə
<i>děl</i>	<i>-áč, -ák, -ár, -áv, -ič,</i>	<i>járëm</i>
<i>drén</i>	<i>-ík, -ír, -úh, -úk, -úr</i>	<i>júnëc</i>
<i>gréh</i>	<i>kováč hudič skopúh nemčúr</i>	<i>pésëk</i>
<i>hlév</i>	<i>junák pogonjíč ogledúh mehur</i>	<i>pétëk</i>
<i>hlôd</i>	<i>komár gorník hajdúk</i>	<i>násëp</i>
<i>Rím</i>	<i>rokáv hudír klobúk</i>	<i>rážënj</i>
		itd.

Vsi ti samostalniki poznajo metatonijo v rod., mest. in or. mn.: *dëlov, koláčih, jûnci*.

Škrabec je mladi umični akut na dolžini prikazal razen v tipu (3) *járëm* še v naslednjih točkah: (4) *sqsëd* (dalje *sosëda*);¹⁹ samostalniki ta umik iz im. razširjajo tudi na preostale

¹⁸ Kako je potem prišlo do tipa *zelénje, rójstvo*? Pač iz skrajšanega tipa prvotno dolgega *-jë -stvö*, ki je moral biti pogostejši ali pa se je razširjal od drugod. Na Mostecu imamo umik verjetno s takega pozno skrajšanega samoglasnika v primeru *rójstvu, cvrtje* (zadnji primer bi lahko bil tudi *cvrtje*) – s čimer je v nasprotju *kurëje, spučetje, zvonëje*, kar je razumljivo iz praslovankega **spočetjë*. Normalno pa imamo *vesële* iz *veseljë*.

¹⁹ Z opombo, da nekateri samostalniki »vender hranijo naglas na prvem zlogu tudi v roditelju in ostalih padežih: *náuk náuka; národ národa; Zágreb Zágreba*«.

sklone (npr. *náuk, nárok, Zágreb*), v (5) v M ed. (*míru*), (6) in (7) v vsem pregibnostnem vzorcu (*ápno, brázda*) oz. (8) le v posameznih sklonih (*gláva* D/M *-i*; v mn. *gláv*, lahko pa tudi *-am, -ah*). Pri pridevniku (9) na sploh (»v vseh spolih in padežih«) *mláčæn*, tudi pri nekaterih na *-én* (*apnén*), (10) pa samo v določenih sklonih (I, D, M ed. ž. spola): *bléda -i -i*, nato pa še v (11) prislovih (*blízū*), v (12) nedoločniku, sedanjiku, opis. del. na *-l* (razen v ed. obliki m. spola) (*rástī, rástem, rástla*,²⁰ v (13) so drugi primeri, pač pa v (14) ž. oblika *dǎfla, dála, brála, scála, spála, pǐla, dobíla, kosíla*.²¹ Namesto (15) *beží* itd., kjer gre za novi akut, bi za mladega lahko navedel needninske oblike, npr. *bežímo*.²² V 10. zvezku pod (16) navaja mlade akute za »na korenu v krajšem in navadno tudi daljšem nedoločniku, v sedanjiku, ed. velelniku in v ed././ moški obliki opisnega participija«, npr. *vǎrnit, vǎrne, vǎrni* (pa *vǎrníva*), *vǎrníl*, in sicer tudi za glagole z osnovničnim samoglasnikom *-a-* (*prebívát*). Zlasti tudi pri glagolih so tu dragoceni spiski primerov, ki jih je lahko uporabil M. Rupel v svojem Slovenskem pravorečju.²³

V CF 14 (1894), 10, b–č je med primeri za novi akut na prvotno kratkem samoglasniku določen umik s končnega jera v primerih tipa *otróka < otroká* v rod. mn. *otrók < otrokǔ*, kar daje tudi oblike kot *ókæn, séstǎr, zǐmǎlj, bogóv, domóv*.

V tipu *jélen* (c) gre seveda za mladi akut na nekdanji kračini z izhodiščem v novem akutu na kračini zadnjega zloga (**jelĕn*), in taka naglasna premičnost je še v tipu mn. *rǐbra* nasproti *rǐbro, dǒber* nasproti *dǒbra, pǐkǎl* nasproti *pǐkla, sédǎm* nasproti *sédmiĥ, nǒsim* nasproti vel. *nósi*.

V § 21 je začeni s 13 (1894), 10 č Škrabec začel obravnavati prvotno cirkumfektirane enote. Že na začetku je opozoril, da »je ta povdarek celo na predlog prestopil, ako ga je beseda pred se dobila«. Posebne pozornosti je vredna njegova razlaga, da je naglas kakor v *pokǒra, posǒda* nalikovno po tož. *pǒkorǒ, pǒsodǒ*. Od predložno odvisnih značilnosti se je na *pǒsodo* ohranilo, ne pa npr. tudi za *ǒblak* (pač pa *na prǐmer*) (CF 13 (1894), 10, č).

Prvotno cirkumfektirane osnove (ali njihove posamezne oblike) so, kot znano, v slovenščini ta naglas pomaknile za en zlog na desno. Škrabec tu navaja veliko kategorij, vendar se med pomične cirkumflekse tu in tam meša tudi novi cirkumfleks, npr. če pri (4) poleg zares pomičnih *nogǒ, nogĕ* in *nogĕ*, za tož. ed., mn. dv. navaja tudi *nogâma* in *nogâmi*, kar je gotovo prvotno iz **nogâmi, *nogâmâ*, tako v (8) tudi *nâmi*, po zlitju pa v (14) *igrâĥ*, kjer so preostali tipi tudi po Škrabčevem mnenju (CF 14 (1895), 1, b) nepomični: »/P/red končnicami z dolgimi samoglasniki se namreč nekdanji kratki naglas /tj. skrajšani ie. akut/ pri nas navadno spreminja v *ˆ*«, za kar navaja primere O ed. *rǐbo*, pa *rǐbar, rǐbič, rǐbnik, rǐbji, rǐbnica*, »morebiti zavoljo zaprtosti zloga«. Same metatonične cirkumflekse navaja tudi v (15).

Sicer so pa pomični cirkumflekse obravnavani v naslednjih točkah: (1) *Bogâ, dvâ bogâ, bogǒva -i, zdǒmu, za lâse, prez jĕdi, do nǒči, Bogû, možû*, staro *Bogǒm*. Opozarja pa tu na sicer cirkumfektirane osnove, ki pa so posplošile neumičnost iz im. ed.²⁴ Pod (2) so

²⁰ Na Mostecu tudi v ed. moški obliki (*râsu*).

²¹ Medtem ko so (*za*)čĕti ipd. prvotno akutirani, a Škrabec tega tu ni povedal.

²² Tukaj Škrabec v podčrtini opombi opozarja na gorenjski še ohranjeni končni naglas *govorvâ, govorĕ* (poleg nalikovnega *govarĕva -ta*).

²³ Za primer pri glagolih na *-iti -im*.

²⁴ Npr. *brūs, člĕn, drǔg, dǒb, glâd, kljûn, knĕz, krǒg, kǒs, lĭst, lôg, lôk, slûĥ, srâĥ, sǒd, sûĥ, vĭd, zrâk*.

navedene dvo- in večzložne osnove, npr. *osât* (m), *božjâst* (ž), večzložne *izgôvor*, *na vêčer*; *blagô*, *slovô*, *prasê*, *jezêro* (s), *na môrje*, v *îmenu*, s posebnostmi kot mn. *črêva*, *kôla*, pod (4) T. *nogô -ê -ê*, *na nôge*, pod (5) *dobrôta*, *preglâvica*, *k pôroke* (posebnost tip *sôrčica*), pod (6) pridevniki *blêd -ô; -â, -ê; -î -â; -ô, -ê -ê* s podtipom *dolžân* ter *premlâdo*, *iz çela*, *na lâhko* z opombo (13 (1894), 12, b); »/V/ dol. obliki imajo ti in večinoma tudi drugi prid. vedno /cirkumflektiran/ korenski zlog: *lêpi*, *bôžji*, *lêpši*, *nîžji*.²⁵

Pod (7) so navedeni primeri s pomaknjem naglasom, ki ostane »vedno nespremenjen na istem samoglasniku«, npr. *časfît*, *kârvâv*, *vesêl*, *sîrôv*, *aržên*, *izpît*, *napêt*; pod (8) je nerazloženo *nâme* in celo *nânas* poleg *v mê*, pod (9) je števniki (*obâ*, *devêt*), pod (10) namenilnik (*pljuvât*, *krâst*, *sêst*, *nêst*, *pêč*, *budît*). Dalje še: (11) *glêdê*, (12) *bîlô; -â -ê; -î -ê -â*; *pridôbil*, *brâl -o; -a -e; -i -e -a*; *dajâl*, *budîl*, *izdâjal*, *nasmêjal*, *zbûdil*, nalikovno *pûstîl* z opombo »govori se *veselîl -o*, *razvesêlîl*; pod (13) *pustîv*, *dobîvši*, *prâvši* (ali upravičeno tudi *imenovâvši?*)«.

Za tem je sledilo še poglavje o breznaglasnicah (§ 22 v CF 14 (1895), 3). Predslonske so mu: (1) stari predlogi, pri čemer ima tudi predložne zveze, celo tipa *za polæg*, *za skoz*, imenuje jih »podvojnec: *do pod*, *do pred*, *iz mej*, *iz pod*, *iz pred*, *iz za*, *od pod*, *z nad*, *za čez*, *za do*, *za iz*, *za k*, *za mej*, *za na*, *za nad*, *za ob*, *za po*, *za pod*, *za pred*, *za s*, *za skoz*, *za v*, *za za*, s primeri *do pod hriba*, *z nad oblakov*, *za k maši*, *za za vrat*. Predslonke so mu tudi »/n/ovejši predlogi, pogostoma sestavljeni iz predloga in samostavnika«, npr. *na mêtî sârcâ*, *za volj jêdî*, pri čemer ti ne vplivajo na naglas, pač pa *ne-* in *pre-* (*nedôlžên* v primeru z *dolžân*, *predrôbên*), tudi *le* (ki da je novejša predslonka): *le ôni*, *lêndü*,²⁶ *letâ*, *lêtü*.

Tudi vezniki so mu predslonke, to pa vsi, nato še določni člen, nedoločni člen in še nekatere druge besede. Navedimo Škrabčevo listo primerov, skupaj s predložnimi (CF 14 (1895) 3, c); (2) *blîžü*, *na koncê*, *na mêtê*, *na srêdê*, v *srêdâ*, *na vârhü*, »brez prvotnega predloga: *koncê njîve*, *mêtü njêga*, *srêdê vasî*, *vârhü gorê*, *razên*, *zaradi*, *zavoljo*, *zvunej* (nobeden ne vpliva na naglas); (3) *ne: nêčâm*, *nedôlžên - ne dolžân*; *pre: prêveč*, *predrôbên*; *ne: nêkâdó*, *nêkaj*; *le: le ôni*, *lêndü*, *lêsam*, *letâ*, *lêtja*, *lêtü*, *letûkaj*; (4) »veznice«; *a*, *in*, *târ*, *da*, *kâr* (*kâ*), *kîr* (*kî*), *kô*, *kêdêr* (*kê*), *ampâk*, *temûč*, *vêndêr*, *zakaj*, *dasî*. »Ako treba se te besedice lahko povdarjajo s kratkim naglasom, dvozložnice celo na obeh zlogih: *âmpâk*, *vêndâr*.« Tako tudi oziralni zaimki: *gdôr*, *kogâr*, *kâr*, *česâr*, *kêtêrî kôlikêr*, *kakêršên* itd. (5) »ta («določni člen») ni germanizem. Škrabec tu navaja Kopitarja; germanizem je *le* neposredno pred samostalnikom (*ta očâ*), določni člen je napravljen namesto zapostavljenega *sa*, kakor v *dênas*, »po starem zadaj, kakor *dobrêjъ*«. Ponazorila: *poliček ta dqbrega*, *ta zelêno*, *ta sîvo*, *ta çâfno*, *ta lêpo*, *ta prâzniško*, *ta mlâjšemü*, *to pârfo sükjjo*. Nedoločni člen je *en*. Proklitične postanejo tudi nekatere prvotno naglašene besede, npr. *tako*, *še*, *že*, *šânt*, *svetî*, *gôspôd*, *Bog*, npr. v zvezah *en gôspôd*, *kakô mlâd*, *takô vélik*, *še vêci*, *že dâm*, *šânt Júri*, *gôspôd Jôžef*, *Bog ôce*, *Bog né dej*.

Enklitike (CF 14 (1895), 3, č) so mu: (1) *sâm...*, *bî*, *bom...*, *čem...* *imam...*; (2) *me*, *te*, *se*, *nama*, *jima*, *vas*, *nas*; *lî* (*kâli*), *kaj* (*tûkaj*), *pâk* (*kâjpâk*), pa (*kâjpa*), kot nasprotje pa navaja naglasne *tü tâm*, *tjâ*, spominja pa tudi na zvezo *vbîj ga*.

V razpravi Valjavčev »Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku« in prihodnja slovnica (CF 14 (1895), 7, č) pozna umik naglasa z akutirane orodniške končnice (*tetô*) na predhodni

²⁵ Kje ima »večinoma« svoje meje, ni povedano.

²⁶ Na Mostecu *lênd(i)*, *lêt*.

zlog po naliki s *téta* -i -i in nato še z metatonijo po zgledu na *z r̄bo*, torej *s t̄eto*. Nepričakovan mu je pomik tipa *dežel̄ē* oz. *dežel̄ē*, kar da je le po naliki z *gor̄ē* oz. *gor̄ē*. Na str. 8, b omenja še »pomik« v rod. množine kot *igār*, *igāl*, *d̄sāk*, *n̄čāk*, *tr̄sāk*, *sestār*, *ovāc*, *prošānj*, *konopāl̄j*.²⁷

Pri Škrabcu nekako pogrešamo zbrane primere za tipe novega akuta na etimoloških *o* in *e*, kar si po primeru *pisāti pišem* lahko razlagamo z novoakutskim naglasnim umikom: torej tudi na kračini kot *nosīti*, *n̄qsim* in *ženīti ž̄ēnim*. Še najbližje je bil temu Škrabec v *CF* 3 (1882), 8–12 v t. i. Popravnih in dostavnih III, kar je v *JS* I (218) osamosvojil v naslov *O* dvojnem ozkem *o* v naši slovenščini (str. 218–234).²⁸

Na sledi novemu akutu na prvotni kračini je Škrabec, ko v *CF* 3 (1882) 8, č piše: »Motil bi se pa, gdor bi mislil, da je dolenski *uo* le iz stsl. *q*: prvotno kratki naglašeni *o* je tudi *uo*. *Muól̄em*, *pruós̄em*, *nuós̄em*, *uóp̄cina* /.../, *škuóda*, *kuóža*, *vuól̄ja*, [*və̄*]nuógrad, *duób̄er* /.../, *kuón̄jsk̄a*, *muóčn̄a* itd. je prvotno in čakavsko: *mōl̄im*, *prōs̄im*, *ōsam*, *ōp̄cina*, *škōda*, *kōža*, *vōlja*, *vinōgrād*, *dōbar* (pa *dobrā*, *dobrō*), *kōnjsk̄i*, *mōčn̄i*.« Če namreč sedanjik primerjamo z nedoločnikom, opazamo naglasni umik *molīti* – *mōl̄im*, podobno pa tudi implicitno v razmerju *dōbra* < *dobrā* – *dōber*, pa tudi *kónja* < *konjā* – *kuón̄jski*, *móčna* < *močnā* – *muóčni*, dalje tudi *volīti* – *vuól̄ja*, *kóza* < *kozā* – *kuóža* in še *vīno* < *vinō* – *vinuógrad*.

Seveda je prvotno novi akut na kračini, le da zgodaj podaljšan, tudi v obliki rod. mn. *kújn*, kar bi se po Škrabcu razširilo še na mest. *kújn̄h* in or. mn. *kújni*, nasproti običajnemu odrazu *kuójn̄e* v mest. ednine. Zgodaj podaljšani odraz novega akuta na *o* imam še v množinskih *kúla* 'voz', *úkna* (*CF* 3 (1882), 11, b).

V Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo (*CF* 12 (1893), 11, b–c) se skriva novi akut na etimološkem *e* razpoznavno v formulaciji »v podaljšanih z ^ˆ ali [´] (prvotno tudi z ^ˆ na neposlednjem zlogu) naglašeni se *e* spreminja v *e*; *l̄ēd* /.../, *ž̄ēn* (g. pl.), *ž̄ēnska*, *km̄ēta*, *jel̄ēna*«. Tudi pri etimološkem *o* (n. m., c) ima obliki *ž̄ēn* vzporedno obliko *n̄ōg*, za nekončni novoakutiran *o* pa razločno pravi: »Prvotno kratko povdarjen *o* v neposlednjih zlogih daje zdaj *q*: *d̄qb̄er*, *d̄qb̄ri* (določno), *m̄q̄k̄er*, *q̄d̄er*, *pob̄q̄znost*.«

Končno je novi akut možen tudi (za nekdanji polglasnik) na *a*: Na n. m. str. č ima v edinem zlogu za to primer *pás* (g. pl. /od *p̄s̄/*), v nezadnjem/needinem pa *p̄s̄j̄e*. Tam se novoakutirani *a* iz *ə* najde tudi v primerih kot *prem̄áknem*, *spot̄áknem*, posredno tudi v *t̄ánk̄e* iz *t̄án-*. Pozneje (*CF* 13 (1894), 10) najdemo novi akut na prvotni kračini na str. b–c, uveden s povedjo tako: »V nekih primerih imamo [´], dasi je bil dotični samoglasnik prvotno kratek in sicer:

a) V množstvenem roditelju besed spremenljivega naglasa, najsi bodo moškega, ženskega ali srednjega spola:« *k̄ōnj*, /.../ *otr̄ōk*, *v̄ōz*, *ōk̄en*, *s̄ēl*, *t̄ál*, *n̄ōg*, *z̄ēm̄lj*, *ž̄ēn*, *boḡōv*, *dom̄ōv* (prisl.);

b) »v besedah kaker: *gd̄ō*, *k̄ōm*, *č̄ēsa*, *č̄ēm*, *kak̄ō*;«

c) »Prvotno povdarjen nekedarj kratek samoglasnik v neposlednjem zlogu se razteza ali v [´] ali v ^ˆ, in sicer v [´] v primerih kaker *b̄ōt̄er*, *q̄d̄er*, *rej̄ēn̄ec*, *zel̄ēn̄ec*, v vseh padežih razen v

²⁷ »/P/ri besedah, ki poudarjajo končnice, more *ə* sprejeti naglas ter se vsled tega spremeniti v *ā*« (8, b). Ali pa je tu mogoče misliti na razvoj *d̄s̄āk* *desāk* in torej ne bi bilo pomika. Temu je bil Škrabec še najbližje, ko je pisal o dvojnih ozkih *o*.

²⁸ V *CF* 3 (1882), 8, b je Škrabec imel omenjeno, da je o teh vprašanih pisal že v *GiN* str. 28 in 29 ter v *CF* 1 (1880), 12; v *JS* I je ta del izpustil.

rod. mestnika in orodnika v mn., v primerih kaker *jéčmen*, *jélen*, *jérmen* v rod. in naslednjih padežih razen imenovalnika in mestnika v edn. in omenjenih v množini: »*ječména*, *jeléna*, *jerména* (»²⁹). »Mestnik ed. in rod., mestnik in orodnik mn. ima $\hat{}$ na *jerměnu* /;| *ólje*; v »vseh mn. padežih besed: *ókna*, *pléča*, *póljtna*, *rěbra*, *séla*, *nebésa*, *ušésa*, poslednje tudi v ednini razen im. in tož.; v primerih kaker *Bóсна*, *bóta*, *bótra*, *dóga*, *dóta*, *kóža*, *máša*, *mərva*, *nóša*, *ótka*, *róba* /.../, *šóba*, *škóda*, *voľna* v vseh padežih razen v ed. orodnika in mn. rodilnika, ki imata kaker spred pod 7 navedene besede, $\hat{}$ «. Nato so navedeni še tipi *pobóžən*, *sréběrn* »v vseh padežih in spolih«, pa *dqbər*, *nésəl*; *debéla*, *jelóva*, *njegóva* itd.; *sédəm*, *qsəm*; *móčim*, *nósim*; *kópljem*, *mécem*, *trepécem* itd.²⁹

Tak je Škrabčev nauk o naglasnih premikih v slovenščini, deloma (pri novem akutu) pa že v praslovanščini.

Summary

Škrabec discussed accent shifts already in his paper "O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi" ("On the Phonology and Accent of Our Literary Language in Pronunciation and Writing" of 1870, slightly altered in *Jezikoslovni spisi* "Linguistic papers" I of 1916). In most detail he discussed the accent shifts in Slovene (and to some extent in Štokavian, Čakavian, Polabian and Bulgarian) in his "Nekoliko slovenske slovnice za pokušino" ("A Sample of Slovene Grammar", *CF* 13 (1894), 5–12; 14 (1895), 1 and 3). Škrabec, naturally, distinguishes between the three types of accent retractions, i.e., shifts from right to left, and between accent advancements, i.e., ictus shifts from left to right (the Sln. terms "pomik," standing for retraction respectively advancement, is the author's). Slovene generally has only one type of accent advancement in a word or proclitic phrase, the so called circumflex advancement, i.e., either from the initial (root) syllable (e.g., *mōža* → *možā*, *mōril* → *morīl*, *pōmoril* → *pomōril*) or from proclitic syllable (e.g., *nā glavō* → *na glāvo*, *nā večer* → *na vēčer*). This accent with the given distribution is a distinctive Slovene feature in which Slovene differs from all other Slavic languages (certain accent advancements also exist in Bulgarian, Pomoravian, Slovincian and Polabian). A second Slovene advancement is manifested in the Carinthian dialect, where the acute stress shifts to the right (e.g., *bábica* → *babíca*); Škrabec also quotes examples for old Croatian and Polabian.

Škrabec recognizes three types of accent retraction from the final syllable: to the preceding long syllable (e.g., *glavā* → *gláva*, *dušā* → *dúša*, *zimā* → *zíma*, *zvězdā* → *zvézda*, etc); to the preceding short syllable (e.g., *vodā* → *vòda* → *vóda* or *nesī* → *něsi* → *nési*); the third type, i.e., to the supershort syllable (e.g., *təmā* → *těma*) or in some other cases (e.g., *zачně*, *куповāl*, etc.) is not posited for the literary language. This way Slovene acquired the so called "young acute," which chronologically does not agree with the new acute, which is a Common Slavic retraction. Škrabec extensively quotes examples of this retraction from final schwas (*kovačb* → *kováč*, *grobĭ* → *gròb*), but he also recognizes one example of this retraction resulting in the new acute in non-final syllable (*pišētĭ* → *píše*). He did not explicitly indicate that he considered the same retraction in the type *nósi*, *kóža*, i.e., new

²⁹ Pri sedanjkih bi bil lahko navedel še *kóljem*, *žánjem*, *méljem*, *mórem*, *umáknem*, *potótnem*, *krénem*, *hóčem*, *lázem*, *órijem*.

acute on short non-final syllable, although he did quote it. Both acutes are in chronological opposition to the old acute (*bràt bràta* → *brät bráta*), which in certain categories changes to neo-circumflex (*pri bràtū* → *brātu*).

Škrabec also points out the analogical circumflex advancement to the word final syllable skipping the intermediate syllable (e.g., *děželo* → *deželô*) and the similar retraction to the initial syllable (e.g., *jêzero* from *jezêro*). He is also familiar with analogical lack of advancement or retraction. However, he did not always distinguish between the new and the old circumflex (e.g., *nogô* – *nogâmi* < *nögg* – *nogàmī*), but in this context he did not aim for this distinction. Otherwise he gave a detailed categorial system of all accentual types and accent shifts.

Škrabčeva misel II. Zbornik s Simpozija 1996. – Nova Gorica 1997, 7–19.

IZRAZOSLOVJE

IZRAZJETVORJE OB PRIMERU SLOVENSKEGA JEZIKOSLOVNEGA IZRAZJA *

Izrazje je znamenje jezikovne večfunkcijskosti. Na določeni stopnji sistematično zajame pojavnost zunaj predmetnosti praktičnosporazumevalnega področja in nato stremi h gospodarni učinkovitosti in vseobsežnosti v okviru dane jezikovne narodne skupnosti. Tudi izrazje nastaja iz potrebe po tvorjenju besedil, in sicer s prevzemanjem (tudi samo pomenskim) tujejezičnih sestavin, njihovim prevajanjem in z lastno tvorbo. Slovensko jezikoslovno izrazje – ki je lahko zgled tudi za druga – se začneja z M. Pohlinom (1768) in M. Zagajškom (1791), nato pa prek V. Vodnika (1811) raste zlasti v praktičnem jezikoslovju v slovensko samobitnost, obdobjo sicer moteno z »internacionalistično« miselnostjo, bežečo od vsega domačega v veliko »mednarodnost«. Izrazja so pomembna tudi v narodnopoltrjevalnem smislu ter glede na pomensko (večjo ali manjšo) dostopnost t. i. širokim (širšim) slojem kake jezikovnem družbene skupnosti.

Die Terminologie ist ein Zeichen sprachlicher Polyfunktionalität. Auf einer bestimmten Entwicklungsstufe erfasst sie Erscheinungen ausserhalb der Gegenständlichkeit des rein praktischen Verständigungsbereiches, und sie tendiert darüber hinaus zur ökonomischen Wirksamkeit und zu einer allumfassenden Ausdruckspotenz im Rahmen einer gegebenen Sprachgemeinschaft. Auch die Entstehung der Terminologie ist als das Resultat notwendiger Neuschöpfungen von Texten zu sehen; sie entsteht durch Entlehnung (auch nur der semantischen) fremdsprachlicher Elemente oder deren Übersetzung sowie durch autochthone Wortbildung. Die sprachwissenschaftliche Terminologie des Slowenischen – die als Beispiel auch für andere stehen kann – beginnt mit M. Pohlin (1768) und M. Zagajšek (1791) und entwickelt sich über V. Vodnik (1811) – besonders hinsichtlich der praktischen Sprachwissenschaft – zu slowenischer Selbstständigkeit, zeitweilig allerdings gestört durch die »internationale« Denkweise, die vom Einheimischen in die grosse »Internationalität« flüchtet. Das Vorhandensein verschiedener Terminologien ist wichtig sowohl für die nationale Selbstbehauptung wie auch für die (grössere oder geringere) begriffliche Zugänglichkeit für sogenannte breitere Schichten einer sprachlichen und sozialen Gemeinschaft.

0 O izrazju sem do zdaj že nekajkrat¹ pisal v zvezi z različnimi strokovnimi področji, med drugim tudi o jezikoslovnem,² tako da bi tu spregovoril samo o nekaterih splošnih problemih.

* Tiskani del je bil prostogovoren, zato določene skladijske posebnosti

¹ J. Toporišič, Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, *JiS* 1957/58, 209–213; isti: O jeziku Medicinskih razgledov, *MRazgl* 6/1967, 475–481; isti: O našem zdravstvenem jeziku, *MRazgl* 4/1968, 429–442; isti, Zdravstvena beseda po poldrugem desetletju, *MRazgl* 23/1984, 697–711; prim. še istega slovarsko delo pri terminološkem slovarju slovanskega jezikoslovnega izrazja (*Slovník slovanské lingvistické terminologie* 1, 1977; 2, 1979; istega zbirke strokovnih izrazov v stvarnih kazalih h knjigama *Slovenska slovnica*, 1976 (553–588), 1984 (553–588 + 730–739), 2001 (863–912) ter *Nova slovenska skladnja*, 1982, (417–476), v nekem smislu še kazalo v izboru iz Breznikovih del (*Jezikoslovne razprave*, 1982, 441–453); isti, Odprta vprašanja tehniške besede, v: *4. simpozij tehniške besede*, Ljubljana, 1985, 15–28; isti, r. t., 164–165, 171.

² O jezikoslovnem izrazju je pri nas v novejšem času pisal J. Rotar: Naše jezikovno izrazje, *JiS* 1958/59, 37–41, 78–81.

1 Za jezikoslovno področje lahko rečemo, da je glede izrazja zgodovina učiteljica vsega o teh zadevah, jezikoslovni primer pa mutatis mutandis velja za slovensko izrazje sploh.

Glede na to, bi ločil že izrazotvorne poizkuse v 16. stoletju pri naših prvih piscih.³ Že kar Primož Trubar govori npr. o *štimovcih, debelem l* po načinu Bezjakov, precej izrazja pa je prispeval tudi Sebastijan Krelj. Nato približno 200 let na tem področju mirujemo (čeprav bi se to in ono našlo v uvodnih sestavkih nekaterih tedaj izšlih del, deloma dostopnih v Kopitarjevi slovnici), v glavnem pa se ne dogaja nič bistvenega, dokler ne nastopi najprej M. Pohlin (1768), za njim pa še M. Zagajšek (1791) (psevd. Georg Sellenko) in V. Vodnik i (1811): takrat slovensko izrazjetvorje doseže neki svoj prvi vrh, nekako idealen v smislu izrazja, kakor si ga jaz predstavljam in kakor so značilnosti izrazja pred očmi meni (namreč čim manjša razdalja od navadnega slovenskega besedja, kolikor to le gre). Kot tretje sledi t. i. mladogramatično izrazje, po l. 1848 pa približno do nastopa strukturalizma,⁴ v glavnem dveh tipov: janežičevskega (kar že to pomeni) in breznikovskega oz. ramovševskega. Strukturalizem se ob slovenščini in slovenskem jezikoslovju pojavi v 30. letih tega stoletja (A. Isačenko),⁵ to se pravi pri neposrednih učencih prvih velikih strukturalistov (če bi upoštevali še Luciena Tesnièreja, bi bilo začetek strukturalizma pri nas treba postaviti še bolj nazaj). Poznejši vidni strukturalist pri Slovencih je bil Radivoj Franciscus Mikuš,⁶ sicer v naši slavistiki strukturalizem po Isačenkovem nastopu zamre, se pa pojavi konec 50. let v nekaki bolj ostri in v nekem smislu tudi zmagoviti obliki,⁷ tako da se postavlja celo vprašanje, ali ni to zdaj sploh edini način, v katerem se o jezikoslovnih zadevah dá primerno razpravljati.

2 Potek pri tvorbi izrazja gre v glavnem takole. Slovenski strokovnjak, ki o določeni stvari, v tem primeru o jeziku, razmišlja, dobi to večinoma že poimenovano, in sicer iz kulturnih in znanstvenih okolij, ki so razvojno pred nami. V konkretnem primeru je bilo za 16. stol. na voljo izrazje nemškega jezika, zlasti pa seveda latinsko, ki so ga naši prvi pisci precej poznali (v neki manjši meri, bi rekel, Trubar – ali pa je to le vtis, ker bi bil Trubar hotel biti preprostejši), kar se v večji in zahtevnejši obliki vidi pri Krelju, zlasti pa seveda pri Bohoriču.

3 Slovenskemu strokovnjaku (drugod že obstajajoče) predloženo izrazje nato le-ta skuša ali posloveniti (že Krelju se je posrečilo, da je latinski izraz *litera* podajal z domačo besedo

³ J. Rotar loči tri »stopnje razvoja slovenskega jezikoslovnega izrazja«: do približno 1848 in začenši s Pohlinom, drugo polovico 19. stoletja (izrazito od 2. izdaje Janežičeve Slovenske slovnice 1. 1863), tretje obdobje pa se mu začenja z Breznikom. Rotar navaja še nekaj izrazjepisnih del: opozarja na Levstikove Napake, 1858, I. Macuna *Slovenska terminologija* v obče in posebno jezikoslovna (SG 1862, 67–72, z Janežičevim dostavkom), in iz istega glasila in časa še V. Mandelca, J. Šolarja, Kako naj se pomnoži slovenska abeceda za etymologične potrebe, SG 1862, 336–338, J. Geršaka Stavek, obsodek, prisodek, SG 1862, 142–146; in J. Navratila O imenstvu slovničnem, SG 1862, 302–305; prim. še anonima Še en glas o slovenski terminologiji za šole, SG 1862, 263–268, ter anon. O terminologiji, r. t.

⁴ Prim. mojo razpravo Strukturalismus in der Slovenistik, *Linguistica* XXII/1982, 211–237.

⁵ Prim. njegovo knjigo *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana, 1939, 149 str.

⁶ Prim. njegovo knjigo *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belič*/K sintagmatiki prof. A. Beliča, Ljubljana, 1952, 196 str.; pomagal mu jo je pri SAZU izdati F. Ramovš.

⁷ V glavnem v razpravah J. Toporišiča, ki so deloma vplivale tudi na mlajše slovensko jezikoslovno izrazje.

*črka*⁸ – to je idealni primer) ali pa ga podomači, ko npr. govori in piše *puhštab* za nemški *Buchstab(e)*, in tretja možnost je, da se enostavno prevzame citatna oblika izraza iz jezika dajalca ali posredovalca. Nemško izrazje pravzaprav že v tem času ni bilo sprejemljivo za Slovence (prim. Kreljevo: Zharkom se ne pušti *irrati*), pač pa je bila sprejemljiva latinščina, tako da je Krelj, kadar ni vedel, kako bi kaj izrazil slovensko, to enostavno izrekel v latinski ali grški obliki, recimo *idioma*, ali npr. *Orthographia*, *diferencio*, *sentencie*, ali ko je menil, da bi mi svojo besedo pisali v skladu s tem, kakor zahteva – kot bi rekel pozneje Kopitar – genij slovanskega jezika, pri Krelju pa se to imenuje *proprietas linguae*. – To troje torej imamo: bodisi izvorno domače izrazje, bodisi podomačeno, bodisi (kadar ne gre ne eno ne drugo) latinsko (pozneje tudi katerega zahodnega jezika ipd.), ki pa v bistvu ni slovensko prevzeto, ampak le vzpostavlja most in je neke vrste meta- ali razpravni jezik o jeziku.

3.1 Pri protestantih pravzaprav ni sistematičnega prizadevanja, da bi stvari poimenovali po slovensko (prim. Bohoričeve Zimske urice, 1584). To sistematično prizadevanje se prvič pojavi (verjetno pod vplivom ustreznih tujih slovníc) pri Pohlínu.⁹ Ta potem praktično v celoti že uvede osnovne slovenske izraze za pojme slovničnega opisa. Prvič ime za 'slovnico' samo (deloma podomačena grammatika), potem pa za posamezne jezikoslovne veje (npr. *bešfedna fazhetnoft* 'besedoslovje')¹⁰ proučujoče posamezne ravnine jezikovne strukture same.¹¹ Pohlín se je npr. potrudil, da je našel poimenovanja za besedne vrste¹² ali za oblikovje,¹³ to se pravi za glavne pojme oblik, s katerimi se te besedne vrste izražajo, za tem za ločila,¹⁴ meroslovje,¹⁵ za glasovje in pisavo.¹⁶ – J. Rotar (prim. opombo ²) za Pohlína

⁸ Pri Krelju je glede tega vendarle še nekaj nejasnosti (prim. *Slovenska zvrstna besedila*, 1981, 431–2, *Postilla Slovenška*): »ako bode lih mnogi na to najhe Pišmo merdal ino se obresal: Edan Sentencie, drugi bešfede, tretij puhštabe, zheterti tipfelne ali zharke, tretji ne vem kai ši graial.«

⁹ J. Rotar, n. d., 38: »To so Pohlínove tvorbe in bukvalni prevodi iz nemščine: prigba (Fragfall), imenuvavc (Nenfall) /.../, nobeni spol (neutrum), zvižatost (Idiotismus). Črka, spol in številó so Pohlínovi izrazi, ki so še sedaj v rabi.«

¹⁰ spevovrezhnoft 'meroslovje', *dobropisnoft* 'pravopis', *berózhnoft 'pravorečje', *skupskladanje* 'skladnja', *bešfedna sazhetnoft* 'besedoslovje'. (Z * označeno je iz druge izdaje KG, 1783.)

¹¹ Npr. besedoslovne: bešfeda, *leftnu ime, mnoshna beseda, koreninska b., odras(h)ena b. 'tvorjenka, izpeljanka', *skupšloshena* b., *skupstaknena* b.

¹² Oblikoslovno in besednovrstno izrazje: *spolska* b., *imęnska* b., **samosvoj(n)a* b., *perštavna* b., *shtivilska* b., *perdevk* 'zaimek', *zhasna* b., *posredna* b. 'deležnik', *spredna* b., *stranska*/**poleg* b. 'prislov'; *vešhejozha* b., *v'mejšpovstavlena* b.

¹³ Besede za slovnične kategorije: *spoll*: *moshke*, *šhenske*, *nobene*; *shtetva/shtivilu*, *samuena/dvojna/mnoga shtetva*, *prigba* 'sklon/končnica', *imenuvavz*, *rodnik*, *dajavz*, *tošhnik*, *vekvavz*, *fmaknik*, *spremuavz*; *prizhne zhas*, *pretezhene*, *perhodne*, *preštavnoft* *sklanjatev/sklanjanje*, *prekladnoft* 'časenje', *naglihavnek* 'primernik'.

¹⁴ Ločila: *šnamene*: **tęga perkrajšhanja* //, **te lozhitve* /-/, **dolge potęšaj* /./, **teh zherk*/**kluka* 'naglasno znamenje', **štręsheza* / ^/, *pošhirk* //, *dolgu favyanjel* ^/, *hitru favyanje* ^/, (**velika*) *pika* /./, *dve pike* /./, *šgurna pika* /./, **kluke*/**serpi* 'oklepaji', **tęga odstavka* /v/, **spodna pika* /./, */no-tervpeľuvanje / » »/, **zhęrknya*/**węlish* /*/, **šakaj spremisleti* /-/.

¹⁵ Izrazi za meroslovje: *spevovrezhnoft* 'meroslovje', *skok/pęsemške dejl* 'takt', **pęsmeska mira* 'stopica', *rajšh* **raja* **rajšha* 'verz/vrstica', *predahenje* 'zarez'.

¹⁶ Izrazna stran: **chyruliza*, **glagolza*, *zherka*, *šlošhe*, *samoglasne*/**samoglasnek*, *skupglasne*/**skupglasnek*, *sokup* 'abeceda'; **favyanje bešfedy* 'prozodija'.

– recimo v skladu z ustreznim izročilom, ki ga je uvedel Jernej Kopitar – nekako pravi, da so Pohlinovi predlogi za slovensko izrazje ubogi, nebogljeni in pravzaprav taki, kakor je tudi Pohlin sam bodisi v svoji Slovnici in v bistvu tudi v svoji besedi (kjer pa mu je že Kopitar priznaval precejšnjo mero spretnosti). Vendar je to v bistvu krivična oznaka.¹⁷

Pohlin je bil na pravi poti, ko je jezikoslovne predmetne stvari slovensko imenoval s samostalniki. Naj nam bodo za primer imena za sklone. V latinščini je sklon razločevalno poimenovan s pridevniško besedo »casus *nominativus/genitivus/dativus*...«, ker v nekem, tj. v oblikoslovnem smislu, latinščina ni razločevala samostalnika od pridevnika, temveč je bilo oboje le ime, in je bil *nominativus* enostavno pridevniška beseda, ki se je eventualno lahko rabila kot samostalniška. Pohlin je slovenskim sklonskim imenom takoj dal samostalniški končaj in je torej npr. prvi sklon imenoval *imenuvavc*. Pozneje so bili poizkusi, da bi se za imena sklonov morda uporabljali pridevniški izrazi,¹⁸ zlasti pod vplivom Smotrickega in Lomonosova slovnice iz 18. stoletja: in so se skloni torej imenovali *imenuváven, rodíven, dajáven* itd. (kar pozneje da tip *rodívník*), kakor v ruščini, namreč *imenitel'nyj, roditel'nyj, datel'nyj...padež*. Vendar se je pokazalo, da slovenskemu jeziku pridevniška poimenovanja v vlogi samostalnikov¹⁹ v bistvu ne ustreza, ker srednji spol v množini pri takih posamostaljenih pridevniki v slovenščini skoraj ni možen, Rusi pa imajo, kot znano, spole v množini nevtralizirane, tako da je tudi »srednja« pridevniška množina možna.

Vse, kar je bilo pozneje doseženo za slovensko strokovno izrazje v jezikoslovlju, je pravzaprav nadaljevanje in izboljševanje Pohlinovih predlog. Namesto *imenuvavc*²⁰ (to bi bil v prvi vrsti človek, prim. *bralec, bravec, bravec*) se je iskalo nekaj, kar ne bi (tako) kazalo na živost in človeškost (čeprav vemo, da besede s priponskim obrazilom *-ec* zaznamujejo tudi predmetne vršitelje dejanja, npr. *nosilec* 'tram', *vlačilec* 'ladja').– In (kot znano) so potem res našli tako priponsko obrazilo, ki izključuje človeškost, namreč besede na *-alnik/-ilnik*, kar iz *imenuvavca* dá *imenovalnik* itd.

Pohlinu bi se bilo torej treba zahvaliti za trud in mu glede izrazotvorja priznati velike zasluge. Za poimenovanja vseh raziskovalnih oz. predmetnih področij, recimo slovnice, vključno z »interpunkcijo«,²¹ za katero ni našel pravega izraza, ali metriko²² je Pohlin tudi zaslužni začetnik, ne pa človek, vreden posmeha ali omalovaževanja.

¹⁷ Prim. str. 38: »Ob taki snovi in Pohlinovih predlogah /Zagajšek/ res ni mogel napraviti kaj trajnejšega.«

¹⁸ O pridevniških poimenovanjih prim. že J. Rotar, n. d., 40: »Vodnikovo izrazje je /v 40. letih preteklega stoletja/ postajalo pravopisno že nekoliko zastarelo, pridevniške oblike samostalnika se je tedanjemu jezikovnemu čutu upirala, npr. *djaven* (dativ) /prav *dajaven*/, *jemaven* (ablativ), *klicaven* (vokativ).« Na to Vodnikovo značilnost je opozarjal že F. Vidic, Valentin Vodnik, der erste slovenische Dichter, *AslPh* 23 (1901) oz. 24 (1902), konkretno str. 97. Vendar je nekatere posamostaljene pridevnike že Vodnik sam zamenjeval s samostalniki 1. moške sklanjatve.

¹⁹ Namesto nerodnih *samoglasne, skupglasne* v *KG* 1768 je Pohlin že v 2. izdaji *KG* (1783) rabil *samoglasnek, skupglasnek*. V tem oziru je bil boljši od Vodnika tudi M. Zagajšek: *imenuvav'z, zhigavav'z, fdrushuvav'z, toshuvav'z, pomilluvav'z, perstanuvav'z*, namreč zaradi samostalniškega priponskega obrazila in zaradi njegovega poenotenja. (Z *v'* je Zagajšek zaznamoval – kakor je bil opazil že Škrabec – *u*.)

²⁰ Pri Vodniku (*Pifmenoft*, 1811) je v *imenuváven, rodíven, dajáven, toshíven, fkasáven* (mest.), *sturfsvén* (or.) (13), *jemaven* (ablativus) torej korak nazaj.

²¹ Ustrezne Pohlinove izraze imaš v opombi 14; prim. še *velika pika* /./.

²² *favyanje beffedy* 'prozodija' ipd., gl. opomba 15.

Pohlinu se je verjetno zdelo čudno, ko bi bil neko ločilo po latinščini imenovali kar *punctum* ali kakor koli že, in je torej menil, daje za *punctum* primeren izraz *pika*, pri čemer je potem tudi ostalo. Motila pa so ga nekatera poimenovanja, npr. za to, kar se v latinščini imenuje *signum interrogativum*, torej znamenje za vprašalnost. Šlo je spet za abstraktnejšo zadevo: *vpraševavc* to ni mogel biti iz že obravnavanih razlogov, zato Pohlin za *signum interrogativum* ni predlagal slovenitve.

3.2 Takoj za njim pa je rešitev za to našel Vodnik:²³ ta je odkril znamenit končaj *-aj*, in torej s. i. imenuje *vprašaj*. Nato so se tile *-aji* (kot znano) zelo razmnožili; in se množijo še v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, v katerem smo uvedli npr. še *deljaj*, *ponavljaj*²⁴ itd. (in zdi se, da takih izrazov še manjka, npr. *opomnjaj*, za katerega starejši naši jezikovni priročniki že rabijo *opominjaj*, vendar ta preveč spominja na *opomin(janje)*.²⁵ – Tako torej naša strokovna, jezikoslovna, beseda lepo napreduje (še zmeraj) tudi v slovničnem izrazju.²⁶

3.3 Zanimive so pri tem Vodnikove *tvorjenke* (pri njem *odvođen* 'derivativen'). Ima namreč že precej zloženek: *dvaglaſnik*, *dvapizhje*, *dvasloshen*, *dvavjemen*, 'duobus communis' – *enoglaſen*, *enokonzhen* 'unius desinentiae', *enosloshen*, *enozherken* – *kashepadesh* 'segna caso' »v laſhki piſmenoſti« – *pervoobrasen* 'primitivus' (cardinalis de numeris), *pravbranje* 'modus recte legendi', *pravpiſanje*, *pravopiſnoſt* 'orthographia'; *famozhift*, *famoedin* 'simplex', *nameſtime*. Vendar tudi *nameſtno deleſhje* 'gerundium'. – Določene težave je imel Vodnik tudi pri sestavljanju: *predpolagam/predpoloshim* 'praepono', *predpotégam/predpo-*

²³ *praſhaj*. Vodnik je ločil 7 »prepon« (ločil): res /./, *nadpizhje* /;/, *dvapizhje* /:./, *pika* /./, *praſhaj* /? /, *podpizhje* /!/ in *medmeſtje* /(/)/. K zadnjemu pripominja, da z njim »oklepamo«, prvi del ločila pa imenuje *predklep*, drugega *saklep*.

²⁴ Prvega sem predlagal že v prvotni pravopisni komisiji.

²⁵ *Vodnik* je izoblikoval tudi *-pičje*, čeprav ga je preobremenil; ko so /!/ po zgledu na prašaj namesto *Vodnikovega* podpičje imenovali *klicaj* (prim. *Vodnik klizaven* 'vocativus'), je *Vodnikovo nadpičje* bilo mogoče imenovati *podpičje* za /;/.

²⁶ Pri tem je zlasti zaslužen *Vodnik*. V *Piſmenoſti* (168–187) je podal menda prvi naš slovarček izrazja (Pomén piſmenjih beſéd po abezednimu rédu), s 328 gesli in precej podgesli, npr.: *beſeda* 'Vocabulum', podgeslo *beſediza* 'particula'; *bres*: *bres ofreda*, *bres vmeſja* 'immediatus', *bres vmeſen*, *nevmeſvan* 'immediatus'; *glaſ* 'sonus', *glaſen* 'vocalis', 'ſonorus', *glaſnik* 'litera vocalis', *glaſova mera* 'prosodia'. Slovenskim izrazom je *Vodnik* dodal latinske, prim. že zgoraj, pa še npr. iz skladnje: *ſtavik* 'propositio', 'ein Satz', 'enunciatum'; *ſtrok* 'oratio seu periodus aut loquutio pluribus enunciatis vel membris constans, et denique puncto clausa'; *iſrek* 'enunciatio (constrictio vocum simplicissima), effatum'; *govor* 'oratio'. S tega stališča je zanimiv še izraz *perpoved* (podgeslo k *perpovedujem*) s pomenom 'praedicatum', *rezhenje* 'dictio'.

Tu smo tudi mi nekako obšli *Zagajškovo* izrazje, katerega je zelo veliko. Za primer vendarle: *Pravofreknost*, *Glasamirrya*, *Besedeveidnost*, *Besedefloſhnost*, *Pravopisnost*, *Zharkopofnjanje*. Sicer še: *zharzha* 'zlog', *mehku* 'zveneče', *terdu* 'nezveneče', *glasnik* 'samoglasnik', *pershona* 'oseba', *edyno shtivenje*, *fapisane* – *pertisnene besede*, *smug* 'opuščaj', *kratkost*, *dov'gost*, *kluka tega besedniga ſavyanja/besedna kluka* 'naglasno znamenje', *ſreka* 'jezik', *pregyhati*, *stava* 'besedna vrsta', *immenska b.*, *nameſtna b.*, *ſrav'nbeseda* 'pridevnik', *v'mesbeseda*, *veſtliva b.*, *lastna b.*, *ſplohliva b.*, *samustojezha imenska b.*, *perstav'liva i. b.*, *posebna mozh* 'poudarek', *blod* 'napaka'. Torej je sledeča *Rotarjeva* sodba o *Zagajšku* absolutno pretirana: »Po jezikoslovni strani je bila slovnica slaba, ker je izhajala iz *Pohlinove*, pa tudi v terminologiji je bila nebogljenja, čeprav ima poleg *Pohlinovih* izrazov nekaj novosti: *čigavc* (Wessenfall), *dolgupretečeni čas* (Vorvergangenheit), *ishod* (Endung), *perstanuvave* (Ortsfall), *pomiluvave* (Bemitleider) /.../ itd. Že nemški izrazi so bili slabi, *Zagajško*-vi prevodi so pa sploh neuporabni.«

tegnem 'produco', *satégvam/satégnem* 'produco syllabam, seu subtendo'/'dehnen', *satégnen* 'gedehnt'/'subtentus'. K *predpotégam* prim. še nemško ustreznico: 'mit einem geschärften Tone aussprechen'; *predtégnen* 'productus'/'das ist geschärft'. Podobne vrednosti izrazi so še: *predstavlam/predstavim* 'antepono', *predstava* 'antepositio', *predslog* 'praefixum', *predtikam/predtaknem* 'praefigo'. Lep primer nastajanja tvorjenk iz predložne zveze imamo v njegovem *vodim od* → *odvodim* 'derivo'.

Nagajala je lahko predpona (*predpolagam* 'praepono', *predstavlam* 'antepono'); včasih so bile težave še s pomenom podstave (*predpotégam*), posebno, če vemo, da je *predtégneni* (Pifmenoſt, 4) 'circumflectiran', *satégneni* pa 'akutiran'. Tu je ves čas manjkalo pravo samostalniško poimenovanje: prim. Škrabčevo *potegnjeni* – *potisnjeni* naglas za 'akut' – 'circumfleks', Valjavčeva *rastoči* – *padajoči*, Toporišičevo *nizki* – *visoki* (kar bi morda dalo samostalniška *nižaj(nik)* – *višaj(nik)* kot pisni znamenji pa sicer (po zgledu na *ostrivec* ipd.) *nižavec*, *višavec*.

Z naslonitvijo na rusko izrazje pa smo po Vodniku dobili npr. naslednje strokovne izraze: *glagol*; *lize*, *lizhen*, *nelizhen* 'oseba'; *naklon*; *padesh*, ki se je zelo dolgo rabil namesto izraza *sklon* (Rotar, n. d.; 39: »Trdijo, da je Vodnik uvedel tudi izraz *padež*, vendar je že pred njim v Japljevem rokopisu *Slovenische Sprachlehre* iz 1807 (Ms 181 v NUK), ki ga je Vodnik verjetno poznal. Po njem so ta izraz uporabljali vsi slovenski jezikoslovci do Ramovša poleg izraza *sklon*, ki ga je 1847 uvedel Muršec.«); *salog* 'način', *zhiflo* 'število'. Bolj skrit je ruski vpliv v naslednjih primerih: *nadpis* 'naslov', *odrekujem/odreka* 'zanikanje' (prim. rus. *otricanie*), (morda tudi v *fojzoh* 'ens, substans'), *vdar* 'accentus/tonus' (rus. *udarenie*), *nameſtime* 'pronomen' (rus. *mestoimenie*). Primerjaj vsaj še: *vmaliven* 'diminutivus' (rus. *umalitel'nyj*), *velizham* 'auseo/amplifico' ali *povelizhaven* 'augmentativus' (rus. *uveličatel'nyj*), *ſklanja* (rus. *skonenie*), *vprava* 'regula' (rus. *pravilo*), *pervoobrasen* (rus. *pervoobraznyj*) 'glavni' (o števnikih). Gotovo so pod ruskim vplivom Vodnikovi izrazi za števila: *edinje*, *dvojſtno*, *mnoshno* (rus. *edinstvennoe*, *dvojtvennoe*, *množestvennoe*), *vprega* (rus. *ſprjaženie*), *neokonzhaven naklon* 'infinitivus' (rus. *naklonenie neokončatel'noe*), *narézhje* 'adverbium' (rus. *narečie*), *medmèt* (rus. *meždumetie*), pa še *glafen* 'samoglasniški', *ſoglaſjen* 'soglasniški', *ſtaven* (rus. *položitetel'nyj*).²⁷

²⁷ Da se je Vodnik močno oziral na Lomonosova, je znano. S tega stališča je zanimivo, kar Vodnik pravi na str. 177 svoje *Pifmenoſti*: »pifmenji, *grammaticus* -ca -cum; pisſmenſmenſtvo, pisſmenoſt, pisſmenja ſnadnoſt, *ars grammatica*, *Grammatica*; pisſmeniz *ein Grammatiker*. (Snotriſki /tj. Smotricki/ imenuje zherko pisſnik ali pisſmen, Lomonosov pa bukva.« J. Rotar, n.d., 39, precej preprizanesljivo: »N/ajpomembnejše pa je to, da je (Vodnik) poznal slovansko slovnico Smotrickega in rusko Lomonosova, kjer je našel najboljšo podlago za slovenske izraze. /.../ Vodnikovi izrazi označujejo glavne pojme opisne slovnice za glasoslovje, oblikoslovje in sintakso. Njihova odlika je v jedrnatosti in naravnosti, ki spominja na označeni pojav. Posebno važni so izrazi za melodični poudarek /.../ Najbolj uspeli izrazi, ki jim je dal slovensko obliko, so: *deblo* (radix), *deležje* (participium), *določen* (definitus), *dvaglasnik* (diftong), *enožložen* (mono syllabus), *glasnik* (vocalis), *izreka* (pronuntiatio), *izviranje besed* (etymologia), *lastno ime* (nomen proprium), *medmeſtje* (parentesa), *medmet* (interjectio), *primerjanje* (comparatio), *naklon* (modus), *nedovršen* (imperfectus), *neſklanjaven* (indeclinabilis), *odstavek* (Absatz), *pomožen* (auxiliaris), *praſaj* (signum interrogationis), *predlog* (praepositio), *predmet* (objectum), *predzlog* (praefixum), *pregibati* (declinare), *res /prav: rez/* (comma), *ſklanjati* (declinare), *topljen* (liquidus), *vid* (species), *člen* (articulus), *stavek* (pronuntio), *srok /prav strok/* (perioda) itd.«

V slovničnem izrazju je Vodnik prihajal v zadrego tedaj, ko so bili njegovi izrazi preblizu-zvočni drugim, npr. *opzhinski* 'communis pluribus', *ozhni* 'patrius', *savdej* 'problem', 'pensum, elaborandum thema', *sjanje* 'hiatus', *tesen* 'arctus', npr. *tesen é, višim na zhim* 'dependo ab aliqua re'. Pri kalkiranju latinskih izrazov tudi ni šlo brez težav (kakor smo deloma že videli): *vsoft* 'universitas', *fojzoh* 'ens, substans', *predšéba/predšebik* 'objectum' (je pa spet odkril primerno priponsko obrazilo *-ek* za glavna stavčna člena), *podšéba/podšebek* 'subjectum' – iz česar sta se potem razvila *osebek* in *povedek* (v drugo smer idoči /besed(otvor)no/predmet je še danes prevečpomenski). Včasih je tudi Vodnik hotel po pomenski bližnjici, npr. ko je za 'individuum, subjectum' predlagal kar *zhlovek*.

Iz predglagolskega dela Vodnikove slovnice nekaj dobrih izrazov: *zherka*, *beféda*, *vesanje* 'skladnja' (ima pa besedo *sklad* za 'sintagmo'), *domazha – ptuja beféda*, *abezeda*, *glafnik* 'samoglasnik', *perpert* 'priprt, tj. sedaj priporniški', *isreka*, *snamine*, *toplen l* 'mehki', *nepifani j*, *slog*, *pomen*. – Veliko Vodnikovih strokovnih izrazov ne najdemo v spisku na koncu njegove slovnice, spet drugih pa ni v besedilu.

(Zanimivo je, da ima npr. Levec v Slovenskem pravopisu 1899, 5, izraz *glasnik* (ki bi ga danes lahko razlagali kot 'fonem'), in ti *glasniki* se potem delijo na *samo-* in *soglasnike*. Po tem vzorcu bi za druge enote »emike« dobili npr. *oblikovnik* (formem), *sklad(ov)nik* (sintagmem), *črkovnik* (grafem), medtem ko se izrazi s prevzeto podstavo (morda *tonovnik*, *intonovnik*) sploh ne zdijo smiselni, tip *alofon* pa bi se morda dal izraziti z *drugoglasje*.)

3.4 V tretjem obdobju, mladoslovničarskem,²⁸ v slovenskem izrazjetvorju pride do neke motnje, ko se namreč v nekem smislu začenja ločiti znanstvena smer od poljudnoznanstvene oz. neznanstvene.²⁹ To se je dogajalo deloma zaradi tega, ker je postala tematika – da se

²⁸ Pri tem puščamo v nemar posebne smeri pred tem, npr. Slomškovo, ki jo Rotar (n. d., 40) označuje takole: »Zanimivi izrazoslovni poskusi so v Slomškovem priročniku za slovenski jezik Blaže in Nežica v nedeljski šoli (Celje 1842). Njegovi izrazi so zelo samosvoji, ker jih ni delal po tradiciji, glede na onomatopijo in blagoglasje: *besedna poteza* (Betonung), *besedna glavnina* (Vorsilbe), *besedna korenina* (Wurzelsilbe), *besedna repina* (Nachsilbe), *djanka*, *djanska beseda* (Zeitwort), *dostavka* (Hilfssilbe), *nastoplej* (Doppelpunkt), *kazanka* (Geschlechtswort), *namestnica* (Fürwort), *oprava* (Form), *padivnica* (Abänderungsart), *poglavka* (Hauptwort), *povedik* (Satz), *pravopis* (Rechtschreibung), *predloga* (Worwort), *pridjavka* (Nebenwort), *priložje* (Mittelwort), *priložnica* (Beiwort), *ravna skaza* (anzeigende Art), *kriva skaza* (verbindende Art), *samoglasnica* (Selbstlaute), *stava besed* (Wortfolge), *stopa* (Abwandlung) itd. Avtor ni imel pravega čuta za oblikovanje izrazja in njegove bukvalne tvorbe slabo ponazarjajo slovnične pojave. Značilne so po tem, da so večinoma ženskega spola. Kot Pohlin in Zagajšek tudi Slomšek zaradi nenaravnih izrazov ni imel posnemovalcev, le nesamostojni Lesar je zašel nekoliko pod njegov vpliv. Pri Slomšku je sicer prvič zapisan izraz *pravopis*, a osnova zanj je že Vodnikova *pravopisnost* ali *pravopisanje*.«

²⁹ Za primer je lahko Janežič-Sketova *Slovenska slovnica* (8. izdaja, 1900). Ima že močno tako izrazje, kot ga – slovenskega domačega – imamo še sedaj. Posebnosti pa so vendarle še zelo opazne: *pismena/črke* 'črke', *korenika* 'koren', *prispodabljati se* 'prilikovati se', *naglasiki* 'naglasna znamenja' /pravi izraz zanje bi bil nemara *naglasniki*/, *zavijalec/strešica* 'f', *govor* 'besedilo', *govorni razpol* 'besedna vrsta', *prva/nasebna stopnja/nasebnik* 'osnovnik', *svojilnik* (npr. njegov), *neprehajalni glagol*, *kakovost dejanja* 'glag. vid; doba' 'genus', npr. *tvorna doba*, *jezikovski* 'jezični', *dopovedek* 'povedek', *neprehajalnik* 'nepreh. glag.', *zavisni govor*, *množnozložni stavek* 'zapleteno z. s.', *sestavje ali perijoda*, *breznaglasne besede ali naslonice*, *stihotvorstvo*. – J. Rotar obdobje Janežič-Sketove slovnice prikazuje (n. d., 78–80) nekoliko pretirano pozitivno (79): »Tako je v drugo izdajo Slovenske slovnice (Celovec 1863) uvedel vrsto izrazov, ki niso vsi njegovi, a so ob malenkostnih pravo-

tako izrazim – nekam splošnejša, bolj mednarodna, ko pa so se mladoslovničarji ukvarjali z razvojem vseh indoevropskih jezikov in so se pri tem pojavljali nekateri (pravzaprav mnogi) izrazi, za katere Slovenci sploh nismo imeli ustreznih svojih poimenovanj (oziroma si jih – v nasprotju npr. z Vodnikom – nismo upali narediti, morda tudi iz purističnih razlogov, npr. strah pred tvorjenkami, zlasti zloženkami ali sestavljenkami in sploh). Za primer navedimo izraze kot *dialektologija*, *nominalizacija*, *vokalizacija*, *diftongizacija* ipd., za kar si danes vendar že upamo reči tudi *narečjeslovje* (za *dialektizacijo* je že Ramovš imel tudi narečno *členitev*), *poimenjenje*, *posamoglasenje*, *podvoglasenje* (prim. še *poenoglasenje* za *monoftongizacijo* ipd.). Marsikaj od mladoslovničarskega izrazja pa so vendarle podomahčili že v 19. stoletju.

Drugачe pa moramo reči, da se je slovenski slovnični nauk v izrazju v glavnem razvijal tako, da je dajal prednost temu, kar je iz domače ali podomačene »korenike«; kjer to ni bilo mogoče, je pa prvotno latinsko poimenovanje oblikoslovno ter besedoslovno prilagajalo slovenščini.³⁰ Tako so se takrat pisala, moram reči, tudi strogo znanstvena dela, največji dosežki slovenskega jezikoslovja v 19. stoletju, kolikor so bila besedia slovenska: za primer vzemimo npr. Škrabčeve razprave,³¹ napisane v čudoviti slovenščini (Škrabčeve jezikovne posebnosti tu abstrahiramo), čeprav deloma tudi že s primesmi t. i. mednarodnega, prevzetelega izrazja.

Do preloma v tem pa pride z ustanovitvijo slovenske univerze v prvi Jugoslaviji, ko so na Slovensko prišli profesorji, habilitirani na tujih univerzah: Nahtigal in Ramovš v Gradcu (Nahtigal je bil tam tudi univerzitetni profesor), Kidrič, Prijatelj pa sta zrasla na Dunaju, prav tako v nemščini, v kateri so, zlasti jezikoslovci, pisali tudi svoja znanstvena dela. Ti mladi ljubljanski univerzitetniki so menili, da se morajo svoji znanstvenosti oddolžiti (ali jo odlikovati) s tem, da so začeli v veliki meri uporabljati t. i. mednarodno izrazje.³² Tako

pisnih spremembah ostali v rabi do danes.« S tega stališča je zanimiv A. Janežiča pripis k Macunu, SG 1862, 72–73 (Dostavek uredništva), kjer je navedel precej izrazov za 2. izdajo svoje slovnice. Tam je obravnavan tudi Josip Šuman. Rotarju sta Sketova izraza *stav* in *poved* »že zastarela«. V dobro mu šteje pač izraze *zveneč* »namesto dotedanjega *doneč*«, *prilikovanje*, *pripona*, *oziralen*, *prehoden*, *povraten*, *pravi/nepravi predlog*.

³⁰ Za primer A. Breznik, SS 1924, 214: »Predmet (objekt) je tisti stavčni člen, ki dopolnjuje g l a g o l a l i p r i d e v n i k. Za predmet (dopolnilo) nam rabijo samostalniki in zaimki v t o ž i l n i k u, d a j a l n i k u, r o d i l n i k u ali v kakem sklonu s p r e d l o g o m ter glagoli v n e d o l o č n i k u.«

³¹ S. Škrabec, CF XIII/1894, 5 d, za opisno slovnico: »Pvotno slovensko naglaševanje je do zdaj najbolje ohranjeno v tako imenovanem čakavskem narečju hervaškega jezika. To narečje ima nepovdarjene zloge kratke in dolge; povdarjati pa se morejo kratki le na en način, dolgi pa kakor pri nas ali potisnjeno ali potegnjeno: *vodâ; vinò, brus, klj'uč, kopa'm, piš'em* itd.« Ali iz razprave Cusani, Christianus moribundus (torej iz zgodovinske slovnice), CF, IX/1889, b: »Glede zlogotvornih soglasnikov (sonantov), zlasti starih *r* in *l*, ni najti v naši knjižici nikakeršnih posebnosti; C. piše po navadi *er* in *ol*: *smert, oskerbel, serca; polniga, čolnarje, dolžan* itd., v že navedenih dveh primerih ima *ou*: *prekounjen, žoučio*. Knjižna potvora *populnomnu* 144 nima nobene važnosti za narodni jezik tistega časa in kraja; sicer ni tu ničesar, kar bi kazalo od današnje kranjske različno izreko. O tej navadni kranjski, knjižni slovenščini najprimerniši izreki in dotični pisavi pa sem povedal svojo misel že nekoli krat, ali neketeri gospodje me niso razumeli ali niso hoteli razumeti. G. Viktor Bežek piše v /.../« (ležeči tisk moj.)

³² Za primer takega izrazja navedimo odlomek iz Ramovševe *Morfologije slovenskega jezika*, 1952,

je prišlo do velikanske razlike med Breznikom leta 1916 (in potem v nadaljnjih izdajah slovnice, o izdaji 1934 nekaj še pozneje) in Ramovšem ali Nahtigalom, najbolj vendar Ramovšem, ki sprva tako rekoč ne more spregovoriti v slovenski besedi, zlasti seveda, kadar je v izrazju na razpolago mednarodni ali srbohrvaški izraz.³³

29: »Slovanska nominalna fleksija je ohranila bistvene lastnosti indoevropske fleksije: oblike izražajo iste funkcije kakor v indoevropščini.

Indoevropščina je poznala tri spole: maskulinum, femininum in nevtrum, tri števila: singular, dual in plural. Vse to je slovanščina obdržala. V ide. /indoevropščini/je bilo 8 sklonov, slovanščina jih je ohranila 7, ker je v sla. izražena funkcija ablativa z obliko, enakšno genitivu. Po prasla. dobi se je nominalna fleksija v vseh sla. jezikih razvijala v glavnem na enakšen način. Povsod je prehajala deklinacija u-debel v o-jevsko deklinacijo. Posledica tega je prenehanje samostojne eksistence u-debel. Dual se prej ali slej zamenja s pluralom. Prav tako se na enakšen način razvijajo tudi odvisni skloni. Sla. nominalna fleksija je na splošno zelo arhaična prav do historičnih dob, od tod tudi njen razvoj v istih smernicah.

Spol pri nominu razberemo ali iz pomena (naravni spol) ali s pomočjo nekega lingvističnega sredstva (slovnični, gramatični spol): lat. *pater* mask., *mater* fem. /.../«

Prim. še R. Nahtigala, *Slovenski jeziki*, 1952, 240–241: »Izpremembe v končajih sklanjatve neosebni zaimkov in zaimka za 3. osebo v skladu s *samostalniško sklanjativjo*. V nominativu plur. masc. se v zahodni slovanščini kakor pri samostalnikih (stran 198) razlikuje, v poljščini moškoosebno proti ostalemu, v češčini živo od neživega: polj. masc. os. *oni, ci, moji, nasi* nam. *naszy* (prim. str. 182) proti masc. neos. fem. in neutr. *one, te, moje* poleg *me, nasze*, pri trdih osnovah z -e pridevniške zaimenske sklanjatve (gl. doli), pri mehkih na -e akuzativa plur. masc.-fem. (str. 41); češ. masc. živ. *oni* /.../« O Nahtigalu Rotar (n. d., 81): »Od Ramovša in njegovih učencev se v odnosu do terminologije precej razlikuje nekoliko starejši Rajko Nahtigal. Na eni strani je pri njem vidna večja konservativnost, ki se izraža v uporabljanju izrazov iz časov Škrabca, Štreklja in mladega Breznika (*končaj, padež, naglas* itd.), na drugi strani pa je opazna pogostna raba mednarodnih izrazov. Več terminološke razgibanosti je v kasnejših Nahtigalovih delih (*Slovenski jeziki* 1938, *Ruski jezik* 1946), kjer je očiten vpliv ruske terminologije (prim. izraz literaturnen).« Tujega izrazja se je do neke mere navzel v delih za znanstveno časopisje celo Breznik, npr. v razpravi Stavčna negacija v slovenščini, RAZU –F–H razreda, I, 1943, 157–200 (prim. v mojem izboru v *Jezikoslovnih razpravah*, 1982, 255–294, npr. na str. 271): »Negacija pri predmetu (objektu) /.../«, kolikor tu ni posegla vmes želja koga drugega, nekoliko tudi ozir na vojni čas, v katerem je razprava izhajala pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. K temu prim. J. Rotar, n. d., 80: »/Breznik/ je namreč v drugi in tretji izdaji *Slovenske slovnice* (1921, 1924) še vedno ostal pri svojih izrazih iz leta 1916. Znatne spremembe pa so vidne v četrti izdaji 1934. Sprva se je avtor namreč branil Ramovševih izrazov, v zadnjo izdajo pa jih je sprejel po posredovanju J. Šolarja, ki jih je zapisoval po Ramovševih predavanjih na univerzi od leta 1919 naprej (J. Šolar ustno 21. III. 1952).« – Iz Rotarja se ne vidi, kaj je pravzaprav mišljeno z vplivanjem Ramovša na Breznikovo izrazje v *SS* 1934. Že za *SS* 1916 pa moramo reči, da ima njeno izrazje dokončno moderno obliko slovenskega predstrukturalnega jezikoslovnega izrazja.

³³ Je pa tudi pri Ramovšu (ko je bil še zdrav) opaziti časovno pogojen napredek v smeri k domačemu izrazju, in sicer v njegovih glavnih delih, npr. v *Kratki zgodovini slovenskega jezika*, 1936, npr. v poglavju o narečjih. – Rotar, n. d., ima o Ramovševem izrazju splošno le pozitivno mnenje: »V tretji razvojni dobi je poleg močne Breznikove slovnične še mnogo več prispevala Ramovševa jezikoslovna smer. /.../ Ker domači strokovni izrazi za vsa ta področja (historična slovnica, dialektologija, toponomastika, leksika, semaziologija) niso mogli sproti nastajati, so si Ramovš in drugi jezikoslovci pomagali s tujimi, mednarodnimi izrazi. Prišlo je celo do križanja odnosno sestavljanja tujih izrazov z domačimi (medkonzonantičen, poldeponentnik, nesonoren itd.).«

To dejstvo je potem ustvarilo neko napačno mnenje, da je domači strokovni izraz povezan ali z neznanstvenostjo ali kvečjemu s poljudno znanstvenostjo, medtem ko se znanstvenik oz. dostikrat le »znanstvenik« sonči v mednarodnem izrazju.³⁴ – To pa je po mojem popolnoma zgrešeno (in ne velja samo za jezikoslovno področje, ampak tudi za vsa druga): *pljuča*, recimo v zdravstveni besedi, so ravno toliko znanstven izraz kakor *pulmo*, ali ne vem kaj vse še drugega; *chordae vocalis* so skorajda manj znanstvene in manj funkcionalne, recimo, kakor *glasilke*, vendar se je (prav latinsko) izrazje skušalo vendarle iz čisto znanstvenih in »znanstvenih« del prenesti tudi v praktično slovensko slovnico.³⁵ Glede t. i. mednarodnega izrazja pride potem s strukturalizmom (v zrelejši fazi) preobrat v tem smislu, da se ponovno daje prednost domačemu izrazu, tj. iz domačih (ali že podomačenih) korenin – kakor so včasih rekli – napravljenemu izrazju.³⁶ – To pa ne pomeni purizma – kakor se rado očita s strani tistih, ki jim je praktično vse prevzeto ljubše od domačega in ki s tem preganjajo svoj občutek inferiornosti, narodne in jezikoslovne –, namreč purizma v tem smislu, da bi na sploh preganjali tuje korenike, npr. tudi tedaj, kadar zanje nimamo svojih, da bi torej besede »na silo kovali« ali prevzete izraze spodrivali z nerodnimi opisi in s tem ustvarjali nemir in nered v strokovnih in laičnih glavah ipd. Izrazjetvorci, ki poznajo zgodovino slovenskega jezikoslovja, namreč dobro vedo, kaj je o purizmu rekel Kopitar že na začetku devetnajstega stoletja: da je treba od drugod prevzeto zavreči samo, če imamo za to domačo besedo (prim. njegov izraz unnötiges Germanisieren 'nepotrebno nemčenje/nemčevanje', znano pa je tudi njegovo zbadanje Vodnika kot prenavdušenega

³⁴ V tem smislu je pisal A. Bajec v sestavku *Rast slovenskega knjižnega jezika*, 1951, 46 str. Bajec na splošno nima urejenega in/ali ustaljenega izrazja (prim. njegovo Besedotvorje), vplival pa je tudi na J. Rotarja poglede glede tega (n. d., 81): »Domača terminologija ni šla v koraku z razvojem lingvistične, zato je še danes nepopolna in si mora jezikoslovec prečesto pomagati s tujo, ki je včasih tudi bolj precizna.« – Precej je bil t. i. mednarodnemu izrazju naklonjen tudi J. Rigler (čeprav je tudi pri njem opazna pot k domačemu), podobno kot deloma tudi pri T. Logarju, ki pa je večji »mednarodniški« privrženec (prim. Slovenska narečja, Besedila, 1975, 7): »Manj pomembne kot gore in hribovi so bila za dialektično diferenciacijo slovenskega jezika *močvirja*. Vendarle pa je npr. Ljubljansko barje očitno imelo odločilno vlogo pri diferenciaciji dolenskega in gorenjskega dialekta, ki sta v neki starejši dobi nedvomno bila v dialektičnem pogledu identična, pozneje pa sta se zaradi šibkih komunikacij med dolenskim in gorenjskim teritorijem razvila v dva samostojna dialekta brez vmesnih prehodnih govorov.« Zlasti hudo Rigler in Logar mednarodničita v nedavno izšli knjigi o fonoloških sestavih jugoslovanskih narečnih točk za slovanski jezikoslovni atlas (*Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, 1981, npr. str. 74): »Za /v/ se v poziciji pred zadnjimi vokali in /ə/ govori [w], v poziciji pred sprednjimi vokali [v], v poziciji pred konzonanti in pred pavzo pa [ʋ]. V poziciji pred velari se /n/ ne pojavlja.« Prim. tudi stilno neeleganco; tudi je /n/ pred *k*, *h* prav navaden, le da v alofonu [ŋ]. To je verjetno tudi poizkus, da bi slovensko izrazje približali srbohrvaškemu, bolj »mednarodnemu«, kakor je slovensko. Poučno je primerjati v isti knjigi sestavek pisca te razprave, ki izhaja skoraj povsem z domačim izrazjem (piše vendar nekoliko več mednarodnega zaradi enotnih naslovov ipd.). Na nekaterih mestih iste knjižice uporablja sicer Logar nekaj dobrih domačih izrazov za tradicionalne mednarodne oz. vzporedno ob njih.

³⁵ Prim. SS 1947, 4: ustnica (*labium*), trdo nebo (*palatum*), zadnje nebo (*velum*).

³⁶ Velja npr. zlasti za moja dela po 1. 1962; prelom se je izvršil deloma že v moji objavljeni disertaciji v primeri s tipkopisom, ki je iz 1962. leta (natis 1964). Pobudo za manj mednarodnega izrazja je dal A. Bajec.

slovenitelja, ali bo nemara tudi za *banko* predlagal *klop* in za *bankirja* *klopnika*. Seveda pa se pri slovenjenju dogajajo tudi spodrsaljaji, kakor v vsem našem početu (brez spodrsaljajev so tisti, ki ničesar ne poskušajo, v slovničnem izrazju je bil tak nasproti npr. že Pohlinu tudi J. Kopitar). Tako je bilo Kopitarjevo načelo, in vse tisto, kar se Kopitarju pripisuje prek tega okvira, češ da je bil pretiran purist, je napačno (ali zlohотно) interpretiranje ustreznih mest v Kopitarjevih besedilih.

3.4.1 Kopitar je torej bil proti nepotrebnemu tujčevanju (germaniziranju). In očitek nepotrebnosti ipd. danes velja tudi za veliko mednarodnega izrazja, kjer se srečujemo z nekaj dilemami.

Ena takih dilem je (kakor že nakazano), koliko naj bo naše izrazje domače, koliko prevzeto, koliko latinsko. Po mojem latinsko sploh ne more biti naše, saj pripada latinščini, naše lahko postane le, če ga podomačimo, tudi oblikoslovno in besedotvorno, ne samo v njegovi izrazni, tj. slušni ali vidni podobi. Nekateri (prim. zgoraj tudi Rotar) tu zastopajo mnenje, ki je pravzaprav mnenje iz predsodka, da je latinski izraz bolj natančen, ali da je bolj jasen, medtem ko bi bil naš domači manj jasen ali nejasen, manj natančen ipd. Taki ljudje seveda ne pomislijo na to (ali pa se le delajo, da tega ne vedo), da vsakemu izrazu »pripisemo« čisto določene pomenske sestavine, tj. zanj pravimo, da pomeni to in to, ne pa tisto in ono. In zaradi tega dejstva ne moremo reči, da bi bil domači slovenski strokovni izraz manj jasen kakor oni prevzeti (ali latinski), če je izrazje pomensko jasno določeno (definirano).

Ena značilnost tradicionalnega (predstrukturalnega) izrazja, recimo v jezikoslovju, je – in to značilnost strukturalizem tudi strogo kritizira – nenatančna, pravzaprav ne dovolj natančna pomenska določenost izrazja. V tem smislu se je tudi v novejšem jezikoslovju marsikaj tradicionalnega, kako bi rekel, prefunkcioniralo, se pomensko razdelilo glede na funkcijska področja. Primer za to sta nam lahko besedi *poudarek* in *naglas* ipd. V predstrukturalnem obdobju so izraz *naglas* nehali uporabljati, izraz *poudarek* pa je bil za določeno pojavnost (tj. za dajanje izrazitosti) tako zlogu v besedi kot besedi v stavku oz. povedi. To pa je splošna pomanjkljivost strokovnega izraza, namreč: če ni enoumen, enopomenski, je slab.

Nekateri³⁷ pa razen tega zagovarjajo mnenje, da ni nič pomagano, če namesto mednarodnega rabim slovensko, domače izrazje, saj strokovnjaka nestrokovnjak tudi kljub domačemu izrazju ne razume, kakor smo slišali tudi na nedavnem posvetovanju o zdravstvenem izrazju prav s sklicevanjem na mesto v Koroščevem članku. Po mojem mnenju pa je vendarle neka razlika, ali npr. na kliniki piše, kakor sem zdravnikom na tistem zborovanju tudi povedal, *oftalmolog* ali pa *zdravnik za oči* (ali *očesni zdravnik*). Med enim in drugim izrazom je vendarle velika razlika v pogledu razumevanja. Domače izrazje zagovarjam zaradi tega, ker je za vsakogar bolj opomenjeno (semantizirano), torej v večji meri razumljivo slovensko

³⁷ Prim. *Pristop k znanstvenemu delu*, Ljubljana, 1977, kjer T. Korošec v članku Splošna oznaka stila znanstvenega dela (81–95) na str. 83–85 nekako dokazuje, da je besedno domače izrazje nestrokovnjaku ravno tako malo razumljivo kakor prevzeto. To je ponazorjeno ob dvojicah *mutacija/sprememba*, *heterogen/raznorodnen*, *kultura/omika*, *akumulirati/kopičiti*, *ekskluzivni/izbrani*, *evoluirati/razvijati se*, *divergentni trendi/razhajajoče se smeri*, *(družbene) formacije/(d.)ureditve*, *antropologija/veda o človeku kot členu narave*, *kompleksna relativnost/celovita odnosnost*, *institucija/z zakonom ustaljena oblika odnosov med ljudmi*, *konvergentnost trendov/zbližujoče se razvojne smeri*. – Tu bi opozoril le na (verjetno namerno) slovenjenje prav vsakega prevzetega izraza, in sicer tudi z neprimernimi pomenskimi opisi (prim. zlasti *antropologija* ali *institucija* nam. *človekoznanstvo* ali *ustanova* (če *antropologijo* že prevajamo),

govorečemu kakor t. i. mednarodno izrazje. Na podlagi domačega izraza si uživalec besedila zmeraj lahko vsaj kaj predstavlja (kaj natančno, to je seveda drugo vprašanje).³⁸ Kakor sem že rekel, je treba v znanosti vsaki strokovni besedi določiti pomenske sestavine, te pa so veliko bolj nakazane npr. v izrazu *veda o ušesu, grlu in nosu* kakor v izrazu *otorinologologija*. Na nekem zborovanju v Zagrebu³⁹ so poročali o tem, kako so v Sarajevu delali zanimiv preizkus glede prevzetih besed, dajajoč izobrazbeno in interesno različnim ljudem ugibati, kaj bi pomenile posamezne besede, kakor npr. *ekonomija, organizacija* ipd. Ugotovilo se je, da povprečni človek (povprečni človek je tisti, ki ni bil v posebni visoki šoli, v kateri bi se bil spoznal z anketnimi strokovnimi izrazi mednarodnega tipa) razume le do 15 % takih izrazov, medtem ko si vendarle nekaj bolj konkretnega predstavlja, če ga namesto o *ekonomiji* povprašamo o *gospodarstvu*. Ali pa primer iz moje izkušnje: Če me vprašajo, kaj je morfologija, bom ne le kot splošni laik pravzaprav popolnoma izgubljen, ampak tudi kot nestrokovnjak za določena področja, in ne glede na to, da sem obiskoval visoko šolo. Če pa me vprašajo o *oblikoslovju*, si bom vendarle lahko upravičeno predstavljal, da gre za nekaj o oblikah, pa naj bo to oblikoslovje slovnice ali pa npr. zemljepisa. Najvišji, vrhunski strokovnjaki za določena področja so v sarajevski anketi poznali le do 90 % izrazov, nedomačih prevzetih. V tem se vidi ena slabost tega mednarodnega prevzetega izrazja.

3.4.2 Torej je naravno, celo nujno prizadevanje vsakega, tudi vrhunskega strokovnjaka, da bi njegov nauk čim širše učinkoval v določeni združbi (societeti), in da si v tem smislu moramo neprestano prizadevati: tudi pri izrazju vedno mislimo tudi na to, da bo lahko sprejeto (sprejemano) tudi na nižjih ravneh strokovnosti (in v nestrokovnosti). Zakaj? – Izrazje neprestano prehaja v praktičnosporazumevalno besedje, kakor se praktičnosporazumevalne besede neprestano ostrokovljajo, terminologizirajo, tj. neprestano postajajo strokovni izrazi. Zato nikakor ni zaželena dvojnost v tem smislu, da bi bili eni izrazi v praktičnosporazumevalnem in -strokovnem besedilu, drugi morda v strokovnem poljudnoznanstvenem in tretji v strokovnem znanstvenem. To je očitno nepotrebno, in včasih so temu rekli (mislim da Prešeren ali Kopitar), da se na ta način postavljajo izobrazbeni zidovi sredi jezikovnih in narodnih skupnosti in sicer nepotrebni izobrazbeni zidovi.

Meni se zdi precej gosposko stališče, ki ga imajo glede razumljivosti izrazja nekateri strokovnjaki, npr. psihijatrični pri zdravnikih, češ potrudi se, če me hočeš razumeti, oz. sploh je bolje, da me ne razumeš. To me spominja na nekatere »kapitalistične« razprave, ki nas, namesto da bi nam na ustreznem mestu povedale, za kaj gre, z opombo pošiljajo k drugemu delu (ki ga je dobiti za toliko in toliko dolarjev in ob taki in taki izgubi časa, če nam knjiga že je drugače dostopna). V tem smislu sem za demokratizacijo izrazja, in to vidim tudi v njegovi domačnosti. Je pa domače izrazje tudi obramba pred nejasnostjo in še čim (npr. pred blefom).

3.5 Hotel bi še kaj dodati o strukturalnem jezikoslovnem izrazju, v slovenščini precej poslovenjenem. Sicer pa v bistvu vsa izrazja morajo biti strukturalna, če nam strukturalen

³⁸ Prim. izrazje kot *samostalnik* 'kar /v stavku/samo stoji', *pridevnik* 'kar se /samostalniku/ prideva', *veznik* 'kar veže', *predlog* 'kar se polaga pred', nasproti *glagol*, *prislov*, kjer si moramo kar zapomniti, za kaj gre (oboje v slovenščino prevzeto od drugod), in sploh *substantiv*, *adjektiv*, *pronomeni* itd., kar si je vse treba le zapomniti. Nasprotno prim. še izraze kot *spol*, *število*, *oseba* ipd., če je že težji *sklon* ipd.

³⁹ Jeseni 1984, ob 30-letnici Inštituta za fonetiko pri zagrebški filozofski fakulteti.

ne pomeni drugega kot to, da je vsak izraz določene stroke definiran, tj. pomensko določen nasproti vsem preostalim, tako da ne pride do križanja. Strukturalno izrazjeslovje je, tudi v jezikoslovju, našlo objektivna merila definiranja pojavov na podlagi funkcioniranja tistega, kar poimenuje, tako da se več ne lovimo in ne uporabljamo istih izrazov za različne pomene ipd.⁴⁰

4 V jezikoslovnem izrazju pa imamo do neke mere ohranjeno t. i. sopomenskost: osnovna je domača (podomačena), variantna pa prevzeta beseda, ki se včasih, npr. za mednarodni nastop, morda zdi primernejša, čeprav je za nastope pred mednarodnim občinstvom slovenska beseda sploh malo učinkovita in si je zanje treba pridobiti obvladanje katerega t. i. mednarodnega jezika, v okviru katerega pa se potem poslužujemo zanj tipičnega izrazja. (Delna izjema so npr. nastopi slovenistov pred slavisti, popolnoma pa to načelo odpove npr. že na kakem splošnem jezikoslovnem kongresu, in sicer kljub še tolikemu številu mednarodnih prevzetih besed v našem nastopu.)

5 Slovensko izrazjetvorje je v nekem smislu vendarle domačnostno zmagovito, in s tem potrjuje tudi našo samobitnost. Morda gre tudi našemu domačemu izrazju na določenih področjih zasluga za našo resnično strokovnost in dejansko (ne le besedijsko) obvladovanje stvari, ki usodno odločajo o našem biti ali ne biti ter o kakovosti tega našega biti na vseh ravneh družbene (tudi izobrazbene) raznolikosti. Jezikoslovno izrazje pa je lahko vzor za vsa druga izrazja, zadevajoča predmetnost, ki jo Slovenec ubeseduje po svoje (npr. tudi zdravstvena, duševnostna, družbena, politična, v veliki meri naravoslovna pojavnost). Kdor je v resnici tvoren, je tvoren tudi slovensko izrazoslovno.

6 Povzetek

Izrazje nastaja postopoma: z določitvijo za izrazijsko vlogo prvin praktičnosporazumevalnega jezika (beseda, jezik kot govorni organ, pisati, brati, s prevzemom enot iz drugojezičnega besedila (socializem, filozofija, atom, gramatika, slovnica, glagol), s prevodom tujega ali prevzetega izraza (philosophia – modroslovje, Selbstwort – samostalnik, pronomen – zaimek, Satz – stavek), s pomensko razširitvijo besede ali besedne zveze na podlagi določene teorije kake vede (v jezikoslovju npr. jezik 'jezikovni sistem' (po de Saussuru), govor kot istega parole, govornica kot language, glásnik kot fonem), z lastno tvorbo (npr. težišče – rep intonacijske glave) – Enkrat ustvarjeni poimenovalni tipi se nato (na vseh ravninah) razmnožujejo: imenovalnik → roditelj, dajalnik, mestnik ...

Za primer izrazjetvorja nam lahko služi slovensko jezikoslovno. Nastavke za posamezne izraze imamo že pri Trubarju v 16. stol., sistemsko pa se pojavljajo v Pohlinovi nemško (1768, 1783) in Zagajškovi nemško-slovensko (1791) pisani slovnici slovenskega jezika. Zagajšek prvi tvori tudi celotno strokovno (jzsl.) besedilo v slovenščini (za strokovno službo) usposablja tudi veliko »vezanih« besed med izrazi in ustvarja strokovni stil). Valentin Vodnik (1811) je lahko že tehtal vrednost dotlej predlaganega izrazja, slovenskemu slovničnemu izrazju pa je našel nov vzorec v ruskem, na cerkvenoslovansko oprtem Lomonosovovem izrazju. V tem je bil preveč odvisen od zgleda in se neprimerno močno naslanjal na posamostaljene pridevniške oblike, v čemer ga torej Pohlin s samostalniškimi predlogami prekaša.

Na splošno lahko ugotovimo najprej močno naslonitev (tudi v smislu prevzemanja in ci-

⁴⁰ Prim. moj članek iz opombe¹, tj. Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, *JiS* 3 (1957/58, 70–76). Ponatis v: *Oblikoslovne razprave*, 2003, 13–16.

tatnosti) na to ali ono vzorčno izrazje iz drugojezičnih besedil, nato oblikoslovno (in tudi glasovno-pisno) prilagoditev slovenskemu knjižnemu jeziku – seveda v različni meri –, še pozneje ustalitev pri izbiri sopomenskih variant (zaželen je en izraz, vendar v jezikoslovju dostikrat z vzporednico za t. i. mednarodnost, npr. samoglasnik – vokal; na koncu prihaja tudi do zamenjave prevzetih morfemov in prevzetih morfemskih zvez s slovenskimi (ali vsaj s tistimi, ki so bile v slovenščino prevzete iz slovanskih jezikov ali v nekem prejšnjem obdobju tudi iz neslovanskih), seveda spet le tam, kjer je za to možnost v slovenščini bodisi že izkazana ali pa nam jo daje/nudi slovenska besedotvorna potencia (ki je zelo velika in, žal, prepogosto zanemarjana).

Izrazjetvorje je po posameznih strokah različno razvito. Izrazitejše je tam, kjer imajo stroke daljšo in širšo (v družbenem smislu) besedilno govorno in/ali pisno prakso. Zaviralno v smislu največje ustreznosti določeni narodni združbi učinkuje šolanje strokovnjakov v nenarodnem jeziku (prim. naše univerzitetnike ob ustanovitvi Univerze v Ljubljani v prvi Jugoslaviji ali ob njeni razširitvi v drugi), vraslost stroke v realno življenje ljudstva nosilca danega jezika, predsodki o naši vključenosti (oz. vključevanju) v med- in večnarodnost, spoznavna (prosvetiteljska) odprtost stroke nasproti laikom, sporočanje resničnih vrednostnih obvestil določeni jezikovni združbi (zlasti še izvirnih, ne le reproduktivnih), demokratična odprtost spoznanj vsem spoznanja željnim in upravičenim, torej tudi neodtujevanje znanja z neprimernim, manj razumljivim besedjem, kakor je objektivno nujno.

V tem smislu se v slovenskem jezikoslovju v zadnjem času (zad. 30 let) opaža pot k demokratičnosti, samostojnosti oz. samobitnosti, k sistematičnemu zajetju vsega, v čemer smo bogati (ali revni) na področju izrazja. Kakor v preteklosti je tudi sedaj zmeraj kdo, ki tako dogajanje vodi s tem, da prvi ubeseduje nova tvarinska (in poimenovalna) področja ter jih s svojimi besedili krepko in dalj časa uzavešča določeni strokovni (po možnosti vsenarodni) skupnosti na različnih stopnjah izobrazbene lestvice. (Strokovnjaka in poštenjaka ne vredno je vsako podtikanje stališč izrazjetvornim prizadevanjem posameznikov ali strok, najsi to podtikanje izhaja iz deklariranega »kozmpolitstva« ali iz apriorizma, iz nepoučene apriorne domačeljbnosti in tradicionalizma za vsako ceno, in kar je še podobnega.)

Mogoče je v vsem tem jezikoslovno izrazje lahko kažipot drugim, saj je jezikoslovni izrazjetvorec tako poznavalec poimenovalne stvarine kakor nosilec zavesti o jezikovnih poimenovalnih možnostih in vrednostih le-teh. Dobro izrazje si lahko ustvarijo le dobri strokovnjaki, zlasti tvorni, odkrivateljski, do določene mere poznavalci tudi jezika in toliko modri, da se tudi pri tem ne zapirajo pred spoznanji, se ne zatekajo v slonokoščeni stolp poučenosti enkrat za vse večne čase.

Summary

Terminologies are brought on gradually: by assigning technical significance to elements belonging to the practical-communicative register, i.e. to everyday language (*beseda*, *jezik* as the organ of speech, *pisati*, *brati*); by adopting units from foreign-language texts (*socializem*, *filozofija*, *atom*, *gramatika*, *slovnica*, *glagol*); by translating foreign or borrowed terms (*philosophia* – *modroslovje*, *Selbstwort* – *samostalnik*, *pronomen* – *zaimek*, *Satz* – *stavek*) by semantic expansion of words or phrases on the basis of a particular scientific theory (e.g. linguistic terms like *jezik* 'langue' (after de Saussure), *govor* 'parole', *govorica*

‘languge’, glasnik ‘phoneme’); by one’s own making (e.g. težišče – rep intonacijske glave). – Once a naming type is made, it tends to be reproduced on all levels: imenovalnik → rodilnik, dajalnik, mestnik ...

The terminology of Slovene linguistics – which can be used to exemplify terminology-making in general – has its rudiments in Primož Trubar’s work in the 16th century. Slovene terms appear systematically in Marko Pohlin’s German-written (1768, 1783) and Mihael Zagajšek’s German/Slovene-written (1791) grammars of the Slovene language. Zagajšek (=Zelenko) was the first to write an entire linguistic (scholarly) text in Slovene; he also managed to qualify for scholarly use many intermediate” words (between terms), thereby helping to create the Slovene technical-professional style. Valentin Vodnik was thus already able to weigh the value of the existing terms; he also found a new model for Slovene linguistic terminology in Lomonosov’s Russian terminology, which leaned heavily on the Church-Slavic one. Indeed, he depended too much on his Russian model: he used substantivized adjectival forms to excess and was, in this respect, inferior to Pohlin.

Generally speaking, the initial phase in the development of a terminology is usually characterized by a strong dependency on this or that foreign-language model (including a number of loanwords, both naturalized and taken over in their original form – so called quotation words). This phase is followed by the morphological (as well as orthographical and orthoepical) adaptation to the standard Slovene language – not always in the same measure, of course. Later still comes a stabilization in the choice of synonymous variants (a single term is desired; in linguistics, however, an international” parallel is often maintained, e.g. *samoglasnik* – *vokal*). The final stage is the replacement of borrowed morphemes and morphemic combinations by Slovene ones (or at least by those that had been adopted into Slovene from Slavic languages, or even non-Slavic ones in an earlier period); naturally, this happens in Slovene only where the possibility to do so either has been demonstrated before or is offered by the Slovene word-formatational potency (which is very high but disappointingly often ignored).

The making of terminology is more advanced in those branches of science (trade, profession) with a longer tradition of spoken and/or written texts. Counteractive against the maximal benefit of a national aggregation are: specialists’ education in a nonnational language (e.g. Slovene university teachers at the time when the Ljubljana University was founded after W. W. I, or when it was expanded after W. W. II); nonrootedness of a branch of science in the actual life of the nation; prejudices about the Slovene (non)participation in the inter- and multinational world; small communicativeness towards the lay public (little desire of spreading knowledge); dissemination of not really valuable (especially nonoriginal, merely reproductive) messages; alienation of information from those who are eager to learn and entitled to knowledge, by an inappropriate, needlessly unintelligible vocabulary.

In the Slovene linguistics of the last thirty years, one can, for that matter, notice a movement toward democracy, self-sufficiency, toward a systematic encompassment of all our terminological wealth (and poverty). As in the past, there is always someone who leads the way by being the first to give names to new notions and objects in an unexplored field, then impressing his appellations, via his texts, stalwartly and through a longer period on a professional community (possibly on a national scale) at different levels of education. (Any imputation of views to the individuals or entire fields applying themselves to terminological pursuits is unworthy of a scholar and an honest man, regardless of whether such insinuations

originate from someone's avowed cosmopolitanism", from apriorism, from uninstructed a priori fondness of anything homegrown, from traditionalism at any cost, or what not.) Linguistic terminology may perhaps be a model for other sciences, as the linguist is well acquainted not only with the reality he names but also with the appellative potentials of his language. Good terminology can only be made by good scholars, especially by productive discoverers, with adequate proficiency in their language and with enough wisdom not to shun better knowledge of it, not to take refuge in the ivory tower of opinionative, know-it-all smugness.

Slovenski jezik v znanosti. Zbornik prispevkov. 1986, 113–131. Ur. Ada Vidovič Muha.

STANOVITNOST IZRAZJA (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II¹)

Izrazje mora biti enoumno urejeno, in sicer tako po pojmovalni kakor po poimenovalni strani (pri nas v okviru dvojnosti domačega in mednarodnega – večinoma grško-latinškega – besednega in morfemskega gradiva), brez sopomenk (prvotne sopomenke naj se izrabijo za pomensko razločevanje). Sme in mora se ves čas množiti zaradi razvoja stroke, njenih metod in raziskavnih področij, enkrat ustrezno urejeno, pa se ne sme spreminjati samo zaradi »prekrščevalstva«, se pojmovati napačno, »frizirati« iz nestvarnih, tj. osebnostnih razlogov, mešati v smislu domačega in grško-latinškega. Vse to negativno se v veliki meri dogaja zaradi zakrivanja skromnosti ali ničnosti dognanj, uveljavljanja lastnih ambicij, strokovnih ali stilističnih. Kolikor prode v šolo (kakor v učbenikih Slovenski jezik I in II), je tako početje reakcionarno in družbeno škodljivo.

Die Terminologie muss sowohl auf der Begriffs- wie auch auf der Benennungsebene eindeutig, ohne Synonymie (Primärsynonyme können zur weiteren Bedeutungs-differenzierung eingesetzt werden) geordnet werden (im slovenischen Sprachraum geschieht dies im Rahmen der Dualität des einheimischen und des fremdsprachlichen – grossteils griechisch-lateinischen – Wort- und Morphemmaterials). Weiters darf und muss die Terminologie aus Gründen der Entwicklung des Faches, seiner Methoden sowie seiner Forschungsgegenstände laufend an Umfang zunehmen. Ist sie jedoch hinreichend und entsprechend systematisiert, dann dürfen ihre Begriffe nicht »umgetauft« oder falsch aufgefasst, auch nicht aus unsachlichen Gründen, d.h. aus persönlichen Geschmacksgründen, umgedeutet sowie die einheimische und die lateinisch-griechische im Sinn vermischt werden. All dieser Missbrauch lässt sich in hohem Masse nachweisen: er dient vorwiegend zur Verhüllung bescheidener Forschungsergebnisse oder gar ihrer Nichtigkeit, zur Durchsetzung persönlicher fachlicher oder stilistischer Ambitionen. Sofern es bis in die Schulen durchdringt (wie im Lehrbuch Slovenski jezik I und II), muss ein solches Tun als reaktionär und gesellschaftsschädigend eingestuft werden.

1 Izrazje je osnova vsake veje strokovnosti. Nastaja počasi, jezikoslovno pri nas npr. od Trubarja sem,² v jezikovnih priručnikih pa vsaj od Pohlinove Kranjske gramatike in zatem od Zagajška in Vodnika naprej. Razvija se in uspeva v različnih obdobjih različno: prim. naše razsvetljsko obdobje proti romantičnemu, v katerem je jezikoslovno izrazje, čeprav v poznejši dobi, napredovalo manj kakor v predhodni, močno pa se razvija prav v naši dobi (treba je samo primerjati Slovensko slovnico 1956 in 1976). Po nemirnejših obdobjih

¹ Srednje izobraževanje, skupna vzgojno izobrazbena osnova: I, *Učbenik*, ZO, Maribor, ²1982, 164 str. (avtorji J. Dular, R. Kirn, B. Pogorelec, I. Zrimšek, T. Logar); I, *Delovni zvezek*, ZO, Maribor, 1981, ZO, Maribor, 115 str. (avtorja R. Kirn, I. Zrimšek); II, *Učbenik*, ZO, Maribor, 1983, 158 str. (avtorji J. Dular, R. Kirn, M. Kolar, B. Pogorelec). Vseh strani za prvi razred je 381, za drugega 158, skupaj 539 str.

² Prim. moj članek *Izrazjetvorje*, Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja, v: *Slovenski jezik v znanosti* 1, Zbornik prispevkov, Ljubljana, uredila A. Vidovič-Muha, 1986, 113–131.

prenove doseže kar za dalj časa neko stanovitnost, ki je ne gre lahkomišelnost motiti. Sploh velja, da se nič v izrazju brez potrebe ne spreminjaj; kadar pa je spreminjanje zares potrebno, naj se to stori, vendar tudi odločno in brez nepotrebnega odlašanja.

2 Vsem nam je še živo pred očmi izrazijska prenova, ki so jo prinesla nova jezikoslovna dela od konca 50. let naprej, najbolj očitno v Slovenskem knjižnem jeziku 1–4 (1965–67, 1970). Kakor lahko vidimo, se je sprememba izvršila tako, da se posameznim izrazom natančno določi pomen, dotlejšnjim izrazijskim dvojnicam (zlasti domačega, slovanskega izvora) po potrebi odkáže pomenska različnost (oz. se katera izmed njih izloči). Nekaj primerov: *naglas/poudarek* → *naglas* 'prozodijska lastnost besede oz. predložene zveze' proti *poudarek* 'prozodijska lastnost stavka/besedne zveze'; *končnica/obrazilo* → *končnica* 'morfem³ za spol, sklon, število, osebo, določnost' proti *obrazilo* 'morfem za tvorbo nove oblike (ber-e-: ber-i-: br-a-ti -t oz. lep-š-) ali besede (star-c, -ka-, -a-ti se)'.³

En izraz ima lahko dva pomena, ožjega in širšega, npr.: *stavek* 1. 'besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike' ipd. proti 2. 'samostojni del sporočila, zaznamovan v govoru s tipično (kadenčno/antikadenčno) glavo, v pisavi pa s končnim ločilom' (»Stavek, 'Rekel je, da pride', ločimo na dva stavka.«). Zaradi te nevšečnosti tradicionalnega izrazja pride torej do zožitve pomena besede *stavek*: *stavek* obdrži samo prvi pomen, za drugega pa se uvede izraz *poved*, tako da se sedaj zgornja ubeseditvev glasi takole: »*Poved* 'Rekel je, da pride' ima dva stavka.« Podobno se je zgodilo z izrazom *intonacija*: besedna dobi novo ime (*tonem*), stavčna pa ostane *intonacija* (ki spodrine tudi nenatančno in mednarodno zastarelo *melodijo* ali celo *glasovno valovanje* iz SS 1956).

Včasih dani koordinantni sistem kaže zapolniti; ker imamo slovenska poimenovanja za sklone (*nom.* – *im.* itd.), napravimo še ime za sklon, ki ga poznamo samo kot *ablativ* (tj. *ločilnik*); ali za glagolsko obliko: ker imamo razmerja *prezent* = *sedanjik* itd., napravimo še *preterit* – *preteklik*. Včasih se kaj kar prevzame: *glas* je izraz za pojav iz fonetike, *fonem* je 'glas v pomensko razločevalni vlogi' (po domače bi mu lahko rekli *glasnik*); ali pa se kaj poimenuje samostojno, npr. *intonacijska glava* (ki je *kadenčna* ali *antikadenčna*, če je končna, in *polkadenčna*, če ni), *intonacijska glava* pa sama sestoji iz *težišča* in *repa*, itd. Tako sem uvedel tudi izraz *zvrst* za dotlej ne prav izrazoslovno rabo *vrsta* (prim. *zvrstni, zvrstnost*), ali *deljaj, ponavljaj* in še marsikaj, kar pri nas ni imelo svojega poimenovanja, obstajalo pa je kot pojem.

Na splošno velja, da se v jezikoslovju trudimo najti čim več domačih poimenovanj tudi v izrazju, in temu v sedanosti tudi dajemo prednost pred prevzetim, t. i. mednarodnim ki pa ga tudi vzdržujemo):⁴ za primer vzemimo dvojice kakor *vezava/rekacija*, *vezljivost/valenca*, *ujemanje/kongruenca*, *prisojevalni/predikacijski*, *sklop/jukstakompozitum*, itd. Pri tem se zlasti na začetku lahko pojavijo dvojnice, dokler se boljši domači izraz za mednarodnega ne ugotovi, kakor v primerih *razvrstitev/porazdelitev* za *distribucija*.

Včasih so spremembe samo morfonemske, npr. če besedo *členica* za lat. izvora *partikula* priredimo v *členek*, da je moškega spola, kakor vsa druga poimenovanja besednih vrst, *členica* pa nam ostane za latinsko *particula*, ki pomeni nepregibne vrste sploh. Podobno

³ Lahko gre tudi za *ambimorf*, tj. več *morf(em)ov*.

⁴ Neko nezdravo zametovanje domačega izrazja opažamo, žal, v *SSKJ*, čeprav se skoraj vse tisto da povedati lepo po domače.

sem začel uporabljati besedo *spolski* za spol v jezikoslovju, kar je drugače za naravni spol (*spolni* 'seksualni').

Včasih je sprememba izraza samo lepote narave, kakor mi je V. Gjurin popravil nerodnejši izraz *ponazorovalni* v *ponazarjalni* za *ilustrativni* (kar sem rad sprejel). Manj posrečena se mi zdi poskušana zamenjava *govoreči* z *govorec*: prim. pri meni *govoreči* 'jaz', *ogovorjeni* 'ti', *neudeleženec pogovora* 'on -a -o' – toda končno se da *govorec* uporabiti v sporočanju (*govorec*, *bralec*, *poslušalec*).

Tudi lahko rečemo, da nova poimenovanja (tudi v smislu domačih vzporednic t. i. mednarodnim) daje oseba, ki se z določenimi vprašanji ukvarja znanstveno intenzivno in mora zato imeti stvari jasno tudi poimenovane (ne le pojmovane), če jih hoče prav razločevati: Qui bene distinguit, bene docet (Kdor dobro razločuje, dobro poučuje). Zato bi prevajalci strokovnih del, ki niso drugega kot prevajalci, pri izrazjih morali zmeraj iskati stika z zares tvornimi strokovnjaki/znanstveniki ustreznega področja.

Ne more pa izrazja uspešno spreminjati (bogatiti) kar vsak pisec učbenika, kakor se pri nas ravno vidi v priročnikih, ob katerih razpravljamo o teh stvareh. Pisci Slovenskega jezika I in II so v pretežni meri le reproduktivci, tako rekoč niso očetje/matere izvirmih teoremov o slovenskih jezikovnih zadevah niti niso njihovi prvi ubesedovalci, ampak stopajo na polje jezikoslovnega izrazja v čisto določenem trenutku, tj. ko marsikaj, skoraj vse, kar obravnavajo, že je poimenovano – in je to treba tudi spoštovati. V tem smislu lahko pohvalimo disciplino v izrazju pri F. Žagarju v njegovih učbenikih za osnovno šolo (Naš jezik 6, 7, 8), in to izrazje je tudi v prenovljenih učbenikih M. Jalnove (NJ 4, 5) ter v nekaterih delovnih zvezkih za osnovno šolo (kolikor sem jih recenziral pred objavo), v precejšnji meri tudi v priročnikih B. Golobove. Pomembni sta v tem še zlasti tudi Žagarjevi knjigi Slovenska slovnica in jezikovna vadnica (ZO, Maribor, 1985) in Slovenska šolska slovnica (Trst, 1987), pri katerih sem tudi sam sodeloval.

3 Številni pisci Slovenskega jezika I in II pa so se žal odločili za naslednje načelo: Spremeni, kolikor največ moreš, da se boš zapisal v slovensko jezikoslovno izrazoslovje. (To nepravost je čutila tudi skupina referentov na bohinjskem srečanju slavistov okt. 1987, ko je med drugim zapisala, naj se učbeniki za srednjo šolo v izrazju ravnajo po osnovnošolskih.)⁵ In sedaj ponazoritve za napačno izrazjetvorno počenjanje v SJ I in II. Pri tem se bomo ravnali tako, da bomo govorili najprej o zvrstnosti, nato o skladnji, pa o besedoslovju in oblikoslovju, o besedotvornem izrazju pa sem govoril lani.⁶

3.1 Zvrstnost

Pri meni⁷ je zvrstnost večsnopna: socialna, funkcijska, prenosniška, časovna, mernostna itd.; socialni snop ima tudi satelitske sestave, npr. interesnih govoric, sam pa se deli na knji-

⁵ Prim. v *JiS* 1987/88, str. III ovitka: »Jezikoslovno terminologijo srednješolskih učbenikov je treba uskladiti s tisto v osnovnošolskih.«

⁶ Nespodbujen za objavo v lanskem letniku *JiS* sem rokopis tega nastopa letos (1988) predložil v objavo prav tam. Sedaj objavljeno, prim. Težja mesta iz slovenskega besedoslovja, *JiS* 34 (1988/89), 117–122. Tam (122–128) je objavljen tudi moj referat o istem z mariborskega slavističnega zborovanja jeseni 1988: K zgodovini slovenskega knjižnega jezika v S. II.

⁷ Prim. *SS* 1976, 1984, str. 9–30, Zvrstnost slovenskega jezika.

žnega in neknjižnega, prvi dalje na zbornega in splošno- ali knjižnopogovornega,⁸ drugi na pokrajinsko pogovornega in narečnega.

Našim učenjakom je knjižnost večinoma kar zbornost (22) (kakor včasih pri Ruplu v Slovenskem pravorečju),⁹ omahujejo v izrazih za pogovornost, čeprav se pri njih pojavljata tudi oba moja izraza, namreč »splošni« in »pokrajinski« pogovorni jezik (23), imenuje pa se ta zvrst tudi še drugače,¹⁰ v čemer vidim pritisk »teorije« iz SSKJ, ki mu je pogovorno praktično vse, čemur ni znal in vedel pritakniti druge oznake (po njegovem seveda *kvalifikatorja*). Na drugem mestu (88) se za naš izraz *interesne govornice* uporablja poimenovanje *posebni socialni zvrsti*, namreč *sleng* in *žargon*, medtem ko je na *latovščino* tu kar pozabljeno.

Podobno neenotna so tudi poimenovanja za drugi zvrstni snop, funkcijski. Namesto mojega izraza *strokovni jezik* se uporablja *strokovno-znanstveni jezik* (43), kakor da znanost ne bi bila stroka (prim. katere stroke pa je ta znanstvenik?): strokovnega jezika je več vrst, je *praktičnostrokovni*, *poljudnoznanstveni*, *znanstveni*, pa tudi t. i. *poslovni*. Na drugem mestu (94) imamo zapisano čudno zmes *standardni*, *strokovni*, *publicistični*, *umetnostni jezik*, kjer se mešata socialna in funkcijska zvrstnost: tu *standardno* menda pomeni *praktičnosporazumevalno*. Še drugje (41) tekmujeta izraza *praktično sporočanje* in *sporazumevanje*.

3.2 Besedoslovje

Pri besedoslovju (SJ II, 75–99, konkretno Besedoslovna zgradba besed, 78–79) nahajamo izraz *morfemska beseda*, npr. »Iz morfemskih besed delamo nove besede« (78), primer za to je *mlad – mladost, mladina*: Saj drugačnih besed kakor morfemskih seveda ni. Tu bi zadostovalo *korenski morfem*, a tudi to nima pravega smisla, saj besede te vrste lahko delamo tudi iz večmorfemskih besed (npr. iz *najemen: najemnost, najemnina*). Nadalje se tu za ponazoritev besedotvorne zgradbe navajajo tudi primeri kot *mlad-ø*, *mlad-ič-ø* ipd., kjer je *mlad-ø* v resnici oblikotvorni pojav (seveda v razmerju do *mlad-a -o*), pri *mladič* pa je pravilna besedotvorna členitev *mlad-ič*, pri *pre-mlad-ø* pa seveda *pre-mlad* (saj gre tu za delitev na podstavni in obrazilni del). Očitno bi bilo treba obravnavati tudi oblikospreminjevalni pojem *končnica*, ki v nekaterih primerih nastopa še kot *obrazilo*, tako da je eno (tj. končnica) *mlad-ø*, nekaj drugega (tj. obrazilo v besedotvornem smislu) pa *govor-ø*, če ga izvajamo iz *govoriti*. Očitne napake so v členitvi *mladi-cø* nasproti *mlad-ink-a* ali *mlad-ost-n-ø* nasproti *mladost-nik-ø* (prav: *-ost-n-ik-ø*), in potem pač tudi *govorn-ik*. Huda zmeda se kaže tudi v poglavju Notranja zgradba besede (76–77). Tu se pod stolpčnimi naslovi razporejene ustrezne enote tako:

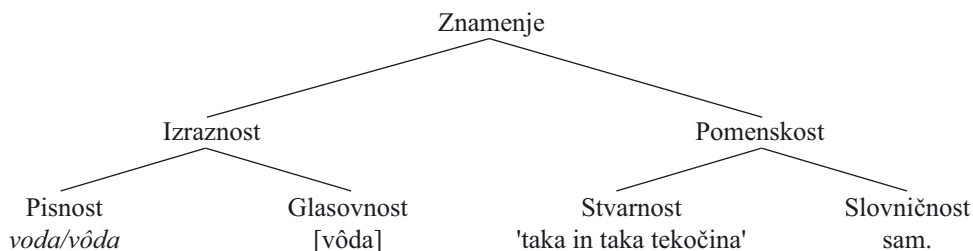
Zaznamujoče	Glasovna podoba	Zaznamovano	Pomen
<i>voda</i>	/v/ /ô/ /d/ /a/	H_2O	<i>samostalnik</i>

Seveda je »zaznamujoče« tako pisna (*voda*) kakor glasovna ([vôda]) podoba, pod »zaznamovano« pa se razume kar pomen, medtem ko v tej shemi manjka odnosnik (im. tudi nosnik). Avtorji SJ I pod »zaznamovano« morda razumejo predmetni, pod »pomen« pa slovnični pomen. Prav bi bilo to oblikovati tako:

⁸ Tako v nekaterih mojih delih po SS 1976.

⁹ Rupel in drugi, vendar nedosledno, tako da se pravi nazivi mešajo s krivimi.

¹⁰ Glej na ustreznih mestih.

V tem poglavju so očitne tudi posamezne napake, ko se npr. za predlog *na* pravi, da izraža »cilj in smer«, ne pa tudi »mesto«. (Tudi tu je stvarni pomen pred slovničnim.)

»Zaznamovano/pomen« je v SJ večinoma povzeto po SSKJ, ki je tudi sicer neprestano citiran (pravo nasprotje do citiranja SKJ ali SS 1976 in še katerega dela istega avtorja). To se počne, čeprav je včasih prikaz pomena kar nerazumljiv, npr. za *danes*: »s stališča govorca in poslušalca pričujočega, sedanjega dne (prosto po SSKJ I–) prislovc« (v SSKJ: »pričujočega, sedanjega dne«). Prav bi bilo: »na dan prvotnega govornega dogodka«. Pri stalnih besednih zvezah (83–84) avtorji (seveda necitirano, ker ne gre za SSKJ) ločijo *re-klo* in *rečenica*, vendar jih ne ločijo dosledno: skupina b) prinaša sama rekla, v razlagi pa se predvidevajo tudi rečenice (poleg tega reklo ni z *dolgim nosom*, ampak *oditi z dolgim nosom*) v primerih kot *Imela sem smolo* pa ne gre za rečenico, ampak za reklo *imeti smolo*, kar bi se primerno podčrtalo (če že, kar ni dobro, rekla navajamo v okviru navadnih povedi) kot »*Imela sem smolo*«.

Ustavimo se še ob pojmovanju *prevzete besede*. Namesto objektivnega merila, da je v slovenščini prevzeto pač vse, kar ni podedovano iz praslovanščine ali napravljeno v našem jeziku samem, so našim jezikoslovcem prevzete le besede, »kjer se tujega izvora zavedamo« (85). Tudi kar sledi, je napačno: »citatne besede« sploh niso prevzete, niso del našega besedja, temveč samo gostujejo v našem besedilu; besede kot *knockout* so pri nas tujke, ker našemu jeziku niso prilagojene v celoti, in sicer tujke, ne glede na stopnjo neprilagojenosti. *Polciatna beseda* je samo drugi izraz za *tujko*, zlasti pa primeren za lastna imena: konkretno je *knockout* ne glede na sklonsko obliko le tujka. Res še odprto pa je za nekatere vprašanje, kaj so besede kot *shakespearstvo*, kjer imamo nedomače pisano podstavo in domače priponsko obrazilo: to so v primeru s tipom *marksističen*, ki je čisto podomačen (t. i. sposojenka), torej *poltujka* (tudi tipu *marksističen* bi lahko imenovali le *polsposojenka*, saj je priponsko obrazilo *-en* slovensko). – Napačna bi bila misel, da so prevzeti izrazi samo iz zahodnih jezikov (93).

Omenimo še, da je *kalke* napačno pojmovati kot »dobesedne prevedenke«: kot kalke je prav pojmovati samo tiste prevedenke z isto morfemsko strukturo, ki se nekako upirajo naravi slovenskega jezika, torej nikakor ne primerov kot *mešalec/mešalnik* za *mixer* (SJ 85 obliko *mikser* napačno imenuje tujko: to je sedaj le nestrokovni, strokovno zaostali izraz za te vrste predmetnosti). Saj je v naravi slovenskega jezika, da napravo, ki kaj meša, imenujemo *mešalo*, ali *mešalec*, ali *mešalnik* (po zgledu *odpirac* pa bi šlo, če bi bilo treba, tudi še *mešac*).

Na koncu še kaj o slovaropisju (96–99), v SJ suženjsko naslonjenem na SSKJ.

Napačno je npr. meniti: »Vsaka beseda ima svoj *slovarski članek*« (96), saj se v enem slovarskem članku vendar navajajo tudi *podgesla*. Geslo *jagned* je iz SSKJ napačno prepri-

sano: z veliko začetnico, z nepolkrepko iztočnico (prva osnovna oblika), roditeljska oblika je tiskana stično, tudi besednovrstna oznaka in navedek tonemskosti se stikata, tonemsko znamenje pa je umanjalo, razlaga ni pisana ležeče. – Nenatančnosti in napak tudi mrgoli v prikazu *oglavja* (kakor bi mi imenovali skupaj glavo in zaglavje) *bel -a -o*: v prvi osnovni obliki (tu sicer pisani polkrepko, manjka naglasno znamenje (naglasnik), prav tako pri izgovoru [beu] (kar pa je že pomanjkljivost v SSKJ, sistemska), pač pa se prav imenuje *tonemski naglas* tisto, kar je v uvodnem odstavku imenovano *intonacija*. Neprilagojenost na grajani domislek s str. 76 pomeni trditev, da »/z/aglavju sledi pomenski del geselskega članka« (97), ko pa je besednovrstnost prvotno že prikazana kot pomenska kategorija.

Suženjska odvisnost od SSKJ je tudi v izrazju: *ilustrativno gradivo*, *dinamični naglas*, *kvalifikator*. Kakor da se tu ne bi dali vsaj pritakniti domači izrazi: *ponazarjalno g.*, *jakostni n.*, *oznaka*, kakor se dejansko tudi v SJ uporabljajo izrazi kot *sopomenka* ali *protipomenka* (za *sinonim oz. antonim*, katerih se razveseljujejo slovarniki). (Za rabo izraza *jakosten* prim. v isti knjigi str. 153.) In zakaj molk o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981), v katerem je marsikaj neustreznega iz SSKJ že popravljeno.

Naj bo s tem opravljeno s tem poglavjem, čeprav je tudi v njem še najti napak in slabosti, nedoslednosti – tako rekoč na vsakem koraku. In se upravičeno vprašujemo, kaj je počelo sedem preglednikov in še dva redaktorja ter še ena lektorica? Da je tako ravnanje z izrazjem izrazito proti normam izrazoslovja kot teorije, pa je tudi povsem jasno.

3.3 Glasoslovje

V izrazju Glasoslovja (SJ I, 143–162) se zdi slabo že poimenovanje *glasovne enote* za *foneme* (145). Ali ne bi bilo bolje »glas/skupina glasov v pomenskorazločevalni vlogi/ki loči pomenk? Če za fonem že hočemo domače poimenovanje, potem je za to primeren (kot rečeno) izraz *glasnik*. Kazalo bi tudi ločiti vede, ki obravnavajo t. i. izrazno stran: *glasovno fonetika* in *fonologija* (oboje nam je lahko po domače *glasoslovje*), pisno pa *pisavoslovje*. Ustrezni predpisovalni veji sta *pravorečje* in *pravopis*. Fonetika torej ni kar »nauk o izrazni podobi jezika« (146). – Nisem prepričan, da je *govorila* dobro deliti na *dihala* in *govorno cev*. Kakor je znano, so vse govorne vloge drugotne, torej moram primerno govorni cevi imenovati tudi podgrlni del govoril. Kaj pa, če kar vsa govorila tvorijo govorno cev? Skica govoril in glasilčnih položajev (147) sta vzeti iz Toporišičevega SKJ 1 (1965) oz. SS 176/1984, in bi bilo vsaj v takih nadvse očitnih primerih prav, ko bi bilo to tudi povedano, položaj ustnic (152) pa po Slovenski slovnici 1947. Ponazoritev slušne ali izgovorne značilnosti samoglasnikov, zvočnikov in nezvočnikov (48) ni smiselna, bolje bi bilo podati sonografske podobe (nezvočniki so vendar tudi nezveneči).

Pri prikazu *samoglasnikov* (152) je prava zmešnjava, ker se ne loči zaznamovanje t. i. *segmentnih* (nosilnih) značilnosti (tj. glasov) od njihovih *prozodičnih lastnosti*. Tako se npr. za široki *e* pravi, da se zaznamuje z *ê* ali *e*, v resnici pa se z *e* (če je nenaglašen), z *ê* (če je dolg in naglašen) in z *è* (če je kratek in naglašen), kadar pa ni ločevalnih znamenj, seveda le z *e* (pri tem niso upoštewane še možnosti v zvezi s položajem tipa *ejV*). Med lastnostmi samoglasnikov (152–153) se od prozodičnih sredstev omenjajo prvotno le trajanje, jakost/glasnost in ton, treba pa bi bilo omeniti še *naglasnost*, poleg tega pa sta jakost in ton v t. i. dopolnjevalni razvrstitvi, torej prav: naglašenost ±, dolgost ±, tonskost ±; dodati je treba še *naglasno mesto* (*kosí – kôsi*) in *večnaglasnost* ±. (Prava groba napaka je misel, da se tudi dolgi *a* zaznamuje s strešico (153); ravno tako je narobe, če se prav tam kratki *e* piše

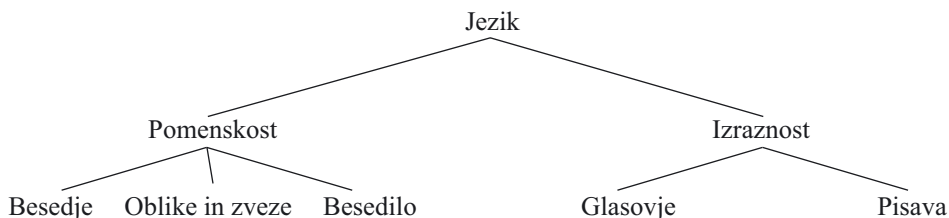
pod ozkim naglašenim, kratki *o* pa pod širokim.) Izraz »glavni naglas« (spet tam) je pravi nesmisel. Tudi tonemski naglas je pojmovan napačno, namreč kot »menjava tonske višine samoglasnikov«. Zakaj tu spet mimo Načrta?

V teh primerih imamo opraviti z neustreznimi pojmovanji poimenovanj. Samovoljna pa je oblikoglasna podoba pri *razvrščenost* nam. *razvrstitev* (za *distribucija*) ali »razločevalna znamenja« nam. *ločevalna*. Pri *soglasnikih* je v preglednici (156) uvedeno razločevanje *prednjih, srednjih in zadnjih*, npr. *f – s/š – h*, čeprav že primeri kažejo, da imamo v resnici 4 skupine glasov, tj. ustničnike (*f*), zobnike (*s*), podlesničnike (*š*) in mehkonobnike (*h*). Da se sem ne da mehanično prenesti taka delitev pri samoglasnikih, je torej očitno. Ustreznejša bi bila delitev po slušnih značilnostih, s čimer bi dobili razmerje $i = u$, $s = i$, $š/h = a$. Napak je seveda tudi pri zvočnikih še več (ne omenjam npr. položajnih variant *w* in *ɱ*). Prav bi bilo, da bi se pri nezvočnikih povedalo, da so najmanjše odprtostne stopnje. Za izglasje zvenceh morfonemov manjka primer z *dž* (157). Groba nevhvaležnost je, pri obravnavi zapisovanja glasov ne citirati SS 1976 ali NPNSP (Načrta pravil za novi slovenski pravopis).

Pri Povezovanju glasov (157–161) je spet necitirana odvisnost od SS 1976 in NPNSP ali Toporišičevega članka o soglasniških sklopih, napačna pa je misel, da se besede kot *starček* zlogovno delijo *starč-ek* (napačno še *varč-nost*, *grozd-je*, *slad-kor*), ko je vendar neovržena moja trditev, da se naslednji zlog začne s soglasnikom najmanjše odprtostne stopnje, torej *go-ra*, *star-ček*, *gro-zdje* ipd. Kaj naj bi bila »napačna razvrstitev« soglasnikov (158), ni jasno, čeprav smo seveda veseli, da se je vendar pojavilo pravo domače ime za *distribucijo* (malo višje na isti strani se imenuje še *zvrstitev*, že prej *razvrščenost*). Tudi tukaj je še dovolj drugih prekrškov v pojmovanju stvari in pri njihovih poimenovanjih, česar v jezikovnem učbeniku nikakor ne bi smelo biti.

3.4 Oblikoslovje

Oblikoslovje (SJ I, 103–109; II, 65–91), nekaj tega je še v poglavju jezikovne ravnine (65–72), naslovljenem tudi Zgradba jezika (63). – Tu je najprej narobe, da avtorjem ni jasno, kaj *oblikoslovje* sploh je. Zgradbo jezika si predstavljajo (65) kot sestojeko iz treh ravnin: besedoslovne, skladijsko-oblikoslovne in glasoslovne. Prav bi bilo: na eni strani besedoslovna, slovnična (tj. oblikoslovna in skladijska) in besedična, na drugi izrazna (tj. glasoslovna in pisavoslovna). Boljše oznake od teh jezikovednih so take, ki označujejo jezikovna znamenja sama.¹¹

Druga slabost oblikoslovnega razpravljanja je nepriznavanje dveh besednih vrst, tj. *členka* in *povedkovnika* (SJ I in II verjetno oboje tlačita med prislov). Prim. str. 69, kjer se govori

¹¹ Glede tega prim. moj sestavek Dve lekciji za usmerjeno izobraževanje: Jezikovne ravnine, *JiS* 25 (1979/80), 123–130 (Popravek, r. t. 247), ki je tu na neljubi in nekoristni način spreminjan.

(sicer v navezavi na te vrste izbrano oz. prirejeno poved) le o samostalniku, glagolu, pridevniški besedi, predlogu in vezniku, tako da manjkajo členek, medmet in povedkovnik, zato pa imamo preobilno pridevniško besedo (enako str. 66). V SJ II se sicer pojavita še členek (v našem, ne v pojmovanju SSKJ) in medmet.

Nezdravo je spodrivanje ustaljenega izraza *občno ime z vrstno* (103), kar se avtorjem res tudi takoj maščuje, saj so naprej prisiljeni rabiti izraz *občni*. Podobno je z delitvijo lastnih imen na *osebna* (104) in *druga* (105) nam. na *osebna* in *stvarna*, čemur nato (106) sledijo še *zemljepisna*. Kaj pa je narobe z običajnim zaporedjem lastnih imen (*osebna*, *zemljepisna*, *stvarna*)? Nesrečno je tudi poimenovanje nasprotja od pojmovnih (abstraktnih) imen: avtorji nam ponujajo izraze *stvarna oziroma snovna (konkretna)* (103). Izraz *snoven* je tu sploh napačen: *snovna* je namreč ena vrsta neštevnih imen, npr. *voda* ali *ribe* mn., izraz *stvaren* pa je tudi že obremenjen pri lastnih imenih, ki nekatera niso nič manj stvarna kot občna. (Izhod bi bil v *tvarnem* če mislimo na materialnost.) Sicer bi se pa tu prav prilegel pojem *števnosti*, ki ga naši slovničarji ne poznajo. Skrivanje prevzemanja iz Načrta pravil za novi slovenski pravopis nam kaže osamljena opomba pri zemljepisnih lastnih imenih (107), češ da »so eno- ali večbesedna«, kar sicer velja tudi za obojna pred tem obravnavana imena. – Napačno je izvajati primere kot *italijanka* (pšenica) iz lastnega imena *Italijanka*, nesmiselno pa je tudi imeti *rogaško* (vodo) za lastno ime ipd. (108).

Medtem ko je oblikoslovje v SJ I v bistvu pravopis samostalniških besed, se oblikoslovje v pravem pomenu prikazuje v SJ II. V pristopnem delu sta prav prikazana osnovna pojma pri pregibanju (namreč *osnova* in *končnica* 65), vendar se na tem mestu pozablja, da oblikoslovje obsega tudi t. i. *oblikotvorje*, zato je napačno mnenje, da je *podstava* le del besede, »iz katere/ga tvorimo drugo besedo« (65), saj imamo podstavo tudi kot oblikoslovni del (*ber-/br- + -em -i -oč/-ati -al -an ...* ali *nes- + -em -i -oč -el -en*).

Tu je torej očitna zadrega: *osnova* je res »tisti del besede, ki mu pri pregibanju dodajamo končnice« (65), hkrati pa je pri glagolu tudi še tisti del, ki mu dodajamo obrazila oblik (*de-la/-m ... -jo ... -ti -l ...*). Če bi bili čisto natančni, bi tu lahko izkoristili pojem *debla*, ki bi bil tisti del imenske ali glagolske besede, ki na skrajni desni vključuje še tematski (osnovnični) samoglasnik, npr. *lipa-m*, *dela-m*, *lepe-ga*. Ta debelni samoglasnik nato pri pregibanju končnice, ki se začenjajo s samoglasnikom, krnijo, pred tistimi z začetnim soglasnikom pa osnovnica ostaja.¹²

Te zadrege se očitno kažejo v preglednici (81) (z napačnimi malimi začetnicami v posameznih rubričnih naslovih), kjer imamo poleg stvarnih napak še izrazijske: kakor npr. oblikospreminjevalna *pripona* nam. *o. morfem*, ali da so prosti morfemi pomožni glagoli v zloženih glagolskih oblikah, ne pa npr. predložni morfemi, kakor jih imamo v primerih tipa

¹² Glede ponovne uvedbe *osnovničnega* (recimo sedaj, včasih imenovanega tudi debelnega) samoglasnika, pravzaprav pa morfema ali morfemske zveze, prim. moje razprave iz l. 1986 in 1987: Oblikoslovna obremenitev slovenskih zvočnikov, rokopis za T. Logarja zbornik pri SAZU. Sedaj, 1989, je objavljena še zadnja razprava iz tega problemskega kroga: Obliko(slo)vna obremenitev slovenskih zvočnikov, *Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja, Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*, (uredil F. Jakopin), Ljubljana, 1989, 33–350. Morphologisch distinktive Belastung der slowenischen Vokalphoneme, *Dona Slavica Aenipontana, In honorem Herbert Schelesnik*; R. Trofenik, München, 1987, 199–214; Zur morpho(n)ologischen Belastung der Nichtsonanten im Slowenischen, *Pontes Slavici, Festschrift für Stanislaus Hafner zum 70. Geburtstag*, Graz, 1986, 393–408; Morfo(n)ološka obremenitev šumevcev in zlitnika, *SRL* 34 (1986), 209–214.

misliti na, ali zaimenski, kot v primerih *lomiti ga*; ali da je vrstna pripona npr. *-ova-*, ne pa tudi *-uje-*. Za druge vrste stvarnih napak v tej preglednici prim. oblikotvorno pripono *o* v *hod-i-o-š*. Tu se zamenjuje tudi ničti morfem z nemorfemom (*da-o-ti*, *iz-pi-o-ti*), (kar pa je tudi pri meni v SKJ 3, 1967). (Zakaj ničti morfemi ob sebi nimajo vezajev, seveda tudi ni jasno.) – Napačna pot v osamosvajanju je tudi sicer sprejem Toporišičeve delitve glagolov po sedanjiku (I *-am*, II *-im*, III *-em*, IV *-jem*, V *-m* – po SKJ 3, 1967; boljše bi bilo po SS (1976, 300) *-em* in *-jem* zamenjati), toda takoj za tem samovoljno pri nedoločniški osnovi, namreč na *-ati*, *-ti*, *-niti*, *-eti*, *-ovati*.

Naj se ustavim (pri vseh napakah in slabostih se ni mogoče) še pri prislovu (87) in medmetu (89). Pri prvem se je preprosto treba odpovedati njegovi pregibnosti: saj je tudi lastnostne (= načinovne), kajti samo ti se stopnjujejo, prav zajeti kar besedotvorno, tj. da jih delamo iz ustreznih pridevniških stopenj, in sicer tudi tipa *počasi* – *počasneje* ali *daleč* – *dalje/dalj* oz. *veliko* – *več*. In pri medmetu: Kadar je prvotno *medmet* v vlogi povedka, ni več medmet, ampak *povedkovnik* (89). Kaj ko bi se ga, povedkovnika, torej le usmilili in ga sprejeli kot besedno vrsto, kakor se je to zgodilo vsaj že v SS 1976!

3.5 Skladnja

Izrazje s te ravnine imamo v SJ I (111–142), II (43–63), upoštevati pa je treba še SJ I (67–69) v poglavju Skladenjska ravnina.

Predvsem tu ni jasna razlika med *povedjo* in *stavkom*. Ker naši slovničarji ne sprejemajo pojmovanja, da so (osnovna) oblika stavka »besede, zbrane ob osebni glagolski obliki«. Slovnične zgradbe povedi (67) nikakor ne morem »grafično določiti« samo s črtami ——— ~~~~~ ===== """"""", ker se tako dajo analizirati le stavki oz. samo enostavne povedi določenega tipa, pri zloženih povedih pa moramo uporabljati vsaj še simbole *S* za stavek in / oz. + za podrednost in prirednost.

Tudi hierarhija stavčnih členov je napačna (67): med *glavne stavčne člene* ne gre prištevati prilastka, otroci pa še iz osnovne šole poznajo tudi črtkasto črto (-----) kot simbol povedkovega določila. V uvodu v skladnjo bi pričakovali obvestila vsaj še o prvotnih skladenjskih vlogah besednih vrst, npr. Sam + Os. ali Pr., Prid + Pril (ne Pri.), Glag = Pov., Povd = Pov.d., Prisl. = P. d. Tu sem bi kazalo prenesti tudi (Toporišičevo) *shemo glagolskega stavka* s str. 126 (ponovljeno na str. 128), spregovoriti bi bilo treba o besedni zvezi kot najnižji skladenjski enoti (vzporedni besednim vrstam), npr. *oče* – *naš oče*, ter še o stavčni vezi (*S* + *S*, *S* / *S*), pa še kako besedo o izrazni podobi skladenjskih dejstev (pedagoško povsem slabo vejnato analizo (68), ki poleg tega neusmiljeno meša skladenjsko izrazje (*Pri.*) z oblikoslovnim (*Sam.*), pa sploh opustiti).

V delu, ki je v SJ I naslovljen s Skladnja, je veliko nepotrebnih besed; sicer pa se deli na *spoznavanje* (114–119), *poimenovanje* in *upovedovanje* (120–121), na *slovnično zgradbo besednih zvez in povedi* (122–131), *izražanje razmerja do upovedene predmetnosti* (132–134), *izrazne podobe povedi* (135–139), *vrste govora* (140–141).

Prvo ni drugega kot t. i. razčlembena (analitična) skladnja: ugotavljanje povedi izbranega besedilnega odlomka, upovedovalnih določitev pomenske podlage vse do členitve po aktualnosti kot zadnje ter stavčne fonetike. Pomisleki ob izrazju (ki ga izrazito predstavljajo že naslovi poglavij, zgoraj navedeni) so naslednje: Ali je dober izraz *sogovorec* za *poslušalca*, *bralca* (116) in *tema (tvarina)* sporočanja kot *3. oseba*? Pri meni dvogovor tvorita *govoreči* (*ki je tvorec besedila*) in *ogovorjeni* (*ki je njegov naslovník*), s tem da se njuni vloge menjava-

ta, tvarina pa ni nujno tretjeosebna, kakor meni SJ I (ravno tam), saj je sporočajska tvarina lahko tudi kateri izmed *udeležencev dvogovora*¹³ (torej se lahko dvogovor nanaša tudi na govorečega ali ogovorjenega ali na oba udeleženca hkrati). Ali ne bi namesto *stavčna melodija* (117) rekli realno *s. intonacija*? In ni *spremne povedi* (n. m.), ampak je *spremni stavek*. Zakaj pri zaporedju členitvenih delov (*izhodišče, prehod, jedro*) (118) ne povemo, da je pri dopolnjevalnih vprašanjih zadnje na prvem mestu? Napačna pomenskost izraza se razodeva tudi v misli, da »so določena stalna mesta naslonk za *prvo besedo* v povedi« (118), ko je vendar znano, da gre za *prvi udeleženski* stavčni člen v (enostavčni) povedi, pri zloženem povedku pa za prvo njegovo besedno naglašeno zvezo (*Včeraj popoldne je deževalo; Ker vse vemo, se nam ni mogoče ničesar več naučiti; Moral sem jim to povedati/Povedati sem jim to moral*). In tu ne gre kar za »skupino naslonk« (r. t.), ampak za *naslonski niz*.

Seveda tudi ni pomenskega enačaja med izrazoma *samostalniška zveza* in *sintagma*, saj je drugo le podredno zložena zveza (kolikor nočemo spešiti za koraki naše lit. vede in publicistike). Kaj je *rastoče padajoča* intonacija (119) in pri katerih *vprašalnih povedih* (r. t.) je intonacija rastoča?

V poglavju poimenovanje in upovedovanje se prvo imenuje tudi *ubesedovanje* (120), to pa nam doslej ni pomenilo drugega kot 'spravljanje vsebino zavesti v besedo/ji dajati besedilno obliko'. Upovedovanje nam je tvorjenje povedi (enostavčne ali podredno zložene) iz njene pomenske podstave. Zakaj mu sedaj dajati nov pomen 'ubesed(ilj)enja'? Ali ni to ustvarjanje nepotrebne zmede? – V 3. poglavju se brez potrebe uporablja izraz slovnični v zvezah kot »*slovnična zgradba besednih zvez in povedi*« (122), saj se izraz slovnični namreč nanaša tako na skladnjo kakor na oblikoslovje. Ali je s slovnični mišljeno skladijski? In »skladijsko razmerje« (122) ni le *prirečno* ali *podredno*, ampak tudi *soredno*; tega se avtorji pozneje (125) vendar spomnijo, le da ga na prvem mestu imenujejo *zaporedje* in morda tudi *sopostavljanje* (čeprav sta seveda tudi priredje in podredje zaporedna).

Kakó napačno pojmovanje povedi se širi s to knjigo, nam pove dejstvo, da imamo v primeru *Kmet si je z dlanjo potegnil po čelu in z eno kretljivo otresel znojne kaplje* po SJ »prirečno razmerje /.../ med povedmi« (122)¹⁴ (namesto med stavki). Namesto tipološkega izražanja med »*besedami*«, »med *besednimi zvezami*« (122) uvedimo kar drugo, s primernim poukom o pomenu, sicer bodo napake kar na tekočem, prim. »med besednimi zvezami«. Soba je bila *domača /beseda/*, a *nekam mračna /besedna zveza/*.

Prisojanje (125) ni samo »sorodno« podrednemu razmerju, ampak je posebna vrsta podrednega razmerja (saj so zveze med stavčnimi členi vendar samo podredne). Prikrito obujanje nekdanje »osebkove besede« (125) je napačno: prim. »beseda v povedku (ali je samo ena beseda?) prisoja besedi v osebk«. Za nebesedo prim. »*Ljuba stara resnica* je, da se je za resnično znanje treba potruditi«, kjer meja med obema »besedama« poteka med *resnica* in *je*. Pri izražanju o ujemanju povedka z osebkom (127) je treba biti bolj previden in opozoriti tudi na obratne primere (To mesto (ed.) *so Brežice*. Ta kip (ed.) *sta Rodinova Ljubimca*).

¹³ Misel o tretjeosebnosti vseh samostalniških besed (ne samo samostalnikov/117/) razen os. zaimkov za govorečega in ogovorjenega je treba sprejeti kot preverljivo dejstvo, ne pa jo odpravljati z »nekateri tudi menijo«.

¹⁴ Mimogrede: simbolizacija S/s/S za dvostavčno poved z *vmesnim* odvisnikom (Vrata, *ki smo jih na novo prepleskali*, se ne zapirajo dobro) je slaba, saj tu vsakdo vidi tri S-e; prav ^{S/S} (pravilno pisano s poševnico, ne s pokončnico).

Nečisto skladijsko pojmovanje se razodeva tudi v izražanju naslednje povedi (130): »Povedek je lahko izražen z osebno glagolsko obliko polnopomenskega glagola ali z osebno obliko pomožnega glagola in povedkovim določilom.« Tu se mešata oblikoslovno in skladijsko izrazje (prav. *pom. glagola + povedkovnika/sam. besede/pridevniške besede*).

T. i. *skladijska naklonskost* (132–134 – v SJ tu imenovana le naklonskost) za označevanje posameznih vrst (in podvrst) ne potrebuje tekmiških poimenovanj: kar lepo ostanimo pri *pripovednih stavkih/povedih* (v SJ samo drugo), *izjavnih* nam ni nič treba. (Da so pripovedni lahko stavki in povedi, prim. *Včeraj je deževalo oz. Vprašal me je, kam odhajam* ipd.) Pri vprašalnih stavkih in povedih, pa tudi pri dopolnjevalnih, kamor spadajo vsi primeri z vprašalnimi zaimki (tj. samostalniške, pridevniške in prislovne vrste) SJ ene teh /katere?/ imenuje *ugotavljajoča (posredovalna)*, prišteva pa jim tudi *odločevalna (Ali je postavil Primož knjigo na policu?)*, odločevalna vprašanja pa imenuje tudi še *alternativna* (vse 132–133). Prav nič ni dobro *skladijsko naklonskost* in *čustvenost* spravljati pod kapo *naklonskosti* (132).

Izrazje *stavčne fonetike* (tu imenovana *skladijska*, 135) je v razlagi preveč samo želja, pobegniti od že uveljavljenega (prim. *zvočno dogajanje, zvočni potek, razčlenjenost besedila* itd.), a o tem morda kdaj drugič. Tudi pri *vrstah govora* bi bilo treba ostati pri navadnem izrazju, ki loči *prvotni govorni dogodek* od *poročanega govora* treh vrst.

Seveda se s kako podrobnostjo ne moremo strinjati tudi v skladnji v SJ II (43–63). Omenimo le najvažnejše slabosti.

Da medmet »nima slovnične vloge« (43), je seveda napačno, saj je po definiciji stavek, in stavek bi že smel imeti kako slovnično vlogo vse dotlej, dokler bo skladnja del slovnice. (Ker pa je Slovenskemu jeziku medmet tudi še tedaj, ko je v povedkovi vlogi, je zgoraj navedena misel še toliko nesmotnejša.)

Pri obravnavi besednih zvez je (med drugim) nesmiselno imeti tip *okopavanje krompirja* za zvezo s *primikom* (47) (prim. *vezavno okopavam krompir*), saj bi potem to veljalo tudi za primere kot *pomoč beguncem* (r. t.), česar pa sami avtorji nočejo. Tudi primeri kot *začetek drugega polčasa* niso primični, ampak najboljše *vezavni* (prim. *veljavno začeti drugi polčas*). Dlje ni pridevniške zveze v primerih kot *lep okrogel (vrč)* (47), saj gre tu za postopno tvorjenje, namreč *vrč – okrogel vrč – lep okrogel vrč*, torej [*lep (okrogel vrč)*]. Pri prislovnih besednih zvezah je napačno mnenje, da imajo krajevni in časovni prislovi lahko določila spredaj ali zadaj ali celo na obeh straneh (48). Primeri kot *zelo zgodaj* proti *zgodaj zjutraj* nam nakazujejo drug pomen besede *zgodaj*: v prvem primeru 'zelo rano', v drugem 'ob rani uri zjutraj'. Zakaj tu po Toporišču ne uporabljati tudi izrazov *okoliščinski* proti *lastnostni* prislovi (prvi z določilom desno, drugi levo od jedra: včeraj *popoldne – zelo zgodaj*), seveda ni jasno (oz. je).

Pri glagolski vezljivosti (48–49) je napačno rabiti izraz *dopolnilo* tudi za osebek (49): za to skladijsko mesto pravimo, da ga glagol *odpira*. Tudi prislovnega *dopolnila* ni (r. t.), ampak le *mesto* prislovnega določila. Sploh pa je pri vezljivosti bolje govoriti o odpiranju mesta za vršilca dejanja, za prizadetega od dejanja in za okolnost (okoliščinsko ali lastnostno); v tem smislu pomožni glagoli odpirajo mesta povedkovnikom raznih vrst. S tem postanejo nepotrebne izjave, kakor je tista, da ima deležnik na *-n/-t* »zaprt /.../ prostor za tožilniško dopolnilo« (50): ta deležnik ohranja vezljivost, jo pa na skladijski ravni izpostavlja na drugem mestu. Po našem ni glagolska oblika za stanje, ampak le za način (50), stanje se lahko izraža tudi s pridevnikom (*Je siv/osivel*), pa to ni glagolska oblika. *Nominalizaciji* bi mirno lahko rekli *poimenjenje* (r. t.).

Pri prislovnih odvisnikih (55) je napačno opuščati nadimensko poimenovanje, kakor sta

lastnostni in *vzročnostni*, saj nam ta dva izraza, npr. drugi, lepo družita *vzročne*, *namerne*, *dopustne* in *pogojne* odvisnike v eno enoto, ne pa da sedaj nastopajo vsak sam zase, da so deloma nepovezani in še v napačnem zaporedju (*dop.*, *vzr.*, *pog.*, *nam.*). – Tudi logična urejenost določenih vrst je odlika izrazja.

Prava izrazoslovna zabloda pa je klasifikacija priredij (56–57), kjer se v primeru z že utrjenimi skupinami pojavljajo: 1. vezalno, 2. *izključevalno*, 3. *odločevalno* ali ločno, 4. protivno, 5. vzročno, 6. sklepalno ali posledično in 7. pojasnjevalno, pri čemer je 2. tipa *ne – ne* (pri meni *stopnjevalno*), 3. po nepotrebnem imenovano tudi *odločevalno*, izpuščeno pa je *stopnjevalno*.¹⁵

Da obstajajo priredja, kakor jih ločita SKJ in SS 1976 oz. 1984, kažejo tudi njihove pretvorbe v podredje: Prišel sem domov **in** legel spat → *Ko* sem prišel domov, sem ... (vezalno); Ni prodal *samo* posestva, *ampak* je zapravil tudi hišo → Prodaj *tako* posestvo, *kakor* je zapravil *tudi* hišo (stopnjevalno); *Ali* se boš učil, *ali* pa boš ... → *Če* se ne boš učil, potem boš ... (ločno); Vem, *pa* ne povem → *Čeprav* vem, ne povem (protivno); itd. V SJ II je naravnost ganljivo zamenjavanje *pojasnjevalnega* priredja z *vzročnim* (58).

V poglavju o besednem redu (60–63), ki v glavnem ponavlja že povedano (z istimi izrazjskimi napakami – npr. o položaju naslonskega niza), se pojavljajo čudni izrazi kot *robovi povedi* (60) ali *sporočilna moč* (62) (za zadnje *obvestilna moč*), ipd.

Ker pač ni naš namen, da bi pisali kritiko tega besedila z vseh stališč, naj s tem končamo svoje razpravljanje o izrazju v SJ II tudi ob poglavju o skladnji.

Zaključek

Slabo je že to, da strokovnjaki, položajno lahko tudi najvišjega ranga, ne obvladajo izrazja in se ne zavedajo skrajno negativnih posledic svoje prekrščevalske vneme glede izrazja. Dvakrat slabo je, da to počno v učbenikih za srednjo šolo (četudi le usmerjeno), in to še dijakom, ki so si v osnovni šoli vendarle že pridobili dobro premišljeno izrazje. Trikrat slabo je, da sploh ni videti, kako naj bi v korist šolajoče se mladine preprečili, tj. iz nje šole odstranili, to neznansko početje, saj Zavod za šolstvo z izbiro recenzentov učbenikov ravna po znani srbski rečenici: Kadija tuži, kadija sudi, tj. najema tako pisce slovnice kakor njihove ocenjevalce po svoji všeči, tj. take, katerih raven znanja ne dosega avtorjev ali pa je vsaj nekaterim le enaka (SJ II), bodisi kar istovetne z avtorji (SJ I: J. Dular, B. Pogorelec, T. Logar). Spričo takih razmer je težko recenzentu tega početja, še težje srednješolskemu jezikoslovcu, ki mu bo, sodeč po teh učbenikih, prav kmalu odklenkalo.

Summary

Every branch of science stands and falls with its terminology. During the period of structural linguistics a general tendency pervaded that terms should be absolutely monosemantic,

¹⁵ V SJ 3 (35–36) je stanje malo normalizirano: ne priznava se stopnjevalno priredje, priznanih 6 pa ima normalna imena (protivno, vzročno, pojasnjevalno, sklepalno, vezalno, ločno). Ta slovnica pozna pretvorbo priredja v podredje (40–41), a za to navaja le primere za vzročno in ločno priredje (sklepalnega napačno pretvarja v vzročnega – to je pač lapsus – pravo sklepalno bi bilo: Do konca meseca je še dolgo, *tako da* moramo gledati na vsak dinar). /SJ 3 = J. Dular, T. Korošec, 1983./

following the principle that 1 concept = 1 term if possible. After they are accepted in wide usage they should be without synonyms (except for those from Latin and Greek –supranational – e.g. glagol verbum]).

Synonymic redundancy should be semantically differentiated (naglas/poudarek – ‘syllabic expressiveness in a word’ – ‘word expressiveness in a sentence’), respecting the division onto the native and the Greek and Latin (supranational). For new concepts either corresponding, already established expressions from other languages can be introduced (e.g. fonem ‘a semantically distinctive sound unit’) or they can be translated (fonem → glasnik /which is an old-fashioned term for a vowel/) or a native equivalent can be found in the already existing vocabulary (cf. poved vs. stavek or the dated technical term deležje for ‘participle’ meaning gerund); the original or foreign concepts can also be originally named (e.g. pastavek, intonacijska glava ‘kadenca, antikadenca, polkadenca’j. Sound structure or the form of expressions, whether translated or original, can be modified (ilustrativni ‘illustrative’ → ponazorovalni → ponazarjalni, kvalifikator ‘qualifier’ → *označnik → oznaka, predikativ ‘predicative’ → povednik → povedkovnik). There is also a possibility for an additional differentiation in the target language, i.e. the non-contextual differentiation (terminologija ‘terminology’ → 1. izrazje ‘terms’; 2. izrazoslovje ‘terminology’).

Thus enriched, terminology – of necessity not stable in the period of enrichment – must become established through frequent and uniform usage in scientific and professional books, textbooks, and manuals. Care should be taken that the set system of expressions is not destroyed by irresponsible usage, rather it should be complemented where necessary.

There seems to be a systematic destruction of the set terminology on the way by the so called »rechristeners«. They take the liberty of changing the already established terminology only to introduce their own expression in place of the previous one, e.g. pretvorbni instead of pretvorbeni, dopolnilnik instead of povedkov prilastek, jezikovna vrsta instead of zvrst, porazdelitev instead of razvrstitev, členica instead of členek, druga imena instead of stvarna (lastna) imena. – The second reason for changing terminology stems from ignorance which results in using expressions that disagree with those that have been commonly accepted (take morpheme which can then become a word with several morphemes or a part of a word irrespective of the role of the part). A similar case is the usage of denominations dealing with a dictionary entry. I consider it negative also when native and supranational terms are combined but refer to the same concepts. This is done primarily because of a wrong stylistic choice or as the opposition to the organized »competitive« direction of linguistics.

All this (»rechristening«, archaisms, wrong comprehension, competition) has a negative impact on Slovene language teaching in schools, and it also ruins the reputation of the whole field of Slovene linguistics, above all in front of the lay public. In its essence it can also be a means for bluffing, which to a large extent is a cover up for the poor solution of linguistic problems and conceals the modest or nil value of the disclosure. This is naturally very harmful to society. (The material for the paper was spurred by the terminology used in the secondary school textbooks Slovenski jezik I and II).

POJMOVANJA IN IZRAZJE SLOVENSKEGA BESEDILOSLOVJA (V priročnikih za /srednje/ šole)

Besediloslovje se je kot posebna veja jezikoslovja razvilo šele v 60. letih 20. stoletja, v 70. pa je že bilo tudi tema posebnega tečaja na Filozofski fakulteti v Ljubljani (po študijskem programu za slovenski knjižni jezik).¹ V nekaterih svojih vidikih ima besediloslovje – kot znano – svojega predhodnika že v antičnem govorništvu (govoroslovje); marsikaj iz tematike besediloslovja pa se je obravnavalo v okviru tega, kar sedaj precej splošno imenujemo sporočanje, izraz, uveden v mojem Slovenskem knjižnem jeziku I (1965).² Tudi v t. i. poetiki (literarni teoriji) je obravnavano to in ono iz (zlasti umetnostnega) besediloslovja. Kot naslov se izraz besediloslovje pojavlja v Slovenskem jeziku 3 in 4, v Slovenskem jeziku I³ pa imamo sporočanje v posebnem zvezku,⁴ medtem ko je v Slovenskem jeziku II⁵ le posebno poglavje. Omeniti velja še F. Žagarja učbenike za osnovno šolo,⁶ pa še B. Golob Sporočanje ipd.⁷ in vsaj še M. Košir publikaciji Mladi novinar in Nastavki za teorijo novinarskih vrst.⁸ V zvezi z našo tematiko se kot prvo ponuja vprašanje o medsebojnem razmerju *sporočanja* in *besediloslovja*. Menda ni dvoma, da je besediloslovje le del sporočanja (t. i. komuniciranja), tj. nauka o tvorjenju in sprejemanju obvestil (informacij) z različnimi govoricami (tj. ne le z jezikovno besedno, ampak tudi z izrazno/mimično/, gibovno/gestovno/držno itd.).

Že tukaj se pojavljajo določene izrazijske (terminološke) težave. Prva je glede tega, ali naj bo besediloslovno izrazje naslonjeno, kakor drugo jezikoslovno ipd., na slovensko/slovanško besedje ali na t. i. mednarodno. Marsikdo, morda celo večina, vsaj sedaj, ima za pravo prvo, z drugim (»mednarodnostnim«) pa si pomagamo zlasti pri vpeljevanju nove strokovne pojmovnosti, a ga postopoma zamenjujemo z domačim, kakor je to pač le že utrjeno v slovenskem jezikoslovju (kolikor to brez sile gre). Pri tem slovenjenju so nekatere vede v faznem zaostanku, in prvotno neslovensko (zlasti angleško) izrazje bolj ali manj le prilaga-

¹ Za študijski program je bil tvorec tega sestavka glavni odgovorni, tvarino pa je prvi predaval T. Korošec, tedaj asistent pri katedri za slovenski knjižni jezik in stilistiko na FF (prvič v zimskem semestru 1978).

² Mislim da po »zaslugi« J. Dularja izrazu *sporočanje* dela nepotrebno in zavajalno tekmištvo *sporočanje*. (Za podstavo *sporazum*- prim. pri meni *praktičnosporazumevalna* funkcijska zvrst.)

³ Prim. še: *Slovenski jezik* (dalje *SJ*) II (1983), 135–136: Glasovna oblikovanost (136–139): Prvine glasovne oblikovanosti besedila; *SJ* 3 (1985) Jezik in besedilo, Nadpovedna skladnja (25–35), *SJ* 4 (1985) Besediloslovje (7–14). (Avtor *SJ* 3 in 4 T. Korošec, *SJ* I več avtorjev.)

⁴ *SJ* I, Sporočanje (1981), avtorici M. Kolar, B. Pogorelec (V *SJ* I po vsej verjetnosti avtorja J. Dular in B. Pogorelec) /soavtorja *SJ* I sta poleg tega še R. Kirn in I. Zrimšek/.

⁵ *SJ* II (1983), 119–155 (tu bi avtorici utegnili biti M. Kolar in B. Pogorelec (preostala avtorja kot pri *SJ* I).

⁶ Prim. *Naš jezik za 6. do 8. razred* (s preloma 70. in 80. let), *Slovenska šolska slovnica* (Trst, 1987), *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica* (od 80. let naprej). Pri prvih treh knjigah sem bil strokovni recenzent, pri zadnjih dveh »sodeloval«.

⁷ *Sporočanje v ptičjem logu ob povedih, tiskarskem skratu in slogu*, 1984. Sodeluje tudi v učbeniškem priročniku za 4. in 5. razred OŠ.

⁸ *Mladi novinar, Pomaga lastna glava*, 1987; *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, 1988.

jajo glasovno-pisavnim in oblikoslovnim značilnostim slovenščine (iz novejšega časa naj omenim npr. *softver* z računalniškega področja). Marsikaj izvorno tujejezičnega seveda tudi trajno ostane, ker sami pač nimamo nič ustreznega oz. takega ne uspemo narediti (za tako morfemsko neposlovenjeno prim. iz drugih znanosti še *atom*, *fizika*, *kemija* ipd.). Zlasti v prvi fazi uvajanja česa novega k nam smo včasih tudi brez potrebe lahko preveč podvrženi lagodnemu mednarodjenju.⁹

Ker gre pri besediloslavlju za stvari, ki v tej ali oni obliki, npr. prek učbenikov, prav kmalu pridejo do slehernega slovenskega učenca ali dijaka, mislim, da s polno upravičenostjo težimo k poimenovanjem na podlagi slovenskih (in v slovenščino prevzetih slovanskih) podstav; t. i. mednarodno (pretežno grško-rimskega oz. zahodnoevropskega, zlasti iz latinskega izvora) izrazje pa podajamo pri prvi omembi pojma, in sicer v oklepaju (npr. »Besediloslavlje /tekstologija/ je veda, ki...«). Tako bi kazalo jasno zapisati še izraze kot *sporočanje*¹⁰ (*komuniciranje/komunikacija*), *obveščanje* (*informiranje*), *sredstva obveščanja* (*informacijska sredstva*) ipd., pač v skladu s slovenskimi jezikovnimi zmožnostmi.

Besediloslavlje torej obravnava lastnosti besedila, tj. nosilca (prenašalca) obvestila od tvorca k naslovniku.¹¹ Če za sedaj vzamemo, da nam je jasno, kaj besedilo je, pa nikakor ni enotne rabe izrazov za tista dva, ki sta udeleženca sporočanja. Za udeleženca v enogovornem dogodku predlagam izraz *tvorec* (*avtor*) besedila (J. Dular: *sporočevalec*), za drugega udeleženca pa *naslovník* (*adresat*). (Seveda se ti vlogi v dvo- oz. večgovoru izmenjujeta.) Šele glede na uporabljeni prenosnik (kanal) pri prvem govorim o *piscu* ali *govorečem* (*govorcu*) oz. o *patvorcu*, tj. tistem, ki od tvorca napravljeno besedilo le prepisuje ali bere, oz. recitira, deklamira, na pamet govori, dobessedno obnavlja). V tem smislu imamo na drugi strani sporočevalne verige naslovníka enkrat kot *bralca* in drugič kot *poslušalca*. Izraze, ki se sedaj (npr. v Sporočanju /dalje Sp/ 5, od tu pa zatem pri B. Golob) ponujajo namesto tvorca in naslovníka, tj. *oddajnik* in *sprejemnik*, ni dobro, saj si tako prvo kot drugo koristno zamišljamo kot tehnični napravi, ki omogočata povečanje razdalje med – jaz bi rekel – *udeležencema* *govornega dogodka* (tj. med tvorcem in naslovníkom), kar si lahko predstavljamo npr. pri radiu ali televiziji, kjer je oboje zelo razvidno ločeno.¹²

Kakor znano, se obvestila lahko uspešno prenašajo le s pomočjo določenega *veza*¹³ (*koda*) – ali kakor tudi rečemo, *govorice*, tj. sestava (sistema) dogovornih (konvencionalnih) zna-

⁹ Na področju besediloslavlja ima gotovo preveč nepodomačenega prevzetega (zlasti v prvi fazi ukvarjanja s tem) T. Korošec.

¹⁰ Zlasti za ta izraz je škoda, da ga nekateri skušajo spodrivati z izrazom *sporazumevanje*. Podobno se godi izrazu *poved*, ki ga nekateri (večkrat tudi T. Korošec) ne uporabljajo povsod, kjer bi bilo treba in bi bilo tudi prav koristno že zaradi jasnosti (da bi ločili *stavek* in *poved*); druga taka smer izhaja iz ene veje naše pragmatike, ki *poved* skuša zamenjati z *izrek*. (Če hočemo imeti vzporednico k izrazijski dvojici tipa *sentence – utterance* ali *Satz – Äusserung*, naj bosta to izraza *poved – izjava*.)

¹¹ Glede izrazja *tvorec*, *naslovník* ipd. prim. v moji *Slovenski slovnici* (1984) poglavje Sporočanje (591–637), kjer je navedena tudi ustrezna literatura k sporočanju, na str. 730–739 pa še Stvarno kazalo k njemu. Pri vsem tem ne smemo pozabiti na mojo knjigo *Enciklopedija slovenskega jezika* (= jezikovno izrazje), Ljubljana, 1992, kjer je vse to izrazje pojmovno definirano.

¹² Poseben primer udeleženca pri sporočanju imamo v dramskih predstavah v *občinstvu* (obiskovalcih predstave), ali sicer v prisluškovalcu (*nenamembnem naslovníku*).

¹³ To je torej sam. m. spola, nasproti *vez-i* ž (kot m. spola ima *vez* Pleteršnik, SP 1962 ne, v SSKJ pa je prav tako izkazan).

menj,¹⁴ najbolj uspešno in vsestransko z *besedno govorico*, kakor bi lahko imenovali to, kar nam je splošno jezik (v Desaussurjevi teoriji seveda ločimo trojico: *langaž* = *lang* in *parol*, po naše torej *govorica* = jezik in *govor(jenje)*). Izraz *kod* seveda omogoča tudi nadaljnjo tvorbo (*kodirati*, *dekodirati*, *koden*, *kodnost*) (ga je pa za določene naslovnike težje razložiti) in kot zelo pomemben ostaja brez potrebne domače vzporednice. Tudi spredaj omenjeni *vez* ima lahko ustrezno besedno družino (*uvezati/uvezovati*, *razvezati/razvezovati*, *vezoven*, *vezovnost*).

Pri *sporočevalni verigi* je med osnovnimi pojmi treba spregovoriti še o tem, kar se podaja s podstavo *refer-* (Sp 5) in končaji *-ent*, *-enca* itd., ter o tem, kar je pri nekaterih imenovano *konsituacija*, pri drugih *stvarni kontekst* ali kar *kontekst*, tudi *okolščina* (SJ I, II, 3, 4) (*kontekst* v nasprotju s *kotekstom*).¹⁵ Za prvo predlagam podstavo *nanos-/nanaš-*, torej *nanosnik*, *nanašanje*, za drugo pa izraz *sotvarje* (kar daje tudi neko vzporednost h *ko-/tekst/ kon-/tekst*). Pri tem je treba v našem pojmovanju ločiti pojma *referent* in *referenca*, tako da prvi pomeni samo predmet, tj. to, na kar se v resnici nanaša pojem (pomen), medtem ko je *referenca* tvorčeva ali naslovnikova duševnostna dejavnost, ki pojem (pomen) povezuje na eni strani z glasovno/pisno množico, s katero se izraža, na drugi pa s predmetom, ki v resnici obstaja. Ker te stvari niso splošno sprejete, ker ni enotnega pojmovanja teh izrazov, je toliko bolj uporabljati domače izrazje, ki poleg tega ni obremenjeno z večumnostjo. Tako bi kakor pri besedi na eni strani ločili njeno (1) izrazno (tj. glasovno/pisno) podobo, (2) njen pomen in (3) stvar, na katero se pomen nanaša, bodisi da ta stvar dejansko obstaja (npr. pri besedah *potok*, *drevo*, *otrok*) ali pa smo si jo samo umislili (kakor npr. pri besedah *vila* ali *morska deklica*, *škrat* ipd.).

V besediloslovju torej npr. preprostemu *pomenonosnemu znamenju beseda* ustreza (večinoma) obsežno znamenje *besedilo* (npr. *poročilo* itn.), ki ima pisno podobo v obliki npr. 5 strani (tudi *pravljica*), govorno v četrturnem trajanju, tako in tako vsebino (npr. o šolskem izletu ali Rdeči kapici) in dejanski/umišljeni *nanosnik* (dogodek, kakor se je uresničeval npr. v udeležencih izleta na poti tja in tja ali v pravljичni poti Rdeče kapice). Dilemo s pomenom izraza *kontekst* v slovenščini lahko lepo rešimo na eni strani z izrazom *sobesedilo* (*kotekst*), na drugi s *sotvarje* (*konstituacija*, *stvarni kontekst*, *okolščine* ipd.)

Izrazu *sotvarje* je treba določiti predmetni obseg s tem, ko zanj rečemo, da obsega vse, kar pri sporočanju ni besedilo in *abstracto*, torej poleg (*pa*)*tvorca* in *naslovnika* sporočanja še *okolščine* tega sporočanja, tj. celotni govorni položaj v širšem smislu (sedaj konkretno vi kot naslovniki, jaz kot tvorec besedila, okolščine: na slavističnem zborovanju, v dvorani tej in tej, glede na obravnavanje besediloslovne problematike v učbenikih naših šol itd.).

Naj opozorim še na manj primeren izraz *motnje pri sporočanju* (Sp 4): bolj primerno je govoriti o *šumu*, *motnje* pa bi prihranili za zelo poudarjen šum vse do prekinitve sporočanja (npr. sneg na televiziji, na radiu izguba namembne slušnosti, prevlada šumov).

Besedilo lahko obravnavamo glede na to, kako nastaja, tj. kako ga tvorimo (tvorbni vidik), ali glede na to, katere značilnosti ima, ko je gotovo, tj. kot rezultat *besedovanja* (*diskurza*).¹⁶ Tukaj je v SJ I, II, 3, 4 (kot že nakazano) nezadostna medsebojna usklajenost: v SJ I imamo

¹⁴ Namesto izraza *znamenje* v jezikoslovnem smislu T. Korošec raje rabi *znak* (pač glede na srbohrvaščino ali češčino); *znak* bi nam v besediloslovju lahko bil *signal*.

¹⁵ Izraza *kontekst* in *kotekst* v različnem pomenu predlaga npr. E. WERLICH: *Typologie der Texte* (1979), *A Text Grammar of English* (1976).

¹⁶ Izraz *besedovanje* je moj predlog za t. i. *diskurz*, tega izraza menda doslej pri nas še nihče ni slovenil. Pač: v *SSKJ*: Pogovori, zlasti o kaki pomembnejši stvari.

poseben zvezek z naslovom Sporočanje, in ta naslov najdemo (kakor rečeno) tudi v SJ II (str. 119–155). Naj pripomnim, da se v SJ II implicitno (*sovsebn*) že govori o besedilu. (Oblikovanje besedil oz. Načini širjenja in strnitev besedil), v SJ 3 pa se naša problematika obravnava v poglavju Skladnja (25–35, v istem okviru pa sledi še poglavje Priredje in podredje) – avtor T. Korošec –, medtem ko J. Dular (SJ 3, 4) ohranja poglavje Sporočanje, v njem pa razpravlja o *slogovnih postopkih* – po naše *ubesedovalnih načinih* (Opisovanje, Pripovedovanje, Razlaganje, Poročanje, Razpravljanje /in Izpopolnjevanje besedila/). V SJ 4 pa Korošec uvaja poseben naslov: Besediloslovje, ter ga obravnava v 4 poglavjih: Pragmatična prvina besedila, Povezovanje povedi v besedilu, Členitev besedila in Neumetnostno in umetnostno besedilo.¹⁷ Mislim, da je posledica tako »urejenega« nauka o besedilih nujna precejšnja neuskkljenost v priročnikih, v glavi učenca pa naravnost zmeda oz. nepovezanost (prav verjetno je enako pri njegovem učitelju). Predlagam torej delitev te tvarine na tvorbeni (nastajalni) in na rezultativni del (tj. na preučevanje besedil in njihovih vrst).

Tvorbeni del naj obsega npr. *faze (obdobja)* v nastajanju besedila. Te sam imenujem *iznajdba ali invencija* (tudi S. Trdinova v svoji Besedni umetnosti, 1958), nato *urejanje* (Trdinova *razporedba*) ali *dispozicija, gradnja ali kompozicija* (Trdinova *gradnja ali elokucija*). Faze Trdinova nadpomensko imenuje »razvojne stilistične stopnje«, v Sporočanju pa je ustrezni izraz Oblikovanje besedila oz. »Oblikovalni postopek«. To bi lahko imenovali *besedilotvorje*. Moje faze so v Sporočanju pri Kolarjevi/Pogorelčevi po Trdinovi imenovane »stopnje v oblikovalnem postopku« (35), poimenovane kot »izbira snovi (tudi invencija ali iznajdba)«, »zbiranje in urejanje gradiva« ter »upovedovanje« (oblikovanje) besedila. Korošec (SJ 4, str. 27) pri nastajanju besedila loči »tri stopnje tvorjenja besedila«, na str. 28 pa Pot k besedilu (namreč orientacija, načrt in oblikovanje); pri tem gre v »načrt« »izbor snovi in načina ter načrtovanje kompozicije« (28).¹⁸

Mislim, da bi bilo prav, ko bi 1. fazo vsi imenovali *iznajdba ali invencija* najprej *teme (tvarine)*¹⁹ in nato njenih prvin (sestavin). Iz tega se po našem deloma že samo ponuja *urejanje tvarine*, in sicer v tem smislu, da se odločimo za funkcijsko zvrst in v tem okviru za stalno obliko jezikovnega sporočanja, tj. za t. i. besedilno vrsto.²⁰ S tem v zvezi je tudi izbor najustrežnejšega zgradbenega vzorca bodočega besedila in tudi tvarinskih sestavnikov. Tretjo, zadnjo fazo v nastajanju besedila pa imenujemo *gradnjo*, sestoječo iz *ubesedovanja/ubeseditve* odbrane tvarine po načelih zgradbenega vzorca izbrane besedilne vrste.²¹ Tega ni

¹⁷ Zadnje delitev Korošec imenuje »grob« . V resnici gre za delitev besedil na podlagi dokumentarne oz. nedokumentarne izkazljivosti. *Fikijska* besedila sam imenujem *umiselna* (prva so mi torej *neumiselna* ali *dejstvena*). Seveda se lahko rabita tudi izraza *umetnost* in *neumetnost* (toda kam potem npr. spada izmišljanje, laganje).

¹⁸ Pri »usmeritvi« loči »orientacijo k cilju, rešitvi in okoliščinam«, pri »oblikovanju« pa »izbor izraznih sredstev /.../ glede na način, na socialne in funkcijske zvrsti«. Koliko bi tu bilo kaj vpliva iz Sporočanja v SS 1984 (ali v *SKJ*), mi ni jasno. Glede zgradbenih delov sporočil prim. še M. Košir, *Nastavki...*, poglavje Struktura novinarskega diskurza (52–56), z glavnimi deli *glava, uvod, jedro, zaključek*.

¹⁹ Sedaj za to večina rabi izraz *snov*, ki je pa v slovnici že zaseden, npr. v besedotvorju ali v oblikoslovju (*snovna imena*).

²⁰ Podobno misli tudi Korošec (SJ 4, Neumetnostno in umetnostno besedilo).

²¹ Tako bi ločili *gradnjo* in *zgradbo* (dejanje – njegov rezultat); pri prevzeti besedi *komponiranje* – *kompozicija*.

dobro poimenovati *upovedovanje*, ker je v jezikoslovju to izraz za gradnjo *povedi* (ki jo Korošec rad spodriva z izrazom *stavek*, kar seveda ni dobro). (Namesto *urejanje* bi lahko rekli tudi *razpolaganje* /prevod *dispozicije*/.) Izraz *zgradba/kompozicija* si torej prihranimo za oznako zgradbenih značilnosti besedila, ne za tvorbeni postopek/potek.

Že v mojem Slovenskem knjižnem jeziku²² se pojavlja izraz *ubeseditveno stališče*; na njegovi podlagi ločimo besedila, kakor bi danes rekli, za Werlichom²³ npr., objektivnega oz. subjektivnega tipa, kakor nam ju v *ubeseditvenem načinu* (Dular: *slogovnem postopku*) *opisovanje* na eni strani predstavlja besedilna vrsta *opis*, na drugi pa *oris* (pri subjektivnem podajanju se v besedilu uveljavljajo piščevi osebni pogledi na stvari). Silvi Trdini so v navedenem delu to t. i. Literarne prvine (59), h katerim prišteva še (3) *označitev ali karakteristiko*, (4) *dvogovor ali dialog*, (5) *pripovedovanje ali naracijo* in (6) *razpravljanje ali diskusijo*, pri čemer opis ali ilustracija oz. dvogovor ali dialog gotovo nista istovrstni kategoriji kakor opis/deskripcija, označitev/karakteristika, pripovedovanje/naracija in razpravljanje/diskusija. Dvojne oblike teh ubeseditvenih stališč je doslej pri nas najbolj zadel J. Dular, ko pri opisovanju loči *opis – oris* (to je že tradicija), pri pripovedovanju *pripoved – izpoved*, pri razlaganju ima sicer le *razlago*, pač pa spet pri poročanju *poročilo – oznanilo*, pri razpravljanju pa pač le *razpravo*.

Ker smo že pri tem, bi bilo dobro podati kritiko te Dularjeve tipologije slogovnih postopkov (= ubeseditvenih načinov).²⁴ Medtem ko sta ubeseditvena načina (stilna postopka) *opisovanje* in *pripovedovanje* pač splošno sprejeti kategoriji (ustrezajoči zaznavanju premetnosti v prostoru oz. času), mu razlaganje razpada na več skupin: na razlaganje v ožjem pomenu, na določanje/definiranje pojmov, razglabljanje, obravnavanje, utemeljevanje, in se razpravljanje pojavi še enkrat (v SJ 4) kot 5. slogovni postopek, in sicer po četrtem, ki mu je poročanje (SJ 4). – Na duševnostne pojavnosti oprta tipologija²⁵ podaja kot 3. enoto *razpostavo*, kot 4. *utemeljevanje* in kot 5. *navajanje* (koga k čemu). Ustrezne duševne dejavnosti za zadnje tri tipe so razumevanje, presojanje in načrtovanje.

Funkcijskozvrstne značilnosti besedil (v smislu praktičnosporazumevalnost, strokovnost, publicističnost, umetnostnost) je po mojem dobro prikazal T. Korošec v SJ 4, sicer pod (kakor nakazano) manj ustreznim naslovom Neumetnostno in umetnostno besedilo, za kar sam pravi, da je taka delitev »groba«. To je storil tako, da je stvarino določene prometne nesreče podal – besedilno in razčlembeno – prvič kot *praktičnosporazumevalno*, drugič kot *uradovavno*, tretjič kot *časopisno* in četrtrič kot *umetnostno* (v vezani besedi).²⁶ Da tretji tip ni poimenovan kot *publicistični*, ima morda svoj vzrok v razločevanju *publicističnega* in

²² 1965, 214.

²³ Prim. v opombi 15 navedeni deli.

²⁴ Prim. SJ 3: Slogovni postopki (63), Opisovanje (63–67), Pripovedovanje (69–73), Razlaganje (73–83); v tem okviru še: Določanje (definiranje) pojmov (77–78), Razglabljanje (78–79), Obravnavanje (79–80), Utemeljevanje (80–81), Razpravljanje (81), Drugi slogovni vložki in razlagalnem okvirju (81–82)); v SJ 4: Poročanje (80–83), Razpravljanje (84–92).

²⁵ Po Werlichu (navedeni deli). Prim. še (sicer drugačno in na eno funkcijsko zvrst omejeno) »klasifikacija oblik novinarskega sporočanja« pri M. Košir (*Nastavki...*, 57–66).

²⁶ Že naslovi za ubeseditve tvarine 'prometna nesreča' bi bili lahko tipično različni; Korošec navaja le: *opis prometne nesreče v pogovoru* (praktičnosporazumevalnost), *kazenska ovadba* (uradovavnost), *novica o prometni nesreči* (časopisnost) in *pesem o 'prometni nesreči'* (umetnostnost), tj. le po besedilni vrsti.

časopisnega (po M. Koširjevi),²⁷ izraz *uradovadni* namesto *strokovni* pa je manj primeren, saj gre pri uradovadnosti le za podzvrst strokovnega, kakor pravi avtor sam (35) (sicer pa to besedilo najprej imenuje *uradovadno-strokovno*).²⁸

Ne glede na zvrstnostne in vrstne značilnosti besedil pri vseh lahko ločimo t. i. *dele sporočila*.²⁹ Korošec (SJ 4, 1985, 25) namesto tega³⁰ uvaja izraz *členitev besedila* (kar moti, ker že imamo *stavčne člene*, zlasti pa *členitev po aktualnosti* in še kaj v zvezi s *člen-*), M. Kmecl (Mala literarna teorija, 228) pa ima izraz »notranja petstopenjska razčlenjenost«. Moja poimenovanja za tri glavne dele (poleg *naslovja*) so *uvod*, *jedro* ali *obravnavna in zaključek*.³¹ Korošec (SJ 4, 25) uvodoma povzema delitev na tri dele po Kolar-Pogorelčevi (torej *uvodni in končni del*, vmes pa je *jedro*), med jedro in uvodni ali končni del pa vriva še *zaplet* in *razplet* (ti dve prvini nahajamo že pri Kolar-Pogorelčevi – Sp 29: *zasnova zaplet vrh razsnova razplet*). S. Trdinova (239, po G. Freytagu): *zasnova* ali *ekspozicija*, *zaplet* (v stopnjah) ali *kolizija*, *vrh* ali *kulminacija*, *razplet* (v stopnjah *razsnova* ali *katastrofa*). (Napako v zaporedju *razsnova – razplet* (nam. *razplet – razsnova*) je popravil že Korošec.) M. Kmecl (MLT, 1976, 228) ima: *razpostava/zasnova*, *spopad*, *vrh*, *razplet/peripetija*, *razsnova/katastrofa*. M. Košir (NTNV, 1988, 54) za novinarsko besedovanje predlaga delitev na *glavo* (*naslovje*, *vodilo /lead/* ali *pritegnilo /flash/*), *uvod*, *jedro* in *zaključek*. (Vodilo je po naše neke vrste sinopsis.)

Glede na povedano bi rekel, da lahko ostanemo pri treh delih besedila vsake besedilne vrste (ko gre za njegov *trup*), v *glavo* besedila pa štejemo *naslov* (ter ime avtorja, če le-to ni na koncu in če sploh je), *sinopsis/izvleček* itd., in v tem smislu bi tudi pri Koroščevi trodelnosti (25) namesto prvega dela (*pozdrav*) lahko rekli kar *uvod*, namesto *tretjega* (*pozdrav*) pa *zaključek*.³²

Sedaj nas zanima, kako so posamezni deli sporočila/besedila med seboj povezani. V mojem Slovenskem knjižnem jeziku 1 so bili podani primeri za povezovanje treh glavnih delov besedila (npr. v Pravljici o šivilji in škarjicah, 209 oz. 213). Uvod: »Živela je v starih časih na nekem gradu mlada in zelo prijazna deklica Bogdanka. Bila je šivilja in je služila grajski gospe. Nekega dne je šivala v svoji tihi sobici ...« Z »nekega dne« se začinja jedro. In podobno zaključek po jedru: »deklica /.../ se je napatila lepo na svoj dom, kjer si je s šivanko in čudotvornimi škarjicami toliko zaslužila, da je bila kmalu najbolj premožna v vsej okolici.« Tam je bilo nekaj govora tudi o povezovalnih načelih delov jedra (211). Kolar-Pogorelčeva nekako od mene prevzema navajanje uvodov in zaključkov raznovrstnih besedil (SKJ 1, 209–210 oz. 213–214 – SJSsp pa 23, 24). Korošec tega nima, obravnava le konkretna besedila za naključni pogovor (25) in telefonski pogovor (26 sl.), ki ga nato natančno analizira (29–30), tako da ima čisto na začetku besedila t. i. *začetek*, nato *cilj* in na koncu *zaključek*.

²⁷ Prim. v *Nastavki...* poglavje *Novinarsko besedilo* (16–23).

²⁸ Mimogrede: Težko je sprejeti Koroščevo misel, da povedi in besedila (v nasprotju z besedo) ne bi imele pomena, ampak le smisel (3).

²⁹ *SKJ* 1 (1965), 207–214; *deli besedila* v *SJ* 1 Sp (1981), 19–20.

³⁰ *SJ* 4, 1985, 25.

³¹ *SKJ* 1 (1965), 207–214. Ustrezna poglavja so tudi v *SJ* 1 in 4.

³² O delih besedila je T. Korošec pisal tudi še drugje, zlasti v besediloslovnih razpravah v *Slavistični reviji*. – Torej uvod v obliki pozdrava.

Še eno važnejše področje besediloslovnega izrazja je tisto, ki obravnava vprašanje, po kateri logiki si sledijo zaporedne povedi v večjih delih besedil. Deloma že A. Breznik je na to opozarjal pri obravnavi besednega reda, ko je govoril o tem, kar nam danes pomeni členitev po aktualnosti. Ugotovil je, da je težišče (novo) na koncu stavka povedi (oz. stavčja, kakor bi imenovali glavni/nadredni stavek in njegove odvisnike oz. sploh zvezo nadrednega in od njega odvisnih podrednih stavkov), nato pa se pojavi na začetku naslednje stavčne oz. stavčijske povedi kot njegovo izhodišče, o katerem je seveda spet treba nekaj povedati; in tako naprej, najsi bo v eni sami ali v več povedih.³³

Na splošno lahko rečemo, da si povedi najprej sledijo po načelih, kakor se družijo stavki v priredjih, tj. zaporedje dogodkov v času ali razmeščenost v prostoru, od manj pomembnega k bolj pomembnemu in narobe, po nasprotnosti, po ločnosti, po vzročnosti, pojasnjevalnosti in posledičnosti, po stopnjevalnosti v eno ali drugo smer. (Tako se da simbolizirati z logičnimi znamenji kakor: $(\wedge \vee \neq \equiv \Rightarrow \Leftarrow)$. V našem primeru iz Breznikove razprave si povedi sledijo po nekakem vezalnem načelu na podlagi časa.

O sledenju povedi na določenem besedilnem mestu (pasusu) je nekaj povedano pri Kolar-Pogorelčevi (Sp 25): »Razvrščanje posameznih motivov je tako odvisno od temeljnega pripovednega načina.« Prim. še: »Besedilo je povezano v celoto najprej s pomensko prepletjenostjo delov, pa tudi z oblikovnimi sredstvi besedilne slovnice, med njimi z besednim redom, z opuščanjem skupnih besed in besednih zvez (zlasti besed in zvez v osebkcu), z rabo kazalnih zaimkov in členkov.« (Pri besednem redu gre pač za členitev po aktualnosti, in v bistvu isto je pač tudi pri »pomenski prepletjenosti delov«.³⁴)

Povezanost delov besedila se podrobneje obravnava pri Korošču (SJ 4), v poglavju Povezovanje povedi v besedilu (14–24), kjer so obravnavane, sodeč po obrobnikih, naslednje stvari: *pozaimljanje*, *soodnosni izrazi* (pri Korošču *nanašalnica* – *naveznik* in *napovednik*), *navezovanje* s kazalnimi zaimki, *povezovanje stavkov s ponovitvami*, *kazalnik izhodišča*, *poimenovalni naveznik*, *relativizacija*, *navezovanje z zaimenskimi prislovi*, *parafraza kot naveznik*, členitev po aktualnosti in sobesedilo, *sobesedilni preskok*, druge vrste vezav stavkov v besedilu, časovno in vzročno razmerje med stavki v besedilu, *zgoščevanje*, kazalniki zgoščevanja – se pravi: kar veliko izrazov, ki so v tem pač tudi dokaj težko obvladljivi ne le za učenca, ampak tudi za učitelja. Nekaj tega imamo že pri Kolar-Pogorelčevi v SJ II (146–147) pod naslovom Strnitev besedila, kjer so obravnavane »značilnosti strnjevanja«: *pozaimljanje*, *opuščanje glagolskih morfemov*, *relativizacija*, *nominalizacija* in »pretvarjanje delov povedi v prislovna določila« (beri: glavnih stavkov v členke).

Glavne stvari v izrazju besediloslovja so pač zarisane tudi v slovenskem jezikoslovju. Čaka nas pa še veliko dela, da bo vse to primerno zaokroženo, nato enotno uveljavljeno v jezikoslovnem in drugem pisanju ter končno tudi primerno definirano predstavljeno v zbirki izrazja, kakor je pri nas sedaj zastavljeno v Enciklopediji slovenskega jezika /avtorja tega sestavka/.

SSJLK ZP 29 (1993), 5–14.

³³ Breznikov besedilni primer: *Bil je imeniten grof* (pač: *Nekoč je bil...*). / *Ta grof je šel v Gorjance na lov*. / *Tja ga je spremila velika družba prijateljev in lovcev*. / (*V Gorjancih/Tam*) *grof zagleda medveda* / in *skoči za njim*. / *Medved šine v goščavo*, / *grof za njim...* // *Medveda zmanjka* /.../.

³⁴ Kaj natančno je s tem mišljeno, ni povsem določeno.

ODPRTA VPRAŠANJA TEHNIŠKE BESEDE

0 Vprašanja tehniške besede tukaj obravnavamo na ravni jezika in ne morda na ravni besedila. Zato ostajajo zunaj naše obravnave t. i. besediloslovna vprašanja, s tem v zvezi pa tudi večina skladenjskih. Kljub taki omejitvi pa nam za obravnavo ostaja dovolj vprašanj s področja tako rekoč celotne jezikovne zgradbe, tj. vseh njenih ravnin od izrazne (govorne, pisne) do pomenonosne (morfemske, oblikoslovne, besedne, besednozvezne). Ustroj tehniškega jezika si bomo torej ogledali po njegovih ravninah.

0.1 Preden začnemo konkretno kritiko še splošna uvodna pripomba. Na raznih ravneh je odprto večje število vprašanj. Da je toliko nedognanega, neustreznega ali manj ustreznega, je v veliki meri posledica neidealnega stanja slovenističnega jezikoslovja v času, ko se je slovenska tehniška beseda razvijala, pa tudi v času, ko je nastajal slovar tehniške besede. Pred očmi imam Splošni tehniški slovar, 1. izdaja »v letih 1962 in 1964«, 2. izdaja I 1978, II 1981. Slovenistično jezikoslovje je v tem času stopalo in stopilo v korak s sodobnim svetovnim, jezikoslovni svetovalci tehniški besedi pa niso bili ravno ljudje, ki bi bili lahko idealni posredovalci idej novodobnega jezikoslovja; to se je pri nas utelešalo prav v teh letih, tako zlasti v slovnici in pravopisju/pravorečju, v veliki meri pa tudi v slovaroslovju Slovarja slovenskega knjižnega jezika, saj izrazno, tj. pisno-(iz)govorna stran jezika Splošnega tehniškega slovarja odraža v veliki meri že opuščena stališča (pri tedaj še neustaljenih rečeh). In še eno. Izhajajoč od spoznanja, da je tehniški jezik samo zvrst splošnega slovenskega knjižnega jezika, torej od njega upravičeno pričakujemo, da se ne bo brez vidnega razloga oddaljeval od splošne knjižnojezikovne norme, saj gotovo nihče ne namerava postavljati delitvenega izobrazbenega zidu med knjižnim jezikom, uveljavljenim v eni, in knjižnim jezikom, uveljavljenim v drugih funkcijskih zvrsteh, pa tudi v t. i. strokovni funkcijski zvrsti jezika se ne bomo držali enih meril npr. v tehniki, drugih v zdravstvu ali naravoslovju, tretjih v duhovnih vedah, kakršno je npr. jezikoslovje in podobno.

1 Pisna podoba jezika.

V p i s a v i , tj. v črkah, ločilih, številkah, simbolih ipd. ni razlik. Tu torej nimamo pripomb. (Izjemni so npr. pri Enciklopediji Jugoslavije, slovenska izdaja, kjer zametujejo črko *đ*, ne pa številnih drugih, ki jih srečujemo v prevzetih besedah.)

1.2 Veliko pripomb pa imamo glede pravopisa, tj. uporabe črk za zapisovanje določenega glasovja in za zaznamovanje tipov besedja s t. i. lastnoimenskimi in občnoimenskimi značilnostmi, ali pa npr. glede na to, ali je kaka zveza pomenonosnih prvin beseda ali besedna zveza, tj. ali kaj pišemo skupaj ali narazen.

1.2.1 Da bi vedeli, o čem govorimo, ko razpravljamo o neenotnem z a p i s o v a n j u posameznih glasov, uvodoma povejmo, da pri besedju ločimo avtohtono (domače), prevzeto in citatno.

D o m a č e b e s e d j e je tisto, ki smo ga bodisi podedovali iz praslovanščine ali pa si ga napravili sami iz onega besedja, ki je v danem trenutku že bilo last slovenskega (knjižnega) jezika. Za zgled si vzemimo npr. besede *sestra*, *brat*, *mati* kot dediščino iz praslovanščine, in *sestrična*, *mami*, *bratoljubje*, *avtomobilističen*, *avtocesta* kot tisto, kar smo si sami napravili iz že danega.

P r e v z e t e b e s e d e pa so tiste, ki smo si jih vzeli iz drugih jezikov, načeloma treh vrst: iz slovanskih jezikov, iz zahodnoevropskih in drugih živih ter iz latinščine ali grščine kot t. i. bukovskih jezikov bodisi klasične dobe bodisi poklasične vse do današnjih dni, ko v naravoslovju, zlasti v biologiji (živoslovju), še vedno dobivamo poimenovanja iz latinščine (in grščine). Pravimo, da iz latinščine, ker grške besede načeloma dobijo latinske značilnosti, ko postanejo del tega izrazja. – Če je taka prevzeta beseda slovenskemu jezikovnemu ustroju povsem prilagojena, jo imenujemo izposojenka, sicer pa je tujka, tj. le deloma (ali redko tudi nič) prilagojena slovenskemu knjižnemu jeziku. Tipični primer tujk so glasbeni izrazi kot *capriccioso*, pa tudi tuja lastna imena posebno iz zahodnih oz. sploh latiničnih jezikov (ne pa tudi grško-latinska), kakor npr. *Shakespeare Shakespearja*. Take besede bi lahko imenovali tudi n a p o l c i t a t n e, ker en njihov del podajamo v izvorni obliki, drugega, navadno končniškega in sploh pregibalnega, v slovenščini.

C i t a t n e b e s e d e, besedne zveze (tudi stavki) in povedi pa so tisti, ki jih včasih sicer jemljemo v slovensko besedilo, ki pa niso sestavine slovenskega jezikovnega ustroja, kakor npr. nem. *Herr*, lat. *pro domo sua*, fr. *L'état c'est moi*, angl. *To be, or not to be: that is the question*. Citati so načeloma tudi mednarodni simboli, npr. v kemiji za prvine, v fiziki npr. v formuli $s = v \cdot t^2$ (pot je hitrost krat čas na kvadrat) ipd. Citatne prvine načeloma puščamo nespremenjene. Z njimi se vnaprej ne bomo več ukvarjali.

Največ problemov je v pisni predstavitvi glasovja prevzetih zlasti iz zahodnoevropskih jezikov; slovanske in latinske prevzete občne besede namreč načeloma pišemo po domače, latinsko-grške pa tudi, ko gre za lastna imena. Brez potrebe pri grško-latinskih prevzetih besedah izjemoma še omahujemo ali nismo dosegli idealnega stanja pri njihovem zapisovanju. Res pomembna taka enota je grški *ión*, ki bi ga morali prevzeti kot *jon* (prim. *jonosfera*); podobno sem si iz STS izpisal še zvezo *camera obscura*, ki bi jo prav pisali le s *k*, ne s *c* za glas *k*, saj ne gre za citatno besedno zvezo, temveč za prevzeto, ko pa zanjo menda nimamo drugega izraza in jo tudi po slovensko sklanjamo. Kot neidealno rešeno zadevo v zvezi z izrazjem grško-rimskega izvora bi omenil zvezo (samoglasnika) + *i* + še katerega samoglasnika (za kar je že Vodnik zapisal, da med njima izgovarjamo *j*): to nam povsod povzročča dovolj preglavic (in torej ni problem le tehniške besede).

Vprašanje pisave tehniške besede je predvsem v tem, kako zapisovati tuje glasovje prvin, imenovanih po osebah, ki se pišejo drugače, kakor se pri nas berejo. Za primer vzemimo *Einsteina* in *Röntgena*. Kot priimkovni imeni iz latiničnih (zahodnoevropskih) jezikov ju v slovenščini puščamo nespremenjeni, le da ju sklanjamo s slovenskimi končnicami (*Einsteina*, *Röntgena*) in jima delamo slovenske svojilne pridevnike na *-ov*: *Einsteinova* (formula relativnostne teorije), *Röntgenovo* (odkritje posebnih žarkov). Snov, poimenovano po Einsteinu, tj. »umetno izdelan radioaktivni element, simbol Es«, pa pišimo po domače, tj. *ajnstajnij*, kakor pišemo *kalcij*, *kisik*, *železo*, seveda vsakega po svoji logiki: *ajnstajnij* po logiki slovenske pisave vseh prvin ali elementov (prim. še ime za oksid: *Braun – bravnit*). Tudi spojine ipd. pišimo enako, npr. *ferolegura*, *najlon* ipd. (Tako pišemo npr. enotno po domače jezikoslovno izrazje – aktiv, pasiv, kolektivno ime ipd.) Primer *Röntgen – rentgen* nam lahko služi za kažipot pri t. i. sprevrznih (konverznih) strokovnih izrazih za naprave, merske enote ipd. (Kaj vse spada sem, bodo najbolje vedeli tehniki sami.) Sprevrzni izrazi so tisti, ki prvotno pomenijo npr. lastno ime, nato pa zaznamujejo stvar, ki je v metonimični zvezi z nosilcem tega imena. Tako pišemo torej le *rentgen* ne tudi *röntgen* kot napravo ali kot »enoto za ekspanzijsko dozo ioniziranege sevanja«; podobno je npr. z besedami *amper*,

om, volt, vat, džul, ipd. Če imajo taki izrazi simbolno predstavitev, ta ostane nespremenjena (mednarodna), npr. *w* za *vat* ipd. Napačno je misliti, da se s tem godi tistim, po katerih je kaj poimenovano, krivica: saj ostaja govornjena podoba v bistvu nespremenjena. Menda nihče med nami ne bo rekel, da ne ve, kdo je *Schiller*, dokler mu tega imena ne zapišemo.

1.2.3 Pisal sem že o tem, da so imena rastlin in bolezni, naprav občna imena oz. poimenovanja, torej jih je treba kot taka tudi pisno obravnavati. Predlagam torej pisavo z malo začetnico ustreznih pridevnikov na *-ov* iz lastnih imen, npr. *blagajev* (*blagayev*) *volčin*, *parkinsonova bolezen*, *káplanova turbina*. Da tu gre za občnoimenskost takega pridevnika, je bilo že večkrat povedano: gre za *volčin*, *bolezen*, *turbino* s temi in temi značilnostmi, ne za to, da bi s tem hoteli izražati t. i. svojilnost. Tehniki sami to čutijo, ko npr. za *káplanovo turbino* predlagajo navadno občnoimensko poimenovanje bodisi v obliki *kaplanska turbina* bodisi v obliki *kaplanka*. Svojljni pridevnik *Kaplanov* je torej sprevržen v vrstnega *kaplanov* (poleg tega zmeraj namreč ni mogoče tvoriti pridevniške oblike na *-ski* ali samostalniške enobesednice tipa *kaplanka*). V tem smislu, kot je bil pravkar govor, gre tudi že Načrt pravil za novi slovenski pravopis. Zunaj tega okvira ostajajo poimenovanja fizikalnih in drugih zakonov, teoremov ipd., kakor npr. *Pitagorov izrek*, *Ohmov zakon*, *Brownovo gibanje*, *Cardanova enačba*: pišemo jih z veliko začetnico kakor doslej.

1.1.3.1 Pri tem je posebno vprašanje p i s n o p o d o m a č e n j e p o d s t a v. Podomačenje pri vrstnih pridevnikih (na *-ov*, *-ski* ipd.) iz lastnih imen v slovenskem knjižnem jeziku ni dosledno izpeljano oz. sploh problemsko zamejeno. Pokazali smo na kategorijo prvin ali pa snovnih imen, ki naj bi jih podomačevali dosledno, ali na sprevržna poimenovanja, kjer npr. pri imenih avtomobilov in vozil ni bilo doseženo idealno stanje. Na splošno lahko rečemo, da vrstnih pridevnikov zunaj takih določenih kategorij v podstavnem delu pisno ne podomačujemo, če ni podomačeno že lastno ime, kakor npr. v primeru *Celzij* (na zunajtehničnem področju pa npr. *Luter*, *Petrarka*, *Miklošič* ...). Pišemo torej *ajax-wyattova* (indukcijska peč), *baaderjev* (test), *baileyjev* (most), *beaufortova* (lestvica), *beckerjeva* (črta), *behmov* (globinomer). Po domače *celzijeva skala/lestvica*, *celzijeva stopinja*. (Posebna skupina so primeri, kjer bi bilo črke mogoče brati tudi po naše, pa jih je prav po tuje: *bun-senov* (člen) /2/.)

1.2.4 Pri teh zadevah je v STS sem ter tja k r š e n a s l o v e n s k a p i s n a n o r m a a l i p r e d p i s, ko se npr. napačno izpisuje nemi polglasnik ali se ne izpisuje govornjeni *j* ipd.: *Boole* /búl/ – *Booleov* (prav: *Boolov*). Primerno bolje bi bilo namesto *Bailey* /béli/ – *Baileyev* pisati *Baileyjev*), enako namesto *Baudot* /-dó/ – *Baudotov* /ójev/ (če bi se tako končno le dogovorili) raje *Baudotev*; pri prvem podaljšek osnove z *j* izpisujemo, v drugem primeru pa ta *e* nakazuje tudi odpad pred njim stoječega nemega soglasnika ipd.). Prvo navedeno je čista napaka tudi s stališča SP 1962, drugo je nadvse smiselni predlog Načrta, predvidevajoč pisavo podaljška osnove v primerih s pisnim samoglasniškim izglasjem osnove (ali tudi le govornim kot v primeru *Baudot*). V primerih kot *Broadway* nimamo daljšanja osnove, ampak je *j* že v imenovalniški osnovi zaznamovan z *y* (prim. /brodvej/). Naš deloma že obravnavani tretji primer je v bistvu isto kot drugi, le da tokrat z nemim soglasniškim, a samoglasniškim izgovornim izglasjem. (Primeri tipa *Poe Poeja* so enaki v Načrtu in v SP 1962.)

1.2.5 Preden preidemo k pisanju skupaj in/ali narazen, naj opozorim še na prevajanje tujk v status sposojenk, npr. *beige* v *bež*. Moje globoko prepričanje je, da si imena barv res zasluzimo v navadni slovenski pisavi.

1.2.6 Pisanje skupaj in/ali narazen temelji v znanih spornih kategorijah na predsodkih jezikovnih svetovalcev terminološke sekcije in seveda tistih njenih članov, ki so te predsodke vzeli za svoje, v dobri veri seveda, da s tem branijo samobitnost slovenskega knjižnega jezika.

Pri tem je napačno že ustrezno jezikoslovno izrazje in pojmovanje, saj STS ne loči med sestavljenko in zloženko in temu ustrezajočimi morfemi. Tako je npr. *amfi-* v pomenu »dvo- ali oboje-« imenovano predpona, čeprav je to prvi del zloženke. Beseda *amino* a z o sploh ni določena kot besedna vrsta ali besedna sestavina, ampak le z oznako (t. i. kvalifikatorjem) neskl. (da gre za samostalnik, sklepamo po pomenu), kakor npr. tudi *beige*, ki je nedvomno pridevnik; STS prvega dela zloženke z *amino-* sploh nima izpostavljenega: (verjetno zato, da – neupravičeno – piše enkrat skupaj (*aminobenzen*), drugič narazen (*amino kislina*) – smiselno je seveda le skupaj. Res predpona je *ab-/abs-*. Besede tipa *ágricoltura* oz. *ágrobotánika* ima STS za »določilno besedo« v »sestavi«, v resnici pa gre spet za prvi del zloženke. Napačno pojmovanje in poimenovanje tega se opira na jezikoslovno teorijo Slovenskega jezikovnega priročnika za tehnike, Ljubljana 1969, kjer se govori (25) o »sestavljenkah s predponami, predlogi in števniki«, med »predložne predpone« pa je prišteto npr. tudi *pa-*, *pra-*, *pre-*, *pro-*, *so-* (čeprav z oznako »neločljiva predpona«), med »prislovne predpone« pa se štejejo npr. *ne-*, *samo-*, *sredo-* (36), pa tudi »predpone : števniki« (37). Veliko napačnega je tudi v poglavju Zloženke (38–39). Namesto izraza priponsko obrazilo se rabi nejezikoslovni izraz »končnik«, ki pa pomeni tudi končnico (prim. 10: *koza* s končnico *-a*). Tu je treba ločiti netvorjenke, kakor je *koza*, od tvorjenk, kakor je *natega* (iz *nategniti*). Svetovalec za ta priročnik ni obvladal pojma morfem, tj. najmanjše pomenonosne enote jezika.

1.2.7 Kar je zloženo (in sploh tvorjeno), naj se piše le skupaj, torej *aminobenzen* in natančno tako tudi *aminokislina* (izjema so le t. i. prosti morfemi kot *se* v *razliti se* ali *po* v *pasti po* v pomeni »napasti koga«). Ne torej ustvarjati dvojnic, kakršna je že omenjena *amino kislina* nasproti *aminobenzen*, ali *avtocamp* gl. *avtokamp* nasproti *avto cesta* in še *avto-ura*. Prav je le *avto-moto*, tj. skrajšano za »avtomobilski in motociklični« (prirejeni sestavini). V tem smislu je v priročniku napačna pisava z vezajem zaradi »večje preglednosti« (38), npr. *trinitro-toluol* ali *diklordietil-sulfid*. V smislu načela, da se piše vse tvorjeno skupaj, je treba odpraviti tudi napačno poimenovanje tipov zloženek (»domače«: *zobozdravnik*, »tuje«: *elektromotor*, »mešane«: *avtocesta*), pa tudi izraz »sposojenka« »zloženska z enim naglasom« (med primeri pa jih je veliko tudi z dvema naglasoma), ter »sklop«, ki je nekaj drugega, kakor r. t. uči priročnik.

Napačna je tudi pisava tipa *steklenica-termovka* z vezajem: kjer se pregibata oba dela kake zveze, gotovo ne gre za morfemsko zvezo, ampak za besedno, in besedne zveze pišemo seveda narazen. Ta zmota o tvorjenosti takih »besed« je sicer znana tudi iz Bajčevega besedotvorja, a jo kot stalno besedno zvezo, ne torej besedo, najdemo praviloma pojmovano že pri Kopitarju (pri zvezah pridevnika v določni obliki in njegove samostalniške odnosnice). Pri navadnih prevzetih besedah nikar ne pospešujmo tuje pisave, ampak domačo. Za primer naj navedem v SP sprejeto pisavo *poni* za katero priročnik zahteva *pony*. Pri tem je škodljivo ločevanje po funkcijskih zvrsteh, kakor ga imamo v priročniku na str. 46: a) »za znanstvene razprave, v trgovskem in zlasti mednarodnem prometu«, b) in c) pa »samo za domače poljudne spise, če ni priložnosti za zamenjavo«, (tip c) je pisava »v udomačeni obliki«. Če kdo misli, da mu je res treba vzpostavljati zvezo z »vpisi v matične knjige oz.

registre«, naj to stori na enem mestu, sicer pa naj uporablja slovenske oblike bodisi v tuji bodisi v sposojenski (tj. »udomačeni«) pisavi. Očitno preveč »matičnih« oblik ima npr. večsah Proteus. Za ponazoritev a), b) in c) prim.: a) *Priolov delicious*, b) in c): *priolov delišes*; oz. a) *Böhms Allerfrüheste*, c) *böhmov rani* ali *bemovec*, kakor imamo v priročniku na str. 46. Za tovarniške izdelke prim. a) *Gramoxone*, b) *gramoxon*, c) *gramokson*.

1.3 Izgovor.

1.3.1 Mislim, da je sedaj v glavnem opuščeno stališče, da naj bi prevzeto besedje izgovarjali po *n o r m a h j e z i k o v d a j a l c e v*. To vidimo npr. pri občnih besedah tudi iz SSKJ, lep primer za to pa bi bil *džéz -a*, *ražnjič*, *džuvec*, *avto*, *aktiven*. Isto pa naj dosledno velja tudi za imena, saj se vsa avtomatično uvrščajo vsaj med tuja (ali polcitatna). V tem oziru si je tudi v STS še marsikaj želeti.

1.3.2 *Slovenska izgovorna norma*. Če se npr. strinjamo z izgovorom *édžeks* za *Ajax* (zapisovali pa naj bi ga v oglatem oklepaju s pokončnimi črkami), pa ne moremo imeti pred samoglasnikom ustničnostnega *ɥ* (ali celo *u*), namreč v slovenščini, zato je »izgovor *uát* za Watt napačen, pravilen pa *vat*, torej *édžeksvát* za *Ajax-Wyatt*. Tip *ejri* za *Airy* je boljše pisati /êjri/, saj se vsak *e* pred *j* izgovarja le široko (v modernem slovenskem izgovoru). *Abel* kar izgovarjamo z /êjbəl/, izgovor /-bl/ se iz tega poda sam od sebe. V tem smislu je tudi *Armsby* (arəmzbi). Samoglasnik *e* pred *r* je v neslovanskih prevzetih besedah načeloma širok, torej ni pravi izgovor *cérij*, ampak *cêrij*.

1.3.3 *Pri k r a t i c a h*, kot je npr. *ABC*, če jih beremo črkovalno, črkujemo po slovenskih črkovalkah, torej kot *abeès*, ne morda po tujih (angleški: *ejbisi*). Izjeme naj bodo res izjeme: npr. *bibisí* za *BBC* (Francoze seveda nič ne moti tip *bebese*, tj. izgovor po njihovih črkovalkah). V tem smislu je narobe kratici *BTU* predpisovati izgovor /bitiju/, celo brez naglasa. Pri črkovalnem branju je načeloma naglašen zadnji zlog, kakor sem že imel priliko povedati drugje. Črkovalno branje kratic naj bi bilo zmeraj izpisano, navadno branje pa le tedaj, če so kakšne posebnosti v izgovoru, kakor npr. pri *ALCOR*, kar se skoraj gotovo izgovarja s *k* za črko *c*; tudi *ALGOL* bi moral biti vsaj naglašen. – Na splošno naj bo zapisan izgovor vsake besede, ki se, zapisana, ne izgovarja po pravilih za izgovor naših črk: prim. *cathinit*, ki nima navedenega izgovora (ima pa kazalko na *saponit*), ali *aldrey*, ki je tudi brez izgovora.

1.3.4 *I z g o v o r a n e d e l a j m o i m e n i t n e g a* npr. z zahtevo po t. i. zaokroženih sprednjejezičnih samoglasnikih, kakršna sta npr. *ö* ali *ü*, pa tudi ne zadnjejezičnih, kakršen je *â*: kakor v prvem primeru pravilno predlagamo izgovor /kabrél/ za *Cabröl* ali /ersted/ za *Oersted*, predlagam tudi *a* za *å* /ångstrem/. Neenotno je treba poenotiti: *Gay-Lussac* /ge lüsàk/ naj bo torej /ge lisák/, z dolgim, ne kratkim naglašenim samoglasnikom. Če se je pri nas kaj že čisto podomačilo, ne rinimo izraza nazaj na »etimološki« izgovor, kakor npr. pri *buldožer* (z napačnim ozkim *e* pred *r*), saj je *búldožer* tudi dobro, če so ga ljudska usta že napravila (kakor sprejemamo na drugi strani *búngalov*). Gotovo je, da tudi ne bomo zahtevali kakih angleških trdih (ali trših) *l* (prim. *búl-a*).

Pri *p r e v z e t i h e, o* se ravnamo po preprostem pravilu, da sta naglašena dolga in ozka (širok je *e* le pred *j* in *r*, *o* pa pred *v*), torej ne za *Boussinesque* predlagati izgovor /businěsk/, ampak /businěsk/; prim. še *bourette* – *buret*, kjer je pravilno zapisano *burét*. Isto velja tudi za nosna *e* in *o*, za katera pa tu nimamo primerov (namesto njih izgovarjamo in pri domačenju pišemo *en/m* in *on/m* ali *an/m*. *D v o j n i h s o g l a s n i k o v* slovenščina razen na meji dveh morfemov (in sicer le med predpono in podstavo, ne pa tudi med podstavo in pripono, prim. *oddati: plesti iz pletti*) ne pozna, zato STS prav zapisuje le enojni *t* v izgo-

voru besed kot *Hittorf*/hitorf/, *Gall* /gal/, *Gauss* /gaʊs/ prav z *u*, ne z *u* za samoglasnikom). Ne oživljajmo mrtvega oz. ne silimo starega med novo splošnejše: *substitiénta* nam. *-énta*). Naši stari so nam glede tega dali lep zgled v prireditvi grško-rimskih poimenovanj slovensščini. Ne smemo si misliti, da bi bili po domači izgovorjavi pisali zaradi tega, ker bi bili neizobraženi. Ravno nasprotno. Za primer si lahko vzamemo kar Kopitarja z začetka devetnajstega stoletja, ki se je tu odločil za slovenskost, ker je spoznal (na podlagi neenotnega izročila slovenske pisave in izgovorjave od 16. stol. do svojega časa), da se tako doseže ustrezna kultiviranost in enotnost slovenske besede.

1.3.5 Pri izgovoru mi bodi dovoljeno opozoriti še na nakazovanje i z g o v o r a č r k e *l*; tu bi se bilo treba držati SSKJ oz. SS, tako da bi zaznamovali izgovor vseh samostalnikov, pridevnikov, glagolov in prislovov, ki se jim *l* izgovarja kot *u*: *bél* -i /-éu/, *bél* -a -o /-éu/, *bolha* /ôu/; morda tudi pridevniške besede s polglasnikom (*topel*, *ugasel*) – oboje 2 /-əu/, zlasti pa tvorjenke na *-lc-*, *-lk-*, *-lsk-*, *-lstv-* za t. i. vršilca dejanja, kjer bi človeka (*bralec*) ali žival (*sesalec*) načeloma izgovarjali z *u* ne pred samoglasnikom, naprave te vrste (*vlačilec*) pa načeloma z *l*.

1.3.6 Kar smo povedali o glasovju, velja tudi o n a g l a s u .

1.3.6.1 Tam, kjer imajo besede po d v a n a g l a s a (redkeje po več, zlasti v t. i. priredni zloženosti), jih ne zametujmo, kakor to dostikrat počne STS, pa tudi ne dajajmo dveh, če imajo samo po enega. Značilen primer prav zmede v tem pogledu, tj. v eno- oz. dvonaglasnosti, imamo pri tvorjenkah z *aero-*. Napačno po dva naglasa imata *áerótor* in *áeríran* ali tudi *áerodróm*. Po dva naglasa imajo take tvorjenke le, če so npr. napravljene iz dveh samostalnikov, kakor npr. *áerodinámika*, *áerofotografija*, *áerogliser*, *áerotrásport* v pomenu »dinamika zraka« ali »gliser za po vodi« ipd. Samo en naglas pa imajo tiste tvorjenke, ki imajo v drugem delu pri tvorjenju nastalo obliko iz glagola ipd.: zato je prav *aerátor*, *aerográm* (po *aerográf*) v pomenu »kar zapisuje iz zraka« oz. »kar je zapisano iz zraka« (prim. *telegráf*, *telegrám*). Enonaglasni so dalje vse zloženke s tipičnimi morfemskimi končaji tipa *-logija*, *-grafija*, *-skopija*, *-nomija*, *-metrija*, *-návtika*, *-plán*, *-státika*. V konkretnem primeru npr. *aerométer*, *aeronávt*, *aeronomija*, *aeroskóp* (*ija*), *aeroplán*, tudi *aerosól*, *aerologija*, ne pa – kot v STS – vse s po dvema naglasoma. Sem spada tudi *Aeroflót* (z naslonitvijo na *aeroplán*), ki ga STS pušča sploh nenaglasnega. To je sedaj (in bilo je že ob času nastanka 2. izdaje STS) teoretično jasno, zato si tu ne moremo dovoljevati več nobenega diletantizma ne v tem smislu, da bi besede silili v dvonaglasnost ali enonaglasnost ali celo v brezna glasnost. Dva naglasa imajo tudi sestavljenke (prim. *ánorálen*), o čemer pozneje.

Primer za kolikor toliko uspešno rešitev nam naj bodo tvorjenke z *agri(o)-* kot prvim delom zloženke. V STS je naglasno prav zaznamovano *ágríkulúra*, *ágríbiológija*, *ágróbotánika* itd., vse s po dvema naglasoma, z enim pa *agronomija*, *agronóm*, napačno pa tudi *agrotéhnik* (*-téhničén*), kjer je prav *ágrótehnik*, saj mislimo na »tehniko za polja«. »Popolna« zmešnjava pa je spet pri *avto-*, -kjer je izpostavljen le prvi del zloženke, namreč *ávto-* s pomenom »sam« ne , pa tudi *avto-* s pomenom »samohodno vozilo«. Tu so sestavljavci napačno posplošili le nenaglasno obliko pod vplivom prvega pomena (rim. *avtogén*(*ski*), *avtomobil*, *avtohtón*, *avtomát*) in pisali potem vse le s po enim naglasom (*avtomontáza*, *avto podjéte*, itd., itn.), čeprav so v sestavini *ávto-* »sam« sami zapisali naglas (ta bi prišel v pošteve le v primerih tipa *ávtopilót*, *ávtooksidácija* v pomenu »mehanični pilot, samodejna oksidacija«).

Pri naglaševanju zloženek bi bila torej roka pravega jezikoslovca res potrebna kot le kaj.

»Pravi« nam tu pomeni teoretično osveščene človeka, ne le človeka z dolgim delovnim stažem pri slovarskem delu (zanimivo je, da se skoraj nobenemu slovarniku ni zdelo vredno (ali kaj) teoretično študirati).

1.3.6.2 Podoben problem kot pri dvonaglasnih zloženkah je pri (mimogrede že omenjenih) samostalniških in pridevniških sestavljenkah, pri glagolskih je to redko. Tu je treba vedeti, ali je kaj res sestavljeno, ali pa je le izpeljano iz t. i. predložne zveze (oz. sploh iz samostalnika/pridevnika s predlogom). Za primer: *nàdúra, pòdoficir – nadlegováti, podložiti (podlòga)*. Znanе so tudi predpone *ne-, pra-, pa-* ipd. V STS je s tega stališča napačno rešen *nadgozdár*, saj je (pravilni, tj. dvonaglasni) *nàdgozdár* vendar »višji gozdar«, tj. predpona ustreza polnopomenski besedi v govorni podstavi. Prim. še *nàdméra (ne nadméra), nàdnormálen* »večji od normalnega« proti *nadmòrski* »tak nad morjem«. V izčrpnost tudi tukaj ne morem iti.

1.3.6.3 Tudi pri naglasu ni treba nič u m e t n i č i t i i n s t a r i n i t i ali e t i m o l o g i z i r a t i in podobno, ko je kaj že utrjeno drugače. Tu se človeku vzpostavi zveza s tipom kot *adsórcija – adsorpcijski/adsórpcjski, rekreácija – rekreacijski* proti *okluzija – okluzijski* proti *dispéruzija = dispérzijski/disperzijski*. Ali se tu ne bi bilo treba odločiti za imenovalnike tipa *dispéruzija* po latinskem *dispérsio* in torej tudi *dispérzijski*. Prim. še *eksplóatcija – eksloatacijski, adicija – adicijijski*. Škoda je, da tu nimamo kake razprave (pričakovali bi jo bili od »naglasostavcev« pri SSKJ), ki bi nam pokazala, kdaj *-ija*, kdaj *-ija*, in po tem uravnati vse preostalo. Tam, kjer naglas v samostalniški »tvorjenki ni na *-ija*, naj bi tudi pridevnika na *-ski* ne silili k temu. Nekaj drugega so seveda končaji *-ija* v tipu *-grafija, -logija, -nomija, -mietrija, -zofija, -filija, -letrija, -termija*. Tu bi lahko kaj napravili naši klasiki, ko bi se le kaj bolj brigali za slovenščino.

S t a r i n j e n j e mi pomenijo naglasi kot *dróbnica* »ovce in koze«. Za p r e r i v a n j e v naglasnem mestu prim. *buldóžer – búldožer – buldožér*. – Za n e u p r a v i č e n o b r e z n a g l a s n o s t prim. *božje drévice* ali *alweg* (ki tudi nima navedenega izgovora), že prej obravnavana kratična poimenovanja. Za n a p a č n o k o l i k o s t naglašene samoglasnika prim. *bleščáv, absorbént, bleščéc, brég -à, blagó -a*. Za n e p o t r e b n o in zavajalno naglasno dvojnico imam prid. *cél -a -o* in *celó -á -i -é*, ko so vendar vse izrazijske zveze v določni obliki in tedaj naglas nikoli ne more biti na končnici (če je osnova sicer složna): *céli stropi, celo število, céla racionalna funkcija*. Nekje sem našel tudi končniški naglasni tip, za katerega velja isto, kar za zgoraj obravnavanega mešanega: *medèl -dlà -ò* in *mèdel -dla -o* in s primerom *-i* premog za le *mèdli premog*. Potem je vprašanje n a g l a s o v p r i s r b o h r v a š k i h i m e n i h (zemljepisni tip *Móstar -ja*, ne *Mostára*) in poljskih (*Krákov -a*, ne *Krakóva*). Srbohrvaški tip *Božič* naslonimo kar na domačega in torej namesto *Bôžič* izgovarjamo kar /bôžič/ in dalje *Bôžičev*. – Gotovo je takega še kaj. Čeprav teoretično ne spada sem, naj vendar omenim še napake v kolikosti in kakovosti tipa *cènt, cénta, cènter* ipd., včasih z dolžino tudi v imenovalniški obliki.

1.4 S tem bi bila izrazna stran tehniškega jezika, kakor se kaže v STS, v glavnem obdelana. Razumeli boste, da sem črpal bolj iz predvidevanj kakor iz popolnih izpisov iz velikih korpusov, kakršen je STS.

2 Tako se sedaj lotimo še pomenonosne strani tehniškega jezika, in sicer morfemske in besednovrstne.

2.1 O m o r f e m s k i s t r á n i smo deloma že govorili pri izrazni strani, zato se tu omejimo predvsem na oblikoslovno; besedne ravnine v smislu sopomenskosti z ustreznimi

opisi (izrazje – strokovni izrazi) se ne bomo dotikali, pač pa bi nekaj rad spregovoril tudi o tekmiških sredstvih tipa prevzeto proti domače.

2.2 Oblikoslovje tehniškega izrazja ne more biti drugačno kot oblikoslovje splošnega jezika, in v glavnem tudi ni. Nekaj »naj-bi-posebnosti« pa je vendarle opaziti.

Tako občasno ne uvrščanje besede v besedne vrste, tako da ostajajo besede npr. le z oznako neskl. (s čimer se jim menda priznava vsaj status imenske besede): za primer *aminoazo*, *agronarc*, *alweg*, *anate*, *arc*, *ato*, *beige*. Sploh brez oznake so nekatere stalne besedne zveze, npr. *caput mortuum*: moškega spola, zapisati pa mu je treba tudi roditelj: *caputa mortuuma*. Slovenski knjižni jezik si je vprašanje sklonljivosti rešil zelo elegantno, veliko bolje kot npr. ruski ali češki, zato mu nikar ne kvarimo sistemskosti s forsiranjem t. i. nesklonljivosti; prave in nujne nesklonljivosti mu bo še tako ostalo zadosti. Drugo važno vprašanje je status t. i. akronimov /kratice/, npr. tipa *tozd* ali *NUK* ali *SZDL*. Zavedati se moramo njihovega besednovrstnega statusa. Načeloma so to samostalniki, in morajo biti kot taki v slovarju tudi zaznamovani z ustrežno oznako kakor drugi navedeni samostalniki. So torej m., ž. ali s. spola, se sklanjajo z glasovnimi ali ničtimi končnicami (drugi so t. i. »nesklonljivi«: prim. naša *SZDL*, naše *SZDL*), ipd. Teoretično jim je spol predvidljiv: načeloma so moškega spola, ženskega le tisti na nenaglašeni *-a* v im. ed. – drugačno (*NUK* ž. spola je nepotrebna izjema, le redko tudi ne; prim. pri *SZDL* oz. pri *SZDL-ju*). V STS so te besede brez teh oznak: *ABS*, *ADAC AEROFLOT*, *ALCOR*, *ALGOL*, *ASA*, *ALITALIA*, *Ampex*, *API*, ki se skoraj vse lahko dajo brati navadno, črkovalno pa *APF* (od zgoraj *ABS*, *API*), *ASTM* neskl., *ATF*. Tiste kratice, ki nimajo samoglasnika ali pa imajo neizgovorljive oz. težko izgovorljive soglasniške sklope, so črkovalne, npr. *STS* = *esteès APF* = *apeěf*, *BP* = *bepé*. Ženskega spola so od zgoraj naštetih le *ASA*, *ALITALIA*, roditelj *ASE* oz. *Ase*, *ALITALIE* oz. *Alitalie*. Za kratice na soglasnik prim. *ADAC*, *ADAC-a* (*ADACA*), z *ADAC-om* (*ADACOM*). Daljšanje osnove z *j* imamo kot v slovenščini: *API*, *API-ja* (*APIJA*).

Tudi simboli, npr. za prvine (elemente), so samostalniki, prim. *Ac*, *Al*, *Am*, *As*, *Au* in jim je treba zapisovati spol: *Ac je zmeraj pomenil aktinij*, *Au pa je bil zmeraj zlato* (*bil* = *pomenil* m. sp.). Simboli so moškega spola, in načeloma jim ni mogoče prepovedovati sklanjanja (*Au-ja* ipd.), čeprav to večinoma ni običajno (slišal sem pa že žargonsko reči »pri hadvaó-ju«).

2.3 Posameznosti bi bile: Dajajmo prednost slovenskim končnicam pri izrazih, ki so v latinščini ali grščini srednjega spola, tj. namesto npr. *anestetikum*, *eksplozivum* raje *anestetik*, *eksploziv*, in potem tako tudi v množini *anestetiki*, *eksplozivi*, ne *anestetika*, *eksploziva*. To drugo zveni starinsko. Tega je zlasti veliko v živoslovju (biologiji). – Odločiti bi se bilo treba za določnost pri vrstnih pridevnikih kakor *acetilen-ina-o*: tu bi res kazalo navajati že v glavi določno obliko, torej *acetilni-a-o*. Pri tem bi moral pomagati dober slavist, da se bodo taki pridevniki ločili od tipa *acidofilen-ina-o* »kisloljuben«, ki so nedoločni pridevniki v zvezah kot *Ta trs je acidofilni* »ima rad kislino«, kar je potem v nasprotju s primeri *acidofilni trs*. – Nekatere stvari so rešljive šele, ko se bomo dokončno dogovorili za pravopisna pravila: potem bi obrazilo *-ov/-ev* pisali po izgovoru, ne pa da bi, kot sedaj za govorjenimi (ko niso pisani s temi črkami) *j*, *č*, *ž*, *š*, *dž* in *c*, pisali v prevzetih besedah z *-ov*, izgovarjali pa z *-ev*: *Baudotov* /ójev/ – *Baudotev*, *Lesageov* – *Lesageev*.

3 Za pod konec si oglejmo še Slovenski jezikovni priročnik za

t e h n i k e (Ljubljana, 1969, 94 str.; jezikovno je besedilo pregledal dr. France Tomšič). To je na splošno zanimiva, obvestilna knjiga, škoda, da je menda nihče ni ocenil z jezikoslovnega stališča.

3.1 Uvodoma se pomudim ob njegovem j e z i k o s l o v n e m i z r a z j u (ki smo se ga tu sicer mestoma že dotikali). To nam najbolj kaže že apostrofirani izraz *končnik*, ki pomeni kar »konec besede«, večinoma pa morfemsko zvezo), kakor npr. *-a* (10), *-je* (11), *-oba* (13) itd. Ker gre za besedotvorne morfem(ske zveze), bi bilo edino prav, da bi namesto izraza *končnik* rabili izraz *priponsko obrazilo*. Kadar je obrazilo hkrati končnica (prim. *-a* v *natega* (10) iz *nategniti*), ga imenujmo *končniško obrazilo*. Izraz *predpona* je pojmovan deloma preširoko: če bi še nekako šlo, da je predpona tudi *mimo-* (*mimohod*, 27, 36), nika- kor niso predpone *niz-*, *sredo-*, (36), *vele-*, *pol-*, *eno-*, *dvo-*, *tri-*, *štiri-*, *pet-*, *tisoč-*, *prvo-*, *četvero-*, *enojno-* (37). To so prvi deli zloženek. Besed kot *elektrokemija*, *svetlosiv* ne moremo imenovati »spojenke«, so kar zloženke, saj ni jasno, kaj naj bi spojenke bile (oz. to, kar se zanje trdi, ni res, namreč da bi imele »en sam poudarek«). Tudi besede kot *alfažarki* so zloženke (z imenovalniško medpono), ne sklopi (38): besede kot *alfažarki* so nastale iz zveze *žarki*, imenovani *alfa* (ali ... z oznako *alfa*). Isto velja za tvorbe tipa *T-nosilec* ipd. (38). Najboljši tudi ni izraz »okrajšanka« za akronim (prim. *FAGG*): to so kratična imena ali kar kratice. Okrajšanka bi bila morda *izem* iz *modernizem*, *simbolizem*, *realizem* ipd. – Treba je ločiti deležja in deležnike (41): prva so nepregibne oblike tipa *sedeč/kupovaje/ skrivšil/rečeno*, drugi pregibni. npr. *sedeč -a -e*, *rečen -a -o*. Če so deležja postala prislovi ali deležniški pridevniki (*sede*, *rdeč -a -e*), lahko pred seboj dobijo *ne-* (*nehote*, *nerdeč*).

3.2 Danes so nam t u j k e (42) tiste prevzete besede, ki se niso docela prilagodile slovenskemu jeziku, bodisi v pisavi, oblikah ipd., drugo so nam sposojenke (kakor smo že spredaj rekli). Pri tipu *amperura* (v STS *ampere-ura*) gre za zloženke, ne morda le za »sestavljene enote«. Tudi pri »tujih predponah« (61–70) je treba ločiti p r a v e p r e d p o n e (npr. *a-*, *ab-*, *abs-*) od prvih delov zloženek (npr. *amfo-*, *avkso-*, *bi-*, *di-*, *ekso-*, *ekstra-*, *ekvi-*, *endo-*, *ev-*, *peroksi-*, *retro-*). To gre med »tuje določilne besede« (66–70), kar pa ni drugega kot prvi del zloženek, npr. *aero-*, *agri-*, *alo-*, *anemo-*, *astro-* itd. Spet ne gre za »končnice« ampak za priponska obrazila pri morfemskih zvezah kot *-acija* – *-irati* (71–73). Namesto izraza »izvedenka« (npr. str. 23) danes rabimo izpeljanka, saj besede *peljati* ne obtožujemo zaradi tega, ker je morda tujega izvora.

3.3 Priročnik se glede besedotvornih sestavin v glavnem pravilno odloča, vendar so še d o v o l j p o g o s t e n a p a k e.

3.3.1 Tako v m o r f e m a t i k i nimajo končniških obrazil (po SJPT »končnikov«) *-a* samostalniki kot *glina*, *moka*, *para*, *skala* ali *smola* (13): to so netvorjene osnove. Ali *-ka* v besedi *odplaka* (13) – tu je končniško obrazilo *-a* (iz *odplakniti*), ali *-o* besede kot *apno* (13). itd. Dobro je ločiti *-je* od *-ovje*: *kamenje* – *satovje* (12); na ta *-ov-* moramo paziti tudi drugje. Nenatančno je misliti na priponsko obrazilo *-a* v primerih kot *hoja*: kadar *-ja* povzroča spremeno soglasnika na koncu osnove (pravzaprav podstave), tak *j* pišemo z veliko, torej *hod-Ja* kar nam da potem *hoja*, pri čemer je *j* del podstave, ne obrazila. (14) Vse ženske pare k moškim samostalnikom (prim. *kopač -ačica* in *-ačka*, 15) bi bilo treba obdelati na enem mestu in točno povedati, kdaj se tvorijo z *-ačica* in kdaj z *-ačka*; v resnici z *-ica* oz. *-ka* iz ustreznega imena za moško, ali pa z zamenjavo moškega priponskega obrazila z ženskim, kakor v primeru *Slovenec – Slovenka*) (15 in drugje). Zakaj proglašati za manj priporočljiv tip na *-ja* (*vodja*, 17), ko imamo *strojevodja* ipd.?

3.3.2 G l a g o l s k e g a v i d a ne bi mešali z vrstami glagolskega dejanja (39), pari kot *gristi – pregristi* pa niso čisti vidski (40). Imena časov se glasijo na *-ik* (*sedanjik* ipd., 40). Glagolske vrste je bolje razporediti po sedanjskih priponah. Tako dobimo vrste *-a-*, *-i-*, *-uje-*, *-ne-*, *-e-*, *-ø-*: 1. *del-a* (*okop-áva, usp-éva, eksplođ-íra, adjektiv-izíra*); 2. *nos-i* (*sed-il-el, krič-il-al*); 3. *kup-uje*; 4. *dvig-ne*; 5. *plet-e* (*začn-e*); 6. *da-* (41).

3.3.3 D o m a č a b e s e d o t v o r n a s r e d s t v a se v večji meri dodajajo prevzetim podstavam, kot meni oz. priporoča priročnik (prim. *amoralen – nemoralen*), nasproti pa tuje predpone ob slovenskih podstavah niso dobre: *protimaterija* je bolje kakor *antidelec*.

3.3.4 T i . t u j k e i z g r š č i n e i n l a t i n š č i n e (»tujke iz neživih jezikov«, 42) načeloma niso drugačne od onih »iz živih jezikov« (r. t.), le da jih dosledno pisno domačimo. Če imamo zanje domače izraze, jih le rabimo namesto prevzetih. Tudi prevzete mu izrazu včasih lahko napravimo domačo vzporednico, kakor *termin = strokovni izraz, terminologija – izrazoslovje, terminologija = izrazje*, in sicer ne glede na to, »če so jih za strokovno rabo sprejeli tudi drugi jeziki« (42). Drugje sem že opozoril, da so mnogi taki izrazi v tujih jezikih tudi njihova edina poimenovanja za določeno stvar, mi pa imamo lahko za tisto tudi svoja. Nikar se ne bojmo, da nam bo prevzetega izrazja zmanjkalo; saj je toliko stvari, ki se po slovensko res ne dajo izraziti. Dajajmo prednost domačim izrazom tudi v znanstvenih besedilih, po potrebi pa jih lahko identificiramo s prevzeto besedo (prim. v jezikoslovju: *pridevnik/adjektiv*). Nepotrebno (mehanično) identificiranje domačega izraza s prevzetim (ali latinskim v biologiji ali zdravstvu) ni smiselno.

3.4 P r i b e s e d n i h p a r i h g l a g o l n a *-irati*, s a m o s t a l n i k n a *-cija* težko predvidimo premeno soglasnika pred tem končajem. Na eni strani gre za osnovna samoglasnika *-i-* oz. *-a-*: *adirati – adicija* proti *restavrirati – restavracija*, pri čemer se kaže večja obvestilnost v glagolnikih (prim. še dalje *adend – diplomand, komitent – restavrant* ipd.). Za nekoliko drugačen tip gre pri *akcija – agent, agirati*, kar nam daje pravilo, da se *Ccija* zmeraj razvije v *-ent, -enca* itd., *Vcija* pa je *-acija* ali *-icija* (*C* zaznamuje soglasnik, *V* samoglasnik). S stališča premene s o g l a s n i k o v na koncu korena (prim. *absorbirati – absorpcija*) bi v priročniku kazalo posebej opozoriti na premeno po zvenečnosti, sicer pa dovoljevati tudi nepremenjeni tip (*absorbicija*) in tudi *absorbtiven*). Pri končaju *Vzicija* (*dispozicija, rekvizicija*) gre glede na samoglasnik za *e*-razred (*disponent*). Pri končaju *-ija* (tj. navadno na *-cija*) se soglasnik *z* premenjuje z *zobniki r, n, d, t*, pa še z *g* (*adherirati, disponirati, eksplođirati, konverzirati, emulgirati*), medtem ko se *s* premenjuje s *t* (*refleksija – reflektirati*) in *m* (*kompresija – komprimirati*), končno pa *c* tudi z *v* (*promocija – promovirati*). Soglasnik *k* pred *-cija* se premenjuje s *c* pred *-irati* (*infekcija – inficirati*), sicer pa še z *g* (*restrikcija – registringirati*) oz. *h* (*abstrakcija – abstrahirati*), v enem tipu pa tudi kar izgine (*konstrukcija – konstruirati*). Končno *p* pred *-cija* dobi predse *m* (*korupcija – korpumpirati*), *u* pa se v takem položaju zamenja z *v* (*absolucija – absolvirati*). Če je to o premenah soglasnikov težje, si premen o samoglasnikih ni težko zapomniti. (Prim. str. 54–56, 71–73 v SJPT.)

Bolj jezikoslovno je še vprašanje o uporabi predpon pri glagolih, kjer SJPT navaja naslednje predpone, ki se ne družijo z glagoli: *brez-*, *čez-*, *med-*, *mimo-*, *pa-*, *pra-*, *proti-* in *samo-*. Ker *samo-* ne spada sem, nam ostajajo še prve štiri, ki pa imajo predpanske ustreznike v *ne*, *pre-*, *v-*, *ob-* (*ne delati, preskočiti, vstaviti, obiti*). Vsaj jaz si lahko predstavljam tudi tvorjenko s *pa-* (*pátvoriti*) in *proti-* (*protistaviti*), res pa ne s *pra-*. Znana slabost slovanskega

glagola je, da ne more prav tvoriti tega, kar nam pove latinska predpona *re-*. (Ta problem bi sploh kazalo obdelati monografsko.)

4 Čisto na koncu še nekaj o g e s l j e n j u v STS. Slovar predstavlja gesla v smislu nekakih besednih poddružin. Za primer si oglejmo morfem *svet-*. Tu imajo geselski status besede *svetel -tla -o*, *svetilen -lna -o*, *svetilka*, *svetilnica*, *svetiti*, *svetleti*, *svetlica*, *svetlika*, *svetlina*, *svetliti*, *svetlo-* in *svetloba*, skupaj 11 enot, medtem ko ima podgeselski status 40 besed (če sem si res vse izpisal), npr. *svetlost*, *svetlnost*, *svetličén*, *svetločúten*, *svetloben*. Podgesla so sicer razločno izpisana, tako da se brez iskanja hitro najdejo (kar ne velja za gesla Slovarja slovenskega knjižnega jezika). Napačno pa je npr., če pridevnik *svetel* nima posebej izpisanega prislova *svetlo*, ampak se ta meša kar z oblikami pridevnika za srednji spol: *svetlo vlečeno* (= prisl.) proti *svetlo žarjenje* (prid.). Prim. še povedkovnik: *nevarno delo* (prid.) proti *nevarno za ogenj* (povdk.). Tu bi kazalo v podgeslo spraviti tudi predložne zveze: *stik na svetlo* – *vezava na svetlo*. Podgesla so včasih umeščena tudi napačno, npr. *svetivo* ali *svetilo* pod *svetilnica* namesto pod *svetiti*, če ne še bolje kar kot samostojno geslo (prim. *gorivo*). Sicer pa bi sploh bilo najbolje vsa podgesla izpostaviti kot gesla, kar bi se zgodilo brez izgube prostora, zato pa bi bilo manj možnosti za napake pri podgesljenju. Po tem našem predlogu bi v podgeslo prišle predložne zveze kot *na svetlo*. Posamostaljene pridevniške besede bi izpisovali v geslih kakor pridevnik sam, npr. *dežuren -rna -o*: biti dežuren »dežurirati«, *dežurni častnik*, v samostojnem geslu pa *dežurni -ega m*, pa *dežurna -e ž* ipd. (morda celo tudi *svetlo -ega s*, in potem še tu predložna zveza *na svetlo*. Za samostalniško rabo prim. *Jaz sem dežurni*, *Dežurni te kliče*).

5 Tako. Verjetno bi bilo treba reči še marsikaj. Npr. o tipu °*Martinovo jeklo* – *martinsko jeklo*. Pohvalnega sploh, npr. zaradi velikega opravljenega dela pri (i)zbiranju in razlagi izrazja. Za pobudnost, za delo ob slovenskem izrazju, ki ima veliko narodnotvorno in -potrjevalno vlogo. Pri čisto jezikoslovnih stvareh pa je treba dati več besede pravim, tvornim jezikoslovcem. V tem primeru bo samo od sebe odpadlo marsikaj, kar nam sedaj tehniško besedo dela manj dognano, kot je že mogoče in kot je potrebno. Lepotni in narodni vidik (poleg funkcijskega) naj tudi tehniški besedi ne bosta tuja.

IZ DISKUSIJE PO REFERATIH

I

Izpisal sem si pol zvezka obvestil za obogatitev svoje informiranosti o tehniških zadevah. Seveda ni mogoče, da bi se v petih minutah lotil vsega tega, zato bom zelo izbiral to, o čemer bom sedaj spregovoril.

Predvsem razpravljanje o enotnem centru za terminologijo v Jugoslaviji. To vprašanje se mi zdi strateške važnosti, saj se z istim problemom srečujem tudi na drugih področjih. – V bistvu je treba vedeti, da ima Jugoslavija štiri jezike, za katere ne skrbijo nikjer drugje kot v Jugoslaviji: to so slovenščina, srbohrvaščina, makedonščina in še t. i. »hrvatosrbščina«. Zaradi tega je treba imeti štiri terminološka središča v Jugoslaviji. Iz vseh teh štirih središč naj odhajajo ljudje na mednarodne prireditve, v vsa ta štiri središča naj tudi prihajajo ustrezna obvestila. Drugače bo nastala neka zmeda. Doživel sem že poskuse centraliziranja in

ustanavljanja neke zvezne ustanove, npr. za geografske nazive itd., kar v bistvu ni dobro. To je neko pokroviteljstvo nad jeziki, saj se taki centri ustanavljajo večinoma zunaj majhnih jezikovnih skupnosti, kakršna je slovenska, in to je izrazito negativno za te male jezike. Mednarodni projekti, katerih uresničevalci delujejo tako, kot predlagam, že obstajajo. Tako deluje npr. terminološka komisija za jezikoslovno izrazje po načelu četvernosti: vsaka enota popolnoma avtonomno. In ti štirje centri potem med seboj usklajujejo delo v Jugoslaviji, brez nekoga, ki bi »sedel« na vseh štirih. Da ne govorim o zamujanju takega nadtelesa, o njegovi ekspeditivnosti.

Kakor smo danes tukaj videli, je ogromno terminoloških področij: nekatera delujejo uspešno, druga zaviralno, ena dela opravljajo, druga ne. Marsikaj zveznega ni življenjsko potrebno, in tako je obsojeno na smrt: živi birokratsko in jemlje denar za resne projekte. Deloma negativno odseva odvisnost od takega zveznega centra pri standardih, kjer je po mojem kolegica Zupančičeva zelo lepo pokazala, kaj se pri tem dogaja. Tak center diktira verjetno tudi roke, v katerih je treba kaj izvršiti: stvar se da prevajalcu (ta ima lahko še pomočnika) in na tej kratki liniji se to izvrši, ne da bi pravzaprav prišlo do pravega strokovnjaka. Potem imamo navidezno bogatenje tega izrazja, v resnici pa, je to njegovo uničevanje: ustvarjajo se neustrezni izrazi, sinonimi, eno se rabi, drugo se predpisuje itd. V tem smislu priporočam resnično jezikovno samoupravljanje tehnologije; vendar ne moremo pravilno reagirati, če ne bomo opremljeni s sodobnimi sredstvi.

Povem lahko, da so v pripravi, poleg že klasičnih naporov pri terminološkem delu, samoupravni sporazumi o tem delu med velikimi organizacijami, kot sta npr. Iskra in Energo-invest. Za vaše delo bi bila povezava s temi organizacijami zelo koristna. Značilno je tudi, da danes ni bilo govora o izobraževanju. Nekajkrat je bilo rečeno, da imamo probleme s kadrovske prenovi, vendar ne obstajajo nikakršni projekti za izobraževanje na področju terminologije, niti taki, ki bi bili vključeni v fakultetni sistem in povezani s seminarji s tisto mednarodno aktivnostjo, o kateri sem govoril, s centri, ki lahko omogočajo takšno izobraževanje in šolanje naših kadrov v inozemstvu ali z gostovanjem strokovnjakov iz inozemstva v Jugoslaviji. O tem bi lahko še dosti govorili.

II

Odgovor na to, kar je drugič povedal kolega Isaković.

Govoril je prav o koordinaciji terminološke aktivnosti, bilo je rečeno »parcialnost, neekonomičnost, trošenje gmotnih sredstev«. Kako se konkretno v skupnosti ekonomizira, imamo slabe izkušnje. »Usklajevati, koordinirati terminologijo« lahko različno pomeni. Tu imamo izkušnje od 19. st. naprej. Pokazalo se je, da je vsakršna terminologija tako tesno povezana s splošnim jezikom, da je sanjanje o neki veliki enotnosti med jugoslovanskimi terminologijami iluzorno. Jezikovno smo se ločili pred približno 1000 leti, in to je dejstvo, ki bo še dolgo ostalo.

Potem je bilo rečeno »eno središče za dotok o terminoloških zadevah iz sveta«, eno središče; jaz pa pravim štiri, in v tem smislu je bilo to rečeno. »Unificirana terminološka kartica«, proti tej nimam nič; samo, jaz bi tej kartici rekel »enotna terminološka kartica«. Izdajati »enotni, en sam terminološki bilten«. Že imamo bilten Društva za pospeševanje

informiranosti znanstvene skupnosti v Sloveniji (Raziskovalec). Vidim, da se pri nas izdelujejo odlični slovarji, pa ne dobijo niti dinarja od Raziskovalne skupnosti Slovenije, da bi bili kriti vsaj materialni stroški; in pri teh slovarjih je res naš prvenstveni interes.

In potem še primer Švedske, kjer se elegantno prezre dejstvo, da je tam v glavnem en jezik, ker je Fincev tam zelo malo. In še en izraz: »razcepkanost«; vemo natančno, »kam pes taco moli«, kot se grdo slovensko reče.

Proti tem tonom sem protestiral in proti ničemur drugemu. Drugače sem pa znan po tem, da se udeležujem vsake skupne (jezikoslovne) prireditve v okviru Jugoslavije, če le utegnem.

4. simpozij tehniške besede. 1985, 15–28, 164–165, 171.

ZADREGE TEHNIŠKEGA PISANJA

Naprošen sem bil za mnenje o pravopisnih rešitvah dvobesednih poimenovanj, sestojčih iz samostalniškega občnoimenskega jedra (npr. *peč, števec, mikroskop, tuljava*) in vrstnega določila v obliki pridevnika na *-ov/-ev*, npr. *Martinova peč, Červenkovov števec, Müllerjev mikroskop*) oz. roditeljskega (tuljava Rogovskega). Vsa taka določila imajo v svoji pridevniški prvini za podstavo lastna imena, ali pa se le-ta v roditeljstvu pojavljajo za samostalniškim jedrom. Ponekod se namesto dvobesednega strokovnega izraza rabi tudi enobesedni, kakor npr. *Röntgenov aparat – rentgen*, namesto pridevnika na *-ov/-ev* pa se rabi kdaj tudi pridevnik na *-ski*, npr. *rentgenski aparat*. V presojo mi je bilo poslano okrog 50 takih poimenovanj in njihovih variant. Vprašanj, ki se pri strokovnjaku ob tem zastavljajo, je skoraj 10 vrst:

1. velika ali mala začetnica (*Martinova peč – martinova peč*);
2. izvirna ali podmačena pisava (*Röntgenov – Rentgenov – rentgenski*);
3. več- ali enobesednost (*rentgenski aparat – rentgen*);
4. obstojnost polglasnika oz. kakega drugega samoglasnika (*Dieslov* ali *Dieselov motor*);
5. pridevniška ali roditeljska oblika določila (*Barlowovo kolo – kolo Barlowa*);
6. to ali ono pridevniško obrazilo (*Červenkovov števec – Červenkovljev števec*);
7. pisanje skupaj ali narazen (*Van der Vaalsova vez, Geiger-Müllerjev števec*);
8. priponsko obrazilo *-ov* ali *-ev* (*Hertzov* ali *Hertzev oscilator, Carnotov* ali *Carnotev stroj*);
9. daljšanje osnove oz. podstave z *j* (*Faradayjeva – Faradayeva kletka, Bohrov magnetofon – Müllerjeva prizma, Quinckejeva – Quinckova cev*);
10. še to in ono, kakor bomo videli.

Vprašanj preveč za kratek in preprost odgovor na eni strani. Poskusimo pa po posameznih kategorijah.

(1) **V e l i k a – m a l a z a č e t n i c a**. V teoriji je jasno, da so vsa naša pridevniška določila vrstna, tj. da označujejo vrsto, ne pa da bi izražala svojino odkritelja ali iznajditelja določene stvari. Torej gre za vrstne pridevnike, le da uporabljajo ista obrazila kakor svojilni pridevniki. Vse, kar označuje vrsto, pa se piše z malo začetnico. Prav bi torej bilo samo *peltonova turbina*, ne pa tudi *Peltonova t*. Ker pa je naše pisno in pravopisno izročilo, kakršno pač je, tj. da se taka poimenovanja pišejo večinoma z veliko začetnico, je mogoče priti do sporazuma med teorijo in prakso tako, da se te vrste poimenovanja lahko pišejo z malo ali veliko začetnico, torej: *peltonova* ali *Peltonova turbina*. Tako pisavo predvideva »Načrt pravil za novi slovenski pravopis« (v revidirani obliki), in sicer tudi na podlagi pripomb, ki so bile glede tega izražene v javni razpravi. – Teoretično podprta pisava omogoča koristno razločevanje: eno je *peltonova turbina* (turbina določene vrste), drugo *Peltonova turbina* (turbina, ki jo je izdelal Pelton). Podobni primeri so npr. *ahilova peta* (ranljivo mesto) ali *ahilova kita* (organ) proti *Ahilova junaštva*, ali *marijini laski* (rastlina) – *Marijini laski* (laski te in te Marije).

Seveda pa je tu duševnostna ovira: naša pretežna dosedanja navada – ta železna srajca. Neradi jo odložimo, četudi bi se v drugi bolje počutili – če ne mi, pa tisti, ki se vsakokrat

morajo učiti te posebne rabe velike začetnice, temelječe na površinskem dejstvu, priponskega obrazila *-ov*, ki naj bi bilo le svojilnega, ne pa tudi, vrstnega pomena.

(2) *Podomačena in izvirna pisava* strokovnega izraza s pridevnikom na *-ov/-ev* iz lastnega imena. – Če take pridevnike pišemo z veliko začetnico, je seveda skoraj nujno, da njihovim podstavam ohranjamo nepodomačeno obliko: *Röntgenov aparat*, *Dieslov motor*, *Faradayeva kletka*, *Leclanchéjev element*, *Quinckejeva cev*, *Müllerjev mikroskop* itn. Ko bi jih pa pisali z malo začetnico, bi jih kot vrstne pridevnike lahko pisali tudi podomačeno, tj. le s tistimi črkami, ki zaznamujejo glasove knjižne slovenščine: teh pa je vsega skupaj – kakor vemo – le 25. Pisali bi torej take vrstne pridevnike, kadar bi se odločili za podomačenje, brez samoglasnikov z ločevalnimi znamenji (ö, ü, é kot e, i, e: *rentgenov aparat*, *milerjev mikroskop*, *leklanšejev element*); tudi ne bi pisali dvočrkij za enojne glasove: *ch* bi torej razvezovali kot *h*, *č* ali *k*, npr. *blohova cev*, *čarpijevo kladivo*, *mikelsonov interferometer*; *ck* bi podajali s *k* (*lumer-gerkejeva plošča*), *tz* bi pisali s *c*; dvojne črke bi zamenjavali z enojnimi (*kuntova cev*, *kvinkejeva cev*, *milerjev mikroskop*); *qu* bi razvezovali, kadar označuje dva glasova, s *kv* (*kvinkejeva cev*), *c* pa po izgovoru s *k* (*nikolova prizma*), pred sprednjimi samoglasniki pa s *s* ali *č*, če so taki primeri iz francoskih ali italijanskih imen. Neme soglasnike bi izpuščali (*veneltov valj*, *morova tehtnica*), dvojni *w* pa seveda zamenjevali z enojnim (*vagnerjevo kladivce*, *vilsonova cev*, *barlovovo kolo*).

To se na prvi pogled zdi zapleteno, vendar je v resnici preprosto, da bolj biti ne more: saj se ves čas držimo le svojega izgovora teh besed oz. imen, iz katerih so izpeljane. Zvezo z izvornim imenom v takih primerih vzpostavljamo z dodatnim pomnjenjem, kako se piše ustrezno ime; nekako po vzorcu, »da se *morova tehtnica* tako imenuje po *Mohru*, kakor je *marksizem* prvotno *nauk Marxa*«. Večinoma pa tako »etimologiziranjek«, tj. iskanje »korena«, niti ni potrebno, saj vse te stvari spoznavamo tudi, ko jih le slišimo, tj. jih ne vidimo napisane.

(3) *Eno- in večbesedno poimenovanje*. – V presojo predloženo gradivo kaže rešitev s priponsko oziroma t. i. sprevržno izpeljavo: *Peltonova turbina/turbina Peltona* → *pelton(ov)ka*, *Röntgenov aparat/aparat Röntgena* → *rentgen*. (V obeh primerih se glasovje lahko piše po domače, toda to je posebno vprašanje.) Tako se *enota Macha* spremeni v *mach* oz. *mah*, *enota Ohma* pa v *ohm/om*.

Poenobesedenje omejuje okoliščina, ko bi od istega odkritelja ali iznajditelja imeli več takih enot, npr. ko bi ob *o(h)m* »enota upora« imeli še kakšen nov pretvornik, ki bi ga potem morali narediti na drug način, nemara v obliki *o(h)movnik*. Potrebna sta nam torej oba izpeljavna načina: s sprevrženjem (*Röntgen* → *rentgen*) in s priponsko izpeljavo (*p/Peltonova turbina* → *peltonka*); včasih pa bo še treba ostati pri dvobesednem poimenovanju. Izpeljanka s spolom obrazila (npr. *-ka* je ženskega spola) kaže na spol podstave: *kaplanka* je turbina, *o(h)movnik* bi bil predvsem aparat ipd.; vendar to ni nujno zmeraj tako, saj nas npr. nič ne moti, da je enota upora *o(h)m*, torej moškega spola, enota napetosti *volt* ipd.

(4) *Obstojnost polglasnika*. – V slovenščini je neobstojni samoglasnik načeloma polglasnik, npr. *Diesel-sla*; tak samoglasnik, je pred *j* zamenjan z *i* (*ladja* – *ladij*), pod določenimi pogoji, tj. v mešanem in končniškem naglasnem tipu, pa z *á*, npr. *ovca* – *ovac*, *tla* – *tál*; končno je pred istozložnim *v*, tj. izgovorjenim dvoustnično, polglasnik zamenjan z *o* (*Litva* – *litovski*, *bukve* – *bukovski*).

Kadar zlogu z neobstojnim samoglasnikom spremenimo glasovno okolje, tj. kadar soglasniku za neobstojnim samoglasnikom sledi samoglasnik, se neobstojni samoglasnik izgubi,

kakor pri že omenjenem primeru *Diesel Diesla*; prim. npr. še *Wankel -kla*, če le njegovo izginotje ne bi imelo za posledico težko izgovorljivega soglasniškega sklopa (zato rentgen rentgena, ne *rentgna*). Oblike kot *Dieselov*, *Wankelov* so torej napačne. – Iz starejše naše zgodovine prim. *Luter Lutra* proti *Herder Herderja*, ker *Herdnja* za nas ni bilo sprejemljivo. (Po mojem bi bilo po primeru Herderja treba uravnati tudi *Heideggerja*, za kar pa danes večkrat beremo *Heidegggra*.)

Iz angleščine polglasnikov ne prevzemamo, zato je prav *Thomson Thomsona*, ne *Thomsna*, kar sicer tudi slišimo zlasti po radiu in televiziji. Torej tudi ne »govorimo« *Newton Newtna*, ampak *Newton Newtona*, in tako bi bila tudi ustrezna enota *njuton njutona*. Ista pravila kakor za angleščino veljajo tudi za nordijske jezike. Tako je tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis.

Druga stvar je seveda, če bi pri podomačenju imeli opraviti s soglasniškim sklopom, ki za knjižno slovenščino ne bi bil sprejemljiv, npr. na nezvočnik in zvočnik na koncu besede, nemara **Petr*: tako enoto bi po pravilih slovenskega knjižnega jezika morali spremeniti v *petr*. Take »nemogoče« sklope namreč trpimo le pri družinskih lastnih imenih (npr. *Kmecl*), za občno besedje pa niso primerni. Tako smo npr. rusko besedo *smotr* pravilno podomačili v *smoter*. – Če je v tem pogledu še kaj narobe popravljenega, naj bi se počasi odpravilo (če pa ne gre drugače, pustilo med izjemami), ne bi pa po napačnem vzorcu »vplivali« še naprej nove take oblike.

(5) **P r i d e v n i š k o o z . r o d i l n i š k o d o l o č i l o** (= prilastek) samostalniške odnose: *Kaplanova turbina – kolo Barlowa*. – V slovenščini goli, tj. enobesedni roditelj v teh primerih ni dovoljen, saj ga zlahka zamenjamo s pridevnikom: torej namesto *peč Martina* napravimo *m/Martinova peč*, kakor imamo npr. še namesto *ruda železa* ali *karbonat kalcija železna ruda* in *kalcijev karbonat*.

Tako je tudi res napravljena večina takih poimenovanj. Razlike pa so pri pridevniku na *-ov* tedaj, če se podstavna beseda že sama končuje na *-ov*. Tako me vprašujejo, ali naj se uporablja *kolo Barlowa* ali *Barlowovo kolo*. Iz tega, kar je bilo povedano doslej, seveda izhaja, da je prav le *Barlowovo kolo*. To velja tudi za primere, ko je tak *-ov* pripona, kakor v primeru *Čerenkov*: prav je torej *Čerenkovov števec* (pred kratkim sem v tem smislu v 7D zagovarjal tudi pridevnik *Jehovov* namesto *Jehov*). Pravilno je torej reči npr. še *Turgenjevovi romani*, ne *romani Turgenjeva* (kjer pa sicer gre za pravo lastnino). Oblike tipa *Čerenkovljev* so sploh napačne; prej bi bile mogoče oblike tipa *Čerenkovlji*, vendar danes taka tvorba ni več živa (da je bila nekoč, nam pričata npr. *Ruperč vrh* iz **Rupertji vrh* in *Slovenj(i) Gradec* ipd.).

Ostanejo še pridevniki po imenih na *-ski* oz. *-sky*. Tu je treba ločiti, ali tak končaj pomeni isto kot naš *-ski* ali pa ne. V primeru *tuljava Rogovskega* gotovo gre za našemu enak *-ski*, torej je prav, kakor je zgoraj zapisano. Pri samostalnikih s priponskim obrazilom *-ski* pridevniki na *-ov/-ev* pri nas niso običajni, vsaj v knjižnem jeziku ne, zato je neprimerno *Rogovskijeva cev*. (Sam iz ljudskega jezika poznam tvorbo na *-ov*: *Strmeckov* k imenu *Strmečki*. Za naše vrste zvez bi torej *r/Rogovskova cev* ne bilo nemogoče, čeprav to danes ni kaj znano.) Poznamo pa možnost prestave roditeljskega določila na levo od odnose, tako da dobimo normalno obliko s pridevniškim prilastkom na levi: pri prestavi roditeljskega določila na levo nastane namreč pridevnik ničte sklanjatve, na zunaj enak roditeljki samostalniške besede: prim. pri zaimkih »pogledi nje, dela njih« → »nje pogledi, njih dela«, kar se je šele po določenem času čisto normaliziralo s pridevniškimi priponami, ki omogočajo sklanjatev z glasovnimi

končnicami (njeni pogledi, njihova dela). Oblike kot *r/Rogovskijeva tuljava* so sicer napravljene po nekdanjem ljudskem tipu *Koseski – Koseskitov*, nekaj časa rabljenem tudi v našem knjižnem jeziku, le da so one z *j* moderno poknjžene. Niso pa dobre, saj implicirajo tudi ustrezne rodilniške oblike imen s podaljškom *j*, tj. sklanjatev *Rogovski Rogovskija*... Dokler sklanjamo *Rogovski Rogovskega*, je pridevnik tipa *Rogovskijev* napravljen slabo. Ostane nam torej možnost *Rogovskega tuljava*, ki je sedaj sicer tudi malo manj v rabi, a bi se na ta tip gotovo hitro navadili (šlo bi, kakor nakazano, tudi še *rogovskega tuljava*).

Oblike na *-ijev* so kdaj res tudi v rabi, npr. *Olszewskijeva cev*, čeprav je možak, po katerem je cev poimenovana, menda očitno Poljak. Če *-ski/-sky* ni slovanski, pa so pridevniki na *-jev* seveda navadni, npr. *McClosky – McCloskyja/McCloskyjev*. Vendar tudi nekatera taka imena poslovenimo, in potem jih obravnavamo po domače, kakor npr. *Kreisly Kreislega* ali *Chomsky Chomskega*. S pridevniki iz tako podomačenih imen pa imamo spet znane težave.

(6) **Pridevniki s priponskim obrazilom -ov ali -ev ali -s k i.** Pridevniki na *-ov* prvotno izražajo razmerje do posameznika, medtem ko priponsko obrazilo *-ski* izraža razmerje do (vsaj pomensko) množinske zastopanosti posameznika, npr. *p/Peltonova turbina – slovenski kozolec*. Pridevniki na *-ov/-ev* se bolj vežejo na ime, na *-ski* pa tudi na iz takega imena po sprevrženju nastalo občno ime (*rentgenski aparat*). Od *Diesla* (ime iznajditelja) pelje pot k *dieslu/dizlu* (ime predmeta, poimenovanega po iznajditelju) in od tega k pridevniku *dieselski/dizelski*. Podobna pot bi vodila od *peltonove turbine* k **peltonovki*, ko si tu ne bi bili izbrali poti preko *pelton* k *peltonki*. Oblike kot *peltonova turbina* nam potrjujejo poimenovanja kot *martinova peč*, iz česar res imamo *martinovko*.

Osebo nimam nič proti takim enobesednicam, res pa je, da tako poimenovanje rado izgubi del svoje pomenske predvidljivosti oz. razvidnosti. Pač zaradi tega, ker take nevarnosti ni, se poenobeseditve dogajajo za pojem 'turbina', saj taki izrazi stopajo v znano pomensko kategorijo (*peltonka, franciska, kaplanka*). Kjer tega ni, pa se ostaja pri zvezi pridevnika in samostalnika, npr. *n/Nernstova palička* ipd. V jezikoslovju imamo tako priponsko obrazilo npr. za pisave: *latinica, gotica, metelčica, gajica*. Po tem vzorcu lahko delamo samostalnike tudi iz pridevniške podstave, tako da dobimo npr. *laščica* ali *ogrščica* za *laško* oz. *ogrsko* pisavo; slovenska bi se po tem vzorcu imenovala slovenščica, saj res ni prava gajica, zlasti ne gajica v l. 1835 predloženi obliki. Prim. še končaj *-ina* za jezike: *slovenščina, grščina, angleščina* itd.

(7) **Pisanje izimenskega pridevnika skupaj ali narazen.** Tukaj v razmislek predloženo gradivo postavlja dvojje vprašanj: ali pišemo vezaj med sestavinama, ki sta v svoji podstavi v priredni zvezi (*Geiger-Müllerjev števec*), ali pa skupaj oz. narazen, kadar gre za ime s t. i. predimonom /ali predimkom/ (kakor bi ga imenoval jaz), npr. z nemškim *von*, nizozemskim *van* ipd. (*Van der Waalsova vez*).

Pisava tipa *Geiger-Müllerjev števec* je povsem pravilna. Domač tak primer iz jezikoslovja je *Breznik-Ramovšev pravopis*; v 19. stoletju so poznali *Janežič-Sketovo slovnico*. Tako pišemo tudi primere, kadar so prvotno v prirednem odnosu imena, tj. kadar ima kdo več imen ali priimkov, npr. *Johann Sebastian, Rainer Maria, Lucijan Marija, Franc Jožef*, kar nam da pridevnike *Johann-Sebastijanov, Rainer-Marijev, Lucijan-Marijev, Franc-Jožefov*. Za take priimke prim. npr. *Knez Podgoršek → Knez-Podgorškov*. Druga stvar je s tako imenovanimi predimki. Pridevnikov iz njih ne pišemo skupaj, pišemo pa brez vezajev (torej tudi predimka pišemo ločeno od imena): *Van der Waalsova vez*, ne *Van-der-Waalsova vez* ali

Vanderwaalsova vez. V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis je primer za to kategorijo podan z *Van de Veldejev*. Rabljeno kot vrstni pridevnik pa bi se to vendar lahko pisalo skupaj *v/Vanderwaalsov*.

(8) Priponsko obrazilo *-ov* ali njegova varianta *-ev*. Kakor je znano, je osnovno priponsko obrazilo *-ov*: pišemo ga za vsemi soglasniki na koncu podstave razen za tistimi, ki se pišejo s piko ali strešico, tj. ne za glasovi *j*, *č*, *š*, *ž* in *dž*: tu se *o* v *-ov* preglasi v *e*. Tako nastane dvojnost *očetov* proti *Blažev*. Prava posebnost pa je zlitnik *c* na koncu podstave: pred našim obrazilom ga zamenjujemo s *č*, le-temu pa potem seveda dodajamo obliko *-ev* (ne *-ov*) našega priponskega obrazila, npr. *stric* – *stričev*. S tega vidika so v predloženem gradivu pravilno tvorjene oblike *p/Peltonov*, *b/Blochov*, *c/Curtisov*, *n/Nicolov* itd., pa seveda tudi *v/Venturijev* ali *m/Müllerjev*.

V doposlanem gradivu nam manjkajo primeri s podstavo na šumevce: pridevniki iz *Lavrič*, *Moguš*, *Križ*, *Nadž* bi bili seveda *l/Lavričev*, *m/Mogušev*, *k/Križev*, *n/Nadžev* ne-vem-kaj, če so kaj takega iznašli, da bi bilo po njih imenovano. Iz *Starc* bi bil pridevnik seveda *s/Starčev*.

Pri tem ne smemo pozabiti, da ni pomembno, kako se ti glasovi pišejo: glas *j* npr. razen s črko *j* pišemo tudi z *i* ali *y*, v zvezi z *l* ali *g* pa tudi kot *l* ali *n*: *Goia*, *Faraday*, *Murillo*, *Badoglio*, *Segno* ipd. Za vsemi govorjenimi *j* se piše le pripona *-ev*, torej *Goiev*, *Faradayev*, *Murillev*, *Badoglijev*, *Segnev*. Naš priimek *Križ* sem videl pisan tudi že kot *Krisch*: v obeh primerih je pridevnik le na *-ev*, torej *Križev*, *Krischev* (tudi z malo začetnico vse to, ko gre za vrstni pomen v imenih tu obravnavanega). – Tu je napačno dodajati še kak *j*, kakor v gradivu pri imenu *Faraday*, kjer pišejo pridevnik *Faradayjev*. Tak *j* pa bi seveda bilo treba dodati, če bi *y* skupaj npr. z *a* zaznamoval le glas *e*, kakor vzemimo v primeru (izmišljenem) *Cablaj* (izgovor /kablé/). Tu bi bil pridevnik na *-ov/-ev* res tipa *Cablajjev*. Enako bi bil *j* potreben pri imenih tipa *Moi*, če bi *oi* zaznamovala dvoglasnik /oa/: pridevnik bi bil *Moijev*. – V presoji ponujeni pridevnik *Galilejev* iz imena *Galilei* je seveda nepravilen v primeru, da se končni *i* tega imena izgovarja kot samoglasnik, torej /galilei/, pravilen je le tip *Galileijev*. (Če se je seveda kaj že zelo podomačilo, bi se lahko tudi trpelo, čeprav ne čisto po pravilih napravljeno – vendar je pri tem treba biti skrajno previden.) Razlika med *Galileijev* in *Galilejev* bi se pokazala kot koristna, ko bi ob *Galilei* obstajal še *Galileo* (vendar za zdnje nekateri pišejo tudi kar *Galiev*).

Ostanejo še primeri, ko je na koncu podstave glas *c* (*stric* – *stričev*, *Ahac* – *Ahačev*). Tu nas ne smejo motiti primeri kot *Primic* – *Primicov*, kar sicer najdemo pri Prešernu, a ni pravilno napravljeno. Taka v presoji predložena imena so *Graetz*, *Helmholtz* in še katero. Pravilne tvorbe so le na *-ev*, v izgovoru torej /grečev, helmholčev/. Vendar so v rabi predvsem le oblike kot *Graetzov*. Pisno primerna oblika za te primere je *Graečev*, *Helmholčev*. Izhod v sili bi bila pisava *Graetzjev*, vendar z izgovorom /grečev/.

In še pridevniki na nemi soglasnik, npr. *Carnot* (izgovor /karnó/). Ker sklanjamo *Carnota* (izgovor /karnoja/)... *Carnotem*, rod. mn. *Carnotev*, je pravilni pridevnik le *Carnotev*. Tu *e* v končnici (*Carnotem* *-ev*) oz. obrazilu (*Carnotev*) že sam nakazuje nemost pred njim stoječega soglasnika.

(9) *D a l j š a n j e o s n o v e z - j -*. Za slovenščino velja pravilo, da se »v globini« nobena osnova oz. podstava ne more končevati na samoglasnik, ampak mora biti »zaprta« s soglasnikom. Glede na to se praviloma vse prevzete osnove oz. podstave na samoglasnik podaljšujejo z *j*; *Venturi* – *Venturijev*, *Charpy* – *Charpyjev*, *Cornu* – *Cornujev*, *Leclanché* –

Leclanchéjev, Lummer-Gehrcke – Lummer-Gehrckejev. Od tega je izjema le tip *Mao*, FAO, kjer se je zaradi napačnega izgovora (*mao* namesto *mau*) uveljavil tudi napačni pridevnik na *-ov*, namreč *Maov* namesto *Maoov* (slovenski jezik si je pravo rešitev za take primere našel v primeru *kakao*, poenostavljeno v *kakav*, pridevnik *kakavov*). Tu se knjižni jezik žal ni odločil samemu sebi primerno (tj. pravopisci in pišoči se niso odločili za pravo). Primeri kot *stoa*, *Samoa* z rodilnikom *stoe*, *Samoe* nam vendar kažejo možnost zeva v slovenščini, tudi pri izpeljankah: *samoanski*. Vsekakor je tu slovenski knjižni jezik v neki stiski /lahko bi rekli tudi le *samojski*/. – Seveda je pravilno tudi osnove na *r*, če so večzložne, podaljševati z *j*: *Geigerjev*. Sam se zavzemam tudi za tip *Shakespearejev* in *Molièrjev*.

(10) Pri kraju *smo*. Nič na tem svetu ni čisto lahko; tudi v jeziku ne. Je pa večinoma takó ali drugače rešljivo. Reševati pa moramo stvari seveda tako, da te rešitve jeziku (ne njegovemu posameznemu uporabniku, po možnosti polnemu predsodkov) ustrezajo čim bolj.

Strojniški vestnik 33 (1987), 22–24.

O JEZIKU MEDICINSKIH RAZGLEDOV

Uredništvo Medicinskih razgledov me* je prosilo, da bi povedal svoje mnenje o jeziku prispevkov v prvi številki letnika 1967. Prošnji sem se zaradi številnih drugih obveznosti le s težavo odzval, razen tega pa je bilo z veliko verjetnostjo tudi mogoče predvidevati, kako obvladajo knjižno besedo naši bodoči zdravniki, ko pa mi je dobro znano, kako je z našo splošno pismenostjo.

Ko sem kritično bral nekaj mest v raznih prispevkih te številke, je moj rdeči svinčnik kar švilgal po lepo tiskanih belih straneh. Ugotovil sem, da se slaba pismenost tudi tu ne bohota nič manj kot na mnogih drugih strokovnih in nestrokovnih področjih.

Katere pa so glavne slabosti tega medicinskega pisanja?

Nekatere so splošne; tako na prvem mestu nepotrebna raba tujih besed namesto domačih. V spodnji preglednici imate na levi primere z nepotrebno prevzeto besedo, na desni pa je ta zamenjana z domačo besedo. Presodite, ali res ne bi bilo bolje povedati po slovensko.

skupina <i>agilnih</i> študentov (5)	prizadevnih
<i>je začela akcijo</i> za glasilo (3)	se je začela potegovati za
<i>pestro</i> vsebino (3)	pisano
jih mora tudi fakulteta <i>stimulirati</i> k študiju (3)	spodbujati
so doslej podprli vsako <i>akcijo v tej smeri</i> (3)	tako prizadevanje
je ravno podpiranje študentovskega glasila naj- boljša <i>stimulacija</i> (3)	spodbuda
študente bolj spodbujali k <i>aktivnejšemu sodelo-</i> <i>vanju</i> (4)	spodbujali, da bodo bolj sodelovali
<i>funkcionalna terapija</i> (5)	primerno zdravljenje
<i>dimenzije</i> diskusa (6)	velikost, mere
pri distokluziji so <i>dominantni</i> šarnirski gibi (8)	prevladujejo, so najpogostnejši
pri meziokluziji <i>dominirajo</i> (8)	so najpogostnejši
površina kondila ni tako <i>konveksna</i> (8)	vzbočena
spodnji <i>incizivi</i> (8)	sekalci
<i>elementarni</i> gibi čeljustnega sklepa (8)	osnovni, glavni
revmatična obolenja (...) se <i>manifestirajo</i> (9)	se kažejo, so, se razodevajo
<i>deformirane</i> sklepne površine (10)	izobličene, znakažene
mora bolnik <i>absolutno</i> mirovati (27)	popolnoma
testirani bolniki so bili <i>hospitalizirani v bol-</i> <i>nišnici</i> (28)	so se zdravili v bolnici
bolnik (...) ne <i>reagira</i> patološko (28)	se odziva
<i>cirkulacija</i> (28)	krvni obtok
<i>pulz</i> (28)	utrip

* Dr. Jože Toporišič, rojen leta 1926, dipl. slavist, je habilitiran docent in znanstveni sodelavec Filozofske fakultete v Ljubljani. Urejuje revijo »Jezik in slovstvo« in je avtor petih knjig in prek 50 razprav in člankov o slovenskem knjižnem jeziku.

prejema <i>terapijo</i> 150 mg Largactila (28)	prejema 150 mg Largactila
z <i>markantnim</i> dvigom pulza (29)	občutnim, velikim
o septičnih <i>procesih</i> (35)	potekih
ne morejo biti lepe vse <i>reparature</i> roke (35)	popravki, poprave
skrb za <i>estetski</i> videz (35)	lepotni
da poleg funkcionalnosti <i>očuva</i> tudi lepoto (55)	ohrani
težko <i>psihično</i> breme (35)	duševno
veliko število <i>vitalnih</i> struktur (36)	važnih, glavnih
<i>specialne</i> drsne mehanizme (56)	posebne
je koža (. . .) zelo gibka in <i>mobilna</i> (36)	premična
absces <i>interdigitalnega</i> prostora (39)	medprstnega
smemo operirati v <i>stadiju</i> celulitisa (40)	na stopnji
<i>incizija</i> (40)	/v/rez
pričakujemo <i>komplikacije</i> (40)	zaplete
<i>absces</i> blazinice (pulpe) (40)	ognojek
prvi <i>simptom</i> je (40)	znamenje
kasneje se proces <i>lokalizira</i> (40)	se umesti
površinska <i>komponenta</i> abscesa (41)	sestavina
absces » <i>collar-stud</i> « (41)	gumbni absces
<i>incidiramo</i> direktno nad abscesom (41)	režemo (vrežemo) neposredno
srednje <i>linije</i> v <i>pulpi</i> (42)	črte v blazinici
<i>lateralna</i> incizija (42)	stranska, obstranska
moramo <i>evakuirati</i> (...) absces (42)	izprazniti
<i>anamneza</i> (43)	bolezenski podatki
pri <i>eksploraciji</i> palca (43)	pregledu, preiskavi
<i>kompletna</i> destrukcija kosti (43)	popolna
<i>parcialna</i> ablacija nohta (43)	delna odstranitev
noht klinasto <i>reseciramo</i> (43)	izrežemo
je treba (...) <i>revidirati</i> kost (43)	pregledati
<i>granulacijsko</i> gnojno tkivo (44)	zrnasto
bolečina je v <i>regiji</i> nohta (44)	je na področju
<i>elevacija</i> (46)	pridvig
<i>intrauterini</i> vložki (81)	maternični
<i>abortus</i> (104)	splav
kjer je abortus iz kakršnihkoli <i>indikacij</i> prepovedan (104)	razlogov
opisal je različne načine <i>suicida</i> (105)	samomora
<i>koincidenca</i> (105)	sovpad
vrsta grafikonov in tabel, ki so <i>ilustrirali</i> sucid v Sloveniji (105)	kazali, ponazarjali
<i>ekstrahirali</i> mu je zob (107)	izpulil

Naj bo dovolj primerov. Zbrane so same take prevzete besede, za katere imamo lepe domače, slovenske izraze. Le zakaj jih pisci ne uporabljajo? Mislim, da v veliki meri ne zato,

ker se jim tuji izrazi zdijo imenitnejši. Članek se zdi veliko bolj učen, učenost pa zbuja (ali je vsaj včasih zbujala) spoštovanje. Toda do take učenosti je presneto lahko priti. Vendar pravo znanje ni prav nič odvisno od nje. K sreči! Jaz vidim celo nekaj nesocialnega, da ne rečem nepoštenega, v takem oteževanju razumevanja. Nehote se človek pri tem spomni jezika rokovnjačev in podobnih družčin, ki so (in se) z nerazumljivo govorico nekaj skrivajo. Čeprav si skoraj ne upam zapisati, da bi zdravniški naraščaj želel svoje zdravstveno znanje nestrokovnjaku cehovsko odtujevati z nedomačim besedjem, mu skriti ali poskrivnostiti dostikrat tako preproste resnice našega telesa in njegovih stanj.

Imena telesnih organov in njihovih stanj, ki so v splošni rabi v navadnem, nestrokovnem govorjenju, naj vendar uporablja tudi zdravnik. (Moral sem zadrževati smeh, ko sem si izpisoval marsikaterega zgornjih primerov.) Izjemo bi tu dopuščal samo pri nekaterih redkih izločevalnih delih telesa in v pogovorih pred bolnikom v primerih, ko bi slovenska poimenovanja v bolniku zbudila nezaželen oziroma škodljiv odziv. V prispevkih, kot so obravnavani, pa tega ni.

Pri ljudeh, ki se dušijo v tujih poimenovanjih stvari, lastnosti in dejanj našega vsakdanjega življenja, je mogoče misliti tudi na to, da slovenskih izrazov sploh ne poznajo, da so jezikovni neizobraženci. Take primere imamo rado med ljudmi, ki so svojo stroko študirali na neslovenski univerzi (Zagreb, Dunaj ...). Ti ljudje dostikrat govorijo nekako mučno mednarodniščino, in sicer z užitkom, ki je nasprotje tistemu, ki nas sili h kulturi, redu, disciplini. Ko dobi tak človek – jezikovni jecavček, osnovnošolček – ugledno službeno mesto, postane za neosveščene zelo škodljiv vzor posnemanja. Marsikateri študent zdravilstva se prav ob takih ljudeh navzame nelepe tujčevalske navade.

Podobno kot v medicini je tudi v drugih strokah. Majhen narod smo, prepogosto odvisni od priročnikov v tujih jezikih; iz njih nekritično prevzemamo neslovenske izraze, če so le latinskega ali grškega ali zahodnega izvora. Pri tem pa ne pomislimo, da je taka »naša« tujka v marsikaterem teh jezikov edino, tj. splošno rabljeno poimenovanje določene predmetnosti, prav tako, kot naše domače spodrivano. (Spomnimo se samo npr. *suicida, abortusa, intrauterinih* vložkov, *terapije, hospitaliziranosti* ipd.)

Druga tipična pomanjkljivost medicinskega pisanja je množica latinskih izrazov, terminov, ki jim s svojo kolikor toliko zadovoljivo splošno izobrazbo sploh ne vem pomena.

Že na podlagi tega, kar vem o poimenovalni oziroma besedotvorni moči slovenskega jezika, trdim, da za odsotnost primernih zdravniških izrazov v teh člankih ne morem iskati krivde pri slovenskem jeziku, temveč drugje. Sprašujem se, zdravniki, ali vas res nič ne mika, da bi temu in onemu dali slovensko ime, da bi slovenskemu človeku dali možnost, da bi to ali ono svojo koščico ali mišico ali živec ali organ lahko imenoval slovensko. Stavim, da bi že naš preprosti laik, ko bi mu dopovedali ali pokazali, za kaj gre, znal npr. čeljustni sklep opisati bolj domače, kot je to storil »učenjak« z besedami: »Čeljustni sklep je sestavni del kompleksnega stomatognatega sistema, ki ga sestavljajo: maksila, mandibula, zobje s parodontalnimi tkivi, mišice z ligamenti, dva dvojna sklepa, slinavke in ustrezni nevromuskularni aparat« (5).

Ali pa naj bi bil človek v takih primerih hvaležen piscu za to, da se ni blagovil izraziti še bolj učeno, nemara: »Maksilarni artikulus je komponentna pars kompleksnega stomatognatega sistema, ki ga komponirajo: maksila, mandibula, dentes s parodontalnimi tkivi, muskuli z ligamenti, dva dubletna artrona in adekvatni nevromuskularni aparat.« Tako bi ostali slovenski samo vezniki, pomožnik in deloma predlogi in končnice!

Boste rekli, tako daleč ne bomo šli, to je pretirano. V celoti res, v posameznostih pa nikakor! Da nekateri res ne gredo tako daleč, je menda samo posledica dejstva, da vsega preprosto ne znajo poimenovati s tujkami, bi pa, ko bi mogli! Saj npr. namesto *ustno* pišejo *per os*, namesto *dnevno* ali *na dan* pa *pro die*. Prosim, prepričajte se: »Tako je v prvih 48 urah terapije opazil pogost kolaps, tretji dan pa značilno krivuljo (*kurvo* pač ne gre) s padcem sistoličnega pritiska in dvigom pulza, in to pri dozah najmanj 100 mg pro die parenteralno oziroma 300 mg pro die per os.« Dober tek! Ali ne bi bolj teknilo po domače? Kar ne da se mi na tem mestu izpod peresa spomin na Finžgarja, ki ga je v 30-ih letih neki naprednjak obsodil, da je reakcija spregovorila po njegovih kosteh (*os* – mn. *ossa*), in ne po ustih (*os* – mn. *ora*). Res sem prepričan, da bi se marsikaj dalo povedati lepo po slovensko, kakor je npr. nekdo sloj kože lepo imenoval *povrhnjica* (46) in namesto *abscesni* zapisal *vnetni*. Včasih imam vtis, da zdravniki sploh ne vedo, da imajo nekateri njihovi izrazi v drugih strokah slovenske vzporednice (npr. *okluzija* = *zapora*; ali ne bi za *propulzijo*, *retropulzijo* in *lateropulzijo* šlo lepo domače *potiskanje naprej*, *nazaj*, *na stran*?).

Brez potrebe se pisci zapletajo v hude zadrege pri večbesednih poimenovanjih. V samih 7. vrsticah berem (5): *processus articularis, fossa articularis, tuberculum articulare, tuberkulum artikulare, na kondilu, v fosi articularis, discus seu meniscus articularis*. To se pravi: sedaj piše po latinskem, sedaj po slovenskem zdravniškem pravopisu! Vzemimo, da ni domačih izrazov za te stvari; jaz bi v takem primeru vzel načeloma nekončniške dele latinskih in grških izrazov in jih dosledno pisal in sklanjal in izpeljeval po slovenskem pravopisu, oblikoslovju in besedotvorju, torej: *artikularni proces (procesus), artikularna fosa, artiku-larni tuberkul, . . . artikularni disk ali menisk*. Zame je resnični barbarizem to, če kdo en del primerov sloveni, ga vključuje v živi ustroj slovenskega knjižnega jezika s sklonskimi končnicami in (deloma) s pisavo, drugi pa se vleče za njim kot ohromela tujejezična nadloga. Bodi Slovenec! Namesto *arthritis rheumatica chronica temporomandibularis* reci *kronični revmatični temporomandibularni ariritis* in namesto *arthrosis incipiens seu degenerativa* kar *začetna* (ali kakršna že) *ali degenerativna artoza*.

Nekateri zagovarjajo rabo mednarodnih strokovnih izrazov, češ da nas tujci tako bolje razumejo. To je staro slovensko spoznanje, za katerim se je skrivalo predvsem duševno udobje (da ne rečem lenoba), koristi pa od njega nimamo nobene. V najboljšem primeru jo imajo tisti, ki izkoriščajo našo uslužnost nasproti tujemu. To našo lastnost morda res kdaj pohvali tudi kdo drug, a je seveda ne posnema, gotovo pa se dostikrat ne more znebiti vtisa, da ima opraviti z ljudmi, ki so navajeni služiti. Da nam na pol potujčeno domače pisanje ne bo pomagalo na trgu, na katerem za naklonjenost »kupcev« tekmujejo spoznanja velikega sveta, dobro ve vsakdo, ki je na mednarodnih konferencah spoznal, kako malo zaleže spis tudi v jeziku velikih evropskih narodov, če ne gre ravno za Angleže.

Ker si torej s prevzetimi besedami ne gradimo mostu v veliki svet, mislimo na našega človeka in mu pišimo slovensko.

Na koncu obravnavanja jezikovnih slabosti naj povem še to, da jezik prispevkov na preizkušanih mestih tudi sicer ni vzoren. Preveč je v njem neokretnih samostalniških zvez, nerodnih večbesednih poimenovanj, ko imamo zanje lepe domače preprostejše izraze, sem pa tja se najdejo tudi aktivistične modne zveze, prepogosta raba predlogov ob priredno sestavljenih delih sporočila, neprimerna raba glagolskega vida, slabši besedni red in tudi v pravopisu ni vedno izbrana najboljša pot. O rečenem se spet prepričajte iz naslednje preglednice, ki na levi kaže pomanjkljivost ali napako, na desni pa, kar je prav ali bolje:

stimulirati <i>k</i> poglobljenemu študiju in <i>k</i> raziskovalnemu delu (3)	<i>k</i> (...) študiju in raziskovalnemu
<i>k</i> znanstveno-raziskovalnemu delu (5)	(brez vezaja in pisano skupaj)
dosedaj (3)	(bolje narazen)
vsako <i>akcijo v tej smeri</i> (3)	tako <i>akcijo</i>
enega <i>sestavnega dela</i> (5)	sestavine
fossa <i>articularis</i> (5) v fosi <i>artikularis</i> (5)	(enotno)
<i>funkcije stomatognatega sistema so žvečenje</i> (5)	s stom. s. žvečimo
oba sklepa <i>predstavljata celoto</i> (5)	sta celota
to <i>služi kot transportni medij za prehrano</i> (6)	to prenaša hrano
<i>leži kapitulum v najvišjem delu fose</i> (7/8)	je, se nahaja
<i>od razlike velikosti obeh kotov</i> (8)	od različne velikosti
<i>Poznavanje delovanja nevroleptikov na /.../ je dokaj razširjeno</i> (27)	Da nevroleptiki delujejo na (...), je dokaj znano
fenotiazin <i>Largactil</i> (27)	<i>largactil</i>
je mogoče ocenjevati stanje krvnega obtoka in to na osnovi sprememb (27)	obtoka, in to ... podlagi
<i>leva puščica</i> (navzgor) (28)	puščica navzgor
<i>povratek v ležeči položaj</i> (28)	vrnitev
Kanavelova <i>infekcija roke je že takrat postavila najvažnejši aspekt v kirurgiji rok</i> (35)	(nesmisel)
Iselinove knjige <i>so služile kot ... vir</i> (35)	so bile vir
podobno združenje. <i>To nudi možnost za diskusijo</i> (35)	združenje. Namenjeno je ...
ker je <i>moral biti kralj brez telesne</i> (35)	je kralj moral biti
to nam <i>omogoča tvorbo pesti</i> (36)	delati pest
so rezultati tudi <i>natančno statistično obdelani</i> (39)	statistično natančno
jih delimo v deset skupin (39)	na deset
smernice kliničnega zdravljenja <i>so osnovane</i> (40)	se opirajo, temelje
skozi <i>izvršeno incizijo</i> (40)	skozi rez
pri njem je <i>skozi 10 dni dobival injekcije</i> (43)	je 10 dni dobival
če je <i>absces lokaliziran v dveh prostorih</i> (45)	je absces v dveh
so ponovno vzbudili zanimanje (81)	/spet/ zbudili
snemne aparate razdeli profesor na (107)	deli
tu ne moremo govoriti o <i>nekih</i> pravilih, ampak (108)	o kakih pravilih

Niso vsi obravnavani članki jezikovno enako zanič; med tistimi, ki jih slučajno nisem preizkusil, je morda kateri tudi brez napak. Morda. Od preizkušenih pa so se nekateri razkrili v vsej svoji revi, drugi v posameznih slabostih. In to so članki, ki so pred natisom že šli skozi lektorjeve roke. Le kakšni so bili pred tem, se vprašujem s strahom. In ko ti lektor drugega podobnega zdravstvenega glasila pove, da prispevki, ki jih prejema v pregled, razodevajo očitno nepismenost njihovih očetov, postane čisto jasno, da smo zadnje čase dosegli – vsekakor pa potrdili – nedvomen napredek v nepismenosti.

Tako stanje v višji (in dostikrat tudi v najosnovnejši) pismenosti ni znamenje kulturnosti.

Naše pisanje v obliki, v kakršni ga avtorji izročajo v objavo urednikom in svojim uslužbenecem, je le prepogosto mogoče primerjati človeku, ki pride v javno družbo po nemarnosti v raztrgani, zmečkani in umazani obleki, razkuštran in neobrit in v pošvedranih čevljih, ki komaj krotijo tisto, kar je v njih. Te trditve ni nič težko dokazati, žal.

Na drugem mestu (v predavanjih in v posebnem članku, ki je izšel v Srbiji) sem že pred leti opozoril na številne razloge takega stanja naše pismenosti. V konkretnem primeru bi želel poudariti samo tiste, ki bi nam hitreje pomagali izboljšati to sramotno stanje.

Prvi in najvažnejši pogoj za to, da se Slovenci spet uvrstimo med pismene narode, je, da se v naših šolah po osemletki (to so vajenske, poklicne, srednjetehtniške in ekonomske šole, gimnazije in učiteljsišča) slovenski knjižni jezik zares in resno poučuje. Eno je znati slovensko govoriti (to znamo vsi, ki nam je materni jezik slovenščina), precej drugo pa je obvladati v pisavi (in govoru) slovenski knjižni jezik. Postati pismen v višjem smislu nikakor ni lahka naloga: za višjo pismenost si moramo prizadevati, se moramo veliko učiti, morajo pa nas tudi pravilno in zadosti dolgo sistematično učiti. Obojega pa je pri nas premalo.

Poglejmo si to podrobneje.

Učbeniki slovenskega jezika za višje razrede osnovne šole so proti koncu premalo zahtevni, za poklicne šole pa na nižji ravni kot v osemletki, tako da je ta učbenik prava intelektualna žalitev za učence teh šol, saj z lajnjanjem njim že zdavnaj znanih stvari ubija živo zanimanje za slovenski knjižni jezik. Po srednjih strokovnih šolah si učitelji slovenščine (ali celo direktorji šol) v pouku jezika kar sami določajo, kaj bodo učili in česa ne, čeprav so te zadeve narodnega pomena. Večinoma delajo z učbeniki, ki so prav tako nezahtevni, ki niso drugega kot izpisek pravil, obširnejše učbenike, ki res zagotavljajo pismenost, pa zavračajo z najrazličnejšimi izgovori in jih spodrivajo s skripti, ki so jih sami sestavili na posameznih šolah. Na gimnazijah je spet ta problem, da le premnogi učitelji slovenskemu jeziku ali sploh ne posvečajo pozornosti v obliki sistematičnega štiriletnega šolanja ali pa to delajo premalo. Učbenike nekateri zavračajo. Kolikor sploh uče slovnico, le preradi zanemarjajo razlago. Njihov pouk jezika je zreduciran na narekovanje pravil, kar jemlje veliko časa, ki ga potem manjka za prepotrebne vaje.

Prav tu, v srednji šoli, se vodi bitka, odločilna, za našo višjo pismenost. Mnogi naši ljudje s srednjo šolo sploh končujejo svoje šolanje, tisti, ki gredo dalje na višje šole in fakultete, pa se – razen če študirajo za profesorja ali predmetnega učitelja slovenskega jezika – prav tako nikjer več niso primorani jezikovno spopolnjevati. In ker naša srednja šola premalo stori za jezikovno kulturo svojih dijakov, univerza in višje šole pa z omenjeno izjemo ničesar, ni čudno, da je stanje naše pismenosti tako, kot sem ga zgoraj prikazal.

Učitelje na srednjih šolah, ki ali sploh ne učijo slovenskega jezika ali ga ne učijo tako, kot bi bilo potrebno, bi bilo treba kaznovati, kakor se v delovnih organizacijah kaznuje vsak, ki ne opravlja svoje dolžnosti. Sedaj pedagoški svetovalci nezadovoljivo poučevanje slovenskega jezika v srednjih šolah le ugotavljajo, nimajo pa nikakršne kaznovalne moči, zato vse ostaja v tem škodljivem stanju, propadanju. Tako kot ima naša družba zakone za premnoge stvari in je tisti, ki jih ne spoštuje, avtomatično kaznovan, prav take zakone bi bilo treba uveljaviti tudi v naši prosveti.

To, kar sem pravkar predlagal, je najnujnejše! Brez trajnega, načrtnega in sistematičnega poučevanja slovenskega jezika na srednji šoli se stanje naše pismenosti ne bo popravilo. Prav tako je treba odpraviti kvarni jezikovni vpliv učiteljev neslavistov od najnižje do najvišje šolske stopnje: predavati morajo v neoporečnem knjižnem slovenskem jeziku. Če v

srednji šoli in na univerzi niso primerno obvladali slovenskega knjižnega jezika, se morajo potruditi, da zamujeno nadomestijo iz učbenikov, ki so sedaj na razpolago. Nepismenost učiteljev ima sedaj svoj razlog v ničemer drugem kot v lenobi in v nespoštovanju lastnega maternega jezika. Menda ni zdrave družbe, v kateri se človek lahko ponaša s svojo nepismenostjo. In je pač tako na svetu: česar se človek – na ta ali oni način – ni učil in naučil, tega ne zna, ne more znati. Naše nepismenosti lektorji ne morejo odpraviti, lahko jo le prikrijejo. Prave rešitve torej ni v lekturah; te so le nujno zlo, dokler se jezikovno ne kultiviramo, kot treba. To pa je mogoče le z učenjem.

Vem, da sem spet enkrat razodel neprijetne stvari in pokazal nelahko pot ozdravitve; toda na podlagi olepšane diagnoze in brez učinkovitih zdravil resno zdravljenje sploh ni mogoče.

Medicinski razgledi 4 (1967), 475–481.

O NAŠEM ZDRAVSTVENEM JEZIKU

Sedaj bo že leto dni, kar sem pisal o jeziku Medicinskih razgledov (dalje MR). Tisti moj kritični spis (prim. MR 4/1967, str. 475–481) je po zaslugi prizadevnega uredništva MR naletel na nepričakovano živ odmev v zdravstveni javnosti. Na misli so mi izjave, ki jih je v zvezi z mojo kritiko dalo 15 oseb, med njimi 13 zdravstvenih delavcev (prim. MR 1/1968, str. 101–120). Tako številen odziv me je razveselil zato, ker prihaja tako rekoč s skoraj vseh ravni našega zdravstva. Jezikovna vprašanja torej ne zanimajo samo študentov (J. Drinovec, U. Matanovič, T. Rott) – ti so sploh vso stvar zganili –, temveč tudi zdravnike praktilike (J. Lokar, J. Trontelj) in pedagoge (asistenta J. Bohinjec, A. Dolenc; docent R. Pavlin; profesorji M. Avčin, S. Banič, V. Lavrič, M. Likar, A. Košir – ki je tudi akademik). Tudi psihiater je med njimi (J. Lokar). Uredniki MR so mi prijazno pojasnili, da je izmed njih S. Banič predsednik sekcije za zdravstveno izrazje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, A. Košir pa celo predsednik splošne terminološke komisije pri isti ustanovi. Če upoštevam še to, da je izmed obeh nezdravstvenih delavcev, ki sta se prigrasila k besedi, eden (slavist L. Legiša) jezikoslovni svetovalec omenjene sekcije za zdravstveno izrazje pri SAZU, drugi (J. Gradišnik) pa širši slovenski javnosti najbolj znani tudi-jezikoslovec, pač smem reči, da je odziv na mojo kritiko stanovsko zadovoljiv in reprezentativen. Ali je zadovoljiv tudi vsebinsko, pa bomo še videli.

Takoj na začetku moram povedati, da me je jezikovna raven pisanja v zdravstvenem glasilu zanimala samo s stališča jezikoslovja in stilistike. V meni pri tem ni bilo niti podzavestne želje po tem, da bi se moja kritika vendarle lahko izkazala kot skromna stezica, ki bi nemara vodila k prelestnemu cilju v obliki terminološkega stolca v naši, kot včasih beremo v javnosti, najprezentativnejši znanstveni ustanovi. Tudi mi ni bilo na mislih nikakršno jezikovno mesijanstvo med našimi zdravstvenimi delavci, še posebej ne nasilno spreobračanje grešnikov ali kaj podobnega. Pisal sem samo kot človek, ki se samoiniciativno ukvarja s problemi slovenskega knjižnega jezika že nad deset let in ki ga je zastopnik študentskega zdravstvenega glasila skoraj prenujno prosil, da ne rečem — prisilil, naj pove svoje mnenje, ker ga drugi – npr. uradni zastopniki stolice za slovenski knjižni jezik na filozofski fakulteti ali zdravstvena terminološka sekcija pri SAZU ali J. Gradišnik kot zastopnik našega javnega jezikoslovnega mnenja – pač niso.

V moji kritiki samo nekaterih, in sicer poljubno izbranih mest v MR – nikakor nisem pisal o jeziku vseh MR niti ne o vseh napakah in pomanjkljivostih na obravnavanih straneh – mi je torej šlo za jezikovna vprašanja kot taka, ob negativnih dejstvih, ki sem jih ugotovil, pa sem pokazal tudi na vire, ki jih – po moji misli – porajajo. Samo zaradi tega sem apostrofiral nekaj duševnih posebnosti avtorjev slabega jezika – pri tem sem mislil na avtorje slabega jezika sploh, ne na konkretne avtorje v MR – in pokazal še na razmere, ki jih rojevajo. Zaradi povedanega seveda ne mislim odgovarjati na očitke in vzdevke, s katerimi so me čisto osebno počastili nekateri moji oponenti.

Posebno sočna sta pri tem moža podobnega imena, Likar in Lokar: prvi me tako rekoč s stališča strokovnjaka in poznavalca imenuje ušivega slavista (ker je fin gospod, seveda z malo zaviritimi besedami), privatno pa je moj en srbohrvatizem, ki pa je tudi v SP, v posebno

skrbni kulturi namnožil do 30 enot, drugi pa prisrčno govori o streljanju kozlov in bedaste-nju in podobnem, kar je seveda čisto naravno, če se zavedamo dejstva, ki ga sam omenja: da namreč »željno čak/a/ na jezikoslovca, ki bo /sposoben/boljšati našo medicinsko be-sedo«. Prav tako moram prezreti Trontljevo namigovanje, da tako rekoč ne le dopuščam srbohrvatenje v našem jeziku, temveč ga pravzaprav tudi gojim – prezreti vse dotlej, dokler se o mojih stališčih glede tega ne bo poučil iz branja mojih zadevnih del. Prav tako bom z izrednim zanimanjem bral izpod peresa Legiševega – morda ko bo razgrnil načela me-dicinske terminološke sekcije pri SAZU – o pridržkih in dvomih, ki nas pri razpravljanju o zdravstveni besedi prevzemajo glede jasnosti in neovrgljivosti stvari, ki jih razglašamo. In še ta in oni dokaz s strani mojih kritikov bi bil potreben, da bi mi bilo na njihove očitke sploh mogoče odgovoriti (prim. M. Likarja »domišljavo in vsevedno besedovanje«, »po-siljenih besed in zvez njegovih stavkov, saj besedilo članka nenehno trga misel, ki jo pisec poskuša povedati«; tudi U. Matanovič mi je še dolžan dokazati, da sem »zaletavo in vseve-dno kritikantski«).

Praden bom tistim, ki me v mojem prvem sestavku niso razumeli, skušal vse to – seveda po svojih skromnih močeh – še enkrat, in sicer podrobneje razložiti, naj se zahvalim tistim, ki so me že prvič razumeli, naj bo v celoti ali le v tem in onem. Ko bi se bilo več mojih kritikov bolj poglobilo v tisto, kar sem povedal, bi laže razumeli, da je v takih primerih težko, da ton mestoma ne bi bil tudi zajedljiv. Nič novega ne bom povedal, če spomnim, da je tudi v dramatikii več vrst: od tragedije do vodvila, in vse te zvrsti so eksistenčno upravičene. Vse-kakor sem ob pisanju svoje kritike menil, da ni namenjena osnovnošolčkom, ki se mi bodo kujali, če jim povem, da marsikaj, kar počno, ni ravno najboljše.

Če preberemo še enkrat mojo kritiko in odgovore nanjo, nam bo vsem skupaj – morda mi pri tem ni treba izvzeti niti Likarja – menda vendarle jasno, da zdravstvena beseda obravnavane številke MR ni ravno dobra. Ta vtis ostane, pa naj bo pisec, ki je te sodbe ali sam izrekel ali pa posredno povzročil, še tak grešnik v tem in onem. Da ni grešnik v marsičem, kar mu odzivi na kritiko očitajo, pa ima pravico dokazati.

Nikjer nisem rekel, da hočem sloveniti »po vrsti vse koščice, njih krivine, grbice, grebene, izrastke, vdolbine, odprtine, lege in kaj vem kaj še je na njih ali drugačnih telesnih delih in delcih dognano v mednarodni medicinski terminologiji«, kot mi podtika Legiša. Isto mo-ram povedati tudi Lokarju, ki mi vzklika: »Dorlandovega ‚Medical Dictionary‘ prav tako ne bomo prevajali v slovenščino (že zato ne, ker ima 1700 strani, Slovenski pravopis pa jih ima le 1000)«. Nisem rekel, da bodimo skrajni puristi, prav tako ne, da bi nič iz poklicne govorice zdravnikov ne bilo dovoljeno v zdravstvenem besednjaku (Košir). Nisem pristaš »sloven/jenja/ tujk za vsako ceno« (Bohinjec), tuja mi je misel, »da bi bilo treba sloveniti praktično vse strokovne izraze« (Drinovec), prav dobro vem, da bodo »mnoge tujke /.../ le morale ostati« (Likar), in vem tudi, »da ne moremo prevajati in sloveniti vsake besede brez upoštevanja pomena v stroki«, kakor si ne želim, da bi »zašli v skrajnost doslednega prevajanja« in zaradi tega nadomeščali »tujke z neposrečenimi izrazi« (Rott).

Toda ali vse to lahko dokažem? Da, že z dobesednim navedkom iz svojega prvega pisanja: »Imena telesnih organov in njih stanj, ki so v splošni rabi v navadnem, nestrokovnem govorjenju, naj vendar uporablja tudi zdravnik« (str. 477). Predlagam torej, daj se v spisih, kot so obravnavani, ne uporabljajo tujke, če imamo zanje »v splošni rabi« »lepe domače, slovenske izraze«. Da bi to svojo misel ponazoril, sem navedel 64 besednih primerov, kot so *agilen, začeti akcijo, pester, stimulirati, akcija v tej smeri, stimulacija, aktivnejši, funkci-*

onalen, dimenzije, dominanten, dominirati, konveksen, incizivi, elementaren, manifestirati se, deformirati itd. Navedel sem jih v najpotrebnejšem sobesedilu, v širšem sobesedilu pa si jih je lahko vsakdo našel na podlagi strani, ki je dodana vsakemu navedku.

Proti mojim 64 slovenitvam je 10 ugovorov. Zatorej upravičeno sklepam, da glede preostalih pet šestin kritiki vsaj molče pritrjujejo mojemu stavku, ki stoji neposredno pred temi dvojicami, namreč: »Presodite, ali res ne bi bilo bolje povedati po slovensko« (str. 475). Torej ne predpisujem, temveč pravim, kar pravim.

Da niso enakovredne, se trdi za naslednje dvojice: *funkcionalna – primerna, deformiran – izobličen (znakažen), proces – potek, vitalen – važen (glaven), incizija – rez, absces – ognojek, simptom – znamenje, anamneza – bolezenski podatki, resecirati – izrezati, revidirati – pregledati*.

Če spretehtamo sine ira et studio, je mogoče imeti za objektivna samo očitka zoper *funkcionalen – primeren* in *absces – ognojek* in verjetno tudi zoper *vitalen – važen (glaven)*. Tu bi bili uredniki MR res lahko ustregli moji prošnji, da naj tiste ponazarjalne pare, ki glede na moj prevod ne ustrezajo, v tisku opustijo. Matanovič prizna, da sem mu to naročil, prav to pa je bilo sporočeno tudi tedanjemu glavnemu uredniku Faganelu, posebej še glede dvojice *absces – ognojek* (kar sem dobil v SP 1962). Zakaj uredniki MR tega niso storili, mi ni čisto jasno. To in ono mi daje celo misliti, da so si tako hoteli priskrbeti strelivo za odgovor na mojo kritiko njihovega časopisa. Ni torej prav, če se mi sedaj očita, da sem – menda zaradi svoje velike in splošne nevednosti ali pa iz vseznalstva – to osnovno zahtevo prezrl. Prav zato se mi tudi zdi, da uredništvo MR ne bi bilo storilo več kot svojo dolžnost, ko bi bilo mojim očitarjem dalo vedeti, da sem pri urednikih iskal strokovnega sveta; lahko pa bi bilo to povedalo tudi v svojem uvodu kritikam v MR 1/1968.

Pri drugih spornih prevodih pa gre po mojem samo za stvar dogovora. Morda bi se prav medicinska terminološka sekcija (= *Zdravstveni izrazoslovni odsek*) morala odločiti za najprimernejšo slovensko vzporednico izrazov, kot so *deformiran, proces, incizija, resecirati, revidirati, granulacijski, anamneza* itd. Če izvzamem *anamnezo*, nobeden izmed kritikov mojih prevodov teh besed ni jasno povedal, zakaj niso dobri in zakaj ne bi mogli pomeniti tega, kar jim pripisujem jaz. Šele ko bo to storjeno, menim, da bo o tem mogoča res objektivna sodba.

Moj drugi očitek jeziku MR je bil, da je v »medicinske/m/ pisanj/u/ množica latinskih izrazov, terminov, ki jim s kolikor toliko zadovoljivo splošno izobrazbo sploh ne vem pomena«. Za primer sem navedel opis čeljustnega sklepa in opis nekega zdravljenja ne vem več s čim. Med posameznimi ponazoritvami nepotrebnega tujčenja pa sem navajal pare *per os – ustno, pro die – dnevno (na dan)*. Vsemu temu sem dostavil: »Res sem prepričan, da bi se marsikaj dalo povedati lepo po slovensko« (opozarjam na besedo marsikaj, ki nikakor ne pomeni vse, pa tudi ne Dorlandovega »Medical Dictionary« (Lokar) ali »po vrsti vse koščice, njih krivine, grbice...« (Legiša)). Še sedaj mislim, da bi marsikaj od tega res lahko povedali slovensko, četudi besede *abscesen* ni mogoče po zgledu mladega pisca v MR zamenjati z *vneten*, kot vidim sedaj.

V zvezi z zdravstvenim izrazjem sem menil, da so zdravniki premalo besedotvorni, čeprav je slovenski jezik besedotvorno še zelo aktiven. Dobesedno sem rekel: »Sprašujem se, zdravniki, ali vas res nič ne mika, da bi temu in onemu dali slovensko ime, da bi slovenskemu človeku dali možnost, da bi to ali ono svojo koščico ali mišico ali živec ali organ lahko imenoval slovensko«.

Zaradi teh besed mi nekateri spet očitajo, da hočem sloveniti vsevprek, čeprav bi se o nasprotnem hitro prepričali tudi v primeru, ko bi bili pogledali v kritizirano številko MR; videli bi bili namreč, da je poleg obravnavanih latinskih itd. izrazov na istih straneh še veliko takih, ki jih nikakor nisem skušal prevajati; med drugim seveda tudi zato ne, ker si sploh nisem mogel misliti, kaj naj bi pomenili. Drugi pa mi očitajo, da sem prezrl vse, kar so za slovensko zdravstveno besedo doslej že storili Plečnik, Černič, Košir in medicinska terminološka sekcija pri SAZU. Banič mi celo očita, da »prizadevanj za lep in pravilen jezik v zdravstveni stroki ne pozna/m/«. Smisel mojega zgoraj navedenega stavka pa je, da taka mesta, kot so prikazana z zgledom opisa sklepa in zdravljenja, kažejo odsotnost prizadevanja po slovenskem poimenovanju stvari. Glede na to pa, da niti nisem član kake medicinske terminološke sekcije in da tudi sicer nimam nikakega drugega položaja, ki bi me obvezoval vedeti, kaj se je na področju zdravstvene besede doslej že storilo, se mi torej ne more šteti za poseben greh dejstvo, da sem poznal le Černiča in vedel za obstoj medicinske sekcije pri SAZU. Ker je torej že toliko storjenega, se prav čudim, zakaj si sodbe o jeziku svojega časopisa bodoči zdravniki niso mogli dobiti pri teh osebah in ustanovi, temveč so ga iskali pri meni nevrednem.

Pozitivni rezultat mojega posega na poimenovalno področje slovenskega zdravstva pa bi sedaj utegnil biti vsaj ta, da so nekateri povedali, kako gledajo na ta problem. Oglejmo si podrobneje.

Glede tega, kaj naj bi sploh poskušali izraziti slovensko, bi jaz rekel podobno kot pri tujkah, za katere imamo dobre domače vzporednice: če je tuji strokovni izraz tako imenovano občno ime (tj. navaden pridevnik ali samostalnik ali glagol) in če ima tako ime v splošni rabi tudi slovenščina, uporabljajmo namesto tujega imena slovensko (prim. *collar – stud*). Mislim, da tako meni tudi Bohinjec, ko opozarja na neprimerno tujčevanje v stavku »Abdomen leži pod nivojem toraksa, abdominalne stene so mehke, hepar in lien se ne tipljeta«. Če nam manjka čisto ustrezen domači izraz, ga lahko napravimo tudi po vzorcu, po katerem je nastal v tujem jeziku, npr. *incidirati – vrezati, rezati*; tj. skušamo besedotvorno uporabiti naše pripone in predpone, sestavimo dva korena ipd. Ne vem, kaj bi bilo narobe, če bi *vdolbinice* in *vzbokline* na kosteh, če latinske ali grške besede, ki se uporabljajo v stroki, pomenijo prav to, tako tudi imenovali. Tudi *žleb* ali celo *jarek* namesto *fossa* ni prav nič oporečen. Kaj pa naj bi bilo napačnega v njem? Pač pa v primerih, ko je znanstveno poimenovanje čisto fantazijsko ali pomensko neutemeljeno, le ostanimo pri njem. Na misli so mi izrazi kot *radar, rentgen, laser, radio, volt, om* ipd. Verjetno gredo v to skupino izrazi, za katere Bohinjec dvomi, »da bo kdo našel ustrezno besedo« zanje, namreč *retikulocit, albumin, globulin* itd. Mislim, da so ta moja merila čisto objektivna, jasno zamejena na vse strani, in da je čisto odveč strah npr. Dolenca, da »bi pod vplivom /moj/ega članka začel mladi medicinski rod vsevprek sloveniti za vsako ceno«.

Drinovcu v zvezi s slovenjenjem tujih terminov rad priznam, da je »večbesedni slovenski strokovni izraz«, če se k njemu že moramo zateči, res manj primeren od tujega enobesednega. Toda treba je gledati na celotno strokovno izrazje: je pa marsikaj drugega, povedano po slovensko, krajše kot s tujko. In ne smemo pozabiti, da imajo večbesedna poimenovanja tudi drugi jeziki. – Če je kak slovenski izraz pomensko že zaseden v splošnem govornem jeziku, to ni prava ovira, da v kaki stroki ne bi mogel biti strokovni izraz. Saj je večpomenskost besed silno razširjen pojav, ne da bi to jeziku ne vem kako škodovalo, če sploh (prim. v mojem Slovenskem knjižnem jeziku 2 analizo pomenov besednih znamenj *jezik* in *dekle*).

To so moji nazori glede strokovnih izrazov. Morda bo sedaj celo Lokar lahko spoznal, da pri mojem pisanju o lepem strokovnem jeziku MR ni šlo samo za »jezikoslovčevo dobro voljo«, temveč da moje trditve rasto iz precej trdnih stališč. Moram mu tudi povedati, da se mi zdi, da do takih stališč (on to imenuje »taka učenost«) nisem prišel tako »presneto« lahko, kot si on misli, niti ne vidim, da bi bil prišel kdo drug (seveda še z večjo lahkoto), in jih bom prerad spopolnil, ko »bodo povedali tisti, ki so za to poklicani« /.../, »kakšna naj bi bila lepa medicinska slovenščina«. Razen tega upam, da se mi bo ob eventualnih spodrseljajih mesij, od L. prerokovanih, posrečilo najti kak primernejši izraz, kot je njegovo *pobedastenje*.

Kar sem pravkar povedal v zvezi z Drinovcem, velja tudi za Rotta. Tudi v slovenski besedi namreč njena »etimologija« lahko »jasno kaže opisovanje določene zaznave, pojava ali pojma«. Vprašanje je samo, ali je »prevajanka« res ustrezna ali ni. Zdravstveni slovar pa bi pokazal, da gre tudi pri slovenski vzporednici za ravno tak »definiran pojem« kot pri tujki. Zakaj bi potem pojmovno definirane besede s prevajanjem izgubile svojo vrednost, mi ni jasno. Kako dragocen bi bil tu kak primer, ko bi nam ga bil Rott dal. – Neprijetno pa mi je zazvenelo v nedaljni polpreteklosti tako razglaševano Rottovo zatrjevanje, da bi bilo »tako očiščevanje« že prepozno; posebno še, ker ga *je* k tej misli pripeljala resnica, da so se »tujke že vtihotapile v dnevno časopisje«. Kaj vse je tam že bilo in je spet tudi izginilo! Jaz bi rekel, da tujk v našem dnevnem časopisju ni preveč le za povprečno izobraženega bralca, temveč jih je sploh preveč. In ravno zato, ker jih je preveč in ker otežujejo in onemogočajo razumevanje zelo širokim slojem, se je treba proti njim bojevati, če nam seveda ni cilj prav to nerazumevanje.

Seveda sem proti vsakemu tujčevanju, tudi proti srbohrvatizmom in rusizmom. Zato se mi zdi, če ne drugačna, vsaj nervozna pripomba Trontlja, češ da me »skrbijo« le neslovenski izrazi latinskega ali grškega ali zapadnega izvora«, ne pa tudi dejstvo, da se pri nas »hrvatuje in srbuje ex in sub cathedra« oz. »da so v naših časih prav vplivi s srbohrvaškega jezikovnega območja največja nevarnost za slovenščino, ker jo dobesedno preplavljajo – tem bolj in tem lažje, ker se jim domala nihče ne postavlja po robu« (kar zelo podobno izhaja tudi iz Legiševega prispevka). Taki očitki bi bili upravičeni le, če bi Trontelj dokazal, da sem srbohrvatizme hote prezrl na obravnavanih straneh MR. Dokler tega ne stori, morava nadaljnjo debato preložiti. Takrat mi bo lahko tudi postregel s celotno listo treh srbohrvatizmov, ki da sem jih v svoji kritiki uporabil celo jaz (Legiša je pokazal le na *zapad*, ki je tudi v SP).

Da v svoji kritiki nikakor nisem mislil na odpravo vseh strokovnih izrazov, sprejetih iz drugih jezikov, dokazuje tudi tisti del moje kritike, ki obravnava oblikoslovno, besedotvorno in pravopisno podobo zdravstvenih tujk (str. 478). Ob primerili kot *processus articularis* sem postavil naslednje jasno načelo: »Vzemimo, da ni domačih izrazov za te stvari; jaz bi v takem primeru vzel načeloma nekončniške dele latinskih in grških izrazov in jih dosledno pisal in sklanjal in izpeljeval po slovenskem pravopisu, oblikoslovju in besedotvorju, torej: *artikularni proces (procesus)*...« To se pravi: rimske in grške glasove (ne črke) zapisujem s slovenskimi črkami za ustrezne glasove. Tako se npr. lat. črka *c*, ki se izgovarja *k*, piše v besedi, sprejeti v slovenščino, kar *k*, namesto dveh *ss* se piše en sam ipd.; namesto imenvalniške latinske končnice *-us* vzamem slovensko končnico *-ø* (nič), kakor bom tudi sicer v rodilniku namesto rimske končnice *-i* rabil slovensko *-a* ipd. Pri pridevniku pa sklonsko končnico *-is* zamenjam z obrazilom *-en* (*articularis* – *artikularen*), kakor na nekem mestu dovoljuje že SP 1962 (str. 71, točka 4), četudi ne pri večbesednih poimenovanjih.

V zvezi s tem svojim načelom sem imenoval barbarizem navado, da se sloveni samo del večbesednih poimenovanj (prim. *tuberculum articulare* v imenovalniku proti *tuberkulumu artikulare*, kjer je prvi del poimenovanja (*tuberkulumu*) poslovenjen pravopisno, glasoslovno in oblikoslovno $k < c$, končnica *-u* za dajalnik), drugi pa je poslovenjen samo glasoslovno in pravopisno ($k < c$), ne pa oblikoslovno (nesklonljiv pridevnik *articulare*).

Poglejmo sedaj, s kakšnim orožjem se bojujejo proti tej označitvi moji nasprotniki (najprej s stališča pravopisa). – Dolenc pravi, da se je treba ravnati po SP, ker se je pač treba opirati »na veljavna določila, ki so zakon, dokler jih nova izdaja pravopisa ponovno ne potrdi ali spremeni«. Drinovec pa pripominja, da od mene kritizirana obravnava terminov »ni /.../ v nasprotju z nobenim veljavnim pravilom slovenskega knjižnega jezika«, ker da so se »dodaj držali pravila, da pišemo latinska imena v prvem in četrtem sklonu, če je ta prvemu enak, latinsko/, l/ahko/ pa jih pišemo tudi slovensko (fonetično)/ medtem ko v vseh drugih sklonih pišemo latinske besede samo slovensko.«

Dolenc torej trdi, da se s tako pisavo ohranja pravopisna zakonitost, Drinovec pa, da bi se sicer dalo pisati tako, kot jaz priporočam, da je pa tudi grajano v skladu s pravili slovenskega knjižnega jezika. Tudi Lavrič pripominja, da pri pisanju »upoštevava vsa ustaljena pravila, ki veljajo za takšen način pisanja«. Košir, ki je predsednik terminološke komisije pri SAZU, pa nas celo uči, »da gre za strokovne izraze, ki jih predpisujejo oficialna Nomina anatomica, sprejeta (po predlogu mednarodnega anatomskega nomenklaturenega komiteja = IANC) na raznih anatomskih kongresih. Ti izrazi so enkrat za vselej določeni; nihče nima pravice, da bi jih kakor koli spreminjal, edino zopet mednarodni zbor.« S tem je seveda rečeno, da to, kar je s temi izrazi storil SP in si deloma vsak na svoj način razlagata Dolenc in Drinovec, sploh ni zakonito, saj je menda malo verjetno, da bi bil omenjeni »mednarodni zbor« kakor koli iniciativen glede tega, kako naj si v teh primerih uredimo izrazje mi Slovenci. Komaj tudi verjamem, da bi od te strani tudi v bodoče bilo pričakovati kakršne koli pomoči.

Enakemu pravilu, kot ga ima Drinovec, dodaja zelo temperamenten komentar Lokar. Čudi se, da »obsoja dr. Toporišič kot barbarizem navado, ki ji najdemo zglede v Slovenskem pravopisu. /.../ Če je to res barbarizem, potem bom še velikokrat,« vzklika Lokar, »prišel pod jezikoslovčev kritični meč, kajti tega pravila se bom za enkrat še držal.«

Premislimo trezno vso stvar! Zakaj pravzaprav pišemo imenovalnik (in v znanih primerih tudi tožilnik) s prvotnim pravopisom in vsemi oblikovnimi in besedotvornimi posebnostmi, ko pa se v drugih sklonih in sploh številih od njega tako in tako poslovimo? Ali ni to negospodarno? Ali je bolj jasno, lepše – ali pa samo imenitnejše? Poglejte vendar: vsak samostalni ima v slovenščini 18 oblik, in vi bi radi, da bi le dve (oz. le eno) izmed njih pisali *tudi ali edino* po prvotnem pravopisu. Ali je to pametno? Taka sitna vprašanja so se mi postavljala pri odločanju, ali naj sprejemem način obravnave teh besede, kakšen je v MR in pač tudi drugod, ali pa naj se odločim za tisto, kar neprimerno bolj ustreza slovenskemu jeziku. Jaz sem se prav moral odločiti za slovenski jezik, ker pač slišim predvsem govorico dejstev in razlogov.

Sklicevanje navedenih mojih nasprotnikov na SP pa v tem primeru ni docela upravičeno. Poglejte si njegovo str. 68. Tam so primeri tipa *corpus delicti corpora delicti* (torej pisava *c* za glas *k* tudi v rodilniku, zato pa pisavo *k* za glas *k* v primerili *arterija komunikans posterior* (latinsko bi bilo *communicans* in seveda *arteria*), toda spet *inflammatio* (vnetje) *mucopu-*

rulenta chronica (kjer ima prvi samostalnik čisto latinsko obliko (*arterija* pa je ni imela), in glas *k* je prav tako zaznamovan po latinskem pravopisu (medtem ko je bil v izrazu o arteriji po slovenskem). Ker je torej v SP pri vsem tem precejšnja zmeda ali vsaj neenotnost (nočem se glede tega sklicevati na Lokarja, ki za SP pravi, da je, »bogu bodi potoženo, glede medicinske slovenščine res jezikovni jecavček, osnovnošolček«), res ne vem, na katera pravila SP se moji nasprotniki opirajo! Zdi se, da se tega od mojih treznih kritikov zaveda samo Drinovec, ko piše, »ali je pametno slepo se ravnati po Slovenskem pravopisu (1962), ker dobro poznamo njegove nedoslednosti in pomanjkljivosti«, medtem ko je Legiša, eden izmed avtorjev tega priročnika (morda je odgovarjal prav za tu obravnavane probleme), seveda za to, da taka spoznanja skrijemo pod plašč usmiljenja (prim.: »Razumljivo je, da v taki zvezi naše besede in latinskih terminov marsikdaj škriplje, morda ne več tako hudo kot včasih, vendar se temu ni mogoče ogniti do kraja«).

Rekel bi torej, da pustimo SP 1962 z njegovimi rebusi in neenotnostmi in mu s pametno odločitvijo na podlagi jasnih načel omogočimo, da bo nova izdaja brez njih, da pa bo s tem hkrati pomagano slovenskemu knjižnemu jeziku. – Jaz sem povedal svoje in morda prepričal tudi svoje nasprotnike, da s svojim predlogom ne kršim zakonitosti. Razen tega pa seveda mislim, da se je v službi dobrega bolje pregrešiti zoper slabe zakone, kakor se, služeč slabšemu, sklicevati na protislovno zakonitost.

In sedaj še k besedotvorni sestavini tega problema, tj. k primerom tipa *articular i s > articular e n*. Opozoril sem že, da je to pravilo celo po SP 1962, str. 69, točka 4. Pri tem nas ne sme motiti, da eno stran pred tem SP z zglodom kaže drugače. Take neenotnosti so zelo značilna lastnost SP, in se zaradi tega pač ne gre razburjati preko mere. Po mojem zgledu *arthritis rheumatica chronica temporomandibularis > kronični revmatični temporomandibularni artritis* (razporeditev posameznih pridevnikov prepuščam zdravnikom) bi torej tudi naziv *inflammatio mucopurulenta chronica* spremenil v *mukopurulentno kronično inflamacijo*, ker tako lahko sklanjam tudi oba pridevnika (v nasprotju s SP, ki pridevnikov v *inflammatio m. ch.* ne sklanja, sklanja pa zadnjega v nazivu *arterija karotis interna*). – (Pripominjam, da mi je *vnetje* seveda veliko bližje kot *inflamacija* in da vem, v kakšnem razmerju sta si rodilnik kakšnega samostalnika in pridevnik, nanašajoč se nanj).

Spet si oglejmo argumente, s katerimi se skušajo spodbiti ti moji nazori (čeprav moram priznati, da se je z njimi marsikateri debatantov tudi strinjal).

Drinovec si je debato olajšal s poenostavitvijo mojih nazorov. Jaz namesto *processus* predlagam *proces* ali *procesus*, D. piše, da samo *proces*. Priporočam mu, da si tisto mesto še enkrat prebere. Moj primer pove, da je *-us* mogoče odvreči ali pa obdržati. Katero je v konkretnem primeru boljše, pa naj odločijo zdravniki sami. Pri besedi *processus* je boljša rešitev *procesus*, da se ne meša z besedo *proces*, ki pomeni potek. Končnice *-us* pri *discus* in *meniscus* nisem zapisal, ker je že prvi primer kazal na to možnost. Nobena od teh obeli rešitev ni proti moji nujni želji, da bodi osnova v imenovalniku in drugih sklonih enaka. Spet iz gospodarnih razlogov pa bi priporočal, da bi se pri takih novih izrazih raje rabile krajše kakor pa daljše oblike. – Sicer pa se strinjam z Drinovcem, da je *miokardij* boljši od *miokarda* (*miokardium* pa je brez potrebe daljši za en zlog in tudi pravopisno še manj prilagojen slovenščini /io in iu/). Isto načelo gospodarnosti govori tudi za *spondilolizo* nasproti *spondilolistezi*. Lepo predlaga Drinovec tudi *arterijski*, *venski* itd. (Čisto privatno mu svetujem, naj splošno rabljeni *recidiv* le uporablja tudi v pisavi: sicer se bodo pravopisci

sklicevali tudi na njegovo pisavo *recidiva*, ko bodo še naprej predpisovali tisto, kar se (po Drinovcu) ne govori, prepovedovali pa tisto, kar je v splošni rabi.)

Odgovoriti mi je še na pomislek, ki se nam zbudi ob Koširjevih pripombah: Ali naj torej v zdravstvu sploh ne rabijo več latinskih imen bolezni? Če imamo zanje slovenska ali poslovenjena poimenovanja, jaz res ne vem, zakaj bi uporabljali mednarodna. Izjema bi bila v primerih, ko bi o vrsti bolezni hoteli obvestiti zdravnika (ali bolnico), ki govori (v kateri se uporablja) neslovenski jezik. Tudi v učbenikih bi bilo prvič omenjenemu slovenskemu imenu bolezni ali organa dobro dodati še latinskega ali kakršno že je, da bi se študirajoči o določeni bolezni ali organu lahko poučil tudi iz knjige, napisane v kakem drugem jeziku. Te mednarodne izraze bi v takih primerih res pisali dosledno tako, kot je predpisano od tega in tega mednarodnega zbora itd. Tako nekako je, si predstavljam, v naravoslovju, ko se hoče vzpostaviti istovetnost med narodnim poimenovanjem kake živali ali rastline in med mednarodno sprejetim sistemskim (prim. *volk* – *Canis lupus*). Pri teh besedah se ravnamo prav tako kot pri tako imenovanih citatnih besedah, kakor so *enfant terrible*, *à propos*, *mea culpa* itd., ki jih pišemo natančno tako kot v jeziku, iz katerega so vzete, saj jih tudi imamo za last tistega jezika, ne pa za del (v našem primeru) slovenskega jezika.

Nadalje se bodo po mojem mnenju latinski izrazi še naprej obnesli pri imenovanju tako imenovanih tabujskih stvari in pač tudi tedaj, da se v pogovoru pred bolnikom oteži razumevanje zanj neugodnih dejstev. Z zadnjo mojo mislijo se strinja tudi Košir, ko pravi, da dobijo »tuji strokovni izrazi svojo posebno veljavo tedaj«, ko »pride ob bolnikovi postelji pogosto do položaja, da zdravnikova beseda ne bi bila za bolnikovo uho«. Spričo te trditve kažejo Lavričeve besede, češ da je »staro pravilo, da vpričo bolnika ne preudarjamo o njegovi bolezni, ker bi ga to brez potrebe zmedlo, pa naj se izražamo s slovenskimi strokovnimi besedami ali pa s tujkami«, ne na mojo zmoto, temveč na različno prakso med zdravniki samimi, kolikor seveda pri tem ne gre le za razliko med teorijo in prakso.

Mislil pa, da ni nobenega vzroka za rabo tujk oz. tujejezičnih navedkov tipa *per os* ali *pro die*. Na patetično vprašanje A. Dolenca, »ali naj bolnik jemlje, kot želi J. T., dnevno pet tablet ustno ali na usta ali skozi usta ali naj jih pogoltne, požre, sprejme na usta, zaužije, vzame, poje«, bi mu J. T. odgovoril, da je v vseh teh primerih popolnoma jasno, za kaj gre. In zakaj ne bi bilo mogoče reči namesto »petkrat eno tableto, per os, pro die« »petkrat na dan eno tableto, ustno«? Na žalost imam kot bolnik z zdravniki osebni stik in moram reči, da tako res tudi govore: »Vzemite petkrat na dan po eno tableto ustno.«

Spregovoriti moram tudi o odzivu na moje trditve in domneve o vzrokih za rabo tujk in mednarodnih strokovnih izrazov. Na mestu, kjer sem grajal rabo tujk namesto domačih izrazov, sem najprej omenil, da jih v veliki meri rabijo zato, »ker se jim tuji izrazi zdijo imenitnejši« in da bi tako na lahek način ustvarili vtis učenosti, kar bi jim utegnilo koristiti. Rekel sem tudi, da si skoraj ne morem misliti, da bi »zdravniški naraščaj želel svoje zdravstveno znanje nestrokovnjaku cehovsko odtujevati« z nedomačim besedjem, »mu skriti ali poskrivnostiti dostikrat tako preproste resnice našega telesa in njegovih stanj«. Dalje sem omenil možnost, da je pri ljudeh, »ki se dušijo v tujih poimenovanjih stvari, lastnosti in dejanj našega vsakdanjega življenja, mogoče misliti tudi na to, da slovenskih izrazov sploh ne poznajo, da so jezikovni neizobraženci«. Posebej sem opozoril na njihov možni študij na neslovenski univerzi (Zagreb, Dunaj). Nadalje sem omenil slab predavateljski jezik na uni-

verzi kot možen razlog za prepogosto rabo tujk v mladem zdravniškem pisanju, pa še slab vpliv tujejezičnih priročnikov, češ da iz teh nekritično prevzemamo neslovenske izraze, »če so le latinskega ali grškega ali zapadnega izvora«. Tam, kjer govorim o mednarodnih strokovnih izrazih pa sem domneval, da jih nekateri uporabljajo v želji, da bi tako tujcem olajšali razumevanje slovenskih besedil. Tudi pri teh izrazih sem menil, da jih nekateri uporabljajo, ker ne vedo, da se v kakih drugih strokah v rabi njihove slovenske vzporednice (kot npr. *zapora* namesto *okluzija*). In še zato, ker v njih ni nič želje, da bi kaj prispevali k izrazni moči slovenske besede, hkrati pa je v njih preveč »duševnega udobja (da ne rečem lenobe)« in servilnosti nasproti tujcem.

Pa poglejmo, na kakšen odziv so naletele te moje besede. Bohinjec priznava, da je dokaj osamljen v prizadevanju, »da bi v strokovnih člankih uporabljal čim manj tujk« in »da bi pri vajah z bodočimi zdravniki ne govoril v tistem zdravniškem »žargonu«, ki je pravo jezikovno skrpučalo«. S tem se potrjuje moja domneva, da je med učitelji bodočih zdravnikov večina jezikovno nespodbudnih. Tudi on domneva, da pisci in govorniki mislijo, da z uporabo latinskih namesto popolnoma ustreznih in udomačenih slovenskih izrazov zbudijo pri poslušalcih in bralcih vtis učenosti. Torej se spet nisem zmotil v svoji domnevi, in kako bi se bil mogel, ko tudi na svoji fakulteti opazujem prav isto. Docela se strinjam z Bohinjcem, da »nepotrebna in pretirana uporaba tujk v zdravilstvu (in mi bi dostavili, da v kateri koli stroki) ni izraz učenosti, temveč, najblažje rečeno, površnosti in strokovne ozkosti«. V svojem javnem nastopanju sem tudi sam že ponovno opozoril na dejstvo, da pri nas premnogi skušajo pridobiti veljavo strokovnjaka in visokošolskega učitelja prav s številnimi tujkami, seveda pri pametnih ljudeh brezuspešno, in gotovo je tudi res, da »nestrokovne« (jaz bi dodal, da prepogosto tudi strokovne) tujke uporabljajo v veliki meri tisti, »ki bi radi prikrili svojo pomanjkljivo izobrazbo ali pa te sploh nimajo«.

Tudi Dolenčeva izjava, »da smo dolžni prav vsi mladim privzgojiti čim več posluha in ljubezni za domačo besedo«, morda razodeva, da je bilo tega dosti premalo. Pavlin sicer meni, da zdravniki tujk ne uporabljajo zato, da bi zbudili lažno spoštovanje, pridružuje pa se mojemu mnenju, da to delajo »zaradi lagodnosti«. Tudi Rott priznava, da so vzrok tujčevanja lagodnost, neslovenski učbeniki, jezikovna neodgovornost nekaterih predavateljev ter premajhna jezikovna zavest študentov samih. Trontljevo mnenje, da je za pretirano rabo tujk kriva tudi nizka, posebno močno pohrvatena raven v splošnem govornem jeziku in v jeziku radia, televizije in tiska, se strinja z mojo uvodno ugotovitvijo, da je naša višja pismenost zelo slaba. Temu Trontelj v skladu z našo mislijo vidi vzrok v nezadostni jezikovni vzgoji mladih ljudi, po njegovem še posebno v pomanjkljivi jezikovni vzgoji bodočih profesorjev na filozofski fakulteti.

Mojo listo vzrokov za nepotrebno tujčevanje je Matanovič razširil še z opozorilom, da »delovanja medicinske sekcije terminološke komisije SAZU praktično n/i/ čuti/ti/«. Isto pove Rott z besedami, da bi nekateri predavatelji »lahko v večji meri posredovali trud in delo terminološke komisije s pravočasnim opozarjanjem na ustrezne slovenske izraze za premnoge tujke, ki se vrste v njihovih predavanjih ali pa jih srečujemo pri vsakdanjem študiju«. Če je res, kar trdita, se je z njima treba le strinjati. – Končno Pavlin navaja še slabo navado, ki je, kot vsi vemo, železna srajca, medtem ko Lavrič pravi, da tujke uporablja »edinole za to, da se izraž/a/ jasno in natančno, /kar/ pa v slovenskem jeziku ni mogoče vselej«. In Lokar meni, da se diagnoze »piše/jo/ v latinščini /.../ zato, ker smo se tako zmenili«. Oba prav s temi razlogi zavračata moje mnenje, da bi bili med vzroki »duševno udobje (lenoba)« ali imeni-

tnost. Podobno Lavričevemu je Dolenčevo mnenje, izraženo negativno glede na slovenske dvojnice tujk, češ »kdo jim bo dal veljavo in pravšen pomen v rabi«. Lavrič in Legiša brez utemeljitve zagovarjata še mnenje, da tujko nekako zahteva znanstveno besedilo.

Odgovoriti mi je treba samo na Lavričevo in Dolenčevo mnenje, da so tuji izrazi bolj natančni od slovenskih. To je v danem trenutku – toda samo za čisto konkretne primere – sicer lahko res, vendar če se bodo zdravniki kdaj dogovorili in kak slovenski izraz določili za dvojnico mednarodnemu, se bo odtlej slovenskemu izrazu pripisovalo zaznamovanje natančno iste predmetnosti kot mednarodnemu. Take primere imamo npr. v jezikoslovju z izrazi kot *vezava* ali *ujemanje* ali *zloženka*, ki smo se zanje dogovorili (in to s svojo pisno prakso potrjujemo), da pomenijo to kot mednarodni *rekcija*, *kongruenca* in *kompozitum*. Takim izrazom daje torej veljavo dejanska raba v govoru in pisavi. (S tem pa nočem reči, da posebno sprva v dvomnih primerih ne bi smeli v oklepaju dodati še mednarodnega poimenovanja.)

Sploh pa ne morem sprejeti stališča, da so tuja poimenovanja a priori bolj upravičena v znanstvenih kot neznanstvenih spisih (Legiša, Lavrič). Ali zato, ker jih učeni bralec že tako pozna in jih bo torej razumel, neučeni pa bi jih v poljudoznanstvenem ne? Zakaj pa naj bi slovenski zdravstveni učenjak s svojimi spisi (in govorjeno besedo) ne razvijal izrazne sposobnosti svoje materinščine in zakaj je bralec (posebno študent) v njih ne bi spoznaval? Ali ne bi bil z rabo slovenskih izrazov v znanstvenem besedilu ustvarjen predpogoj za rabo domačih besed v poljudoznanstvenem pisanju? Jaz sploh mislim, da z nepotrebnim tujčevanjem ni treba oteževati neznanstvenemu in nestrokovnemu zainteresirancu posega po knjigi, ki je sicer namenjena predvsem znanosti in študiju. Meni se zdi zagovarjanje načelne dopustnosti deloma posebne govorice kot odsev ne le davnega časa, ko so se znanstvene knjige pisale v latinščini, temveč tudi časa, ko je panslavistična in ilirska agitacija pretekle in polpretekle dobe utrjevala mnenje, da bi bilo treba znanstvene knjige namesto v slovenščini pisati – kot bi rekel Prešeren – v jeziku, »katerega bolj množnih Slave rodov«. Proti takemu nepotrebnemu izobrazbenemu zidu po sredi naroda je pri nas z vso odločnostjo nastopil vendar že Prešeren.

In zakaj se Legiši zdi primerno spravljati debato o tujčevanju na podlagi grških, rimskih, zahodnih izrazov (in sicer ne samo strokovnih, saj grajam tudi primere kot *suicid*, *agilen* ipd.), na napačni tir s tem, da se dela, kakor da prve nastopajo samo v strokovnem izrazju, medtem ko le srbohrvatizmi »segajo v široko rabo«? Protislovno pa se mi zdi njegovo mnenje, da »slovenski izraz / namesto tujega, če je namenjen / samo ozkemu krogu, /.../ ne bi mogel zaživeti za širše občinstvo«. Mislim, da bi se tak izraz, če bi ga že skušali presaditi tudi v širše občinstvo, prijel prej, če bi bil domač, kot pa če je tuj, ali pa bi se prijel enako lahko oz. težko.

Seveda o vsem zamenjavanju mednarodnih izrazov in tujk govorim samo s stališča danih – v tem odgovoru podrobneje obravnavanih možnosti, da mi spet ne bo kdo pripisoval absurdnega stališča, češ da hočem vse posloveniti za vsakršno ceno.

Kot četrto značilno slabost v jeziku zdravstvenih delavcev sem omenil tudi siceršnjo nevezornost oz. neodgovornost. Poskusov, da bi se ta moja trditev pobijala, v odgovorih skoraj ni. Kakor v marsičem drugem je podprl moje mnenje s številnimi dodatnimi primeri Gradišnik (ki ga moram opozoriti na to, da je bila moja analiza omejena na nekaj strani MR in da sem pri tem podajal le zadostno število ponazarjalnega gradiva za vsako skupino po-

manjkljivosti). Moram torej reči, da spričo tega Likarju res zavidam njegovo stilistično in jezikoslovno superiorno razpoloženje nasproti meni kot kritiku. Enako seveda Lokarju.

Rad priznam, da se nimam za tako popolnega v jezikovnem izražanju, kakor so moji kritiki, ki mi to očitajo. Sicer pa je treba vedeti, da so se celo največji leposlovnii ustvarjalci, če so imeli priliko za to, jezikovno popravljali. Vendar res ne mislim, da bo zdravstveni jezik kaj boljši, če se bodo zdravstveni delavci in njih jezikovni svetovalci tudi vnaprej zaradi kritikovih konkretnih očitkov namesto k argumentom zatekali k »protinapadom« na tistega, ki pomanjkljivosti ugotavlja (Likar, Lokar, Trontelj, Legiša, tudi Lavrič). Naj bi torej moj jezik tudi res bil ne vem kako slab (toda kritiki so bili s konkretnostmi grozovito skopi), to prav nič ne spreminja onega drugega dejstva. Ali ne bi bilo bolje namesto (v primeru Lokarja in Likarja celo žaljivih) opazk na račun kritika ali medlega moraliziranja Legiševega veliko bolje skleniti ali priporočiti kaj konkretno koristnega zdravila za bolezen?

In prav o tem, kaj bi bilo treba storiti, naj za konec spregovorim še enkrat. Kaj je treba storiti, da bi se dvignila raven slovenskega – torej ne samo zdravstvenega – jezika?

Že v prvem članku sem omenil izboljšanje jezikovnega pouka na šolah po osemletki (vajenskih, poklicnih, srednješolskih, ekonomskih, na učiteljiščih in gimnazijah). Slovenski jezik naj bi se, sem rekel, »zares in resno pouč/eval/«. Ta študij bi morali okrepiti tako učenci kot učitelji (prim. raje besede: »se moramo veliko učiti, morajo pa nas tudi pravilno in zadosti dolgo sistematično učiti«). Premalo se slovenščine uče tudi po osnovnih šolah, deloma zaradi premalo zahtevnih učbenikov v zadnjih razredih. Tudi po srednjih šolah učitelji in profesorji kaj radi uporabljajo čim manj zahtevne učbenike ali pa slovenskega jezika sploh ne poučujejo sistematično. Menil sem zato, da bi bilo treba izboljšati delovno disciplino učiteljev slovenskega jezika, pri učiteljih drugih predmetov pa povečati praktično obvladanje knjižne jezikovne norme. Končno sem opozoril še na lektorje, ki nam jezik sicer lahko izboljšajo, če so dobri, so pa le izhod v sili, dokler se sami jezikovno izrazno ne izpopolnimo.

Nikakor s tem nisem hotel reči, da so to vsi ukrepi, ki jih je mogoče storiti, da bi bila naša pismenost boljša. Izrecno sem rekel, da želim poudariti samo tiste, ki bi nam »najhitreje pomagali izboljšati to sramotno stanje«. Opozoril sem tudi, da sem na drugih mestih o teh vprašanih govoril podrobneje. Mislim npr. na knjigo Problemi jedinstva nastave maternjega jezika i književnosti (Beograd 1966, str. 87–91), v kateri je natisnjen moj članek Kako ukloniti vzroke slabe pismenosti, pa tudi na govor na radiu Kdo ogroža slovenski jezik (junija 1967), ki je sedaj natisnjen v Jeziku in slovstvu (1968, str. 124–127: Misel o našem slovenskem jeziku). Tam med mnogim drugim namreč omenjam tudi neprimerno personalno politiko na slavističnem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani, ki ima med drugim za posledico tudi dejstvo, da o študijskem programu naših bodočih profesorjev slovenščine in o konkretni utelesitvi tega programa v obliki predavanj in vaj odločajo ljudje, ki z ničimer ne kažejo, da bi bili bodisi voljni bodisi teoretično ali praktično sposobni prispevati karkoli konkretnega k prizadevanjem za omiko naše knjižne pisane ali govorjene besede.

Zame je bilo torej izredno zanimivo ugotoviti, da npr. Lavrič meni, da naj bi bil vzroke slabe pismenosti raje kot na mestu, kjer jo prikazujem, obravnaval v slavistični reviji. Jaz komaj verjamem, da bodo zdravstveni delavci iskali tak uk v slavistični reviji. Poleg tega mislim, da vprašanje naše pismenosti ni kaka notranja zadeva učiteljev slovenščine, temveč ravno vseh piščočih in beročih. Vsi uporabniki slovenskega jezika imamo pravico

zahtevati, da ljudje, ki so odgovorni za pouk slovenskega jezika in s tem za raven splošne pismenosti, upoštevajo predvsem interese te pismenosti (in znanosti, ki jo utemeljuje in dela možno), ne pa predvsem interese prijateljskih učiteljskih struktur in osebna nagnjenja. Zame je očitno nujno, da slovensko govoreči in pišoči od našega proforskega kadra na srednjih šolah prav zahtevamo, da med svoje interese sprejme tudi skrb za razširjanje znanja slovenskega jezika in ne le poznavanja književnosti. (Prav poučno je pogledati sezname predavanj podružnic Slavističnega društva: če pride na 10 predavanj o književnosti vsaj 1 jezikoslovno, je že veliko.)

Lavrič sicer upravičeno kaže na slovensko jezikoslovje kot na enega izmed virov naše slabe pismenosti in pri tem opozarja na SP 1962. Nisem pa seveda prepričan, da s tem meni npr. tudi to, da bi si bilo slovensko jezikoslovje lahko prihranilo to grenko izkušnjo, ko bi bilo upoštevalo načelo, da je treba uzakonitve pripraviti raziskovalno, ne pa le agitacijsko.

Čisto na koncu naj odgovorim še argumentom J. Trontlja, ki meni, da so viri naše slabe pismenosti predvsem na slavističnem oddelku naše univerze. Pri tem, ko pravi, da je javna tajnost, kako slabo »so pismeni nekateri diplomanti slavistike«, gotovo namiguje na novejšje diplomirance. Krivdo za slabo pismenost nekako prti našemu anarhičnemu nagnjenju, »ki nam ne da, da bi trpeli avtoriteto Slovenskega pravopisa«. Mimogrede Trontelj namiguje še na slab jezik Jezika in slovstva, ki ga seveda ni bral, ve pa za to, da je Gradišnik v Delu omenjal stvari, ki so se mu zdele slabe.

Zdi se mi, da bi Trontelj bil bolj prepričljiv, ko bi govoril le o stvareh, ki jih res pozna. Glede Jezika in slovstva (nepoučenim naj povem, da ga urejam jaz) bi bil Trontelj lahko prebral tudi tisto, kar sem jaz odgovoril Gradišniku najprej v Delu, potem pa, ko je J. Štular debato v Delu nedemokratsko zaključil z Gradišnikovim člankom, v Jeziku in slovstvu.

Kar se pa tiče pouka slovenskega jezika na slavističnem oddelku, je treba vedeti, da je študentom mogoče dajati znanje, ki je koristno za praktično pismenost, o kateri tu razpravljamo, le po 4 ure tedensko (2 uri predavanj, 2 vaj) samo dve leti. V tem času je treba obdelati glasoslovje, pravorečje, pravopis, oblikoslovje, skladnjo, besedotvorje, besedoznanstvo in stilistiko. Ves drug jezikoslovni čas vzamejo stranski predmeti, zgodovinska slovnica, neke teorije in dialektologija (da ne govorim o stranskih predmetih, ki jih je tudi veliko več kot pouka jezika, ki je tudi praktično koristen). – Ker Trontelj pač meni, da ta pouk opravljamo sedaj slabše, kot so ga prej, mu povem, da sta smer in približno vsaj tudi obseg tega pouka neposredno vidna iz mojih objav v Jeziku in slovstvu, Slavistični reviji in knjigah Slovenski knjižni jezik 1, 2, 3, v glavnem pa so natisnjeni tudi moji govori na radiu (npr. o stilistiki) v Naših razgledih oz. v Jezikovnih pogovorih 1 in 2. Če si bo Trontelj kdaj dal vse to vsaj pokazati ali če bo to ali ono celo prebral in primerjal s tistim, česar se je on naučil iz tistih virov, ki jih ima za boljše, bo zlahka ugotovil, kako objektivna so njegova namigovanja.

Na splošno pa bi rekel, da sedanji slavistični diplomiranec za to, da bi bil pismen, prejme v obliki pouka na slovenski univerzi več kot kdaj koli prej. Prepričan sem, da se bo to končno pokazalo tudi v kolikosti in kakovosti pridobljenega znanja. Javnost bo o tem seveda lahko sodila šele takrat, ko bo ljubljansko filozofsko fakulteto zapustilo več letnikov z intenzivirano zasnovanim študijem sodobnega knjižnega jezika (doslej je zunaj en sam letnik). Mislim, da bi vsak objektivni človek sedanje stanje naše pismenosti pripisal med zasluge tistih 97 % učiteljstva, ki je, po Trontljevem mnenju, izšlo iz stare dobre šole, kot pa statistično neznatnemu številu novincev.

Na koncu moram čestitati uredništvu MR, ker se njegovo zanimanje za kakovost slovenskega knjižnega pisanja ni potuhnilo v trenutku, ko se je pokazalo, da je tudi samo krivo za tisto, kar zbuja kritiko. To je danes redka lastnost, zato je je človek resnično vesel. Če si bo pozitivna načela, ki so se ob tem razkrila (ali se lahko še bodo), ne le sprejelo za svoja, temveč jih tudi s svojo prakso utrjevalo, bo to močno koristilo ne le njegovemu glasilu, temveč slovenski zdravstveni in strokovni besedi sploh. Prav v svoji lepi strokovni besedi bi MR lahko postali vzor tudi premnogemu drugemu našemu strokovnemu glasilu, naj bo znanstveno ali poljudno.

Medicinski razgledi 7 (1968), 429–442.

ZDRAVSTVENA BESEDA PO POLDRUGEM DESETLETJU

Izvleček. Avtor* v članku obravnava strokovno medicinsko besedo v Medicinskih razgledih. Opozarja na prepogosto uporabo tujk, na potrebo po slovenjenju izrazov oziroma doslednejšo uporabo domačih, slovenskih izrazov.

Ključne besede: *medicina, nomenklatura, periodike, Medicinski razgledi, Slovenija*

Abstract. The author discusses the use of medical technical words in "Medicinski razgledi". He warns of the too frequent use of foreign words, the need to slovenize terminology and the more consistent use of indigenous slovene terminology.

Key words: *medicine, nomenclature, periodicals, Medicinski razgledi, Slovenia*

0 Pred več kot petnajstimi leti me je tedanje uredništvo Medicinskih razgledov prosilo, da bi rekel katero o jeziku tega glasila in s tem o slovenski zdravstveni besedi. In sem rekel.¹ Nato mi je (v glavnem odklonilno) odgovorilo »vesoljno«² zdravilstvo,² in jaz sem se oglasil še enkrat.³ Zatem se s to stvarjo nisem utegnil več ukvarjati, z zanimanjem pa sem spremljal kritiko zdravstvenega izrazja, kakor se je napovedovalo v poskusnem snopiču slovarja, kritiko pa je napisala tedaj nova slovenistična jezikoslovna moč.⁴ Iz kritike ni bilo videti, da bi bila zdravstvena strokovna beseda po tistih pisanjih kaj dosti napredovala v smeri, ki se mi je zdela že tedaj – in sedaj nič manj – edino logična in sprejemljiva: da bi postala, kolikor se le da, slovenska, rešena nepotrebnih dvojničnih omahovanj in še zlasti pregreškov proti navadni (višji) pismenosti.

Ker so tudi mene povabili – ne da bi me bili ravno silili k pozitivnemu odzivu na povabilo –, da bi kaj zapisal za sestanek o zdravstvenem izrazju, sem se odločil (zato ker imam dovolj drugih obveznosti), da spet pregledam kakšno številko Medicinskih razgledov, si izpišem, kar mi ne bi ugajalo, povem, kako bi sam storil drugače, in morda še primerjam tistikrat s tokrat, če bi že hotel delati kakšne sklepe ali vsaj kazati nanje.⁵

Iz večjega kupa števil Medicinskih razgledov (spet mi je, tokrat na prošnjo, prišel iz študentskih vrst) sem potegnil 1. številko 21. letnika (marec 1982), ta številka pa se mi je odprla pri prispevku Jolande Jezernik-Leskovšek (Možnost operativnega zdravljenja priro-

* Prof. dr. sc. Jože Toporišič, slavist, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

¹ Toporišič J.: O jeziku Medicinskih razgledov. *Med Razgl* ^{*/**/} 6 (1967), 475–481.

² *Med Razgl* 7 (1968), 101–120. K besedi so, se javili: študentje (J. Drinovec, U. Matanovič, T. Rott), zdravniki praktiki (J. Lokar, J. Trontelj), učitelji (asistenta J. Bohinjec in A. Dolenc, docent R. Pavlin, profesorji M. Avčin, S. Banič, V. Lavrič, M. Likar, A. Košir), psihiater J. Lokar; poleg tega sta se odzvala še slavist L. Legiša, ki je bil tedaj jezikovni svetovalec sekcije za zdravstveno izrazje, in J. Gradišnik, znani bojevnik za kulturo slovenske pisane besede.

³ J. Toporišič: O našem zdravstvenem jeziku. *Med Razgl* 4 (1968), 429–442.

⁴ V. Gjurin: Nekaj misli ob izidu poskusnega snopiča slovenske medicinske terminologije. *Med Razgl* 2 (1976), 219–233.

⁵ N. m., str. 65–80 (izpisal sem si 5 strani), 81–93 (izpisal 4 strani), 115–118.

^{*/**/} Po določenih revije neležeče.

jenih srčnih napak); dopolnilno sem si na enak način ogledal še Martina Janka Epilepsijo in potem še Štefana Stražiščarja in Janeza Milčinskega Uresničevanje pravice vedeti in odločiti pri intenzivnem zdravljenju otrok (ter uredniško besedo, da je bila obravnavana tematika bolj pisana).

1 In moj vtis?

1.1 Za vsak strokovni jezik je značilno predvsem izrazje. V zdravilstvu je načeloma grško-rimskega izvora, redkeje kaj prispevajo tudi drugi jeziki, npr. angleščina ali francoščina. In problemi, ki iz tega izhajajo, podobni kot pri jezikoslovnem izrazju, so pa naslednji:

– pustiti citatno obliko: *circulus vitiosus*,

– podomačiti: 1. *glasovno in pisno* (ali samo eno): *duktus arteriozus, embolija, tipa sekundum, arterija subklavija*, 2. *bese dotvorno*: *pulmonalen, arterialen, pooperativen, insuficienca, sintetičen, incizija, arteriozen*, 3. *oblikoslovno*: *duktusa arteriozusa, insuficienca -e, arterielnega septuma tipa sekundum*, 4. *prevesti* osnovo besede: *zožitev prsne aorte* (za *koarktacija aorte*), *izventelesni* (*ekstrakorporalni*), ali besedotvorne sestavine: *pooperativen, perfuzijski, insuficienca* ...

Vse to je lahko prav in mogoče.

1.2 Nismo zadovoljni, kadar se *ne slovenijo*. Načeloma bi namreč navajali t. i. mednarodni izraz le na identifikacijskih mestih, kakor npr. v članku o epilepsiji, kjer avtor v oklepaju takoj na začetku navaja domačo slovensko ustreznico za ta mednarodni izraz, namreč *božjast*. Mi bi seveda radi, da bi bilo tudi v naslovu, torej najprej, slovensko poimenovanje (za identifikacijo v drugojezičnih okoljih pa bi bila mednarodna ustreznica v oklepaju). Sicer pa naj bi se uporabljalo domače izrazje: bodisi da take dvojnice že obstajajo, bodisi da si jih šele priredimo na podlagi mednarodnih.⁶

1.2.1 S tega stališča je v omenjenih člankih še zmeraj veliko veliko preveč *potrebno prevzeto*, najsi gre za besede ali besedotvorne pone, povsod tam, kjer imamo (ali bi bile možne) domače vzporednice. To si je najbolje ogledati po posameznih člankih na podlagi ustrezne problematike.

1.2.1.1 J. Jezernik-Leskovšek uporablja naslednje prevzete *podstave besed*, čeprav bi bile lahko slovenske, domače.⁷

(enostavnih) *transpozicij*

arterija

cirkulatorni arest

hipotermija

hipertenzija

*paliativen*⁸

– (enostavnih) *prestavitev*

– *odvodnica*

– *obtočna ustavitev*

– *podtoplotnost*

– *prenapetost*

– *zasilen/delnopopraven*⁹

⁶ Seveda tudi sam ne slovenim vsega, kot mi radi pripisujejo kritiki, ki nimajo pravih ugovorov proti mojim stališčem. Nekatere stvari so nepredeljive, prim. *kalij*, v jezikoslovju *fonem* in cel sistem poimenovanj na *-em* (tako imenovana *-emika*); v tem smislu tudi pomenski opis ni preveč zadovoljiv kot strokovni izraz, saj je predolg.

⁷ J. Toporišič: O jeziku Medicinskih razgledov. Med Razgl 6 (1967), 475: »Na prvem mestu je nepotrebna raba tujih besed namesto domačih.«

⁸ Po mnenju A. Vidovič-Muha bi bilo vse take prilastke treba navajati v določni obliki.

⁹ Poševnica pomeni varianto; posebno med uvajanjem slovenskega izraza se pojavlja več možnosti, končno pa se – najboljše – odločimo za eno samo. O tem glej niže.

<i>pulmonalna</i> (arterija)	– <i>pljučna</i> (arterija)
<i>perfuzijska</i> (tehnika)	– <i>oblivalna</i> (tehnika)
<i>invazivna</i> (diagnostična obdelava)	– <i>vpadna/vdiralna/posegovna</i>
(srčna) <i>insuficienca</i>	– (srčna) <i>nezadostnost</i>
(apnoične) <i>atake</i>	– (apnoični) <i>napadi</i>
<i>apnoičen</i>	– /tak z začasnim prenehanjem dihanja/
<i>hipoksemija</i>	– <i>podkrvljenost</i>
<i>traheozofagealna</i> (kompresija)	– <i>sapniško-žrelna</i> (kompresija)
<i>kompresija</i>	– /stiskanje/
<i>resistenca</i> (v pljučnem ožilju)	– <i>odpornost</i> (v pljučnem ožilju)
<i>duktus</i> (arteriozus)	– (arterijski) <i>vod</i>
(dvojna) <i>ligatura</i>	– (dvojna) <i>obveza</i>
(odsotnost) <i>pulzov</i>	– (odsotnost) <i>utripa /utripkov/</i>
<i>respiratorni</i> infekti	– dihalni infekti /okužbe/
<i>obstruktivne</i> spremembe	– oviralne (spremembe)
<i>kolateralni</i> (obtok)	– <i>sostranski/obojestranski</i> (obtok)
<i>koarktacija</i>	– zoženje
(kirurška) <i>terapija</i>	– (kirurško) <i>zdravljenje</i>
<i>anastomoza</i> (konca h koncu)	– <i>odprtje</i> (konca h koncu)
(žilna) <i>proteza</i>	– (žilni) <i>nadomestek</i>
(vzdolžna) <i>incizija</i>	– (vzdolžni) <i>rez</i>
<i>indiciran</i>	– <i>nakazan /primeren/...</i>
<i>dekompenzacija</i>	– <i>neizravnanaost</i>
<i>intrakardialen</i>	– znotrajsrčen
<i>komunikacija</i> (med /.../ preddvoroma)	– <i>zveza/prehod</i>
<i>foramen</i>	– <i>odprtina</i>
<i>defekti</i> arterijskega septuma <i>tipa</i>	– <i>okvare dvorne pregrade/stene tipa</i>
<i>sekundum</i>	<i>dva</i>
<i>parcialni</i> atrioventrikularni (kanal)	– <i>delni dvornomešični (prehod) (?)</i>
<i>septum</i>	– <i>pregrada/stena</i>
<i>septalni</i>	– <i>pregradni</i>
<i>insuficienten</i>	– <i>nezadosten</i>
<i>mitralna</i> (zaklopka)	–? /mitrna/ (zaklopka)
<i>defekt</i>	– <i>okvara</i>
<i>hemodinamski</i>	– <i>krvnodinamski</i>
(se zapre) <i>spontano</i>	– (se zapre) <i>sam (od sebe)</i>
<i>membranozni</i> (del)	– <i>openski</i> (del)
<i>vaskularna</i> obstrukcija	– <i>posod(ič)na/(?)</i> ovira
<i>banding</i> <i>pulmonalne</i> arterije	– <i>zveza pljučne dovodnice</i> (arterije)
<i>primarno</i> (zapiranje)	– prvotno (zapiranje)

Glede rabe prevzetih besed namesto domačih lahko samo ponovim, kar sem zapisal leta 1967¹: »se /.../ tuji izrazi zdijo imenitnejši«, »članek se (se zaradi tujih izrazov) zdi veliko bolj učen«, »nekaj nesocialnega, da ne rečem nepoštenega, je v takem oteževanju razumevanja«, »skriti ali poskrivnostiti tako preproste resnice našega telesa in njegovih stanj«, »je

mogoče misliti tudi na to, da slovenskih izrazov sploh ne poznajo«, »so svojo stroko študirali na neslovenski univerzi«, »mučna mednarodniščinav, »ugledno službeno mesto (in) škodljiv vzor posnemanja«, »tujčevalska navada«, »odvisni od priročnikov v tujih jezikih«, »nekritično prevzemanje neslovenskih izrazov, če so le latinskega ali grškega ali zapadnega izvora«, »izrazi, (ki jim) ne vemo pomena«, »neupoštevanje preprostega laika«, »Ali ne bi bolj teknilo po domače?«, »zanemarjanje slovenskih vzporednic medicinskim izrazom v drugih strokah«.

2.1.2 Podobno zametovanju slovenskih osnov je zametovanje slovenskih t v o r b e n i h o b r a z i l:

(duktusa) arteriozusa	– arterijskega (voda)
(arterija) subklavija	– subklavna/subklavijska (arterija)
pooperativen	– pooperacijski
arterialna (kri)	– arterijska (kri)
(arterija) pulmonalis	– pulmonalna (arterija)
instrumentalna (diagnostika)	– inštrumentna (diagnostika)
operativno (zdravljenje)	– operacijsko (zdravljenje) ¹⁰
(foramen) ovale	– ovalna (odprtina)
arterielni (septum)	– arterijska (pregrada)
membranozni	– mebranski

Spet sem takrat zapisal¹¹: »Vzemimo, da ni domačih izrazov za te stvari; jaz bi v takem primeru vzel načeloma nekončniške dele latinskih ali grških izrazov in jih dosledno pisal in sklanjal in izpeljeval po slovenskem pravopisu, oblikoslovju in b e s e d o t v o r j u«.

1.2.2 Podobne stvari bi lahko navajal tudi iz drugega članka, vendar mi tu ne gre za to. Važno se mi zdi poudariti predvsem načelo, da s e s p l o h o d l o č i m o, da bomo tudi v zdravstvenem izrazju uporabljali čim več domačega, in sicer tako besedno kot besedotvorno (in oblikoslovno ter pisno-izgovorno še posebej).¹¹ – Meni se tako besedno kot besedotvorno slovenjenje zdi potrebno že zaradi slovenskega jezika samega, pa tudi zato, ker ni nič hudega (celo dobro je), če zdravstvena beseda tako rekoč stopi iz svojega slonokoščene stolpa in se odpre laiku, in tako rekoč poslednjemu med nami širi obveščenost o tako važnih stvareh, kot so ravno zdravstvene.¹² – Pri tem seveda nimam nič proti temu, da bi zdravniki obvladali tudi mednarodno izrazje, predvsem zaradi tuje literature (ne toliko zaradi možne prakse v tujini), ki jo pač vsak strokovnjak nujno potrebuje za svojo rast, v čisti latinski obliki pa jih rabi za diagnoze, ki gredo na drugojezična področja. Misliti je deloma tudi na slovenska zdravstvena besedila, ki bi jih uporabljali drugojezični (čeprav tudi tem ne bi nič škodilo, če se bodo spoznali s slovenskim zdravstvenim izrazjem).

1.2.3 Postavlja se tudi vprašanje, ali je izrazje mogoče p o s l o v e n i t i n a e n k r a t ali pa naj bi bil to daljši trajni potek. Pisno in oblikoslovno podomačenje (seveda pa s pisnim in še prej glasovno), pa tudi besedotvorno se lahko izvršijo takoj, za besedno pa je neke vrste

¹⁰ Tu je včasih v obrazilo zajeto še kaj drugega: *operatio*, *operate*. Tako še v nekaj naslednjih primerih: zadnji *n* v *instrumentalna* je seveda slovenski.

¹¹ V tem, kar je v oklepaju, pravzaprav menda je premik v smeri, ki sem si jo želel že 1967.

¹² Ali bi bilo treba tudi ločiti *zdravstven* (od *zdravstvo*) ter *zdravilski* (od *zdravilstvo*)?

prehod tudi mešana raba, kakor jo imamo v naslednjem odlomku: »Pri kompleksnih napakah najprej operiramo *koarktacija aorte* in šele kasneje *intrakardialne napake*. Redkeje zasledimo v literaturi poročila o sočasnih operacijah *zožitev aorte* in pridruženih *napak v srcu*.«

Osebo sicer zavračam tako stiliziranje (prim. od drugod *historiografija – zgodovinopisje, slovstven – literaren, vokal – samoglasnik*), saj menim, da je elegantnejša le identifikacijska dvojnica (kjer je sploh potrebna) ob uvedbi novega izraza, npr. »operiramo *zožitev (koarktacija) aorte /.../ O sočasnih operacijah zožitve aorte ...*«. Nepotrebno bi bilo dvojničenje npr. v primeru, kot je naslednji: *srce (kor), srčen (kardialen), arterijski (arterialen), (v)rez (incizija)* ipd.

1.2.4 Glede d v o j n i č n i h domačih/podomačenih možnosti za mednarodni izraz (v naših listah so pisane s poševnico) bi se kazalo seveda dogovoriti za najustreznejšo, pri čemer se gleda tudi na celotno besednovrstno družino iz istega korena (ali podstave). V glavnem se to »dogovarjanje« vrši tako, da močni pisec s primernim jezikovnim poslušom (in znanjem) v reprezentativnem delu (reprezentativnih delih) enostavno uvede ustrezno dvojnico in jo potem v svojih spisih tudi preskusi glede na zaželene lastnosti, zlasti glede neprekrivanja z drugofunkcijskimi sopomenkami. Lep primer za to imamo v jezikoslovju, kjer smo dvojnici *naglas* in *poudarek* določili tako, da prva zaznamuje izrazitost v besedi, druga pa v stavku ali besedni zvezi, ali pa npr. pri izrazih za vezanje, kjer ločimo *vezavo* in *vezljivost* ipd.

1.2.5 Pravzaprav je čudno, da je zdravstvena beseda tako zelo nepodomačena. Vzroki za to n i s o, kot smo deloma že videli, s a m o o b j e k t i v n i razlogi, ampak tudi subjektivni. Nekaj je gotovo prispevala tudi strokovnjakarska samodopadljivost, kakor jo iz preteklosti lahko opazujemo tudi pri drugih vedah, npr. pri mladi slovenski univerzitetni slavistiki, še zlasti morda slovenistiki 20. in 30. let, ki je v primeri s knjižnojezikovnim (zlasti slovničnim) jezikoslovnim izročilom tako rekoč vsa potonila v prevzetem mednarodnem (npr. Ramovš) – res je hkrati, da so ti univerzitetniki zrasli na univerzah z nemškim jezikom. Danes je vzrok za neslovenjenje takega izrazja pač tudi v tem, da povprečni mlajši zdravnik niti ne pozna več prvotnega praktičnosporazumevalnega pomena na latinščini slo-nečih strokovnih izrazov in torej kljub morebitni pripravljenosti, da bi bil bolj slovenski, kot so (bili) njegovi učitelji, ne more predlagati ustreznih slovenitev. (Če imajo medicinci t. i. medicinsko latinščino, potem bi jih lektorji latinščine pač morali sistemsko opozarjati na latinščini ustrezne slovenske jezikovne možnosti.)¹³

1.2.6 Postavlja se še eno vprašanje, po mojem. Zakaj n e s l o v e n i t v e v k e m i j i. Pri teh se vendar zadovoljimo z nekaj slovenskimi koreni za pomenovanje prvin (*kisik, vodik, ogljik, dušik*), vse druge korense prvine pa puščamo nedotaknjene (*kalcij, natrij, klor, radij*). – To delamo zaradi tega, ker kemijsko izrazje v praktičnosporazumevalnem besedju v glavnem nima toliko vzporednic, kolikor jih ima zdravilstvo. Če pa taki izrazi so na razpolago, jih je seveda treba uporabljati: *železo, lug, kislina, zlato, srebro, spojina* itd. Tuji koreni se dajo tudi lažje družiti v zloženkah, čeprav so zlasti po zgledu na prevzete tudi domači deloma usposobljeni za to (npr. *klorovodik*).

1.3 Na splošno moramo ločiti enopodročno izrazijsko (terminološko) besedje in besedne zveze od večstrokovnega in splošnejšega (simboli: E, V, S). Po primere tokrat sezimo v

¹³ Pri učenju tujih jezikov je na sploh premalo (kolikor sploh) povezovanja tujega jezika s slovenščino, ki vendar ves čas »ogroža« tujo jezikovno strukturo – in seveda narobe.

članek Epilepsija M. Janka¹⁴. (Pri tem naj nas ne moti, če je t. i. izrazijska prvina hkrati tudi splošnejša – tu je težko zmeraj doseči natančno razlikovanje¹⁵). Torej:

E

<i>epilepsija</i>	– božjast
<i>epileptogen</i>	– božjastitvoren
“ <i>epileptična</i> ” (celica)	– »božjastna« (celica)
<i>patofiziološki</i>	– bolezenskofiziološki
<i>sinapsa</i>	– s(o)poveza
<i>sinaptičen</i>	– s(o)povezen
<i>neokorteks</i>	– novomožganska skorja/novoskorja (?)
<i>paleokorteks</i>	– staromožganska skorja/staroskorja (?)
<i>rinencefalon</i>	– ? /nosnomožganski?/
<i>korteks</i>	– (možganska) skorja
<i>subkortikalen</i>	– (tak) pod možgansko skorjo
<i>motorična</i> (vijuga)	– gibanjska (vijuga)
<i>evpatični</i> (prenos)	– /malobolen/? (prenos)
<i>malformacija</i> (možganov)	– krivotvorba/slabotvorba (možganov)
<i>interkranialni</i>	– medlobanjski
<i>simptomatska</i> (epilepsija)	– znamenjska (božjast)
<i>funkcijska</i> (epilepsija)	– delovanjska (božjast)
<i>absenca</i>	– odsotnost
<i>grandmal</i>	– velikobolen

V

<i>reverzibilen</i>	– odpravljev
(visoko) <i>frekvenco</i>	– (veliko) pogostnost
<i>ekscitacijski</i>	– vzpod/spodbujevalen
<i>inhibicijski</i>	– oviralen
<i>abnormna</i> (dejavnost)	– nenormalna (dejavnost)/nenavadna
<i>retikularna</i> (formacija)	– mrežasta (tvorba)
(skorja iste) <i>hemisfere</i>	– (skorja iste) poloble
<i>komisurne</i> (povezave)	– sorazmerne (povezave)
<i>ekspanzijski</i> (proces)	– razširjevalni (poteki)
<i>metaboličen</i>	– presnoven
<i>hipoglikemija</i>	– podsladkor(je)nost
<i>idiopatski</i>	– nejasnost (?) /samonikell
<i>esencialen</i>	– biten
<i>genuin</i>	– naraven/pristen
<i>infantilni</i> (spazmi)	– otročji?!/otroški (?) (krči)

¹⁴ M. Janko: Epilepsija. Med Razgl 21 (1982), 81–93.

¹⁵ Čisto natančno ločiti skupine E, V in S je težko, saj dostikrat le ne vemo, da se kateri izraz rabi tudi v kaki drugi stroki. Jaz npr. za *piramidalna/piramidasta hrustanca* v fonetiki uporabljam tudi *gibalna h.*, ker sta važna za gibe pri zvenenju kot tudi šepetanju. Na neprevodne možnosti je misliti zlasti tedaj, ko so kakšne tvorbene težave s slovenskimi izrazi (prim. nižje pridevnik od *skorja*).

<i>motorični</i>	– <i>gibanjski/(gibalni) (?)</i>
<i>senzorični</i>	– <i>čutilni</i>
<i>akustičen</i>	– <i>slušni</i>
<i>olfaktiven</i>	– <i>duhalen</i>
S	
<i>simptom</i>	– <i>znamenje/znak</i>
<i>(celične) membrane</i>	– <i>(celične) opne</i>
<i>aktivnost</i>	– <i>dejavnost/delovalnost</i>
<i>proces</i>	– <i>potek</i>
<i>(retikularna) formacija</i>	– <i>(mrežasta) tvorba</i>
<i>asociacijske (povezave)</i>	– <i>družilne (povezave)</i>
<i>sekundarna generalizacija</i>	– <i>drugotna posplošitev</i>
<i>primarna (motorična) regija</i>	– <i>prvinsko (gibanjsko) področje</i>
<i>temporalno (žarišče)</i>	– <i>začasno/občasno (žarišče)</i>
<i>(motorična) regija</i>	– <i>(gibanjsko) področje</i>
<i>tabela</i>	– <i>preglednica</i>
<i>bilateralno (simetričen)</i>	– <i>dvostransko (somen)</i>
<i>akinetičen</i>	– <i>nekinetične</i>
<i>parcialni (žariščni)</i>	– <i>delni (žariščni)</i>
<i>lokalno</i>	– <i>mestovno</i>
<i>elementaren</i>	– <i>prvinski</i>

1.4 Idealno razmerje med domačim in prevzetim je razmerje 1 : 1, tj. ena beseda, najsi bo samostalniška, pridevniška, glagol, prislov ipd., v prevzetem izrazu = ena beseda v domačem/podomačenem. Zmeraj to seveda ne gre. Tako imamo razmerje 1 : 2 v primerih *korteks/možganska skorja*, *bolnik z epilepsolbožjastnik*.

Pri večbesednih izrazih so potem lahko znane težave s tvorjenkami iz njih, v precejšnji meri zaradi slovenskih jezikovno-, zlasti pa normativnostilistično utemeljenih omejitev v zlaganju besed. Za primer vzemimo kar *korteks* = *možganska skorja*, s tvorjenkama *kortikalen* in *subkortikalen*: ali je *kortikalen* = v zvezi z *možgansko skorjo*, in *subkortikalen* = *nanašajoč se na kaj pod možgansko skorjo*? Ustrezni lažji zloženci pa bi bili *možganskoskorni* in *podmožganskoskorni*. Po podobnosti na *cortex* 'drevesna skorja' → *korteks* 'možganska skorja' bi seveda za *korteks* lahko vzeli kar *skorja*, lahko pa bi napravili tudi novo besedo, namreč *skornica* ali *skornik*: *skornik* bi bilo tako kot *korteks*, tj. moškega spola, vendar je *skornica* boljša, kar pomeni *skorna membrana/opna* (nakar sledi *skornični*, *podskornični* ipd.). V takih primerih dajem v izrazju prednost novotvorbi pred metaforično/metonimično rabo podstavnega samostalnika (v tem primeru *skorja*), seveda pa tudi to ni izključeno. (Za izgubo *j* v *skorja* proti *skorni* prim. *primorje primorski*, *razmerje razmeren*.)

1.5 Tu se postavlja vprašanje, koliko je tako bolj ali manj prevajalno izrazje slovensko. Ali ne gre tu za kalkiranje? Po mojem ne, dokler se prevajanju od morfema do morfema ne upira duh našega jezika. Nasprotno: tako izrazjetvorje ima to dobro lastnost, da brez večjih težav prehajamo od ene vrste izrazov k drugi, tj. bodisi od domače/podomačene k prevzeti ali narobe.

1.6 Iz naših preglednic se vidi, da imamo včasih tudi pri nedomači poni po dve možnosti, tako da nimamo opravka samo z nasprotjem domače – prevzeto (*operacijski* – *operativen*), ampak tudi bolj – manj podomačeno, kakor npr. *oralni* (*foramen*) – (*foramen*) *orale* ali

inštrument(al)na (diagnostika) – *instrumentalna* (diagnostika), ter primeri za prvo: *atrijski* – *atrielni*, *arterijski* – *arteriozni*, *subklavna* arterija – (arterija) *subklavija*.

Tudi tukaj seveda spet dajem prednost tistemu, kar je bolj domače: izraz *oralni foramen* se da lepo sklanjati in pregibati v številu, *foramen orale* pa slabše (prim. množina *foramni orale*, kjer je *orale* nekako mrtev). Drug tip je *duktus arteriozus*, v katerem prilastek, ki je v latinščini pridevniški, v podomčeni obliki nastopa kot samostalnik (duktusa arteriozusa); toliko bolj se torej priporoča *arterijski duktus*, pri čemer je glede besednih vrst pri sestavninah tega izraza razmerje 1 : 1. Mislim, da je za naš občutek isto pri *arteriji subklaviji* /*podključnična arterija*/ (le da je tu drugi samostalnik sklonljiv tudi v množini in torej pregibalne kakor tudi sklanjalne težave odpadejo, ostaja pa nerodnejša zveza iz dveh samostalnikov namesto iz samostalnika in pridevnika, kar je lažje).

2 Eden večjih problemov zdravstvene besede se zdi še *p r a v o p i s n i*. Kolikor vidim, gre pri tem za dvoje: ožjezdravstveno vprašanje je pisanje zdravil z veliko začetnico, tudi zdravstvene besede pa se dotika raba velike začetnice pri imenih bolezni, katerih prva sestavina je pridevnik na *-ov* (eventualno na *-in*) iz lastnega imena.

2.1 *I m e n a z d r a v i l* so občna imena, torej jih je prav pisati le z malo začetnico (tako kot imena rastlin, živali, kamenin, merskih enot, avtomobilov ipd.). Kot je znano, se občna imena ločijo od lastnih po tem, da zaznamujejo vrsto predmetov, medtem ko se lastna nanašajo na individualne osebke iz vrste takih imen. Če poznam en predmet iz določene vrste, ki jo zaznamuje občno ime, prepoznam vse predmete iste vrste. Popolnoma drugače pa je pri lastnih imenih: če poznam npr. eno osebo (pojav, predmet itd.), zaznamovano z določenim lastnim imenom, ne spoznam nobene nadaljnje osebe, pojava ali predmeta z istim imenom. S primerom: če mi kdo pove, da se ta in ta živalca ali rastlina imenuje npr. *veverica* ali *zvonček*, tudi druge živalce in rastline te vrste upravičeno lahko imenujem *veverice* oz. *zvončki*; če pa mi kdo iz večje skupine ljudi pokaže nekoga z imenom *Janez*, na podlagi značilnosti tega *Janeza* ne bom nikoli prepoznal še drugih *Janezov* (ali *Bistric* ali *Kozolcev*) iz določene skupine ljudi (krajev, stvarnih imen), kjer so še drugi nosilci istega lastnega imena. To sedaj prenesimo na zdravila.

Pri teh nas ne sme motiti, da imajo nekatera, kemično sicer istovetna, različna imena, kot npr. pri raznih »aspirinih«. Tu gre za sopomenska imena, kakor jih tudi sicer najdemo, ko npr. *šmarnici* ponekod na Slovenskem pravijo *solzica*, *telohu* pa npr. *kurjavec*, ali se kje *pregovarjajo*, drugje pa *pominajo*, tam *molijo*, drugje pa *žebrajo* ipd. Da gre pri imenih zdravil za občnost, se vidi po tem, da imajo zdravila čisto določene kemične in seveda tudi pomske sestavine: taka in taka snov s takimi in takimi učinkovalnimi lastnostmi. Če je kaj snovi drugačne, spet ne gre za lastnoimenskost, ampak za načelo t. i. različkov, kot jih ima spet tudi na drugih področjih: *mali zvonček*, *veliki zvonček*, *navadna vrba*, *vrba žalujka* ipd.

2.2 Pridevnike na *-ov* v imenih bolezni (in drugega) si oglejmo na primeru *parkinsonova bolezen* ali *parkinsonovka* ali *parkinson*. To je že res, da jo je odkril (vsaj jaz tako mislim) neki (za zdravnike seveda znani) *Parkinson*, ne gre pa za *n j e g o v o* bolezen, temveč za *t a k e v r s t e*, kot jo je on odkril (ali bi jo bil lahko tudi sam imel): to je bolezen s temi in temi značilnostmi, torej občno ime. Tudi teoretično je jasno, da tu ne gre za svojilnost, ampak za vrstnost: prim. *črne koze*, *otroška paraliza*, *beli tok*, *trebušni tifus*. V mojem korpusu imamo menda en tak primer: *jacksonski* (*motorični pohod*) pri božjasti (če ni napravljeno po kakem mestu ali čem podobnem); če je po osebi, bi bilo bolje *jacksonov pohod*, kakor imamo *lipov cvet*, *bakrov sulfat*, ki tudi nista *č i g a v a*, ampak *k a t e r e v r s t e*. Seve-

da bi to veljalo tudi za dele telesa, kjer imamo že sedaj npr. *adamovo jabolko*, *ahilovo peto*, in bi torej imeli tudi *evstahijevo cev*, tj. 'cev s temi in temi lastnostmi'.

3 Na koncu bi omenil še to in ono, kar ni v zvezi z zdravstvenim izrazjem, ampak le s kulturo knjižnega jezika. Na tem področju smo radi in kaj lahko grešniki vsi, ki pišemo in govorimo strokovno, tudi tisti, ki se z raziskovanjem jezika ukvarjamo. Iz uredniškega dela besedil Medicinskih razgledov sem si zapisal naslednje tipe slabosti in napak:

– napačna velika začetnica: *Harvardski sistem citiranja*, z *Letraset črkami* (bolje *letraset-črkami*) – prav *harvardski*, *letraset*;

– same velike črke: *KSEROX ali fotokopije* – prav *kseroksne* ali *kseroks in fotokopije* (saj je *kseroks* tako znana stvar, da je še zlasti ni treba obravnavati kot kako posebnost); – napačna nedoločna oblika prilastkovega pridevnika: *čist numerični sistem*, (*primer za*) *anonimen članek*, *popoln naslov* – v stalnih zvezah rabimo določno obliko, proti temu pa grešijo zlasti tam, kjer imajo razvit samoglasniški upad (kjer samoglasnike požirajo); – nezaznamovanje pridevniškega pristavčnega polstavka ali okrajšanega imena: objavljamo le *prispevke podpisane* s celim imenom, široke medicinske *posledice* npr. *gospodarske*, *družbene* itd. – prav *prispevke*, *podpisane*; *posledice*, *npr.*;

– po mednarodnem dogovoru ne pišejo pike za okrajšenim imenom: *Varl B* namesto *Varl B.* (še boljše seveda *Varl, B.*; nekaj le lahko damo tudi nase ne glede na mednarodnost, ki tudi lahko greši oz. izbere neustrezno pot);

– zanemarjanje domačih nestrokovnih besed: *tekst* (= *besedilo*), *numerični* (= *številčni/številski*), *intelektualec* (= *razumnik*); na zanemarjanje oz. nezadostno upoštevanje domačega izrazja smo dovolj opozarjali že pri obravnavi strokovnih člankov;

– druge neodločnosti: *otežkočen* nam. *otežen*, *takšen* nam. *tak* (*takšen* je stilno zaznamovan), *neko* (namesto *kako*) *bolezensko stanje*, *uresničevanje pravice vedeti in odločati pri intenzivnem zdravljenju otrok* (nerodno, bolje: *pravice*, *da vemo in odločamo*).

Tudi o tem sem pisal že 1967¹: »Jezik prispevkov na preizkušenihih mestih tudi sicer ni vzoren. /.../ In to so članki, ki so pred natisom že šli skozi lektorjeve roke. /.../ Tako stanje v višji (in dostikrat tudi v najosnovnejši) pismenosti ni znamenje kulturnosti. /.../ Prav tu, v srednji šoli, se vodi bitka, odločilna za našo višjo pismenost. Mnogi naši ljudje s srednjo šolo sploh končujejo svoje šolanje, tisti, ki pa gredo dalje na višje šole in fakultete, pa se – razen če študirajo za profesorja ali predmetnega učitelja slovenskega jezika – prav tako nikjer več niso primorani jezikovno spopolnjevati. /.../ Prave rešitve torej ni v lekturah: te so le nujno zlo, dokler se jezikovno ne kultiviramo, kot treba. To pa je mogoče z znanjem«.

4 Sklep?

Marsikaj še lahko storimo za boljšo in lepšo zdravstveno besedo. Leta 1967 sem svojo oceno zdravstvene besede končal z besedami: »Vem, da sem spet enkrat razodel neprijetne stvari in pokazal nelahko pot zdravitve; toda na podlagi olepšane diagnoze in brez učinkovitih zdravil resno zdravljenje ni mogoče.« Danes imamo diagnozo še trdnejšo, upam, kot tedaj. Učinkovito zdravlilo bi bila dobra rešitev načelnih vprašanj pri slovarju zdravstvene besede; pa v prizadevanju zdravniškega društva in vsakega zdravnika posebej (in potem drugega zdravstvenega osebja od zdravnika navzdol), da bi se tako kot pri strokovnem delu potrudil tudi pri jeziku, ki naj njemu in bolniku prinaša čim več koristnega obvestila, ne nazadnje tudi v primernem jezikovnem oblačilu.

Medicinski razgledi 23 (1984), 697–712.

POGOVOR UREDNIŠTVA ZDRAVSTVENEGA VESTNIKA /Z MENOJ/

Rojen 11. 10. 1926 na Mostecu pri Brežicah; klasična gimnazija 1938–1947 (vmes štiri leta izgnanstva v Šlezijo in na Poljsko); 1952 diploma iz slovenistike in rusistike na ljubljanski slavistiki; vojak in srednješolski profesor (1952–1954), zatem do 1965 lektor slovenščine na zagrebški filozofski fakulteti; medtem 1962/1963 Humboldtov štipendist (Univerza v Hamburgu, fonetika); od 1963 predavatelj slovenskega knjižnega jezika na ljubljanski slovenistiki (tega leta doktorat filoloških znanosti), od 1965 nastavljen na filozofski fakulteti v Ljubljani kot znanstveni sodelavec za fonetiko (v tem času vnaprej habilitiran docent in nato še izredni profesor), od 1971 končno na slavistiki (kjer ustanovil katedro za slovenski knjižni jezik in stilistiko). V tem času 1968 pet mesecev raziskovalni profesor na Čikaški univerzi, 1973 en semester gostovalni profesor na regensburški univerzi, 1976/77 celo leto na graški (tam hkrati tudi lektor); nekaj časa tudi na Lomonosovski univerzi v Moskvi, 2 semestra še na celovški. Posamezna predavanja na univerzah v Gradcu, Varšavi, Berlinu, Leipzigu, Sarajevu, Helsinkih, na Dunaju, v Salzburgu in Innsbrucku; odlikovanec /rektorja/ graške univerze in mednarodnega društva za fonetiko, prejemnik nagrade Kidričevega sklada, član več komisij Mednarodnega slavističnega komiteja. Dejaven skoraj na vseh slovenističnih področjih, razen čisto strokovno tudi v šolstvu in jezikovni politiki. – Napisal več sto razprav in strokovnih člankov oz. kritik in polemik ter izdal 17 knjig (od 1961 do 1991). Od letos tudi dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

ZV: Vsaj v prvi polovici strokovnega dela ste se ukvarjali tudi z literarno vedo, kasneje pa pretežno s slovenskim knjižnim jezikom. Kako je možno to združevati? Ali nista področji izjemno obširni vsako zase? Ali morda koristi znanstveniku poznavanje in tudi metodologija, osvojena pri lastnem delu na obeh področjih?

JT: Že kot študenta me je poleg slovstvenih ved močno zanimalo tudi jezikoslovje (matulant klasične gimnazije), vendar je raziskovalno ali kritično prevladoval prvi interes – pač ker je bolj povezan s celotnostjo življenja. Ker me po diplomii v Ljubljani (slovenščina, ruščina) ideološko mi bližji niso sprejeli na univerzitetno mesto zaradi mojega kritičnega pristopanja k temam in tezam dotlejšnje slovstvene zgodovine (Levstik – Slodnjak), vodilno ideološkim pa ni bil vseč moj – nesodobni – interes za krščanskosocialistično sestavino našega slovstvenega in gospodarsko-političnega življenja (Finžgar, Krek – diplomsko delo), so me postavili (Slodnjak), kot so mislili, na stranski tir, na zagrebško slovenistiko (F. Petre), kjer sem se našel v nekaki razklanosti med tem, kar bi rajši delal (literarno vedo), in med tem, kar sem moral delati na svojem skromnem akademskem mestu (lektor – jezikoslovje). Tako sem v Zagrebu ostal, kot sem bil že kot študent v Ljubljani: slovstveno in jezikoslovno zainteresiran.

Ko je tudi v Zagrebu prišlo do (na zunaj nevidnega) kolegialnega ideološkega posega v moje literarnoteoretsko zanimanje (ob razpravi o družbeni vlogi leposlovja, v kateri sem se zavzemal tudi za družbeno neaktualno, larpurlartistično umetnost), sem se iz literarnoteoretske skupine Hrvaškega filološkega društva (F. Petre, Z. Škreb, A. Flaker, I. Frangeš

– t. i. zagrebška literarnoteoretska, interpretativna šola) močno umaknil v jezikoslovje (S. Ivšić, P. Guberina, B. Laszlo – t. i. zagrebški lingvistični krog, prvotno samo mlajša generacija), dobil l. 1962 Humboldtovo štipendijo (Hamburg) in končno (od 1963 honorarno iz Zagreba, od 1965 enako iz Ljubljane, kjer spet precej dolgo nisem bil izvoljen na učiteljsko mesto) v 70. letih dospel na pravo mesto: profesorja slovenskega knjižnega jezika (za ta predmet sem ustanovil posebno katedro) na osrednji ustanovi za proučevanje slovenskega knjižnega jezika.

Jezikoslovec se ne ukvarja samo s slušno in pisno podobo besede (fonologija in pravopisje), tudi ne le s t. i. slovnico (oblikoslovje, skladnja) ali z besedjem (besedoslovje), ampak tudi z besedilom, tj. s tem, kar iz prvin vsega zgoraj omenjenega nastane pri sporočanju, tj. pri prenašanju obvestil s pomočjo besede od tvorca besedila do njegovega naslovnika. V tem smislu mi je še kako prav prišlo, da sem se – v začetni fazi, bi rekel, ne v vsej prvi polovici svojega delovanja – ukvarjal predvsem z besedilom, tj. z najvišjo tematsko enoto tudi jezikoslovnega raziskovanja, iz katerega vse jezikovno izhaja in se vanj spet vrača. – Seveda sta obe področji, slovstvenovedno in jezikoslovno, zelo obširni, za večino ljudi preveč – toda saj jih posamezniku ne gre obdelovati v vsej njuni širini, ampak predvsem v veliki intenziteti in globini. Pri meni gre nekako za načelo, da naj bi jezikoslovcu raziskovalcu nič jezikovnega ne bilo tuje.

ZV: Ali naj znanstvenik piše le znanstvena dela in raziskovalna poročila, strokovnjak v praksi pa praktična navodila in bolj poljudne prispevke? Ali pa je znanstvenik dolžan hkrati tudi popularizirati tuje in lastne novosti ter jih približevati širši skupnosti? Vaša biografija in bibliografija bolj potrjujeta drugo domnevo.

JT: Po mojem naj bi počel oboje. Že pri Finžgarju (že omenjeno diplomsko delo in nato disertacija) sem našel misel, da bi on dal tudi načrt za kmečko gnojišče raje delati arhitektu kakor navadnemu mojstru praktiku. Morda je to le stvar temperamenta, na splošno pa bo vendarle veljalo, da tudi znanstvenik svoja spoznanja rad vidi podružljena, tj. med ljudi presajena in med njimi delujoča. Če ima določeno nadarjenost, sam svoja in svoje stroke spoznanja še najustrezneje prenaša na določeno nižjo raven, npr. izza univerzitetne katedre za srednješolski pult, pomaga pa jim lahko še nižje, prav v osnovno šolo.

ZV: Kar pogosto ste nastopili z javnimi plemičnimi zapisi. Ne bomo pozabili zavzetega posredovanja v času vsiljevanja skupnih jeder in vedno, kadar je šlo za skrb za slovenski jezik. Očitno ne oklevate zastaviti javno svojega peresa in hrbta, čeprav javna podpora ni vnaprej zagotovljena. Ali je to dolžnost intelektualca nasploh?

JT: Res mislim, da je vsak razumnik tudi moralno obvezen, da družbi, v kateri živi, odkriva njeno pravo podobo in to družbo, če se kvari, skuša z javnim nastopom korigirati: saj naj bi prav razumnik videl tudi daljne posledice določenih praks in njihovih teoretičnih postavk. V mojem primeru glede jezika, slovenskega, in njegovega individualnega in vsenarnodnega nosilca. Lahko rečem, da so me – izjeme so ideološki ali strokovni izkvarjenci – v zagovarjanju naravnih pravic slovenščine podpirali najširši sloji, da sem torej tudi kot znanstvenik in publicist zajel splošno ljudsko občutje in bistvo stvari: da se namreč naša stvar, slovenstvo, ne nahaja na poti k pravim, ampak k pogubnim ciljem anihiliranja, izginotja v »množnosti« – kakor bi rekel Prešeren – takih, ki vrednostno niso nič več kakor mi, zato pa številčno. – Seveda se tako uporništvu tudi »nagrajuje« s hudim. Kar poglejte v moji

biografiji, kako dolgo je trajalo, da so mi – na katerem koli področju – doma kaj vendarle priznali (tako rekoč takoj pa v tujini). To se vidi, če me v tem pogledu primerjate s kolegi, s katerimi sem sedel v slušateljskih klopeh: ker so bili neprimerno bolj »pridni« od mene, se jim je življenje odvijalo vse lažje in brez stresov tudi eksistenčne in narodne stiske (kar je bilo moj delež), in tudi t. i. »družba« jih je lepo nagrajevala s priznanji. Jaz sem jih dobival v raznih oblikah skoraj izključno le iz tujine, ki si me je vzgojila s štipendijami in vključitvijo v svoje projekte in sodobna prizadevanja.

ZV: Manj priznanja je bilo deležno Vaše odklonilno stališče do angleških gimnazij za izbrane srednješolce. Ne verjamem, da se bojite elite. Je to predvsem strah pred zanemarjanjem lastnega jezika? Ali ne potrebujemo najposobnejših mladih ljudi, ki so razviti povsem dvojezično in ki takoj lahko študirajo na tujih univerzah?

JT: Uvedbi – kakor jih imenujete – »angleških gimnazij« res nasprotujem. Pa ne zaradi tega, ker bi se »bal elite«, saj sem bil zmeraj za to, da naj bo posebej nadarjenim prosta pot in, kolikor se da, tudi uglajena. Tudi celotno vodstvo Slavističnega društva Slovenije (katerega predsednik sem bil tedaj) je bilo proti tujejezični srednji šoli za našo mladino zato, ker je bilo mnenja, da naj se Slovenec izobražuje, že v srednji šoli, pa tudi na višji in visoki ali na akademiji, v slovenščini. Saj vendar ves svet gledamo in vidimo in doživljamo v odločilni meri ravno v luči in svetu jezika, v katerem se intelektualno razvijamo. Eni namreč še ohranjamo spomin na čase v stari Avstriji, ko smo se za slovensko šolo krepko (in ne povsem neuspešno) potegovali – sedaj pa naj bi to tako lahkomišelnostno zapravljali (zapravili), in to pri najbistrejših slovenskih mladih glavah. Sicer smo pa dvomili, da bodo na te šole prišli res najposobnejši, in ne po takih in drugačnih zvezah »delegirani«. Nam je tudi važno, da se nauk v šoli podaja v dognanem učnem jeziku, ne pa v nekoliko boljše ali slabše priučenem, kakršnega pač obvladajo profesorji teh šol (imenovali ste jih elite). Menili smo torej tudi, da naj se dopusti naravni izbor nadarjenih, kar bi bilo dosegljivo, ko bi v vseh naših šolah – ne samo v elitnih dveh – imeli enake poučevalne in učilne pogoje, kakor so na teh šolah: veliko profesorjev in učnih ur za določen predmet, malo dijakov v razredu, predmetno reducirani urnik, učna pomagala itd. – ne nazadnje tudi primerno plačilo učiteljem (nekaj tega denarja gre za pretirano drago šolanje na prav teh dveh tujejezičnih šolah v srcu Slovenije). – Vprašanje neposrednega odhoda na tuje univerze je tehnične narave: intenzivirati bi bilo treba pouk jezika ciljnih univerz (ta pa ne more biti samo tista z angleščino kot učnim jezikom) in to okrepiti z ustreznim pripravljalnimi jezikovnim tečajem v tujini.

ZV: Zdi se, da se bodoči raziskovalec v pomembnem delu oblikuje že v srednji šoli. Najbrž bi si moral že tedaj pridobiti tudi dovolj trdno znanje slovenskega knjižnega jezika in poznavanje slovenskega in tujega leposlovja. Neredko poslušamo pomembne ljudi s pomembnimi naslovi, ki ne znajo v javnem nastopu uporabljati dvojine ali roditeljske in nikalnih stavkih. Koliko in kako bi moral biti izobražen slovenski intelektualec na področju lastnega knjižnega jezika in literature?

JT: Za slovenščino v srednji šoli je preslabo poskrbljeno. Pri tem je še najmanj to, da bi se naučili uporabljati dvojino (sam Slovenca še nisem slišal reči »Tine in Tone študirajo« nam. študirata ali »Mi se imamo radi« za *Midva se imava rada*) – precej podobno pa je tudi z nikalnim roditeljskim. Predvsem se naš bodoči razumnik v srednji šoli ne nauči tvoriti dobrih besedil, ne eno- ne večgovornih; poleg tega pa je od učiteljev razvajen v tem smislu, da ti

od njega (in od samih sebe) ne zahtevajo – izjeme so zmeraj – niti pravopisne in pravorečne kulture. Že sem v javnosti govoril o tem, kakšno obupno pravorečje imajo v povprečju tudi ljudje novo izvoljene politične garniture, pa tudi naši duhovni voditelji, ki javno nastopajo (npr. vekanje: *ve tebi, ze menoj* ipd.). Da bi se to odpravilo, bi bilo treba dati slovenščini v srednji šoli več ur na teden, pri učiteljih slovenščine pa doseči delovno disciplino v smislu učnih tvarin, tj. da bodo jeziku (slovnici, pravorečju, pravopisu, besedju, izrazju) in besedilom, tvorjenim z njihovo pomočjo, res odmerjal predvideni učilni čas, to pa takó za spoznavanje jezikovnih, stilnih in besedilnih značilnosti kakor tudi za spoznavanje in prakso sporočanja, pisnega in govornega. Zato pa je treba pri profesorju resničnega, zmeraj bogatečega se znanja, časa za priprave na učne ure (da ne omenjam še enkrat ustreznega manjšega števila obveznih poučevalnih ur – pa brez dodatnih honorarnih – pri učitelju in vsega drugega pri učencu, v učnem programu in razredu).

Seveda pa se – zlasti danes – vsega jezikovnega in besedil(oslov)nega ne moreš za vse življenje naučiti že v srednji šoli. Treba bi bilo uvesti strokovne slovenščine tudi na vseh vrstah visokih šol, začevši seveda s filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer pa se je z vsemi štirimi brani že pretežna večina jezikoslovnih oddelkov, da o drugih sploh ne govorim.

ZV: Zagotovo ste v zadnjem obdobju najvplivnejši strokovnjak na področju slovenskega knjižnega jezika. Ali ocenjujete, da ste celo premočni, da si ne upajo z Vami v polemiko, strokovno razpravo in da je to tudi vzrok neodzivnosti nekaterih zelo kvalitetnih in pomembnih Vaših del? Ali pa se majhnost Slovencev še vedno izraža s poslušnostjo, strahospoštovanjem, pomanjkanjem samozavesti? Ali prenese Slovenija le enega velikega slovnicarja in literarnega zgodovinarja v istem času, kar je včasih veljalo za fiziko, matematiko in kakšno drugo stroko?

JT: Če ste napisali ali sestavili že skoraj 20 knjig, ste res lahko »najvplivnejši strokovnjak na področju slovenskega knjižnega jezika«, kakor pravite. K temu je treba prišteti še na stotine krajših sestavkov: razpravnih in člankovnih, kritik, polemik, izjav, intervjujev, oglašanj k perečim problemom, radijskih pogovorov (do pred nekaj leti, ko so me od njih odgnali), predavanj – kmalu bo štirideset let tega mojega delovanja. – Da bi bil kdo za obravnavano stvar lahko premočen, pač ne bo držalo, lahko pa je tak za tiste, ki se istovrstni stroki ne posvečajo tako intenzivno, celo z ustvarjalno strastjo, ki ti končno vzame praktično ves prosti čas, tudi počitniški, konectedenski, popoldanski.

Od oglašanj k mojim delom je bilo kongenialno – če smem tako reči – le eno, J. Müllerja k moji knjigi izbranih razprav, tj. *h Glasovni in naglasni podobi slovenskega jezika* (1978); vse drugo je bilo vrtičarsko, prebiralno, priložnostno, delno – nekako pristavljanje svojega piškrčka k plamenu, ki ga je hranilo moje trdo in dolgotrajno delo. Tako sem v bistvu ostal neocenjen, morda hkrati tudi zaviden in sprevržno celo preziran od ljudi, vladajočih določenim ustanovam, ki imajo opraviti (tudi) z jezikom – od osnovne šole do univerze ali akademije. Zato tisti, ki ob mojem delu molčijo, poslušni pač niso, o »spoštovanju« sem govoril že zgoraj. Samozavesti tistim, ki o meni kaj negativnega povedo, seveda ne manjka, prej resnosti, še zlasti pa ustreznega znanja, da bi takó lahko govorili.

Sicer je pa tako, da je navadno le eden prvi v dani dobi: Bohorič – Pohlin – Kopitar – Škrabec – Breznik... v slovnicarstvu, ali Megiser – Pohlin – Murko – Janežič – Cigale – Pleteršnik... v slovarstvu, in podobno je tudi v pravopisju. Slovstvenih zgodovinarjev je lahko več, toda tudi tam so le eni vodilni. Tako nekako je tudi v svetovnem merilu.

ZV: Kar dolgo, od leta 1954–65, ste živeli, kot temu sami pravite, ob lektorskem kruhu in vodi v Zagrebu. Prepričan sem, da imate izdelan odnos do mesta lektorjev in njihovega dela. Kakšna je vloga lektorjev slovenskega jezika pri pisani in govorjeni besedi, še posebej v strokovnem tisku? Kako si morata delež odgovornosti razdeliti pisec prispevka in lektor?

JT: Jaz sem bil (po zaslugi A. Slodnjaka in F. Petreta) v Zagrebu univerzitetni lektor na nevažnem področju, saj je bila tam slovenščina le izbirni jezik za študente južnoslovanskih književnosti. Svoje študente sem v tem okviru usposabljal za razumevanje v glavnem umetnostnih slovenskih besedil. Na univerzah imajo lektorji navadno druge cilje, če se študent danega jezika mora naučiti tudi pisati in govoriti.

Vi pa mislite na lektorje kot izboljševalce besedil, ki jih pišejo ljudje (v glavnem) v materinem jeziku v različnih funkcijskih zvrsteh, posebej še v strokovni in publicistični. Kot tak lektor delujem zlasti kot dolgoletni urednik strokovnih časopisov (in zbornikov): Jezika in slovstva 1966–1970 (pet letnikov), Slavistične revije (od 1967, zlasti pa od 1970, ko sem postal njen glavni in odgovorni urednik – v drugi vlogi sem bil zrušen sredi letnika 1980, v prvi sem pa še zmeraj).

Na splošno lahko rečem, da le malo strokovnih piscev – mislim tu na jezikoslovce predvsem, še zlasti tudi na začetniške – obvlada jezik in stilistiko do te mere, da bi se njihovo besedilo lahko dalo kar v tiskarno. Večinoma je potrebno kar precej rdečega svinčnika. (Ustrezno premenjeno velja to tudi za govorjeni jezik novinarja, tudi besednega umetnika.)

Urednik (lektor) skuša besedilo rešiti jezikovnih in stilnih pomanjkljivosti, dostikrat poseže tudi v pomensko nezadostnost določenih besedilnih mest, tudi zgradbeno lahko na kaj opozori. Pri tvorcu besedila pa z vsem tem, tudi ko je res nadvse upravičeno, lektor lahko naleti na negativni odziv. Eni avtorji si pač – v svojo škodo – ne dajo nič dopovedati, samovšečni kot so. Pametni seveda radi sprejemajo vsako izboljšavo, ob morebitnih lektorskih »izboljšavah« pa brez jeze vztrajajo pri svojem, s tem da to lektorju tudi argumentirajo. Tudi lektorji so namreč samo ljudje (eden ali drugi pa tudi ni primeren za ta posel). Tako se tudi lektor lahko marsičesa nauči. – Prav nesmiselno in krivično je mnenje, da lektorji avtorska besedila v bistvu le kvarijo. Z druge strani pa je tudi pri lektorjih nepravilno mehanično vztrajanje pri uveljavljanju napačnih določitev jezikovnih in stilističnih priročnikov, kadar je očitno, da ima življenje, ne mrtva črka prav.

ZV: Kot skrajne pristope lektorjev imamo izjemno širino in toleranco, na drugi strani pa izjemni purizem. Zastopnik katere strani ste in kako vzgajate lektorje na Vaši fakulteti?

JT: Sam pri lektoriranju nisem ne za izjemno širino in ne za nestrpnost. Pri v jezikoslovnih priročnikih pozitivno spoznanem kot napačnem ali slabšem ne more biti strpnosti, tako npr. v pravopisnih stvareh, pa tudi ne v slovničnih. Pri dvojničnem ne podpiram načela poljubnosti izbire ali neupravičenega menjavanja variant, ampak se zavzemam za tisto, kar je boljše, ustreznjejše. Le In dubiis libertas 'v dvomnem svoboda'. Že od Hipolita in Kopitarja pa sprejemam načelo, da ne uporabljam prevzetega (tujk, sposojenk), če imam na razpolago svoje domače (in to velja tudi za morfeme in skladnjo). Prevzetega je v strokovnem besedilu tudi ob takem ravnanju še zmeraj dovolj in preveč, saj za veliko poimenovanega sploh nimamo svojih besed. V pisavi pa pri prevzetih besedah – nekaj drugega so citatne – zagovarjam domačo pisavo s 25 črkami in njihovimi domačimi glasovnimi ustrezniciami. Tudi strokovno izrazje rad slovenim, vzdržujem pa stik s t. i. mednarodnim (prim. glagol – verbum ipd.). Pisca razprave skušam vzgajati nekako v smislu naše slovenske stvari, še zlasti, če pri svojih

besedilih izhaja iz tujejezičnega in že zato prihaja do prevelikega vnašanja tujega v slovenščino, najsi tudi strokovno, saj se zavedam, da marsikaj iz strokovnega počasi pronica tudi v praktičnosporazumevalni jezik vsakdanjika. Tako skušam preprečiti preveliko vnašanje tujejezičnega v slovenščino, olajšujem pa do določene stopnje s tem tudi razumevanje.

Lektorja na naši univerzi posredno vzgajamo s sistematičnim poukom na vseh ravniinah jezikovnega ustroja, deloma tudi s predavanji iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika, že bolj usmerjeno pri t. i. sporočanju, v specializiranih skupinah prav z ustreznimi kurzi za tiskarniške ali besedilne lektorje. Posebne študijske smeri za lektorje nimamo.

ZV: Pojasnite nam razliko med slavistiko in slovenistiko!

JT: Razlike med slavistiko in slovenistiko ni: slavistika je nadpomenka za slovenistiko, rusistiko, polonistiko ..., kakor je germanistika v razmerju do anglistike, nemcistike itd. Vsak slovenist ipd. je hkrati tudi slavist. Obstaja seveda tudi primerjalna ali protistavna slavistika, tj. proučevanje vseh ali več slovanskih jezikov in književnosti v medsebojnem razmerju. Slaviste so se na prelomu 18. in 19. stol. imenovali vsi naši preporoditelji, kolikor so se posvečali zadevam slovenskega jezika in pismenstva, pač razlikovalno do germanistov ali do poznavalcev klasičnih jezikov in literatur.

ZV: Slovensko slovnico, ki ste jo izdali leta 1976, so nekateri, najbrž pa tudi Vi sami, označevali kot prvo slovensko znanstveno slovnico. V čem se ta slovnica razlikuje od prejšnjih, precej starih (Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar)?

JT: Prvenstvo znanstvenosti ima pri nas Kopitarjeva slovnica (1808/1809), zatem ima take lastnosti tudi Metelkova (1825), proti koncu tega stoletja tudi (in še zlasti) v delih uresničena Škrabčeva, v našem stoletju samo do neke mere še Breznikova (1916–1934); za tem pa je res moja slovnica taka, ta je tudi tematsko najširša. Jaz jo imenujem le strukturalno. Od tradicionalne slovnice [Janežič 1854, 1863 ..., v glavnem Breznik, zatem pa Bajec-Kolarič-Rupel-(Šolar) 1956 oz. 1964 (po tem času se je le še ponatiskovala)] se loči po naslednjem: po natančnem, enoumnem izrazju (terminologiji), po formalni in funkcijski določenosti pojmov (npr. besednih vrst, med katerimi ugotavlja tudi členek in povedkovnik, npr. *pač* in *všeč*), po fonološkem pristopu k izrazni strani jezika (glas, ton, intonacija kot pomensko razločevalna enota jezikovne zgradbe), po vseobsegajoči paradigmatici, po jasno določenih mejah veljavnosti svojih pravil, po zavesti o hierarhičnosti jezikovnih ravnin, po sistemski pozornosti do stilne in zvrstne vrednosti vsega jezikovnega, po okrepljeni skladnji (tudi besednozvezni), po jasno začrtani tudi naglasni paradigmatici v oblikoslovju in besedotvorju, po zajetu tudi tonemske naglasne strani našega knjižnega jezika, po velikem poudarku na besedotvorju in tudi stavkotvorju (upovedovanje); v 2. izdaji (1984, ponatis 1991) tudi po obširnejšem obravnavanju sporočanja in po zgodovini (ne le knjižnega) jezika. Odpadlo je v njej subjektiviziranje, zgodovinska navlaka, dajanje prednosti pokrajinskemu ali starinskemu oz. le eksotičnemu, pripisovanje normodajalnosti knjižnemu jeziku vsej slovenski jezikovni skupnosti. Zato pa je kot normodajalno postavljeno v ospredje slovensko jezikovno osredje in njegov sedaj že precej mestni ali vsaj urbanizirani podeželski nosilec slovenskega jezika.

ZV: Zakaj slovnica praktično ni doživela javne ocene, tudi morebitnega polemičnega, znanstvenega pa tudi publicističnega odmeva? Kakšno težo dajete temu delu sami?

JT: Moja Slovnica 1976 je doživela samooznako na straneh Naših razgledov na podlagi zelo inteligentno postavljenih vprašanj Štefana Kališnika (mislim, da sem bil trikrat na zadnji strani tega časopisa, intervju ob slovnici pa je sedaj objavljen tudi v moji knjigi, letos izšli, pri Državni založbi Slovenije: Družbenost slovenskega jezika, Sociolingvistična razpravljajnja). Tam so še druge moje samooznake mojega obširnega jezikoslovnega dela in početja. Bolj delno poročilo kakor splošna ocena pa je izšlo tedaj spod peresa J. Dularja v od mene urejevani Slavistični reviji (prvotno je Dular to povedal na radiu), T. Korošec pa jo je na splošno označil zelo priznavalno v Delu (prvotno poročilo za malega kidriča).

Mislim, da tedaj ni bilo človeka pri nas, ki bi bil hotel in/ali mogel povedati, kaj vse novega prinaša za obravnavane ravnine jezikovne zgradbe. Delo je bilo primerljivo s precej konservativno (v oblikoslovju zlasti) zasnovanim Slovarjem slovenskega knjižnega jezika (I. zvezek 1. 1970). Druga, razširjena, izdaja je prinesla še zgodovinski razvoj slovenskega jezika sploh, z mnogimi novimi poudarki ob istočasni celotnosti problematike (vendar v knjigi primernem obsegu). To je ustreznih del slovenskega jezikoslovja enostavno zamolčal, tj. sprejel brez odziva (morda bi se bil oglasil J. Rigler, ki pa je tedaj že umiral od raka). Kot rečeno, je druga izdaja prinesla tudi še prav ambiciozno zastavljeno poglavje o sporočanju, kar je tudi ostalo brez odmeva. – Ta moja Slovenska slovnica je temeljno jezikoslovno delo, podlaga tudi za učbenike raznih vrst slovenskega jezika. Po letošnji, tretji, nespremenjeni, izdaji ji nameravam dati končno podobo na podlagi razmišljanj o vseh naših jezikoslovnih kategorijah, katerih plod je moja že lani za tisk pripravljena Enciklopedija slovenskega jezika, ki pa jo Cankarjeva založba tako nesrečno nemarno tiska že več kot eno leto dolgo. Za tem bodo skrb za ta prepotrebni priročnik vsake moderne jezikovne družbe morali prevzeti drugi, pa verjetno še dolgo ne bodo mogli – in zakaj bi? – mimo tistega, v čemer presega dotlejšnje slovenske slovnice.

V slovnici je seveda podan le opis jezika, znanstvene razprave, potrebne za tak opis, pa je treba iskati v doslej izšlih štirih knjigah mojih izbranih del: v že omenjeni Glasovni in naglasni podobi slovenskega jezika (1978), v Novi slovenski skladnji (1982), v Portretih, razgledih, presojah (1987) in v Družbenosti slovenskega jezika (1991). Vsaj še za nekaj tematsko različnih knjig pa mi je razpravnega in drugega gradiva o slovenskem knjižnem jeziku ostalo ne(i)zbranih: npr. za oblikoslovje, pravopisje, stilistiko, verjetno tudi za besedotvorje in še kaj. Gotovo bi bila zanimiva tudi knjiga mojih kritik in polemik, in ne nazadnje tudi zgodovina slovenskega knjižnega jezika (in še jezikoslovja), kar pa imam šele v zasnutku.

ZV: Kaj je najpomembneje vplivalo na razvoj slovenskega jezika v zadnjih 40 letih in v kakšni smeri se je po Vaši oceni razvijal?

JT: Odgovor na to vprašanje je precej podan v mojih dveh zadnjih knjigah, v Portretih, razgledih, presojah (1987) ter v Družbenosti slovenskega jezika (1991). Z ene strani gre za ponesrečeni socialistično-komunistični projekt po drugi svetovni vojni tudi pri nas, ki ni bil drugega kot neprestano vznemirjanje tudi jezika ob tihi želji oblastnikov, da bi se spojil v bratsko srbohrvaščino (vsaj knjižni), deloma celo z nosilcem vred (kolonizacija Slovenije). S tem v zvezi je nenehen pritisk na slovenščino, krmjenje njene funkcijske enakopravnosti v primeri s srbohrvaščino – od 60. let sem pa vendarle tudi s strani Socialistične zveze že upiranje temu smrtonosnemu objemu jezikovnega velikega brata. V tem smislu so zlasti značilni spopadi na področju knjižnega besedja (purizem – antipurizem) pa tudi družbenosti jezika.

Drugi važni dejavnik je bila civilizacijskokulturna revolucija z Zahoda, ki je prinašala dosti anglicizacije, še zlasti v besedje. Tako se v besedišču proletarski internacionalizem srečuje z zahodnjaškim. Sam sem se zelo trudil in izpostavljaj, da bi nam oba čim manj škodovala, sta pa naš jezik kar močno zaznamovala.

Še en dejavnik jezikovnih težav v Sloveniji je povečano število šolanega prebivalstva, urbanizacija tudi podeželja ob istočasnem odmiranju kmetstva, v zvezi s tem pa selitve Slovencev po Sloveniji, v tujino (zdomstvo in izseljenstvo), na drugi strani pa že omenjeni naval priseljencev z jugoslovanskega jugovzhoda v Slovenijo.

Sámo jezikoslovje se je pa v Sloveniji v tem času močno okrepilo, ker je družba vendarle dajala sorazmerno precej več delovnih mest tudi za jezikoslovce, kakor je bilo to značilno za staro Jugoslavijo. V tem času se je jezik močno razvijal v izrazju najrazličnejših strokovnih področij, močno pa se je uveljavljal tudi v pisani in (na radiu, televiziji) govornih besedi, tudi prostogovorni razpravljajni.

ZV: Slovenija se je osamosvajala v zadnjih letih, verjetno pa so prizadevanja za to vsaj 20 let. Zdaj imamo Slovenci tudi svojo državo in bi bilo pričakovati ne le skrb za konvertibilen in cenjen denar, ampak tudi za skrbno negovanje in »zalivanje« slovenskega jezika. So Vaša pričakovanja tudi takšna oz. kako kažejo izkušnje v zadnjih dveh letih v zvezi s tem? Pesniki in pisatelji so se v veliki meri usmerili v politiko, velja to tudi za sloveniste?

JT: Kako je s slovenskim jezikom zadnjih dveh let? Na splošno rečeno: slabše kakor nekaj let neposredno pred tem, kar se tiče splošne jezikovne kulture javno nastopajočih. Že sem opozoril, kako slab javni jezik govorijo naši vidni možje, razodevajoč prav prezir do vsega normiranega, ali pa so tako zelo nepoučeni v zadevah našega knjižnega jezika, posebno njegove naravne govorne podobe. Tudi ne želijo več ne, da bi delovala sekcija Slovenščina v javnosti, ki je prej vendarle célo desetletje in več gojila simpatijo do jezikovne kultiviranosti in grajala – javno – vse njej nasprotujoče in nasprotno. (V zvezi s tem sem se dvakrat obrnil na predsednika državnega zbora dr. F. Bučarja, a mi niti odgovoril ni. Bog ve, ali bi bil kaj uspešnejši pri predsedstvu republike s svojo željo, da bi tako telo, nestransko, lahko delovalo za splošno korist slovenskega jezika.)

V zvezi s samostojnostjo, ko bo zares dosežena, bo prijem srbohrvaščine sicer popustil, a že nas bo zajela evropeizacija v smislu zanemarjanja slovenščine ali kot spodrivanje npr. z nemščino, v določenih krogih tudi z angleščino, in pač tudi italijanščino. V znanosti nam grozi celo opuščanje slovenščine, saj ministrstvo za znanost in tehnologijo zelo sili v neslovenskost, kolikor vidim, in razglašá prvenstvo svetovljanstva za znanosti sploh brez razlike, torej npr. tudi slovenistike v najširšem pomenu (kot ved o slovenstvu), ne zavedajoč se dejstva, da doslej še nič pomembnega (tj. novega) o nas ni izšlo drugje kot ravno v Sloveniji in v slovenskem jeziku ter v Avstriji.

Mislim, da bi spričo tega tudi jezikoslovec moral še v politiko, kar pa danes ni mogoče drugače kakor prek strank, a te gledajo predvsem nase in ne rabijo nevezanih – torej so enaki prejšnji edini stranki, ki je dolgo časa ravnala – kot Bog, saj se spomnite: Kar Bog stori, vse prav stori, četudi se nam prav ne zdi. Kako bi v takih okoliščinah samojezikoslovec prišel do »štihá«, kakor se reče, v tej igri, mi še ni jasno. Verjetno sploh ne more.

ZV: Po odcepitvi Slovenije bomo na hitro prenehali s poukom hrvatskega in srbskega jezika v naših šolah. Je to potrebno oz. ali bo zaradi tega tudi kaj škode? Hrvatski jezik je

ob političnih spremembah uvedel vrsto novih besed, da bi se te kar najbolj razlikovale od istopomenskih srbskih. Kako ocenjujete takšno politično usmerjanje knjižnega jezika? Je to novotvorba, prehodni pojav, najbrž pa ne more prispevati k državitvornosti?

JT: Gotovo bomo še naprej ostali sosedje s hrvaščino, in morda bomo lahko spet vzpostavili stike tudi z onimi, ki so še dalj na vzhod in jug. Torej bomo srbohrvaščino še potrebovali; pač tako kot tudi nemščino in italijanščino in v manjši meri tudi madžarščino – ob svetovni angleščini (in še čem) seveda. V tem smislu in razmerju naj bi se tudi učili teh jezikov, torej področno deloma različno v glavnem, kot rečeno: glede na konkretne gospodarske zveze in koristi. Tudi tu moramo biti gospodarni. Za višjo izobrazbo so nam še najlažje dostopni srbohrvaško pisani učbeniki in priročniki, zlasti kolikor gre za prevode (teh sami za vse stroke nikoli ne bomo imeli dovolj).

Hrvati se bojujejo za samostojnost kakor mi Slovenci, in eno oporo za to imajo tudi v svojih jezikovnih posebnostih, ki pa so jih, žal, od ilirizma prve polovice 19. stol. sem vse preveč rinili iz svojega k jugoslovanskemu knjižnojezikovnemu bratstvu stremečega knjižnega jezika. Menim torej, da tudi hrvaški jezik prispeva k državitvornosti (prim. ostre spopade o zahodni oz. vzhodni različici knjižne srbohrvaščine v nedavni preteklosti). Posebno državitvornost podpira tudi splošni kulturno-civilizacijski tip, v katerem ne igra najmanjše vloge tudi vera (poleg tesnejše vključenosti v zahodnoevropsko ali mediteransko katoliško kulturo). – Sicer se pa Hrvatje v svojem knjižnem jeziku vsaj deloma spet vračajo v bližino slovenskega.

ZV: V vsakem ožjem strokovnem področju se srečamo predvsem ob novih materialih, metodah. Kar je svojčas pomenila kot osnova latinščina, je bila kasneje nemščina in na koncu angleščina, v politiki celo srbski in hrvatski jezik. Kako gledate na »ponašenje« takšnih pojmov, ali naj se čim dosledneje sloveni, naj se pojem opiše, kadar še ne najdemo ustreznega slovenskega izraza, pa morebiti v oklepaju pripišemo izvirnik ali izvirni besedi dodamo slovensko končnico (sloveniziranje)?

JT: V modernih jezikih je veliko prevzetih besed; te prihajajo iz jezikov, katerih nosilci so kulturno in civilizacijsko – ali kar le državnoupravno – napredni ali odločujoči. Pri civilizacijsko-kulturnem in strokovnem izrazju se trudimo, kolikor gre, najti slovenske ustreznice na podlagi domače morfematike: od korenške do pred- in priponske. To velja tudi za kratična poimenovanja, tako značilna in pomembna v modernih časih. – Prevzeta beseda je naša beseda, torej jo tudi podomačujemo v izgovoru, pisavi, oblikoslovju. Kadar se da, jo tudi prevedemo (za to pa je treba znati tuje jezike in slovenske besedotvorne možnosti). Posamezne stroke si morajo izdelati in izdati svoja izrazja, v takih priročnikih sprejeto normo pa jih je treba tudi lektorsko vzdrževati. V zdravilstvu in biologiji so na razpolago še citatna tujejezična (v glavnem latinska) poimenovanja: taka bi uporabljali v oklepaju, vendar samo pri prvi navedbi (ko gre za nov izraz), dalje pa uporabljajmo podomačitve in prevode (ali kar je našel za to praktičnosporazumevalni jezik), v skrajni sili pa lahko sežemo tudi po opisu (ki pa je zaradi večbesednosti neroden).

ZV: Presenečen bi bil, če ne spremljate vsaj do neke mere tudi slovenske medicinske besede. Spominjamo se Vas po Vašem kritičnem, plodnem, pa tudi polemičnem sodelovanju v študentski reviji Medicinski razgledi leta 1968. Prosim Vas za kratko oceno slovenskega medicinskega jezika, morda tudi v primerjavi z drugimi strokovnimi področji.

JT: Medicinske besede žal ne spremljam; to in ono tudi s tega področja preberem v Proteusu, na katerega sem naročen prav zaradi strokovnega izrazja in besedovanja, torej zaradi njegove raznovrstne strokovne besede. Takrat, konec 60. let, sem res podal neke vrste strokovno oceno medicinske besede, in to je pri zdravnikih zbudilo zelo širok odmev (nanj sem se tudi obširno spet odzval). Zatem sem se oglasil še enkrat, 1. 1984 (Plečnikov memorialni sestanek), in videl, da se medicinska beseda deloma res razvija v smeri, ki sem si je 1968 želel. Nekateri so seveda trmasti, in se jih ni (skoraj) nič prijelo. Preveč neustreznega je tudi v pripravljajočem se medicinskem izrazju (poskusni snopič). Tu naj bi se vendar spoštovalo dogovorjeno za splošni tip našega knjižnega jezika, kakor se kaže zlasti v Slovenskem pravopisu.

ZV: Bi bilo možno vsaj okvirno oceniti tudi jezik Zdravstvenega vestnika?

JT: Prav za ta intervju sem si sposodil Zdravstveni vestnik (60/1991, 7–8) in ga bežno preletel. Zdi se mi, da je v njegovi besedi mestoma le premalo slovenitve, pa tudi enotnost jezika ni dovolj vzdrževana v reviji kot celoti. Večine strokovnega izrazja kot slavist itak ne moreš razumeti, tisto, kar sem lahko spremljal, pa tudi ni bilo posebno idealno, da se takó izrazim. Za primer: *steznik – podaljšan v Minervo*; mehka Shanzova kravata; *Apaurin*; dizajn (oblikovanost); motorični izpad (gibalni); fraktura korpusa (zlom); intervertebralnih struktur (medvretenčnih /zgradb?/); deformiran (razoblíčen); rotacija glave (vrtenje); trebušna muskulatura (mišičevje); indirektni udarec (posredni); imobilizacija (onegibitev, onegibnjenje). Pa – kot rečeno: to le mimogrede.

Bolj ustrezno sem našel v sestavku na str. 311, npr. *Echinococcus granulosus*, dalje pa *ehinokok*, *ehinokoken* (prav *ehinokočen* oz. *ehinokokoven*), *ehinokokoza*. Čeprav bi tudi tukaj namesto *formacija* morda lahko rekli *tvorba*, namesto *ovalni* pa *jajčasti*. Lepo je *odstranitev* (ekstirpacija), kaj pa je *pericistotomija*, pa bi se dalo pač tudi razumljiveje povedati, in prav tako menda *resekcija jeter*, ali *omentum* ...

ZV: Napisali ste priročnik Slovenski knjižni jezik, ki so kar dolgo služili v srednjih šolah. Za razliko od nekaterih drugih Vaših del pa so ta dela izzvala celo žolčne kritike, ne le priznanja. Kakšno vlogo so odigrali ti učbeniki, ki so bili napisani povsem drugače, bistveno sodobneje, od dotedanjih, ko jih ocenjujete iz zgodovinske razdalje? Kako bi napisali učbenik slovenskega knjižnega jezika ob vsestranskih izkušnjah v drugi polovici leta 1991? Katere dele tedanjega koncepta bi ohranili, kaj spremenili?

JT: Za Slovenski knjižni jezik 1 do 4 mi je še danes žal, da ga je pomorila slana usmerjenega izobraževanja: kot bi položil živega krepkega mladeniča v trugo in ga mirne duše pokopal. (Prava poslastica ideološke slepote so recenzije različnih strokovnjakov mojih dveh lekcij za usmerjeno izobraževanje; ti pa so ob od družbe blagoslovljenih reformiranih učbenikih pozabili na vsa svoja visoka načela in jih brez vsakega protesta tolerirali brez ene same kritične besede.) Saj tisto, kar naj bi bilo nadomestilo mojega Slovenskega knjižnega jezika 1 do 4, vendar v ničemer ni preseglo tistega, kar je v mojih učbenikih že bilo, še manj onega, kar bi bil po desetih letih tedaj vanje tvarinsko in drugače novega prinesel (npr. besediloslovje, pragmatiko), ko bi mi bili dali napraviti novo izdajo. Med drugim pa niso novi učbeniki z ničemer nadomestili mojih interpretacij besedilnih odlomkov od Brižinskih spomenikov pa vse do 60. let našega stoletja, da ne govorim o tem, kakšno zgodovino našega knjižnega jezika sem v srednješolsko zavest spravljal jaz in kakšno reformski strokovnjaki

(podobno deloma v sporočanju, kjer sta se deset let na sliki objemala velika državnik Bal-kana, sedaj odpihnjena od zgodovinskega vetra).

Pravih kritik mojih učbenikov pravzaprav niti ni bilo: v moje učbenike so se zaletavali rdeči in črni klerikalci le s splošnimi, pavšalnimi sodbami. Posebno glasni so bili dr. Joža Mah-nič, France Pibernik, Rado Bordon (zadnji prek Žagarja, katerega učbenike za osnovno šolo sem notranje recenziral pred natisom), v tem in onem tudi M. Bor. To bi se splačalo enkrat prikazati kot *signum temporis*. Vsi ti možje so k učbenikom, ki so sledili mojim (posebno vabljeni za kritiko bi morali biti oni za prva dva letnika usmerjene), molčali kot riba (čeprav sem jaz – po dolgem času, kar so izšli – v treh kritičnih prikazih opozoril na vrsto napak in slabosti, ki marsikatera tudi njihovemu očesu ni mogla povsem uiti). Zdi se, da so bili nadvse zadovoljni, da so le mene zrušili, za jezik in jezikoslovje v šoli pa jim v resnici tako nič mar ni bilo.

Sedaj sem res na tem, da se pisanja učbenikov za štiriletne srednje šole lotim še enkrat. Glavnina bi ostala, kakor je bila v Slovenskem knjižnem jeziku, tudi izrazje. Marsikaj pa je med tem v jezikoslovju postalo bolj dognano, kakor je bilo tedaj, in bi se dalo tudi pre-prosteje podati na več mestih. Prednost bi bila sedaj tudi v tem, da se je jezikoslovno mo-dernejša zavest med tem uveljavila tudi že v osnovni šoli. Spet bi napisal učbenik v 4 delih, za vsak razred posebej, v njem pa bi podal poleg jezikovne zgradbe zlasti tudi sporočanje (besediloslovno bolj podprto). Nekaj bolj bi bilo poudariti tudi družbenostno (pa tudi du-ševnostno) stran jezika, pa interpretacije in stilistiko. Pravopis bi se v večji meri dal podati tudi v oblikoslovju in skladnji. Velika pomoč bi tem učbenikom bila moja Enciklopedija slovenskega jezika, v kateri je predstavljena vsa ustrezna jezikovna in stilistična pojmov-nost. Vaje v učbeniku bi morale postati še bolj praktične, kakor so v SKJ 1 do 4.

ZV: Ste izjemno ploden in temeljit raziskovalec slovenskega knjižnega jezika. Katere lastne dosežke ocenjujete kot najpomembnejše, katere kot najodmevnejše?

JT: Glede tega sem se označil pokojnemu Jakobu Riglerju, ko je pisal o meni sestavek v Slovenskem biografskem leksikonu (prim. še moj portret v Sandija Sitarja knjigi *Sto slovenskih znanstvenikov*). Kaj sem prispeval slovenskemu jezikoslovju, je na kratko tež-ko povedati. Npr. fonološki pristop (tudi v dialektologiji, a tu že po Isačenku) in stavčno fonetiko, poglobitev naglasoslovja, tudi s t. i. tvorbenega (generativnega) stališča (in sicer tudi tonemike), morfematiko. V pravopisju nauk o prevzemanju, trdnejšo teorijo lastno-imenskosti, dosledno optje ločil na skladnjo in njihovo povezavo s stavčno fonetiko. V oblikoslovju teorijo besednih vrst, gledanje na oblikoslovje kot na zakladnico skladenjskih sredstev, enotno naglasno tipologijo, dosledno zaznamovanje stilnosti; v skladnji tako ime-novano upovedovanje, vezljivost in družljivost v besedni zvezi in stavku, pretvorbene sno-pe skladenjskih enot. V besedoslovju t. i. besedotvorni algoritem (pretvorba besedne zveze v besedo s pomenom prvotne besedne zveze), morfematiko z naglasnega stališča, tipologijo besedotvornih pomenov, sploh pomenskost. Zelo pomemben se mi zdi tudi prispevek k naši sociolingvistikii in k zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ne nazadnje trdna teorija jezikov-nih zvrsti, tj. socialnih, funkcijskih itd. različkov jezika, vse do časovnih.

Pravzaprav so bili vsi ti problemi zelo odmevni, saj so nekako družbeno prevladali, seveda dokončno šele po daljšem času in prek hudih kritičkih in polemičnih spopadov z vsem, kar je mojim nazorom, temelječim na raziskavnih izsledkih, nasprotovalo. – Mislim, da me bo kar težko primerno naslediti. Zelo rad pa bi se v tem motil.

ZV: Očitali so Vam uvajanje neologizmov, po sili skovank. Po desetletnem ali celo dvajsetletnem odmiku najbrž lahko ocenite, kaj od Vašega in Vam očitane se je prijelo in kaj ne. Kako pomembna je nasploh jezikovna praksa nasproti znanstvenemu pristopu k jeziku? Kako se medsebojno potrjujeta oz. izčiščujeta?

JT: Neologizmi so potrebni vsakemu izvirnemu raziskovalcu še ne znanega in torej še ne poimenovanega. Brez izrazja pa ni stroke. Nobenih skovank ni bilo: pri variantnih poimenovanjih sem slovenskim izrazijskim dvojnicam pripisoval različen – a zmeraj stalen – pomen, pri tem pa izraze grško-rimskega in drugega tujega izvora ohranjal kot potencialno vez pri preklapljanju v kak drug jezik. Ljudje so se upirali pojmovnim razločevanjem in natančnostim v izrazju, kar je povezano z mojim strokovnim izrazjem. Eni so se pohujševali, ker sem latinskim izrazom najdeval domače vzporednice (npr. verbalizacija – ubeseditiv). Pri izdajah mojih del v tematskih zbornikih razprav mi izrazja praktično ni bilo treba nič spreminjati (pa tudi teoremov ne).

Jezikovna (besedilna) praksa je nadvse pomembna za utrditev izrazja: samo če ustvarjate veliko besedil, ki so v družbi tudi najširše prisotna, se v izrazju lahko uveljavite. V tem smislu je med ljudmi pač daleč čez sto tisoč izvodov samo mojih knjig. Zdi se mi, da je zelo važno biti tudi v pedagoški vlogi za svoje raziskovalno področje, torej ne le v raziskovalni, to pa na različnih ravneh (svoj čas sem bil tudi recenzent praktično vseh važnih jezikoslovnih priročnikov za šole, pisal pa sem tudi ocene vsega slovenističnega znanstvenega tiska). Za stvari, pri katerih je potreben družbeni dogovor, cenim tudi delo v kolektivu, npr. delo pri pripravah teoretičnih osnov novega velikega slovarja slovenskega jezika v 60. letih, delo za slovenski novi pravopis, čeprav tako delo – zaradi postopkov, ki jih takim delovnim skupinam predpisujejo oblastniki taki in drugačni – jemlje vrhunskemu strokovnjaku preveč časa in energij. To sem spoznal že v Zagrebu v literarnoteoretičnem krogu.

Knjižna jezikovna praksa jezikoslovcu ni svetinja, ampak nekaj, kar ni nujno najboljše. Drugače je pri čisto naravnih socialnih zvrsteh jezika, kakršna so npr. narečja. Ker je knjižni jezik stvar dogovora (do neke mere), so mu dobri jezikoslovci zmeraj tudi pomagali k lažjemu obstajanju. Važno zame je bilo spoznanje, da ima knjižni jezik čisto konkreten, zemljepisno omejen življenjski prostor in konkretnega živega nosilca. Oboje sem našel ravno tam, kjer – po Riglerju – Trubar: v Ljubljani in njeni mestni okolici. V funkcijskem smislu je jezik zasidran v praktičnosporazumevalnosti tega področja: ta je izhodišče za vrednotenje na področjih drugih vlog (publicistike, strokovnosti, v veliki meri tudi umetnostnosti) in sploh stilnosti. Seveda pa pri tem ne smemo pozabiti, da je v vsakem danem trenutku knjižnega jezika do neke mere prisotna tudi jezikovna preteklost in prava jezikoslovna misel, ki jeziku samo dobro hoče.

ZV: Projekt Slovarja slovenskega knjižnega jezika se bliža koncu. Gre zagotovo za dosežek nacionalnega in zdaj tudi državnega pomena. Očrtajte, prosim, z Vaše strani najpomembnejše dobre strani tega slovarja in tudi tiste, za katere menite, naj bi bile boljše.

JT: To je predvsem velika inventarizacija besednih in besednozveznih sredstev slovenskega knjižnega jezika (in nekaj malega čez ta okvir) – pa v bistvu nič bolj kot njegova slovnica ali pravopis (ta v svoji tudi lastnoimenskosti, ki je v slovarju ni). Obseg je impozanten, nekako kakor pri egiptovski piramidi, če bi slovar primerjali s stavbami: zanjo je treba veliko delavcev, da jo dogradijo, sestoji pa iz »neskončnega« števila kamnov, preprosto zloženih drug na drugega. SSKJ uporabljamo predvsem kot zakladnico jezik(osl)ovnega gradiva,

kot spomin mnogega jezikovnega, iz katerega jemljemo posamezno pri gradnji besedil. Pomemben je predvsem kot knjiga pomenov slovenskih besed in besednih zvez, kot informator naglasnosti in glasovnosti za prav vsako besedo (občno seveda), kot stilistični svetovalc. Teoretično pa je bolj skromen; lahko bi bil bogatejši, ko ga ne bi bil oviral starčevski jezikoslovni konservatizem, ki se ni mogel/znal/hotel odlepiti od mnogih sedaj že davno preseženih teoremov jezikoslovja 19. stoletja. Do neke mere pomemben se mi zdi tudi v svoji terminološki vsebini, saj ima te vrste obvestila z zelo številnih strokovnih področij. (Seveda le v obsegu in dopustnosti slovarske obdelave.)

ZV: Prejšnji pravopis slovenskega jezika je izšel že v davnem letu 1962. Poskuse nastajanja, ne pa še rojevanja naslednjega pravopisa pa je spremljalo veliko zanimanje in tudi zelo polemično kritično odzivanje. V letu 1990 je le izšla 1. knjiga Slovenskega pravopisa s pravili, katere ne le eden od avtorjev, ampak najpomembnejši avtor ste. Kaj je v prvi knjigi? Zakaj niste izdali pravopisa v celoti in v katerih bistvenih delih se ta razlikuje od predhodnega?

JT: Težave nastajanja novega slovenskega pravopisa ste dobro nakazali, tudi sam (in z menoj pokojni Rigler) sem jih že dovolj na več mestih, zato bom odgovoril le na zastavljena vprašanja.

Zakaj nismo izdali pravopisa v celoti?

– Zato, ker pravopisna komisija vse do junija 1990 sploh ni imela pooblastila za izdelavo tudi slovarskega dela pravopisa, ampak le za obravnavo pripomb k Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (izšel 1981). Skoraj desetletje smo se ukvarjali z nečim, kar bi bili (glavni) avtorji Načrta sami lahko opravili v nekaj mesecih. In pred tem so od 1977, ko je Načrt že bil pripravljen za natis (imeli smo tudi založnika, Državno), minila štiri leta, med katerimi je naše besedilo zaradi političnih intrig počivalo v mizničnem karceru – ne politične – ustanove. Šele od lanskega junija torej moremo delati tudi na pravopisnem slovarju, šele od letos pozno poleti pa imamo na razpolago tudi redaktorje slovarskega dela pravopisa (ki jih pa tudi še moramo šolati za to delo). Kot predsednik te pravopisne komisije si zelo prizadevam, da bi slovar dokončali v treh letih.

Prva knjiga SP 1990 prinaša t. i. pravila o slovenski pisavi, pravopisne in pravorečne normativne določitve, pa nekaj tudi oblikoslovnih. Ožje pravopisni del SP 1990 stvari slovenske pisane besede predvsem spopolnjuje, vse kategorije pa tudi jezikoslovno utemeljuje, s čimer z ene strani zapolnjuje dosedanje vrzeli v prikazu pisnopravopisne problematike, z druge strani pa stvari dela jezikoslovno razvidnejše in enotnejše, tako da je v novem pravopisu ostalo malo takega, kar »posvečuje« le izročilo, se pa ne da tudi strokovno zagovarjati. Naj opozorim na pomembnost v pravopisu široko zajetega vprašanja prevzemanja iz drugih jezikov in pisav v slovenskega, jasno teorijo besede in lastnoimenskosti in s tem povezanega pisanja skupaj oz. narazen ter z veliko oziroma z malo začetnico. Močno prisotna je v SP 1990 tudi zavest o medsebojni povezanosti pisane in govorne besede. Za uporabnike je gotovo zanimiva trdna teorija zvrsti jezika, načrt za označevanje stilnih in zvrstnih vrednosti še zlasti besedja in ne nazadnje jasno določeno strokovno izrazje, s katerim navsezadnje vsaka stroka – torej tudi jezikoslovna – stoji in pade.

ZV: Tudi prva knjiga Slovenskega pravopisa žal ni bila deležna skoraj nobenih odmevov. Prav v času narodnostnega prebujanja bi bilo pričakovati ravno nasprotno. Kako si to razlagate?

JT: Z ene strani so se »kritiki« novega SP izčrpali ob Načrtu pravil 1981, dobili pa so med tem tudi (pretežno moje) odgovore na svoje pomisleke in vprašanja in bili z njimi morda celo pomirjeni ali utišani. Jezikovna praksa se sorazmerno hitro prilagaja predpisanemu (na nekaj odpora sem pisno opozarjal v 7D), tako da je na pravopisni fronti prišlo do nekega modrega zatišja. Seveda pa ostaja neizpolnjena dolžnost strokovne in znanstvene javnosti, da ob SP 1990 »izmeri daljo in nebeško stran«, kakor bi dejal Oton Župančič, tega dela slovenskega jezikoslovja. Zdi se, da tega ni sposobna storiti – prevelika je zanjo ta naloga, zahtevala bi podroben študij, njegovo globino in tudi moralno človeško veličino, ki bi potlačila pristno slovensko duševnostno značilnost – fovšijo. Tako pač ne bo drugače, kakor da se kdaj v obliki znanstvenega poročila lepo označi, kaj vse SP 1990 v primeri s SP 1962 prinaša novega, kdo ima zasluge za to, kaj je v njem tudi takega, kar bi bilo mogoče napisati (še) boljše. Skoraj bi rekel, da bi bilo o tem mogoče napisati kar celo knjigo – kot prispevek k zgodovini slovenskega jezikoslovja, ki ga ob pravopisih poleg pravih jezikoslovcev tvorijo tudi jezikoslovno zainteresirani pisatelji, pisci besedil sploh, ne nazadnje prevajalci.

Pogovor je v imenu uredništva vodil prof. dr. Jože Drinovec.
Zdravstveni vestnik 60 (1991), 438–443.

FRAZEOLOGIJA

K IZRAZJU IN TIPOLOGIJI SLOVENSKE FRAZELOGIJE*

0 Beseda frazeologija nam pomeni dvoje: stalne besedne zveze in nauk o stalnih besednih zvezah. Stalnih besednih zvez je tudi v slovenščini dovolj, nauka o njih pa zelo malo, skoraj nič. Jezikoslovno smo namreč Slovenci še zmeraj preveč »dežela v razvoju«, in tako ni čudno, da je naša frazeologija kot veda še čisto v povojih. Trenutno premoremo le nekaj večjih zbirk frazeološkega blaga: najzajetnejši je *Frazeološki slovar v petih jezikih*, ki ga je l. 1960 pri DZS izdal Josip Pavlica (prim. kritiko S. Suhadolnika: Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, *JiS* 1960/61, 200–205); potem sta tu še dve knjigi: *Pregovori, prilike in reki* Frana Kocbeka (Ljubljana, 1887) in *Slovenski pregovori, reki in prilike* avtorjev Frana Kocbeka in Ivana Šašlja (Ljubljana, 1934). (V teh dveh knjigah je zbrana tudi naša najobširnejša literatura o zadevni njuni problematiki; za novejši čas prim. še *Zgodovina slovenskega slovstva*, Slovenska matica, Ljubljana, 1956, str. 118.) Poleg tega bi sem spadalo še večbesedno strokovno izrazje raznih ved, vsebovano v ustreznih publikacijah, zlasti priročnikih, slovarjih strok, kolikor seveda tudi to štejemo, kakor mi, k frazeologiji. In to je precej vse.

1 Pri frazeološkem izrazju je prvi problem ime za osnovno enoto frazeologije. Pavlica v svojem slovarju jo imenuje kar fraze (tako tudi Suhadolnik v kritiki tega slovarja). Vendar je izraz fraza v tej zvezi nekako neterminološki (prim. *ta človek govori same fraze*), v zameno zanj pa se nam ponuja izraz frazeologizem (tako npr. v knjigi *N. M. Šanskega*, ki je v marsičem pobudna za ta članek). Sam sem se odločil za izraz frazeologem, ki je analogen izrazu fonem, morfem, tonem, sintaksem ipd. Izraz frazeologem mi torej pomeni *stalno besedno zvezo* (ta izraz, tj. stalna besedna zveza, je S. Suhadolniku sinonim za pregovore in jezikovne klišeje).

Prednost izraza frazeologem je, da ima tako rekoč tudi pomensko strukturo: to je pomenska večbesedna enota, različna od vseh drugih besednih enot, kot npr. *na vse kriplje*. Izraz frazeologizem bi lahko pomenil frazeološko (frazeologemsko) varianto; taka varianta frazeologema *na vse kriplje* je verjetno *na vse pretege*, morda tudi *na vso moč*; verjetno sta frazeološki varianti tudi *ne biti vreden počenega groša* in *ne biti vreden prebite pare*. Če takih primerov ne obravnavamo kot variante istega frazeologema, pride seveda v poštev razlaga s sinonimiko. – Od frazeoloških variant je treba ločiti frazeološke oblike, ki jih imajo npr. samostalniški frazeologemi (npr. *bela kava* – *bele kave* – *beli kavi* ...) ali pridevniški (*hud ko hren* – *hudega ko hren* – *hudemu ko hren* ...) ali tudi glagolski (*biti strah in trepet* – *je strah in trepet* – *bo strah in trepet* – *bi bil strah in trepet* ...).

2 Na vprašanje, kaj vse je frazeologem, odgovarjamo pri nas do neke mere kolikor toliko enotno: frazeologem nam je tako besedna zveza s strukturo *S* (*S* = stavek, ali več stavkov v

* Članek se opira na poseben tečaj predavanj študentom 3. letnika slovenistike v štud. letih 1971/72 in 1972/73 ter na predavanja v okviru ljubljanske podružnice Slavističnega društva Slovenije l. 1973. Radijska objava (precej širšega besedila) v jezikovnih pogovorih 1972/73 – vsega 7 enot.

okviru zloženega stavka) kakor tudi s strukturo dela prostega stavka (simbolizacija S/x , pri čemer je x nefrazeološki del strukture S); prim. za prvo npr. *Bolni zdravega nese* ali *Lastna hvala cena mala*, za drugo *zabiti si v glavo, krvava rihta, mlečni brat*. Naše izročilo prišteva torej k frazeologiji tudi pregovore, reke, prilike ipd., po našem mnenju upravičeno; jasno pa je, da so frazeologemi te vrste v primeri z nestavčnimi nekaj posebnega.

Ni pa pri nas enotnosti v poimenovanju frazeologemov s stavčno in nestavčno strukturo (s simboli: S -struktura, S/x -struktura). Raba omahuje med izrazoma reklo in rečenica. V skladu z večjim delom (po naši vednosti) slovenskega izročila sem se odločil za naslednjo terminološko določitev teh izrazov: *r e k l o* mi je frazeologem z nestavčno strukturo (npr. *vihati nos, strela gromska, rdeč ko rak, tu in tam, po navadi* ipd.), *r e č e n i c a* pa ima stavčno strukturo, natančneje rečeno: strukturo povedi, torej tip S (prosti stavek), S/S (podredje), $S/S + S$ (priredje) in kombinacija tega, (npr. $S/S + S$ rečenica s strukturo priredja, katerega ena sestavina je podredje); prim.: *Govoriti in delati je dvojje, Rana ura zlata ura; Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade; Konec dober, vse dobro; Ti očeta do praga, sin tebe čez prag* ipd. Primeri kot *roke gor* ali *roke na klop* so pač rekla, saj jih lahko rabimo v širšem sobesedilu (npr. *Vsi roke gor/na klop*). – Približno v takem, tj. nestavčnem pomenu rabita izraz reklo že Pavlica in Suhadolnik, čeprav prvi nekako nedosledno; ta pomen se drži izraza reklo v glavnem tudi v S . Trdinove Besedni umetnosti (Ljubljana, 1958), medtem ko je Brezniku S/x -struktura v glavnem rečenica. Izraz rečenica je po našem primernejši za pojem stavčni frazeologem, ker že v srbohrvaščini pomeni to, kar stavek oz. poved, in si ga toliko lažje zapomnimo. Ker je gotovo, da se strokovnost (zlasti pa znanstvenost) kaže v veliki meri prav v enoumni in ustaljeni terminologiji, bi bilo gotovo koristno, ko bi se vnaprej pri nas držali tu razloženega pojmovanja obeh izrazov: *reklo* = S/x -struktura, *rečenica* = S -struktura.

2.0 Rečenice se glede na določene vsebinske in druge parametre dalje delijo na *p r e g o v o r e*, *r e k e*, *i z r e k e*, *p r i l i k e* ipd.; za medsebojno razločevanje teh izrazov (in njihovih t. i. mednarodnih ekvivalentov (ustreznikov), npr. *p r o v e r b*, *s e n t e n c a*, *p a r a b o l a*) je gotovo zainteresirana posebno paremiologija; tisti, ki jo pri nas znanstveno gojijo, pa bi tudi slovenski frazeologiji gotovo zelo ustregli, ko bi v pregledni obliki napravili ta svoja pojmovanja dostopna naši širši javnosti (prim. poizkus te vrste pri Grafenauerju, Narodopisje Slovencev II, 1952), tu pa se s tem nadalje ne bomo več ukvarjali.

2.1 Iz našega pojmovanja frazeologema izhaja, da je to zmeraj le stalna zveza več besed. V tem smislu se seveda ni mogoče strinjati, da bi bil frazeologem (stalno reklo) lahko tudi ena sama beseda, četudi zloženka (prim. pri S. Trdinovi, n. m.; str. 31 beseda *samopaš*); v tem primeru bi bili namreč frazeologemi tudi vse zloženske in sklopi, npr. tudi *živinozdravnik* ipd., kar očitno ne gre. Pač pa po vsej verjetnosti lahko govorimo o frazeologemih, kadar gre za zvezo predlog + x (kjer je x ena sama beseda), npr. *na lepem* (prim. še *na vsem lepem*; ali: *po navadi* – *po stari navadi*; ali: *avgusta* = *meseca avgusta*; *leta* (*sem ga čakala*) = *leta in leta* ali *dolga leta*; ali *baba*, *da ji ni para* (= *fest baba* ...): tu gre za okrajšave prvotnih dvoali večbesednih fraz. – Kot na zanimivost naj opozorim na nasprotno skrajnost, tj. na frazeologem iz več povedi, npr.: *Mož, jejte repo, da boste imeli ženo lepo. Mož: Če snem tudi kad in obroče, me nobena vzeti noče* (simbolizacija tako, da se za S ali S/S ipd. postavi pika).

3 Pri nas pa ni enotnosti, katere stalne besedne zveze so frazeologemi in katere ne. Po mojem gre za frazeologeme tudi pri strokovnih večbesednih izrazih (npr. *povedkov prilastek, delavsko samoupravljanje, temeljna organizacija združenega dela, jedrska eksplozija,*

prosti pad, ravnovesna lega ...). Da gre tu res za stalne zveze, se vidi po tem, ker se taki prilastki ne dajo zamenjati z drugimi (razen s popolnimi sinonimnimi, kakršni so npr. *po-vedkov/povedni/predikatni* ali *jedrski/nuklearni* ipd.). Slovar slovenskega knjižnega jezika (1970) terminov ne prišteva k frazeologemom (prim. posebno frazeološko in posebno terminološko gnezdo), prav tako pa mu je frazeologem (v SSKJ imenovan fraza) le »besedna zveza s samostojnim, od sestavljajočih (ga) besed različnim pomenom«, preostali frazeologemi so mu pač »stalne zveze« (prim. npr. SSKJ (1970), XVII, § 81 in § 82: »stalne in frazeološke zveze«).

4 Glede na predvidljivost pomena stalne besedne zveze (tj. frazeologema) na podlagi pomena njegovih posameznih slovarskih sestavin ločijo eni (npr. že citirani Šanski) štiri tipe frazeologemov; za slovenske ustreznike ruskim poimenovanjem predlagam izraze sestava, skup, sklop in zraslek.

4.0 Pri s e s t a v a h je pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed, npr.: *Siti lačnemu ne verjame; odrasli otroci, nepreskrbljeni otroci, dnevna soba, spalna srajca, osnovna šola, delavski svet, delavsko samoupravljanje, pravica do samoodločbe, svoboda vesti in prepričanja, predmetni stavek, temeljna organizacija združenega dela* ipd. Od prostih (nestalnih) besednih zvez se sestave ločijo samo po tem, da jih ne delamo sproti v govoru, ampak jih jemljemo – kakor sploh vse frazeologeme – že gotove iz spomina (pomnilnika); proste besedne zveze bi bile npr. *prezebli otroci, srajca za spanje, posoda za ponoči, svet delavcev, pravica do samoodločanja, osnovna organizacija združenega dela, organizacija skupnega dela* ipd.

4.1 S k u p i so frazeologemi, v katerih imajo posamezne besede čisto poseben, enkratni pomen, npr.: *kriva prisega, mokrocveteče rožce, ljubezen do bližnjega, častna reč, prijazne zvezde*; navadno bi se reklo brez prenesene rabe: *prisega na podlagi laži* ali *lažna prisega, nežne rožice, ljubezen do sočloveka, častna beseda, človeku naklonjene zvezde*. Ta skupina frazeologemov se vendar včasih težje loči od naslednje, kjer gre za prenesen pomen celotne besedne zveze.

4.2 S k l o p i so frazeologemi (stalne besedne zveze) s prenesenim pomenom, npr.: *pretipati komu kosti* (preteptati koga), *zavihati si rokave* (resno/odločno se lotiti česa), *belo pogledati* (začuditi se), *nastaviti zanko* (napeljati koga na kaj), *dobiti svoje* (biti tepen), ipd. Take besedne zveze imajo kot proste seveda slovarsko docela predvidljiv pomen, ki pa je različen od frazeološkega (pri besednih igrah gre pogosto za tako prvotno ali drugotno dekodiranje površinsko sicer enakih prostih oz. stalnih besednih zvez). Očitno so ti frazeologemi m e t a f o r i č n i (izraz metafore ali prispodobe najdemo pri Pavlici).

4.3 Z r a s l e k i pa so stalne zveze, katerih pomena niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo (nekateri teh besed ali oblik celo same sploh ne nastopajo in so kot kak frazeologemotivni katalizator teoretično slabo podkovanemu slovniciarju povzročajo obilico težav pri stilnem vrednotenju in pri normiranju); nekaj primerov: *priti na kant, priti na boben, biti plat zvona, kozje molitvice, imeti za bregom, deveta briga, za vsako figo, iti rakom žvižgat, iti se solit, obesiti šolo na klin, na vse kriplje, polomiti ga* ipd. (V zadnjem primeru je ga morda tudi samo besedotvorni morfem.)

5 Kakor zgoraj že nakazano, se v frazeologemih dovolj pogosto poleg sicer neznanih besed uporabljajo tudi že o d m r l e o b l i k e, kakor npr. v naslednjih: *Brez dela ni jela, Bese-*

de *mičejo*, *zgleди vlečejo*, **O kresi se dan obesi**; *iti zamož*, *bog te sprimi* ... Isto je z naglasi, npr. *One samé nam urjo roké*, *one samé nam glave vedre*; *Žive naj vsi naródi*; *odpusti nam naše dolgé* ipd.

6 Naslednji problem naše frazeologije je poimenovanje o b l i k o s l o v n i h v r s t frazeologemov s strukturo *S/x* (lahko bi jo imenovali tudi *ne-S*-struktura; povedano navadno: nestavčna struktura). Poizkus te vrste imamo pri Pavlici, in sicer v izrazih *je z i k o v n i k l i š e* in besedni obrazec. Jezikovni klišeji so mu »nekaki jezikovni vložki, ki jih vstavljamo v govor ali pisavo, podobno kot klišeje v tisk in se zato tudi imenujejo jezikovni klišeji. To so različne predložne in prislovne zveze brez glagola (kot npr. *na vrat na nos*, *zlepa ali zgrda* in pd.) ter razne besedne figure (*javna tajna*, *huda ura*, *labodja pesem*) in pod. Teh brezglagolskih besednih zvez */.../« »/k/o n v e r z a c i j s k i h «* in *»k o r e s p o n d e n č n i h o b r a z c e v«* Pavlica podrobneje ne določa.

Iz obširnejšega citata iz Pavlice se vidi, da mu kliše pomeni neglagolski frazeologem, konkretno pa navaja (ne da bi jih tudi poimenoval) prislovne in samostalniške primere. Neglagolski frazeologemi bi se v skladu s starejšim oblikoslovnim izrazjem lahko imenovali *i m e n s k i a l i n o m i n a l n i*, obsegali pa bi samostalniške, pridevniške in prislovne frazeologeme. Izraz *k l i š e* ni dober, saj imajo klišejsko naravo vsi frazeologemi, tudi glagolski; kot znano, je za frazeologeme sploh značilno, da ne nastajajo v govornem poteku tako, da bi v skladu z mislijo, ki jo hočemo izraziti, zapolnjevali ustrezen izbrani skladenjski vzorec z besedami iz slovarja (pomnilnika), temveč iz le-tega jemljemo že gotove besedne zveze.

6.0 Predlagam torej, da se analogno besednim vrstam (seveda *mutatis mutandis*) govori o *f r a z e o l o š k i h v r s t a h*, torej o frazeološkem samostalniku, pridevniku (oba v pojmovanju samostalniška oz. pridevniška beseda sploh), prislovu, glagolu, in tudi o frazeoloških slovničnih besednih vrstah (členki, predlogi, vezniki) in o medmetu. Dejansko gre tu za t. i. *f r a z e* modernega jezikoslovja, tj. za samostalniško (ali nominalno), pridevniško, glagolsko itd., vendar z značilnostjo frazeologema, tj. stalne besedne zveze. Te frazeološke vrste si na kratko ponazorimo s primeri.

6.0.0 *F r a z e o l o š k i s a m o s t a l n i k*: *višja sila*, *boljša polovica*, *avgijev hlev*, *adamovo jabolko*, *blagajev volčin*; *človek žaba*, *možicelj vstajač*, *študent prorektor*, *mož beseda*; *pravica močnejšega*, *pravica prve noči*, *politika dogovarjanja*, *sedež modrosti*, *zakon narave*; *zakon iz ljubezni*, *ljubezen na prvi pogled*, *blago z napako*; *človek, ki je zgubil prepričanje*; *ne tič ne miš*, *ne bodi ga treba*, *bog si ga vеди kdo*. (Frazeologem *človek, ki je zgubil prepričanje* ima strukturo *S/x/S*, tj. nestavčni frazeologem z odvisnikom.)

6.0.1 *F r a z e o l o š k i p r i d e v n i k*: *dobrega srca*, *odprte glave*, *dobrih rok*, *pridnih rok*; *pri pameti*, *v letih*, *z okusom*, *pri zdravju*, *od hudiča*; *za vsako rabo*, *za vsak dan*, *za k maši*; *dober ko kruh*, *čist ko zlato*, *dolg ko zid*, *rdeč ko kri*; *lep prelep*, *nebeško lep*, *dober dober*, *lep*, *da ni mogoče povedati*, *kdo ve kakšen*. Preizkusni test za pridevniško naravo teh frazeologemov nam daje raba takih zvez v tipični skladenjski paradigmi prilastek – povedkovo določilo: *ženska dobrega srca – ta je dobrega srca – iz zapora se je vrnila dobrega srca*.

6.0.2 *F r a z e o l o š k i p r i s l o v*: *na silo*, *na moč*, *na ta način*, *iz srca*, *v tri dni*, *do kosti*, *do zadnjega*, *na pamet*, *s polno paro*, *na vsem lepem*, *na glas*, *na ves glas*, *za prazen nič*, *kar se da*; *prav nič*, *še malo ne*, *še kako*, *tako zelo*, *hitro hitro*, *meni nič tebi nič*, *leta*

in leta, leta (= dolga leta), gor in dol, čez drn in strn, slej ko prej, prej in slej, tu in tam, sem ter tja, kdaj pa kdaj, brž ko mogoče, čim prej, tem bolje, konec koncev, dan na dan, od glave do pet, od zore do mraka, vrag si ga vedi kam/kako, itd. – V nominalni frazi ostajajo to prislovni frazeologemi, ne morda po konverziji pridevniški: prim. *govorjenje iz srca /na glas/ na ves glas* ipd.

6.0.3 *F r a z e o l o š k i g l a g o l:* *iti na živce, spravljati v zadrego, dvigati rep, vihati nos, delati neumnosti (napake, greh), napraviti poklon, dati poljubček, voditi za nos, iti mimo, gledati postrani, biti v napoto, biti napoti, imeti govor, držati besedo, napraviti sklep, napraviti prekršek, vzeti za ženo, pasti v nezavest, ustreliti kozla, priti k sebi, vršiti popravila* ipd.

6.0.4 *F r a z e o l o š k i č l e n e k:* *kje neki, to se ve da ne, da le ne bi, tako rekoč, splošno govoreč, z drugimi besedami, kakor se reče, po pravici povedano, da po pravici povem, po mojem mnenju, prej ko ne, kako da ne, kako to da ne, tako tako, da da, nikakor ne ...*

6.0.5 *F r a z e o l o š k i v e z n i k:* *če prav (npr. Če je prav mlada, ves svet ni njen), tudi če (= četudi), kljub temu da, ne glede na to da, medtem ko, potem ko, zato ker, namesto tega da, v primeru da, brž ko, ali – ali, zdaj – zdaj, ne samo – ampak tudi* ipd.

6.0.6 *F r a z e o l o š k i p r e d l o g:* *glede na, v teku, s pomočjo, v očigled, ob priliki, v sviho, z ozirom na.* (Večinoma so stilno slabši in jih naše slovnično izročilo pogosto odsvetuje; tako večkrat tudi frazeološke večbesedne veznike, kadar namesto njih lahko rabimo navadne enobesedne veznike.)

6.0.7 *F r a z e o l o š k i m e d m e t:* *dober dan, na svidenje, na veselo svidenje, bog daj srečo, strela gromska, strela vendar, hudiča vendar, bog moj, ježeš marija, oh joj prejoj, pri moji veri, pri bogu* ipd.

6.1 Frazeološke vrste imajo seveda o b l i k o s l o v n e z n a č i l n o s t i, to se pravi – se sklanjajo, stopnjujejo, spregajo, imajo redne glagolske oblike ipd. Prim. *boljša polovica – boljše polovice* itd.; *dobrih rok – predobrih rok; priti k sebi – je prišel k sebi – pride k sebi; napraviti prekršek – napravljen prekršek; delati greh – delajoč greh – ne delaj greha,* ipd.

6.2 Tudi praktične slovaropisne vrednosti je odgovor na vprašanje, kaj je p o d s t a v a teh f r a z e o l o š k i h v r s t (ali z drugimi besedami: kam naj jih kot slovarnik v slovarju postavim, in kam naj jih kot uporabnik slovarja hodim iskat). Pri samostalniških in glagolskih frazeologemih je podstava frazeologema samostalniška beseda oz. glagol, in pri teh dveh naj bi bil tudi frazeologem (npr. *višja sila* ali *človek žaba* ali *politika dogovarjanja*) zmeraj pri nadredni sestavini, torej pri *sila, človek, politika*; ali: *delati neumnosti, zgrešiti poklic* pri *delati* in *zgrešiti*. V pridevniških in prislovnih frazeologemih so dostikrat težave z določitvijo podstave, npr. v primeru *dobrega srca*: za uvrstitev v slovar pod prvo sestavino govori zloženska *dobrosrčen*, skladenjsko edino ustrezna pa je uvrstitev pod nadredni pojem, tj. pod *srce*. – Tako bi imeli enoten kriterij za uvrščanje in iskanje. Kadar se lahko zanemari vidik gospodarnosti ali pa glede na slabo jezikoslovno podkovanost bračca, pa je primerna uvrstitev takih zvez pod obema sestavinama (seveda le polnopomenskima). Jasno je namreč, da se ravnamo po skladenjski hierarhiji pri uvrščanju (in iskanju) frazeologemov tipa *na vse kriplje* ali *na lepem, na vsem lepem* (pod *kriplje, lep*).

7 Pri posameznih vrstah frazeologemov lahko preučujemo njihovo skladenjsko strukturo (to merilo je vsaj deloma upoštevano že pri primerih za posamezne frazeološke vrste

zgoraj). Za primer na kratko le o strukturi skladenjskih samostalniških frazeologemov. Najbolj pogost se zdi samostalniški frazeologem s t. i. levim, tj. pridevniškim prilastkom (zlasti v strokovnem izrazju), npr.: *prvi maj, novo leto, bele noči, velika noč, siamski dvojčki, blagajev volčin, kuhinjska sol, železna zavesa, združeno delo, pasji dnevi, zgubljene iluzije, ahilova peta, marijina srajčka, lovorjev venec* itd. V stilno zaznamovani stavi stoji tak prilastek seveda na desni: *strela gromska, sluga pokorni, Mati božja, trapa trapasta (sluga pokorni je menda sploh samo desni prilastek kot frazeološki)*. Tudi frazeologemi s samostalniškim ujemalnim prilastkom (vsi razen pridevniških so po definiciji desni, torej tudi samostalniški ujemalni) so sorazmerno pogosti: *ptica pevka, študent prorektor, človek žaba, volk samotar, veter potepuh, starka zima, sirota Jerica, dedek Mraz, medved godrnjač, Ljubljana Vič, Cankar kritik*. (Dovolj pogosta napaka (ali razvada) je pisava takih frazeoloških enot, povezanih z vezajem). Nadaljnji tipi samostalniških frazeologemov z desnim prilastkom so še: npr. z golim neimenovalniškim samostalnikom (*korenine zla, moč teme, dan mrtvih*), s prilastkom, ki je sam nominalna fraza (*junak našega časa, vitez žalostne postave, sluga dveh gospodov, ljudje dobre volje, organizacija združenega dela*), s predložnim prilastkom (*umetnost zaradi umetnosti, človek brez srca, boj za obstanek, kralj brez kraljestva, tekmovanje za prehodno zastavico*), s primerjalnim prilastkom (*človek kot gora; človek, kot jih je malo*), sploh s stavčnim prilastkom (*človek, kot jih je malo; človek, da mu ni para*) itd.

8 Frazeologeme je mogoče obravnavati tudi s stališča jezika, v katerem so nastali, tj. p o i z v o r u. S tega vidika so slovenski in neslovenski. Slovenski frazeologemi pa so analogni slovenskim besedam (tj. besedam, ki so del slovenskega jezika, ne pa morda samo del besedila v slovenščini) raznih vrst. Zadeva sicer ni posebno – kolikor sploh – raziskana, toda z gotovostjo lahko domnevamo, da so nekateri naših frazeologemov nadaljevanje praslavske dediščine, drugi so nastali v slovenskem jeziku (oboji so t. i. a v t o h t o n i, prvotni slovenski frazeologemi, preostali frazeologemi pa so p r e v z e t i iz drugih jezikov, to pa tako, da smo jih bodisi prevedli iz tujejezične predloge (kot npr. *Zdrav duh v zdravem telesu* iz lat. *Mens sana in corpore sano*) ali pa smo jih neprevedene adaptirali svojemu jezikovnemu ustroju (bodisi v izgovorjavi, pisavi, oblikoslovju – v vsem tem hkrati ali v posameznem – primer bi bil npr. *status quo*, ki je prilagojen slovenščini v izgovoru in sklanjnatvi (prim. rod. *statusa quo*), ne pa tudi v pisavi (prim. pisavo *quo*, ne *kvo*)); nasprotno je frazeologem *korpus delikti* v vsem (razen morda v oblikoslovju, kolikor gre za *delikti*) prilagojen slovenščini, saj ga po slovensko tudi sklanjamo.

V skladu z mojim pojmovanjem take problematike pri besedju bi torej prevzete prevedene frazeologeme morali imenovati f r a z e o l o š k e k a l k e; popolnoma prilagojeni frazeologemi so s p o s o j e n i, le deloma prilagojeni pa t u j i frazeologemi (za zadnja dva tipa prim. *korpus delikti* proti *status quo* oz. *corpus delicti*). Ostanajo nato še c i t a t n i f r a z e o l o g e m i, ki niso del slovenskega jezika, npr. že navedeni *Mens sana in corpore sano*. (Paralelizem z navadno besedo: kalk – *uvod*, sposojenka – *klišé*, tujka – *radio*, citatna beseda *Frau* ali *lady*.)

9 Frazeologeme lahko ločimo tudi glede na njihovega s o c i a l n e g a t v o r c a oz. n o s i l c a. Po tem načelu lahko govorim o frazeologiji nespecializiranega človeka (nekako povprečnega člana družine in širšega socialnega nespecializiranega kroga, npr. v

smislu občanstva in državljanstva), potem pripadnika starostne dobe, poklica, stroke, družbenega položaja, razreda ipd. Po tem kriteriju so frazeologemi splošni (nespecialni), starostni (npr. mladostniški, starostni, srednjedobni), poklicni, strokovni, socialni ipd. Gotovo so tudi časovno obarvani (zastareli, zastarevajoči, neologistični; pa spet sodobni in zgodovinski itd.).

10 Frazeologeme je mogoče raziskovati tudi glede na *e t i m o l g i j o* in glede na *s t i l n o v l o g o* v besedilu. Pri nas imamo tega zelo malo raziskanega.

JiS 19 (1973/74), 273–279. Ponatis *NSS*, 1982, 361–370.

VSEBINSKA PODSTAVA PRIMERJALNIH FRAZEOLOGEMOV V SLOVENSКИH ZBIRKAH PREGOVOROV IN REKOV

0 Slovenske stalne besedne zveze (SBZ) še niso zbrane (niti približno ne). Prav tako jih zdaj jezikoslovno in tudi drugače še zelo malo ali sploh ne raziskujemo. Najvažnejše od že opravljenega je nekaj zbirk pregovorov in rekel od F. Kocbeka¹ (1887), F. Kocbeka In I. Šašlja (1934),² E. Bojca (²1980)³ in še od koga;⁴ temu se pridružuje frazeološki (stalnobesednozvezni) slovar J. Pavlice.⁵ Sicer se je frazeološko gradivo objavljalo še po časopisih in časnikih, v glavnem od konca 18. stoletja sem.⁶ Naj navedemo nekaj zbiralcev: Janko Barle (1893), Janez Bilc (1957, 1959, 1960), Jože Gregorič (1930), Anton Krempl (1844, 1846–1868), Niko Kuret (1970), Vojteh Kurnik (50. leta 19. stol.), Matija Majar (1848), Franc Seraf. Metelko (1825), Maks Pleteršnik, Dr. Ripšl (1872), Stoletna pratika 1800, Ivan Šašelj (1887–1934), J. Šček, Jakob Zupan.

Od frazeološke strokovne literature imamo pretežno ocene zbirk pregovorov in rekov: tako Kocbeka,⁷ Kocbeka in Šašlja,⁸ Pavlice;⁹ temu pa se pridružuje nekaj malega samostojnih razprav (ali vsaj sestavkov) o frazeologiji v zbirkah pregovorov, pri Kocbeku in Šašlju,¹⁰ Bojcu,¹¹ Pavlici.¹² Nekaj pravih, čeprav kratkih razprav o pregovorih imamo v I. Grafenauerja Narodnem pesništvu,¹³ s pravnega stališča pa je slovenske pregovore obravnaval Metod Dolenc v sestavku Slovenski pregovori in reki in naše pravo.¹⁴

1 Posebno v teh nazadnje navedenih delih se načenja tudi vprašanje pragmatičnosti in tematičnosti pri pregovorih in rekih (t. i. vsebinske in funkcijske skupine).

¹ Fran Kocbek, *Pregovori, prilike, reki*, Ljubljana, 1887, IV + 95 str.

² Fran Kocbek, Ivan Šašelj, *Slovenski pregovori, prilike, reki*, Celje, 1934, 255 str.

³ Etbin Bojca, *Pregovori in reki na Slovenskem*, 2. izdaja, 1980, 406 str.

⁴ Stanko Prek, *Ljudska modrost trden most*, Maribor, 1970, 140 str.,² 1974, 171 str. Prim. še Marija Makarovič, *Pregovori in življenjske prilike*, Ljubljana, 1975, 208 str.

⁵ Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana, 1960, 686 str.

⁶ Prvo zbirko prinaša pač Gutsmanov *Deutsch-Windisches Wörterbuch* iz l. 1789; k temu prim. I. Grafenauer, Gutsmanov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik, *ČZN*, Maribor, 1935.

⁷ *LZ* 11, 1891, 699–702; *Popotnik* 1918, 65–70, 119–121, 156–157, 187.

⁸ Ivan Grafenauer, Kocbek-Šašelj, Slovenski pregovori, reki, prilike, *Čas* 1934/35, 188–190; Milko Matičetov, *Mentor* 1939, 31–36, pod psevdonimom Vane Orel.

⁹ Stane Suhadolnik: Josip Pavlica, Frazeološki slovar v petih jezikih, *JiS* 1960/61, 200–205.

¹⁰ Veselin Čajkanović, Predgovor, 5–12.

¹¹ Avtorjev Predgovor, 7–16; za M. Makarovič, n. d., str. 3–4.

¹² Predgovor in navodila za rabo slovarja, str. 1–5, 171–181, 183–204.

¹³ *Narodopisje Slovencev*, II. del, 1952, 12–85; o pregovorih na str. 12–17, literatura k temu str. 70–72. Prim. še Milko Matičetov, Predgovor, v *Zgodovini slovenskega slovstva* (dalje ZSS), Ljubljana, 1956, 115–116.

¹⁴ *Vodnikova pratika* 1939, 36–41; prim. še istega avtorja O »krvavem penezu«in sorodnih dajatvah, *GMDS*, 1939, 272–283, s povzetkom.

1.1 I v a n G r a f e n a u e r navaja tematske (tvarinske) skupine, zadevajoče »smešne in slabe lastnosti«, potem »pozdrave in odgovore na pozdrave«, »blagoslovitve in kletve«, »reke in sentence ali sentenčne reke«. Pri tem opozarja na ljudsko modrost in ljudsko umnost, na vernost in dobroto, postavlja pa tudi vprašanje o izvornosti vsega tega. Po Grafenauerju odraža precejšnje število slovenskih pregovorov in rekov izkušnje slovenskega človeka, ideale njegovega družinskega in družabnega reda, njegovega kmečkega dela in gospodarjenja. Omenja tudi pregovore, ki služijo opravičevanju lastnih in obsojanju tujih napak, potem take s tvarino vere in praznoverja, pa maloštevilne, v katerih se pojavlja mamonska, materialistična, celo zločinska nazorskost, in še pomanjkanje pristnega verskega občutja. Omenja tudi, da različnost duhovnosti, ki se kaže v teh pregovorih, ne izvira iz stanovske in družbene diferenciacije slovenskega ljudstva, saj je slovenstvo stoletja obstajalo le v kmetstvu in nižji duhovščini. Po Grafenauerju so torej slovenski pregovori skoraj v celoti pregovori kmečkega človeka,¹⁵ pa bi potem tudi v pregovorih nakazane razlike izvirale iz notranje sestave, iz duše in značaja posameznikov. Med preprostimi ljudmi najdemo namreč tako take, ki so jim pred očmi duhovni ideali in ki si prizadevajo, da bi bili po srcu dobri in npravno popolni, kakor tudi take, ki jim je le za samega sebe, za osebno dobro počutje in za osebno korist. In med tema skrajnostma da je še tretja skupina, ki se nagiba zdaj na to, zdaj na drugo stran. Po Grafenauerju pa je za duhovno podobo slovenskega naroda odločilna ne druga skupina, tj. tista, ki je pogreznjena v materializem, temveč prva, usmerjena v duhovnost, kajti pregovori te skupine so v primeri z ono drugo v večini, in na to pozitivno v pregovorih in rekih da se opira tudi večina ljudi tretje, omahljive skupine, in ta jo tudi vzdržuje.

Po Grafenauerju lahko na podlagi pregovorov ločimo naslednje stvarinske skupine. V ospredju so pregovori, ki odsevajo življenjske izkušnje slovenskega človeka, pa tudi kmečkega življenja in gospodarjenja, dela v hlevu in hiši, na polju in v gozdu. Dalje odseva v pregovorih tudi ostro, prenicljivo poznanje človeških značajev in njihovih slabosti, v njih se razodeva značaj slovenskega naroda in njegov svetovni nazor z vsemi ostrimi nasprotji. Na eni strani se kaže redka duhovna globina, izvirajoča iz trdne vere, iz vdanega zaupanja in iz vesele ljubezni do Boga ter iz ljubezni do trpečega brata, izvirajoče iz ljubezni do Boga, marsikdaj tudi jasnovidno spoznanje usodne povezanosti človeškega življenja (pa tudi življenja celih rodov) z nagrado ali kaznijo na tem in na onem svetu. Iz pregovorov pa odseva tudi marsikateri ljudski običaj in pobožna vera, in ne nazadnje notranje življenje, tj. rojstvo (nastajanje), minevanje in umiranje.

1.2 E t b i n B o j c celotno gradivo pregovorov deli na 20 stvarinskih krogov. Naslovljeni so tako: 1. čas, 2. človek (vnanost, značaj, zavist, laž, nadutost, doslednost, previdnost, oena, korist, občutki, sram, sočutje, zaupanje – prevara, otopelost), 3. delo, odmor, razvedrilo (ročno – umsko, počitek, razvrat, kmetovanje), 4. družba, družina, 5. narava (rastlinstvo, živalstvo, zemlja – svet), 6. nasprotja, 7. navade (šege, trdnost, izrednost), 8. pravo (pravica, pravšnost), 9. prehrana, 10. premoženje (bogastvo, pomanjkanje), 11. prilike, primere, 12. reki, rekla, 13. sreča, nesreča (osrečitev, želje), 14. sredstva, tvarina, 15. vedenje (obnašanje, kakovost), 16. vremenske napovedi (po mesecih in splošno), 17. vzgoja in izobrazba, 18.

¹⁵ Tudi M. Matičetov, n. m., str. 115, piše: »Pregovori so na Slovenskem danes še zmerom pretežno kmečki; v vrstah industrijskega delavstva se posebni pregovori še niso utegnili izoblikovati, kolikor vemo. Kar nam naši pregovori povedo o raznih obrteh, poklicih, stanovih ipd., izhaja vse pač iz kmečkih krogov.«

žena – mož, 19. življenje (rojstvo, bolezen, zdravje, starost, smrt), 20. življenjske skušnje. Po besedah v predgovoru naj bi bila ta delitev pregovorov po vsebini prvi poskus pri nas,¹⁶ pri njenem nastanku pa so sodelovali tudi slovenski etnografi Milko Matičetov, Niko Kuret, Albina Štrukelj in sploh sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Po zaslugi teh sodelavcev je bilo prvotnih 50 tvarinskih skupin zmanjšanih na 20.¹⁷

1.3 Rekla in rečenice. Naši zbiralci pregovorov in rekov si v glavnem niso v svesti, da sta med stalnimi besednimi zvezami dve skupini: prva, ki je prava besedna zveza, npr. *višja sila, povedati po pravici*, in druga, ki ima obliko t. i. samostojnega stavka, tj. povedi, npr. *Človek obrača, Bog obrne*.¹⁸ Razlika med tema dvema vrstama frazeologemov

¹⁶ O nastavkih tega prim. zgoraj pri I. Grafenauerju. V delu M. Makarovič (1975) imamo 29 takih tvarinskih skupin: 1. dar – vračilo, 2. delo, trud, 3. denar, imetje, 4. dota, dedovanje, 5. hinavščina, pretiravanje, laž, tatvina, 6. hrana, pijača, 7. klikarstvo, pajdašija, 8. ljubezen, nenaklonjenost, 9. miroljubnost, potrpežljivost, 10. nedelavnost, lenoba, 11. nehvaležnost, izkoriščanje, 12. nemarnost, nepazljivost, neprimernost, 13. neznanje, neumnost, 14. obsojanje, oholost, izbirčnost, 15. počasnost, previdnost, preudarnost, 16. popivanje, pijančevanje, 17. poroka, smrt, 18. poštenje, 19. predvidevanja, napovedi, 20. skrb, nesreča, objokovanje, 21. naključje, slučaj, neuspešnost, vsečnost, 22. službovanje, posli, obrtniki, 23. sosed, brat, 24. trmoglavost, prepir, 25. vreme, pridelek, 26. vzrok, posledica, 27. zdravje, bolezen, 28. zgledevanje, posnemanje, 29. značilnost. Komentar k temu na str. 173: »/.../ sem se tudi v tem delu, ki ni nobena popolnejša zbirka pregovorov, odločila za vsebinsko razporeditev gradiva, kakršna je tudi dandanes že precej navadna v tuji, zlasti ruski literaturi.« Pri tem se sklicuje na str. 207, kjer je govor o »številnih izdajah ruskih in tujih pregovorov« pri Izdatel'stvu inostrannoju literatury, konkretno na Tureckie narodnye poslovici i pogovorki, Moskva, 1962. – Tvarinsko delitev nahajamo deloma tudi že pri Kocbeku in Šašlju 1934, saj imamo tam poleg nenaslovljenih pregovorov še 3 poglavja: vremenske napovedi v pregovorni obliki, različne vremenske pregovore in pregovore za nekatere posebne dni. – In pri S. Preku 1974 imamo že delitev na pregovore in domislice (8), vremenske pregovore (po mesecih) (9) in reke (113), pri čemer imamo v 1. skupini kar 45 tematskih razredov: 1. beseda, 2. bogastvo, siromaštvo, 3. čas, 4. čast, slava, 5. delo, 6. denar, zlato, 7. dobrotta, hudobija, 8. dom, domovina, tujina, 9. družina, 10. duhovitost, 11. gospodarstvo, 12. hvala, hvaležnost, 13. lakomnost, sebičnost, 14. lepota, 15. ljubezen, srce, ljubosumnost, 16. mir, prepir, 17. mladost, starost, 18. moč, sila, 19. molk, 20. napake, strasti, 21. narava, 22. obnašanje, 23. omejenost, 24. pamet, znanje, modrost, 25. pijača, 26. poštenje – nepoštenje, pravica – krivica, kazni, 27. prevzetnost, 28. pridnost – lenost, sposobnost, uspeh, 29. prijateljstvo, sovraštvo, 30. resnica, laž, 31. sitost, lačnost, 32. skopost, varčnost, razsičnost, 33. sreča, nesreča, 34. trgovina, 35. umetnost, 36. veselje, žalost, jeza, 37. vojna, junaštvo, strahopetnost, 38. vzgoja, 39. zakon, 40. zdravje, bolezen, bolečina, 41. značaj, 42. ženska, moški, 43. življenje, smrt, 44. razno.

¹⁷ N. d., str. 12; po poimenovanih enotah v posameznih poglavjih knjige se zdi, da je vseh takih delov 51, prim. I, str. 23 (kakih 40 skupin), II, str. 33–34 (14. večjih skupin), III, str. 75 (5 skupin), IV, str. 93 (2 skupini), V, str. 107 (3 skupine), VI, str. 127 (1 skupina), VII, str. 149 (2 skupini), VIII, str. 149 (2 skupini), IX, str. 167 (1 skupina), X., str. 175 (2 skupini), XI, str. 189 (–), XII, str. 205 (–), XIII, str. 241 (2 skupini), XIV, str. 253 (1 skupina), XV, str. 261 (2 skupini), XVI, str. 275 (2 skupini), XVII, str. 307 (2 skupini), XVIII, str. 317 (1 skupina), XIX, str. 325 (1 skupina), XX, str. 335 (1 skupina).

¹⁸ Zaradi tega pišejo obe vrsti v obliki povedi, tj. z veliko začetnico in tudi s končnimi ločili, npr. pri E. Bojcu: *Abrahama je srečal* namesto *srečati Abrahama*, *Bela vrana nam. bela vrana*, *Beseda ni konj*; pri J. Pavlici imamo npr. *Meša se mu za mešati se komu*, *Čim bolj mešaš, bolj smrdi*. Da pa Pavlica oboje razločuje, kaže naslednje mesto iz iste knjige: »Manj ustaljene fraze so stalna rekla,

ni morda v prisotnosti ali odsotnosti prisojevalne sintagme, temveč ravno v tem, da se prva vrsta, kadar je prisojevalna (predikativna), v povedi določa (modificira) glede osebe, časa, spola in sklona (vsaj v večini), medtem ko je druga že povedna v našem pomnilniku (spominu). Prvi tip imenujem reklo, drugega rečenico. Nekaj primerov za oboje. Rekla: *pogledati resnici v oči, natočiti si čistega vina, imeti zmeraj prav, verjeti komu na besedo, dati jih komu po grbi, držati koga za besedo, velika noč, bela vrana, dekle za vse, Ahilova peta (ahilova peta); len, da smrdi; kot bi ga ptica zvalila*. Rečenice: *Beseda ni konj, Bog pomagaj!, Bog daj srečo!, Za božjo voljo!, Čas beži, Enkrat ni nobenkrat, Glavo za glavo!, Rečeno – storjeno, Ljubezen – bolezen*.

Prva skupina se obravnava kot propozicija, ki jo šele z upovedovalnimi določitvami (in z morebitnimi razširitvami) usposobimo za poved ali del povedi: *pogledati resnici v oči* → *Ni mogel pogledati resnici v oči* ali *Res bi že bil skrajni čas, da bi resnici pogledali v oči*. Te enote iz več besed se uporabljajo kot ustrezni samostalniki, pridevniki, glagoli..., skratka kot navadne besedne vrste: *po veliki noči* (prisl.), *Vsaka velika noč ga je vodila domov* (sam.), *Bili smo prave bele vrane v tisti množici* (povedk.). Rečenice pa so načeloma nespremenljive, jih pa v širšo poved lahko vstavimo na več načinov. Npr. v premi govor: »*Beseda ni konj,*« je rekel že marsikdo. Ali kot vzklični stavek: *Za božjo voljo, saj boste vse pomendrali!* Dalje so lahko vsebinski stavki v odvisnem govoru, npr. *Rekel boš, da beseda ni konj*. (Nekaj drugega je seveda tako imenovana obnovitev klišeja, kakršno imamo npr. v povedi *Le pazi, da beseda ne bo konj postala*.) Pač zadnja možnost, da se taka rečenica lahko uporabi v drugi povedi, je t. i. citatna raba: *Geslo 'Svoji k svoji m' je bilo živo v drugi polovici 19. stoletja*. Prim. še »sklapanje« tipa *Bog pomagaj, saj beseda ni konj!*.

2 Po tem uvodu naj se v nadaljnjem posvetimo le proučevanju reke l, pa še v tem okviru nas bodo zanimala le primerjalna iz Bojčeve zbirke. Pri Bojcu jih v glavnem najdemo v dveh razdelkih, in sicer v 11. (Metafore in prisposodbe) in 12. (Reki in rekla). Ta zbirka je kljub nekaterim pomanjkljivostim dragocena zato, ker prinaša precej primerov, ki bi jih morali sicer z večjo težavo izločiti iz razmeroma vendarle številnih virov, npr. tudi iz novega slovarja slovenskega jezika.¹⁹ Z Bojcem je v določenem smislu zavarovana tudi ljudska značilnost teh primer.

pri katerih so besede tudi že določene, ki pa lahko po potrebi spreminjajo svoje oblike in svoje mesto v stavku. Te fraze se v besednjakih običajno navajajo v njihovi splošni obliki z glagolom v nedoločniku ter z nedoločnim zaimkom kot predmetom (na primer: *postaviti se komu po robu, metati komu pesek v oči*). V prizadevanju, da bi ta slovar kolikor moči prikrojil za praktično vsakdanjo rabo, sem v teh frazah postavil glagol v določno obliko, ki jo vsakdo, ki razpolaga s primernim slovničnim znanjem, lahko prikroji za dani primer.« (Str. 4.) Tako najdemo prvi frazeologem pri besedi *rob* v obliki *Po robu se mi je hotel postaviti*, drugega pa v obliki *Metal mi je pesek v oči*, in sicer pod *pesek*.

¹⁹ *SSKJ*: V tem slovarju se frazeološko navaja predvsem v t. i. gnezdih (str. XVIII). Tako gnezdo ima trdne besedne zveze, reke in pregovore, vendar le tedaj, če jih ni mogoče spraviti k pomenom posameznih besed; torej v frazeološkem gnezdu ni mogoče najti vseh frazeologemov, povezanih z dano besedo. V tem slovarju se skušajo ločevati fraze in besedne zveze. Doslej je v slovarju razložena samo beseda fraza: »besedna zveza s samostojnim, od sestavljaljajočih jo besed različnim pomenom; rečenica, reklo«. Beseda *pregovor* je slovarju »ljudska književna zvrst, ki kratko, navadno v prispo-

Izrazi prilika in primera ali rek in reklo pri Bojcu niso določeni, vendar se zdi, da se razlika med prvima dvema lahko najde: primere so v glavnem tiste stalne besedne zveze, v katerih se pojavljajo vezniki *ko*, *kakor*, *kot*, *kolikor*, *kar* (ali pa predlog *od*), poleg nekaterih vrst, ki jih je težje določiti. Ker Bojč vsa ta rekla navaja v obliki povedi (prim. *Govori kot raztrgan dohtar, Čast je boljša ko mast*), si moramo prava rekla šele izločiti. To se najlažje stori tako, da take povedi skušamo poimeniti: tam, kjer nam poimenjenje uspe, gre za reklo, kjer ne, za rečenico. *Govori kot raztrgan dohtar* brez težav spravimo na obrazec *govoriti kot raztrgan dohtar*, ni pa za *Čast je boljša ko mast* dobiti imenske zveze *čast biti boljša ko mast* (tudi oblika **boljšost časti od masti* nekako ne ustreza); v določenem smislu dosežemo poimenjenje v obliki *biti boljše od masti (o masti)*, kar pa ima že znane značilnosti, ki tako zvezo določajo kot rečeniško.²⁰

3 Tipi primerjalnih rekel

3.1 Oglejmo si najprej glagolske stalne besedne zveze, katerih prvi delovalnik se lahko zasede z besedo *nekdo/kdo*;²¹ za tem pridejo na vrsto stavki z »zaimenskim« osebkom *človek*, za njimi pa neosebni, čisto na koncu še tisti, ki jim je prvi delovalnik zaimek *to*.²²

3.1.1 Nevezni (nekopulativni) glagoli so:²³

1. Glagoli prenikanja: *iti, priti, raziti se, hoditi, hiteti, bežati, leteti/letati, plesati, vrteti se, motati se, vleči se/vlačiti se, ubijati se, siliti, ne moči mirovati; obstati, doma sedeti*. V primerih: *Gre, kakor bi mislil še danes v Rim priti/kot koza po deski/kot Elija/kot vsi šenti/kot zmaj/kot muha na med. Bo prišel iz dolga, kakor sv. Silvester iz starega leta. Razšli so se kakor rakova deca. Hodi kakor podgromasta kokoš/ko bi polža jezdil/kot po jajcih. Hiti, kot da nese žegnan (blagoslovljen) ogenj. Beži, ko da mu gori pod nogami/ko da bi se moral za česen tožiti/kakor pastir za kozami. Leti, kakor bi ga sršeni podili. Letajo okoli kakor mokre kokoši/kakor bi mokre svinje palil/kakor bi orehe trl/kot cigan/ kot pes teče. Plešeta kakor lisasta krava in brezasti vol. Se vrti kakor muha v močniku/kakor koklja v rešetu. Se vleče (vlači) kakor megla brez vetra/kakor morska kača. Mota se, kot da se je spekel na kislem zelju. Ubijam se po svetlu kakor voda od kamna do kamna. Sili kakor cigan v pekel. Nemoremirovati, ko ne topolovo drevo. Obstane kot ukopan. Zmeraj sedi doma kakor trotje pri čebelah.*

2. Glagoli govornj: *govoriti, znati govoriti, pripovedovati, vpiti, dreti se, zaječati, pikati, lagati, smejati se, režati se, molčati*: *Govori, kakor bi med lizal/kakor bi rožice sadil/kot raztrgan (strgan) dohtar/gosto, kakor bi orehe stresal/zmeraj kakor cigan o kruhu. Priporo eduje, kakor bi bilo na preji. Zna govoriti en sam jezik kakor žaba v kalu. Vpije kakor črednik na planini (na paši)/kakor grešna duša/na nj kakor na belo vranol dole čini kakor ptič v precepu. Zaječi, kot bi na šivanko sedel. Pika kakor kača izza grma. Laže, kot pes teče/da se kadi. Sem e je*

dobi, izraža kako življenjsko izkušnjo«. – Še najbolj enostavno bi bilo, ko bi frazeološko izločili iz kakega dobrega dvojezičnega slovarja.

²⁰ O teh problemih prim. J. Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *JiS* 1973/74, 273–279.

²¹ Ta *nekdo* se navadno izraža z *on*.

²² Npr. za *es*-stavke: *Bolje je biti tam, kjer je dobra voda, kot tam, kjer je dober kruh*.

²³ V nadaljnjem bomo frazeologeme navajali v posameznih skupinah.

kot cigan belemu kruhu. Se reži, kakor da mu kdo kaže razbeljene klešče pod nos. Molči, kot bi imel govno v ustih/kot žaba pod lapuhom/kot riba/kot grob.

3. Glagoli *gleda n j a*: *gledati, pisano gledati, gledati se, prežati*: *Gleda kot čuk/sokol/orel/sova/miš iz moke/volk/vrag iz vrča (iz krogle)/zaboden vol/riba na suhem/zgolj svetlo/jelen praprot/kakor huda ura/kakor bi mu oči izkapale. Gleda pisano kot modras. Gledata se kot pes in mačka. Preži ko pes na kost.*

4. Glagoli *ra z u m e v a n j a*: *gledati, da; umeti se na, razumeti se na, znati*: *Ume se na to, kakor zajec na boben. Toliko se razume na to, kot krava na boben. Zna več kakor hruške peči/samo en jezik kakor žaba v kalu.*

5. Glagoli *u č i n k o v a n j a*: *gnati, voditi, tiščati v, pikati, imeti strah, znašati, opreti se na*: *Te bodo gnali kot polha. Ga vodi kakor Poljak medveda. Tiščali so v anj kot ptiči, ko dobijo podse sovo. Ima nate strah kakor žaba na dež. Tako malo se more na svojo nogo opreti kakor na svoj jezik. Znaša skupaj kakor sraka gnezdo.*

6. Glagoli *de j a v n o s t i i n d o g a j a n j a s t e l e s o m*: *piti, pasti, pobrati se, obirati se, opraviti, trepetati, tresti se, dreti/peči, potiti se, smrdeti, spati, živeti, goditi se, upreti se, ne moči mirovati*: *Pije ko lokavica/ko lij. Pade, kot bi ga vrgel z neba. Pobral se je, kot bi bil s sedla padel. Se obira kakor mokra vrana. Pri delu toliko opravi kakor žaba pri orehu. Trepeče kakor šiba na vodi. Trese se kot repa v svinjskem kotlu. Tako medere (peče) z gaga, kot bi me z otiko strgal po grlu. Potim se kot miš v kopi. Smrdi kot medmašni kozel. Spi kakor polh. Zij a kakor kapelj/kakor da bi vse požrl. Živi kot ptič (na veji)/kot pes. Godi se mu kot psu v cerkvi. Ne more mirovati ko ne topolovo drevo.*

7. Glagoli *du š e v n o - t e l e s n e d r ž e*: *držati se*: *Se drži, kakor bi sv. Marjeti olje spill/kakor bi Materi božji copate požrl/kakor bi mu kure malico pojedle/kakor bi pipece prodajal/kakor Kurent v pratiki/kakor čemerika/ kot da ima pol sveta. Drži se gredo, kakor bi ga s kolom tiščal/kakor bi ga pod nosom brill/kakor da bi jesih pil/kakor da ne bi znal do pet šteti. Se drži (klavn), kot bi mu kri tekla iz nosa/kot bi ga bolel zob/kot da bi bil tri skup staknil/kakor kmečka nevesta/kakor lipov bog/kakor mokra kokoš. Se drži tako pušto kot brus/kot hudo vreme.*

8. Glagoli *du š e v n e d r ž e*: *postavljati se, napihovati se/napenjati se, bati se, počutiti se, pikati, pisano gledati, želeti, prijeti se (o besedi), ponujati, veseliti se, črtiti, sovražiti, sram biti*: *Se postavlja kakor petelin na gnoju. Se napihuje kakor kovaški meh/kakor žaba v leščevju. Se boji kot žaba dežja. Počuti se kot na trnju. Pika kot kača izza grma. Pisano gleda kakor modras. Želi kakor kanja (suha zemlja/kepa) dežja. Toliko se ga prime beseda, kot bi bob v steno metal. Veselimo se ga kakor sončnega vzhoda. Ga črti kot pajka. Sovražijo me kot srake belo vrano. Ponuja kakor star solar sol.*

Z ravnokar navedenimi skupinami glagolov so verjetno izražene najvažnejše dejavnosti ljudi, kakršni so Slovenci nekoč bili: večinoma preprosti podeželani, obrtniki, služabniki in nižja duhovščina. Seveda tu manjka ono, kar je povezano s spolnostjo in izločanjem, ker tako v zbirkah, kot je Bojčeva, ni sprejemljivo.

Med izrazi posameznih zgoraj navedenih kategorij glagolov niso samo različne oznake stvari (npr. *iti – bežati – hiteti*), temveč tudi stilistično zaznamovane enote (npr. *vlačiti se/vleči se kakor megl*). S prenosom dobivajo stilistično čustveno barvanje tudi jezikovno

nezaznamovana sredstva, npr. *leteti* v pomenu 'teči': *Leti, kakor bi ga sršeni podili*. Večinoma pa jezikovno nezaznamovano sredstvo tudi v takih primerih ni zaznamovano.

3.1.2 Najpogostnejši v e z n i g l a g o l je *biti*, pa naj je resnično uporabljen ali pa je opuščen: *Je grd kot svinjski lonec/gluh ko zid*. Drugi pomožnik je *imeti*: *Ima usta (velika) kot ljubljanska vrata*. Sem ter tja se vezni glagoli modificirajo z drugimi glagoli: *Moram biti za vse pri hiši kot popeček*. Skupaj z večinoma izpridevniki povedkovniki jih lahko razdelimo na naslednje skupine:

1. Povedki za stalne lastnosti človeškega telesa: *debel, suh, jak, visok, velik, tolik/obsežen, imajoč veliko, rdeč, žut/rumen, gluh, nadušljiv, star, grd, podoben, tak, (morati biti) za: Debel kot konj/polh. Suh ko kvatrni petek. Jak kot grk. Je visok kot ljubljanska vrata. Velik ko glorijska ljubljanska vrata. Je tolika ko galeja. Imaju usta (velika) kot ljubljanska vrata. Srce ima kot svinjski lonec. Je rdeč kakor velikonočni pirh/Karlovčan/kuhan rak/ko plamen/kakor rapin/jagoda. Žut/Rumen kot cekin. Gluh ko zid/kot noč. Nadušljiv kot stara podgana. Star kot lipa/panj/(mati) zemlja/da bi kmalu numare zgrešil/kakor greh/Matuzalem. Je grd kot svinjski lonec. So si podobni kakor bi jabolko razpolovil/pokrajcarski pipci. Je kot kokotov rep. Moram biti za vse pri hiši kakor popeček/burkle*.

2. Povedki za stanja človeškega telesa: *žejen, potreben, sit, pijan, iz škatlice, zanič, moker, mrzel, blaten, bel: Je žejen kakor ob ajdovi setvi kepa na njivi/mlinarjeva kokoš. Potreb en kot suha zemlja dežja/kot pes palice/kakor berač kruha. Si t kakor pri birni. Pijan kakor (božja) mavra/kmečka nevesta. Sem zanič kakor ubit lonec. Kot iz škatlice. Moker ko pes/luža. Mrzel kot pasji gobec. Blaten ko ilak*.

3. Povedki za duševno-telesno stanje: *počasen, gibčen, živ, neroden, za kaj, sladek, pijan: Je počasen kot sveto olje/kakor hudo leto/sveto olje. Je gibčen kakor postrv v potoku. Živ kakor krikac. Je neroden ko (maklenova) drva. Je toliko za to kot zajec za brus/za boben. Sladek ko med. Sta kot motovilo v žaklju. Je pijan kot dež*.

4. Povedki za duševno ali stalno lastnost: *dober, priden, ne dober, neumen, hud, oduren, sirov, zvit, nabrušen, nestalen, nenaklonjen, pošten, zvest, skop, divji, z jezikom, priliznjen, sladek, slan, zapravljen, željen, tak: Priden kot duša. Dober kot kruh/dan/duša/si kakor česen brez kruha. Je hud kakor encijan/hren/kraški pes. Neumen kakor maček, ki stoji poleg vode, pa se s slino umiva. Je oduren kot rog. Je sirovo kot goba. Je zvit kakor kozji rog/kačal/rog/tako kakor prasica. Je nestalen kakor aprilsko vreme. Nabrušen je kot nož. So si kot sultan. Sta si kakor burja in veter. Je pošten kakor vlaška torba. Zvest ko pes. Skop ko vrag. So kakor volk v hosti. Imaju jezik kakor kača pik/kot kobila rep/dolg kot krava rep. Priliznjen, da se mu oči smejejo/kot mačka. Sladek ko med. Slan ko zoč. Zapravljen kot antikrist. Tak kakor osa na med*.

5. Povedki za duševno ali trenutno lastnost: *siten, raztresen, divji: Je siten, kakor bi muho iz močnika potegnili/čebula brez kruha/muha v kaši; Je sitna, kakor da se je norih gob najedla. Je siten/tečen kot prisad/podrepna muha. Je raztresen kakor profesor/očenaš/molek. Divji kot lev*.

6. Povedki za duševnostno: *tak, židane volje, malokdaj dobre volje podoben, žalov*

sten, sit: *Tak si kakor breja mačka. Je bil kakor smrtni greh na pokori. Je kakor na svedru/smrtno kosilo. Si židane volje kakor svatje. Sem malo kdaj dobre volje kot konj dobre misli. Sem ga žalosten kakor štoklja svojih nog. Sit sem te kot čemerike.*

7. Povedki številnosti: množni: *Množni kakor žužki v lesu.*

8. Povedki za podružbljanje: *sam, reven, posedujoč: Sam kakor volk v hosti/posekan dob/zmeraj doma kakor bog. Je reven kot cerkvena miš. Ti imaš več v smeteh kakor jaz v kašči. Skrit kot bobrega v loju.*

Ti izrazi se nanašajo pretežno na negativno; pozitivno je zelo redko (prim. *dober, priden*). Negativni pojavi so lahko stopnjevani z ironijo: *žejen kakor mlinarjeva kokoš, dober kakor česen brez kruha, pošten kot vlaška torba.*

3.1.3 V določenem smislu je važno tudi ugotoviti, komu se pripisujejo te lastnosti v stavčni zgradbi, kdo je ta (ne)kdo, tj. nosilec takih lastnosti ali vršilec takih dejanj. Pridevniški povedkovniki se pri Bojcu nanašajo skoraj izključno na moško, pač zaradi tega, ker je ta oblika jezikovno nezaznamovana in se torej lahko nanaša tudi na žensko, samo izjemoma pač ne (prim. *jak kot grk* – vendar prim. na Mostecu *jaka ko kobila*). Ženska oblika je rabljena samo v *tolika kot galeja*. Nosilec povedkove lastnosti je navadno edninski, skoraj vedno tudi človek, samo redko gre za kako zadevo (ali pa je poleg človeka lahko mišljena tudi ta): *Cvil i kakor izžanska kola, Je hud kakor encijan/hren/kraški pes, Na poti mi je kakor kost v grlu.* Needninski nosilci lastnosti so redki: *Drži jo se kakor kozji rogovi. Leta jo okoli kakor mokre kokoši. Razšli so se kakor rakova deca. So si podobni kakor jabolko jabolku.* Na dvojico se nanaša: *Plješeta kakor lisasta krava in brezasti vol. Sta kot motovilo v žaklju.* Needninski nosilci lastnosti ali vršilci dejanja so torej pogojeni pragmatično.

3.2 V slovenščini ni samostojnih morfemskih ustreznikov za nemške *es-* in *man-*stavke. Oboje se lahko izrazi z neosebno obliko za 3. os. ed.: *Temni se – Pri jedi se molči*. Značilnost *man-*stavkov je v tem primeru vsekakor *se*, ki nadomešča siceršnji osebek (*Molčali smo*, tj. *mi*). Tipu *man* ustreza poleg tega tudi 3. os. množine pri praznem mestu osebka: *Te bodo gnali kot polha*. So pa še druge podobne možnosti neosebne rabe osebnih oblik, izjemoma pa se lahko rabi tudi beseda *človek* v pomenu 'man'. To si zdaj oglejmo ob primerih primerjalnih frazeologemov.

3.2.1 V okviru *brezosebnih stavkov* se kot prisojevalno jedro (kopula) pojavlja najpogosteje pomožnik *biti*, temu pa sledijo t. i. povedkovniki, ki imajo skupaj z *biti* vlogo povedka in tako opravljajo isto vlogo kakor ustrezni glagoli: *Te ma je kakor v peči = Pripeka kot v peči*. Pri primerjalnih frazeologemih je pravzaprav le malo neosebni glagolov. V našem gradivu nastopajo le *dežuje, sneži, pripeka*. Nekaj posebnega je *prijeti se*. Povedkovniki k *biti* so: *toplo, oblačno, tako, dobro, treba, tema, toliko, toliko vrst*. To najlepše opazujemo ob primerih (kakor že doslej se neenakostopenjske primere ne opšteva, kakor npr. *Bolje je pijanec kakor uhernik*): *Dežuje, kakor bi bika molzel. Sneži, kakor bi berače trgali/tepli. Blešči se kakor svetlo sonce. Oblačno je ko testo. Te ma je kakor v peči. Je tako, kakor bi ciganu belega kruha dal. Plačniku je dobro ko mravlji: mravlji v starosti krila narasto, a on dobi penzijo. Tega mi je treba kot luknje v glavil/tretjega očesa. Toliko mu je za dom kot orlu za Noetovo barko. Toliko mu je za stvar kakor za deveto skrb. Semu je ustavilo kakor slepi kuri zrno. Primese ga kakor smole.*

Glagol *biti* je navadno le vez, lahko pa pomeni tudi 'obstajati' ali 'biti do česa', zadnje seveda le s predlogom.

Splošnoosebni tip je pri primerah vsekakor izredno redek, npr. *Te bodo gnali kot polha*, bolj pogost pa je tip *sto*: *To je tako prišlo, kot bi ptica izvalila. To je tako težko, kakor bi zajca drl. Potrebno je kakor trn v peti. Drži kakor tat biriča. To mu pomore kolikor slepemu sveča. To mu je ljubo kakor psu palica. Cvili kakor izanska kola.*

3.3 Zdaj pa si поблиže oglejmo protazo primerjalnih frazeologemov.

3.3.1 Pri glagolih premikanja se s primerom ponazarja, kako hitro ali počasi se dejanje odvija ali na kateri čudni način in kdaj (če sploh) se doseže cilj: *Beži, ko da mu gori za petami, Hodi, ko da bi polža jez dil, Letajo kakor mokre kokoši, Ne more mirovati ko ne topolovo drevo*. Primera je zelo pogosto stilistično zaznamovana, in sicer ironično: *Leti, kakor bi se moral za česen tožiti*; ali šaljivo: *Plesala sta kakor lisasta krava in brezasti vol*. Marsikdaj služi primera samo zadevni ponazoritvi: *Razšli so se kakor rakova deca*. Asociacije ostajajo v okviru kmečkega (ali naravnega) sveta, zajemajočega seveda tudi področja cerkve in vere: *Gre, kakor bi hotel še danes v Rim priti, Se drži kakor sv. Marjete ptič*.

Pri glagolih rekanja stoji pri govoriti v ospredju jezikovna spretnost: *kot raztrgan dohtar, kot bi rožice sadil, kot bi med lizal; Pripoveduje, kakor bi bila na preji*. Ta jezikovna spretnost je lahko tudi bujna: *kakor bi orehe stresal*. Tvarina ali način govorjenja sta lahko tudi le enolična: *Zna samo en jezik kakor žaba v kalu, Zmeraj o tem govori kakor cigan o belem kruhu*. Velika amplituda (vpiti) je prav tako ostro izražena: *Vpije kakor črednik na paši/kakor jesihar/Čič*. Če to delate v stiski: *Vpil je od bolečin kakor ptič v precepu, Zajechi, kot bi na šivanko sedel*. In tudi ošteva se lahko preveč na glas: *Vpije nanj kot na belo vrano*. In k negovorjenju: *Molči, kot bi imel govno v ustih*. In zlobno: *Pika kot kača izza grma*.

Asociacije primer so iz naravnih pojavov, redkeje iz vsakdanjosti. Na družbeno neenakost kažejo le nekatere (*kot raztrgan dohtar*), nravna obsodba je v *kot bi imel govno v ustih*. Označke so sicer nadvse zadevne in v glavnem dobronamerne, vendar tudi boleče za prizadetega. Pravkar obravnavanim glagolom se pridružujejo drugi glagoli izražanja, npr. *smejati se, smrčati*: *Smeje se kot cigan belemu kruhu, Se reži kakor pečen kruh/pečen maček, Smrči, kot bi drva žagal*. Tudi smejati se je očitno mogoče na več načinov. Svet, ki nam stopa iz teh primer nasproti, ni drugačen kot oni pri glagolih rekanja, samo ton je morda malo blažji in npr. ne ironičen.

Tudi gleda se na različne načine. Z največjo radovednostjo: *kakor bi mu oči izkapale*; s hrepenenjem: *kakor jelen praprot*; neprijetno presenečeno: *kakor riba na suhem*; prav radovedno: *kot zolj svetlo*; zaspano: *kot miš iz moke*; neumno: *kot zabodel vol*; ali napadalno/roparsko: *kot volk/vrag iz vrča*; neprijazno: *pisano kakor modras; kakor na preži*. (*Preži*) *ko pes na kost*.

Spet se na nas obračajo prvine preprostega človeka. To pa seveda še ne pomeni, da teh frazeologemov ne bi mogli slišati tudi v drugih prebivalstvenih plasteh. Asociacije se seveda nanašajo le na živo, v glavnem živalsko, le prvi primer nam ponazarja pretirano prizadevnost pri gledanju, ki celo za poškodbo telesa ne mara.

Razumevanje in znanje sta navadno revna: *Ume se na to kot zajec na boben* ali *krava*. Ironično zveni, če se za koga reče, da *zna več kakor hruške peči*. Kakor da bi se hotelo reči: saj ni tako hudo, če česa ne znaš, res hudo pa je tedaj, če se le delaš, da znaš.

In kako je pri telesnih funkcijah? Pri prijači naj bi poznali mero: *Pije ko liji čebela*; prav tako pri premikanju: *Pobiral se je, kakor bi bil sedla padel*; človeka naj ne bi že pri majhnem naporu oblival znoj: *Potim se kot miš v kopi*; delo naj se opravi uspešno: *Pri delu toliko opravi kakor žaba pri orehu*; in v potrebi naj bi se imel človek na kaj opreti: *Tako malo se morem na bolno nogo opreti kakor na svoj jezik*; če že ne moremo veliko storiti proti telesnim nadležnostim: *Tako me dere, kot bi me zotiko strgal po grlu*. – Tu je malo razveseljivega, skoraj vse je nezanesljivo, nekako gnilo.

Tudi pri drugih glagolih izrazitega pomena se iz primer razodeva zmeraj znova isti svet kmetstva. Z glagoli duhovnosti se asociirajo malo dragocene stvari: *kozji rogovi, pajek, žaba, star solar, kakor bi sv. Marjeti olje izpil, kakor bi Materi božji copate požrl, kakor bi mu kure malico pojedle, kakor bi mu mačka mlade pojedla, kislo kot čemerika*.

3.3.2 Ker tu ne odkrijemo nič več novega, naj svojo pozornost posvetimo le še primoram v prisojevalnih izrazih.

Na telesno se nanašajo primere *kot konj/polh, ljubljanska vrata, grk 'velikan', smrtni greh, svinjski lonec, kočevski greh, sveto olje, Karlovčan, galeja, postrv v potoku, mlinarjeva kokoš, ob ajdovi setvi kepa na njivi, luža, dež, očenaš, kuhan rak, plamen, Rapin, jagoda, muha v močniku, koklja v rešetu, pri birmi, soč, lipa/panj/zemlja, zlatnik*.

Te primere se nanašajo v glavnem na to, kar ni odlika. Le nekaj izjem je glede na to: *postrv v potoku, ob ajdovi žetvi kepa na njivi, plamen/jagoda/kri, lipa/panj/zemlja*. Morda posebno zanimive so primere s področja verskega, tako npr., ko se reče *počasi ko sveto olje, raztresen kot očenaš, sit kakor pri birmi*. Iz družbenega področja naj navedemo *sam kot Bog*. Tu nam včasih zaveje nasproti določen miselni liberalizem, posebno če pomislimo, da ni primerov za tip *pravičen kot Bog* ali kaj podobnega.

Primere podobnega tipa se nanašajo tudi na duhovno in značajsko: *dober – česen brez kruha, v strahu – žaba na dež, oster – hren/encijan/kraški pes, oduren – rog, sirov – goba, siten – kot bi muho iz močnika potegnil, zvit – prasic/kačal/rog, tak – kot da se je spekel na kistem mleku, nestalen – aprilsko vreme, pošten – vlaška torba, kisel – čemerika, siten – čebula brez kruha/muha v kaši, taka – kot da se je norih gob najedla, židane volje – svatje, drug do drugEGA – burja in veter, tak – breja mačka, zvest – konj/pes*.

Za večino teh neugodnih lastnosti ali duševnih stanj najdemo čisto zadevajoče primere, marsikdaj prav duhovite. Prijetno ali vsaj neironično je predstavljeno s *svati*. Zanimivi so primeri, ki se nanašajo samo na kakovostni zaimek *tak* (večkrat tudi v ničti stopnji): *Je kakor na svedru, Je kakor smrtno kosilo, Sta kot motovilo v žaklju* ipd. Iz družbenostnega naj opozorim npr. na *imeti česa toliko kot volk suhe govedine*.

4 Kakor smo že nakazali, so tudi primerjalni frazeologemi neenakosti. V njih je povedano, čemu se daje prednost. To, kar ima prednost, je večinoma *bolje, boljše, več, bolj, lepše, rajši/raje, laže, slaje* ali *večje bogastvo* (kakor nam kažejo primeri v posameznih skupinah).

V primerih z b o l j e se torej daje prednost x-u pred y-om, in sicer na različnih področjih. Ene se tičejo življenjskega druga: *Bolje je pijanec kakor uhernik/biti nesrečnemu kakor neumnemu. Bolje razmišljena kakor zamišljena. Bolje je bosa trnje mleti kakor (vdova) pijanca vzeti. Raje grem z mladim praprot žet kakor s starim cekine štet. Ni lepšega žita kakor pšenica, ni lepšega dekleta kakor Kranjica.*

Gospodarjenje: *Bolje je, da terica režil se krega, kakor da lan preleži. Bolje je vidno kot pridno. Bolje drži ga ko lovi ga. Bolje prihranjeno jajce kakor pridelano/kakor medena putta. Bolje je lačen spati kot z dolgovi vstati. Bolje je lačnemu zaspati kot dolžnemu vstati. Lažje je zbrati kot obdržati. Lažje je varovati ovce kot novce. Več od zlata in srebra nam drevje da. Raje preveč kot premalo.*

Zagotovljenega malo je bolje kot možnega več: *Bolje danes kos kakor jutri gos. Bolje danes pet ko jutri šest. Bolje kos kruha v žepu kakor šopek/pušelec rož. Bolje vrabec v roki kot golob na strehi.*

Posebna tvarina je bolje kdaj kakor nikoli in podobno: *Bolje kadar koli kot nikoli. Bolje je ikaj kot nikaj. Bolje pozno kot nikoli. Bolje zdaj kot nikdaj/nikoli.*

Kakovost ima prednost pred kolikostjo: *Bolje je žlica meda kakor lopata blata. Bolje je na medu dobiti kot na govnu zgubiti. Bolje je vino iz lonca kakor voda iz zdencea/studenca. Bolje je suha skorja kakor prazen lonec. Bolje je, da ciganu ostane, kakor da meni zmanjka.*

Sicer pa je kolikostno pogosto tudi čisto brez vrednosti, in je manj včasih več: *Boljša žlica soka v miru kakor polna miza jedi v prepiru. Boljša žlica zeljav miru kakor pečenka v prepiru. Lepše zlato ponošeno kakor srebro iznova kovano.*

Duševno dobro je nad tvarnim: *Bolje je imeti hudo letino kakor hudo sosedinjo. Bolje tenak mir kakor tolst prepir. Bolje vinar pravičen kakor zlatnik krivičen. Bolje na mekinjah dobiti kakor na zlatu zgubiti. Bolje je biti ubožen pa pobožen kakor hudoben pa premožen. Bolje dober glas ko srebrni pas. Prebrisana glava pa pridne roke so boljše/večje bogastvo kot zlate gore. Poštenje več velja kot sto oralov sveta. Več je vreden lep glas ko srebrni pas. Rajši junaško umreti kakor babinško živeti.*

Od dveh slabih stvari izberi manjšo: *Bolje je z modrecem jokati kakor z norcem prepevati. Bolje je site komarje trpeti kakor gladne dopuščati. Bolje je prazen dvor kakor vrag vnjem. Boljša je prva zamera kakor zadnja. Bolji siti komarji od lačnih. Tudi domače ima prednost pred tujim: *Boljša je/Več je vredna domača gruda kakor na tujem zlata ruda.**

In npr. pri dejanjih je kaj včasih pomembnejše kakor kako: *Bolje /se/ je po cigansko voziti kakor po gosposko hoditi. Bolje je najrevnejšo mrho jahati kakor peš hoditi. Bolje je slabo sedeti kakor dobro stati. Bolje je ponošeno zlato kakor novo kovano srebro.*

Posebej navesti je treba še družbeno: *Bolje je dati volno kakor živo ovco. Bolje je malo lastnega kakor mnogo tujega. Bolje je verjeti svojim očem kakor tujim očesom. Bolje je posvetiti pred seboj kakor za seboj. Oči več vidijo od očesa. Več je dolžan, kakor bi se prodal. Rajši s cesarjem kakor s pisarjem. Raje dobrim služim, kakor slabim zapovedujem.*

In še to in ono: *Bolje je biti tam, kjer je dobra voda, kot tam, kjer je dober kruh. Boljša je ena ženska kot devet moških. Laže je zadržati na hribu velik kamen kakor ustaviti malega. Lepše je reči: tukaj sem, kakor: kje sem. Papeški bolj od papeža. Več sreče ko pameti ima. Ljubezen je močnejša ko smrt. Prej bi se naučil coprati kot nemško govoriti.*

5 Glede na omejeni prostor tu nismo obravnavali še frazeologemov s stavčno obliko in s prvim delovalnikom v obliki samostalnika, kakor npr. *Beseda mu teče kakor sok v dobu* ali *Mož brez brade konj brez grive*. Osebkovna mesta takih stavkov zasedajo tudi samostalniki za nečloveško, kakor npr. *beseda, čast, kuga* in *vojska, vrag, stara modrost, zaslužek, post, praznik*. Ni mogoče reči, da bi to bile stvari, ki bi se morda nanašale samo na kmeta: prej so splošne človeške zadeve.

Povedja teh prvih delovalnikov so tiste vrste, kot smo jih srečali že pri podrobneje obdelanih frazeologemih. Nekaj drugega so samo besedne zasedbe v primerah kot *Človek je tak, kakršno je njegovo pisanje/trži od kamna in slabši od jajca/kakor kaplja na vejici. Ljudje so mešani kakor beraška moka* in *Trpin je kakor kamen na potu*. Tu je veliko tankih opažanj in zadevnih oznak – toda moramo se omejiti.

6 In kaj naj rečemo za konec?

Če se po tem pregledu zamislimo, lahko na začetku zapisane Grafenauerjeve misli o značaju slovenskih pregovorov v glavnem potrdimo. Iz teh primer nam stopa nasproti slovenski svet kmeta v svoji tvarni in duhovni (npr. tudi svetovnonazorski) določenosti. To je svet, ki ima le malo tvarnih in siceršnjih prednosti, v glavnem je človek potisnjen v določeno skromnost. Ta svet je sicer dovolj zanimiv in zasluži trud, ki je potreben za njegovo raziskovanje. Hkrati je to svet, ki pred našimi očmi v marsikaterem pogledu izginja v eksistenčialno in pragmatično ne-več-obstajanje. S temi besednimi zvezami je kot s starimi slikami: imamo jih radi in jih častimo kot nekaj, česar v precejšnji ali veliki meri ni več, kar pa marsikateremu izmed nas prinaša luč v naš vsakdanjik, ki je v tem pogledu vsekakor siv.

DVOJČIČI IN PODOBNE FRAZEOLOŠKE ZGRADBE V SLOVENŠČINI

Dvojčiči so frazeološke tvorbe, sestojče iz dveh (trojčiči itd. pa iz treh ali štirih) delov. Prvi tip dvojčičev je čista ponovitev (*da da*), zatem s prilastkom istega korena (*norec nori*, *trapa trapasta*, *bel prebel*) ali pomena (*strela gromska*) oz. s protivnostjo ali dopolnjevalnostjo (*podnevi in ponoči*, *križ kraž*, *oče in mati*) itd. Radi so okrašeni z rimo (*vik in krič*), aliteracijo (*bodi Peter bodi Pavel*) ali asonanco (*ne tič ne miš*). Primerjava slovenskih in nemških frazeologemov kaže kar veliko podobnost teh dveh jezikov (s sosednjo italijanščino pa je manj ujemanja).

»Twins« are the phraseological figurative formations comprised of two (possibly of three or four) parts. The first type of twins are those with literal repetition (e.g., *da da*). The next type are the examples that contain the attribute with same root (*norec nori*; *trapa trapasta*; *bel prebel*), meaning (*strela gromska*), or words that are in an antonymic or complementary relationship (*podnevi in ponoči*; *križ kraž*; *oče in mati*), etc. Often twins are ornamented by rhyme (*vik in krič*), alliteration (*bodi Peter bodi Pavel*), or assonance (*ne tič ne mis*). The comparison between Slovene and German phrases shows considerable similarity between these two languages (while there is not as much common with Italian).

1 Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe (strukture) so mi likovni (figuralni) frazeologemi, ki jih imenujejo (prim. Burger, 38) dvojčični obrazci; glede na večje število sestavin potem tako še trojčiči, četverčiči ... Dvojčiči so npr. zveze kot *kratko in jasno* ali *z ramo ob rami*, vse do zgradb kot *trapa trapasta* itd.

1.1 Najprej podrobneje o dvojčičih.

1.1.1 Najpreprostejša oblika dvojčičev je ponovitev dane besede, npr. (z besednovrstnim zaporedjem) SAM *ti ti*, Janez *Janez*, PRID *grd grd*, *prima prima* (zadevica), PRISL *daleč daleč*, *tih tih*, GLAG *beži beži*, *gledam gledam*, *gazimo gazimo* (*gosto mečavo*) Bor, POVDK *tih tih* (*smo bili*), *čiča čiča* 'sedeti' otroško, ČLEN *da da*, *komaj komaj*, *ne ne* itd. Kakor je iz naših primerov videti, so taki dvojčiči lahko samostalniški, pridevniški, prislovni, glagolski, povedkovniški, členkovni, morda še vezniški (*in in*), gotovo pa še medmetni: *ha ha*, *joj joj*, *hazi hazi* (zadnje Mostec: vabni klic za zajce, v SSKJ ga ni), *lok lok*. Take podvojitve imajo navadno stopnjevalno vrednost nasproti enostavni besedi. Npr.: *Pridi pridi* 'pridi vendar', *ne ne* 'nikakor ne', *komaj komaj* 'z največjim trdom'. Dvojčiči se v naših slovarjih navajajo redkeje, še najpogosteje, ko gre za medmete, npr. pri Pleteršniku: *hà* medm., *ha ha* ali *ha ha ha* (izraz za smejanje), pri Glonarju 'večkrat ponovljeno pri velikem začudenju izraža smejanje': *ha, ha, ha*; v SSKJ *ha, ha, ha se je smejal*; *časa ima malo malo* 'zelo malo'.

Oblikovno značilno za te dvojčiče je, da prvini nista ločeni s premorom, se torej pišeta brez vejice vmes. Če pa se mednju postavi vejica (*hitro, hitro*), potem to pri meni pomeni toliko kot 'hitro, zelo hitro', ne pa morda 'hitro, hitro'; to spominja na obrazce pri MEDM, npr. *joh prejoh*, v SSKJ tudi *joh sprejoh* (Plet.: 'o gorje, trikrat gorje') ali na pridevniške primere kot *bel prebel* 'bel, snežno bel', *lep prelep/sprelep* 'navdse lep'.

1.1.2 S primeri kot *bel prebel* smo se dotaknili že stopnjevalne oblike teh obrazcev. Te sem mogel ugotoviti za prislovne, pridevniške in povedkovniške besede: PRID *bel prebel*, *temen pretemen* ‘temen, nadvse temen’, *dober predober*, morda ‘dober, res dober’, PRISL *milo premilo* ‘milo, nadvse milo’, *daleč predaleč* ‘daleč, zelo zelo daleč’, *kmalu prekmalu*, POVDK *tiho pretiho* ‘tiho, kot miš tiho’, *všeč prevšeč* (zadnje ni v SSKJ) ‘pogodu, nadvse pogodu’, morda še *treba pretreba* ‘potrebno prepotrebno’, *sram presram* (prim. Mene je presram, da bi...; ni v SSKJ), MEDM že omenjeno *joj prejoj* ‘gorje, trikrat gorje’. Primeri kot *čudo prečudo* pa so pač povedkovniki: Plet. *čudo prečudo* ‘kakšen čudež’ (*prečudo* ni v SSKJ, pač pa *čudo prečudno*, pri *čudo*).

Morda so pravkar obravnavanim podobni tipa *pravi pravcati* (SSKJ /kip iz/ *pravega pravcatega* /zlata/), *droben drobcen* ‘droben, čisto droben’. Mogoče bi bilo pač tudi *malo malcel/majčkeno* (*počakaj*)/ ‘malo, prav malo’.

1.1.3 Druga vrsta dvojčičev so priredne ponovitve z vezalnimi vezniki, posebno z *in*: SAM *prošnje in prošnje* ‘prošnje in zopet prošnje’, *tisoči in tisoči* (SSKJ iz *tisočev in tisočev delov*, *tisoč in tisoč jih je bilo*), PRISL *več in več* ‘več in zmeraj več’, *dalj in dalj*, GLAG (*Ti pa*) *garaj in garaj* ‘ti pa težko delaj in spet delaj’. – Taki primeri so tudi z enim opustnim delom zložene besede ali besedne zveze: *sto in stokrat* (tudi v SSKJ: ekspres. ‘velikokrat’), *iz tega in tega razloga*, *na tak in tak način*, *tega in tega dne*, *do tja in tja*.

1.1.4 Podredno obliko imamo pri ponovitvi istega samostalnika, vendar drugega za predlogom. Take predložne zveze se dobijo za vse sklone, družljive s predlogi, z dajalniškim še najmanj: ROD *zrno do zrno* (morda), DAJ *človek proti človeku*, *krajcar h krajcarju*, TOŽ *dan na dan*, *kamen na kamen*, MEST *hiša pri hiši* (tega naši slovarji nimajo), *mesto ob mestu*, *človek pri človeku*, *ramo ob rami* (stil.), OR *dan za dnem*, *otrok za otrokom*. Primeri s (vsaj na videz) PRISL: *malo po malo* (Plet. ‘polagoma’; SSKJ *malo po malo sneži*). Prim. še *repa na repo* (ni v SSKJ) ‘včeraj repa, danes repa’. V nekaterih primerih gre pri jedru besedne zveze mogoče za tožilnik, npr. *dan na dan*, *leto za letom*, *uro za uro*.

So tudi primeri s po dvema predlogoma, s po enim pri vsaki prvini: *z ramo ob rami*, *z roko v roki*, *z rame na ramo* (tudi v SSKJ), *s knjigo proti knjigi*. Stilistično in puristično so bili ugovori proti takemu po nemščini posnetemu z enim predlogom npr. *ramo ob rami*, *roko v roki*.

1.1.5 Obstajajo tudi sopomenski dvojčiči, npr. *nikoli in nikdar* (zanimivo moščansko: *ni in nikdar* – morda je *ni* neopuščeni del besede *nikdar*), *reče in pravi*, *vsekano ali vbodeno*, *milo za drago* (po SSKJ 552: *Vrnil mu je milo za drago* ‘za žalitev, krivico se mu je maščeval tako ali še huje, kot je bila storjena njemu samemu’), sleng. *milo za žajfo*, *šilo za ognjilo*, ‘milo za drago’.

1.1.6 Verjetno je poseben tip s *pà*: *tí pà tí*, *Jánež pà Janez*, v poudarjenem pomenu ‘Janez gotovo’, v primernem sobesedilu ali sotvarju pa ironično ‘Janez nikakor’.

Tem frazeologemom se bližajo tudi podredni primeri kot *norec nori* (v Plet. tega ni, tudi ne v SSKJ), ki tudi izražajo stopnjevanje, torej v določenem smislu ustrezajo tipu *bel prebel*. V jedru besedne zveze je samostalnik, spremljan s pridevnikom istega korena in v zapostavi. Kadar netvorjenega pridevnika ni, se napravi tvorjen s pridevniškim priponskim obrazilom iz samostalnika, npr. *trapa trapasta*, *donda dondasta* (pri Glonarju: 2. ‘debelo, veliko dekle’, pri njem /v nasprotju s SSKJ/ izkazan tudi pridevnik *dondast*). Tako tudi *trapa trapasta* (moško *trapec trapasti*, pri Plet. ‘eine dumme Person’, po našem pretežno vendar ženska). V SSKJ *trapa trapasta* »kot psovka«, kar je preostra oznaka. Prim. še *trola trolasta*

(Mostec), *reva revna* (Mostec, v SSKJ tega ni).

1.1.7 Istokorenski pridevnik lahko zastopa sopomenska prvina, npr. *bedak neumni* (poleg možnega *b. bedasti*), *strela gromska* (v SSKJ *gromska strela*), *falot lumparski* (Mostec). Primeri kot *gromska strela* so kot izpeljanke iz tipa *grom in strela* (prim. nem. *Donner und Blitz*).

1.2 Dvojčiči in podobne likovne zveze z različnimi besedami sploh.

1.2.1 Tipičen primer za take dvojčiče je npr. *noč in dan* (SSKJ), *denar ali življenje ali ogenj in voda*.

Z veznikom *in* se povezujejo pretežno protipomenske besede (naj bodo nasprotnostne, dopolnjevalne, vektorske ali pragmatične – Mistrík 1988, 78), kakor npr. *mlad – star, resnica – laž, kupovati – prodajati, mož – žena*. Poleg primerov s samostalniki – kot nakazano – so tudi taki s pridevniki: *priden in len*, in s prislovi: *podnevi in ponoči, povsod in nikjer*, pa tudi taki s členki, npr. *da in ne* oz. glagoli *roditi se in umreti, Hoče in noče, dajati in jemati, kupovati in prodajati, vprašati in odgovoriti, priporočati in odsvetovati, ljubiti in sovražiti*. Primerov je seveda še več, npr. *živi in mrtvi, staro in mlado, premalo in preveč*. – Protipomenke nastajajo tudi s predponjenjem, npr. *srečen in nesrečen, poklican in nepoklican, zgrade in nezgrade, moralen in amoralen, strup in protistrup, talentiran in antitalentiran, delec in antidelec, mortalen in imortalen, Slovenci in Neslovenci*.

Za dvojčiče, katerih prvini se protistavita z vezalnimi *in*, je značilno, da se na prvo mesto stavi ugodnejša ali pogostnejša ipd. enota, npr. *poleti in pozimi, prej in slej, sem in tja* (nem. z obrnjenim zapovrstjem besed), *dobro in slabo, vreden in nevreden*. Izjema se zdi *levo in desno*, vendar ne smemo pozabiti, da je bila nekoč tudi v Avstriji »leva stran« v prometu prav predpisana. V zapovrstju *krivo in pravo* je pač namig na možnost, da je *pravo* vendarle mogoče doseči, čeprav je sicer *krivo* za mnoge običajnejše. Prim. še *da in ne*.

Poleg razmerja nasprotij ima *in* tudi še vlogo povezovati take dvojice, pri katerih oba člena skupaj dajeta celoto dopolnjujočega se; taka člena pa nista protipomenska, npr. *na dolgo in široko* (pri Plet. 'weitschweifig'); SSKJ *kakor je dolg in širok*, ali *na dolgo in široko*. Določeno nasprotje je tudi v oblikoglasni samoglasniški premeni brezvezno povezanih enot tipa *križ kraž* (Plet. *kraža* 'nenačrtno napacane črte' s primerom *križe kraže delati* – kar se nato v SSKJ glasi *delati križe kraže*). Nadaljnji primeri te vrste so *tik tak* ali *ura dela tika taka* (tipično oglašanje pri uri), *cik cak* 'takoj' (v SSKJ ni zabeleženo). Nasprotje se izraža tudi s protistavo *i – a*, torej med svetlim razpršenim in strnjnim. Drugačna protistava v premeni je podana z *i – o*, npr. *pika poka* (posnemanje udarcev pri mlačvi s cepi), ali *bingel bongel* (Plet. za *bingel* navaja izraz *schwings-*, SSKJ 'posnema zvonjenje', kar se občuti kot svetlo nasproti temnemu. Pri Plet. *pika poka, pika pok* medm. 'posnemanje zvoka pri mlačvi').

So še druge vrste premenjavanja, npr. vzglasnih soglasnikov: *lari fari* (SSKJ *larifari* 'nesmiselno, prazno govorjenje'), *pel mel* (SSKJ *pêle – mêle* 'mešanica, zmes'), *hokus – pokus* (SSKJ: in *hokuspokus*) 'pri čaranju izraža željo, ukaz, da se zaželeno zgodi', *enci benci*, preštevanka: *Enci benci na kamenci, štiri miši, v uh' me piši, / vija vaja ven* – vse primeri s soglasniško razločevalnim vzglasjem oz. s soglasnikom nič nasproti soglasniku. Redkeje imamo v izglasju drugi člen opuščen: *hoha hoj* 'vabi harmonika na ples' – *hoja hoj hej, jumpajdija jumpajda* (tu na koncu opuščen *ij*).

Celota se izraža s pari: *Peter in Pavel*. Navadno sta parni besedi različnega spola: *mož in žena, bratje in sestre, fantje in dekleta, stric in teta*. In iz živalskega sveta: *konj in kobila*; ali pa je razlika v rodu: *krava in tele* (prim. tudi *krava s teletom*), *mati in otrok, mati in hči, oče*

in *sin* itd. Prvotno zaporedje moški in ženske je danes obrnjeno, npr. *gospel/dame in gospod-je*, in tudi *staro in mlado* (poleg *mlad in star*). Prislovne zveze: *podnevi in ponoči*, v *petek in svetek*, *na tem in na onem svetu*. Tako poskušajo zajeti celotni obseg »spektralnih« enot: *poleti in pozimi* 'v vseh letnih časih'. – Pač dopolnjevalni so tudi brezvezni primeri kot *goli bos* (*Otroci so mi goli bos* – Mostec), pri Plet. *gol in bos*, SSKJ navedeno pri *gol*.

Poleg vezalnega in se v likovnih zvezah rabita tudi *pa* (pogovorno) in *ter*, sta pa sorazmerno redkejša. Primeri za *pa*: *Kruha pa sira (nam daj)*, *počasi pa previdno*, *čast pa slava*, *sem pa tja* (pri Plet. *s/em/ pa tam hoditi* jvžšt., v SSKJ zastarelo), *tu pa tam*. Zelo običajno je *to pa to*, *tu pa tam*. Nekaj drugega je *tó pà tó*, kar je treba primerjati z *Jánež pà Jánež* 'Janez gotovo' (in *to se rabi ironično* 'Janez ravno ne'). – Zadnji vezalni veznik, *ter*, se v dvojčičih uporablja zelo redko: edini primer z njim je *sem ter tja*, tudi *sem ter tam*.

Važen povezovalc v dvojčičih je še *ne – ne*. Tako se navadno stopnjujejo protipomenke: *ne tič ne miš* (pri Plet. *ni ptič ni miš* 'ni nikak izrecni značaj'), *ne krop ne voda* (Plet. 'nima izrazitega, odločnega značaja'). Tako tudi pri pridevniških besedah: *ne belo ne črno*, *ne priden ne len*; in prislovno: *ne tu ne tam*, *ne tako ne tako*; z dvema členkoma: *ne dà ne nè*; povedkovniško: *ne biti ne konca ne kraja* (Plet. *nima ne konca ne kraja*).

1.2.2 Protivni pomen bi imeli v primerih kot *on*, *ne ona*, če bi to bil dvojčič. (Prim. *on in ona*: *ne on ne ona*; *ona*, *ne on*.) Poudarjeno *ne – ne* se izraža z *niti – niti* (SSKJ: »za poudarjeno zaključevanje pri vezanju takih a) stavčnih členov: *ne pogreša niti jedi niti pijače*, b) stavkov: *pomilovanja niti ne potrebuje niti ne želi*«.

1.2.3 Ločni dvojčiči se povezujejo z *ali* (*ali – ali*, *bodi(si) – bodi(si)*); mogoča je tudi brezvezna varianta: *Tine ali Bine* (s »protialiteracijo« in rimanjem), *petek ali svetek*, *tako ali drugače*, *takoj ali po dogovoru*, *rad ali nerad*, *greš ali ne (greš)*. – Z dvodelnim *ali*, *bodi(si)*: *Ali ne more ali noče*; *ali rad ali pa nerad*; *bodi stara bodi mlada* (navadnejše: *naj bo stara ali mlada*); SSKJ *službo lahko nastopi bodisi takoj bodisi čez pol leta*. – Brezvezna oblika tega je vrste *danes jutri*, *poštenjak nepoštenjak*, *lepa ne lepa*.

1.3 Dvojčiči se dovolj pogosto krasijo z zvočnimi liki, posebno z rimo, vendar tudi z asonanco (prizvočjem). Iz mojega korpusa glede glasovnih likov vidimo naslednje: najpogostejše je rimanje, nato aliteriranje, so pa primeri tudi za asoniranje. Včasih bi lahko celo govorili o liku (že omenjenem) protialiteracije, kakor v primeru *hrušč in trušč*.

Rimanje	Aliteriranje	Asoniranje
vik pa krik	bodi Peter bodi Pavel	ne tič ne miš
hrušč in trušč	bodisi pozimi ali poleti	(kakor je) dolg in širok
ne bev ne mev	papir pa pero	berač in kralj
kristjan in pogan	tu pa tam	staro in mlado
vzhod in zahod	prej ko prej	ne levo ne desno
prej in slej	nisem in ne bom	gori in doli
Tine ali Bine	ni ne konca ne kraja	
šilo za ognjilo	ne naprej ne nazaj	
vsakršen pa nikakršen	mačke in miši	
hočeš nočeš	od konca do kraja	
jokaj pa stokaj	brez konca in kraja	
rada nerada	list za listom	
brati in pisati	trapa trapasta	

ne hudiča ne beriča	Pepa pepasta
zgode in nezgode	pravi pravcati
enkrat ni nobenkrat	nikoli in nikdar
od petka do svetka	vsekano ali vbodeno
čaka pa čaka	hopla hop
	drevi in davi
	premalo in preveč
	ne tu ne tam

Pri rimanju se število primerov močno poveča s ponovitvami (vse take primere je treba pojmovati tudi kot aliteriranje).

2 Trojčiči so zaradi svoje neštevilnosti v bistvu za nas nepomembni. Naj navedemo le glavne tipe: prvi tip je *ne dež ne burja ne mraz; Prišel, videl, zmagal*. Zelo značilna skupina je preprosta ponovitev: *ha ha ha* (vrsta smeha); potem taka z zgradbo *x y y*, npr. *tra la la* (pri Plet. neizkazano; SSKJ »izraža veselje, razigranost: *tralala, tralala, so se veselili otroci*«); prim. še *hopsasa: tralala hopsasa*. Prav tako onomatopejski so še *juhuhu* (Plet. 'tako se vriska'), *rompompom* (SSKJ 'posnema glas bobna ali glas pri udarjanju, trkanju', izraža tudi 'grožnjo, nejevoljo'). – Zadnje vrste trojčič je tipa *bim bam bom*: glede na premeno samoglasnikov *i a o* je kot svetlo, strnjeno, temno, medtem ko *bm* nosi pomenskost zvona. Še nekaj čistih ponavljalnih primerov za trojčiče: *pip pip pip* 'posnemanje zvoka elektronske naprave', *lok lok lok* (oglašanje pri pitju – SSKJ 'posnema glas pri prelivanju tekočine skozi ozko odprtino: *lok lok lok je teklo iz steklenice*'), *cap cap cap* (posnema šume pri korakanju – SSKJ: 'posnema glas pri padcu ali počasni hoji: *cap, cap, cap, so se slišale stopinje*); *tok tok tok* (šum pri trkanju; SSKJ: *potrkalo je na vrata: tok tok tok*); *raci raci raci* (Mostec, vabni klic za race, v SSKJ ni); *na na na* 'vabljenje živali' – v SSKJ ni, imajo samo dvojčič: *piška, na, na*; poleg *na, sivec* (Mostec: *na, lisa, na*); pač pa je v SSKJ pri *pi pi*: *vrgla je zrnje in klicala, pi, pi, pi*. V SSKJ je tudi *su su* kot 'klic drobnici' – na Mostecu velelnica za svinje (prim. lat. *sus* 'svinja').

Četverčiči so pač le vabni klici, npr. *pi pi pi pi* za piščance.

3 Lahko bi se vprašali, v kakšnem razmerju s temi tvorbami so naše in drugojezične dvojčične oblike.

3.1 Najbolj smiselno se zdi pač primerjati z nemščino. Na podlagi analognih primerov, kakor jih dobimo pri Fleischerju (19, 111–115), glede tega lahko ugotovimo naslednji korpus:

das Tun und Treiben	dejanje in nehanje
das Kommen und Gehen	prihajanje in odhajanje
das Wachsen und Werden	rast in postajanje
Für und Wider	za in proti
null und nichtig	prazen nič
klipp und klar	kratko in jasno
frank und frei	ledik in fraj
weit und breit	daleč naokoli

dann und wann	kdaj pa kdaj
dann und dann	tedaj in tedaj
mit Ach und Krach	z jokom in stokom
mit Sack und Pack	cokum pokum (neknjižnojekovno)
nach Jahr und Tag	čez let' in dan
auf Schritt und Tritt	tesno za petami
per Bausch und Bogen	vse vprek
an Ort und Stelle	na licu mesta
aus nah und fern	od blizu in daleč
im großen und ganzen	vsega skupaj
seit eh und jeh	od kje kdaj (Mostec), od nekdej
ganz Auge und Ohr	same oči in ušesa
von echtem Schrott und Korn	pravi kerlc
Mund und Nase aufspere	z odprtimi usti/odpreti oči in ušesa
Himmel und Hölle	pekeln in nebo (Prešeren)
hoch und hell versprechen	za trdno in sveto obljubiti
auf du und du stehen	biti na ti
Hand in Hand	z roko v roki († roko v roki)
Auge in Auge	iz oči v oči († oči v oči)
Hals über Kopf	na vrat na nos
von Ort zu Ort	iz kraja v kraj
von Zeit zu Zeit	od časa do časa
auf Biegen oder Brechen	na vso silo
über kurz oder lang	prej ali slej
früher oder später	prej ali pozneje
mehr oder weniger	bolj/več ali manj
nicht aus noch ein wissen	ne vedeti ne kod ne kam
grau in grau sehen	videti vse sivo
mehr schlecht als recht	prej narobe kot prav
von heute auf morgen	od danes do jutri
weder gehauen noch gestochen	ne vsekano ne vbodeno (Finžgar)
sang- und klanglos	ne duha ne sluha
sage und schreibe	reci in piši
(wie) gesagt, (so) getan	rečeno storjeno
das ist gehupft wie gesprungen	Pa bodi ti Peter, bom jaz Pavel
wenn schon – denn schon	Če gre, zakaj ne; če že – potem

In iz H. Burger et. al. (1982, 409–422):

auf und nieder	gor in dol
Gift und Galle spucken	ogenj in žveplo bruhati
Hals über Kopf	na vrat na nos
Hand in Hand	z roko v roki († roko v roki)
hin und wieder	sem pa tja (časovno)
in Hülle und Fülle	dosti in preveč
Jung und Alt	staro in mlado

Jahr und Tag	leto in dan
klipp und klar	kratko in jasno
Krethi und Plethi	Peter in Pavel (?)
kurz und gut	kratko in malo/kratko malo
Leib und Gut verlieren	zgubiti telo in dušo
Lug und Trug	laž in prevara
Mann und Frau werden	postati mož in žena
mehr denn je	bolj kot kdaj koli
mehr oder weniger	bolj ali manj
mehr und mehr	bolj in bolj
noch und noch	še in še
null und nichtig	prazen nič
von Pontius zu Pilat laufen	od Poncija do Pilata tekati
vom Regen in die Traufe kommen	priiti z dežja pod kap
Schritt um Schritt	korak za korakom
Schulter am Schulter	z ramo ob rami († ramo ob rami)
auf ihr speyß und kost	(za) jedačo in pijačo
Tag und Nacht	noč in dan
Tag für Tag	dan za dnem
von Tag zu Tag	iz dneva v dan
Vater und Mutter	oče in mati
von Zeit zu Zeit	od časa do časa

Če primerjamo dvojčiče nemščine in slovenščine, vidimo, da sta si v tistih primerih, kjer dvojčič obstaja v obeh (veliko primerov je, ko jezika hodita vsak svojo pot), vendar v marsičem zelo blizu. Večkrat so tudi zgradbeno enaki, npr. ob primerih iz Fleischerja: *Für und wieder – za in proti; aus nah und fern – od blizu in daleč; Hand in Hand – roko v roki*. Ne vem, ali je mogoče dokazati, da so te skladnosti prevzemni prevodi, verjetno pa so tisti, ki so jih naši puristi kot nemške poskušali pregnati (*oko v oko, ramo ob rami*).

Večkrat je le manjša razlika v uporabi predlogov, npr. *priiti z dežja pod kap* (nem. *vom – in*), ker se v slovenščini govori *biti na dežju* in ne *v dežju*. Dvojčič *od Poncija do Pilata* sta oba jezika dobila iz svetega pisma, verjetno naravnost iz latinščine.

Še zanimivejša je lahko razlika v besednem redu, npr. *Tag und Nacht* nasproti *noč in dan (joka)*, kakor da bi bil npr. jok otrok ponoči bolj vtisen kot podnevi. Prim. še *hin und wieder* nasproti *sem pa tja*, *Jung und Alt – staro in mlado (je drlo na cesto)*, *Himmel und Hölle – pekel in nebo*.

Zanimivi so nadalje primeri, ki imajo skupno le po eno prvino: *Tun und Treiben – dejanje in nehanje; weit und breit – daleč naokoli; klipp und klar – kratko in jasno; frank und frei – ledik in fraj (neknj.); dann und wann – kdaj pa kdaj; Hals über Kopf – na vrat na nos; mehr oder weniger – več ali manj/bolj ali manj; mehr schlecht als recht – prej slabo kot prav; kurz und gut – kratko in malo; mehr denn je – bolj kot kdaj koli*.

Samo slovnično različna skupina so primeri z nasprotjem v številu: *ganz Auge und Ohr – same oči in ušesa; Mund und Nase aufsperrn – odpreti oči in ušesa* (za ed. prim. *imeti oko za*).

Še druga skupina so primeri, ki sicer pomenijo precej isto, toda to izražajo z različnimi besedami: *za prazen nič – null und nichtig* (torej tudi z različno skladnjo); *z jokom in stokom*

– mit *Ach und Krach* (pomen samo približno enak); *cokum pokum* (Mostec) – mit *Sack und Pack* (glasovna prilagoditev nemškega); *vse vprek* – per *Bausch und Bogen* (Plet. vse zmešano, konterbunt, dobesedno: vse brez razlike); *pravi mož* – vom *echten Schrott und Korn*; *na vso silo/po vsej sili* – auf *Biegen und Brechen* (Plet. mit aller Gewalt); *prej ali slej* – über *kurz oder lang*; *ne vedeti ne kod ne kam* – nicht *aus noch ein wissen*; *ne duha ne sluha* – sang und klanglos (nem. ‘brez petja in zvoka’); *če že, potem* – wenn *schon, denn schon*; *bruhati ogenj in žveplo* – Gift und Galle *spucken* (nem. ‘strup in žolč’); *dosti in preveč* – in *Hülle und Fülle* (nem. ‘z orožjem in obilnostjo’); *Peter in Pavel* – *Krethi und Plethi*; *zgubiti dušo in telo* – Leib und Gut *verlieren* (nem. ‘telo in imetje’); *prazen nič* – null und *nichtig* (nem. ‘nič in nično’).

3.2 Lahko bi primerjali dvojčice slovenščine in italijanščine, posebno ker imamo zadnji čas zanimivo knjigo Dionire Fabjan Bajc. Za slovensko *ne tič ne miš* najdemo naslednja ustreznika: *né carne né pesce* (ne meso ne riba) in *né cotto né crudo* (ne kuhano ne surovo) – torej čisto različno. In za *iz oči v oči: a tu per tu (ti s ti)* oz. *a faccia a faccia – z licem v lice*; in za *kot listja in trave – a frotte (accorrare/intervenire)* ‘množično’.

Razlike med slovenskim in italijanskim so veliko večje kot med slovenskim in nemškim (seveda pa smo si za končno sodbo na podlagi analize v tem okviru ogledali premalo primerov).

4 V določenem smislu so dvojčiči (ali vsaj binarne oblike) tudi povedni.

4.1 Najprej v okviru prostostavčne povedi. Primeri s ponovljenimi ali nasprotnostnimi prvinami na mestu osebka oz. povedkovega določila, npr. *Srednja pot najboljša pot, Lepota – naravna dobrota, Dobrota je sirota, Sreča v igri, nesreča v ljubezni – Sfortunato al gioco, fortunato in amore/Chi a fortuna in amor, non giochi a carte*. Edino povezovalo v primerih kot *Dobrota je sirota* so vsekakor le rima, besedotvorni vzorec samostalnika in nasprotnostni pomen.

4.2 Še en tip so priredni stavki protivne vrste: *Leta tečejo, nič ne rečejo*. Stavki teh zvez so navadno povezani brez veznika. Edini primer z veznikom v mojem korpusu je *Hvali morje, a drži se kraja*; celo bolje bi zvenel brez veznika (prim. slovensko *Goro hvali, v dolino se zvali*) – *Loda il mare e rimani a terra (Hvali morje in ostani na kopnem)*. – Nasprotje ostaja med stavki in med deli posameznih stavkov: *Golk je srebro, molk je zlato* – z rimo na začetku in koncu obeh delov. Primer, ki lepo osvetljuje to štiridelnost, je naslednji: *Veleva, kdor more, uboga, kdor mora* (primer s paronimoma).

4.3 S prirednimi povedmi sorodne so podredne, precej redkejše, naslednje vrste: *Konec dober, vse dobro!* ‘Če je konec dober, je vse dobro’. (Priredna vzporednica k temu bi bil tip *Konec dober, zato vse dobro*.) Nekaj takih primerov je mogoče pojmovati kot bodisi priredne bodisi podredne: *Sreča v igri, nesreča v ljubezni* ‘Sreča v igri pomeni nesrečo v ljubezni’. Kot ene vrste pretvorba priredja so tudi podredne povedi tipa *Kdor čaka, dočaka*: prim. priredno pretvorbo *Čakal je in dočakal*. Še en primer iz sicer najpogostejše skupine: *Kakor dobljeno, tako zglubljeno*. Prvine te povedi so z ene strani povezane z enakostjo (*kakor – tako*), z druge z nasprotjem (*dobljeno – zglubljeno*). So pa tudi drugače grajeni primeri: *Kjer se kadì, se ogenj dobi*.

4.4 Tudi taki pare stavčne vrednosti se radi rimajo, npr.: *Kdor posojuje, plačuje; Leta tečejo, nič ne rečejo; Nič ni tako skrito, da ne bi postalo očito*. In: *Lepota, naravna dota* (nečista rima).

Literatura

- Harald BURGER, Annelies BEHOFER, Ambros SIALIM, 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Walter de Gruyter. 409–422 (Register 1).
- Harald BURGER, Robert ZETT, 1987: *Aktuelle Probleme der Phraseologie*. 169–186.
- Matej CIGALE, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, A–L, M–Z. Laibach.
- Diomina FABJAN BAJC, 1995: *Slovensko-italijanski frazeološki slovar DVE MUHI NA EN MAH/DUE PICCIONI CON UNA FAVA Vocabolario fraseologico sloveno-italiana*. Gorica: Mohorjeva družba.
- Wolfgang FLEISCHER, 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Phraseologische Wortpaare. VEB Bibliographisches Institut. 111–115.
- Joža MATEŠIČ, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb.
- Antica MENANC, 1987: Gemeinsame semantische Gruppen in der Phraseologie der europäischen Sprachen. Harald Burger, Robert Zett: *Aktuelle Probleme der Phraseologie*.
- Jozef MISTRÍK, 1988: *Moderná slovenčina*. Bratislava.
- Josip PAVLICA, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih. Rječnik slovenačkih, hrvatsko-srpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Maks PLETERŠNIK, 1894, 1895: *Slovensko-nemški slovar*, A–O, P–Ž. Ljubljana.
- Velta RÚKE-DRAVINA, 1987: Die lettische Phraseologie im Vergleich mit zwei germanischen Sprachen – dem Deutschen und dem Schwedischen. Harald Burger, Robert Zett, *Aktuelle Probleme der Phraseologie*. 169–186.
- U. SCHRÖDER, 1980: Paarformeln in Gegenwart und Geschichte der deutschen Sprache (Struktur, Semantik, Funktion). *Sprachpflege* 29, H. 10, 193 ssl.
- SSKJ I–V, 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetosti, Državna založba Slovenije.
- SSKJ, 1994: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Poglavlje Likovne /b/esedne zveze ali stavčne fraze. 123–130.
- –, 1987: Historisch bedingter geistiger Hintergrund slovenischer Sprichwörter und Redewendungen. Harald Burger, Robert Zett, *Aktuelle Probleme der Phraseologie*.

Summary

The author of this article considers »twins« (twinned phraseological structures) the phraseological pictorial formations which are visually comprised of two parts; similarly it would be possible to speak of »triplets« and »quadruplets« (however, these are rare). This type of fixed phrases is particularly common in interjections (e.g., *he he*, etc.) and has been discussed in Toporišič, Slovenska slovnica (1976, 1984, 1991); as pictorial phrases in *Nova slovenska skladnja* (1982). The present treatment aims to encompass the entire typology. The first type of twins are the ones with literal repetition (e.g., *da da*). Their stylistic function is gradation, which is sometimes expressed formally as well (*bel prebel*) and sometimes with the coordinating conjunction between the two parts (*tisoči in tisoči*). Hypotaxis

with prepositional phrase is possible instead of parataxis (*kamen na kamen; z roko v roki*). A more important variant are twins with synonyms (*nikoli in nikdar*) and with emphatic *pa* (*Janez pa Janez*). – The next type of examples have the attribute with the same root (*norec nori; trapa trapasta*), sometimes with synonymic second part (*strela gromska*). Some twins comprise of two different words, which are mostly in antonimic or complementary relation with copulative conjunction (*podnevi in ponoči; oče in mati*); in some cases the connected parts are similar-sounding words resulting from vocalic or consonantal alternation (*križ – kraž; Tine – Bine*); the two parts can be connected with gradational (*ne ptič ne miš*) or adversative (*on, ne ona*) or disjunctive (*Tine ali Bine*) conjunctions. – Often twins are ornamented by rhyme (*vik in krik*), alliteration (*bodi Peter bodi Pavel*), and, less commonly, by assonance (*ne tič ne miš*).

»Triplets« and »quadruplets« are less common, but they are interesting. All set phrases with repetition can be compared to similar ones in foreign languages. The most logical comparison is between Slovene and German phrases, which quickly shows a great similarity between the two languages. The influence came from the German side, however, it was not in a form of literal translation of the borrowings. Italian phrases (sparse in the present paper) correspond to Slovene ones to a lesser degree (there is more correspondence with Croatian phrases coming from similar environments as they are typical for Slovenes).

Weakened twin formation is hidden in simple sentence examples (*Srednja pot najboljša pot*), as well in paratactic sentences (*Goro hvali, v dolino se zvali*); parataxis can be transformed into hypotaxis (*Konec dober, vse dobro* ‘če je konec ...’). This kind of example tend to be ornamented by rhyme as well.

SR 44 (1996), 269–278.

INHALTLICHE ASPEKTE DER KOMPARATIVEN PHRASEOLOGEME IN SLOWENISCHEN SPRICHWORTSAMMLUNGEN

Die slowenische Phraseologie ist noch nicht gesammelt. Sie wird zur Zeit auch noch sehr wenig linguistisch erforscht. Wichtig sind einige Sammlungen von Sprichwörtern und Redewendungen, so von F. Kocbek (1887),¹ F. Kocbek und I. Šašelj (1934),² E. Bojc (1980)³ und anderen;⁴ dazu kommt noch ein phraseologisches Wörterbuch in fünf Sprachen von J. Pavlica.⁵ Ansonsten ist phraseologisches Material meistens noch in Zeitungen und Zeitschriften publiziert worden, hauptsächlich seit dem Ende des 18. Jahrhunderts.⁶ Von den Sammlern seien hier einige erwähnt: Janko Barle (1893), Janez Bilc (1858, 1860), Jože Gregorič (1930), Anton Krempel (1884, 1846, 1868), Niko Kuret (1970), Vojteh Kurnik (50er Jahre des 19. Jh.), Matija Majar (1848), Franz Metelko (1825), Maks Pleteršnik, Dr. Ripšl (1872), Stoletna pratika 1800, Ivan Šašelj (1887–1934), J. Šček, Jakob Zupan. Von der phraseologischen Sekundärliteratur haben wir vorwiegend Rezensionen der Sprichwörtersammlungen: so zu Kocbek,⁷ Kocbek–Šašelj,^{8,9} Bojc¹⁰ oder Pavlica;^{11,12} eine richtige, obwohl kurze Abhandlung über Sprichwörter haben wir in I. Grafenauers "Narodno Pesništvo".¹³ Vom juristischen Standpunkt wurden slowenische Sprichwörter im Aufsatz von Metod Dolenc "Slovenski pregovori in reki in naše pravo" behandelt.¹⁴

1 Besonders in diesen letztgenannten Arbeiten wird auch die Frage der pragmatischen (thematischen) Seite der Sprichwörter und Redewendungen aufgeworfen (Inhalts- und Funk-

¹ F. Kocbek, *Pregovori, prilike, reki*, Ljubljana 1887, IV+95 S.

² F. Kocbek – I. Šašelj, *Slovenski pregovori, reki in prilike*, Celje 1934, 255 S.

³ E. Bojc, *Pregovori in reki na Slovenskem*, 2. Aufl., 1980, 406 S.

⁴ Stanko Prek, *Ljudska modrost trden most*, Maribor 1970, 140 S.; 1974, 171 S. Cf. noch M. Makarovič, *Pregovori in življenjske prilike*, Ljubljana 1975, 208 S.

⁵ J. Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana 1960, 686 S.

⁶ Wohl die erste Sammlung dieser Art ist in Gutsmanns *Deutsch-Windischem Wörterbuch* (1789) zu finden; dazu I. Grafenauer, Gutsmanov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30 (Maribor 1935), S. 1–29.

⁷ *Ljubljanski zvon* 11, 1891, S. 699–702; *Popotnik* 1918, S. 65–70, 119–121, 156–157, 187.

⁸ I. Grafenauer, *Čas* 1934/35, S. 188–190; M. Matičetov, *Mentor* 1939, S. 31–36.

⁹ V. Čajkanović, *Predgovor*, S. 5–12.

¹⁰ E. Bojc, *Predgovor*, S. 7–16; M. Makarovič, o.c., S. 3–4.

¹¹ S. Suhadolnik, *Jezik in slovstvo*, 1960/61, S. 200–205 (unter dem Pseudonym Vane Orel).

¹² *Predgovor in navodila za rabo slovarja*, S. 1–5, 171–181, 183–204.

¹³ *Narodopisje Slovencev*, II. del, 1952, S. 12–85; über Sprichwörter auf S. 12–17, Literatur dazu S. 70–72. Cf. noch M. Matičetov, *Pregovori*, in: *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, S. 115–116.

¹⁴ *Vodnikova pratika* 1936, S. 36–41; cf. noch von demselben Verfasser »O krvavem penezu in sorodnih dajatvah«, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 1939, S. 272–283, mit einer Zusammenfassung.

tionsklassen). So werden bei Grafenauer thematische Gruppen ausgesondert, die zu ihrem Gegenstand "lächerliche und schlechte Eigenschaften" haben, dann "Grüsse und Grusserwiderungen", "Segenssprüche und Flüche", "Sprüche und Sentenzen oder Sentenzensprüche". Dabei werden Volksweisheit und Volksvernunft, Gläubigkeit und Güte als Kategorien aufgeführt und die Frage nach der Originalität von alledem gestellt. Nach Grafenauer reflektiert eine ziemlich grosse Zahl der slowenischen Sprichwörter und Redewendungen unter anderem auch "Lebenserfahrungen des slowenischen Menschen", "Ideale seiner Familien- und Geselligkeitsordnung, seiner bäuerlichen Arbeit und des Wirtschaftens". Erwähnt werden auch Sprichwörter, die der "Rechtfertigung der eigenen und der Verurteilung der fremden Fehler" dienen, dann jene mit der Thematik "des Glaubens und Aberglaubens", weiter "die wenig zahlreichen, in denen die mammonistische, materialistische, ja sogar verbrecherische Auffassung zutage tritt", und dazu noch "der Mangel eines echten Glaubensempfindens". Erwähnt wird auch, dass die Verschiedenheit der Gesinnung in diesen Sprichwörtern nicht der Standes- und Gesellschaftsdifferenzierung des slowenischen Volkes entspricht, denn das Slowenentum bestünde jahrhundertlang nur aus dem Bauernvolk und der niedrigen Geistlichkeit.

Nach Grafenauer wären also slowenische Sprichwörter "fast in ihrer Gesamtheit Sprichwörter des Bauernvolkes"¹⁵; deswegen hätten die in den Sprichwörtern angedeuteten "Differenzen ihren Ursprung in der inneren Struktur, in der Seele und im Charakter der einzelnen Menschen". Denn "unter den einfachen Leuten finde man sowohl solche, die geistige Ideale vor ihren Augen haben und die bestrebt sind, herzensgut und ethisch vollkommen zu sein, als auch solche, die nur sich selbst, ihr eigenes Wohlempfinden und Gut vor Augen halten"; und zwischen diesen beiden gäbe es eine dritte Gruppe, "die sich bald zu dieser, bald zu jener Seite neige". "Für das Geistesbild", fährt Grafenauer fort, "des slowenischen Volkes sind nicht die Sprichwörter der zweiten, im Materialismus verwurzelten Gruppe der Menschen entscheidend, sondern die Sprichwörter der ersten, der am Geist orientierten". Diese Sprichwörter seien "im Vergleich zu jenen die grosse Mehrheit, und diese Sprichwörter würden auch von der Mehrheit der dritten, der schwankenden Gruppe gebraucht und am Leben erhalten".

Grafenauer führt folgende thematisch-pragmatische Kategorien an: Im Vordergrund stehen jene Sprichwörter, die die Lebenserfahrungen des slowenischen Menschen wiedergeben, aber auch Bauernarbeit und Wirtschaften in Stall und Haus, auf dem Feld und im Wald. Nach Grafenauer werden in den Sprichwörtern auch scharfes, durchdringendes Kennen des Menschencharakters und seine Schwäche widerspiegelt, zutage trete auch der Charakter des slowenischen Volkes selbst und seine Weltanschauung mit allen seinen Gegensätzen. Auf der einen Seite offenbare sich uns eine seltene Geistestiefe, die aus dem festen Glauben, aus dem ergebenen Vertrauen und der frohen Liebe zu Gott emporquillt, und aus der in der Gottesliebe wurzelnden Liebe zum leidenden Bruder. Daraus resultiert ein klarsichtiges Sehen der verhängnisvollen Verbundenheit des menschlichen Lebens, aber auch des Lebens der Generationen mit Lohn und Strafe auf dieser und jener Welt". Zum zweiten sehe man

¹⁵ Auch M. Matičev (I. c, S. 115) schreibt: »Sprichwörter stammen im Slowenischen noch immer überwiegend aus der Bauernwelt; in den Reihen der Industriearbeiter konnten sich, soviel wir wissen, besondere Sprichwörter noch nicht herausbilden, Das, was unsere Sprichwörter über verschiedene Handwerke, Berufe, Stände usw. aussagen, kommt alles wohl aus Bauernkreisen.«

aus den Sprichwörtern auch “manchen Volksbrauch und frommen Glauben”, nicht zuletzt das innere Leben, d.h. “das Werden, Vergehen und Sterben”.

Bei Bojc wird das ganze Sprichwortmaterial in 20 thematische Abteilungen aufgeteilt. Die Titel dieser Abteilungen sind wie folgt: 1. die Zeit, 2. der Mensch (das Aeussere, der Charakter, der Neid, die Lüge, der Trotz, die Konsistenz, die Vorsicht, die Wertung, die Gefühle, die Scham, das Mitleid, das Vertrauen – der Betrug, die Stumpfheit), 3. die Arbeit, die Freizeit, der Zeitvertreib, 4. die Gesellschaft, die Familie, 5. die Natur, (die Flora, die Fauna, die Erde – die Welt), 6. die Gegensätze, 7. die Sitten (die Bräuche, die Beständigkeit, das Ausserordentliche), 8. das Jus (das Recht, das Richtige), 9. die Ernährung, 10. das Vermögen (der Reichtum, der Mangel), 11. Metapher und Vergleiche, 12. Sprüche und Redewendungen, 13. das Glück, das Unglück (die Beglückung, die Wünsche), 14. die Mittel, das Materielle, 15. das Benehmen (der Umgang, die Qualität), 16. die Wettervorhersagen (nach den Monaten und generell), 17. Erziehung und Bildung, 18. die Frau – der Mann, 19. das Leben (die Geburt, die Krankheit, die Gesundheit, das Alter, der Tod), 20. Lebenserfahrungen.

Nach der Vorrede sei diese Aufteilung der Sprichwörter in verschiedene Gruppen dem Inhalt nach der erste Versuch bei uns.¹⁶ Bei seinem Entstehen haben auch slowenische Ethnographen, so Milko Matičeto, Niko Kuret, Albina Štrukelj und andere Mitarbeiter des

¹⁶ Ueber die Ansätze dazu vergl. oben I. Grafenauer. Bei M. Makarovič (1975) gibt es 29 solche thematische Gruppen:

1. Gabe – Gegenleistung, 2. Arbeit, Mühe, 3. Geld, Vermögen, 4. Mitgift, Erbe, 5. Heuchelei, Uebertreibung, 6. Essen, Trinken, 7. Sippschaft, Kumpanenschaft, 8. Liebe, Abgeneigtheit, 9. Friedfertigkeit, Geduld, 10. Untätigkeit, Faulenzen, 11. Undankbarkeit, Ausnützung, 12. Fahrlässigkeit, Unachtsamkeit, Unangemessenheit, 13. Unwissenheit, Dummheit, 14. Verurteilung, Trotz, Heikelkeit, 15. Langsamkeit, Vorsicht, Ueberlegung, 16. Zehen, Alkoholismus, 17. Eheschliessung, Tod, 18. Ehrenhaftigkeit, 19. Vorsehen, Vorhersage, 20. Sorge, Unglück, Beklagen, 21. Zufall, Erfolglosigkeit, Gleichgültigkeit, 22. Dienst, Dienstleute, Handwerker, 23. Nachbar, Bruder, 24. Eigensinn, Zwang, 25. Wetter, Ernte, 26. Ursache, Folge, 27. Gesundheit, Krankheit, 28. Musterhaftigkeit, Nachahmung, 29. Eigentümlichkeit. Kommentar dazu auf S. 173: „/.../ ich habe mich in dieser Arbeit, die keine vollständige Sammlung der Sprichwörter darstellt, entschieden, das Material nach Inhaltsgesichtspunkten aufzuteilen, wie das Heutzutage in den fremden, besonders der russischen Literatur schon ziemlich üblich ist.“ Dabei beruft sie sich (S. 207) konkret auf „Tureckie narodnye poslovice i pogovorki“, Moskau 1962. – Zum Teil wird auch bei Kocbek–Šašelj 1934 schon thematisch unterschieden, wo wir neben unbetitelten Sprichwörtern noch 3 Abteilungen antreffen: Wettervoraussagen in Sprichwortform, Verschiedene Wettersprichwörter und Sprichwörter zu einigen besonderen Tagen. – Und bei S. Prek 1974 haben wir schon eine Teilung in Sprichwörter und Einfälle, Wettersprichwörter (nach Monaten) und Sprüche, wobei wir bei der ersten Gruppe 45 thematische Klassen vorfinden: 1. Wort, 2. Reichtum, Armut, 3. Zeit, 4. Ehre, Ruhm, 5. Arbeit, 6. Geld, Gold, 7. Güte, Boshaftigkeit, 8. Heim, Heimat, Fremde, 9. Familie, 10. Esprit, 11. Wirtschaft, 12. Dank, Dankbarkeit, 13. Gier, 14. Schönheit, 15. Liebe, Herz, Eifersucht, 16. Frieden, Zwist, 17. Jugend, Alter, 18. Macht, Gewalt, 19. Schweigen, 20. Fehler, Leidenschaften, 21. Natur, 22. Benehmen, 23. Begrenztheit, 24. Verstand, Können, Weisheit, 25. Getränke, 26. Ehrlichkeit–Unehrlichkeit, Recht–Unrecht, Strafe, 27. Ueberheblichkeit, 28. Fleiss–Faulenzen, Tüchtigkeit, Erfolg, 29. Freundschaft, Hass, 31. Sattsein, Hungrigsein, 32. Geiz, Sparsamkeit, Verschwendung, 33. Glück, Unglück, 34. Handel, 35. Kunst, 36. Freude, Trauer, Aerger, 37. Krieg, Tapferkeit, Feigheit, 38. Erziehung, 39. Ehe, 40. Gesundheit, Krankheit, Schmerz, 41. Charakter, 42. Weib, Mann, 43. Leben, Tod, 44. Verschiedenes.

Instituts für slowenische Ethnologie bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste mitgewirkt. Das Verdienst dieser Mitarbeiter sei, dass die ursprünglich ca. 50 Gruppen durch Uebertitelung auf 20 reduziert wurden.¹⁷

2 Unsere Sprichwort- und Redensartensammler sind sich hauptsächlich nicht bewusst, dass es unter ständigen Wortverbindungen zwei grundverschiedene Arten gibt: eine, die eine eigentliche Wortverbindung ist, z.B. *višja sila* 'höhere Macht', und eine zweite, die die Form eines selbständigen Satzes (im weiteren nennen wir ihn eine Aussage) hat, z.B. *Človek obrača, Bog obrne* 'der Mensch denkt und Gott lenkt'.¹⁸ Der Unterschied zwischen diesen beiden Arten von Phraseologismen liegt nicht etwa in der Anwesenheit bzw. Abwesenheit der prädikativen festen Verbindung, sondern eben darin, dass die erste Art (wenn sie prädikativisch ist) in der Aussage in Bezug auf Person, Zeit, Genus und Kasus meistens erst modifiziert werden muss, während die zweite schon aussagefähig in unserem Gedächtnis aufbewahrt wird. Den Typus A nenne ich "reklo", den Typus B "rečenica" (Wortwendung – Aussagewendung; bei K.R. Pilz: Phraseolexem – Phraseosatz). Einige Beispiele:

A

pogledati resnici v oči 'der Wahrheit in die Augen sehen', natočiti si čistega vina 'sich reinen Wein einschenken', imeti zmeraj prav 'immer recht haben', verjeti komu na besedo 'jemandem aufs Wort trauen', dati jih komu po grbi 'jemandem auf den Rücken schlagen', držati koga za besedo 'jemanden beim Wort nehmen', velika noč 'Ostern', bela vrana 'eine weisse Krähe', dekle za vse 'Mädchen für alles', Ahilova peta 'Achillesferse', len, da smrdi 'faul, dass er stinkt', kot bi ga ptica zvalila 'als hätte ihn ein Vogel gebrütet'.

B

Beseda ni konj 'ein Wort kann doch nicht schaden', Bog pomagaj! 'Gott hilf!', Bog daj srečo! 'Gott gebe Glück!', Za božjo voljo! 'Um Gottes Willen!', Čas beži? 'die Zeit flieht',

¹⁷ O. c., S. 12; nach den benannten Einheiten in einzelnen Kapiteln des Buches scheint es 51 solche Teile gegeben zu haben.

¹⁸ Deswegen schreiben sie beide Arten in Aussageformen (d.h. mit dem grossen Anfangsbuchstaben und der Endpunktuatation), z.B.: E. Bojc: Abrahama ja srečal 'Er begegnete dem Abraham' für srečati Abrahama, Bela vrana 'Weisse Krähe' für bela vrana, Beseda ni konj 'Ein Wort kann doch nicht schaden; bei J. Pavlica: Meša se mu 'Er ist irrsinnig' für mešati se komu, čim bolj mešaš, bolj smrdi 'Je mehr man es rührt, desto mehr stinkt es'. Dass Pavlica beides unterscheidet, zeigt folgende Stelle aus demselben Buch: „Weniger beständige Phraseologeme sind feste Wortwendungen /stalna rekla/, bei denen die Wörter auch schon bestimmt sind, nach Bedarf aber können sie ihre Formen und ihre Stellung im Satz verändern bzw. wechseln. Diese Phraseologeme werden in Wörterbüchern gewöhnlich in ihrer allgemeinen Form mit dem Zeitverb im Infinitiv und dem unbestimmten Fürwort als dem Objekt angeführt (z.B. postaviti se komu po robu 'Sich jd. widersetzen', metati komu pesek v oči 'jdm. Sand in die Augen streuen'). Im Bemühen, das Wörterbuch soweit wie möglich dem praktischen alltäglichen Gebrauch anzupassen, habe ich /jedoch/ diesen Phraseologemen das Zeitwort in die bestimmte Form gesetzt.“ So finden wir das erste Phraseologem unter *rob*. 'Kante' in der Form *Po robu se mi je hotel postaviti* 'Er wollte sich mir widersetzen', das zweite aber in der Form *Metal mi je pesek v oči* 'Er streute mir Sand in die Augen', und zwar unter *pesek*.

Enkrat ni nobenkrat 'Einmal ist keinmal', Glavo za glavol 'Kopf um Kopf', Rečeno – storjeno 'Gesagt – getan', Ljubezen – bolezen 'Liebe – Leid'.

Die erste Gruppe wird, wenn sie ein Zeitwort enthält, als eine Proposition behandelt, die erst durch die erforderlichen Modifikationen (und etwaige Erweiterungen) zu Aussagen ausgebaut werden: *pogledati resnici v oči* 'der Tatsache in die Augen sehen' zu *Ni mogel pogledati resnici v oči* 'Er konnte der Tatsache nicht in die Augen sehen'. Diese Einheiten aus mehreren Worten werden als entsprechende Substantive, Adjektive, Adverbien oder Prädikative gebraucht: *po veliki noči* 'nach Ostern', *Vsaka velika noč* ga je vodila domov 'Jede Ostern führte ihn nach Hause', *Bili smo prave bele vrane* v vsej množici 'Wir waren echte weisse Krähen in der Menschenmenge'.

Phraseosätze sind grundsätzlich unveränderlich. In eine breitere Aussage können sie dennoch auf verschiedene Weise aufgenommen werden: Entweder als Zitate, z.B. "*Beseda ni konj*", je rekel že marsikdo "Ein Wort kann doch nicht schaden", hat schon mancher gesagt; oder als Interjektionssatz, z.B. "Za božjo voljo", saj boste vse pomendrali "Um Gottes Willen", ihr werdet doch alles niedertrampeln. Eine dritte Möglichkeit ist, sie als sog. Inhaltssätze in der indirekten Rede aufzunehmen, z.B. Rekel boš, da *beseda ni konj* 'Du wirst sagen, dass ein Wort doch nicht schaden könne'. (Etwas anderes ist natürlich die sog. Klischeeerneuerung, z.B. im Satze *Le pazi, da beseda ne bo konj postala* 'Pass nur auf, dass das Wort nicht zu einem Pferd wird', wie man das wörtlich übersetzen würde.) Wohl die letzte Möglichkeit, solche Satzwendungen im Rahmen eines anderen Satzes zu gebrauchen, ist der Zitatgebrauch, z.B. *Geslo "Svoji k svojim"* je bilo živo v drugi polovici 19. stol. 'Die Losung "Eigene zu Eigenen" war in der zweiten Hälfte des 19. Jh. in lebendigem Gebrauch. Cf. noch Zusammensetzungen vom Typus *Bog pomagaj, saj beseda ni konj*.

3 Nach dieser Einführung wollen wir uns im weiteren hauptsächlich mit den Wortwendungen beschäftigen und unser Korpus sollen nur die Bojeschen Vergleiche, die hauptsächlich in zwei besonderen Abteilungen (11. Metaphern und Vergleiche, 12. Sprüche und Redewendungen) untergebracht sind. Diese Sammlung ist trotz bestimmter Mängel deshalb wertvoll, weil sie ziemlich viele Beispiele bringt, die man sonst aus den doch verhältnismässig zahlreichen Quellen erst mit Mühe sammeln müsste; oder auch aus dem neuen Wörterbuch der slowenischen Schriftsprache.¹⁹ Durch Bojc ist in gewissem Sinne auch der volkstümliche Charakter dieser Vergleiche gesichert.

Die Ausdrücke "prilika" und "primera" oder "rek" und "reklo" werden bei Bojc nicht definiert; es scheint jedoch, dass der Unterschied zwischen den ersten beiden deutlich ist: "primere" (Verleiche) sind hauptsächlich nur jene Wortwendungen, in denen Vergleichskonjunktionen wie *ko*, *kakor*, *kot*, *kolikor*, *kar* auftreten (oder die Präposition *od*), neben

¹⁹ *Slovar slovenskega knjižnjega jezika* I 1970, II 1975, III 1979. In "diesem Wörterbuch wird Phraseologisches hauptsächlich im sogenannten 'Nest' untergebracht (S. XVIII). Ein solches 'Nest' enthält feste Wortgruppen, Sprüche und Sprichwörter, jedoch nur dann, wenn sie nicht unter die Einzelbedeutungen des Wortes untergebracht werden konnten; demnach sind natürlich nicht alle Phraseologeme in diesem 'Nest' zu finden. Das Wörterbuch versucht, zwischen Phrasen und Wortgruppen zu unterscheiden. Bisher wurde im alphabetischen Teil des Wörterbuches nur das Wort *fraza* erklärt, und zwar als "eine Wortgruppe mit selbständiger Bedeutung, die anders ist als die Bedeutung der sie bildenden Wörter". Das Wort *pregovor* ist ein "Volksgenre, das kurz, gewöhnlich in einem Gleichniss, eine Lebenserfahrung zum Ausdruck bringt".

einigen anderen Abarten, die nicht so leicht erkennbar sind. Da Bojc alle diese Wortwendungen in der Aussageform anführt (cf. *Govori kot raztrgan dohtar* 'Er spricht wie ein zer-rissener Doktor', *Čast je boljša ko mast* 'Die Ehre ist besser als der Schmalz'), müssen wir uns echte Wortwendungen erst selbst herausfinden. Das wird am leichtesten getan, wenn man solche Aussagen nominalisiert; da, wo wir mit einer Nominalisierung Erfolg haben, handelt es sich um eine Wortwendung, wo nicht, um eine Satzwendung: *govoriti kot raz-trgan dohtar – čast biti boljša ko mast* (im gewissen Sinne würde gehen die Form *biti boljše ko mast* (*o časti*), d.h. besser sein als Schmalz (über die Ehre)).²⁰

3.1 Wir sehen uns zuerst die Vergleiche zu einem Verb als Bezugswort an, dessen linker Partizipant – falls einer durch die Verbvalenz vorgesehen wird, durch das Pronomen "je-mand"²¹ besetzt werden kann, dann sollen die "man"- und "es"-Sätze²² an die Reihe kommen und am Ende solche, die den Partizipanten *to* 'das' aufweisen.

3.1.1 Die nichtkopulativen Zeitwörter kann man in folgende Gruppen aufteilen:²³

1. Zeitwörter der Bewegung²⁴: *iti* 'gehen', *priiti* 'loswerden', *raziti* se 'auseinandergehen',

²⁰ Ueber diese Probleme vgl. J. Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *Jezik in slovstvo*, 1973/74, S. 273–279.

²¹ Dieser *jemand* wird gewöhnlich mit 'er' ausgedrückt.

²² Z. B. *Bolje je biti tam, kjer je dobra voda, kot tam, kjer je dober kruh* 'Besser da zu sein, wo es gutes Wasser git, als da, wo das Brot gut ist'.

²³ Die Phraseologeme werden für die einzelnen Gruppen im weiteren in den Anmerkungen ange-führt.

²⁴ *Gre*, kakor bi mislil še danes v Rim priiti 'Er geht, als wollte er noch heute nach Rom kommen', *kot koza po deski* 'wie die Ziege auf dem Brett', *kot Elija* 'wie Elias', *kot vsi šenti* 'wie alle Teufel', *kot zmaj* 'wie der Drache', *kot muha na med* 'wie die Fliege auf den Honig'.

Bo prišel iz dolga, kakor sv. Silvester iz starega leta 'Er wird seine Schulden los wie der hl. Silvester das Jahresende'. *Razšli so se kakor rakova deca* 'Sie sind auseinandergegangen wie Krebskinder'. *Hodi kakor podgromasta kokoš* 'Er geht wie ein rheumatisches Huhn', *ko bi polža jezdil* 'als würde er eine Schnecke reiten', *kot po jajcih* 'wie über die Eier'.

Hiti, *kot da nese žegnan* (blagoslovljen) *ogenj* 'Er hat es eilig, als würde er gesegnetes Feuer tra-gen'.

Beži, *ko da mu gori pod petami* 'Er läuft, als brenne es ihm unter den Füßen', *ko da bi se moral za česen tožiti* 'als müsste er wegen dem Knoblauch vors Gericht', *kakor pastir za kozami* 'wie der Hirte hinter den Ziegen'.

Leti, *kakor bi ga sršeni podili* 'Er hat es eilig, als würden ihn die Hornissen jagen'.

Letajo okoli kakor mokre kokoši 'Sie hasten herum wie nasse Hühner', *kakor bi mokre svinje palil* 'als würde man nassen Schweinen das Haar wegbrennen', *kakor bi orehe trl* 'als würde man Nüsse knacken', *kot cigan* 'wie ein Zigeuner', *kot pes teče* 'wie der Hund läuft'.

Plešeta *kakor lisasta krava in brezasti vol* 'Sie tanzen wie eine scheckige Kuh und ein bunter Och-se'.

Se vrti *kakor muha v močniku* 'Er dreht sich herum wie eine Fliege in der Mehlsuppe', *kakor koklja v rešetu* 'wie eine Glucke auf dem Sieb'.

Se vleče (*vlačí*) *kakor megla brez vetra* 'Er schlendert/zieht sich wie der Nebel ohne Wind', *kakor morska kača* 'wie eine Seeschlange'.

Mota se, *kot da se je spekel na kislem zelju* 'Er geht zwecklos hin und her, als hätte er sich am Sauerkraut angebrannt'.

Ubijam se po svetu kakor voda od kamna do kamna 'Ich schlage mich in der Welt herum wie das Wasser von Stein zu Stein'.

hoditi 'gehen', hiteti 'eilen', bežati 'laufen', leteti/letati 'eilen', plesati 'tanzen', motati se 'sich zu schaffen machen', vleči se/vlačiti se 'sich schlendern', vrteti se 'sich schleppen', 'sich drehen', ubijati se 'sich herumplagen', siliti 'sich drängen', ne moči mirovati 'nicht ruhig sein können'; obstati 'stehen bleiben', doma sedeti 'zu Hause sitzen'.

2. Zeitwörter des Sprechens:²⁵ govoriti 'sprechen', znati govoriti 'sprechen können', pripovedovati 'erzählen', vpiti 'schreien', dreti se 'schreien', zaječati 'aufstöhnen', pikati 'stechen', lagati 'lügen', smejati se 'lachen', režati se 'grinsen', molčati 'schweigen'.

3. Zeitwörter des Sehens:²⁶ gledati 'schauen', pisano gledati 'sheel ansehen', gledati se 'anschauen', prežati 'lauern auf'.

4. Zeitwörter des Verstehens:²⁷ gledati, da 'aufpassen', umeti se na 'sich verstehen auf', se razumeti na 'sich verstehen auf', znati 'können'.

Sili kakor cigan v pekel 'Er drängt wie der Zigeuner in die Hölle'.

Ne more mirovati ko ne topolovo drevo 'Er kann nicht ruhig bleiben wie auch der Pappelbaum nicht'.

Obstati kot ukopan 'Stehen bleiben wie eingegraben', kot uklet 'wie verzaubert'.

Zmeraj sedi doma kakor trojce pri čebelah 'Er sitzt immer zu Hause wie die Drohnen bei den Bienen'.

²⁵ *Govori*, kakor bi med lizal 'Er spricht, als würde er Honiglecken', kakor bi rožice sadil 'als würde er Blümlein pflanzen', kot raztrgan/strgan dohtar 'wie ein zeretzter Doktor', gosto, kakor bi orehe stresal 'dicht, als würde er Nüsse ausschütten', zmeraj kakor cigan o kruhu 'immer wie der Zigeuner vom Brot'.

Pripoveduje, kakor bi bilo na preji 'Er erzählt, als wäre es auf der Spinnstube'.

Zna govoriti samo en jezik kakor žaba v kalu 'Kann nur eine Sprache sprechen wie der Frosch im Tümpel'.

Vpije kakor črednik na planini/na paši 'Er schreit wie der Dorfhirte auf der Alm/auf der Weide', kakor grešna duša 'wie eine sündige Seele', nanj kakor na belo vrano 'auf ihn wie auf eine weisse Krähe', od bolečin kakor ptič v precepu 'vor Schmerzen wie ein Vogel in der Klemme'.

Zaječi, kot bi na šivanko sedel 'Stöhnt auf, als hätte er sich auf eine Nadel niedergesetzt'.

Pika kakor kača izza grma 'Er sticht wie eine Schlange aus dem Gebüsch'.

Laže, kot pes teče 'Er lügt, wie der Hund läuft', da se kadi, 'dass es qualmt'.

Se smeje kot cigan belemu kruhu 'Er lacht wie ein Zigeuner dem weissen Brot'.

Se reži, kakor da mu kdo kaže razbeljene klešče pod nos 'Er grinst, als würde ihm jemand eine glühende Zange unter die Nase reichen'.

Molči, kot bi imel govno v ustih 'Er schweigt, als hätte er Dreck im Munde', kot žaba pod lapuhom 'wie ein Frosch unter dem Huflattich', kot riba 'wie der Fisch', kot grob 'wie das Grab'.

²⁶ *Gleda* kot čuk 'Er schaut wie ein Käuzchen', sokol/orel/sova 'der Falk/der Adler/die Eule', kot miš iz moke 'wie die Maus aus dem Mehl', kot volk/vrag iz vrča/iz krogle 'wie ein Wolf/der Teufel aus dem Krug', kot zaboden vol 'wie ein geschlachteter Ochse', kot riba na suhem 'wie der Fisch auf dem Trocken', kot jelen praproti 'wie der Hirsch den Farn', kakor huda ura 'wie ein Gewitter', kakor bi mu oči izkapale 'als wären ihm die Augen ausgetropft'.

Gleda pisano kot modras 'Er sieht jmd. sheel an wie die Kreuzotter', *gledata se* kot pes in mačka 'Sie sehen aneinander an wie Hund und Katze'.

Preži ko pes na kost 'Er lauert wie der Hund auf den Knochen'.

²⁷ *Ume se* na to, kakor zajec na boben 'Er versteht sich darauf wie der Hase auf die Trommel'.

Toliko *se* na to *razume*, kot krava na boben 'Er versteht sich darauf wie die Kuh auf die Trommel'.

Zna več kakor hruške peči 'Er kann mehr als Birnen backen', samo en jezik kakor žaba v kalu 'nur eine Sprache wie der Frosch im Tümpel'.

5. Zeitwörter des Einwirkens:²⁸ gnati 'treiben', voditi 'führen', tiščati v 'drängen in', pikati 'stechen', imeti strah na 'Angst haben vor', znašati 'zusammentragen', opreti se na 'sich stützen auf'.
6. Zeitwörter der Tätigkeit²⁹ und des Geschehens, die mit dem Körper zusammenhängen: obirati 'langsam sein', opraviti 'verrichten', trepetati 'zittern', tresti se 'zittern', dreti/peči 'Sodbrennen haben', potiti se 'schwitzen', smrdeti 'stinken', spati 'schlafen', živeti 'leben', goditi se 'gehen', se opreti 'sich stützen', ne moči mirovati 'nicht ruhig sein können'.
7. Zeitwörter der psycho-physischen Haltung:³⁰ držati se 'sich halten/eine Miene machen'.

²⁸ Te bodo *gnali* kot polha 'Sie werden dich jagen wie einen Bilch'.

Ga *vodi* kakor Poljak medveda 'Er führt ihn herum wie der Pole den Bären'.

Ima nate *strah* kakor žaba na dež 'Er fürchtet dich wie der Frosch dem Regen'.

Tako malo *se more* na svojo bolno nogo *opreti* kakor na svoj jezik 'Er kann sich ebensowenig auf sein krankes Bein stützen wie auf seine Zunge'.

Znaša skupaj kakor sraka gnezdo 'Er trägt zusammen wie die Elster ihr Nest'.

²⁹ *Pije* ko lokavica 'Er trinkt wie ein Trichter', *Pade*, kot da bi ga vrgel z neba 'Er fällt, als hätte man ihn vom Himmel geworfen'.

Probiral se je, kot bi bil s sedla padel 'Er raffte sich auf, als wäre er aus dem Sattel gefallen'.

Se obira kakor mokra vrana 'Er zögert wie eine nasse Krähe'.

Pri delu *toliko opravi*, kakor žaba pri orehu 'Bei der Arbeit schafft er soviel wie der Frosch bei einer Nuss'.

Trepeče kakor šiba na vodi 'Er zittert wie eine Rute auf dem Wasser'.

Trese se kot repa v svinjskem kotlu 'Er zittert wie die Rübe im Schweinekessel'.

Tako *me dere(peče) zgaga*, kot bi me z otiko strgal po grlu 'Ich habe solches Sodbrennen, als würde mir jemand mit der Pflugschaber die Kehle abschaben'.

Potim se kot miš v kopi 'Ich schwitze wie die Maus im Schober'.

Smrđi kot medmašni kozel 'Er stinkt wie der Ziegenbock in der Zeit zwischen den beiden Marienfesten im August'.

Spi kakor polh 'Er schläft wie ein Bilch'.

Zija kakor kapelj 'Er sperrt Mund und Nase auf wie ein Fisch', kakor da bi vse požrl 'als hätte er alles aufgefressen'.

Živi kot ptič (na veji) 'Er lebt wie ein Vogel (auf dem Ast)', kot pes 'wie ein Hund'.

Godi se mu kot psu v cerkvi 'Es ergeht ihm wie einem Hund in der Kirche'.

Ne more mirovati, ko ne topolovo drevo 'Er kann nicht ruhen wie der Pappelbaum auch nicht'.

³⁰ *Se drži*, kakor bi sv. Marjeti olje izpil 'Er hält sich, als hätte er der hl. Margarethe das Oel ausgetrunken', kakor bi Materi božji copate požrl 'als hätte er der Mutter Gottes die Pantoffeln geschluckt', kakor bi mu kure malico pojedle 'als hätten ihm die Hühner das Butterbrot weggegessen', kakor bi pipce prodajal 'als würde er schlechte Taschenmesser verkaufen', kakor Kurent v pratiki 'wie der Fasching im Bauernkalender', kakor čemerika 'wie die weisse Nieswurz', kot da ima pol sveta 'als hätte er die halbe Welt'.

Drži se grdo, kakor bi ga s kolom tiščal 'Er hält sich verdriesslich, als würde man ihn mit einem Pfahl niederdrücken', kakor bi ga pod nosom bril 'als würde man ihn unter der Nase rasieren', kakor da bi jesih pil 'als würde er Essig trinken', kakor da ne bi znal do pet šteti 'als könnte er nicht bis fünf zählen'.

Se drži (klavrno), kot bi mu kri tekla iz nosa 'Er hält sich (jämmerlich), als würde er aus der Nase bluten', kot bi ga bolel zob 'als hätte er Zahnschmerzen', kakor kmečka nevesta 'wie eine Bauernbraut', kakor lipov bog 'wie ein Holzgötze', kakor mokra kokoš 'wie ein nasses Huhn'. *Se drži* tako *pusto* kot brus 'Er hält sich so öde wie ein Schleifstein', kot hudo vreme 'wie schlechtes Wetter'.

8. Zeitwörter der psychischen Haltung:³¹ postavljati se 'Staat machen', napihovati se/napenjati se 'sich aufblasen', bati se 'Angst haben', počutiti se 'sich fühlen', pikati 'stechen', pisano gledati 'unfreundlich schauen auf', želeti 'sich wünschen', prijete se (o besedi) 'angesprochen werden', ponujati 'anbieten', veseliti se 'sich freuen', črteti 'hassen', sovražiti 'hassen', sram biti 'sich schämen'.

Durch die eben angeführten Zeitwörter werden wahrscheinlich die wichtigsten Aktivitäten von Leuten, wie es die Slowenen einst waren (meistens einfache Landleute, Handwerker, Dienstleute und niedere Geistlichkeit), ausgedrückt. Natürlich fehlt vielleicht das mit Sexualität und Sekretion Verbundene, weil solcherlei in Sammlungen, wie sie die Boje'sche darstellt, man nicht aufzunehmen pflegte.

Unter den Ausdrücken einzelner, oben angeführter Kategorien der Zeitwörter gibt es nicht nur verschiedene Sachbezeichnungen (etwa *iti – bežati – hiteti*), sondern auch stilistisch (oder affektiv) markierte Einheiten (z.B. *vlačiti se* 'sich schleppen' – *vleči se kakor megla* 'sich wie ein Nebel dahinschleppen'). Durch die Uebertragung bekommen auch sprachlich unmarkierte Ausdrücke eine stilistische, affektive Färbung, so z.B. *leteti* 'fliegen' in der Bedeutung 'laufen': *Leti, kakor bi ga sršeni podili* 'Er läuft, als würden ihn die Hornissen jagen'. Meistens jedoch ist ein sprachlich unmarkiertes Verb auch in einem solchem Vergleich nicht markiert.

3.1.2 Das häufigste kopulative Zeitwort ist *biti* 'sein', sei es tatsächlich gebraucht oder weggelassen: *Je grd kot svinjski lonec* 'Er ist hässlich wie ein Schweinetopf', *gluh ko zid* 'taub wie eine Mauer'. Das zweite Hilfsverb ist *imeti* 'haben': *Ima usta (velika) kot ljubljanska vrata* 'Er hat einen Mund (gross) wie das Laybacher Tor'. Ab und zu werden kopulative Zeitwörter durch andere modifiziert: *Moram biti za vse pri hiši kot popeček* 'Ich muss für alles da sein wie die Schürschaufel'. Zusammen mit den (meist deadjektivischen) Prädikativen können sie in folgende Gruppen eingeteilt werden:

1. Prädikate für ständige Eigenschaften des menschlichen Körpers:³² *debel* 'dick', *suh* 'ma-

³¹ *Se postavlja* kakor petelin na gnoju 'Er macht Staat wie der Hahn auf dem Misthaufen'.

Se napihuje kakor kovaški meh 'Er bläst sich auf wie ein Schmiedebalg'.

Napenja se kakor žaba v leščevju 'Er bläst sich auf wie ein Frösch in Haselnussgebüsch'.

Se boji kot žaba dežja 'Er hat Angst wie der Frosch vor dem Regen'.

Počuti se kot na trnju 'Er fühlt sich wie auf den Dornen'.

Pika kot kača izza grma 'Er sticht wie die Schlange aus dem Gebüsch'.

Pisano gleda kakor modras 'Ablehnend dreinschauen wie die Kreuzotter'.

Želi kakor kanja/suha zemlja/kepa dežja 'Sehnt sich wie der Mäusebussard/trockene Erde/der Knollen nach dem Regen'.

Toliko se ga prime beseda, kot bi bob v steno metal 'Er wird vom Wort ebensowenig angesprochen, als ob man mit Saubohnen eine Wand bewerfen würde'.

Veselim se ga kakor sončnega vzhoda 'Ich freue mich auf ihn wie auf den Sonnenaufgang'.

Ga črti kot pajka 'Er hasst ihn wie eine Spinne'.

Sovražijo me kot srake belo vrano 'Sie hassen mich wie die Elstern eine weisse Krähe'.

Ponuja kakor star solar sol 'Er bietet an wie ein alter Salzmann das Salz'.

³² *Debel* kot konj 'Dick wie ein Pferd', kot polh 'wie der Bilch'.

Suh ko kvatrnj petek 'Mager wie ein Quatternfreitag'.

Jak kot grk 'Stark wie ein Riese'.

Je visok kot ljubljanska vrata 'Ist hoch wie das Laybacher Tor'.

Je tolika ko galeja 'Ist breit wie eine Galeere'.

ger', jak 'stark', visok 'hoch', velik 'gross', tolik/obsežen 'umfangreich', rdeč 'rot', žut/rumen 'gelb', gluh 'taub', nadušljiv 'asthmatisch', star 'alt', grd 'hässlich', podoben 'ähnlich', kot 'wie', morati biti za 'dafür sein müssen'.

2. Prädikate für aktuelle Zustände des menschlichen Körpers:³³ žejen 'durstig', potreben 'bedürftig', sit 'satt', pijan 'betrunken', iz škatlice 'aus der Schachtel genommen', zanič 'schwach', moker 'nass', mrzel 'kalt', blaten 'kotig', bel 'weiss'.

3. Prädikate für das Psycho-Physische:³⁴ počasen 'langsam', gibčen 'geschmeidig', živ 'lebendig', neroden 'ungeschickt', za kaj 'tauglich', sladek 'süss', pijan 'betrunken'.

4. Prädikate für das Psychische als ständige Eigenschaft:³⁵ dober 'gut', priden 'brav', ne do-

Ima usta (*velika*) ko ljubljanska vrata 'Hat einen Mund (gross) wie das Laybaclier Tor'.

Srce ima () kot svinjski lonec 'Hat ein Herz gross wie der Schweinetopf'.

Je *rdeč* kakor velikonočni pih 'Er ist rot(wangig) wie ein Osterei', kakor Karlovčan 'wie einer aus Karlovec', kakor kuhan rak 'wie ein gekochter Krebs', ko plamen 'wie eine Flamme', kakor Rapin 'wie ein Araber', kakor jagoda 'wie die Erdbeere'.

Žut/Rumen kot cekin 'Er ist gelb wie ein Taler'.

Gluh ko zid 'Taub wie die Mauer', kot noč 'wie die Nacht'.

Nadušljiv kot stara podgana 'Asthmatisch wie eine alte Ratte'.

Star kot lipa 'Alt wie der Lindenbaum', kot panj 'wie ein Stumpf', kot (mati) zemlja 'wie (die Mutter) Erde', da bi kmalu numare zgrešil 'dass er fasst an den Zahlen vorbeigegangen wäre', kakor greh 'wie die Sünde', kakor Matuzalem 'wie Methusalem'.

Je *grd* kot svinjski lonec 'Ist hässlich wie der Schweinetopf'.

So si *podobni*, kakor bi jabolko razpolovil 'Sie ähneln sich, als ob man einen Apfel halbierte', kakor pokrajcarski pipci 'wie Einkreuzer-Taschenschnappmesser'.

Je () kot kokotov rep 'Er ist wie ein Hahnschwanz'.

Moram *biti* () *za vse* pri hiši kot popeček 'Ich muss für alles dasein wie eine Schürschaufel', kakor burkle 'wie eine Ofengabel'.

³³ Je *žejen* kakor ob ajdovi setvi kepa na njivi 'Er hat Durst wie der Klumpen auf dem Felde zur Saat des Buchweizens', kakor mlinarjeva kokoš 'wie des Müllers Huhn'.

Potreben kot suha zemlja dežja 'Bedürftig wie trockene Erde des Regens', kot pes palice 'wie der Hund des Stockes', kakor berač kruha 'wie der Bettler des Brotes'.

Sit kakor pri birmi 'Satt wie bei der Konfirmation'.

Pijan kakor (božja) mavra 'Betrunken wie der (heilige) Regenbogen', kakor kmečka nevesta 'wie die Bauernbraut'.

Sem *zanič* kakor ubit lonec 'Bin schwach wie ein eingesprungener Topf'.

() Kot iz škatlice 'Wie aus der Schachtel herausgenommen'.

Moker ko pes 'Nass wie ein Hund', ko luža 'wie eine Lache'.

Mrzel kot pasji gobec 'Kalt wie eine Hundeschnauze'. Blaten ko ilak 'Kotig wie ein Lehmann'.

³⁴ Je *počasen* kot sveto olje 'Ist langsam wie heiliges Oel', kakor hudo leto 'wie ein schlimmes Jahr', kakor megla brez vetra 'wie der Nebel ohne Wind'.

Je *gibčen* kakor postrv v potoku 'Ist geschmeidig wie die Forelle im Bach'.

Živ kakor krikac 'Lebhaft wie eine Grille'.

Je *neroden* ko (maklenova) drva 'Ist ungeschickt wie Feldahornholz'.

Je *toliko* za to kot zajec za brus 'Ist ebenso tauglich dafür wie der Hase für den Schleifstein', za boben 'für die Trommel'.

Sladek ko med 'Süss wie Honig'.

Sta () kot motovilo v žaklju 'Sie /zwei/ sind wie eine Haspel im Sack'.

Je *pijan* kot dež 'Er ist betrunken wie der Regen'.

³⁵ *Priden* kot duša 'Brav wie die Seele'.

ber 'nicht gut', neumen 'dumm', hud 'böse', oduren 'abstossend', sirov 'roh', zvit 'listig', nabrušen 'scharf', nestalen 'unbeständig', nenaklonjen 'nicht zugeneigt', pošten 'ehrlich', zvest 'treu', skop

'geizig', divji 'wild', z jezikom 'eine Zunge habend', priliznjen 'schmeichelnd', sladek 'süss', slan 'salzig', zapravljiv 'verschwenderisch', željen 'begierig'.

5. Prädikate für das Psychische als eine momentane Eigenschaft³⁶: siten 'lästig', raztresen 'zerstreut', divji 'wild'.

6. Prädikate für das Psychische:³⁷ židane volje 'herrlicher Laune', malokdaj dobre volje 'selten guter Laune', podoben 'ähnlich', žalosten 'traurig', sit 'satt'.

Dober kot kruh 'Gut wie das Brot', kot dan 'wie der Tag', kot duša 'wie die Seele'.

Dober si kakor česen brez kruha 'Du bist gut wie der Knoblauch ohne Brot'.

Je *hud* kakor encijan 'Er ist böse wie Enzian', kakor hren 'wie Meerrettich', kakor kraški pes 'wie der Karsthund'.

Neumen kakor maček, ki stoji poleg vode, pa se s slino umiva 'Dumm wie der Kater, der neben dem Wasser steht und sich mit dem Speichel wäscht'.

Je *oduren* kot rog 'Ist abstossend wie ein Horn'.

Je *sirov* kot goba 'Er ist roh wie ein Pilz'.

Je *zvit* kakor kozji rog 'Er ist listig wie ein Ziegenhorn', *tako* kakor prasica 'wie ein Schwein', kakor kača 'wie eine Schlange', kakor rog 'wie ein Horn'.

Je *nestalen* kakor aprilsko vreme 'Er ist unbeständig wie das Aprilwetter'.

Nabrušen je kot nož 'Er ist scharf wie ein Messer'. So si () kot sultan 'Sie sind zueinander wie der Hund Sultan'. Sta si kakor burja in veter 'Sie /zwei/ sind sich wie Sturm und Wind'.

Je pošten kakor vlaška torba 'Er ist ehrlich wie eine welsche Tasche'.

Zvest ko pes 'Treu wie der Hund', ko konj 'wie das Pferd'.

Skop ko vrag 'Geizig wie der Teufel'.

So () kakor volk v hosti 'Sie sind wie der Wolf im Dickicht'.

Ima () jezik kot kača pik 'Er hat eine Zunge wie die Schlange den Biss' kot kobila rep 'wie eine Stute den Schwanz'.

dolg kot krava rep 'lang wie ein Kuhschwanz'.

Priliznjen, da se mu oči smejejo 'Schmeichelnd, dass ihm die Äugen lachen', kot mačka 'wie die Katze'.

Sladek ko med 'Süss wie Honig'.

Slan ko zoč 'Salzig wie Urin'.

Zapravljiv kot antikrist 'Verschwenderisch wie der Antichrist'.

Tak kakor osa na med 'So wie die Wespe auf den Honig'.

³⁶ Je *siten*, kakor bi muho iz močnika potegnil 'Er ist lästig/mürrisch, als hätte er eine Fliege aus der Mehlbrühe herausgefischt', kakor čebula brez kruha 'wie eine Zwiebel ohne Brot', kakor muha v kaši 'wie eine Fliege im Brei'.

Je *sitna*, kakor da se je norih gob najedla 'Sie ist so lästig als hätte sie sich an Narrenpilzen sattgegessen'.

Je *siten/tečen* kot prisad 'Er ist lästig wie eine Vereiterung', kot podrepna muha 'wie eine Rossfliege'.

Je *raztresen* kakor profesor 'Er ist zerstreut wie ein Professor', kakor očenaš 'wie ein Vaterunser', kakor molek 'wie ein Rosenkranz'.

³⁷ *Divji* kot lev 'Wild wie ein Löwe'.

Tak si kakor breja mačka 'Du bist so wie eine trächtige Katze'.

Je bil () kakor smrtni greh na pokori 'Er war wie die Todsünde bei der Busse'.

Je () kakor na svedru 'Er ist als wäre er am Bohrer', kakor smrtno kosilo 'wie das Todesgericht'.

Si *židane volje* kakor svatje 'Du bist bei herrlicher Laune wie Hochzeitsgäste'.

7. Prädikate für die Quantität:³⁸ množni 'zahlreich'.

8. Prädikate für die Sozialisierung:³⁹ sam 'allein', reven 'arm', posedujoč 'besitzend'.

Hauptsächlich beziehen sich diese Ausdrücke auf das Negative; Positives ist sehr selten (cf. gut, brav). Negative Erscheinungen können durch die Ironie gesteigert werden: *žejen kakor mlinarjeva kokoš* 'durstig wie des Müllers Huhn', *dober kakor česen brez kruha* 'gut wie der Knoblauch ohne Brot', *pošten kot vlaška torba* 'ehrlich wie der welsche Sack'.

In gewissem Sinne ist es auch wichtig festzustellen, wem diese Eigenschaften im Satzgefüge zugeschrieben werden, wer dieser Jemand ist, d.h. wer ist der Träger solcher Eigenschaften oder der Täter solcher Handlungen. Die adjektivischen Prädikative werden bei Bojc fast ausschliesslich auf das Männliche bezogen, wohl deswegen, weil diese Form sprachlich merkmalllos ist, kann also auch auf das Weibliche bezogen werden, allerdings mit Ausnahmen wie *jak kot grk* 'stark wie ein Riese' – aber *jaka ko kobila* 'stark wie eine Stute'. Die weibliche Form erscheint nur bei *tolika kot galeja* 'so breit wie eine Galeere'. Der Träger der Prädikateigenschaft steht gewöhnlich im Singular, fast immer ein Mensch, nur selten handelt es sich um eine Sache, oder es kann beides gemeint sein: *Cvili kakor izanska kola* 'Er/es winselt wie ein Karren aus Ig', *Je hud kakor encijan/hren/kraški pes* 'scharf wie Enzian/Meerrettich/Karsthund', *Na poti mi je kakor kost v grlu* 'Er/sie/es steht mir im Wege wie der Knochen in der Kehle'.

Nichtsinguläre Träger der Eigenschaften sind selten: *Držijo se kakor kozji rogovi* 'Sie verhalten sich wie Ziegenhörner', *Letajo okoli kakor mokre kokoši* 'Sie laufen umher wie nasse Hühner', *Razšli so se kakor rakova deca* 'Sie gingen auseinander wie Krebskinder', *So si podobni kakor jabolko jabolku* 'Sie ähneln sich wie ein Apfel dem anderen'. Auf ein Paar bezieht sich: *Plešeta kakor lisasta krava in brezasti vol* 'Sie tanzen wie eine scheckige Kuh und ein bunter Ochse', *Sta kot motovilo v žaklju* 'Sie sind wie eine Haspel im Sack'. Die nichtsingulären Eigenschaftsträger oder Täter sind also pragmatisch bedingt.

3.2 Im Slowenischen gibt es nicht selbständige morphematische Entsprechungen zu deutschen "es"- und "man"-Sätzen. Beides kann durch die unpersönliche Form der 3. Person Sg. ausgedrückt werden: *Temni se* 'Es wird dunkel' – *Pri jedi se molči* 'Beim Essen hat man zu schweigen'. Das Charakteristikum der "man"-Sätze ist in diesem Fall allerdings das *se*, welches das sonstige Subjekt ersetzt (*Govorili smo*, d.h. *mi* – 'Wir haben gesprochen'). Dem "man"-Typus entspricht ausserdem die 3. Person Pl. bei leerer Subjektstelle: *Te bodo gnali kot polha* 'Man wird dich treiben wie einen Bilch'. Es gibt aber auch noch andere, ähnliche Möglichkeiten des unpersönlichen Gebrauchs der persönlichen Formen; ausnahmsweise

Sem malokdaj *dobre volje* kot konj dobre misli 'Ich bin selten guter Laune wie das Pferd einer guten Absicht'.

Sem ga *žalosten* kakor štoklja svojih nog 'Ich freue mich seiner ebensosehr wie der Storch seiner Beine'.

Sit sem te kot čemerike 'Ich bin deiner satt wie der weissen Nieswurz', tako kakor surovega boba 'so wie der rohen Saubohnen'.

³⁸ *Množni* kakor žužki v lesu 'Zahlreich wie Insekten im Holz'.

³⁹ *Sam* kakor volk v hosti 'Allein wie der Wolf im Walde', *kakor posekan dob* 'wie eine niedergehauene Eiche', *zmeraj doma kakor bog* 'immer zu Hause wie Gott'.

Je *reven* kot cerkvena miš 'Arm wie eine Kirchenmaus'.

Ti *imaš več* v smeteh kakor jaz v kašči 'Du hast mehr im Müll als ich im Getreideboden'.

Skrit ko bobrega v loju 'Versteckt wie die Niere im Talg'.

kann aber auch das Wort *človek* im Sinne von *man* gebraucht werden. Sehen wir uns das jetzt am Beispiel der komparativen Phraseologeme näher an.

3.2.1 Im Rahmen des “es”-Typus kommt als Prädikatskern, d.h. als Kopula, am häufigsten das Hilfsverb *biti* vor, welchem sog. Prädikativa folgen, die zusammen mit *biti* als Prädikate fungieren und so dieselbe Funktion ausüben wie die sachbezogenen Zeitwörter selbst: *Tema je kakor v peči* ‘Es ist dunkel wie im Ofen’ = *Pripeka kot v peči* ‘Es sengt wie im Ofen’. Eigentlich gibt es bei den komparativen Phraseologemen nur wenige “es”-Zeitwörter: in unserem Material treten auf:⁴⁰ *dežuje* ‘es regnet’, *sneži* ‘es schneit’, *pripeka* ‘es sengt/es brennt’; etwas besonderes ist *prijeti se* ‘haften bleiben’. Prädikative zu *biti* sind *toplo* ‘warm’, *oblačno* ‘wolkig’, *tako* ‘so’, *dobro* ‘gut’, *treba* ‘nötig’, *tema* ‘dunkel’, *toliko* ‘soviel’, *toliko vrst* ‘soviel Arten’. Am schönsten kann man all das an Beispielen beobachten. (Wie schon bisher werden die ungleichgradigen Komparationen nicht berücksichtigt, wie z.B. *Bolje je pijanec kakor uhernik* ‘Besser ein Säufer als ein Neider’). Das Zeitwort *biti* ist gewöhnlich nur die Kopula, es kann aber auch ‘existieren’ oder ‘daran liegen’ bedeuten, das letztere natürlich nur mit Hilfe einer Präposition. Der “man”-Typus ist bei den Vergleichen allerdings ausserordentlich selten,⁴¹ öfters tritt der *to*-Typus auf.⁴²

3.3 Nun wollen wir uns die Protasis der komparativen Phraseologeme näher ansehen.

3.3.1 Bei den *Zeitwörtern* der Bewegung veranschaulicht der Vergleich, wie eilig oder langsam die Bewegung vorangeht oder auf welche merkwürdige Weise und wann (wenn

⁴⁰ *Dežuje, kakor bi bika molzel* ‘Es regnet, als würde man den Stier melken’.

Sneži, kakor bi berače trgali/tepli ‘Es schneit, als würde man Bettler auseinanderreißen/-schlagen’.

Blešči se kakor svetlo sonce ‘Es glitzert wie die helle Sonne’.

Oblačno je ko testo ‘Es ist wolkig wie der Teig’.

Tema je kakor v peči ‘Es ist dunkel wie im Ofen’, *kakor v rogu* ‘wie im Horn’.

Je tako, kakor bi ciganu belega kruha dal ‘Es ist so, als würde man dem Zigeuner (ein wenig) weisses Brot geben’.

Pláčniku je dobro ko mravlji: mravlji v starosti krila narasto, a on dobi penzijo ‘Dem Zahler geht es gut wie der Ameise: der Ameise wachsen im Alter die Flügel, er aber bekommt das Ruhegeld’.

Tega mi je treba kot luknje v glavi ‘Das habe ich nötig wie das Loch im Kopf’, *kot tretjega očesa* ‘wie das dritte Auge’.

Toliko mu je za dom kot orlu za Noetovo barko ‘Es liegt ihm ebensoviel am Heim wie dem Adler an Noahs Arche’.

Toliko mu je za stvar kakor za deveto skrb ‘Es liegt im soviel an der Sache wie an der neunten Sorge’.

Se mu je ustavilo kakor slepi kuri zrno ‘Es ist ihm steckengeblieben wie der blinden Henne das Korn’.

Prime se ga kakor smole ‘Es bleibt an ihm hängen wie am Pech’.

⁴¹ *Te bodo gnali kot polha* ‘Man wird dich jagen wie den Bilch’.

⁴² *To je tako prišlo, kot bi ptica izvalila* ‘Das kam so, als hätte es ein Vogel gebrütet’.

To je tako težko, kakor bi zajca drl ‘Das ist so schwer, als würde man dem Hasen die Haut abziehen’.

() *Potrebno je kakor trn v peti* ‘Das ist vonnöten wie der Dorn in der Ferse’.

() *Drži kakor tat birača* ‘Es hält wie der Dieb den Scherzen’.

To mu pomore kolikor slepemu sveča ‘Das hilft ihm ebensoviel wie die Kerze dem Blinden’.

To mu je ljubo kakor psu palica ‘Das ist ihm lieb wie dem Hunde der Stock’.

Cvili kakor izžanska kola ‘Das kreischt, wie der Karren der Leute aus Ig’.

überhaupt) das Ziel erreicht wird: *Beži, ko da mu gori za petami* 'Er läuft, als ob ihm hinter den Fersen brennen würde', *Hodi, ko bi polža jezdil* 'Er geht herum, als ob er eine Schnecke reiten würde', *Letajo okoli kakor mokre kokoši* 'Sie laufen umher wie nasse Hühner', *Ne more mirovati ko ne topolovo drevo* 'Er kann nicht ruhig bleiben, so wie eine Pappel'. Sehr oft ist der Vergleich stilistisch markiert. Ironisch: *leti, kakor bi se moral za česen tožiti* 'Er eilt/rennt, als müsste er wegen des Knoblauchs vors Gericht'; oder humorvoll: *Plesala sta kakor lisasta krava in brezasti vol* 'Sie beide tanzten wie eine scheckige Kuh und ein bunter Ochse'. Manchmal dient der Vergleich nur einer treffenden Veranschaulichung: *Razšli so se kakor rakova deca* 'Sie gingen auseinander wie Krebskinder'. Die Assoziationen bleiben im Rahmen der bäuerlichen Welt, oder der Welt der Natur, die natürlich auch den Bereich der Religion miteinschliesst: *Gre, kakor bi hotel še danes v Rim priti* 'Er geht, als wolle er noch heute nach Rom kommen', *Se drži kakor sv. Marjete ptič* 'Er macht eine Miene wie ein St. Margareten-Vogel'.

Bei den Zeitwörtern der Rede (verba dicendi) steht bei *govoriti* 'sprechen' die Zungenfertigkeit im Vordergrund: *kot raztrgan dohtar* 'wie ein zerfetzter Doktor', *kot bi rožice sadil* 'als pflanze er Blümlein', *kot bi med lizal* 'als lecke er Honig'; *Pripoveduje, kakor bi bila na preji* 'Sie erzählt, als wäre sie/er/es auf der Spinnstube'. Diese Zungenfertigkeit kann auch zu üppig ausfallen: *kakor bi orehe stresal* 'als würde er/man Nüsse schütteln'. Das Thema oder die Art des Sprechens kann auch eintönig sein: *Zna samo en jezik kakor žaba v kalu* 'Kennt nur eine Sprache wie der Frosch ira Tümpel', *Zmeraj o tem govori kakor cigan o belem kruhu* 'Er spricht immer (nur) davon, wie der Zigeuner vom weissen Brot'. Eine zu grosse Amplitude (*vpiti* 'schreien') wird auch krass veranschaulicht: *Vpije kakor črednik na paši* 'Er schreit wie der Dorfhirte auf der Weide', *kakor jesihar/Čič* 'wie ein Essigverkäufer/der Bewohner der Čičarija'. Wenn man es in Not tut: *Vpil je od bolečin kakor ptič v precepu* 'Er schrie vor Schmerzen wie ein Vogel in der Klemme', *Zaječi, kot bi na šivanko sedel* 'Er jammert auf, als ob er sich auf eine Nadel niedergelassen hätte'. Und auch schelten kann man zu laut: *Vpije nanj kot na belo vrano* 'Er schreit ihn an wie eine weisse Krähe'. Und zum Nichtsprechen: *Molči, kot bi imel govno v ustih* 'Er schweigt, als hätte er Dreck im Munde'. Und Böses: *Pika kot kača izza grma* 'Er beisst/sticht wie eine Schlange aus dem Hinterhalt'.

Assoziative Vergleiche stammen aus den Natur- und, seltener, aus den Alltagserscheinungen. Auf soziale Differenzierung weisen nur wenige hin (*kot raztrgan dohtar* 'wie ein zerfetzter Doktor'). Eine moralische Verurteilung ist in *kot bi imel govno v ustih* 'als hätte er Dreck im Munde' enthalten. Die Bezeichnungen sind sonst überaus treffend und hauptsächlich wohlwollend, zugleich aber auch schmerzhaft für den Betroffenen.

Den bereits behandelten Zeitwörtern entsprechen andere Kommunikationszeitwörter, z.B. *smejati se* 'lachen', *smrčati* 'schnarchen': *Smeje se kot cigan belemu kruhu* 'wie der Zigeuner über das weisse Brot', *Se reži kakor pečen kruh* 'Er klafft beim Lachen wie gebackenes Brot', *kakor pečen maček* 'wie ein gebackener Kater', *Smrči, kot bi drva žagal* 'Er schnarcht, als ob er Holz sägen würde'. Auch lachen kann man offensichtlich auf sehr verschiedene Weise.

Die Welt, die uns aus diesen Vergleichen entgegentritt, ist nicht anders als jene bei den Zeitwörtern des Sprechens; nur der Ton ist vielleicht ein wenig milder und z.B. nicht ironisch. Auch *gledati* 'schauen' kann man auf verschiedene Weise. Mit grösster Begierde: *kakor bi mu oči izkapale* 'als wären ihm die Augen ausgetropft', sehnsüchtig: *kakor jelen praprot*

‘wie der Hirsch auf das Farnkraut’, unangenehm überrascht: *kakor riba na suhem* ‘wie ein Fisch auf dem Trockenem’, richtig neugierig: *kot zolj svetlo* ‘wie die Larve des Speckkäfers ins Licht’, verschlafen: *kot miš iz moke* ‘wie eine Maus aus dem Mehl’, dumm: *kot zaboden vol* ‘wie ein geschlachteter Ochse’ oder angriffsbereit/räuberisch: *kot volk/vrag iz vrča* ‘wie der Wolf/Teufel aus dem Krug’, nicht gerade wohlgefällig: pisano *kakor modras* wie eine Kreuzotter’, wie auf der Lauer: Preži *ko pes na kost* ‘Er lauert wie der Hund auf einen Knochen’. Wieder werden wir von den Erscheinungen des Alltags im Leben des einfachen Menschen angesprochen. (Das soll aber wiederum nicht heissen, dass man diese Phraseologeme auch in anderen Volksschichten nicht zu hören bekäme.) Die Assoziationen beziehen sich natürlich nur auf das Lebendige, hauptsächlich Tierische, nur das erste Beispiel veranschaulicht uns den übertriebenen Eifer beim Zuschauen, wobei sogar eine Körperverletzung in Kauf genommen werden kann.

Das Verstehen und Können sind gewöhnlich kümmerlich: Ume se na to *kot zajec (krava) na boben* ‘Er versteht sich darauf wie ein Hase (eine Kuh) auf die Trommel’. Ironisch klingt es, wenn über jemanden gesagt wird: Zna več *kakor hruške peči* ‘Er kann mehr als Birnen backen’. Als ob man sagen wollte: es ist nicht so schlimm, wenn man etwas nicht kann, schlimm jedoch, wenn man nur so tut, als ob man es könne.

Und wie steht es um die Körperfunktionen? Beim Trinken sollte man sich mässigen: Pije *ko lij* ‘Er trinkt wie ein Trichter’, *ko čebela med* ‘wie die Biene den Honig’; genauso bei der Bewegung: Pobiral se je, *kakor bi bil s sedla padel* ‘Er raffte sich auf, als wäre er vom Sattel hinuntergefallen’; man sollte nicht gleich bei jeder Anstrengung ins Schwitzen geraten: Potim se *kot miš v kopi* ‘Ich schwitze wie die Maus im Schober’; eine Arbeit soll man mit Erfolg verrichten: Pri delu toliko opravi *kakor žaba pri orehu* ‘Bei der Arbeit verrichtet er genauso viel wie der Frosch bei einer Nuss’; im Notfall soll man sich schliesslich auf etwas stützen können: Tako malo se morem na bolno nogo opreti *kakor na svoj jezik* ‘Ich kann mich so wenig auf mein krankes Bein stützen wie auf die eigene Zunge’; wenn man schon nicht viel gegen die Körperbeschwerden machen kann: Tako me dere, *kot bi me z otiko strgal po grlu* ‘Ich habe solches Sodbrennen, als ob man mir mit einer Pflugreute die Kehle abkratzen würde’.

Auch bei anderen Zeitwörtern mit ausgeprägter Bedeutung kommt in den Vergleichen immer wieder dieselbe bäuerliche Welt zum Vorschein. Mit den Zeitwörtern der geistigen Ebene assoziiert man weniger schätzbare Sachen: *kozji rogovi* ‘Ziegenhorner’, *pajk* ‘die Spinne’, *žaba* ‘der Frosch’, *star solar* ‘ein alter Salzmann’, *kakor bi sv. Marjeti olje izpil* ‘als ob man der heiligen Margarete das Oel ausgetrunken hätte’, *kakor bi Materi božji copate požrl* ‘als hatte man der Mutter Gottes die Pantoffeln geschluckt’, *kakor bi mu kure malico pojedle* ‘als hätten ihm die Hühner das Butterbrot weggegessen’, *kakor bi mu mačka mlade pojedla* ‘als hätte ihm die Katze die Jungen aufgegessen’, *kislo kot cemerika* ‘sauer wie die weisse Nieswurz’.

3.3.2 Weil wir in diesem Bereich nichts mehr Neues entdecken, wollen wir bei den *prädikativischen* Ausdrücken nur noch den Vergleichen unsere Aufmerksamkeit widmen.

Auf das Körperliche beziehen sich Verleiche wie *konj/polh* ‘Pferd/Bilch’, *ljubljska vrata* ‘Laybacher Tor’, *grk* ‘Riese’, *smrtni greh* ‘Todsünde’, *svinjski lonec* ‘Schweinetopf’, *kočevski greh* ‘Gotscheer Sünde’, *sveto olje* ‘heiliges Oel’, *Karlovcčan* ‘Karlstädter’, *galeja* ‘Galeere’, *postrv v potoku* ‘Forelle im Bach’, *mlinarjeva kokoš* ‘Müllers Huhn’, *ob ajdovi setvi kepa na njivi* ‘wie der Knollen auf dem Felde zur Buchweizensaat’, *luža* ‘Lache’, *dež* ‘Regen’,

očenaš 'Vaterunser', *kuhan rak* 'gekochter Krebs', *plamen* 'Flamme', *Rapin* 'Araber', *ja-goda* 'Erdbeere', *muha v močniku* 'Fliege in der Mehlbrühe', *koklja v rešetu* 'Gluckhennene im Sieb', *pri birmi* 'bei der Konfirmation', *soč* 'Urin', *lipa/panj/zemlja* 'Lindenbaum/Baumstumpf/Erde', *zlatnik* 'Taler/Goldstück'.

Diese Vergleiche beziehen sich hauptsächlich auf das Unvorteilhafte. Davon gibt es nur wenige Ausnahmen: eine Forelle im Bach (*postrv v potoku*), eine Scholle auf dem Felde zur Buchweizensaat (ob *ajdovi žetvi kepa na njivi*), eine Flamme/Erdbeere/das Blut (*plamen/jagoda/kri*), Linde/Baumstumpf/Erde (*lipa/panj/zemlja*). Besonders interessant sind vielleicht die Vergleiche aus dem Bereich des Religiösen, wo es z.B. heisst *počasi ko sveto olje* 'langsam wie heiliges Oel', *raztresen kot očenaš* 'zerstreut wie beim Vaterunser', *sit kakor pri birmi* 'satt wie bei der Konfirmation'. Aus dem sozialen Bereich sei hier zugefügt: *sam doma kot Bog* 'einsam zu Hause wie Gott'. Da weht manchmal ein bestimmter Gedankenliberalismus durch, besonders wenn man beachtet, dass es keine Beispiele der Art wie 'gerecht wie Gott' u.ä.

Vergleiche ähnlicher Art sind auch auf das Geistige und Charakterliche bezogen: *d o b e r – česen brez kruha* 'gut – der Knoblauch ohne Brot', *v s t r a h u – žaba na dež* 'verängstigt – der Frosch vor dem Regen', *o s t e r – hren/encijan/kraški pes* 'scharf – Meerrettich/Enzian/Karsthund', *o d u r e n – rog* 'abstossend – Horn', *s i r o v – goba* 'rauh – Pilz', *s i t e n – kot bi muho iz močnika potegnil* 'grämlich – als hätte er eine Fliege aus der Mehlbrühe herausgefischt', *z v i t – prasica/kača/rog* 'listig – Sau/Schlange/Horn', *tak – kot da se je spekel na kislem mleku* 'so – als hätte er sich an der Sauermilch verbrannt', *n e s t a l e n – aprilsko vreme* 'unbeständig – Aprilwetter', *p o š t e n – vlaška torba* 'ehrlich – eine welsche Tasche', *k i s e l – čemerika* 'sauer – weisse Nieswurz', *s i t e n – čebula brez kruha/muha v kaši* 'lästig – Zwiebel ohne Brot/Fliege im Brei', *t a k – kot da se je norih gob najedla* 'so – als hätte sie sich an Narren-Pilzen sattgegessen', *ž i d a n e v o l j e – svatje* 'herrlicher Laune – Hochzeitsgäste', *d r u g d o d r u g e g a – burja in veter* 'zueinander – Sturm und Wind', *t a k – breja mačka* 'so – trüchtige Katze', *z v e s t – konj/pes* 'treu – Pferd/Hund'.

Für die meisten unvorteilhaften Eigenschaften oder Gemütszustände findet man ganz treffende Vergleiche, manchmal recht geistreiche. Angenehmes oder wenigstens nicht Ironisches wird durch Hochzeitsgäste dargestellt. Interessant sind Beispiele, bei denen sich der Vergleich nur auf das qualitative Pronomen *tak* 'solcher' – oft auch in der Nullstufe – bezieht: *Je kakor na svedru* 'Ist wie auf dem Bohrer', *Je kakor smrtno kosilo* 'Ist wie das Todesgericht', *Sta kot motovilo v žaklju* 'Diese beide sind wie eine Haspel im Sack' u.ä. Aus dem sozialen Bereich kann etwa auf *imeti česa toliko kot volk suhe govedine* 'von etwas soviel haben wie der Wolf vom geräucherten Rindfleisch' aufmerksam gemacht werden.

4. Wie wir schon angedeutet haben, gibt es auch komparative Phraseologeme der Ungleichheit. In ihnen wird gesagt, wem man den Vorrang gibt. Das, was den Vorrang hat, ist am meisten 'besser' (*bolje, boljši -a -e*), 'mehr' (*več, bolj*), 'schöner' (*lepš-*), 'lieber' (*rajši/raje*), 'leichter' (*laže*), 'süßer' (*slaje*), oder 'größerer Reichtum' (*boljše/večje bogastvo*).⁴³ In den Komparationen mit 'besser' wird also 'x' dem 'y' vorgezogen. Diese Bevorzugungen

⁴³ Cf. wieder die Beispiele in den einzelnen Bezeichnungsgruppen.

betreffen verschiedene Bereiche: Lebensgefährten⁴⁴, das Wirtschaften⁴⁵, wobei ein sicheres Wenig besser ist als ein nur mögliches Mehr⁴⁶, Etwas besser als Nichts, Jemals als Niemals und ähnliches⁴⁷, die Qualität hat den Vorrang vor der Quantität⁴⁸, zumal diese oft etwas ganz Wertloses darstellt, auch ist ein Weniger manchmal ein Mehr⁴⁹, das Psychische steht

⁴⁴ Bolje je pijanec kakor uhernik 'Besser ein Trunkenbold als ein neidischer Mensch', bolje biti nesrečnemu kakor neumnemu 'besser unglücklich als dumm sein', bolje razmišljena kakor zamišljena 'besser gedanklich abwesend als nachdenklich', bolje je bosa trnje mleti kakor vdovca (pijanca) vzeti 'besser Dornen mahlen als einen verwitweten Trunkenbold nehmen'. Raje grem z mladim praprot žet kakor s starim cekine štet 'Lieber gehe ich mit einem Jungen den Farn mähen als mit einem Alten die Taler zählen'.

Ni lepšega žita kakor pšenica, ni lepšega dekleta kakor Kranjica 'Kein schöneres Korn als der Buchweizen, kein schöneres Mädchen als die Krainerin'.

⁴⁵ Bolje je, da terica reži/se krega, kakor da lan preleži 'Besser, dass die Flachsbrecherin kreischt/zankt, als dass der Flachs zu lange liegen bleibt', bolje drži ga ko lovi ga 'besser halte ihn als fange ihn', bolje prihranjeno kakor pridelano 'besser erspart als erwirtschaftet', bolje prihranjeno jajce kakor medena puta/medeni vol 'besser ein erspartes Ei als eine Henne/ein Ochse aus Süsteig', bolje lačen spati kot z dolgovi vstati 'besser hungrig einschlafen als mit Schulden aufstehen', laže je zbrati kot obdržati 'leichter ist zusammentragen als zusammenhalten', laže je varovati ovce kot novce 'leichter ist Schafe als Geld hüten'. Več od zlata in srebra nam drevje dobrega da 'Mehr als Gold und Silber geben uns Gutes die (Obst)bäume'. Raje preveč kot premalo 'Lieber mehr als zu wenig'.

⁴⁶ Bolje danes kos kakor jutri gos 'Besser heute die Amsel (ein Stück) als morgen die Gans', bolje danes pet ko jutri šest 'besser heute fünf als morgen sechs', bolje je kos kruha v žepu kakor šopek/pušecelc rož 'besser ein Stück Brot in der Tasche als ein Blumenstrauss', bolje vrabec v roki kot golob na strehi 'besser ein Spatz in der Hand als eine Taube auf dem Dach'.

⁴⁷ Bolje kadarkoli kot nikoli 'Besser jemals als niemals', bolje je ikaj kot nikaj 'besser etwas als nichts', bolje pozno kot nikoli 'besser spät als niemals', bolje zdaj kot nikdaj/nikoli 'besser jetzt als niemals'.

⁴⁸ Bolje je žlica meda kakor lopata blata 'Besser ein Löffel Honig als ein Spaten Kot', bolje je na medu dobiti kot na govnu zgubiti 'besser an Honig gewinnen als an Mist verlieren', bolje je vino iz lonca kakor voda iz zdenca/studenca 'besser Wein aus dem Topf als Wasser aus dem Brunnen', bolje je suha skorja kakor prazen lonec 'besser eine trockene Brotrinde als ein leerer Topf', bolje je, da ciganu ostane, kakor da meni zmanjka 'besser ist, dass es dem Zigeuner übrigbleibt, als dass es mir knapp wird'.

⁴⁹ Boljša žlica soka v miru kakor polna miza jedi v prepiru 'besser ein Löffel Brühe in Frieden als ein beladener Tisch im Zank', bolje žlica zelja v miru kakor pečenka v prepiru 'besser ein Löffel Kraut in Frieden als ein Braten im Zank'.

Lepše zlato ponošeno kakor srebro iznova kovano 'Schöner Gold aufgetragen als Silber neugeschmiedet'.

vor dem Materiellen,⁵⁰ man wähle das kleinere Uebel,⁵¹ das Heimische vor dem Fremden,⁵² das Was ist manchmal, z.B. bei Taten, wichtiger als das Wie.⁵³ Vielleicht wäre noch das Soziale⁵⁴ hervorzuheben und auch noch dieses und jenes.⁵⁵

5. Aus Rücksicht auf den beschränkten Raum wurden hier nicht auch komparative Phraseologeme bearbeitet, die eine Satzform und als ersten Aktanten bestimmte Substantiva haben,

⁵⁰ Bolje je imeti hudo letino kakor hudo sosedinjo 'Besser eine karge Ernte als eine schlechte Nachbarin', bolje tenak mir kakor tolst prepir 'besser ein dünner Frieden als ein dicker Zank', bolje vinar pravičen kakor zlatnik krivičen 'besser ein richtiger Heller als ein falscher Taler', bolje na mekinjah dobiti kakor na zlatu zgubiti 'besser an der Kleie gewinnen als an Gold verlieren', bolje je biti pobožen pa ubožen kakor hudoben pa premožen 'besser fromm und arm sein als böse und vermögend', bolje dober glas ko srebrni pas 'besser ein guter Ruf als ein silberner Gürtel'. Prebrisana glava pa pridne roke so boljše/večje bogastvo kot zlate gore 'Ein pfiffiger Kopf und fleissige Hände sind grösserer Reichtum als goldene Berge'.

Poštenje več velja kot sto oralov sveta 'Die Ehre gilt mehr als hundert Acker Grund', več je vreden lep glas ko srebrn pas 'mehr gilt ein guter Ruf als ein silberner Gürtel'. Rajši junaško umreti kakor babinsko živeti 'Lieber heldenhaft sterben als feige leben'.

⁵¹ Bolje je z modrecem jokati kakor z norcem prepevati 'Besser mit dem Weisen weinen als mit dem Narren singen', bolje site komarje trpeti kakor gladne dopuščati 'besser satte Mücken erleiden als hungrige zuzulassen', bolje je prazen dvor kakor vrag v njem 'besser ein leerer Hof als der Teufel in ihm'. Boljša je prva zamera kakor zadnja 'Besser der erste Groll als der letzte'.

Bolji siti komarji od lačnih 'Besser satte Mücken als hungrige'.

⁵² Boljša je/Več je vredna domača gruda kakor na tujem zlata 'Besser/Wertvoller eine Erdscholle von zu Hause als Golderz in der Fremde'.

⁵³ Bolje /se/ je po cigansko voziti kakor po gosposko hoditi 'Besser wie ein Zigeuner zu fahren als wie ein Herr zu Fuss zu laufen', bolje je najrevnejšo mrho jahati kakor peš hoditi 'besser die ärmlichste Mähre reiten als zu Fuss zu gehen', bolje je slabo sedeti kakor dobro stati 'besser schlecht sitzen als gut stehen', bolje je počeno zlato kakor novo kovano srebro 'besser aufgetragenes Gold als geschmiedetes Silber'.

⁵⁴ Bolje dati volno kakor živo ovco 'Besser die Wolle hergeben als ein lebendiges Schaf', bolje je malo lastnega kakor mnogo tujega 'besser ein wenig Eigenes als viel Fremdes', bolje je verjeti svojim očem kakor tujim očesom 'besser den eigenen Augen glauben als fremden Augen', bolje je posvetiti pred seboj kakor za seboj 'besser vor sich etwas beleuchten als hinter sich'.

Oči več vidijo od očesa 'Zwei Augen sehen mehr als eines', bolje je dolžan, kakor bi se prodal 'Besser verschuldet als verkauft'.

Rajši s cesarjem kakor s pisarjem 'Lieber mit dem Kaiser als mit dem Schreiber'.

Raje dobrim služim, kakor slabim zapovedujem 'Lieber diene ich den Guten als dass ich den Schlimmen beföhlen würde'.

⁵⁵ Bolje je biti tam, kjer je dobra voda, kot tam, kjer je dober kruh 'Besser da zu sein, wo es gutes Wasser gibt, als da, wo es gutes Brot gibt'.

Boljša je ena ženska kot devet moških 'Besser eine Frau als neun Männer'.

Laže je zadržati na hribu velik kamen, kakor ustaviti malega 'Leichter auf dem Hügel einen grossen Stein zurückhalten als einen kleinen aufhalten'.

Lepše je reči: Tukaj sem, kakor: Kje sem 'Schöner zu sagen: da bin ich, als: wo bin ich'.

Papeški bolj od papeža 'Päpstlicher als der Papst'.

Več sreče ko pameti ima 'Mehr Glück als Verstand'.

Ljubezen je močnejša ko smrt 'Liebe ist stärker als der Tod'.

Prej bi se naučil coprati kot nemško govoriti 'Man würde eher zaubern lernen als deutsch reden'.

wie z.B. *Beseda mu teče kakor sok v dobu* 'Das Wort fließt ihm wie der Saft in der Eiche' oder *Mož brez brade – konj brez grive* 'Ein Mann ohne Bart – ein Pferd ohne Mähne'. Die Subjektstellen solcher Sätze werden auch durch Nichtmenschliches besetzt, wie folgende Beispiele zeigen: *beseda* 'Wort', *čast* 'Ehre', *kuga in vojska* 'Pest und Krieg', *vrag* 'Teufel', *stara modrost* 'alte Weisheit', *zaslužek* 'Erwerb', *post* 'Fasten', *praznik* 'Fest'. Man kann nicht sagen, dass das Sachen wären, die etwa nur den Bauern betreffen: es sind vielmehr allgemeine Angelegenheiten des Menschen überhaupt.

Die Prädikate dazu sind hauptsächlich von der Art, wie wir sie schon bei den näher behandelten komparativen Phraseologemen gesehen haben; etwas anders sind nur die lexikalischen Besetzungen in den Vergleichen, wie z.B.: *Človek je tak, kakršno je njegovo pisanje* 'Ein Mensch ist so wie sein Schreiben', *trji od kamna in slabši od jajca* 'härter als ein Stein und schwächer als ein Ei', *kakor kaplja na vejici* 'wie ein Tropfen auf dem Zweig'; Leute sind 'gemischt wie das Bettlermehl' (*mešani kakor beraška moka*) und 'der Leidende ist wie ein Stein auf dem Wege' (*Trpin kakor kamen na potu*). Auch hier gibt es viele feine Beobachtungen und treffliche Charakteristiken.

6. Wenn man sich nach diesem Ueberblick besinnt, kann man die einführend niedergeschriebenen Feststellungen von I. Grafenauer über den Charakter der slowenischen Sprichwörter im grossen und ganzen eigentlich bejahen. Aus diesen Vergleichen erschliesst sich die slowenische Bauernwelt in ihrer materiellen und geistigen, auch weltanschaulichen Determiniertheit. Es ist eine Welt, die nur wenige materielle und sonstige Vorteile hat, hauptsächlich ist man zu Bescheidenheit gezwungen. Diese Welt ist indessen interessant genug und verdient die Mühe, die zu Ihrer Erforschung erforderlich ist. Sie ist zugleich eine Welt, die vor unseren Augen in mancher Hinsicht dahinschwindet in ein existenzielles und pragmatisches Nichtmehrsein. Es ist mit diesen Redewendungen wie mit alten Bildern: man liebt sie und ehrt sie als etwas, das es zum grossen Teil gar nicht mehr gibt, was aber manchem von uns Licht bringt in unseren – in dieser Hinsicht jedenfalls – grauen Alltag.

Aktuelle Probleme der Phraseologie. Symposium 27.–29. 9. 1984 in Zürich. – *Züricher germanistische Studien*, Band 9 (1986), 291–321.

SLOVAROSLOVJE

PLETERŠNIKOV *SLOVENSKO-NEMŠKI SLOVAR*¹

Srednješolski profesor Maks Pleteršnik je po 12 letih izdelave in tiska pred enim stoletjem dal Slovincem skoraj za sto let najboljši slovar slovenskega jezika, t. i. Wolfov Slovensko-nemški slovar. Poleg nemških ustreznih in drugih pomenskih določitev je izbranim iztočnicam v moderni knjižni slovenščini določil pisavo in oblikoglasno podobo, oblikoslovno in tonemsko naglasno tipiko, podal zanesljivo stilno zaznamovanost in do neke mere tudi frazeologijo. Zelo pomembne so tudi njegove potrditvene oznake besedja glede zemljepisnega in avtorskega nanašanja. Skoraj sto let slovenskega slovaropisja se opira na njegovo delo, v nemali meri tudi slovarji Slovenskega pravopisa in SSKJ.

A century ago, after twelve years of hard work, a high-school teacher, Maks Pleteršnik, delivered to Slovenes the lexicographical work known as Wolf's Slovene-German Dictionary, which turned out to be the best Slovene dictionary for (almost) the next 100 years. Not only did he give German correspondences and other semantic definitions to the entry words in contemporary literary Slovene, but also determined their orthographic and morphophonemic form, morphological and tonemic features, stylistic characteristics and, to some extent, phraseology. His information on words with respect to geographic areas and authors is very important as well. Almost a hundred years of lexicographic work, including to a considerable degree the dictionaries to the *Slovenski pravopis* and the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, rely on Pleteršnik's work.

0 Maksa Pleteršnika, slavista in klasičnega filologa, našega doslej največjega slovaropisca slovenščine, je (3. dec. 1840) rodila štajerska zemlja tu na skoraj skrajnem vzhodnem robu slovenstva, po njegovem v »južnovzhodnem delu slovenskega Štajerskega«, natančneje: v »vzhodnem delu brežiškega okraja«, kakor o tem sam piše v svojem slovarju.² Ne ravno daleč od tod,³ pri Brestanici, se nam je rodil tudi prvi slovenski slovničar, Adam Bohorič, sredi prve polovice 16. stoletja. In spet blizu tukaj, vendar na kranjski strani Save, v Krškem, se je okoli l. 1547 rodil tudi prvi prevajalec celotnega svetega pisma, Jurij Dalmatin. Tako ima ta trikot, kakor ga je imenoval Milko Kos, med Savo, Sotlo in Orlico prav trdno pomembno mesto v zgodovini naše duhovnosti – vendar žal ne tudi v splošni zavesti Slovencev. Prav je torej, da mi sami, ki izhajamo od tod, storimo vse, da bi bila ta naša slavna imena primerno prisotna v slovenski duhovni skupnosti.

Danes smo se po zaslugi krajevne pobude Pišečanov zbrali tukaj kot častilci človeka, ki je slovenskemu narodu – in svetu – odkril bogastvo in lepoto besedja njegovega jezika in s tem hkrati podal pričevanje stvariteljske moči enega njegovih velikih sinov.

¹ Slavnostni govor ob odprtju prenovljene Pleteršnikove hiše, v Pišecah 17. septembra 1994, z dodatnim znanstvenim aparatom.

² Prim. *Slovensko-nemški slovar* (dalje *S-NS*) I, str. XIV: »jvzhšt. j u ž n o v z h o d n i d e l s l o v . Š t a j e r s k e g a , zlasti vzhodni del brežiškega okraja«.

³ Nekje v zaledju Brestanice na Štajerskem (prim. *Slovenski biografski leksikon* /dalje *SBL*/ I (1925), str. 49. Po M. Ruplu (*Slovenski protestantski pisci, Druga, dopolnjena izdaja*, Ljubljana 1966, str. 36) pa naj bi bil Bohorič rojen okrog l. 1520.

Pleteršnikovo največje delo, za katerega kakor da je bil poslan na ta svet, je Slovensko-nemški slovar v dveh zvezkih s skupaj malo manj kot 1900 stranmi besedila, kar je že samo po sebi velik opus. To besedilo je sestavil in natisnil v 12 letih, v naponu svojih moških let (od 1883 do 1895).⁴ – Kako je bilo to mogoče, ko pa je znano dejstvo, da se je prej tak večji, vendar nemško-slovenski slovar trudil izdelati in izdati že Valentin Vodnik⁵ na začetku 19. stoletja? Z ene strani je temu gotovo pripomogel pomemben razvoj slovenskega slovaropisja po Vodniku. Nosilci te rasti so Anton Tomaž Murko (1833), zlasti pa Anton Janežič (1850 oz. 1851 in nadaljnje njegove izdaje vse dvajseto stoletje) ter Matej Cigale (1860).⁶ Njihovo delo je dospevalo do stanja tiskanosti, neprestano naraščajoč v obsegu in globini slovnicega in pomenskega zajetja. Toda ta razvoj in napredek slovenskega slovaropisja je bil očiten tudi drugim Slovincem, pa so to delo, kakor vemo iz zgodovine nastanka slovarja prav tudi izpod Pleteršnikovega peresa, zaman poizkušali uresničiti.⁷ Pleteršnik edini, se zdi, je bil takrat mož, ki je to zmožel.

1 Kot slovaropisec se je udeleževal že ob svojem velikem učitelju Francu Miklošiču na Dunaju: pomagal mu je pri tisku »velikega staroslovenskega Leksikona staroslovensko-grško-latinskega (Dunaj 1862–1865)«; za tem je v 80. letih »sodeloval pri prireditvi /.../ Rožkovega lat/insko/-slov/enskega/ slovnika za 3. in 4. gimn/azijski/ razred« (izšel 1882), kjer je »obdelal /.../ več kot petino dela, ter pregledal in za tisk priredil cel rokopis«.⁸ Bil je tudi (beremo prav tam) med pripravljavci slov.-nem. dela t. i. Wolfovega slovarja, »dokler se niso zedinili na njega kot edinega delavca, in 22. febr. 1883 je prevzel uredništvo nabranega gradiva«. Maks Pleteršnik je torej slovar izdelal v 12 letih. (Samo dve leti od tega je bil povsem oproščen profesorskega dela na ljubljanski gimnaziji, ves preostali čas pa je imel zmanjšan obseg učnih ur – sprva 5, proti koncu 8 ali 9 ur tedensko –, občasno pa je imel tudi pomočnike. To veliko delo je torej opravil kot srednješolski profesor. Slovensko besedje, ki ga je imel obdelati slovaropisno, je bilo v veliki meri zbrano tudi v rokopisnem slovarskem gradivu Oroslava Cafa (1814–1874), Frana Miklošiča (1813–1891) in Janeza Zalokarja (1792–1872), vendar si ga je z branjem del v slovenščini in o njej tudi sam množil, enako z nabiranjem od zavednih razumnikov po vsej Sloveniji.⁹

⁴ »Prva tri leta mi je pri izdelovanju slovarja pomagal takratni profesorski kandidat A. Mikuš« (str. V), oz. (str. X): »M/i je še prijetna dolžnost svojo iskreno zahvalo izreči gospodu kolegu A. Bartelu, ki mi ni samo ves čas pomagal popravljati tiskovne pole, ampak me je tudi izdatno podpiral pri določevanju naglasa in izreke posameznih besed.«

⁵ O tem gl. v mojem delu sestavka Vodnik Valentin (*SBL*, 14. zv., 1986), razdelek Jezikoslovec, str. 519–526, razdelek Besedoslovje na str. 519–521; prim. še op. 6.

⁶ Pleteršnikov *S-NS* je rezultat iste pobude, kot je bila za Cigaletov *Deutsch-Slovenisches Wörterbuch*, Herausgegeben auf Kosten des Hochwürdigsten Herrn Fürstbischofes von Laibach, Anton Alois Wolf /.../, Erster Theil, A–L, Laibach 1860, Gedruckt bei Josef Blasnik, XIV + 984 str. – Zweiter Theil, M–Z, 995–2012 str. Slovar ima na začetku Predgovor (Vorwort) (VI–XIII) in Erklärung der Abkürzungen und Zeichen/Kaj pomenijo kratice in nektere znamenja (XIV). V 1. delu je Cigale lepo predstavil naše dotlejšnje slovaropisje. Prim. še S. Suhadolnik, Cigaletov besednjak, *JiS* 5 (1959/60), 225–230 z dodatno literaturo.

⁷ Prim. *S-NS* I, str. III–VI.

⁸ Po sestavku A . B r e z n i k a Pleteršnik Maks v *SBL*, 7. zv. (1949), str. 381–384.

⁹ Oceno od drugih nabranega slovarskega gradiva do njegovega nastopa za *S-NS* podaja Pleteršnik v *S-NS* I, str. VI–VII. Prim. tudi navedeno delo S. Suhadolnika.

2 Kot edini urednik novega slovarja se je Pleteršnik neoviran odločal o načelih svoje obdelave besedja.¹⁰ Ta načela so dveh vrst: A – kaj od nabranega besedja v slovar sploh sprejeti in B – kako izbrano besedje v slovarju predstaviti.

2.1 Glede tega, katere besede sploh pridejo v slovar, pri njem beremo: »V občje je veljalo vodilo: sprejeti, kar se v literaturi nahaja in kar narod govori. Toda oboje je moralo imeti svoje meje. Ako so slovarjepiseci napačno in brez potrebe za slovar kovali besede /.../, ali ako so pisatelji napačno narejene ali brez potrebe iz drugih slovanskih jezikov vzete besede kje kedaj rabili, katere si v knjigi niso nobene veljave pridobile, ako jih je gradivo ponujalo, ni kazalo sprejemati. Prav tako se tudi ni sprejemala večina takih tujih, katere prosti narod sicer pogostoma pa brez potrebe rabi, kadar za dotične pojme tudi dobre domače besede še krepko živijo med narodom. Pa takih besed tako ni bilo veliko med gradivom«; »mного se je moralo prepustiti subjektivnemu razsodku. Mnogokrat n. pr. se je sprejela katera beseda, dasi tuja in redka, ker je za jezikoslovca zanimiva.«¹¹

In glede kajkavskih besed: »Kajkavščine je sploh primerno malo sprejeto v ta slovar. Caf, ki si je prizadeval kolikor moči vso ogrsko slovenščino spraviti v slovarsko gradivo, oziral se je manj na kajkavščino. Nekoliko se je dalo iz *Miklošičevih* knjig in iz *Valjavčeve* razprave o slovenskem naglasu v 'Radu jugosl. akademije' nabrati; pa je vse to le malo in nikakor ne obsega vse kajkavščine.«¹² Glede tega je A. Breznik (SBL, 383) zapisal: »/J/e z veliko znanstveno natančnostjo odbiral gradivo, izločal slabe skovanke in neknjižne izposojenke, ki so jih bili polni starejši besednjaki.« In (n. d., 384): »/J/e organiziral nabiranje živega besednega zaklada po narečjih, s čimer je vknjižil velik del narečnega blaga, ki ga s pridom porabljajo vse znanstvene in tehnične stroke.«¹³

2.2 In kako je to gradivo obdelal slovarsko?

2.2.1 Iztočnice slovarja so posamezne besede, ne tudi besedne zveze. T. i. reke (frazеолоgеme), najsi gre za besednozvezne (rekla) ali povedne (rečеnice), je podajal v razlagi in jih tudi večinoma »prevajal«, npr. pri iztočnici *glava*: 1) glavo pokonci nositi 'den Kopf hochtragen'; /K/olikor glav, toliko misli 'viel Köpfe, viel Sinn'.

Vendar Pleteršniku ni vsaka beseda tudi iztočnica. Za primer: v istem slovarskem sestavku,

¹⁰ Na str. VII *S-NS* Pleteršnik omenja pomoč, ki je je bil deležen od drugih: »Nekoliko gospodov je bilo celo toliko požrtvovalnih, da so se redoma ob določenih večerih z menoj shajali na razgovor in posvetovanje o slovarskih stvareh.« In tu v opombi: »Bodi v tem oziru iskrena hvala izrečena gg. kolegom *A. Pavlinu*, *M. Petelinu*, *S. Rutarju*, potem gg. *A. Mikušu*, *dr. J. Staretu* in *Fr. Uršiču*, posebno pa gg. kolegoma *A. Bartelu* in *A. Tavčarju* ter gosp. arhivarju deželnega muzeja *A. Koblarju*, ki so me do konca na ta način pri mojem delu požrtvovalno podpirali.«

¹¹ *S-SN* I, str. VII. Po S. Suhadolniku ima slovar 110 000 iztočnic s 150 000 pomeni.

¹² *S-NS* I, str. VIII.

¹³ Kdo vse je pošiljal »zbirke« besedja, je Pleteršnik zapisal v *S-NS* I na str. VII: »Obširne zbirke« je imel »z Goriških Brd in Črnič«, »z vzhodnega Štajerskega« (2 X) »iz Savinske doline«, »s Štajerskega«, »iz Poljanske doline na Gorenjskem«, »iz raznih krajev kranjskih«, »iz krajev okoli Kamnika in Litije«, »iz Kranjske Gore in okolice«, »iz belokranjskih krajev«. »/M/anjše zbirke« pa »z Dolenjskega« (še trikrat), »z Notranjskega« (še dvakrat), »z Gorenjskega« (še šestkrat), »iz Cirkniške okolice na Notranjskem«, »z Notranjskega in Goriškega«, »iz gor. Savinske doline«, »s Štajerskega« (še dvakrat), »s Pohorja« (še enkrat), »z Gorenjskega in Notranjskega«, »iz raznih krajev kranjskih«, »z vzhodnega Štajerskega«, »iz Savinske doline«, »s Krasa«, »s Koroškega«, »z zapadnega Štajerskega«. Gradivo so mu poslali »še nekateri drugi rodoljubi, katerih imen pa žalibog nimam zapisanih«.

npr. pri pridevniku *lep*, je poleg pridevnika samega obravnaval tudi prislov (*lepo ravnati s kom*), pa tudi posamostaljeno (z *lepo* 'in Güte'). Večkrat je v istem sestavku navajal tudi primernik (comp. *lepši*), vendar je primernik *mlajši* tudi kot iztočnica. Podobno je imel v istem sestavku tudi prislov in enakoglasni predlog oz. predpono (*nàd*; I. praep., II. adv., III. praef.). Pri tem je zanimivo, da ne navaja »predpone« samostalniških in pridevniških tvorjenk iz predložne podstave, pač pa pri glagolu (*podkovati, podložiti, podpisati*).

2.2.2 Katere osnovne oblike pa je navajal v glavi slovarskega sestavka? Tu je bil zelo gospodaren, bolj, kakor smo danes. Pisal je npr. samo imenovalniško obliko samostalniške oz. pridevniške besede, če je sklonljivost oz. pregibnost idr. bila predvidljiva; pri sam. npr. *abecêda, admirâl*; pri pridevniku samo moško obliko: *admirâlski, ták*.¹⁴ Pri glagolu je bila dvooblikovnost tako rekoč naravna danost: *bráti, bérem; básati, bášem; tískati, am*. Po več oblik je nakazoval tudi pri imenskih besedah, ko je šlo za kakršne koli premene: *brát, bráta; jézik, íka; stár, stára; débel, debéla; mlád, mláda*. S tega stališča je čuden zapis samostalniških, npr. osebnih zaimkov za 1. in 2. os., namreč le z im. *jáz*¹⁵ ali *tí*; ali *nékaj* ali *kədó*, kjer pa je nasproti siceršnjemu le pron. vendar dodano še interr., da se loči od *kədó* indef. (v istem sestavku) in od iztočničnega *kədór* z oznako pron. rel. Pač pa ima vendar *òn óna onô (óno)* in *nič*, gen *ničesar*. Posebno pri zaimkih se je torej močno zanašal na slovnico, saj jim ni zaznamoval niti spola (in to je takó tudi v SSKJ).

2.2.3 Redno je zaznamovana besedna vrsta, npr. adj., pron., num., vb., adv., conj., praep., interj., le samostalnike je besednovrstno zaznamoval s posrednimi oznakami za spol (m., f., n.), kakor je še sedaj npr. v SSKJ.¹⁶ Oznake so mu, kakor Cigaletu, čisto latinske. Besednovrstnim oznakam je dodajal razločevalne oznake, tako pri vb. še pf., oziroma impf., pri adv. še interr., pri števniku num. ord. ali distr. Tudi kako drugo slovnično lastnost je zaznamoval latinsko, tako npr. praep. z oznako c. + sklon, npr. praep. c. gen.

Pojmovanje besednih vrst je pri Pleteršniku tradicionalno, v primeri z danes pa so mu lastnostni zaimki pridevniki: *ták* adj. proti *katéri* pron. oziroma *kákšén* adj.: I. pron. interr., II. indef., III. rel. = *kákršén* na vzhodu. Tudi množilni števniki so mu samo pridevniki: *čtvêrén, -rna* adj. Tako je tudi v SSKJ, še prej pri Cigaletu. Da ni zaznamoval sprevrznosti (konverzije), se da lepo prikazati tudi z besedo *nékaj*: pron. etwas: *zvedel sem za nekaj novega* /kar je res samostalniško/; – etwas, ein wenig /.../: *einige; nekaj vojakov; nekaj grošev* /kar je pridevniško?/; – *zdaj je nekaj boljši*, jetzt ist er etwas besser /kar je prislov/; — *nekaj – nekaj*, theils – theils /kar je nekaka vezniška vloga/; — tudi: *nêkaj*, etwas, Cv.« V tem zaostaja za Cigaleto.¹⁷

Pri samostalniških zaimkih ne pozna (kot rečeno) spola – to so prevzeli tudi v SSKJ –, čeprav ga skladnja seveda dokazuje: *Nekaj* je bilo narobe – torej je *nekaj* srednjega spola in je edninska beseda, nima pa seveda spolskosti kot pridevniška beseda in sploh v vseh preostalih svojih svojstvih.

Pleteršnikova besednovrstnost se je neokrnjena ohranila tudi v SSKJ, le slovnične oznake

¹⁴ Podobno je ravnal tudi C i g a l e v D=SW, npr.: *Eifer*, der; *Eigen*, adj.

¹⁵ Enako C i g a l e, n. d.: *Ich*, pron. oziroma *Er*, pron.

¹⁶ Oznake *m, f, n* ustrezajo C i g a l e t o v i m *der, die, das*, sicer pa ima tudi Cigale latinsko besednovrstno izrazje, npr. adj., adv., pron., num., praep., pron. adj., conj., int., pri glagolu pa v. a. (tvorni glagol), v. n. (*Eilen*) ipd. npr. še num. card. za *vier*, medtem ko mu je vrstilni *Vierte* adj. in enako *Viererlei* četveri, *Vierfach* četrten – proti *viernal* adv. štirikrat.

¹⁷ Podobno že C i g a l e, prim. *Etwas* pron. u. adv., ki pa zato števniske rabe sploh nima.

so poslovenili (ne pa tudi oznak za strokovno besedje): m, ž, s; prid.; dov. – nedov.; prisl., vez., predl. (z rodilnikom), medm., zaim.; *čtetveren* prid., pač pa *kakšen* zaim. Tudi v SSKJ so samostalniški zaimki brezspolski: *kdo koga* zaim. Le členek je to, kar je pri Pleteršniku kar besedica (prim. *le*: (breznaglasna besedica)). Prim. še: *nekaj nečesa* zaim. *././*: *nekaj ga moti ././*; *nekaj* prisl. *nekaj dni ././* /to je v resnici pridevniško/, *nekaj dolga* /to je v resnici samostalniško/, *nekaj pred praznikom /res prislov/*. Pleteršniku je sprevržni samostalnik iz pridevnika iztočnica v primeru npr. *duhóven*, -vna m. pogl. *duhovni*,¹⁸ ali pa je navedeno za pomišljajem pri isti iztočnici, npr. *stár*, *stára*, adj. – *stari*, die Alten, kar pa ni ločeno od določne rabe tipa *stari oče*, *stara mati*, za čimer pa se spet povrne sprevržno *staro in mlado*.

Enako je v SSKJ prikazano sprevrženje pridevniške besede v samostalniško, čeprav ne zmeraj idealno (ker pri posamostaljenem, ki ni iztočnica, zmeraj nakazujejo trospolskost, čeprav je zmeraj ne potrjujejo za vse tri spole).

2.2.4 N a g l a s. Znano je, da je Pleteršnik – v nasprotju s Cigaletom – slovenskim besedam prvič zapisoval naglas (jih onaglaševal), drugič pa onaglaševal tonemsko, tj. tako, kakor slovensko govori večji del Dolenjske (z delom Notranjske) in Gorenjske, pa zahodna (danes avstrijska) polovica Koroške in srednji del Beneške Slovenije ter zgornje Posočje navzdol do pred Tolminom.¹⁹ To naglaševanje – odkril ga je javnosti Vodnik 1811 – je prav tudi še v času nastajanja Pleteršnikovega slovarja, tj. v letih 1878–1895, raziskoval (zlasti za gorenjsko stran) Matija Valjavec, živeč v Zagrebu, po svoje pa oče Stanislav Škrabec, prvič že 1870 v Novem mestu, predvsem za sistematičen slovnični prikaz prav v letih 1894–1895.²⁰ Pleteršnik je bil tako pogumen, da je to naglaševanje prevzel v svoj slovar,²¹ za tem le še Breznik v Slovensko-srbohrvatskem slovarju (1950), na mojo pobudo pa je prevzet tu-

¹⁸ Za tako je imel oporo že pri C i g a l e t u, kjer je poleg *Geistlich* adj. iztočnica *Geistlich*, *der* prevedeno z *duhoven*, *duhovni*, *duhovnik*. Podobno pri *Alter* – *Alte*, *der*.

¹⁹ O tem P l e t e r š n i k v *S-NS I*, str. IX: »Razločuje se v tem slovarju p o t i s n j e n i i n p o t e g n j e n i (zategnjen) naglas, toda smo pri dolgih zlogih/./«Izraza za tonemski naglas sta Škrabčeva, kot naglasni znamenji zanj pa »sta sprejeta znaka, ki ju rabijo Hrvati in Srbi po zgledu *Vukovega* srbskega rječnika«.

²⁰ O tem P l e t e r š n i k v *S-NS I*, str. IX skoraj nekoliko podcenjevalno o Škrabcu: »Kateri zlog je treba naglašati pri posameznih besedah in kako, to uči sestavno dozda samo razprava *Valjavčeva*, ki v 'Radu jugoslavenske akademije' od leta 1878 pod naslovom: 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku' hodi na svetlo. Nekoliko kažejo naglas slovenskih besed tudi razpravice *Škrabčeve* na platnicah »Cvetja iz vrtov sv. Frančiška« v Gorici (od l. 1880).« Torej kakor da Pleteršnik ni vedel za Škrabčevo razpravo O glasu in naglasu *././* iz l. 1870. – Res je pa, da je Škrabčevo naglasoslovje predvsem slovnično in besedotvorno tipološko, poleg tega še zgodovinsko razvojno, kar pa za Pleteršnika ni bilo toliko uporabno.

²¹ Glede normativnosti naglasa pri Pleteršniku prim. *S-NS I*, str. IX: »Izmed slovarjev zaznamujeta naglas *Murkov* in *Janežičev*, pa le nepopolnoma in tudi ne po določenih pravilih, in njiju naglaševanje se ne vjema zmerom s kranjskim, zlasti dolenjskim naglaševanjem, katero mora biti temelj in podstava naglasnim pravilom, kakor se je pravilni književni jezik razvil iz kranjskih narečij, zlasti dolenjščine. Po teh edinih virih *././* in po ustnih poizvedbah od veččakov, dobro poznavajočih kranjski in posebno dolenjski naglas, se ravna naglaševanje v tem slovarju.« Tu je Škrabec moral biti zadovoljen. Na koncu (n. m., X) Pleteršnik upravičeno sklepa: »Naj se torej pomni, da je to prvi poskus po pravilih določiti natančneje naglaševanje vsemu slovenskemu besedju. Prihodnje preiskave bodo popravljale, kar je tu še nedostatnega.«

di v SSKJ (zborovanje slavistov 1960 v Piranu). /Sam sem tonemskost vpeljal v svoji knjigi Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama. Zagreb 1961./

Tudi pri zaznamovanju naglasa je Pleteršnik zelo gospodaren, in je naglasne tipe pregibnih besed zapisoval skrajno napeto, tj. tako, da so bili naglasni tipi zajeti le slovaroslovno (pridevnik npr. največ z dvema oblikama), celotni naglasni vzorec pa si je bralec slovarja lahko vzpostavil le na podlagi slovničnih naglasnih tipov. Ponazorimo za *a*-jevsko sklanjatvev: *hrûška*, *hvála*, *nóga* (nepremični na osnovi), *meglà è* (končniški), *gláva gláve/glavê* (mešani), *kópel pêli* (premični – poimenovanja za naglasne tipe so naša). Celotne tipe je Škrabec podal (za tem) prav šele v 90. letih v svojem Cvetju (pri čemer je svoje naglase lahko že primerjal z Valjavčevimi.²² Podobno so zajeti naglasni tipi tudi pri pridevniku: I – *stár stára*, II – *débel debéla*, III – *mədəl*, IV – *mehâk hkà* oz. *mlâd mláda*. In tako še pri glagolu: I – *bljûvkati am*, *tiskati am*, *méríti mêrim*, II – *nósiti nqsim*, *tqžiti im*, III – *məglíti im*, *moríti im*, *težiti im*, *cediti im*, podtip *ležati -im*.

Mešani naglasni tip je Pleteršnik kar malo zapostavljal, zlasti pri prislovu iz pridevnika, kar si lahko ogledamo ob pridevniku *lahâk hkà* adj. pogl. *lehak*, kjer zvemo, da je od tega navadnejše *láhek*, pri tem pa se prislov (oz. povedkovnik) naglasno ravna kar po *láhek hka*. Pri iztočnici *lêp* mešani naglasni tip razberemo le na podlagi zapisa *lêp lépa*, kar velja tudi za povedkovnik *lepô* (in enako se glaseči prislov).

Ta gospodarnost je izhajala iz Pleteršnikovega trdnega nazora o slovaropisju, kakor vidimo iz njegove ocene Pajkovega rokopisa Slovensko-nemškega slovarja (črka A): »/L/e kjer je količjak nepravilnosti, naj bi bilo /v slovarskem sestavku/ vse obširneje zaznamovano: – tako kakor je v Vukovem rečniku. – «²³

Povejmo še, da Pleteršnik v Slovarju naglašuje tudi naslonske besede, npr. veznike in predloge (*dà* I. conj., tudi kot interj.; *dò* praep., tudi kot predpona). Tu naj bi torej slovnica naglasnost ukinjala.²⁴ So pa v Slovarju tudi nenaglašene besede, vendar le zaradi tega, ker jim Pleteršnik ni vedel naglasa, npr. *pripogniv*, *čebra*, *če*, *čel*, ali pa ko je bralca pošiljal k drugi iztočnici, npr. *faloti*, f. pl. = *faloge*. Primer za nenaglašeno domačo besedo je primer-
nik *mehkejši* pri *mehek*.

Kakor znano, je Pleteršnik med znamenji nad samoglasniki (in *r*) imel tudi vodoravno črtico, ki je nakazovala »samo dolgost zloga: *ē* in *ō* imata čisti glas kakor v tujih jezikih«, črtico pa da piše »skoro le v tujih besedah knjižnega jezika«. ²⁵ (To o posebnem *e* v prevzetih besedah se je vleklo še precej časa naprej.)²⁶ Napačno pa bi bilo misliti, da imajo

²² Prim. CF 13 (1894), 5, b–12, c; 14 (1895), 1, b, 3, b–5, č, čemur je takoj sledil sestavek »Valjavčev 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku' in prihodnja slovenska slovnica«, CF 14 (1895), 7, b–č in nadalje, kar pa je gotovo bilo že skoraj prepozno za Pleteršnikov Slovar. O njem je Škrabec izrecno pisal v CF 14 (1895), 11, b–č in 12, č.

²³ In Vuku je tudi to stran njegovih slovarskih sestavkov določil pač Jernej Kopitar, kakor mu je tudi sicer veliko pomagal.

²⁴ Naslonke je dobro obdelal Š k r a b e c (CF 14/1895/, 3, b–5, č: p r o k l i t i k e – stari predlogi, novejši predlogi, *ne* in *pre*, veznice, »neketeri kazalni in vprašalni zaimki, adverbiji, števniki, pridevniki in celo samostalniki«; e n k l i t i k e – oblike glagola *biti* – *sem*, zaimki. – Podobno kot Pleteršnik sem naslonkam tudi jaz zapisoval »naglas«, ki se pokaže zlasti le pri poudarjanju (prim. Slovenski jezik, 1961, slovarček).

²⁵ S-NS I, str. XI. Seveda je lažje povedati, kdaj so naslonke vendarle naglašene oz. poudarjene.

²⁶ Mišljena so dela t. i. čitankarjev.

vse »tuje besede« tako črtico, ali vsaj tiste grško-rimskega izvora: res jo imata npr. *alōdij* in *alodijālen* (zelo pametna rešitev glede pisanja govornega medsamoglasniškega *j*),²⁷ medtem ko imata *antikrist* ali *aloptija* cirkumfleks, *amortizacija*, *akcija*, *akacija* akut (ne pa tudi *apelacija*). Pri družini *barōn* ima črtico samo *baronēsa*. (Ali je res imela »čisti e« (tj. pač srednji?)? Na podlagi svojega pišeškega narečja, ki je v bistvu tudi moščansko, bi ga res lahko imela.²⁸)

2.2.5 Za zapisovanje slovenskih glasov v besedah si je Pleteršnik priredil tudi pisavo. O tem²⁹ piše tako: »Nedoločni glasnik (polglasnik) je dobil svoj posebni znak; /.../ za *l*, ki se kakor *u* izgovarja, pa je sprejet poljski *ł*. /.../ Dozdaj /se pa nista/ dalje razločevala ozki *e* in *o*, kakor se razločujeta v tem slovarju,³⁰ ker je le na Dolenjskem in Notranjskem prav tako slišati glasove. Vendar mislim, da se imajo ti razločki smatrati za bistvene razločke slovenskega jezika, ki se bolj ali manj, če tudi ne na enak način, široko po Slovenskem kažejo 2); zato se njih zaznamovanje ni moglo lahko opustiti.«³¹

3 In kakšen je Pleteršnikov razlagalni del slovarskega sestavka?

3.1 Mislili bi, da sestoji iz samih nemških prevedkov. Pa pogledimo pri iztočnici *glava*, ki ima kar 8 pomenov. Pomen 1) je res podan s prevodom *der Kopf, das Haupt (des Menschen)*; že pomen 2) pa je deloma pomenskosestavinski: *der Kopf als Sitz der geistigen Tätigkeit* /glava kot sedež duhovne dejavnosti/; pomen 3) je kar *der Tierkopf* /živalska glava/, 4) pa je spet pomenskosestavinski: *etwas Kopfähnliches* /nekaj glavi podobnega/, 5) je podan s slovensko istopomenko: = *poglavje* in s prevodnim ustreznikom *das Hauptstück, das Capitel* /glavni del, poglavje/³²

Pri pridevniku si pri prevrženkah pomaga kar s prevodi in torej ne zaznamuje spremenjenega slovničnega statusa enot, npr. pri *lěp lěpa* adj.: prvi primer je *kar lepo ga je videti* in takoj nato *lepo dišati, lep duh*, kjer je beseda prvič rabljena kot povedkovnik, drugič kot prislov in šele tretjič kot pridevnik, samostalniško pa je *na lepem vas bodo posvarili*. Pri pridevniku ima, kot deloma že nakazano, izkazane primernike: *měhək hka* /.../ compar. *měčji, mehkejši; mēkši*, C. ogr.³³

²⁷ Tega je po nepotrebnem odpravil SP 1935, prim. npr. *socialen*. Prim. upravičene ugovore proti tej rešitvi via facti pri J. G l o n a r j u (*Slovar slovenskega jezika*, V Ljubljani 1936, str. IX–X): »Da moramo v slovenščini pisati **socijalist**, in zakaj, je že pred leti obširno razložil in utemeljil Štrekelj v 'Ljubljanskem zvonu' (1911, 483–4), in v svoji knjižici 'O Levčevem pravopisu in njega kritikah' (str. 144 i. d.), brez dvoma mož, ki mu gre v tej reči pač nekaj več besede, ko ljudem, proti katerim je v teh spisih polemiziral. /.../ Ko se je SP odločil za **socialista**, se ni mogel sklicevati ne na znanstvene razloge, ne na tradicijo«; pisave »**socialist** /.../ je kriva samo optična tradicija tuje, v prvi vrsti latinske pisave, torej nekaj, kar za slovenski pravopis ne more biti odločujoče.«

²⁸ Prim. na Mostecu: *těta, kmět ≠ děnis = klarinět*.

²⁹ S-NS I, str. X.

³⁰ Zaznamujejo jih »razločevalna ali diakritična znamenja« (S-NS I, str. X): »Zaradi preglednosti je kazalo prostor nad samoglasniki pustiti naglasnim znamenjem, diakritična znamenja, piko in ključico, pa staviti pod nje.«

³¹ Opomba k ²) se glasi: »Prim. Škrabec, 'Cvetje' (V. 2, XII. 11.)«.

³² Za primerjavo si lahko ogledamo C i g a l e t o v o iztočnico *Kopf: glava*, gl. tudi *Haupt*; kjer ima *Cigale* v nemški predlogi tudi bogato t. i. frazeologijo, jo prevodno podaja tudi on. Prim. tudi iztočnico *glava* v SSKJ.

³³ Zanimivo je, da P l e t e r š n i k ne pozna besede *měk*, prim. Mostec: v *měk kùhanu jájce*.

3.2 Pomembno se zdi omeniti tu še naslednje Pleteršnikovo stališče: »Kar se je nepotrebno zdelo, to se je opuščalo. Tako si npr. vsakdo iz vsakega samostalnika, ki pomenja osebo, lahko sam napravi svojilni prilog na *ov* ali *in* /.../. Pri nedovršnih glagolih razlaga ni vselej tako popolna; naj se torej vselej primerja pripadajoča dovršena oblika. Isto tako se naj primerjajo pri glagolskih samostalnikih dotični glagoli.«³⁴

3.3 In še o etimološki sestavini razlag: »Etimološkega razlaganja nima ta slovar veliko. /.../ Samo le pri tujkah, ki jih je narod prejel iz sosednjih jezikov ter so se že davno pri nas udomačile, dodajala so se, kjer je bilo mogoče, kratka pojasnila, primerjajoča one besede tujih jezikov, iz katerih so nastale ali s katerimi so v besednem sorodstvu. V tem oziru se je najbolj porabilo, kar je najti v *Miklošičevih* delih in *Štrekljevih* spisih« (ne pa pri Cafu ali Levstiku, pri katerih gre za »le poskusno preiskovanje in studije«).³⁵

3.4 Frazeologeme ima Pleteršnik rad »prevedene«, navaja pa jih pri ustreznih pomenskih razdelkih, npr. za iztočnico *glava: glavo si beliti s čim* – sich mit etwas den Kopf zerbrechen /razbijati si glavo s čim/; marsikaj pa je povedano tudi samo v slovenščini, npr.: *občina ima na svoji glavi siromake = na skrbi*, Levst. (Nauk.); *skrbi si na glavo vteči*, Erj. (Izb. sp.); *ta človek mi je ves dan na glavi* – ist mir auf dem Nacken, Cig. (kar /mi je na tilniku/).³⁶

3.5 Za splošno oznako Pleteršnikovega slovarja navedimo sodbo A. Breznika (SBL, 1949, 384): »V slovarju je hotel uresničiti vse zahteve sočasnega jezikoslovja, zato je z velikim trudom in preiskovanjem določil izreko, glasove in naglas pismenega jezika. Najtežje stališče je imel pri določevanju pravopisa. /Top.: oblikoglasja./ P. je s srečno roko strnil tradicijo pred Levstikom z novim počasi prodirajočim pravopisom Škrabčevim, ki je slonel na zgodovinski podlagi in živem ljudskem govoru. Tako je postal slovar tudi zakonik sedanjega pravopisa in pravorečja.«

4 Pleteršnikov slovar je dokončno izšel l. 1895. Njegov avtor se je tudi po tem času še trudil z njim, bogateč ga z novimi slovarskimi enotami, mestoma pa je to in ono tudi popravil. Deloma je to storil že v Dodatkih in popravkih na koncu II. dela svojega slovarja (str. I–IX), kjer je največkrat navajal Cv, tj. Škrabca. Teh dodatkov in popravkov v posebnem izvodu Pleteršnikovega Pleteršnika (hranijo ga v NUK-u) je menda kar 9000, izpisane pa jih imajo v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU. Za primer popravkov: *krès krésa* → *krésa*; *krapína* → *krápina*; za dodatke: *láhcæn* dem. od *lahék*; *k nadevati* – krstna ime na, pri nas navadno nadevana so ta: Janez, Jožef itd. Cvetje XXIX. 1; *k pominati se*: ein Gespräch führen, sprechen Hal., ogr. – C, jvzhŠt.; *kaj se to pominaš!* was dir nicht einfällt! /kaj ti pride na pamet/ jvzhŠt.

Kakor smo videli, je nepotrebno prevzete besede Pleteršnik zavračal, tako npr. tudi *ahtati*

³⁴ S-NS I, str. IX.

³⁵ S-NS I, str. IX: **fânt** /.../ iz it. fante, C, Mik. (Et.); **burkle** /.../ prim. lat. furcula, furca, Gabel; **aldomáš**, mein Geschenk /.../ iz magy. áldomás, Mikl. (Et.); prim. likof. Ponekod pri Trub., Dalm., Krelju pa je dodajal tudi »nemškega izvirnika besedilo« (r. t.), npr. »še za svojega života noch zu seinen Lebzeiten, Dalm.«

³⁶ C i g a l e je navajal še primere iz slovanskih jezikov, prim. D=SW I, str. X: »Pri svojem delu sem se držal stališča p r i m e r j a n j a v s e h s l o v a n s k i h n a r e č i j /./« »Pogostim navedkom iz d r u g i h n a r e č i j je namen, da pri odsotnosti primerne slovenskega izraza navedem kot predlog ustreznega iz tega ali onega slovanskega narečja.«

se, glede katere je še v oceni Pajkovega slovarja črke A zapisal: »pomeni v Pišecah tudi *podvizati se*, n. pr. *le pojdi pa se ahtaj nazaj!*«³⁷

5 Poglejmo še nekatere stvari Pleteršnikovega slovarja.

5.1 V Dodatkih in popravkih je Pleteršnik dodal tudi oznako »*stil.* = stilistica (spada v stilistiko)«, ki jo je bil pozabil navesti pri »kraticah« na začetku svojega I. zvezka. Tam se od te vrste oznak navajajo še *dem.* = /.../ pomanjševalna beseda; *dial.* = v dialektu, v narečju ali v narečjih; *fig.* = figuraliter, v prenesenem pomenu, v podobi rečeno; *germ.* = germanizem; *gramm.* = grammatica, slovnica (spada v slovnico); *pren.* = v prenesenem pomenu, *prim. fig.*; *prim.* = primeri (zvrčača na besede podobnega pomena, ali na besede, ki pojasnjujejo dotično besedo ali na tuje besede, iz katerih so dotične slovenske nastale). Pomembna oznaka mu je – navedena v 2. delu Kratic »*nk.*: ta kratica je zelo obširnega pomena in obsega vse knjištvo in posebno vse časopisje novejšje dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega«. Kljub popravku to še ni vse o oznakah, saj Pleteršnik opozarja včasih tudi na protipomenke (*opp.* = *oppositum*, beseda nasprotnega pomena).

S temi oznakami je Pleteršnik gotovo imel veliko skrbi in sitnosti, saj je tako za jezikoslovje še zdaj dokaj trd oreh.³⁸

5.2 Veliko lažje je bilo Pleteršniku dodajati narečnostne oznake. Pozna naslednje: *Ben.*, *BlKr*, *Cirk.* *BdC*, *Dol.* *Fr.* (*Caf*), *GBrda*, *Gor.*, *Goriš.*, *Hal.* *Ig.* *Ip.*, *Ist.*, *juvzhšt.*, *Kor.*, *Kr.*, *Kr-Gora*, *Lasče*, *Ljub.*, *Notr.* *ogr.*, *Poh.*, *Polj.*, *Prim.*, *Rez.*, *Rib.*, *Rož* (*Scheinigg*), *SKr*, *SIGor*, *SIGradec*, *Ščav.*, *Št.*, *Tolm.*, *vzhšt.*, *zapšt.*, *Zilj.*³⁹ To kaže primerjati z mesti, od koder so mu posamezniki pošiljali besedje, ne nazadnje z ljudmi, ki so to delali. Naj med njimi omenim »T. Porekarja (z vzhodnega Štajerskega)«. VII. Sicer je bilo največ prispevalcev besedja s Štajerskega (12), pa z Gorenjskega (11) itd. Poznavalec slovenskega narečjeslovja za temi oznakami vidi tudi slovenske narečjeslovce in razprave, ki so jih objavljali.

5.3 In še opozorila na jezike: *češ.*, *fr.*, *furl.*, *got.*, *hs.*, *it.*, *kor-nem.*, *madž.*, *polj.*, *rus.*, *srlat.*, *srvn.*, *stsl* (= staroslovensko), *stvn.*, *švic.* *tirol-nem.*, *tur.*⁴⁰

5.4 Izrazita skupina so tudi posamezniki jezikoslovci: *Alas.*, *Baud.*, *Blc.* *Boh.*, *C(af)*, *Cig.*, *Dan.*, *Danj.*, *Erj.*, *Frey*, *Guisrn.*, *Habd.*, *Hip.*, *Hlad.*, *Jan.*, *Jarn.*, *Josch*, *Kl(odič)*, *Kop.*, *Krelj*, *Levst.*, *M(iklošič)*, *Meg.*, *Met.*, *Mik.*, *Mur.*, *Navr.*, *Pohl*, *Raič*, (*Scheinigg*), *Slom.*, *Škrab.*, *Škrb.*, *Šol.*, *Štek.*, *Trumm.*, *Tuš.*, *V.-Cig.*, *Valj.*, (*Vod.*), *Z(alokar)*.⁴¹

³⁷ Cigale (*D=SW*, str. X): »/l/z tujega vpliva izhajajoči izrastki, ki jih je treba, če nasprotujejo slovan-skemu jezikovnemu zakonu, k l j u b r a b i m e d l j u d s t v o m iztrebiti.« Pri Pleteršniku, *S-NS I*, str. VII: »Prav tako se tudi ni sprejemala večina takih tujih besed, katere prosti narod sicer pogostoma pa brez potrebe rabi, ker za dotične pojme tudi dobre domače besede še krepko živijo med narodom. – V posameznih slučajih pa je bilo težko določiti mejo med tem, kar se ima sprejeti in kar ne, in mnogo se je moralo prepustiti subjektivnemu razsodku. Mnogokrat n. pr. se je sprejela katera beseda, dasi tuja in redka, ker je za jezikoslovce zanimiva.«

³⁸ Pri C i g a l e t u v *D=SW I* (XIV) so take oznake *fig*(ürlich) /likovno/, † *neu /novo/*, **fremd /tuje/*, = *gleich /enako/*.

³⁹ C i g a l e, n. m. XIV ima le: Kr. Krain, U. Kr. Unter=Krain, Kk Kärnten, St. Steiermark, Küst. Küstenland, Istr. Istrien.

⁴⁰ C i g a l e, n. d., str. XIV: *russ.*, *poln.*, *böhm.*, *serb.*, *kroat.*, *altsl.*, *ital.*, *griech.*, *schwed.*; od dežel pa *Böhm.*, *Mähr.*, *Preuß.*, *Schles.*, *Ung.*, *Dalm.*

⁴¹ C i g a l e, p. t.: *Dr. Bl*(eiweis), *Dalm*(atin), *Dež*(man) itd.

5.5 Strokovnih oznak ima Pleteršnik 21: *arch., astr., bot., chem., geogr., geol., hist., math., mech., merc., mil., min., mont., mus., phil., phys., stat., techn., typ., zool.*⁴²

5.6 Omenimo še, katere tuje slovarje omenja Pleteršnik. V uvodu le »Heinsijev nemški slovar, ker je znano, da je bil *Cigalejevemu* v podstavo« (IX), omenjen je tudi Vukov Rječnik. V slovarskih sestavkih je takih slovarskih navedb seveda veliko več. Po Brezniku (SBL II, 384): Miklošič, Rječnik, Dalj, Rank 1863 + Jungmann itd. – Povejmo še, da posebej navaja Murkov in Janežičev slovensko-nemški slovar, ker imata na slovenskih iztočnicah zaznamovan naglas.

6 Če bi hoteli na kratko označiti pomen Pleteršnikovega slovarja, moramo reči, da pomeni velikanski osebni dosežek slovenskega jezikoslovca in jezikoslovja. Glede na slovenski del besedja se lahko meri z Miklošičevimi slovarji – sicer pa je bil Pleteršnik njegov učenec. Doslej je Pleteršnikov slovar v nekaterih – ne vseh – ozirih presežen le s SSKJ v 5 knjigah, ki pa ima dostikrat tudi kaj balasta, kar je za Pleteršnikov slovar komaj mogoče reči. SSKJ-ju celo marsikaj, kar je Pleteršnik že imel, manjka. Takó označevanje glagolske prehodnosti (vezljivosti sploh), kakor jo imamo npr. nazorno pred očmi pri glagolih *bati se in dati*, kjer je pri Pleteršniku takoj za prvim prevodom navedena zveza *b. se koga, česa, pri dati pa d. komu kaj*. Ali če primerjamo Pleteršnika, ki loči t. i. osebne in neosebne glagole, ko prve podaja s tipom *dáti dám*, druge *z deževáti ūje*, medtem ko ima SSKJ tudi v drugem primeru ob nedoločniku kot drugo obliko naveden sedanjik v 1. os. ednine. Tudi to rešitev bi bili pri SSKJ mirno lahko sprejeli po Pleteršniku.

Torej: Pleteršnik velik slovaropisec in slovaroslovec. Gotovo si – komaj eno leto po smrti – nikakor ni zaslužil izjave J. Glonarja, celo v jezikoslovnem časopisu (ČJKZ 4 /1924/): Pleteršnikov »Pleteršnik«, 169–171): »/K/njižna slovenščina kot stvar na sebi in kot leksikografski problem je bilo nekaj, kar je bilo Pleteršniku samo od daleč znano.« In nato v zadnji povedi odstavku: »Med slovenskimi slavisti dvajsetega stoletja je bil prav to, kar med pisatelji zakesneli Jurčičevi epigoni.« (N. m., 171.) – Čisto nasprotnega mnenja je bil I. C. (mislim, da je to bil Izidor Cankar): »Deloval je leposlovno in znanstveno, zlasti pa zbral in uredil velik slovensko-nemški slovar, najlepšo in najzanimivejši knjigo, kar jih imamo Slovenci, neizčrpan in skoro neizčrpljiv zaklad jezikovne lepote.« (DS, 1911, 39: Sedemdesetletnica prof. Maksá Pleteršnika, n. m. 39–40.) In Avgust Pirjevec (LZ 1923, Maks Pleteršnik, 240–271): »Iz kaotičnega gradiva je zgradil Pleteršnik harmonično stavbo in ji vdahnil življenje.« (368) In: »/Z/ zaznamovanjem naglasa in izgovora je dvignil slovar visoko nad vsakdanjo praktično uporabljivost in mu dal znanstveno vrednost.« (369) In še: »/S/mo dobili slovar, ki odgovarja znanstvenim zahtevam, slovar, ki je eminentno pripomogel našemu znanju o slovanski akcentologiji /.../. /Pleteršnik/je dovršil stavbo, katero so gradile generacije slovenskega rodu in kronal delo nešteti slovenskih rok.« (271) A. Brezniku je bil Pleteršnikov slovar sploh največji dosežek slovenskega znanstva (tako v sestavku o Pleteršniku v SBL).

Kot slovaropisec je torej Pleteršnik velik. S svojim Slovensko-nemškim slovarjem je postavil, sebi in slovenstvu, trajni spomenik, »trdnější od broná« »in velik del /Pleteršnika/« se je /s tem delom/ »izognil boginji smrti«. Hvala in slava mu za to veliko dejanje; dejanje po-

⁴² C i g a l e: *geom., geol., waidm. /pastirsko/, Jäg., mont., merc. mineral, jur., milit.* Od splošnih oznak ima še besedotvorni *coll.*, pa *fig., germ., dim., fig., euph.*

sameznika: saj je v kulturnem in znanstvenem prizadevanju v bistvu ves napredek temeljen prav na velikem hotenju posameznika, najsi to delo izvrši sam ali pa ima pri skupinskem vodilno vlogo.

Na koncu naj mi bo dovoljeno reči še to, da sem tudi kot Pleteršnikov sopripadnik istemu narečju zelo vesel, ker mu priznanje izreka tudi slovenska država (predsednik častnega odbora za proslavitev 100-letnice dokončanja velikega slovarja je predsednik sedanje Republike Slovenije), kakor sem vesel ljudske pobudnosti, ki je spoznala, da ima, je imela med seboj »preroka«, in tako ni dopustila veljati latinskemu pregovoru, da v svoji domovini, tj. doma, nihče prerok biti ne more.

Summary

The Slovene-German Dictionary by Maks Pleteršnik in many ways is an unsurpassed masterpiece of Slovene lexicography. Its author comes from SE Styria, from the same general area as the authors of the first Slovene translation of the entire Bible and the first Slovene grammar. Pleteršnik prepared the manuscript and had it printed in 12 years, at the height of his productive life (1883–1895). He received some of his lexicographic training from his professor, Miklošič, and practical experience by working on a Latin-Slovene dictionary (after 1895 he worked on the unabridged Latin dictionary as well).

Based on previously collected material for the Slovene-German dictionary and the material he collected himself or organized the collection of, he made the selection of Slovene entries (with a few Kajkavian exceptions); besides literary lexical items he included dialectal and historical (or of historical interest) material in literary form. – In morphonology and morphonography he successfully combined the linguistic tradition of the first half of the 19th c, i.e., before Slavization (Levstik and others), with the contemporary literary orthography and orthoepy, based on linguistic reality as put forward by S. Škrabec (on whom Pleteršnik heavily relied and whom he frequently quoted).

The basic forms of the articles are given economically, i.e., typologically, so that almost all other grammatical forms, i.e., with grammatical or inflectional morphemes, can be derived from them, e.g., *nósiti nōsim, mlād mláda*. The words are tonemic accent marked (based on Valjavec's and Škrabec's research), which enables the user to easily determine quantitative accent. The Dictionary was not surpassed by SSKJ from the standpoint of the treatment of parts of speech, but from the standpoint of modern linguistic theory. Pleteršnik has relatively well-developed system of several groups of functional and stylistic qualifiers, e.g., »novoknjižno« or »stilistično«.

Pleteršnik was the first to clearly present the polysemic character of individual Slovene words. He listed the meanings with short translations in German, as well as with units of meaning (e.g., *glava*) and in some other ways. Particularly in borrowed words, he added etymologies; in some cases the etymological origin was confirmed by the examples from dialects (e.g., *vek*). The Dictionary is characterized by clearly-specified valency, particularly in verbs, the difference in person, e.g., *delati -am – deževati -uje* and explicit government, e.g., *dati dam komu kaj*. The illustrative material is derived from stylistically very heterogeneous texts. The dictionary is also important for its wealth of idioms which are

usually translated into German. However, Pleteršnik is conservative in terminology; he uses mostly Latin terms, which makes them accessible exclusively to linguists. He worked on the dictionary even after its publication; in his specially-bound personal copy there are approximately 9,000 additional entries.

Pleteršnik realized this enormous achievement of Slovene linguistics as a high-school teacher. (He was excused from his teaching duties for two years; the rest of the time his teaching load was from 6 to 9 hours per week.) The reaction to the Slovene-German dictionary has been positive by true experts and dictionary users; rare criticism is mostly not well-conceived or even unfair (J. Glonar).

SR 43 (1995), 271–291. (Nadčrtno besedilo je objavljeno tudi v knjigi *Slovaropisje*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije Maks Pleteršnik. Zborovanje slavistov Krško in Pišcece, 1994, 17–25 – vendar brez podčrtnih opomb in brez sinopsisov, zato pa z drugačnim povzetkom, tukaj natisnjenim v nadaljevanju.)

Pleteršnik's Slovene-German Dictionary

0 Maks Pleteršnik's Slovene-German Dictionary (SGD) remains in many ways the unsurpassed culminating point of Slovene lexicography. It was produced by a man from the south-eastern part of Štajerska, the region which gave also the first Slovene translator of the complete Bible and the first grammarian of the Slovene language. The dictionary was compiled and printed in only 12 years at the height of Pleteršnik's manhood (1883–1895). He had received his lexicographic formation from his university teacher Miklošič and developed it through active work for the Latin-Slovene dictionary (after 1895 he also worked on the great Latin dictionary).

1 On the basis of the material compiled for a Slovene-German dictionary before him (and that compiled under his supervision or by himself) he selected lemmata of Slovene (only a few came from the *kajkavski* dialect), not only from the standard language, but also from dialects and to some extent also archaic (or linguistically interesting) words, all of them presented in a contemporary standard form.

2 His morpho-phonologic and morpho-graphic renderings are a felicitous merge of the positive pre-Slovanizing tradition of the first half of the 19th century (Levstik and others) and the modern, in linguistic terms realistically founded standard writing and speech as established by S. Škrabec (whose principles Pleteršnik follows and whom he quotes).

3 The basic word forms in dictionary articles are presented in a highly economic, typological way, so that almost any further grammatical form could be derived from them, both of word-forming and word-transforming classes (e.g. *nositi*, *nosim* – to carry, I carry; *mlad*, *mlada* – young-m, young-f).

4 Words are marked for tonemic stress (based on research mainly by Valjavec, but also by Škrabec), from which it is easy to derive also dynamic stress.

5 In its word class treatment the Pleteršnik remains unsurpassed by the new Dictionary of the Standard Slovene Language; but of course it cannot compete with it from the point of view of today's linguistic awareness.

- 6 Pleteršnik uses a relatively rich set of several groups of register and style notes, among others e.g. *novoknjižno* (new standard language) or *stilistično* (stylistically marked).
- 7 Pleteršnik was the first to produce a clear presentation of polysemous words. The various meanings are presented using good translation equivalents in German, occasionally also by specifying semantic constituents (e.g. *glava* – head).
- 8 Many entries, especially borrowed words, contain an etymological explanation, and many are corroborated by examples from dialects (e.g. *vek* – era).
- 9 The dictionary provides excellent information on valency, esp. for verbs (e.g. *delati -am* – to work – *deževati -uje* – to rain; an example of right-hand valency: *dati dam komu kaj* – give *sb sth*).
- 10 There are numerous quotations from various types of discourse.
- 11 It is precious for its rich stock of idioms; most of them are translated or transposed into German.
- 12 Pleteršnik's metalanguage is conservative. He uses Latin terminology, so that he is comprehensible only to linguists.
- 13 He continued his work also after the publication of the SGD. The additional 9.000 lemmata are collected in a separate volume.
- 14 The SGD is an exceptional achievement in Slovene lexicography, especially if we bear in mind that Pleteršnik was a secondary school teacher. (He was completely excused from teaching only for two years, for the rest of the time he taught six to nine hours a week.)
- 15 The responses to the SGD among experts and users were positive, the (few) criticisms were mainly not well founded or even unjust (J. Glonar).

Slovaropisje, 1994, 24–25.

PLETERŠNIKOV PRAVOPIS V SLOVENSKO-NEMŠKEM SLOVARJU

Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar je – tudi po končnem Breznikovem mnenju – osnova vsega našega nadaljnjega pravopisja (vključno z oblikoglasjem) in pravorečja občnega besedja (lastnoimenskega pa ta slovar nima). Osnovo za Pleteršnikove določitve so dajala ustrezna Škrabčeva dela, le da je Pleteršnik izrazil škrabcizme korigiral z oznakami v smislu sistemske enotnosti knjižnega jezika tudi glede na oblikoglasje celotne besedne družine in deloma glede na dejansko sodobno knjižno rabo. Zelo zaslužen je Pleteršnikov slovar tudi zaradi zapisa tonemskega naglasa naše knjižne slovenščine.

The *Slovene-German Dictionary* compiled by Maks Pleteršnik represents the basis of all further work in the field of Slovene orthography (including morphonology) and the standard pronunciation of common lexis (the dictionary leaves proper lexis out). This was also Breznik's final opinion. Pleteršnik's practice derives its basis from relevant works by Škrabec, but corrects Škrabec's manifest idiosyncrasies by means of particular labels in order to ensure the systemic unity of the literary language also in view of the morphonology of entire word families and, partly, in view of the actual contemporary standard use. Another great merit of Pleteršnik's dictionary is seen in the fact that it recorded the tonemic stress of literary Slovene.

Maks Pleteršnik je v Slovensko-nemški slovar sprejetim besedam moral določiti tudi oblikoglasno (oz. oblikopisno) podobo. V svoj slovar ni sprejel lastnoimenskega besedja, ampak samo občnoimensko.¹ Redka izjema je beseda *Bog* s pomenom 'bog (kristjanov)', pa morda še *Gospod z vami!* (= Bog).² Z odsotnostjo lastnoimenskega mu je torej odpadlo vprašanje velike začetnice pri samostalnikih.³ V svoj slovar prav tako ni sprejemal prevzetih besed z neposlovenjeno obliko – delna izjema so iz latinščine prevzete –, tako da mu tudi glede tega ni bilo treba imeti posebne teorije, pisal pa je npr. *sufler*, ne *souffleur*, in *suffirati*, ne morda *soflirati*, *cezura*, (ne morda *caesura*), *stanca*, *violončel*, *šajtrga*, *prēmija*, *akácija*, *konduktér*, *kondüktor*,⁴ *departement*.⁵ Zlasti Oblak⁶ je pogrešal jasna merila za sprejemanje oz. nesprejemanje določenih besed v Pleteršnikov slovar.

Pač pa se je Pleteršnik pri samoglasnikih odločil za po Škrabcu prevzeto pisavo dvojnih ozkih *e* in *o*, polglasnika, pa še t. i. »čist/ih/ dolg/ih/ *e* in *o* v tujih, še ne vdomačenih besedah«. Glede dvojnih ozkih *e* in *o* je Pleteršnik namesto Škrabčevih znamenj *é* in *ó* oz. *ê* in

¹ Tudi besedne zveze tipa reklo je zajemal pod enobesedno iztočnico, npr. *kriplje*: »v reku: na vse kriplje«. V primeri s tem *SSKJ* nerodno: *kriplje*: m mn. neskl.

² Vendar že *sveti duh*; *Gospod* v navedenem primeru je namreč hkrati na začetku povedi.

³ Pri pridevnikih za *Gospod* ne navaja oblike *Gospodov*, pridevnik *gospodnji* pa piše z malo; tako tudi *božji*, npr. *sin božji*, *božja porodnica*, *božji grob*.

⁴ Nekaterih občnoimenskih besed, ki jih je Škrabec obravnaval v pravopisnem delu svoje razprave *Nekoliko slovnice za poskušnjo*, Pleteršnik ni sprejel v svoj slovar, npr. besed kot *ekonomija*, *akuzatīv*, *knâjpati*, *verthâjmovka*, *šarža*, *šovinizem*, *štrajk(ati)*, *maharadža*, *monsinjôr*.

⁵ ŠKRABEC je predlagal obliko *departmant*, *avansmant*.

⁶ *Slovensko-nemški slovar* /.../. Pervi sešitek. /.../ V Ljubljani 1893. /.../ *AslPh* 1893, 594–601.

ô (za *i*e – "o oz. eⁱ – o^u) vzel svoje *e* – *o* oz. *e* – *o*, namesto Škrabčevega znamenja à za prvotni polglasnik pa je vzel e.⁸ S prestavo ločevalnih znamenj za »odtenke« ozkih *e* in *o* pod črki *e* in *o* je bilo Pleteršniku mogoče za toneme prevzeti Vukovi znamenji *ˆ* in *ˊ* namesto Škrabčevih obsamoglasniških *˘* in *˙*, ni pa bil Pleteršnik pri tem dosleden in si je z izborom *˘* za Škrabčev *˙* (za cirkumfleks na kračini) zaprl pot za zaznamovanje akuta na kratkem zlogu (Škrabčev *˙*).⁹ Škrabec si je v dopisovanju s Pleteršnikom zaman prizadeval, da bi se bila v novi, Pleteršnikov, slovar sprejela njegova ločevala, vendar tu zaradi jezikoslovnih upoštevanj (Vukov slovar) ni mogel uspeti. Tako Pleteršnik v svoj slovar tudi ni sprejel Škrabčevih »novejših« oslavljenih samoglasnikov *ì ù è ò*, le nenaglašeni jat in etimološki *o* določenih kategorij je zaznamoval s piko spodaj, npr. *létò, létina, létènji* (ogr. – C). Deloma sprejel je Pleteršnik tudi Škrabčevo okrajšanje ozkih dolgih *o* in *e*: Škrabec *gdòr, kàté ri* – Pleteršnik *kdòr* v primeri *s kdò*, vendar *katéri*. Pri Škrabčevem t. i. »raztezanju« pa gre za stavčnofonetični pojav dol. *mati*'), česar Pleteršnik v slovar seveda ni sprejemal. Pisava zveze *ər* z znamenjem tonema postavljenim na drugi (pri Škrabcu seveda **ob** drugi prvini) prvini, za Pleteršnika, ki je sprejemal zapis z *ř* oz. *ř*, seveda ni bil problem, Škrabčev tip *vo.lk* pa je razvezal v *vòlk*, zanimivo da ne z *vòlk* ali *vòlk*.

Poglejmo še k soglasnikom. Škrabec je za knjižni jezik seveda priznaval tudi *dž*.¹⁰ Pleteršnik je prevzel tudi Škrabčev *l* z *l*, ni pa posebej zaznamoval ustničnosti variant *w/u* fonema */v/* (upravičeno) in ne zaznamovanja mehkih *l* in *n* (pri Škrabcu *lj* in *nj*), tako da enako piše *čebèlji* in *vòlja* ter *jelènji* in *kónji*. V svojem narečju je Pleteršnik nasprotje med *lj* in *l'* oz. *nj* in *n'* imel ohranjeno¹¹ prvo (pred nesprednjimi samoglasniki).

Škrabec je sprejemal pisanje morfonemskih variant predloga *z*, tj.: osnovna varianta je *z*, stoječa pred vsemi zvenečimi glasovi, *s* pa pred nezvenečimi; v primerih kot *kdo*, kjer govorimo *g-*, pišemo pa *k-*, je on zagovarjal pisanje *gdo, gdaj*. Glede zadnjega mu Pleteršnik ni sledil, ampak je pisal *kedò* = *kdo*, *kedòr* = *kdor*, *kedáj* = *kday*. Po načelu variant *z* oz. *s* je Škrabec pisal tudi predpono *z-* in *s-*, Pleteršnik pa deloma narobe: »z, praep., išči pod *sk*«. Iz *s* »pred samoglasniki in zvenečimi soglasniki« je mogoče priti do *z* samo pred zvenečimi nezvočniki, npr. **sbrati* > *zbrati*, ne pa pred samoglasniki in zvočniki, pač pa iz *z* po splošnem pravilu o prilikovanju pred nezvenečimi nezvočniki dobimo *s*: **z teto* > *s teto*.

Kakor je Škrabec pisal *z-* in *s-*, je pisal tudi druge predpone s tema glasovoma na koncu, npr.

⁷ ŠKRABEC (CF 12 /1893/, 2, c): Škrabčevi znamenji »v tujih, še ne v domačenih besedah«, tj. »*e*, *o*, n. pr.: *T ekla, t'ema, t'on, napoleond'or*« – PLETERŠNIK SNS 1894, (XI): »Horizontalna črtica nad samoglasnikom kaže (skoro le v tujih besedah knjižnega jezika) samo dolgost zloga; *ë* in *ò* imata čisti glas kakor v tujih jezikih.« Čisti tu pomeni ne ozki ne široki izgovor *e* in *o*. (Tak srednji *o* (in *e*) obstaja npr. v moščanskem narečju, ki je zelo blizu govoru v Pišecah.)

⁸ Glede polglasnika je Škrabčev à nakazoval edini nadstropni samoglasnik slovenskega samoglasniškega sestava, Pleteršnikov znamenje za *ə* pa je polglasnik spravljal v zvezo *z e*, kar je Štajercem sicer ustrezalo; se je pa tudi v kranjščini polglasnik v nekaterih primerih zamenjal z *e*, bodisi neknjižno (*téma* nam. *təmà/təma*), pa tudi v knjižnem jeziku, npr. v tipu *zdravstven* nam. *zdravstvèn*.

⁹ To je ovira pri zapisovanju že slovenskih narečnih akutiranih kračin (v sodobnem jeziku tudi takega knjižnega polglasnika), pa tudi zgodovinsko razvojno so težave: *gorá* > *gorà* > *gorǎ* > *gòra* > *góra*.

¹⁰ Njegovega primera *maharadža* Pleteršnik sicer ni sprejel v SNS, je pa navajal *dž* za BIKr, ogr.-Valj., vzhŠt.-C oz. vzhŠt.-Pjk.

¹¹ Prim. moščansko *suljúj* : *vùluj, stranjúj* : *vòžjúj, Lučánje – sájè*.

razgnati – *rastepsti*, v čemer mu pa Pleteršnik ni sledil, prim. *razporoka*, *razfranciškan* in drugo tako. Še zlasti Pleteršnik Škrabcu ni sledil v kakem *ražaliti*, *glazba*, *optla* (*ga vørzi*), pač pa v *izpodtakniti* – *spotakniti*, *raztrgati* – *strgati*, *vzleteti* – *zleteti*. Škrabcu je sledil v tipu *ž njim*, ne pa tudi v *ščasoma*, *vzide* – *vshaja*, kjer je ostal pri *ščasoma*, *vzhaja*.

Pri soglasnikih je sicer na splošno zmagalo Škrabčevo načelo (CF 12 /1893/, 4, b): »Končni soglasnik se piše v primerih, kjer to ne moti izreke tisti, ki se sliši, keder prestopi v naslednji zlog pred samoglasnik: *Bog /.../*, ker *Boga /.../*« Po tem načelu torej tudi *kratka*, *sladka*, *hlebca*, *naročba*, *izpulim*, *razpletem*, *obhodim*, *odkupim*. In: »Po izreki se piše pa: *bramba /.../*, *opomba*, *nemški*, *nemščina*, *beneščina* itd., sploh, kjer bi korenoslovna pisava (*branba*; */.../*, *opomnba*, *nemški /.../*, *benetščina* itd.) motila izreko in besed nič razumljivših ne bi delala.«

Ni pa v celoti pri Pleteršniku zmagalo naslednje Škrabčevo načelo (r. t., str. b–c): »Tudi v drugih primerih, kjer poslednji soglasnik korena ali predloga ni posebne važnosti za pomen besede, ki se čuti kot celota, ne da bi se mislilo na njene dele, zasluži pisava po izreki prednost pred prisiljeno korenoslovno«: *bogastvo*, *glazba* (*ispoved*, *rastepsti*, */.../ ražaliti*). Od vsega tega je Pleteršnik upravičeno na pol vzel le *bogastvo*: piše namreč »bogāstvō n. – pogl. bōgstvō«. To se Pleteršniku ni obneslo, saj res govorimo *bogastvo* in je tak sedaj tudi pravopisni predpis, je pa to v razporu s *kmetstvo*, *prekletstvo*, to pa spet s *posestvo*, na kar vpliva pač edino možna oblika *posest*. /Plet. pri *bogastvo*: »govori se in piše navadno *bogastvo*.«/

Škrabec se je upiral tudi od Metelka uvedenemu razlikovanju predpon *u-* in *v-* (n. m., str. c): »Brez dvojbe po češkem vplivu je vpeljal Metelko tudi razločevanje mej predlogoma *„v* in *u* v sestavah kaker *„vsê‘kati* einhauen, *usê‘kati* abhauen itd. */.../* nam je razločevanje mej predlogoma *u* in *v* že davno izumrlo in se ž njim dandanašnji le sila dela naši slovenščini. Po naše bi se prav pisalo *„v*, kjer se govori *„v*, *u* pa, kjer se *u*, ne glede na to, kaj je v češčini, ali kaj je bilo v stari slovenščini: *„vsta‘viti ūro*, *ugna‘ti živŕno*, *luč užgāti*.«

To Škrabčevo pravilo ni bilo prav jasno, saj se tudi prvi zgled lahko izgovarja z *ust-*, druga dva pa z *wg-*, *wžg-*. Pleteršnik je pri *u-* utemeljeval 1) s pomenom »odmikanje« in z nem. predponama *ent-* in *weg-*; 2) z vlogo udovršljenja nedovršnih nepredpinskih glagolov, npr. *ubiti*. Je pa še dostavil: »po sedANJI narodni izreki se ne da natanko razločiti od predpone *v*, ampak le po primerjanju drugih slovanskih jezikov in po pomenu; besede, katerih ni najti pod *u-*, naj se iščejo pod *v-*«. Predponi *v-* je na koncu predloga *v* pod II. pripisal samo nemški ustreznik *ein-* in *hinein-*, ponazoril pa samo z zgledoma *viekniti* in *vrezati*, pa ravno z nasprotnim zaporedjem, kakor je prvotno nakazal z nem. predponama. Vmesto **vniti* ima *vniti* 'hineingehen, eintreten', po Mik., Let., Nov., Vrt. – Verjetno bi bilo prav, ko bi bili povsod pisali predpono *v-*, ločili pa primere, kjer *v-* in *u-* ločita pomene, kakor npr. v primerih *ubiti* – *vbiti*, *udreti* – *vdreti* ipd.

Velik pravopisni problem je Slovincem prinesla Levstikova uvedba pisanja priponskega obrazila za vršilca dejanja (in kar je nato iz tega tvorjeno), tj. pisanje *prodajalec* (proti zgodovinsko izpričanemu *bravec*) in dalje *bralka*, *bralski*, *bralstvo*. Škrabec se je zavzemal (CF 12 /1893/ 4, č) za pisanje z *v*. Pleteršnik pa je tu napravil kompromis: po Škrabčevo je pisal v tipu *poslušavec*, *poslušavka*, *poslušavstvo* (gotovo bi bil pisal tudi *poslušavski*), hkrati pa etimološko upravičeno *pogorelec* (*pogorelček*, *pogorelčič*), *pogorelka*, *pogorelski* (*pogorelščina*), *pogovarjalnica*, *tkalec*, *tkalka*, *tkalski*, *tkalstvo*, *tkalen*, *tkalba*, in kar je iz tega še imel tvorjenega.

Pleteršnik je torej te stvari pisal zgodovinsko upravičeno, kakor jih je Škrabec utemeljeval (torej tudi *volk, poln, pol, poldne*), vendar ni sprejel njegove rešitve za *volivec* v pomenu nekako 'kdor lahko voli' proti *volilec* 'kdor je res volil', saj je navajal le *volivec*. – To še danes ni rešeno s pravorečnega stališča, je pa s pravopisnega. Piše se *-lec* itd. (pri korenski podstavi na samoglasnik *-vec*), npr. *bralec (pivec)*, vendar tudi *-lec* z osnovno varianto *-vec*, če se koren podstave pred glagolsko pripono končuje na *l* ali *lj*, npr. *volivec, razpravljavec*.¹² Pri besedah na *-lec* je treba ločiti poleg vršilca dejanja (nosilca stanja), npr. *igralec (pogorelec)*, in t. i. vršilnik, kakor je *vrelec*, kar je nastalo pač iz *vrelo*. Taki samostalniki so sicer res na *-lec*, nimajo pa priponskega obrazila *-lec*, ampak *-ec*. Škrabec je vedel, da bi bilo dosledno, ko bi glas *l* ne pred samoglasnikom pisali z *lj* (npr. *aljkoholj*), sicer pa bi ga, tj. *l*, v tem položaju jvedno zamenjavali z *u*, vendar se to ni dalo izpeljati ne glede pisave ne glede izgovora. Pleteršnik pisave tipa *aljkoholj* ni sprejel.

Važna kategorija v pisanju so besede, pri katerih je Škrabec zagovarjal zgodovinsko upravičeno pisanje oblikoglasnih premen, zlasti glede polglasnika. Prvi tak primer je tip *premekniti premáknem, tenek/tenák táнки*, pa tudi *temèn temán*. Tukaj je Pleteršnik Škrabcu sledil, njemu pa Levec (*premekniti premaknem, tenek tenak tanki*). Ni pa Pleteršnik šel povsem za Škrabcem v primerih kot *kæteri, kædar* (Plet.: *kæteri – kateri, kædar = kadar*), in tako še: *nikder = nikjer, nigdar* »(navadno se piše *nikdar*)«, *nigdor = nihče*. Škrabčevemu *koger* se je Pleteršnik enostavno izognil, ne navajajoč roditelja; enako je z *ničeser*. Pleteršnik ima tudi le *kakor* (ne *kaker*), *smrt* (ne *smert*), *kakršen/kakoršen*. Pač pa je Pleteršnik šel za Škrabcem tudi glede pisave *vun* za sedanje *ven* vsaj toliko, da je pri *ven* napisal »= vun«; Škrabčevemu *mej* pa je nadredil *med* in to potrjeval z Levst. (Sl. Spr.), Trub., Dalm., Krelj, Dol., BIKr, nk. Sam Pleteršnik pa je Škrabčevemu *blizu* dodal še *blizi*, tako tudi še *kmali*, ne pa *k sərci*, temveč *k srcu*.

Bile so še nekatere stvari, ki jih je Škrabec zagovarjal, npr. *varuh, piruh*. Plet. pa: *varuh = varih, pirih = pirh, piruh* (zmagala sta *varuh* in *pirh*, vendar najdemo pri Levcu *varih, varuh, pirh, piruh, pirih*), za nekaj časa je zmagala tudi Škrabčeva *oljika* (Plet, Lev), zmagal je tudi (Škrab., Plet., Levč.) *tovariš* ipd.

Iz Škrabčevega pisanja A. Janežičeva Slovenska slovnica (CF 18 /1900/, 8, b) naj navedemo njegovo nesprejemanje Plet. *konstatovati*, za kar je Pleteršnik navajal Cigaleta; Škrabec je pisal *konštairati*; spomina vredna je tudi oblika *faktum*, za kar ima Plet. *fakt*. Posebnost Škrabčevega pisanja so bile primerniške oblike tipa *stariši* nam. *starejši*; Plet. je sprejel drugo.

Pleteršnik je bil prvi, ki je slovenskim besedam v slovarju zapisoval tudi tonemski naglas. Pri tem se je lahko naslanjal na Valjavčeve razprave v Radu, deloma pa tudi na Škrabčevo razpravo O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi iz l. 1870. Svojemu pomočniku v tej zadevi se je v Pripomnjah (tj. v uvodu) svojega slovarja julija 1894 zahvalil tako (X): »Naposled mi je še prijetna dolžnost svojega iskreno zahvalo izreči gospodu kole-

¹² Tu je še omahovanje med *SSKJ*, ki dovoljuje samo tip *volivec, razpravljavec*. – Kar povedno je, da med primeri z obrazilom *-lec* Rupel navaja tudi napačne primere s korenskim *-l-*: *čudodelec* (saj je to 'tisti, ki čuda dela', ne morda 'čuda de'), *rogovilec, talec*. – ŠKRABEC je obširno utemeljeval priponsko obrazilo *-vec* po izidu Levčevega *Slovenskega pravopisa*, polemizirajoč s Peruškom in Ilešičem: Slovenski pravopis. Sestavil Fr. Levec /.../, CF 17 (1898), 6, c–č; (1899), 7–12; 18 (1900), 1, 3–7. Za tem deloma še pod naslovom *A. Janežičeva Slovenska slovnica*, Osmo, predelana izdaja, CF 18 (1900), 8–12; 19 (1901), 1, 3–6, 8–10, kar se mu je razvilo v razpravljanje o prehodu *l* v *u*.

gu A. Bartelu, ki mi ni samo ves čas pomagal popravljati tiskovne pole, ampak me je tudi izdatno podpiral pri določanju naglasa in izreke posameznih besed.«¹³ O Pleteršnikovem naglaševanju sem pisal v razpravi Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar.¹⁴ Naj tu omenim samo nepohvalno rešitev premičnega naglasnega tipa *nosíti nqsim* namesto *nóstiti nqsim*, *krqžiti krqžim*¹⁵ in *globíti -im*.¹⁶

Iz Pleteršnikove onaglasitve osnovnih oblik besede je bilo (slovničarju) mogoče napovedati vse druge oblike, npr. za moški spol *brät bráta, králj, odhöd hqda, odnös nósa, púst, pótok tqka – bët -ä – mqž možä*. Nadaljnje oblike je bralcu slovarja kazala slovnica, npr. Škrabčeva.¹⁷ Med drugim seveda metatonije akuta v cfl. in obratno.¹⁸ – Poglejmo še za pridevnik: *stär stára, starodáven -vna, vqliki, starovqlrski – débel debqla – temqn -mnä – temân -mnä, mläd mláda*.

In še primernik. Pisal ga je Pleteršnik na različnih mestih, npr. *mläd*, compar. *mläjši, mläjji*; *hüd* – primernika *hujši* ni, pač pa glagol *hujšati -am*; *sladek slajšati, ljüb ljúba* f.; *lahek* comp. *lažji, lehkejši (lahkejši)*; *méhek*, compar. *mqlčji, mehkejši, mqkši*; *vélik vqlči*; *strqg, mäjhen, ml, gqst gqsta* (compar. *gostejši, gošči*); *gfd*; *téžek (težák) tqžji*, adv. *težje*, nav. *težje*); *nizek -zka* (compar. *nžji* (adv. *nžje*); *globök -óka* (compar. *globočji, globqljši, globlji, globlje, globoče*); *širök -óka* (compar. *širši, širji*, tudi *širokejši*, redko kedaj *širočji*). – Stopnjevalne oblike je Pleteršnik navajal zlasti, če so bile pri njih oblikoglasne posebnosti, vendar pri tem ni bil čisto dosleden: tako pri *hud* manjka primernik, enako pri *ljub*, ima ga pa *lep*, compar. *lepši*, včasih ima preveč variant (*mqlčji, mehkejši, mqkši*), včasih katera – zlasti na *-ejši* – tudi ni onaglašena (nobena pri podstavi *širok*), ipd. Naglas pogosto, kar redoma, manjka pri osnovnikih prislovov iz pridevnika, npr. *hudo, ljubo, grdo, težko*, manjkajo prislovi *sladko, mehko*.

Omembe vredno je še, kako je Pleteršnik zapisoval zev pisnih zvez *i* + samoglasnik v prevzetih besedah iz latinščine. Ta zev je načeloma puščal tudi v slovenščini: *alodialen, amoniak, biografija, diadem, dialekt, Hiacint*. Izjema je končaj *-ija* (*gnozija, infanterija, misija, redukcija*), nato pač ljudske besede kot *milijon, milijarda, misijon, špijon*. Prav izjemno je *novicijat* ali *racijonalen* nasproti siceršnjemu *radialen, oficial, socialen*, tudi *gvardian* in *olimpiada*. Enkrat imam izpisan po nemškem obrnjeni končaj *-ialen* kot *-ielen* (*oficielen* nk. poleg *oficialen*).¹⁹ Praktično v vsem tem je šel za njim nato Levec v Slovenskem pravopisu 1899.

Deloma problematičen je bil tudi izgovor latinskega oz. grškega *s* pred samoglasnikom

¹³ A. Bartel je bil rojen v Mirni Peči, ležeči na sredi ravne črte med Novim mestom in Trebnjem; filologijo je končal na Dunaju, izdajal je tudi Janežičev Nemško-slovenski slovar: ³1889, ⁴1905, ⁵1921.

¹⁴ *Slavistična revija* 43 (1995), 277–291.

¹⁵ Iz česar se pa tudi dajo izpeljati vse druge naglasne oblike, seveda le na podlagi slovničnih pravil, saj je ta tip v nasprotju z *mqlriti mqlrim* na eni strani in *kosíti -im, golíti -im* na drugi.

¹⁶ Tu vsekakor ni predvidljiva razlika v velelniku ednine nasproti *kósi*, kolikor bi bilo *globíti glóbi* (pri Ruplu v *Slovenskem pravorečju* 84 (*glóbi*, toda *napotíti -im* pač *napóti*, prim. *SP* 1962 *napotíti*)).

¹⁷ Mišljena je njegova razprava Valjavčev »Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku« in prihodnja slovenska slovnica, *CF* 14 (1895), 7–10, 12; 15 (1896), 1.

¹⁸ Prim. Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo (*CF* 13 /1894/, 6, b; 10 č–12; 14 /1895/, 1, b).

¹⁹ Tu se žal niso odločili za načelo, da se *j* iz končaja kot podstava nadaljnjih tvorjenk ohranja tudi v njih; *olimpija – olimpijada* (*racija – racionalen* je pač edini primer te vrste, opažen od mene, a ga je Levec v *SP* 1899 odpravil).

(jezuit, zakrament) oz. pred zvočnikom (*kozmopolit – konsonant, konsum, konserva, konservativen*). Tu se je končno razlikovalo nasprotje med vsakdanjim in izobraženskim (*konzerva – konservativec*).

Tu je imel Škrabec naslednje zdravo načelo, ki pa je sedaj v glavnem sprejeto le za občno besedje (CF 12 /1893/, 6, b): »Slovenščina tujim besedam ni naklonjena, kaker npr. nemščina, zlasti pa se ne kaže deržati v deblih izvirnega tujega pravopisa, ko morajo končnice slovenske biti. Pisatelji tudi ne smejo misliti, da bi se imel naš narod učiti vseh raznih evropskih pravopisov, da bi mogel tuje besede, zlasti lastna imena prav brati; pač pa morajo pisatelji vedeti, kako se imenuje to ali to, o čemer nam hočejo kaj povedati, zlasti je časnikarjem neodpustno potrebno, da znajo, koliker se da, prav brati vse evropske pravopise. Vsaj v knjigah in časnikih prostemu narodu namenjenih naj se torej tuje besede, zlasti tuja lastna imena po izreki pišejo; v oklepajih naj se pristavi tudi v izvorni pisavi, ako tisto ime ni sploh znano. Pa da ne bomo imeli brez potrebe dveh raznih načinov, bi bilo najbolje, da bi se vselej in povsod pisalo po izreki, saj sicer tudi izobraženi bravci kaj pogostoma ne zadenejo prave. Pisati bi bilo torej (rabili bomo tu našo natančno pisavo, vsakedo si jo z navadno lahko sam nadomesti), n. pr.: *Dzêvs, Katôn, Šîler, Bolônja, Bordôz, Kaljderôn, Spinóca* ipd.«

Pleteršnik se je tega Škrabčevega načela držal (prim. Škrabčeve primere kot *ekonomija, ovidij, akuzativ, rajhsrat, monsinjor, šovinizem*), seveda pa mu ni bilo treba reševati problematike, ki bi jo bilo prineslo upoštevanje lastnih imen.²⁰ Glede glasovja, ki je v takih primerih podstava za pisanje pa (n. m., str. c): »Izvorno izreko more naš prepis, to seveda, v mnogih primerih le približno določevati. Tudi se nam je je prav za prav le toliko deržati, dokler se vjema z glasovi našega jezika. Marsikaterega tujega glasu mi nismo vajeni in tudi ne bi bilo svetovati, da bi se v resnem govorjenju z njim silili, nadomestiti moramo take glasove s podobnimi našimi.«²¹

Posebno pravopisno vprašanje je še pisanje skupaj in/ali narazen. Pleteršnik se je držal načela, da v jeziku obstajajo tudi besednine (leksemi) iz več besed, in te je treba pisati narazen, ne pa iz njih delati enobesedne sklope. Za sklope je priznaval besede kot *bognasvaruj, kajpada, mnogokateri, nepridiprav, toseveda, ničemuren, opoldan, poldrugi, povrhu*, v čemer vsem mu je sledil Levec, reki (frazеologemi) pa so mu bili *ta čas, dolg čas, čim več – tem bolje, do kod, od kod, od koder, z večine, kdor koli, kdo ve kako, po črez, malo kaj* itd., *na prodaj, sem ter tja, ob pol(i) dvanajstih*, kar je Levec pisal – in to narobe – skupaj: *tačas, začasa, dolgčas, čimdalje, črezdalje, načrez, dokoder, izvečine, kakorkoli, kdovekaj, odkod* (prim. nemško *woher*), *napol* (nem. halb), *ob polidvanajstih, naprodaj, todtam, semtertja*. S tem je v našo pisavo vnesel nemir, ki se vse do danes ni prav polegel. Pleteršnik je nekatere take sklope v slovarju sicer tudi zaznamoval, vendar jim je dodajal boljše variante oz. slabše dajal v oklepaj: *po čez, (počez), odkod = od kod, odkoder skupaj = od koder*.

Na koncu tega dela omenimo še nekatere posebnosti, kjer Pleteršnik ni bil srečne roke, npr.

²⁰ ŠKRABEC si je v slovarju, kakršen je Pleteršnikov, želel vsaj določenih slovenskih krajevnih imen (CF /1895/, 11, č): »Koliko škoda, da so se taka imena /kakor Žlebič/ popolnoma izpustila. Slovar ni bilo treba, da bi bil zaradi njih mnogo debelejši. Naj bi se bile izpustile mertve rojene izmišljenke, naj bi se bile izpustile tujke, ki ne spadajo vanj, temveč v slovar tujih besed, Fremdwörterbuch, kjer bi se morale seveda Slovincem slovenski tolmačiti, ne n. pr. *ahat* der Achat, *alkaloid* das Alkaloid, *alkoran* der Alkoran. K čemu je to dobro?!«

²¹ Tu je BREZNIK, kakor bomo še videli, Škrabca čisto izdal.

v pisanju sičnika pred šumevcem (*kosček, sčasoma, zvezček, obrazček*) – prav bi bilo, da se tudi *sčasoma* ne bi bilo obdržalo – Levec mu je v tem seveda sledil. Naša priderija je pač kriva, da ni obstal Pleteršnikov *modrc* tudi za ‘modrijana’ (ali je to zakrivil Župančič?), saj je *modrc* isti tip kot *svedrc, vetrc, srebrn*. Pleteršnik je uveljavljal tudi tip obstojnega polglasnika v primerih kot *jezdec -a*, le pri *mislec* je poleg *misleca* dovoljeval še *miselca*, v čemer vsem mu je sledil Levec (prim. *veter, vetrc, vetrn, vetrnica*). Sledil mu je tudi v pisanju *uima* za *ujma*, kar je seveda tip *nauk*, kjer pa se je *u* obdržal tudi v izgovoru (besede *uk*). Omenimo še tip *toaleta*, kar je prevzel tudi Levec.

Za Pleteršnikov pravopis v Slovensko-nemškem slovarju torej lahko rečemo, da je prav odličen in bi ga bili lahko v celoti prevzeli, le za *l* pred samoglasnikom bi bilo treba zapisati, da se bere kot [l]. Žal se to ni zgodilo.

Eden izmed krivcev, da se to ni zgodilo, je pač Anton Breznik, ki je kot jezikoslovni lju-bitelj²² 1. 1906 v Domu in svetu objavil članek O tujkah in izposojenkah. J. Šolar o tem sestavku (Življenje besed, 30) piše: »Breznik tu ne kaže volje po napetem purizmu; postavljena načela so kasneje tudi po večini obveljala. Razprava je pisana zelo jasno, pogumno in samozavestno. V nji se prvič v nekaterih stvareh odmika od o. St. Škrabca.« – Šolar žal ne pove, v katerih, zato si mi to Breznikovo delo poglejmo malo podrobneje, saj je šlo tudi proti rešitvam v Pleteršnikovem slovarju.

Breznik je hotel strogo ločiti izposojenke od tujk (n. m., 365): »/M/oramo ločiti vse neslovenske besede v dve vrsti: prvič so besede, ki si jih je izposodil preprosti narod, občujoč s sosedi, ter jih vzel za svoje, ko jim je tuje zveneče glasove spremenil v bližnje domače, to so izposojenke. Te pišemo v knjigi v domači obliki, zato moramo postaviti zanje načelo, ki ga vsi priznavajo: izposojenke po domače.

V drugo vrsto moramo dati vse one besede, ki jih rabimo navadno v znanstvu, v tehniki in sploh v omikanem svetu ter jih pozna le tisti, ki je zvedel zanje po izobrazbi, po kakršni koli že. To so pa tujke. /.../ Tujk po domačih glasovnih zakonih ne moremo pisati; /.../ zavoljo tega, ker bi se pri spreobračanju tujke toliko premenile, da bi dostikrat njih umevnost trpe-la, zraven bi postale, za občinstvo povedano, smešne in preproste. /.../ Zato moramo vse tujke pridržati v njih prvotni, bolj ali manj internacionalni obliki, kakor delajo drugi narodi; potemtaka načelo: tujke po tuje. /.../ Opomniti moram tudi, da se moja definicija pojma »tujka« precej loči npr. od Škrabčeve, ki šteje med izposojenke besede kakor *admiral, eventualno, normalen, plural, violončel* itd. (Cvetje 21, 11) /.../«²³

²² Po *Življenju besed* (prireديل Jakob ŠOLAR), str. 33, je Breznik »jeseni 1907 odšel v Gradec. /Tam/ je poleg slovenščine kot glavnega predmeta vpisal še latinščino in grščino kot stranska predmeta.« Prim. O tujkah in izposojenkah, *DS* 19 (1906), 149–154, tu navajano po objavi *Jezikoslovne razprave*, 1982, ur. J. TOPORIŠIČ, str. 365–370.

²³ Po teh nazorih bi se po BREZNIKU moralo pisati npr. *komilica, kosarna* (366); *papir/popir, lavor/lovor, pogan/pagan, oljtar/altar* (367); če *Goljgota*, tudi *Koljvarija* (368); *milijon* → *miljon* in tako še *misijon, škorpijon, tercijska, automat, auditor, neutralno* (369); *gimnazialen* – *komedjant, Julian* – *Italjan* (morda pa vendar *milijon* itd.), »gosposko« *Sebastijan* proti *Boštjan; analožen; kapelan*. In po članku Kako je v naši pisavi s tujkami: ohranijo naj se dvojni soglasniki, *th, y, rh* (371); pa še *qu, ph, ch, x* (372); *sakrament, oficialen* (ne *-elen*), *clique, blamage, boycottirati, niveau* (374). »Pišimo vendar tujke drugače kakor domače in udomačene besede, da bo ljudstvo ločilo tuje od domačega.« In: »Ali bo kdo znal tujke v tuji obliki brati? /.../ je ljudska šola dolžna podati ljudem to, kar neizogibno potrebujejo« (374). Ali: »Če pa je koga slovenska mati rodila, ki bi se par črk ne

Spričo te teorije o pisanju prevzetih besed se torej nič ne čudimo, če ima Breznik tudi o Pleteršnikovem pravopisnem trudu (in slovarju) sprva naslednje skrajno negativno mnenje:²⁴ »Pleteršnikov slovar in po njem prevzeti Levčev slovenski Pravopis zaključujeta dobo našega pravopisa. Usodna napaka tega slovarja je, da ni organsko zrastel iz živega literarnega jezika. Namesto da bi bil Pleteršnik vse to zbral in uredil, kar se je v jeziku splošno ali vsaj po neki večini sprejelo, je nastopil znova tisto pot, na kateri je že spodletelo toliko našim jezikoslovnim reformatorjem. Oblike, ki so bile že splošno sprejete, je zavračal in postavljajl nove. Posameznim besedam je jemal svobodo, ki so jo v pravopisu imele, in jih vklepal v okove splošnih jezikovnih načel. Vse se je moralo pokoriti doslednosti, železnim pravilom in etimologiji. (130) Govoriti je imela le logika, psihologija nič, na faktično pravopisno rabo se je premalo oziral. Tako nam je ustvaril slovarski pravopis, a to ni pravopis živega literarnega jezika, pravopis naših umetnikov, našega pišočega občinstva.

Ker se ni hotel učiti od svojih jezikoslovnih prednikov, ga je doletela ista usoda kot one. Nekaj novih oblik se je sprejelo, drugo pa se je zavrglo – vse kakor nekaj pri Podgorskem, Valjavcu, Levstiku, Levcu, Škrabcu itd. Pišoče občinstvo pa je imelo samo eno vojsko več, ki mu ni prinesla zaželenega uspeha.« – Katerega npr., koliko od vsega? In enako velja za naslednje (130): »Včasih je posameznemu načelu na ljubo, ki ga je sprejel, žrtvoval, če je bilo treba, vso preteklost kake besede ali celo etimologični izvor; tako npr. pri pisavi *vetrc, stebrc, piskrec, svedrc; prišlec, kotelc* id. Ker je sprejel načelo, da se pri zlogotvornih soglasnikih ne piše polglasnik v končnici (npr. *brezčiseln, klavrn, kvatrn* itd.), je zavrgel polglasnik povsod, dasi je s tem storil krivico etimologiji in stoletni pravopisni tradiciji. Imenovane besede so se pisale ves (132) čas na *-ec (prišlec, kotlec, vetrec, piskrec* itd.). /.../ Dalje je z železno doslednostjo uvel *šč: bolnišnica, vojaščnica, mrliščnica* itd., kar se ni nikoli pisalo in se še sedaj ne; dalje je nastavil po mrtvem pravilo *mestce, ustca* itd. in še celo vrsto drugih stvari.«²⁵ – Tako torej Breznik o Pleteršniku najprej.

Do kakšnih zapletov bi prišlo po Breznikovem načelu o pisnem razločevanju med od ljudstva oz. od izobraženstva prevzetim, se najlepše prepričamo, če presodimo dileme, ki jih je Breznik sam navedel v obravnavanem sestavku, nič boljše pa tudi ni z drugim njegovim člankom. Sicer je pa na koncu tega drugega članka o pisanju tujk resignirano – pač, ker je uvidel, kam od njega predlagana reforma vodi – zapisal: »/P/išimo tujke s kolikor mogoče malo spremembami. Jaz za svojo osebo bi bil, če se ne vpelje prvo načelo, zadovoljen s

mogel naučiti, naj tudi tuje izraze in pojme pri miru pusti.« (375) In na sploh o tujkah v njegovem, Breznikovem pojmovanju: »Za /tujke, sprejete iz modernih jezikov/ moramo z vso odločnostjo zahtevati, da se pišejo v tuji obliki, ker nam ne služijo za potrebo, ampak skoraj samo za parado. Če se kdo hoče postavljati ž njimi, ga ne zavidamo, a to hočemo od njega, da jih rabi v tuji obliki, da ne dela zmešnjave tistim, ki je ne razumejo. Smešno je, kako po časnikih zapeljano že preprosto ljudstvo opleta s takimi tujkami, ne da bi vedelo, kaj pravzaprav govori. O *sancta simplicitas*, si mislim, ko slišim preproste ljudi govoriti o zlobnih »klikah« (clique) hribovskih odbornikov; privoščim jim, če jih doleti poštena »blamaža« (blamage), in ljudje imajo prav, ko pravijo, da jih bodo »bojkotirali« (boycottirati) itd. Nikdar bi se ne bil »niveau« naših kravjih dekel in trdih kmetiških mož tako povzdignil, ako bi moderne tujke pisali v tuji obliki! Pišimo vendar tujke drugače kakor domače in udomačene besede, da bo ljudstvo ločilo tuje od domačega!«

²⁴ Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, *Dom in svet* 1915, *Jezikoslovne razprave* na str. 131.

²⁵ BREZNIK ima prav le v tipu *mestce, ustca*, ker to izgovorno navadno daje *mesce, usca*.

pisavo tujk, ki nam jo podaja Levčev Pravopis, dasi je izmed vseh že rabljenih pisav najnedoslednejša in najmanj znanstvena« (375).

Kako krivična in nepremišljena je bila Breznikova mladostna sodba o Pleteršnikovem slovarju, najlepše razvidimo iz Breznika samega, ko je pred smrt pisal o Pleteršniku za Slovenski biografski leksikon (izšlo 1949, 384): »V slovarju je /Pleteršnik/ hotel uresničiti zahteve sočasnega jezikoslovja, zato je z velikim trudom in preiskovanjem določil izreko, glasove in naglas pismenega jezika. P. je s srečno roko strnil tradicijo pred Levstikom z novim, počasi prodirajočim pravopisom Škrabčevim, ki je slonel na zgodovinski podlagi in živem ljudskem govoru. Tako je postal slovar tudi zakonik sedanjega pravopisja in pravorečja.« (N. m., 384.)

Summary

Among the Slovenes, Pleteršnik is the first to have determined – as a matter of principle – each headword (and sometimes sub-headword, cf. /mâl/ mâli) in his *Slovene-German Dictionary* as to its morphonology, spelling, stress, etc. Thus he influenced all future orthographic works (or at least inflicted on them some remorse in one way or another). He was clearly aware of the significance of this characteristic of his dictionary; as concerns stress, for instance, he wrote that “this is the first attempt to determine more precisely and according to rules stress for the entire Slovene lexis (*Slovene-German Dictionary*: I, X). Further, he commented on the phonological-spelling part that “a language whose set of letters is not elaborate enough to accommodate different symbols and marks for all the various sounds necessitates that at least in the dictionary such distinguishing or diacritic marks should be used that enable correct pronunciation of the language.”

Before Pleteršnik, especially concerning distinguishing marks and stress, it was Škrabec who had had his own and quite concrete ideas about it (*Cvetje* 12/1893, Vol. 1–8). Had Škrabec’s endeavour in orthography (and pronunciation) also been complemented with a dictionary, the latter would undoubtedly have shown concern with writing, phonology, and morphonology, and, of course, also stress. Furthermore, in 1895 (*Cvetje* 14, Vol. 11, p. č), Škrabec, considering the proper noun *Žlebič*, made the following remark about the lexis in Pleteršnik: “What a pity that such names have been left out completely. They would not necessarily have made the dictionary much thicker. Rather, it is stillborn inventions that could as well have been left out, and foreign words which indeed belong to a dictionary of foreign words, a *Fremdwörterbuch*, where, of course, they should be explained to the Slovenes in Slovene, and not, for instance, *ahat* der Achat, *alkaloid* der Alkaloid, *alkoran* der Alkoran. What use is?” As we know, quite a few particular morphonological features are associated with Škrabec, which he would have taken into consideration in a dictionary.

What was the stance which Pleteršnik took on all this? Proper nouns found no place in his dictionary (an exception is *Bog* in the entry **bog**). The base *Sloven-* encompasses only the units *slovenji*, *slovenski* and *slovenščina*. By not including any proper nouns, Pleteršnik was spared a number of difficulties which he might have faced by adopting the written part (the work on which, however, by 1893, had already been completed by Škrabec). On the other hand, Pleteršnik does include some adopted common nominal expressions, although this does not hold true for instances such as *maharadža* already listed in Škrabec. Pleteršnik,

copying letters which are foreign to Slovene for Slovene literary language, most probably stuck to the following principle of Škrabec's: "Clearly, in many cases, it is only approximately that our copy can determine the original pronunciation. As a matter of fact, we are to stick to the original pronunciation only insofar as the latter corresponds to the sounds of our language." The examples which confirm this in Pleteršnik include *kondukte*r, *birokrat*, *akacija*, *cistercijan*, *citre*, *citrona*, *civilen*, *ksenija*. There are no non-Slovene letters found in Pleteršnik at all. Pleteršnik adopted Škrabec's marks for so-called scientific language use. Dropping all distinguishing marks in such record yields ordinary spelling, e.g. *pêt*, *vêm*, *pès*, *brâtec*, *hobq̂tnica*, *mêsto*, *vidêti*. Having devised the grapheme *l*, Pleteršnik no longer needed to follow Škrabec's recordings of the type *aljkoholj* (the problem was only the pronunciation of the type *-lec*). In terms of stress, too, it was easy to translate Pleteršnik's system into the ordinary non-tonic one: ´ and ˆ are generally replaced by ´, while ` remains; it is only above *e* and *o* that ´ and ˆ are replaced by ´ if they are marked by an underlying dot or tick, and by ˆ if they are unmarked. Of course, Pleteršnik adapted stress marks according to Vuk – supposedly following Oblak's advice; but, as he used only ` he had no means to mark the acute accent on short syllables, which, however, is relevant in scientific use.

Pleteršnik followed Škrabec a great deal also in morphonology, but not in Škrabec's manifest idiosyncrasies (e.g. *kaker* /taken into consideration under *kakeršenl*, *debeliši*, *stariši*, *vspêh*, *vvod*, *kəđŏ*, *vshod*, etc.) Pleteršnik exercised rather too high a degree of liberty in marking stress in some categories, especially, of course, the infinitive (*nósim* *nósim*, *písati* -šem, *krq̂žiti* -im).

In general – as critiques contributed by R. Perušek and J. Tominšek (through F. Levec) show – there is nothing to reproach Pleteršnik's orthography with. Breznik's first judgement on this aspect of Pleteršnik's dictionary is simply unjust. However, towards the end of his life, Breznik himself recognised in Pleteršnik's dictionary the basis of all Slovene orthography and standard pronunciation.

Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar. Zbornik s simpozija 1996 v Pišecah. 1998, 5–15.

PRAVOPISJE SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA I

0 Pred pomlad l. 1970 je širša slovenska javnost dočkala izid I. zvezka Slovarja slovenskega knjižnega jezika.¹

Dela za ta slovar so tekla več kot 20 let. Vodil jih je najprej Ramovš s Šolarjevo pomočjo (1946–1952), nato Božo Vodušek (od l. 1953), od 1961 pa uredniški odbor, kot je zapisan v 1. zvezku: 6 glavnih urednikov, 11 urednikov, 7 zunanjih pomočnikov urednikov, 3 (oz. 2) člani komisij.² 906 strani slovarja je torej izpisalo 26 (27) ljudi, kar da povprečno 34 strani na vsakega izmed njih v povprečno petih letih. V tem smislu je razumeti stavek iz uvoda, da je »/s/lovar skupno delo uredniškega kolektiva v leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik« (str. X).

Gradivo za slovar je dolga leta zbiralo gotovo nekaj desetinj ljudi, izrecno pa je navedenih okrog 100 terminoloških svetovalcev, ki so za posamezne stroke in predmetna območja prispevali gradivo; poleg tega je uredniškemu odboru stalo ob strani z nasvetom še čez 50 drugih »terminoloških svetovalcev«. V tem smislu jo slovar skupno delo še širšega kolektiva, kot je uredniški. V ta širši kolektiv, ki je slovar soustvarjal, je gotovo treba šteti tudi

¹ *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga, A–H*. Ljubljana 1970. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. Založila Državna založba Slovenije. LXII + 844 str.

² **G l a v n i u r e d n i š k i o d b o r**: dr. Anton Bajec, univ. prof.; dr. Janko Jurančič, univ. prof.; Mile Klopčič (predsednik), književnik; dr. Lino Legiša, znanstv. svetnik; Stane Suhadolnik (tajnik), v. strok. sodel.; dr. France Tomšič, znanstv. svetnik.

U r e d n i k i: Milena Hajnšek-Holz, asist.; Marija Janežič, v. strok. sodel.; Jela Jenčič, asist.; Tomo Korošec, asist.; Ivanka Kozlevčar, v. strok. sodel.; Zvonka Leder-Mancini, asist.; Viktor Majdič, asist.; Joža Meze, v. strok. sodel.; France Novak, asist.; Marta Silvester, asist.; Ada Vidovič-Muha, asist.

K o m i s i j e: za *pravopis*: glavni uredniški odbor in dr. Jakob Rigler, znanstv. svetnik; za *pravorečje in oblikoslovje*: dr. Jakob Rigler s sodelovanjem dr. Antona Bajca, Staneta Suhadolnika in dr. Franceta Tomšiča (začetna dela za pravopis in pravorečje je vodil dr. Jože Toporišič, habil. doc.); za *intonacijo*: dr. Jakob Rigler s sodelovanjem dr. Antona Bajca, dr. Tineta Logarja, univ. prof., in Staneta Suhadolnika.

Z u n a n j i p o m o č n i k i u r e d n i k o v: Marjan Cedilnik, prof.; Izidor Klemen, prof.; Dušan Maher, prof.; Boža Pleničar, bibliotekarka; Leopold Stanek, prof.; Ivan Smole, prof.; Franc Žagar, prof.

– Glede deleža J. Toporišiča pri tem slovarju je treba pripomniti, da je načeloval komisijama za pravopis ter pravorečje **in oblikoslovje** skoraj v vsem času, ko so se te stvari normirale, tj. vsaj od začetka okt. 1964 do 21. aprila 1966; o svojem delu v *obeh teh* komisijah je od l. 1966 dalje poročal v *Jeziiku in slovstvu*: Naglasni in oblikoslovni tipi v akademijem slovarju slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 1966, 155–160; Pogovorni nedoločnik, n. m., 264–265; O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, *JiS* 1969, 51–59; Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom, *JiS* 1969, 184–190; Ankete za določitev naglasnega mesta ter kakovosti in kolikosti naglasnega samoglasnika, *JiS* 1969, 249–260; prim. še: Nekaj strani iz slovenske slovnice, *Jeziikovni pogovori* (dalje *JP*) II, Ljubljana 1967, 121–135.

dokaj številne strokovnjake in ljubitelje slovenskega jezika, ki so se s svojo besedo, pisano ali na posebnih konferencah govorjeno, oglašali ob Poskusnem snopiču tega slovarja l. 1964 in pozneje, deloma pa tudi že pred poskusnim snopičem. Ne nazadnje je treba v širši kolektiv, ki je po svoje sodoločal obraz novega slovarja, prištevati zlasti tudi ljudi, ki so zadnjih deset do dvajset let pisali knjige, razprave, kritike in poročila z jezikovnih področij, ki jih zajema novi slovar.³

Že kot plod takega obsežnega prizadevanja novi slovar torej zasluži temeljito oceno. To pa ne samo zato, da se njegovim ustvarjalcem priznajo usluge, ki jim gredo, in se opozorijo na stvari, ki bi lahko bile boljše že v naslednjih zvezkih slovarja; tudi ne samo zato, da se izmerita dalja in nebeška stran v našem jezikoslovju: ampak zlasti zato, da v slovensko širšo javnost, ki s slovenskim knjižnim jezikom tako ali drugače živi in ga ustvarja, pride zavest o odlikah in živih problemih slovenskega knjižnega jezika; ta zavest bi namreč lahko blagodejno učinkovala na slovensko knjižno pisano in govorjeno besedo.

Kot se vidi iz naslova te ocene,⁴ se bo omejila na pravopisne, pravorečne in oblikoslovne probleme tega slovarja. Druga vprašanja, naglasna, pomenoslovna in skladenjska, pa tudi stilistična, torej prepušča drugim ali poznejšemu času.

Najprej pogledjmo, kako se slovar v tem pogledu definira sam.

Iz uvoda v slovar zvemo najprej, da gre za »naš prvi izčrpnjši enojezični razlagalni slovar« (str. VII), »ki naj bi obdelal kolikor mogoče vse, kar je obdelala slovenska knjižna misel, vso osnovno znanstveno terminologijo, ki jo mora razumnik našega časa poznati in obvladati, in ves mnogoliki svet našega pojmovnega kozmosa«. Jezikovni zaklad s str. VII je menda razumeti kot »besedni zaklad«, saj v § 1 (str. X) beremo: »V slovarju je zajet besedni zaklad (besede, zveze) in prikazana njegova raba, kakor se kaže /.../ v obdobju od začetka tega stoletja do 1969« (str. X). V istem sestavku še piše, da slovar »obsega vse bistvene prvine knjižnega jezika: leposlovni, znanstveni, publicistični /itd./« jezik, kar je razumeti tako, da zajema besede iz vseh zvrsti (tako to zadevo imenujemo od Breznika sem) jezika. O tem, do katere mere slovar obravnava slovnične lastnosti besed in besednih zvez, zvemo nekaj v § 5 (str. XI): »Slovar hoče pokazati, katere besede so danes v knjižnem jeziku žive, kako se uporabljajo, kakšno je frekvenčno razmerje med njimi in v kateri plasti /plast je že drugo poimenovanje zvrsti/ živijo. O vsaki besedi pove, kako se piše in izgovarja, kakšen naglas in intonacijo ima, kako se pregiblje, katere pomene ima in kakšni so odnosi med pomeni; daje stilne in druge kvalifikacije ter podaja navadne in posebne vezave, proste in stalne zveze, frazeologijo, reke in zelo znane pregovore.«

1 Glede pravopisa (»kako se piše«) beremo natančneje v § 8: »Pri pisavi besed se slovar naslana na tradicijo, vendar je novejša, z gradivom in anketami ugotovljena raba narekovala nekatere spremembe« (str. XI). K temu je treba upoštevati še § 169, 171–173 (str. XXIII). V § 169 beremo: »Splošnih pravopisnih pravil slovar ne daje; pravopisni podatki so vezani na posamezna gesla.« V § 171: »Pri tujkah daje slovar prednost pisavi, ki je prevladovala v

³ Za zasilno orientacijo prim. J. Toporišič, Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, *JiS* 1961/62, 161–170. in Sodobno slavistično jezikoslovje v Sloveniji v *SRL* 19 (1971), 13–30.

⁴ Kritika se opira na natančen pregled prvih 269 strani slovarja, na drugo strani le izjemoma, če je bilo treba zaokrožiti kakšno problematiko.

času redakcije.« § 172: »Pisava samostalnikov na *-alec*, *-ilec* /in enako pač tudi *-alski*, *-ilski*, *-alstvo* *-ilstvo*/ se ravna /.../ v glavnem po SP 1950. Podatkov o rabi dvojnic v času redakcije slovar ne daje.« § 175: »Pisave sestavljenk in zloženek slovar ni izpeljal dosledno.«

2 Po pregledu teh osnovnih ugotovitev o pravopisu v slovarju je treba odgovoriti na dvojje: prvič, kakšna je vrednost teh stališč, in drugič, kako so ta kolikor toliko teoretično utemeljena stališča uporabljena v slovarskem delu slovarja.

2.1 Po našem mnenju je škoda, da slovar osnovnih p r a v o p i s n i h informacij (kolikor jih že daje) nima zbranih na enem mestu, ampak so razmetane po naslednjih paragrafi: 5, 8, 169, 171–173, 175, 179–180, 217. Nič manj škoda ni, da slovar ne pove ničesar splošnega o razmerju med govorjeno in pisano besedo, to je o prvem in glavnem problemu vsakega pravopisa.

Na tem mestu bi bilo treba podati razmerje med slovenskimi knjižnimi fonemi in njihovim zapisom. Tako bi se povedalo, da se prednji visoki samoglasnik v slovenskem knjižnem jeziku načeloma piše s črko *i*, zadnji z *u*, srednja prednja samoglasnika (in tudi polglasnik) s črko *e*, zadnja srednja z *o*, nizki samoglasnik pa z *a*. Pri soglasnikih (zvočnikih in nezvočnikih) bi kazalo opozoriti na načelo, da jih pišemo načeloma zmeraj tako kot pred samoglasniki: *dal*, ker *dala*, *siv*, ker *siva* (tako tudi pri preostalih zvočnikih, tj. *m n r j*); *bled*, ker *bleda*, *sladka* in *svatba*, ker *sladek* in *svata* (tako še pri preostalih nezvočnikih). Verjetno tudi nikomur ne bi škodilo, če bi pri soglasnikih zvedel še za izjeme od tega pravila (pridevniki na *-ški*, npr. *moški*, *nebeški*: predlog (predpona) *z/s*; nedoločnik na *-sti*; zgodovinska pisava v primerih kot *volk*, *poln*).⁵

Taka splošna določitev slovenskih pravopisnih načel bi bila najnaravnejši okvir za pripombe o slovenskem polglasniku in *u*, o pomenu diakritičnih znamenj pri samoglasnikih in *r*, o razmerju tujih in narečnih glasov do slovenskih črk ipd., kar je sedaj sicer omenjeno, vendar spet na različnih mestih: diakritična znamenja pri Naglasu (§§ 178–181), razmerje med glasovi iz tujk in narečij ter med njihovim zapisom v slovarju v poglavju Pravorečje (§ 177). Iz poglavja o pravopisu pa bi odpadle pripombe o načinu zapisovanja gesel (§ 170) ali o uporabi pravopisnih znamenj v geslu (§ 174), kar spada v poglavje, ki bi ga bilo treba nasloviti Zapis gesla (to bi moralo slediti poglavju Ustroj gesla v nadpoglavju TEHNIČNA UREDITEV). – Gotovo bi bilo tudi prav, ko bi bila kje v slovarju navedena tudi slovenska abeceda.

Uredniki slovarja t. i. splošnih pravopisnih pravil niso dali verjetno zaradi tega, ker zanje razmerje med govorjeno in pisano besedo za pravopis sploh ni relevantno. To se vidi zlasti pri pisavi tujk, ki jih pišejo po našem ali tujem pravopisu samo glede na to, ali je tujka tako ali drugače (ali na oba načina) že pisana, prav nič pa jim ni važno njeno domače govorno izročilo in razširjenost.

2.2 Za p i s a v o t u j k je rečeno samo, da slovar daje prednost pisavi, ki je prevladovala v času redakcije. To konkretno pomeni, da pri pisavi tujk slovar ne odseva dvojnic, ki jih besedni zaklad knjižnega jezika kaže »v obdobju od začetka tega stoletja do 1969«. Ali ni to neenotnost meril? In če je, ali je dobra ali slaba?

Mislim, da je ta neenotnost, nedoslednost, v splošnem koristna. Tako se je slovar rešil npr. dvojnic, ki jih sicer stalno rojeva nasprotje med precej razširjenim, a obžalovanja vrednim stališčem, da je tujkam treba čim dalj ohraniti tuje pravopisno lice, in med živo jezikovno

⁵ Prim. *SKJ* (= *Slovenski knjižni jezik*) 1, 1965, str. 75–76.

prakso, ki tujke v bistvu obravnava po slovenskih pravopisnih načelih o razmerju med glasom in črko. O tem se lahko prepričamo že iz slovarjev tujk, ki ogromno večino tujk pišejo po slovenskih pravopisnih zakonih. Če so se sestavljavci slovarja pri upoštevanju pisnih variant tujk časovno omejili iz navedenih razlogov, so s tem posredno potrdili tezo, ki sem jo že ponovno zagovarjal, da je načelo »tuje piši po tujem pravopisu«⁶ našemu pravopisu neprikladno vsaj v širši časovni perspektivi, ker ne prinaša drugega kot neprijetnosti praktične in drugačne narave. Žal pa sestavljavci slovarja iz svoje časovne omejitve pri upoštevanju pisave tujk niso izpeljali splošnega spoznanja, da je tuja pisava negospodarna tudi z ožje časovne perspektive. Mislim celo, da se ne motim, ko domnevam, da jim je nedomača pisava tujk premnogokrat le ljubša od domače; da jim je v teh primerih domača pisava tako rekoč le vsiljivo, neljubo, postransko, manjvredno dete tujim (zahodnim) kulturam nepriлагоjenih staršev.

To misel je seveda treba podpreti z dokazi.

Prvi tak dokaz vidim v težnji slovarnikov pisati v slovarju mnoge besede, če le gre, t u d i ali celo s a m o po tujem pravopisu, ko bi bilo vendar mogoče tujo pisno obliko v prvem primeru iz slovarja izpustiti ali postaviti na drugo mesto, v drugem pa ji dati domačo, slovensko pisano vzporednico. Oglejmo si najprej primere, v slovarju pisane samo nedomače, ki pa bi jih bilo treba pisati tudi po domače:

<i>afrodiziak</i>	<i>-zijak</i>	<i>bollandist</i>	<i>bola-</i>
<i>al fresco</i>	<i>-esko</i>	<i>bossa nova</i>	<i>bosanova</i>
<i>alodialen</i>	<i>-dijal-</i>	<i>boutique</i>	<i>butik</i>
<i>amanuensis</i>	<i>-enzis</i>	<i>boy</i>	<i>boj</i>
<i>amoniak</i>	<i>-nijak</i>	<i>brumaire</i>	<i>brimer</i>
<i>angina pectoris</i>	<i>pekt-</i>	<i>buffo</i>	<i>bufo</i>
<i>Antiohija</i>	<i>-ijohija</i>	<i>buick</i>	<i>bujk</i>
<i>apartheid</i>	<i>-hajd</i>	<i>bully</i>	<i>buli</i>
<i>audi</i>	<i>avdi</i>	<i>buržoa</i>	<i>buržua</i>
<i>aziat</i>	<i>-ijat</i>	<i>butterfly</i>	<i>baterflaj</i>
<i>backhand</i>	<i>bekhend</i>	<i>basketball</i>	<i>-bol</i>
<i>backprojekcija</i>	<i>bekpro-</i>	<i>basrelief</i>	<i>-reljef</i>
<i>balkaniada</i>	<i>-ijada</i>	<i>beat</i>	<i>bit</i>
<i>baseball</i>	<i>bezbol</i>	<i>beatelski</i>	<i>bitelski</i>
<i>baselski</i>	<i>bazelski</i>	<i>batleski</i>	<i>bitelski</i>
<i>blizzard</i>	<i>bliz-</i>	<i>beatles</i>	<i>bitels</i>
<i>blues</i>	<i>bluz</i>	<i>beatle</i>	<i>bitel</i>

⁶ To načelo je postavil Breznik kot nasprotje Škrabčevemu. Moje stališče k temu gl. zlasti v: Popravljen slovenska slovnica, *JiS* 1965, str. 215–215; Mesto tujk in tujih lastnih imen v glasoslovnem/oblikoslovnem in sklanjatvenem sistemu slovenščine, *JP* II, 1967, 142–148; O slovenskem pravopisu, n. m., 161–163; O jeziku medicinskih razgledov (dalje *MR*), *MR* 4/1967, 478; O našem zdravstvenem jeziku, *MR* 4/1968, 434–436; Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom, *JiS* 1969, 184–185 (napisano že 1965/6); prim. še *TT* 18/1970, št. 20, 13. jan., str. 15; št. 51, 17. dec., str. 9; *TT* 19/1970, št. 2, 13. jan., str. 9; št. 3, 20. jan., str. 9; *SKJ* 4, 1970, 124–127, 140–141.

<i>behaviorist</i>	<i>bihevjorist</i>	<i>ciac(e)ona</i>	<i>čako-</i>
<i>bel paese</i>	<i>belpaeze</i>	<i>cicerone</i>	<i>čiče-</i>
<i>beneficiat</i>	<i>-ijat</i>	<i>cinest</i>	<i>sin-</i>
<i>bestialen</i>	<i>-ijal-</i>	<i>circulus vitiosus</i>	<i>cirk- vici/j/ozus</i>
<i>bestseller</i>	<i>-sel-</i>	<i>city</i>	<i>siti</i>
<i>blazer</i>	<i>blejz-</i>	<i>coca-cola</i>	<i>kokakola</i>
<i>cadillac</i>	<i>kadilak</i>	<i>cocktail party</i>	<i>koktajlparti</i>
<i>call girl(s)</i>	<i>kolgerl</i>	<i>commedia dell'arte</i>	<i>komedija delarte</i>
<i>calvados</i>	<i>kalvados</i>	<i>computer</i>	<i>kompjuter</i>
<i>calypso</i>	<i>kalipso</i>	<i>copyright</i>	<i>kopirajt</i>
<i>camera obscura</i>	<i>kam- -skur-</i>	<i>corrida</i>	<i>korida</i>
<i>cankariana</i>	<i>-rjana</i>	<i>coulomb</i>	<i>kulon</i>
<i>caravella</i>	<i>karavela</i>	<i>curaçao</i>	<i>kiraso</i>
<i>celuloid</i>	<i>-ojd</i>	<i>cross-country</i>	<i>kroskantri</i>
<i>cercle</i>	<i>serkel</i>	<i>curie</i>	<i>kiri</i>
<i>ceremonial</i>	<i>-ijal</i>	<i>curriculum vitae</i>	<i>kurikulum vite</i>
<i>chartreuse</i>	<i>šartrez</i>	<i>curry</i>	<i>kari</i>
<i>cherry</i>	<i>šeri (čeri)</i>	<i>design</i>	<i>dizajn</i>
<i>chevrolet</i>	<i>-šev-</i>	<i>corrigenda</i>	<i>korigenda</i>

Poglejmo, katere pravopisne kategorije so zajete v naštetih primerih:

1. zapis izgovora *i + j + samoglasnik (balkaniada)*,
2. zapis glasu *j* s črko *i (celuloid)*,
3. zapis glasu *u* s črko *u (audi)*,
4. zapis enega soglasnika z dvema črkama (*basketball*),
5. zapis soglasnikov *k, s, č*, s črkami *c, ch, q, qu, ck* ipd. (*calypso, cinema, curaçao, cicerone, buick, boutique* ipd.),
6. zapisovanje zvonečih in nezvonečih soglasnikov (*amanuensis*),
7. zapis zlitega glasu *c* s črkama *t* ali *z (vitiosus, amazonka)*,
8. zapisovanje samoglasnikov, npr. z *i y* ali *ea (calypso, beatles)*, in
9. zapisovanje z eno črko *t. i.* dvoglasnikov (*butterfly*) in obratnih zvez (*computer*).

Oglejmo si najprej probleme v zvezi z zapisovanjem glasovnih zvez *i + j + samoglasnik*.

Take zveze pišemo sedaj na dva načina: po domače kot *i + j + V* (*V* = samoglasnik) in po tuje kot *i + V*. V obravnavanem delu slovarja imamo to potrjeno s primeri kot:

<i>bilijon</i>	<i>afrodiziak</i>	<i>arijanski</i>	<i>ceremonial</i>
<i>borzijanec</i>	<i>balkaniada</i>	<i>arijec</i>	<i>commedia</i>
<i>ceremonija</i>	<i>Antiohija</i>	<i>bestija</i>	<i>vitiosus</i>
<i>adijo</i>	<i>aziat</i>	<i>beneficij(a)</i>	<i>butadien</i>
<i>alojev</i>	<i>alodialen</i>	<i>boja</i>	<i>amoniak</i>
<i>aloja</i>	<i>beneficiat</i>	<i>bronhij(a)</i>	<i>itd.</i>
<i>amenoreja</i>	<i>bestialen</i>	<i>cilija</i>	
<i>arijanec</i>	<i>bestialnost</i>	<i>komedija</i>	

Kaj pa je merilo za to pisavo? V Slovenskem pravopisu 1962 (§ 72, str. 69) beremo: »Samo-glasniške skupine *-ia- -io- -ie- -ii- -ea-* pišemo brez vmesnega *-j-*, če besedo čutimo kot tujko, z vmesnim *-j-* pa, če jo čutimo kot domačo; zato pišemo *dialektični materializem, socializem /.../, denunciant /.../, dieta, higiena*, vendar *milijon, milijarda, misijonar, špijon* in tako vselej končniško pripono *-ija* in *-eja*: *kemija /.../, ideja /.../*.« V SP 1950 je v § 43 pod 2 pisalo še zelo jasno: »Latinske in grške tujke pišemo fonetično po slovenski izgovarjavi« (str. 32), kar je v SP 1962 zreducirano na »soglasnike pišemo fonetično po slovenski izgovarjavi«.

Merilo za pisavo teh skupin je dovolj zapleteno, saj besedo moramo čutiti kot tujo ali kot domačo, poleg tega pa je pisava *i + V* za govorno *i + j + V* sploh v nasprotju s pravilom, da grške in latinske tujke pišemo po slovenski izgovorjavi. – Mislim, da bi bila za slovenski knjižni jezik najpreprostejša rešitev naslednja: opusti se obvezno ločevanje domačega in tujega v tem smislu, da se vse piše po slovenski izgovorjavi (torej *i + j + V*), s čimer bi izginilo tudi neskladje s pravilom, da soglasnike pišemo po slovenskem izgovoru. Oboje verjetno le v danem okviru, tj. pri priponah, kjer že sedaj pišemo samo fonetično pripone *-ija, -ij(a), -ijski*: *kreacija, beneficij, elevacijsko, alojev* (in seveda tudi *-eja -ideja*); in v primerih, ko jih »čutimo kot domače«, še druge, npr. *-ijon, -ijonski, -ijanec, -ijant*: *milijon, milijonski, borzijanec, arijec, komedijant*.

S tem bi se poenostavila tudi pisava besed z istim korenem, npr.:

<i>alodij</i>	<i>alodijalen</i>	– <i>alodialen</i>
<i>Azija</i>	<i>azijat</i>	– <i>aziat</i>
<i>beneficij</i>	<i>beneficijal</i>	– <i>beneficiat</i>
<i>bestija</i>	<i>bestijalnost</i>	– <i>bestialnost</i>
<i>ceremonij</i>	<i>ceremonijal</i>	– <i>ceremonial</i>
<i>bronhij</i>	<i>bronhijalni</i>	– <i>bronhialni</i>
<i>cilija</i>	<i>cilijaren</i>	– <i>ciliaren</i>
<i>komedija</i>	<i>komedijoraf</i>	– <i>komediograf</i>
<i>arterija</i>	<i>arterijalni</i>	– <i>arterialni</i>

S tem odpade v veliki meri zelo subjektivno merilo občutenja razlike med domačim in tujim, besede pa se izpeljujejo po običajnih slovenskih besedotvornih vzorcih. Zadevne pripone bi se tudi lahko kar naštele (npr. pišemo *-ija, -eja, -ijalen, -ijaren* ipd.). – Priponi *-ea* in *-oa* naj se izenačita, tako da bi se pisalo ne le *-eja*, ampak tudi *-oja* (*aloja*), iz česar je popolnoma razumljiv pridevnik *alojev* (in seveda tudi rodilnik množine (in dv.) *alof*).

2.3 Drugi problem je pisava glasov *j* in *u* v tujkah (naši točki 2 in 3), tip *aitiologija, audi*. – Tu je treba posplošiti na vse tuje jezike pravilo, ki je bilo v SP 1950 (in v glavnem tudi v SP 1962) formulirano za grške in rimske tujke, to je, da jih pišemo fonetično po slovenski izgovorjavi (kar pa je SP 1962 v dvoglasniških zvezah neprimerno zožil samo na *u*: »/D/vo-glasnika *au* in *eu* pišemo z *av, ev*: *avgment, evfemizem*« (§ 72, str. 69)). V obravnavanem delu slovarja so prizadete naslednje enote: *apartheid, bianco, ba(s)relief, behaviorist, boy, buick, cankariana, celulojd – audi*.

Zlasti še pri podomačenih tujkah torej ni nobenega razloga pisati dvoglasniška *j* in *u* z *i* oz. *u*. Po našem je torej prav *bjanko, reljef, boj, bujk, cankarjana, celulojd, ajtiologija* ipd. ter *avdi* ipd. (npr. *savna*).

2.4 Tretji problem se nanaša na dvojne soglasnike. Na tujke iz vseh jezikov je treba posplošiti sedanje pravilo iz SP za tujke iz grščine in latinščine, da se dvojni soglasniki v

slovenščino prenašajo kot enojni. V obravnavanem delu slovarja gre za naslednje enote: *baseball, basketball, bestseller, bollandist, bossa nova, buffo, bully, butterfly, cadillac, call girl, caravella, commedia dell' arte, corrido, curriculum, curry, corrigenda*.

2.5 Dalje: črke, dvo- in tričrkja *c ç ci ck qu que ch* in kar je še podobnega, zamenjujem s *k, s, č, š* (in seveda s *c*) glede na konkretni slovenski izgovor. Pišem torej:

1. *alfresko, ang. pektoris, bekhend, butik, bujk, kadilak, kolgerl, kalvados, kalipso, kam. obskura, karavela, cirkulus, kokakola, koktajl, kompjuter, kopirajt, korida, kulon, kiraso, kiri, kari, kurikulum, korigenda;*
2. *serkel, sineast, sinerama, siti, kiraso;*
3. *šartrez, ševrole(t);*
4. *čakona, čičerone;*
5. *beneficijat, ceremonijal, cilijaren.*

2.6 Nadalje je treba ločiti pravopisno zveneče soglasnike od njihovih nezvenečih homorganskih parov in zlitih zobnik *c* od zapornika *t*, neme soglasnike pa izpuščati:

1. *amanuenzis, be(j)zbol, bazelski, belpaeze, bluz;*
2. *viciozus;*
3. *bestijalen;*
4. *bareljefen, ševrole (poleg ševrolet).*

Seveda se govorjeni *dž* podaja tudi v pisavi s črkama *dž*.

Za samoglasnike je treba postaviti jasno pravilo, da jih je mogoče pisati samo z običajnimi slovenskimi 5 znamenji zanje:

a: *angstrem (ân), baterflaj (butt-);*

e: *bekhend (a), bekprojekcija (a), besa (ai), bezbol (a), bihevjorist (a), gerl (i), šartrez (eu), vite (ae), angstrem (ö);*

i: *bit (ea), bitelski (ea), bihevjorist (e), brimer (u), buli (y), siti (y), parti (y), kalipso (y), kiraso (u): dizajn (e);*

o: *bezbol (a), boing (oe), kolgerl (a), kulon (omb), kiraso (ao);*

u: *butik (ou), kulon (ou), bluz (oe);*

aj: *baterflaj (y),*

ej: *blejzer (a),*

ua: *buržua (oa).*

Po teh načelih se je SSKJ v resnici ravnal v primerih, ko je tujkam tudi sam dodajal podomačeno podobo: *kjanti* (chianti), *avt* (out); *bife* (buffet), *belfler* (bellefleur), *belcanto* (-can-), *korpus delikti* (corp- -licti), *bronhij* (-nch-), *a konto* (con-), *bukle* (bouclé), *Kano-sa* (-ossa), *koktajl* (cockt-), *kirij* (curij), *kredo* (cr-); *bizmut* (bism-), *ceruzit* (-sit), *bronza* (brons-, bronc-). Tako pri soglasnikih, in podobno pri samoglasnikih: *angstrem* (ân-); *belfler* (-leur), *bež* (beige), *bendžo* (banj-), *angstrem* (-röm); *bitnik* (beat-), *alira* (alur-), *bugi-vugi* (boogie-woogie).

Če primerjamo besede, ki so pisno podomačene, s tistimi, ki niso, se ni težko prepričati, da med njimi ni prave razlike. Torej upravičeno pogrešamo njihove podomačene vzporednice. V obeh primerih označujejo predmetnost s področij, kot so:

1. šport in tehnika: *avdi, bekhend, balkanijada, bezbol, basketbol, buli, baterflaj, kadilak, karavela, ševrole(t), korida, kroskantri;*
2. moda in oblačenje: *blejzer, butik;*
3. higiena in zdravstvo: *afrodizijak, angina pektoris, sprej;*

4. družba in družabnost: *aparthajd, bit, bitels, boj, buržua, serkel, ceremonijal, bosanova, kolgerl, kalipso, koktajlparti*;
5. prostor in čas: *blizard, siti, alodijalen, bazelski, beneficijal, brimer*;
6. telmika in civilizacija: *amanuenzis, amonijak, bekprojekcija, kamera obskura, celulojd, čičerone, kompjuter*;
7. prehrana: *belpaeze, kalvados, šartrez, šeri (čeri), šeribrendi, kokakola, kiraso*;
8. umetnost in duhovnost: *alfresko, bareljef, bluz, bolandist, bufo, cankarjana, čakona, komedija delarte, dizajn, aziyat, bihevjorist*;
9. tehnična civilizacija: *amanuenzis, amonijak, bekprojekcija, kamera obskura, celulojd, čičerone, kompjuter*;
10. znanost, kultura: *bihevjorist, sineast, kopirajt, kulon, kiri, kurij, korigenda*.

Ne vidim razloga, zakaj ne bi v slovarju, kot je SSKJ, imeli odprte poti k podomačeni pisavi izrazi, ki zaznamujejo športne pojme, avtomobile in letala; izrazi s področja mode in oblačenja, higijene in zdravja, družbe in družabnosti, prehrane, umetnosti in duhovnosti, tehnične civilizacije, kulture; končno tudi izrazi za tuji prostor in nesedanji čas ter znanost. Ali je res potrebno, da slovar v teh stvareh tako rekoč iz dneva v dan zastareva? Gotovo pa je škodljivo, če bo slovar naravni razvoj k pisnemu podomačenju besedja zadrževal.

Da je podomačenje besedja na omenjenih področjih mogočen in trajen proces, potrjuje slovar sam z dvojnicami, ki smo jih že obravnavali (žal v teh primerih prerad daje prednost nepodomačeni pisavi), potrjuje pa ga tudi precejšnje število t. i. kazalk, tj. gesel, ki od nedomačega zapisa gesla napotujejo bralca k podomačenemu (bolj redko tudi narobe). Poglejmo:

Šport/tehnika	Moda/higijena	Družba, družabnost
<i>color</i> → kolor	Tuja → domača pisava	<i>croupier</i> → <i>krupje</i>
<i>corner</i> → korner	<i>crêpe</i> → <i>krep</i>	<i>clochard</i> → <i>klošar</i>
<i>crarol</i> → kravil	<i>cheviot</i> → <i>ševiot</i>	<i>clown</i> → <i>klovn</i>
<i>avtocamp</i> → avtokamp	<i>crombie</i> → <i>krombi</i>	<i>conferencier</i> → <i>konferansje</i>
<i>camp</i> → kamp	<i>cromby</i> → <i>krombi</i>	<i>boogie-woogie</i> → <i>bugivugi</i>
		<i>chic</i> → <i>šik</i>
	Domača → tuja pisava	
<i>džiu-džicu</i> → <i>jiu-jitsu</i>	<i>džersi</i> → <i>jersey</i>	<i>bitels</i> → <i>beatles</i>
<i>džokey</i> → <i>jockey</i>	<i>bež</i> → <i>beige</i>	<i>bitnik</i> → <i>beatnik</i>
<i>džudo</i> → <i>judo</i>	<i>boem</i> → <i>bohem</i>	<i>džuboks</i> → <i>juke-box</i>
	<i>blef</i> → <i>bluf</i>	
Tehnika/civilizacija	Umetnost/duhovnost	Znanost/kultura
<i>clearing</i> → <i>kliring</i>	Tuja → domača pisava	<i>cromagnonec</i> → <i>kromanj-</i>
<i>compounden</i> → <i>kompav-</i>	<i>croquis</i> → <i>kroki</i>	<i>confiteor</i> → <i>konfiteor</i>
<i>business</i> → <i>biznis</i>	<i>cembalo</i> → <i>čembalo</i>	<i>cosinus</i> → <i>kozinus</i>
<i>charter</i> → <i>čarter</i>	<i>chanson</i> → <i>šanson</i>	<i>alura</i> → <i>alira</i>
	<i>clavecin</i> → <i>klavecín</i>	<i>aloe</i> → <i>aloe</i>
		<i>ascet</i> → <i>asket</i>

<i>bizmut</i> → <i>bismut</i>	Domača → tuja pisava <i>barelief</i> → <i>basrelief</i> <i>džez</i> → <i>jazz</i>	<i>blef</i> → <i>bluf</i>
-------------------------------	---	---------------------------

In končno prehrana:

Tuje → domače <i>cockta</i> → <i>kokta</i> <i>collage</i> → <i>kolaž</i> <i>cracker</i> → <i>kreker</i> <i>beefsteak</i> → <i>biftek</i> <i>buffet</i> → <i>bife</i> <i>camembert</i> → <i>kamamber</i>	Domače → tuje <i>bebibif</i> → <i>baby beef</i> <i>brendi</i> → <i>brandy</i> <i>bukle</i> → <i>bouclé</i> <i>džin</i> → <i>gin</i>
---	---

To, kar pri kvalificiranju dvojníc moti, je dejstvo, da je podomačena oblika prevečkrat na drugem mestu. Tipa *beige* tudi *bež* oz. *beatnik* in *bitnik* sta zastopana s 17 primeri (= 9 + 8) tipa *bife* tudi *buffet* oz. *avt* in *out* pa s 7 (= 3 + 4), kar po mojem mnenju razodeva predilekcijo sestavljalcev slovarja za nepodomačeno obliko.

Glede na to, da je nepodomačena oblika tako in tako samo začasna, bi bila optimalna rešitev pisati podomačeno obliko v vseh primerih na prvem mestu, torej tudi *bitnik* in *beatnik* ter *bež* poleg *beige*. Pri kvalifikatorju in (*beatnik* in *bitnik*), ki po § 117 (str. XX) »stoji pred enakovredno dvojnico«, bi bilo to samo ob sebi razumljivo, prineslo pa bi vsem tem geslom podomačeno pisavo tudi v geselskem članku (sedaj se v njem pojavljajo v vseh primerih, ko je na prvem mestu nepodomačena varianta, le v tuji pisavi; prim. *beatnik* in *bitnik*). (Kvalifikator in je v teh primerih sploh slab, ker uvaja bistveno različni dvojnici, tj. ali tako, ki je bolj živa od prve oblike (ta je namreč »še precej živa«), ni pa bila »v knjižnem jeziku doslej veljavna«, ali pa je od nje obenem bolj vitalna in mlajša (vse str. XX, § 117).) Pri kvalifikatorju tudi pa je zaporedje dvojníc, najprej domače, nato tuje dopustno zaradi že omenjenega statusa besed z nepodomačeno pisavo. Primeri v geselskem članku pa bi bili lahko pisani podomačeno in nepodomačeno.

Tako kot je to vprašanje rešeno zdaj, pa je skrivna agitacija za nepodomačeno pisanje; posebno še zato, ker pri nekaterih besedah sploh ni opozorila na podomačeno dvojnico, ki je vendar perspektivna (prim. pri *bitels ipd.* ^{gl.} *beatles ipd.*, kjer pa pri *beatles* in *beatle* o *bitelsu* ni ne duha in sluha; tako npr. še pri *besa* ^{gl.} *baisse*).

Tem mojim načelom o pisavi besed tujega izvora je mogoče ugovarjati z argumentom, da je črkovni zapis besed v slovarju pač tak, kot ga kaže listkovno gradivo za slovar v Inštitutu slovenskega jezika. Na to bi odgovoril, da bi bilo tisto listkovno gradivo precej drugačno, ko bi poleg lektoriranih besedil upoštevalo tudi nelektorirana (npr. notranje dopisovanje v podjetjih in ustanovah, šolske naloge učencev vseh vrst, pisma uredništvom, delovnim in družbenim ter političnim organizacijam, dnevnikom ipd.). Toda to niti ni važno: Kot sem povedal že spredaj, si beseda pridobiva svoj pravopisno podomačeni status ne samo s pisno prakso, temveč tudi z živo govorno rabo v širših plasteh ljudi, ki uporabljajo knjižni jezik. Na koncu obravnavanja problemov v zvezi z zapisom besednih znamenj v slovenskem

knjižnem jeziku naj se ustavim še ob tako imenovanih citatnih⁷ besedah. Na str. 258 SSKJ beremo, da je citatna beseda »beseda iz tujega jezika ali iz narečja, ki se uporabi v kakem knjižnem jeziku v izvorni obliki«. Ker definicija ni preveč natančna (kaj je mišljeno z izrazom »izvirna oblika«, citatne besede pa tudi ne nastopajo samo v knjižnem jeziku), si moramo ta pojem natančneje določiti. Izraz »izvirna oblika« si moramo razlagati predvsem z izvirno pisno in glasovno (eventualno tudi naglasno) podobo, samo v idealnem primeru (npr. pri prislovih in nepregibnih besednih vrstah sploh) tudi oblikoslovno. Prve, tj. tiste, ki imajo enako pisavo in izgovor (ter naglas) kot v svojem izvornem jeziku, imenujem prave citatne besede, druge pa na pol citatne. Po mojem izpisku iz SSKJ bi imele status citatnih besed naslednje enote:

Citatno		Na pol citatno	
<i>a capella</i>	<i>aut aut</i>	<i>accidens</i>	<i>boutique</i>
<i>ad hoc</i>	<i>bona fide</i>	<i>adagio</i>	<i>capriccio</i>
<i>ad infinitum</i>	<i>cantabile</i>	<i>alma mater</i>	<i>circulus vitiosus</i>
<i>ad libidum</i>	<i>à jour</i>	<i>alter ego</i>	<i>basso continuo</i>
<i>ad oculus</i>	<i>à la</i>	<i>angina pectoris</i>	<i>cool jazz</i>
<i>alias</i>	<i>à la carte</i>	<i>aperçu</i>	<i>crescendo</i>
<i>al pari</i>	<i>al fresco</i>	<i>arpeggio</i>	<i>curriculum vitae</i>
<i>a priori</i>		<i>basso buffo</i>	<i>copyright</i>

Na pol citatne besede (naša stolpca 3 in 4) so že po definiciji – razen v imenovalniku in event. enako glasečem se tožilniku) samostalniki in samostalniške besedne zveze. Na pol citatni status dejansko ni drugo kot nepodomačena tujka, tj. potencialna podomačenka. – Citatne besede bi kot take bilo treba v slovarju posebej označiti z okrajšavami za jezik, iz katerega prihajajo, torej podobno, kot so sedaj označene besede iz naših narečij. Kot rečeno, imajo trden status citatnosti le nepregibne besede, pregibne pa le izjemoma. Citatna je npr. beseda *girl*, ko ima množino tvorjeno s -s (*girls*) kot v angleščini (tako bi bilo tudi mn. *asperçus* ali *gentlemen* namesto *džentlemani* oz. *gentleman*). Poimenovanje *alma mater* bi bilo v drugih sklonih citatno le, ko bi ga – kot se je včasih res – pregibali v obeh delih, nemara v primerih kot »*darovi naše almae matris*«, ali če bi kdo rekel »*taki circuli vitiosi*« ali da »*je dobil anginam pectoris*«, da je to in to vidno »*iz njegovega curriculi vitae*« ipd. Tako pa pregibamo le izjemoma, če sploh še, zato je vse samostalniške in pridevniške citatne besede treba imeti za na pol citatne. To pomeni, da jih sicer pišemo po tujem pravopisu, izgovarjamo lahko tudi le približno tako kot v danem tujem jeziku, pregibamo pa, kolikor se dajo, po pravilih našega jezika, rodilnik npr. je torej *accidensa* (ne *accidentis*), *adaggia* (ne *dell'adaggio*), *alme mater* (ne *almae matris*); tako še *alter ega*, *angine pectoris*, *aperçuja*, *arpeggia*, *bassa buffa*, *boutique*, *capriccia*, *circulusa vitiosusa*, *cool jazz*, *crescenda*, *curriculuma vitae*, *copyrighta*, *commedie dell'arte*.

Take na pol citatne besede so tudi lastna imena, pisana na tuji način. npr. *Shakespearja*, *Mauroisa* ipd.

⁷ Pojem citatne besede (citatnega izraza) je prvi določno definiral avtor te kritike v sestavku Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom (*JiS* 1969, 185) v poročilu pravopisno-pravorečni komisiji na SAZU l. 1966.

3 Drugi resnični problem slovenskega pravopisa je t. i. pisanje s k u p a j i n n a r a z e n , npr.: *čimbolj – čim bolj, avtogaraža – avto garaža, kdorkoli – kdor koli, tadva – ta dva, bogve – bog ve, superprevodnik – super prevodnik, družbenopolitičen – družbeno političen (družbeno-političen), neglede – ne glede, dokod – do kod*. V bistvu gre v teh primerih za to, kaj nam je beseda in kaj besedna zveza.⁸

To vprašanje je pri nas še malo obdelano. V Slovenski slovnici 1956 (izdaja 1964, str. 110–111) zvezo, da so besede »neposredno jezikovno gradivo, že oblikovana glasovna znamenja za določene pomene in vloge«. In: »Za besedo je bistveno dvojje: neka glasovna stalnost in neka določenost v pomenu.« Ter: »Pojem besede ni trden in čut za njeno samostojnost včasih splahne, zaradi tega se kaj lahko spremeni, zlije z drugo v teže spoznavno obliko.« Za ponazoritev povedanega se navajata *poldne < pol dne in seveda < se ve da*. »Takšnega sestavljanja in zlepljenja imamo v jeziku kar precej, od tod pravopisno omahovanje, kaj naj se piše narazen, kaj pa še skupaj.«

Malo bolj natančno je glede na našo problematiko beseda določena v Slovenskem knjižnem jeziku 2 (1966, str. 87): »Besede so nerazdružne enote iz glasov (iz črk, če so napisane) in nekaj pomenijo; v kakšno besedo ni mogoče vriniti še katere, pač pa vsako lahko ločimo od druge bodisi s premorom bodisi s kakšno besedo.«

V SP 1962 (enako v SS 1964) in v SKJ 1 (1965) se konkretna taka problematika rešuje na podlagi podrobnejših meril. Ogledati se jih splača že zato, ker so – posebno prva – očitno vplivala na pisanje v SSKJ. SP 1962 obdeluje to problematiko glede na besedne vrste (samostalnik, pridevnik, zaimek, števniki, prislovi, vezniki), deloma pa na isti ravni še po besedotvornih vidikih (sestava z nikalnico *ne*, predložne zveze in členki).

Po mojem je tako pojmovanje neenotno; vse bi bilo treba obravnavati z besedotvornega stališča (v tem smislu je v SKJ 2 obdelano za poglavjem o besedotvorju). Take besedotvorne kategorije pa so:

1. zloženske: *vinograd, svojeglavec, cvilimožek*;
2. sklopi: *nepridiprav, očenaš, malokdo, petinsedemdesetleten, tristo*;
3. sestavljenke: *nekdo, nerjaveč, prababica. nočem, marsikdo*;
4. izpeljanke: *petnajstič, petnajstkrat, petdesetletnik*.

Nekatere take stvari so ustaljene in nesporne (*vinograd, svojeglavec, bistroglav, vročekreven, čistiljuben, petindvajset, petsto, petstoti, morebiti, docela, izpred, čeprav*), veliko pa je tudi spornih ali neustaljenih. Pri njih SP 1962 (po katerem se v glavnem vendar ravna SSKJ) za pisavo skupaj oz. narazen uporablja naslednja merila (včasih eksplicitno formulirana, včasih pa le s primeri ponazorjena):

1. enonaglasnost – večnaglasnost: *nepridiprav, marsikdo, bogve – kdor si bodi*;
2. domači izvor obeh sestavin – mešani izvor: *avtogaraža – avto cesta*;
3. prvi del pisan z malo – p. d. p. z veliko: *h-mol – H bomba*;
4. pridevnik iz sklopa – načinovni prisl. + pridevnik: *velikonočen – živo rdeč*;
5. naglas na predlogu – naglas na jedru predložne zveze: *na me – na mé*;
6. morfemska nerazdružnost – morfemska razdružnost: *z maločim – malo s čim*;

⁸ Moja stališča k pisavi skupaj in narazen: Popravljen slovenski slovnica, *JiS* 1965, 215–216; *SKJ* 2, 1966, 121–123.

7. besedna vrsta enega – b. v. drugega tipa: *nemoč, neslan, nerjaveč, nedavno, nevedoma – ne bojim se, ne boj se, ne boječ se;*
8. adverbializacija sklopa z enim naglasom – prvotni pomen in dva ali več naglasov: *bógve, kájpada, kdóve – kdó vé* ipd.;
9. univerbizacija dveh predlogov – samostojna predloga: *izmed, vpričo – za na;*
10. adverbializacija iz predložne zveze in nov pomen – leksikalno predvidljiv pomen:
 - a) obvezno: *docela – do čistega,*
 - b) svobodno: *dokod – do kod,*
 - c) različno glede na pomen: *nadrobno – na drobno.*

Zmeraj so tudi še posebnosti. Napr. *semtertja* in *sem ter tja*: če je prvotni pomen zabrisan in dobi sklop samo en naglas, se lahko piše skupaj; ali *čim* (= *kar se da*) lahko pišemo skupaj z enozložnicami: *čimdálj* ipd.

Sedaj pa poglejmo, do katere mere so ta načela vplivala na sestavljalce SSKJ. Ker v knjigi tudi glede tega ni splošnih pravil, pa tudi ne na enem mestu zbranih primerov, si je vse treba šele izluščiti iz konkretnega obravnavanja posameznih gesel. Pri obravnavi posameznih kategorij se bomo držali našega predlaganega zaporedja, tj. razpravljali bomo najprej o zloženkah. nato pa po vrsti o sklopih, sestavljenkah in izpeljankah.

I. Pri pisavi z l o ž e n k so največji pisni problem tiste iz dveh ali več pridevnikov. Pisna praksa nam kaže več rešitev: a) pisavo skupaj (*cerkvenoslovanski*), b) pisavo z vezajem (*črno-bel*) in c) pisavo skupaj in narazen (*belosiv* ali *belo siv*). SSKJ je v glavnem sprejel načelo, da se nekatere (jaz bi jih imenoval p o d r e d n e) zloženske pišejo načeloma zmeraj skupaj (*cerkvenoslovanski, belosiv*), priredne pa z vezajem (*črno-beli, rusko-slovenski*).⁹ Vendar se pri nekaterih podredno zloženih pridevnikih (kazalke tipa *bledo...*²) v SSKJ (str. XIII, § 23) dovoljuje pisava narazen »z morebitnim pomensko-stilnim razločkom«. Podobno tudi str. XX, § 116: »/J/e pisno razlikovanje včasih pomensko-stilno utemeljeno.« Seveda tudi za te primere velja misel slovarnikov iz § 173, str. XXIII, da »pisave sestavljenk in zloženk slovar ni izpeljal dosledno«, in sicer zato ne, ker »zaradi močno neenotne rabe /.../ ni mogoče brez večjega nasilja prikazati vseh primerov v sistemu«. – K zadnjemu bi pripomnil, da je bila raba prav zato močno neenotna, ker vprašanje ni rešeno sistemsko (tj. teoretično). Ko bi bil slovar v ta nered z malo večjo silo (ne nasiljem) vnesel red, bi bilo to zelo koristno.

Vse zloženske iz priredne podstave je torej treba pisati z vezajem, vse druge pa skupaj. Pri tem nima stil nič opraviti, pomen pa v tem smislu, da pišemo narazen vse zveze prislova in pridevnika (tip *kričeče rdeč, popolnoma rdeč*). Res je pa, da so slovenski pravopisi v tem pogledu močno neenotni:

SP 1935	SP 1950	SP 1962	PSSSKJ 1964	SSKJ 1970
<i>belorumen</i>	<i>belorumen</i>	<i>sivo črn</i>	<i>bledo siv</i>	<i>belosiv</i> ali <i>belo siv</i>
<i>bledomoder</i>	<i>bledomoder</i>	<i>bledo rumen</i>	<i>belo opran</i>	<i>bledozelen</i> ali <i>bledo zelen</i>
<i>črnobel</i>	<i>črno-bel</i>	<i>črno-bel</i>		

⁹ Prim. *SKJ 2*, 1966, str. 121, in *Nekaj stališč ... JiS* 1969, str. 185 (formulirano že 1965/6).

Kaj opažamo: prvotno (1935, 1950) skupaj pisane besede so 1962 pisane ali čisto narazen ali z vezajem in tako je tudi 1964, 1970 pa je pisava kompromisna, toda na prvem mestu je pisava narazen.

Ta kompromis je na prvi videz dobra rešitev, toda kako naj vemo, v katerih pomensko-stilnih primerih naj pišemo tako ali drugače in katere besede je sploh mogoče pisati na oba načina. Če je namreč po SSKJ mogoče pisati *belo pikčast* in *belopikčast*, je vprašanje, zakaj se ne more pisati (ali pa se lahko) tudi *beloopran* poleg *belo opran*. In čemu s pisavo narazen na prvem mestu forsirati manj primerno pisanje?

Preprosta rešitev (ki obenem bolj upošteva pisno načelo tudi pred SP 1962): zloženke iz več pridevnikov pišemo skupaj; z vezajem pa le, če so bili pridevniki prvotno priredno zloženi. Če ne gre za zloženke, ampak za zvezo prislova in pridevnika, seveda obe besedi pišemo narazen: *cerkvenoslovanski* : *belo-moder* : *belo pobarvan* ← *cerkveni slovanski* (jezik) : *bel in moder* (trak) : *belo pobarvan/pobarvati* (trak).

Očitno je, da so ob tem pravilu dileme le v primerih tipa *belo-moder* oz. *belomoder*, npr. *belo-modra* (zastava) : *belomodra* (zastava, obleka); *belo-modra* je zastava, če je napravljena iz *belega in modrega*, *belomodra* pa bi bila zastava (obleka), ki je *modra*, pa *vleče na belo* (*svetlo*). Pisava *belo pikčast* je torej neprimerna, saj ta pridevnik pomeni ali »z belimi pikami« ali »bel pikčast«, pridevnike, izpeljane iz pridevniško-samostalniške podstave ali iz dveh podredno zloženih pridevnikov, pa pišemo skupaj: prim. *belopolt*, *cerkvenoslovanski* ← *bela polt*, *cerkveni slovanski*.

Poseben problem je še, kako pisati pridevnike, izpeljane iz priredne samostalniške podstave tipa *Avstro-Ogrska*, tj. ali naj se tu vezaj opusti ali ne. Po mojem je bolje, če se ne.¹⁰ V konkretnem primeru tudi zato ne, ker pridevnik dobimo s konverzijo (in narobe), tj. samo z zamenjavo oblikosl. karakteristike. Naravna oblika pridevnika v takih zvezah je torej *avstro-ogrski*, in ne *avstroogrski*, kot piše SSKJ. Nič drugače ni v primeru, ko je pridevnik napravljen iz dvodelne podstave s (priponskim) obrazilom *-ski*: *anglo-ameriški* ← *Anglo-Američani* (v SSKJ napačno *angloameriški*).

Drugi problem pri pisavi zloženek je načelo, po katerem pišemo zloženke skupaj, če sta njuni sestavini obe ali tuji ali domači, vendar skupaj ali narazen, če je druga sestavina domača, prva pa tuja: *bakrotisk*, *živinozdravnik* – *aerolinija*, *avtostrada* : *aerovlek* in *aero vlek* ipd. Besede tipa *aerovlek* in *aero vlek* so v obravnavanem delu slovarja naslednje:

<i>aero vlek</i>	<i>amino kislina</i>	<i>avto popravljalnica</i>	<i>avto prevoznitvo</i>
<i>avto cesta</i>	<i>avto-moto društvo</i>	<i>avto pralnica</i>	<i>avto šola</i>
<i>avto klepar</i>	<i>avto podjetje</i>	<i>avto prevoznik</i>	<i>avto zveza</i>

Prvi del teh poimenovanj je v slovarju pravilno imenovan »prvi del zloženek«, in sicer ne glede na to, ali je z drugim delom pisan strnjeno ali narazen. Za pisavo tudi narazen pa ni nobenega jezikoslovnega opravičila, kvečjemu puristično: mešanci naj bodo, kot v starih časih nezakonski otroci, posebej zaznamovani.

¹⁰ V Nekaj stališč ..., *JiS* 1969, str. 185, sem menil, da bi pridevnike iz priredno zloženih in z vezajem povezanih sestavin podstave pisali brez vezaja, če ima tak pridevnik »samostojen (enoten) pomen«, kot npr. *avstroogrski* v nasprotju *pruski*; mislim, da je to razlikovanje prekomplicirano in nepraktično in da je boljša pisava z vezajem.

Da je ozadje pisanja skupaj in narazen v teh primerih res puristično, lepo kaže pogled v slovarske predhodnike SSKJ. Za primer vzemimo poimenovanja s korensko sestavino *avto*. V SP 1950 so za knjižno rabo prepovedani (tj. označeni s križcem) izrazi *avtoolje*, *avtopodjetje*, *avtopromet*, dovoljeni pa čisto tujega izvora *avtogaraža*, *avtostrada*, *avtoindustrija* ..., čeprav nam v vseh teh primerih jezikoslovna analiza kaže identično vlogo sestavine *avto*: *avtoolje* = avtomobilsko olje, *avtoindustrija* = avtomobilska industrija. Namesto enobesednih izrazov tipa *avtoolje*, *avtopromet*, *avtopodjetje* SP 1950 svetuje *avtno olje*, *avtni promet* (prim. še *avtna cesta*). Ker pa je bil tak predpis glede na dejansko jezikovno rabo docela nemogoč, ga le-ta seveda ni sprejela, in ljudje so tudi poslej govorili *avtoolje*, *avtopromet*, *avtopodjetje* ipd. Slovničar bo torej, če dá kaj nase, moral svoj predpis umakniti. To bo storil na naslednji način (SP 1962): sicer še vztraja pri izrazih kot *avtno olje* in *avtna cesta*, tj. pri zvezi pridevnika in samostalnika, priznava pa tudi že zloženko iz dveh samostalnikov, vendar samo v govoru, v pisavi pa zahteva zanjo pisanje narazen (*avto cesta*), tj. vztraja pri tem, da gre tu za dve besedi, ne za eno. Seveda je tudi taka rešitev docela samovoljna, zato je z jezikoslovnimi argumenti ni mogoče zagovarjati. Tako je prišlo do rešitve *avtocesta* in *avto cesta* v SSKJ, tj. prizna se takim poimenovanjem status zloženek, ki se pri nas pišejo skupaj. Po 20 letih torej slovenski pravopis končno dovoljuje tisto, kar je sicer sistemsko in boljše, je pa prej eksplicitno prepovedoval; dovoljuje pa seveda hkrati tudi slabše. tj. tisto, kar je ves čas vsiljeval, pa ni mogel docela vsiliti (vsiljuje pa ga posredno še zmeraj tudi s tem, da v opombi k temu načinu zapisovanja gesel opozarja, da pisava skupaj na prvem mestu v slovarju v tem primeru izjemoma ne nakazuje prioritete prvo zapisane besede). S takim načinom res ni pretrgano slovničarsko izročilo in ni preveč prizadet ugled pravopisnikov, jeziku pa s tem prav gotovo ni pomagano. Ali bi ne bilo bolj prav reči: to smo pred leti narobe presodili in predpisali, zdaj pa zмотo odkrito priznavamo in z enotno pisavo zloženek delamo naš pravopis lažji. Pri taki zapleteni pisavi zloženek, kot jo imamo sedaj, pa docela pozabljamo na vidik funkcionalnosti, tj. na to, kaj imamo od tega, da – poenostavljeno povedano – pišemo *avtogaražo* samo skupaj, *avtocesto* pa tudi narazen?

II. Pisava skupaj in narazen v teh primerih ni drugega kot nepotrebna nedoslednost, povzroča veliko neenotnost tudi zunaj svojega okvira, koristi od nje pa ni nobene. Edino pravilno bi torej bilo, da se taki primeri pišejo samo skupaj. Pisava takih zloženek tudi narazen pa je v resnici samo most, ki naše pravopisnike pod vplivom SP 1962 vodi v še večjo neustreznost pri pisanju s k l o p o v, nastalih iz prvotne zveze dveh (ali več) naglašениh besed. Pri pisavi takih sklopov še zmeraj čutimo delovanje načela, da se sklopi, katerih sestavine si ohranijo naglas, pišejo narazen. Učinkovanje tega načela čutimo v pisanju naslednjih besed:

<i>albino postrv</i>	<i>baby čevlji (moder)</i>
<i>al fresco slikarstvo</i>	<i>bianco menica</i>
<i>fresco slikarstvo</i>	<i>seks bomba</i>
<i>alu folija (peč)</i>	<i>buffo opera</i>
<i>ananas liker (hruška)</i>	<i>butterfly slog</i>
<i>angora koza (volna)</i>	<i>C vitamin.</i>

Učinkovanje zgornjega pravila imamo po vsej priliki še pri sklopih tipa *bogve* – *bog ve*. ki se v SSKJ pišejo skupaj ali narazen. Ker pa je bilo merilo dveh naglasov, kakor je pokazala

kritika,¹¹ očitno neuporabno, je v slovarju nadomeščeno z drugim. Po tem merilu se pišejo narazen večkorenska poimenovanja, če je njihov prvi del tako imenovani nesklonljivi prilastek (v SP 1962 imenovan še »nekakšen okamnel, nesklonljiv prilastek« – str. 76, SS 1964, str. 91).

Kot bomo v nadaljevanju kritike še videli, ta nesklonljivi prilastek ni nič drugega kot t. i. določilna sestavina sklopa (tako je v SP 1962 dejansko tudi imenovan). Take določilne sestavine pa v slovenščini pišemo skupaj z delom, ki ga določajo (prim. *dolgčas, poldan, četrstoletje*, tudi pri zloženkah: *volkodlak, hudournik*). Nobenega razloga torej ni, da tudi prej naštetih besed ne bi pisali skupaj, namreč: *albinopostrv, freskoslikarstvo, alufolija, ananasliker, bebičevlji, bjankomenica, seksbomba, bufoopera, kolgerl, bosanova, belpaeze*. Tako seveda tudi tvorbe iz samo slovenskih sestavin: *figamož, pedenjčlovek* ipd. (prim. še *brucmajor, pešpot*). Najmanj pa, kar je mogoče zahtevati, je, da se dopusti t u d i taka pisava. (Seveda pa s takimi sklopi nimajo ničesar opraviti večbesedna poimenovanja, kot jih navaja SP, češ da so sklopi: *žal beseda, mojster skaza, možicelj vstajač*. Pri *žal beseda* gre za nesklonljivi pridevnik (prim. še *fest fant*), pri *mojster skaza* pa se pregibata obe sestavini in že zaradi tega ne more biti govor o sklopu.)

Pri sklopih tipa *bogve* gre v bistvu za to, ali v takih primerih že imamo sklop (in ga pišemo skupaj) ali pa ga nimamo (in sestavini pišemo narazen). Kot sem že zapisal, je o sklopih mogoče govoriti tedaj, ko pomen dela govorne verige ni enak vsoti pomenov njegovih sestavin (tak del govorne verige pa ima siceršnje značilnosti sklopa). Dejanske sklope kaže pisati s a m o skupaj, torej *bogve, bogzna, bogpomagaj, bogvaruj, bogvedi, boglonaj, bogdaj, bogvaruj* (tudi *bogme*).¹² Samo skupaj piše take sklope tudi SSKJ, če so medmeti (*boglonaj, bogdaj, bogme*) in samostalnik *bognasvaruj*, ne pa tudi, če so prislovi.

Skupaj pišemo tudi sklope tipa *seve(da), morda* itd., ki pa jih v slovarju seveda še ni. Pač pa ima SSKJ na str. 530 besedno zvezo *ta dva* razloženo s *tadva*, kar se meni zdi napačno. Pisava *tadva* je v slovar prišla verjetno ob misli na *midva, onadva* ipd. Podobnost pa je samo površinska, saj imamo pri *tadva* že od rod. nujno *teh dveh*, tj. dve besedi, pri *onadva* pa *njiju*: oblika *naju dveh* pa je samo poudarna (rabi se tudi v imenovalniku: *midva dva*, četudi redkeje). Prim, še *vi trije, ti trije – vas treh, teh treh* ipd.

Za slovenski jezik bi bilo najbolje, ko bi uveljavili samo pisavo narazen v primerih tipa *čez in čez*, tj. pri prirednih zvezah besed, kjer je sedaj v slovarju na prvem mestu pisava *čezinčez*; taki primeri so še *bolj in bolj, bolj ali manj, gor in dol*. Tako, tj. samo narazen, naj bi se na ustreznem mestu pisalo tudi *sem in tja, tu in tam, sem ter tja* ipd. Pisava *čezinčez* je torej nepotrebna, saj tu ni niti nasprotja v pomenu, ker *čezinčez* ne pomeni nič drugega kot *čez in čez*; *sem ter tja* pa ima ravno toliko krajevni kot časovni pomen (o njem odloča sobesedilo), zato bi bilo vsako pisno razločevanje nepotrebno.

Tudi besede tipa *malokdo, redkokdo* ipd. v bistvu niso sklopi, ampak besedne zveze, čeprav je res poleg *malo s kom* mogoče reči tudi *z malo kom*. V teh primerih je boljša rešitev pisava narazen. Tako je pravilno rešeno v našem slovarju (prim. *Misli, da, je bogve kaj – poleg vino ni bogvekaj prida*), kjer se pisava skupaj navaja s kvalifikatorjem tudi. Še bolj prav bi bilo,

¹¹ Prim. J. Toporišič, Besede z dvema naglasoma, *Jezikovni pogovori* II, 1967, 128–135, in O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, *JiS* 1969, 51–59.

¹² Ker so sklopi tipa *bogve* nekaterim vendarle še besedne zveze tipa *bog ve*, v Nekaj stališč ... dopuščam tudi pisavo narazen. /Prim. izgovor [bok ve] proti [bogme]./

ko bi se v takih primerih za slovenski knjižni jezik predpisala samo pisava narazen,¹³ torej *malo kdo, redko kdo, bogve kdo, vrag si ga vedi kdo*. Skupaj bi se pisale zveze z *ne-*, *ni-* in *marsi-*: *nekdo, nihče (nikdo), marsikdo* (zadnje le, kolikor se ne govori tudi *marsi s kom*). S sklopi imamo opraviti tudi v primerih tipa *h-mol* in *H-bomba*, tj. pri poimenovanjih iz znamenj za črko + *x* (pri čemer je *x* samostalnik ali kaj drugega). Tu v glavnem, vsaj na prvi videz, sestavini pišemo z vezajem, če je prva sestavina mala črka, narazen, če je velika. Vendar take doslednosti v resnici ni, saj nam podrobnejši pregled slovarja kaže, da tu ni nikakršnega načela. Poglejmo, kako se v slovarju pišejo primeri s črkami *a*, *b* in *c*:

<i>A vitamin</i>	<i>B kategorija</i>	<i>C vitamin</i>
<i>A-dur</i>	<i>B-dur</i>	<i>C-vitaminski</i>
<i>a-mol</i>	<i>b-mol</i>	<i>C-dur</i>
<i>A kategorija</i>	<i>b-linija</i>	<i>C-durov</i>
<i>a-osnova</i>		<i>c-mol</i>
		<i>C ključ</i>
		<i>c-linija</i>

Ker se pri pisanju teh poimenovanj torej ne držimo nobenega jezikoslovnega načela, bi bilo veliko enostavneje pisati vse te primere z vezajem, torej kakor *C-dur(ov)*, *c-mol*, *c-linija*, *C-vitaminski*, *a-osnova* še *C-vitamin*, *C-ključ*, *C-kategorija*. Tako bi imeli preprosto pravilo: poimenovanja tipa črka + *x* se pišejo z vezajem. S tem odpade posebno pravilo za pisavo *C-vitaminski* (iz *C vitamin*), doseženo pa je tudi skladje z *avstro-ogrski* (izpeljanka iz poimevanja z vezajem ohrani vezaj). Naj pripomnim, da je primerov z vezajem že sedaj več¹⁴ kot tistih brez njega, kar nas spričo istofunktionalnosti prve sestavine, tj. črke, v vseh teh primerih prav sili k poenotenju.

III. V bistvu s sklopi imamo opraviti tudi v p r e d p o n s k i h primerih tipa *náme* in *na mé*. Taka pisava (skupaj, če je naglas na predlogu, narazen, če je na zaimku) na prvi pogled ne zbujata pomislekov, čeprav je pisna razlika v bistvu nepotrebna, saj se da naglas zaznamovati na enostavnejši način (*ná me – na mé*); razlikovanja z naglasom seveda ni v primeru *zanj* (kjer se za *nj* sploh ne piše /se pa v srbohrvaščini/). Preprostejša je torej pisava samo narazen, tako pisanem zvezam pa bi morali dovoliti naglas tudi na predlogu. Da pisava narazen ob naglasu na prvotno proklitiki v slovenskem knjižnem jeziku ni nič posebnega, dokazuje pisava samo narazen zveze *ne bi*, čeprav se da naglaševati na oba načina, torej kot *nê bi* in kot *ne bi*.

In ker smo že pri pravopisnih problemih v zvezi z nikalnico, tu kar še ostanimo: nasprotje v pisavi ponazarjata *nemoč – ne morem*. V avtorskem besedilu SSKJ (in nato v slovarju na str. 696 pri *glede*) sem opazil pisavo *neglede*. V SP 1962 je bolje, saj se pri *neglede* daje prednost pisavi narazen, tj. *ne glede*. Po kakšnem kriteriju se ravna SP 1962, ki mu pritrjujemo tudi mi, in s čim ga SSKJ lahko ovrže? V SP 1962 seveda ni povedano, zakaj je boljše *ne glede*. – Zato, ker je *glede* še zmeraj deležje, tj. glagolska oblika, zelo blizu osebni glagolski obliki, ki so ji lastne vse glagolske kategorije, med drugimi prehodnost, pri danih leksemih seveda. Ker je tako, moramo *glede* v zvezi z nikalnico obravnavati ravno tako kot

¹³ V Nekaj stališč ... sem se zavzemal za pisavo narazen, če je del pred zaimkom iz več enot.

¹⁴ Lek Ljubljana tudi res piše *C-vitamin*.

osebne glagolske oblike, tj. pisati nikalnico samo narazen: kakor torej pišemo *ne hoteč* (*se jim zameriti*) ali *ne vedoč* (*da se je med tem marsikaj spremenilo*) ali *ne rekši* (*niti besedice*) itd., moramo pisati *le ne glede* (*na vse to*) ipd. Na zunaj čisto enaki *nehote* ali *nevede* (*nevedoma*) so odverbializirani, adverbje pa seveda pišemo skupaj z nikalnico (*nedaleč*).

S sklopi imamo opraviti tudi v primerih, ko se dva predloga zlijeta v eno besedo z drugačnim pomenom, kot je seštevek njegovih morfemov; primer *izmed* proti *za na*. Primerov tega tipa v slovarju ni, ker je splošno sprejeto načelo, da se pišejo skupaj zveze *iz + pred* (*med, nad, pod, za*). Razlika med temi predlogi in zvezami predlogov tipa *za na* ali *za k* je tudi v vezavi: pri enobesednih predlogih tipa *izza* se beseda (besedna zveza), pred katero predlog stoji, ravna po prvi sestavini, pri tipu *za na* (*za k*) pa po drugi: *izza hiše, za na glavo, za k maši* /pridevnik iz tega pa skupaj: *zakmašen*/.

V bistvu s problemi sklopa imamo opraviti še v primerih, ko se predložne zveze pišejo skupaj: primer *dočista* proti *do čistega* (prvi sklop, drugi besedna zveza). Take zveze pišemo skupaj, kadar razmerje med predlogom in besedo, na katero se predlog nanaša, nima oblike iz sodobnega jezikovnega sistema: *do + čist-* ima namreč v le-tem normalno obliko *do čistega* (kar se piše zmeraj narazen). v rabi pa je tudi v tem oziru nerazumljiva oblika *dočista*, zato jo pišemo zmeraj skupaj. Takih primerov je zelo veliko (npr. vsaj še *dokaj, dopoldan, narobe*. poleg množice tipa *zlepa, zgrda* ipd.). Drugo merilo za pisavo skupaj je, če se ob (znanem) predlogu rabi sestavina, ki ni samostojna leksikalna enota: *kmalu, naposodo, zmerom, naravnost, navšev, pošev, zastonj, doklej, dotlej* ipd. Tretje merilo pa je pomen, ki se ne dobi na podlagi običajne oblikoslovne (ali slovarske) analize sestavin sklopa, ki ima sicer površinsko normalno oblikoslovno podobo: *zbogom, zvrhoma, zanič, napoti, navrh, zvečine, sparoma*. Prav ta tretja točka je najšibkejša in si je primere v bistvu treba zapomniti.

Seveda pa ni nobenega razloga za to, da bi med te primere po sili spravljali zveze, ki imajo docela drugačno strukturo. V našem slovarju so take besede *dokod, dokoder, dotod*. Tu se pisava skupaj navaja na prvem mestu, narazen pa na drugem. Edino pravilna bi bila le pisava samo narazen, saj imamo tu znane, v sodobnem knjižnem jeziku žive morfeme (besede), ki nastopajo tudi samostojno, pa tudi pomen teh besed je docela enak pomenski vsoti njihovih sestavin. Poleg tega imamo še vse polno takih zvez (*do sem, do tja, do sedaj, do tedaj, do doma* ipd.), ki se pišejo samo narazen. Da SSKJ tu prav forsira pisavo skupaj, se vidi po tem, ker pri predlogu *do* sploh ne navaja primerov tipa *do kod*, čeprav so zelo značilni, medtem ko pri *čim* prav opozarja na pisavo skupaj.

Pa si oglejmo še primere s *čim*. Podobno kot v predložnih zvezah tipa *dokod – do kod* slovar obravnava tudi izraze s *čim*. Slovarniki pa v slovarju pišejo tudi skupaj naslednje primere: *čimbolj, čimdalj, čimdalje, čimmanj, čimprej*. Ker pišejo samo skupaj v uvodu, imajo pisavo skupaj pač za boljšo. Toda ker se za *čim* (prisl.) pravi, da »s primernikom izraža najvišjo mogočo mero«, je pravi nesmisel dovoljevati tudi *čimmanj razsipaj* ali *vrzi čimdalj* (namesto *čim manj* ali *čim dalj* in *čim dalje*) *moreš*. Ker je pisanje skupaj v slovarju na prvem mestu, je s tem praktično doseženo, da se v pisavi forsira ravno manj primerna (oz. neprimerna) oblika pisanja. Moramo pa priznati, da je SSKJ ustregel jezikoslovnim načelom vsaj toliko, da dovoljuje tudi pisavo narazen, medtem ko je prejšnji pravopisi niso.

IV. S tem bi bilo obdelano vprašanje pisave skupaj ali narazen tudi pri sklopih iz predložnih zvez. Pravopisnih problemov pri *i z p e l j a v i* pridevnikov iz večbesednih podstav pa pravzaprav ni, saj je splošno sprejeto načelo, da so vsi /tvorjeni/ pridevniki enobesedni, to-

rej: *desetleten, večpomenski, mnogobeseden, zakmašen, dotedanji, čimprejšnji, stoddosten*
 ← *deset let, več pomenov, mnogo besed, za k maši, do tedaj, čim prej, sto odstotkov.*

4 Za konec razpravljanja o pravopisnih problemih v zvezi s SSKJ kaže spregovoriti še o pisavi z veliko začetnico. Naš slovar s tem sicer nima posebnih težav, ker ne pri naša lastnih imen (prim. str. XI, § 4: »Med gesli ni lastnih imen, razen kadar se uporabljajo v prenesenem pomenu ali v stalnih zvezah.«). V pregledanem delu slovarja sem se zaustavil ob naslednjih primerih z veliko in malo začetnico:

<i>Ariadnina nit</i>	<i>astrahan</i> (krzno iz A.)	<i>mirna Bosna</i>
<i>Avgijev hlev</i>	<i>astrahanka</i> (čepica iz a.)	<i>iti v Kanoso</i>
<i>Bangova bolezen</i>	<i>avgust</i> (burkež, cesar)	
<i>Blagajev volčin</i>	<i>blažev žegen</i>	
<i>Braillova pisava</i>	<i>bordo</i> (vino)	
	<i>amerikanec</i> (izseljenec)	
	<i>amerikanka</i> (postrv, žaga)	

V slovenskem slovnichnem izročilu je za nekatere kategorije splošno sprejeto, da se površinsko isti samostalniki lastna imena pišejo z malo, kakor hitro zaznamujejo to, kar sicer imenuje občno ime, prim. *Štajerec* (= prebivalec Štajerske) – *štajerec* (vino s Štajerske). Tu v bistvu ni treba misliti na to, da bi se bilo tako ime s prebivalca pokrajine, mesta ali nosilca imena (ali priimka) metaforično preneslo na kak predmet v zvezi z njimi; te stvari si razlagamo z vzporedno izpeljavo: *štajerski deželan* → *Štajerec*, *štajersko vino* → *štajerec*; *amerikanec* je torej enobesedno poimenovanje za *amerikanski izseljenec*. Tako bi lahko tudi *avgust* v pomenu burkež bil izpeljan iz *tak kot Avgust*, tj. *avgustovski*; pri *avgust* v pomenu »cesar« ali *pepe*, *pepeček* (*jur*) v pomenu »tepec (tisočak, naivnež)« pa menda res imamo opraviti z metaforičnim prenosom, le da nam je zveza tu bolj ali docela zabrisana. Jasen pa je v *silvester*, ko pomeni le zadnji večer v letu; seveda je še bolj kot *silvester* treba pisati z malo iz njega izpeljani izraz *silvestrovo* (isto je z *jurjevo*, ki ga SP 1962 še piše z veliko). V tem pogledu slovarju torej ni kaj očitati, te stvari omenjam le zato, da bi prišle bolj v zavest.

Drugače pa je z *Avgijevim hlevom* v pomenu »neurejen, umazan prostor« ali *Ariadnino nitjo* v pomenu »rešilno, odrešilno sredstvo«; ali ni to isto kot *blažev žegen* v pomenu »neučinkovitost« ali neučinkovito sredstvo, ki pa se pravilno piše z malo? Kakor je torej prav *blažev žegen* ali *marijini laski*, je prav tudi *avgijev hlev* ali *ariadnina nit*. Slovar sam je šel v to smer pri izrazu *Adamovo jabolko* v pomenu »vidna hrustančna izboklina na moškem vratu«, ki ga dovoljuje pisati tudi z malo, torej *adamovo jabolko*. Prav je seveda to drugo. Tudi imena rastlin bi bilo najbolje pisati kar z malo, torej *blagajev volčin* nam. *Blagajev volčin* (kot *marijini laski*), in enako še boleznim, npr. *parkinsonova bolezen*, saj to ni bolezen, ki bi jo imel *Parkinson*. Tudi pri *mirna bosna* in *iti v kanoso* (prim. *šla je v rim*) bi bila boljše mala začetnica. – Pri pisavi z veliko bi kazalo ostati v primerih kot *Pitagorov izrek* ali *Ohmov zakon*, ker imamo tu le še predstavo, da odkritje tega in onega pripada temu in temu. S tem je naša obravnava pravopisnih problemov v SSKJ pri koncu. V naši tradiciji se med pravopisnimi problemi res obravnava še pisava *bralec* – *bravec*, *bitijce* – *bitjece*, *adagio* – mn. *adagi*, *ahasvera* – *ahasverja* ipd., vendar je to dejansko oblikoslovna problematika, in bo tam tudi obravnavana.

Povzeto

Če se sedaj ozremo na celotno obravnavano pravopisno problematiko v SSKJ I, lahko ugotovimo, da slovar sicer upošteva nekatera modernejša spoznanja o slovenskem pravopisu in da je strpnejši do resnične pisne prakse, vendar pa se še zmeraj pretogo opira na neoptimalno pisno prakso, ki so jo v veliki meri z neprimernimi odločitvami povzročili prav pravopisi, zlasti tisti iz l. 1962. V tem smislu je SSKJ pravopisno premalo usmerjevalen k optimalnim rešitvam. Vse to pa je posledica premajhne teoretične osveščenosti v pravopisnih zadevah (zlasti nekateri ustrezni uredniki so o teh pravopisnih problemih doslej le malo ali nič).

Naloga novega pravopisa, ki ga je treba čim prej izdati, bi v zvezi z našo problematiko bila, da bi jasno formuliral dobra in sprejemljiva pravopisna stališča, ki so, naj so bila zavestna ali ne, uravnavala pisavo gesel v SSKJ I; pri dvojnica tega slovarja pa bi brezpogojno moral postaviti na prvo mesto tiste rešitve, ki so boljše, jezikoslovno utemeljene (ne pozabimo na slovnico, ki jo ima v sebi, četudi podzavestno, vsak, ki slovenščino govori kot materni jezik), bolj gospodarne (pravopis je predvsem stvar dogovora, še zlasti v neustaljenih zadevah) in hkrati perspektivne variante pisanja. Ker je vsak akademijski slovar v bistvu ne neposredno praktične narave, temveč v tem oziru bolj podstava za bodoče praktične priročnike (npr. enojezični slovar, pravopis, stilistiko ipd.) in nekak gradivni vir informacij (zlasti tujim) slavistom za najrazličnejše jezikoslovne probleme, SSKJ I seveda ni in ne more biti normativen v tem smislu, da praktični pravopis v upravičenih primerih, kakršne smo obravnavali v tej kritiki, ne bi mogel iti mimo tega slovarja za živo jezikovno prakso, in bo uvedel nekatere optimalnejše dvojnice, nekatere že uvedene pa odsvetoval ali zavrgel.

(Se bo nadaljevalo)^{/*}

^{/*} Se ni nadaljevalo; po nasvetu A. Bajca, »da se ne bosta sprla še vidva«, tj. jaz in Rigler; B. Grafenauer pa bi bil rad videl nadaljevanje.

SR 19 (1971) 55–75. (Prvotni naslov: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I.)

TEORETIČNA PODSTAVA SLOVARJA NOVEGA SLOVENSKEGA PRAVOPISA¹

K *Slovenskemu pravopisu 1, Pravila* (1990, ³1994) gre še pripravljajoči se slovar. Ta bo obsegal 120 do 130 tisoč slovarskih sestavkov. Ti rešujejo pisno, izgovorno (oboje vključno z naglasom) slovnično in besedijsko normativno in stilistično problematiko (pomensko le v posebnih primerih), in sicer slovenskega besedja, nekaterih (stalnih) besednih zvez, poleg tega pa tudi besedo- in oblikotvorno ter besedospreminjevalno stilistiko. Prispevek podaja ustrezne rešitve na podlagi za to delo izbrane teoretične podstave normativnega priročnika, kakor je pri Slovencih v pravopisu tradicionalna.

The *Slovene Orthography 1, Rules* (1990, ³1994) is to be accompanied by a dictionary, which is still in preparation. This dictionary will contain between 120,000 and 130,000 entries. These entries solve problems of spelling, pronunciation (both of these are treated accentually as well), grammar, normative and stylistic lexicon (definitions are given only in special instances); new Slovene words, some phraseological items, as well as information on word-formational and inflectional stylistics are also given. The paper gives appropriate solutions on the basis of the theoretical approach of a normative handbook chosen for this work, as is traditional in Slovene orthography.

OBSEG IN ENOTE

Slovar naj bi obsegal od 120 do 130 tisoč enot, besednih in besednozveznih. Enote so iztočnice in podiztočnice.

I z t o č n i c e so eno- in večbesedne. Enobesedne so vseh besednih vrst (**céh, cěl, cedíti, scéla, všéč, in, brez, samó, fúj**); pisno tudi zapletene (**chá-chá-chá, chów-chów, c-línija, C-dúr, Condé-en-Brie, C-vitamín**), tudi kratične (**CBS, CD, CERN, CIA, CK**), morfemi (**..ce, pòd.., pod.., ..o..**), prosti morfemi (**si, ga, jo, se** kot pri **prizadévati si, topíti se, udáríti jo, lomíti ga**) in morfi (**se** npr. v **smejáti se**), deli morfemske zveze (**celo.., célo.., ..logíja, bélo.., ..módo..**), okrajšave (**I. 'leto', cf(r).., c.-kr., epl. cotg.**), simboli (**Ce 'cezij', cm**). Primeri večbesednih iztočnic: **Centrálnoafríška repúblika, Cerkljè na Gorénjskem, cherry brandy, cígu mígu** in **cígumígu, Città del Vaticano, Ciudad de México, Collégium músi-cum, commédia dell'árte, comme il faut, Côte d'Or, córpus delícti, Crna réka.**

¹ Zamisel in vse besedilne predloge so od J. T., o obojem pa se je razpravljalo (in je bilo v tem smislu tudi deloma spreminjano) zlasti na sejah Komisije za slovarski del Slovenskega pravopisa (že prej seveda Pravopisne komisije, v 70. letih pripravljajoče Načrt pravil za slovenski pravopis, ki je po velikih peripetijah, s časovnim zaostankom, izšel l. 1981). K zamisli Teoretične podstave slovarja slovenskega pravopisa so v končni fazi največ izboljševalnih predlogov prispevali člani komisije za slovarski del SP (J. Toporišič, J. Moder, J. Dular – pred svojo smrtjo še S. Suhadolnik in pred odstopom iz komisije F. Jakopin), večje število takih predlogov nam je dospelo tudi s strani urednikov novega pravopisnega slovarja (M. Ahlin, L. Bokal, A. Gložančev, J. Keber, B. Lazar, V. Nartnik, Z. Praznik, J. Snoj, N. Vojnovič, v tehničnem pogledu še P. Weiss). Sestavku bo na podlagi zapisnikov sej treba pridružiti podrobno razčlenbo prispevkov vseh navedenih k tej novi teoriji slovarskega dela slovenskega pravopisa.

P o d i z t o č n i c e so večinoma enobesedne.

Iztočnice in podiztočnice se izbirajo iz naslednjih del: SP 1962, SSKJ, SP 1990; Besedišče slovenskega jezika; viri: starejši, novejši, gradivo za enozvezkovnik, imenski viri. Da kaj od tega postane iztočnica, na podlagi alfabeta (abecedovnika) odloči geslovničarka: za sprejem mora biti ona + večina iz uredniškega odbora (evidentirano na posebnem obrazcu). Pri stanju 2 : 2 ipd. se odloča od primera do primera. (Predloge za iztočnice lahko dajejo tudi uredniki.) – Iztočnice so zelo in srednje pogostne občne besede, lastna imena vseh vrst, ki jih poznajo srednje izobraženi Slovenci, enako taki morfemi, simboli, okrajšave ... Med zemljepisnimi imeni so tudi vsa imena slovenskih občin (v RS) in župnij ter pošt. Predloge za zemljepisna in stvarna lastna imena ter imena bitij in za krajšave daje J. Moder; med imeni je tudi 1000 najpogostnejših slovenskih priimkov. Kasneje sklenjeno, da le 500.

S L O V A R S K I S E S T A V E K T I S K

IZTOČNICE so tiskane polkrepko, druge OSNOVNE OBLIKE navadno.

PODIZTOČNICE so v malo manj krepkem tisku in manjših črk. MALA PODIZTOČNICA (določna oblika pri pridevniku) je v še manjšem okrepjenem tisku.

OSNOVNI OBLIKI (OSNOVNIM OBLIKAM) sledi v pokončnem oglatem oklepaju s pokončnimi črkami ZAPIS glede na Pravila NEPREDVIDLJIV IZGOVOR; črke so kot v neiztočničnem delu osnovnih oblik.

NEIZTOČNE OSNOVNE OBLIKE so pri samostalniški besedi roditelj, pri pridevniku za ženski in srednji spol, pri glagolu oblika za sedanjik itd.

Temu sledi SLOVNIČNA OZNAKA (besedovrstna oz. besedotvorna), pisana z manjšimi črkami. (O slovničnih oznakah gl. niže.)

Za slovnično oznako so navedene še SLOVNIČNE OBLIKE, ki se v čem LOČIJO od osnovnih (tip črk kot pri neiztočničnih osnovnih).

V okroglem oklepaju je ZAPIS TONEMSKOSTI, in sicer na črki (črkah), pisani(h) pokončno.

OGLAVJE slovarskega sestavka sestoji iz GLAVE (del do vključno slovnične oznake oz. oblike za srednji spol pri pridevnikih in pri te vrste povedkovnikih) in iz ZAGLAVJA (preostali del). Zaglavje npr. pri glagolu sestoji iz treh poddelov: za sedanjiske in nedoločniške oblike (ločene so s podpičjem, posamezne oblike pa z vejico, kolikor ne gre za pregibanje po številu ali spolu); za njimi v oklepaju za podpičjem sledi oblika za knjižni pogovorni nedoločnik: **cefedrāti** -ám [ce in cə] nedov. -āj -ájte, -ajóč, -ájje; -ál -ála, -át, -án -ána; (-át) (á â). Pri glagolskih sestavljankeh s predpono iz predslonske zveze se zaglavje načeloma ne izpisuje, namesto njega je sklic na podstavno besedo /predpanske izpeljanke/, npr.: **scfe-drāti** -ám [ce in cə] dov.; drugo glej cefedrati; če je kaka posebnost pa: **izcedítí** -ím dov., gl. cedítí -ím, vendar izcedíl -íla, nam. -ít/-it; drugo glej cedítí /.../ (ê).

Oglavju sledi svojstven RAZLAGALNO-PONAZARJALNI DEL: **Cé** /.../ cerij; **cél** /.../ ~ hlebec; **céliti** -ím /.../ kaj Mazilo ~i² rane; **céloma** /.../ zastar. Prav ima ~; **celó** /.../ 1. Prepirali so se in se ~ stepili; **ček** /.../ gl. ck. Povedi v tem delu so pisane z veliko začetnico, drugo

² J. Moder: celi.

z malo. V razlagalnem delu se osnovne oblike (oz. njihov ustrezni del) zamenjujejo s tildo (prim. zgoraj in drugod).

PODIZTOČNIČNI DEL ima enako zgradbo kot iztočnični del slovarskega sestavka, npr. **cedíti** se -ím se (*i/ĩ* *i*) pri iztočnici **cedíti**, le da niso navedene neosnovne oblike kakor pri iztočnici. Prim. še pri iztočnici **cél**: **céla** -e ž, rod. mn. -ih (*é*) mat. ena ~, pet stotink (pri iztočnici **cél** poleg **céla** še **célo**, pri iztočnici **cedíti** sta podiztočnici **cedíti jo** in **cedíti se**, pri iztočnici **Célebes** pa **célebeški** in pri iztočnici **Celestína** ž, oseb. i. **Celestínin**.

V okviru razlagalnega dela je pri nedoločni pridevniški besedi kot t. i. MALA PODIZTOČNICA posebej izpisana DOLOČNA oblika, npr. pri iztočnici **cél**: */.../ céli* -a -o (*é*) (v najmanjši polkrepki pisavi), sicer z enako zgradbo oglavja kot iztočnica.

POSEBNOSTI ENOT OGLAVJA

IZTOČNICA ni vsaka beseda: pri glagolu niso oblike s *se*, če obstaja tudi oblika brez *se*; niso iztočnice prebivalska imena, če v slovarju obstaja ustrezno zemljepisno ime; prav tako ni iztočnica zlahka predvidljivo tvorjeni pridevnik na *-ski* */.../* iz zemljepisnih imen ali svojilni pridevnik na *-ov/-ev* oz. *-in* iz osebnih imen: prim. iztočnico **Cázin** s podiztočnicama **cázinski**, **Cázinčan**; enako **Cebêj** s podiztočnico **Cebêjev**; **Celestína** s podiztočnico **Celestínin**. Kadar oblikoglasnih posebnosti ni, svojilni pridevnik sploh ni izpisan. Sta pa posebni iztočnici blizuzvočnici z istim nosnikom (referentom), npr. **balancírati**, **balansírati**; povezani sta s kazalko. Oblikoglasna razlika mora biti v neslovničnem delu besede; torej ne gredo sem primeri kot **Aristótel** in Aristóteles: ti so v isti glavi.*

NEIZTOČNIČNE OSNOVNE OBLIKE so: pri samostalniku rod. ed. (pri samomnožinskih seveda množine), lahko tudi z variantami: **Cázin** -a; pri pridevniški besedi obliki za ženski in srednji spol: **cedljív** -a -o (pri količinskih števnikih tipa *pet* le še roditelj); pri glagolu sedanjik: **cedíti** -ím; pri pregibnih povedkovnikih obliki za ženski in srednji spol: **ràd** ráda -o; pri t. i. velelnicah 2. os. množine: **ná** -te. Pri predlogih je variantna oblika navedena za slovnično oznako, npr. **k** predl. */.../* h pred k in g.

Vse enote oglavja, tj. najprej glave, imajo lahko tudi VARIANTNE OBLIKE: 1. osnovna oblika (**cebníti** in **cèbniti**); 2. ali 3. osn. oblika (*/cél/* -o tudi -ó); izgovor ([ce in cə] pri **cefe-dráti**); in enako tudi enote zaglavja (*cèdi* ali (*i/ĩ*) pri **cedíti**).

IZGOVOR

Če je izgovor z lahkoto predvidljiv iz Pravil, ni posebej napisan (**céh** -a, **cefalopód** -a, **cedílen** -lna -o, **cedílce** -a), če ni, pa jè (**cél** */.../* [-ǔ], **bólha** */.../* [ǔh], **cebníti** */.../* [cə], **Cécil** */.../* [sesil]). Izpisuje se bodisi edino tako mesto besede (prvi trije primeri) ali pa cela beseda (četrti primer). Izgovor cele besede se izpisuje:

- če je izgovarjalna nepredvidljivost na vsaj dveh ločenih mestih besede,
- če je beseda črkovalna (**CD** */.../* [cəðə]),
- če je naglasno znamenje iztočnice obvezno (**Céline** */.../* [selín])³ in
- še kaj, npr. **CD-gramofón** */.../* [cedé]).

^{/*}/ Ti primeri so sedaj rešeni tako: **Aristótel** -a, im. ed. tudi Aristoteles.

³ J. Moder se s tem ne strinja.

Če se glasovje osnovnih oblik premenjuje, je tudi to prikazano (**BMW** /.../ [beemvé -êja]). Pri ustreznih lastnih imenih se v podiztočničnem sestavku izgovor ne navaja, če je predvidljiv iz zapisa pri iztočnici (**Cécilov** pri **Cécil** /.../ [sesil]). Izgovor pri iztočnicah se navaja, če je naglasno ali »naglasno« znamenje npr. tako, kakor je v naslednjih primerih: **Máňa** /.../ [mánja], **Tomáš** /.../ [tómaš], **Mohács** /.../ [móhač], **Cantù** /.../ [kantù], **Unità** /.../ [tá], **Évian** /.../ [eviján], **Citroën** /.../ [sitroén], **Gijón** /.../ [hihón].

SLOVNIČNE OZNAKE (NA KONCU GLAVE)

Slovnične oznake na koncu glave so: m, ž, s za samostalnike; troblikovnost za pridevniške besede te vrste (**cél** -a -o); dov., nedov. ali dvovid. za glagol, pri tem 1. os. ed. sedanjika nakazuje troosebni, 3. os. pa tretjeosebni glagol: **cedíti** -ím, **deževáti** -úje; prisl. za prislove; povdk. za povedkovnik itd. Oznake so načeloma take kot v SSKJ, če v njem obstajajo. Pač pa so zaimki določeni glede na vrsto in razred, npr. **čigáv** -a -o vpraš. svoj. zaim., **jáz** /.../ os. zaim. za 1. os. Priponski morfemi imajo ustrezno besednovrstno + morfemsko oznako: **-ce**, s, prip. obr.; **ab-** predp. obr.

Pri SAMOSTALNIKIH se upošteva še števnost: če so števni, so brez oznake (**riba** -e), če neštevni, so označeni s skup., snov. ali poj. **celíče** /.../ s, skup., **cézij** m, snov., **celjenje** /.../ s, poj. Snovno je včasih tudi samo v množini sicer števnege: **čéšnja** /.../ utrgati ~o; mn., snov. kilogram češenj. V zapletenih primerih je več možnosti: **krompír** -ja /.../ pet ~jev; snov. kilogram ~ja; poj. pridelovati ~ in koruzo. Pri samostalnikih sta poleg spola (m, ž, s) navedena še podspol živosti (pri sam. m. spola npr. **cefalopód** /.../ m živ.) in podspol človeškosti (**cekájevec** /.../ m živ., člov.); če je samostalnik hkrati osebno ali prebivalsko lastno ime, sta ti oznaki sovsební v oznaki oseb. i. (**Cebêj** /.../ m, oseb. i., **Celjáni** /.../ m mn., oseb. i. **Celjàn** /.../ m, preb. i.). (Pri ženskih imenih seveda le člov.) Lastna zemljepisna in stvarna imena imajo oznaki zem. i. OZ. stvar. i.: **Cêjlon** /.../ m, zem. i. **Cekínov grád** /.../ m, zem. i. **Ískra** /.../ ž, stvar. i. Sprevržni (konverzni) samostalniki so podiztočnice; tako je npr. pri prid. besedi **cél** /.../ podiztočnica **céla** -e ž, pri **pét** -ih glav. štev. /.../ podiztočnica **pét** -- s⁴ ~ deljeno z dve, pri **jáz** mène /.../ m, ž, s, oseb. zaim. za 1. os. /.../ **jáz** -a m.

Pri PRIDEVNIŠKI BESEDI so pridevniki brez slovnične oznake (**celíčen** -čna -o), vse druge pridevniške besede pa jo imajo: števniške (**èn** éna -o glav. štev., **pét** pětih glav. štev., **drúgi** -a -o vrstil. štev., **dvój** -a -e loč. štev., **dvójen** -jna -o množ. štev., **věč** -- nedol. štev.). – Poprivedljeni deležniki se obravnavajo kot navadni pridevniki (**vróč** in vróč vróča -e, **ozébel** -bla -o, **kúhan** -a -o, **bívši** -a -e), kot deležniki pa so izpisani pri glagolu (**celíti** /.../ celěč -éča, **celjen** -a, **ozébel** -bla).

PRIDEVNIŠKI ZAIMKI so glede na vrste četveri: lastnostni, vrstni, svojilni in količinski, kot razredi pa vpraš., ozir., nedol., poljub. itd. **kákšen** /.../ vpraš. lastn. zaim., **katéri** /.../ vpraš. vrst. zaim., **nobèn** /.../ nik. vrst. zaim. itd. Konverzni so podiztočnice pri ustreznih besedni vrsti (**nekaj** /.../ s nedol. zaim. /.../, **nekaj** -- nedol. količ. zaim. /.../ z ~ ljudmi). Prim. še **bómba** /.../ ž z neglasovno pregibnostjo kot pridevnik: **bómba** -- -- ~ film.

Podvrsti pri lastnostnih pridevniških besedah sta kakovostna (*kakšen, lep*) in merna (*količšen, velik*).

⁴ J. Moder in J. Dular ne priznavata s (kljub predsed. *pet deljeno s šest* oz. *Pet/ena je bilo zmeraj več kot štiri/nič*).

PRISLOVI imajo poleg splošne oznake prisl. še vrstovno oznako, npr. prisl. čas. (**dánés**). Prisl. slovne vrste so prostora, časa, vzročnosti, lastnosti, podvrste pa pri prostorskih mesta,⁵ cilja, poti/razmeščeni, pri vzročnostnih vzroka, namena, dopuščanja in pogoja, pri lastnostnih načina, mere, primere in ozira. V slovar so sprejete le oznake za podvrste in (pri zaimkovnih) še za razrede: prim. **céloma** prisl. mere, **brezúmmo** prisl. nač.. Nekateri lastnostni prislovi se navidezno stopnjujejo, npr. *brezumneje*, kar stavimo v zaglavje: **blízu** prisl. mere bližje in bliže. Prim. za zaim. prislove: **nikjér** nik. ozir. prisl. mest., **kólikor** ozir. količ. prisl. (za vrste, podvrste in razrede prisl. prim. teorijo v SS 1976 in ESJ.); **màrsikàk** mnog. nač. zaim., **kámor kóli** poljub. ozir. zaim. cilja.

POVEDKOVNIKI imajo kategorijo osebe nakazano z obliko pomožnika, npr. **všéč** /.../ ~ sem mu, **tího** /.../ ~ sem (troosebni povdk.) proti **hudó** /.../ ~ je bilo (enoosebni povdk.). Iz medmeta in prislova sprevrženi povedkovniki so podiztočnice: **smúk** medm., /.../ **smúk** /.../ Jaz pa ~ v noč; **temnó** prisl. /.../ **temnó** povdk. ~ je bilo kot v rogu. Tudi izsamostalniški povedkovniki so podiztočnice, npr. **srám** /.../ ~ me je bilo.

VEZNIK ima oznako prir. (= priredni) oz. podr. (= podredni) vez., temu pa sledijo pod 1., 2., 3. /.../ podrobnejše oznake tipa vezal. (= vezalni) **in** prir. vez. **1.** vezal., **2.** prot., **3.** posled.; **da** podr. vez. **1.** oseb. odv., **2.** predm. odv., **3.** namere, **4.** posledice, **5.** pogoja, **6.** dopuščanja, **7.** načina, **8.** mere; gl. ko da, ne da (kot da, kakor da); **ko** podr. vez. **1.** časa, **2.** pogoja, **3.** ozira, **4.** primere; gl. ko da, medtem ko; **ne** – **ampak** prir. vez., protivni; gl. **ne** – temveč, **ne** – marveč; **ne samo** – **ampak tudi** prir. vez. stopnjevanja, gl. **ne samo** – temveč/marveč tudi, **ne le** – **ampak/temveč/marveč tudi**; **tako** – **kakor** podr. vez. stopnjevanja; **ne** – **ne** prir. vez. stopnjevanja (večdel.); **ali** prir. vez. **1.** ločni, **2.** prot.; gl. ali², ali – ali, (Če); **ali** – **ali** prir. vez. (večdel.); **čigáv** /.../ nepravi vez. /.../. Vprašal ga je, čigav je/čigave so one njive; **čigar** /.../ ozir. zaim., nepravi vez. kmet, čigar hiša; ~ kruh jedla, tega prejo predla; **ali**² vpraš. člen. /.../, **ali** nepravi vez., vprašalni Vprašali so jih, ali so zadovoljni.

PREDLOG ima oznako predl. (npr. **za**) oz. nepravi predl. (**kôniec**):

- z**¹ predl. z rod. pasti ~ ognjišča/mize/drevesa; velja tudi za prvi glas števk oz. števil in simbolov: ~ 8. nadstropja, ~ () = z ostrivcem; gl. še s¹
- s**¹ predl. z rod., namesto **z**¹ pred črkami p f t c s č š k h: velja tudi za prvi glas števk oz. števil in simbolov: ~ 3. nadstropja, ~ § 8
- z**² predl. z or. iti z očetom/materjo/bratom; velja tudi za prvi glas števk oz. števil in simbolov: 3 deljeno ~ 1, ~ () = z ostrivcem; gl. še s²
- s**² predl. z or., namesto **z**² pred črkami p f t c s č š k h – 9 deljeno ~ 3, velja tudi za prvi glas števk oz. števil in simbolov: ~ 3 delavci, ~ § 8
- do** predl. z rod. ~ sončnega zahoda; ~ jutri, šteti ~ deset, ~ tri korake vsaksebi
- na** predl. **1.** s tož. pasti ~ mrežo; lagati ~ debelo, **2** ~ 64 **2.** z mest. trdno stati ~ nogah
- kôniec** nepravi predl., z rod. živeti ~ mesta
- dnò** nepravi predl., z rod. biti ~ pekla
- s pomožjó** predložno reklo, z rod. ~ ~ ključa odpreti *s ključem*
- gledé** nepravi predl., z rod. predpisi ~ dohodnine
- gledé na** predložno reklo, s tož. ~ ~ njegovo starost

⁵ J. Dular in J. Moder vztrajata pri tradicionalnem »kraja« (kljub predsed. opozarjanju na preozki pomen te besede, prim. *rana na čelu*).

de cit. predl. ~ profundis
ab cit. predl. ~ ovo
à [a] predl. s tož. solata ~ tri tolarje *po tri tolarje*

ČLENEK ima oznako člen., dodatno pa za razlikovanje še eno enoto:

dà člen., pastavčni **1.** pritrjevanja ~, tako je bilo **2.** poudarjanja Gledam te, ~, pa te komaj poznam
bajè člen. mnenja ~ lep uspeh, ~ je zadovoljna
mordà člen. možnosti ~ sosed/lep/jutri/všeč/tudi
gotôvo člen. gotovosti Je ~ sosed/pameten/tam/dolgčas
mar člen. vpraševanja ~ ni to sosed?
ne člen. zanikanja ~ vedeti/on
nè člen., pastavčni ~, to je laž
túdi /.../ člen. soudeležnosti ~ ti; gl. še tudi če, četudi
mendà /.../ člen. domneve ~ spi

MEDMET ima oznako medm., razlikovalno pa še posnemanja (**ššš, frrr**), razpoloženja (**òh, juhu-hú**), velevanja (**pšt**); medmetno vrednost imajo lahko tudi stalne besedne zveze: **kríž bôžji** medmetno reklo razpoloženja.

MORFEMSKSE SESTAVINE so več tipov.

D e l z l o ž e n k e ima oznako: a) prvi del podr. zlož.: **celo..** prvi del podr. zlož. celodneven; **CD-**[cedé] prvi del podr. zlož. CD-gramofon; b) prvi del prir. zlož.: **črno-** /.../ črno-bel; c) zad. del prir. zlož.: **-bél** č) sred. del prir. zlož.: **-módro-** /.../ bélo-módro-rdèč; d) sred. del podr. zlož.: **..cerkvéno..** /.../ stárocerkvénoslovánski.

P r e d p o n e so dveh vrst: iz besedotvorne podstave (nenaglašene) ali pa so besedotvorna obrazila (načeloma naglašena). Oznaka je predp., ima pa razločevalni prilastek podst. (= podstavna) oz. obr. (= obrazilna). Primeri: a) **po..** podst. predp. potihoma, počási; poklicati; b) **pò..** obr. predp. pònaročíti; **prá..** obr. predp. prámáti; **pá..** obr. predp. pálist, pástávčen; **náj..** obr. predp. nájlepši, nájbolje.

P r i p o n s k a o b r a z i l a imajo oznako prip. obr.: **..ce** in **..cè** /.../ prip. obr. bodálce, sencè; **..ar** in **..ár** prip. obr. čbéličar, kúhar – tesár, grobár, glavár, kletár, mesár, mizár (**..ár**, če je podstava tvorjenke nenaglašena (*tesáti*), mladonaglašena (*/gròb/gròba, gláva*), starocirkumfektirana (*klét -i, mesó -á*); obstajajo tudi primeri po naliki (*míza – mizár*)).

Priponska obrazila so končna (*klet-ár*) ali nekončna: npr. **..a..** za primere kot *dvi-gati* nasproti *dvigniti*, ali **..k..** v primerih kot *sedkati*.

P o p o n s k a o b r a z i l a imajo oznako pop. obr.: pri *razbiti se, udariti jo, lomiti ga, imeti jih* (za ušesi), *misliti si* so zaimenskega, pri *misliti olna, nor na, strah pred* pa predložnega izvora; uravnavajo tudi vezljivost besed, ob katerih stojijo.

T. i. s i m b o l i so samostalniki: **C** -- in -ja [cé, cèja] m, simb. (èè) sto; **C** /.../ Celzij; **C** /.../ fiz. kulon; **C** /.../ kem. ogljik.

N e g l a s o v n i (n i č t i) morfem \emptyset (*hrást- \emptyset* nasproti *hrást-a, trés-t- \emptyset* nasproti *trés-t-i, poròd- \emptyset* nasproti *poròd-íti*) je treh vrst: oblikospreminjevalen, oblikotvoren, besedotvoren. V slovarju bo zapisan za črko Ž, pri iztočnicah pa je *neglasoven, ničti*.

Slovnčnih oznak je lahko več; zaporedje oznak je v smislu besednozvezne navadne podre-

dnosti, tj. brez vejice vmes (**cékmošter** -tra m živ., **Jeseníce** -níc ž mn.), drugače pa z vejico (**céličje** -a s, skup. »srednjega spola, in sicer skupno« oz. **cékmošter** -tra m živ., člov. »moškega spola pri živem oz. človeškem«).

KAJ (VSE) JE V ZAGLAVJU

V zaglavju so navedene oblike, ki se oblikoglasno ločijo od podstave/osnove osnovnih oblik. (Pri samostalnikih je od osnovnih oblik sicer obvestilno najbogatejša oblika edninski rodilnik (**rák** ráka, **móž** -á), pri pridevniku ž. in s. oblika (**dêbel** -béla -o, **cél** -a -o tudi **cél** -a -ó), pri glagolu nedoločniška in sedanjiška (**cedíti** -ím, **céhati** -am, **celíti** in **céliti** -im in **céliti** -im). Te oblike sovsebljajo tudi naglasne tipe (**korák** -a = neprem. nagl. tip (na osnovi), **jêzik** -íka = prem. nagl. tip, **pès** psà = končniški nagl. tip, **móž** -á = mešani nagl. tip).

Torej je v zaglavju naslednje:

Pri s a m o s t a l n i k i h: (**bóg** -á m) živ., člov., mn. bogôvi; im., tož. dv. bogôva in bogá; v stalnih zvezah hvala bogú, za bóga; (**kmèt** -éta m) živ., člov., im. mn. kmetje.

Pri p r i d e v n i š k i h b e s e d a h navajamo: primernik, kjer pač je: (**brêhek** /.../) -êjši -a -e in -ejši -a -e; še kaj drugega: (**bolán** /.../) °bolánega, °bolána -o, bolj ~.

Pri g l a g o l i h je, če so nedovršni, v zaglavju zmeraj oblika na -óč/-èč, ki zaznamuje deležje in hkrati moško obliko deležnika (preostale oblike so razvidne iz uvoda v slovar); zmeraj je dodano, če obstaja, tudi deležje na -áje (**cécati** /.../ nedov. -ajóč, -áje). Pri dovršnih glagolih je navedena tudi oblika na -(v)ši, če obstaja: (**vstopíti** /.../) vstopívši; (**rêči** /.../) rékši; po nastanku oblika deležja na -é ima svojo iztočnico (**vedé**, **molcé**, **hoté**). Pri glagolih, ki imajo opisni trpnik, je naveden tudi ustrezeni deležnik, npr. pri **cécati** /.../ -an -ana.

Samo oblikoglasne razlike (npr. pri glagolih na -i-ti) so naslednjih 3 vrst (s podvrstami 2 A in B in 3 A, B, C):

1. (**mériti** -im /.../ nedov.) -èč -éča; mérjen -a
2. A (**tožíti** in **tóžiti** tóžim /.../ nedov.) tóži -ite/-íte, -èč -éča; tóžil -íla, tóžit, tóžen -a; (tóžit)
B (**žéniti** žénim nedov.) žéni -íte, -èč -éča; žénil -íla, žénit, žénjen -a; (žénit)
3. A (**cedíti** -ím nedov.) cêdi in cédí -íte, -èč -éča; -íl -íla, -ít, cejên -êna; (-ít/-it)
B (**moríti** -ím nedov.) môri -íte, -èč -éča; -íl -íla, morít, morjên -êna; (-ít/-it)
C (**temníti** -ím nedov.) temni in tèmni -íte, -èč -éča; -íl -íla, temnit, temnjên -êna; (temnit/-it)

Predpanski: **oženíti** ožénim dov.; drugo glej ženíti (í/î, ê); **izcedíti** -ím dov.; drugo gl. cedíti -ím, vendar izcédíl -íla (í/î í, ê).

NAGLAS

Naglas je jakostni in tonemski.

Jakostni naglas je zapisan na iztočnici oz. podiztočnici (in po potrebi na drugih oblikah v glavi in/ali v zaglavju); če pa je naglasno ali »naglasno« znamenje obvezna sestavina zapisa besede, je jakostni naglas zapisan v oglatem oklepaju.

Tonemskost je na koncu oglavja (v okroglem oklepaju) zmeraj izpisana za osnovne oblike,

za druge pa le, če sistemsko niso predvidljive. Različni naglasni tipi so ločeni s podpičjem. V primeru nenaglasnosti se namesto za tem oklepajem razlagalni del začenja takoj za slovnično oznako ali pa za pomišljajem (primer **s, z**).

Samostalnik: **Cecilija** -e /.../ (i), **cedènt** -ênta in -énta /.../ (è é/ê); **cèk** céka /.../ (è é/ê), **cêsar** -árja /.../ (é á).

Pridevnik: **cecilijánski** -a -o /.../ (â), **cedljív** -a -o (í/î í i), **cédrov** -a -o (é/ê), **cél** -a -o tudi -ó /.../ (ê é/ê; ê é/ê), **vêlik** -íka -o /.../ (é î i). Tudi določna oblika je tonemsko onaglašena: **céli** -a -o (é), **véliki** -a -o (ê).

Glagol: **cedírati** -am /.../ (î), **méríti** -im /.../ (é ê), **celfti** in **céliti** -im in **céliti** -im /.../ (í/î//é é; é é/ê), **ženíti** žénim /.../ (í/î é), **cedíti** -ím /.../ (í/î i), **moríti** -ím /.../ (í/î i), **pomoríti** -ím /.../ pomóril (í/î í ô), **raníti** in **rániti** -im tudi **rániti** -im /.../ (í/î//á á; á â).

Nepregibne in neglasovno (ničto) pregibne besede imajo nespremenljiv tonemski naglas, lahko pa imajo dvojnice: **céloma** /.../ (ê), **celó** /.../ (ô), **hoté** /.../ (ê/é), **àmpak** in **ampak** /.../ (â). Pri večnaglasnosti: **cerkvénoslovánski** -a -o /.../ (êâ), **C-dur** /.../ (ê-û), **črno-bél** /.../ (f-é).

Pri večbesednosti iztočnične enote: **Cekínov grád** -ega -ú /.../ (îâ îû).

Iz zapisa jakostnega oz. tonemskega naglasa osnovnih oblik je vse druge oblike mogoče predvideti.

Za primer vzemimo najprej jakostni naglas pri sam. m. spola:

- I. **Cebêj** -a: nepremični naglasni tip (na osnovi); vse oblike so enako naglašene;
- II. **pôtok** -óka: premični naglasni tip (na osnovi); oblike so naglašene kot v rodilniku, le pri neživem je v tož. ed. naglas enak imenovalniškemu;
- III. **pès** psà: končniški nagl. tip; naglas je ves čas na edinem ali prvem zlogu končnice; če ne na prvem zlogu končnice, je naglašeni končniški samoglasnik dolg (*psòm – psóma, stezàam – stezáma, stezámi*); obstaja tudi tip *tegà*; z ničte končnice je naglas prenesen za en zlog na levo: *pès, stebèr*;
- IV. **móž** -á: m živ., člov.: mešani naglasni tip; v neednini je (z izjemo rod. neednine z ničto končnico) ves čas na končnici; v ed. je naglas na končnici le v rodilniku in enakem tožilniku, sicer na osnovi, pri neživ. na osnovi tudi v tož. (Podtip: **móst** -ú /.../, mn. -ôvi.)*

Podobno v drugih sklanjatvah in pregibnih oblikah sploh.

Pri tonemskem naglasu razvrstitev tonemov ponazorimo pri glagolih tipa **ženíti** žénim /.../ (í/î é): v nedoločniku je -i- akutiran ali cirkumfektiran, sicer pa so vse oblike akutirane, cirkumfektirane le needninske oblike velelnika in oblika opis. del. ž. spola ed. (torej *ženíte* itd., *ženíla*).

Tako bo v uvodu opisan vsak naglasni tip, npr. za 1. ž. sklanjatev **gôra** -é (ó é/ê): v mešanem naglasnem tipu so vse oblike akutirane, samo v tož. ed. in v im./tož. neednine cirkumfektirane, v rod. ed. akutirane ali cirkumfektirane; cirkumfektiran je tudi naglas na predzadnjem zlogu končnice (*gorâmi, gorâma*); naglašene kračine so seveda cirkumfektirane (*gorâam, gorâh*), tj. dejansko imajo jakostni naglas na kračini.

*/Mešani naglas sedaj izpisan za vse oblike.

VEZLJIVOST

Levo vezljivost glagola in povedkovnika kaže sedanjiška oblika za prvo osebo ednine (**délati** -am, **tího** /.../ ~ sem), levo nevezljivost pa tretja oseba ednine (**deževáti** -úje, **slabó** /.../ ~ mi je). Desna vezljivost je zmeraj izpisana, in sicer takoj za zapisom tonemskosti, z ustrezno sklonsko obliko vprašalnega zaimka *kdo/kaj* oz. s predložnim prostim morfemom: **balansírati** /.../ *koga/kaj*, **cíkati** -am /.../ **1**. Víno ~a **2**. na *koga/kaj*; **cíljati** /.../ → *meriti*: v *kaj* /.../ na *koga/kaj*. Poleg dopolnil so nakazana tudi določila: **vstopíti** /.../ v *kaj*. Vezljivost pri glagolskih oblikah iz zaglavja je taka kakor pri osnovnih oblikah, seveda pa je pri trpnem deležniku premenjena: **hvalíti** /.../ *koga/kaj* > hvaljen sem od *koga/česa*; pri stanju: **obdáti** /.../ *koga/kaj* z/s *kom/čim* > obdan sem z/s *kom/čim* (npr. mati z otroki, mesto z zidovi).

Desno vezljivost (družljivost) izkazujejo tudi nekateri povedkovniki (**všéč** /.../ *komu/čemu* ~ vsem, marsikomu), pridevniki (**láčen** /.../ (á â á) ~ otrok, *česa* ~ kruha; **bolán** /.../ ~ otrok, /od *česa* ~ od ljubosumnosti; na *čem* ~ na srcu; za *čim* ~ za pljučnico/) in samostalniki (**stráh** /.../ velik ~; pred *kom/čim* ~ pred življenjem, **stráh** povdk. *koga* Julko je ~, Anko je bilo ~, *koga/kaj*, *koga/česa*, Anko je bilo ~ življenja itd., **bojázen** /.../ velika ~; pred *kom/čim* ~ pred življenjem); **jòj** /.../ povdk. *komu/čemu* ~ nam, **jòj si ga** /.../ *komu/čemu* ~ ~ ~ njemu; **lòp** /.../ po *kom/čim* Oni pa ~ po ljudeh.

Vezljivost pri samostalnikih je lahko rodilniška: **bakrênje** /.../ ~ pločevine, **celítev** /.../ ~ rane; ali dajalniška: **vdánost** /.../ ~ idealom; ali predložno-sklonska: **brátenje** /.../ ~ s pijanci, **bogátost** /.../ ~ z rudami, **brezbríznost** /.../ ~ do onemoglih. Vezljivi so lahko torej tudi povedkovniki iz medmetov.

Vezljivostni tipi⁶ so še: *vznožje gore*, *liter mleka*, *prihod očeta*, *zbiranje učencev* (trije pomeni: učenci zbirajo, učence zbirajo, učenci se zbirajo), *dosti premoga*, *kup težav*, *pet(ero) otrok*.

Vezavna moč predlogov je bila že obravnavana, npr. **brez** predl. z rod.

STILNE IN ZVRSTNE OZNAKE

Besede in oblike ter zveze so po potrebi stilno in zvrstno označene; prim. *SPIP* 1990 (str. 132–138) oz. 1994 (str. 136–142); za primer: **děčva** /.../ pokr. *dekle*. /Prim. *SP*. 2001, 128–134, oz. *SP*. 2003./

PONAZARJANJE

Pri SAMOSTALNIKI se z zgledi ponazarja(jo):

1. variantnost zapisa, npr. **c** /.../ m mali ~, dva c-ja, biti iz 1. c ali prvega c; podobno **C** /.../ veliki ~; pisani C-ji /.../; vitamin C;
2. bolj znana sopomenka: **cámar** /.../ nar. *drug*: ženin in njegov ~;
3. razlikovanje:
 - a) enakozvočnic: **cík** /.../ Víno ima ~ (protistavno s **cík** |bik|), **bledênje** /.../ ~ obraza nasproti **bledênje** /.../ ~ o vojni
 - b) blizuzvočnic: **apnênje** /.../ ~ žil nasproti **apnjênje** /.../ ~ stene;
4. pomenska uvrstitev besede na določeno pomensko polje: **cé** cêja /.../ beji in ~i;

⁶ J. Dular: Vezavni.

5. slovnicične (in druge) posebnosti:
 - a) množinska raba: **álga** /.../ morske ~e;
 - b) frazeološka raba: **bóg** /.../ pri ~u priseči; ljubi ~; **cáker** /.../ v ~ hoditi *imeti opraviti s kom/čim*;
 - c) zaradi samomnožinske rabe sopomenke: **cítrus** /.../ uvoz ~ov *agrumov*;
 - č) zaradi morebitnega dvoma glede začetnice: **antánta** /.../ velika ~ |zveza držav|;
 - d) zaradi značilnega druženja s predlogi: **bínkošti** /.../ priti na, za ~i, o ~ih; **bérgla** /.../ hoditi ob ~ah, z ~ami, Je že na ~ah;
 - e) zaradi oblikoglasne norme: **cínek** /.../ ~ mastni °**cínk** /.../ *cinék* proti **cínk** /.../ kem.;
 - f) zaradi mernosti, delnosti: **cistérna** /.../ ~ bencina; **cájna** /.../ ~ jabolk; **vznóžje** /.../ ~ gore;
6. slovnicična kategorija, npr. števnosti oz. neštevnosti: **akríl** /.../ poj. slikati v ~u; števn. razstava ~ov; **alelúja** /.../ zapeti ~o; snov. |jed|; **bélček** /.../ manjš., ljubk. ~ in črnček; nečlov. jahati ~a; člov., slabš. *belogardist*; slabš. *domobranec*;
7. natančnejši pomen pri samostalniku s pridevniško oz. glagolsko podstavo: **bárvanec** /.../ belci in ~i; **cépljenka** /.../ vinograd s ~ami;
8. vezljivost: **besežiranje** /.../ ~ otrok, **bežanje** /.../ ~ pred zasledovalci;
9. tipična stalna zveza: **bezgávka** /.../ vratne ~e;
10. rodovni pomen: **lístavec** /.../ ~i in iglavci;
11. posebno naglasno mesto v stalni besedni zvezi: **primér** /.../ na *prímer*;
12. drugačna slovnicična oznaka ali nasprotje do zaznamovane rabe: **bacilonósec** /.../ m živ., člov. bolnik ~; nečlov. žival; **blišč** /.../ sončni ~, poud. ~ palače |razkošje|.
13. Simboli imajo naveden pomenski izpis, npr. **l** – /.../ m ‘liter’, **Na** – /.../ ‘natrij’, **ca** – m /.../ ‘rak’.
14. Pri lastnih imenih se ponazarjajo:
 - a) priimki znanih ženskih oseb:⁷ **Beauvoir** – ž, oseb. i. /.../ romani Simone ~; **Beauvoirjeva** /.../ romani ~e; knj. pog. romani Simone ~e *romani Simone Beauvoir*,
 - b) siceršnje slovnicične posebnosti: **Cármina Burána** /.../ poslušati ~ ~;
 - c) svojilnost pri posamostaljenih pridevnikih na -ski: **Koséski** /.../ **Koséskega** /.../ ~ budnice *budnice Koseskega*;
 - č) mestovnost pri zemljepisnih imenih: **Cêlje** /.../ v ~u; **Bléd** /.../ na ~u; **Cégelnica** /.../ v in na ~i; **Cekínov grád** /.../ v ~em ~u; **Cêljsko** -ega /.../ na ~em.

Pri PRIDEVNIKIHIH imajo zglede:

1. manj znane besede ali zveze: **béž** rokavice;
2. besede, ki so pomensko ali drugače manj jasne oz. pomensko manj določne; tako je:
 - a) pri tekmiških priponah: **brezvézden** /.../ ~a noč nasproti **brezvézdnat** /.../ *brez-zvezden*: ~a noč; **alójev** /.../ ~ čaj nasproti **alójin** /.../ ~ cvet;
 - b) pri enakozvočnicah: **bárski**¹ /.../ ~ izkop;
 - c) pri nesvojilnih pridevnikih na -ov/-ev, -in: **ádamov** in *Ádamov* /.../ ~o jabolko; šalj. biti v ~em kostumu;
3. slovnicične posebnosti, npr. vezljivost: **bogàt** /.../ *česa* ~ rud; *z/s čim* ~ rudami;

⁷ J. Dular: Samo v podiztočnicah.

- pravopisne posebnosti: **bôžji** /.../ 1. ~a volja /.../ Božja mati oz. Mati božja;
- označene enote: **brhek** /.../ pešaj. ~ fant *lep, čeden*; **bolán** /.../; od *česa* ~ od ljubosumnosti; **církuški** /.../ ~a predstava; slabš. ~o vedenje;
- nedol. in dol. oblika: **bél** /.../ ~ cvet; Sneg je ~ **béli** /.../ ~ kruh.

Pri posamostaljenem pridevniku navajamo zglede kakor pri navadnem netvorjenem ali tvorjenem samostalniku: **bél** /.../ **béla** (é) poud. ne reči ne ~e ne črne **bélo** /.../ oblečen v ~o /.../; snov., prakt. sp. liter ~ega.

Pri GLAGOLU se ponazarjajo:

- vezljivost: **cebníti** -em /.../ *kogalkaj* ~ konja; **cedíti** -ím /.../ *kaj* ~ mleko; iztočiti *kaj* iz *česa* ~ vino iz soda;
- stilna zaznamovanost: **cartáti** -ám /.../ neknj. pog. *kogalkaj* ~ otroka; **cokláti** -ám /.../ nerodno ~ po hodniku; poud. ~ peš *hoditi, iti*; **cvetlíčiti** -im /.../ poud. Govornik preveč ~i;
- manj znane besede: **čivkati** -am /.../ Vrabcí ~ajo;
- večpomenska nadrejena sopomenka: **cirkulírati** /.../ krožiti: Kri ~a (vendar samo Ptíč kroži nad poljem, Zemlja kroži, Krožil je po gozdu);
- enakozvočnice: **cíkniti**¹ -em /.../ Vino ~e; **cíkniti**² -em /.../ Zvonec je rezko ciknil.

Pri odsvetovanem praviloma ni ponazarjanja, ampak je podana boljša možnost: **•bolováti** -újem /.../ *biti na bolniškem dopustu, bolehati*.

Pri PRISLOVU se ponazarjajo:

- ločevanje vrste, npr. načina, mere in primere: **brezúmno** prisl. 1. nač. ~ govoriti, 2. mere, poud. ~ ljubosumen;
- zaznamovanost: **bélo** prisl. /.../ nač. ~ cvesti; 2. poud. ~ pogledati; **blágo** prisl. nač. ~ pokarati koga /.../;
- nekateri drugi primeri: **beráško** prisl. primere ~ oblečen; **bôlj** /.../ ~ črn /.../ knj. pog. Eden je ~ molčal kot drug.

POVEDKOVNIKI so vsi ponazorjeni: **všěč** /.../ biti ~.

SLOVNÍČNE BESEDE so zmeraj ponazorjene:

Veznik: **in** /.../ oče ~ mati, Sedeli so za mizo ~ se pogovarjali, Kmet seje ~ žanje; **da** /.../ Pravijo, ~ tamkaj straži.

Predlog: **k** /.../ iti ~ zdravniku; v /.../ stanovati ~ bloku; hoditi ~ prvi razred. Členek: **samó** /.../ ~ ti; ~ malo počakati.

Medmet: **jôj** tudi **jój** /.../ ~, kako boli; **mú** /.../ ~, se je oglasila krava; **pšt** /.../ ~, da jih ne zbudimo.

DELI ZLOŽENK so zmeraj ponazorjeni: podr. **boso.** /.../ bosonog; priir. **bélo-** /.../ belo-modro-rdeč. Nprvi deli zloženka: **..cerkvéno..**, **..rděč** (starocerkvenoslovanski, svetlordeč, rdeč); oz. **-módro-**, **-rděč** (belo-modro-rdeč). Prim. še: **témpera.** in **témpera** /.../ tempera-barve in tempera barve; primer za skrajšani del **bio-** /.../ bio- in bibliografija.

OKRAJŠAVE: **bolg.** /.../ bolgarski, bolgarščina; **tj.** /.../ to je; **t. i.** /.../ tako imenovani; **a.**

m. /.../ ánte merídiem (lat. dopoldne); **lit.zgod.** /.../ literarnozgodovinski; **s. sp.** /.../ srednjega spola; **ca.** okrajš. círca [ka].

OBRAZILA se vsa ponazarjajo, zgledi pa so tudi onaglašeni.

Priponska: **..ar** oz. **..ár** /.../ továrnar; mesár, tesár, ključár; **..áč** /.../ bradáč, koláč, mazáč; **..ež** /.../ bábež, prismódež; **..ènt** /.../ študènt; **..k(a)** /.../ sédkati; **..c.** /.../ drôbcen.

Predpomska: **prá..** /.../ prádèd; **sò..** /.../ sòstanováalka; **ánti..** /.../ ántimatêrija; **próti..** /.../ prótikandidát; **prèd..** /.../ prèdnaróčiti.

Iz predložnih (oz. predslonskih) zvez, lahko tudi nadomestna ali nekdanja: **za..** /.../ Zagórje, zaplótén, zaíti; **s.** gl. z., **z..** /.../ zmêsti, pred nezven. nezvoč. (in redko pred zvočnikom) **s.** strésti; **spod..** /.../ spodkopáti; **pre..** /.../ preplávati; **pri..** /.../ priročén in priročén, prinèsti; **vz..** /.../ vznóžje.

Medpomska: **..o.** oz. **..ó.** /.../ črnopôlt; dvóbárven, dvózvédzje; **..o-** /.../ bélo-móder; **..i.** /.../ častižêljen; kážípót; **..e.** /.../ srečelòv; **..a.** /.../ bojažêljen.

Poponska: **se** /.../ razbiti ~; **za** /.../ hoditi ~ (dekletom); **si** /.../ misliti ~ to in ono, domišljati ~.

SLOVENSKA POMENSKA USTREZNICA: **aero..** |zrak; letalski|; **à..** /.../: àhumán /.../ |nè|; **an..** /.../: **anonímen** /.../ |brez..|.

MORFI se ponazarjajo: **se** /.../ smejati se, jokati (se); **si** /.../drzniti si; **-ov-** oz. **-ev-** /.../ študentovski, kneževski.

Summary

At the Slovene Academy of Science and Arts and at the Fran Ramovš Slovene Language Institute of the Slovene Academy of Sciences and Arts is currently in preparation the second part, i.e. the dictionary, of the *Slovene Orthography* (the first part, *Rules*, appeared in 1990 and this year is in its third edition).

Characteristics of the dictionary:

There are between 120,000 and 130,000 mostly single-word entries and a small number of two- or multiple-word entries. Nouns, adjectives, verbs, predicatives and adverbs can also have subentries.

Each dictionary article (and sub-article in the frame of one given article) contains a heading and an explanatory/illustrative part. Each heading consists of a main head and posthead. The main heading has an entry/sub-entry (and with inflected words also its basic forms), data on pronunciation (when it is not obvious from the spelling of the basic forms or from the entry itself, or else if it is difficult to predict); at the end of the head the part of speech is indicated; non-word entries are marked with the appropriate indication of the status of the individual morpheme (or string of morphemes, etc.). The posthead gives the paradigmatically less- or unpredictable characteristics of word-formation or inflection, or otherwise the morphological type; it ends with citation of its tonemic accentuation, representing the tonemic stress pattern (dynamic stress is marked at the beginning, on the entry and in other basic forms, if they exist).

The dictionary recognizes nine parts of speech: substantivals (nouns are marked for gender, nominal pronouns are marked also for type /and class/), adjectivals (adjectives are marked indirectly by the three gender forms, numerals and adjectival pronouns also have their type /or class/ marked, adverb, predicative, conjunction, preposition, particle and interjection (with the appropriate markers).

In addition to words and word-collocation (as well as symbolic) entries the dictionary takes into account formants (prefixes, infixes, affixes, postfixes ...), abbreviations (*npr.*) and hyphenated forms (*narodno.., -teoretični*).

Among the grammatical characteristics of entries (and subentries) the government (and other agreement) characteristics of, particularly, the verb, adjective and predicative, as well as the noun and, of course, the preposition, are taken into account.

Substantives are marked with respect to partitivity, as well as for the transformation of possessive syntagmas into substantive (*prihod učencev* 'the arrival of the students'); nouns are given with quantifiers of the type *pet/dvoje/nekaj* 'five/a couple/some' in the nom. and acc. with the quantifier as the head (*pet dreves* 'five trees').

The markings in the dictionary are: register (social, functional, temporal), style (emotional), normative, frequency, special and citational.

In the explanatory part of the dictionary article all parts of speech (and their sub-parts) are found. The noun has some 14 types of illustrations (including proper names), the adjective has 6 the verb has 5 and the adverb 3. Illustrations are given for other grammatical words and parts of derivatives (as well as other things); in the case of borrowings the appropriate assimilated Slovene morphematics is given (if it exists). For geographical proper names the typical prepositions of place are also given. For example, the illustration given for nouns: (1) variation (*mali c, dva c-ja* 'small c, two c's'), (2) a better-known synonym (*camar /.../ nar. drug* 'best man'), (3) differentiation of synonyms, homographs, similar-sounding words, (4) ordinal meanings (*beji in ceji*, 'b's and c's'), (5) grammatical (and other) peculiarities (number, phraseological usage, pluralia tantum, uncertainty with respect to capitalization, typical prepositional use, morphophonemic norm, partitivity), (6) countability vs. uncountability, (7) precise placement with respect to semantic field (*belci in barvanci* 'whites and coloreds'), (8) government, (9) typical fixed expression, (10) taxonomy (*listavci in iglavci* 'deciduous and evergreen'), (11) stress peculiarities in fixed phrases, (12) change in grammatical marking, (13) semantic definition of symbols, (14) feminine surnames, their grammatical peculiarities, especially the expression of possession, location.

SR 42 (1994), 455–467.

KOPITAR IN DOBROVSKI O VUKU KARADŽIĆU*

Znano mentorsko in prijateljsko razmerje med Jernejem Kopitarjem in Vukom Stefanovićem Karadžićem nam iz objavljene korespondence med Kopitarjem, Dobrovskim in Vukom (kot glavnimi dopisovalci) dokumentirano stopa pred oči v vsej svoji živi mnogovrstnosti. Brez Kopitarja ne bi bilo Vuka, tj. začetnika novodobnega srbskega knjižnega jezika, zbiralca narodnih pesmi, pripovedk in ugank, pisca srbske slovnice in slovarja, prevajalca svetega pisma, zmagovitega bojavnika za pravo in ljudsko v srbskem knjižnem jeziku in pri Srbih sploh. Z naslonitvijo osnov novega srbskega knjižnega jezika na živi ljudski govor svojega časa in kraja so bili položeni tudi temelji kasnejšega praktično skupnega knjižnega jezika vseh južnih Slovanov razen Slovencev, Bolgarov in Makedoncev. Z jezikovno reformo je bila dosežena tudi srbska osamosvojitve nasproti ruskemu (cerkvenemu) jeziku.

The well-known mentorship and friendship between Jernej Kopitar and Vuk Stefanović Karadžić arises documentarily from the letters between Kopitar, Dobrovský and Vuk (as the main correspondents). Without Kopitar, there would have been no Vuk the originator of the modern Serbian literary language, the collector of folk songs, tales and riddles, the author of the Serbian grammar and dictionary, the translator of the Holy Scripture, the victorious champion for what is authentic and genuine in the Serbian literary language and generally in the Serbian nation. By anchoring the new Serbian literary language in the living speech of his own time and home region, he lay the foundation for the subsequent practically common literary language of all South Slavs except Slovenes, Bulgarians, and Macedonians. His linguistic reforms also secured the Serbian emancipation from Russian (Church Slavic).

O Kopitarju in Vuku je doslej gotovo napisanega več, kakor je meni znano. Zdi se pa, da to razmerje že dalj časa ni več prikazovano in potrjevano na podlagi izvirnih dokumentov, tj. zlasti pisem, ki so si jih izmenjavali možje iz našega naslova in iz katerih se vsakdo lahko tudi sam prepriča, kako je res bilo. Tako se razmerje Kopitar – Vuk nekako spreminja v bajko, namesto da bi bilo prikazovano kot čisto zgodovinsko dejstvo nadvse izjemnega pomena za področje srbohrvaškega knjižnega jezika in s tem velikega, pretežnega, dela Jugoslavije. Namen tega mojega sestavka je, da to mentorsko razmerje med Kopitarjem in Vukom (deloma še Dobrovskim) prikaže na podlagi mest iz korespondence, ki jo je objavil Vatroslav Jagić v t. i. *Istočnikih*;¹ to deloma spopolnujem z navedki iz prve knjige Vukove prepiske,² opiram pa se tudi na obširno monografijo N. Petrovskega *Pervye gody dejatel'no-*

* Integralna, slovenska, verzija za govorni referat v srbohrvaščini na Vukovih dnevih ob 200-letnici njegovega rojstva, 15. 9. 1987 v Beogradu. Brez podčrtanih opomb tiskano v *Književnih listih*, *Delo* 29. X. 1987, str. 3–6.

¹ *Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii*. Tom I, Sanktpeterburg, 1885. *Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v povremennom porjadkě*, CVII + 751 + 9 str.; Tom II, Sanktpeterburg 1897, *Novyja pis'ma Dobrovskago i Kopitara i drugih jugozapadnyh slavjan*, CII + 927 str. (Citirano *Istoč.* I oz. *Istoč.* II.)

² Beograd, 1907, XXX + 777 str. (Cit. Prepiska I.)

sti V. Kopitarja.³ Tu je treba omeniti še Vukovo prikazovanje svojega razmerja do Kopitarja I. I. Sreznjevskemu,⁴ na koncu pa še P. Ivića spremno besedo k Vukovemu slovarju,⁵ izdanimu ob 100-letnici njegove smrti.⁶

Naše razpravljanje se osredinja na Vukov slovar 1818, ki je prinesel tudi izboljšano varianto njegove Pismenice iz l. 1814⁷ pod naslovom Srpska gramatika, le deloma pa se bomo ozirali tudi na Vukovo Pjesnarico.

Vuk je, kot znano, prišel v stik s Kopitarjem, ko se je 1813 umaknil iz Srbije (kakor bomo tu imenovali področje južno od Save in Donave s srbskim prebivalstvom) in je njegov jezik zbudil Kopitarjevo pozornost (Kopitar je bil tedaj na Dunaju cenzor za jezike jugovzhodne Evrope): »Za to, da sem postal književnik, se moram zahvaliti edinole Kopitarju. /.../ Kopitar je nagovarjal izdajatelja /Novih Serbskih/, Frušića in Davidovića, naj spišeta čisto srbsko slovnico, češ da jezik, v katerem pišeta, ne more biti povsem srbski. Tadva Kopitarjevega predloga sicer nista zavrnila, vendar drugega jezika razen tistega, ki sta ga pisala, nista znala. /.../ V tem času sem spisal krajši članek o padcu Srbije, in sicer v obliki pisma Črnemu Juriju; ta sestavek sem izročil v cenzuro. Ko ga je dobil Kopitar v roke, je nenavadni jezik vzbudil njegovo zanimanje. Kopitar me je želel videti in tako sva postala prijatelja.« (S, 60.)

Prvi glas v korespondenci⁸ imamo od l. 6./20. 5. 1814: Vuk iz Budima odgovarja na Kopitarjevo pismo (ogovor: Mili i predragi moj prijatelju) in mu sporoča: »Jaz pišem Pismenico in vam ne morem za sedaj napisati nobene ocene, dokler ne bo Pismenica končana.« (Istoč. II, 2.) To obdobje je potrjeno tudi pri Sreznjevskem: »Tedaj sem tudi slišal Kopitarja govoriti o slovnici, in ker sam nisem vedel, kako se slovnica piše, sem začel nagovarjati Frušića in Davidovića, da bi skupaj spisali srbsko slovnico; onadva naj bi mi pomagala s svojim slovničnim znanjem, jaz pa njima z znanjem srbskega jezika. 'E, kar pusti te neumnosti,' sta mi odvrnila in pri tem je tudi ostalo. Odkar pa sem se v pogovorih s Kopitarjem čedalje bolj izraževal, sem vse bolj čutil potrebo po srbski slovnici in se zato odločil, da jo napišem sam. Vzel sem Mrazovićevo Slovansko slovnico in začel iz nje prepisovati pregibanje samostalnikov in glagolov ter ga izpopolnjeval po srbsko. Ta žalostni poizkus srbske slovnice, ki se ga danes sramujem, je bil natisnjen leta 1814.« (SK 61.)

Kopitar je izšlo delo še istega leta ocenjeval;⁹ pri tem, kljub kritičnim pridržkom do obrav-

³ Kazan', 1906, XXIII + 757 str. (Cit. P.)

⁴ Srbski prevod: *Vuk Stefanović Karadžić, Biografska i bibliografska skica*, Srpski književni glasnik 1937, str. 383–399. V tej slovenski verziji so navedki, razen izjemoma, iz samostojnega slovenskega prevoda tega odlomka v *Slovenskem berilu IV*, Ljubljana, 1956, str. 60–62: Izmail Ivanovič Sreznjevski, Vuk Karadžić o Kopitarju. (Cit. S.)

⁵ O Vukovu rječniku iz 1818. godine, str. 19–191. (Cit. Ivić.)

⁶ *Vuk Stef. Karadžić, Srpski rječnik 1818*, Prosveta Beograd, Sabrana dela Vuka Karadžića, 1864–1964.

⁷ *Pismenica srbskoga jezika*, »prva slovnica našega jezika, katere pisec je bil Srb«. (Ivić, 54.)

⁸ Korespondenca je v različnih jezikih, a je tu vse (razen katere povedi) prevedeno v slovenščino. Dobrovskemu npr. je Kopitar o Vuku pisal načeloma le v latinščini, Vuku pa je včasih napisal kaj malega tudi v srbščini. Jeziki tu niso zaznamovani.

⁹ *Serbische Sprache, Pismenica Serbskoga Jezika po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem Serbancem (Grammatik der serbischen Sprache, nach der Rede des gemeinen Volkes aufgeschrieben von Wolf Stefanović aus Serbien)*, Wien 1814, XII und 106 S. 8. *Wiener all-*

navanega dela, imenuje Vuka »ne manj nadarjenega kakor vnetega pisca«. ¹⁰ Kopitarjevo kritiko Pismenice je deloma posnel P. Ivić (n. m.). Mi naj opomnimo, da je Kopitar že tu dal pobudo tudi za to, da bi Vuk dal še slovar srbskega jezika: »... v tem jeziku ustrežajočem smislu zasnovan slovar srbskega narečja, za kar so prizadevnejši in srečnejši šokci nakopičili toliko gradiva, ki bi ga kak Vuk moral le urediti (in za inozemske raziskovalce oskrbeti z nemško razlago)« (314), oz. pri koncu ocene (314): »Naj se avtor loti še jezikovnega inventarja, za kar je v slovarjih šokcev Micalie, Dellabelle, Voltiggija, Stullija, dalje Habelića, Jambrešića in Belostenca, pa celo o. Marka in Gutsmana, in tudi v staroslovanskih in celo poljskih ter čeških slovarjih nabrane tolike zaloge, kar bi kot zvesti in razumni mož preverjal in ustrezno uporabil. Ocenjevalec se rad ponuja, da bi v primeru potrebe ne le iskal založnika, ampak ga tudi našel.« (N. m., 319–320.)

Kopitar si je zelo prizadeval, da bi Vuka, tega sposobnega in za delo vnetega moža, imel v svoji bližini. To vidimo tudi iz že navedenega Vukovega pisma Kopitarju: »Vendar spet ne smete povsem izgubiti upanja, da se jaz ne bi še kdaj vrnil na Dunaj in da se midva ne bi več ustno pogovarjala.« (Istoč. I, 3). To kaže tudi na Kopitarjev vpliv na nekatera stališča v Vukovi Pjesnarici (o čemer prim. P. Ivić, n. m.).

Kopitar se v pismu Dobrovskemu (29. 4. 1815) v nekem smislu kaže stratega, ki želi uravnati južnoslovanske jezike sploh: »Ravnikar v Ljubljani in Jarnik v Celovcu, Vuk v Karlovcih itd. – so moja edina tolažba za Cisdanubijce; Solarič v Benetkah se bo tudi napravil, prav tako profesor moralke v Zagrebu. Ko bi samo imeli (slovan/sko/) akademijo tukaj, kakor jo imate Vi v Pragi!, da bi imeli središče.« (Istoč. I, 403.) – To akademijo za južno slovanščino – tudi za bolgarščino, ki pa tedaj jezikoslovno strukturno ni bila dovolj izloče-

gemeine Literaturzeitung, 1815, 721–731 (prim. Miklošičeve *Barth. Kopitars Keinere Schriften*, I, 1857, 310–320).

¹⁰ Zanimivo luč na to oceno meče mesto iz Prepiske I (Kopitar Vuku 11. 4. 1815, str. 490–491): »Vaša slovnica je ocenjena za Wiener Lit. Zeitung (vendar še ni tiskano). Priznavam Vam v njej skoraj več, kakor si zaslužite, ker ste se, kot vidim, dali preplašiti *slabim* logikom jezika in pisave, ki so spet nasneli vsa *peta kolesa* (péti točki) boljšemu prepričanju na kljub. To imenujemo greh zoper Svetega duha! In je res greh zoper človeškega duha! Ostanite vendar na *pravi* poti, na kateri ste bili; sicer ne boste zveličani; zakaj le kdor do konca vztraja, bo zveličan, pravi biblija (ki jo boste nekoč, za angleško Biblijsko društvo, proti dobremu plačilu, morali prav tako še prevesti v srbsščino). /.../ Povezati bi se morali z Mrkaljo. Dobri se morajo povezovati tako, kakor nemarneži (Schlendriani) držijo skupaj. /.../ Spor, ki ga imate sedaj med seboj zaradi svojega pisnega in knjižnega jezika, se je dogajal že velikokrat, in bil povsod odločen za *živi* jezik proti mrtvem, celo proti *želji* in *pričakovanjem sicer velikih mož*; Petrarca npr. se je menil ovekovečiti po latinščini, in je za svoje italijanske pesmi pričakoval kvečjemu uvidevnosti sveta; toda njegova latinska dela pozna komaj kateri knjižničar, medtem ko se zadnja pojejo še zmeraj. *P o p o l n o m a v enakem primeru* z Vami pa so Novogrki, ki so se, upajmo, da za vselej, odločili za novogrščino. /.../ Torej ne obupati nad zmago, resnica *mora* iti! – Ko bi Vas le imel kmalu pri sebi. /.../ Poleg ljudskih pripovedk bi morali izdati tudi *čisto-srbsko* zbirko pregovorov. /.../ samo take, ki jih je slišati med srbskim ljudstvom.«

Vukov tedanji tip srbskega knjižnega jezika lahko razberemo iz naslednjega odlomka v pismu Kopitarju (Prepiska I, 20. 3. 1815): »Za pismenico samo mi ie edan (te iošt naivečii) kazao da mi namèrenie ni ie dobro; ali drugi svi namèrenie odobravaiu i pohvaliuiu, samo Orfografiu, opovergavaiu, i to iz ednog uzroka: da se od Cerkovnyh knžiga ne udaliavamo daleko.« (Z *ia* in podobno zaznamujemo ligature za *ja* ipd.)

na iz (staro)srbščine oz. tudi makedonščine – je na neki način Kopitar utelesil sam v sebi: prvenstveno za srbski jezik, do neke mere pa tudi za staro cerkveno slovanščino, če pomislimo na Kopitarjevo prizadevanje, da bi ji Dobrovski napisal slovnico, in da je Dobrovski to slovnico potem zares prišel izdelovat in tiskat h Kopitarju na Dunaj.

Ko je po Vukovi zaslugi slovnica srbskega jezika bila izdana in so bile v Kopitarjevi recenziji (bila je pač tudi še ustna, prim. Vuk Sreznjevskemu: »Kopitar mi ni prikrival, da je knjižica pomanjkljiva, vendar mu je bilo všeč, da je izšla v tisku, to pa že zato, ker mi je zaupal in ker je vedel, da ne bom hotel ostati zgolj pri tem začetku. Nagovarjal me je, naj delam dalje, in mi svetoval, naj se pripravim za slovničarja z drugimi pomožnimi deli.« (S. 64.)) nakazane še nekatere boljše teoretične rešitve, ki bi jih Vuk lahko upošteval pri svojem nadaljnjem delu, je Kopitar pritiskal za srbski slovar. Dobrovskemu je 5. 8. 1815 sporočil ne le, da mu bo poslal Vukovo slovnico, ki jo je »vendarle prejel«, ampak tudi, da se bo »t/a Vlk v bližnjem vrnil na Dunaj in tam ostal, če bo na voljo denarja«. In nato: »Poleg za nadaljevanje Pjesnarice¹¹ ne bom odnehal, da on ne bi izdelal še slovarja srbsko-staroslovensko-nemškega. Vsi ti Srbi, Vlka izvzemam, ki so sedaj 'vo iskušanje' /v skušnjavi/ čaščenja Rusov, ne znajoč prave starslovenščine! naj bi se zgledovali po Tvoji slovnici! Sama 'dika i sladost' srbska Paulus Solarich, ki pogosto piše v Benetkah, najbolj na debelo 'voz-snimokizat'. Daj /nam/ slovnico, daj, gospod!« (Istoč. I, 406.)

H Kopitarjevi slovaropisni šoli Vuk sam (S, 61): »Kopitar mi je že prej (tj. pred izidom Pjesnarice 2. z.) svetoval, naj začnem zbirati srbske ljudske besede, in jaz sem mu obljubil. A iz vsega ni bilo nič. Nekoč pa je prišel k meni in prinesel s seboj celo kopo papirja, razrezanega na listke. Spomnite se vseh besed, kar jih znate in za katere veste, da se govorijo med ljudstvom, in jih zapisujte na tele papirčke, vsako na poseben listek. Počasi jih boste nabrali za cel slovar. – To delo ni bilo težko in lotil sem se ga z vnemo.« – Vuk je svoj slovar začel pisati na Dunaju, kakor zvemo iz pisma Kopitarja Dobrovskemu (15. 9. 1815): »Moj Vuk dela sedaj srbski slovar.« (Istoč. I, 409.)

Dobrovski pa je imel o obrazu tega slovarja svojo predstavo (Kopitarju 20. 1. 1815): »Če Vuk piše slovar, naj vendar ob neslovanskem navaja /oznako/ tur/ško/ namesto barb/arsko/, kakor to dela della Bella. – Še več. Pravzaprav naj ne piše slovarja, ne celega (čemu neki?),

¹¹ O Pšnarici govori Kopitar v dopisovanju na več mestih: Tako 27. 5. 1814 (Prepiska I, 134): »Mene sta že dva *nemška pesnika*, ki sem jima o tem pisal, prosila, da bi dobesedno prevedel zanju Vašo Pšnarico: onadva jo bosta nato metrizarala in nanjo tudi v Nemčiji obrnila zasluženno pozornost.« – 21. 3. 1815 (Prepiska I, 143): »Vi ste vendar tako s pšnarico kakor s pismenico na edino pravi poti in morate na koncu, kakor resnica, obdržati prav. Obe deli bom v kratkem napovedal /.../ Danec in 2 Nemca sta me prosila za dobesedni prevod Vaših pesmi, da bi jih potem spravili na mero. Prijatelj! pridno zbirajte dalje, in vestno le ljudske pesmi /.../« – In Vuk Sreznjevskemu (60): »Ko sva se /tj. Vuk in Kopitar/ pogovarjala, je med drugim nanesla beseda na srbske ljudske pesmi. Ko je Kopitar spoznal, da jih znam mnogo na pamet, me je jel nagovarjati, naj jih zapišem, in sicer čim več, tem bolje. Potem pa naj jih dam natisniti. Mene je to zabavalo, pa sem začel te pesmi zapisovati: kolikor nisem sam vedel, sem vprašal neko svojo sorodnico. Nabral sem jih dokajšen zvezek in ta je izšel pod naslovom Mala prostonarodna slavenosrbska pesnarica.« – Kopitar Dobrovskemu (15. 9. 1815, Istoč. I, 409): »Ali smemo Va/še/ Bl/agorodje/ staviti tudi na listo prednaročnikov nadaljevanja Vukove Pšnarice? Da se bodo naučili ceniti njegove stvari.« Na kar Dobrovski (20. 10. 1815; Istoč. I, 411): »Na vse spise Vukove me lahko prednaročite za 2 do 3 primerke.« In Vuk Kopitarju (17. 3. 1816, Prepiska I, 159): »Sinoči sem prejel Vaše pismo in recen/zijo/ pesnarice. Blagor Srbom ob takem prijatelju in ljubitelju njihovega jezika in književnosti.«

temveč srbski glosarij kot dopolnilo k Stulliju, Voltiggiju, oziroma pravzaprav k ilirskemu (srbskemu) slovarju iz l. 1791, ker imajo njegovi rojaki v rokah tega. Predvsem naj dobro razloži besede, ki se pojavljajo samo še v pregovorih. Splošno znano, vsem skupno, naj torej izostane. To bi bil velik prihranek za našo mošnjo. Ko bi bil človek, ki je prepisal Roddeja, vedel, kako se je treba lotiti takega dela, ne bi bilo treba dopolnjevati toliko srbskega. Vendar je Srbom ruščina visoka slovanščina. Od tod ona neznosna zmešnjava.« (Istoč. I, 414.)

Kopitar in Karadžić se s takim stališčem seveda nista mogla strinjati, saj je bil njun namen pokazati, kakšen je dejanski srbski jezik, po naravni poti nastal in v ljudstvu živeč.¹² (Ne glede na to, da ni vsakdo imel pri roki onih šokčevskih slovarjev in tistega iz l. 1791, da bi si dopolnil iskal v njih.)

Zdi se, da na Dunaju le ni bilo dovolj denarja za Vuka, čeprav so bili razlogi za njegov odhod med Srbe tudi druge narave: »Na /Kopitarj/ev nasvet sem šel v Srem in v Karlovice ter dalje zbiral ljudske pesmi.« (S, 61.) Kopitar je 5. 12. 1815 pisal Mušickemu: »Nešolani, a od matere narave tako radodarno z najbistrejšo glavo obdarjeni Vuk /.../ Kadar koli mislim nanj, sem ponosen na odličnost slovanskega razuma. Sprejmite z njegovo tudi mojo zahvalo za to, da mu hočete biti deus, ki mu bo dal prosti čas. Želi si, da bi se naučil vsaj še latinščine; tudi jaz bi si tega želel, tako zaradi tega, ker vsakemu geniju vsak nauk tudi koristi, kakor skoraj še bolj zato, da povprečne glave, ki pa so se pretolke skozi šole, ne bi gledale nanj zviška. Da se bo v Vaši bližini sploh mnoge naučil, prav nič ne dvomim.« (Istoč. II, 796.)¹³ In 4. 1. 1816 Kopitar Hanki: »Vuk, ki sedaj ali v samostanu biva z Mušickim ali pa v Belem gradu poučuje v šolah, snuje drugo izdajo svoje slovnice, predvsem pa bo za Slovanko poslal primerjavo srbskega narečja s starim slovanskim in v čemer se razločujeta.« (Istoč. II, 9.)

To slovnično razčiščevanje je očitno bilo potrebno za slovar, ki je bil glavni cilj tedanjega njenega prizadevanja. Že 27. 2. 1816 Kopitar spet piše Hanki (Istoč. II, 11): »Vuk je sedaj, ko mu je arhimandrit Mušicki omogočil prosti čas, ves v delu za srbsko besedje in za nadaljevanje pjesnarice.« (To, 2. njen zvezek, je Vuk posvetil Kopitarju, kot znano: »Ko sem se vrnil na Dunaj, sem izdal drugo knjigo Pjesnarice in jo posvetil Kopitarju.« (S, 61.))

Istega dne kot Hanki je Kopitar sporočal tudi Dobrovskemu, da si od njega želi srbohrvaških in drugih slovanskih slovarjev, ker bo, »če bi se namreč dogodil tak čuden primer, primoran svoje primerke /teh slovarjev/ poslati v Srem, da bo Vuk iz njih izpisoval«. (Istoč. I, 480.) – O tem izpisovanju imamo sporočilo tudi od Karadžića: »Da bi mi pa delo še bolj olajšal, mi je Kopitar dal še Voltiggijev slovar, potem pa tudi Belostenčev, Jambrešičev in Stullijev. A jaz sem te slovarje bolj pregledoval kakor bral, in pisal besede na listke bolj po spominu; nikoli pa nisem jemal iz slovarjev besed, o katerih nisem mogel za trdno reči, da se govorijo med ljudstvom.« (S, 61.)

Sodelovanje Kopitarja z Vukom v Šišatovcu je pregledno zajeto pri P. Iviću (38): »Vukova

¹² Vuk Kopitarju (20./8. 4. 1817, Prepiska I, 147): »i mi iošt ni 'edne knjige na pravome čistome Srbskom 'eziku neimamo.« – In (28./16. 6. 1815, Prepiska I, 150): »Sad već savršeno znam kakovih pripoviedki narodnih Vi želite.«

¹³ Vuk Kopitarju (14. 1. 1816, Prepiska I, 153) iz Šišatovca: »Tu sem se začel učiti Latinsko Slovnico, in sedaj drugega nič ne delam, kakor se je učim in slovar pišem.« Da bi ga vzpodbudil, mu je Kopitar – ediniokrat v latinščini – sporočil pozdrave za Mušickega (Prepiska I, 6. 3. 1816): »Commenda me diluto archimandriatae, qui tibi otia facit, sicut Deus fecit Virgilio.«

korespondenca, ta glavni vir naše vednosti o tem, kako je slovar nastajal, nas obvešča tudi o slovaropisnih problemih, s katerimi se je Vuk srečeval pri delu v Šišatovcu. Kopitarja je vprašal za svet, ali naj navaja tudi prislove iz pridevnikov, zatem povratne glagole, skupna imena, manjšalnice in večalnice. Nadalje je bil med njima govor o zaporedju besed, in Kopitar je vztrajal pri tem, da se strogo spoštuje abecedno zaporedje, torej ni bil za zbiranje besed po njihovi sorodnosti ali za izločanje turcizmov iz knjige.« (N. d., str. 154–155.) Kopitar pa v tem času Vuku gotovo ni prenesel Dobrovskega mnenja (25. 3. 1816) o njegovi Pismenici: »Njegova /tj. Vukova/ slovnica je vendar zelo prazna in plitva; izbrati vzorec *orem*, ko ima *oral orati*, je bil hud spodrsrljaj. *Grizem* ali kak podoben glagol naj bi bil. 14 dni naj bi Vuk hodil k meni v šolo, in potem naj bi se naučil dobro zbirati.« (Istoč. I, 421.) Pač pa je Kopitar sporočil Hanki (27. 4. t. 1.): »Vuk v tem trenutku z nekim ‘momkom’ jež potuje po Srbiji (ker mu ena noga ne služi, kot morda veste) zaradi jezika in zbira za svoj slovar, za katerega je pred svojim odhodom /z Dunaja/ imel skupaj že 20 000 preprostih besed. Poslal sem mu v slovanski samostan, kjer mu vrli Mušicki daje prosti čas, vse svoje šokčevske slovarje. Jeseni se spet vrne sem gor s pesmimi in *λεξέει* otovorjen zaradi tiska-nja.« (Istoč. II, 12.)

S tiskom slovarja pa tako hitro seveda še ni bilo nič. Karadžić to fazo prikazuje tako (S, 61.): »Ko sem se proti koncu leta 1816 vrnil na Dunaj, sem prinesel s seboj že za dobršno knjigo listkov s srbskimi besedami. Nato sva začela s Kopitarjem družno delati. Kopitar je prihajal k meni vsak dan proti večeru; nista ga zadržala niti dež niti blato, in potem sva pogosto presedela vso noč do zore. Jaz sem jemal listek za listkom, navajal besedo za besedo in jo toliko časa razlagal, da sem videl, da jo popolnoma razume. Kopitar pa je potem besede prevajal v nemščino in latinščino, pri čemer si je pomagal, kadar ni našel ustreznega izraza, z Adelungovim, Schellerjevim in drugimi slovarji. Kadar se mu je zdelo potrebno, mi je dejal, naj napišem tudi kak zgled, da bodo bralci besedo bolje razumeli, ali da naj stvar, običaj itd. opišem. Od dne do dne je bilo opravljenega več dela, tako da je bil slovar pripravljen za tisk in je leta 1818 tudi izšel.«

Glede obilnosti Kopitarjevega prispevka pri tem slovarju prim. pri P. Ivčiću (40): »Vukovo znanje tako nemškega kakor tudi latinskega jezika je bilo nepopolno (latinščine se je ravno učil v Šišatovcu med svojim bivanjem l. 1816). Vuk in Kopitar sta se nadejala, da bo pri prevajanju v nemščino Vuku pomagal Mušicki.¹⁴ Vendar ta književnik prevelikih načrtov, ki pa je v življenju vendar tako malo napravil, ni imel časa. Vse delo je ostalo Kopitarju. ‘Povedal sem Vam,’ je pisal Vuk avgusta 1816, ‘da boste Vi imeli posla s Srbskim slovarjem več kakor jaz.’ In zares: ko se je Vuk septembra vrnil na Dunaj, se je začelo obdobje vztrajnega skupnega dela.«¹⁵

¹⁴ Kopitar Vuku (5. 4. 1816, Prepiska I, 161): »Potrdite mi vendar prejem slovarjev. *Samo Vam*, ker vse gradim na Vas, sem jih poslal. Drugi dunajski slavisti *se mi posmehujejo*, meni pa *nikakor* ni žal.« Str. 162: »Boste k tisku prišli gor? Bilo bi dobro. M** naj napravi nemško, česar vi ne veste. Zadnje napravim jaz, če bo potrebno.«

¹⁵ Iz časa pri Mušickem Vuk Kopitarju (Prepiska I, 156–157, 10. 3. 1816): »/.../ in pišite šokčevskemu vladiki, od naših malo upam /prednaročnikov/, ker mislijo, da bo srbski jezik zrušil blagočestie. – Toda, če Bog da in od kje dobim denarja, se jaz srbskega jezika in pravopisa ne bom učil od njih, ampak bom lepo napravil *j*, pa bom svoj materni jezik pisal tako, kakor ga govorijo milijoni duš; kdor pa hoče dokazati, da govorijo slabo, in jih popravljati, čast mu in slava. Mene pa za to pridobili ne bodo. Sedaj je tretje leto, kar sem se z Vami spoznal, od takrat sem se začel vračati in bližati

Kopitar je glede rokov izdelave slovarja v marsičem natančnejši od Vuka. Hanki 24. 2. 1817 piše: »Vukov srbski slovar bo marca t. l. pripravljen za tisk.« (Istoč. II, 15.) – Tako nekako je tudi bilo, kakor zvemo iz pisma Kopitarja Dobrovskemu (23. 3. 1817): »Vaše blagorodje je bilo morebiti začudeno, ko je eden Vaših najvsiljivejših oboževalcev naenkrat utihnil. Hanka Vam je pač navedel eno glavnih brig, ki so me napravile dolžnika nasproti vsem mojim dopisovalcem. Drugo je Vukov čistosrbski slovar (kakih 70 tiskovnih pol), h kateremu sem moral delati nemške in latinske ustreznike od oktobra do tega trenutka; zdaj sva /z Vukom/ že pri piljenju in čez šest tednov se bo začelo tiskati. S slovarjem boste, če ne povsem, v celoti vendar prav dobro zadovoljni; to mi bo morebiti prineslo oprostitev pol Vaše zamere, drugo polovico pa si moram sprositi od Vaše dobrote.« (Istoč. I, 423.)

Kopitar je »jezičnost« prevodov srbskih gesel spremenil toliko, da je sedaj namesto v staroslovanščini (kar glede na obseg besedja v slovarju itak ne bi bilo mogoče) podajal ustreznike v latinščini.¹⁶ Gotovo je kaj sodeloval tudi pri določitvi glave slovarskih člankov, kar se nemara kaže v preveliki gospodarnosti osnovnih oblik gesel (naglasno npr. samo *mlâd, kovâč, pisati -išem*). Marsikaj od Kopitarjevega deleža v tem slovarju je zabeležil P. Ivić (94–95): »Na Kopitarjevo pobudo je Vuk vnesel opise veliko običajev, ljudskih verovanj, bajanja in zagovarjanja, iger in raznih posameznosti iz ljudskega življenja, nato nekaj legend, povezanih s posameznimi lokalitetami in zgodovinskimi osebnostmi in vrsto drugih ljudskih zgodb, v glavnem šaljivih. Seveda je ob marsikateri besedi tudi pregovor (tako npr. pri *kuđenik, loš, čovek*) in uganka (npr. pod *bradići, visuljak, tuta*), malo redkeje pa tudi zgodovinski podatki ali obvestila iz zgodovine jezika, najpogosteje o preteklosti dane besede.« (Podobno P. Ivić govori o Kopitarjevem deležu še pri Karadžičevi slovnici in drugem.)

Kopitar se je bil s svojo napovedjo tiska slovarja spet prenaljal. »Piljenje« je vzelo več časa, kakor je menil, da ga bo; to vidimo iz njegovega pisma Dobrovskemu že dober mesec po tistem, ko bi se bil natis slovarja po prvem predvidevanju že moral začeti (9. 7. 1817): »Upam, da sem še vedno v tvoji milosti kakor nekdaj. Zato sem se odločil, da bom pri tebi glasnik in zagovornik razumnejšega dela Srbov, katerih knez je naš Vuk. Poslušaj« (Istoč. I, 425): Sledijo tri Vukova vprašanja, tičoča se pojmovanja Dobrovskega knjižne (staro)slovanščine, t. i. srednjega stila in pravnega merila za skladenjska vprašanja v srbskem knjižnem jeziku. »In zato Te naš del,« nadaljuje Kopitar Dobrovskemu, »prosi, da bi izvolil odgovoriti na ta Vukova vprašanja, tako da bomo lahko postavili na laž tega neumneža /Vidakovića/ zlorabo Tvoje avtoritete, saj boš tolmač samega sebe. – Želim pa (če ti ni nadležno), da se izražaš tako, da bomo to lahko natisnili v pripravljajoči se oceni Vidakovićevega dela, kar bo, upam, napravilo konec nezaslišani pravdi tudi med nadaljnji narodi, mimo Grkov in

ljudskemu govoru, vendar nisem še došel na pravo mesto. Drugi del pjesnarice je čistejši kakor prvi; tretji del pjesnarice in Srbski Rečnik pa bosta napisana prav tako in natiskana, kakor govori ljudstvo. Težka stvar je to, ko se človeku kaj od otroštva *vbije* v glavo!«

¹⁶ Vuk je Kopitarju 12. 8. 1816 (Prepiska I, 163) sporočal o Solarićevem pismu njemu: »1) Da naj bo slovar srbsko-nemško-italijanski, kakor ste mu bili obljubili tudi Vi. In jaz sem mu pisal, da boste Vi imeli dela s srbskim slovarjem več kakor jaz.« Ravno tam še: »/.../ pa jih (Cirilove črke) prepustimo duhovnikom in redovnikom, ki tako in tako želijo imeti vse drugače od preostalega ljudstva, pa naj jih zaprejo v oltar in pevnice hkrati s sedanjim (napravljenim) slovanskim jezikom. – Kaj Vi mislite o tem? Gledam, ali ne bi kako zavrnel *y, v, ě* in *ʼe*, in še, ko bi se moglo, *ʼu, ʼa*; on pa /Solarić/ mi hoče naložiti še /.../ grške črke in druga raznorazna nepotrebna grška znamenja nad črkami!«

Srbov (in če ti je ljubše: na splošno med ciriličarji).« (Istoč. I, 423.) Kopitar mu je ob tej priliki razložil, za kaj gre: »Vidaković citira iz tvojega pisma naslednje: knjižni jezik naj bo pridvignjen nad preprostega (gemein), še najmanj pa sme preprosto (sh. prosto) biti krivec za napake proti skladnji. – Zaradi tega vprašanja Vukova. Če hočeš, odgovor lahko napišeš na Vukovem listku. – Vuku in Davidoviću etc. sem tvoj odgovor obljubil, torej me ne puščaj na cedilu.« (Istoč. I, 425, 426.) Na koncu Kopitar sporoča, da Vukov slovar toliko da že ni končan (Lexicon Vukii vix non finitum!).

Dobrovškega odgovor na tri Vukova vprašanja je sledil 28. 7. 1817 (Istoč. I, 426–430):

(1) Izraz slovanski Dobrovskemu pomeni jezik cerkvenih knjig, in sicer tudi še celo tistih iz 16. stoletja, če se iz njega odmislijo značilnosti, lastne samo posameznim slovanskim jezikom. Iz ruskih cerkvenih knjig, iz srbulj in iz knjig in rokopisov hrvaških glagoljašev se tako da razbrati »staroslovansko«.

(2) Srednji slog: »Brez pravil, čisto po lastni všeči, naj se ne piše enkrat tako in drugič spet drugače. Kdor piše otec, ne sme pisati tudi otac. /.../ Mislim, da če bi turške (tuje) besede prostega načina govorjenja opustili in na njihovem mestu spet rabili pristne slovanske (starosrbske), če bi se temu in onemu, kar je skvarjeno (slab izgovor) izogibali in vzpostavili pravilnejše – taka izbira v načinu pisanja bi se lahko imenovala srednji slog (e veteri e nova lingua compositus 'iz starega in novega jezika sestavljen'). Kar bi obdržali od starega, bi morali ohranjati stalno: ne v eni vrsti rabiti starejšo obliko, v drugi pa sprejemati novejšo. Prehod k čisto novemu naj se tudi ne zgodi hitro (gähe) in naenkrat. Za splošno navado naj bi se ne zavzemali tako, da ne bi hoteli trpeti ob sebi tudi častilcev starega, če le-to uporabljajo izbirno in gospodarno. – Kar je očitno skvarjeno, kakor *sunze*, *vuk*, *suza*, *vidio*, bi želel, da bi se pisalo kot *snce*, *vlk*, *slza*, *vidil*. Vendar temu zadnjemu (*l* namesto *o*) v pretekliku tudi sam Vidaković noče dajati veljave. – Kdo pa naj postavi načela, po katerih bi lahko preizkušali izbiro starega in uporabnega novega? Brez takih načel, ki bi jih pišoči Srbi morali priznavati, ni upanja na enako pisavo v njihovih spisih. Enemu bo več do staroslovanskega, drugemu do novoruskega, tretjemu do novo- in splošnosrbskega, in četrti bo celo vse to mešal.«

(3) Skladnja: »/O/dstopajoča skladnja v /v presoj/ predloženih primerih priča bolj proti Vidakoviću, tj. ljudstvo upošteva svojo skladnjo, proti kateri v določenem oziru ni kaj znatnega reči. Nasprotno je Vidakovićevo *pomyslim u meni* bolj napačno, ljudski sklad *pomislim u sebi* pa pravilen, *čekaju njega* je pravilnejše kakor *č. na njega*. – /.../ /M/oram priznati, da se mi preprosta skladnja v marsičem, posebno glede vezave predlogov, zdi napačna. Namreč v primerih, ko ji nasprotuje skladnja staroslovanščine in drugih še živih narečij. Moja želja bi torej bila, da bi pisatelji celo v »preprostem« to skušali izboljšati.« Tako je Dobrovski za ohranitev stare mestniške končnice *-ih* namesto nove *-ima*, »čeprav bi bilo ta mestnik /.../ morda težko spet vzpostaviti«. Končaja »*-ima* preprostega Srba navajenemu bo seveda ljubše *-ima*. Če je že splošno sprejeto, bo ugovor rezonirajočega slovnika pač zaman.« Tudi se mu zdi bolje *ni k čemu* kakor *k ničemu*. Pri tipu *da izbegne* : *za izbeti*: tu »sem bolj za prvo kakor za drugo, ker je drugo posneto po italijanščini. Finis Responsii«. Dobrovski je v točki (2) zastopal prakticistično stališče, deloma celo napačnega (prim. *sunce* → *snce* ipd.), zato Vuk in Kopitar v njem nista našla zagovornika čistega srbskega knjižnega jezika, kakor ga je govorilo ljudstvo, kar sta onadva hotela in kar je edino vodilo iz zmede in individualnosti slavenoserbsko barvanega tradicionalnega srbskega knjižnega jezika. Že Dobrovski sam je videl nerodnost svojega stališča, ko bi šlo za uresničitev načel-

la dobrega in premišljenega izbora iz izročila in iz živega govora. Tudi je bil za postopen prehod, kar kažejo zlasti naslednje njegove besede (Istoč. I, 429): »Čisto Vukovega mnenja seveda nisem. Če pristne srbsčine še ni v nobeni cirilsko tiskani knjigi, Vam lahko povem, da dejanska češčina (nov preprosti način govornjenja) /tudi/ še ni bila pisana v nobeni knjigi. Mešanica je, toda nov nemešani stil ni bil še nobeden.« To se nanaša tudi na Kopitarjevo poved v pismu z dne 9. 7. 1817, ki se glasi: »Resnično srbskega jezika v knjigi doslej (cirilski) ni, izjema je drugi zvezek Pjesnarice.« (N. m., 425.) Glede skladnje je Dobrovski sam deloma dajal prav ljudski govornici pred individualno (Vidakovićevo), sicer pa je spet narobe v marsičem (prim. predložna vezava) hodil mimo jezikovne resničnosti. Deloma je še čemu drugemu dajal prednost z zunajsrbskega jezikovnega stališča.

Vuk in Kopitar se bosta pred kritiko torej morala v glavnem sama potrjevati in braniti svoje odločitve, zlasti vsesplošno, namreč o ljudskem, nemakaronističnem jeziku določenega kraja in časa kot osnovnemu merilu za knjižno sprejemljivost. Seveda pa bi bilo tudi v tem okviru treba nekaj presojne izbire med več možnostmi, kakor jo je bil svoj čas za slovenščino opravil tudi Kopitar v svoji slovnici.

Dobrovski se k Vuk-Kopitarjevemu delu na slovarju vrača še 27. 8. 1817: »Vuku in Vam želim srečo ob dokončavanju srbskega dela; k njemu bi rad prispeval, ko bi vedel za koga, ki bi mogel ali znal delati izpiske.« (Istoč. I, 433.) Ni videti, da bi bil mogel Dobrovski v tem oziru res kaj prispevati, torej sta Vuk in Kopitar ostala sama s svojim delom. Dokončno sta se morala odločiti tudi za morfonologijo (prim. *Srbin – srpski*) in črkopis: tu je moral popustiti Kopitar in se sprijazniti z njemu neelegantnimi črkami *h, ħ, љ* in *ѣ*. – Vuku je to delo s Kopitarjem ostalo v najlepšem spominu: »Tega časa, teh vsakdanjih pogovorov s Kopitarjem do smrti ne bom pozabil. Tedaj je moje prejšnje, sicer obsežno, vendar nezavedno znanje srbskega jezika postalo živo in zavestno. Vsak dan sem imel priložnost misliti tako na obliko besed kakor na njihove slovnične spremembe, potem na to, kako se temu ali onemu pravi v narečjih, kako se to in ono sklada v stavke.« (S, 61.) Na drugem mestu (S, 393) govori Vuk še določneje o značilnostih slovarja, ki so se dokončno izoblikovale v l. 1817: »Ravno tako je v Vukovem slovarju važno to, da se v njem posveča pozornost različnemu naglaševanju in da je uporabljeni pravopis popolnoma dosleden, tako da odpravlja vsak sum, ali se katere besede izgovarjajo tako ali drugače.« (Pri tem se spomnimo dejstva, s kakšno natančnostjo je mesto naglasa in kolikost naglašene samoglasnika zaznamoval v svoji slovnici 1808 J. Kopitar.)

Odsev Kopitarjeve samosti z Vukom pri normativnih odločitvah v slovarju srbskega jezika vidimo iz njegovega pisma Dobrovskemu (2. 1. 1818): »Prav tako se bolgarsko narečje, kolikor sedaj vemo, tudi v našem času loči od srbskega in je bližje slovenskemu. Cirilov jezik je bil ali stari slovenji (Vindorum) ali bolgarski; srbskemu narečju gre v sorodnosti šele tretje mesto! Tebe je podkupilo makaronistično srbsko narečje, toda treba je slišati pravo in ljudsko.« (Istoč. I, 437.) S takimi mesti¹⁷ je Kopitar spodbijal argument za zagovarjanje stare knjižne oblike jezika pri Srbih (hkrati pa seveda iskal oporo za svojo teorijo o pa-

¹⁷ Še že pod konec življenja (12. 7. 1838, Prepiska I, 472) je Kopitar pisal Vuku: »Čim več razmišljam o *cisdanubijskih Slovanih*, tem bolj mi postaja jasno, da smo, mi, vseh 8 milijonov, od Črnega morja do Gorice, prvotno le eno deblo (Stamm), ki pa je bilo leta 640 z *novimi* dotoki v sredini pretanjeno, tako da na Bolgarskem pravimo *raka*, v Gorici *roka* in v sredi *ruka*. Ta nalika se vleče skozi ves jezik.« S to mislijo je pozneje polemiziral V. Jagić.

nonskosti knjižne staroslovenščine). Pri razločevanju srbskega od nesrbskega pa je Kopitar tudi iskal pravi obraz srbskega jezika. To lepo prikazuje natančni poznavalec Vukovega slovarja, P. Ivić (41): »Ob vsaki besedi posebej je Kopitar /Vuku/ odkrival tisto, kar je znal. Znal pa je zares veliko. V številnih pripombah k posameznim besedam so očitne sledi Kopitarjevih znanj o najrazličnejših jezikovnih pojavih, kakor npr. o avstrijskih narečnih posebnostih ali novogrških izrazih. Ob sodelovanju s Kopitarjem je Vuk prečistil pojme o staroslovanskem jeziku in se naučil ločevati njegovo rusko redakcijo od stare srbske, za katero je menil, da je prvotna. Dozorelo pa je tudi Vukovo gledanje na naš jezik in prapovis, in tudi njegov nadarjeni jezikovni čut se je izkristaliziral v zavestno znanje našega jezika.«

Kopitar je vsaj že marca 1818, ko naj bi se začelo stavljenje slovarja (prim. P. Ivić, 45: »Stavljenje besedila se je začelo, tako se zdi, nekje marca 1818 in trajalo, ne brez določenih zastojev, vse do pozne jeseni«), že nabiral prednaročnike zanj (prim. Kopitarjevo pismo Dobrovskemu 28. 3. 1818).

Skoraj gotovo je Kopitarjeva zasluga, da so od Slovencev v Vukovem slovarju kot prednaročniki omenjeni V. Vodnik, baron Žiga Zois, J. Župan in P. Dainko, morda tudi F. Benedešić – iz Prage pa sta na koncu samo dva prednaročnika, eden od njiju Dobrovski, drugi pa neki Čurković, čeprav sta z Vukom pričakovala vsaj pol ducata prednaročnikov. – Tudi med tiskanjem slovarja so nastopile neke težave, ki jih je Kopitar sporočal Dobrovskemu (8. 5. 1818) kot v tiski: »In stori vendar končno kaj za rešitev, kar od tebe edinega upamo in upati moremo.« (Istoč. I, 438.) Hkrati pa: »Kaj meniš o moji napovedi Vuka v Avstrijskem opozovalcu 29. 4. 1818?« (Istoč. I, 438.) Že 21. istega meseca pa mu sporoča: »Vukovega slovarja so že tri pole (flyrae) natisnjene./.« (Istoč. I, 439.) Naslednjo vest o slovarju najdemo šele v Kopitarjevem pismu Dobrovskemu 16. 1. 1819, iz katerega se vidi, da Dobrovski slovarja še ni imel v rokah: »/I/z Vukovega slovarja boš videl, da viri obscuri ne pišejo srbsko, temveč navadno barbarsko. Iz njega boš tudi uvidel, da je bila Metodova slovanščina jezik njegove škofije, iz česar si boš naravno razložil slovacicizme. – Toda pred vsem: daj oceni ti Vukov slovar; meni ne bodo verjeli, in ti boš veliko bolje razložil.« (Istoč. I, 445.) In po treh tednih (10. 2. 1819): »Vuk bo sedaj v Rusiji. – Ocenjuj ga ob upoštevanju dejstva, da gre za dobro stvar, zaradi katere ga karlovški farizeji križajo. Kdo bo Nemcem predpisoval, da naj se ne oddaljijo od Otfrieda? In kaj je drugega, če Slovani hočejo ostati pri Cirilu? Pa celo pri katerem Cirilu? Povarjaženem od Rusov, da se sam ne bi prepoznal!« (Istoč. I, 447.)

Že čez dva dni (12. 2. 1819) pa Kopitar Hanki: »Vuk je odšel. /.../ Tako hitro je bil vstran, da je pozabil Mojstru, kakor je nameraval, nakazati primerek v kvartu na pisnem papirju; tako meni; in jaz imam za 2 leti dela samo 1 primerek na tiskovnem papirju. Bo že vse poravnal, ko se vrne, nič mu ne zamerim.¹⁸ Sreča, da je delo vendarle izšlo! Založil ga je vnaprej neki Cincar, od prednaročnikov jih 2/3 nista plačali. – Tako, prijatelj, nastane knjiga! Vuk je kupil črke in samo za stavek in črnilo plačal 80 fl. po poli! Knjiga je v primeri z nemškimi draga: kriv pa tega ni Vuk, ampak cesar, ki je Peštancem obnovil privileg do 1825, zato ne sme imeti srbskih črk noben tiskar, in samo menihi smejo grešiti itd.« (Istoč. II, 27.)

O t. i. nepisnih besedah v Vukovem slovarju pa Kopitar 16. 3. 1819: »Naj lajajo in si iz-

¹⁸ Prim. še Kopitar Vuku (6. 1. 1819, Prepiska I, 166): »Ste meni in Dobrovskemu nakazali primerka na pisnem papirju? Nisva bogova (bozi?), da bi tudi to odpustila.«

mišljajo: popotnik prost poje mimo razbojnika. п. in κ. spadata v slovar, kakor mentula, penis, cunnus, futuo. Samo zlobni ljudje in cmokači (Talken) jih lahko najdejo med 30 000. Obravnavana sta z resnobo, kakršno take stvari zahtevajo, sicer /takega/ ne bo razumel noben Nemec. Dalje naj se brez vpitja brani Vuk sam po vrnitvi. Mar se slovarji pišejo za nedorasle otroke (deczâ)? Kdo pa brani napraviti izvleček za otroke (pueri)?« (Istoč. II, 799.)

O tem P. Ivić takole (47): »So razlogi za domnevo, da je Kopitar sugeriral Vuku, naj v slovar uvrsti tudi besede, ki se jim navadno izogibamo v dostojni družbi, gotovo pa je, da je bilo v Kopitarjevi moči, da bi bil Vuka odgovoril od vnašanja teh besed. Vendar tega ni storil. Menil je, gotovo, da je znanosti potreben popoln pregled vseh besed v jeziku, morda pa se je tudi nagibal k takemu nagajanju. Vendar prečastiti parohi, poštenorodni trgovci in vsi tisti drugi malomeščani, katerih imena beremo v spisku prednaročnikov, ti so stvar sprejeli povsem drugače. Ni dvoma, da je v zboru zmerjanja glas hinavščine bil eden najglasnejših, vendar je gotovo, da je bilo pri tem tudi iskrenega nezadovoljstva zaradi množice prekrepkih izrazov v knjigi, ki so jo bili mnogi naročili zato, da bi se iz nje učili otroci. – Tako je nepremišljenost Vuka in Kopitarja dala priložnost nasprotnikom reforme, da so slovar diskvalificirali pred nezrelim srbskim občinstvom. /.../ Medtem ko je tako slovar doživel neuspeh doma, je v širokem svetu doživel priznanje in pohvale. /.../ Slovar je Vuku zagotovil mednarodno ime. /.../ Resnica je, da se pogosto dogaja, da velike ljudi bolje razumejo v tujini kakor v njihovi deželi, vendar je resnica tudi to, da si slava navadno vendarle najde pot, čeprav po ovinku, do okolja, iz katerega velikan izhaja.«

V slovarju, ki mu je v resnici soavtor, je Kopitar za neobveščeno občinstvo prisoten samo v Vukovem 10-vrstičnem odstavku uvoda v Slovar (VII): »Glede nemškega in latinskega jezika tukaj; na tem sem delal z G. K o p i t a r j e m, c. k. dvornim bibliotekarjem; pa vendar, če se najde, da bi bile katere besede slabo prevedene, sem tega kriv jaz, ker mu nisem znal povedati pravega pomena, in ne on, kakor da ga ne bi znal raztolmačiti po nemško in latinsko. Mogoče je, da bodo mnogim izmed naših učenih Srbov prišle na misel marsikatero krajše in srbskim ustrežnejše nemške in latinske besede, kakor sva jih midva tukaj postavila; take besede je treba zapisati, prav kakor tiste, ki jih tu ni najti. Pa spet ne bi smel vsakdo misliti, da so tisto vse napake, kjer ne razume nemškega ali latinskega prevoda ali srbskega jezika.«

Tako: skoraj bolj kritično kakor pohvalno za Kopitarja. Čeprav je prevajal samo Kopitar, tukaj vendar le: »na tem sem delal z G. Kopitarjem«. – Na neskrupnost navedb te vrste pri Vuku je opozarjal že Petrovski: »Nekaj dni za tem /febr. 1816/ je Vuk sporočal svojemu šišatovskemu dopisovalcu nove podrobnosti o slovarju: Sedaj k srbskemu slovarju dostavlja latinske besede namesto italijanskih. Tako se nama je namreč zdelo dobro. /.../ Kopitar pravi, da tiskarno dobiva /.../ (642.) – »Ko se je navadil skupnega dela z dunajskim slavistom, je Karadžić začel povsem resno primerjati sebe s svojim vodjo: 'Jaz in Kopitar,' je pisal (24.?) /12. decembra 1816. l. Mušickemu, 'delava enako. Latinske besede sva vzela ne zaradi Srbov, ampak zaradi Angležev in drugih narodov, ki ne znajo nemščine ... Moj sodelavec Kopitar Vas prijazno pozdravlja ...'«

Tudi vsi mi raje zapišemo kar Vukov slovar namesto pravilnega Vuk-Kopitarjev slovar srbskega jezika.

Po tem času je v dopisovanju med Kopitarjem in Dobrovskim v zvezi z Vukom nekaj časa govor le o prodaji vukian, po teh Kopitarjevih pismih pa tudi lahko sledimo Vukovi poti

po Rusiji in Nemčiji. Tako je zanimivo (Istoč. II, št. 30, str. 31) zvedeti, da »je Vuk sedaj z Adelungom v Petrogradu in se bo okoli srede junija vrnil preko Moskve, Kijeve, Bukovine, Transilvanije, Banata, Srema sem.« Iz l. 1820 (7. 16.) je zanimivo navesti še mesto iz Kopitarjevega pisma Dobrovskemu: »Da ob tvoji prisotnosti Vuk ni odprl ust, pravi, da ni mogel, ker si ti opustil obetani in od obeh pričakovani obisk.¹⁹ (To za dobronamerna ušesa, da me kdo ne bi očrnil pred tvojo veliko dušo. Toda Vuka mi je res žal: prevaranega od Rusov in obdanega s tolikimi nevšečnostmi).« (Istoč. I, 456.)

V nadaljnjem naj se pomudimo le še ob stvareh, ki se tičejo – tako ga imenujemo upravičeno – Vuk-Kopitarjevega revolucionarnega dejanja iz l. 1818.²⁰

V pismu Dobrovskemu (18. 3. 1826) beremo: »Saj imate primerek Vukovih pesmi, Mesta iz Biblije (Ogledi) in Zabavnik s srbskim (ne rusoslovanskim) koledarjem? Zaradi zadnjega je prétendu-učenjak in effectivement razvajeno-despotski Vukomastix (ali *λυκόμαστιξ*?) S. S/tratimirović/ cenzorja /tj. Kopitarja/ tožil kot profanatorja najsvetejšega, ker se namesto rusoslovanskega *Georgija mučenika* /.../ sedaj glasi *đurđev dan, Ivan'dan, Stepan'dan* in *božić* ter *spasovdan*. Toda cenzor se je kril s tezo, da jezik koledarja ni na milost in nemilost izročen škofu in da so ta imena običajna v vseh katoliškoilirskih koledarjih, torej niso profanizirajoča.« (Istoč. I, 534.)

Pomembno je tudi mesto v Kopitarjevem pismu Dobrovskemu z dne 12. 7. istega leta, iz katerega vidimo, da je Kopitar Vukov slovar imel tudi za svojega: »/T/oda področje Braničevo (vzhodno od Belega grada, ne zahodno, kakor je v Krusejevem Atlasu) najdete v našem, tudi od Vas (da bi ugodili karlovškimi Obscuris viris?) necenjenem Vukovem slovarju.« (Istoč. I, 549.) Na kar je že 30. istega meseca odgovoril Dobrovski: »S karlovškimi Viris obscuris imam prav tako malo stikov, kakor sem malo pripravljen pisati apologijo Vuka. Takim poslom se, nasprotno, izogibam. Vsakdo ima svoj nazor in spoznanje.« (Istoč. I, 551.) V Dobrovškega pismu Kopitarju (5. 10. 1826) se omenja tudi možnost za obogatitev Vukovega slovarja. (Istoč. I, 561.) Svojo kritičnost nasproti Vuku kaže Dobrovski (že prej) tudi v pismu Köppenu (14. 1. 1826): »/Kopitar/ ni tako prizanesljiv, kakor sem jaz v ocenah njegovih del, npr. Kormczaja itd. Njemu je Vuk nad vse, in noče, da bi se Srbi priključili Rusom, kakor tudi bi bilo to zanje potrebno in koristno.« (Istoč. I, 676.)

Kakor da je Kopitar za to mnenje Dobrovškega kako zvedel, se bere mesto iz njegovega pisma Köppenu (15. 9. 1825) (Kopitar je namreč preko Köppena pri Šiškovu Vuku preskrbel rento s strani ruske vlade): »Za Vuka se Vam zahvaljujem tudi jaz. Mislim, da je dolžnost, zavzemati se za tako dobro glavo, ne da bi se dali motiti vpitju mračnjakov. Nasprotno,

¹⁹ Na Dobrovškega se nanašajo naslednja mesta: Kopitar Vuku (5. 1. 1821, Prepiska I, 185): »Dobrovski/ Vas pogosto citira v svoji slovnici, kakor tudi še noče priznati, da je premagan. Nama zadošča, da je premagan.« In 27. 2. 1821 (Prepiska I, 189): »Dobili ga /Dobrovškega/ boste še tukaj, če znate držati svojo besedo. Vaš slovar se pridno konsultira. Vaša slovnica si, tako se zdi, zmeraj bolj utira pot, samo z močjo resnice, ne glede na sovraštvo popov etc.«

²⁰ Torej puščamo ob strani obvestila o Kopitar-Vukovih interesih za bolgarščino, cigansščino, albanščino, za srbsko zgodovino in za nadaljnje zbiranje srbskih pesmi te dobe; prav tako Kopitarjevo skrb za Vuka na njegovem potovanju po Nemčiji in njegovo prizadevanje za nemško izdajo Vukove slovnice. Samo glede pesmi: »NB. p ě s n a r i c a p r e d v s e m , p o t e m z g o d o v i n a / . / Pěsnarica pred vsem. Takih pesmi nima nobeno ljudstvo, jih ni imelo, niti jih nima sedaj. Pěsnarica predvsem, in n a j k a s n e j e jeseni. Čim prej, tem bolje. Na kongresu naj bi jo že brali.« (Govor je o 3. zvezku Pjesnarice.)

treba mu je ob tem stati ob strani. Zveza Srbov in R/usov/ zaradi naju, tudi če bi to viri obscuro tisočkrat dali natisniti, ne bo trpela.« (Istoč. I, 687.) Kopitar je svojo naklonjenost Vuku (in npravnim načelom pri publiciranju) izražal tudi ob aferi plagiranja Vuka s strani Germana (Istoč. I, 689, 691). – Iz Kopitarjevih pisem Köppenu, ko je Vuku (1826) pripravljaval rusko rento, še dva navedka: 2. 6.: »Dajte, zagotovite N/jegovi/ Eksc/elenci/ ministru Šiškovu/ mojo živo hvaležnost za najmilostneje poslano izvestje; in če glas z Vukom v tej zadevi že 12 in 20 let seznanjenega človeka kaj velja, ga dajem s čisto vednostjo in vestjo za njegov predlog.« (Istoč. I, 698.) In 12. 7.: »Piše mi /namreč Vuk/, da je še zmeraj ves iz sebe od čistega veselja, zato naj se /za dodeljeno rento/ zahvalim jaz. In zares mislim, da je Bog vse to, kakor drugače /tudi/ ne dela, vodil prav izvrstno: mala penzija ga varuje pred obupom, za večje stvari pa bo ob času lahko priložiti. Dovolite /mi/ torej izraziti tudi mojo posebno zahvalo in prepričanje, da Vam bo v čast. Prihodnjič, upam, da Vam bom poslal zahvalna pisma od njega samega. Razume se, da ga boste akreditirali tudi pri onih, v Karlovcih in Kragujevcu, ki so menili, da ga morajo preganjati zaradi Vas.« (Istoč. I, 700.)

Tu je ponovno govor o tem, da Kopitar z Vukovo reformo jezika oddaljuje srbstvo od rusovstva. Kopitar meni, da vezi med obojima z novim tipom srbskega knjižnega jezika niso prizadete, saj v cerkvi liturgični jezik ostaja, kakor je bil (ne pa tudi jezik osnovnih besedil z verskega področja, kakor je npr. sv. pismo, ki ga je Vuk prav tako prevedel v sodobni srbski jezik, spet na Kopitarjevo pobudo). Staroslovanščina kot liturgični jezik je bila Kopitarju kakor latinščina v katoliški cerkvi.

V svoji duši pa je Kopitar vendarle bil za to, da južni Slovani, konkretno pa tukaj Srbi, ne bi bili v kakem odvisnostnem razmerju z Rusi. O tem nekako P. Ivič (36,37): »On /= Kopitar/ je želel, da bi se javno pokazala resnica, da Srbi govorijo v jeziku, ki ni ne ruski ne cerkvenoslovanski, pa tudi ne posebno soroden kateremu izmed njih. /.../ Kopitar, ki je bil v veliki meri doumel pravo stanje stvari, je bil prepričan, da bi jezikovna razmejitev prispevala k temu, da bi se Srbi ločili od Rusov tudi v kulturnem, pa tudi političnem pogledu. /.../ Trdil se je, da bi pripeljal avstrijske oblasti do ustreznjivejšega ravnanja s Srbi, Srbi pa da bi svojo kulturo postavili na temelj ljudskega jezika in se s tem oddaljili od Rusov.«

Mislím, da bi bilo tukaj treba z ene strani opozoriti na pozitivnost Kopitarjevega dejanja zlasti za srbsko besedno umetnost v ustvarjalnem in sprejemalnem smislu, z druge strani pa na to, da je sodobni ljudski jezik osrednjega srbohrvaškega tipa lahko postal zbirno središče za vse južne Slované, ki niso bili Slovenci ali pa Bolgari (v njihovem okviru pa tudi ne Makedonci). Zlasti Hrvatom – kljub glagoljastvu – se je bilo veliko lažje pridružiti štokavskemu jezikovnemu tipu moderne dobe (le da so pri tem proti Kopitarjevi želji odpeljali s seboj na vzhod tudi svoje kajkavsko govoreče sonarodnjake, za katere je Kopitar menil, da so Hrvati le politično, ne pa tudi jezikovno), kakor bi se bilo mogoče pridružiti na močno pravoslavno izročilo vezani slavenoserbsčini, in sicer tudi tedaj, ko bi jo bili kaj malega reformirali. Kako bi danes bilo s knjižnimi jeziki t. i. srbohrvaškega jezikovnega območja, je vsekakor dokaj zanimivo vprašanje. Morda je v tej zvezi zanimivo tudi vprašanje, koliko se je na ta način predreševalo še vprašanje knjižnega jezika (in sicer tudi za današnji čas). Glagolska literatura in njen jezik pa bi po Kopitarju pač imela vlogo, kakor je pri Srbih po Vukovi reformi ostala slavenoserbsčini: bila naj bi v službi liturgije, vendar verjetno le v zgodovinsko danem obsegu rabe v 19. stoletju.

Summary

As is obvious from the correspondence between Kopitar, Dobrovský, Vuk, and others, it was by the language in his article about Kara Đorđe that Vuk Stefanović Karadžić attracted Kopitar's attention: Vuk's language was much closer to the actual spoken idiom of Serbs than the language which the censor in Vienna knew from the compositions by other Serbian authors. Kopitar talked this "man of genius" into collecting Serbian folk songs, into writing a grammar based on the spoken Serbian of the common people, and especially into compiling a dictionary (of spoken Serbian), viewed by Kopitar as a kind of a language inventory. One source of the vocabulary for such a dictionary were folk tales and riddles which Vuk started to gather together, again on Kopitar's initiative. It was largely owing to Kopitar, too, that Vuk's method of recording them was a genuine first-hand field work on either side of the Danube and the Sava rivers. Another Kopitar's assignment to Vuk at the very beginning was an eventual translation of the Bible. It seems particularly important that Kopitar urged Vuk to reform the existing Serbian orthography according to the principle "one phoneme – one letter," which by itself entailed a considerable domestication of the morphonology of the Serbian literary language, while its morphology and syntax followed suit.

At first, there was a certain wavering in Vuk's following Kopitar's instructions to reform the Serbian literary language on the basis of the actual spoken idiom and therefore to move away from its Russo-Slavic peculiarities. Vuk's caution, noticeable in his *Pismenica* (1814) and partly also in his *Pěšnarica* /, extended likewise onto orthography and many other areas where incompatibility with the structure of the commonly spoken Serbian idiom reigned free up to the year 1818. In fact Vuk grew into a purely realistic grammarian and lexicographer only between 1816 and 1818, when he gave, under Kopitar's guidance, the final shape to the material for his dictionary (compiled also by means of dictionaries procured to him by Kopitar). For the help that he offered, including the translation of the Serbian headwords into German and Latin, Kopitar did not get proper credit from Vuk.

Particularly in the time before the *Srpski rječnik* came out (1818), Kopitar was anxious that Josef Dobrovský, then the leading authority among Slavic scholars, should publicly acknowledge his and Vuk's approach to the restandardization of literary Serbian (and its orthography), but in vain: Dobrovský looked at the linguistic situation in Serbian from the viewpoint of the circumstances in literary Czech with its mergence of the old and the new elements; he did not take into account the fact that the Serbian literary tradition before Vuk had not been founded on the Serbian language but had been permeated by the Old Church Slavic language, recently intensified by Russian Church Slavic.

Thus, Vuk and Kopitar had to rely exclusively on themselves, both in their compilation of the dictionary and, even more so, in the ensuing battle with the traditionalists. The traditionalists did not refrain from tampering with ideological and political facts (Orthodoxy, an alliance with Russia – fear from Uniatism, an alliance with Austria) and they exploited the moralistic prudery to a great degree, all of which for many years balked and hindered the breakthrough of Kopitar's and Vuk's principles.

The eventual winners were nevertheless Vuk and Kopitar (the latter should be considered the coauthor of the dictionary of 1818). The new Serbian literary standard served as an appropriate basis for a common literary language of all South Slavs speaking Central South

Slavic, i. e. “Serbian and/or Croatian”. This union in language had also its political implications in the sense of “state Yugoslavism,” which was realized through the formation of a state of Serbs, Croats and Slovenes, but which tended to be realized also through a linguistic and cultural unification; this tendency was successfully and legitimately rejected by Slovenes and later by Macedonians.

The “episode” of Kopitar’s and Vuk’s friendship and joint work is a unique example of genuine brotherly cooperation in scientific and linguopolitical endeavors.

SR 35 (1987), 335–350.

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ У СВИЈЕТЛУ КОРЕСПОНДЕНЦИЈЕ КОПИТАР – ДОБРОВСКИ

О Копитару и Вуку досад се сигурно више писало, него што је мени познато. Ипак се чини да већ дуље времена овај однос није више приказиван и потврђиван на основу изворних докумената, то јест прије свега писама која су измјењивала лица из нашег наслова, а из којих лако може да се и увјери како је све то заиста било. Због тога се однос Копитар – Вук некако претвара у бајку умјесто да се покаже као чиста повијесна чињеница изузетне важности за подручје српскохрватског језика, а самим тиме претежног дијела Југославије. Намјера је овог мог иступа да овај менторски однос прикаже на основу одговарајућих мјеста из кореспонденције коју је објавио Ватрослав Јагић у т. з. *Источницима*, а дјелимице се код тога ослањам и на Н. Петровског књигу *Pervye gody djelatnosti V. Kopitarja*, посебно обзиром на Вука. Наравно да сам узимао у обзир и 1. књигу Вукове преписке и И. И. Срезњевског, па и П. Ивића поговор ка књизи *Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник, СДВК ...*, 1864–1964.

Наша се расправа специфично ограничује на Вуков рјечник 1818. који је донио и исправљено издање његове *Писменице* из г. 1814. под насловом *Српска граматика*; само ће се успутнице дотицати и Вукове *Пјеснарице*.

Вук је, као што је познато, дошао у контакт с Копитаром кад се 1813. повукао из Србије (тако ћемо овдје називати српско подручје јужно од Саве и Дунава) и кад је језик његовог чланка за новине привукао пажњу цензора Копитара. О томе прича Вук сам Срезњевскоме, а види се и из кореспонденције (1.6./20.5. 1814, Вук Копитару (даље В – К): “Ја Писменицу пишем, и не могу Вам засад ни једне рец[ензије] писати док nebude готова Писменица.” (*Источ.*, II, 2.) Да је и потицај за писање српске граматике долазио од Копитара Вук сам казује: “У то време, чувши од Копитара о граматизи и незнајући како се пише граматика, почнем предлагати Фрушићу и Давидовићу да пишемо српску граматику заједно, да они мени помажу својом вештином, а ја њима својим знањем српског језика [...] Али изображавајући се све више разговорима с Копитаром, осећајући све више потребу српске граматике за самог себе, решим се да је сам напишем, па узевши у руке Мразовићеву Славенску граматику [...]”.

Копитар је још исте године (1814) Караџићеву граматику рецензирао и код тога назвао Вука “не мање надареним него занјетим писцем”. (КС) Копитарову критику Вукове *Писменице* дјеломице је приказао и П. Ивић, а ми овдје дајмо само напомену да је Копитар већ онда био дао подстицај за то да Вук даде и рјечник, пишући да би “у томе језику одговарајућем смислу конципиран рјечник српскога нарјечја, за који су вреднији и сретнији шокци накупили толике грађе, могао какав Вук само средити (и за стране истраживаче снабдјети с њемачким тумачењем)” (КС, 314). А онда још изричитоје: “Нека се аутор [тј. Вук] лати и језичкога инвентара, за што има у рјечницима шокаца Micaile, Delabelle, Voltiggija, Tullija, даље Хабделића, Јамбрешића и Белостенца а чак и о. Марка и Гутсмана, и такође у старославенским па чак и пољским и чешким рјечницима толико скупљене грађе, коју би могао као савјестан и

разуман човјек пререшетати и одговарајуће употребити. Рецензент”, пише Копитар о самом себи, “радо се нуди да у случају потребе не само тражи, него и нађе издавача.” (Л.с., 319–320.)

Због ових својих планова с Вуком Копитар се јако трудио да има овог врло способног човјека у својој близини. Ово се лепо види из Вуковог писма Копитару: “[Н]о опет немојте ви сасвим губити надежду да ћу ја више икад у Беч доћи и да ћемо се ми јошт устмено разговарат.” То мјесто указује на Копитаров утјецај на нека становишта у Вуковој *Писменици* (о чему пише П. Ивић).

Копитар се у писму Добровскоме (29. 4. 1815) у неком смислу показује као стратег који жели да усмјерава јужнословенске језике уопће: “Равникар у Љубљани и Јарник у Целовцу, Вук у Карловцима етц. моја су једина утјеха за Cisdanubijце, Соларић у Млецима направитиће се такође, једнако професор моралке у Загребу. Кад бисмо само имали (славен[ску]) академију овдје као што је имате Ви у Прагу!, како бисмо имали своје средиште.” (*Источ.*, I, 403.) – Ову је академију за јужнословенске језике утјеловио Копитар сам у себи: у првоме реду за српски језик, а у одређеном смислу и за стари црквенославенски језик (сарађујући у Бечу с Добровским на граматички староцрквенославенског језика).

Након неког времена (5. 8. 1815) Копитар је Добровскоме саопштио не само да ће се “тај Влк ускоро вратити у Беч и ондје остати, ако ће бити довољно новаца”, него и следеће: “Нећу одустати – поред за настављање Пјесмарице – док он [тј. Вук] не изради и рјечник српско-старославенско-њемачки. Сви ти Срби, с изузетком Вука, који су ‘во искушање’ дивљења Русима, не знајући прави стари славенски језик! треба да се поведу за Твојом граматиком! Сама ‘дика и сладост’ Срба ‘Pulus Solanich који често пише у Млецима на најгрубљи начин воз-снимокизат’! Дај нама граматику, дај господине!” (*Источ.*, I, 406.)

О својем школовању за лексикографа Вук сам (С, 392): “Копитар ми је и раније [тј. прије излагања 2. свеске *Пјесмарице*] саветовао да се латим скупљања српских речи; ја сам му обећао, али од свега тога није било ничега. Најзад једаред он дође к мени, доневши читав рис хартије, исечене на парчиће. Сећајте се речи, за које знате, да се употребљавају у народу, па их записујте на овим парчићима хартије, сваку на посебном парчићу. Мало помало накупиће мх се и цео речник. Посао није био тежак, и ја се почнем њиме бавити марљиво.”

Вук је свој рјечник почео писати у Бечу (К–Д, 15. 9. 1815, *Источ.*, I, 409): “Мој Вук израђује сада српски рјечник.” При томе је интересантно напоменути да је Добровски (Д–К, 20. 10. 1815) имао неодговарајуће предодбе о карактеристикама овог рјечника: “Ако Вук пише рјечник нека свакако уз неславенско не наводи [квалмфикатор] барбарски – како то чини della Bella – него тур[ски]. Још више. Заправо и не треба писати рјечник (не цио) (чему само?), него српски глосариј као допуну Stulliu, Voltiggiu односно заправо илирскоме (српскоме) из г. 1791, с обзиром да његови земљаци имају у рукама овога. Прије свега добро да објасни ријечи које се јављају само још у пословицама. Оно што је опће познато, свима заједничко, нека се дакле изоставља. То би била велика уштеда за наш новчаник. Да је човјек који је преписао Roddeја знао како се треба латити таквог посла не би било потребе да се српски рјечник толико допуњује. Ипак је Србима руски језик високи славенски језик. Одатле она неподношљива збрка.” (*Источ.*, I, 414.)

Наравно: Копитар и Вук такво становиште нису прихваћали – та њима је стало до потпуног рјечника правог српског језика.

Ипак у Бечу вероватно није било довољно новаца за Вука. Тако је 5. дец. 1815. Копитар писао Мушицкому: “Нешколовани, али од мајке природе тако обилато с најбистријом главом обдарени Вук [...] Кад год мислим на њега поносан сам на одличност славенског разума. Примите с његовом и моју захвалност за то што му хоћете бити деус који ће му омогућити слободно вријеме. Жели да научи барем још латински; и ја бих за себе то желио, једнако ради тога јер је свакоме генију свака поука од користи као и готово више због тога да иначе просјечне главе, а које су се протукле кроз школе не би на њега гледале свисока. Да ће се у Вашој близини уопће многоме научити нимало не сумњам.” (*Источ.*, II, 769.) Поткрај г. 1815. Вук је отишао Мушицкому (Копитар Ханки, 9. 1. 1816): “Вук који сада или у самостану бива с Мушицким или пак у Београду учи у школама снује друго издање своје граматике, а прије свега ће за Слованку послати компарацију српскога нарјечја са старим славенским и у чему се разликују.” (*Источ.*, II, 9.) Ово рашчишћавање сигурно је требало за рјечник као главни циљ њихових ондашњих настојања. Већ 27. 2. 1816. Копитар истоме Ханки (*Источ.*, II, 11): “Вук је сада кад му је архимандрит Мушицки омогућио слободно вријеме сав у послу за српски рјечник и за наставак пјеснарице.”

Онамо, у манастир, Копитар је Вуку слао и шокачке рјечнике (о чему Копитар Добровскоме, *Источ.*, I, 418), а и сам Вук Срезњевскоме (С, 392): “Да би ми посао још више олакшао, Копитар ми је дао да прегледам речник Волтицијев, а после и Белостенчев, Јамбрешићев и Стулијев. Уосталом ја сам [...] писао на листићима хартије више из главе и никад нисам узимао из речника такве речи за које не бих могао поуздано рећи да се употребљавају у народу.”

Сурадња Копитара и Вука у Шишаговцу прегледно и информативно је приказана у П. Ивића, који се при тома ослања углавном на Вукова писма: проблем су за Вука били прилози од придјева, мјесто повратних глагола, колективне именице, диминутива и аугментатива, азбучни ред нагукница. Копитар Вуку сигурно није пренио мишљење Добровскога (25. 3 1816) о његовој *Пјеснарици* (*Источ.*, 421), али је Ханку обавјештавао (27. 4. и.г.): “Вук у том тренутку [...] путује Србијом [...] ради језика и прикупља за свој рјечник, за који је пред свој полазак [онамо] имао скупљено већ 20 000 простих ријечи. [...] Ујесен опет се враћа овамо натоварен пјесмама и *λεξεσι* због штампања.” (*Источ.*, II, 12.)

Са штампањем тако брзо наравно још ништа није било. Караџић ову фазу рада на рјечнику овако приказује (С, 392): “Вративши се крајем [у ствари у септембру] 1816 у Беч донео сам већ прилично велику књигу листића са српским речима. Тада сам почео посао заједно с Копитаром. Он је долазио к мени сваки дан пред вече, не обазирући се ни на кишу, ни на блато, па смо седели на послу до зоре. Ја сам узимао хартијнице једну за другом, па сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки и латински, загледајућу у сумљивим случајевима у Аделунгов, Шилеров [веројатно Schellerov] и друге речнике. Понекад, кад би му се чинило потребним, терао ме да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи, или читав опис предмета, обичаја и сл. Наш посао је даномице одмицао, и речник је на тај начин био готов за штампу и штампан 1818 године.”

Што се тиче рокова израде рјечника Копитар је у многоме прецизнији од Караџића. К. Ханки нпр. (24. 2. 1817): “Вуков српски рјечник биће марта о. г. спреман за штампу.” (Источ., II, 15.) Тако је некако и било, како сазнајемо из писма Копитара Добровском (23. 3. 1817): “Вашему је благороду можда чудно било пошто је један од Ваших најнастрљивијих обожавалаца одједном зашутео. [Узрок је томе] Вуков чистосрпски рјечник (каких 70 штампарских арака) којему сам морао додавати њемачке и латинске еквиваленте од октобра до овог тренутка; сада смо [с Вуком] већ код цизелирања и за приближно 6 тједана почеће се штампати. Рјечником бит ћете, ако не сасвим, а онда као цјелином, ипак врло задовољни[.]” (Источ., I, 423.)

Копитар је језике у рјечнику толико промијенио што је сад умјесто старославенских (што ваљда и није било могуће при толиком богатству рјечника) давао латинске еквиваленте. Сигурно је Копитар сурађивао при одређивању тога што је улазило у главу рјечничких чланака: нпр. само *млѧд*, *ковѧч*, *писати -ишем* код нагласка. Што је све још Копитар урадио за рјечник приказује П. Ивић (о. с, 94–95): “На Копитарову иницијативу Вук је унео описе многих обичаја, народних веровања, бајања и врачања, игара и разних појединости из народног живота, затим неколико легенди, везаних за поједине локалитете или историјске личности и низ других народних прича, већим делом шалјивих. Има, наравно, уз понеке речи и пословица (тако нпр. *уз кућеник*, *лош човек*) и загонетака (нпр. под *брадићи*, *висуљак*, *туда*), а нешто ређе историјских података и обавештења из историје језика, најчешће о прошлости дате речи.” (Слично Ивић расправља о Копитарову удјелу још и у Караџићевој граматици и другом.) Свакако се при томе обистинило Вуково мишљење у писму из Шишатовца Копитару: “Ја сам Вама казао, да ћете Ви имати посла око Србског рјечника више него ја.” (Преписка, I.)

Цизелирање рјечника узело је ипак више времена, него што је мислио Копитар (К – Д 9. 7. 1817): “Надам се да сам још увијек у Твојој милости као и прије. Зато сам одлучио да будем у Тебе и изасланик и говорник разумнијег дијела Срба чији је кнез наш Вук.” (Источ., I, 425.) И тим поводом шаље му три Вукова питања, преносећи му његову молбу да Добровски „изволи одговорити на та Вукова питања, тако да ће моћи приказати као лажова овог глупана [= Видаковића] злоупотребу Твог ауторитета, будеш ли Ти тумач самог себе”. (Л.ц.) Питања су се тицала тога, (1) шта Добровскоме значи славенски, (2) шта му је средњи стил, (3) шта му је исквареност народне ријечи или боље језика.

Одговор је на та три питања у бити гласио овако:

(1) Славенски (“slawonisch”) Добровскоме је све оно из споменика разних времена што остане ако се абстрахирају елементи који припадају појединим редакцијама, нпр. у српској. – (2) “Средњи стил” му значи немјешање различитих облика (нпр. *отец* – *отац*) изостављање из турског језика преузетих ријечи и умјесто њих употреба “присних славенских” старосрпских). Требало би избјегавати и “слаб изговор” (морфонологију) и замијенити га “правилнијим; такав избор у начину писања могли бисмо називати средњи стил (е veteri е nova lingua compositus’ из старог и новог језика састављен)”. Прелаз к овом типу језика требало би извршити не препадом и не одједном: неко вријеме могли би се употребљавати и стари елементи “ако су употребљени избором и штедљивошћу”. “Што је очито искварено, као *сунце*, *вук*, *суза*, *видио*, желио бих да се пише *слнце*, *влк*, *слза*, *видил* [...] (Али тко да постави

принципе по којим бисмо могли преиспитивати избор старога и употребивог новога.) Без таквих принципа које би Срби писци морали респектирати нема наде на једнако писање у њиховим списима. Једноме ће више стати до старословенског, другоме до новоруског, трећему до ново- и опћесрпског, док ће четврти све то и мијешати.”

– (3) Што се тиче синтаксе у којој Видаковић одступа од народне у Добровскоме предложеним примјерима “она више свједочи против Видаковића који гријеши”, нпр. *potyslim i meni* према народноме п. у *себи*. Али и ту Добровски гријеши кад нпр. жели за локатив другачији наставак него за инструментал; био је и против акузатива у предиката с негацијом (*да вољу ни к чему нема*), у примјерима *као да избегне – избѣтѣи* давао је ипак предност првоме, јер да је друго према талијанскоме. (*Источ.*, I, 426–430.) Вук и Копитар у Добровскоме нису нашли подршку за чисто српски језик (*Источ.*, I, 429.): “Чисго Вуковог мишљења ипак нисам. Ако присног српског језика још нема у ниједној цирилки штампаној књизи могу Вам казати да у ствари ни чешки језик (нови припрости начин говорења) још није писан у ниједној књизи. Мјешавина (*Gemengsel*), је, али нови стил није још ниједан био немјешовит.”

Вук и Копитар морат ће дакле сами бранити своја рјешења у погледу српског језика, нарочито свој принцип правилности народног, немакаронистичког језика одређеног мјеста и времена као мјерила за књижевну прихватљивост. Наравно, да је и овдје требало у извјесном смислу не узимати баш све од реда, него дјеломице бирати, као што је то у својој граматичкој био прије тога чинио већ сам Копитар за словенски књижевни језик. Сада је Копитар Добровскоме (2. 1. 1818, *Источ.*, I, 437) предбацивао: “Подмићен си макаронистичким српским дијалектом, а треба да чујеш прави народни.”

Што се тиче времена интензивног припремања рјечника за штампу остало је Вуку у најљепшој успомени (С, 392): “То време свакодневних разговора с Копитаром остаће за мене насвагда незаборавно: тада се моје раније, ма да опширно, али несвесно знање српског језика оживљавало свесношћу; сваки дан сам имао могућност да мислим и о облику речи, и о његовим граматичким променама, и о различном изговору у месним говорима, и о синтактичким спојењима речи [...]” И још на другом мјесту (С, 393): “Истотако је у Вукову рјечнику важно то што је у њему обраћена пажња на различан акценат и што је употребљен правопис потпуно доследан, који отклања сваку сумњу да ли се нека реч овако или онако изговара.” Још о неким позитивним карактеристикама рјечника 1818. пише П. Ивић (41): “Поводом сваке речи понаособ, Копитар је [Вук]у откривао оно што је знао. А знао је одиста много. У многобројним опаскама уз поједине речи очигледни су трагови Копитарових знања о најразличитијим језичким појавама, таквима као што су нпр. аустријски дијалектизми или новогрчки изрази. Сарађујући с Копитаром, Вук је пречистио појмове о старо словенском језику и научио да разликује његову руску редакцију од старе српске за коју је сматрао да је првобитна. А сазрело је и Вуково гледање на наш језик и правопис, па и само његово даровито језичко осећање кристалисало се у свесно знање новог језика.”

Још док се рјечник штампао Копитар се бринуо и за претплатнике нањ (па се тако сигурно његовом заслугом међу њима у *Рјечнику* наводе од Словенаца В. Водник, барун Ж. Зоис, Ј. Жупан и П. Дајнко), а трудио се Копитар и за Добровскога склоност овом њиховом, тј. Вуковом и његовом, раду: “[И]з Вукова ћеш рјечника видјети да мрачњаци (*viri obscuri*) не пишу српски, него необично барбарски. Уједно ћеш из

њега видјети да је Методов славенски језик био језик његове бискупије, из чега ћеш природно објаснити и словацизме. – Али прије свега: дај, рецензирај и Вуков рјечник: мени неће повјеровати, а ти ћеш много боље објаснити (*melius longe probabis*).” (16. 1. 1819, *Источ.*, I, 445). И након три тједна (10. 2. 1819, *Источ.*, I, 447): “Вук ће сада бити у Русији. Рецензирај га, узимајући у обзир чињенцу да се ради о доброј ствари због које га карловачки фаризеји разапињу. Тко ће Њемцима предписивати да се не удаљују од Отфриеда?! шта је друго ако Славени хоће остати код Цирила? И то чак код којег Цирила? Код поварјаженог од Руса, тако да сам себе не би препознао!”

Као што лако можемо вјеровати да Копитар и није желио да се у наслову рјечника икако истиче његово име (Види горе “мени неће повјеровати”) био је сигурно оправдао погођен оним скромним признањем које му је Вук у уводу *Рјечника* ипак дао. Тако и у неким другим поступцима оног времена. Нпр. (12. 2. 1819, *Источ.*, II, 27, К–Х): “Вук је отишао. [...] Тако се брзо био удаљио да је заборавио Мајстору, као што је намјеравао, одредити примјерак у кварту на писменом папиру; једнако мени; и тако ја имам за 2 године рада само један примјерак на штампарском папиру. Већ ће он ово наплатити кад се врати, ништа му не замјерам. Срећа, што је рад ипак изишао! Накладник унапред је неки Цинцар, од претплатника 2/3 их нису уплатиле. – Тако, пријатељу, настаје књига!”

И к буци, насталој након изласка рјечника (16. 3. 1819) због т. з. „неписмених” ријечи у *Рјечнику*: “Нека лају и измишљају: путник слободан пјева покрај разбојника. П. и К. спадају у рјечник, као и *mentula*, *penis*, *cunnus*, *futuо*: само злобни људи и мумљачи (Талкен) могу их пронаћи између 30000. Оне су двије ријечи третиране озбиљношћу какву такве ствари траже, иначе оваквога неће разумјети ниједан Њемац. Даље нека се без галаме брани Вук сам након повратка. Зар се рјечници пишу за дјецу (*deczâ*)? А тко брани да се направи за дјецу (*pueri*) краћу верзију [Рјечника].” (*Источ.*, II, 799.)

О том питању П. Ивић (47): “Има разлога за веровање да је Копитар сугерирао Вуку да уврсти у речник и речи које се обично избегавају у пристојном друштву, а сигурно је да је у Копитаровој моћи било да Вука одговори од уношења тих речи. Али он то није учинио. Сматрао је, свакако, да је науци потребан потпун преглед свих речи језика, а биће да је имао и склоности за ову врсту несташлука. Али честеји пароси, поштенородни трговци и сви они други малограђани чија имена читамо у списку пренумераната, они су ствар примили сасвим друкчије. Нема сумње да је у хору погрде глас хипокризије био од најбучнијих, али је сигурно да је ту било и искреног незадовољства због мноштва прејакних израза у књизи коју су многи били наручили зато да би им из ње учила деца. – Тако је непромишљеност Вукова и Копитарова дала прилику противницима реформе да речник дисквалификују пред незрелом српском публиком. [...] – Док је тако Рјечник претрпео неуспех код куће, у широком свету он је доживео признање и похвале. [...] Рјечник је Вуку обезбједио међународно име. [...] Истина је да се често догађа да велики људи буду боље схваћени у туђини него у својој земљи, али је истина и то да слава ипак нађе пута, мкар и обилазним правцем, до средине из које је великан потекао.” (48)

Копитар је за необавештену публику у *Рјечнику*, коме је стварни коаутор, присутан само у 10 редака увода у овај рјечник (стр. VIII) гдје Вук пише: “Што се тиче овђе Немачкога и Латинскога језика, о том сам радио са Г. Копитаром, ц. к. дворним библиотекарим; али опет ако се нађе да су које ријечи рђаво преведене, томе сам ја

крив, што му нијесам знао право значење казати, а не он, што га није знао Њемачки или Латински истолковати. Може бити да ће млогима од наши учени Србаља пасти на ум код ње које ријечи краће и Српским наличније ријечи Њемачке и Латинске, него што смо и ми овђе метнули; такове ријечи треба забиљежити, као и оне, које се не нађу овђе. Али опет не треба сваки да мисли, да су оно све погрешке, ње он не разумије Њемачкога, или Латинскога, или Српскога језика.” Тако: готово критичкије него похвално за Копитара. Иако је преводио само Копитар, овђе читамо само: “о томе сам радио са Г. Копитаром”.

На “скромност” ове врсте информација при Вуку упозоравао је већ Петровски (642): “Неколико дана након тога [тј. феб. 1816] Вук је саопштавао своје шишатовачкоме кореспонденту нове појединости о Рјечнику: “Сада српскоме речнику добављамо латинске ријечи умјесто талијанских. Тако нама се чинило право. [...] Копитар каже да ћемо штампарију добити”. [...] 643: “Кад се привикао заједничкоме раду са бечким славистом Караџић је почео сасвим озбиљно упоређивати себе са својим вођом: ‘Ја и Копитар,’ писао је 24. (?)/12. децембра Мушицкоме, ‘једнако радимо. Латинске смо ријечи узели не ради Срба, него ради Енглеза и других народа, који не знају њемачки. ... Мој сурадник Копитар љубазно Вас поздравља.’”

Након ових догађаја после изласка *Рјечника* у кореспонденцији је између Копитара и Добровског ишла ријеч углавном о продаји Вукових дела, па о његовом путу по Русији и Њемачкој. Занимљиво мјесто је нпр. у писму Копитара Добровском (7. 6. 1820): “Што у Твојој присутности Вук није отварао устију каже да није могао пошто си ти пренебјегао обећану и од обојице очекивану посјету. (Ово за добронамјерне уши, да ме тко не оцрни пред Твојом великом душом. Али Вука ми је јако жао: превареног од Руса и окруженог с толико неприлика.”) (*Источ.*, I, 456). Или (18. 3. 1826): “С. С[тратимировић] тужио је цензора [= Копитара] као профанатора најсветијег будући се сада умјесто русославенског *Георгија Мученика* [...] чита *ђурђев дан*, *Иван дан*, *Степан дан* и *божић те спасовдан*. Али цензор се крио тиме да језик није на милост и немилост изручен бискупу и да су та имена обична у свим католичким илирским календарима, дакле не могу да профанирају.” (*Источ.*, I, 534.).

Јула (21.) исте године у Копитарову писму Добровскоме налазимо мјесто из којег се види да је Копитар Вуков рјечник држао и својим: “[А]ли подручје Браничево (источно од Београда, не западно како стоји у Крусеовом Атласу) наћи ћете у нашем и од Вас нецјењеном (како бисте угодили карловачким *Obscuris viris?*) Вуковом рјечицику.” (*Источ.*, I, 549.), на што је већ 30. истог мјесеца реплицирао Добровски: “С карловачким *Viris obscuris* имам једнако мало контаката, како сам мало спреман да пишем апологију за Вука. Такве послове, супротно, избјегавам. Сватко има своје погледе и сазнања.” (*Источ.*, I, 551.) Своју критичност према Вуку Добровски показује и у писму Керрени (14. 1. 1826): “Копитар није тако спреман на поштеду као ја код оцјењивања његових радова, нпр. *Когмсзаја* итд. Њему је Вук изнад свега и не жели да се Срби прикључе Русима, како год би то њима било потребно и користно.” (*Источ.*, I, 676.) Копитар као да је знао за ово мишљење Добровскога, па је у захвали преко Кепена Шишкову за Вуку додијељену ренту руске државе – за што се опет био побринуо Копитар – написао и ово (15. 9. 1825): “За Вука захваљујем Вам и ја. Мислим да је дужност заузимати се за такву добру главу, не давајући се сметати виком мрачњака. Него му при томе треба стајати на страни. Веза између Срба и

Руса ради нас двојице неће трпјети, па да то viri obscuri и хиљаду иута штампају.” (*Источ.*, I, 687.) Још у вези с рентом (12. 7. 1826): “Пише ми [Вук] да је још увијек сав изван себе од чисте радости, па да зато ја захвалим за додијелену ренту. И заиста мислим да је Бог све то, како друкчије и не ради, водио право, изверно: мала га пензија чува пред очајем, а за веће ствари моћи ће се ad tempus лако придодати.” (*Источ.*, I, 700.)

Ту је поново говор о томе да Копитар с Вуком одлађује српство од Руса. Копитар је мишљења, да везе између једних и других због новог типа српског књижевног језика нису погођене јер у цркви литургијски језик остаје какав је и био (а не и језик основних текстова с конфесионалног подручја, какво је и св. писмо које је Вук такође превео у свој тип језика). Старославенски као литургијски језик био је Копитару као латински у католичкој цркви. – У својој души Копитар је ипак био за то да јужни Славени, а овдје конкретно Срби, не би били у никаквој овисности од Руса. Овдје би требало нагласити позитивност Копитарових настојања с једне стране за српску умјетност ријечи у стваралачком и рецептивном смислу, с друге пак стране на то да је сувремени народни говор централног српскохрватског типа могао постати точка окупљања за све јужне Славене који нису били Словенци, или Бугари, или Македонци. Нарочито Хрватима – успркос глагољаштву – било се много лаже придружити штокавском језичком типу модерног доба него типу језика који се уз православље везао на славеносербски, па макар га мало и реформирали.

Како би данас било с књижевним језицима српскохрватског дијалекталног језичког подручја без Копитар–Вукове реформе српског књижевног језика свакако је доста занимљиво питање. Можда је у вези с тиме занимљиво и питање колико се је тиме унапред рјешавало и питање хрватског књижевног језика, нарочито у вези с Копитаровом мишљу да су кајкавци Хрвати само у политичком, не и у језичком смислу. (Глагољској литератури у том смислу ишла би улога као славеносербској код Срба: остала би у функцији литургијског језика, па и то вјероватно само у историјски датом обиму употребе у 19. стољећу.)

ЛИТЕРАТУРА

Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii, Tom I, Sanktpeterburg 1885; *Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v "povremennom" porjadkě*, CVII + 751 + 9 str.; Tom II, Sanktpeterburg 1897; *Novyja pis'ma Dobrovskago i Kopitara i drugih "jugozapadnyh" slavjan*, CII + 927 str. (Издао Вагрослав Јагић.) Цитирано: *Источ.*, I, *Источ.*, II.

N. Petrovskij, *Prve gody dѣjatel'nosti V. Kopitarja*, Kazan' 1906, XXIII + 757 str.

Вук Стеф. Караџић, *Српскч рјечник 1818*, Просвета, Београд, Сабрана дела Вука Караџића, 1864–1964. О Вукову рјечнику из 1818. године Павле Ивић, I. ц. стр. 19–191.

F. Miklošič, *Barth. Kopitars kleinere Schriften*, I, 1857. Цитирано КС.

Вук Стефановић Караџић, Биографска и библиографска скица, *Српски књижевни гласник* 1937, 383–399. С руског превео д-р Милош С. Московљевић. Цитирано као С. Вукова преписка, књига прва, Београд, 1907.

Summary

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ IN VIEW OF KOPITAR – DOBROVSKI CORRESPONDENCE

The author emphasizes in this paper that Vuk–Kopitar relationship has not been shown for a long time according to original documents, where this relationship is deprived of a historical dimension which plays a rather important role for Serbocroatian.

Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 1987, 225–235. (Skrajšana varijanta v srbohrvaščini.)

PRAVOPISJE IN BESEDOSLOVJE V POPRAVLJENI SLOVENSKI SLOVNICI /1964/

Lani je izšla, kot beremo v naslovu,¹ popravljena izdaja Slovenske slovnice 1956. Izdaja je bila potrebna, saj na trgu že dalj časa pred tem ni bilo mogoče dobiti takega potrebnega priročnika. Glede na to, da je njena prednica doživela več temeljitih in deloma prav ostrih kritik² in da se je o marsičem, kar ta slovnica obravnava, medtem pisalo tudi v posebnih člankih, razpravah in knjigah,³ jo kaže pregledati prav s stališča, kaj je v njej popravljenega oz. zboljšanega.

Prelistajmo na hitro slovnico, primerjajoč jo s staro. Na prvo novost naletimo šele v poglavju *Pravopis*: tu je ponatisnjeno pravopisno poglavje iz *Slovenskega pravopisa* 1962 od poglavja *Deljenje* dalje, le da je izpuščen pasus *O rabi in pisavi pripon*, ki je izzval polemiko *bravec – bralec*.⁴ To je največja sprememba v primeri s slovnico iz 1956: prejšnjih 13 strani je zamenjanih kar s 64, in še drobnejšega tiska. V teh 13 straneh je upoštevan tudi glede na slovnico 1956 opuščeni pristavek o sklanjavi tujih lastnih imen (*SS* 1956, str. 106–109). Zanimivo je, da je poglavje *Pridevnik iz tujih lastnih imen* ostalo na mestu, kjer je bilo v *SS* 1956 – v oblikoslovju pri pridevniku –, čeprav je v novi slovnici že pred tem obravnavano v poglavju *Pravopis* (str. 83–85).

To je vse, kar je popravljeno, drugo je (če odštejemo pisavo stotic glavnih števnikov po novem), kot je bilo v *SS* 1956. Ali so bile kritike, razprave in knjige, nastale v obdobju med obema izidoma slovnice, brez vrednosti, ko jih je mogoče kar preiti? – Skoraj ni verjetno. Sicer pa je glede tega zapisal Bajec (*JiS* 1957/58 str. 190) naslednje:

»O Slovenski slovnici 1956 je dobilo uredništvo (mišljeno je ured. Jezika in slovstva) že lepo število pripomb in ocen. Tomšičevo kritiko je objavilo v celoti, članek B. Misje tako, kakor ga je skrajšal avtor sam. Lepo gradivo je v oceni, ki nam jo je poslal J. Toporišič, toda njegovega obravnavanja je bilo za več kakor 40 tiskanih strani. Ker si časopis ne more privoščiti takšnega razkošja s prostorom, je naprosil avtorja, naj bi spis razdrobil v več sa-

¹ Dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel: *Slovenska slovnica, Druga popravljena izdaja*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1964, /352 str./

² F. Tomšič: Nova slovenska slovnica (A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla, *JiS* II (1956/57), 127–134. – M. Feguš – A. Bajec: Še ob Slovenski slovnici 1956, *JiS* III (1957/58), 190–192. – Boris Misja: Nekaj pomislekov ob novi slovenski slovnici, *JiS* III (1957/58), 41–42. – Jože Toporišič: Probleme der slovenischen Schriftsprache, *Scandoslavica* VI/1960, 53–74. – Isti: Slovenska slovnica. Sestavili ..., *Filologija* 3/1962 (Zagreb), 278–289.

³ Do junija 1961 imamo bibliografijo v članku J. Toporišiča: Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, *JiS* VII (1961/62), 161–170. – Za pozneje: B. Urbančič: O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini, *JiS* VII (1961/62), 36–40, 200–209; J. Toporišič: Razgledi po stilistiki in stilu, *JiS* VII (1962/63), 34–44; Isti: Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, n. m. 138–143, 167–173, 206–211; B. Urbančič: Naš novi Pravopis, *JiS* IX/1964, 103–118.

⁴ F. Novak: Najvažnejša stališča v pravopisni vojni, n. m. 62–65; navaja glavne borce, kot so: Kotnik, Borko, Urbančič, Bezljaj, Pogorelec, Bajec, Legiša, Bordon, Pivko. – B. Urbančič: Problem »bravca«, *SR* XIV/1963, 211–228.

mostojnih razprav. Obljubil je in del obljube že izpolnil. Na zadnjem kongresu slavistov v Dolenjskih Toplicah je M. Feguš nanizal precej pripomb. Žal jih ne moremo objaviti v celoti, ker nas daje stiska za prostor, so pa nekatere tako tehtne, da jih naši bralci morajo izvedeti in je uredništvo dolžno povedati svoje mnenje o njih. /.../ Ko bi bila slovnica iz 1947 tako temeljito ocenjena kakor sedanja, nova izdaja v marsikaterem pogledu ne bi bila pomanjkljiva. Tako pa so bili avtorji navezani samo na svoje opazovanje.«

Malo dolg citat, daje pa odgovor na vprašanje o vrednosti vsaj v njem navedenih kritik SS 1956. Ker je nova slovnica z navedeno izjemo ponatis svoje prednice iz l. 1956, jo seveda zadevajo vsi tisti očitki kot njeno prednico. Po našem mnenju ni dvoma, da so mnogi med njimi upravičeni. Glede na to si je izdajatelj nove slovnice zaslužil tudi pridevek skrajnega malomarneža, ki mu je za napredek malo mar.

Ali bi bilo smiselno razgrinjati pred bralcem na desetine strani napak in pomanjkljivosti, s katerimi se diči naša slovnica in ki so že bile obravnavane? Ali ne bi bilo bolj preprosto kar ponatisniti stare kritike, da bi bile bolj pri roki? Toda ali je to slovnico sploh mogoče popraviti? – Četudi bi mestoma šlo, je vendarle bolje, ko bi jo čisto predelali, ali še bolje: na novo napisali. To tudi zaradi naslednjega: ko prebiraš stari del nove slovnice, še zmeraj naletiš na neodkrite napake in pomanjkljivosti. Ena takih najvažnejših je odsotnost določnejšega in včasih tudi kakršnegakoli stilnega kriterija pri vrednotenju dvojnih ali še več naglasnih možnosti, oblik, besed, sintaktičnih sredstev... za izražanje racionalno iste predmetnosti. (Prim. o tem razpravo *Stilska vrednost slovenskih veznikov ali Glagolski naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika*.)⁵ – Pa pustimo stari del slovnice in se zaustavimo podrobneje ob novem.

Kot zapisano, je poglavje o pravopisu mehanično preneseno v novo slovnico iz SP 1962. To je nerodno že zato, ker se sedaj o sklanjatvi tujih lastnih imen razpravlja v poglavju o pravopisu, namesto da bi to brali pri morfologiji, in sicer pri posameznih sklanjativah in besednih vrstah. To že v stari slovnici ni bilo zadovoljivo rešeno, saj so bila tuja lastna imena vseh treh spolov obravnavana na koncu samostalnika, torej nepovezano z domačimi imeni. Isto je bilo tudi s tujkami. Tako ločevanje tujega in izposojenega od domačega (da ne govorim o sedanjem mešanju oblikoslovja s pravopisom) predmetno ni upravičeno, še posebno ne, če ni specifičirano. Naj enotnost tujega in domačega ponazorim. Vsa sklonljiva ženska lastna imena gredo v I. sklanjatev: vseeno je, ali gre za *Julko* ali za *Klio*, za *Melpomeno* ali *Lenčko*. In ne sklanjajo se načeloma spet iste kategorije: lastna imena na soglasnik (*Dolores*, *Kotnik*) in na *-i* in *-u*. Nesklonljiva so še redka tuja občna imena, kakor npr. *mater* ali *species*. – Nič drugače kot pri samostalniki ženskega spola ni pri moških: tudi tu gredo redko v čem tuja lastna imena svojo pot (npr. *Kato* – *Katona* ipd.).

Zaradi mehaničnega prenosa poglavij iz SP 1962 v novo slovnico je poleg tega sklanjatev domačih lastnih imen obravnavana dvakrat: enkrat v poglavju o pravopisu, drugič pri sklanjativah. Kako se zaradi tako raztrganega obravnavanja znanje o sklanjativah samostalnikov slovenskega knjižnega jezika težko strne v zaokroženo (in učinkovito) podobo, ni treba posebej poudarjati.

Kakšna pa je – po našem mnenju – vrednost spremenjenih pravopisnih določitev v novi slovenski slovnici? – Zapisati je treba, da so tu zares upoštevane mnoge ugotovitve iz

⁵ Stilska vrednost.: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* (Zagreb) 6/1964, 63–83; Naglasni tipi..., *JiS X/1965*, 56–79.

člankov o starem načinu pisanja in o določilih Pravopisa iz 1950. leta.⁶ Preglejmo po vrsti posamezne probleme.

Deljenje besed

Deljenje besed (prej razzlogovanje) je sedaj preprostejše. Tako lahko izgovorljivi soglasniški sklop nasproti prejšnjemu *ti-skati* sedaj delimo *ti-skati* in *tis-kati*. Da smemo pri te vrste sklopov k prvemu delu besede jemati načeloma samo po en soglasnik (*kuš-trav*, ne pa tudi *kušt-rav*), je nepotrebna omejitev, in bi jo kazalo v novem pravopisu odpraviti. To posebno zaradi tega, ker v *Pomni* k točki c) (težko izgovorljiv soglasniški sklop) Pravopis vendarle dovoljuje pustiti pri prvi polovici besede tudi dva soglasnika (*sonč-na* poleg *son-čna*). – Prav tako ni z ničimer upravičena druga omejitev v jemanju soglasnika k prvi polovici besede: ko gre namreč za soglasniška sklopa *lj* in *nj*. Zakaj bi tu smeli deliti le *kra-lja*, *ko-nja*, ne pa tudi *kral-ja*, *kon-ja*, če pa pisna predsamoglasniška *lj* in *nj* po zatrjevanju same slovnice izgovarjamo kot *l* ali *n + j* (Prim. SS 1964, str. 42: »Pred samoglasnikom ... se v skupini *lj* izgovarja vsak glas zase...«, in na str. 43 je isto tudi za *nj*). – In nazadnje: če imamo pravilo, da »pri deljenju tujih lastnih imen ne smemo trgati samoglasniških in soglasniških sklopov, ki zaznamujejo en glas« (str. 46), zakaj potem prav zahtevati, da »dva enaka soglasnika med samoglasnikoma delimo: *Schil-ler*, *Boc-cac-cio*«? Vsa druga pravila se navsezadnje še vedno naslanjajo na izgovorljivost obeh delov razdeljenega sklopa (ni mogoče deliti *so-nčna*), tu pa naenkrat skok nekam čisto drugam. Ali se ne bi bilo v takih primerih bolje držati splošnega pravila o soglasniških in samoglasniških sklopih, ki zaznamujejo en glas? – Kazalo bi tudi pravilo »Zaporedna samoglasnika lahko delimo: *Le-on*« glede na enoglasni samoglasniški sklop *Cooper* spopolniti in reči: »Zaporedna samoglasnika, ki zaznamujeta dva glasova, delimo.«

Raba velikih in malih črk

O tem problemu se je pisalo sorazmerno veliko, marsikaj od tega je bilo v novi pravopis tudi sprejeto, vendar je dovolj pogosto kaj še nedognano.

Tako npr. pri veliki začetnici. Nikoli nisem bil prav zadovoljen s formulacijo, da pišemo z veliko začetnico »prvo besedo v stavku za piko, klicajem in vprašajem«. To zato, ker se z njo problem prenese samo na drugo področje (tj. kdaj pa postavljamo piko, klicaj in vprašaj), pa tudi zato, ker ne upošteva absolutnega začetka. Treba bi bilo reči, da z veliko začenjamo vsak samostojni stavek, nič pa ni važno, ali je pred njim pika, klicaj ali vprašaj ali pa sploh nič. Če hočemo za temi ločili pisati začetek stavka z veliko začetnico, morajo pika, klicaj in vprašaj prav tako stati na koncu samostojnega, ne katerega koli stavka.

Zdi se mi razen tega, da bi z veliko smeli pisati tudi začetke samostojnih stavkov za dvopičjem, tj. stavkov, ki ne kažejo sintaktične odvisnosti od stavka pred dvopičjem, torej ne samo kot sedaj. za dvopičjem, če mu sledi premi govor. Primer: »Za sklanjatev samostalnikov II. deklinacije veljajo naslednja pravila:

1. V tip *perut* se uvrščajo večzložne osnove s stalnim številom zlogov (*ljubeznivost*), enozložne samo izjemoma (*nit*). Pri večzložnih so poseben problem tvorjenke tipa *pomoč*; o tem pozneje.

⁶ Glej Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge, *JiS* 7 (1961/62), 161–170 in Naš novi pravopis B. Urbančiča ter podčrtano opombo 4 na str. 616 te knjige.

2. Raznozložne osnove ...

Po sedanjih pravilih je treba na koncu vsake točke postaviti podpičje. Če prav razumem veljavni pravopis, se v takih primerih rešuje tudi tako, da za *Pomni*, kadar mu sledi več točk, ne postavlja nobenega ločila (prim. SS 1964 str. 50–51).

Pri veliki začetnici v osebnih lastnih imenih se mi upira pisava *Friderik s Praznim žepom*. Pridevek je tu vse, kar je za *Friderikom*, torej bi morali pisati *Friderik S praznim žepom*, kakor pišemo tudi *Aleksander Makedonski* ali *Janez Evangelist* ipd. »*S praznim žepom*« ima funkcijo priimka, te pa pišemo z veliko.

In še eno: če imamo – po mojem dobro – pravilo: »Kadar osebno ime zaznamuje predmet in ne več določene osebe, postane občno ime in se piše z malo začetnico: *Volta – volt*« itd. (str. 49), ne vem, zakaj ne bi tako ravnali še s tistimi samostalniki, ki so nastali iz svojilnih pridevnikov lastnih imen: pišimo torej z malo *jurjevo, gregorjevo, silvestrovo*, in ne z veliko začetnico, kot zahteva pravopis, ki se mora zaradi tega takoj zavarovati s posebnim *Pomni*, kjer zvemo: »vendar pa svojilne pridevnike v rastlinskih in podobnih imenih pišemo lahko tudi z malo začetnico: *salomonov pečat, marijini laski* ipd.« (str. 49). Mislim, da tudi take primere moramo pisati z malo začetnico; *Marijini laski* so pač laski osebe s tem imenom, *marijini laski* pa občno ime.

Zemljepisna imena

Kdor je to poglavje v SP 1962 natančno bral, vidi, da so še zmeraj težave s pisavo sestavljenih imen (enako tudi pri stvarnih lastnih imenih). Pravopis je šel v pravi smeri s pravilom, da z veliko začetnico pišemo samo prvo besedo sestavljenih imen, vse druge pa z malo, kolikor seveda sama niso lastno ime. Torej: *Stročja vas – Koroška Bela*. Na tem mestu bi bilo treba opustiti sklicevanje na občutek, ali je kako ime lastno ali ni (prim. SS 1964, str. 50, točka 2), in reči, da v sestavljenih lastnih imenih nikoli ne pišemo z veliko neprvih občnih imen. Po sedaj veljavnih pravilih pa pišemo npr. *Golo brdo*, ker prilastek *golo* menda ne kaže na kako drugo brdo kje v bližini (npr. na kakšno *Lesno brdo*), pišemo pa *Srednje Brdo*, če je v bližini še kakšno *Gornje* ali *Spodnje Brdo*. To pa poleg tega velja samo za nekaj imen tipa *brdo*, ne pa npr. za *selo*, ki ga pišemo v vseh navedenih primerih z malo: *Golo selo, Lesno selo, Zgornje selo, Srednje selo*. Posledica teh zapletenih predpisov, ki jih človek tudi pri pazljivejšem prebiranju pravopisa prav lahko prezre, je, da si moramo zapomniti tako občna imena, ki se ob nekaterih prilastkih pišejo z veliko, kakor tudi te prilastke same. Med taka občna imena gredo poleg *brda* še: *draga, gorica, log, polje, potok, gaber, loka, gradišče, blato, dobrava, trn, otok, gorice*, med prilastke, od katerih je odvisna pisava teh občnih imen v sklopu lastnega imena z veliko začetnico, pa gredo: *stari – novi, gor(e)nji – dol(e)nji, zgornji – spodnji – srednji, veliki – mali, notranji – zunanji*, ne pa – kot vemo – morda tudi *goli – kosmati* ipd. Kadar koli človek te stvari predava, se jih mora pred tem vedno znova učiti in še rad odpove spomin, tako da je treba priti s knjigo na dan. – Nepotrebno je zapleteno. Ostanimo preprosti, jasni in učinkoviti: občna imena v sestavljenih lastnih imenih pišimo, kadar niso prva beseda, vedno z malo začetnico: *Golo brdo, Lesno brdo, Srednje brdo, Zgornje brdo* itd. = *Golo selo* itd. Sem seveda tudi za to, da se piše *Škofja loka* (ki zaradi tega ne bo nič manjša, kot je sedaj), *Dolenjske toplice, Rimske toplice*, kakor se že sedaj pišejo tudi *Čateške toplice* ipd. Tudi nisem prepričan, da bi prišlo do kakih težav, če bi namesto *Dunajsko Novo mesto* ali *Bohinjska Srednja vas* pisali kar *Dunajsko*

novo mesto in *Bohinjska srednja vas*. *Novo mesto* samo na sebi ni lastno ime, pač pa vse skupaj, tj. *Dunajsko novo mesto* in *Bohinjska srednja vas*, in da to nakažemo, zadošča ena sama velika začetnica.

Za konec še dve pripombi:

1. Res je nekaj samostalnikov, pri katerih ne vemo prav, ali so občno ime ali ne: med take sodi npr. *gradec*, ne pa tudi *tabor*, kot meni SS str. 50, pač pa verjetno že *alpe*.
2. Pri imenih tipa *Na bregu*, *Pod skalco* ipd. SS str. 51 govori o osnovni ali imenovalniški obliki. To ni imenovalniška oblika, saj se vidi, da gre v navedenih primerih za mestnik oz. orodnik. Taka imena so prilastek k izpuščeni (sami ob sebi razumljivi) odnosnici, vzemimo *mestna četrt* ali *gostilna*. Uporabljamo jih lahko kot subjekt, toda zaradi tega ime še ni v imenovalniku, saj bi sicer tudi za *če* v stavku *Če je veznik* morali reči, da je v imenovalniku.

Stvarna lastna imena

Po Tomšičevi zaslugi⁷ smo se izognili preteči poplavi velikih začetnic pri pisavi lastnih imen, vendar smo pri stvarnih lastnih imenih zašli v drugo skrajnost. Tu se nam po novem priporoča pisanje z malo začetnico tudi tedaj, ko bi imena bilo boljše pisati z veliko. Na težavo je opozoril že Jože Šifrer.⁸ Če je naslov kakšne ustanove ali zavoda *Gimnazija Vič* ali *Filozofska fakulteta v Ljubljani* ali *Gradbeno podjetje Slovenija ceste*, potem je treba to pač pisati z veliko začetnico, če se obračam na naslov, na institucijo s takim in takim lastnim imenom, ne pa na institucijo take in take vrste v tem ali onem kraju. – Po mojem je docela napačno, če se odsvetuje ali prepoveduje v takih primerih velika začetnica. Pač pa je drugo učni predmet *ekonomika in organizacija podjetij* ali ime takega organa, kot je *univerzitetna uprava* ali *delavski svet*, ali ime praznika (*prvi maj*, *praznik dela*, *božič*), odlikovanja (*partizanska spomenica*), vojaške enote, kolikor se sploh izpisujejo njih številke (*1. bataljon*). Zakoni, uredbe, odločbe, pravilniki in navodila pa so lastna imena, zato jih, če jih citiramo, le pišimo z veliko, npr.: *Zakon o pokojninskem zavarovanju 1964*, & 14. Če pa mislim samo splošno na naše zakone, npr. v zvezah kot: *V našem zakonu o pokojninskem zavarovanju...*, potem imam pred očmi samo občno ime, ne lastnega, tj. zakon o pokojninskem zavarovanju sploh. Mislim, da gredo med lastna imena tudi imena vojaških enot iz narodnoosvobodilne vojne kot *Pohorski bataljon*, *Cankarjev bataljon* ipd.

Pisava tujih lastnih imen in tujk

To je eno najneprimerneje rešenih poglavij novega pravopisa in s tem tudi slovnice. – Pri tujih lastnih imenih pravzaprav še nekako gre: če so prvotno pisana z latinico, jih pišemo, kolikor nam dopuščajo naše tiskarne, tako, kot jih pišejo tisti, od katerih smo jih sprejeli (z manjšimi kompromisi posebno pri latinskih imenih), iz nelati/ničnih/ pisav pa jih zapisujemo v glavnem po svojih izgovorih in zapisnih prilikah (spet s kompromisi pri ruščini ali grščini).

Da pri vsem tem ni idealne enotnosti, naj pokažejo primeri tipa *Aurelius* oz. *Avrelij*, pri

⁷ Za pravice male začetnice: *JiS I* (1955/56), 114–116, 241–245; *JiS II* (1956/57), 93–95, 239.

⁸ Še o veliki začetnici, *JiS II* (1956/57), 238–239.

katerih »diftonga *au* in *eu* ostaneta nespremenjena pri tistih imenih, ki imajo v nominativu izvorno obliko, v poslovenjenih oblikah pa ju zamenjuje *av* in *ev*« (SS 1964, str. 65). Podobno za grščino na str. 69. Tu se namreč pojavlja vprašanje, kako je v morfološko vedno samo poslovenjenih oblikah od roditelja ednine dalje: ali ima *Plautus*, ker je od roditelja dalje poslovenjen, samo obliko *Plavta* ali tudi *Plauta*? Napisane so samo oblika *Plautus*, *Plauta* (prim *Augias* – *Augia*), pač pa pri pridevniku *Augiov* in *Avgijev* (SS 1964, str. 76). – Mislim tudi, da neupravičeno ni dovoljeno pisati paralelno z *Evklid* tudi *Zevs* za grško *Eukleides* in *Zeus*.

Zaradi ohranjanja tuje diftongične zveze na koncu osnove prihaja pri sklanjanju in izpeljevanju do nemogočih pisnih samoglasniških kopicenj: *Medeia* – *Medeii* – *Medeiin*. Grozno me zanima, zakaj *Laelius* ali *Phoebus* smem pisati *Lelius* in *Febus*, ni pa *Astrai* mogoče podomačiti in pisati *Astraje*. – In šele težave z izgovorom takih pisnih samoglasniških zanimivosti! *Augiov* (str. 76, toč. b) izgovarjamo samo *-iou* – to zveš v SP – *-ijeu* izgovarjaš lahko samo v primeru, če pišeš *Avgijev* (če sem prav razumel), *Patriziov* izgovarjaš samo *-ijeu* (str. 80), pač pa pridevnik od imena *Bloy* pišeš in izgovarjaš *Bloyev* (tj. *bloajeu*; str. 74). Prim. še izgovor *-em* in *-om* za pisano *Franzom*, in samo *-ou* za pisano *Franzov*.

Ali ni to blizu zmešnjavi? Nekje – mislim, da v dnevniku – sem bral, da pišemo tip *Augiov* namesto *Augijev* zato, ker namesto končnic *-om*, *-ov*, *-oma* in pripone *-ov*, pišemo *-em*, *-ev*, *-ema*, *-ev* samo za pisanim *c*, *j*, *č*, *ž*, *š*. Tako argumentiranje nima pravopisa čisto na svoji strani. Prim. že obravnavano *Bloyev* (*-ev* za *ipsilonom*) in še naslednje mesto v slovnici: »Ponekod pisava omahuje in tudi pišemo (za trdimi pisnimi in govorjenimi mehкими soglasniki – op. J. T.) *-em* *-ev* (treba bi bilo dodati še *-ema* – op. J. T.): S *Fochem*, *Fochev*, *Radicsem*, *Bartschem*, *Macaulayjem*« (SS 1964, str. 79/80). Temu je treba dodati še edino dopustne slovanske primere s *Palmotičem* in *Nestroyem* (str. 80).

Kam hočem? – Pišimo *-em*, *-ev*, *-ema* in prip. *-ev* pri svojilnem pridevniku dosledno in enotno za vsemi govorjenimi mehкими glasovi (mislim, da se je za to potegoval že Feguš).⁹ Torej: s *Franzem*, *Fochem*, *Radicsem*, *Bartschem*, *Boccaciem*, *Nestroyem*. Če je pred govorjenim *j* na koncu osnove govorjen samoglasnik (sedanje *Augiov*, *Patriziov*), izpisujemo tudi *j*: *Augijev*, *Patrizijev*. Tako namreč že sedaj delamo pri *Rousseauju* (str. 80, točka 4: *Rousseaujevi spisi*). Imena, ki se pisno končujejo na *y*, ki se ne izgovarja kot *j*, (*Bloy*, *Macaulay*), so enaka *Roussjeauju*, torej z *Macaulayjem*, z *Bloyjem*. (Ta *j* se seveda – spet po že Pravopisovem zgledu *Rousseauja* itd. – prenese tudi v druge sklone: *Bloyja* ipd., pri grških in latinskih imenih celo v nominativ: *Augij*.)

Ko bi se sprejelo to načelo, bi bilo učenje pravopisa lažje in učinkovitejše, pa tudi bolj upravičeno je tako. Problem bi bila potem samo še tuja lastna imena z govorjenim vokalom na koncu osnove in s pisnim soglasnikom *s* na koncu besede: *Dumas* – *Dumasa* (izg. *dūmaja*). Jaz bi si tudi tukaj upal pisati z *Dumasem*, pač po pravilu, da po govorjenih mehkih soglasnikih (to so *c j č ž š*) pišem *-em* itd., pa naj se beseda piše kakor koli. Tako bi torej pisali: s *stricem*, *bičem*, *nožem*, *košem*, *bojem*, *Franzem*, *Boccaciem*, *Coleridgem*, *Lesagem* (dveh *e*-jev ne kaže pisati), *Bartschem*, *Nestroyem*, *Dumasem*, itd. In če se v edninskem imenovalniku osnova končuje na tudi pisni vokal, pišemo v drugih sklonih pred *-em j*: *Zola-jem*, *Rousseau-jem*, *Debussy-jem*, *Bloy-jem*, *Macaulay-jem*, *Claudi-jem*. Tako bi se speljal enoten kriterij, ki je vrhu tega preprost in preprečuje vsako samovoljnost.

⁹ JiS III (1957/58), 191.

Primerno se mi v novem pravopisu in slovnici zdi rešena izpeljava pridevnikov na *-ski* (*-ški*, *-ovski*, *-evski*, *-ki*) iz tujih lastnih imen. Pri njih namreč govorno in pisno domačimo tudi soglasniško izglasje /podstave/. Tako namesto dveh enakih soglasnikov pišemo enega (*Bonn* – *bonski*, *Lille* – *lilski*), špansko *ll* in italijansko *gl* razvezujemo v *lj* (*Sevilla* – *seviljski*, *Ventimiglia* – *ventimiljski*), italijansko in francosko *gn* podajamo z *nj* (*Boulogne* – *boulonjski*), vrivamo polglasnik pred zvočnik, ki bi se v pridevniški izpeljanki znašel v sklopu med dvema soglasnikoma (*Newcastle* – *newcastelski*), pri osnovah, ki se končujejo na *k-c-č*, *h-s-ć*, *g-ž-z*, izglasni soglasnik besedotvorne podstave premenjujemo s *š* in namesto pripone *-ski* uporabljamo *-ki*, zadnje tudi, če se podstava končuje na *š*): *Narvik* – *narviški*, *Nizza* – *niški* ... Tu bi bilo treba dodati še imena, katerih osnova se končuje na (govorjeni) *dž*: *Cambridge* – *cambriški*.

Čisto razlagalno so v tem delu pravopisa še pomanjkljivosti. Poleg že obravnavanega *Cambridge* – *cambriški* naj omenim še nekatere. Treba bi bilo jasno povedati, da so v točki a) (str. 83) obravnavani pridevniki, izpeljani iz osnov na *govorjeni* samoglasnik. Če tega ne povemo, lahko kdo v točko a) uvrsti tudi *Dachau* ali *Sidney* iz točke b). Zaradi izglasnega vokala v izgovoru spada cela točka 5 (navedena pri *Pomni* na str. 85, toč. č) k točki a), tako še točka 6 ravno tam, kolikor se osnove izgovorno končujejo na vokal (*Cambrai*, *Pau* – *Poitiers*, *Troyes*, *Lisieux*, *Montreux*, *Chamonix*), spet drugo k točki b), ker se končujejo na zvočnik (*Arles*), in k točki c), ker se končujejo na *p b t d* ali *f*. Kakor hitro te primere uvrstimo tja, kamor spadajo, vidimo, da se napačno pišejo po sedanjih pravilih. Če se namreč pravopis drži pravila, da samoglasniških zapisov glasov v tujih lastnih imenih v izglasju ne spreminjamo (to pravilo razbiram iz zgledov), soglasniške pa lahko, potem je treba namesto *cambraiski*, *pauski* – *calaiski*, *poitierski*, *troyeski* pisati *cambraijski*, *paujski* – *calajjski*, *poitiejski*, *troyejski*. Čemu sedanja razlika med *bellevuejski* in *cambraiski*? Tu predlagana pisava za točko 6 se ne oddaljuje bolj od lastnega imena kot *niški* od *Nizze* ali *hydgoški* od *Bydgoszcza* ali *cluški* od *Cluja*, je pa močno blizu našemu izgovoru. V smeri naših želja gre že pravopis izjemoma pri imenih, ki se končujejo na samo pisni *x*: *lisieujski* iz *Lisieux*. Razume se, da je sedanje *arleski* iz *Arles* napačno, če spada v točko b), prav pa bi bilo *arlski*, kar nam potrjuje pravopis s svojim *lehavrski* iz *Le Havre*. In da je namesto *nanteski* pravilno *nantski*, nam spet sam pravopis kaže s primerom *diepski* iz *Dieppe*. Pravopis se mora postaviti na enotno stališče govornega izglasja in stvari se bodo bolje uredile, kot so sedaj.

Še nekaj nedoslednosti. Na str. 83 slovnice beremo, da pridevnike »na *-ski* delamo po slovenskih glasovnih zakonih«. Kje pa so ti zakoni v slovnici razloženi? Na str. 166 sem našel pojasnilo samo za »imena, ki se končujejo v osnovi na *k g h* in *s z c*«, češ da se ti glasovi mehčajo. Treba bi bilo razkriti vse zakone, ne pa kar iz *Oslo* zapisati *oselski* in pred tem celo zatrdjevati (točka b na str. 84), da se *-ski* dodaja neposredno osnovi, če se končuje na zvočnik. – Prav nebogljeno je pravilo, da se *k g h, c z s* ali *č ž š z* začetnim *s* iz prdpone *-ski* spajajo v *š*: *Narvik* – *narviški*. Le kako naj se *k* in *s* spojita v *š*, ipd.! – In *Brest* v *brestovski* ni podaljšan z *ov*, temveč je namesto pripone *-ski* uporabljena pripونا *-ovski*.

Toda to so že pripombe k besedotvorju, ki je tudi sicer v slovnici dokaj šibko. Opozorim naj v zvezi s tem le na točko 7 na str. 85, kjer beremo, da »pri imenih dežel delamo pridevnik na razne načine«. Primeri so *Sicilija* – *sicilski*, *Trakija* – *traški*, *Španija* – *španski*, *Rusija* – *ruski*, *Italija* – *italijanski*, *Anglija* – *angleški*, *Francija* – *francoski*. Primeri kažejo, da pripona *-ij(a)*, ki zaznamuje posamezne dežele, v podstavi pridevnika večinoma ni ohranjena (*sicilski*, *traški*), lahko pa tudi je ohranjena (*avstrijski*), zamenjana (*angleški*, *francoski*),

»podaljšana« z *-an* (italijanski). Nisem prepričan, da so vsi ti pridevniki nastali iz imena dežel, kot meni Pravopis; *italijanski, angleški, francoski* so očitno iz narodnostnega imena. Tako je tudi z *ruski, pri španski, slovenski, traški* ipd. pa imamo opravka z vezanimi morfemi *sloven-, špan-, trak-*, na katere se dodajajo pripone za narodnostno ime, deželo in pridevnik, nanašajoč se na narodnost ali državo (pokrajino): *Sloven-ec, sloven-ski, Sloven-ija, Trak-ija, č-an, traš-ki* ipd. Vsaj neprimerno je potemtakem pri pridevnikih na *-ski* (kot se na kratko izražamo) govoriti kar kot o izpeljankah iz imena dežele ali države.

Pisava tujk

Posebno razpravo bi zaslužilo obravnavanje tujk v slovenski slovnici. Že definicija tujke je silno nedoločna, prav tako izposojenke. Potem pa vprašanje, kdaj je kaj splošno sprejeto in kdaj ni, kdaj imajo tujke podomačeno lice in kdaj ne itd. In na vse te nedoločnosti se naslanja njih močno opotečna pisava, čeprav operira z na videz tako preprostimi pravili, kot sta naslednji: »Tujke pišemo v slovenščini ... v tuji obliki, če so omenjene le na ozek krog strokovnjakov ali družbe« (str. 86). »Po domači izgovarjavi pišemo tujke, če so v splošni rabi. V takem primeru da jezik besedi domače lice« (str. 27). – Na splošno lahko rečem, da smo v izgovoru in pisanju tega, kar deklariramo za tujke, veliko prehlapčevski, premalo slovenski, svoji, pri obojem pa seveda nedosledni. Zato se skoraj ni mogoče naučiti, kako tuje besede, sprejete v slovenščino, izgovarjamo in koliko jih pišemo. Narobe ravnamo, ko za enim in drugim stikamo predvsem po tujih slovarjih, namesto da bi jih izgovarjali v skladu z izgovornimi možnostmi knjižnega jezika in potem tudi pisali kot netujke. Vse preveč si predstavljamo, da besede žive na papirju, ne pa v medčloveškem govornem občevanju. – O tem bo res treba še nadrobneje spregovoriti.

Pisanje skupaj in narazen

Tudi o pisanju skupaj in narazen je tukaj mogoče govoriti samo splošno. Problemi so še vedno pri samostalniku in pridevniku, posebno pa pri prislovu. Pisava skupaj ali narazen je povezana z naukom o besedi v ožjem pomenu (te veje jezikoslovja pa sploh nimamo razvite) in z besedotvorjem, ki je pri nas prav tako na dovolj šibkih teoretičnih temeljih. Pa preidimo k podrobnostim.

Vprašanje, ali naj kak samostalnik pišemo skupaj ali narazen, se pojavlja seveda samo pri tako imenovanih zloženkah in sklopih. Po sedanjem pravopisu pišemo skupaj (*avtostrada*, narazen pa *avto cesta*). Pomenske in sintaktične razlike med obema ni, saj ena kot druga pomen »pot za avtomobile« podaja z enakim zaporedjem obeh vsebinskih sestavin. Prvo pišemo po pravopisju skupaj zato, ker ima »v obeh delih tujko« in »smo (jo) sprejeli kot zvarjeno celoto« (SS 1964, str. 91), drugo pa narazen, ker je »sestavljena iz domače besede in tujke ali narobe« (n. m.) – Ta kriterij je samovoljen, treba je vse to pisali skupaj. V tej smeri je res že šel poizkusni snopič *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (str. 10), vendar »zloženkam z domačo besedo« dopušča tudi pisavo narazen, tako da imamo *avtostrada* – *avtocesta* in *avto cesta*. Še enkrat: ločevanje domačega in tujega ni upravičeno, saj je npr. *garaža* današnjemu človeku prav tako navadna (domača) kot tudi *avto* ali *cesta*.

Nova slovnica (in pravopis) navaja med primeri tipa *avto cesta* tudi *alfa žarke*. To ni enakovredno: zaporedja sestavin pri tipu *avto cesta* ne moremo spremeniti, da se ne bi spremenil

tudi pomen (*cestoavto* bi pomenil *avto za cesto*, kakor nam dokazuje *šinobus = bus za na »šine«*. *Žarki alfa* ali *alfa žarki* pa pomenijo *žarke, ki se imenujejo alfa*; tu je torej premena v vrstnem redu mogoča. Tudi zaradi opisane lastnosti obeh tipov zložen, bi bilo dobro pisati *avtocesta* samo skupaj, ne pa tudi narazen. V tip *alfa žarki* gredo še slovnični primeri tipa *H bomba in h-mol*. Potemtakem isti tip pišemo različno. Priporočljivo bi bilo pisati kot *h-mol* tudi *H-bomba* z vezajem, in enako tudi *alfa-žarki*, če že nočemo *alfažarki*. (Sicer pa za tip *alfa žarki* slovnica primerno priporoča stavljati določilno besedo za odnosnico, torej *žarki alfa*.)

Tako kot *avtocesto* bi bilo treba pisati tudi sklope *pešpot, figamož, pedenjčlovek, laketbrada*. Tudi tu se namreč prva sestavina, ki drugo natančneje določa (*pešpot = pot, po kateri se hodi, figamož – bojzljivi mož*), ne da spremeniti; tj. postaviti za odnosnico. – Če oba sestavna dela takega sklopa sklanjamo, pišemo seveda tudi po našem predlogu narazen: *mojster skaza – mojstra skaze* itd. Prav zaradi tega se mi zdi neprimerno, da pravopis dopušča pisavo *dolgčas* in *dolg čas*, ko je od rod. dalje vendar *dolgega časa*, nikoli pa *dolgčasa*. *Dolgčas* je samo prislov: *dolgčas mi je = dolgočasno mi je (= dolgočasim se)*. – (Zaradi mehničnega prenosa dela uvoda iz SP 1962 v našo slovnico je prišlo do tega, da na str. 91 piše *pedenj človek, laket brada, figa mož*, na str. 120 pa beremo po našem pravilnejše *pedenjčlovek in laketbrada* [poleg *figa mož*]).

Pri pisavi zloženih pridevnikov smo po starem pravopisu ločili »prave spojenke z določilno besedo v prvem in osnovo v drugem delu: *svetlósív, temnósív...«* (SP 1950, str. 37) od zvez, »kjer je prva beseda načinovni prislov: *kričeče rdeč, čudno spačen..., črno lisast, belo obrobljen...«* (n. m. 38). Sedaj se govori samo o zvezah, kjer je prva beseda »načinovni prislov«, dostavlja pa se, da to »velja tudi za barve« (SS 1964, str. 92).

In res najdemo med primeri za to pravilo tako *svetlo siv, rjavo rumen, temno rjav* kakor tudi *čudno spačen, črno lisast in belo obrobljen*. Torej je ločevanje iz starega pravopisa odpravljeno. Ali pa se da dokazati naš občutek, da s tem izenačevanjem nekaj ni v redu, da je bila stara rešitev boljša? Po mojem imamo prave zloženke (ki jih je spet treba pisati skupaj) tedaj, če domneva/nega/ prislovnega določila ni mogoče ločiti od odnosnice. Če pa je to mogoče, imamo zares opravka s prislovnim določilom. Prim.: *svetlosiv suknjič ima, ima čudno spačen obraz – spačen ima obraz (prav) čudno*.

In še en problem: iz *literarne zgodovine* res lahko izpeljem pridevnik *literarnozgodovinski*, kako pa je s primeri kot *ideološka in estetska* (kritika)? *Ideološkoestetska* (kritika) neka-ko ne gre, ker bi to pomenilo *estetska v ideološkem smislu*, kar je nesmisel. Priporočljiva rešitev bi bila tu v pisavi *ideološko-estetska* (kritika), kakor imamo *belo-modro-rdečo (zastavo)*, tj. zastavo, ki je bela, modra in rdeča. Primer še *zveza Angležev in Američanov: anglo-ameriška zveza*. Seveda je v veliko primerih jasnejše, če rečemo *estetska in ideološka kritika, in ne estetsko-ideološka kritika*, saj prirednega razmerja ne gre kar tako pretvarjati v podredno.

Pri prislovihih ne bi dopuščal pisave *čimdalj* ipd., ko sicer pri soodnosnih *čim – tem* pišemo narazen (str. 94). Drugo je v glavnem dobro rešeno. Pač pa je še zmeraj dovolj zapletena pisava prislovnih predložnih zvez: *dočista – do čistega*. Pravopis jih piše skupaj, kadar so se »strnile v prislov z novim pomenom«, narazen pa, »kadar imajo svoj pravi pomen« (SS 1964, str. 94). To je še kar pravo načelo, vendar ne docela pravilno, zaradi česar se ga sam pravopis ne drži povsem. Dosledno le v točki 3 (str. 96), ki navaja čisto opozicijske primere kot *natanko razložiti – na tanko razrezati*. Že s tega vidika je načeloma napačna točka 4, ki

uči, da tam navedene primere »pišemo skupaj ali narazen ne glede na pomen« (str. 96), npr. *dotod in do tod*. (Tu se Pravopis sklicuje pač na rabo.) Bolje je pisati take primere narazen, saj so njih sestavine ohranile svoj pomen.

Sploh bi za pisavo skupaj ali narazen lahko določili še drugačne kriterije. Prvi bi bil, da pišemo skupaj vse, kar se ne sklada z normo sodobnega knjižnega jezika, in sicer bodisi z oblikoslovne bodisi z /ujemalne/ strani. Po tem načelu pišemo skupaj *scela, dodobra*, ker ne poznamo več /imenske/ sklanjatve pridevnika (enako *pokonci* zaradi končnice *-i* v mestniku ed., ki ni več stilno nevtralna, izraz *pokonci* pa je). Šele če upoštevamo ta kriterij, ki ga je nakazal v nekem članku A. Bajec, razumemo v Pravopisu uvrščanje zadevnih besed v dve posebni skupini, saj *dodobra* pomeni ravno toliko kol *do dobrega*. (Prim. še *poredkoma – po dolgem, na gosto, na gostem*, kar najdemo samo pri *nalahno* skupaj pisano.) Pri samostalniku imamo take stvari npr. *na pamet, na videz, od rok*. – Tako bi se novo pravilo glasilo, da pri samostalniku in pridevniku pišemo skupaj tiste predložne zveze, ki nimajo sodobne oblikoslovne in skladenjske zgradbe ali (in) imajo s stališča sodobnega stanja knjižnega jezika docela nepredvidljiv pomen sicer znanih sestavin. Če imajo zveze sodobno oblikoslovno in ujemalno zgradbo, jih pišemo skupaj samo izjemoma, da lahko izrazimo nasprotja kot *pozimi – po zimi, ponoči – po noči, poceni in po ceni*. – Ostalo bi potem samo majhno število primerov, ki bi si jih bilo treba kar zapomniti. To bi bilo v primeri s stotinami izrazov, ki naj bi si jih zapomnil sedaj, malo. Človek bi mislil, da bi bilo bolje dopustiti več variant. Tako rezoniranje ni pravo, ker se z variantami še podvoji število enot, ki si jih je treba zapomniti.

Ločila

Natančneje sem pregledal to, česar nas nova slovnica po Pravopisu 1962 uči o stavi pike, klicaja, vprašaja in vejice. – Da piko »pišemo na koncu prostega ali zloženega pripovednega stavka« (SS 1964, str. 97), ni čisto prav: prosti stavek mora namreč v tem primeru biti samostojen in pripovedni stavek mora biti povedan mirno. Če je namreč čustveno obarvan, pišemo za njim klicaj! Na to pozablja novi Pravopis tudi pri klicaju (SS 1964, str. 99), čeprav je takih klicajev za pripovednimi stavki npr. v Cankarju vse polno. Namesto formulacije, da piko pišemo tudi »na koncu odvisnih vprašalnih, velelnih in želelnih stavkov (npr. Ne vem, zakaj je tako žalosten.)«, bi bilo treba reči, da se pri podredju ravna ločilo po glavnem stavku. S tem je vse povedano in se ni treba zavarovati pri vseh treh ločilih s posebnim *Pomni*.

Pri vprašaju in klicaju govori SS o samostojnih vprašalnicah in zvalnikih (npr. Kje?...). Ali niso to kar stavčne tvorbe, ekvivalenti stavkov, kot se izražajo Poljaki in Čehi? (Glede na nepopolnost bi jih v slovenščini lahko lepo imenovali *pástávke*.)

Pri vejici malo moti premajhna medsebojna povezanost posameznih velikih skupin in preveliko število paragrafov in podparagrafov in točk in *Pomni*-jev. Namesto da razpravljamo o vejici posebej, kadar »ločuje samostojne izraze, ki niso pravi stavčni členi« (zvalniki, samostojni miselni prislovi in vprašalnice, izrazi, ki izrečeno misel povzemajo, popravljajo, dopolnjujejo ali pojasnjujejo, samostojno rabljeni medmeti – vse str. 102), bi kazalo povedati kako splošno pravilo: Npr.: Z vejico ločimo vse priredne dele kakršnega koli stavka: oče, mati, sin; oče je bral, mati je zbirala fižol, sin je bil v hlevu; (premišljal je), kako ga ima rada, kako skrbi zanj, kako mu streže. Drugo tako splošno pravilo bi bilo, da vejica loči posamezne stavke zloženega stavka. In da se ne bi lovili, bi bilo kar tu treba precizirati, da

so stavki tudi tako imenovani zvalniki, samostojni medmeti, prislovi, izrazi, ki izrečeno misel povzemajo, pa še pristavki in vrinjeni stavki. Tema dvema splošnima zakonoma sledi pripomba, ki ju omejuje:

1. V prirednostih pred vezalnimi *in, pa, ter, ne – ne, niti – niti* in ločilnim (*ali*) – *ali* vejice ne stavimo.
2. Če prideta drug ob drugega dva veznika, med njima vejice ne pišemo, naslanjajoč se pri tem na izgovor, ki med njima ne pozna premora (pri normalnem govorjenju seveda). Tako pišemo tudi ponovljene izraze brez vejice, če jih v govoru ne ločimo s premorom.
3. Zapomni si, da pišemo: V Kranju, 13. X. 1965.

To je vse. Že iz povedanega se vidi, da se tudi v nekaterih podrobnostih potegujem za spremembe. Ena takih je želja, da se vejica ne piše med nadrednim in podrednim veznikom: tako bi se sedanje *da, ker* izenačilo z *in ker* (SS 1964, str. 103 oz. 104). To se nanaša seveda tudi na zvezo prislov + veznik (*češ da, že ko*). Tako bo pravopis vernejša podoba izgovora, kot je sedaj, pa tudi bolj preprost bo.

In še eno. Pravopis piše: *Naš največji pesnik France Prešeren* brez vejice, toda *France Prešeren, naš največji pesnik*. Ali v govoru ni oboje razčlenjeno na istem mestu? (Drugače je samo pri skrajno reduciranem gradivu: *pesnik Prešeren – Prešeren, pesnik*, čeprav tudi tu ni nemogoče *pesnik, Prešeren*.) Mislim, da je treba dovoliti tudi pisavo *Naš največji pesnik, France Prešeren*, kadar nam je ime *pristavek*. S tem bi bilo poenostavljeno in bližje govoru.

Slovenska slovnica 1964 v primeri s svojo prednico 1956 v bistvu ni napredovala – torej je nazadovala. Opravičila za to ima manj, kakor sama meni. Škoda, ki jo imamo zaradi tako silno pomanjkljive vodilne slovenske slovnice, je večja, kot kdo misli: površne, nepopolne in napačne ugotovitve se iz nje širijo v osnovnošolske učbenike in v splošno jezikovno zavest Slovencev: tudi zaradi tega smo tako slabo pismeni. – Tako o drugih učbenikih slovenskega knjižnega jezika kakor o splošni pismenosti bi kazalo v kratkem še kaj napisati.

JiS 10 (1965), 209–217. (Prvotni naslov: Popravljen Slovenska slovnica.)

K ODPRTIM PRAVOPISNIM IN PRAVOREČNIM VPRAŠANJEM

Besede iz narečij in tujih jezikov v knjižnem jeziku

/Take besede dobe/, če si hočejo pridobiti stilsko nevtralni status, domačo glasovno in pisno podobo: glasovno takoj, pisno na po določeni karanteni (po mojem nepotrebnosti, ker bi v fazi uvajanja tujo pisno obliko podajali v oklepaju). Torej *a* podajamo z *a*, *ü* z *i*, *ö* z *e* ipd., *w* z *v* (vikend), izgovorjeno *Turgenjef* – pisano *Turgenjev* – beremo *Turgenjeu* ipd., zveneče nezvočnike na koncu besede pred pavzo izgovarjamo nezveneče (*vikend* izg. *vikent*, enako *blues* izg. *blus* – dalje pa seveda *vikenda* in *bluza*).

Slovenske narečne besede, prenesene v knjižni jezik, dobijo le-tu čim bližjo, ne pa etimološko pogojeno in upravičeno glasovno podobo. Pri sprejemu¹ v knjižni jezik torej ne gredo skozi navidezno evolucijo. To velja za tiste primere, ko v knjižnem jeziku ni enake že obstoječe vzporednice. Primer: prekm. *bèrek* dobi tudi v knjižnem jeziku širino, ta *e* pa se zaradi pravil o distribuciji knjižnih dolžin in kračin avtomatično podaljša, tako da dobi beseda dokončno knjižno obliko *bêrek*. – Če v knjižnem jeziku že obstoji ista beseda z enakim ali podobnim pomenom v obliki *bérek*, dobi tako obliko tudi iz narečja prevzeta, četudi bi se tam glasila *bèrek*.

Besede, ki obdržijo za slovenski knjižni jezik neobičajno glasovno podobo (izgovorno seveda) – takšna je npr. *gostīvanje* –, imamo za citatne besede, podobno kot je citatni izraz »last but not least«, in načeloma lahko obdržijo vse svoje izgovorne značilnosti, glasovne in kvalitete in tudi distribucijske. Potem je stvar vsakega uporabnika takih besed, da jih primerno artikulira, lahko ne glede na to, da se nam tak izgovor, ko gre za navadne besede, lahko zdi smešen. (*Gostīvanje* se citatnosti znebi s podobo *gostivanje*.)

Citatne besede bi kot take kazalo v slovarju tudi označiti, morda s *cit*.

Pisanje skupaj in narazen sestavljenih besed

S a m o s t a l n i š k e i n p r i d e v n i š k e z v e z e pišemo narazen, kadar se obe sestavini sklanjata: *možicelj vstajač* – *možiclja vstajača*, *lep prelep* – *lepega prelepega*.

Z vezajem pišemo sestavini, katerih nesklonljivi del je mogoče postaviti pred odnosnico ali za njo (*alfa-žarki*^{*/} in *žarki alfa*); vezaj pišemo seveda le, če je nesklonljivi del pred sklonljivim. – Z vezajem pišemo tudi pridevnike, nastale iz prirednega odnosa, če se prvotne sestavine ne združijo v samostojni pomen: *belo-modro-rdeča* (zastava), *rusko-angleški* (slovar), *anglo-ameriška* (koalicija). Kadar pridevniške sestavine iz prirednega odnosa dobe samostojen (enoten) pomen, jih pišemo skupaj: *avstroogrška* vojska je bila premagana od pruske. – Barvni odtenki (*svetlosiv*, *temnosiv*) se pišejo skupaj, narazen pa primeri kot *kričee siv*, in sicer po istem načelu kot pridevniške zloženke iz prirednega odnosa (s *kriče-*

¹ Ta stališča sem kot glavni poročevalec pravorečno-pravopisne komisije pri SAZU, sekcija za novi slovar, (v letih 1964–1966) predlagal omenjeni komisiji. Bralci jih bodo lahko primerjali z uveljavljenimi stališči v novem slovarju.

^{*/} Pisanje z vezajem je kompromisna rešitev, prav je *alfažarki*, pač pa *α-žarki*.

če ni podana objektivna lastnost barve, temveč vtis, ki ga dela na nas, *svetlosiv* ali *sivozelen* pa je oznaka mesta v prelivajočem se spektru barv).

Zaimke pišemo raje skupaj kot narazen, /če imajo na koncu/ *-koli: kdor-koli, kdor koli* (ker *koli* ni samostojna beseda, temveč členek)./**/ – Nedoločne zaimenske tvorbe s »predponami« *redko-, malo-, marsi-* pišemo skupaj: *redkokdo, malokdaj, marsikaj*. Pišemo pa jih narazen tedaj, če predlog izgovarjamo med predpono in zaimenskim delom: *redko kdo*, če tudi *redko s kom, redko od koga* ipd. – Če so take zaimenske tvorbe tro- in večdelne, jih pišemo narazen: *kdo ve kaj, bog ve kdo, bog si ga vedi kam, kar si bodi, vrag si ga vedi kako*. Prav pa je *bogve* in *bog ve* ter *kdo ve* in *kdove*.

Bolje od *ideološkoestetski* (če je s tem mišljeno *ideološki* in *estetski*) je *ideološki* in *estetski*. *Družbenoekonomski* je seveda v redu, ker je izpeljanka iz *družbena ekonomija*. V takih primerih je v pisavi omahovanje, zato se piše tudi *družbeno ekonomski, cerkveno upraven* itd.

Pri števnikih se ravnamo po SP 62.

Prislovne sklope pišemo načeloma skupaj, če nimajo sodobne oblikoslovne oblike ali pa sicer sodobne oblikoslovne oblike ne pomenijo tistega, kar narazen pisani sestavini: *vešda = seveda*, proti *veš, da*. Razume se, da pišemo narazen priredne zveze tipa *bolj in bolj* in take predložne zveze. Čim pišemo zmeraj tudi narazen, npr. *čim bolj, čim prej*. Sploh bi bilo bolje pisati samo narazen, ker se *čim prej* ne loči od *čim hitreje*.

Tudi predložne prislovne zveze pišemo skupaj, če imajo za sodobno oblikoslovno podobo predvidljiv pomen. Narazen pa, če oblika ni sodobna ali pa je pomen nepredvidljiv (ali oboje): *dočista – do čistega, na čisto, na samem, na glas, od blizu, po čem, po pravici, na drobno, do kod, od koder, s časom, za malo*. Take prislove pišemo skupaj le, če nimajo predvidljivega pomena: *nadrobno = natančno, natanko = natančno, oddaleč = približno, odspodaj = spodaj* itd., ki vsi pomenijo spodaj itd., *zdoma = ne doma, zanaprej = odslej, zares = resnično, začasa = zgodaj, povsem = docela*. *Predlanskim*, pisano skupaj, je v skladu s pravili.

Pri predlogih se pišejo skupaj tisti, pri katerih velja vezava prvega: *izza hiše = iz ozadja hiše. Za na glavo* se piše narazen, ker se vezava ravna po drugem predlogu.

Nikalnica ni se piše skupaj kot predpona zaimkov in prislovov (*nihče, nikjer*), pri glagolih pa le v sedanjiku glagolov *sem, imam, nisem* in *nimam*.

Nikalnica *ne* se piše sama zase pred osebnimi oblikami glagolov, le *nečem* je izjema. Sama zase se zmeraj piše pri nedoločniku in namenilniku in v vezniških parih *ne – ampak, ne – ne*. Nikalnico pišemo skupaj s samostalnikom, pridevnikom, pridevniško rabljenim deležnikom in prislovom, če hočemo zanikati samo besedni pomen: *nevojak, nepristranski, neporasel, necvetoč, nepokošen, nemalo*.

Pisava tujk

V komisiji je prevladalo načelo, da se tujke pišejo v tuji obliki, če tako kaže pisna raba. – S tem se jaz ne strinjam, ker je raba odvisna od lektorjev, ti pa se ozirajo na pravopis, ki take besede piše raje v tuji (tj. pisni) obliki kot v domači (in tuji) govorni obliki. Moje mnenje je, da se je treba nasloniti na naslednji kriterij uporabe tuje besede: besede, ki jih srednje izobraženi in »ostrokovljeni« državljan uporablja v svojem privatnem in družbenem življenju

/**/ Tu sem se pozneje vrnil k izročilu in na prvem mestu dajal prednost pisavi narazen.

(sem štejem tudi športna udejstvovanja od planinarstva do avtomobilizma), še bolj pa tisto, kar rabimo sploh vsi, naj dobijo domačo pravopisno podobo ne glede na to, ali listki to rabo izpričujejo ali ne. (Tako rabo naj slovarska komisija javno priporoči in bo videla, koliko potrdil za slovensko pisanje bo mogoče nabrati.)

Mislim, da s tem pravopis demokratiziramo, hkrati s tem pa kultiviramo našega človeka, ki sedaj pisani *baby beaf* v izgovoru barbarizira »kakti na pismo«, v obliki *be(j)bibif* pa se vzpostavlja stik z naravno govorno obliko takih besed. S tem bomo hkrati zmanjšali veliko število popolnoma nepotrebnih pisnih napak, ki so posledica neslovenske pisave. Slovensko ljudstvo je bilo vedno toliko samostojno, da se je ravnalo po načelih, ki jih tu zagovarjam. (Prim. že Trubarja!) – S povedanim ni rečeno, da ne bi smeli odslej pisati nobene tujke več v tuji obliki: v tuji obliki bi pisali vse, kar uporabljamo kot citat; kar je omejeno na ozko strokovne kroge, naj se piše, kakor ti krogi hočejo, priporoči pa naj se jim domača oblika (tuja izgovorna).

Treba je biti dosleden: ni mogoče na eni strani preganjati tujk, na drugi pa biti nasproti njim tako ustrežljiv, da bi zaradi tega silili Slovence, da bi morali znati vse mogoče evropske pravopise ali pa hodili neprestano gledat, kako se to in ono piše, v slovar tujk in podobne priročnike. – Če mislimo, da s tujo pisno obliko besedo slovenskemu človeku odtujimo in uporabnika nekako silimo, da zanj najde domači izraz, bi rekel, da to ni pravo stališče. Kadar je kakšna beseda že v rabi, naj tam tudi ostane, saj je slovenskemu besedju treba že privoščiti mir. (Drugo je seveda, če imamo poleg nje še živo slovensko vzporednico, ker se v takem primeru sploh odsvetuje prevzem tujke, prav tako zaradi miru, ki je tudi v besedju potreben.)

Pisava besed z *-lec* oz. *-vec*

Pisava *-lec* oz. *-(v)ec* je sicer zaradi posebnega odloka taka, kot je v SP 1950, mislim pa, da se tega ni treba slepo držati. Predlagam, da se piše *-lec* tudi za *-vec* v SP 1950 v vseh tistih primerih, kadar pomenska analiza kaže, da gre za izpeljavo iz glagola, in ne iz pridevnika na *-av*. Seveda tudi obratno, kar bo pa dovolj redko. (Tu seveda ne zahtevam pisave *delalec*, ker tega tako ne dovoljuje načelo pisanja teh dveh pripon v SP 1950 (dva *l*), in tudi ne *pilec*, *brilec*, ker imajo /delujoče osebe/ iz atematskih glagolov (v nedoločniku atematskih) vedno samo pripono *-vec*.) Tam, kjer je ime za delujočo »osebo« mogoče izvajati tako iz glagolske podstave kakor iz pridevnika na *-av*, predlagam, da se piše samo *-lec*, ker gre razvoj v tej smeri. – Teh načel se je treba trdno držati, ker bo le tako problem v vsem slovarju enotno obravnavan. Piščiči se po tem načelu tudi z lahkoto ravnajo in ne bodo delali napak, tudi če ne bodo hodili gledat v pravopis.

Kar sem napisal za *-lec* in *-(v)ec*, velja tudi za izpeljanke s podobnimi priponami /tj. *-lka*, *-lski*, *-lstvo*/.

Izgovor črke *l* pred soglasnikom ali na koncu besede v izglagolskih izpeljankah

Kot znano, ta izgovor ni predvidljiv in je zato večstoletni problem slovenskega pravopisa in pravorečja. Analogija (*delo -a -o*), izglagolske izpeljanke (*zobobol*) in izposojenke in tujke (*glagol*, *alkohol*) so rušile prvotno distribucijsko pravilo (*//* pred samoglasnikom, sicer pa dvoustnični *w* ali *u*), oziroma se mu sploh nikoli niso dale dosledno uveljaviti. Samo pri deležniku na *-l* je to pravilo izpeljano dosledno, povsod drugod gre razvoj v smeri k ničti alternaciji *l – l*: tu bolj ali docela (*sila sil*, *pomilovalna*), tam zelo močno (*-alnik*, *-ilnik*,

-alnica, -alstvo itd.), še drugje manj oz. slabo (*bralca, bralca, bralstvo*). – Moje mnenje je, da je samo pri pogosto uporabljenih glagolskih izpeljankah z *l* v obrazilu mogoče iti na edini predpis izgovora, bodisi dvoustn. *u* (*bralca*) bodisi *l* (*gasilca*), sicer pa je treba res še eksistirajočemu izgovoru z dvoustničnim *u* (vsaj pri starejši generaciji) dovoliti vedno tudi izgovor z *l*. Tako se bo končno tudi tu stanje nekako umirilo, čeprav seveda miru dokončno ne bo vse dotlej, dokler se ne uveljavi ničta alternacija *l – l* povsod razen v deležniku na *-l* /-lec, ipd./ . Vendar bo veliko pridobljenega, če se sprejmejo moja načela, že sedaj.

Naglasnost predlogov

Pravi, specializirani, predlogi so nenaglašene besede, npr. *na, pred, izpred, izven*. Poleg takih predlogov pa imamo tudi izprislovne in izimenske (*skozi, kljub, onstran, vpricho, nasproti*). Zdi se, da ti predlogi nimajo naglasa, čeprav – razen *čez* – ohranjajo vokalizem iz prislovne funkcije, tj. bodisi ozki bodisi široki *e* ali *o* (sicer zelo oslavljen). Zdi se, da so brez naglasa tedaj, kadar jih je mogoče uporabiti čisto predložno, tj. zamenjati s kakim predlogom. To naj potrdi ali popravi anketa, ki je priložena temu poročilu.

Naglas medmetov

Tisti, ki posnemajo naravne pojave, se pišejo z znamenjem za dolžino ali kračino po načelu, ali pojav v naravi traja dolgo ali kratko, se dogaja počasi ali hitro. – Tako je tudi s čustvenimi medmeti: so dolgi ali kratki (*ajs – ájs*), pač glede na to, kaj konkretno pomenijo. Za vsako se je treba odločiti posebej, upoštevajoč sobesedilo, iz katerega so izpisani.

Naglas prislovov

Prislovi so načeloma naglasne besede: *kám, tà, tù, sèmkaj, zeló, prèk, pràv, /.../, nató, próti, v srèdi, skóz, zgóraj, počási, tího, lepó, kmálu* itd.

Da so res prislovi, se vidi po tem, ker se lahko rabijo tudi samostojno, predlogi pa morajo stati pred odnosnico: *Bil sem poleg hiše, ko se je to zgodilo – Bil sem poleg, proti Bil sem pred hišo, ko se je to zgodilo – Bil sem pred ...* (tu se odnosnica razume iz sobesedila, medtem ko je *poleg* samostojen, kar dokazuje tudi zamenjava z *zraven, tam* itd.).

Nimajo pa naglasa tako imenovani poudarni prislovi (*že, še*) v zvezah kot: *že tó, še takràt, /prim. še/ prav tèbe*.

Naglasnost veznikov

Pravi vezniki so nenaglašeni: *in, pa, ter, ali, ker, da, če, ko, kot, kakor, ako, toda*. Kadar pa jih v stavku poudarimo, dobe načeloma – kakor vse brezglasnice – samo iktus, tj. so kratki. Večzložni vezniki imajo iktus na določenem zlogu: *ali (àli)* ipd. Dopustni vezniki imajo po mojem naglas na *-túdi* in *rávno* in *pràv*, in sicer vedno, to pa po prislovu, ki sledi *če*-ju (ali *ako*-ju). Vezniki, ki so hkrati prislovi (sem gredo tudi dopustni), imajo tudi kot vezniki naglas; prim. *sicèr, námreč, tórej, zatórej, zató, nató, takó, tedàj*. Nimata ga *zakaj* in *saj*.

Anketo predlagam za veznike, predloge.

Besede, ki nimajo naglasa, bi torej pisal brez naglasnih znamenj. Pač pa bi jih v oklepaju pisal s potencialnim mestom poudarka in kvaliteto in kvantiteto poudarjenega samoglasnika. V resnici sem sestavil tri anketna besedila: za veznike, za predloge in še za nekatere prislove. Ker so primerni tudi za vaje, jih objavljam.

Anketna besedila

Anketno besedilo za veznike:

Prišli so do vrat in pogumno potrkali.

Prišli so do vrat in ... No, kaj in?

Prišel je do vrat, ali vstopiti si ni upal. – Kako pa govoriš! Ne reče se ali, temveč toda ali vendar, tudi a ali kar gre.

Čeprav še mlad, je prehodil že veliko sveta.

Pol sveta je prehodil, čeprav je še tako mlad.

Dasi mlada, je že dovolj pametna.

Na sestanek so prišli ne le zastopniki vseh kateder, temveč tudi dekan.

Bil je še mlad, tako da ni čudno, da ni uganil vselej prave.

Bila je res mlada tedaj, neizkušena, da ne rečem – neumna.

Zgodaj sem vstal, torej sem lahko že truden.

Tiho bodi, sicer ti bo tako pritisnil okrog ušes, da pozabiš, kako ti je ime!

Četudi je dovolj star, je le še preveč nestanovit.

Dasi se mu nikoli ni prav slabo godilo, je godrnjal vse življenje.

Vse življenje je godrnjal, dasi se mu ni nikoli prav slabo godilo.

Pavliha pride, kadar pride.

Pride pač, ko pride.

Kadar pride mati, nam prinese kruha.

Ko pride mati, nam prinese kruha.

Kadar pride, nam prinese kruha.

Učil se je, toda znal ni mnogo.

Učil se je, toda ... ko bi ne bilo zabavnejšega!

Vendar nekaj, četudi pozno.

Vendar nekaj, četudi. . . No, saj sama veš!

Najprej sta šla k čevljarju, nato sta kupila čevlje in kar jima je bilo še treba.

Kadar pride, bo dobro.

Anketno besedilo za predloge in prislove

Je kdo proti? – Jaz sem proti, in še kako!

Kljub letom je stari mlademu še vedno kljub.

Je sveder že prišel skozi? – Skozi prvo desko je, skozi drugo pa ne.

Tudi ti si govoril zoper mene, le ne taji!

Sosedov je šel čez. – Kam čez? – I, čez lužo vendar!

No, ta je pa lepa, prek luže ti gre!

Če proti Koritniku ne bo pritožb, je pravi čudež.

Zraven prelepe jablane je bilo nastlano smetje.

Poleg prelepe jablane je bilo smetišče.

Pod prelepo jablano je stala miza.

Kdo je bil poleg, ko se je to zgodilo?

Izpod skale je curljal studenček, prav bister studenček.

Zastran nakupovanja le brez skrbi, oče, za to bom že jaz poskrbel.

Kradel ni izpod klopi, temveč iznad nje.

Dno jezera so našli star čoln.
Čebelnjak je stal konec vasi.
Sred množice je stal velikan.
Njegova domačija je bila vrh gore.
Okoli polnoči je na podstrešju zaropotalo.
Ta človek je onstran dobrega in zlega.
Zraven Jernačeve hiše je curljal studenec.
Medved je vpričo lovca odnesel ovco.
Hlev je postavil nasproti sosedovi hiši.
Mimo življenja je naslov neke knjige.

Anketno besedilo za članke (prislove)

Prav tebe je bilo tam treba.
Prav slepomišiti ti je bilo treba.
Pa še kako me je bilo treba.
Vse črno ljudi se je trlo.
Ravno tega nam je še manjkalo.
Tam spodaj pod kozolcem se je bilo zgodilo.
Tja gor poglej.
Tule sem stopite.
Skoraj nihče mu ni kos.
Kar sem s fantom, da mu ušesa navijem!
Saj še kar dobro zgledate.
Že kmet v dolini vam je rekel, da ste razbojniki.
Če že ne veste, kaj hočete, potem vsaj molčite.
Če še ne veste, kaj hočete, potem molčite.
Vsaj ti bi bil lahko pametnejši.
Saj sem te čakal debelo uro, če verjameš ali ne.
Vsaj nagajaj nam nikar.
Saj, saj, tako sem tudi mislil.
Saj saj, tako sem tudi mislil.
Zlasti Tine se je odlikoval pri vsej tej zadevi.
Ta je pa pameten! – Že, toda ali ne veš, da pri njem nikoli ne veš, pri čem si?
Ali še spi naš junak. – Še, saj tudi lahko.

JiS 14 (1969), 184–190. (Prvotno: Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom. JiS 14 (1969), 184–190.)

SLOVENISTIČNI DELI ANNELIES LÄGREID

Slovenistično delo A. Lägroid obsega 2 knjigi (Hieronymus Megiser: Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch – 1967, 200 str. + 188 str. faksimila, in Die russisehen Lehnwörter im Slovenischen – 1973, 134 strani) ter nekaj recenzij (Abhandlungen über die slovenische Reformation – Südost-Forschungen 1968, 365–369; Die Freisinger Denkmäler – Anzeiger fslPh, 1970, 179–181; Studia Slovenica Monacensia – Südost-Forschungen 1971, 403–405). Poleg tega je njen prevod v nemščino prispevka Jožeta Stabeja Die alten Wahlfahrten der Slowenen an den Rhein (Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereines, 1967, 97–160). V nadaljnjem podajam le poročilo o obeh knjigah.

I

Megiser obsega v prvem delu Predgovor (str. V–XIX), Seznam literature in okrajšav (XX–XXII), Megiserjev slovar (173 str.) ter Dodatek (175–200); na koncu je še posnetek Megiserjevega slovarja iz l. 1592.

V Predgovoru so najprej na kratko podani tisti podatki iz Megiserjevega življenja, ki delajo razumljivo dejstvo, da je stuttgartski Nемеc sestavil slovenski slovar, nato pa sledi splošna predstavitev slovarja (naslov, obseg, vsebina); pri tem se podrobneje govori le o verjetnosti, da bi bil Megiserju za predlogo neki latinsko-nemški slovar (ni pa povedano, kateri), opozorjeno je tudi na to, da Megiser včasih daje slovenske ustreznike za latinska in ne nemška poimenovanja. Sledi pregled dosedanjega razpravljanja o Megiserjevem slovarju (obravnavanci so zlasti Breznik – Razprave III, 1926 – in Vrtovčeva – Slovenski jezik 1940), na koncu pa je govor o jeziku Dictionarja, in sicer v tem smislu, da slovar odseva predvsem Trubarjev jezik, ne pa morda Kreljevega; podrobneje se govori še o prevzetih besedah. Na kratko je obravnavana tudi druga izpričana izdaja iz l. 1744, za konec pa je na 2 straneh prikazana podoba in narava avtoričine izdaje tega dela. Tu je povedano, da je avtorica Megiserjevo predlogo spremenila tako, da je na prvo mesto postavila slovenske izraze (v sodobni pisni zborni obliki) in jim dostavila sodobne nemške prevode po Pleteršniku, kolikor pa to ni šlo, po Pohlino, Gutsmanu ali Murku (v oklepaju pa citira iz Megiserja po zaporedju slov., nem., lat., medtem ko so italijanski ustrezniki izpuščeni). V Uvodu je še omemba, da se pri iz nemščine prevzetih besedah v slovarju opozarja na Striedter-Tempsovo, poleg tega pa se nadaljnja usoda leksemov zasleduje še po slovarju Pohlina, Murka, Cigaleta, Pleteršnika in SP 1962, tu in tam še drugih avtorjev.

Za ves uvod – izvzet je le njegov zadnji del – se lahko reče, da je izvleček iz dosedanje slovenske literature o tem slovarju (tu mislimo na Breznika, Vrtovčevo in zlasti na J. Stabeja): iz članka J. Stabeja so vsi konkretni zgodovinski podatki, kolikor niso bili znani že prej. V tem je torej avtorica praktično docela odvisna od slovenističnih izsledkov drugih. Če že takoj na začetku pravi, da je bil Megiserjev slovar »bisher nur wenig beachtet und noch nie gründlich untersucht oder systematisch ausgewertet« (str. VI), in če na drugem mestu ob Breznikove besede iz l. 1926, češ da slovenskih slovarjev doslej ni še nihče ocenil po njihovi notranji vrednosti, dostavlja svoj »daran hat sich bis heute nichts geändert«

(VIII), moramo reči, da po avtoričini zaslugi stanje tudi z njeno izdajo ni nič izboljšano. Nemogoče se je npr. tudi strinjati s stavkom, kot je »Megiser wurde als Lexikograph bisher kaum gewürdigt«, in tudi pri njej je izostala »eine eingehende Untersuchung über dieses Wörterbuch« (IX).

V zvezi z Uvodom lahko avtorici štejemo v dobro predvsem to, da je izpričala poznanje ustrezne literature o obravnavani problematiki, le da reprodukcijo relevantnih mest iz nje motijo nepotrebne digresije in precejšnja neosredinjenost razpravljanja sploh. (V seznamu literature pogrešamo glede na obravnavo krškega kapucinskega rkp. slovarja navedbo Breznikove razprave Kastelčev latinsko-slovenski slovar (SJ 1938, 55–62.)

Glavna vrednost knjige je torej Slovar sam. Avtorica je verjetno storila prav, da je geslom dala sodobno zorno pisno obliko. V posameznih geselskih člankih avtorica poleg že omejenih slovarjev opozarja se na jezikoslovno literaturo o tem in onem, npr. na Ramovša, Bajca, Kneževiča, Bernekerjev Etymologisches Wörterbuch in še na tega in onega. Škoda je, da potrditev ne navaja za vse enote iz Dalmatinovega Registra in Bohoričeve Slovnice (avtoričino opravičilo, da sta ji bila »oba vira na razpolago šele, ko je bil rokopis že v tisku« (IX), je razumeti pač tako, da ji niso bili na razpolago Stabejevi izpiski iz teh dveh del, saj ne Bohoričeva slovnica ne Dalmatinova Biblija nista resno težko dostopni).

S slovarskim delom smo lahko zadovoljni, čeprav bi podrobnejša kritika odkrila tudi kake pomanjkljivosti, kakor npr.: *berkceug* (prav *berkcojg*), *bjert* (prav *birt*); manjka beseda *jaz* za *jest*, včasih kazalke vodijo v prazno (prim. *le-ta* s. sub ta, tam pa ni podatka); tu in tam je tudi kaka tiskovna napaka. prim. geslo *proščenje*.

Na SAZU sicer obstoji podrobnejša kartoteka, kažoča tudi besede Megiserjevega slovarja v nadaljnem življenju tako v slovarjih kot (deloma) v literaturi; vendar gre Lägroidovi zasluga, da je dala konkreten zgled za izdajo slovenskega zgodovinskega slovarja in še pobudo, da bi se takega dela lotili Slovenci. (Res je pozneje izšel še slovar Bohoričeve slovnice izpod roke J. Stabeja, ki je v marsičem močno prisoten tudi v obravnavanem Megiserju.)

II

Druga slovenistična knjiga Lägroidove ima preveč pretenciozen naslov: dejansko namreč v njej ne gre za to, kar pravi naslov (Die russischen Lehnwörter im Slovenischen), ne za to, kar pove omejevalni podnaslov (Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter). Dejansko gre za besede, ki so kot ruske zaznamovane v Vodnikovem in Murkovem slovarju. Te besede so v srednjem delu knjige (str. 67–112) izpisane za vsakega avtorja posebej po abecednem redu, nato je po možnosti za vsako najden ruski slovarski vir (navadno Heym), zatem pa se zasleduje usoda teh besed v slovenskem slovarstvu (Mur., Cig., Plet.) in ugotavlja njihova prisotnost ali odsotnost v sodobnem knjižnem jeziku. V posameznih geselskih člankih so opozorila še na etimologijo ali na besedotvorne značilnosti. Te pripombe razodevajo informirano, zlasti pa pridno roko. Na koncu abecednega seznama pogrešamo kako strnjevalno razpravljanje o zadevni problematiki (tako npr. ni niti poročila o tem, da je od Vodnika prevzetih čez 90 besed v slovenščini danes ohranjenih le še 50, od Murkovih 94 pa 53, obojega skupaj kakih 5/9; dobro bi bilo strnjeno prikazati tudi glasovno-morfemske prilagoditve prvotnih ruskih besed slovenščini). Pri ohranjenih prevzetih besedah iz Murka bi bilo treba v večji meri stilne kvalifikacije.

Avtorici se le redko zgodi, da napravi kaj narobe: prim. zamenjavo besed *stih* in *stik* na str. 121; *podust* je verjetno stara slovenska beseda – na Mostecu *pudvèst*; seveda ni zakona, ki bi *s* pred *l* spreminjal v *z* (str. 96), kljub Bajcu; *slap* ni le pogostejši od *vodopada*, reče se *známenje*, ne *znaménje* ipd.

Da bi vsaj deloma upravičila naslov svoje knjige, je avtorica v Dodatku (113–124) zasledovala usodo okrog 50 prevzetih besed v literaturi 19. stol. Verjetno bi bilo smiselneje te pripombe pridružiti kar informacijam v slovarskih člankih. Od kod avtorici ti podatki, ni povedano.

Na koncu knjige sledi Seznam krajšav in Seznam literature ter Besedni register. Med literaturo bi gotovo bilo treba navesti še kakšno delo, v katerem je mogoče najti informacije, kakršne nam avtorica daje v nepotrebno razvlečenem Uvodu (str. 9–57). Ta Uvod je (zlasti od str. 18 dalje) smiseln samo kot predstavitev najvažnejših dejstev iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika nemškemu bralcu, ki zaradi neznanja slovenščine ne more seči po izvirnejših obvestilih. Podrobneje sta prikazana le Vodnikov in Murkov slovar. V bistvu je torej ves ta obširni uvod nepotreben balast, ki praktično nič ne prispeva h glavnemu delu knjige (kljub drugačnemu zatrjevanju avtorice). Avtorici služi v glavnem za to, da deli slovenskemu jezikoslovju lekcije, ki bi jih bilo bolje obrniti proti samemu sebi: tako npr. ni res, da nimamo nobenega narečnega slovarja (str. 9); neustrezno je označena vrednost Breznikovega raziskovanja slovarjev (10); tudi o zgodovini knjižnega jezika je vendarle že več prikazanega tudi v strnjeni obliki, kot bi rada verjela avtorica (prim. npr. SKJ 1–4, JP II); da bi bil Kolarič »ein kritischer Sprachwissenschaftler«, zveni zelo neprepričljivo in krivično za res kritično slovensko jezikoslovje ipd. Slovenska kulturno- in literarnozgodovinska znanost gotovo izpodbijdajata avtoričino trditev, da svoj predmet za čas, ko se je uresničeval v okviru stare avstrijske oz. avstro-ogrske države, prikazujeta »enostransko, tako da je resnične razmere mogoče spoznati le nezadostno«. Tako brezpredmetno pisanje gotovo ni znanstveno! Kdor prebere Lägroidin prikaz zgodovine slovenskega jezika in z njo povezane kulture, vendar takoj vidi, da pri slovenskih avtorjih Lägroidova kljub očitni dobri volji le ni mogla odkriti pasusov, ki bi jih bilo rodilo pojmovanje, da je bil avstro-ogrski državni okvir le »der Innbegriff alles Bösen, Feindlichen und Korrupten«, kakor beremo v citiranem mestu pod črto. Kolikor je v resnici bilo nenaklonjenega, neugodnega za razvoj slovenskega jezika, tako je pa v resnici težko ovreči kar z besedami na papirju. Sicer pa avtorica drugače ni niti poskušala.

Na koncu naj ob tej knjigi Lägroidove zapišemo, da ji slovenistika dolguje hvaležnost, ker se je sistematično lotila tega pri nas prepotrebne delo. Želeli bi samo, da bi od nje načeto delo v večji meri nadaljevali in izpeljali slovenski rusisti.

A. Lägroid je s svojim slovenističnim delom dokazala precejšnjo podjetnost in pobudnost, zaradi neosredinjenosti pa se to njeno delo iz zbirateljstva in posredništva ni uspelo dvigniti na raven fundamentalnega raziskovanja resnične problematike slovenskega jezika in jezikoslovja; pravo jezikoslovstvo pa je končno vendarle le v tem.

PRVI SLOVENSKI SLOVAR VOJAŠKEGA IZRAZJA *

Ta slovar je izšel v zgodnji pomladi 1978 (z letnico 1977) in obsega poleg uvoda (XVIII str.) kot glavnino slovar s slovenskimi iztočnicami (417 str.), seznam srbohrvaških izrazov s slovenskimi ustrezniki (82 str.) in slovenska povelja (20 str.) – vsega skupaj 541 str. besedila. Izdala ga je Partizanska knjiga v Ljubljani.

To na zunaj skromno delo je znamenito v naslednjem:

1. Vojaški slovar je prvi pravi slovar slovenskega vojaškega besedja. Slovenski geselski besedi (vseh je nekaj čez sedem tisoč – preračunano po Registru) je pripisan srbohrvaški ustreznik, nato pa je podana v pogostokrat prav obsežnih besednih zvezah: prim. besedi *artilerija*, *artilериjski* ali sploh besedno družino z morfemom *boj-*. Takih gesel z besednimi zvezami je veliko.
2. Slovarniki so morali sestaviti seznam besed, ki bi zajele glavnino vojaškega tematičnega področja, pri tem je bilo treba skrbno izbirati in pretehtavati, saj je srbohrvaško izrazje, od katerega se je pač izhajalo, daleč nad temi našimi 7000 enotami. Merilo za izbiro enot je bila na eni strani ustreza slovenska publicistika, na drugi pa evidentiranje potreb po določenih izrazih, ki doslej v slovenskih besedilih še niso nastopali.
3. Izbranim srbohrvaškim iztočnicam (in deloma narobe) so slovarniki našli slovenske ustreznike: ti naj bi odsevali dobro dosedanjo rabo v slovenskih vojaških in podobnih besedilih, bili pa naj bi – kot rečeno – tudi na razpolago za ubesedovanje tvarin, ki se doslej še niso izrazile v slovenski besedi; iz zadnjega sledijo predlogi slovarnikov za poimenovanje še ne poimenovanega, kar zaobsega okrog 30 odstotkov vsega besedja in zvez našega slovarja.
4. Slovarniki so se trudili, da bi bil slovenski vojaški izraz naravna sestavina slovenskega jezika na stopnji jezikovne kulture, ki sta jo slovenski govorec in njegov jezik dosegla v novejšem času, naše jezikoslovje pa ju zajelo v objektivnem opis. V tej zvezi je treba poudariti spretno in neobteženo reševanje normativnih problemov, zlasti npr. pri besednih, pisno-izgovornih in slovničnih dvojnicah.
5. Sestavljalci slovarja so bili še pred nalogo, kako rešiti vprašanja razmerja slovenskega jezika nasproti srbohrvaškemu, temu v vojaških zadevah pri nas gotovo nosilnemu jeziku. Nalogo so rešili uspešno, saj – razen izjemoma – niso krnili samobitnosti slovenskega jezika, ampak ji dali vso potrebno veljavo. Za primer lahko vzamemo besedi *letalo* in *avion* (z družinama). Pri drugi so brez napotila k *letalo* le redke zloženke, npr. tip *aviokemičen*. (Glede tega je manj ugodno rešena dvojnica *artilerija* – *topništvo*, brez dejanske potrebe.) Redki primeri – npr. *dejsstvovati* ali *vrbovati* – pa žal kot edina poimenovanja še zmeraj kličejo k boljši rešitvi.

* *Vojaški slovar*, Ljubljana 1977. Uredniški odbor: Tomo Korošec, Stanko Petelin, Stane Suhadolnik, Polde Štukelj, Jože Švigelj. Tehnično uredništvo: Darinka Amon, Pavlina Cimerman, Joža Gruden. Izdala in založila Partizanska knjiga ob finančni pomoči Republiškega štaba za teritorialno obrambo, Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo, Kulturne skupnosti Slovenije, Republiškega sekretariata za notranje zadeve, Republiškega odbora Zveze rezervnih starešin in tiskarne Tone Tomšič v Ljubljani.

6. Vojaški slovar je lep dosežek v slovaropisni tehniki: omenimo naj ustrezen zapis osnovnih oblik posameznih besednih vrst, dosledno zaznamovanje sodobnega naglasa, večinoma ustrezno pisanje skupaj in narazen (zlasti pri zloženkah), zapisovanje polglasnika in izgovora črke *l* kot *y*, v čemer vidimo delno poenostavitev rešitev v SSKJ (na katerega se Vojaški slovar v tem sicer v glavnem naslanja). To lahko ponazorimo z naglasi kot *stopíti stópim* ali *vézati véžem* ipd.: nenavajanje slovničnih dvojnic skoraj nikoli ne vodi k zanemarjanju bolj vsakdanjega ali splošnejšega (izjema vendar v tipu *bečvà -è*, kjer bi bil naglas na prvem zlogu vsaj tudi tako dober). Škoda je le, da slovarniki v teh zadevah niso docela priznali globlje jezikovne resničnosti, sicer deloma zakrite z neustrezno prakso na podlagi še manj ustreznega jezikoslovnega nazora; za primer navedimo besedo *DAS* brez besednovrstne in pregibalne oznake, oznako *neskl.* za primere kot *delta*, zametovanje določenega tipa zloženk, tj. *deltakrilo*, ki ga zamenjujejo s *krilo delta*, medtem ko pri nekaterih drugih primerih pišejo tako sestavino prav spredaj, čeprav kot samostojno besedo, npr. *dumdum krogla*. Uspešno so rešena tudi besedotvorna vprašanja; opozorimo naj posebej na ženske vzporednice moških poimenovanj (*vojakinja – vojak*), česar npr. v srbohrvaščini ni. Pregledno izoblikovan je tudi del gesla za glavo, zaradi česar je iskano mogoče hitro najti. Ne nazadnje je izpeljano tudi socialnozvrstno označevanje, npr. *dumdumka* z 'žargonsko'. – Pohvaliti moramo tudi zelo veliko enotnost obravnave tipološko enakih enot (redkeje izjeme so npr. ravno že omenjeni *dumdum krogla* proti *krilo delta* in to in ono pri naglasu), pa bi včasih vendarle bilo smiselno popustiti od načela, da v slovarju določenih dvojnic enostavno ni. Splošen pomen tega, našega prvega slovenskega vojaškega slovarja je naslednji: a) odpravlja hudo vrzel med slovenskimi strokovnimi izrazji in s tem potrjuje (ker jo spopolnjuje, rešuje pomanjkljivosti) slovensko jezikovno skupnost, ki je tako rešena nepotrebne odvisnosti; – b) odločilno olajšuje uresničevanje novih ustavnih določil in ustreznih pozitivnih določil od prej o rabi jugoslovanskih jezikov v slovenskih teritorialnih enotah (in pri pouku predmeta splošna ljudska obramba v vseh vrstah šol in drugih ustanov izobraževanja s tega področja), zaradi česar se veča razumljivost in enoumnost sporočanja in poveljevanja, obenem pa ustvarja ozračje tople jezikovnokulturne domačnosti tudi v ustreznih združbah; – c) ustaljuje vojaško izrazje za strokovno in publicistično rabo in s tem povečuje učinkovitost ustreznih pisnih in govornih besedil; – č) omogoča lahek vstop v slovensko vojaško izrazje iz srbohrvaščine (in prek te iz drugih jezikov); – d) omogoča dvig jezikovne kulture v besedilih z vojaško (in podobno tematiko) – v šoli, na predavanju, v upravi, v neposrednem dvosmernem sporočanju sploh; – e) je spodbuda za nadaljnje kultiviranje vojaškega jezika in njegovo polnofunkcionalno uporabo pri nas; – f) lajša govorno občevanje med sicer v en jezik zaprtimi strukturami in nas s tem notranje povezuje in krepi; – g) spodbuja k slovaropisju strokovnih izrazij, neobremenjenemu z jezikovnimi in jezikoslovnimi predsodki in samo subjektivnimi merili. Vojaški slovar je kot celota pomemben strokovno-znanstven dosežek, prispeva k raziskovalni dejavnosti pri družbenem napredku in pri našem razvoju, je pa tudi solidna podlaga za izdelavo popolnejšega ali drugačnega, morda celo razlagalnega slovarja slovenskega vojaškega izrazja.*

SR 29 (1981), 112–114.

* To oceno so podpisali še preostali člani recenzentske skupine: Franc Spiler, Zavod za produktivnost dela; Branko Jerkič, generalpodpolkovnik in Franc Foglajen, generalpolkovnik.

SLOVARSKI DEL V ZIMSKIH URICAH PROSTIH 1584

Slovarčki se v Bohoričevi slovnici pojavljajo na šestih mestih: trikrat pri imenskih besedah (71–79, 79–84, 85–87) in trikrat pri glagolu (136–140, 152–158, 171–175). V slovarčkih torej ni prislovov in slovničnih besed iz razpravnega dela. – Besedje vse slovnice je l. 1971 zbral J. Stabej v knjigi AH II.¹ Po Stabeju je v AH 1979 »samostojnih« besed, od tega 115 lastnih imen (med samostojne besede ni šteta večina glagolskih oblik). Stabejevi zapisi so večinoma zelo zanesljivi: nekaj tiskovnih napak je v izvodu meni popravil avtor sam, so pa še druge (prim. *tahzh* nam. *tafzh* ali *tafzhzh*). Slovarček pa je precej pomanjkljiv pri zaznamovanju naglasa oz. pri zapisovanju morfopisnih variant: *Teshák fhkiga* npr. ima zaznamovano pogostnost (f⁴), vendar je od tega trikrat pisano samo *teshak*. Od splošnega pravila o »samostojnih« besedah bi kazalo odstopiti v primerih, kot je pogojniki *bi*, prihodnik *bom*, ali pisava deležnika na *-l* pri *šellšal*; težko si je glede tega kaj konkretnega predstavljati kljub podatku, da *iti grem* nastopa 28-krat. Zapisati bi bilo treba tudi svojilni rodilnik *njega*, *kateriga* za 'njegov, čigav'. Sicer je Stabej zaslužen še za zaznamek Bohoričevih odstopov od načel za zapisovanje glasov (n. d., 145–146).

1 Pri i m e n s k i h b e s e d a h Bohorič za imenovalniško iztočnico (pri pridevniških besedah samo za m. spol ednine) navaja še rodilnik, npr. *Hribèz -bza* (72), *Hitèr -triga* (opozorilo na to pisavo na str. 73). Oznaka za spol je izpostavljena v naslovu, vendar seveda ne velja za sopomenke (prim. *Harta* ob *Papir*). Pridevnike je bilo mogoče ločiti od samostalnikov predvsem po latinskem oz. nemškem prevodu (*Enák -iga* – *similis*; *gleich*, *eñlich*). Oznaka »isto« kaže na isti pomen predhodne enote (*Milostiv* kaže na *Gnadliv -iga*). Poleg navadnih besed (tudi s prostimi morfemi: *se Bojim*) se navajajo tudi besedne zveze, npr. *Boshji Strah -ga -a*, *Nikar enák -iga* (in sicer tudi pri glagolih: *Duh dajem*).

Pri glagolu je iztočnica sedanjik, v nekakšnem zaglavju (slovnične oznake tudi tu ni) pa sta pri vsakem glagolu navedena še nedoločnik in deležnik: na *-l*, npr. *Dam dati dal*. Glede tega prim. str. 138: »Iz teh treh oblik se tvorijo vsi drugi nakloni, časi, deležniki, namenilniki, gerundiji, izglagolja, tudi trpni glagoli.«

2 Značilnost Bohoričevih slovarskih enot so (že omenjena) opozorila na s o p o m e n k e, npr. *Bèrs -iga* 'velox; vchnell', zatem pa *Hiter -triga*, i s t o. Za iztočno besedo se navajajo tudi frazeološke (stalnobesednozvezne) in podobne tvorjenke: **Dam** – *Naprejdám*, *Bogatu oli obilu dam*; **Delam** – *Svetu delam*. Kot nekaka podgesla se razumejo zato, ker jedrna beseda teh zvez navadno nima razvite slovnične strani (redkeje pa jo ima: *Kratèk -tkiga* *Sapopadèk -dka*).

3 Nadodsečna znamenja se postavljajo deloma skladno s pravili (na str. 53 oz. 265–266), vendar se z ostrivcem zaznamuje mesto naglasa sploh ne glede na kolikost naglašene samoglasnika, ker je krativec navadno uporabljen za zaznamovanje upadlosti (reduciranosti) samoglasnika. Sicer je naglas zaznamovan le, če ni na prvem zlogu dvozložnice oz. predpredzadnjem zlogu večzložnice, na enozložnicah pa se načeloma sploh ne zaznamuje.

¹ Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič, AH 1971, 144–206.

Napake v rabi ostrivca in krativca so verjetno predvsem posledica stavljenja, ne pa da Bohorič, kakor meni Kolarič (AH 1971, str. 38), ne bi bil razločeval izrazite samoglasniške kolikosti: saj vendar opozarja na hitrejši izgovor kratkih naglašanih. Naglas na enozložnici navadno zaznamuje mešani naglasni tip: *Méh -á*, ob *Duh -á* in *Stèrd -a*. Naglas sedanjika Bohorič zaznamuje samo pri glagolih na *-am*, čeprav sicer nedosledno: *pèrdám*, *zartám*, *kopám*. Da je poznal drugi naglasni umik, pričajo oblike kot *velil*, *nehtil*; primer *govurèl* pa kaže na upadli *i*, in enako je pač s prim. *gorèl*, *difhàl*, *gibàl*, *pipàl*, *stergàl*, *zhefal*, *kasàl*, ob pričakovanem *ropotàl* (čeprav prim. na Mostecu *kipóval*, tj. drugi umik). Naglas na glagolski priponi verjetno kaže tip *vtèknil* nasproti *vtaknem*, pa tudi *dotáknil* in morda celo *stáknil*. Posebnost je *hatèl/htèl* (prim. Mostec *ftòl*).

4 Sploh je zanimiv odraz za *d e l e ž n i š k i -əl*: Bohorič ga večinoma piše z *-èl/-el*, nekaj primerov pa je po prilikovanju/razlikovanju vplivanih: *rekal* – *skubol* – *jedil*, *šil* (všil, našil – poleg našel). Pri brezpriponskih glagolih na *t/d d* ostaja, *t* pa ne: poleg zgoraj navedenega primera prim. še *bódèl*, *kradèl*, *padèl*, *predel* – *rasèl*, *vrasèl*, *rezgnjel*, *nagnjel*.²

5 V slovarskem delu je nekajkrat navajal čiste vidske dvojnice: *se giblem* – *se ganem*, *izmaknem* – *piplem*, *nagnem* – *nagiblem*, *objemlem* – *obimem*, *oplačem* – *oplakam* (morda), *premorem* – *premagam*, *zanesem* – *zanašam*, *lučim* – *lučam* (vendar tudi *nagnjetem* = *nabasam*). V razpravnem delu slovnice je to o vidu opazil že Hans Joachim Kissling (Aussenseiter-Betrachtungen zu A. Bohoričs Arcticae horulae, AH 1971, 87), deloma tudi Kolarič (n. m, str. 60, kjer pa ne ločuje vida od vrste glagolskega dejanja).

6 Za slovarske spiske je bilo neugodno, da je Bohorič gesla začeljal z veliko začetnico: *Sin*, *Set*, *Shenf*, *Shkof*, *Smuk* (prim. sh. *smočnica*) – vse pri eni in isti črki *S*. Oškodoval se je še pri *i – j* in *u – v*.

7 Škoda je, da nismo za zmeraj ostali pri *d e l i t v i g l a g o l o v n a v r s t e* po sedanjški obliki, ampak se je to nekako držalo do Metelka, nato pa bilo kot glavno načelo za vrstnost spet obnovljeno v mojih jezikoslovnih delih.

8 V slovarčku je precejšnje število že omenjenih *s o p o m e n k*. Bohorič jih navaja ne glede na to, ali so slovenskega izvora ali ne (ali celo ne iste besedne vrste). Na splošno je vendar mogoče reči, da ima več (predvsem iz nemščine) prevzetih besed domače ustrezniče, kakor pa nasprotno. Naslednje naše skupine so na podlagi tipov zamenjav. Prevzeto – domače: *ajfrar* – navidliv, *drakon* – zmiet, *firšt* – vjuda (v skladnji ima tudi *princip*), *gnadliv* – milostiv, *jarmark* – sejmèn, *lotèr* – pregnan, *punt* – zaveza, *tempèl* – cerkov, *trorik* – žalostèn, *elefantova kust* – slonova k., *falšvera* – krivavera, *kunšt* – vmetelnost, *lebunga* – gostovanje, *peza* – teža, *prigliha* – spodoba, *drengam* – partiskam, *folgam* – sim pokorèn, *gmeram* – množim, *regiram* – ladam, oblastujem, *lautam* – glas dajem. Domače – prevzeto: *gust* – *ošter*, navidliv – *ajfrar*, *otroci* – *žlahta*, pleménit – *žlahtén*, zmièt – *drakon*, vojšak – *žoldner*, dojnica – *ama*, *zmota* – *irunga*, sreča – *šafajnje*, teža – *peza*, ladam, – *regiram*, nagnjétem – *nabasam*. Ima pa tudi veliko dvojic domače/domače, prevzeto/prevzeto; za prvo prim: *artič/hribèc*, *bèrz/hiter*, *divji/divjak*, *jezdec/šitnik*, *kèrhak/pèrhak*, *log/gozd*, *med/stèrd*, *živ vogèl/žerjavica*, *starij/stariši*, *stèrd/med*, *studenc/zdenc*, *svojovojlàn/prešèrn*,

² Kolarič (36) ima precej podrobne izpise končajev za *-il*, *-el*, *-əl* in *-al*: prvi naj bi bil morda rahlo upadel, če je bil nenaglašen; za drugega predvideva izgovor z *e*, če je bil naglašen, sicer *ə*; za tretjega ne pod naglasom *-əu*, *-ou*, *-əu/-ou* (ne glede na pisavo, je to neprepričljivo; *nagnjèl* pa ne spada sem), za četrtega pod naglasom *a*, sicer *o*, včasih tudi eno in drugo.

túp/nejstèr, čas/vreme, buča/plotnica/tikva, dečla/divica (tako vsaj še 40 primerov) – za drugo: *beteg/betež*, *žrebèl/čavl*, *štritar/fehtar*, *cartan/subtil*, *korba/verbes*, *taht/fužel*, *vagam/pezam*, *filam/basam*. – Pri tem niso upoštevani kalki. – Zanimivo bi bilo ugotoviti, katere prevzete besede neslovanskega izvora so ostale brez slove/anskih ustrezníc. Pri moški sklanjatvi kar precej: *antverhar*, *aring*, *arcat*, *b e b é r*, *b i r i č*, *b o k á l*, *britof*, *c e s a r*, *d o l m a č*, *erb*, *far*, *fendrih*, *fravncimer*, *fruštuk*, *gerab*, *glih*, *g o l u f*, *gvant*, *gumi*, *gbelb*, *klafast*, *k r a j l*, *k r e g*, *k r i ž*, *m a g n e t*, *m a l i k*, *m e n i h*, *m o d e l*, *m u j s t e r*, *ž l a h t a*, *p a p e ž*, *pehar*, *petlar*, *pild*, *pintar*, *polšter*, *port*, *profant*, *pueb* (tako pisan morda zaradi latinskega *puer*), *p u n t*, *purgar*, *purgermašter*, *puhštab*, *rašpet*, *r e v è n*, *ženf*, *žesèl*, *židanik*, *ž r e b e l*, *žrinf*, *štrigèl*, *štrik*, *štritar*, *rihtni* (stol), *t e m p è l*, *t r a m*, *turén*, *vahtar*, *v a r i h*, *vencerli*, *žoldner*, *vrtagliv*, *cartan subtil*, *còl*, *zunter*. (Čeprav glasovno lahko tudi premenjeno, je zgoraj razprto tiskano še danes knjižno, ležeče tiskano pa na Mostecu živo – vsaj pri starejši generaciji nedavno bilo, kdaj tudi z drugačnim pomenom.)

Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Arcticae horulae succisivae* / *Zimske urice proste*, Maribor 1987, 281–328, tu str. 306–310.

SLOVARSKI DEL CELOVŠKE SLOVNICE 1758

Slovenja jezikovna knjiga 1758 ima na neostraničenih straneh 247–288 slovar »Vocabularium ali besedna knjiga, v kateri se vidijo najsplošnejše nemške, slovenje in tudi laške besede. Zbrane z veliko pridnostjo.«

Te besede so zbrane po tvarinskih poljih (številčenje moje), in sicer nekako v dveh delih, samostalniškem in glagolskem. Samostalniški (tudi besednovezni) del (247–277) ima 16 tvarinskih področij v sicer več razdelkih. V njih je obravnavano naslednje: **1.** nebo; **2.** čas, 2.1 dnevi, tedni, 2.2 meseci, 2.3 prazniki; **3.** jedila, 3.1 omizje, 3.2 kuhano, 3.3 prva jed, 3.4 pečeno, 3.5 začimbe, 3.6 solate, 3.7 postna jedila; **4.** sorodstva; **5.** stanovi; **6.** oblačila, 6.1 oblačilne pritikline, 6.2 potrebščine za ježo; **7.** telesni deli; **8.** študij; **9.** glasbila; **10.** deli hiše, 10.1 sobne premičnine, 10.2 kuhinja, 10.3 klet; **11.** hlev; **12.** rokodelci; **13.** vrt; **14.** nepopolnosti človeka, 14.1 naključbe in bolezni; **15.** živali, 15.1 lazeče živali; **16.** dežela.

Glagolski del ima takih skupin 13: **1.** študij; **2.** govor; **3.** pitje in jed; **4.** spanje; **5.** človeška dejanja; **6.** učenje; **7.** trgovanje; **8.** cerkveno; **9.** premikanje; **10.** ročno delo; **11.** duševne dejavnosti; **12.** vojska; **13.** razno. – Vsega pri sam. in glagolih je 46 razdelkov.

O tem delu SSJK podrobneje ni menda nihče pisal. Kaže nam svet sredine 18. stol., predvsem tvorni, a tudi duševnostni. Za primer morda glagoli dejanj človeka (v sedanji pisavi): *smejati se, posmehovati /se/, se plakati* kranj. *jokati, zdihóvati* kranj. *zdihati, čihati /'kihati'/, pihati, žvižgati, pošušati, diše/ati, usekniti se, krvaviti, potiti, trepetati, otekati, lubiti/za lubo imeti, približovat se/se dober delat, prijaznost storiti, objet/okuli gerla past, lubit/kušnit, pozdravit/dobre službe poslat, pobližuvati, štrafat/kaštigat, tepsti, hvaliti, dati, odpoveti /'zanikati'/, branit, sovražiti, odpustiti, prepirati/kregati, štritati, zapustiti. Prevzeta so skoraj samo poimenovanja za hude reči, drugo je domače. Na nekaterih drugih področjih pa je kar hudo z domačimi besedami, npr. pri začimbah: *sov, poper, olej, jesih, cimath, hobe /'gobe'/, čebuv, špeh, pomeranče, gevircnagel, jajce*; ali za dele hiše: *hiša, duri/vrate* /kranj. *dauri, kameranca, palač/lopa, kabinet, oknu, šibre /'stekla'/, kuhina, duóriše/duor/predurje, šterna, studenc, štala/hliev, kliet/kevder/kelder, stinje /'stopnice'/, stopnje* /kranj. *štoble, lo-kovše/gartil* /kranj. *vrt, vodna kunšt, spleda kaša /'kašča'/kamra k špižajnu, streha, cegu/pečen kamen, mir/zijd, pejč, dile, apno, kamin /'kamen'/.**

Slovaropisno je treba pripomniti, da je slovarček trojezično trostolpčen: nemško-slovensko-italijanski. Slovenskih ustreznice je lahko /.../ tudi po več, bodisi da so le oblikoglasne (og^{en}/ogajⁿ), narečne (?) (*luft/vreme*); zaznamovane so večkrat kranjske ustreznice (*Tu morje, fvi^sede*, kranj. *more, fvejs^de*), ali pa tudi glede na domačnost in prevzetost, vsaj mi tako doživljamo: *öbahtnik/fu^shez/brefen – öbahtnik/mali trauen, en laihter/s^vetelnik/s^veitnik/s^vei^zhnik, oblazhilu/guant/Klaider*.

Kaj vse je zapisano kot kranjsko, je vsekakor zanimivo (na levi neoznačena »koroška« ustreznica):

<i>Tu morje</i>	– <i>more</i>	<i>te nues</i>	– <i>nos</i>
<i>te fvi^sede</i>	– <i>fvei/s/de</i>	<i>te ufte</i>	– <i>uf^ta</i>
<i>jutri</i>	– <i>faitro</i>	<i>šhribanje</i>	– <i>pifanje</i>
<i>en purizh, pauer</i>	– <i>kmeth</i>	<i>dúri</i>	– <i>dauri</i>

<i>te stopnje</i>	– <i>šhtable</i>	<i>špominit, špumlat</i>	– <i>špuminiti</i>
<i>lokoushe</i>	– <i>vért</i>	<i>antvarth dáti</i>	– <i>odgovoriti</i>
<i>verz</i>	– <i>krugla</i>	<i>juffinati</i>	– <i>koffiluti</i>
<i>oufs</i>	– <i>oves</i>	<i>se plakati</i>	– <i>jokati</i>
<i>en Zimerman, Staniz</i>	– <i>fydar</i>	<i>šdihóvati</i>	– <i>sdihati</i>
<i>šhribar</i>	– <i>pišar</i>		

Seveda bi bilo takih razlik mogoče zapisati v slovarčku veliko več, a jih avtorji pač niso. Zelo veliko besed je prevzetih iz nemščine (v to pa je že prej marsikaj prišlo iz italijanščine ali celo iz latinščine): *Paradish*, *Hize* 'vice', *štrali* 'žarki', *vertel* 'čtrt', *óbahtnik* 'marec', *vienahntnik* 'december', *quaterni zeit* 'k. čas', *Finkufsti* 'binkošti', *Vienahti* 'božič', *štukl* 'kos', *šhupa* 'juha', *Solata*, *šerviet*, *tallier*, *glafh/glafhnik* 'kozarec', *flasha* 'steklenica', *šorp* 'košara', *viertel* 'četrť', *bidrov* 'koštrunov', *rihte* 'jedi', *dorta* 'torta', *pošteta* 'pašteta', *šapaun* 'kopun', *bildbrad* 'jelenja pečenka', *ješih* 'kis', *zimath*, *špéh* 'slanina', *pomeranzhe*, *Gevirznagel* itd. Z dvojnicami: *luft* ali vreme, *laihter/s/vetelnik/s/veitnik/s/veizhnik*; *puzer/šhnaizer* kranj. *všekalnik/všekazh*, *grugla*; *šorz*. Iz italijanščine (vsaj prvotno) so: *Paradish* (?), *luna*, *quaterni*, *Binkufhti*, *Solata*; iz latinščine: *Jefus*, *Christus*, *šebótha*; in *mifa* (?).

Marsikatera teh besed bi se bila dala povedati domače, npr. *božič*, za *fazana* je bila celo predlagana *deuja cura*; kolonialije seveda niso mogle dobiti preveč domačih vzporednic (za nasprotno prim. npr. *rožiči*).

Za Slovnico ali Slovenjo jezikovno knjigo na splošno lahko rečemo, da jezikoslovno v primeri s Hipolitovo izdajo ni pomenila kakega napredka v jezikoslovni teoriji ali v polnejšem zajetju slovenske jezikovne zgradbe, znamenitost je predvsem tematsko urejen besednjak kot njen dodatek.

V besednih slovarčkih k posameznim oblikoslovnim poglavjem je odpravila latinske ustreznike slovenskih prevodnic in dosledno izpeljala nemške prevodnice, dodala je tudi marsikatero slovensko dvojnico, tako da imamo v primeri z B in H naslednje razmerje:

Bohorič	Celovčani	Hipolit
<i>Ajfrar, ja, Zelotes, Eyferer, Eyferer</i>	<i>Ajfrer, ja</i> navidliuz Eyfferer	<i>Ajfrer, ja</i> Zelotes,
<i>Navidliv -iga</i>		
Tako še:		
<i>Antverhar, ja</i>	<i>Antverhar -ja, delazh</i>	<i>Antverhar, ja</i>
Faber, Handtwercker	Handwercker	Opifex, Handwercker
<i>Aring, -a</i> Halec, Hering	Arink, a Häring	<i>Arink, -a</i> Halec, Häring
<i>Enák,- iga</i>	<i>Enák, iga</i>	<i>Enák,- iga</i>
šimilis, gleich, ečnlich	gleich, ähnlich	šimilis, gleich, ähnlich
<i>gumi</i> , indecl. Gumi, pech		
<i>Lifni zherv, ga</i>	<i>Léifni, ga</i> Zhèrv, a	<i>Léifni</i> Zhèrv, ga, a
Cošfus, Holzwurm	Holzwurm	Cošfus, Holzwurm

Tudi tukaj se vidi očitna odvisnost Celovčanov od Hipolita.

Wiener slavistischer Almanach 1988, 232–234. (Del razprave Slovnica ali Slovenja jezikovna knjiga 1758, n. m., 227–236.)

JEZIKOSLOVNI KOTIČEK

Enakoglasno lastno in občno ime (*Cigan – cigan*) in opuščanje števnik za *dva dve dve*

Pripadnike narodov in narodnostnih skupin v slovenščini pišemo z veliko začetnico; edino pravilno je torej pisati z veliko začetnico tudi besede kot *Cigan, Jud, Žid, Črnc, Musliman* in če so še katere podobne. Tako pišemo poimenovanje posameznika v vseh številih, torej *en Cigan, dva Cigana* itd. pa tudi množinsko poimenovanje za narod(nost)no skupino, tj. *Cigani*. Enako je z *Jud/Žid, Črnc, Musliman*. To, da so se ta poimenovanja za narodnostne pripadnike pisala (in se glede na geslo *cigan* v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika pišejo deloma še danes), je do neke mere morda posledica podcenjevanja nosilcev teh poimenovanj, pretežno pa posledica pojmovanja določene dobe, da ti ljudje še niso dosegli stopnje naroda v evropskem in modernem svetovnem smislu (kolikor toliko enoten jezik, primerna kulturna stopnja, politična in širša družbena organiziranost, morda tudi ozemeljska strjenost in ustaljenost). Beseda *cigan* je potemtakem pomenila Slovencu predvsem oznako rasnih značilnosti (tako v precejšnji meri tudi *žid/jud* ali *črnc*) ali tudi posebnih življenjskih, stanovskih in moralnih lastnosti (*cigan* v bistvu nomad, *jud/žid* trgovec, *barantač, črnc* suženjski garač) in končno pripadnika nazorskega, v našem primeru verskega, sestava (*jud/žid, musliman*) – vse to, tj. pripadnike ras, socialnih in proizvodnih slojev, ver, nazorov ipd., pa v slovenskem knjižnem jeziku pišemo z malo začetnico.

V novejšem času pa si pripadniki teh etničnih skupin pridobivajo večino lastnosti, ki jih imamo za narod(nost)notvorne. Zaradi tega so se ta poimenovanja začela pri nas pisati z veliko začetnico, tj. *Cigan, Črnc* (= Američan take polti ali izvora), *Musliman* (= Jugoslovan s posebnimi kulturno-zgodovinskimi prilastki) ali pa so se – kot pri besedah *jud/žid* – spet začela tako pisati (ves čas se je z veliko pisalo ime za stari judovski narod in njegove člane). Ker pa so nekatera taka poimenovanja v mnogih jezikih dobila že pejorativne pomenne (to ne velja npr. za besedo *musliman*), jih njihovi nosilci radi zamenjajo z vrednostno nevtralnimi (neobarvanimi): *Cigani* žele biti imenovani *Romi, Judje/Židje* pa se v svoji državi imenujejo *Izraelci*.

Na podlagi povedanega sledi sklep, da SSKJ ni na najboljši poti, ko mu je z malo pisani *cigan* »pripadnik iz Indije priseljenega ljudstva«. Bolje bi ga bilo definirati samo kot pripadnika svojevrstnih nomadov (SSKJ »navadno brez stalnega bivališča«), sicer pa kot človeka s takim in takim načinom življenja. Tako, nenarodnostno, je v SP 1962 pojmovan *jud* (po značaju), *žid* (kot pripadnik določene vere in še v značajskem pomenu), *črnc* (zamorec). SSKJ bi bil torej govorjeno [*cigan*] moral pisati enkrat z veliko, drugič z malo začetnico. Najbolj prav bi bilo, če bi to besedo pisali z malo samo v primerih, ko pomeni oznako človeka po načinu življenja.

In sedaj še o tem, nad koliko miličnikov so se spravili Cigani. V zadnjem času v naši javni besedi (pisani in govoreni) opažam neko nezdravo prizadevanje, da se omeji raba števnikov, posebno *dva/dve* in zaimka *oba/obe*. To je morda posledica »bistrega« spoznanja

kakega našega besednega purista, ki v rabi števnika *dva* voha germanizem, lahko da je tudi posledica mehaničnega zgledovanja po srbohrvaškem jeziku, do neke mere pa tudi posledica tega, kar pri števniku *eden/en* beremo v SP 1962, namreč: »èn êna -o /rabimo/ pridevno kot pravi števnik, če je poudarjen«, če pa »ni poudarjen, rabimo namesto njega nedoločne zaimke ali pa ga popolnoma izpustimo, ker že ednina pove število«. Torej je namesto nepravilnega »za en tisočak se že nekaj dobi« prav le »za tisočak...«. Na podlagi pravila, da števnik *en* »popolnoma opustimo, ker že ednina pove število«, je mogoče sklepati, da je število razvidno tudi iz dvojsinske oblike, števnik *dva* pa torej tudi nepotreben. Morda je kdo našim novinarjem tudi odsvetoval rabo števnika *dva*.

V primeru kot »60 Ciganov napadlo miličnika« ubeseditev res ne pove, ali gre za enega miličnika ali za dva. Novinar /.../ bo morda rekel, da naj se prebere ves odstavek, da se bo, videlo, za kaj gre. To je res, toda zakaj ne bi bil jasen že naslov?! Prav je torej: »60 Ciganov napadlo dva miličnika.«

Zakaj človek v takih primerih misli najprej na ednino? Mislim, da zato, ker je ednina bolj pogostna od dvojine. V primeru, da bi bili enaki obliki za dvojino in množino, pa bi najprej mislili na množino (npr. v naslovu »Sester niso našli«). Isto je z ednino in množino (npr. v naslovu »Dekleta našli«, kolikor je seveda edninski tožilnik *dekleta* ravno tako običajen kot množina *dekleta*).

Bolj učena slovnica nam take primere razlaga s tako imenovano slovnično nevtralnostjo ali zaznamovanostjo posameznih slovničnih ali sintaktičnih kategorij, v našem primeru števil: ednina je nezaznamovana nasproti dvojini in množini, množina pa nasproti dvojini. To je abstraktno povedano, pomeni pa, da ednino lahko uporabim tudi tedaj, ko mislim na dva ali več predmetov, množino pa tudi tedaj, ko sta mi na misli samo dva predmeta, oboje seveda le v posebnih okoliščinah. Npr.: *Vidva pa knjigo v roke (klobuk na glavo) in se učita (pa lepo orat)* ali *Vsi puško na ramo. Knjigo pomeni vsak svojo*, v bistvu skupaj dve, *klobuka* tudi *dva*, puške pa vsaj *tri*. Množina namesto dvojine pa se rabi takrat, ko je samo ob sebi umevno, da gre za par, kakor npr. pri besedah *starši* (tj. *oče* in *mati*, samo dva), *oči*, *roke*, *rokavice*, *čevlji* (in po tem zgledu tudi *hlače*, *očala*, *rokavice*, *pljuča*, morda tudi *vrata*). Prim. še: Rodila je *dvojčke*, Danes bom zapregel mlade *konje* ali *vole* (tj. par konj ali volov). Na nezaznamovanost množine nasproti dvojini kaže tudi pogovorna raba *naši fantje* ali *naša dekleta*, čeprav gre v resnici samo za *dva* fanta ali *dve* dekleti, tj. sinova ali hčerki oz. člana družine.

Vprašanje, kdaj se števnik sme opuščati in kdaj ne, je malo bolj težavno, kot se zdi SP, zahteva pa posebno daljšo obravnavo.

JiS 16 (1970/71), 159–160, pod naslovom Problemi tipa *Cigan/cigan* in dvojine.

Poimenovanje naših ulic in naselij

V 5. št. *JiS* je na str. 160–5/3 govor o počastitvi spomina naših umrlih zaslužnih mož, konkretno profesorjev Nahtigala in Ramovša, z imenovanjem ulic po njih. V zvezi s tem problemom naj obvestim širšo javnost, da mi je predsednik Komisije za imenovanje ulic, cest, trgov in naselij, tov. Marjan Prezelj, dipl. inženir, še 24. 2. 1971 poslal kot članu te komisije poziv, naj mu predložim imena ljudi s kulturnega, znanstvenega in prosvetnega področja, ki bi prišla v poštev, da bi se po njih imenovale ulice, ceste itd. na območju mesta

Ljubljane. Obračam se torej na kulturne, znanstvene in pedagoške ustanove in delavce s prošnjo, da podpisanemu ali uredništvu Jezika in slovstva sporočijo konkretna imena (ali liste imen) takih ljudi.

Tisti, ki odločajo o poimenovanju ulic itd., si naših sugestij zelo želijo. Izkoristimo to lepo priložnost za to, da bodo naši zaslužni kulturniki, znanstveniki in pedagogi tudi na ta način prisotni v našem prostoru in času.

JiS 16 (1970/71), IV.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

- absolutistična** nalika 377–378
AGRFT = Akademija za gledališče, radio, film in televizijo 39
AH = *Arcticae horulae* 1584; ²1971
AHS/ZUP = *Arcticae horulae succisivae*/Zimske urice proste, 1987
Akademija za gledališče, radio, film in televizijo 39
Akcentske variante III J. Riglerja 344
akronim 430
akutsko naglaševanje zaimkov (Škrabec, Ramovš) 370
algoritem tvorjenja besed 192
Amerika VIII
-am(-) namesto *-om(-)* 334
analogija pri umičnem naglasu IX
angleščina V
angleški sinopsis 248, 296
Antibarbarus J. Tomiška 64
Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste, 1987, prevod in ur. J. Toporišič
articular-is → artikular-en 455
asimilacijski tujejezični vpliv 69
asindetični dvojčič 509
ASIPh = Archiv für Slavische Philologie
asociacije primer iz naravnih pojavov 502
AVM = Ada Vidovič Muha
A. V. M. gl. AVM
avtohtoni frazeologemi 492
avtorji SJ I in SJ II 403; ~ učbenika SJ II 192
avtorstvo učbenikov za srednje šole 196
AZU = Akademija znanosti in umetnosti (Ljubljana) 67

B

- Bajčeva** metoda obravnave predlogov in predpon 128–129
Bajčeve Slovanske izposojenke 121
Bajčevi Predlogi in predpone 127; ~ »sprehodi po slovenskem besedišču« 69
Bajčevo Besedotvorje I, 1955 209; ~ ~ (z viri zanj) 121–128
Bajčev zbornik /v SR 1972/ 116
Bajec, A. 41, 116, 219; ~ Besedotvorje slovenskega jezika 97; ~ kot polemik z B. Voduškom 118; ~ o prevzemanju v slovenščino 119; ~, Rigler, Logar in t. i. mednarodno izražanje 396; ~ v EJ 116
Banič, S. 452
Bartel, A. in zapis tonemov v S-NS 554
Bartulić, J. 339
Baša, J. XI
beltinske prevzemke iz madžarščine 76–78
beseda o avtorju Besedjeslovja IX
besede iz srbohrvaškega jezika 55; ~ neslovenskega izvora 58
besedilna praksa in utrditev izrazja 482
besedje v SP 94–98; ~ ljubezenskega muslimanskega sveta 59; ~ (veliko)mestnega meščanstva 58; ~ verovanja 58
Besedjeslovne razprave, avt. J. T. III
besedna družina *dekle* 4
besednodružinski naglasni tip 342–343
besednovrstni status kratic (akronimov) 43
besednovrstnost prevzetega 76; ~v S-NS 540; ~ TPSNSP 582–584
Besedoslovje 1–130
besedoslovje v SS 1964 X
besedoslovna bibliografija A. Bajca 117
besedotvorec v izrazju 482
besedotvorje VII, VIII, 622; ~ prevzete-ga 99; ~ Zimskih uric 1584 275–276; ~ Kranjske gramatike 1768/1783 276–278; ~ Metelkove slovnice 1825 278–280; ~ Janežičeve slovnice 1854 280; ~ Slovenskega jezika 3, 1985;
Besedotvorje 131–280; ~ A. Bajca 117–118; ~ slovenskega jezika I 219; ~ z zgodovinske perspektive 275–280
Besedotvorna teorija 133–143
besedotvorne vrste 193; ~ vrste podrobneje 139–142

besedotvorni algoritem 186; ~ algoritem zloženke 154–156; ~ pomeni in pomenska podstava povedi pri JT in AVM 179; ~ tipi pri izpeljavi samostalnikov 195

Besedotvorni kotiček 271–274

Besedotvorno šolanje 172–191

Bezljaj, F. 40, 62

Bežek, V. 62

bibliografija k leksikalnim germanizmom v slovenščini 92; ~ mojih pisanj o modelu naglasa v SKJ 341; ~ zbirka pregovorov in rekov X

Bibliografija delavcev SAZU, 1976 40

bio- in bibliografski podatki o Bajcu in njegovem delu 114–115

biti in eliptičnost 17; ~ in pomeni obstajati, nahajati se, dogajati se 10; ~ kot vidiska podpomenka 11

Bohinjec, J. 457

Bohorič, A. VII, VIII; ~ in AH 206

Bojc, E. 518

boj zoper ideološko rigoroznost 59

bralec 106; ~, bralen : volivec – volilen 271; ~/bravec in njuni besedni družini 41

branje kratic (*CARE*, *UNESCO*, *DDT*, *BBC*) 64

breznaglasnice 381

Breznik, A. 40, 342; ~ kot besedoslovec 112–114, 113; ~ kot besedoslovec glede na stil in izvor besede 113; ~ kot imenoslovec 113–114; ~ kot proučevalec zgodovine slovenskega knjižnega jezika 113; ~ o S-NS 544; ~ o prevzemanju besed 113

Breznikova dediščina 134; ~ kritika Pleteršnikovega oblikoglasja 557; ~ Slovenska slovnica 1934 o *iz-* → *z-* › *s-* 251

Breznikove pretiranosti pri pisanju prevzetih besed 556; ~ razprave 113–114

Breznik-Ramovšev pravopis 1935 VI

brezosebna raba kot posebna modifikacija 15

brez potrebe prevzeto 463

BSJ = Besedotvorje slovenskega jezika I, II in III, IV, avt. A. Bajec

BSJ I Izpeljava samostalnikov, 1950; ~ **II** in **III**; ~ Izpeljava slovenskih pridevnikov, Zloženke, 1952 IV Predlogi in predpone 1959

Bulahovskij, L.: Die Akzentzurückziehung im Slovenischen, *Zs1Ph* 1926

Bunc, S. 62

BZ = besedna zveza

C

C = soglasnik

Cankar, Iv. 41

celovška slovnica 1758 207; ~ slovnica = Slovenja jezikovna knjiga 1758 641–642

CF = Cvetje z vertov sv. Frančiška

cfl. = cirkumfleks, cirkumfleksen ipd.; ~ tipa *na pòlje*, *v ôko*, *po vòdo*, *v mēso* 375; ~ podstavna priponska obrazila 366–368

Cigale, F. IX

cirilske in glagolske črke pri Bohoriču 339

citatna beseda 569

citatne SBZ 492

citatnost v pisanju besedja 569

Cvetje z vertov sv. Frančiška 342

Č

Č = človeško 3

čakavski akut: *stráža*, *pišem*, *skáčem*, *véžem*, *gospodár*, *kováč* 375

čakavščina 374

čas slovenjenja prevzetega 465–466

Čaša opojnosti VI

Černelič, I. 116

Černič, M. 452

čestitke uredništvu MR

četrti korak algoritma 195

čigävär, **čigävöršön** 375

čim doslednejše slovenjenje prevzetega 479

čitankarji iz 30. let 20. stol. 542

članek 584

črno-bel kot posebna beseda 8

Ču = čutilo 6, 7

D

D = dajalnik, daj./dat.

D = doraslo 3

dájemo, pijete in dajemo, pijéte 376

Dajnko o nemških imenskih zloženkah 64

Dajnkova slovnica, 1924 64

daljšanje novega akuta na *o*, *e* in *a* iz *ə* v zadnjem zlogu 382; ~ osnove z *-j-* 440–441

- da nas tuje** bolje razumejo 445
- Das innere** Lehngut in der slowenischen Schriftsprache, 1967, avt. E. Prunč 70
- deležniki** z *-al* v ZUP 639
- deljenje** besed 618
- delo** A. Breznika 112; ~ za novi pravopis 116
- delovna ekipa** TPSNSP 579
- demokratičnost**, samostojnost, samobitnost izrazja 400
- demokratizacija** izrazja 398
- deprovincializacija** 69
- diagonala** Mostec-Škocjan-Vavta vas-Ljubljana-Nemški rovt 212
- diakritična** znamenja 543
- Die Betonungstypen** des slavischen Verbuns, AslPh 32 (1911) 343
- diskvalifikacijska** podtikanja AVM 173
- dobovska** župnija 57
- dobri** slovenski izrazi – prevzeto 71
- Dobrovskega** nasveti za Vukov slovar 595
- Dobrovski** o izrazu *slovanski* 599–600
- Dodatki** S-NS 545: stilno, narečno, jezikoslovsko, jezikovno
- Dolenc**, A. 453, 457
- dolgi** široki *e* ali *o* v zadnjem zlogu 379
- dolgost**, kratkost, nadkratnost zložnikov 343
- določanje** pomena besed s pomenskimi sestavinami 8; ~ pomenov glagola *biti* 12–20
- določnost** pri vrstnih pridevnikih v STS 430
- domača** predpona ob prevzeti podstavi 65
- domače** boljše kot prevzeto 404; ~ imej prednost pred prevzetim in ustaljeno pred notovnim 417–422; ~ slovenske vzporednice prevzetemu 41; ~, prevzeto citatno besedje v STS 423–424
- domači** izraz naj ima prednost 452; ~ – prevzeti izraz 404
- dovolj** pogoste napake v SJPT 431
- Dravska** banovina 33
- Drinovec**, J. in Rott, T. 452–453 in še večkrat
- drsnika** v in j 299–302
- drugi**, tj. na *e* in *o*, naglasni umik 378
- drugojezičnost** VII
- drugosklonski** morfem odvisnikov 16
- Družbena** in kulturna podoba slovenske reformacije, 1986, zbornik
- Družbenost** slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja, 1991, avt. J. Toporišič
- Družbenost** slovenskega jezika, avt. J. T. 477
- DSJ** = Družbenost slovenskega jezika 39
- Dular**, J. 212
- dvojčič** kot likovni/figuralni obrazec 506; ~ ponovitev dane besede 506; ~ s prirednim veznikom 507; ~ s stopnjevano obliko 507; ~ z *ne n*
- dvojčiči** X, ~ povedi 513: enostavni, podredni, rimalni 513, 509; ~ z različnima besedama 508; ~ z vmesnim predlogom 507; ~ z zvočnim likom: rimalnim, aliterirnim, asonirnim 509–510
- Dvojčiči** in podobne frazeološka zgradbe v slovenščini 506–515
- dvojezičnost** VII
- dvojni** pomen besede stavek: 1. stavek, 2. poved 404
- dvojna** ozka *e* in *o* v S-NS 550–551
- dvojnične** slovenitve 466
- dvojni** soglasniki 565–566
- dvonaglasnost** pri enem tipu zloženk 428; ~ pri sestavljenkah 429

E

- E** = elektronska izdaja
- EJ** = Enciklopedija Jugoslavije 1–8
- eksodos** Slovencev po II. svetovni vojni na Zahod 36
- enakost** in različnost slovenščine in srbohrvaščine v besedotvorju 198–204
- Enciklopedija** Jugoslavije 1–8 3; ~ slovenskega jezika, 1992, avt. J. T. VI, XI
- enklitike** 381
- eno-**, dvo- in tričrkja v SSKJ 566
- enonaglasnost** zloženk s končaji tipa *-logija* ipd. 428
- eno središče** za dotok terminološkega s sveta v Jugoslavijo 434–435
- enostavni** dvojčič poved 513
- enotni** center za terminologijo v Jugoslaviji 433–434
- eno-** – večbesedno poimenovanje 437
- er/-ar** in *reči k* 273–274
- Erich** Prunč 70

es- in man- stavki 501
ESJ, 1982, avt. J. T. 39
etimološka sestavina Pleteršnikovih razlag v S-NS 544
etimološke in »pravilnostne« spekulacije pri Pohlinu in prevajalcih katoliškega prevoda Svetega pisma 335
Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen /.../, 1970, avt. FM 7
Eva Toporišič: *tâ, tēga, tēmu, tēm, tēm*
evropeizacija 69

F

Fakulteta za družbene vede 39
feminativ VIII
feminativni priimki tipa *Boršnikova* 209
FF = filozofska/Filozofska fakulteta
FM = France Miklošič 73
fonem /a/ 288, 404
fonem /a/ 288–290: akutirani ali cirkumfleksirani *ā*, 290; akutirani dolgi *á*; 289–290; cirkumfleksirani dolgi *â* 289; kratki naglašeni *ä*: nenaglašeni *a* 288–289
fonem /ɛ:/ 294–295: dolgi akutirani *é*; dolgi ozki akutirani ali cirkumfleksirani *ē*; dolgi ozki cfl. *ê*; 294
fonem /ə/ 292–294: kratki akutirani *ə* 293; akutirani ali cfl. kratki *ē* 293–294; kratki naglašeni cfl. *ə* 293; nenaglašeni *ə* 292–293
fonem /i/ 284–287: akutirani ali cfl. dolgi *ī* 286–288; dolgi akutirani *í* 286; dolgi cirkumfleksirani *î* 285–286; kratki naglašeni *ï* 285; nenaglašeni *i* 284–285
fonem /ɛ/ 290–291: dolgi akutirani *é* 291; dolgi akutirani ali cfl. *ē* 291; dolgi cfl. *ê* 291; kratki naglašeni *ë* 290–291; nenaglašeni *e* 290
fonem /o/ 291–292: dolgi akutirani *ó* 292; dolgi akutirani ali cfl. *ō* 292; dolgi cfl. *ô* 292; kratki naglašeni *ö* 292; nenaglašeni *o* 291–292
fonem /o:/ 295: dolgi akutirani *ó* 295; dolgi akutirani ali cfl. *ō* 295; dolgi cfl. *ô* 295
fonem /u/ 287–288: dolgi akutirani *ú* 287; akutirani ali cfl. dolgi *ū* 288; dolgi cfl. *û* 287; kratki naglašeni *ü* 287; nenaglašeni *u* 287

frazeoleksem – frazeopoved 519
frazeologem 487
frazeologemi s stavčno obliko primer 505
frazeologija X; ~ v S-NS 539, 544
Frazeologija 485–534
frazeologizem 487
frazeološka literatura pri nas 487; ~ strokovna literatura 494
frazeološke vrste rekel 490–491: frazeološki členek 491; ~ glagol 491; ~ medmet 491; ~ predlog 491; ~ pridevnik 490; ~ prislov 490–491; ~ samostalnik 490
frazeološki kalki 492
frazeološko gnezdo v SSKJ 520
frazeopovedi 533–534
funkcijska zasičenost slovenščine 36
Furlan, M. 40

G

gesljenje 433
GiN = O glasu in naglasu /.../, avt. S. Škrabec. CF 382; ~ = O glasu in naglasu /.../, JS 382
Gjurin, V. 249; ~: Nekaj misli ob izidu poskusnega snopiča slovenske medicinske terminologije 462
glagol *biti sem* 8; ~ na *-irati* – glagolski samostalnik na *-acija* 432
glagoli s primerjalnimi rekli 498–499; dejavnosti in dogajanja s telesom 499; duševne drže 499; duševno-telesne drže 499; gledanja 499; govorjenja 498–499; razumevanja 499; učinkovanja 499
glagolske podstave primer 521–524; ~ sestavljenke 266; ~ vrste po sedanjiku v ZUP 639
glas – fonem 404
glasovje madžarščine 76
Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, 1978, avt. J. T.
glavno v izrazju besediloslovja 422
Gložančev, A. 212
gnezdo glagola *biti* 17
GNPSJ = Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika 165
gospodarnost onaglaševanja v S-NS 542; ~ tujega 452

govorica izobražencev v prestolnem mestu 120

govorna podstava 145–146

Gradišnik, J. 460

Grafenauer, I. 488, 517

Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808/9, avt. J. Kopitar

Gröbming, A., Lesica, I., Breznik, A. 40; ~, Lesica, Breznik I 1950 342

GSSKKS = Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark 332

H

Hadrovics, L. 91

Hadrovicseve tvarinske skupine prevzetega iz madžarščine 75

Hafner, S.: Pontes Slavici, 1986 346

Hipolitova priredba Bohoričevih AH 207

hvale in graje S-NS 546

I

I = imenovalnik, im./nom.

IKPG = Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije /.../

ILSS = Das innere Lehngut der slowenischen Schriftsprache, avt. Prunč, E.

imena delov vasi Mostec 49; ~ opevank 59; ~ rastlin in boleznj v STS 425

imenski = nominalen

individualna iskanja ciljev 59

indoevropski akut v slovenščini prvotno skrajšan 375

Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in slowenischen Sprichwortsammlungen, avt. J. T. 516–534

Inštitut za slovenski jezik (Frana Ramovša) 39, 210

Irci VII

ISJFR = Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša 210

Italijanščina V

Ivič, P.: o Kopitarju in Vuku 592, 596–597; ~ o Kopitarjevem deležu pri Vukovem slovarju 597, 618

izbira besedja za S-NS 539; ~ besedotvornega obrazila (in s tem besedotvorne vrste) 146–

148; ~ podstave za tvorjenko 148–149

iz glagolskih podstav tvorjeni glagoli 355–356

izgovor črke *l* po SSKJ oz. novi SS 629–630; ~ črke *l* pred *C* ali # 629–630; ~ prevzetega 427–428: kratic 427; ne po normi jezikov dajalcev 427; prevzetih *e* in *o* 427–428; v slovarju SP 2001 581–582

izguba naglašenosti katere izmed sestavin BZ 369; ~ slovnične lastnosti (spol, sklon, število) 68

izid Vukovega slovarja 592

izimenski pridevnik pisati skupaj ali narazen 439–440

izjemnost ubesedovane predmetnosti 56

izmirajoča pomorjanska »slovinščina« 374

izpeljanka VIII

izpeljanke iz predslonske zveze 266–270: *a-*, *ab-/am-/abs-*, *ad-/a-*, *de-/dez-*, *dis-/di-*, *do-*, *e-*, *eks-*, *in-/il-/im-/ir-*, *in-*, *inter-*, *iz-*, *iz-/s-*, *izpo-/spo-*, *izpod-/spod-*, *izpre-/spre-*, *na-*, *nad-*, *ob-/o-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *iz-/s*, *pred-*, *pod-*, *pre-*, *pri-*, *raz-/z-/s-*, *re-*, *sə-/sən-*, *u-*, *v-/u-*, *vz-/z-/s-*, *za-*

izpeljava 347–370; ~ podrobneje 139; ~ pridevnikov pri Bajcu 124–125; ~ prislovov pri Bajcu 125; ~ samostalnikov iz glagolske podstave 220–224; ~ samostalnikov iz predložnih zvez 232; ~ samostalnikov iz pridevniških podstav 224–226; ~ samostalnikov iz samostalniških podstav 226–232

Izpeljava slovenskih pridevnikov /in/ Zloženske, 1952, avt. Bajec, A.; ~ slovenskih samostalnikov, 1950, avt. Bajec, A. 219–233

izposoja pomena 70

izpredložne predpone: *do-* itd. 253–254

izpuščena pomenska skupina 196

izrazijska disciplina 405; ~ prenosa v SJ I in II škodljiva 404

izrazijske sopomenke IX

izrazijsko uravnoteženje pri Ramovšu 395

izrazi tabuiranega 456

izrazito priponsko obrazilo 377

izrazje IX; ~ grško-rimskega izvora 463; ~ sporočanja v Enciklopediji slovenskega jezika 417

Izrazjeslovje 385–484

izrazoslovje IX
izrazotvorec 405
izrek 488
izselitev Slovencev z obsotelsko-posavskega pasu 34
iztiriti ali **iztiriti se** 272–273
iz- z variantama *z-* in *s-* 253

J

Jakopin, F. 116, 274
Jaksche, H. 343
Janez Svetokriški VI
Janežič, A. VII
Janežičeva slovnica 1854
Janežič-Sketovo izrazje 393
Japljeva slovnica 1807 207
JD = Jezikoslovna dela 1–4, p. Stanislava Škrabca, ur. J. T.
jezičnika *r* in *l* 302–303
jezik ZV 480
jezikoslovci o feminativnih priimkih 206–209
Jezikoslovna dela 4 1998 392
Jezikoslovne razprave, A. Breznika, 1982, ur. J. T. 342
Jezikoslovni kotichek, avt. J. T. 643–645: Enakoglasna *Cigan – cigan* 643; opuščanje števnikova *dva -e -e* 643–644; Poimenovanja naših ulic in naselij 644–645; ~ spisi I 1, 1916 392; ~ spisi I 1–4, II 1 1916–1919, 1921
jezikoslovno izrazje IX
jezikovna kultura strokovnjakov oz. znanstvenikov 473–474
jezikovni kotichek v mariborskem 7D 44; ~ razsodniki prve sestave JR 43
Jezikovni pogovori II, 1967, ur. F. Vurnik 167
jezikovno kultiviranih je premalo 446–447
Jezikovno razsodišče 43
JiS = Jezik in slovstvo
JR = Jezikovno razsodišče, 1984; ~ = Jezikoslovne razprave A. Breznika, 1984, ur. J. T.
JS = Jezikoslovni spisi I 1–4, II 1 (1916–1919; 1921)
JT = Jože Toporišič
J. T. = Jože Toporišič

Jurančič, J. 116; ~: Srbohrvatsko-slovenski slovar, 1955 342
jzsl. = jezikosloven -vna -o; ~ izrazje kot zgled za slovensko izrazje sploh 399

K

kaj je v SJS novega 481; ~ so nezvočniki 309; ~ je zlaganje 235; ~ vse je v zaglavju slovarja SP 2001
kajkavsko pri S-NS Pleteršnika 539
kalki 70, 98
kazalo k razpravi na str. 341–373 v BR 373
Kazalo besedjeslovnih razprav XIII–XIV: besedoslovje XIII; besedotvorje XIII; frazeologija XIII; izrazoslovje XIV; oblikoslovje XIV; oblikoglasje XIV; slovaropisje XV
Kazalo k jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca, 1999, avt. J. Moder
kdáj z akutom po vplivu stavčne intonacije 357
Kdo ogroža slovenski jezik, avt. J. T. 459
kəđáj – kəđər 375
KG 1768 = Pohlinova Kranjska gramatika 390
KDVK = Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću, avt. J. T. 592–598
K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, avt. J. T. 487–493
Kje pisati o slabostih strokovnebesede 459
Kmecl, M. 42
knjiga o ruskih prevzemkah v slovenščino 634–635
Kocbek, F. 487; ~, F., Šašelj, I. 487
Kočevarji med II. svetovno vojno 36
Kolarič, R. 339, 639
K odprtim pravopisnim in pravorečnim vprašanjem, avt. J. T. 627–632
količek → poševnica 13
kolikost zlogovnika 342
komisija za novi SP 42
končna kračina IX
končnice kot obrazilo 187
končniški -o(-) namesto -u(-) 333–334
Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpsko-hrvatskog i slovenačkog jezika, avt. J. T. 198–205
kontrola pomenov s protipomenkami 3

- konverzija** ali sprevrženje 141
- koordinacija** terminoloških aktivnosti 434
- KDVK** = Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću, avt. J. T. 592–596
- Kopitar** VIII; ~ 1808 92
- Kopitar** in Dobrovski o Vuku Karadžiću, avt. J. T. 592–606 | 607–615
- Kopitar** in razmerja južnih Slovanov do Rusov 604; ~ o Pohlinovem izrazju 390; ~ o Vukovi pesmarici 595–596; ~ o Vuku z Dobrovskim 600–601
- Kopitarjeva** oblikoglasna norma v SSJK-KŠ 332–336; ~ocena Vukove slovnice 594 | 607; ~ skrb za natis Vukovega slovarja 611 in dalje
- Kopitarjev** delež pri Vukovem slovarju 602
- Kopitarjevo** delo za Vukov slovar 608; ~ upoštevjanje moderne vokalne redukcije 334
- Kopitarjev** trud za Vuka v Rusiji 613–614
- koračne** faze besedotvornega algoritma 145
- Korošec**, T. 397
- korpus** besedil za prevzeto iz madžarščine 73
- Košir**, A. 452, 456
- kraj**, čas, področje, mesto 244
- krajšave** jezikoslovcev v S-NS 545; ~ jezikov v S-NS 545
- kranjska** knjižna slovenščina 394
- kratek** kurikulum življenja J. Toporišiča 47–48
- kratica** ali akronim 43
- kritika** SP 1962 41
- Kreft**, B. 116
- Krelj** implicitno z letnico 1578 334; ~ in Rajhman o prevzemkah iz nemščine 88
- krepitev** radia, uvedba televizije 39
- kreпки** zlogovnik 344
- krepkost** naglasne jakosti 341–344
- kritika** Načrta pravil za novi Slovenski pravoпис 163
- kritiki** o SKJ 481
- križec** 41
- krstna** imena vasi Mostec 52
- kršena** slovenska pravopisna norma in predpis v STS 425
- kurikulum** vite J. T. 471
- L**
- L** = ločilnik loč./abl.
- lajšanje** ustvarjalnega napora v metriki in rimanju 56
- lamentacije** in lavdacije slovenščine 28–30
- Language** Planing in Jugoslavija, 1993 45
- Lastnoimenskost** v vasi Mostec, avt. J. T. 47–53
- lastnost** 243; 245–246
- latinski** izrazi 98
- Lavrič**, V. 458
- lažni** sklopi kot *dokod*, *čimprej* 576
- ledinska** imena Mosteca 49
- Legiša**, L., Lavrič, V. 458, 459
- leksikalno** oddaljevanje od navadnega slovenskega besedja 56
- lektoriranje** besedil 475
- lektorski** kruh v Zagrebu 475
- Lenček**, R. VIII, 40; ~ L. R., The Verb Pattern of the Contemporary Standard Slovene 1966
- lepotna** sprememba izraza 405
- lepotni** in narodni vidik v tehniški besedi 433
- Levčev** *glasnik* nam bodi fonem in mogoče nadaljnje tvorbe iz emike 393
- Levec**, F. o SP 1899
- Levstik**, F. 64
- Levstikovo** etimologoziranje 336
- Lexical** Germanisms in Truber's Catechismus, avt. J. T. 84–93
- Likar**, M. in Lokar, J. 449–450
- Likar**, Lokar, Trontelj, Legiša, Lavrič polemiki 459
- Linguistica** 15 (1975). In memoriam Stanko Škerlj oblata.
- literarnovedna** faza J. T. v Zagrebu 471–472
- literatura** 100; ~ J. T. k slovenskemu izrazjetvorju oz. -slovju 387; ~ k stranem 494–513, 514; ~ o govoru vasi Mostec 47; ~ o SS 1956 in 1964 616; ~ o prevzetem v slovenščino 68; ~ o VSKuSKKD 607
- ljubkovalno** VIII
- ljudske** pobude za pozornost do Pleteršnika 547
- ločevalen** -lna -o = diakritičen 543
- ločljivi** in neločljivi predlogi pri Brezniku 127–128

Logar, T., SR 34 (1986)
logični osebek 10
Lokar, J. 455, 449–450, 459
Lubi Slovenci. A Festschrift to Honor Rado Lencek /.../, 1986 93
Luka Svetec Podgorski 376
Lunt, Horace: Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb 345

M

M = mestnik, mest./lok
M = mlado 3
–M = nemoralno
madžarizmi v slovenskem jezikoslovju 79–81
madžarski latinizmi 76
Malavašičeva slovnica 1849
manj navadni izraz 60; ~ priponskih obrazil pri zloženkah kot pri izpeljankah 236; ~ pristna slonokoščenost 57
manjšalni 4
manjšalno VIII
manjšalno-ljubkovalni 4
maskulativ VIII
maskulini s širokim *e* ali *o* 343
Matanovič, U. 457
Matičetov, M. 517
medicina na moji strani 457
medicinska kultura jezika v primeri z drugimi strokami 479–480; ~ tematika V; ~ terminološka sekcija pri SAZU 452
medmet 584
medponski morfem *-o-* 163
medponsko-priponske zloženke 235–246; ~ zloženke z imensko podstavo 241–246
Megiserjeva dela 633–634
mehka *l* in *n* v S-SN 551; ~ soglasnika *l* in *n* v AH 338
mehki zobni nosnik 304–305
mehkonebni strnjeni *k, g, h* 317–320
Merkù, P. 274
mesta slovarčkov v ZUP 638
mestna in podeželska raba prevzemk 108–109
mesto naglasa 343; ~ prozodema 342
mešana tvorba /ali tvorba kratic/ 141–142
metatonični cirkumfleksi v R, M, O mn. 379

metatonija akuta v cirkumfleksi 554; ~ novokakutskega *e* in *o* 382
Metelko, F. VII, 351; ~ o izpeljavi prislovov 125; ~ o nemških imenskih zloženkah 64
Metelkova slovnica 1825 208
metoda pridobivanja izrazja 388–389; ~ zamenjave besed s sopomenko 9
mladi akut 380
Miklošič, F. 73, 219; ~ – Hadrovics o madžarizmi v slovenščini 81; ~ – Hadrovics o prevzetih madžarizmi 81
množica latinskih izrazov (terminov) 451; ~ napak in pomanjkljivosti v SS 1964 617–618
Morfo(no)loška obremenitev šumevcev in zlitnika *c*, avt. J. T. 346, 321–326
Mostec *pěstvam, přédgvam* 355; ~ (enako Škerlj): *nagajěf -iva -u* 354; ~ *pěti, šěsti – pjátyj, šestój* 354
moščanski govor in naglasni umiki 376–377
moščansko *slězba, mláčva* 351
MR = Medicinski razgledi
Moder, J. 1, 118
modificiranje 157, 158, 183–184; ~ osnovnega pomena 220
modifikacija prislovov VIII; ~ kot 7. pomenška skupina samostalniških izpeljank? 190
modifikacijski (= inačenjski) VIII
morfem VIII, 194; ~ odvisnikov 16
morfemska obremenitev glasov VIII
morfo(no)logija gl. oblikoglasje
Morfonološka razločevalna obremenitev slovenskih zvočnikov, avt. J. T. 296–308
moščanske prevzemke iz madžarščine 78–79
moški ustreznik ženskega 5
MR = Medicinski razgledi
mraz, je bil, je bilo 15
MSC = Mednarodni slavistički center, Beograd/Novi Sad/Tršič 205
Muršičeva slovnica 1847

N

nabiralci besedja za Pleteršnikov S-NS 538
Načrt pravil za novi Slovenski pravopis, 1981 V, 117
nadodsečna znamenja v ZUP 638
naglas *Fräncě, oččä, Mäti, däjťě krúha* 376

- naglasna** jakost O, 1, 2 343–344; ~ vprašanja 175–176
- naglasne** pretvorbe 1–14 345–346; ~ prilagoditve 150–151
- naglasni** pomik 344; ~ tipi v SHSL 329; ~ umiki v slovanskih jezikih 377
- Naglasni** premiki SKJ po Škrabcu, avt. J. T. 364–384
- naglasno** prazne podstave 344
- naglas** predlogov, medmetov, prislovov, veznikov 630; ~ pri izpeljavi po Brezniku 126; ~ prirednih pridevniških zloženk 170; ~ pri zlaganju 370; ~ pri zloženkah s števniki 168; ~ naglas tvorjenk 137–138; ~ v slovarju SP 2001 585–586; ~ zloženk 108, 166–167, 189–190; ~ zloženk s *pol-*, *vêle-*; ~ zloženk s samo medpono 169; ~ zloženk z »razmernim pridevnikom« 169
- Naglas** v šoli A. Breznika VI IKPG 1910
- naglašenost** besede 341; ~: tonemskost, dolžina samoglasnikov 283; ~–nenaglašenost besed ali zlogov 343; ~ v SP 1935 107
- naglaševanje** zloženk v SP 2001 585–586
- Nahtigalovo** izrazje 395
- najpogostejša** prevzeta priponska obrazila (po SS 1976) 66
- nalikovni** neumik: *sestram*, *goljufat* ipd. 378
- napačno** jezikoslovno izrazje in pojmovanje v STS 426
- napake** pri tujkah iz grščine in latinščine v SJPT 432; ~ v glagolskem vidu v SJPT 432
- Napake** slovenskega pisanja, avt. Levstik, F. 64
- napredno-preskočni** cirkumfleks: *kolô* ... 375
- narečnostne** oznake v S-NS 545
- Narodopisje** Slovencev II (1952) 488
- na sledi** novemu akutu na prvotni kračini 382
- Nasveti** Dobrovskega za Vukov slovar 609
- Naučni** sestanek u Vukove dane, 1977
- navadna** in inačenjska izpeljava 123
- neavtohton** gl. prevzet
- nedoločnik** kot na pol stavek 16
- nedoraslo** VIII
- ne gre** za oceno kritičarkine knjige 172
- nejezikoslovni** vodje JR 43
- nemogoči** tip: *revrednotiti*, *devrednotiti* 65
- nemščina** V
- nemške** ustreznice prevzetega iz madžarščine 73–75
- nemški** koreni prevzemk v slovenščini po Neweklowskem 1984 84
- nenaglašena** priponska obrazila domača in prevzeta 358–360
- nenavadna** poimenovanja 59
- neobvezne** diahronne osvetlitve 54
- (ne)obveznost** prenosa osebkovega imenovalnika v roditeljski 14
- neodobravanje** tujejezičnih učnih ustanov pri nas 473
- neosebni** povedkovnik 17
- neosrednje** slovensko besedje 55
- nepisne** besede v Vukovem slovarju 601–602
- nepotrebna** raba tujih besed 442–443
- nepotrebno** asociirana zemljepisna določnost 60; ~ prevzemanje tujk 69; ~ tujčevanje v izrazju 397
- nepoznanje** domačega 444
- nepregibna** beseda 14
- nepretrgani** svetli jezičnik I 303
- neprevzete** besede 70
- něšŕ** něšŕiva »keder hočemo kaj ukazati, kar se ima nemudoma storiti« 376
- neskladje** med Škrabcem in Pleteršnikom 552
- »nesklonjivi prilastek« 574
- neslovanski** sosedje okupatorji Slovencev 33
- neslovenjenje** v kemiji 466
- neslovenskost** pripon (Breznik) 64
- nesprejemljivo** za slovenski knjižni jezik 119
- nesprejete** iztočnice v S-NS 544
- ne spreminjati** uveljavljenega 417
- netrajna** šumevca *č* in *dž* 324–325
- ne umetničiti**, stariniti ali etimologizirati 429
- neumični** primeri: *kraljič*, *Ločän* 378
- neuvrščanje** besed v besedne vrste 430
- nevredni** polemikarki poduki 179
- nevzdržno** oporekanje teoretičnim rešitvam J. T. 170
- Neweklowsky**, G. 1984
- nezadovoljiva** politika do (obeh) naših manjšin 45

nezaznamovana sopomenka 60
nominalen gl. imenski
normativnost pri zloženkah (pri Bajcu in Brezniku) 127
nosilec lasnosti 241–242, 245
nosilnik lastnosti 242–243, 245
nosnika *m – n* 296–299
Nova slovenska skladnja, 1982, avt. J. T. 254, XI; ~ sodobnost, revija 40
novjša prevzeta priponska obrazila 349
novi akut na dolžini 379; *ókna, pléca* 383
novi SP – delo zanj 483
novomêški, *Čarnogôræc, velikonóčni* 376
NSS = Nova slovenska skladnja, 1982, avt. J. T. 39

O

O = orodnik, or./instr.; ~ = organ 6; ~ = oseba
občutenje neavtohtonega izvora 63
objektivno in subjektivno za nedomačenje 456
oblike desnih obrazil 147
oblikoglasje VIII–IX; ~ 281–384; ~ in oblikopisje v S-SN 550–551; ~ v ZU (P) 338–340
oblikoglasna razločevalna obremenitev slovenskih samoglasnikov, avt. J. T. 283–295
oblikoglasne posebnosti v SSKKŠ 333
Oblikoslovne razprave, 2003, avt. J. T. XI
oblikovna (formalna) lastnost 14
obramba pred omejevanjem slovenščine v II. Jugoslaviji 36; ~ slovenščine 39
obrambni refleksi za slovenski jezik 44
obravnava izpredložnih predpon: 255–261: *do-, iz-, na-, nad-, ob-/o-, -od-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, pro-, raz-, u-, v-, vz-, z- < sən-, za-*
obrazila feminativov (maskulativov) 230; ~ pridevniških sestavljenk → izpredložne predpone 264–265; ~ samostalnikov za mesto/prostor/kraj, kjer je kaj s samostalniško podstavo 229; ~ samostalniških sestavljenk – iz predzložnic 263–264; ~ za dejanje 222–223; ~ za druge pomene s pridevniško podstavo 226; ~ za izrazite druge pomene s samostalniško podstavo 229–230; ~ za

kraj, področje, mesto, predmet, kjer je kaj 225–226; ~ za lastnosti 225; ~ za lastnost s samostalniško podstavo 228; ~ za manjšalno 231; ~ za manjšalno-ljubkovalno 231; ~ manjšalno-slabšalno (ironično) 232; ~ za mesto dejanja 223; ~ za mladiče, nedoraslo 231; ~ za modifikacije s samostalniško podstavo 230–232; ~ za nosilca lastnosti (človeka, žival) 224; ~ za opravkarja ali žival, prebivalca, člana, nosilca značilnosti 227–228; ~ za popredmeteno lastnost ali stanje s samostalniško podstavo 228; ~ za popredmeteno lastnost 225; ~ za rezultat dejanja 223; ~ za stopnjevanost 231; ~ za vršilca dejanja 220–221; ~ za nosilca stvar, predmet = nosilnik 225; ~ za opravljenik s samostalniško podstavo 228; ~ za predmet, stvar (= vršilnik) 222; ~ za skupna imena 230; ~ za slabšalno 232; ~ za snov 224
obrazilo IX; ~ *-ov, -ev* ali *-ski* 439; ~ pri sprevratanju 146
obseg in enote iztočnice 579–580; ~ in enote podiztočnice 580
obstajanje ustreznjše kot *navzočnost* 12
obstočnost polglasnika 437–438
obveznost ravnjanja po SP 454
ocena vplivov na slovenski jezik zadnjih 40 let 477–478
ocenjevanje SS 1976 476–477
Od = odebeljeno 6–7
odmaknjenost besedja od vsakdanjosti pri Župančiču 57
ogrodje sestavka *biti* v SSKJ 18
o. Hipolit 332
ohranjevalno jezikoslovstvo pri Slovencih 41
odločitev za čim več domačega 465
odmrle sestavine SBZ 489–490
odprava šiva in morfemska prilagoditev 149
odpreti pot pisnemu domačenju 567–568
Odprta vprašanja tehniške besede, avt. J. T. 423–435
odskočni naglas: *boga* → *bogâ* 374
odsotnost lastnih imen v S-SN 555; ~ oznake za spol pri zaimkih v S-NS 540; ~ splošne določitve pravopisja v SSKJ 562
odvzemanje končniškosti s končniško medpono 187

odzadni slovar 69
odzivi na SPIP spet odsotni 483–484
O jeziku Medicinskih razgledov 442–448
Ok = okroglasto 6
okupatorska delitev Slovenije 1941–1945 33
olepšana diagnoza ni koristna 448
onaglaševanje v S-NS 541
olob pri A. Bajcu 252
opazna ali stilna zaznamovana beseda 54
opaznost besede na podlagi prevzetosti ali citatnosti 60
opredmetena lastnost 246
orientalska motivika 58
osamosvajanje Slovenije 478
osebni povedkovnik 17
oslabei dolgi samoglasnik 377
oslabljeni pomen 8, 10
osnovna frazeološka enota 487; ~ literatura o KiDoVK 592–593
osnovne oblike iztočnice v S-NS 540; ~ pomenske sestavine 11
osnovni pomen besede *glava* 6
osnovno izrazje besediloslovja 417
osrednja slovenščina 212
o tujkah in izposojenkah: Breznik, Škrabec, Bežek, Bunc, Bezljaj, Toporišič 62
O tujkah in izposojenkah, A. Breznik 62
OVTB = Odrpta vprašanja tehniške besede, avt. J. T., 423–435
O zloženkah v slovenščini, avt. A. Breznik 67
oznake strok v S-NS 546

P

P = Pleteršnik, M.
–P = minus poročeno, neporočeno
parabola 488
Pavlica, J. 487, 519
Pedagoška akademija v Ljubljani 39
Perušek, R. 183 – 184
peti korak besedotvornega algoritma 195
petnajst polemikov o moji jezikovni oceni MR 449
Petrarka in latinčina 594
Pirjevce, D. 54
Pirnat, M. 353; ~ Tvorbena naglasoslovna tonemska teorija ob samostalniških izpeljan-

kah s šibkimi priponskimi obrazili 348; ~ : Valjavec 351
pisanje skupaj – narazen 108; ~ skupaj in narazen v SP 1935 108–109; ~ *bravec – pogorelec* in njuni besedni družini v S-NS 552–553; ~ *ijV* oz. *iV* 564–565; ~ imen zdravil 469; ~ narazen zloženk po zgledu na angleščino 573; ~ sklopov v SSKJ 576; ~ skupaj – narazen v S-NS 555; ~ skupaj in narazen sestavljenih besed 627–628; ~ skupaj in narazen v SSKJ 570–571; ~ skupaj in/ali narazen v STS 426; ~ tipa *alkoholj* 30; ~ tujk 562–568; ~ tujk in tujih lastnih imen v slovenskem jezikoslovju 556; ~ zloženk z vezajem 575
pisava in pravopis v STS 39; ~ polglasnika v Ah 338–339; ~ tudi narazen 68; ~ tujk 623, 628–629; ~ z *-lec* oz. *-vec* 629; ~ tujih lastnih imen in tujk 424
pisna podoba jezika 423 – 429
Plečnik, J. 452
Pleteršnik, M. 40; ~ – Hadrovics o prevzemkah iz madžarščine 81; ~ kot prvi zapisovalec tonemskosti v slovarju 553; ~ naš doslej največji slovaropisec slovenščine 537–538
Pleteršnikova pisava v S-NS 543
Pleteršnikovo opiranje na druge slovarje 546
Pleteršnikov pravopis v S-NS 550–559; ~ razlagalni del sestavkov S-NS 543; ~ Slovensko-nemški slovar 537–549; ~ tip *kosček*, *zvezček* 556; ~ tip *nósiti nōsim* oz. *odnös -ósa* : *odhöd -óda* 554
Plotnikova, O. S. 65
Pleteršnik's Slovene-German Dictionary 548–549 (povzetek)
po s tož. pri Pleteršniku 254
podstava IX
podiztočnice v S-SN 540
podomačena : izvorna pisava 437
podredni dvojčič poved 513
podrednost in prirednost zloženk 189
podružnični, *podružni*, *podružniški* 273
podstava frazeoloških vrst 491; ~ tvorjenk 133
podstavna besedna zveza tvorjenk 176
podstavne (globinske) oblike naglasa 346–347
poenostavljanje njihov nazorov 455

- Pogorelec**, B. 39, 43; ~ o pokojnih Bajcu in Riglerju 116
- pogosteje** rabljene prevzete predpone 66
- Pogovor** uredništva ZV J. Drinovca z menoj 471–484
- Pogreški** pri nekaterih priponah, avt. Breznik 64
- Pohlin** VII; ~ kot izraziti izrazjetvorec 389–390
- Pojmovanja** in izrazje slovenskega besediloslvoja, (v priročnikih za (srednje) šole), avt. J. T. 416–472
- pojmovanje** obrazila 182–183; ~ sklopa 185
- polabščina** in slovenščina z »napredno preskočnim naglasom« 374
- polemik** J. T. 472–473
- polemika** o našem zdravstvenem jeziku 449–461
- polglasnik** v osnovi IX
- položaj** slovenskega jezika v prvi Jugoslaviji 33
- pomen** besed VIII
- pomeni** izpeljank iz samostalniške podstavave 226–232; ~ podstave *slověn-*, avt. J. T. 21–32
- pomenonosna** stran izrazja v STS 429–430; ~ stran jezika 429–430
- pomen** samomedponskih zloženek 246
- pomenska** področja iz nemščine prevzetega 84–88
- pomenska** stran govorne podstave 177
- pomenske** skupine frazeologemov: sestava, skup, sklop, zraslek 489; ~ skupine izpeljank 178; ~ skupine samostalniških izpeljank 174–175; 123; ~ skupine samostalniških zloženek 234–247
- pomenski** odtenek 10, 13; ~ odtnek in sopomenke 13
- pomensko** skupinjenje tvorjenk 180
- pomenskost** tvorjenk 195
- pomični** cirkumfleks 349
- pomik** s predslonke 380
- pomor** tradicionalnih občil po II. svetovni vojni 37
- Pomorjansko** VII
- ponazarjanje** v slovarju SP 2001 (po besednih vrstah in njihovih delih) 587–590
- poobraziljenje** prve ali druge sestavine podstave 146
- popona** 148
- Popravki** k Slovenskemu pravopisu /1935/ 109
- popredmetena** lastnost 243–244
- Portreti**, razgledi, presoje, 1987, avt. J. T. XI
- po** s tož. pri Pleteršniku 254
- poševnica** (/) za razločevanje enot 10
- poudarjeno** XVIII
- pouk** slovenskega jezika na ljubljanski slavistiki 460
- potreba** fundamentalnega raziskovanja resnične problematike 635
- pouk** srbohrvaščine v Sloveniji 478–479
- povedkova** določila – vrste 14
- povedkovnik** 583, 356
- povedkovo** določilo neprestavljivo v rod. 15
- Povejmo** naravnost, 1985, uredil Štefanič, P. 44
- povezanost** zvočnikov s samoglasniki oz. z nezvočniki 305–306
- povprečno** ne dovolj pismeni 447
- po vōdo** – *po vodō* 375
- površinski** znaki tonemskosti (tonemniki) 344
- površinskost** – globinskost 344
- povzetek** s str. 92–93, 84–92
- povzetki** V
- povzeto** k str. 560 – 578, 578
- pragmatično-tematska** stran pregovorov in rekov 516–517
- prav** ali bolje z zgledi 445–446
- pravo** in navadno staro naglaševanje: *bəzəg*, *čəbər* 376
- pravopis** v SS 1964 617–618
- pravopisje** SSKJ 560–578
- Pravopisje** in besedoslovje v popravljeni Slovenski slovnici /1964/ = PBPSS, avt. J. T. 616–626
- pravopisna** vprašanja zdravstvenega besedja 469
- /pravopisna/** anketna besedila 631–632
- pravopisne** posebnosti pri veliki začetnici 107–108
- prebivalska** imena Dobove in (širšega) okolja 52 – 53

- predavanja** na FF V
- Predgovor** k Povejmo naravnost, 1985, avt. J. Dular 5
- predhodnik** -o(-) za staro -u(-) 33
- predikativ** gl. povedkovnik 14
- predikativi** 14
- predikativni** izrazi 530–531
- predlog** 583; ~ ob *biti* za prehodnost 18; ~ z opuščajem, npr. *v'*; ~ *z/s* = predpona *s-/sə-*, *z-* v SNS 551
- Predlogi** in predpone, 1959, avt. Bajec, A. 64
- predložna** podstava izpeljank VIII; ~ podstava zloženek VIII
- pedmetnopomenskost** glagola *biti* 14
- prednost** domačega izrazja 398; ~ domačemu v izrazju 394
- predobjava** Načrta pravil za novi SP 42, avt. J. T., J. Rigler
- predpona** *ot-* 253; ~ *sə-* 253; ~ *s-* v S-NS: 1. *s-* = c. gen., 2. c. instr, 3. nam. vz; ~ *u-* : *v-* 64
- predpone**, ki se ne družijo z glagoli po STS 432–433
- predsednik častnega odbora za proslavitev stoletnice S-NS (Kučan, M.) 54
- predsedniki** Sveta za slovenščino v javnosti 45
- predsedstvo** akademijske komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko (člani Bajec, Rigler, Toporišič) 116; ~ za novi SP 42
- predvidljivost** pomena SBZ 489
- pregovor** 488
- pregovori** in kalki 520; ~ in reki X; ~ kmečkega prebivalstva 517
- prehajanje** izrazja v praktično sporazumevanje 398
- preimenovanje** v zvezi s socialističnim režimom v Sloveniji 37
- pregibna** beseda 15
- premagovanje** metrično-rimalnih težav 56–57
- premalo** besedotvorni 451; ~ poguma pri domačenju tujih pisav 565–568; ~ slovenjeno 463
- premena** *ə* z *a* oz. *ø* v S-NS 553; ~ obliko-glasnega *o* z *e* v pisavi prevzetega 621
- premene** nakazuje obrazilo 149; ~ po jotaciji 136; ~ po krnitvi 137; ~ po palatalizaciji 135–136; ~ po zvenečnosti v SSKJ 566
- Premk**, F. 274
- pretrgani** jezičnik *r* 302–303
- preustrojitev** na podlagi vezljivosti 13
- prevajanje** od morfema do morfema 468–469
- prevojno** različna naglasna značilnost 344
- prevzemanje** besed VII
- prevzemka** = prevzeta beseda 63
- prevzemke** neslovenskega izvora v ZUP 640
- prevzeta** lastna imena 97; ~ obrazila 97; ~ opazna beseda 55
- prevzete** besede 68; ~ besede zlasti iz slovanščine 69; ~ podatave namesto domačih 463–464
- Prevzete** prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), avt. J. T. 62–73
- prevzeti** besedotvorni postopki 63–64; ~ besedotvorni vrsti 67; ~ frazeologemi 492
- prevzeto** 63; ~ besedje pri Pleteršniku 56; ~ bolj znanstveno? 71; ~ : domače ob Epilepsiji Janka, M. 467–468; ~ iz madžarščine 73–83; ~ iz narečij in tujih jezikov 627; ~ iz narečja 63; ~ izrazje IX; ~ zveni bolj učeno 444–445
- približanje** realni govornici 110
- pridevnik** na -*ov* v imenih bolezni 469
- pridevniki** na -*ov* ali -*ev* 440; ~ na -*ski* 612
- pridevniška** oz. roditeljska določila 438–439
- pridevniške** besede 582
- pridevniški** zaimek 582
- Priestly**, M. S. prevajalec 84
- priimki** Moščancev 50–51
- priimkovni** feminativi Matičetova 217
- priimkovno** obrazilo -*evka* 215; ~ obrazilo -*ica* 216–217; ~ obrazilo -*ka* 215–216; ~ obrazilo -*ovka* 213–215
- prilagoditev** prevzemk iz nemščine slovenščini 89–90
- prilika** 488
- prlikovalne** premene v SHSL 331
- priložnostni** sklopi 108
- primeri** jezikoslovnega besedovanja v drugi polovici 19. stol. 393–394

primerjalna rekla ob pridevnikih 500–501; ~ rekla pri Bajcu 497–498
primerjalni frazeologemi 494–505; ~ frazeologemi neenakosti 531–535, 503–505; ~ vezniki 520–521
primerjano je redko žensko 501; ~ je večinoma moško 501
primerjava nemških in slovenskih dvojčičev 510–513; ~ poglavij v SP 1920 in SP 1935 104
primerniške oblike v S-NS 554
primitiv gl. praprčina 9
pripona : priponsko obrazilo 163–164
priponska obrazila pridevniške besede 362–363
priponsko in končniško obrazilo 164; ~ obrazilo 194; ~ obrazilo *-alen* ali *-elen* 66
pripornik *h* 319–320
priporni nezveneči *s* 314–316: ~ zveneči (*z*) 316–317
priprava za tisk Vukovega slovarja 597
priređna – podređna zloženka 165
prirejene interpretacije AVM 173
priročniki v tujih jezikih 444
prislov 583
prislovne izpeljanke iz predslonske zveze 265–266: *s* samostalniško 265 oz. pridevniško 266 podstavo
prisojanje določnosti 189
prispodobe in primere 520
pristop k polemiki 153–154
projekt SSKJ 482–483
prostor (oz. čas) 246
protaza primerjalnih SBZ 502; ~ primerjalnih frazeologemov 528–530
protipomenka 3, 7
protistavna frazeologija X; ~ poved dvojčič 513
proverb 488
prozodične lastnosti SKJ 341–344: kolikost naglašenost, mesto prozodema, tonemskost, naglasna jakost, večnaglasnost, krepkost
prozodija tvorjenja oblik 371; ~ tvorjenja besed 347–370: izpeljava, zlaganje, sestavljanje, sklopi (Vidovič, Škrbec, Toporišič, Rigler) 371; ~ tvorjenja samostalnikov 347–353; ~ tvorjenja pridevniških besed

353–355; ~ tvorjenja glagola 355–356; ~ tvorjenja povedkovnikov 356; ~ spon 357; ~ nenaglašenih priponskih obrazil 357–366

PRP = Portreti, razgledi, presoje, 1987, avt. J. T., 39

prvi stiki Vuk – Kopitar 593

PS = pomenska sestavina 3

PSSVI = Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja 1977, avt. J. T. 7

ptpom. = protipomenka 7

Prva slovenska knjiga /.../, 1977, avt. Rajhman, J. 92

prvaštvo v slovenistiki 474

prvi slovenski slovar vojaškega izrazja 636–637

prvotna slovenščina = praslovanščina (Škrbec) 379

prvotne prozodične lastnosti BZ 368

purizem 475; ~ pri pisanju zloženek 573; ~ v SP 1920 in SP 1935 104–105

R

R = rodilnik, rod./gen.

raba latinskih imen bolezni 456; ~ velikih in malih črk 618–619

Ramovš, f. IX; ~ o tipu *strahōma* 365; ~ Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov 345

različna razvitost izrazja posameznih strok 400

razlika med SP 1935 in obema šolskima izdajama 109–110; ~ med SS 1934 in SP 1935 110

razlike med feminativi osrednje slovenske diagonale 212–213

razločevalna/diakritična znamenja v S-NS in slovarstvu 543

razločevalne značilnosti slovenskih samoglasnikov 283

razmerje SS 1964 do SP 1962 617

razporeditev /ali zaporedje/ besedotvornih prvin 149

Razprave AZU filozofsko-historičnega razreda 67; ~ Dissertationes. Razred za filološke in literarne vede 2000 130

razpravljalci Zbora kulturnih delavcev 44

razpršeni sičniški zlitnik *c* 325
raztresenost pravopisja v SSKJ 562
razumljivost slovenskega izrazja za nestrokovnjaka 397
razvrstitev priimkov ženskih priponskih obrazil 210–212
realni splošni jezik 56
reči k 274
redukcije tipa *vesel'mo* 335
Regensburška univerza 145
rek 488
rekla in rečenice ali frazeolekse in frazeopovedi 519
reklo – rečenica 488, 497
REFHR = Razprave (AZU) filozofsko-historičnega razreda 67
Rezjume k str.: 62–72, 132–143, 144–151
R/DRFLV = Razprave/Dissertationes. Razred za filološke in literarne vede, 2000 130
Riassunto k str. 94–100, 100–101
Rigler, J. IX, 40, 116, 339, 371; ~: Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968 88–89, 352; ~: Gröbming 344; ~: Bajec, A. 249
rimalni dvojčiči povedi 513
rimsko oštevilčevanje pomenov besed 12
rodilnik ob zanikanju 10
romanizmi 98
Rotar, J. IX; ~ Naše jezikovno izrazje, 1958/59 387 in dalje
Rupel, M. Janez svetokriški in njegovo delo 94
ruščina V

S

Sacrum promptuarium /.../ 94
Sadnik, L. 343
samodejne premene v SHSL 329
samoglasnik ne neposredno pred metatonjsko enoto 349
samoglasniške premene v SHSL 330
samooznaka SSKJ glede na pravopisje 561
samostalniška beseda 582
samostalniške tvorjenke z glagolsko, privedniško oz. samostalniško podstavo 219–224
SBZ = stalna besedna zveza; ~ = stalna besedna zveza 487; ~ tujka 492

Schelesnik, H. Dona Slavica Aenipontana, 1987 346
sedanjik v velevnem pomenu: *viđiš, vēstě* 376
sedem obdobji rabe podstave *slověn-* pri Škrabcu 21–29; ~ pomenskih skupin pri glagolskih zloženkah 165
sélo ed. : *sěla* mn. 375
sentenca 488
sestavljanje 370–371; ~ podrobneje 140
sestavljanka : izpeljanka iz predložne /proklitične podstave 263; ~ kot *nadčlóvek*
sestavljanka – izpeljanke iz predslonske zveze 158; ~ v SJ II 195
Sestavljanka iz predložne proti izpeljanke iz proklitične podstave 263–270
severno-zapadni in severnovzhodni slovanski jeziki 374
SHSL = The Structure and History of Slovene Language, 1982, avt. Lencek, R. L.
simboli kot *Au* ipd. 430; ~ sklonov: I R D T M O L
sinopsi V, k str. 133–142; ~ k tvorbi predponskih glagolov 248–282
SJ I, II = Slovenski jezik I, II 403
SJK 1758 = Slovenja jezikovna knjiga/celovška slovnica 1756 641–642
SJPT in njegovo slabše jezikoslovno izrazje 431; in dovolj pogoste napake 431–432
Sket – Miklošič o prevzemkah iz madžarščine 81
Sketov seznam Tuje besede v slovenščini (SS 1900) 80–81
SKJ = slovenski knjižni jezik; ~ = Slovenski knjižni jezik 1–4, avt. J. T. 33, 169, 253, 481
skladenjska struktura frazeologemov 492
sklapanje, kaj je to 184–185; ~ podrobneje 141
Sklep/Conclusion k str. 84–101 101
sklonska priponska obrazila 348; ~ ureditev ponazoril 15
sklopi 371
skrit ideološki boj proti predpisom vladajočega idelološkega sistema 59
skupaj pisani dve besedi 575
skupinjenje predponskih vlog 252

- skupno ime VIII;** ~ s hrvaškim 479
slabšalno VIII
slabše jezikoslovno izrazje v SJPT 431
Slavische Akzentuation. Vorhistorische Zeit, 1959, avt. Sadnik, L.; ~ Akzentuation II. Slovenisch, 1965, avt. Jaksche, H. 343
Slomškovo izrazje 393
Slovani ob Labi VII
slovanske prevzete besede 121
Slovar beltinskega govora, avt. Novak, F. in V. 73
slovarček imenskih besed v ZUP 63
slovarji južno- in severnoslovanskih jezikov 594
Slovaropisje 535–645
slovarska oznaka 8
slovaroslovje IX–XI
slovarski del v Zimskih uricah prostih 638–640; ~ pomeni besede *dekle* 6; ~ sestavek v TPSNSP 580–590
slovar v Zimskih uricah X
slovenistika kot veja slavistike 476
slovenistična prispevka E. Stankiewiczza 327–328
slovenistični deli Annelies Läg Reid = SDAL 633–635
"sloveniti po vrsti vse koščice /.../« 458
Slovenja jezikovna knjiga, 1758, avt. J. T. 641–682
slovenje – kranjsko 641–642
slovenjenje samo dela večbesednega izraza 454
slověn- pomensko pri Škrabcu 21–32
slovenska frazeološka literatura 516
Slovenska beseda od II. svetovne vojne sem, avt. J. T. 33–46; ~ slovnica 1976, 1984, 1991, 2000 XI
slovenske končnice namesto prevzetih v STS 430; ~ manjšine pri neslovanskih sosedih 33
Slovenske besede v slovanščini, avt. Breznik, A. 64
slovenski etimološki slovarji 40; ~ etnografi o tematično-pragmatskih kategorijah 517–519; ~ in angleški sinopisi 21, 62, 115, 133, 144, 153, 172, 206, 234, 321, 341, 374, 387, 506, 537, 550, 579, 592 ~ in nemški ustrezniki rekov X, 70; ~ in poljski sinopisi 33; ~ in srbohrvaški jezik pri nas 44; ~ očenaš v primeri s cirilskim in glagoliškim 339–340; ~ pravopisi od 1899 do 1962, avt. J. T. 102–103; ~ prednaročniki na Vukov slovar 601
Slovenski jezik II. Učbenik, 1983 /avtorji Dular, J., Kirn, R., Kolar, M., Pogorelec, B./ 192; ~ jezik in sporočanje 1, 1994, 2, 1996, avt. J. T.; ~ jezik /.../ na pločama, 1961, avt. J. T., XI; ~ jezikovni priročnik za tehnike, 1969 X; ~ jezik v znanosti. Zbornik prispevkov 1986, ur. Vidovič Muha, A. 402; ~ knjižni jezik 1–4, 480 ~ knjižni jezik 3, 1967, avt. J. T. 252; ~ pravopis 1935 VI, 102–111 ~ pravopis 2001, 2003 VI (tudi E); ~ pravopis I. Pravila, 1990 VI
slovensko besediloslovje doslej (avtorji in dela) 416; ~ jezikoslovno izrazje 403–404; ~ jezikovno odpadništvo 45; ~ -nemški sinopisi 73, 403; ~ nemško-italijanski frazeologemi X; ~ poljski sinopisi 33; Slovensko-nemški slovar 1894/1895, avt. Pleteršnik, M. V; Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženek, 1988, avt. Vidovič Muha, A. 153–154, 250; ~ -srbohrvaški slovar, 1950 40;
slovensščina kot tuji jezik V; ~ v javni rabi 43; ~ v partizanskih in domobranskih vojaških enotah 35
Slovensščina kot jezik samostojne države, avt. J. T. 45; ~ v javnosti, 1983, ur. Pogorelec, B. 43
slovnične oznake na koncu slovarske glave v SP 2001 (po besednih vrstah) 582–585
smiselni osebek v odvisnem sklonu 15
Snoj, M. 40
'snov' 246; ~ s pridevnikom kot prvim delom podstav 244
S-NS 1894, 1895 = Pleteršnik X; ~ = Slovensko-nemški slovar 537–549
Socialistična republika Slovenija 36; ~ zveza delovnega ljudstva 117
socialni tvorec/nosilec SBZ 492–493
sodelavci pri S-NS 539
Sodobni položaj slovenskega jezika, avt. J. T. 45

- soglasniške** premene v SHSL 330–331
- soočnje** glede algoritemskih korakov 155–157; ~ pri pomenskih skupinah tvorjenk 159–160
- sopodpisniki** ocene PSSVI 637
- sopomenka** 3, 8
- sopomenke** k *obstajati, nahajati se, dogajati se* 15; ~ v ZUP 630, 639–640
- sopomenskost** v jzsl. izrazju 399
- SP** = Sacrum promptuarium ... 94; ~ = slovenski pravopis 42; ~ 1962 = Slovenski pravopis 1962; ~ 2001 = Slovenski pravopis 2001 oz. 2003, tudi E X
- SPIP** = Slovenski pravopis I, Pravila, 1990
- splošna** neveznost oz. neodgovornost 458; ~ značilnost slovenskih primerjalnih frazeologemov 534
- Splošni** tehniški slovar 1962 in 1964, 1978 oz. 1981
- splošnocivilizacijski** slovar prevzemk iz nemščine 84–86
- splošno** o samostalinških zloženkah 234–235
- sporočanje** v SS 1984 z literaturo 417
- sposojene** SBZ 492
- sposojenka** neslovenskega izvora 63
- Spremna** beseda V–XI
- SR** = Slavistična revija (Ljubljana); ~. Zbornik referatov za X. mednarodni kongres v Sofiji 1988
- srbohravško** pisani učbeniki v slovenskih srednjih in višjih šolah 38
- Sreznjevski** in Vuk 595, 609
- SRL** = Slavistična revija Ljubljana
- SS** = Slovenska slovnica; ~ 1976 (in naslednje tri izdaje) 476; ~ 1900
- SSKJ** = Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, IX–X, 7 (prvoimenovani urednik: I–IV Bajec, A, V Černelič, I)
- SSJKKŠ** = Slovnica slovenskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, 1808/9, avt. Kopitar, J. 332
- SSJLK ZP** = Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj 39
- Stabej, J.** o slovarju v AH: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache, 1971, 144–206; 338
- stalna** besedna zveza 10
- stalno** naglašene besedotvorne enote 137–138
- Stang, CH.**, Slavonic Accentuation, 1957, 342
- Stankiewicz, E.** VIII
- Stankiewiczzeve** Študije o slovanski morfonematiki in naglasu 327–328
- Stanovitost** izrazja (ob učbenikih Slovenski jezik I in II), avt. J. T. 403–415
- stara** izmerla polabščina 372
- starost** prevzema besede 63
- stavčnočlenska** simbolizacija 165
- stavčnočlenske** vloge 7
- stikanje** verskega z ljubezenskim 59
- stilizem** 10
- stilistično** označevanje M. Pleteršnika, B. Voduška, A. Bajca 41
- stilističnost** glagolov s primerjalnimi rekli 499–500
- stilna** zaznamovanost VI
- stilne** oznake v S-NS 545
- stilno** (ne)zaznamovano 5
- stopnjevano** VIII
- Striedter** Temps, H., Deutsche Lehnwörter im Slovenischen + Prevzete pripone, 1963 97
- Strojniški** vestnik 1987 33
- strokovni** večbesedni izrazi frazeologemi 488–489
- strukturalno** določanje pomenov 12; ~ pomenoslovje besed 3–11
- Splošni** tehnični slovar 39
- STS** = Splošni tehnični slovar
- Studies** in Slavic Morphophonemics and Accentology 1979, avt. Stankiewicz, E. 327
- stvarna** lastna imena 620
- subjektivnost** izbire osnovnih pomenskih sestavin 11
- Suhadolnik, S.** 109, 487
- Summary** na str. 30–32, 45–46, 53, 61, 110–111, 129–130, 191, 204–205, 217–218, 247, 261–262, 306–308, 326, 337, 371–372, 400–402, 414–415, 514–515, 547–548, 558–559, 605–606, 615
- supletivna** podstava 5
- supletivne** besede 5
- Suverenost** slovenskega naroda. Zbor slovenskih kulturnih delavcev, 1989 44

svečano(stna) (iz)votl(jen)o(st) 56
svetli »mehki« nepretrgani jezičnik 303–304;
~ nosni zvočnik *n* 298–299 ~ (razpršeni)
nebni zvočnik *j* 300–302
Svetokriški X (prim. Janez Svetokriški)
Svet za slovenščino v javnosti 43
svojevoljno spreminjanje izrazja 193
SZDL = Socialistična zveza delovnega ljud-
stva
SZDL Slovenije 43

Š

Šanski, N. M. 487, 489
Šašelj, I. 487
še k vrstam obrazil 147
še o besedotvorni teoriji 153–171
Šestdesetletnica Franceta Tomšiča 116
šestkoračni /besedotvorni/ algoritem 154,
134–135
Škerlj o kračinah na *-iv* 354
Škerlj, S. in drugi: Slovensko-srpskohravski
rečnik 1964
škodljivo izrazijsko novotenje (zvrstnost, be-
sedoslovje, glasoslovje, oblikoslovje, skal-
dnja, zaključek) 405–414
Škoti VII
Škrabčevi jezikoslovni spisi I in II 1 342; ~
naglasni tipi v Nekoliko slovenske slovnice
343
Škrabec in drugi o (slovenski) tonemskosti
341–342; ~ o domačem pisanju prevzetih
besed 555; ~ o naslonkah 542; ~ o. Stani-
slav IX, 62; ~ skoraj na vsaki strani te
razprave pod črto, npr. 361–365; ~ Stani-
slav 40
Šolar, J. 118
Šolarjeva kritika Bajčevega Besedotvorja
123–124
število besedotvornih vrst 181–182
štiri osnovne skupine tvorjenk res določene z
različnostjo skladenjske podstave obrazil?
181

T

tabelski ali *tabelni* 272
tako imenovana mehka *l* in *n* 303–305
ta kot določilni člen 381

tematično-pragmatične kategorije, kot jih
navajajo Grafenauer, Bojc, E. in drugi slo-
venski etnografi 517–519
tematičnost (tvarinskost) pregovorov in rekov
pri Grafenauerju 485 oz. Bojcu 495–496
temni nosni zvočnik *m* 296–298; ~ razpršeni
nenosni *v* 299–300
Teoretična podstava slovarja novega sloven-
skega pravopisa 579–591, avt. J. T. s so-
delavci
Teorija besedotvornega algoritma, avt. J. T.
144–151
teorija zloženek 162–163
termin gl. (strokovni) izraz IX
terminologija gl. izrazje
težave v zvezi z *ijV* oz. *iV* 336
Težja mesta iz slovenskega besedotvorja 192-
197, avt. J. T.
The Structure and History of the Slovene
Language. Slavica, 1982, avt. R. L. Lencek;
slovensko: Zgradba in zgodovina sloven-
skega jezika
tipa *alodialen* : *milijon* 554
tip *Amèrika, Cène, Zèfa* 379; ~ *bəzəg, kəsən,*
məgla z naglasom na prvem zlogu 316; ~
konstatovati 553; ~ *lepi, lahki, dobri* : na
lepēm ipd. 369; ~ Manet-jev v SP 1935
109; ~ *nēsiva* ali *hódimo* (kot velelnika
nepriporočljiv 376; ~ neumaknjenosti na-
glasa: *dnō -ä, slä, ljudstvō, žganjē, četrtkâ,*
cvətnä 377; ~ pomičnega naglasa 380–381;
~ *pletī mi, nesī, hodī* 376; ~ primerjalnih
rekel 498; ~ *vójvoda, Dalmatin vevōda* ›
viuda 350; ~ *zelenjē, cvetjē; rojstvō, ljud-*
stvō 379
tiskanje Vukovega slovarja 598
t. i. slovenski kulturni molk 34
tisk v slovarju SP 2001 580–581
tonemniki 344
tonemsko nasprotje 343
tonemskost 341–344; ~ madžarizmov po Ple-
teršniku in SSKJ 82
Toporišič, J. 40, 62, 115, 212, 219, 371
Toporišičeva dela o pravopisju 563
Toporišičeve razprave o oblikoglasju 346
Toporišičevi besedotvorni teoriji nasprotna
pojmovanja A. Vidovič Muha 172; ~ tvor-

beni modeli naglasa in njihov zgodovinski razvoj 345
TPSNSP = Teoretična podstava sestavka novega SP 579–591: obseg in enote 579–580: slovarski sestavek 580–590
trajna šumevca *š* in *ž* 321–324
tretji umični naglas na Mostecu 11
trojčiči: *tok, tok, tok* 510
trojezična SJK: nemško-slovensko-italijanska 641
Trontelj, J. 453, 459, 460
Trubarjeve spomenke in Hrenove zamene tega po Riglerju 1968 87
Trubarjev katekizem 1550. Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski, avt. Newelkowsky, G. 1984
tuja – domača priponska obrazila 455
tuje zlasti v znanstvenem besedovanju 458
tvorinska področja v slovarju SJK 641; ~ področja prevzetega: civilizacijsko, človeško, družbeno, versko, omikovno, cerkveno, naravno, umovalno 95–98
tvorbe glagolov pri Brezniku 126
Tvorba predponskih glagolov, avt. J. T. 248–262
tvorbni vzorci glagola 160–161
Tvorbni model slovenskega knjižnega tonemskega naglasa v besedo- in oblikotvorju, avt. J. T. 341–373
tvorci slovenskega jezikolovnega izrazja 388
tvorjenke iz predložene zveze 266–270

U

umični (mladi) akut *jélen* 383; ~ naglas glede na čakovščino 374; ~ naglas: *kováča, bráda, dúša, víno*, »in vsaj prvotino: *čèlo, jèzik*« »kaker v štokavščini« 375
umikanje naglasa na predslonko 369
umik naglasa IX
Ungarische Elemente im Serbokroatischen, 1985, Hadrovics, L. 73
upad domačnosti v izrazju po ustanovitvi ljubljanske univerze 394–396
upravna enota Dobova 48
uradni priimki v vasi Mostec 51
uravnavanje južnoslovanskih jezikov J. Kopitarja 594–595

uredniški odbor Vojaškega slovarja, 1977 (Korošec, T., Petelin, S., Suhadolnik, S., Štukelj, P., Švigelj, J.) 636
uredništvo SSKJ 560
ustničniki *p b f* (temni) 309–311
ustreznost sopomenk 10

V

V = samoglasnik
Valjavčeva naglasna tipologija v Radu 132, 343
Valjavec, M. 40, 554
variante besedotvornih obrazil 54; ~ tipa *dêlec/dêlec*
večalno 5
večje zbirke slovenskega frazeološkega blaga 487
večnaglasnost 344
več resnega jezikovnega pouka v šolstvu 447
velika – mala začetnica 436–437; ~ ali mala začetnica v SSKJ 577
veliko besed prevzetih iz nemščine 642
Verbinčev Slovar tujk 1970 69
verniška sprevljenost v okviru utrjene ideologije 59
versko-moralni slovar nemških prevzemk v slovenščini 86
vez *biti* je brez sopomenske vzporednice 16
vezljivost v slovarju SP 2001 587
veznik 583
vez + povedkovnik = kot glagolski povedek 17
Vidovič Muha, A. 153, 249–252, 254, 371, 402, 463; ~ Muha, A.: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti 251
viri obscuri in Vukov slovar 604
v- kot *u-* pri Bajcu in Brezniku 252
vloga morfofonemskih premen v oblikoslovnih sistemih slovanskih jezikov 327
Vodnikova slovnica 207
Vodnikovo izrazje 391–392
Vodnikov -o(-) namesto -u(-) 1797 353
Vodušek, B. 41
Vojaški slovar, 1977 X; ~ slovar 636–637: Uvod V–XVIII; slovenske iztočnice, prevedki v srbohrvaščino 417; register srbohr-

- vatskih ekvivalentov s slovenskimi prevodi 82 str.; povelja 20 str.
- Vondrák, V.**, Vergleichende slavische Grammatik, 1924
- vpliv** Smotrickega in Lomonosova na slovensko izrazje 390, 392
- vrste** domačenja 463; ~ dvojčičev 506–509: ponovitev dane besede, stopnjevana oblika, z vezalnimi vezniki, s predlogom vmes, različnih besed, asindetični, z *ne – ne*, ločni; z rimaanjem, aliteriranjem, asoniranjem; ~ jezikoslovne dejavnosti 472; ~ pisanja zloženk 571–572; ~ rečenic 488; ~ sestavljenk besednovrstno 281; ~ zvez kot podstave zloženk 236
- Vrtovec, V.** 116
- VS** = Vojaški slovar 1977
- Vsebinska** zasnova posvetovanja / Povejmo naravnost, 1985, avt. Dular, J., 8–9, 12–13
- vsevprek** ne domačiti 453
- VSKSKKD** = Vuk Stefanović Karadžić u svijetlu korespondencije Kopitar Dobrovski 607–614; ~: literatura 607, Kopitarjeva ocena Vukove slovnice 607, delo za Vukov slovar 608, Sreznjevski o Kopitarju v zvezi z Vukovim slovarjem 609, nasveti Dobrovskega za Vukov slovar 609, Ivić, P. o Kopitarjevem in Vukovem delu za slovar 610, Kopitarjeva skrb za natis Vukovega slovarja 611 in dalje, Vukova skromna priznanja Kopitarju 612–613, Kopitar za Vuka v zvezi z Rusi 613–614, Kopitar in razmerje južnih Slovanov z Rusi 614
- Vuk** – Kopitar X; ~ na konju po Srbiji 597; ~ v Sremskih Karlovcih 596; ~ v Šišatovcu 596–597
- Vukova** skromna priznanja Kopitarju za njegovo pomoč pri slovarju 612–613
- Vukove** poti po Evropi in Kopitar 603
- vzroki** tujčenja 464–465; ~ za rabo tujk in mednarodnih strokovnih izrazov 456
- W**
- Wolf, A. A.** X
- Z**
- z** = 1. from, 2. with 251
- začasnost** pisno nepodomačenega 568
- začetek** druge serije mojih učbenikov za srednje šole 481
- zadlesnični** strnjeni šumevci 321–325
- zadrega** pri večbesednih poimenovanjih 445
- Zadrega** tehniškega pisanja (10 vrst) 436–441
- Zagajškovo** izrazje 391
- zahodnoevropsko** besedje 59
- zaimkom** vzporedni pojem proverb 181
- Zakaj ne** po slovensko. Slovene by Direct Method, 1969, avt. J. T.; ~ ne po slovensko. Slovene by Synthetic Method 192; ~ ne po slovensko. Lo sloveno con il metodo sintetico, 1982 (prevod Baša, J.)
- zakaj** odsotnost ocen mojega znanstvenega dela 474; ~ prevzeto namesto domačega: domačega ne poznajo; priročniki v tujih jezikih; prevzeto zveni bolj učeno; da nas tujci (bolje) razumejo 443–445
- zaključki** o S-NS 546
- zamenjava** prevzete pripone z domačo 65
- zanimive** besedne zveze 344
- zaporedje** izhajanja sestavkov XVI–XVIII
- zapornika** *k – g* 317–319
- zaporni** nezveneči *t* 311–314; ~ zveneči (*d*) 314
- zaslužni** Plečnik, Černič, Košir 452
- zbirke** besedja za Pleteršnikov S-NS 538
- zborni** govor in konverzacijski ali pogovorni govor 104
- Zbornik** o Janezu Svetokriškem. Prispevki s simpozija v Vipavskem Križu 22.–24. aprila 1999, ur. Pogačnik, J. 101; ~ razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici, ur. Jakopin, F. 1968
- zdravstvena** strokovna beseda (literatura) 462
- Zdravstvena** beseda po poldrugem desetletju, avt. J. T. 462–470
- Zdravstveni** vestnik 471–484
- zdravstveno** izrazje in kultura kjižnega jezika 470
- »**zedinjena** Slovenija« pod okupacijo 34
- zemljepisna** imena 619–620; ~ imena Dobove in njenega okolja 48–49
- zglede** za tvarinska področja 641
- zgodovina** nastanka besedotvornega algorit-

- ma 144–145; ~ pridobivanja slovenskega jezikoslovnega izrazja 388
- Zgradba** in zgodovina slovenskega jezika = The Structure and History of the Slovene Language 368
- zlaganje** 370; ~ ali sklapljanje samostalnikov 67; ~ podrobneje 139–140
- zlitje** dveh besed 369
- zlogotvorni** soglasniki (sonanti) 394
- zloženske** in Bajčevo zgledovanje pri Brezniku 126–127; ~ pri Brezniku 126; ~ sklopi – besedne zveze 271–272; ~ s pridevnikom kot prvim dolom podstave 241–244: nosilec lastnosti 241–242, nosilnik lastnosti 242–243, lastnost 243, popredmetena lastnost 243–244, kraj, čas, področje, mesto 244; ~ s samostalnikom kot prvim delom 245–246: nosilec lastnosti, nosilnik lastnosti, lastnost, opredmetena lastnost, prostor (oz. čas), snov; ~ za dejanje, potek, stanje 238–239; ~ za konkretizirano dejanje ipd. 239–240; ~ za prostor in čas, tj. okoliščina 240–241; ~ za vršilca dejanja 237–238; ~ za vršilnik dejanja 238; ~ z glagolsko podstavo (tudi za povedkovniško) 237–241
- Zloženske**, avt. Bajec, A. VIII
- zloženo** ali sploh tvorjeno pisati skupaj 426
- zmanjšano** VIII
- zmerno** stališče do prevzetega 72
- Značilno** besedje v Janeza Svetokriškega Svetem priročniku, avt. J. T. 94–101
- znamenje** # = konec besede 629–630
- znanost** in njena popularizacija 472
- Znanstvena** terminologija /.../ IX
- ZNPS** = Zakaj ne po slovensko. Lo sloveno con il metodo sintetico, 1982 251
- zobni**, razpršeni, visokotonski *t – d, s – z* 311 – 317: zaporni nezveneči 311–314, zaporni zveneči 314; priporni nezveneči 314–316, priporni zveneči 316–317
- zorenje** izrazja 399
- zP** = zelo pomembno 6
- ZRSJTLS** = Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. Zbral in uredil Franc Jakopin 346
- Z/S** = zgornji/sprednji 6
- ZTP** = Zadrega teničnega pisanja, 436–441: velika – mala začetnica 436–437, podomačena – izvorna pisava 437, eno- – večbesedno poimenovanje 437, obstojnost polglasnika 437–438, pridevniško oz. roditeljsko določilo 438–439; obrazilo *-ov, -ev* ali *-ski* 439, izimenski pridevnik skupaj ali naražen 439–440, pridevniki na *-ov* ali *-ev* 440, daljšanje osnove z *-j-* 440–441 (avt. J. T.)
- ZU(P)** = Zimske urice (proste)
- Zur** morphologischen Belastung der Nichtsonanten in Slovenischen, avt. J. T. 309–320
- Zusammenfassung** 19–20, 82–83, 233
- Zürich** X
- ZV** = Zdravstveni vestnik

Ž

- Že** = žensko + človeško 3
- Ženske** oblike 500-tih najpogostejših priimkov v Sloveniji, avt. J. T. 206–218
- Ži** = živčni center 6
- življenje** pisno o Brezniku 112
- življenjska** sila prevzetega 65
- Življenjska** moč Bajčevega besedoslovja 115–130
- živost** besedotvornih vrst in sredstev 142
- Župančič**, O. VI, 41
- Županičičeva** opazna beseda (v Čaši opojnosti), avt. J. T. 54–61
- župančičevizmi** 57
- Župančičev** umetelni navdih besedja 56
- Žž** = žensko živalsko 7

BESEDJESLOVNE RAZPRAVE obsegajo šest razdelkov raziskovalnih razprav ter kazalo stvari, imen in sestavkov.

BESEDJESLOVJE nam kaže besede kot znamenja za stvari stvarnega in duhovnega sveta, npr. *zemlja, duh, kruh, delati, živeti, zdrav, včasih, vseč, in, od, oh, le*. **BESEDOTVORJE** nam kaže, kako besede delamo oziroma iz katerih prvin (morfemov) so narejene, npr. *del-a-t-i*. **OBLIKOGLASJE** nas poučuje o glasovnih in naglasnih premenah besedja ali njegovih sestavin; premene so lahko soglasniške (*pečem, peci, pekel, peka*), samoglasniške (*pêčem, pékel, péka*) ali naglasne (*pêčem, pekóč, pêci, pecíte*). **IZRAZOSLOVJE** nam podaja značilnosti jezika po strokah, najsi bo izraz eno-, dvo ali večbeseden, npr. *zaimsek, glavni števník, pomenska podstava povedi*. **FRAZELOGIJA** je veda o stalnih besednih zvezah, kakor so *kolo sreče, za prazen nič, bog pomagaj vendar*. In slovaropisje nas uči spoznavati vsako besedo ali besedno zvezo glede glasovja, naglasa, zapisa, besedne vrste, še zlasti pa tudi glede pomena.

5.704 SIT

23,80 €

ISBN 961-6568-42-6

9 789616 456842 5

ZALOŽBA ZRC • LJUBLJANA
[HTTP://ZALOZBA.ZRC-SAZU.SI](http://zalozba.zrc-sazu.si)